t

DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13839

Krzemieniec Memorial Book

Pinḳas Ḳremnits

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	
TITLE	Pinkas Kremnits : [sefer zikharon] / ha-ʼorekh, A.S. Shtain.
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv : Hotsaʼat Irgun ʼole Kremnits be-Yiśraʼel, 714 i.e. 1953 or 1954]
DESCRIPT	2 parts in 1 v. (453 p.) : ill., map, ports., facsims. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Krzemieniec.
	Krzemieniec (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Krzemieniec.
ADD'L NAME	Stein, Abraham Samuel, 1912-1960.
ADD'L TITLE	Pinkas Kremeniec, a memorial

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

פנקס קרמניץ

ספר זכרון

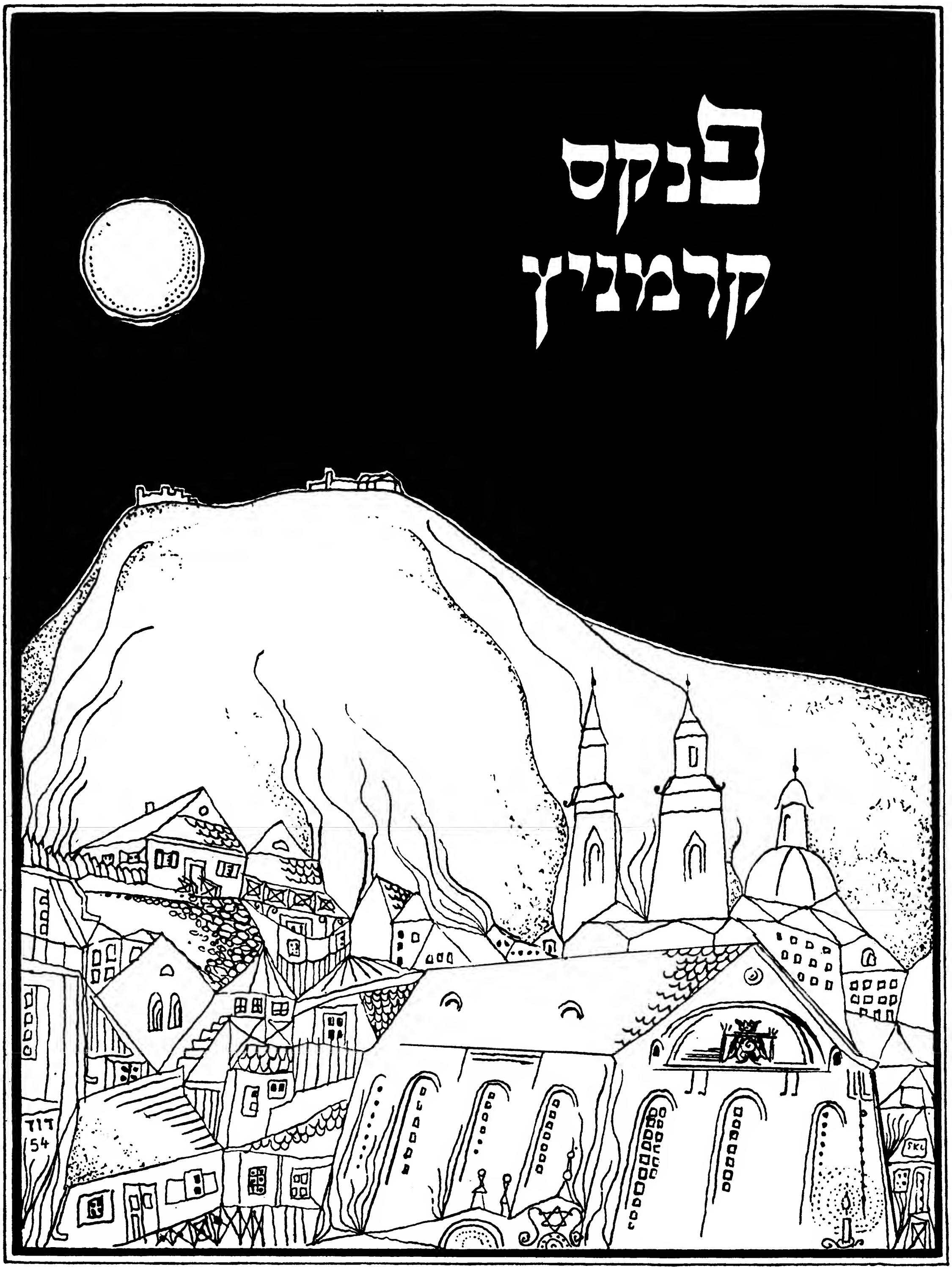
PINKAS KREMENIEC

A MEMORIAL

המערכת:
מרדכי אוטיקר, מנוס גולדנברג, טוביה טרושינסקי, יצחק רוכל

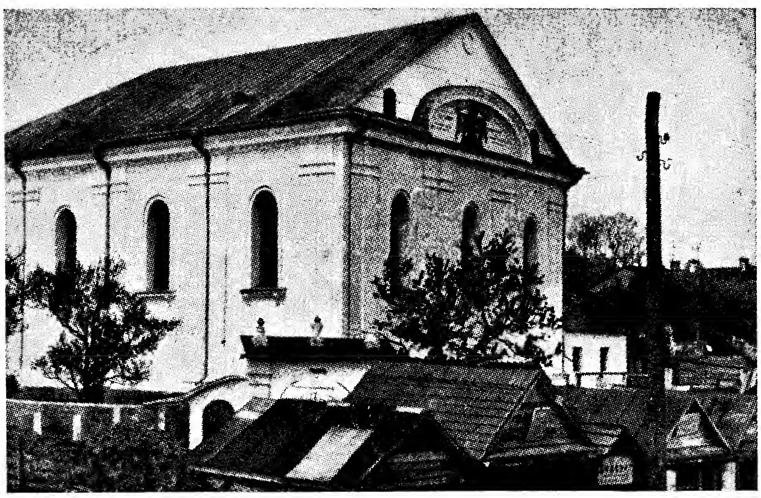
העורך: א. ש. שטיין

הוצאת ארגון עולי קרמניץ בישראל
תל־אביב, תשי״ד / שתים עשרה שנה לשואה

פנקס
קרמניץ

השער — דוד טושינסקי, פאריס
רישומים — משה כגן, קבוץ שמיר
הגלופות — הצינקוגרפיות המאוחדות, תל־אביב
דפוס קואופרטיבי „אחדות" בע"מ, תל־אביב

קרמניץ — מראה כללי

בית הכנסת הגדול (צילום אלתר קציזנה)

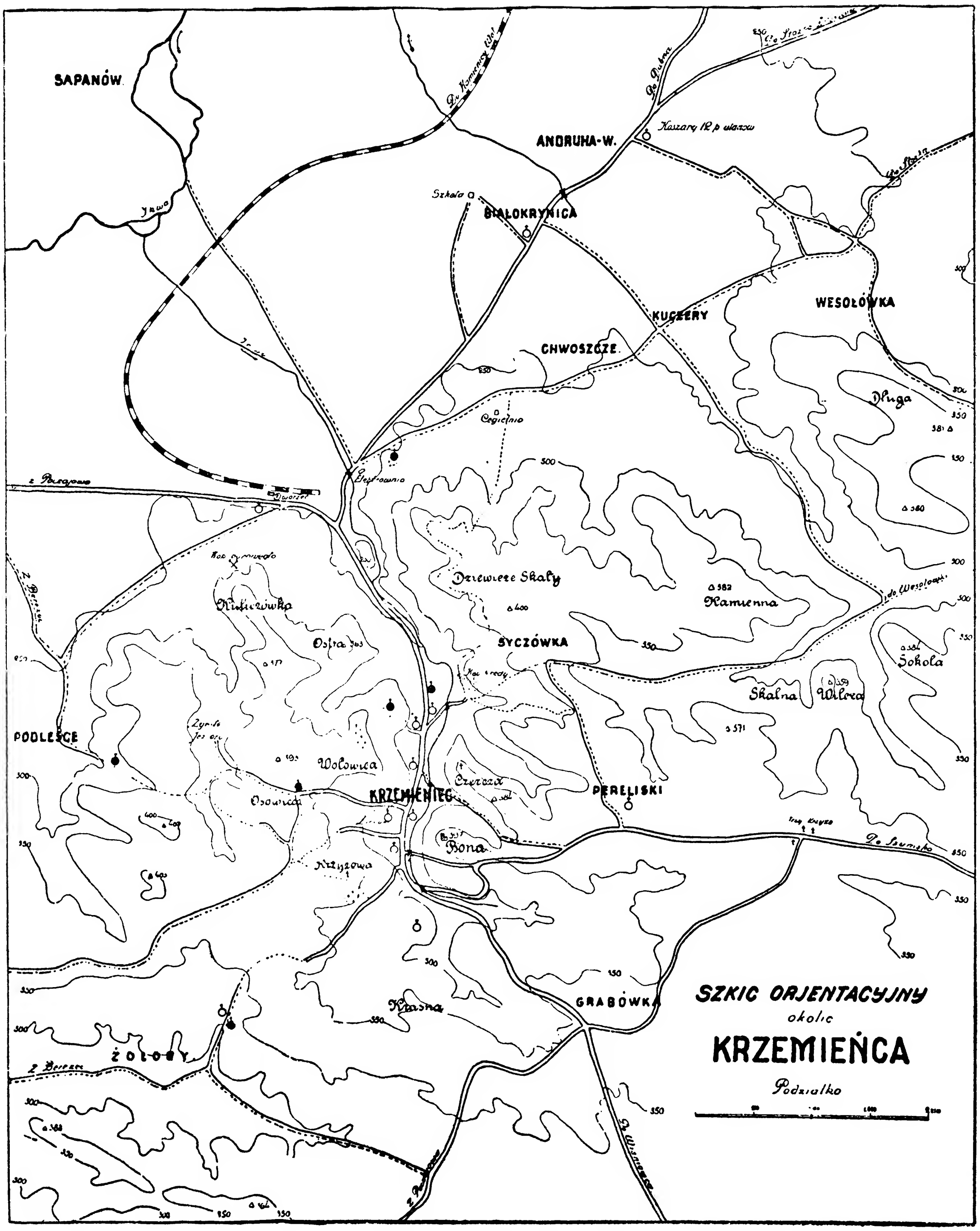
„בית קדשנו ותפארתנו"

(הכתובת שהתנוססה בחזית בית הכנסת)

פנקס קרמניץ

חלק ראשון

* J. ROKHEL

העיר קרמניץ וסביבתה

מפת העיר קרמניץ

עם הספר

קהילת קרמניץ נשמדה כליל בידי הצורר הנאצי בתוך שאר קהילות ישראל בפולין ובאוקראינה. בימים שבין א׳ ל־י׳ אלול תש״ב הובלו לטבח קרוב לארבעה עשר אלף מיהודי העיר, ושרדו ארבע־עשרה נפש בלבד שהתחבאו במערות ובצוקי סלעים. בערמת שטנים בוצעה מלאכת ההשמדה: תחילה נערפו ראשי הקהל, מנהיגיו ומשכיליו, אחר כך גורשו הצעירים, הוגלו ללא שוב ונספו ב„פלוגות עבודה״. הנותרים נכלאו בגיטו, עונו והושפלו ודוכאו בלא רחם. עוז רוחם וכושר עמידתם הנפשית וגאוותם הלאומית והאנושית נטרפו בעינויים לאין דוגמה — ובבוא היום המר הוכרעו לטבח ללא נסיון של התגוננות פע־לה ומלוכדת. הנוער היהודי האמיץ והגאה היה למשיסה בידי זדים.

וכך נשמדה וחרבה קהילה מפוארת, רבת יכולת ונאמנות יהודית, שטוותה חוטי הקיום כחמש מאות שנה, במקום אשר שימש במרוצת הזורות זירת התנצחות בין טאטארים, ליטאים, אוקראינים, פולנים ורוסים. בתוך כל התהפוכות עמוד עמדה העדה, עיצבה וביצרה לעצמה אורח חיים משלה, ידעה שנות גיאות ושפל, רשמה דפים מזהירים בתולדות יהודי ווהלין, העמידה גדולי תורה ומנהיגים, סופרים ומשכילים.

אך אפשר ועיקר גדולתה ויקר ערכה בהווי העממי העסיסי, בטיפוס היהודי העמל השלם ברוחו ובנפשו והמלא שמחת־חיים. קשרי נפש עמוקים מקשרים אותו ליהדות ולכל הכוחות היוצרים והתוססים, הלוחמים והבונים אשר בה: חסידים ומתנגדים, אדוקים ומשכילים, חלוצי חיבת ציון וציונות, נושאי דגל תרבות עברית ותרבות יידיש, סוציאליזם ותנועת ארץ־ישראל העובדת, חלוציות ועלייה — בכל אלה שיתפו עצמם יהודי קרמניץ בהמוניהם ובכל להט נפשם.

על חיים אלה עלה הכורת יום אחד.

והותיר הגורל לפליטה שרידים מבני העיר שיצאוה בתקופות שונות: בישראל, בארצות הברית ובארגנטינה וקבוצות קטנות בתפוצות אחרות. בלבם נושאים הם את זכר עיר הולדתם ונעוריהם, ואלה נחלצו להנצחת זכרה. אם הקהילה נכרתה — יישאר־נא שמה וזכרה לדורות כתוב בספר. את המשימה הקשה של הוצאת „פנקס קרמניץ״ נטלו על עצמם יוצאי העיר בישראל, בהשתתפותם ובסיועם של בני העיר אשר בארצות אחרות, ולאחר עמל של ארבע שנים מוגש בזה הספר שתרומה צנועה בו גם לספרות השואה ולהיסטוריוגרפיה היהודית בכללה.

*

הספר הוא פרי מאמץ קולקטיבי של עשרות מחברים ושל חברי המערכת. כל אחד העלה את הגותו וזכרונותיו, והפרקים משתלבים ומצטרפים לאספקלריה נאמנה.

אחדים מן המאמרים נרשמו מפי המספרים ע״י חברי המערכת. חלק מן החומר תורגם. הצבנו יד ושם גם לנפטרים בדרך של פרסום דברים מתוך העתון „קרעמעניצער שטימע״, אשר מתוכו דלינו פרקי־עבר חשובים. ויבואו על הברכה שני אנשי המדע הצעירים, ש. א ט י נ ג ר ו ח. ש מ ר ו ק מן האוניברסיטה בירושלים, מחברי המונוגרפיה

ההיסטורית על תולדות היישוב היהודי בקרמניץ — יצירת יסוד מושתתת על מקורות ראשוניים. חומר רב־ערך על ההווי היהודי אצור בדבריהם של חברינו באמריקה, בעיקר של חנוך גילרנט ואחרים. שנים מניצולי השואה, בצלאל שוורץ וטובה טפר, העלו על ספר את פרשת ההשמדה. הכרתנו נתונה לכולם.

סייע בידנו, בחומר וברוח, בן עירנו הדגול מארצות הברית, מר יצחק ווקמן, ותודתנו נתונה לו בזאת.

ליקוט החומר, רובו יש מאין, נעשה לפי תכנית ערוכה מראש. ביקשנו שהספר ישקף את חיי העיר בכל היקפם ואת כל גווני הקשת של דמותה הצבורית, הסוציאלית והרוחנית. לצערנו לא ניתן לנו מלוא מבוקשנו והספר, אולי, לקוי בחסר. הנה, דרך דוגמה, סקירות על איגודי הסוחרים היהודים, פעולות „ג'וינט", התנועה הקואופרטיבית, בית העלמין ומצבותיו העתיקות; ואף התנועה הציונית לזרמיה לא הוארה כראוי (חסרה סקירה על המזרחי, בית"ר ועוד)

אפס, לא רצינו להשהות את הוצאת הספר עוד שנה תוך מאמצים להשלמתו והחלטנו — בלחץ המוני חברינו — להוציאו לאור ללא דחיות נוספות ולא להעמיד בסכנה עצם הופעתו.

כן הוחלט להוציא את הספר גם ביידיש, בשביל אחינו בחוץ־לארץ והעולים החדשים שבארץ. דבר זה הרחיב את היקפו ואף פגם, במידת־מה, בשלמותו והוסיף על קשיי התקציב שלנו. מטעם זה גם לא תורגם (מחוץ לפרק ההיסטורי הפותח) החומר הנכלל בחלק העברי ליידיש, וכן להיפך. הקורא שיעיין בשני חלקיו של הספר יקנה לעצמו תמונה שלמה ומקיפה של קרמניץ היהודית על כל גילויי חייה.

מאמצים רבים הושקעו באיסוף הצילומים, מהם בעלי ערך היסטורי ואמנותי.

ולבסוף נתונה תודתנו לעורך, הסופר א. ש. שטיין, אשר עמד לימיננו, הדריך וכיוון את פעולתנו ועיצב את דמותו של הספר.

ביום השנה הי"ב להשמדת קהלת קרמניץ, א' באלול תשי"ד, מוגש בזה לפניך, הקורא, פנקס קרמניץ — זכר לדור אחרון.

המערכת

תל־אביב

ש. אטינגר וח. שמרוק (ירושלים)

לתולדות הישוב היהודי בקרמניץ

א. העיר קרמניץ וראשית הישוב היהודי בתוכה

קרמניץ היא אחת הערים הקדומות על אדמת וולין. מצבה הגיאוגרפי המיוחד על אם הדרך בין „רוסיה האדומה" וגליציה לבין ליטא הפך אותה צומת דרכים חשוב. נוסף על כך יצרו ההרים שסביב לעיר תנאים נוחים להקמת מבצר שסביבו התפתחה העיר. יש מסורות המקדימות את קיומה של העיר עד למאה הי"א ואף לפני זה, אולם הידיעה הוודאית הראשונה היא מן המאה הי"ג. בשנת 1226 נזכרת העיר בכרוניקון הרוסי בקשר למסע של המלך ההונגרי נגד נסיכויות הליץ' ווולין, בו מסופר: „וילך המלך לטרבובלה וכבש את טרבובלה וילך אל טיכומל, ומשם הלך אל קרמניץ ולחם ליד קרמניץ והונגרים רבים הרג ופצע [הנסיך הרוסי מסטיסלב הנועז]" [1].

בתחילת שנות הארבעים של המאה הי"ג עלו על קרמניץ צבאותיו של המצביא הטטרי באטו־חאן, אולם לא עלה בידם לכבוש את המבצר החזק. כן לא הצליח נסיון אחר של כיבוש טטרי בשנות החמשים. רק בשנות הששים של אותה המאה נהרסו בצורי העיר בידי נסיכי הליץ' עצמם לפי דרישת הטטרים. על אף הפלישה הטטרית שמרה נסיכות הליץ'־וולין על שלטונה העצמי עד סוף המאה הי"ג ואף במחציתה הראשונה של המאה הי"ד. הלחץ הגובר של הנסיכים הליטאיים מתחיל לתת את אותותיו באמצע המאה הי"ד. המלך הפולני קזימיר הגדול מנצל את החלשת הנסיכות ומנסה לכבוש חלקים ממנה. הוא מצליח לצרף לתחום שלטונו רק את אדמת הליץ', ואילו את אדמת וולין הוא נאלץ למסור לנסיכים הליטאיים. ב־1366 מקבל אלכסנדר קוריאטוביץ' את הערים לודמיר וקרמניץ בתור וסל של קזימיר הגדול [2]. אחרי מותו של הנסיך אלכסנדר משתלטים ההונגרים על קרמניץ, אולם משנת 1382 חוזרת העיר לידי הנסיך הליטאי ליובארט ונכללת במסגרת הארכידוכסות הליטאית.

בסוף המאה הי"ד ובראשיתה של המאה הט"ו היתה אדמת וולין מחולקת לשלוש נסיכויות: לוצק, קרמניץ ולודמיר. אחרי שהארכידוכס הליטאי ויטולד מחסל את הנסי־כויות, עוברת העיר קרמניץ ומחוזה לידי הנציב הממונה על ידי הארכידוכס [3].

---

[1] Ипатьевская летопись под 1226 г; „пойде король ко Теребовлю и взя Теребовль, и пойде к Тихомлю; оттуда же приде ко Кременцу и бися под Кременцем и много угор избиша и раниша".

[2] Любавский М. - Очерк истории Литовско-русского государства до Люблинской унии. Москва 1915, стр. 29-31.

[3] שם עמ' 166—167. הנציב של קרמניץ נשא תחילה את התואר державца רק משנות העשרים של המאה הט"ז נקרא בשם סטרוסטה.

הקשיים הפנימיים והלחץ התמידי מצד המסדר התיאוטוני מכשירים את הקרקע להידוק היחסים בין ליטא לבין פולין בסוף המאה הי״ד. גם הבעיות המסובכות של ירושת הכתר הפולני מסיעות לתהליך זה המסתיים בברית של קרב משנת 1385. אולם חלק ניכר מהאצולה הליטאית מתנגד לברית זו. המאבק סביב הברית בין פולין וליטא בשנת 1385 השפיע מאוד על גורלה של כל הארכידוכסות הליטאית. ביחוד אחרי מותו של ויטולד (1430) הגיעה המתיחות לשיאה, והנסיכים יחד עם הבויארים הרוסיים, שמאז ומתמיד היו ממתנגדי הברית הפולנית־הליטאית, תמכו בבחירתו של סבידריגילו לארכידוכס. התלקח מאבק על השלטון בין סבידריגילו לבין הנסיך זיגמונט שנתמך על ידי המלך הפולני יגללו. בספטמבר 1435 נחל סבידריגילו מפלה קשה מידי מתנגדיו. כל חלקי הארכידוכסות הליטאית עוברים לשלטונו של זיגמונט, ורק העיר קרמניץ, הודות לתנאיה הגיאוגרפיים המיוחדים, והחלק המזרחי של פודוליה, נשארים, עד אמצע שנות הארבעים, בידי סבידריגילו. בזמן שלטונו בשטחים המצומצמים האלה רצה סבידריגילו להפוך את קרמניץ לבירתו. בזה, כנראה, יש להסביר את מתן הפריבילגיה לעירוני קרמניץ בשנת 1438 המקנה להם את החוקה המגדבורגית (הכרת הארגון העצמי של העירונים לפי דוגמת הערים הגרמניות). פריבילגיה זאת נותנת לוויט (ראש העיר) הגרמני יורקה את זכות השיפוט על „הרוסי, הגרמני, הוולוכי, הארמני, היהודי והטטרי״ [4]. אולם אין ללמד מכאן שאכן כבר קיים היה אז ישוב יהודי קבוע בעיר קרמניץ. נוסח זה של הפריבילגיה מלמד, כנראה, רק על שאיפתו של סבידריגילו למשוך על ידי תנאים נוחים מתיישבים חדשים לתוך העיר שצריכה היתה לשמש כבירתו, וביניהם יהודים, שהם גורם כלכלי שחשיבותו הוכרה כבר באותו זמן. ביחוד שאין לנו עד סוף המאה הט״ו, עד גירוש ליטא ב־1495, שום ידיעה המזכירה באיזה אופן שהוא יהודים בקרמניץ [5].

יש להניח שהתפתחותו של הישוב היהודי בקרמניץ מתחילה עם שובם של היהודים לליטא בשנת 1503. אמנם בפריבילגיה של זיגמונט הראשון משנת 1514, המשחררת את היהודים משרות צבאי, קרמניץ אינה נזכרת עדיין בין קהלות ליטא הראשיות [6]. אולם כבר בשנת 1536 קיים ישוב יהודי ניכר בעיר. באותה שנה מוסר המלך זיגמונט הזקן את מחוז קרמניץ למלכה בונה, ובאותה הזדמנות הוא נותן לעירוני קרמניץ פריבילגיה המעניקה להם חוקה מגדבורגית והמשחררת אותם מהמכסים. באותה פריבילגיה נאמר בין היתר: „ואילו היהודים הגרים בעיר קרמניץ לא יהנו מן החרויות הללו, ואסור להם בשום אופן להזיק ולהפריע למסחר [של העירונים] בניגוד לחרויות הללו״ [7]. בדרך כלל

---

[4] Архив Юго-Западной России, часть 5-ая, том I, стр. 3 (להלן - Аюзр)

[5] על סמך הזכרת היהודים בפריבילגיה של סבידריגילו ניסו להקדים את ראשיתו של הישוב היהודי בקרמניץ לשנת 1438 (ראה: ע. רינגלבלום: „די יידן אין קרעמעניץ ביז סוף 18־טן יאָרהונדערט״, לאַנדקענטניש 1934, II ז׳ 68 וכן נדפס מחדש בתוך קובץ „קאַפּיטלען געשיכטע״, בוענאָס איירעס 1952, ז׳ 146. כמו כן שאצקי — גזירות ת״ח, ווילנע 1938, ז׳ 159). עיון מדויק בתעודות של אותה תקופה אינו מאפשר להסכים להנחה זו.

[6] בתעודה זו, שנדפסה ב Акты Западной России, том III. стр. 111-112 נזכרים יהודי טרוק, הורודנה, בריסק, לויצק, לודמיר, פינסק וקוברין בלבד.

[7] "...Żydzi zaś w mieście krzemienieckiem mieszkający tych wolności zażywać i jakimkolwiek sposobem kupiectwa i targów, wbrew tej wolności przeszkadzać i przerywać nie mają i nie będą powinni." Archiwum XX Lubartowiczów, t. IV, str. 26 .Źródła dziejowe: t. V, str. 172 כמו כן: Аюзр часть 5-ая, том I, стр. 42

מחשיבים המלכים בפולין־ליטא באותה תקופה את פעילותם הכלכלית של היהודים, ואף מעודדים אותה, וברור, שהפיסקה הנ"ל הוכנסה לפריבילגיה לפי דרישתם של העירונים. עצם העובדה שהעירונים דרשו להכליל בתוך הפריבילגיה פיסקה מפורשת המכוונת נגד היהודים מראה, שרישומם של היהודים היה כבר אז מורגש בחיי העיר וכי היה חשש של התחרות מצדם. אפיני הדבר, שהתעודה הזאת, שהיא הראשונה הדנה במפורש ביהודים בעיר קרמניץ, היא תעודה המגלה טפח ממאבקם של העירונים נגד היהודים. מאבק זה עתיד לעבור כחוט השני בתולדות הישוב היהודי בעיר זו במשך מאות בשנים.

הישוב היהודי בקרמניץ נזכר בין יתר ישובי היהודים בליטא בפעם הראשונה בשנת 1551 [8].

ב. תקופת הפריחה (מאמצע המאה הט"ז עד אמצע הי"ז)

התקופה של מאה השנים שבין אמצע המאה הט"ז ועד לגזירות ת"ח באמצע המאה הי"ז היא תקופת ההתפתחות המתמדת והפריחה של הישוב היהודי בעיר קרמניץ.

כמה יהודים היו בקרמניץ בתקופה זאת ומה היו מגמות ההתפתחות של ישוב זה מבחינה מספרית?

אחד המקורות החשובים ביותר המסייע לנו לנסות להשיב על שאלה זו הן התעודות המלכותיות של ליטא. בקשר לארגון האדמיניסטרציה בארכידוכסות הליטאית בזמן מלכותו של זיגמונט אוגוסט השני, הונהגה שיטת רישום של האחוזות המלכותיות. רשימות אלה נקראו בשם לוסטרציות. לפי הלוסטרציה משנת 1552 היו בעיר קרמניץ 48 בתים יהודיים [9]. לפי הלוסטרציה של 1563 מספר הבתים היהודיים עלה ל־63 לפחות [10]. הלוסטרציה הבאה היא רק משנת 1629, שאז נמצאים בקרמניץ 169 „עשן" (dym = בתים) יהודיים [11]. מלבד זה אפשר לקבל מושג מה על מספר היהודים היושבים בקרמניץ מתוך המסים שהעלו היהודים וביחוד מאז הנהגת מס הגולגולת המיוחד ליהודים ב־1578. לפי רשימת הקהלות משלמות־המס משנה זאת נתקבלו מקרמניץ 100 זהובים [12], לפי החישוב של זהוב אחד ל„ראש" (=בית־אב) [13]. על סמך הנתונים של הלוסטרציות וגבית מס הגולגולת דלעיל, ניתן לחשב במשוער את מספר היהודים בעיר.

שנה	מספר היחידות	מספר הנפשות	העליה ב־% ביחס ל־1552
1552	48 בתים	240	—
1563	63 "	315	52
1578	100 „ראש"	500	108
1629	169 „עשן"	845	252

---

[8] Акты Южной и Западной России, т. I стр, 133-4; Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских при Московском университете т. 199, стр. 46

[9] Аюзр, часть 7-ая, т. II, стр. 30

[10] שם, שם, עמ' 63—42.

[11] Киевский Центральный Архив Древних Актов, книга 1516

[12] Баранович О., Залюднения Украіни, Киев 1930, стр. 36 לפי Źródła dziejowe, t. XIX, str. 64.

[13] לפי דעתו של ההיסטוריון הפולני יבלונובסקי יש להניח ש„בית" או „ראש" (משפחה) הם לכל הפחות חמישה איש. שם, שם, עמ' 67.

יש מקום להניח שעד גזירות ת"ח נמשכת מגמת העליה המתמדת.

מה היה אחוז היהודים בכלל האוכלוסיה של העיר?

בשנת 1552 היה מספר כל הבתים בעיר קרמניץ כ־450. בשנת 1629 היה מספר ה„עשנים" 1119. מכאן, שאם ב־1552 היה אחוז היהודים בעיר רק 10,6, הרי ב־1629 הוא מגיע ל־15 בערך.

כדאי גם לציין את עליית חשיבותה הכלכלית־החברתית של קהילת קרמניץ בין הקהילות היהודיות בוולין. לפי חלוקת המס עולה אחוז קרמניץ בכלל המס של וולין כדלקמן:

שנה	%%
1563	7,8 [14]
1566	10,3 [15]
1578	17,0 [16]

חישובים אלה נוטים, לדעתנו, לצד ההפחתה. אולם מגמת העליה באוכלוסין היהודים בקרמניץ ועלית חשיבותה של הקהילה בגליל וולין בולטות לעין. ואכן מספרים אלה מדגימים את האמור לעיל, שתקופה זו היא תקופת הפריחה הגדולה של קהילת קרמניץ.

פרנסתם של היהודים בקרמניץ בתקופה הנדונה היא בעיקר על מסחר ועל חכירות שונות. כבר הזכרנו שקרמניץ עמדה על אם דרכים מסחריות עתיקות; וחשיבות מיוחדת נובעת לצומת זה במסחר המלח מהדרום לצפון. קרמניץ נזכרת כעיר־מעבר במסחר המלח בפריבילגיה של זיגמונט הראשון המשחררת את כל נתיני הנסיך מאוסטרא בלי הבדל של מוצא, לאום ודת מתשלומי מכס [17]. כבר משנות השלושים של המאה הט"ו יש לנו עדות על קשרי המסחר בין יהודי קרמניץ ו„פולין גדול". ידיעה על כך אנו מוצאים בתוך הספרים העירוניים של פוזנא [18]. ב־1544 קיבלו שלושה יהודים, האחים יצחק, יוסף ואביגדור מקרמניץ אגרת חסות למשך שנתיים [18a] נשתמרה ידיעה על יהודים מקרמניץ העוסקים בהיקף גדול במסחר שוורים ופיטומם [19]. ריבוי התלונות של העירונים וריבוי הפקודות המלכותיות האוסרות על היהודים להפריע למסחר של העירונים [20] מראה על התפשטות המסחר היהודי בעיר.

---

[14] לפי (Р.Е.А.) Русско-Еврейский Архив, т. II стр. 119

[15] שם, שם, עמ' 184—185.

[16] Źródła dziejowe, t. XIX, str. 64—67.

[17] "quod omnes — — subditos cuiuscumque generis, nationis et ritus, sal Ruthenicum album — — vis antiquis et consuetis, per castrum nostrum Krzemyenyecz [conducentes] ab omnibus theloneis et ab omni datione et solutione — — duximus liberandos et eximendos..."

Archiwum XX Lubartowiczów-Sanguszków, t. III, str. 312.

[18] Litterae a dominis consulibus civitatis Posnaniae scriptae, 1535—1545, 40.

L. Koczy—Handel Poznania do połowy wieku XVI, Poznań 1930, str. 274.

[18a] Wierzbowski — Matriculum Regni Poloniae Summaria. Warszawa 1905, IV 3, 225.

[19] P. E. A., т. II стр. 58-61

[20] כבר משנת 1542 ידועה פקודת המלכה בונה האוסרת על היהודים ותושבי הפרברים לבשל שכר (רינגעלבלום, שם, שם); פקודות איסור דומות הוצאו ע"י זיגמונט אוגוסט II בשנים 1564 (Balinski-Lipinski: Starożytna Polska, t. II, str. 897; Źródła dziejowe, t. V, str. 180), 1569 (שם, שם ...Źródła), 1571 (שם שם, ...Balinski-Lipinski), 1572 (שם עמ' 173 Źródła).

ידיעותינו על החכירות השונות מרובות הן מהידיעות על המסחר. יהודים מקרמניץ חוכרים בתי־מרזח ב־1554, 1557. והתפתחותה של קרמניץ מושכת אליה יהודים מקהילות אחרות. כך ב־1559 נמסרות חכירות בתי מרזח, טחנות ובתי־מבשל לשכר שבקרמניץ ליהודי מבריסק, ובשנת 1560 ליהודי מוילנה, בנו של פליקס הממונה על בית יציקת המטבעות בוילנה [21]. ב־1561 מצליח אותו יעקב בן פליקס לקבל פריבילגיה מיוחדת מן המלך לבנין בתי מבשל לשכר בקרמניץ [22]. הלוסטרציה משנת 1563 מציינת כי היהודי הנ"ל מכניס לקופת המלך סך של 750 שוק גדולים (groszy) בעד כל חכירותיו, סכום גבוה מאוד באותו הזמן. כן חוכרים יהודים מקרמניץ בשותפות עם יהודי מלודמיר נתינות שונות לטובת המבצר, כגון דמי סכר, דמי מסחר ודמי חנויות, וכן דמי יריד מסוסים ובהמות אחרות וחכירת בתי מרזח בכפרים הסמוכים לעיר [23]. יש גם, כנראה, יהודים מקרמניץ שבידיהם נמצא בית המכס של העיר קרמניץ [24]. נוסף לזה יש לנו ידיעות על יהודים מקרמניץ החוכרים טחנות־קמח ובריכות מים בכפרים שונים ויש ביניהם כאלה אשר הטחנות הן קניינם [25].

מעט ידיעות נשתמרו לנו על המלאכות בהן עסקו היהודים בתקופה זאת. אולם ישנה ידיעה מפורשת אחת על מאבקם של הקצבים היהודיים בקרמניץ נגד אגודת הקצבים הנוצריים. לפי טענת האחרונים — אין הקצבים היהודיים מסכימים להצטרף לאגודה הנוצרית, ולכן נדרשו לשלם באופן ישיר את המסים לקופת המבצר [26]. היהודים עבדו, בדומה לעירונים הנוצריים, גני ירק וגני פרי בתוך העיר ובפרבריה [27]. כך, למשל, לפי הלוסטרציה של 1563, היו ליהודיה אחת, שרה, למעלה מ־10 פרנטים אדמה (פרנט אחד = 56 אמות מרובעות) בחלקים שונים של העיר ונוסף לזה 6 פרנטים גן ירק ו־16 פרנטים גן פרי. ליהודי אחר, אברהם, היו 8 פרנטים בחלקים שונים של העיר ו־9 פרנטים גן ירק.

עדות נוספת למעמדם הכלכלי האיתן של היהודים בקרמניץ יכולה לשמש עובדת החזקתם של נוצרים בשרות היהודים, למרות המס הגבוה שהוטל על כך.

הידיעות הישירות על התעסקותם הכלכלית של יהודי קרמניץ בתקופה הנדונה הן מעטות למדי, אולם אף הן מאשרות את המסקנות אשר הגענו אליהן בסקירה על גידולה המספרי של הקהילה: חשיבותם הכלכלית של היהודים עולה. הקהילה מתבססת יותר ויותר בתחומים כלכליים שונים. ההתחרות מצדם של העירונים לא רק שאינה מצליחה לבלום את עליתה של הקהילה, אלא אף יהודים מערים אחרות נמשכים לקרמניץ. וכך הופכת קרמניץ עיר ואם בישראל, אחת מהקהילות הראשיות בגליל וולין ובפולין המזרחית כולה.

עד 1569 היתה וולין שייכת לארכידוכסות הליטאית, ותושביה היהודים היו כפופים לשלטונות הליטאיים בכל הנוגע לשפוט ולנטל המסים. הבסיס למעמדם החוקי של היהודים בליטא היתה הפריבילגיה שנתנה על ידי הארכידוכס הליטאי ויטולד בשנת 1388 ליהודי בריסק לפיה היו היהודים נתונים לשיפוטו של הארכידוכס ובא־כחו הסטרוסטה. במשך הזמן קם גם בליטא כמו בפולין שיפוט יהודי עצמי שהוכר על ידי השלטון.

[21] Р. Е. А., т. II, стр. 62, 69. 79, 156

[22] Киевский Центральный Архив, кн га 1479, акт 56

[23] Р. Е. А., стр. II 79-80

[24] שם, עמ' 138/9; Bersohn — Dyplomataryusz, No. 544

[25] שם, עמ' 133.

[26] Аюзр, часть 7-ая, т. II, стр. 74

[27] שם, שם, עמ' 55—51.

אחרי החזרה מהגירוש ב־1503 חוייבו יהודי ליטא ככלל להעמיד על חשבונם 1000 פרשים להגנת המדינה. אולם זמן קצר אחרי זה הוחלפה חובה זו בתשלום כספי קבוע. באמצע המאה הט״ז נתחייבו יהודי ליטא לשלם 4000 שוק גדולים (1563), מזה חוייבו יהודי קרמניץ ב־140 שוק גדולים, ובשנת 1566 עולה חלקם של יהודי קרמניץ במס הזה ל־150 שוק גדולים [28]. מלבד מסי היהודים המיוחדים השתתפו יהודי קרמניץ יחד עם תושבי העיר הנוצרים בתשלומים להחזקת המבצר (לחזק את החומה, להחזיק תותחן ועוזריו, לחזק את המגדלים) ובהוצאות עירוניות אחרות (החזקת הגשר על פני הנהר). לצורך זה היה נגבה מכל תושבי העיר, יהודים כנוצרים, מס בגובה 2,5 גדולים מבית, וכן נגבו תשלומים מיוחדים מחנויות, מחלקות אדמה; תושבי העיר היו חייבים גם בתשלום מכסים שונים אחרים [29]. עד שנת 1556 היו מוטלות על תושבי הערים גם עבודות אנגריה, אולם בשנה זו שיחרר המלך זיגמונט אוגוסט השני את תושבי הערים כמעט מכל העבודות תמורת תשלום מיוחד. מלבד זה חוייבו היהודים יחד עם העירונים בתשלום הסרבשצ׳יזנה (מס כסף) שהיה נגבה מפעם לפעם כמס יוצא מהכלל לצרכי הגנה.

האיחוד הלובליני בשנת 1569 מנתק את אדמת וולין מעל ליטא ומצרפה לכתר הפולני. הנוהג המשפטי הפולני מתחיל לחדור גם לוולין. מיד לאחר הכרזת האיחוד פונה הוויבודה של וולין אלכסנדר צ׳רטוריסקי אל המלך זיגמונט אוגוסט השני, ומבקש באופן מיוחד להעניק לו את זכויות השיפוט לגבי היהודים כפי שזה נהוג בפולין. המלך נענה לבקשתו וב־9 לאוגוסט 1569 מוסר את היהודים של לויצק, לודמיר וקרמניץ לשיפוטו היחיד של הוויבודה ומצווה לבל יעיז שום אדם אחר לרכוש לעצמו זכויות אלה [30]. הכללותה של וולין בין אדמות פולין לא עברה ללא חיכוכים מרובים. הפקידים המלכותיים ניסו לנצל לרעה את מעמדם הבלתי ברור של השטחים הללו, ובייחוד של יהודי וולין. הדבר הזה גרם לכך שיהודי לויצק, הרבנים והקראים, פנו ב־1576 למלך סטיפן באטורי בבקשה להצהיר הצהרה ברורה על שיוויונם המשפטי של כל יהודי וולין ליהודי פולין ועל ביטול היוריסדיקציה הליטאית ביחס אליהם. המלך מעניק ב־1 לדצמבר 1576 כתב־קיום מפורש לכל יהודי וולין בו מאשר לגביהם את היוריסדיקציה החלה על יהודי פולין ובין היתר הסעיף הבא: „סגני הוויבודות בל ישפטום [את יהודי וולין] להבא לא אחרת ולא במקום אחר, אלא בהשתתפות שנים מראשי היהודים בבית הכנסת שלהם״ [30a]. סעיף זה היווה חידוש לגבי היהודים בוולין, כיוון שאין כמותו בפריבילגיות של יהודי ליטא.

באירגון החדש של גבית המס על ידי המלך הפולני סטיפן בטורי הונהג מס הגולגולת המיוחד ליהודים (pogłówne żydowskie). ב־1578 שילמו יהודי וולין 587 זהובים, מזה היה חלקה של קרמניץ 100 זהובים [31]. המס המיוחד שהוטל על משרתי היהודים, שהוזכר לעיל,

---

[28] Bersohn, Dyplomataryusz, No. 120 P. E. A. т. II, стр. 119, 184

[29] Аюзр, част. 7-ая, т. II стр. 71

[30] P. E. A. т. II стр. 259

[30a] ברסון, שם, מס. 152.

[31] Źródła dziejowe, t. XIX, str. 64. עוד מלפני כן, משנת 1571 נשתמרה ידיעה (Archiwum Skarbowe, Dz. I. Poborowy, 112) שמיהודי קרמניץ נתקבלו כמס 106 זהוב. תודתנו נתונה למר א. פלדמן על שהעמיד לרשותנו העתק של הידיעה הנ״ל וכמו כן על הידיעה המובאת בהערה 18א). מענין לציין שבשנת 1576 שחרר המלך סטיפן באטורי את הרב, החזן, בית־הכנסת ובית הקברות בקרמניץ מתשלום המס, הנקרא protowszczyzna (ברסון שם, שם, מס׳ 149). לפי דעתו של שיפר היה מס זה מוטל על הקהילות היהודיות תמורת השימוש בבית־הכנסת ובית הקברות, כמו כן נגבה מכלי־הקודש בעד משרותיהם בקהילה. ראה История еврейского народа, изд. Мир כרך XI עמ׳ 307.

עלה ב־1583 ל־15 זהוב ליהודי קרמניץ לבדם [32].

מהי דמותה של הקהלה היהודית בקרמניץ בתקופה הנדונה?

מן המחצית הראשונה של המאה הט״ז אין לנו ידיעות על הארגון הפנימי של הקהילה היהודית בקרמניץ. בלוסטרציה של 1563, שהוזכרה לעיל, מופיעה לפנינו הקהילה היהודית בקרמניץ על נכסיה ומוסדותיה. רשומים בלוסטרציה שני מגרשים בתור מגרשי בית כנסת, יתכן שאלה הם בית הכנסת ובית המדרש. נוסף לזה נזכרים בית חולים (הקדש — szpital żydowski) ובית קברות יהודי. כמו כן נמצאים בעיר רב או ר״מ בשם שמואל ושַמש בשם יוסקו (יוסף). נזכר גם רופא יהודי.

בשנת „של״ג, בימיו של המהרש״ל (ר׳ שלמה לוריא), הרביץ תורה ר׳ יצחק הכהן ראש ישיבה בקרמניץ״. הוא ר׳ יצחק בר׳ דוד שפירא שנתקבל לאחר מכן כרב בקראקא, והיה חותנו של המהר״ם מלובלין. זה האחרון היה מתגאה בחותנו, וברוב תשובותיו היה חותם „חתן המלך הגאון מהרי״ץ כ״ץ״. תשובתו של ר׳ יצחק שפירא מובאת בין יתר תשובות של גדולי הדור התומכים במהרש״ל בענין המפורסם של היתר עגונה, שבעלה נהרג על ידי אנשי מוסקבה בזמן כיבוש העיר פולוצק בשנת 1563 [33].

לפני שמ״ז ישב בעל הלבושים, ר׳ מרדכי יפה, על כסא הרבנות ותפס ישיבה בקרמניץ, „הוא הרב המופלג בחכמה וזקנה הנושא דגל מחנה ישראל וכו׳ וכבר נעשה ראש ישיבה ורב זה ימים רבים כמו עשרים שנה בק״ק הורודנה ובק״ק לובלין ובק״ק קרמניץ והעמיד תלמידים הרבה והוא ראש ועיקר מגדולי ראשי הישיבות ודייני דשלש ארצות״ [34].

בשנת שמ״ז אנו פוגשים בתור אב״ד בקרמניץ את ר׳ שמשון בר׳ בצלאל, אחיו של המהר״ל מפראג. באותה שנה הוא חתום בין שלושים הרבנים המתקנים באיסור ובחרם על קבלת רבנות בתשלומי כסף. בשנת שנ״ז מחדשים ביריד ירוסלב את התקנה הנ״ל, וראשון החותמים עליה הוא שוב ר׳ שמשון בר׳ בצלאל מקרמניץ. כנראה ששימש ברבנות בקרמניץ עד סוף המאה הט״ז [35].

מרשימה זו של הרבנים אנו רואים שכבר במאה הט״ז היתה קרמניץ אחת הקהילות הראשיות בגליל וולין ונכבדה במדינת פולין. למדים אנו זאת מאישיותם של הרבנים שישבו על כס רבנותה, ומהמקום שרבה שמשון בר׳ בצלאל תופס בתיקון התקנות של ועד ד׳ הארצות. גם בשנת שנ״ו אחד משני הדיינים של „מדינת וולין״ הוא ר׳ אברהם מקרמניץ [36].

בשנים הראשונות של המאה הי״ז היה אב״ד בקרמניץ ר׳ יהודה בר׳ נפתלי [37].

האב״ד האחרון של קהילת קרמניץ לפני גזירות ת״ח הוא ר׳ חיים בר׳ שמואל אשכנזי איש צבי. כנראה שהוא הופיע בשם קרמניץ בהתוועדות של קהילות וולין לפי

---

32 Źródła dziejowe, שם, עמ׳ 148.

33 „צמח דוד״ — שנת של״ג; פרידברג, לוחות זכרון עמ׳ 9. תשובתו מובאת בשו״ת ר״ח החדשות, סימן ע״ג.

34 „צמח דוד״, שנת שנ״ב; פרידברג, תולדות הדפוס העברי בפולין (ת״א, ת״ש) עמ׳ 145. ר׳ מרדכי יפה נקרא „בעל הלבושים״ על שם חבוריו, עשרת ספרי הלבושים, הדנים בהלכה, פילוסופיה של הרמב״ם, קבלה ואף חכמת התכונה. היה נערץ ע״י רבנים, אולם היו לו גם מתנגדים. ראה למשל שו״ת „משאת בנימין״ סימן כ״א ואחרים.

35 י. היילפרין, פנקס ועד ד׳ ארצות, סי׳ קע״ח; לוחות זכרון עמ׳ 16.

36 היילפרין, שם סי׳ כ״ט.

37 פרידברג, הדפוס העברי, שם.

יזמתו של ר׳ יום־טוב ליפמן הלר, כפי שכותב זה האחרון ב„מגלת איבה״ שלו:

„ואני בעניי בק״ק לודמיר עם מנהיגים וראשים שבגליל ההוא עשינו גדר על כל דברי הראשונים ועוד הוספנו עליהם, כי הראשונים היו על המקבלים מעות, אבל אני והמנהיגים האלה הוספנו גזרות וחרמות על המקובלים. ומפני זה גרמתי לי שונאי חנם ואויבי שקר לשוא ולתוהו עד שעשו לי שטנה רבה. עכ״ז לא נסגתי אחור בעה״י ובהתוועדות בק״ק ווישניוויץ [Wiśniowiec שעל יד קרמניץ] בגליל לוצק כשנתוועדו ראשי הארבע קהלות קדושות שבנפת וואלין הלא המה לאדמיר, אוסטרא, קרמניץ ולוצק גם שם נתעוררו ביום ח״י אדר כלנו ראשי ישיבות של ד׳ קהלות עם ראשי מדינות של משולחים כנהוג, וחדשנו הגזירות וההרמות. וגם החרמנו בכא״ה [בכל אופן המועיל] בתוך קהל ועדה באסיפה גדולה״ [38]. המדובר הוא באיסור קנית הרבנות בכסף.

כחצי שנה אחרי התוועדות וישניוביץ פרץ סכסוך חריף בין הקהילות הראשיות בגליל וולין לבין בעל „תוספות יום טוב״ בענין הרבנות בקהילת לוקטש. קהילת אוסטרא פנתה למנהיגי הקהילה בלודמיר (מקום מושבו של ר׳ יום טוב ליפמן הלר) בדרישה לרסן את רבם בהתנגדותו החריפה לר׳ יוזל מלוקטש. במכתב דומה יוצאת גם קהילת קרמניץ ועליו חתומים הרב ופרנסי הקהילה [39].

הרב ר׳ חיים הנ״ל נשאר על כסא רבנותו עד לגזירות ת״ח, ואף ראה, כנראה, בחורבן קהילתו. הוא נפטר בשנת ת״ט, והוספד על ידי ר׳ אברהם בר׳ ישראל יחיאל רפפורט רבה של לבוב, הקורא לו בשם „מחותני״ [40].

בתור נציג קרמניץ בהתוועדות הארצות בשנת ת״ד ביריד ירוסלב חותם ר׳ יעקב מקרמניץ על הסכמה להדפסת ספרים [41].

חשיבותה של קרמניץ כמרכז להרבצת תורה נקבעה לא רק על ידי העובדה שרבנים מגדולי הדור ישבו על כס הרבנות בקהילה הזאת שכן היו בתוכה חכמים מחוץ להם: בראשית המאה הי״ז אנו מוצאים בין אנשי קהילת קרמניץ בני תורה חשובים אשר חיבוריהם מצאו מהלכים נרחבים. ר׳ יוסף בן הקדוש ר׳ משה מקרמניץ חיבר ביאור על ספר מצוות גדול (סמ״ג) לר׳ משה מקוצי וקבל עליו „הסכמת הגאונים וראשי ישיבות של מדינות פולונייא ושל וולין״ וביניהם בעל הלבושים ר׳ מרדכי יפה והמהרש״א (ר׳ שמואל אליעזר בר׳ יהודה) [42]. אותו ר׳ יוסף חיבר גם ספרים אחרים [43]. כן יצא מקהילת

[38] „מגילת איבה״ לר׳ יום־טוב ליפמן הלר, ברסלא תקע״ח.

[39] M. Brann, Additions a l'autobiographie de Lipman Heller, Revue des Etudes Juives, vol. 21, p. 274.

החתימות על האגרת הן:

„נאים חיים בלא״א מו׳ שמואל איש צבי

ונאים אליעזר בן לא״א מו׳ ברוך ז״ל ה״ה

ונאים שלמה בן לא״א הר״ר ישראל איסרל יצ״ו

ונאים יוסף בא״א הר״ר אהרן

ונאים משה ונאי׳ יצחק בלא״א מו׳ שמואל שליט״א

ונאים אברהם בלא״א כמו׳ צבי הירש כ״ץ שליט״א.״

יתכן שר׳ יצחק ב״ר שמואל החתום על אגרת זו הוא ר׳ יצחק מק״ק קרמניץ שאותו הספיד בשנת ת״ג בעל „איתן האזרחי״ — ראה שו״ת „איתן האזרחי״ קונטרס אחרון, פרשה נצבים, דף נ״ח.

[40] שם, פרשת יתרו, דף מ״ח.

[41] י. היילפרין, פד״א, סי׳ קצ״ה.

[42] י. היילפרין, שם, סי׳ תתנ״ז.

[43] בן־יעקב, אוצר הספרים, עמ׳ 63, מס׳ 2—121.

קרמניץ ר' אהרן שמואל בר' משה שלום שחיבר את הספר „נשמת אדם", אשר נדפס בשנת שע"ז בהנאו, בהסכמת ר' ישעיהו הורוויץ, בעל השל"ה. יציאתו מקרמניץ של ר' אהרן שמואל קשורה בפרשה סתומה של רדיפות[44]. אחרי נדודים רבים קבל את כסא הרבנות בעיר פולדא שבגרמניה[45].

הוכחה נוספת לכך, שקרמניץ שימשה מרכז תורני חשוב אפשר למצוא בכך שר' שמשון אב"ד דק"ק בריסק מעתיק ספר „ישן נושן" שנמצא בק"ק קרמניץ[46].

ידועים לנו גם קשרים בין קהילות קרמניץ לא"י. כידוע היו מבקרים שליחי הארץ בקהילות פולין לשם איסוף תרומות למען ישוב א"י. ר' יצחק בינגא אשכנזי מירושלים סבב בשנים ת"ה—ת"ו בקהילות פולין הראשיות וברשימת הערים שהוא ביקר מזכיר גם את ק"ק קרמניץ[47].

ואמנם, התמונה הכללית מחייה החברתיים והתורניים של קהילת קרמניץ מתאימה בכמה קוים לאותו תיאור נלבב של ר' נתן נטע הנובר בסוף ספרו „יון מצולה", המתאר את חיי יהדות פולין לפני החורבן הגדול. עם כל ההפלגה שבדברי המקונן, הרי נוכל להגיד בבטחון יחד אתו: „המפורסמות אין צריכין ראיה שלא היה כל כך הרבה תורה בכל תפוצות ישראל כמו במדינת פולין" — ובין הקהילות החשובות בפולין נמנית גם ק"ק קרמניץ.

ג. גזירות ת"ח ות"ט

המאורעות הגדולים שזעזעו את המדינה הפולנית באמצע המאה הי"ז המיטו שואה על כלל היהודים שבתוכה, וביחוד על אלה שבמחוזותיה המזרחיים. סיבות הרבה גרמו למרד של הקוזקים בראשותו של בוגדאן חמילניצקי („חמיל הרשע" בפי עמנו), אשר תוך זמן קצר הצטרפו אליו רוב בני העם האוקראיני: היה ניגוד לאומי חריף בין האוקראיני המדוכא לבין הפולני השליט, ניגוד כלכלי וחברתי בין האכר הצמית לבין בעל־האחוזה, ניגוד דתי בין הפרבוסלבי לבין הקאתולי. העצמה המיוחדת של ההתפרצות נעוצה בכך שהאוקראיני הוא בדרך כלל האכר הפרבוסלבי, והפולני הוא בעיקר האציל הקאתולי. היהודים באוקראינה היו קשורים מבחינה כלכלית באצולה הפולנית. אך קשרם זה לא הפך אותם גורם עצמאי במאבק זה. אולם המכה פגעה בכל עצמתה ביהודים, יותר מאשר בכל גוף או מעמד אחר במדינה הפולנית.

המרד החל על הדניפר. אך לפני שהיה סיפק בידי חמיל לארגן את הקוזקים למסע צבאי פרצה התקוממות של האכרים הצמיתים בכל האזורים שמעבר לסאן מזרחה. האכרים מתארגנים כנופיות־כנופיות, מתנפלים על אחוזות ועל ערים, רוצחים ושודדים. הכנופיות של מאקסים קריבונוס, שהשתוללו בעיקר בשטחי וולין ופודוליה עד בואם של חמיל וצבאו, הצטיינו באכזריותן.

נחשול המאורעות הגיע לוולין במהירות מסחררת: הצבא הפולני ניגף ב־26 במאי

[44] „והנני — — — אהרון שמואל הקטן, בלאמ"ו החסיד מוהר"ר משה שלו' זצק"ל מק"ק קרמניץ היושבת במדינת רוסיא, אלוקים יכוננה עד עולם, בהיות שהתע אותי אלוקים מבית אבא מורי זצ"ל ומארצי וממולדתי, גולה אחר גולה נגרשתי, מכלי אל כלי הורקתי, לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי מכמה סבות מאורעות רעות חלפו עלי עם עניו"ת איב"ה — — —". „נשמת אדם", הקדמה.

[45] שם, אחרית דבר — מאת זעליקמן אולמא.

[46] שו"ת „איתן האזרחי", קונטרס אחרון, פרשת וישב, דף מ"ב, עמ' א'.

[47] א. יערי, שלוחי א"י, עמ' 271.

1648 ליד קורסון, וכבר ב־10 ביוני נפלה נימירוב המבוצרת ונשחטו יהודיה. ביוני ויולי נכבשות טולטשין, באר, פולנואה. לאחר התנגשות בין המצביא הפולני ירמי וישניוויצקי לבין קריבונוס בסביבות קונסטנטין נסוג הצבא הפולני מערבה וכל וולין המזרחית ניתנה בידי הכנופיות, אשר אליהן מצטרפים בסוף יולי הקוזקים של חמיל.

עד סוף חודש יולי לא נפגעה קרמניץ בפעולת הכנופיות, כיוון שסביבותיה שימשו מקום ריכוז לצבא הפולני[48]. למרות ההרס המרובה בסביבה לא פגעו הכנופיות בעיר קרמניץ אף במשך החדשים ספטמבר ואוקטובר. רק לאחר שצבאות חמיל שמו מצור על העיר לבוב והחלו לשלוח כנופיות לכיוונים שונים, שולח חמיל את דז׳ידז׳אלי, אחד מראשי־הגדוד המפורסמים, לצור ולכבוש את העיר ומבצרה. המצור החל ב־20 לאוקטובר, נמשך עד ל־13 לדצמבר ונסתיים בכיבוש העיר והמבצר והחרבתם המלאה[49]. יתכן שחלק ניכר מיהודי קרמניץ הספיק לברוח לפני התחלת המצור, אולם תיאורי חורבן הקהילה המצויים בכרוניקונים היהודים קשורים, כנראה, במצור וכיבוש זה.

אין ספק שתיאוריהם של בני הדור, היהודיים והלא־יהודיים כאחד, טעונים גישה בקורתית. עד הראיה לחורבן קהילות ולרצח המוני בבני עמו אינו נזקק לחקירה מדויקת בפרטי המאורעות ובמספרי הטבוחים. הוא רוצה לתת ברשימותיו ביטוי נמרץ לגודל השבר בציורו הוא. מראות הזוועה ושמועות האימים מצטרפים בדמיונו לתמונת־אסון אחת. מתוך גישה זו עלינו להעריך את ספורי המעשים בקרמניץ העיר, כפי שהם מצויים ברוב הכרוני־קונים המספרים על מעשי ת״ח—ת״ט.

אין ברשומות דברי עד ראיה לגזירות ק״ק קרמניץ. העדויות נרשמו מפי השמועה. ר׳ מאיר משברשין מזכיר ב„צוק העתים" את ההרג בקהילה שהיה בזמן שצבאות חמיל צרו על העיר לבוב:

„סביב ללבוב כמה פרסאות,
שכן יון בכל הצבאות,
והרג ביהודים למות תוצאות.
ובמדינת וואלין רקים נשארו,
קלים מנשרים ומאריות גברו,
המדינה כלה ערו ערו.
קרמניץ קהלה הקדושה והגדולה,
חרבו אותה ועשוה כמצולה,
והרגו ביהודים בלי חמלה.
שחט אכזר מאה בנים,
זרע קדש נטע נעמנים,
פרחי ישראל לוים וכהנים.
כאשר שחטם הרשע בחמתו,
אמר לאכזרים שעמדו לקראתו,
כל הטרפה לכלב תשליכון אותו.

---

48 W. Tomkiewicz, Jeremi Wiśniwiecki, W-wa 1933, str. 215. ראה נספח א׳ וכן „יון מצולה" וניציא תי״ג, דף ו׳.

49 Н. Костомаров, Богдан Хмельницкий, СПБ 1884 т. I стр. 341 גם הידיעה ב„צוק העתים" מקשרת את נפילת קרמניץ עם המצור על לבוב שהתחיל בראש־ית אוקטובר 1648.

וישחט הרשע את אחרים,
ופרע בית השחיטה כפרים,
שחק ואמר אלו כשרים.
ויהרגו בערים בכל פנה,
וגם בשרי עם עדינה,
לא נתנו להם חנינה"[50].

מחורבנה של הקהילה הגדולה שבקרמניץ מבליט המחבר במיוחד את שחיטתם של „מאה בנים" ואת ההתעללות בגופותיהם, המזכירה לו את היחס המסורתי לטריפות.

על מוטיב זה חוזרים הכרוניקאים האחרים. ר' נתן נטע הנובר ב„יון מצולה", לאחר שהזכיר ש„גם במדינת וואלי"ן בק"ק לאדמי"ר ובק"ק לובעמל"א ובק"ק לויצ"ק ובק"ק קרעמינ"ץ ואגפיהן עשו הריגות גדולות כמה אלפים יהודים", ממשיך הוא בעקבות „צוק העתים": „ובק"ק קרעמינ"ץ לקח צורר אחד סכין של שחיטה ושחט כמה מאות ילדים מילדי העברים ושאל לחברו אם זה כשר או טריפה והשליך לכלבים. ואח"כ לקח אחד ופרע לבית השחיטה אמר זה כשר ובדקוהו כמו שעושים לגדיים וטלאים וישאוהו במוט בכל רחובות העיר והכריז מי רוצה לקנות גדיים וטלאים, השם ינקום דמם"[51]. ור' אברהם אשכנזי ב„צער בת רבים" אומר: „לא תהא בישא כזאת הצרה, כמו שהיה בק"ק קרמניץ ובק"ק באר, שלקחו הצוררים בנים קטנים וחדדו לסכינה דהא נפל תורא, ושחטו אותם שחיטה גמורה ואחר כך תלו ברגלים למעלה, כאמרה, ופתחו גרונם ובדקו ושאלו אם הוא טריפה או כשרה..."[52].

מאורע מיוחד זה בציור הטבח בקרמניץ הלך והתפתח בגלגולו: משפטים פשוטים של ר' מאיר משברשין היו אצל ר' נתן נטע הנובר לשני מאורעות מחרידים בלעגם, ל‚סכין של שחיטה', לבדיקה של כשרות, למנהגי היהודים בכללם; ואצל ר' אברהם אשכנזי נוספה זוועת בית־המטבחיים שבו תלויות הגופות בנוין[52a].

בכרוניקון מאוחר יותר, „טיט היון" נאמר: „ומשם הלך [חמיל] לק"ק עיר קרמניץ ושם ח' מאות בעלי בתים ונהרגו כמעט כולם"[53].

[50] „צוק העתים" לר' מאיר משברשין, ויניציה תט"ו, דף ח', עמ' ב'. מקור זה, הראשון במעלה, נעדר מהביבליוגרפיה המובאת על העיר קרמניץ בגזירות ת"ח במבואו של י. שאצקי להוצאת „יון מצולה" ביידיש („גזירות ת"ח" של ייווא, ווילנע 1938, זייט 195). כדאי לציין שרשימה זו משובשת וחסרה בפרטים רבים.

[51] „יון מצולה", דף ח—ט'.

[52] כך ב„צער בת רבים", הוצאת פרידברג, לבוב תרס"ו, עמ' 11. בכתב־יד של המוזיאון הבריטי (דף 103) כתוב שם העיר „קרמניק". גורלנד (לקורות הגזירות, חוב', עמ' 16) מתקן ל„קרסניק", אולם תקון זה אין לו על מה שיסמוך, כיון שהסיפור על שחיטת הילדים מתאים למסופר על קרמניץ ב„צוק העתים" וב„יון מצולה". אין ספק שגם כאן מדובר בקרמניץ. תודתנו נתונה לארכיון הכללי לתולדות ישראל, שהעמיד לרשותנו את צלום כתב היד הנ"ל.

[52a] ספור זה מובא גם אצל Н. Костомаров—Русская история в жизнеописаниях, С.П.Б. 1874, т. II, стр. 243-4

מעניין לציין שקשירת קדוש השם בשחיטה כשרה („כל מי שיש לו מאכלת יבדוק אותה שלא תהא פגומה ויבוא וישחוט אותנו על קדוש יחיד חי עולמים" — גזרות אשכנז וצרפת, ירושלים, תש"ו, עמ' ל"א ודברים דומים במקומות אחרים שם) נפוץ בספורים על גזירות תתנ"ו. האופייני לכרוניקונים על גזירות ת"ח הוא שמלאכת קודש זו נמסרת לגויים וההבחנה בין כשר לטריף הופך ענין של לעג.

[53] „טיט היון" לר' שמואל פייביש בן הגאון מוהר"ר נתן פיידל מוין (לקורות הגזירות, חוברת ו' עמ' 22).

נראה, שהתרשמות דומה של מאות טבוחים הביאו עמם פליטי הקהלה שהגיעו לגרמניה שכן נאמר בספר הזכרת נשמות של קהלת וורמיישא: „הקדושים והטהורים כמה מאות נפשות מישראל שנהרגו ונשרפו ומסרו נפשם למים על קדושת השם בק״ק קרמניץ בשנת ת״ט. תנצב״ה״ [54].

מכל הדברים הנ״ל, מבלי לדון בשאלת המספרים ובפרטי הטבח, ברור, שקהלת קרמניץ נהרסה בשנת ת״ט. הפליטים יצאוה בכיוונים שונים. ונשתמרה לנו באגרתו של ר׳ יוחנן בר׳ מאיר, אב״ד של מארקיש פרידלנד (במחוז פוזנא) ידיעה על אחד הבורחים: „...אבי המפורסם מוהר״ר מאיר קרמניצר אשר בגזירת ת״ח נמלט לק״ק קאליש והוא בן הרב המקובל מה׳ יצחק״ [55].

את רגשות בני הדור ואת הערכתם את ההרס הכללי והפרטי מביעים נאמנה דבריו של ר׳ משה נראל, יליד קרמניץ [56] בהספדו הנרגש על כל בית ישראל בפולין:

„המחכים למות ויחפרוהו ממטמונים,
ראשי אלפי ישראל חכמים ונבונים,
אנו ליה וליה עינינו פונים,
וימותו על קדושת אלוהי הראשונים והאחרונים.
נעויתי משמוע נבהלתי מראות ואחזני פלצות,
איך תשתפכנה אבני קודש בראש כל חוצות,
והתערבו זרע קודש בעמי הארצות,
ומקדשי מעט כאבני גיר מנופצות.
פולין העדינה הקדומה לתורה ולתעודה,
למיום סור אפרים מעל יהודה,
חתום תורה בלמודה,
ועתה גולה וסורה שכולה וגלמודה״ [57].

ד. תקופת הקפאון

לא ידוע לנו הזמן המדויק בו נכונה מחדש קהלת קרמניץ אחרי גזירות ת״ח. יש אפילו מסורות שועד ד׳ הארצות תיקן בחרם „שלא לדור במדינת אוקראינה״ אחרי הגזירות [58]. אבל ידוע שכבר שנים מעטות אחרי ת״ח מתחילים יהודי וולין לשוב למקומו־

[54] קובץ על יד III, עמ׳ 30. כמו כן נזכרים קדושי קרמניץ בספר הזכרת נשמות של ק״ק פירטה, Jahrbuch der jüdisch-literarischen Gesellschaft, Frankfurt a/M, XVI, S. 246.

[55] י. היילפרין, פנקס ועד ד׳ ארצות, עמ׳ 462.

[56] ר׳ משה נראל היה בנו של ר׳ אליעזר וועלשים שבא בבחרותו לפולין והשתקע לבסוף בקרמניץ בתור רופא. ר׳ משה נולד כנראה בשנת שנ״ח בקרמניץ והיה תלמידו של המהרש״א. בזמן הגזירות היה אב״ד בק״ק נראל ומשם ברח מערבה ונתמנה לרב בק״ק מץ (גורלנד, לקורות הגזירות חוברת ג׳, עמ׳ 8—9 והספרות המובאת שם בהערה 4).

יחד עם ר׳ משה נראל גדלו בקרמניץ גם רבנים אחרים: אחיו ר׳ ישראל כהן נראל, שחידושיו על התורה מובאים בספר „ברכת טוב״ לר׳ משה אחיו, וכמו כן ר׳ יעקב ב״ר פנחס מקרמניץ, אב״ד דק״ק פינטשוב, הנזכר פעמים מספר בספר „ברכת טוב״. הוא נהרג בזמן הגזירות (גירונדי, תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליה, טריאסט 1853, עמ׳ 156).

בנו של ר׳ משה נראל הוא ר׳ טוביה הרופא, המפורסם בספרו „מעשה טוביה״ (צינבערג V זייטן 169—173).

[57] לקורות הגזירות, חוברת ג׳, עמ׳ 15.

[58] היילפרין, פנקס ועד ד״א, עמ׳ 79—80.

תיהם. וכבר בט׳ ניסן תט״ו, בפסק דין שניתן מטעם ראשי מנהיגי ארצות ביריד גרומניץ בלובלין, בא על החתום נציג קהלת קרמניץ „יצחק בא״א הר״ר עוזר זצ״ל מקרעמניץ״ [59]. אפשר להסיק מזה שקיומה של הקהלה בקרמניץ נפסק לכל היותר לשש שנים. הקהלה אמנם נתחדשה, אולם לא שבה לאיתנה כל הימים עד שעברה בשנת 1793, בחלוקה השניה של פולין, בתוך וולין כולה למדינה הרוסית.

כבר צוין, שלפני גזירות ת״ח ות״ט מנתה ק״ק קרמניץ למעלה מ־800 נפש. ואילו בספירת האוכלוסין היהודים שנתקיימה במחוז קרמניץ ב־2 לינואר 1765 נמנו בעיר קרמניץ גופא 649 יהודים ויחד עם סביבותיה (parafye) — 1029 [60]. אפילו אם נקח בחשבון אחוז מסוים של משתמטים מרישום (הרישום נעשה לצורך מס הגולגולת), ואף אם נחשב את מספר המשתמטים בשליש [61], הרי לא יעלה מספר בני הקהלה ב־1765, למעלה ממאה שנה אחרי הגזירות, על מספרם שלפני הגזירות. אם נשווה את המצב הסטטי הזה עם הגידול המתמיד לפני גזרות ת״ח, וביהוד אם נשווה את מצבה של קרמניץ ב־1765 למצבן של קהילות אחרות בוולין, ואפילו עם כמה מן הקהלות שבמחוזה (פוביט) גופא, כגון קונסטנטין ישן ולכוביץ, הרי נווכח, שפיגורה של קהלת קרמניץ בתקופה זו בולט לעין.

	1629	1765	% העליה או הירידה
קרמניץ	845	649	— 23
לוצק	440	1112	+153
קובל	400	825	+106
דובנא	290	1923	+663
קונסטנטין ישן	650	1394	+114
לכוביץ	185	589	+218

יתר על כן, גם בערים ובכפרים שבמחוז קרמניץ, שאין בהם קהלות וותיקות, גדל מספר היהודים, שעה שבעיר המחוז אין עליה כל־שהיא: לפני גזירות ת״ח ידועים יישובים יהודיים רק ב־13 ערים ועיירות במחוז קרמניץ, וב־1765 יושבים היהודים ב־40 ערים במחוז זה, מלבד הישוב המרובה בכפרים שבו. ב־1765 נמנו במחוז קרמניץ 20085 יהודים [62], ומחוז זה הוא השני בוולין באוכלוסיה היהודית אחרי מחוז לוצק — 23289

[59] שם, עמ׳ 87.

[60] Аюзр, часъ 5 тт. II стр. 109

[61] דב מבוליכוב מספר בזכרונותיו, כי בעירו השתמטו כשליש מהיהודים מהספירה הזאת. הוצ׳ מ. וישניצר, עמ׳ 89.

[62] ואלה הן הקהילות היהודיות שבמחוז קרמניץ ב־1765 על מספר תושביהן היהודים (המספרים הם של הקהילה וסביבותיה). רק הקהילות המסומנות בסימן * ידועות כישובים יהודים לפני שנת ת״ח. לא רשמנו באופן נפרד עיירות שלא הוו קהילות עצמאיות.

* Konstantynów Stary	1801	Lubar	467
* Wiszniowiec	664	Szepetówka	390
Werba	181	Sławuta	246
* Ptycza	112	Łabuń	678
* Połonne Stare	897	Oleksiniec	317
Połonne Nowe * Ostropol	544	Wołoczyska	774
		Wyszgródek	668
Sudyłków	397	* Kozin	332

יהודים, — ועלה בהרבה על מחוז לאדמיר — 7421 נפש [63].

במה אפשר להסביר את הקפאון בקהלת קרמניץ בתקופה הנדונה?

ראינו שבאותו הזמן שקהלת קרמניץ לא התפתחה, גדלו קהלות אחרות בגליל וולין ואף במחוז קרמניץ עצמו. הרי שאי אפשר לזקוף את המצב הזה אך ורק על חשבון ההרס של גזירות ת״ח ות״ט.

המאורעות אחרי שנת ת״ח שינו את כל אפיה של המדינה הפולנית, ואף את דרכי ניהולה. שלטון המלך, שהיה חלש גם לפני כן, נחלש עוד יותר בעקבות הזעזועים. האצולה, ובייחוד בעלי האחוזות הגדולים, משתלטים יותר ויותר על ניהול ענייני המדינה, והסדר האדמיניסטרטיבי הקיים מתרופף. תופעה זו ניכרת במיוחד בערים שהיו בניהולה הישיר ובמרותה של האדמיניסטרציה המלכותית, או כפי שנוהגים לכנותן „הערים המלכותיות״. הסטרוסטות היושבים בערים הללו, היו מעונינים בהפקת מכסימום תועלת פרטית לעצמם. לעתים קרובות מתנהלות הערים הללו ע״י פקידים נמוכים מטעם הסטרוסטה, וכמובן שסמכותם מצומצמת עוד יותר. ודוקא באותה תקופה עמדו ערים אלה מול התחרות גוברת והולכת של הערים שהיו על אדמות האצילים, במרותם ובניהולם, או כפי שנוהגים לכנותן „הערים הפרטיות״. בעל העיר הפרטית, בהיותו מעוניין בהתפתחותה, היה מטיל את מלוא השפעתו להגנה על זכויות תושביה, ובכלל זה תושביה היהודיים. יתר על כן, בערים המלכותיות באותה תקופה, שרובן ככולן התנהלו לפי החוקה המגדבורגית, הנותנת לעירונים כוח רב, והם ניסו להשתמש בו לרעתם של היהודים, לא היה בערים אלה שום כוח בעל תוקף המסוגל לרסן את תביעותיהם. לעומת זאת, הרי בערים הפרטיות בעליהן הם המחליטים על הסדרת היחסים בין היהודים לעירונים. מכאן הבריחה של היהודים מהעיר המלכותית כקרמניץ אל הישובים שבמחוזה שהם בבעלות פרטית. יתכן, שלמעשה היתה האוכלוסיה היהודית של קרמניץ גדולה יותר מהנראה לפי הרישום, אלא שחלק ממנה נרשם אולי ביישובים פרטיים לצרכי הגנה כלפי העירונים.

זאת ועוד. מצבם של היהודים בקרמניץ היה קשה יותר ממצבם של היהודים בכמה מן הערים המלכותיות האחרות. המלחמות המרובות על מוראותיהן נתנו גם הן את אותותיהן בחיי הקהלה. היחסים עם העירונים היו בקרמניץ מתוחים במשך כל התקופה

* Zasław	3891	Łanowce	85
* Lachowce	860	Kuźmin	232
* Kornica		Kulczyn	288
* Radziwiłów	298	* Bazalia	240
Leśniow	494	Krasiłów	273
Horynka	203	Krzemieniec	1029
Jampol	476	Kuniow	325
* Zbaraż	910	* Hrycow	86
Krupiec	114	Ożachowce	317
Tofipol	516	Załoszcze	644
Szumsk	170		
Rachmanów	170		20.085

[63] כל המספרים הובאו והחשובים נעשו לפי Аюзр часть, 5 т. II; О. Баранович – Залюднення України. Archiwum Komisji Historycznej AU w Krakowie, t. VIII; J. Kleczyński i F. Kluczycki — Liczba głów żydowskich w Koronie z Taryf roku 1765.

הנדונה. לצורריהם אלה של יהודי קרמניץ נצטרפו אנשי הכמורה, וממחנה הצוררים יצאו עלילות־הדם הקשות של אמצע המאה הי״ח.

במידה שנתברר לנו, מתחילה מסכת הפגעים ב־1687, כאשר הגישו הפראנציסקאנים במקום תלונה נגד היהודים, בה הם קובלים על הפקיד העירוני מטעם הסטרוסטה, שהוא מצדד ביהודים. הם מתלוננים, שהיהודים מרשים לעצמם לבנות בתים בסמוך לבית היראה, פוגעים בבית הקברות האוניאטי ועוד האשמות בדומה. תלונתם הועברה לטריבונל בלובלין [64].

המאה הי״ח התחילה בגליל וולין בסימן של התפרצויות קוזקים ומלחמות. ב־1702 פרץ מרד הקוזקים בהנהגתם של סמוס ופליי. הם המרידו את תושבי הכפרים נגד השלטון הפולני וביחוד נגד הפקידים הפולניים ונגד היהודים. לאחר שהשתלטו על 20 ערים ממערב לדניפר, התקדמו כנופיות אחדות מהם לפודוליה ווולין עד לנהר בוג [65]. יש לנו ידיעות על פגיעות קשות גם בישובים היהודיים במחוז קרמניץ: ב־1703 רושמים היהודים והעירונים של קונסטנטין־ישן בפנקסי המבצר בקרמניץ הצהרה בשבועה על הרס העיר ב־1702 בידי הקוזקים [66]. הצהרה דומה הוכנסה לאותם הפנקסים על ידי יהודי העיר לובאר ישן, גם היא במחוז קרמניץ. בהצהרה הזאת קובלים היהודים לא רק על הקוזקים המתמרדים משנת 1702, אלא אף על הצבא הפולני והקוזקים של מאזפה שבאו לוולין לדיכוי המרד, ששדדו אותם ומנעו מהם את האפשרות לשוב למקומם [67]. יש להניח, שגם קהלת קרמניץ סבלה מצבאות אלה. הצבא הפולני וצבא הקוזקים הרוסיים של מאזפה, ששיתפו פעולה במלחמת הצפון נגד שבדיה, נכנסו לוולין. על מעשי הצבאות הללו מעידות תלונות היהודים. ב־1706 פרצו צבאות שבדיה לאדמת וולין, הטילו על תושביה קונטריבוציה כבדה וחייליה שדדו מכל הבא ביד. לאחר שנסוגו השבדים נכנסו הצבאות הרוסיים וחזרו על מעשי אויביהם. ב־1707 בא הצבא הפולני במקום הרוסים, ואף הוא דרש כספים ומזון מהאוכלוסיה המדולדלת ופגע בתושבים וביחוד ביהודים. בפנקסי המבצר בקרמניץ נרשמו שתי הצהרות של תושבי העיר על חוסר יכולתם בגלל הרס השנים הקודמות, להמשיך ולשלם את המסים והנתינות הנדרשים מהם [68]. הצהרות דומות נרשמו על ידי תושבי רוב הערים של מחוז קרמניץ [69]. גם ההיידאמאקים פגעו כנראה ביהודים במחוז קרמניץ [70]. אחרי התפרצות ההיידאמאקים בשנת 1768 והתחלת המלחמה בין רוסיה לטורקיה „רבתה [בשנת תק״ל] חולי הדבר ב״מ ותאחז האש בגלילות רבות בערים ובכפרים עד אין מספר, עד כי נטשו היהודים את אדמתם, עזבו בתיהם והיקום ויברחו אל היערים והשדות. ותרב מהומה זו גם במדינת וואָלין״. וכך מתאר עד ראיה, איש קרמניץ את המצב בעירו: „ואברח לעיר ברעסטיצקא ואשב משומם, ירא וחרד, מצפה לשמוע מה עלתה בעירי. ובפרשה שופטים בא אלי הפליט לאמר הוכתה העיר וכל אנשיה הפנו, נסו גם המה, יחד על עפר ישכבון. ויעשו להם בני

---

61 רינגעלבלום, קאַפּיטלען געשיכטע, זייטן 147—148.

65 A. Załuski: Epistolae historico-familiares v. III, p. 333; И. Франко, Жарт непотребній, Записки товариства ім. Шевченка т. 107-108

66 Аюзр, часть 3, т. II, стр. 599-601

67 שם, עמ׳ 682—681

68 Аюзр, часть 5, т. I стр. 236 בהערת ההוצאה.

69 שם, שם נזכרות הערים Łachowce, Załoszcze, Jampol Stary i Nowy Zsław, Sudyłków, Labuń, Sławuta, Leszniow, Zbaraż, Kuniow, Wyszgródek, Połonne.

70 Регесты и Надписи, т. III № 2176

ישראל סוכות מרעידים על הדבר ועל הגשמים, ועל הלחם כי אזל מכליהם, ועל המחיה ועל הכלכלה כי נכרת מפיהם, וכן בעיירות רבות הקרובות והרחוקות"...[70a]

המאה הי"ח ידועה בתולדות היהודים בפולין בגל של עלילות דם. התגברות זו של העלילות היתה נעוצה בהחרפה הכללית של היחסים בין העירונים והאצולה הזעירה והבינונית מחד לבין היהודים מאידך. אין ספק שהכיוון לעלילות ניתן על ידי הכמורה הקאתולית, שמאז ומתמיד הצטיינה בשנאתה ליהודים. גם התגברות ההתחרות מצד הכמורה הפרבוסלבית הנתמכת ע"י שלטונות רוסיה הוסיפה לא מעט לניפוח העלילות. אחדות מהעלילות קרו על אדמת וולין, וקרמניץ במיוחד היתה במה לבירורים בקשר לכמה משפטי עלילות.

בשנת 1747 נתברר בעיר זסלב, לפני הסטרוסטה והתובעים העירוניים של קרמניץ, משפטם של יהודים מספר שהואשמו בהריגת נוצרי שנמצא קפוא בתוך השלג. כתוצאה ממשפט זה הוצאו 4 יהודים להורג[71].

כמה שנים אחרי זה נעשה נסיון של עלילת דם בקרמניץ עצמה. ב־1753 פצע אחד מתושבי העיר הנוצריים את בתו בת השלש, והטילה לתוך אורוה של סוסים השייכת ליהודי. למזלם של יהודי קרמניץ לא מתה הילדה מפצעיה והעידה אחר כך נגד אביה. היהודים רשמו תלונה לפני בית המשפט במבצר של קרמניץ על אותו מעשה[72].

ב־1756 התקיים בקרמניץ משפט עלילת הדם מיאמפול. ר' אליקום ב"ר אשר זליג, אחד מנאשמי יאמפול, ברח ממאסרו בקרמניץ לקונסטנטין הסמוכה, שבה נתוועדו הארצות באותו הזמן. שם הוסכם לשלוח שליח מיוחד לרומי ור' אליקום קבל על עצמו את התפקיד „כחובת גברא עליו לשתף את עצמו בצערם של ישראל"[73]. כתוצאה מהשתדלותו הסכים האפיפיור לחקור בענין והטיל את הדבר על הקארדינל גנגנלי (לאחר מכן האפיפיור קלמנס ה־14). הקארדינל אסף חומר מרובה לתולדות עלילות הדם והגיש בשנת 1758 תזכיר המזכה את היהודים מהאשמות אלו. אחת ההוכחות המובהקות בתזכירו הוא הנסיון הנ"ל לעלית הדם בקרמניץ[74].

כדאי לציין שסביבתה של קרמניץ לא חדלה מהיות מרכז לתעמולה של עלילת הדם: בשנת 1772 נדפס בתרגום רוסי בלברה הפוצ'איבית שליד קרמניץ הספר האנטישמי הנודע „בדיות התלמוד"[75], שנתחבר לראשונה בפולנית ב־1758, בזמן הפולמוס הידוע עם הפרנקיסטים בלבוב. ספר זה דן בין היתר גם בעלילות דם. התרגום הרוסי נדפס שנית באותו מקום בשנת 1794, עם צירופה של וולין למדינה הרוסית[76].

[70a] „אגודת אזוב" לר' יעקב ישראל מקרמניץ, חלק שני, דף כ"ב, עמ' א'.

[71] И. Галант—Жертвы ритуального обвинения в Заславе 1747 г. Еврейская старина т. 5 (1912), стр. 202-218

[72] ראה נספח ב'. מעניין לציין שנסיון מעין זה נעשה באותה שנה סמוך לז'יטומיר ונסתיים באופן טרגי לנאשמים היהודים.

[73] מ. בלבן, לתולדות התנועה הפראנקית, כרך א', עמ' 105—106; היילפרין, שם, עמ' 418—424, 428.

[74] A. Berliner — Gutachten Ganganellis (Clemens XIV) in Angelegenheit der Blutbeschuldigung der Juden, Berlin 1888, S. 47; C. Roth, The Ritual-Murder Libel and the Jew, London [1935]

[75] Басни Талмудовы от самых евреев узнанные и через новую секту сяпвсцециухов или контраталмудистов обнаруженные

[76] Ю. Гессен — История еврейского народа в России, т. I Ленинград 1925, стр. 98-99

אין להניח, שדברים אלה בסביבתה של קרמניץ הם מקרה גרידא. כבר ציינו, שהיחסים בין העירונים ליהודים היו מתוחים בה ביותר. ויש לקבל, שהמתיחות הזאת היא היא שהולידה את ההסתה, ואין ספק שהדבר השפיע עוד יותר להחלשת מעמדם של היהודים בעיר.

היחסים המתוחים בין העירונים ליהודים בקרמניץ, שהתקיימו במשך כל התקופה, נתחדדו במיוחד במחצית השניה של המאה הי"ח. העירונים טוענים שליהודים אין זכות לעסוק בחכירת בתי מרזח בעיר. ובשנים 1777, 1778 הם מגישים תלונה לשלטונות, והדברים מגיעים עד לסיים של 1778, שדן בסכסוכים אלה באריכות. כתוצאה מכך נעשים היחסים מתוחים יותר ויותר[77]. יתר על כן, העירונים טוענים נגד זכותם של היהודים להחזיק בבתיהם שנבנו על אדמה עירונית לפני שנים רבות, ודורשים לאסור על היהודים לבנות מחדש את בתיהם אחרי השריפות בשנים הללו. בשנת 1781 מגיע ענין זה לבית המשפט הפוסק לרעת היהודים, למרות השתדלותו של הסטרוסטה הנסיך סאנגושקו[78]. הלוסטרציה משנת 1789 מראה שפסק הדין הזה לא הוצא לפועל. העירונים מתלוננים על סאנגושקו ש„אינו מרשה לבצע את פסקי הדין שנתקבלו בבתי־הדין של המועצה והוויט [במשפטים] בין העירונים והיהודים; ומגן בחייליו על היהודים בפני בצוע [גזרי דין] אלה וכו׳; היהודים אינם רוצים לבוא לידי הסכמים; הם מסרבים לאכסן את החיילים; הם עוסקים במסחר בסחורות אסורות ובמזיגה בלי רשות העיר; הם אינם רוצים לשלם לקופה העירונית מסים מהמסחר; הם אינם משתתפים באנגריות לתקון הדרכים והגשרים; תופסים את הרחובות בבניניהם ובונים במקומות האסורים עליהם; הם אינם משלמים מסים להחזקת המשרתים העירוניים והתלמידים שנשלחו לבית הספר בקראקא"[79]. דברים אלה מראים עד כמה החריף הסכסוך בין הצדדים, סכסוך שהיה קשה ליהודים במיוחד נוכח המדיניות של עידוד הערים שננקטה על ידי הסיים באותה תקופה. היהודים היו פטורים עד כה על ידי הפריביליגיות היסודיות מתלות בעירונים ובמועצתם. ההחלטות החדשות של הסיים נתנו פתחון־פה לעירונים לדרוש זכויות שיפוט ומסים לגבי היהודים. כיוון שקרמניץ היתה עיר מלכותית, היתה ידם של היהודים על התחתונה, למרות הגנתו של הסטרוסטה. בסופה של אותה לוסטרציה אנו שומעים את דעתם של הלוסטרטורים על המצב בעיר. הם טוענים, שתביעותיהם ומעשיהם של העירונים לגבי היהודים החריבו את העיר ורבים מהיהודים עזבו אותה. לעומת זאת לא נתווספה אוכלוסיה נוצרית חדשה, לכן כל ההכנסות מן העיר אינן בטוחות. העיר נמצאת במצב של ירידה[80].

---

[77] רינגעלבלום שם, עמ׳ 149—150.

[78] מובא לפי ע. נ. פרענק, העירונים והיהודים בפולין, ורשה 1921, עמ׳ 57.

[79] T. Korzon — Wewnętrzne dzieje Polski — W-wa 1897, t. I, str. 221.
X. S-sta dekretów między mieszczanami w sądach radzieckich lub wójtowskich zapadłych, exekwować nie dopuszcza i od takowych exekucyj żydów żołnierzami swemi zasłania i t. d. Żydzi podług paktów zżądzić się nie chcą; żołnierzy karmić wzbraniają się; handel towarami zabronionemi i szynk bez pozwolenia miasta sprawują; opłaty od handlu do skarbu miejskiego płacić nie chcą; szarwarków do reparacyi dróg i mostów nie dają; ulice budynkami swemi zajmują i na miejscach sobie zakazanych zabudowują się; podatków na pachołków miejskich i uczniów do szkoły krakowskiej wysłanych nie płacą..."

[80] רינגעלבלום, שם עמ׳ 151.

ה. החיים הפנימיים (מת"ח עד חלוקת פולין השניה)

מה ידוע לנו על החיים הפנימיים של יהודי קרמניץ בין גזירות ת"ח ות"ט לבין כניסתה של קרמניץ תחת השלטון הרוסי?

כבר הזכרנו שהקהלה נתחדשה זמן מועט אחרי הגזירות, ובשנת תט"ו אנו פוגשים את חתימתו של ר' יצחק בן עוזר על פסק דין של ד' הארצות. אותו ר' יצחק מקרמניץ המשיך בפעולתו הציבורית לא רק בקהלת קרמניץ ובועד גליל וולין, אלא גם בועד ד' הארצות. בשנת תכ"א הוא חותם על פסק דין של ד' הארצות בענין הבורח מפוזנא [81]. הוא נבחר בתור אחד משני באי כוח גליל וולין להתוועדות ד' הארצות שעמדה להתקיים בפשיבורסק. דבר בחירתו נרשם לפי דרישת קהל לאדמיר בספרים העירוניים שם [82]. סמוך לתמ"ז אנו פוגשים אותו כאחד מראשי „גליל וולין" בחלוקת המסים בין הגלילות השונים בהתוועדות של ד' הארצות [83].

הקהלות הראשיות הישנות שבועד וולין שמרו בקפדנות על יתרונן; תוקף עמידתן מתגלה בכך שרק שתים מהקהלות הרבות העולות — דובנא וקובל — זכו להצטרף למנין הקהלות הראשיות. קרמניץ המשיכה במעמדה כקהלה ראשית. ידועה לנו תעודה המגלה טפח מן החיים הפנימיים והסדרים בוועד הגלילי של וולין. זוהי תעודת מינוי של ר' פישל בן לייב לפרנס הגליל משנת 1705. ר' פישל זה הוא עסקן ידוע מלאדמיר ששימש שנים הרבה בתור נאמן ופרנס של ד' ארצות ושל הגליל. כנראה שהמנהיגות במוסדות האוטונו־מיה היהודית בפולין היתה כבר באותה תקופה קשורה בקשיים גדולים ולא היו קופצים מרובים למשרות אלו. נציגי הקהלות הראשיות, וביניהם ר' לייב בן מנשה ור' לייזר בן משה מקרמניץ, מפצירים בר' פישל לקבל עליו מחדש את פרנסות הגליל ומתחייבים להקל עליו בעבודתו: „שלא יצטרך לערוך חלוקה [של מסים] לסביבות [יישובים הכפופים לקהלות הראשיות שבגליל] רק לקהלות הראשיות בצירוף היישובים שלהם ולערים של גלילנו וולין..." [84]. גם קהלת קרמניץ שלטה על סביבות נרחבות, וביניהן על יישובים שהיו גדולים ממנה.

בשנת ת"פ היתה התוועדות של גליל וולין בקווין. שם השתתפו כנציגי קרמניץ רבה של העיר באותה תקופה, ר' שמואל בר' אפרים מלאדמיר ור' משה בן מנחם מנדל מרגלית [85].

באותו זמן מתעוררת בעית החוב הישן המגיע לקהילת קרמניץ ולאחדים מתושביה מאת ראשי ד' הארצות. בשעתו נתן „ר' מיכל [מקרמניץ] הלוואה לכלל הארצות". מסכום זה היו מנהיגי הארצות חייבים לשלם רווחים לקהילת קרמניץ (325 זה' כל שנה) וליורשי המנוח (72 זה'). בהתוועדות יארוסלב בשנת תפ"ד הוועד כאשר „שחוב זה כוחו יפה עולמית וסכום הרווחים הנ"ל יקובל [בחשבון] בכל שנה וישולם לק"ק קרמניץ בלי שום עיקוב והפרעה ובגזירת ח"ש לצמיתות על הנאמנים שלנו דד' ארצות ופסק דין זה שבידי ק"ק קרמניץ יהא לו תוקף ועוז כאילו היה בידם קויט מאת נאמני ארצות על סך שצ"ז זהו' בכל שנה" [86]. יתכן שר' מיכל הנזכר בתעודה זו זהה עם „הקצין מערקיל", שנסע אחר כך

---

[81] היילפרין, שם, עמ' 93—94.

[82] שם, שם, עמ' 105, XXII.

[83] שם, שם עמ' 469.

[84] Аюзр, часть 5, т. I, стр. 221-23

[85] היילפרין, שם, עמ' 277.

[86] שם, שם, עמ' 300, XLVIII—XLIX; לפי רישום ההתחיבות בספרים העירוניים של קרמניץ.

עם אשתו לארץ־ישראל ועוד בסמוך לגזירות ת״ח ייסד קלויז בקרמניץ. עליו נאמר ש„הלווה סך עצום לקציני מנהיגי דד׳ ארצות שיספקו לקרובי עניים ולומדים, לקרוב קרוב קודם, והיתנה גם כן שיתנו לענייי ירושלים דבר קצוב כל שנה״ [87].

וועד גליל וולין הגן על ענייני היהודים שבגלילו לא רק בתחומים הצרים של הגליל עצמו, ואף לא בפני וועד הארצות בלבד, אלא סייע לסוחרים מוולין במסחרם בחוץ לארץ. בשנת 1733 ישב בברסלאו שמש (נציג, בא כח) מיוחד של הגליל. ברשימת הערים שהוא מייצג מופיעה גם קרמניץ. סוחריה היהודים היו מגיעים כנראה לשלזיה. על יפוי הכח לשמש הנ״ל בשנת תצ״ד חתום בין היתר ר׳ ברוך [צ״ל כנראה ר׳ אריה] לייב ר׳ב בקרמניץ והגליל נאמן מוואלין״ [88]. ר׳ אריה לייב זה משתתף כנציגה של וולין בהתוועדות ד׳ הארצות לצורך חלוקת המס בשנת תצ״ט [89]. הוא היה כנראה עשיר מאד והקהלה היתה חבה לו סכומים ניכרים. בשנת 1750 הוא משיג מאת המלך אוגוסט השלישי פריבילגיה המאשרת את רבנותו בקרמניץ וסביבותיה, וכן את תפקידו כנאמן הגליל וכנאמן דבית ישראל דד׳ ארצות [90].

בשנת תצ״ה, תקי״ח שימש כפרנס גליל וולין ר׳ משה בן מנחם מרגלית שנזכר לעיל [91].

בשנת תק״י חתום „בנר (אבנר ?) מקרמניץ״ על הזמנה לקהל צ׳רנוביל, בין יתר ראשי גליל וולין [92].

בשנת תקי״ח נרשמה בספרים העירוניים של קרמניץ מחאת נאמני גליל וולין (רבה של קרמניץ ר׳ אריה לייב ורבה של לאדמיר ר׳ שאול), נגד קהילות אוסטרא ולויצק. הנאמנים טוענים שקהילת אוסטרא „הראשונה והראשית בין קהלות וולין״ אינה רוצה לשלם את ההוצאות שנגרמו לנאמני הגליל על ידי טיפולם בעניני היהודים בקהילה הנ״ל, שהגיעו לסך 38000 זהוב כפולים. לצורך טיפול בהוצאות הנ״ל כונסה התוועדות של הגליל בעיר רחמנוב, אשר הכירה בצדקת ההוצאות, אולם קהילת אוסטרא לא שילמה אפילו את הסכום אשר הכירה בו [93]. באותה התוועדות ברחמנוב מוסר פרנס הגליל, ר׳ משה בן מנחם מנדל וראשי הגליל יפוי כח לנאמני הגליל הנ״ל בקשר לדין וחשבון שלהם ויישוב עניני חובות הגליל. יפוי־כח זה מסדיר את גבית המס וכיסוי החובות לתקופה של עשר שנים. על החתום באים מלבד פרנס הגליל עוד שלושה נציגי קרמניץ: ר׳ דוד בר׳ יעקב, אלי בן משה ולייב בן לייב [94]. באותה השנה (25 במרץ) מתכנסת התוועדות הגליל בעיר קוֹרץ ובין היתר הוחלט שם שכמה מן הסביבות של קהילת קרמניץ תעבורנה לקהילת טיאופילפול. על החתום באים גם נציגי קרמניץ: חנוך בר׳ חיים, אלי בר׳ משה, חיים בן יוסף וזליג מיאמפול [95].

וועד ד׳ הארצות אמנם פורק ב־1764, אולם הוועדים הגליליים ממשיכים בפעילותם

---

[87] שם, שם, עמ׳ 462.

[88] ד. ויינריב, מחקרים בתולדות הכלכלה והחברה של יהודי פולין, י—ם 1939, עמ׳ 40, 62. בתקופה זאת ידוע כרבה של קרמניץ ר׳ אריה לייב ב״ר שמואל, שהיה גם נאמן גליל וולין.

[89] היילפרין, שם, עמ׳ 313 ; דובנא רבתי, עמ׳ 47.

[90] M. Bersohn, Dyplomataryusz etc., No. 305.

[91] כנ״ל.

[92] Регесты и Надписи, т. III, № 1973.

[93] שם, שם, מס. 2058.

[94] שם, שם, מס. 2060.

[95] שם, שם, מס. 2059.

גם אחרי זה. בשנת 1774 אנו מוצאים את רבני קרמניץ ודובנא מסדירים את תשלומי המס של קהילת אוברוץ׳. הם מבטלים החלטה קודמת של רבני קרמניץ ופולנאה[96].

מתוך הידיעות הבודדות הללו מצטיירת תמונה של קהילת קרמניץ כמשתתפת פעילה בועד הגלילי, ולעתים מופקדים בידי בניה התפקידים הראשיים של פרנס הגליל והנאמנים. אולם למרות כל זה מסתמנת גם ירידתה של קרמניץ: ישובים כפופים משתחררים ממרותה ועוברים לקהילות אחרות הנמצאות בסימן עליה.

הרב הראשון הידוע לנו אחרי הגזירות הוא ר׳ נחמן בר׳ מאיר כ״ץ רפפורט המכונה גם ליפש׳ס (על שם אמו). הוא היה דיין ואב״ד בלבוב ומשם נתמנה אב״ד ור״מ דק״ק קרמניץ. ידועה לנו הסכמתו על ספר „שערי ציון״ (לר׳ נתן נטע הנובר) שניתנה בקרמניץ בי״ז כסלו תכ״ב. אולם שנה אחרי זה אנו פוגשים אותו כבר כרבה של ק״ק דובנא[97].

אחרי ר׳ נחמן ידוע לנו כרבה של קרמניץ הרב המפורסם ר׳ יעקב בר׳ אליעזר איש וורמייזא תעמרילש. לאחר שעזב את ארץ אשכנז עבר ללובלין „ומשם תקע אוהלו, אוהלה של תורה, בעיר קרמניץ אשר בגליל וולין ושם ישב ימים רבים והרביץ תורה בישראל בנגלה ובנסתר... ובהיותו מרביץ תורה בעיר קרמניץ כבר נתפרסם שמו בכל תפוצות ישראל לאיש אלקים קדוש עד שהרבה מגדולי ישראל היו משכימים לפתחו ליהנות מאורו אור יקרות ולשמוע מפיו חדשות ונצורות, בנגלות ובנסתרות. כי ר׳ יעקב איש תם, מלבד שהיה גאון מובהק בתלמוד ובפוסקים ושמו היה נודע בשערים המצוינים בהלכה על ידי תשובותיו אשר השיב לשואליו דבר בענינים הנוגעים לדינא, עוד היה רבן של כל בני הגולה גם בחכמת הקבלה, ככתוב על שער ספרו „ספרא דצניעותא דיעקב״ שחיבר על התורה על דרך הקבלה על פי כתבי האריז״ל...״[98]. בסוף ימיו ישב בוינה[99].

בהתוועדות הארצות ביריד יארוסלב בשנת תל״א חותם ר׳ מאיר בר׳ יצחק „החונה לע״ע בק״ק קרמניץ״ על הסכמות לספרים. יתכן שהוא הוא ר׳ מאיר קרמניצר שנמלט לקאליש בזמן גזירות ת״ח שהזכרנוהו כבר לעיל[100].

בנו של האב״ד דק״ק לבוב ר׳ צבי הירש, הרב יהושיע העשיל, שהיה יחד עם אביו אחד מראשי קהילת לבוב וגליל רוסיא ואחד ממנהיגי ד׳ הארצות[101], משמש בשנות השמונים והתשעים של המאה הי״ז רבה של קהילת קרמניץ. פה הוא נותן הסכמות על ספרים שונים משנת תמ״ח עד תנ״ה[102].

אחריו שימש כנראה „יעקב בלא״א הגאון המפורסם מהור״ר יצחק״ ברבנות

---

[96] שם, שם, מס. 2229.

[97] חתימתו ביריד ירוסלב תכ״ג היא כבר כרבה של דובנא. אח״כ שמש כרבה של בעלז. נפטר בשנת תל״ד. עיין עליו — היילפרין, שם, עמ׳ 98, 126; פעסיס, עיר דובנא, עמ׳ 15—17; דעת קדושים, עמ׳ 152; אנשי שם, עמ׳ 172, 239.

[98] כלילת יופי קי״ז. ספרו נדפס אחרי מותו בשנת תכ״ט.

[99] שם, שם; גירונדי, עמ׳ 210.

[100] היילפרין, שם, עמ׳ 121, 462; פרידברג, שם, עמ׳ 145.

[101] חותם בהתועדות ד״א ביריד לובלין תל״ח יחד עם אביו ויתר מנהיגי הארצות על הסכמה להדפסת תנ״ך בתרגום לאידיש, הוצאת ר׳ יוסף עטיאש, אמשטרדם תל״ח, ועל הסכמת הארצות לבקשת ק״ק טיקטין בדבר נציג קבוע „בשולחן דד״א״. היילפרין, שם, עמ׳ 163, 165. אנשי שם, עמ׳ 85; כלילת יופי, חלק א׳, פ״ה; חלק ב׳, צ״ה.

[102] Loewinstein, מפתח ההסכמות, פפ״מ 1923, מס. 1864; היילפרין, שם, עמ׳ 213—214; פרידברג שם, שם.

בקרמניץ והגליל. ידועה לנו הסכמתו על ספר „עיר בנימין" משנת תנ"ח ועל „ספר קרניים" משנת תס"ט [103].

בהתוועדות ד' הארצות ביריד ירוסלב בשנת תע"ח בא על החתום על פסק דין „ר' שמואל הקטן מלאדמיר חונה בק"ק קרמניץ והגליל יצ"ו", שנזכר לעיל [104]. באותה התוועדות הוא חותם על חרם בדבר הדפסת הספר „פני משה" [105]. ידועה הסכמתו על ספר „תורת חיים" שניתנה בקרמניץ בשנת תפ"א [106].

משנת תק"ב ידוע לנו כרבה של קרמניץ ר' אריה לייב בר' שמואל. כפי שכבר הזכרנו לעיל שימש כנאמן גליל וולין והשתתף בהתוועדות הארצות בחלוקת המסים בשנת תצ"ט. בשנת תק"י קיבל כתב קיום מהמלך אוגוסט השלישי, בו מקבל אותו המלך תחת חסותו ושומר על זכותו לרבנות בקרמניץ, אשר משמש בה כבר מזמן. כמו כן מקיים המלך אותו במשרתו שכבר נתאשרה על ידי הסטרוסטה לכל ימי חייו. כל ההכנסות המגיעות לרבה של קרמניץ, כרבה של עיר ראשית, תהיינה שייכות לו, אף אם יעזוב את העיר. באותו כתב קיום כלול האשור לנאמנות הגליל וד' הארצות, שכבר הזכרנוהו, וכמו כן הבטחה למסרה לבנו אחריו, באם יהיה ראוי לכך. המלך מצווה לשלם לרב את החובות המגיעים לו ומטיל את האחריות על כך על ראשי הקהל. כן הוא פוטרו מתשלומי מסים ומאחריות על חובות הקהל [107]. יש להניח, שפריבילגיה זאת ניתנה תמורת תשלום כסף מרובה למורת רוחה של הקהילה. הרבנים היו נבחרים בדרך כלל לתקופה קצרה (3 שנים) על ידי ראשי הקהל, אולם תקיפים מבין הרבנים ניסו להבטיח את מעמדם על ידי התערבות השררה. שנה אחרי קבלת הפריבילגיה חותם ר' אריה לייב יחד עם יתר ראשי ד' הארצות על הסכמה על ש"ס דפוס אמשטרדאם ובשנת תקי"ב על שו"ת „בית אברהם" [108]. כמו כן היה מעורב במחלוקת המפורסמת בין ר' יעקב עמדן ור' יונתן אייבשיץ, שנתפשטה גם במדינת פולין [109]. ידועות עוד הסכמותיו מתק"ו ותקל"ה, ויוצא ששימש ברבנות בקרמניץ למעלה משלושים שנה. ר' שמואל בנו שימש ברבנות באוסטרא [110].

אחריו ישב על כס הרבנות בקרמניץ ר' אריה לייב בר' שמואל מפינצ'וב. נשתמרה ממנו הסכמה שנתנה בקרמניץ עוד משנת תקמ"ב [111].

כנראה שימש אחריו ברבנות ר' מרדכי בר' ישראל היילפרין, שישב לפני כן בזסלב. היה חתנו של ר' יעקבקי מבראד. בסוף ימיו עלה לארץ־ישראל [112].

בסוף המאה הי"ח אנו מוצאים בקהילת קרמניץ מגיד מישרים מפורסם בזמנו והוא ר' יעקב ישראל הלוי בר' צבי, אשר חיבר את הספרים הבאים: „שבט מישראל", פירוש על תהלים (זולקווא, תקל"ב): „אגודת איזוב", פירוש על המגילות (שם, תקמ"ב); „שפת

---

[103] Loewenstein שם, מס. 1603; פרידברג, שם, שם. ספר קרנים הוא ספר בקבלה, שנדפס יחד עם פרוש מאת המקובל הנודע ר' שמשון מאוסטרופול, שנהרג בשנת ת"ח.

[104] היילפרין, שם, 277, 279, 280, 528.

[105] שם, שם, עמ' 500.

[106] פרידברג, שם, שם.

[107] Bersohn, שם, מס. 305.

[108] „הקטן אריה־לייב בהרב המאה"ג המפורסם מוהר"ר שמואל זצ"ל חונה בק"ק קרמניץ והגליל ונאב"י [נאמן בית ישראל] דד"א יצ"ו". היילפרין, שם עמ' 360, 373.

[109] ר' יעקב עמדן, תורת הקנאות, דף ס"ד.

[110] מזכרת גדולי אוסטראה, עמ' 169.

[111] פרידברג, שם, שם; Loewinstein שם, מס. 241.

[112] מזכרת גדולי אוסטראה, עמ' 98.

אמת", פירוש על משלי (לבוב, תקמ"ח). ספריו אלה משקפים את התסיסה החברתית והרעיונית האופינית ליהדות פולין במאה הי"ח ויתכן שבדבריו נמצא הד להתרחשויות מקומיות.[113]. כן ידוע לנו התורני ר' משולם פייביש הלוי איש הורביץ מק"ק קרמניץ, בעל „משנת חכמים" [114] על ששה סדרי משנה, שנדפס על ידי בנו זמן קצר אחרי מותו (אוסטרא, תקנ"ו), בהסכמתו של „הנודע ביהודה" — ר' יחזקאל לנדא ואחרים.

נמצאנו למדים, שגם בתקופה של חוסר התפתחות ואף של ירידה יחסית שמרה קרמניץ על עמדה מרכזית בגלילה, עסקניה היו פעילים בהנהגת המדינות, ורבניה היו נודעים וגדולים בתורה.

ז. קרמניץ בימי השלטון הרוסי (1793—1917)

החלוקה השניה של פולין בשנת 1793 הביאה את קרמניץ לתחום השלטון הרוסי. למעשה לא גרם שינוי זה למפנה יסודי בשטחים המסופחים, לא בסדרי החברה ואף לא במעמדם של היהודים. השלטון הרוסי קיבל מהפולנים את דפוסיו האירגוניים ואת יחסו המסורתי ליהודים ולבעיותיהם. ולא עוד אלא שהנאמנות לנוהג הפולני בענין היהודים הגיעה לכך, שהרוסים נתנו מעמד חוקי מוכר לועדים המחוזיים והגליליים, בעוד שהשלטון הפולני לא הכיר בשנים האחרונות לפני החלוקה—לאחר פירוק ועד ד' הארצות (1764) — בשום נציגות מרכזית של יהודים. לכן נקבעת הגישה הרוסית, וביחוד מזמן עליתו לשלטון של אלכסנדר הראשון (1801), על ידי אי־רצונו של השלטון להתערב ביחסים הפנימיים של השטחים הפולניים לשעבר ולהכניס בהם שינויים רציניים. הדבר היה מבחינות הרבה לרעת היהודים השלטון הרוסי לא רצה לשמש מגן ליהודים נגד התעללות בעלי האחוזות, הגוברת והולכת בסוף המאה הי"ח, ונגד תביעותיהם של העירונים, אף כאשר אלו עמדו בניגוד לחוקים רוסיים. המפנה במצבם הפוליטי של היהודים בשטחים אלה חל עם המרד הפולני של 1830. השלטונות הרוסיים החלו להיאבק בשאיפות הלאומיות הפולניות על ידי הנהגת סדרים רוסיים מובהקים בשטחים שסופחו לרוסיה. ודבר זה נותן את אותותיו אף בחיי היהודים.

מיד עם הצירוף לרוסיה הוטלה על היהודים החובה להירשם באחד משני המעמדות: העירונים או הסוחרים. אולם יחד עם זה הוטל עליהם מס כפול לעומת המס שהוטל על בני אותו מעמד מדת אחרת. לפי חוקת 1804 נגזרה על היהודים גזירת גירוש מהכפרים, אך השלטונות לא הצליחו לבצע את הפקודה הזאת. בכל זאת מסמן מעמדם המשפטי החדש את התהליך שחל באותו זמן, תהליך של אבדן הפרנסות המסורתיות ועליה של אחוז היהודים העוסקים בפרנסות עירוניות מובהקות.

אחרי החלוקה של 1793 נמצאה קרמניץ על גבול רוסיה—אוסטריה. היא וסביבותיה נותקו מעל העורף הכלכלי הקודם שלהם שסופח לאוסטריה, ומאידך פתחה הקירבה לגבול המדינה פתח לפרנסות חדשות, ובעיקר לעסקי הברחה לשני צדי הגבול. כדאי לציין, שקרמניץ סמוכה לברוד, עיר המסחר הגדולה בגליציה, שאת עליתה הכלכלית צריך לזקוף בעיקר על חשבון המסחר עם רוסיה.

הפעילות המסחרית הבלתי־חוקית של היהודים בוולין אל מעבר לגבול משכה את

---

[113] ראה נספח ג'.

[114] ר' משולם־פייביש היה מחותנו של ר' דב־בער, המגיד ממזריטש, אשר היה ראש החסידים לאחר פטירתו של הבעש"ט. בנו של המגיד ר' אברהם מלאך נשא את בתו של ר' משולם־פייביש לאשה. ראה „שבחי הבעש"ט", הוצאת ש. א. הורודצקי, ת"א, תש"ז, עמ' ע"ח.

תשומת לבם של השלטונות הרוסיים כבר בשנים הראשונות לאחר הסיפוח. ב־1812 מציע שר הפלך של וולין להרחיק את היהודים מתחום הגבול בגלל התעסקותם בהברחה, והצעה זו מקבלת את האישור המלכותי. החלטות דומות מתפרסמות ונישנות ב־1816, 1821, ואילו ב־1825 מקבלות הן תוקף של חוק כללי, לפיו מותר ליהודים לגור בתחום של 50 וורסטות סמוך לגבול אך ורק בנכסיהם או בתוך ישובים שיש להם קהל[115]. לאחר שגם חוק זה לא הביא לתוצאה הרצויה לשלטונות, — וכנראה שההברחה נמשכה גם לאחר מכן, — נקטו השלטונות ב־20 לאפריל 1843 באמצעי קיצוני ביותר. הוחלט „להוציא לפנים הפלכים את כל היהודים הגרים בתחום של 50 וורסטות לאורך הגבול עם פרוסיה ואוסטריה, תוך מתן האפשרות לאלה שיש להם בתים פרטיים למכרם במשך שנתיים ימים ולמלא [פקודה זו] ללא שום תירוצים".[116] ברור, שהחלטה זו נועדה לחסל לגמרי את הישוב היהודי שעל הגבול ובתוכו את קהילת קרמניץ כולה. אולם השלטונות הרוסיים הפזיזים להוציא פקודות אכזריות, לא היה בידם לבצען.

יש להניח, שהיהודים החלו מיד בפעילות נמרצת להעברת רוע הגזירה. כבר בינואר 1844 נכנס הסנאט לבירור הבעיה וקיבל מן הצאר הסכמה לכמה הקלות בביצוע הפקודה, ביניהן — הארכת המועד לחיסול הרכוש והנהגת יחס מיוחד לגבי בעלי בתי חרושת[117]. אף הענין הרב שמצאו השלטונות בפעילותם הכלכלית של היהודים וביחוד בהשתתפותם הניכרת בחכירת המכסים הממשלתיים ממכירת היי"ש (הידועה בשם „אקציז"), השפיע השפעה רבה לריכוך הפקודה למעשה. למשל, בסוף 1849, בתקנות על המכרזים לחכירת המכסים הנ"ל נאמר בפירוש, שבהם יכולים להשתתף אף היהודים היושבים בתחום הגבול.[118] בראשית 1850 ערערו לפני הסנאט גינזבורג ולנדסברג,[119] חוכרי מכס היי"ש בקרמניץ, לאדמיר ולויצק, על האיסור שחל על יהודים תושבי תחום הגבול לעסוק במכירת היי"ש. הסנאט אמנם לא קיבל את הערעור, אך התיר לבצע את מכירת היי"ש בבתים השייכים ליהודים. הסנאט מזכיר בחוות דעתו את העובדה, שגירוש היהודים מתחום הגבול עדיין לא נסתיים, ובמקום אחר נאמר בפירוש ש„אף לא התחיל"[120].

על אף כל זה, הסבה הפקודה צרות ליהודים והגזירה היתה תלויה ועומדת מעל לראשיהם עד 1858, כאשר נתבטלה לגבי אותם היהודים שהיו בעבר „נכתבים" (רשומים ברשימות הקהל) לקהילות שבתחום הגבול, או שהיו בעלים לנכסים דלא־ניידי בשטחים אלה. ברם, התיישבותם מחדש של יהודים או רכישת נכסים על ידם באותו איזור נאסרה לחלוטין.[121] פקודה זו ביטלה אמנם את רוע הגזירה לגבי הישוב היהודי בכללו, אולם רבים היו היהודים שישבו בערים השונות, וגם בקרמניץ, במשך זמן מרובה ולא היו נכתבים לאותן הקהילות. לגביהם נשאר האיסור בתקפו, אם כי בתקופה הליבראלית באופן

---

[115] В. Леванда, Полный хронологический сборник законов и положений касающихся евреев, СПБ 1874, № 124

[116] שם, מס. 475.

[117] שם, מס. 484.

[118] שם, מס. 608 וגם 618, 716.

[119] לנדסברג זה הוא כנראה דוד אייזיק לאנדעסבערג שפרסם כתבות ב„המליץ" ושאותו מזכיר אלכסנדר צדרבוים־אר"ז בין יתר משכילי העיר בזמן המחלוקת שפרצה בשנת 1865. עליה ראה להלן.

[120] Леванда, שם, מס. 619.

[121] שם, מס. 816.

יחסי של אלכסנדר השני, לא הקפידו כנראה השלטונות גם כלפי אלה. השינויים שחלו עם עלייתו של אלכסנדר השלישי הביאו מפנה גם בענין זה. נשתמרה ידיעה, שבסוף 1881 נתפרסמה פקודה מטעם שר־הפלך לגרש מקרמניץ כ־2000 נפש יהודים שלא היו בין „נכתבי" המקום.[122]

הסבל של קרמניץ בעיר השוכנת על הגבול התבטא גם בעניינים אחרים, והגיע לשיאו כאשר בזמן מלחמת העולם הראשונה לא זו בלבד שתושביה סבלו מפעולות האיבה המתנהלות בקרבתה, אלא אף מוכרחים היו לפי צו השלטונות מ־1915 לנדוד לפנים רוסיה.

למרות כל אלה רבתה האוכלוסיה היהודית בקרמניץ ובמחוזה בתקופה הזאת.

הגידול במספרים

שנה	העיר	המחוז	וולין [123]
1765	1029	4676 [124]	50799
1847	3791	18264	—
1897	6539	26965	395782

הגידול באחוזים

שנה	העיר	המחוז	וולין
1765	100	100	100
1847	270	293	—
1897	545	477	680

יתכן שהעליה הגדולה יותר ביישוב היהודי בעיר קרמניץ לעומת הגידול במחוז כולו, מסתברת על ידי הנסיונות לגרש את היהודים מהכפרים וגם על ידי הגירושים מן האכסניות והחכירות שעל הגבול ממש. העליה הגדולה יותר בווהלין כולה לעומת העיר קרמניץ ומחוזה משקפת את ההפרעות שנגרמו בהתפתחותם עקב הגבלות הישיבה בתחום של 50 הוורסטות שעל הגבול.

[122] ראה נספח ד'.

[123] שטחה של אדמת וולין בפולין היה גדול במשהו מאשר פלך (губерния) וולין שברוסיה, כך שאחוז הגידול היה רב יותר. אולם יש לזכור שאחוז המשתמטים במפקד 1765 עלה בודאי בהרבה על האחוז של אלה שלא נפקדו בספירת האוכלוסין הכללית משנת 1897.

[124] תחום מחוז (powiat) קרמניץ ב־1765 היה גדול בהרבה מתחום המחוז (уезд) קרמניץ בתקופת השלטון הרוסי. חלק ממחוז קרמניץ הפולני עבר לאוסטריה ובחלקו האחר הוקמו 2 מחוזות נוספים: של זסלב ושל קונסטנטין־ישן. את ההשוואה של היישוב היהודי במחוז בזמן השלטון הרוסי לגבי שנת 1765 אנו עושים רק ביחס לאותן הקהילות שנכללו במחוז קרמניץ בתקופה הרוסית. והנה גידול האוכלוסין בקהילות השונות של המחוז:

	1765	1847	1897
Алексинец	317	613	1515
Бережцы	—	627	428
Белозерки	—	360	1070
Вишневец	664	3178	3294
Вышегородок	668	1018	1078
Катербург	—	1465	693
Кременец	1029	3791	6539
Крупецк	114	103	—
Ляховцы	860	523	1174
Почаев	—	401	1371
Радзивилов	298	3054	4322
Рахманово	170	306	93
Шумск	170	1101	1962
Ямполь	476	1724	1482
כולל כפרים שלא פורטו	4766	18264	26965

המספרים לשנת 1765, ראה הערה 62, לגבי השנים 1847, 1897 ראה Еврейская Энциклопедия т. IX, 832; т. V, 739-43

למרות הגידול הרב של האוכלוסיה היהודית בעיר קרמניץ, הרי היא בפלך וולין העיר שאחוז האוכלוסיה היהודית בה הוא הנמוך ביותר ביחס לכלל האוכלוסין. לפי ספירת 1897 היו בעיר 17704 תושבים, והיהודים היוו 37% מהאוכלוסיה הכללית. הממוצע בערי הפלך הוא 50,77%, והשיא הוא באוסטרא העיר, שבה היהודים הם 62,4% מכלל התושבים. ברור, שהמצב הזה בקרמניץ הוא תוצאה של ההגבלות המוטלות על ידי השלטון הרוסי על ערי הגבול ואף של מסורת המלחמה נגד היהודים מצד העירונים, שהזכרנוה לעיל.

כבר עמדנו על כמה וכמה מן הפרנסות היהודיות. בראשית התקופה הנדונה עדיין הזק היה בהן יסוד החכירה. ריב היהודים היו דלי־אמצעים. בשנת 1800 נרשמו במחוז קרמניץ 2400 עירונים יהודיים ורק 33 סוחרים[125]. כדאי לזכור, שדרוש היה הון של 500 רובלים, כדי להרשם למעמד הסוחרים. קצת התעוררות בחיי הכלכלה הכניס הליציאום הפולני המפורסם, שהתקיים בקרמניץ מראשית המאה עד לאחר המרד הפולני ב־1831. אם כי אנו נתקלים באמצע המאה ביהודים עשירים, כחובר מכסי היי״ש לנדסברג, הרי משתקף כנראה המצב בכללו בדברי ריב״ל: „בעלי בתים רובם דלים ורשים״. הסיבה לכך היא לדעתו בעובדה, כי העיר „עומדת בקרן בתה (ארץ שוממה — לפי ישעיהו ה, ו׳) ורחוק מדרך המלך, אשר סיח וסיג אין לה עם עיירות הגדולות בעולם, ומתפרנסים מאז בדוחק ממסחר הטאבאק הגדול בסביבת העיר אצל הנוצרים התושבים, או ממכירת יין שרף וכדומה, או ממסחר שטרות מזויפים, וחוקקי און וכדומה. וחלק אחד וגדול הם החייטים ובעלי מלאכות פשוטים אשר רק המה לבד מתפרנסים מיגיעת כפם״[126].

המצב הזה וגם הטפתו של ריב״ל בין תושבי קרמניץ גרמו לכך, שבשנת 1843 פנו 52 משפחות יהודיות מתושבי העיר אל השלטונות וביקשו להקציב להם אדמות להתישבות חקלאית בפלך חרסון. המיניסטריון מסר למבקשים את תנאי ההתישבות, אולם, כפי שהתברר אחרי כן, לא הגשימה משום מה אף אחת מהמשפחות את תכניתה.[127] עוד בסוף המאה, בשנת 1897, ניכרת התענינותם של יהודי קרמניץ בעבודה החקלאית, ויתכן שהפעם בהשפעת מטיפים ציוניים. באותו זמן עמד להיפתח בית ספר חקלאי לנערים בכפר הסמוך לקרמניץ, והיו בין התושבים היהודיים שהתכוונו לפנות לשר החקלאות בבקשה להתיר לבניהם לגור בכפר במשך זמן הלימודים (כי הרי משנת 1882 היה איסור ליהודים לשבת בכפרים)[128].

הדחיפה הגדולה שניתנה לכלכלת המדינה על ידי שחרור האיכרים והמדיניות הליברלית משנות הששים, השפיעה על שינויים מרחיקי־לכת במבנה הכלכלי של האוכלוסיה היהודית. אין לנו אמנם מספרים על העיר קרמניץ עצמה, אולם בפלך ווהלין מורגש התהליך של התרוששות המון העם, הנדחק מפרנסותיו השגרתיות. ועולים אלה מבין היהודים העוסקים בפיתוח מפעלי תעשיה. בשנת 1881 היו שייכים ליהודים 118 בתי חרושת מכלל 123 שבפלך, 60 מתוך 82 מפעלי תעשיה אחרים; מעסקי מסחר היו ליהודים 3533 מתוך 3650, בתי מרזח — 496 מתוך 559[129]. לפי הספירה של 1897

---

[125] Ю. Гессен — История еврейского народа в России, т. 1 стр. 84

[126] בלעטער פאר געשיכטע, ווארשע, באנד III, ה׳ 4—3, ז׳ 123—124.

[127] ראה מאמרו של הסן ב־Пережитое, т. III, стр. 15-16

[128] המליץ, 12.6.1897.

[129] Материалы для истории антиеврейских погромов в России т. II, Р. XXI

עסקו בוולין 40% מהמפרנסים היהודיים במסחר, 25% במלאכה, 10% בחרושת, 12,5% בשירותים ומשרות ציבוריות, 3,7% בתובלה, 2,3% בחקלאות.[130]

קרמניץ אשר תחת המלכות הרוסית התנסתה בלבטים של כל בית ישראל בתחומים שעברו מפולין (ואין צורך לספר על גזירות הגרושים, תחום המושב, רקרוטצ׳ינה, פוגרומים) נבחנה במיוחד בסבל של עיר־גבול יהודית, שתושביה הדלים מתפתים לעסקים קשים ומסוכנים, וגורמים להפנייה מיוחדת של שנאת הגויים אליהם. בתנאים אלה של המון דל ונאבק שיקפה תוכחתו של ריב״ל את התגובה הספציפית של המשכילים ובמידה מסוימת גם את המצב האובייקטיבי.

ז. בין חסידות להשכלה. חיבת ציון *

התסיסה הגדולה שעוררה החסידות לא פסחה גם על קרמניץ. כבר בדרשותיו של ר׳ יעקב ישראל המגיד מקרמניץ נשמעו, כנראה, הדים לחדירתה לעיר. ואין פלא בדבר. כי הרי קרמניץ שכנתה היא של העיר ברוד, מקור התסיסה באיזור ההוא במשך תקופה ממושכת: החל מן הקלויז המפורסם של מקובלי ברוד וכלה במרכז המשכילי הידוע של עיר־מסחר גדולה זו.

על יחסם לחסידות של הרבנים שישבו בראשית התקופה הזאת על כס הרבנות בקרמניץ אין לנו ידיעות ברורות. ורבניה באותם הימים היו ר׳ דוד צבי בר׳ אריה לייב אוירבך [131] ור׳ צבי בר׳ נפתלי הירץ רוקח.[132] אולם כבר בתחילת המאה הי״ט היה לקרמניץ אדמו״ר משלה — ר׳ מרדכי מקרמניץ. הוא היה אחד מחמשת בניו של ר׳ יחיאל מיכל המגיד מזלוצ׳ב. ר׳ מרדכי זה היה רבו של ר׳ מאיר מפרמישלאן ומחותנו של ר׳ נחום מצ׳רנוביל. אנו רואים איפוא שהיה קשור בשושלות הצדיקים המפורסמות ביותר. שמו היה ידוע בסביבתו, וחסידיו ישבו אף מעבר לגבול בעיירות גליציה.[133] עד כמה היתה גדולה השפעתו של ר׳ מרדכי, אפשר אולי ללמוד מהעובדה שקהילה גדולה וחשובה כטרנופול, כאשר נזקקה לשוחט נוסף, פנתה אליו: „...במחשבתו (של אב״ד דק״ק טרנופול) ועל פי הסכם הנגידים גבירים המיוחדים דפה״ק, שאכתוב להוד קדשו (לר׳ מרדכי מקרמניץ) ולבקש מלפניו להודיע לנו דעתו בזה, וחכם עדיף מנביא, ואם יסכים לקבל השוחט הנ״ל מה טוב, ובאם שלא יסכים, אזי חלילה לנו לקבלו״...[134] ר׳ מרדכי נפטר בשנת תקע״ז. רישומו של ר׳ מרדכי היה ניכר בחיי העיר אף לאחר מותו, והוא היה מטרה לחיצי הלעג של המשכילים כגון יוסף פרל וריב״ל[135]. בית הכנסת של ר׳ מרדכי

---

[130] Еврейская Энциклопедия, т. V, 739-743

* בגלל רבוי החומר ההיסטורי והזכרונות על התקופה האחרונה בהמשך הספר, מובאת כאן תקופה זו בקצור נמרץ.

[131] פרידברג, שם, ע׳ 146; שם הגדולים החדש, ורשה תרל״ט, ע׳ 36.

[132] פרידברג, שם, שם; דעת קדושים, ע׳ 185.

[133] סדר הדורות החדש [לבוב תרכ״ח], דף כ״ד, ע״א; שם הגדולים החדש ע׳ 97; עליו ראה גם בספר תפארת צדיקים, ורשה תרס״ט, ע׳ 49.

[134] מגלה טמירין, ווין 1819, דף ל״ט ע״ב. אין ספק שאיגרת זאת היא אוטנטית והשמות הבדויים המובאים בגוף האיגרת ניתנים להפתר בדרך גימטריא. ר׳ נחורי מרעקציץ הוא ר׳ מרדכי מקרעמניץ, הדיין רקמה בן טן יץ מצידון הרבה הוא הדיין משה בן יחיאל מיכל מטארנאפאל.

[135] שם דף מ׳ ע״ב: „והיה לי ידיעה ג״כ שבק״ק רעקציץ [=קרמניץ] לקחו המתנגדים בעל ב״ר אחד, ועשו אותו על ליצנות לרבי, ועשו לו זופצי לבינה עם טרעסטליך לבן, וכמו שאנשי שלומינו מוליכים את הרבי דשם לבית המרחץ בכל עש״ק, הם ג״כ מוליכים את הרבי שלהם, ומחמת שראו שהרבי האמת דשם יש לו קאפיליש מיוחד אשר הולך בו לבית המרחץ בעש״ק, קנו הם עבור הרבי שלהם ג״כ קאפיליש מיוחד כזה, ומוליכים אותו עם זה הקאפיליש למרחץ, בכל

היה נקרא על שמו עד לזמן האחרון והיה בית הכנסת המרכזי של החסידים בעיר.

כניצן ראשון להשכלה בעיר אפשר לראות את תכניתו של תדיאוש צ׳צקי, מייסד הליציאום הפולני בקרמניץ וחוקר תולדות היהודים בפולין, לייסד ליד הליציאום בית ספר למורי־עם יהודיים. בשנת 1821 חזר ריב״ל מגליציה לקרמניץ וישב שם עד יום מותו ב־1860. אמנם ריב״ל לא היה מעורה בחיי הקהילה ואף שוכן היה בקצה העיר, וכך הוא מעיד על עצמו: „...ברחתי לשבת רחוק מהעיר, מאחר שבאתי לגור אחרי עוזבי עיר בראדי היקרה, בדד אשב מחוץ למחנה ואין לי עסק עם שום אדם וממחלתי לא אסבול ההליכה והטילטול ולא הייתי בעיר פנימה זה שלושים וחמש שנים״ [136]. אולם השפעתו על חיי העיר היתה מרובה, והדבר משתקף בכתביו. בסאטירות „הפקר־וועלט״ ו„תולדות פלוני אלמוני הכזבי״ נמתחה ביקורת קשה על סדרי הקהל וראשיו, ואין ספק שגם העיר קרמניץ שימשה לריב״ל רקע לתיאור המצב. הוא זועק על העול החמור שנעשה לדלת דעם על ידי הנגידים וראשי הקהל:

> „דער איבעריגער געמיינער עולם מוז שוין בוודאי נאך זאגען „אמן״,
> דער ליגט דאך גאר אין דער אדמה ביי אונז: ער איז כללביים נגיד איין עבד כנעני, ווארום נאר עפעס — אָט שטעלט מען אים שוין אריין צעהן זעלנער צו האדיווין, אָט מאָנט מען אים קאַשע־געלט איין קערבל (ווארום די ניגידים זענען דאך איינס מיט קהל), אָט נעמט מען אים גאר זיין קינד, א בן יחיד אוועק פאר א רעקרוט; דיא מוזען שוין אלץ טהון, וואס דער נגיד אדער קהל הייסט [137].

יש גם להניח, שהאב־טיפוס של העסקן הציבורי המושחת, המתואר ב„תולדות פלוני אלמוני הכזבי״ לקוח מחיי הקהילה שבה ישב המחבר [138].

ישיבתו של ריב״ל הצליחה לגבש חוג של משכילים שעד סוף המאה הי״ט התפרנסו מירושתו של בן עירם הדגול. כך ידועים לנו שמותיהם של הלנדסברגים, ל. אטינגר, הירש הירשפלד (רבו של נח פרילוצקי) [139]. מקור שני להשפעת ההשכלה בקרמניץ היתה ישיבתו של אברהם בער גאטלאבר בעיר בשנות השלשים בתפקיד מורה [140]. בזמן שהותו בעיר למד אצלו ישעיהו גוטמן, שחיבר אחרי כן כמה מחזות באידיש [141].

בשנות הששים פרצה מחלוקת חריפה בין משכילי העיר לבין החסידים בענין הביאור של מנדלסון. אחד מצעירי המשכילים העיז להביא את הספר לבית המדרש,

---

שבת קודש עושים אצל הרבי שלהם שלש סעודות, ומתאספים א״ע (את עצמם) שם, והוא אומר להם תורה שקוראים אותה חסידישי תורה, וכן בכל הדברים מה שרואים שאנשי שלומינו שם עושים אצל הרבי דשם, הליצנים ג״כ עושים אצל הרבי שלהם, ואין שום אדם למחות להם זאת, ותוכל לשער עצמך את החוכא ואיטלולא הנעשה ע״י זה״. והכוונה היא כאן לר׳ מרדכי, כי „מגלה טמירין״ נכתב ואף הוגש לצנזורה האוסטרית לפני תקע״ז (ר׳ י. וויינלעז: יוסף פערל. זיין לעבן און שאַפן, יוסף פערלס יידישע כתבים, ווילנה, 1937, ע׳ XXVII).

ב„עמק רפאים״ לריב״ל שהוא החלק השני של חיבורו הנודע באידיש „הפקר־וועלט״, המבקר את סדרי הקהל, מופיע ר׳ מ... המושלך לגיהינום בגלל מעשי „מרמה״ (עמק רפאים בתוך „ילקוט ריב״ל״, ורשה תרל״ח, ע׳ 128). ברור שר׳ מ... זהה עם ר׳ מרדכי מקרמניץ, והראיה לכך שבנוסח של „עמק רפאים״ באידיש מדובר בעיר „קצר עינים״ שהיא קרעמניץ בחילוף אותיות.

136 מצוטט לפי ד. ב. נאטאנזאהן, ספר זכרונות, ורשה תרמ״א, ע׳ 11.

137 הפקר־וועלט, מצוטט לפי ז. רייזען, פון מענדעלסאָן ביז מענדעלע, ע׳ 260.

138 שכן הוא כותב „כמה אנשים שותפים מקהלתנו״ — ילקוט ריב״ל, ע׳ 14.

139 המליץ, 23.3.1865 — רשימתו של אר״ז; רייזען, לעקסיקאָן, כרך שני, ע׳ 954.

140 צינבערג בייווא־בלעטער, כרך י״א, ע׳ 325.

החסידים גירשוהו והתלקח ריב חריף שבו השתתפו ראשי הקהל, ולבסוף התערב בו גם עורך „המליץ" אלכסנדר צדרבוים [142].

מן המוסדות שהיו בעיר במחצית הראשונה של המאה הי"ט כדאי להזכיר את הדפוס העברי, שהתקיים אמנם רק זמן קצר [143], את חברת גמילות חסדים „הלואות חן" [144], ואת חברת „רודפי צדק" שבייסודה השתתף ריב"ל [145]. בשנות השלושים נבנה בית הכנסת הגדול שבעיר בהשתתפותם הפעילה של בעלי המלאכה ופשוטי העם [146]. על אופיו המיוחד של בית כנסת זה כותב ריב"ל „ששם מתפללים על פי רוב חייטים, סנדלרים, אופים, קצבים, וכדומה מבעלי המלאכות, וגם כמה בעלי בתים, אם שרובם אנשים כשרים ויראים, אך אנשים פשוטים שאינם מלומדים", ואילו לומדי התורה והמשכילים היו מתפללים בבתי מדרשות [147].

„סופות הנגב" של שנת 1881, אשר פגעו קשה במרכזים יהודיים חשובים בדרומה של רוסיה, לא פגעו באופן ישיר בפלך וולין ובקהילת קרמניץ. אולם אחת מתוצאותיהן החשובות — התעוררות תנועת „חיבת ציון", נתנה אותותיה גם כאן. אמנם ההתפתחות בקרמניץ באה באיחור מה, ורק בסוף שנות השמונים וראשית התשעים אנו פוגשים בפעילות מאורגנת של „חובבי ציון" במקום [148]. הרוח החיה של התנועה בקרמניץ היה צבי פרילוצקי, אשר שימש לאחר מכן עורך ה„מאָמענט" בורשה. בשבתו בקרמניץ בסוף המאה הי"ט עמד בקשרים עם הועד האודיסאי, עם לשכת „ישורון" בורשה ועם אישים שונים מבין חובבי ציון. צ. פרילוצקי התעניין בבעיות המרכזיות של התנועה, הציע הצעות שונות (היה מראשוני המדגישים את חשיבות התישבותם של פועלים בארץ ישראל), השתתף גם בויכוח שהתעורר בתנועה לאחר הופעת מאמרו של אחד־העם „אמת מארץ ישראל" וכו' [149]. לצדו של פרילוצקי פעלו הרופא ד"ר טוביה הינדס, שעלה בשנת תרנ"ג והתישב בירושלים, אולם המשיך גם אחרי כן לקיים קשרים עם אנשי קרמניץ, ואחיו של יחיאל מיכל פינס, ד"ר אריה לייב פינס, שבא במקומו של הינדס לעיר [150].

מראשיתה של המאה העשרים מתפתחים החיים החברתיים בכל רחבי תחום המושב, וכן גם בקרמניץ קמים ארגונים ציוניים לגווניהם השונים, הסתדרות הפועלים „בונד" וכו'. פעילות זו נמשכת גם בשנות מלחמת העולם הראשונה וכאשר נעשה נסיון לערוך פרעות ביהודי קרמניץ ב־15 לדצמבר 1917, קם מיד אחרי זה ארגון ההתגוננות העצמית היהודית בעיר [151].

---

[141] צינבערג, שם, שם, וגם מ. וויינרייך, אַרכיוו פאַר געשיכטע פון יידישן טעאַטער, ע' 175—238.

[142] המליץ, 1865, עמודים 303—306, 397—398, 455—456, 497—499.

[143] משנת תקס"ח. פרידברג, שם, ע' 145.

[144] משנת תקפ"ז, ראה להלן בספר זה.

[145] משנת תר"ו. ספר הזכרונות, ע' 78.

[146] מנוס גולדברג ב„גזית" שנה ח', גליון ט', ע' 2.

[147] ילקוט ריב"ל, עמ' 15.

[148] ראה הקורספונדנציה מקרמניץ בהמגיד, י' טבת תר"ן, גליון 1. המליץ, 1891, גליון 69, 1893, גליון 13.

[149] בארכיון הציוני המרכזי בירושלים שמורים בין תיקי „בני משה" מכתבים של ל. פינסקר, מ. ל. לילינבלום, ז. אפשטיין ואחרים אל צבי פרילוצקי וגם מכתב מעניין של פרילוצקי אל לשכת „ישורון" בורשה מיום ב' חנוכה תרנ"ג. מכתבים אלה דנים בהצעות לקידום התישבות הפועלים בא"י, ובין היתר מוזכר בעילום שם נדבן מקרמניץ שתרם 100 רובלים למטרה זו.

[150] ראה במכתבו הנ"ל של פרילוצקי לורשה.

[151] טשעריקאווער, אנטיסעמיטיזם און פאגראמען אין אוקראינע, בערלין, 1923, ע' 198; מ. גולדנברג ב„גזית", שנה ח', גליון י', ע' 13.

חיי הרוח של היהודים האלה בעירם החיה בתנאים קשים של הספר היהודי ברוסיה, מגלים את העירנות של קליטה והשפעה בין שהרעיונות באים מברוד העיר, בין שהם עולים מביתו־מחנהו של המשכיל הלוחם המתבודד בקצוות, כריב״ל, או שהם נדבקים בהלכי רעיונות כלליים הרווחים בציבור היהודי כבמקרה הציונות וה„בונד״. העיר נתברכה במספר אישים בולטים כר׳ מרדכי מקרמניץ, כריב״ל או צבי פרילוצקי, שהצליחו לגבש סביב אישיותם חוגים פעילים, שארגנו מוסדות בדמותם, כדי לייצב את הקהילה כצלמם.

נספחים

נספח א׳

הודעת סופר העיר קרמניץ על החרבת המבצר ע״י הקוזקים ב-1648

Року тысеча шестьсотъ четырдесятъ девятого, мѣсяца априля дня семогонадцать.

Передъ урядом и актами нынешними гродскими кременецкими старостинскими и передо мною, Станиславомъ Каменскимъ, буркграбимъ кременецкимъ, становши очевисто, урожоный его милость панъ Янъ Казимеръ з Сирчкова (?) Рожинский, въ селѣ Туличовѣ и Клюску, въ воеводствѣ тутошнемъ Волынскомъ, въ повѣтѣ Володимерскомъ лежачихъ, певныхъ части дедич, а гроду тутошнего писаръ, скоро до актъ публичныхъ кождому безпечный станолъ приступ, своимъ и мѣстца тутошнего, которымъ належитъ ексъ оффиціо прекустодири индемнитатемъ, именемъ противко валечному Богданови Хмелеви, альбо Хмельницкому, регестровому Речипосполитое присяглому передъ тымъ козакови, а теперъ водзови, яко приміріо принципали, такъ же противко всимъ иншимъ его адгерентамъ, яко спольникомъ и конпринципаломъ, а меновите тымъ, которые тутъ въ Кременцу за ординациею и дирекциею оного, подъ часъ замешаня всее Речипосполитое презъ часъ немалый были утяжливе мешкали, яко то з полку Кривоносового на име Василеви Триплеси(?), сотникови, и его компаніи, так же Джаджалому, пулковникови, з семю тысечей будучому, Сави Самченкови, сотникови, Петрови, сотникови, з пулку тогожъ Хмельницкого на залогу зесланому, и его ватазе и иншимъ всимъ свовольнымъ купомъ етъ легіонибусъ протестовалъ се о то, ижъ помененый Хмель, альбо Хмельницкий, весполъ съ нѣкоторыми другими регестровыми присяглыми козаками, въ року прошломъ, тысеча шестсотъ четырдесятъ осмомъ, умыслне, препомневши о Короне всей Полской и зошлымъ светое памети королемъ полскимъ, яко паномъ своимъ, отданое присяги, заразъ постъ инфелици фатг светое памети Владислава четвертого, короля пол-

скаго, завзявши передъ себе злый, злосливый, непристойный и крвавый замыслъ, въ тылу забросивши дебитумъ абъ омни креатум аморем Деи, запоменувши аморемъ патріе, которая его выховала, тандемъ етъ вирумъ фецитъ, а роспасавши се на всякое безправе, до себе велико мнозтва розного хлопства импуните пеканди, оныхъ до себе прихенцая етъ де предаціоне бонорум нобилиумъ онымъ нагорожаючи, ажебы тымъ головнейшимъ показалъ се ойчизне неприятелемъ головныхъ Речипосполитое неприятелевъ, татаровъ и разныхъ бисурмановъ, на выкоренене стану рыцерского и на затлумене а праве знищене и выгублене шляхецкихъ вольностей, армата ману, килька десятъ тысячей инъ пернициемъ Речипосполитое затегнулъ, а съ тыми всими, впавши гостилитеръ инъ висцера регни, напродъ домы шляхецкие презъ люде свое свавольные наежалъ, маетности и людей шаблею и огнемъ зносилъ, которые шляхту и розный людъ, розными напродъ муками мучачи и дренчачи, вшенды стинали, костелы Божие и розные светницы Панскіе профановали, инвиолари оные, на зневагу высокаго Маиестату страшного Вечного Судьи обертали, скарбы костельные выдирали, умерлымъ въ гробахъ недаючи спокойне лежати, оныхъ безмилосердне одирали, руки, ноги, головы, нѣкоторымъ, на розныхъ мѣсцахъ въ панствахъ Короны Полское тиранско утинали, псомъ на остатокъ на покармъ и дикому звирови з труменъ выкидали, а змерлымъ теломъ контра мандата Деи етъ омнисъ генерисъ, подъ утятем шыи, живымъ (ховати) забороняли; также такие и еще болшие речи всюди поробивши, въ року томъ же прошломъ, тысеча шестсотъ четырдесятъ осмомъ, дня тридцатого октобра, до Кременца помененые полковникъ и сотники приехавши и тутъ адъ диемъ децимамъ терциамъ децембрисъ трукулентеръ перемышкиваючи, веле христианъ здоровя невинне позбавивши, крви невинным детемъ и капланомъ божимъ немало окрутною шаблею порозлевавши, велю помучивши такъ далеце, же душа отъ тела отлучати се дла болю мусела; на остатекъ, о што теперъ примарие речъ естъ, на замокъ кременецкий гвалтовне етъ гостилитеръ напавши, въ подземнихъ мурованыхъ склепахъ замками обварованые скрыни, въ которыхъ акта, такъ земские, яко и гродскіе добре, порядне и варазне обварованы были, подобно сподеваючисе якихъс пинезей, тые акта помененые и реестры и протоколы, одни зполитер пообдирали, другие въникечъ подерли, третие въ ковалки посекли, четвертые попсовавши розне порозметали, которые подъ снегами а потомъ подъ дощами ажъ адъ модернум менсемъ априлемъ розно лежали; съ которыхъ нѣкоторые ледво се гдѣ налезли и то

надпсованные. Перестерегаючи теды протестансъ индемнитатемъ уряду своего, тую свою яко инъ публико етъ нотарио всимъ обывателемъ кримине, сальва себе резервата еиусдемъ протестационисъ меліораціонемъ, занеслъ протестацию и манифестацию, просечи, абы до актъ была принята и инграссована—што отрымалъ.

Акть изъ связки кременец документовь Кіев. центр. арх., за апрель 1649 г, №№ 47 и 48.

תרגום התעודה

בשנת 1649, יום 17 לחדש אפריל.

בפני המשרד וספרי המבצר קרמניץ הנוכחיים של הסטרוסטה ובפני סטניסלב קמנסקי, הממונה על מבצר קרמניץ הופיע אישית המיוחס [1] כבוד האדון יאן־קאזימיר מסירצ׳קוב רוז׳ינסקי, בעל אדמות מסוימות הנמצאות בכפר טוליצ׳וב וקלוסק, בוויבודות שלנו ווליו, במחוז לודמיר, וסופר העיר הזאת, כיון שנוצרה כעת גישה חפשית לכל אחד לגשת לספרים הצבוריים, [והתלונן] בשמו ובשם העיר הזאת, אשר צריך הוא לשמור עליהם [על ספרי העיר] בתור תפקידו שלא יפגעו נגד הלוחם בוגדן חמיל או חמלניצקי, לשעבר קוזק רשום [ברשימות] שנשבע אמונים למדינה [הפולנית] וכעת מנהיג, בתור ראש וראשון [לאשמים], וכן נגד כל יתר תומכיו, בתור שותפים יעוזרים, וביחוד נגד אלה אשר לפי פקודתו והדרכתו היו ושהו זמן ממושך כאן בקרמניץ, בעת הזעזועים שבאו על כל המדינה, כגון נגד וסילי טריפלס, שר המאה ויחידתו מן הגדוד של קריבינוס וכמו כן נגד דז׳דז׳ילי, ראש גדוד שהיה עם שבעת אלפים [איש], נגד סווה סמצ׳נקו, שר־מאה, פטר, שר־מאה מגדודו של אותו חמלניצקי עצמו, שנשלח [הנה] כחיל מצב וכנופיתו וכל יתר המרדנים כולם יחד ולפי יחידותיהם, ומחה על כך שחמיל או חמלניצקי הנ״ל יחד עם אחדים מן הקוזקים הרשומים שנשבעו שבועת אמונים, בשנה שעברה, שנת 1648, בהתעלם בזדון משבועת האמונים שנשבעו לכל [ארצות] הכתר הפולני ולמלך הפולני המנוח, עליו השלום, מיד לאחר מותו המעציב של ולדיסלב הרביעי, עליו השלום, המלך הפולני, בזממו מזימה רעה, רשעית, בלתי־הוגנת ורווית דם, בהשליכו מאחורי גבו את חובת כל אלה שנוצרו באהבת האל, בשכחו את אהבת המולדת אשר גידלה אותו ואף עשתה אותו לאיש, ולאחר שהרהיב עוז לכל הפקרות, [אסף] אל עצמו המון גדול של אכרים שונים בחוטאו ללא פחד עונש, משך אותם אליו ע״י מתן הענקות משוד נכסי האצילים; ואילו בזה הראה עצמו כאויב הראשי של המדינה ע״י שקרא לאויבים הראשיים של המדינה, לטטרים וכופרים אחרים, כמה עשרות אלפי איש, כדי להשמיד את מעמד האבירים, להחניק ואף להרוס ולאבד את חרויות השלאכטה, בכוח הזרוע; ועם כל אלה פרץ באיבה לתוך המדינה ובראש וראשונה התנפל על בתי השלאכטה ע״י אנשיו המרדנים, השמיד בחרב ובאש אחוזות ואנשים [ואנשיו] הרגו בכל מקום אצילים ואנשים שונים, בענותם אותם בראש וראשונה בענויים שונים, חללו בתי יראה של האל ומקומות־קדושה שונים, פגעו בהם בעוררם את חרון האף של הדיין העליון הנורא; שדדו את אוצרות בתי היראה; לא נתנו למתים לשכב בשקט בקברים, שדדו אותם ללא רחם; קצצו באופן אכזרי ידים, רגלים, ראשים לאנשים במקומות שונים בארצות הכתר הפולני ולבסוף השליכו מארונות המתים למאכל הכלבים ולחיות טרף ועל החיים אסרו לקבור את גופות המתים באיום כריתת הראש בנגוד לצו אלוה וכל הדורות; וכן בעשותם דברים כאלה

---

[1] ציון של אציל.

אף גדולים (נוראים) מהם, באותה השנה שעברה, שנת 1648, ב־30 יום לחודש אוקטובר באו ראש הגדוד ושרי המאה הנ"ל אל קרמניץ ושהו כאן באכזריות עד יום ה־13 לחודש דצמבר, פגעו בבריאותם של נוצרים רבים ללא־עול־בכפם, שפכו דם נקיים של ילדים וכהני עליון לא מעטים בחרבם האכזרית; רבים עינו עד כדי כך שהנשמה נאלצה לעזוב את הגוף מרוב כאב; ולבסוף, ועל כך כעת מדברים בראש וראשונה, התנפלו באונס ובאיבה על המבצר של קרמניץ, חדרו לתיבות שנשמרו ע"י מנעולים במרתפים הבנויים, אשר בהם נשמרו ספרי הארץ וספרי העיר בצורה טובה, מסודרת ונשמרת, כנראה בחפשם אחרי כסף כל־שהוא, את הספרים הנ"ל, הרשימות הפרוטוקולים, אחדים מהם שדדו את כריכותיהם, את האחרים קרעו לגמרי, שלישיים קצצו לחתיכות, רבעיים — לאחר שקלקלום פזרו לכל רוח והם היו מונחים בשלג ואח"כ בגשם עד לחודש אפריל הנוכחי. מהם רק מעטים נמצאו אי־פה אי־שם וגם מהם מקולקלים.

היות והמוחה מקפיד על כך שכהונתו לא היה בה פגם, הוא הכניס מחאה והצהרה כדי להבטיח לעצמו את התועלת שבמחאה על אותו פשע הידוע והמפורסם לכל התושבים, וביקש שהיא תתקבל ותוכנס לתוך הספרים, מה שקבלתי.

נספח ב'

הנסיון לעלילת דם בקרמניץ *

Sum. No. 3. Extractum ex libris Castrensibus Cremenecensibus Anno Domini Millesimo Septingentesimo quinquagesimo tertio, Die Decima Sexta Mensis Aprilis.

Coram officio et Actis praesentibus Castrensibus Cremenecensibus, et coram me Antonio Michael Ceceniowski venatore Ciechanoviensi Burgrabiatus Cremenecensis Locum tenente, comparentes personaliter: famati Joannes Pawłowicz Pro-Consul, et Michael Jurkiewicz Advocatus suis, ac totius Officii et Judicii Magdeburgensis Cremenecensis, nec non infidelis Haebreus Volf Leybovicz Cantor suo, ac totius Synagogae Cremenecensis nomine, observando indebitam vexam, illicitumque progressum, et contumeliam super istam Civitatem impositam, et impositum per infrascriptum Nobilem Conventum reum, in qua se evinculando et emundando solemniter tam de diligentia sui, prout et contra cujusvis nominis Generosum Borscowski quaerulantur, et manifestantur super eo. Quia is idem Generosus Borscowski perpetuam volens tribulationem dictae Civitati, magisve Judaeis ultimam ruinam, et cladem imponere dum ex villa Piszczatyniec, jam profunda nocte superveniens Infantem suum proprium, id est, filiam nomine Mariamannam incarbatum, circumvolutam, cui cultro sub oculum una cum vice, duabus vicibus in ambos pedes vulnus infixum injecit. Quem itaque Infantem seu Filiam abscondendo, ne videat Paterfamilias infidelis mortuam Leyzerowicz in stabulo ligando in Sacco reliquit, et posuit. Quae Puella vulnerata nullam per totam noctem emittendo vocem, ibidem in stabulo pernoctabat. Pater vero dum surrexit summo mane, volens eandem Puellam Filiam suam fame interficere, exinde accepit, et subtus Xenodochium Religiosorum Patrum Reformatorum

* מובא לפי העתק מתוך אוסף Pol. Rus. שבוואתיקן. תודתנו נתונה להנהלת הארכיון הכללי לתולדות ישראל שהעמידה לרשותנו תעודה זו. תרגום התעודה נעשה ע"י ד. פלוסר.

supposuit, et submisit, ipseque statim ea Civitate Cremenecensi divertit; licenti (sicuti?) famati Wasgh Kochan Civis Teofilpoliensis super id testabitur, qui oculis propriis hunc Infantem vidit taliter jacentem in Stabulo, et quod Pater idem accepto exinde Infante, seu Fillia sua propria asportaverat, dicendo coram isto cive, quod porto ad Chirurgum, illo vero exportando ex hospitio, seu stabulo, ubi superius mentio est facta, subtus Xenodochium projecit; obviando itaque tali vexae Calumniae, et imposturae, maxime tota Synagoga Cremenecensis dictam Filiam itaque in officio, et judicio Magdeburgensi sicuti, et in castro Cremenecensi praesentarunt iterato contra eundem ratione illicitae et contumeliosae objectionis, se manifestando petens ut suscipiatur eadem manifestatio, quod et obtinuerunt. Joannes Pawlowiecz, Pro-Consul; Michael Jurkiewicz Advocatus ponit signum sanctae crucis; Wolf Laybowicz. Et in continenti comparens personaliter Ministerialis Generalis Palatinatus Woshynik, ac aliorum, providus Stephanus Papayuck, qui in vim suae verae ac fidelis Relationis palam, publica, libereque recognivit; Quod ipse praesenti in anno 1753 die decimasexta mensis Aprilis, ad effectationem Juridicamque Requisitionem famatorum civium Cremenecensium, et totius Officii, et Judicii Magdeburgensis, nec non totius Synagogae, infidelium Haebreorum itidem civium et incolarum Cremenecensium in assistentia nobilium fide dignarum Personarum scilicet Generosorum Francisci Kobecki et Jacobi Piotrowski majoris evidentiorisque testimoni gratia, sibi ad hunc actum adhibitos in Praetorio Civitatensi Magdeburgensi fuit, ibique extando cum praefatis Nobilibus, adhibitis, vidit et observavit Infantem projectum, et suppositum per manus proprias ipsiusmet Patris subtus Xenodochium Religiosorum Patrum Reformatorum nomine Mariamannam Filiam plus quam tres annos habentem per proprium Parentem infra oculum sinistrum semel coltello et pariter in pedibus convulneratam, quae filia contra Patrem proprium conquerulabatur, quod hanc cicatricem ab ipso habuit injecta(m), eloquendo sua infantili voce, et exponendo, quam filiam in maxima Phtisi miserabilem, et aegrotam existentem vidi et eum praememoratis Nobilibus sibi adstantibus lustravi manifestando se. Qui exinde reversus, supra hoc, coram me Officiali verae suae visionis, et abductionis fecit Relationem, et recognovit. De quo praesens ejusdem Ministerialis Relatio ignarus Generalis scribendi, posuit crucem, ex quibus libris, et Actis, et istud extractum sub sigillo Castrensi Cremenecensi est extraditum et scriptum Cremenecensi.

Locus
Sigilli

Praesens Copia Manifestationis in Castro Cremenecensi factae per me Notarium publicum Apostolicum infrascriptum collationata, cum suo Originali authentico sano, salvo et illaeso, omnique suspicionis nota carente, mihi praesentato, et exhibito de verbo ad verbum concordat, atestor. Leopoli Die 22 Mensis Januarii Anno Domini 1754.

Ita est. Joseph Augustinowicz Juris utriusque ac Philosophiae Doctor, Publicus Sacra Auctoritate Apostolica Notarius. M. pp.

תרגום התעודה

מתוך ספרי מבצר קרמניץ בשנת 1753, הששה עשר לחודש אפריל.

בפני המשרד וספרי מבצר קרמניץ הנוכחיים ולפני אנטוניוס מיכאל צ׳צ׳ניובסקי, הצייד[1] של צ׳כנוב, ממלא מקום[2] של הממונה על מבצר קרמניץ, הופיעו אישית: הנודע[3] יוהנס פבלוביץ סגן ראש המועצה ומיכאל יורקביץ ראש העיר[4] בשמם ובשם כל חברי מועצת המגדבורגיה[5] של קרמניץ ושופטיה, וגם הבלתי־מאמין, היהודי וולף בן־לייב חזן, בשמו ובשם כל קהילת קרמניץ בענין העלילה הבלתי־ראויה והפגיעה הבלתי־חוקית וההשמצה שהוטלה על העיר הזאת ע״י המנזר הנכבד הנאשם שיוזכר להבא; והם הוציאו עצמם וטהרו את עצמם חגיגית בדבר טוהר לבם ונהפוך הוא מתלוננים על פלוני המיוחס[6] בורשקובסקי שמו, ומצהירים על כך שאותו מיוחס בורשקובסקי רצה לפגוע פגיעה ניצחת בעיר הנ״ל ואילו ליהודים לגרום אפילו להרס ושבר גמור. הוא היה מן הכפר פישצ׳אַטינאֶץ וכאשר הלילה החשיך מאד תפס את בתו, מריה־אננה שמה, כשהיתה מחותלת ועטופה בבגד ופצעה בסכין פעם אחת תחת העין ופעמיים בשתי רגליה. והוא החביא את אותה הילדה שהיא בתו באורוה כדי שלא יראה את המתה בעל־הבית הבלתי־מאמין לייזרוביץ, והשאיר אותה כשהיא קשורה בשק. ואולם הילדה הפצועה לא הוציאה הגה במשך כל הלילה ולנה שם באורוה. ואילו האב כשקם בבוקר, ברצותו להרוג את הילדה — בתו ברעב לקח אותה משם ושם אותה על סף מנזר האבות הנזירים המתוקנים והוא עצמו פנה לעיר קרמניץ. כפי שיעיד על זה הנודע[3] וסק קוכן, אזרח טאופילפול, אשר ראה במו עיניו את הילדה הזאת המוטלת באופן זה באורוה ושאותו האב לאחר שלקח אחר כך את הילדה שהיא בתו שלו, נשא אותה ואמר לאותו האזרח שהוא מביא אותה לרופא, אולם הוא הוציא אותה ממקום לינתה ז. א. מן האורוה הנ״ל, השליך אותה על סף המנזר. כדי לסתור עלילה כזאת ואת ההשמצה ואת הרמאות הציגה כל הקהילה של קרמניץ את הבת הנ״ל במועצה ובבית הדין של המגדבורגיה וגם במבצר של קרמניץ וחזרו על נימוקיהם נגדו בענין הטענה הבלתי־חוקית והמשמיצה ובקשו בהצהרתם שתתקבל הודעתם, דבר שהשיגוהו.

יוהן פבלוביץ, סגן ראש המועצה; מיכאל יורקיביץ, ראש העיר[4] חתם בסימן הצלב הקדוש; וולף לייבוביץ.

ובעקבות אלה הדברים הופיע אישית השמש הכללי של הווייבודות ווזניק[7] המעיד סטפן פאפאיוק, אשר העיד בפומבי קבל עם ועדה ומרצונו בהודעתו האמיתית והנאמנה: כי הוא בעצמו היה נוכח בשנת 1753 ביום 16 לחודש אפריל בבירורם וחקירתם המשפטית של אזרחי קרמניץ הנודעים ושל כל חברי מועצת המגדבורגיה ושופטיה וגם של כל הקהילה וגם של היהודים הבלתי־מאמינים אזרחי קרמניץ ותושביה, בנוכחות האישים האצילים הראויים לאמון ז. א. המיוחסים פרנציסקוס קובצקי ויעקב פיוטרובסקי שצורפו לאותו מעמד בבית הדין העירוני של המגדבורגיה לשם חיזוק העדות. ובהיותו שם יחד עם האצילים הנ״ל שצורפו, ראה את הילדה שהושלכה והושמה במו ידיו של אביה על סף המנזר של האבות הנזירים המתוקנים, ושמה מריה־אננה, והיא

---

[1] łowczy — אחד מתארי הכבוד של האצולה הפולנית.
[2] namiestnik.
[3] sławietny — ציון של אציל.
[4] wójt.
[5] מוסד האוטונומיה העירונית.
[6] urodzony — ציון של אציל
[7] woźny — פקיד שנשלח לבדיקת התלונות שהוגשו.

בגיל למעלה מ־3 שנים, והנה היא פצועה בידי אביה היא ע״י סכין קטנה, פעם מתחת לעינה השמאלית וכן ברגליה. וילדה זו התלוננה נגד אביה היא ואמרה בקולה הילדותי והסבירה, שפצע זה הוטל בה על ידו, וראיתי ילדה זו המסכנה בחולשה גדולה וחולה ובדקתי אותה יחד עם האצילים הנ״ל שהיו נוכחים יחד אתי והצהרתי על כך.

והוא לאחר שחזר, מסר לפני, הפקיד, הצהרת ראיתו ובדיקתו האמיתית והעיד (על כך). ועל ההודעה הזאת שם השמש הכללי הנוכחי סימן צלב, היות ואינו יודע לכתוב. הקטע הנ״ל שנלקח מן הספרים ומן התעודות הוצא תחת חותם מבצר קרמניץ ונכתב בקרמניץ.

מקום החותם.

העתק זה של ההצהרה שנעשתה במבצר קרמניץ הושוותה על ידי הנוטריון הצבורי האפוסטולי החתום מטה עם מקורה הנכון והאמיתי, השלם והבלתי־מקוטע שהוגש והוצג לפני ואין לדאוג לשום השד, והוא מתאים למקורו מלה במלה, ועל כך אני מעיד. בלבוב, יום 22 לחודש ינואר 1754.

כך הדבר. יוסף אבגוסטינוביץ, דוקטור של שתי החוקות ושל פילוסופיה, נוטריון ציבורי בסמכות האפוסטולית הקדושה. במו ידיו.

נספח ג׳

המגיד מקרמניץ ר׳ יעקב ישראל בר׳ צבי הלוי

אחד האנשים שלא הושם להם לב במידה מספקת הוא המגיד ר׳ יעקב ישראל מקרמניץ. ידוע, שדרשות המגידים וספרות המוסר בכללה משקפות במידה רבה את החיים החברתיים בתקופות שונות. בן זמנו של המגיד מקרמניץ היה המגיד מדובנא ר׳ יעקב קרנץ, שיצאו לו מוניטין בעולם היהודי. אמנם ר׳ יעקב ישראל לא הצטיין ביצירת משלים עממיים כמו המגיד מדובנא, אולם אין ספק שגם בדרשותיו נשמעים הדים למתרחש סביבו, שכדאי לשים להם לב במיוחד.

ר׳ יעקב ישראל היה תלמידו של „הרב הגאון המקובל מו׳ יצחק אב״ד דק״ק בעלזא״ (שבט מישראל, סימן ס״ד, פסוק ו׳ וגם במקומות אחרים). על סמך ספריו אפשר לראות שהמגיד מקרמניץ היה בקי בש״ס, במדרשים ובזוהר; הוא מצטט הרבה מהשל״ה, המהרש״א ואף מספר כ„שבט יהודה״. כבר בתקי״ט היה דורש ברבים, שכן הוא מציין: „זה המשל דרשתי בשעת שרפת הש״ס ר״ל בשנת תקיט״ל״ (שם, סימן ע״ד, פסוק ח׳), בהזכירו את הגזרות על התלמוד בקשר לויכוחים נגד הפרנקיסטים בקמיניץ ובלבוב. הוא היה עד־ראיה לחרדה שאחזה את המחוזות המזרחיים של פולין כאשר „בשנת תי״ו קו״ף כ״ף חי״ת לאלף הששי [1768] מרדו עם שפל הנקראים קאזאקין בעם פולין ויהרגו בזדון כל אנשי פולין והיהודים הנמצאים במדינת אוקראינא ושללם בזזו. אז היה חרב וחורבן בעיר אומן טעטיאוב ושאר עיירות וכפרים עד אין מספר. לא נשאר קללה בתוכחות שתים שלא נתקיימו אז... בתוך כעסו יתברך שמו זכר רחמים כמו שהבטיחנו ו י ת ן א ת י ש ר א ל ל ר ח מ י ם ב ע י נ י ש ר י מ א ס ק ו ו א ו ש ר י פ ו ל י ן א ש ר ע מ ה ם ויטו עליהם חסד וילכדו ראשי המורדים ויעשו בהם שפטים. ואז עם ישראל בהכשלם נעזרו עזר מעט וישובו נדחי הנמלטים בקושת אל אדוניהם איש אל עירו ואיש אל ארצו ולא ארכו ימים רבים ולא שך חמת תנינים גם בחורף ההוא ונהרגו לאלפים וגורשו שנית השרידים בעו״ה וייר‌א יעקב מאד ויצר לו, אז נתעוררה מלחמה חדשה בין הישמעאלים ובין עם חזק וגדול עם מאסקווי ותה׳ סער מתחולל מלחמת המורדים ותהי צרי אל הוה הנזכר״ (אגודת אזוב, חלק שני דף כ״ב, ע״א וראה גם שבט מישראל, סימן נ״ו, פסוק א׳). אחרי זה עבר בגלילות אלה הדבר והמגיד נאלץ היה לברוח מ ק ר מ נ י ץ וישב זמן מה בברסטצ׳קו. בקשר למגפה ב ק ר מ נ י ץ הוא מעיר: „וידר ישראל נדר לאמור: ה׳ א ם

שמור תשמור העיר הזאת, אשר אנכי יושב בקרבה אחון את פני העיר להגיד בבוקר, בבוקר דבר יעיר יראתך ואהבתך ועבודתך, וחפץ ה׳ בידי הצליח" (שם, שם).

ר׳ יעקב ישראל מגיב בעירנות על התרחשויות מדיניות כלליות, ומענינת ביותר תגובתו לחלוקת פולין הראשונה: „והנה ב״ת ק״ל שנה [תקל״ב — 1772] היתה הדפסת ספרי שבט מישראל, אז נפלגה ארץ מולדתנו ותחץ לארבע רוחות השמים ומן אז ירדו לשערים עם ד׳ והתנועה הדבוקה לכל מתרבה הולך וחסר" (אגודת אזוב, חלק שלישי, דף א׳, ע״א).

עוד בשנת תקמ״ח הוסיף להיות מגיד בקרמניץ.

ר׳ יעקב ישראל חי בתקופת התפשטות החסידות ויתכן שבקשר אליה ובקשר לחרם הידוע בברוד משנת תקל״ב נאמרו הדברים הבאים נגד לימוד הזוהר ונגד מנינים נפרדים: „...וכה נשים אל לבנו מדוע עלתה בימינו כך. תדעו נאמנה כי זאת הרעה באה עלינו, כי רבה הספחת דבני עמנו, כי הנער טרם הגיע לכלל עשרים יורד לעמק הסודות להיות עוסק בדברים שעומדים ברומו של עולם; ואף בוערים בעם אשר אין בתרמילם לחם ושמלה, ריק ונעור מכל חכמה יהרסו אל ה׳ לראות בחכמת הקבלה... ועכשיו בעו״ה פרצו גדר העולם וניתן הספר החתום אל אשר לא ידע ספר ונהפכו פנים לירקון, כי בעבורו יצאו לתרבות רעה ומינות נזרקה בהם..." (שבט מישראל, סימן ס״ד, ט׳). „אנשים מקרוב באו בעו״ה הבונים חרבות למו וכל אחד במה נחשב ודבר שבמנין, לכן אמרתי — אגלה אזניהם לחשוב חסרונות של המתפללים בבית חוץ מבית הכנסת" (שפת אמת, דף ו׳, ע״ב, ז׳, ע״א).

ר׳ יעקב ישראל פונה גם נגד החידושים של הזמן, וכן הוא מספר על „בתי תרטיאו" [שבהם] עושים דברי מתמיהים באש לוהט ומיני תחבולה עמוקה, שכמעט הפתאים יחשבו שהיא מעשה־נסים, ורצים בשבת ויום טוב לשחוק הזה, אמרתי מהולל ולשמחה מה זו עושה לחלל עליו את השבת ולעבור זמן תפלה, כפי שראיתי בעו״ה" (שבט מישראל, דף ב׳, ע״א).

אולם ר׳ יעקב ישראל לא הטיף רק ליראת השמים גרידא. בדרשתו נשמעת נימה סוציאלית עמוקה. המשל הבא יכול לשמש תיאור ריאליסטי למדי ליחסים החברתיים השוררים בקהילה היהודית באותו הזמן: „וידענו בחוש דרך המוסרים העומדים בחצר המלך ושרים אין מחדשין גזירותיהן רק על העניים ואביונים, אבל יפשטו טלפיהם לומר, כי על עשירי עם למען הציל אביונים; ולבסוף ילכדו העניים ואלה ימלטו; והוא כמי שמשליך רשת על המים, שאז הדגים קטנים נלכדים; ואף שהפורש הרשת יאמר — לגדולים הוא עושה, יען טבע דגי הרקק לשבת בתחתיות הארץ ושם מזונו, ועוד שהיא בורח מן הגדולים אשר ישוטו ע״פ המים, וכאשר יפרוש גם הגדולים יטו אל הארץ, ויתרגשו הקטנים ממקומם לאמצעית המים, ואז ילכדו. הלא הנמשל ברשע הזה האומר, — לעשירי עם הוא עושה, ולבסוף יקטינו עצמם העשירים ויקחו מחיית העניים בידיהם בטענתם כי הם נושאים כל משא, והנה הקטנים נלכדים ואלה ימלטו. וזה נודע למי שבקי בהויות עולם יוכל למצוא עשרה מיני דמיונות במשל הזה" (שבט מישראל, דף ז׳, ע״א). המגיד מתנגד לכל אלה, אשר בטענת תיקונים והגנה על עניי העם מציעים לשררות תכניות שכל מגמתם לערער את היסודות הכלכליים והסוציאליים של החברה היהודית, תהיינה כוונותיהם מה שתהיינה, הרי התוצאה הסופית היא גרעת השכבות הנמוכות דווקא. ובאמת, על רקע היחסים המתוחים בקהלה של זמנו אפשר לפרש את המשל של המגיד „בעשרה מיני דמיונות", שבכל אחד מהם תשתקף המציאות.

לר׳ יעקב ישראל מייחסים גם חיבורים נוספים. יוסף פערל בבוחן צדיק (פראג 1838, ע׳) מספר: „הלא בודאי אתה זוכר עדיין שאחר מות שוחטל אחד אשר הי׳ באיזה כפר סמוך לפרעמיסלא נשאר ספרים מלאים קבלה ויראת שמים אשר חיבר ובחייו לא הי׳ יודע שום אדם אם יש בו איזה ניצוץ קדושה ואיזה אפיקורסים דקורדאן [=גליציה] אמרו אפילו שהמגיד דקרעמניץ אשר הדפיס

הכפר בשם השוחטל הוא בעצמו חיבר איתם ורק מחמת שהוא לא היה חשוב בעיני הכת שלנו הוציא השם שהשוחט השאיר אחריו החיבורים הנ״ל...״ ושהכוונה כאן למגיד ר׳ יעקב ישראל תקס״ד): „חפשתי באמתחות אדוני אבי מ״ו המנוח הרב הגדול הדרשן המפורסם אשר שמו נודע בשערים מוהרר יעקב ישראל הלוי זל״ה שהיה מ״מ בק״ק קרעמניץ הן ישראל עשה חילי חילו לארייתא. אשר יצא מוניטין שלו בכל תפוצות ישראל ומצאתי ראיתי דאתי לידי ספר אחד כתוב בכתב מפורש ממקובל אחד מחכמי זמנינו ה״ה המקובל בוצינא קדישא מו׳ יצחק אייזיק שהיה שוחט בכפר זורוויץ סמוך חצי מיל לק״ק פרעמסלא כבר יצא מוניטין שלו ואתפזר בדרא שלו צדיקים ספר הנחמד רזא מהימנא״. מתוך ההקדמה וההסכמה לאותיות דר׳ יצחק מסתבר גם שר׳ יעקב ישראל הביא לדפיס את הספר רזא מהימנא. הרי הפרטים שבספורו של פערל מתאימים לר׳ יצחק אייזיק השוחט מזורוויץ ולר׳ יעקב ישראל. לא הצלחנו להשיג בירושלים את הספר רזא מהימנא (לפי בן יעקב: לבוב, תקנ״א) ואין בידינו לברר את הרמזים של פרל.

כדאי רק לציין כאן את העובדה, שהייתה ידועה שנים רבות אחרי מותו של ר׳ יעקב ישראל, כי הוא לא היה „חשוב״ בעיני החסידים; ובקשר לכך מעניינת השמועה, כי ר׳ יעקב ישראל השתמש בשמו של שוחט בלתי ידוע, כדי לתת מהלכים לספר קבלי שכתב אותו בעצמו.

הסתפקנו במקום זה רק ברמזים אחדים, ואכן ראוים המגיד מקרמניץ וכתביו לתשומת לב ואף למחקר מיוחד.

נספח ד׳

צרתם של „הלא נכתבים״ בקרמניץ

„קרעמניץ 20 נאוועמבער. כידוע הדת נתנה זה כבר, כי היהודים שלא נפקדו במספר תושבי הערים הקרובות לגבול רוסיא 50 וויערסט יגורשו משם. אך הרשות העלימה עינה ולא בדקה היטב ולא שתה לב לאנשים כנים וישרים אשר ישבו פה ובערים אחרות הנמצאות בתוך השטח הזה, כי נכמרו רחמיה על אבית משפחה אלה לבלי תשבר מטה לחמם. אך מקרבנו קמו זדונים ובקנאותם הנבזה או בשנאתם הרשעה כתבו שטנה לשר הפקד על איזה אנשים אשר זה מקרוב באו לגור בתוכנו, כי עפ״י החוק העומד וקיים מקדמת דנא אסור להם לשבת פה. — והנה זה מקרוב באה פקודה מאת שר הפלך לגרש את כל היהודים הדרים בתחום חמשים וויערסט סמוך לגבול רוסיא, אם אין להם שמה משפט אזרחים נכתבים במספר תושבי המקום. לרגלי הפקודה הזאת גברו מאד המהומה בקרב עירנו, אשר בה נמצאו לערך 2000 נפשות כאלה, סוחרים נכבדים, עושי מלאכה ועובדי עבודה בזיעת אפים. הלא כה דרך אחינו, בחפצם להנקם מאנשי עברתם, לא יאבו לחשוב חשבונות ולראות את הנולד, כי יוכלו להסב רעה לרבים, וכה יתחדשו עלינו גזרות רעות אשר כבר נשכחו מלב.

האלמוני״

„המליץ״, 1.12.1881

פרקים לתולדות יהדות קרמניץ

מנוס גולדנברג (גבעת השלשה)

גלגולי תקופות

עיר־הולדתי, קרמניץ, כחיה לנגד עיני: הרי הרחוב הראשי הארוך — החנויות שלארכו סגורות ומסוגרות, כי בוקר־שבת קיצי הוא. יהודים בבגדי־חג נוהרים אל בתי־הכנסת הרבים; שקט ושלוה נסוכים על הכל. ובערוב יום השבת או החג, שוב רב הדוחק ברחוב זה; עם חוגג מציפו, זקן ונער, איש ואשה, מלווים את שבת המלכה. אך פעמוני הכנסיות מבשרים את בוא החול האפור עטוף־הדאגות...

בצנעה בא החג היהודי ובצנעה הוא יוצא.

ולמחרת — חגם של הגויים. רעש והמולה מלווים אותו. אלפי עגלות, שלל של צבעים, צלצול פעמונים. בני עם איכרים לאין ספור מציף הרחובות, החנויות ובתי המלאכה. ריח של עיטרן וזפת הודר לכל מקום; קולות של גויים ויהודים מתערבים. קללות וברכות, צחוק ורוגז. יהודים וגויים נושאים ונותנים בחנויות, ברחוב, על העגלות. רבה הצפיפות. כח גדול צפון בו, בשטפון ווי זה, ואם הוא זורם בשקט — רבה הברכה שהוא מביא עמו. אבל משהוא נסער ומשתולל — רב ההרס והחורבן שבא בעקבותיו.

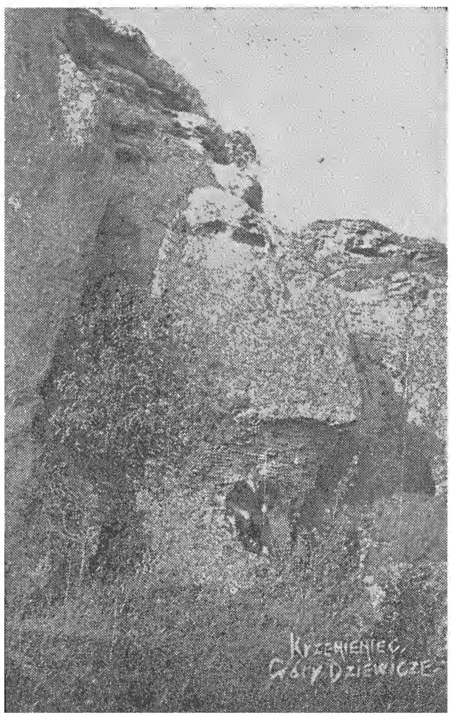
ואין אתה יודע את דרכו, שכן כל יריד וכל יום־שוק עלול ליהפך יום איד ואבדן ליהודים. לכן גם נושמת לרווחה העיר בתום היום המייגע — נעלמות העגלות, נעלמים האכרים, כארבה זה שפשט ונעלם פתאום. בחוצות, בשווקים — שיירי קש וזבל... נשארים היהודים לבדם עם שפע של פדיון. שקט ושלוה יורדים שוב על העיר. ברחובה הראשי מתנהלים לאיטם אלפי מטיילים. מתגלגלת שיחה לבבית בשפת אם, ביידיש והלינית עסיסית, שוב לובשת העיר צורתה היהודית.

הנוף

יפה העיר וסביבתה, ולא בכדי כינויה „שוויצריה דווהלין״. בתיה, רובם עתיקי־יומין, בנויים עץ בסגנון פולני ציורי עתיק. במרכז עמדו הבתים צפופים, מחוברים אחד לשני, מלאים וגדושים יהודים עמלים, בעלי־מלאכה וסוחרי־ירידים שכל עולמם עמל ויגע. מסביב לעיר הרים וחורשות, וכל סימטה ורחוב קצהו נעוץ בהם. רבים הגנים גם בתוך העיר וכולה טובלת בירק. בצדה המזרחי מתנוסס במלוא הדרו ההר הגבוה „בונה״ ועליו חורבות מבצר עתיק. מורדותיו התלולים מוריקים בימות הקיץ ונוצצים בלובן השלג בחורף. מכל חלון, מכל אשנב של עליה או מרתף נראה ההר ומשמש מקור חדווה,

ומפסגתו נראית היתה העיר כולה כפרושה על כף־היד. וקסם מיוחד היה לקרמניץ בערבי שבתות עם הדלקת הנרות. מה טובו אז משכנות ישראל על רבבות אורותיהם בתוך ההוד של דממת הליל.

רבות האגדות שרקם העם במשך דורות ארוכים מסביב להרים. כל אבן, כל צלב, כל שריד, סיפור־פלאים דבק בהם. תושבי העיר הרבו לטייל בהרים ולחנות בצל החורשות והגנים אשר עליהם. היתה מעין מסורת לטיולים אלה. לכל הר — עונת טיולים שלו, לכל חג הר המתאים לו. אחת החורשות, מהנאות ביותר, נשאה שם „יער החסידים״. וסיפרו

הרי הבתולות

(דיעוויטשי גאָרי)

הבריות, כי לפני שנים היו נוהגים החסידים לטייל בה בשבתות וגם להתפלל בה תפילת־מנחה בציבור. בקיץ היו רבים שוכרים נאות־קיץ אצל האכרים בהרים. אוירם הצח של ההרים והנוף הנאה משכו קייטנים גם מהערים הסמוכות. סגולות אלה השפיעו על מזגם של תושבי העיר ועשאום נוחים, עליזים ובעלי דמיון. הפולקלור היהודי היה כאן עשיר ביותר, ההלצה והבדיחה שנמסרו בעל פה מדור לדור חביבות על העם.

ריב״ל ותקופתו

בשנת 1821 חזר לקרמניץ יצחק בער לוינזון והתישב בה ישיבת קבע. בקצה העיר, בבית קטן ודל, בעל חדר אחד ומרתף מוצף מים כמעט כל ימות השנה, — הבית עמד שם עד הזמן האחרון — עבד ופעל „מנדלסון הרוסי״, נושא ה„השכלה״ במשך תקופה של 35 שנה. קשה היתה הגישה לבית זה בשנים ההן: ביצה עמוקה, שהיו שוקעות בה העגלות

אפילו בתמוז, הפרידה בינו לבין העיר. בתחילת ישיבתו בקרמניץ התערב לוינזון בחיי הקהילה. אבל עם הוצאת ספרו „תעודה בישראל", קפצה עליו חמתם של חסידי המקום והתחילו לרדפו. לוינזון נאלץ להתבודד. כל יהודי שבא עמו במגע צפוי היה גם הוא לנגישות ושמו היה לגנאי בפיהם כ„תעודקע"...

מכתביו הפרטיים של ריב"ל מהזמן ההוא, שנכתבו תוך מרירות, מעידים במידה רבה על מצבם החברתי והכלכלי של יהודי קרמניץ בזמנו. באחד מהם הוא כותב על בני עירו: „המשכילים אינם משכילים והלומדים אינם לומדים. בעלי הבתים רובם דלים ורשים. הצד השווה שבכולם שהם יחד תחת דגל החסידות בצעיף עלטה. אלה הבל יהבלו ואלה שכר ירדופו, ואלה רודים בעם. המה מתפרנסים בדוחק ממסחר הטבק הגדל בסביבה או ממכירת יין־שרף. חלק גדול המה החייטים ובעלי־מלאכה פשוטים, אשר רק המה לבד מתפרנסים מיגיע־כפם ובהיות הדלות גדולה, יהודי שהגיע ל־2000 רו"כ נחשב בעיני עצמו כגביר ונדחק לכבוד ולמשרה".

בעת ההיא חלה, כנראה, ירידה במצב יהודי קרמניץ, כי בסוף מכתבו מוסיף לוינזון „והכל זה נעשה רק ב־40 השנים האחרונות".

מרירותו כלפי התושבים באה על ביטוייה במכתב שני, בו מתגלית במיוחד איבתו לחסידים. הוא כותב בין היתר: „...אשמע סביבי יום יום אנקת אביונים, עשוקים מהרודים בעם, מאחינו שוטרי ישראל וראשיו. ואשמע אחרי קול רעש גדול מתנשאים לעומת שרפים, ושותי יין־שרף, והחסידים אשר ירקדון בחוצות עדרים וירעשו בקול. ונוהגים רביים חדשים לבקרים במרכבות לעירי. זה יוצא וזה בא ולעומתם השרפים משתכרים ואומרים קדוש..."

בעבודתו המעמיקה והענפה נזקק לוינזון לספרי מדע וחכמת ישראל, שלא נמצאו לו בספריות בעלי־הבתים המקומיים ועל זה קבל מרה. לעזר רב היתה לו ספרית הליצייאון והפרטית של טדיאוש צ׳אצקי. גם ספריות המורים היו פתוחות לפניו. אחדים ממנהלי הליצייאון ומוריו באו במגע אישי עם לוינזון ועודדוהו בשאיפותיו לפרודוקטיביזציה של היהודים. אין ספק, ששנות פעולתו של לוינזון בקרמניץ הטביעו את חותמן על חיי הקהילה היהודית ועל רבים מתושביה, על־אף היותו מנודה.

במשך הזמן ביקרו בקרמניץ אורחים חשובים, משכילים יהודים ונוצרים, שסרו במיוחד להפגש עם הריב"ל. באו גם נציגי הממשלה. סביבו התלכדו משכילי העיר, ביניהם גם גוטלובר, שהשתקע בקרמניץ כדי להמצא במחיצתו.

לקריאתו של לוינזון לעבור למלאכה וחקלאות, נענה הד בין ההמונים בעיר. 52 משפחות הביעו רצונם להתיישב באחת המושבות החקלאיות בפלך חרסון. לוינזון ניהל זמן רב חליפת־מכתבים עם מיניסטר הפנים והגוברנטור של ווילנה, וסוף־סוף קיבלו היהודים האלה שטח אדמה בפלך חרסון והתישבו שם. בין המשפחות הנזכרות בקורספונדנ־ציה הזאת, אנו מוצאים שמות של משפחות קרמניצאיות ענפות כמו: בסיס, פישמן, ברשאפ, רייקיס וכו׳.

יחס השלטונות ללוינזון והמתנות שקיבל מהם הרימו את קרנו בעיני העם הפש:ט, ועל רקע זה התרקמו אגדות שקיננו בלבם במשך דורות.

בשנת 1856 התנפלו שודדים רעולי מסכות על ביתו של לוינזון ששכב אז על ערש־דוי ושדדו, בין היתר, את תיבת המכתבים, שבה שמר על מכתבים יקרים, ביניהם מכתבו של ניקולאי הראשון בקשר להופעת ספרו „תעודה בישראל". לא ידוע מי היו השודדים. היתה השערה, שמזימת החסידים היתה זו להשמיד את כתביו.

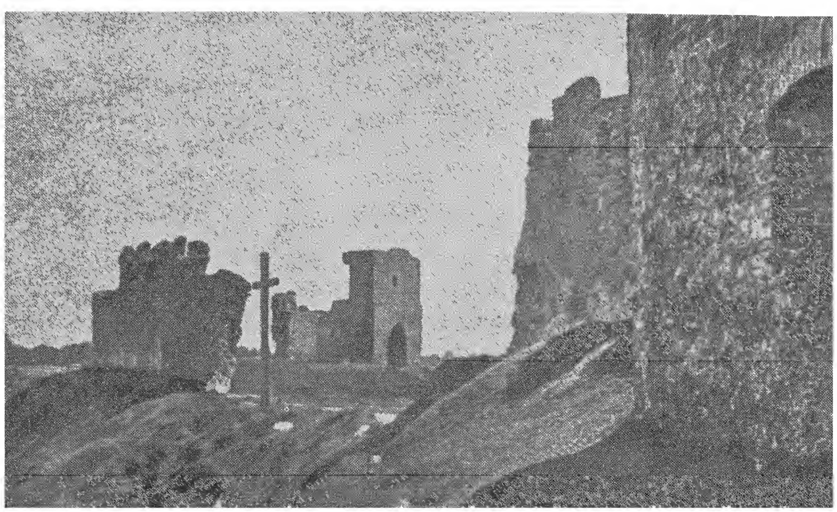
ב־1860 נפטר לוינזון ואבל כבד ירד על כל העיר. כל החנויות נסגרו באותו יום. בהלויתו השתתפו כל התושבים. לפני ארון הנפטר נשאו ארון עם כתביו.

תלמידי לוינזון, משכילי העיר, היו החלק הפעיל באוכלוסית העיר, מהם צמחה תנועת „חובבי ציון" במקום ו„אגודת חובבי שפת עבר". ביתו של נחמן פרילוצקי, ממקורביו של לוינזון, שימש בית ועד לחובבי השפה העברית. בנו, צבי פרילוצקי יחד עם ד"ר טוביה הינדס וד"ר פינס, הם שהקימו את תנועת „חיבת ציון" בעיר. לתנועה זו נמשכו רבים מהצעירים, מחובשי בית המדרש.

בגליונות „המליץ" מסוף המאה ה־19 פזורות קורספונדנציות של צבי פרילוצקי ואחר כך של משה איידלמן על פעולה ציונית מקיפה, על משכילי קרמניץ „כי רבו בהשפעת לוינזון", על בנות משכילות ועל עמדתן הלאומית הגאה בחברה הנוצרית וכו'.

כשעלה ד"ר הינדס לארץ־ישראל, פירסם פרילוצקי את מכתביו הפרטיים ב„המליץ": מכתבים אלה עשירי־תוכן הם, ואפשר ללמוד מהם על ראשית צעדיה של ההתישבות החדשה בשדה העבודה והחינוך. צבי פרילוצקי עבר מקרמניץ לוארשה, שם הוציא את העתון „דאָס לעבן" ואחר כך את ה„מאָמענט". העתון היה שנים רבות ועד יומו האחרון מהעתונים הנפוצים ביותר ביהדות פולין. בנו — נוח, הסופר והעסקן, התחנך בקרמניץ. מורו היה תלמידו של לוינזון. צבי פרילוצקי לא ניתק את יחסיו עם קרמניץ. היתה לו בה משפחה ענפה, ציונים נאמנים כולם. בתחילת המאה ה־20 עזב גם ד"ר פינס את קרמניץ ועבר לביאליסטוק, שם יסד את מרפאת־העינים שלו שיצאו לה מוניטין בכל רחבי רוסיה ופולין.

נתפרדה החבילה, אבל על הבמה החברתית עלו כוחות צעירים, שהמשיכו את הפעולה הציונית בהתלהבות ובהתמדה. הפעילים ביותר ביניהם הם משה איידלמן, ד"ר מאיר ליטוואק, ד"ר לנדסברג, מוניה דוברומיל, גצי קלורפיין ועוד.

שרידי מבצר הר ה„בונה"
רעשטן פון דער פעסטונג אויף דעם „באנא"־בארג.

בתחילת המאה העשרים

מצבם החמרי של יהודי קרמניץ במחצית השניה של המאה ה־19 לא היה מזהיר ביותר. סוחרי־היערות לא זכו לעושר, בעלי־תעשיה כמעט שלא היו פה. מקור־הפרנסה העיקרי היה המסחר עם אכרי הסביבה, ובחלקו — מלאכה ותעשית־בית. יהודים אחדים שימשו כספקים לסמינר־הכמרים הפרבוסלבי, שתפס את מקומו של הליצייאון. שני הגדודים שחנו בקרבת העיר הוסיפו חלקם להכנסת התושבים.

הד המאורעות המדיניים ברוסיה בתחילת המאה ה־20 הגיע גם לקרמניץ. אחדים מבני המקום נשלחו למזרח הרחוק, אך לא הספיקו להגיע לשם, כי נפסקו פעולות האיבה. רק ד״ר ליטוואק עשה בחזית זמן ממושך וחזר בתואר של קצין גבוה, ועל קורותיו בחזית פירסם חוברת רבת־ענין. באישיותו קשורים משך עשרות שנים חיי החברה של קהילת קרמניץ. בא משכבת העם ונאמן לו עד סופו. מקובל על האוכלוסיה הנוצרית, משכיל ואלוף השפה הרוסית במקום, רופא ומרצה להיגיינה בבתי־הספר התיכוניים. ועם זה ציוני נלהב, נפגש עם העם בבית־הכנסת, בהלוויות (פעיל מאד ב„חברה קדישא״) דאג להשכלת העם ולבריאותו. חלם על הקמת מצבת זכרון לריב״ל. למטרה זו הקדיש הרבה ממרצו. ב־1914 גוייס וחזר ב־1917 בתואר גנרל; ומאז התמכר במשנה מרץ לעבודת הציבור.

ערב מהפכת 1905 נוסדה בקרמניץ הסתדרות „בונד״ חזקה, שניהלה את פעולתה במחתרת במרץ רב. אסיפותיה, שנערכו בהרים, הופתעו לא אחת ע״י המשטרה. אחדים מתועמלניה ועסקניה נענשו במלקות. לתנועה המהפכנית הצטרפו צעירים מטובי האינט־ליגנציה היהודית במקום. אחדים מהם הגרו לאמריקה ותפסו שם מקום נכבד בתנועת הפועלים.

בזמן ההוא נוסדה גם הסתדרות „פועלי ציון״, והיא משכה לתוך שורותיה חלק מהתנועה המהפכנית. כפעילי „בונד״ הצטרפו בחלקם גם הם אחרי מהפכת אוקטובר לשורות הקומוניסטים.

כמים שקטים זרמו חיי העיר אחרי הזעזועים של 1905. למראית עין שקטה הארץ.

אביבים מלאי־תקוות פינו מקום לקיצים ארוכים, בהם היתה העיר מנמנמת, רחובו־תיה שממו. הגדודים היו יוצאים לתמרונים, הלימודים בבתי־הספר פסקו ורבים מתושבי העיר יצאו לקיטנות. האיכרים עסוקים בשדותיהם, ורק החנווני היה שומר על חנותו ומפהק לתוך הרחוב הריק. אותה שעה היו מתקתקות המכונות ברחוב־החייטים בקצב מהיר ופועלות מעילים חמים לאלפים בשביל האכרים לקראת עונת הסתיו. וליד המכונות, בחדרים דלים ונמוכים, יושבים זקנים וצעירים שטופי־זיעה וממתיקים ימיהם הארוכים והקודרים בשירי־העם. ואחרי הקיץ בא הסתיו ועמו ימי שוק וירידים, שפירנסו את התושבים היהודים במשך כל השנה.

לפני מלחמת־העולם הראשונה התקיימו בקרמניץ „חדרים״ ותלמוד־תורה. היתה גם ישיבה שנוסדה ב־1910 ושכמעט כל תלמידיה באו ממרחקים. רבים מבני העיר למדו בבית־הספר העממי היהודי־רוסי מטעם הממשלה. ב־1906 נוסד בית־הספר התיכוני למסחר, כמעט כולו בכספי יהודים. לפי תקנון בית־הספר, שהיה ליברלי מאד בזמנו, אפשר היה להתחיל בלימודים אם יהיו בו 60% גויים ו־40% יהודים. הלכו היהודים והתחננו לפני תושבי העיר הגויים, רובם בעלי־מלאכה עניים, שישלחו ילדיהם לבית־הספר. כל יהודי שרצה שבנו יתקבל בביה״ס היה עליו להביא ילד גויי, להלבישו מדים ולציידו בכל ואף להשגיח עליו שימשיך לימודיו... לשם כך נחוץ היה לכבד כפעם בפעם את אבי הילד ב„שתייה״ כדת.

ב־1907 נפתח בקרמניץ ע״י המורים בורשטיין וסירייסקי בי״ס עברי, „חדר מתוקן״, מעורב לבנים ולבנות. כמעט כל התלמידים היו אחר־כך בין פעילי התנועה הציונית במקום.

וההפעולה הציונית בשנים שלפני המלחמה הקודמת היתה גם היא אז איטית — מכירת שקלים, הפצת מניות הבנק, „קערה״ בערב יום־הכפורים וכו׳. ולפעמים מטיף בבית המדרש. באחד הבתים הפרטיים — ספריה ציונית בת כמה עשרות ספרים וחוברות.

עסקני „בונד״ ו„פועלי ציון״ ניהלו פעולת תרבות רחבה. הספרות היהודית חדרה להמונים. בזמן מסעו בערים ובעיירות של התחום לאסוף חומר ופולקלור יהודי, התעכב הסופר אנסקי לזמן ממושך בקרמניץ. סביבו התלכדו אז טובי הנוער הלומד שלא התנכרו לשפתם ולעמם.

שקט שלפני הסערה... בשנת 1913 הגיע לעיר גדוד תותחני־הרים לערוך תמרונים בהרים, שמהם הרעישו אחר־כך את עמדות האוסטרים. אז נפל הקרבן הראשון של המלחמה העתידה: אחד המשתתפים בתמרון התגלגל עם סוסו במדרון ונהרג.

במלחמת העולם הראשונה

בשלהי קיץ 1914, בליל מחניק, כשרחובות העיר כבר היו ריקים, נשמעה בפתע דהרת סוס ופרש חלף במהירות הבזק. מישהו פלט: „גיוס כללי״. כהרף עין נתכנסו רבים ברחובות אחוזי חרדה. למחרת בבוקר כבר נראו נשים בוכיות, אבות מלווים ע״י משפחו־תיהם לדרכם, שלרבים היתה זו דרכם האחרונה. כעבור ימים ראו תושבי העיר את הפצועים הראשונים. בעגלת־אכרים, עטופי תחבושות מגואלות דם, מאובקים, הובאו מזבאראז׳ שבגבול האוסטרי אחרי ההתנגשות הראשונה. רושם הדם הזה היה מחריד, כל תושבי העיר רצו אל העגלה, נשים ספקו את כפיהם ובכו מר. לימים הורגלו לראות דם רב.

יומם ולילה סאן מעתה הרחוב מרכב השיירות הארוכות ומצעדי צבא הרגלים. פאר הצבא הרוסי היה זה שצעד לעבר ברודי בהתקפתו המוצלחת על גליציה. אבל כעבור שנה חזר הגלגל ושיירות בלי־סוף של צבא נסוג דהרו בבהלה בכיוון הפוך. הנסיגה הגדולה נעצרה כשני קילומטרים לפני עירנו. החזית נתייצבה כאן לעשרה חדשים. כל אותו זמן רעמו התותחים מעל ראשי התושבים וטרטרו מכונות־יריה. מוסדות הממשלה ובתי־הספר נטשו את העיר. חלק מן התושבים נמלט ובמקומם באו תושבי העיירות הסמוכות שנחרבו. חיי הכלכלה והציבור נהרסו כליל. כסף רב זרים לכיסיהם של אלה שידעו לשמש את הצבא; פשטה שחיתות ופריצות. העיר הוצפה עריקים מכל ערי אוקראינה, שברחו מהצבא הצארי השנוא, בתקוה לגאולה מהירה ע״י הצבא האוסטרי שצר על העיר. אבל העיר לא נכבשה ואף לא ניזוקה. שמרו עליה ההרים מסביב. בשני לחג השבועות 1916 נהדפו האוסטרים־גרמנים. המפקדה של הגיס האחד־עשר המפורסם עברה לעיר. והיא התחילה לחיות־חיי־עורף.

בימי המהפכה ומלחמת האזרחים

בין אנשי חיל המהנדסים והנהגים שנלוו למפקדה היו רבים מפועלי פטרוגרד ומוסקבה, פעילי התנועה המהפכנית שם. כשפרצה מהפכת פברואר היו הם הראשונים לארגן את ההפגנות שלבשו בעירנו צורה חגיגית. מועצת חיילי הגיס מנתה מנהיגים של ס. ד. וס. ר. ידועי־שם. הבולשביקים היו מיוצגים על ידי הקומוניסט הוותיק לייטננט קרילנקו, שניהל בעיר תעמולה בולשביסטית. בלהט ההתלהבות של ימי המהפכה הראשונים התחילו שוב לפעום בחזקה חיי הצבור בעיר. הוקמו מחדש הסתדרויות ה„בונד״, „פועלי ציון״ וההסתדרות הציונית, הפעם ליגאליות וחפשיות — ולכולן חברים רבים. נערכו

בחירות לעיריה, לקהילה (שזכתה ברוב פועלי ונקראה „הקהלה האדומה״), לאסיפה המכוננת הכל־רוסית, לכינוס יהודי אוקראינה וכו׳.

במרץ רב ובמסירות פעלו המנהיגים הציוניים, שהרימו את הדגל הלאומי ונשארו נאמנים לו אף בימים החשוכים ביותר של התקופה. בויכוחים הסוערים השתתפו בהצלחה רבה מטעם הציונים: ד״ר ב. לנדסברג, נואם בעל מזג והגיון ועסקן צבורי ישר; מאיר גולדרינג, בעל מרץ ולוחם נועז; י. שפיר הנמצא בארץ; גורנגוט, ראש המיליציה הראשון בעיר (כעת תושב פרדס חנה) ועוד.

שכרון החופש והנצחון טרם פג, ועננֵי החושך של מלחמת האזרחים כיסו את פני השמים. הצבא התחיל להתפרק. בשוק הופיעו עגלות מלאות נשק וציוד שנמכרו לכל דורש. בדצמבר 1917 התפרעו כנופיות הצבא שחנו בעיר, שדדו חנויות ושרפו בתים. שני יהודים נהרגו. למחרת היום הוקמה פלוגת־הגנה יהודית, שחבריה חיילים שחזרו מן החזית, נשקם בידם. אולם ימיה של ההגנה לא ארכו. הגרמנים שהתחילו לעלות על אוקראינה נכנסו העירה. ההגנה פורקה, הסדר הושב על כנו, היהודים התחילו לסחור ולספסר. ידם של הגרמנים לא הורגשה בהתחלה, אבל עם לחץ הבולשביקים בגבולות אוקראינה, החלו רדיפות ומאסרים. נאסר גם ד״ר לנדסברג ועסקנים אחרים. הם שוחררו כעבור כמה חדשים ע״י המתקוממים האוקראינים שכבשו את העיר בסערה אחרי קרבות־רחוב עם פלוגת הקצינים ההטמנית. בראש המתקוממים האלה עמדו שני בחורים יהודים מבני המקום.

התחילה תקופת אוקראינה העצמאית, שרוותה דם יהודי. קרמניץ סבלה מעט מהשחיטות, אבל המתיחות ואימת המות לא הרפו ממנה חדשים רבים. אולם בזמן חילופי המשטרים עמדה פעם העיר על סף שחיטה גדולה; היה זה ב־1920, כשהבולשביקים נסוגו בהרגם לפני כן כמה עשרות קצינים לשעבר מתושבי המקום. האכרים המתקוממים, שפרצו לעיר כחיות טרף, היו מוכנים לשפוך את חמתם על היהודים. אבל כאן נודע להם מפי אחד הקצינים שנצל בנס, כי בין המומתים היה גם קצין יהודי צ׳אצ׳קיס. אנשי הצ׳יקה רצו לשחררו, אבל הוא סירב ובחר בגורל חבריו. מפקד המתקוממים ניצל את סיפור העד כדי להרגיע את האיכרים. הם הסתפקו בקונטריבוציה ובשוד. ביזמתו של ד״ר ליטוואק הנהיגו בקרמניץ יום תפילה ועצרת בכל שנה בבית־הכנסת הגדול לזכרו של צ׳אצ׳קיס.

תחת שלטון הפולנים

גם כיבוש הפולנים ונסיגתם עלו לעיר במעשי שוד ואונס, במאסרם של העסקנים היהודים, שטולטלו ממחנה־ריכוז אחד לשני. עם כריתת שלום ריגה עברה העיר סופית לרשות הפולנים. בתחילת שלטונם היתה כל פעולה פוליטית בגדר של איסור חמור. אבל אחרי הידוק קשרים עם וארשה ומרכזים אחרים, באה התעוררות בחיי הצבור והכלכלה. בתקופה ההיא, בשנת 1922, חלו הבחירות הראשונות לסיים. ה„בלוק״ היהודי־אוקראיני פתח במערכה רבת היקף (ראה זכרונות א. לוינסון בספר זה).

בעשור הראשון לקיומה של מדינת פולין גדלה העיר והתרחבה, המסחר והתעשיה שגשגו ופרחו. הוקמו מוסדות חדשים והישנים הורחבו ושופרו. ההסתדרות הציונית על כל זרמיה גדלה ושוכנה במעון נאה. ספריתה היתה הגדולה שבעיר. עלו הכנסות הקרנות הלאומיות. קם והתפתח בית־הספר „תרבות״. בשנת 1926 נבנה בית־הספר „אורט״, באותו הזמן נגמר בנין בית־היתומים, ילד טיפוחיהם של העסקן ל. רוזנטל ומרת קרמניצקי. לרשות „החברה קדישא״ עמדו סכומים גדולים, והיא תמכה ביד נדיבה במוסדות צדקה.

בית־החולים ומושב־הזקנים הורחבו ושוכללו. „טאז" הרחיב פעולתו למען בריאות הצבור. הוקמו בנקים עממיים שתמכו בהלוואות בסוחרים הצעירים ובעלי־מלאכה. חברת „גמילות־חסדים" התבססה. נוסדו אגודות מקצועיות (שמאליות), שעיקר פעולתן היתה הדאגה לשכר הפועל, הטבת תנאי עבודתו ופעולת תרבות. הליציאון, שנפתח מחדש עם הכיבוש הפולני, זנח את מסורת מייסדיו וסגר את דלתותיו לפני בני הנוער היהודי, מחוץ ליחידי־סגולה. בית־הספר לחקלאות המסונף לו שבקרבת העיר קיים היה על טהרת הגזע.

ימי המהפכה והחירות נחרתו עמוק בזכרון העם, והוא לא סבל את התעללות ה„פריץ" הפולני שביקש לכפוף את גבו. סוכל כל נסיון של ה„בנים היקרים" ממחוזות פולין הרחוקים שלמדו בקרמניץ, להתעלל ביהודים.

בשנות השלושים מתחילה המפלגה השלטת — ה„סאנאציה", גם בקרמניץ במדיניו־תה המושתתת על לחץ ואיומים. השלטונות מתערבים בהייה של הקהלה, תומכים בעסקנים תקיפים הרצויים להם, מסכסכים את האוכלוסיה היהודית, והמתנגדים למדיניות זו צפויים לרדיפות, לשלילת מקור פרנסתם וכו'. יחד עם הלחץ הפוליטי בא גם לחץ כלכלי. היהודים כרעו בנטל המסים, מקורות פרנסתם נסתתמו, הנוער נתבטל מאונס והתנוון. אוירת פשיטיק חדרה, בסיוע השלטונות, גם לסביבתנו. יהודי המהלך יחידי בחשכת הלילה, ברחוב מרוחק, שוב לא היה בטוח בחייו, דבר שיהודי קרמניץ לא ידעום זה דורות רבים. אף־על־פי־כן עמדו עסקני קרמניץ, המנהיגים הציונים, במבחן הזה. העו"ד ד"ר ב. לנדסברג, שכל שעה עלולים היו לשלול ממנו את רשות ההופעה במשפט, המשיך באומץ ללחום נגד מזימות השלטונות בקהלה ובעיריה. גולדרינג לא ידע רחמים במלחמתו נגד תקיפי הקהלה הסומכים על השלטונות, וכן זיידי פרלמוטר ועוד.

בעת ההיא הפיע בקרמניץ עתון שבועי ביידיש, שהשתתפו בו בעיקר העסקנים הציוניים מכל הזרמים. העתון ניהל מאבק עקשני נגד כוחות השחור ועורר לפעולה צבורית ברוח ציונית עקבית. הוא הופיע כמה שנים; כל משתתפיו היו מתנדבים, והשפעתו רבה היתה על האוכלוסיה.

במלחמת העולם השניה

עם פרוץ מלחמת העולם השניה עברה לקרמניץ הממשלה הפולנית ואתה הקורפוס הדיפלומטי. בניני הליציאון הענקיים איכסנו את כולם. הדבר נודע לגרמנים והעיר הורעשה קשה מהאויר. הסובייטים גאלו את העיר למשך שנתיים. הנוער קיבלם בהתלהבות. הוא זכר את שבט הנוגש הפולני ואת חרפת הבטלה. מוסדות השלטון שרגל יהודית לא דרכה בהם עד אז, נפתחו לרווחה לפני התושבים היהודיים; אך על התנועה הלאומית נגזר לקפל את דגלה ולהפסיק פעולתה. הסובייטים לא נגעו הפעם לרעה במנהיגים הציוניים. הרוסים עזבו את העיר לפתע ואתם ברח חלק מהנוער שהיה קרוב לשלטון.

בא הלילה הנאצי. הוקם הגיטו שקיים היה כשנה. באוגוסט 1942 באה ההשמדה על קהילת המעונים. במשפט נירנברג סיפר מהנדס גרמני, עד ראייה, על הטרגדיה הגדולה. 15000 יהודי קרמניץ נטבחו במשך יומיים ונקברו בקבר המוני מול תחנת הרכבת.

קבוצה קטנה של צעירים בראשותו של יוניה ברנשטיין הצליחה להימלט ליערות. הם ניהלו מלחמה פרטיזנית. אליהם הצטרפו גם אחרים. בעד ראשו של ברנשטיין הבטיחו הגרמנים סכום גדול.

יצחק רוכל (תל־אביב)

לפני מלחמת העולם הראשונה

מי יגלה עפר מהריסותיך, עיר־הולדתי, קרמניץ?

עם השואה אשר באתנו, אמרתי ארשום על ספר לזכרון כמה קוים מחיי העיר בתקופת ילדותי.

מראה העיר וסביבתה

קרמניץ שוכנת בחלקו הדרומי־מערבי של פלך ווהלין, בבקעה שהרים סביב לה, והם כהמשך להרי הקרפאטים. בתור מרכז מחוז חלשה העיר על הכפרים הרבים והעיירות שבאזורה. לפני מלחמת־העולם הראשונה מנתה כשלושים אלף נפש, מהם 10—12 אלף יהודים. אולם התושבים הלא־יהודים — אוקראינים, רוסים, פולנים — ישבו בעיקר בעיבורה ועל ההרים, ואילו הישוב היהודי — בתוך העיר ובשני פרבריה, הדובנאי והווישנוויצאי. אורח כי סר לקרמניץ והיה לו רושם שהעיר מיושבת רובה המכריע יהודים. ואכן, ברחובות המרכזיים היה ישוב יהודי רצוף והצפיפות בהם מרובה. ואילו ברחובות הצדדיים ישוב מעורב, בית יהודי ליד בית רוסי או פולני.

חלק ניכר משטח העיר היה תפוס על ידי בית־הספר לכמרים (ה„סמינר") על בניניו הענקיים וחורשתו הגדולה שהעפילה עד לרגלי ההר „וידומקה". מוסד זה הקנה לעיר במידה ידועה צביון דתי־נוצרי. המוסד החינוכי השני ששכן אף הוא בתוך חורשה נרחבה לרגלי ההר, היה בית־הספר התיכוני למסחר, שלמעלה ממחצית תלמידיו היו יהודים.

העיר עצמה צרה וארוכה, ורחוב אחד ארוך חוצה אותה מן הקצה לקצה, מהפרבר הווישנוויצאי, על פני מרכז העיר, ומשם על־פני הפרבר הדובנאי עד לתחנת הרכבת. אף שהרחוב צר למדי היה נקרא משום־מה „הרחוב הרחב", וממנו נתמשכו רחובות צדדיים וסמטאות שהתפתלו והשתרגו עד אל בין ההרים. העיר, כאמור, הרים סביב לה ועל פני כולה נשקף ההר „בונה", שאגדות שונות רווחו על עברו ועל המבצר הקבוע עליו, וכן על הבור העמוק שבראש ההר. בפי היהודים היה בור זה נקרא „דער חייבי־מיתה גרוב" (בור לחייבי מיתה), שלפי המסורת היו קוברים בו לפנים את חיילי־המבצר שפשעו והתחייבו עונש מות. בזמננו שימש הר זה מצפה למקרי־שריפה: יומם ולילה התהלך על הצריח שבראשו צופה ובכל מקרה של שריפה היה תוקע בחצוצרה ומזעיק את מכבי־האש.

ההר היה מחובר אל העיר בדרך סלולה, ו„הכביש" היה משמש מקום טיול בשבתות ובחגים. מולו השתרע ההר הנרחב ווידומקה על חורשותיו ועל הקייטנות המפוזרות בצלעותיו ובנקיקיו. בשנות המהפכה נערכו בחורשות אלה רוב האסיפות הבלתי־ליגליות. גם הנוער הציוני נהג להתאסף שם מדי שבת בשבת. מבין יתר ההרים יצאו מוניטין ל„הר־הצלב" („קרסטובאיה"), על שום הצלב שבראשו, וכן גם „הר הבתולות" („דיאוויר־טשאיה"). הסביבה ההררית הטביעה מחותמה על חיי העיר ועל אופי תושביה.

נהר לא היה בעיר, ורק פלג צר ומרופש הוליך מימיו לרגלי הר „בונה", שהיה מתיבש בקיץ ושופע מים בחורף, והתושבים היו קוראים לו „פוטוק" (בפי היהודים

„פוטיק"). על שום הנהר המפוקפק הזה היו ניתנים בעירנו גטין. וכך כתבו: „מתא דיתבי על נהר פוטיק".

שנים־עשר אזורים היו נמנים על מחוז קרמניץ ואלה הם: 1) רדזיבילוב; 2) ברזיץ; 3) ביאלוקריניצי; 4) פוצ'יוב; 5) וישניוויץ; 6) שומסק; 7) ווישגרודוק; 8) לנוביץ; 9) ביאלוזורקי; 10) ימפול; 11) קטרבורג; 12) אלכסינץ.

חיי הכלכלה

על מה התפרנסו יהודי קרמניץ? מעולם לא נערכה חקירה סטטיסטית על משלוח־ידם וסקירתנו היא, לכן, כללית.

הסביבה היתה ברובה חקלאית, ובכל יום א' בשבוע נערך בקרמניץ יום־שוק („יריד"), בו התכנסו רבים מה„גויים" (אכרים) שבסביבה לשם חילופי מסחר עם העיר. והמסחר היה כמעט כולו בידי היהודים, לכל שלביו (קמעוני, סיטוני, חנויות, רוכלות) ולכל סוגיו: תבואה, עצים, ברזל, מכולת, אריגים, בקר, סוסים וכו'. יש להניח שכמחצית מיהודי העיר עסקו במסחר, כעשרים אחוזים — במלאכה, אם בתורת בעלי־מלאכה ואם כפועלים שכירים, ויתרם באומנויות שונות. המלאכה הקיפה רק מקצועות מסויימים בלבד, ובמקצועות אחרים לא היו כלל יהודים. כך לא היו מצויים כלל בנאים יהודים, לא בנאים באבן ולא בעץ ואף לא סיידים. לעומת זאת מרובים היו חייטים, סנדלרים, נגרים, חרטי־עץ, פחחים, תופרות ואופים. ההובלה בעיר, בין של נוסעים ובין של משאות, היתה כולה בידי יהודים. אף הסבלות.

תעשיה במובנה המודרני לא היתה בקרמניץ, פרט לבית־יציקה גדול אחד, שבעליו היו יהודים ופועליו לא־יהודים. זמן־מה קיים היה בית־חרושת לגפרורים, אך נסגר לאחר שנים מעטות לקיומו. כן היה בית־חרושת גדול ללבנים שרופות בסביבות העיר, ליד הכפר ביאלוקריניצי, שנוסד לשם בנית הקסרקטינים הגדולים שבמקום וקיים היה גם אחרי כן. גם בעליו היו יהודים ופועליו לא־יהודים.

עירנו לא היתה עיר המסחר הגדול. המסחר התרכז בגבולות המחוז ולצרכיו בלבד. משום כך לא היו בקרמניץ עשירים מופלגים, אך גם לא עניים מרודים. מכאן, שהיתה זו עיר של פרנסה וליהודים היה בדרך כלל בסיס כלכלי לקיומם. גם במחוז לא היו מפעלי־תעשיה, פרט לאלה הקשורים במישרין לחקלאות: טחנות־קמח ובתי משרפות יי"ש. האחרונים היו שייכים לבעלי־האחוזות, רוסים או פולנים, ולרוב היו מוחכרים ליהודים. חכירת הנהרות לדיוג היתה גם היא בידי היהודים.

חיי ציבור

מה היתה דמות חיי הציבור של יהודי קרמניץ בתקופה שלפני מלחמת־העולם הראשונה? קהילה מסודרת ומאורגנת כהלכה לא היתה, אך היו בה כמה מוסדות ציבור ולהם עסקנים פעילים ומסורים, מהם ראויים לציון:

א) „ביקור־חולים", שנקרא גם „הקדש" — בית חולים ציבורי מיועד לעניי עם. החולים נתקבלו בלא כל תשלום או בתשלום־מה. היו בו כ־30 מיטות והרופאים עבדו בהתנדבות. בשנים האחרונות זכה המוסד לבית משלו. שימשו בו שני הרופאים היהודים שבעיר לנדסברג וליטבק. עסקני המוסד היו זמן רב מיכאל שומסקי וישראל מרגלית ולידם גם עסקנים אחרים.

ב) „תלמוד־תורה". גם מוסד זה מיועד היה לילדי עניים בלבד והתנהל ברוח

חרדית. היו לו תקופות של עליה וירידה. זמן רב התנהל המוסד על ידי ר' דוד ליב סגל, חתנו של הרב הקודם ר' וולוולי. בשנים האחרונות שלפני המלחמה השקיע במוסד זה מרץ רב ר' משה רוכל, סוחר אמיד ויהודי חרד, שהצליח לבססו מבחינה חמרית.

מקום נכבד בחיי הקהילה תפסו עניני הרבנים, השוחטים, בתי הכנסת וחברא קדישא. כן היו גילויים של עסקנות פעילה בהתנדבות בתחומי ציבור שונים, כגון בעניני צדקה, גמילות חסדים, מתן בסתר, תמיכה בחולים, חברת לינת הצדק, הכנסת אורחים וכדומה.

תצויין רוח ההתנדבות של יהודי העיר לעניני ציבור ולעסקי צדקה. „רבי" („אַ גוטער ייד") כשבא העירה לימים אחדים — מעולם לא שב ריקם, והיו מעניקים לו ביד רחבה ובעין יפה.

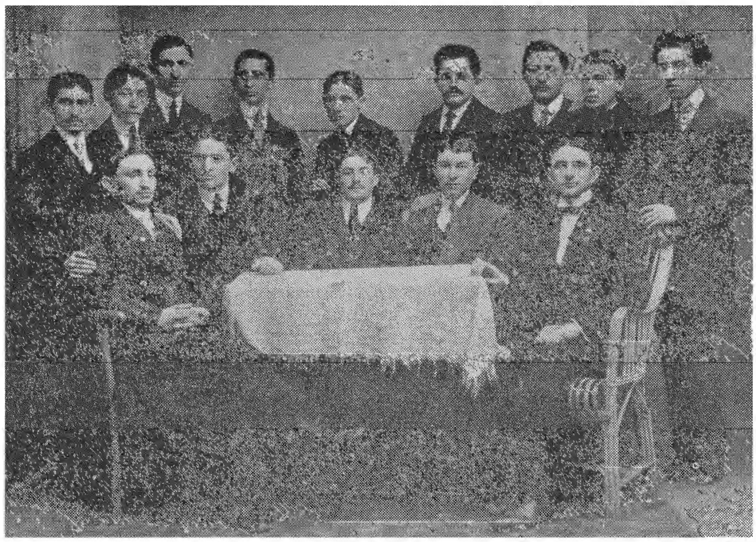
התנדבות ועסקנות

שד"רים מישיבות רחוקות שבליטא היו מבקרים בעיר לאסוף בה תרומות. יש שהיתה תוקפת את העיר התלהבות למפעל ציבורי מסויים ומעוררת גל של התנדבות. זכורני: כאשר נבנה בית־המרחץ החדש, הורמו תרומות אחדות של אלף רובל כל אחת, ובימי מחלוקת הרבנים דאג כל צד לקיים את הרב שלו בכבוד. והרי אפיזודה אחת המציינת את הרוח שפיעמה בלב טובי העסקנים: באחד הימים נתמנה בעירנו מושל מחוז („איספראבניק") חדש, שהיה ידוע כ„נקי כפיים". פעם באו לברכו שנים מעסקני העיר ממיודעיו ואגב שיחה העירו לו, שלא לכבוד הוא לעיר שמושלה יסע בכרכרה ישנה. המושל הסביר להם, כי פקיד ממשלה שאינו לוקח שוחד — מצבו דחוק ואין ידו משגת לרכוש לו כרכרה מפוארת. העיזו העסקנים והציעו לו כרכרה חדשה במתנה. המושל היסס ולבסוף הסכים לקבל את הכרכרה כאות־טובה מצד העדה היהודית. אולם, הוסיף, מכאן ולהבא לא ישנה ממנהגו ושוחד לא יקח. כשנפטרו ממנו שני נציגי העדה, הציע האחד לערוך מגבית בין עשירי העיר לשם איסוף הסכום לקנית הכרכרה. „חלילה", ענהו השני, „אני ואתה נגיש לו את הכרכרה מכספנו אנו". ואמנם קנוה בכספם הם והגישוה למושל בשם העדה. הדבר סייע לקביעת יחסים טובים בין המושל ליהודי העיר, בלי שניתן לדבר פרסום שהיה עלול להזיק.

נציגי העדה כלפי חוץ, למשא־ומתן עם השלטונות, היו בעיקר מבין חוגי המתבוללים, ששפת־דיבורם רוסית והם היו מקורבים גם בחיי יום יום לאינטליגנציה הרוסית ולחוגי הפקידות. ביניהם התבלטו הסוחרים האמידים: מיכאל שומסקי וישראל מרגלית. פעולתם נעשתה לרוב במשותף, עד אשר בני העיר היו רגילים להזכיר שמותיהם בנשימה אחת. שניהם היו לרוב גם חברים במועצת העיריה, ובכלל היו רואים בהם נציגים יהודיים מוסמכים לפני השלטונות, אם כי איש לא יכול לקבוע בבירור, אם ומתי נבחרו לתפקידם או שמילאוהו בתוקף השתלשלות הנסיבות. הם היו גם ממיסדי בית־הספר התיכוני למסחר וחברי הועד המפקח שלו במשך שנים רבות. קשרים אלה נשאו בעיקר אופי של שתדלנות, הן בעניני הפרט והן בעסקי הציבור, והאמצעים לכך: מתנת־יד והשפעה אישית, מפעם לפעם שותפו במשא ומתן עם השלטונות יחידים מחוגי החרדים, אשר עמדתם האישית, אופיים התקיף וכן עושרם הכשירום לתפקיד זה.

פרשת המחלוקת

קרוב לעשר שנים היתה נטושה בעירנו מחלוקת חריפה בענין רבנים. הרב ר' וולוולי (שם משפחתו — משנה) מזוויהיל ישב על כס־הרבנות לעדת קרמניץ 25 שנה,

קבוצה של חברי „צעירי ציון", 1912
אַ גרופע צעירי־ציון חברים 1912
יושבים (מימין לשמאל): 1) אברהם ביברמן. 2) ישעיהו בילוהוז. 3)... 4) משה ביברמן 5) חנוך הוכגלרנטר.
עומדים: 1) ישעיהו כץ. 2) יעקב ברויטמן. 3) גולדנברג. 4) אלכסנדר רוזנטל. 5) אוקון. 6) יצחק רוכל. 7) ישראל ביברמן. 8) חנוך קסלר. 9) משה ימפול.

משנת תרמ"א בערך עד יום פטירתו בתרס"ו. למדן וירא שמים, אך רתחן וכעסן, ולא נשא פני תקיפים וראשי קהל. לכן לא היה מקובל על העסקנים. משהשתקע בעירנו חתנו ר' דוד ליב סגל, השתדל להוציא מתחת השפעתם של עסקני העיר את המוסדות העיקריים: „ביקור־חולים", „תלמוד־תורה" ועוד, ולהכניסם תחת השפעת חצר הרב. כל עוד היה הרב בחיים לא פרצה התנגדות בגלוי. אולם עסקני העדה שמרו עברתם בלבם. כשנפטר ר' וולוולי, הובא לעיר ע"י מקורביו הרב סנדרוביץ מפיוטרקוב. בבחירה זו התכוונו לשמור גם להבא על השפעת „חצר הרב" בעניני העדה. קבוצה אחרת של עסקנים ותקיפים התנגדה לבחירה זו והביאה לעיר רב משלהם, את ר' יצחק הלר מהעיירה קורילוביץ. בין מצדדי שני הרבנים ניטשה מחלוקת שנמשכה כעשר שנים, על כל תופעות־הלוואי השליליות: הוצאת לעז על הרב היריב, על בקיאותו בתורה וסמכותו, חתירות, דברי דיבות, עיכוב הקריאה בשבתות, התפלגות של בית כנסת, ייסוד בתי כנסת חדשים ויש שהגיעו הדברים אף לידי מכות. לשבחם של שני הצדדים יש לציין, כי לידי אכילת קורצא ומלשינות לפני השלטונות לא הגיעו הדברים, אם כי בדרך כלל לא היתה עירנו נקיה מפגע זה.

פרשת המחלוקת פרשה עגומה היא בחיי עירנו בתקופה האחרונה, והיא גרמה לפירוד לבבות עמוק ולשנאת־חנם, והסיחה את הדעת מענינים חיוניים של העדה. יש להניח, ששני הרבנים סבלו מהמחלוקת יותר מכולם, ויתכן שהם אף לא התערבו בה כלל, אם גם נבצר מהם לעצור בעדה. שניהם היו למדנים גדולים ואחד מהם, הרב הלר, חיבר כמה ספרי „שאלות ותשובות": „ויעתר יצחק"; „מנחת־יצחק" ועוד. עד היום

אזכור את דרשתו של הרב מקורילוביץ בחגיגת הבר־מצוה שלי על הנושא: „תפילין של־ראש ותפילין שבראש".

ראשי המפלגות היריבות היו: אבא צוקרמן, אפוטרופסו של הרב מפיוטרקוב והרש מנדל רוכל, אפוטרופסו של הרב מקורילוביץ. בשנות המלחמה שקעה המחלוקת. הרב מקורילוביץ עזב את העיר עם זרם הפליטים והשתקע באודיסה.

תורה ויראת שמים

היתה עירנו עיר של למדנים מופלגים ויודעי תורה? לאו דווקא. ניתן לומר, כי ניחנה העיר ב„מידה בינונית". לא עשירים מופלגים ואף לא עניים מרודים, אלא עיר של פרנסה להמוני העם. לא „חסידים" קנאים ואף לא „מתנגדים" חריפים, ויחס של סובלנות הדדית שרוי ביניהם. לא חרדים קיצוניים ואף לא מומרים להכעיס. הוא הדבר ביחס ל„למדנות": לא מרובים היו בעירנו למדנים מופלגים, אך גם בורים גמורים כמעט שלא היו בה. רוב יהודי העיר ידעו פרק בתורה, לקרוא פרשת חומש עם רש"י, „בין מנחה ומעריב" היו לומדים פרק משניות ולפעמים גם דף גמרא. בבתי־הכנסת ובבתי־המדרש היו חבורות־לומדים קבועות שלמדו בעיקר משניות ועין־יעקב. ומפעם לפעם היה נערך „סיום" של מסכת על כוס יי"ש ועוגות. אכן, נמצאו גם יחידים למדנים מובהקים, כגון: דישיש ר' שלמה אלינקיס, מלמד גמרא, ר' חיים ליב וולפ'ס, והחריף ביניהם ר' משה וועלי'ס, שבגלל פיקחותו היה משמש „בורר" קבוע בעסקי ממונות. „ישיבה" לא היתה בעירנו, והיחידים שנפשם חשקה בתורה נדדו לערים אחרות, לישיבות ליטא. רק שנים מעטות התקיימה בעירנו „ישיבה" קטנה שהתנהלה ע"י ראש־הישיבה שעבר אלינו מזוויהיל, ובין ה„עילויים" שהביא עמו היה גם אברהם אכר, איש העליה השניה וההגנה.

רוב בני עירנו היו חרדים ומיעוטם חפשים בדעותיהם. ההווי הכללי של העיר היה טבוע נאמנות למסורת. בשבתות היו כל החנויות סגורות, העיר שבתה ממלאכה ובתי־הכנסת היו מלאים מתפללים. גם רישומו של חג היה ניכר מאד. לא היו נוסעים בשבת, ופורצי־הגדר עשו מעשיהם בצנעה ולא העיזו להכנס לעיר ברכב. הזקנים והאנשים שבגיל העמידה לבשו רובם קפוטות, ביחוד בשבתות ובחגים, ואילו בני הדור הצעיר היו רובם מגלחים זקנם, מהלכים בפרהסיא בגילוי־ראש וחלקם גם דברו רוסית. אכן „גם פושעי ישראל מלאים מצוות כרמון", ובעצם היה גם הדור הצעיר עומד בשתי רגליו בתחום המסורת. מתוך „כיבוד אב" היו באים בשבתות ובחגים לבתי־הכנסת, נזהרים בכשרות ובשאר מנהגי ישראל. השפעה מהרסת על ההווי המסורתי השפיע בית־הספר התיכוני למסחר שתלמידיו חיללו שבת מנעוריהם ונטעו מנהג זה גם בבתי הוריהם ובסביבתם. גורם שני לפרצות היתה התנועה המהפכנית שגרפה חלק ניכר מהנוער שבעיר. מלחמת־העולם החישה עוד יותר את תהליך החילוניות.

יחסי עמים

בכפרים שבסביבת קרמניץ ישבו יהודים מעטים ובודדים, מחמת החוק שאסר עליהם את הישיבה בכפר. ואילו בעיירות הסביבה ובעיר עצמה היו היהודים חלק ניכר מהתושבים ורישומם היה ניכר יותר מכפי יחסם המספרי. ראוי לציין כי היהודי לא ראה עצמו כ„אורח נוטה ללון", אלא כאזרח מעורה ומושרש במדינה בעלת אוכלוסיה מעורבת. כך היו רואים את היהודי גם בני שאר העמים. ודאי שהתנהלה תעמולה אנטישמית והיא גם נשאה פרי אי־פה אי־שם, אולם בחיי יום־יום לא היתה ניכרת השנאה ליהודי. בחיי

המעשה היו היחסים תקינים לגמרי. עירנו וסביבתה לא ידעו פוגרומים (אם כי בימי פטלורה היו מקרי־רצח בודדים של יהודי הכפרים).

לעומת זאת היו היהודים מופלים לרעה מבחינה חוקית וכן לא היה להם כל חלק במנגנון הממשלתי והעירוני, משום כך היתה כל פעולה ממשלתית מתקבלת כ„גזירה" שיש להתגבר עליה בשתדלנות, מתן שוחד וכיוצא באלה.

הקשרים ההדדיים בין העמים היו בעיקר קשרי מסחר ועבודה, ורק במידה מועטת קשרי תרבות ופעולה ציבורית משותפת. הסוחרים האמידים וחוגי האינטליגנציה, דוברי רוסית, ראו כבוד לעצמם להשתייך לקלוב הציבורי שנקרא „אולם החברה הגבוהה", מקום שם בילו בערבים במשחק קלפים ודומינו בחברת הפקידות והאינטליגנציה הרוסית. היו גם צורות אחרות של שיתוף תרבותי וקירבה הדדית. אולם בדרך כלל יש לקבוע (לגבי התקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה), כי העדה היהודית בקרמניץ היוותה חטיבה מגובשת ומלוכדת בעלת אורח־חיים פנימי־עצמאי והווי לאומי מובהק על אורותיו וצלליו, ובמידה רבה היתה מחוסנת בפני טמיעה בעמי הרוב שבמקום. ואכן, מקרים של נשואי־תערובת או המרת־הדת היו נדירים מאד.

מעמד התנועה הציונית

מה היה מעמדה של התנועה הציונית בעירנו? רוב בני־עירנו התיחסו לציונות באדישות ובביטול וחלק ניכר — גם בהתנגדות גלויה. היהודי „מכל ימות השנה", הסוחר ובעל־המלאכה, הרואה עצמו איש־מעשה ופיקח — היה מביט על קומץ הציונים, צעירים ימבוגרים, כעל חבר בטלנים. בימים של התעוררות ציבורית, כגון בימי מהפכת 1917, או בימי בחירות כלליות, נראה היה כאילו אהדת הציבור נתונה לזרם הציוני; אולם אך פג גל ההתלהבות, ושוב נדחקה ההסתדרות הציונית לקרן־זוית ואיש־המעשה חזר לעסקיו.

כפעם בפעם היה מבקר בעירנו מטיף ציוני (זכור לטוב המטיף ברכר, אביו של קריתי מקרית־ענבים), שהיה דורש ברבים בבתי־מדרש בין מנחה למעריב. יש ונדמה היה, שהוא מעורר בקהל רגשות רדומים לציון ולחיים החדשים בה. ראשי העדה, חרדים כחפשים בדעות, לא היו מחסידי הציונות. החרדים התנגדו לעצם הרעיון הציוני משום דחיקת הקץ, והיו שהביטו בעין רעה על האספות שבהן השתתפו גברים ונשים יחד, ישבו בגילוי ראש ודיברו רוסית. ואמנם, בתקופה הראשונה היו מרבים לדבר רוסית באסיפות הציוניות, אם כי רוב הציונים נמנו על השכבות העממיות. בעיני החרדים היתה התנועה הציונית זהה עם אפיקורסות. המצב נשתנה אחר כך, ובשנת 1920 כבר פעלו בקרמניץ מלבד הציונים הותיקים, גם צעירי־ציון, פועלי־ציון, וקבוצת חלוצים עלתה לארץ. תחילת 1921 נלחמה ההסתדרות הציונית בעיר לכיבוש עמדות בהנהגת מוסדות הציבור. סביבה התלקטו בעיקר „פני" הנוער, רובם בני בעלי־בתים ומיעוטם מחוגים אחרים ומתי־מספר מבוגרים. בתקופה זו לא היתה דיפרנציאציה מובהקת בין הזרמים הציוניים. בתוך ההסתדרות הציונית היתה כעין אגודה „צעירי־ציון", ללא פרוגרמה ברורה מיוחדת, כחלק אקטיבי וער של ההסתדרות הציונית, כעין „משמרת צעירה"; ואשר לציונים המבוגרים, אם כי היו מעטים במספר, הרי היו ברובם מושרשים באמונתם הציונית וקנאים לרעיונם. כל אחד מהם היה אישיות משפיעה וידועה בציבור: ד"ר ב. לנדסברג, יעקב שפיר, מאיר גולדרינג, אהרן־שמעון שפאל, משה אדלמן, גצי קלורפיין, אהרן פרידמן, מוניה דוברומיל, משולם כץ וכמה אישים־עסקנים אחרים, שפילסו דרך לפעולה ציונית יתרבותית ענפה בתקופה שבין שתי המלחמות והכשירו עליה חלוצית עממית במידה רחבה.

חינוך

היכן התחנכו ילדי ישראל שבעירנו? גם כאן חסרים מספרים מדוייקים. מותר להניח שכמחצית הילדים התחנכו ב„חדרים" ומחציתם בבתי־ספר אחרים. גם הילדים שלמדו ב„חדר" שנים אחדות, משבגרו מעט עברו לבית־ספר יהודי או מעורב. יש לציין, כי היו בקרמניץ עשרות אחדות של „חדרים" ובכל אחד 20—40 תלמיד. שלושה בתי־ספר היו בעיר ושפת־ההוראה שלהם רוסית: בית־ספר עממי־יהודי; בית־ספר עירוני (עממי) כעורב ליהודים ולא־יהודים; בית־ספר תיכוני למסחר. זמן־מה התקיימה גם גימנסיה פרטית לנערות של מרת אלכסינה, מוסד מעורב ליהודים ולא־יהודים. במוסדות אלה התחנכו, לפי האומדן, כ־500—600 ילד. בשני בתיה"ס העממיים ביקרו ילדים מהשכבה העממית, ובביה"ס למסחר — מחמת שכר הלימוד הגבוה ושנות הלימוד המרובות — בעיקר בני אמידים. חלק ניכר מבוגרי בי"ס זה נהרו לכרכים לקנות לעצמם השכלה גבוהה: לקיוב, אודיסה, פטרבורג ומוסקבה. משגמרו את חוק לימודם ונעשו רופאים, השתקעו אחר כך בערים אחרות, ורק מיעוטם חזרו ומצאו אחיזה בעיר הולדתם.

עקיבא זיגר (חיפה)

כיצד ניצלה קרמניץ מפרעות

היה זה מיד לאחר מלחמת־העולם הראשונה. רוסיה עדיין עמדה בלהבות המהפכה. יום יום עברו אזורים שלמים משלטון לשלטון. גורל זה פקד גם את קרמניץ. הנה השתררו עליה כנופיות פטליורה, וכבר נהר בכבישים לקרמניץ הצבא הפולני. הנה נטשו אנשי פטליורה את העיר והיא נותרה הפקר ללא חסות שלטון. מיד נתכנסו כנופיות אכרי הסביבה, יחד עם תושבי העיר אשר קראו לעצמם בשם „פובסטאנצים" (מתקוממים לכובש הזר) וזממו לערוך טבח ביהודי העיירה. אפס, נמצא בעיר בעל־אחוזה פולני ושמו ויסוצקי, שעמד בקשרים עם הגייסות הפולנים, ומיד כשנודע לו על המזימה הצטרף אל הכנופיות כמפקד ומנהיג ואף אמר להם, שעליהם להתכונן כדי להנחית מהלומה ל„ז'ידים". עמד וכינס את כל אנשי הכנופיה לבית הליציאום והודיע להם, כי מחר בבוקר יפשטו על פני העיר ויחריבוה עד היסוד. אולם באישון לילה יצא ויסוצקי אל הכביש הדובנאי, מקום שם חיכה לו הצבא הפולני, הכניסו בחשאי לתוך העיר והפר את מזימת המרצחים.

אבי ז"ל סיפר לי אחרי כן, כי קרמניץ ניצלה אז בזכות הברכה שאצל לה רבי אחד שנזדמן במקרה לעירנו. ואמנם, יצאה קרמניץ בשלום וללא פגע ממלחמת־העולם הראשונה. אולם הפעם לא עמדה לה גם ברכת הרבי... יחד עם כל שאר קהילות קדושות, עברה הכוס גם עליה.

מנחם גולדגארט (תל־אביב)

העזרה לפליטים בימי מלחמת העולם הראשונה

סמוך להתחלת המלחמה יוצבה החזית הרוסית־אוסטרית לתקופה ממושכת ליד העיר קרמניץ, לאורך הנהר איקבה, כ־6 קילומטר מן העיר. אולם בקיץ 1915 יצא גנראל ברוסילוב בהתקפתו הגדולה על גליציה, ותוך ימים מעטים זז קו החזית מערבה. במסע זה נחרבו כליל כמה וכמה ערים ועיירות בסביבה הקרובה, וזרם של פליטים יהודים החל נוהר לקרמניץ מרדזיבילוב, קוזין, פוצ׳ייב ועוד. המשפחות האמידות עזבו את העיירות הללו עוד לפני כן. אך דלת־העם זרמה ברגל לקרמניץ, בעירום ובחוסר כל. בתיהם על כל רכושם עלו באש והם ברחו להציל את נפשם לאחר שרבים נהרגו במהלך הקרבות. והיו עמם גם פצועים רבים. בימים התחבאו ביערות שבדרך ובלילות המשיכו דרכם. שלושים וחמישה קילומטר בלבד מרדזיבילוב לקרמניץ, אך שבועות שרכו הפליטים דרכם למחוז חפצם.

הידיעה על הפליטים שבדרך הגיעה לאזני העסקנים שבעיר. עד מהרה התארגן ועד לעזרת הפליטים (אלכסנדר פרישברג, ד״ר אריה לנדסברג, יצחק פולטורק, גב׳ פרלמוטר ועוד). אליהם הצטרפו צעירים פעילים מבין הפליטים עצמם. הדאגה הראשונה היתה — הזנת האנשים עוד לפני הגיעם לעיר. בהשתדלותו של הועד שלח ה„צלב האדום״ מטבחי־שדה ליערות אשר בהם התגוללו הפליטים. צרכי המזון נמסרו לידי הועד שדאג למטבח כשר. מרדזיבילוב בלבד נהרו כשלושת אלפים פליטים, ויחד עם העיירות האחרות הגיע מספרם ל־5000 נפש, בקירוב. בו בזמן החלו גם לדאוג לקורת גג. ואכן, בהגיע הפליטים לעיר הם שוכנו בבניני המוסדות הציבוריים השונים וגם בדירות פרטיות, אצל קרובים ועוד. הבית של ה„תלמוד תורה״ אשר שימש לפני כן אורוות לצבא הרוסי ונחרב למחצה, שימש עתה מקלט עיקרי לפליטים, בצפיפות גדולה, 10 בחדר אחד, ללא חלון ודלת. בניני הסמינר יכלו לקלוט בנקל את מרבית הפליטים, אך הם נשארו ריקים ולא נמסרו, כמובן, לשיכון הפליטים. רק בחצר הנרחבה של הסמינר הרשו לשכן את המטבח לפליטים מטעם הצלב האדום.

כמה עשרות מצעירי העיר, בעיקר מחוגי הנוער הציוני, התארגנו בועדה לעזרת הפליטים, אשר נקראה משום מה „ועדה יורידית־סטטיסטית״, בראשותו של העסקן הצעיר והנלהב בוזיה לנדסברג. ועדה זו היא שנשאה למעשה בעול הטיפול בפליטים, פיתחה פעולה ערה וענפה בשטחים שונים ותודות למסירותם נמנע מאלפי הפליטים ניוון פיסי ורוחני. בראש וראשונה נערך מיפקד מקיף של הפליטים, כפי שנדרש ע״י הצלב האדום (מכאן גם שמה של הועדה). אורגנה גם עזרה יורידית ממש, דאגה לתעודות זהוי וכדומה. מימון העזרה בא משלושה ארגונים גדולים שפעלו אז בשטח זה ברחבי רוסיה: „הצלב האדום״, „ברית העיריות״ ו„ברית הזמסטבות״. הוקמה ועדה עליונה מנציגי שלושה מוסדות אלה, ולידם פעלה ועדת הנוער כזרוע מבצעת.

המטבח שנפתח למען הפליטים בחצר הסמינר התנהל על־ידי הצעירים המתנדבים וסיפק שלוש פעמים ביום ארוחות בשביל למעלה מ־3000 נפש. מובן, שלא הסתפקו במיצרכים שנתקבלו מאת הצלב האדום, אלא גייסו כסף גם ממקורות אחרים ושיפרו את המזון שהוגש לנזקקים.

ועדת הנוער לעזרת הפליטים 1916

יושבים מימין לשמאל: 1) ווייסר, 2)...., 3) מ. גולדגרט, 4)...., 5) סוניה לנדסברג־פולטורק.
עומדים בשורה א׳: 1) באלטר, 2)...., 3)...., 4) זמברג, 5) סוניה פרלמוטר, 6)....
עומדים בשורה ב׳: 1) יצחק אידלמן, 2) ד״ר בנימין לנדסברג, 3) בזדיז׳סקי, 4)....
(יוגנט־קאמיסיע צוהילף די פליטים, 1916)

העיירות אשר משם באו הפליטים, נחרבו אמנם כמעט כליל, אך עוד נשאר בהן רכוש כלשהו, ביחוד במרתפים שמתחת לפני האדמה. לאחר השתדלויות רבות נשכרו באחד הימים 100 עגלות של אכרי הסביבה, ובשיירה גדולה יצאו לרדזיבילוב כדי לאסוף את הרכוש ששרד. היהודים היו חשודים אז בעיני שלטונות הצאַר כמרגלים לטובת האויב, לכן הורשו רק שני יהודים ללוות את השיירה, הרב־מטעם מר באַראַץ והחתום מטה. בסכנת נפשות הצליחו להציל מן המרתפים את הרכוש שלא נשרף, ביחוד בגדים, ולהביאו העירה. אולם הבגדים לא נמסרו לבעליהם, אלא הוכנסו למחסן כללי וחולקו בין הפליטים.

לפי המצב הכללי בעיר לא היתה אז כל אפשרות לסדר את הפליטים בעבודה ופרנסה. חלק מהם עבר במשך הזמן לערים אחרות באוקראינה וברוסיה, אך רובם הגדול נשארו בעיר ונזקקו לסעד ולטיפול ציבורי במשך תקופה ממושכת.

פלוגה מיוחדת של ועדת־הצעירים דאגה לחינוכם של ילדי הפליטים. אורגנו בתי־ספר ארעיים, בהם שימשו כמורים כמה וכמה מהצעירים המתנדבים עצמם. במרוצת הזמן הפכו מוסדות ארעיים אלה לבתי ספר ממש, בהם התחנכו הן ילדי העיר והן ילדי הפליטים. מרץ רב, התלהבות ומסירות ללא־גבול שוקעו בפעולה ברוכה ונדיבה זו. אלפים ניצלו מחרפת רעב. רבים מהצעירים שנגרפו בפעולה זו בכל חום נעוריהם מצאו בה את הדרך להמוני העם. כמה מהם היו אחרי כן עובדים סוציאליים טובים, עובדי חינוך ועסקני ציבור.

מ. קורניץ (ירושלים)

בתחילת המהפכה

27 בפברואר 1917, יום חורף רגיל, אין להבחין בשום שנוי. נמשכים החיים במסלולם הרגיל כתמול־שלשום. הרכבת טרם באה ועתונים עוד לא הגיעו. וגם כשיגיעו כעבור שעה או שעתיים. האם תמצא בהם מהדי היום הזה? הרי הם הופיעו בקיוב או במוסקבה ובפטרוגרד יומיים קודם. אך לפתע מתחילה בעיר איזו תנועה בלתי־רגילה. פה ושם מתכנסים ברחוב מעגלי־אדם שטופים בשיחות נרגשות וכעבור רגעים כבר יודעת כל העיר, שבפטרוגרד פרצה מהפכה, הצאר הסתלק מכסא־מלכותו ונבחרה ממשלה זמנית ובראשה עומד קרנסקי.

הייאמן הדבר? סוף סוף גם אנו היהודים לא נהיה עוד מופלים לרעה, אלא אזרחים שוי־זכויות כיתר עמי רוסיה. שמחה וששון! כל אחד פניו קורנים. המונים נוהרים לבית־הכנסת הגדול לאספת־עם כללית. בנאומים נלהבים יוצאים צעירי תנועת השחרור. אלפי המתכנסים מחליטים לבחור ועד־קהלה יהודי, ובו במקום בוחרים בפריץ איידיס הצעיר ראש הקהלה. אכן, כעבור זמן התגלה שהיה זה צעד נחפז... התקופה תבעה הזרמת דם צעיר לחיי הציבור. כעבור זמן־מה נבחר ועד הקהלה מנציגי זרמים פוליטיים שונים, ואני נבחרתי מזכיר הועד. האנשים פעלו שלא־על־מנת־לקבל־פרס. כל אחד תרם ברצון מזמנו ומרצו לטובת הכלל היהודי בעירנו.

כחברי מועצת־העיריה שימשו עד אז אנשים ממונים ע״י הרשות. ולפי חוקי הממשלה הצארית היתה המועצה מורכבת מנוצרים בלבד, פרט ליהודי אחד, והוא מ. ד. שומסקי. מסתבר, שאבות העיר לא הביאו מעולם במנין את צרכי האוכלוסיה היהודית, ועל מר שומסקי הוטל לא פעם לעמוד בקרב יחידי. ואכן הוא נלחם את מלחמתו בתבונה ובמסירות אך ללא הצלחה. מבין שלושים אלף תושבי העיר היו היהודים כארבעים אחוזים. החלטנו, איפוא, לשנות מיסודם את יחסי־הכוחות ואת הנציגות בעיריה. משפורסם חוק חדש לבחירות לעיריות, ניגשנו לפעולה נמרצת והצלחנו להכניס למועצת־העיריה חמשים אחוז של חברים יהודיים. נבחרו אנשים מחוגים וזרמים שונים והם: מ. ד. שומסקי, אברהם וורטהיים, מאיר גולדרינג, משה איידיס, מ. סטורוז׳, קוניה סגל, ש. פינגרהוט, קרוזמן וכותב הטורים האלה.

לאחר בחירת ראש העיר החדש, הנהלת העיריה וועדותיה השונות, הצגנו לעצמנו למטרה לשפר בזמן הקרוב ביותר את מצבם העלוב של מוסדות הציבור שלנו, כגון: בית־החולים, מושב הזקנים, ה„תלמוד־תורה" ועוד. למשרדי העיריה נתקבלו כמה וכמה פקידים יהודיים, בעוד שעד כה לא הועסק שם אף יהודי אחד, אם כי 75% מהמסים בקירוב ניגבו מן האוכלוסיה היהודית. מצב האספקה בעיר היה קשה למדי. היו ימים של מחסור בקמח, סוכר, מלח, נפט, סבון וכדומה. באחת מישיבות העיריה הוחלט להקים משרד־אספקה, שבראשו הועמד מאיר גולדרינג וכסגנו — הח״מ. אחרי השתדלויות רבות ונסיעות לעיר־הפלך ז׳יטומיר, עלה בידנו להשיג מצרכי־מחיה; נפתחו מחסני־אספקה עירוניים והונהגה חלוקת מצרכים לפי כרטיסי־מזון. לאט לאט הובאו העניינים השוטפים לידי הסדר המניח את הדעת. אולם בה בשעה הורעו מיום ליום המצב הפוליטי והמצב הכלכלי. באוקראינה החלה תנועה סיפרטיסטית, ותודות לעידוד מצד הגרמנים, נתנה תופעה זו את פריה בזמן קצר. אוקראינה הכריזה על עצמה מדינה עצמאית, וסקורופדסקי

הוכרז אטאמאן של אוקראינה החפשית. משטר זה, משטר האגרוף והשוט, הורגש במיוחד בקרב היהודים. החלה פרשת נגישות ומאסרים של החברים הפרוגרסיביים בעיריות ובמוסדות הציבור. בעירנו נאסרו והושלכו לכלא בוזיה לנדסברג, פריץ איידיס, הסוציא־ליסט האוקראיני קובאל, ציפרפין המסכן (המאסר דיכאו עד ששבק חיים זמן קצר לאחר ששוחרר) והח"מ. מאיר גולדרינג הצליח להמלט ממאסרו ממש ברגע האחרון. ישבנו בבית־הסוהר, ללא חקירה וללא משפט, 99 ימים, עד אשר שוחררנו. ימים מעטים לפני כן הכרזנו שביתת־רעב ודרשנו שיימסר לכל אחד מאתנו כתב־אשמה. במקום זה הופיע בתא שלנו (כל האסירים הפוליטיים ישבו בתא אחד) מפקח בית־הסוהר, פקיד וותיק מתקופת הצאר ופנה אלינו בזה הלשון:

— רבותי, הפסיקו־נא את שביתת־הרעב, הגידו מה ברצונכם לארוחת־הערב ומיד אצוה לשפות לכם מיחם ואשלח לקנות נקניק טרי ולחם לבן. הרי המקום הטוב ביותר בשבילכם הוא בית־הסוהר הזה, שאילו נמצאתם בחופשה, מי יודע אם עוד רבים מכם היו בחיים עד כה... ואכן, דבריו היו כמעט נכונים, כי על פני אוקראינה כולה כבר השתוללו אז נחשולי פרעות באוכלוסיה היהודית. ברם, את שביתת־הרעב הפסקנו רק למחרת היום, לאחר שקיבלנו פתקת־סתר מאת צעיר יהודי, לבל נדאג, כי למחרת היום יופיע הוא בשערי עירנו בראש פלוגה מצבא פטליורה וישחרר את העיר. וכך הווה. רכוב על סוס לבן הגיע הבחור, כבש את העיר, ושלח את חייליו לשחרר אותנו. משנפתח השער וראינו מי ומי הם משחררינו העדפנו להישאר במקומנו בתא האסירים, עד כדי כך נראו גואלינו איומים בעינינו. בסופו של דבר יצאנו מן הכלא והתפזרנו איש איש לביתו.

לא הספקנו לבלות בבתינו ימים אחדים, והנה צרה חדשה: הפטליוראים גורשו ושליטים חדשים הגיעו, יותר נכון: השתרר תוהו־ובוהו, ללא שלטון. באו הבולשביקים, שהו כמה ימים בעיר, „טיהרו" קצת את הבורגנים — והלכו להם. פשטה שמועה שצבאות הפולנים מתקרבים אל העיר, אך לפני בואם עברו על עירנו כמה שעות־אימים.

לאכרים משומסק ומהכפרים הסמוכים נודע הדבר שהעיר קרמניץ נשארה הפקר ללא בעל־בית, והם החליטו „לקחת את השלטון בידיהם". כנופיה זו הגיעה לעיר עם שקים על שכמיהם, כי מנהיגיהם הבטיחו להם שתינתן להם רשות לבוז בז בישוב היהודי כאוות־נפשם. אותה שעה נמצא בעירנו אחד וויסוצקי, לשעבר קצין בצבא הצאר, והנה וויסוצקי זה הציל את העיר ממש מפוגרום כללי: הוא הצליח להתקרב לעמדות הצבא הפולני ולהחיש את כניסתם העירה. הם רק הגיעו — והכנופיה השומסקאית ברחה על נפשה. אך גם שלטון זה היה קצר מאד. הפולנים נסוגו בלחץ גדודיו של מארשל בודיוני. שוב התחלפו השלטונות ועירנו עברה מיד ליד עד אשר הצבא הבולשביסטי נסוג מסביבות וורשה, ואז כבשו שוב הפולנים את עירנו ושלטו בה עד ספטמבר 1939.

תלאות הרבה עברו על קרמניץ בשנים 1917—1918, אך נציגי העיר היהודים עמדו על משמר עניניהם של התושבים, על אף כל תהפוכות הזמן.

עזריאל גורן (גורנגוט, פרדס חנה)

בתמורות 1917 — 1920

עם ייסודה של ממשלת קרנסקי נקלעתי מעיר מולדתי ימפול לקרמניץ, בה כהנתי כרב־מטעם. תקופה קצרה זו היתה מעין ירח־הדבש בשביל האינטליגנציה הרוסית בכלל והיהודית בפרט; עם הכרזת שווי־זכויות לכל עמי המיעוט ברוסיה וביטול חוקי ההגבלה המיוחדים שהעיקו במשך דורות על היהודים, הציף גל של התלהבות גם את רחוב היהודים בקרמניץ. בפעילות לאומית וציבורית הצטיינה ביחוד האינטליגנציה הלאומית שלנו, שבראשה עמד הצעיר הדגול ב. לנדסברג, חברו לספסל הגימנסיה של יושב ראש הכנסת יוסף שפרינצק יבדל לחיים.

פעילות זו התרכזה בשלשה כיוונים: 1) כוננות לעליה לארץ ישראל. 2) פעולה תרבותית. 3) הגשמת החוק לשווי זכויות היהודים למעשה.

בימים ההם התארגנה גם הקבוצה הראשונה לעליה, שבגלל הסיבוכים המדיניים, נדחתה לשנה וחצי. בשתי הגימנסיות העירוניות לבנות ולבנים הונהג לימוד תנ"ך והיסטוריה ישראלית (כותב הטורים האלה שימש מורה). ההרצאות בתולדות הציונות ותרבות־ישראל העמיקו את ההכרה הלאומית בין צעירינו.

לעירית קרמניץ, שבראשה הועמד השופט פוקרובסקי, אדם אהוד וליברלי, נבחרו גם 5 צירים באי־כוח הישוב היהודי בקרמניץ. כן התארגנה אז בראשונה הקהילה היהודית במסגרת אוטונומיה לאומית פנימית, שעמדה בקשר מתמיד עם מרכז הקהילות בפטרוגרד.

חדשים מעטים, גדושי התלהבות והתרוממות הרוח היו אלה; כל הישגינו בחיי המדינה המתחדשת וברשויות המקומיות היו גדולים וחשובים — והנה נתכו על ראשנו מהלומות כבדות מצד התנועה הלאומית האוקראינית בהנהגת פטלורה. המצב הוחמר עם תהליך ההתפוררות של הצבא הרוסי. יום יום הופיעו בעיר עריקים אוקראינים ורוסיים שעסקו בסחיטה, בשוד ובהטלת אימים. כלום יכלה המשטרה האזרחית להשתמש בנשק נגד חיילים רעבים ומרי נפש? האוירה היתה ספוגת אימים ופחדים וביחוד הרחוב היהודי. באחת הסימטאות נהרג לאור היום צעיר יהודי שסירב לחלוץ את נעליו ולמסרן לעריק סחטן.

קשה להעלות זכרונות מנוף הנעורים, כי דומה הרגשתנו לזו של קיטע המרגיש כאב ברגל שנקטעה...

מאת המערכת:

תקופת השלטון הפולני, 1920—1939, משתקפת בהרחבה במדורים הבאים: „חיי ציבור", „חינוך ותרבות", „ציונות ועליה".

אייזיק הופמן (תל־אביב)

עשרים ואחד חודש תחת השלטון הסובייטי

ב־10 בספטמבר 1939 ברחה מוארשה הממשלה הפולנית, ועמה הקורפוס הדיפלומטי, כדי להגיע לרומניה בדרך קרמניץ — זבארז — זלצש׳יקי. במסעה התעכבה כל הכבודה למשך 4—3 ימים בקרמניץ, ושוכנה שם בליציאום ובבתי־מלון. מעולם לא ראתה העיר גינוני־מלכות ונציגי מדינות שונות, מכוניות־פאר, דגלים וסמלי־מדינות, כפי שראתה בימים מועטים אלה. מכל נציגי האומות קבלו, כנראה, רק צירי איטליה וברה״מ הודעה מוקדמת על ההפצצה העומדת להערך — והסתלקו בעוד מועד. יתר הנציגים נשארו.

ואכן, למחרת היום, עם בוקר, הופצצה העיר. אותו יום יום־שוק היה, וכמה מאות איש נהרגו בהתקפת־פתע שכוונה, כנראה, לפגוע בממשלה החונה בעיר ולעורר מבוכה בקרב התושבים. ואמנם רבים עזבו בתיהם והסתתרו בהרים וביערות סביב. חלקם חזרו עם לילה ויתרם לנו תחת כיפת השמים. די היה באותה הפגזה יחידה כדי לשתק את החיים בעיר.

ב־17.9.39 האזינו התושבים לרדיו מוסקבה שהכריז על ההסכם שנחתם בין רוסיה לגרמניה הנאצית. אז יצאו האנשים ממחבואיהם וחיכו עד לבוא הרוסים. רק חלק מבין העשירים ובעלי האחוזות ברחו לפולין ולגרמניה, אך מהיהודים לא זז איש ממקומו. בבוא הצבא האדום — ב־22 בחודש — הוא נתקבל בסבר פנים יפות.

ראשי העיר והמשטרה הפולנית גילו נכונות לסייע לשלטון החדש בקיום הסדר. מיד הורכבה „הנהגה זמנית״ — בראשות אנשי צבא ומפלגה רוסיים — ולעזרתה גויסו פקידים מקומיים, מאנשי האינטליגנציה היהודית ומן הקומוניסטים ששוחררו מבתי־הסוהר וחזרו לקרמניץ .

בדרך כלל גילה השלטון החדש נטיה לקרב את היהודים, שהיו גורם משכיל ונאמן, בעוד שבין הפולנים רבים היו חברי תנועות לאומניות. בחדשים הראשונים לשלטון הסובייטי גדלה האוכלוסיה היהודית. הגיעו פליטים מגליציה המערבית ומפולין הקונגרסאית, שנמלטו מהנאצים. בין הבאים — רבים מבני העיר שלמדו, או התגוררו מחוצה לה וחזרו לבתיהם. גברה אז, בדרך כלל, הנטיה לליכוד המשפחות. בסך־הכל נוספו 8—5 אלפים יהודים. גם מבין הבאים הצליחו להיקלט במנגנון הממשלתי. כמה וכמה מצעירי היהודים בעלי־השכלה טכנית, שלא הצליחו קודם למצוא שדה־פעולה במקצועם מחמת נגישות הפולנים ועסקו מתוך הכרח במסחר, — הועסקו עתה במקצועותיהם הם.

עד מהרה נוסדו כל המוסדות הכלכליים הנהוגים ברוסיה הסובייטית: רשת מסחר ממלכתית, חברות ממלכתיות לניצול יערות, לקניית תוצרת חקלאית ולאספקה. נוצרו קואופרטיבי־תעשיה, כמו הקואופרטיב הגדול לנעליים. מכרות הפחם והכבול — שלא פעלו בימי השלטון הפולני — שוקמו בידי השלטון החדש והועסקו בהם פועלים ופקידים רבים. במפעלים אלה הצליחו להסתדר הפליטים שלא שלטו בשפה הרוסית ועבדו בהם כפועלים.

באותם הימים רווחה בעיר מהתלה, כי בימי השלטון הסובייטי באו על סיפוקם, למעשה, כל שלושת הלאומים שגרו בווהלין: יהודים, פולנים ואוקראינים: ליהודים — ניתנו משרות בפקידות; לפולנים — הותר לעסוק במסחר בבלואי־בגדים (קודם לכן

התקנאו הפולנים ביהודים שכבשו את המסחר בידיהם); ולאוקראינים — שלטים באוקראינית (ואמנם, השפה הרשמית במוסדות הממשלה היתה רוסית בלבד).

עד לינואר 1940 נמשכו חיי־הכלכלה כסדרם. המסחר היה חפשי כמקודם. המיצרכים בחנויות נמכרו לפי השער של רובל—זהוב. עד מהרה הוברר, כי המלאי הקיים בחנויות לא יחודש ומיד עלו המחירים. האספקה החלה להיות בלתי־סדירה, וכשהגיע משלוח סוכר או מנופקטורה לחנויות הממשלתיות, התהוו תורים ארוכים לידן.

בסוף נובמבר 1939 נערך מפקד־סחורות בחנויות הסיטונאים, בעוד שאת החנונים הקמעונאים עזבו לנפשם. במחסני הסיטונאים הוחרמו הסחורות ללא כל תמורה והמפתחות נלקחו מהם. בעיקר פגע הדבר בסוחרי העצים והברזל. כעבור זמן־מה החרימו גם את טחנות־הקמח ואת המאפיות. שלב אחר שלב, אך בשיטתיות ובהתמדה, נשמטו מידי יהודי העיר המסחר ועסקי התעשיה.

בסוף 1939 נערך משאל בו נדרשו התושבים לחוות את דעתם, אם מסכימים הם לצירוף העיר לריפובליקה האוקראינית הסובייטית. מאליו מובן, שהיהודים הצביעו כולם בעד הצירוף, הן מפחד השלטונות והן מתוך חוסר מוצא אחד, כשעמדה לפניהם הברירה „היטלר או סובייטים", — ברור שבחרו בסובייטים.

באביב 1940 הוכרז על רישום־חובה של כל הפליטים. הוטל עליהם להצהיר אם רצונם להשאר גם להבא ברוסיה או שבדעתם לחזור לפולין הכבושה בידי הנאצים. רבים, שקשיי המשטר הסובייטי הכבידו עליהם והאמינו כי יינתן להם לצאת — הצהירו על רצונם לחזור. ההתפתחות היתה אחרת מאשר חשבו. באחד הלילות הגיעה פלוגת נ.ק.וו.ד., הוציאה אותם ממיטותיהם ושילחה אותם — על הנשים והטף — למחנות־עבודה באוראל וסיביר (בצורה דומה הוצאו אז גם המתיישבים הפולנים, אשר יושבו בסביבות העיר בשנות השלושים, מתוך מגמה לשוות אופי פולני לאיזור).

היהודים־היוצאים הרגישו עצמם אומללים מאוד. אולם לאחר זמן נתברר כי הם שניצלו, בעוד שהאחרים ניספו.

*

חיסול החיים הלאומיים היהודים בא כאילו מאליו, השלטונות אף לא הוצרכו לנקוט אמצעים מיוחדים לשם כך. היהודים הבינו, שעליהם לעסוק כל אחד בעניניו הוא ולנטוש את הפעילות הציבורית שאינה מקובלת במשטר הסובייטי. האישיות הבולטת ביותר בעיר מבחינה ציבורית היה ללא ספק ד"ר בנימין לנדסברג, מנהיג הציונים בעירנו. והנה עזב מיד את כל עמדותיו הציבוריות, נסע ללבוב (מקום שלא הכירוהו בתור ציוני), וקיבל שם משרה בתור מורה לשפה הרוסית. אחריו עזבו רבים מהעסקנים הציוניים ומהבורגנות, עברו ללבוב או למקומות אחרים, ע"י כך גם ניצלו מגלות (בדובנא הוגלו רבים). הפחד עשה את שלו.

חדלו להתקיים כל הארגונים הציוניים והאחרים. האנשים כל מחשבתם נתונה היתה רק להסתגל במהירות האפשרית לתנאי־החיים החדשים. ראש נ. ק. וו. ד. בקרמניץ היה קובלנקו. באשר פנו אליו האוקראינים והפולנים בשאלה, מדוע אין נוקטים אמצעים נגד התנועה הציונית, הוא ענה, כי לו רצה לאסור בעד פעילות ציונית צריך היה לכלוא בבית סוהר את רוב יהודי קרמניץ, אך על אף עברם הציוני הם אזרחים מועילים ונאמנים למשטר הסובייטי. ואכן, היהודים הסתגלו חיש מהר למשטר החדש.

עד מהרה חל שינוי גם בנוגע לשפת־הדיבור בחיים הציבוריים. אם בתקופה

הקודמת היתה יידיש שפת־הדיבור באספות האגודים המקצועיים, הרי עתה הונהג מיד — ללא כל כפיה — השימוש בשפה הרוסית והאוקראינית.

בחיי הציבור והתרבות של היהודים בא שיתוק גמור. נפסקו האסיפות, הכינוסים, מאליהם נתפרקו ארגונים; אפילו ה„דראמקרייז", חוג של חובבי תיאטרון מטעם האגודים המקצועיים, הפסיק את קיומו. המשיך להתקיים רק הקולנוע, אשר החל מיד — כמובן — להציג סרטים סובייטיים בלבד.

עמדות־המפתח הופקדו בדרך־כלל בידי אנשי־מפלגה שבאו מרוסיה המזרחית והיו מכונים „מזרחנים" („וואָסטאָטשניקי"). על ידם סייעו כמה מהקומוניסטים המקומיים. מאיר פינצ'וק, למשל (איש השומר הצעיר לשעבר שהפך קומוניסט) נתמנה על הליצאום, ואשתו על בתי־הספר האחרים. ביה"ס תרבות המשיך אמנם להתקיים, אך קיום פיסי בלבד; אותם החדרים, אותם הרהיטים, ואף אותם המורים, אלא ששפת־הלימוד נקבעה מיד רוסית ואוקראינית ושיטת־הלימוד ותכנו — שונו מיסודם.

כדאי לציין תופעה מעניינת: כמה וכמה מן הפועלים היהודים שהגו חיבה לקומוניזם חשבו, שהנה הגיעה שעתם להשתחרר מהעבודה ממש ולתפוס עמדות במוסדות השלטון. אך השליטים החדשים היו מבכרים על פניהם את חוגי האינטליגנציה, ואילו אותם היו דוחים בכלל או שהיו מוסרים לידיהם לכל היותר תפקידים ממדרגה שניה בלבד, כגון מחסנאות וכדומה. מחמת חוסר בקיאות בניהול ענינים קרה לא פעם שהם הסתבכו בתפקידיהם החדשים והואשמו אחרי־כן ע"י אנשי הבקורת ב„בזבוז רכוש ציבורי" ואף נכלאו או הוגלו. אמנם בחשבון סופי היה הדבר לטובתם, כי המוגלים הם הם שניצלו.

יצויין גם, שדלתות המפלגה הקומוניסטית היו נעולות, ובמשך כל 21 החודש לא נתקבל למפלגה אף חבר נוסף אחד. „לאט לכם, קודם הסתגלו־נא אלינו, תוכיחו את נאמנותכם, אז תגיע גם שעתכם להיכנס לפרדס"... אך השעה לא הגיעה.

*

המלחמה בין ברה"מ לגרמניה פרצה במפתיע ב־22 ביוני 1941, וכעבור ארבעה ימים כבר היו הגרמנים בקרבת העיר. בין התושבים היתה נטייה לזוז מזרחה, לעומק רוסיה, אך עד מהרה יצא צוו שאסור לאנשים לעזוב את עבודתם ודין העוזבים כדין עריקים. רוב התושבים קיבלו את ההודעה כבתבה וכלשונה ונשארו בעיר. רק מיעוט, כמה מאות צעירים, הסתכנו ויצאו את העיר ב־26—27 ביוני, כשהדי היריות מאחוריהם ופניהם — מזרחה. בקו הגבול הקודם, ליד ימפולי, ליחובצי ועוד, היו להם דין ודברים עם אנשי המשמר, אך לבסוף ניתן להם להתקדם לעמקי רוסיה ובכך הצילו חייהם. מדוע בכל זאת לא יצאו הרבים, מדוע נשארו והושמדו לבסוף? כמה וכמה סיבות לכך: גדולה היתה האמונה שהגרמנים ינצחו את הרוסים וממילא ידביקו את הבורחים, ואם כן — מוטב לחכות להם בבית ולא להרוס את קן המשפחה. שנית: אכזריות הנאצים אמנם היתה כבר ידועה אז, אך על הזוועה של השמדה לא שמעו עדיין. ושלישית: רבים היססו להסתכן ולפעול בניגוד לרצון השלטונות שאסרו את היציאה.

כעבור זמן לא רב שונה — כידוע — הקו: בצו המפורסם של סטאלין נדרשו התושבים הנאמנים לסובייטים לעזוב את מקומותיהם, לשרוף ולהחריב הכל ולהניח אחריהם אדמה חרוכה. ישובים יהודים רבים, כגון ערי בסרביה ועוד, נשמעו לצו, נדדו מזרחה וניצלו ע"י כך. אולם לגבי יהדות קרמניץ איחר הצו, שעה שפורסם ברבים כבר הוכרע גורל העיר וגורל יהודיה להשמדה.

אלוף י. אבידר (ירושלים)

ר ו ח   ע ו ז

אומץ לבם ועוז רוחם של יהודי עירי קרמניץ נחרתו עמוק בזכרוני. בקומה זקופה עמדו בפני כל צר ותוקף בהגנה על נפשם וכבודם. מקטן ועד גדול היו חדורים רוח גבורה, ובבוא יום פקודה היו נכונים להשיב מלחמה שערה. הבה אעלה כמה אפיזודות מתקופת ילדותי.

כשהגיעה לעירנו הידיעה על פרעות פרוסקורוב השתררה בבית הספר למסחר המשותף ליהודים ולגויים אוירה עויינת כלפי היהודים. על הקירות הופיעו כתבות קנטרניות: „נעשה לכם כמו בפרוסקורוב" וכדומה. כתגובה על כך תקפו התלמידים היהודים, והם המיעוט בכיתה, את ה„שק־צים". קטטה כללית שפרצה בין שני „הע־מים" אשר בכיתה ג׳ (בני שלוש עשרה בערך), נמשכה שעה ארוכה והגויים ספגו מכות נאמנות. המורים קצרה ידם להפריד בין הנצים, עד שהתערב מנהל ביה"ס, יאפים קונסטנטינוביץ דומנסקי, אשר כולם הגו אליו חיבה ואימון, והוא שהצליח לבסוף להפסיק את הקטטה.

כשהייתי עוד זאטוט בכיתה המכינה, העליב אותי תלמיד רוסי, בנו של מפקח־המשטרה ווגנר וקרא לי „ז׳יד". לא טמנתי ידי בצלחת ובלכתו הביתה, הלכתי אחריו הלוך והכות מבית הספר ועד לביתו. המ־פקח התלונן עלי והמנהל קרא לי, לזאטוט, והודיע לי רשמית שהוגשה נגדי תלונה. עניתי, שאמנם הכיתי את הנער אך המכות הגיעו לו, כי הוא פגע בכבוד עמי. המנהל קיבל את טענתי ולא הטיל עלי כל עונש.

בשעת משחקים אירע לא אחת, שקבוצת ילדים יהודים ראתה עצמה נפגעת על־ידי חבריהם הגויים. אז היתה פורצת תגרת ידיים, היהודים לא נרתעו אחור ולרוב היתה ידם על העליונה, גם אם היו מעטים נגד רבים.

סיפר לי האלוף משה כרמל על רשמי ביקוריו בעירנו ופגישותיו עם נערי העיר. בעיירות שונות, בהן היה מבקר מטעם „החלוץ הצעיר" נתקל לא אחת בגילויים של מורך לב בקרב נערי היהודים מדי התנגשם ב„שקצים" שפגעו בהם. אילו בקרמניץ הוא נתקל בתופעה אחרת לגמרי. כשהיה מטייל עם קבוצת נערים מחוץ לעיר, ליד הנהר איקבה או על ההרים, הותקפו לא פעם על־ידי נערים גויים. לפי נסיונו מעיירות אחרות סבור היה שהנערים יברחו, והנה הופתע לראות שהם נערכו בין רגע ל„קרב הגנה" והפליאו מכותיהם בנערי הגויים עד שהבריחו אותם.

כאלו היו ילדי עירנו, כזה היה הנוער, וזו היתה הרוח ששררה גם בין המבוגרים.

מתקופה מאוחרת יותר, מימי הפולנים, אזכור תחרויות כדור־רגל בין יהודים לגו־יים. כאשר הקבוצה הפולנית עמדה להפסיד, היה הקהל הפולני נוהג להתגרות בצופים היהודים, אולם דוקא הגויים היו יוצאים בשן ועין.

פרעות לא התחוללו ביהודי קרמניץ, ולא בגלל צדקתם של גויי עירנו וסבי־בתה, אלא בעיקר משום כוננותם ועוז רוחם של יהודי קרמניץ, שידעו לעמוד בשער בעת צרה.

במשך שנים רצופות, ימי מלחמת האז־רחים, כאשר השלטונות היו מתחלפים לעתים קרובות, התקיימה בעיר „הגנה עצמית" של היהודים, בצורות שונות ובשמות שונים, עתים בהשתתפות האזרחים הגויים ועתים בלעדיהם, לפי הנסבות. על כל פנים, היזמה וההדרכה היו תמיד בידי היהודים. בין משטר למשטר — וזה נמשך לפעמים ימים רצופים — היתה השליטה בעיר בידי ה„הגנה". עם בוא השלטונות החדשים היו מפקדי ההגנה מתיצבים לפ־

ניהם, מוסרים בידיהם את השלטון וחלק מהנשק. לרוב אושרה ההגנה על־ידי השל־טונות החדשים ככוח־אזרחי רשמי למחצה, וכך החזיקו מעמד עד בוא „מהפכה" חדשה.

קיומה של ההגנה נסך רוח של בטחון וגאווה בלב אנשי העיר. עדיין זוכר אני את הרושם העז שעשו עלי, הנער הצעיר, המשמרות של פלוגות ההגנה שהיו מהלכים בבטחון, רובים בידיהם, באמצע הרחוב, ושומרים על שלום העיר. נמלא לבי גאווה על אשר בין המגינים מהלכים גם אחי חנוך רוכל ובן־דודי אברהם ביברמן, זקופים, בוטחים בעצמם ורוביהם מכודנים. וזכור לטוב פולני אחד בשם אדם וויסוצקי, שהיה מסייע הרבה לפלוגות ההגנה.

היה זה בשנת 1917, רוסיה כולה כבר נתגעשה בנחשולי המהפכה. ערב תפיסת השלטון על־ידי הבולשביקים החלו התפר־צויות של בריונים, לאו דוקא מאנשי „העו־לם התחתון", כי אם גם אזרחים מהוגנים מבין הגויים שראו לעצמם שעת כושר לעשות חשבון עם היהודים. ליד חנותו של גולדנברג ברחוב שירוקא החל מתארגן פוגרום בהדרכתו של קצין מיחידת אופנו־עים שחנתה בסביבה. ה„דרוז'ינה" היהודית הופיעה מיד במקום־התורף, פיזרה את כנופיית הבריונים והמזימה הופרה.

ושוב אזכור פוגרום אחד שנמנע מעירנו. בימי חילופי שלטונות נתהווה חלל ריק בעיר. ה„גויים" שבפרברים הריחו ריח של הפקר, והם החלו לבוז ולשדוד את מחסני האספקה של הצבא בבניני הסמינר הגדול, שגירו את תאבונם. גם אכרי הכפרים שבסביבה זרמו בהמון למבואות העיר, כדי לעוט על השלל הרב. סערת הדמים קרבה לעיר. אין ספק שההמון הפרוע היה עובר מיד ממחסני הצבא לשכונות היהודים, לבוז ולרצוח. ה„פוגרום" הורגש באויר. אך עד מהרה התארגנו קבוצות ההגנה של יהודי המקום, הופיעו במבואות העיר ובמרכזה, שמו קץ למעשי השוד שכבר החלו ומנעו מכנופיות הפורעים לפרוץ לתחומי העיר.

ההגנה העצמית של יהודי קרמניץ לא היתה אפיזודה חולפת. ההגנה התקיימה במשך שנים רצופות, בשמות שונים ובצו־רות־ארגון שונות, בתור „דרוז'ינה", „הגנת הבתים", „הגנה עצמית", וכן בתור מיליציה אזרחית. וזכור מר עזריאל גורנגוט, העסקן הציוני ו„הרב מטעם", שעמד זמן ידוע בראש המיליציה האזרחית. חברי ההגנה הצעירים אימנו ידיהם לשימוש בנשק. והיתה גם דאגה מתמדת לרכישת נשק, ביחוד היו זוכים מן ההפקר, בימי חילופי השלטונות. וגם כאשר היו נאלצים למסור לשלטון החדש את הנשק דאגו שההגנה לא תישאר לגמרי בידים ריקות. לרוב היו ברשות ההגנה כמה מאות רובים. מן הראוי לציין גם את כושר ההתארגנות של ההגנה. בדרך כלל שרר סדר טוב, אחריות, שמירה על הרכוש, פיקוד, משמרות, סיסמאות, רישום הנשק, נערים־קשרים וכדומה ואפילו מעין ש"י (שירות ידיעות) התקיים ליד הה־גנה, שהשתדל להוודע על חילופי שלטונות העומדים להתרחש והתארגנו מבעוד מועד.

מי היו חברי ההגנה העצמית? לרוב מחוגי הנוער הציוני והנוער הלומד. אך גם אזרחים מבוגרים, ורבים מפשוטי העם.

קיומה של הגנה עצמית בקרמניץ היה ידוע בסביבה הקרובה והרחוקה. ואולי בז־כותה של „ההגנה" נמנעו מעירנו מאורעות הדמים שפקדו ערים רבות בווהלין ובפודו־ליה בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה.

יש שמייחסים את תכונת־הגבורה של יהודי עירנו לנוף ההררי שבתוכו גדלו. ואילו הרעיון הציוני שהחל חודר יותר ללב היהודי חישל את רוחו, עורר בו את רגש הגאווה והכבוד האנושי והלאומי, והו־סיף כח לעמוד איתן בפני כל פורע ומת־נקש.

נוער אמיץ, ישוב יהודי גאה — איכה הייתם למשיסה!

ר׳ יצחק בער לוינזון (הריב״ל)

א. בן־אור (אורינובסקי)*

ריב״ל, חייו ואישיותו

ריב״ל סימל באישיותו, בעסקנותו הציבורית ובפעולתו הספרותית את תנועת ההשכלה, שקמה בימיו בקרב יהודי רוסיה הדרומית. הוא הקדיש את חייו לשליחות־הזמן, למילוי תפקידים ציבוריים חיוניים, תוך ויתור על עניניו וצרכיו הפרטיים. ארבעים שנות העמידה והזקנה (מ־1820 עד 1860) ישב ריב״ל בעיר מולדתו קרמניץ אשר בווֹהלין וחי בבדידות, עוני וחולי. ביתו עמד בקצה העיר, וכך מתאר אותו המשורר א. ב. גוטלובר:

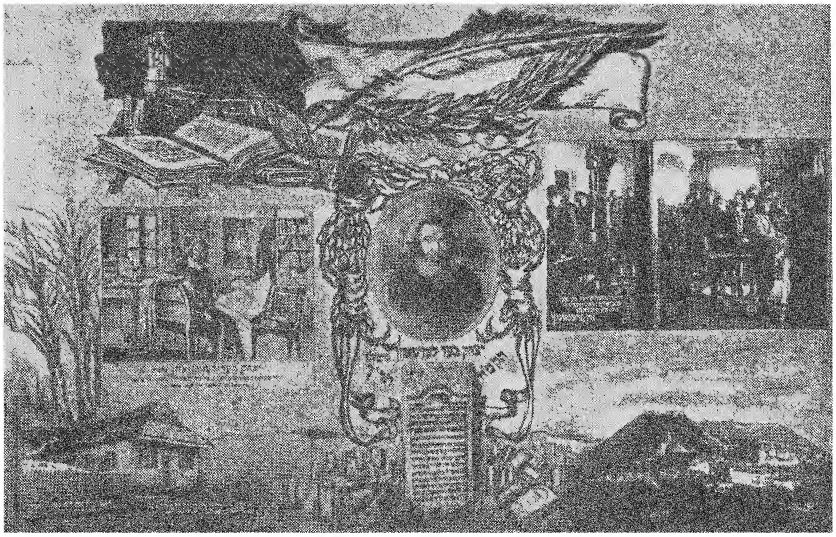
„הבית קטן וצר, רק חדר אחד בנוי מעצים וקנים ומצופה מבית ומבחוץ בחמר. כלי־הבית: שולחן רעוע, כסא קטן ודל ומיטה כמיטת העני שבעניים בישראל, ועליה האיש אשר אנוכי מבקש — הרב החכם הגדול ריב״ל, אשר אנו מונים היום מזמנו זמן חדש בקורות היהודים ברוסיה״.

ובבית הזה היה ריב״ל צמוד אל מיטתו, כי עצביו היו רופפים, גופו צנום וחלוש, ולא עצר כוח גם לפסוע פסיעות־מספר. הוא חי כנזיר פרוש מהעולם, אבל ממשכנו הדל והמרוחק משאון החיים, ולמרות חולשתו הגופנית, שלח את דבריו לעמו ולממשלה הרוסית ונלחם בעוז ובלי ליאות בשתי חזיתות: הפנימית והחיצונית, וגם נחל נצחונות. בבית הזה כתב הרבה ספרים וערך תזכירים לממשלה ואף לזמן מועט לא הסיח את דעתו מיעודו בחיים. בבית הזה ביקרוהו תכופות יהודים משכילים וגם נוצרים משרי־המדינה, וביניהם המיניסטר הרוסי הגרף ד. א. טולסטוי, שאף צייר אותו בדמות „נזיר וקדוש״...

ריב״ל היה המשכיל העברי הראשון ברוסיה שידע רוסית והטיף לא להשכלה גרמנית, אלא רוסית. אביו, ר׳ יהודה לוין, סוחר אמיד בקרמניץ, איש משכיל ותלמיד־חכם, לימדהו מלבד לימודי־היהדות גם רוסית, ואפילו נטע בלבו רגשות הפטריוטיזם הרוסי, ומכאן אמונתו של ריב״ל ש„הממשלה רק את טובתנו ושלומנו היא דורשת״, ומכאן גם המפנה שהפנה ריב״ל את תנועת ההשכלה שלנו מגרמנית לשפת־המדינה. הוא גם חיבר את הדקדוק הרוסי הראשון בעברית בשם „יסודי לשון רוסיה״. בימי מלחמות נפוליאון ישב ריב״ל הצעיר עם אשתו בעיר־הספר רדזיבילוב (1812) ועבד בצבא הרוסי כמתורגמן רשמי והצטיין בעבודתו, וכשנסתיימה המלחמה חיבר שיר בשם „קול ענות גבורה״ לכבודה של רוסיה המנצחת.

שר־הצבא שלח את השיר לממשלה כראיה לאהבת־המולדת הפועמת בלבות יהודי־רוסיה, ומאז היה ריב״ל מכובד בעיני הממשלה שהעניקה לו פרסים בעד ספריו וגם הטתה אוזן קשבת לעצותיו בדבר תקנת־היהודים. אגדות התהלכו בין היהודים על השפעתו

*) מתוך הספר „פרקים לתולדות הספרות העברית החדשה״.

העצומה בחוגי השרים. הודות להשפעתו זו הצליח להגשים במידה ידועה את האידיאלים שלו בהשכלה. מה היו האידיאלים שלו?

ראשית, תיקון החינוך: „לייסד בתי־ספר, ללמד את ילדי־ישראל את התורה והדת והמצוות, את המידות והמוסר כלפי המלכות והעם שאנו יושבים בקרבו — — — ללמד לשון המדינה, חשבון ושאר המדעים — — — וללמד את הנערים והנערות איזו מלאכה או עבודה, כי הבטלה וחסרון פרנסה קבועה המה ראשית כל חטאת ואין מהצורך שיהיה כל העם כולם רבנים, כולם חכמים, כולם בעלי לשונות, כולם רופאים ופילוסופים ומשוררים״.

שנית, תיקון הרבנות וסדרי־הקהל: „צריך לבחור או למַנות במדינה רב כללי, חכם מופלג עם בית־דין גדול של חכמי־מדע שישבו אצלו; גם יבחרו מהמדינה גבירים נכבדים ונבוני־דעת להיות פרנסים כוללים, שישגיחו בצרכי הרבים״. מלבד זה „יהיו מגידים אשר לא ידרשו רמזים וקבלה, כי אם על תכנית חובת־הלבבות וכדומה״.

שלישית, תיקון המצב החמרי: „הממשלה צריכה לתת לשליש האומה על־כל־פנים שדות שיעבדו אותם ויגדלו בהמות וצאן, כמו שעשו אבותינו... וכל המון בית־ישראל יאסרו איסור על נפשם עפ״י פקודת הרבנים לבל ילבשו בגדי־משי יקרים וכסף וזהב ומרגליות ולא ישתמשו בכלי כסף וזהב ולא בחפצים יקרים ולא יסעו במרכבות כבודות. כלל דבר: לא יתנהגו במותרות כלל כמו שנוהגים היום, שאפילו העני שבעניים מלביש את בניו ובנותיו כאחד הנגידים, ובאמת המותרות המה הסיבה הראשית לכל הקלקול שנתקלקלו בעוונותינו. עם ישראל, ובפרט אחינו בני ישראל אשר יקדישו את עצמם לעבודת האדמה ישתדלו בכל מה שאפשר לברוח ממותרות כלשהם ולחיות חיים פשוטים וללבוש מלבושים מעוטי־המחיר, מאוד פשוטים אבל נקיים״.

האידיאלים הללו הם של תנועת ההשכלה העברית בכללה, והחידוש של ריב״ל הוא רק בניסוח המעשי: הוא היה הראשון למשכילינו שגולל לפני הציבור העברי סעיפי

תכנית, מסוימת וברורה, של התיקונים הנחוצים בחיינו. החידוש הוא גם באמונה שהאמין ריב"ל בממשלה הרוסית ובהדגשת היסוד הפטריוטי שיש להקנותו לעם, כי בראשית המאה הי"ט יכול היה ריב"ל להכריז בגאון מיוחד, שהרוסים „לא הרימו יד מעולם לפגוע בנפש יהודי", ובזה נבדלו אז בעיני היהודים מהפולנים והאוקראינים ומעמי־המערב כולם... ריב"ל כמובן לא ראה את הנולד, כי ההשכלה סינוורה את העינים, אולם לפחות השיג מקצת ממשאלות־לבו: בהשתדלותו נפתחו בתי־ספר מיוחדים בשביל ילדי־ישראל, בתי המדרש לרבנים בוילנה וז'יטומיר, הסתדרה „בקורת רשמית לספרים עבריים" (צנזורה) ונוסדו בדרומה של רוסיה המושבות בשביל יהודים עובדי־אדמה.

ואם בחזית החיצונית נסתמנה לפניו ראשיתם של תיקונים לטובת ישראל, הרי בחזית הפנימית היו הענינים יגעים מאוד. היהדות הווהלינית היתה שקועה בבערות עמוקה ובקנאות קיצונית, ומטרתו של ריב"ל היתה — „לפקוח עינים עיורות".... הוא היה קרוב ברוחו אל משכילי גליציה וקשור עמם קשרי־ידידות, והלך בדרכיהם. בצעירותו ישב כשתים־עשרה שנה (1813—1824) בגליציה, והושפע מהסטיריקנים פרל וארטר וכתב דברי־סטירה: „דברי צדיקים", שהם מעין אפילוג ל„מגלה טמירין", „עמק רפאים", כלומר „הגיהנום התחתון", שבו נשפטים „הצדיקים" וכל פושעי־ישראל („עמק רפאים" קדם ל„גלגול נפש", וגם בו הנשמה מספרת את תלאותיה). אלא תפארתו של ריב"ל היתה לא על דרך הסטירה, כי־אם הפובליציסטיקה המדעית. מהאסכולה הגליצאית ירש את ההיסטוריזם בתור עיקרון יסודי להבנת היהדות וצרכיה, אולם הוא לא היה הוגה דעות עמוקות כרנ"ק ולא חוקר כשי"ר, ולפיכך אין ערך מדעי לספריו המרובים, הכוללים בעצם מאמרים גדולים בבעיות־הזמן, שהוא פותרן מתוך אספקט מדעי־היסטורי כביכול. ריב"ל היה בקי בכל גנזי ספרותנו העתיקה ובעל ידיעות רחבות בלשונות ומדעים. הוא שקד על השכלתו גם בימי מחלתו. בעיר קרמניץ הנידחת מצא את הספריה הגדולה של ההיסטוריון צ'צקי, והוא הגה בספרי־מחקר יומם ולילה. הוא רכש לו ידיעות יסודיות בערבית, סורית, ארמית, יונית ורומית, בפילוסופיה החדשה ובמדעים אחרים. אולם גם השתלמותו בהשכלה היתה לו לאמצעי להשגת מטרת חייו: לתקן את חיי ישראל, לחדשם ולבססם על בסיסים בלכליים מוצקים ועל יסודות המזיגה של „יהדות ואנושות", של תורת־ישראל ותרבות־העמים; כי בהיותו בעל כשרון־סופרים רב, ידע לשעבד את ידיעותיו לצרכי התעמולה היסודית, העיונית, המשכנעת.

בספריו הפובליציסטיים־מדעיים אין סערת־מלחמה על הדת, אלא דברי־הסבר, הנאמרים בשובה ונחת. ריב"ל היה יהודי חרד על מצוות־הדת ומנהגי־ישראל, לא שינה את לבושו, לא ישב בגילוי־ראש, היה נזהר במצוות קלות כבחמורות. הוא לא נתן בהנהגתו הדתית מקום לחסידים להטיל בו דופי, וזה הרגיזם ביותר, כי היה בעיני פרחי־הדור מופת חי ומוכיח שאין ההשכלה סותרת את הדת... ואמנם גם בספריו הרבה להדגיש, כי „קיום חוקי־התורה הוא קיום האומה, כי רק החוקים הללו מקשרים כל בית ישראל כאיש אחד חברים, ולולא הם כבר אבדה אומתנו ונתערבה בין האומות, וכל הנוגע בחוקי התורה הוא בוגד בעמו, ומנהגי־ישראל צריכים להיות חביבים על כל יהודי החפץ בקיום עמו, זולת אם זהו נצר נתעב שהוטע אלינו מן החוץ — — — ובכל חוקינו יש טעם וסוד גדול הבלתי־נודע לנו, ועלינו לקיימם כגזירת ד' בלי טעם וסברא". הוא כעס ורתח למקרא דברי „מבקרי־המקרא, הכותבים פלסתר בגלוי או ברמז נגד הנבואה ומכחישים כל הנסים המסופרים בתנ"ך והשגחת ד' על ישראל עמו וכדומה". בצוואתו הוא מתגלה כאיש נעלה במוסר ובמידות. צוואתו כוללת י"ג אזהרות:

„לבטוח בד׳ בכל מקום וזמן, להימנע מכעס ותרעומת וטינא על הזולת, לדבר אמת, אחת בפה ובלב, לא לדבר בגנות שום אדם, לא להרהר הרהורי־חטא, לדבר בנחת עם כל אדם, להודות על האמת, לדון כל אדם לכף זכות, להיות מהנעלבים ואינם עולבים, למעט ברדיפת־הכבוד, לא להשבע אף על האמת ולבקש מד׳, שלא יביאהו לידי נסיון, כי מי יודע אם יוכל עמוד בו״.

יהודי דתי־מוסרי, נאמן לעמו ומבקש את טובתו לפי הבנתו היה ריב״ל, ומכיון שהיה מקובל על הממשלה ושתדלן לאחיו, הרי גם הקנאים לא עשו לו רעה, והוא עבד בשקידה עצומה וכתב את ספריו הגדולים והמרובים.

ספרי ריב״ל

כאמור פתח ריב״ל את עבודתו הספרותית בדברי־סטירה, אולם לפרקים גילה „חולשה״ לחבר „שירים ומליצות״, מכתמים וחידות, והללו הופיעו בדפוס בחוברותיו „ילקוט ריב״ל״ ו„אשכול הסופר״, אעפ״י שמחברם חרץ את משפטו, ש„אינם ראויים אפילו להקרא בשם שירים״. ריב״ל פרסם גם מחקרים בלשניים: „שרשי לבנון״, „אהלי שם״ ואחרים, וגם לאלה אין ערך מפאת שטחיותם, כי חָסרה למחבר השכלה בלשנית שיטתית־מודרנית. חשובים יותר ספריו „זרובבל״, „אפס דמים״ ו„אחיה השילוני״, שבהם הגן ריב״ל על היהדות בכלל ועל התלמוד בפרט מפני המשטינים והמקטרגים „מבני־ברית ומשאינם בני־ברית״ המתנפלים עליהם בחרפות וגידופים, וגם נלחם בעוז בכל העלילות הנתעבות, ביחוד בעלילת־דם, שהעלילו עלינו שונאינו. הספרים הללו מגלים את אהבתו הגדולה לעם ואת אומץ־רוחו של ריב״ל לדבר רתת עם האנטישמים ולהעדיף בפומבי את היהדות על הנצרות... התלמוד היה שנוא על הממשלה הרוסית ועל המשכילים הקיצוניים שלנו, ואולם ריב״ל היה מעריץ את היהדות וכל קדשיה, וביחוד את המוני־העם שארגו את מסכת חייהם לפי היהדות התלמודית. ההגנה על היהדות וערכיה מפני האנטישמים הרודים ברוסיה ומפני אפיקורסים „משקצים ומנבלים את הקדוש לנו״, שהיא דרך מלחמת האומה על תרבותה וקיומה בגויים — היתה מטרתו של ריב״ל, ולה הקדיש את כוחותיו יותר מאשר להטפה להשכלה, למלאכה ולעבודת אדמה.

ובכל־זאת עיקר גדולתו של ריב״ל היא בספריו ההשכלתיים־תעמולתיים: „תעודה בישראל״ ו„בית־יהודה״.

„תעודה בישראל״

בהקדמה לספרו זה מספר ריב״ל, ש„רועים וידידים שונאי שקר ותרמית״ ביקשו ממנו להסביר להם, מה הם הלימודים ההכרחיים, מלבד התלמוד והפוסקים, „לשלמות האנושית בכלל ולשלמות הישראלית בפרט״, ומדבריהם נתבלטו חמש שאלות ראשיות: א) המוטלת החובה על היהודי ללמוד לשון הקודש על־פי כללי הדקדוק, או דיו בתרגום המלות שבכה״ק ובתלמוד לשפה המדוברת, כפי שהדבר נהוג ב„חדרים״? ב) אם מותר לו ללמוד לשונות לועזיות? ג) אם מותר לו ללמוד חכמות חיצוניות? ד) מהי תועלת שבלימוד הלשונות והמדעים ה) האין תועלתם יוצאת בהפסד, הנגרם על־ידיהם לדת ולאמונה?

על השאלות הללו בא ריב״ל להשיב בארבעת השערים שבספרו. בשער הראשון הוא מביא ראיות מהתלמוד, מהמדרשים ומהספרות הרבנית, שגדולה היא חובת היהודי לדעת את הלשון העברית ולהבין את כה״ק קודם־כל כפשוטם, לפי פירוש המלות, המיוסד

על המבנה הדקדוקי שלהן. ועם זה מדגיש ריב״ל את הנימוק הלאומי שבדבר: „בלשון תוּכּר ותבדל אומה מחברתה״, ולא בכדי מזהה ספרותנו העתיקה את המושגים „אומה ולשון״, „כל הגויים והלשונות״, וכיצד לא יתבייש האיש המכונה „עברי, וידיעת לשון עברית אין בפיו״? מלבד זה הרי הלשון העברית „נעשתה קשר הדת וקיום האומה; היא הבריח התיכון, המבריח מקצה תבל עד קצה את כל אחינו הגולים, המפוזרים בין עמים שונים, ובמה יביעו את רעיונותיהם איש בפני רעהו הרחוק אם לא בלשון־הקודש, המשותפת לכל היהודים?״

בשער השני הוא מוכיח, שהיהודים מאז ומעולם דיברו וידעו ארמית, יונית, ערבית וכדומה, ו„אין קדושה ואין טומאה בכתב ולשון״, ואין ספר עברי „כשר וטהור״ וספר לועזי „פסול וטמא״. הוא מתמרמר על היהודים המדברים „לא בלשונם הקדושה, לא בלשון זכה וצלולה, כגון לשון אשכנז הצחה או לשון רוסיא״... וכאיש מעשי מראה ריב״ל את התועלת הכלכלית, שתצמח ליהודים מידיעת שפת־המדינה, שתאפשר להם לבוא במגע־ומשא מסחריים עם תושבי הארץ ולהחליף דברים עם פקידי־הממשלה.

עיקר השער השלישי מתמצה בשורות הללו:

„דע, קורא חביב, כי כל חכמה שבעולם, גדולה או קטנה, הכרחית מאד ונצרכת לאדם, על־כן ישתדל ללמוד ולדעת אותה, כי אין לך חכמה ודעת שלא תגיע ממנה תועלת לנו — — — ולא יערערו על החכמה אלא הכסילים, אשר הֻשָׂם אלוה בינה, והפתאים המזוהמים״.

כדי לתת תוקף לדעה זו מביא ריב״ל בסדר כרונולוגי רשימה ארוכה של גדולי־ישראל מימים קדומים עד הגאון מוילנה, שהיו מצוינים בידיעותיהם ובקיאים בכל החכמות, אלא ש„כל החכמות והמדעים לעומת זמננו חסרים היו בימים ההם, ואם אָמרנו שקדמונינו היו מופלגים מחכמות, כוונתו היתה לומר: עד מקום שיד החכמות היתה מגעת בהם בשעתם״.

ואוּלם יודע ריב״ל, שתשועת ישראל אינה בהשכלה בלבד, והוא מקדיש את הפרקים האחרונים של ספרו „לחובת איש ישראלי ללמוד איזה מלאכה או אומנות לפרנסתו״. ושוב מסתמך ריב״ל על חכמי־התלמוד ומביא את מאמריהם, המדברים בשבחה של המלאכה ובגנותה של הבטלה, כגון „כל מי שאינו מלמד את בנו מלאכה, כאילו מלמדו לסטות״. והוא מונה שורה של תנאים ואמוראים, שהיו סנדלרים, נפחים, חוטבי־עצים, סבּלים, בורסקאים וכדומה. לאחר דיונים מרובים הוא בא למסקנות אלה: א) היהודים היו בארצם ובתפוצות במשך תקופות ממושכות עם עובד־אדמה; ב) הדת הישראלית מעריצה כל מלאכה, וּביחוד את עבודת־האדמה; ג) עם ישראל מסוגל גם עתה לחולל מהפכה בחייו וליהפך מעם־המסחר לעם חקלאי; ד) במסחר נאחזו היהודים רק בימי־הבינַיים, כשהעמים הצרו את צעדיהם ונישלום מכל עמדה כלכלית והשאירו בידיהם רק את מקצועות ההלואה ברבית והמסחר; ה) עתה „בזרוח שמש ההשכלה ואהבת הבריות בעולם״, עלינו לשמוע בעצת הממשלה הרוסית ולעזוב את המסחר, שהוא רמאות ואונאה, ולפנות אל עבודת־האדמה, שהיא מביאה לאדם את האושר האמתי, ובזה „נמצא חן בעיני הקיסר יר״ה, החפץ באשרנו ובהצלחתנו״...

חדשים אחדים לאחר הופעת הספר (1828) קיבל ריב״ל אלף רובל מאת הקיסר ניקולאי הראשון „בעד ספר בלשון העברית, שענינו התיקון המוסרי של עם ישראל״. הספר עשה רושם גדול על המשכילים ועורר התרגזות בקרב החסידים.

„בית יהודה״

זהו הספר המדעי ביותר של ריב״ל. הוא כולל מעין סקירה היסטוריוסופית על תולדות היהדות. המגמה היא להוכיח, כי תורת ההשכלה העברית אינה תורה חדשה, „אפיקורסית״ חלילה, אלא נובעת מהיהדות ההיסטורית. הספר מסתיים בהרצאת תכנית התיקונים המעשיים הנחוצים בחיי ישראל. גם ספר זה עשה רושם גדול בעולמנו.

ריב״ל בין ילדים

בימי ריב״ל התחנכו ילדי העברים ב„חדרים״ וב„ישיבות״, בהם למדו רק לימודי־קודש ודת ישראל. ואולם השכלה כללית לא קיבלו הילדים בחדרים. יתר על כן: החסידים האדוקים שבימים ההם אסרו על בניהם לקרוא ספר תולדות העמים או תורת־החשבון וכדומה. ומי שרצה לקרוא ספר כגון זה אנוס היה להסתתר בחדרי חדרים.

בקיץ אחד יצאה פקודה מהשלטון הרוסי לפתוח בכל המדינה בתי־ספר מיוחדים לילדי ישראל למען הרביץ השכלה ודעת בין היהודים.

היהודים האדוקים הצטערו על כך והדבר היה בעיניהם כאילו מובילים את בניהם לשמד.

י. ב. לוינזון היה היחידי בקרמניץ ששבע רצון מפקודה זו. הוא גר ברחוב „גורנה״, שהיה מכונה אז „רחוב־הפריצים״. מפאת מחלתו הקשה לא יכול לדור בביתו שברחוב „שרוקה״ המלא שאון ותנועה. הוא התבודד בבית שלו ש„ברחוב־הפריצים״ השקט, ומדי יום ביומו היו מוציאים אותו על אלונקה לפני ביתו להתחמם לאור השמש ולהנות מזיוה המרפא. בשבתו על ערשו, עטוף חלט עבה, ומקטרת ארוכה בפיו, הפרע פתאום ממנוחתו: יהודי רץ וצווח, שבנו נרשם היום ע״י השלטון לבית־הספר. היהודי פרש כפיים למרום ויילל על שבנו נמסר ל„שמד״... והרבה ילדים נגררו אחריו אחוזי פחד ותמהון. אז קרא אליו ריב״ל את הילדים העבריים ובדברים כבושים הסביר להם, שאך טובה עשתה להם הממשלה בפתחה למענם בתי־ספר, בהם ילמדו תורה ודעת, שפת־המדינה ותולדות־העמים ולא יהיו עוד בורים כמקודם.

הילדים, שחיבה יתרה נודעה להם ממנו כל הימים, קיבלו אף הפעם את דברי החיבה של ריב״ל מתוך אהבה כבושה ופחדם פג מלבם.

— עוד יבוא יום — ניבא לילדים ריב״ל הזקן — ויצטערו האבות, כשבניהם יקבלו „שניות״ בבית־הספר.

בין הילדים האלו היתה גם אמי הזוכרת עד היום את דברי ריב״ל.

מפי ל. רוזנטל

(מסר לדפוס מ. ד־ן, מתוך „עולמי״,
עתון לבני הנעורים, וארשה)

עַל ערך המלאכה והחקלאות

(ליקוטי רעיונות מתוך כתבי ריב״ל)

כבר נצטוינו ללמד את בנינו אומנות, כמו שאמרו חכמינו ז״ל: האָב חייב בבן ללמדו אומנות. ר׳ יהודה אומר: כל שאינו מלמדו אומנות כאילו מלמדו לסטוּת.

ומה שאמר ר׳ נהוראי: „מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה" כבר פרש לנו המהרש״א ז״ל שאין דעתו שיניח אדם ללמד את בנו כל אומ־נות לגמרי, אבל ילמדהו דרך ארעי, כי לי־מוד מלאכה הוא חיוב גמור על כל אב.

ואמרו ב„אבות": כל תורה, שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת עוון. והרמב״ם ז״ל: כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה — הרי זה חילל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגורם רעה לעצמו ונוטל חייו מן העולם הבא לפי שאסור להנות בדברי תורה.

*

מעתה שפתי לא אֶכלה (אסגור) מלהעיר את עמי ואחי עוד על חולה רעה, שנשרשה בנו, והיא: מדוע על המסחר לבד שׂמנו מגמתנו, כגבר כאשה, כקטן כגדול, כעשיר כדל? מדוע לא נצעד בעקבי אבותינו הקד־מונים לעבוד גם עבודת האדמה? מדוע מאסנו אנחנו בה והתרחקנו ממנה ואין איש מאתנו היום לא אכר ולא כורם ולא יוגב. געלו בעבודה זו, אך לא בצדק, הזילוה (זלזלו בה) עתה, אך לא במשפט; כי לא היתה מעולם עבודה זו בזויה ושפלה, ונה־פוך הוא: חשבוה מאז למלאכה כבודה ותפארה ויתנו לה ראשית הבכורה; כי ממנה תוצאות חיים ולא דלת־העם בלבד התעסקו בה, אך גם אצילי הארץ וחוריה, גם הנסיכים והמלכים חרשו אדמה וישדדו תלמי שדותיהם.

*

ובעליל נראה כאשר נבאר, שכונה החכ־מה העליונה בתורתה להיות עם ישראל רק ממלכת עובדי אדמה ולא ממלכת סוחרים. ראשונה: הלא נתנה חלקת השדה לאחוזה לאיש איש מישראל לעבוד אותה להיות לו ולביתו ממנה טרפם ומזונם וכל צרכם. והשנית: בכל היעודים (הבטחות לעתיד) שבתורה, הברכות והקללות מהעושר ומהע־ני, לא תמצא כי אם משדה־כרם ומקנה.

*

מכלל דברינו אלה יוצא לנו: א) שהעסק העיקרי של האיש הישראלי למחיתו בימי קדם היתה עבודת אדמה, והיתה כבודה ורצויה מאד בעיניו; ב) שדת תורתנו הקדו־שה לא לבד שאינה מתנגדת לעבודת האד־מה, אולם גם תצוה עליה; ג) שאיש ישרא־לי מסוגל לעבודה זו גם היום ככל האדם מדת זולתו בהיפך מה שאומרים בעלי־ריבנו: שדת תורתנו מתנגדת לזה ושאין הישראלי בטבע מסוגל אל עבודה זו; ד) שהמסחר היה זר בעיני האיש הישרא־לי בימי קדם ולא ידע מה הוא ומה שמו, אך בניהם, אשר קמו תחתם, התערבו בגויים וילמדו מעשיהם מעט מעט, כמו שבאַרנו עד שלפני כמה מאות שנה הלך וגבר בעי־נינו עסק המסחר והורגלנו בו עד שהיה לטבע קים לאיש הישראלי.

יוחנן טברסקי

התלמיד נוסע אל רבו

(קטע מהספר „הבתולה מלודמיר״)

...הרים סוגרים על קרמניץ. הרים המתייחסים אל הקארפאטים ונמשכים מהם, ודומה, הוא יושבת במסתרים. הרים אלו המרחק מרופף את ממשותם לבטילות־לא בטילות של תכלת, שאינה נתפסת בתפיסה ראשונה, ואלו קרובים לעין. ההר ,בונה׳ מתרומם ונשקף על פני כל העיירה, מרכז המחוז.

— הרואים אתם שם את המבצר על ההר? — אומר החזן מזאסלאב, הנודד ללחם ולהוט למצוא אזניים קשובות לדבריו.

בנימין מרתק לרגע את דעתו לבניינים הגבוהים והחזקים. כלי־תותח אורבים בעין קמוצה לעמק. והנה מגדל, העשוי לעמוד עליו ולראות את כל הנעשה מסביב.

— ושם רבותי, בראש ההר יש בור עמוק, שקורין לו „דער חייבי־מיתה־גרוב״ (בור לחייבי־המיתה). מספרים: חיילים, שחייבו את ראשם למלך, טומנים ומשקיעים אותם אחרי העונש בבור זה. כן, אותה מכתשת, אומרים, מלאה עצמות.

הסוסים מעלים אבק — מדרון סוחף את העגלה בתנועתו למטה, אל העיירה. על ההרים ובשיפולי קרמניץ נקודות של אוקראינים, רוסים ופולנים. גנים, גינות וגינוניות של ירק מסביב לבתיהם. בעיירה ובשני פרבריה שוכנים היהודים לבדם בהיקף אחד.

בנימין יורד, ממשמש ומפשפש בכיסו העשוי למעות, משלם לבעל־העגלה. ופתע תוקפתו הרגשה של בן־חורין גמור, כמו תמיד בנכר. הוא נכנס לאכסניה שבפרבר דובנא. בחדר יושבים כמה סוחרים שבאו הנה ליריד, וכמה נוסעים שנתגלגלו הנה באקראי. בעלת־הבית מעמידה לפניהם קערות מאכל.

— שמעתי, — אומר אחד האורחים, כשהוא חותך לחם על השולחן, — שכמה מאנשי עירכם ביקשו את המלכות ליתן להם אדמה!

— כן, חמישים ושתים משפחה! — משיבה בעלת־הבית.

— תני לי מעט יי״ש טוב, מן המובחר! — מפשיל קצת האורח את שולי הקאפוטה לו, שלא תעלה קמטים. — בנאמנות, משונה, שאנשים ישראליים יקבלו על עצמם בנפש חפיצה להיות „גויים״... איכרים עובדי־אדמה!

„האם זו השפעתו של בעל ה,תעודה׳ העולה למעלה ובראש?״ — בנימין יוצא מהחדר. על הגזוזטרה הקטנה עומדת נערה, ששמורותיה הצהובות מזהיבות בחמה. היא שפה ומצחצחת מיחם גדול, כשהיא פוזמת לעצמה שיר, בבטאה את המלים נוסח ווהלין:

כלה של חייל אינה שווה „פריטה״ / כבן־בקר יוליכוהו אל השחיטה!

— סליחה. התוכלי לומר לי בטובך, היכן מתגורר פה יצחק־בר לוינזון?

גוון נמשך פתע לפניה.

— מי?

— יצחק־בר לוינזון, החכם המפורסם!

— הא, ודאי מתכוון אתה לאיציק־בריל יידל׳ס! — אומרת היא מתוך שמחה, שכיוונה לדעתו, ומתחלת שוב למרק ולהחליק את הנחושת, ודומה, שולטת היא בשוה בשתי ידיה. — אין מחבבים אותו בעיירתנו.

— לא?.. מדוע?.. אדם גדול הוא ומלומד נפלא.

— מסית ומדיח הוא, אומרים.

— חס ושלום!
— ויש לו תמיד טענה ומענה ופתחון פה .ומקורב הוא ביותר ל„חלונות הגבוהים״.
— לא, הכול מבקשים להתקרב אליו, כי הוא ממשכילי העם.
הנערה מרגשת פתע, שדברי גנאי על אותו זקן יש בהם משום עלבון לבחור. ואין ברצונה לצערו. הרי הוא, אין הוא מדבר כלל אליה כמו לשפחה ככל האחרים. אבל מדוע הוא מליץ־יושר כזה שלו? היא זוקפת שוב את ראשה.
— הקרובים אתם קרבת־משפחה? אתה קרוב ממש שלו?
— כן, ברוח.
הנערה משלשלת את שרווליה החפותים. המיחם כבר ממורט כולו ונחושתו המלוטשת מבהקת כמין אספקלריה. ואולם הנערה עומדת. ניכר, שמחה היא לדבר עם הבחור הגבוה וגלוי־הפנים בהרחב הדיבור, אף שיש שדבריו חידה לה.
— ועוד אומרים בעיירה. אצלנו בקרמניץ, עליך לדעת, יכולים להטביע אדם בכף מים. תמיד בוכה הוא, שהוא בדיל־הדלות — ויש לו משרתת בביתו. מחכה היא, אומרים, שיוריש לה את כספו. אבל מה שלשונות רעות וגדלנים אומרים אצלנו בקרמניץ יחול על עצים ואבנים! ואולם הוא חולה — זה נכון. הבאת לבקרו?
— חולה?
כן. כלום לא שמעת? הלא מקרוביו אתה, אמרת. הוא שנא את אשתו ולפני הגירושין שלהם שמה מעט רעל, סם־המות, במרק שלו. כעסנית גדולה היתה. ומאז הוא חולה במין קדחת.
„האם גם דברים אלו״, שואל בנימין את עצמו, „דברי עובדה הם או רק השערות מדומות של שונאיו?״
— והיכן הוא גר?
מבעד־לדלת נשמע קולה של בעלת־הבית השמנה; קול צנום וחד:
— שפרה?! מה זה היה לך שם, שפרה? היכן המיחם?
הנערה מנמיכה את קולה.
— בקצה העיירה... תלך ישר מכאן, ואז תפנה שמאלה.
בנימין פונה ללכת בעיר המתמתחת לאורך. הנה האסכולה לגלחים, שקוראים לה „סמינאר״. כיפות טעונות צלבים. בניינים חיצוניים ופנימיים. חצרות קדמיות ואחוריות מחוברות וקשורות זו בזו. חורשתה צפופת־האילנות של האסכולה מטפסת ועולה עד להר „וידומקה״. „הרחוב הרחב״ נקרא. כנראה, כך על דרך סגי־נהור — צר הוא ודחוק. נתיבות מתעגלים ומתפתלים אל ה„בונה״ — — —
בירכתי העיר, הרחק משאונה, עומד בנימין לפני בית קטן. אנשים ההולכים לבית כל המפורסמים, הן בעירם ועוד יותר שלא בעירם, באו לביקתת־חומר זו. הלא כוח בו, ב„בעל־התעודה״, להתוכח עם חכמי־עולם!
לבו של בנימין עולה ויורד במהירות. קול דפיקה זהירה. על הסף נראית זקנה, שכולה עצמות וגידין. המשרתת? הוא נכנס אחריה בהקיפו במבטו את החדר ותכונתו.
ליד החלון האחד והרבוע, שקוי נסריו מתפשטים שתי וערב, עומד שולחן שנתמוטט ונתרועע מרוב ימים. ולמול הפתח — מיטה גבוהת־הדופן, המסודרת בצימצום. כבחדר כל חולה דומה: היא המרכז בתוך הרהיטים המעטים. וכמרכז בתוך מרכז — הוא. ראשו עטור שיער ארוך, מדובלל ומבולבל, המתעבה כלפי תנוכיו לספק פיאות ספק תלתלים; ראש אדם, שקשה לדקדק במניין שנותיו — זקנו המעוגל, פה מראהו מראה דשן ושם

מראה שלג. בנימין רוצה למהר ולגשת לרבו ומורו וללחוץ את כפו, ואולם מכיר הוא: אין הלה מרגיש עתה אלא במציאותו החיצונית.

— ובכן, היית אצלו? — אומר לוינזון בקול נכנע אל האשה, כאילו היא עקרת הבית.

— ודאי הייתי.

— והוא השיב את פניך ויקם?

— לא. הוא שלח לך ספר אחר. הנה! — מה ההבדל? — אמר. — העיקר ללמוד!

פני יצחק־בר לוינסון משתנים לירקון לבנבן. אין לך צער כבשעה שאתה שואל דבר נרצה ונותנים לך דבר שאינו מתבקש. והן בעל־בית זה מיקירי הקהילה משכיל הוא, כביכול.

— והשלחת את המכתבים, שנתתי לך?

— שלחתי. אלא מה, לא שלחתי? אבל מה יוצא מזה? כותב אתה וכותב — ולא כלום!

אף שאין לוינזון רואה את הזר מתוך ייחוד־ראייה, מביאה שהותו ברגע זה בחדר מבוכה בלבו. מבוכה ורוגז. ודוקא משום כך הוא מעלה חשיבות על עצמו.

— לא כלום, אמרת? הקיסר, ירום הודו, תמך בי במתת נדבתו, הקיסר בכבודו ובעצמו! וסגן־השר להשכלה בלוזוב כתב, כי הפרס ניתן לי „בעד ספר בלשון עברית, וּעניינו הוא התיקון המוסרי של עם־ישראל״. לא אני מכלה זמני לחוהו! וראה תראי — כל הנדיבים בעולם ייענו לי. ייענו!

הזקנה מסתלקת ויוצאת חרש. לוינזון נותן עכשיו דעתו על הזר, שבא לבקש פניו. האם לא אליו, בעצם, כיוון את דבריו האחרונים?.. ואולם עתה מביט עליו בחשד כחוקר רוכו וברו. מראהו של הצעיר, הקורן בריאות, מרגיש הוא, משפיע לטובה על עצביו. יש שעות, שקרבת אנשים זרים נחוצה לו ביותר לאדם, כי יועילו להשקיט את רוחו.

— תיכנס, בבקשה! — אומר הוא בקול רך כמתוך כוונת חרטה על החשד של קודם. — למה תעמוד על הסף?.. הסר בטובך את הניירות ושב!

בנימין מסלק את גליונות הנייר מהכסא הקטן מעץ לבן, העומד ליד המיטה, והמשמש, כנראה, מעין שולחן.

— תסלח לי, ריעי הצעיר, שאני מקבלך מתוך שכיבה. זה שנים הרבה אני כואב ואולם כענבים במדבר אמצא כל אדם נבחר, אם טוב ונבחר הוא באמת.

לוינזון מפליג רגע לשנות מגוריו ונדודיו בגליציה. אולי לא טוב לסופר להתדבק תמיד בבני אומנותו, אם ברצונו להתרחק מן התחרות והקנאה. ואולם שם פגש אנשים מופלאים, ובראשם את „היחיד הנעלה״ ר׳ נחמן קרוכמאל בעל כוחות השגה חדשה. יום יום לפנות ערב היו שניהם עולים ויורדים בהרים וגבעות שמסביב לז׳ולקוב וכל שיחה שלהם היתה חילוף דעות, חילוף שפע והשפעות.

— פה, ידידי הצעיר, בדד אשב מחוץ למחנה. כן, בתוך הגולה, אני בעיר־מולדתי: אין סופר, אין ספר. אין מגיד חדשות ואין רואה עלים חדשים. ומה רבים בוזי־הדעת!

רק עכשיו מרגיש בנימין, שהמדפים, הקבועים בכותל שמאחורי המיטה, ריקים הם. ואיך הוא אוסף את החומר הרב לחבוריו? ודאי מעתיק את כל הדרוש לו מהספרים הבאים לידו במקרה. והעיקר, זכרונו בחינת בור סוד.

— אבל, אדוני, האין גם מעטים מגרי העיר הזאת, שהם ריעי ההשכלה?

— כן — בקולו של הזקן יש עכשיו התעוררות ובפניו הארה, — תודה לה׳ כי זימני במתי מעט אוהבים מאנשי היושר והצדק, שנתגדלו על ברכי. ומלבד אלה יבקרוני

פעם בפעם עוברי דרך הקרובים והרחוקים, כעברים כנוצרים, כקטנים כגדולים. ואף־על־פי־כן... — הוא נותן שוב עיניו בצעיר כמחפש רוחו — ומה הביאך עתה אלי?

— אדוני, ההשכלה היא משוש חיי. אבל מה מאוד קשה לו לאדם לפתוח את הדרך לאמת בלי מורים ובלי חברים!

לוינזון מתחזק ויושב במיטה, כשברכיו מכוסות בשמיכה. ראשו ראש סב וכתיפיו הצרות כתפי נכד.

— חלומי מנעורי, ועד זיקנה ושיבה לחבר חברת משכילים — היא תיקרא בשם „ציון" — ואשר תשתדל בתועלת אנשי החכמה ודורשיה... אך בתנאי שיהיו בעלי יושר וצדק... ולהרחיב את המדעים. כי עד מתי, — בקולו יש משהו מחיסה על עצמו, — נראה את החסידים אחוזים איש ברעהו בקשר אמיץ ואיש את רעהו יעזורו וידם על העליונה, ואנשי שלומנו הולכים מטים ודלים?

— וההוצאת את מחשבתך הטובה אל הפועל, אדוני?

לוינזון שואף פתע שאיפה חדה, צרודה של אויר.

— פירוד הלבבות, ידידי המשכיל, פירוד הלבבות! לא כל בעלי־החכמה משתדלים באמת לטובת הכלל למצוא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם וכל העם אשר אנחנו יושבים בקרבו, ובפרט בעיני הקיסר האדיר, ירום הודו, ובעיני מושליו.

— אבל אדוני, הגזירות!..

אורלוגין מקשקש בתנועה שות־מידה ומהירות.

— ידידי המשכיל, האם גם אתה תשאל: מה כל החליפות האלה? האם לא תבין, כי אך תיקונים טובים ומועילים הן, זכויות המדינה? כן, הגדיל אדוננו הקיסר, ירום הודו, וחסדו עמנו להיות היהודים לובשים בגדי חופש ומדי־צבא ככל עם־הארץ. זה שינוי גדול!

— אבל, אדוני, השנאה.

פני לוינזון, הקרימו קרום גיוי. ואלם עיניו, עיני נגוע־קדחת, מתנוצצות ונשימתו חמה. האין בכל התרגשות עצבנית מן הקדחת?

— כן. יש שפקידים ירמסו את הפקודות הטובות של הממשלה ברגליהם. אבל גם הם אינם חייבים. רק החסידים הכסילים המה גורמים במעשיהם הרעים והנפתלים את שנאת המדינה חינם!..

ה„רביים" שלהם חיים חיי אושר והצלחה ורודפים אחרי מותרות. והם אינם מבינים, כיבימינו, ימי ההשכלה, עבר זמן הגזירות! — ומעוררים את בני עמנו לבל תהיה רוחם נאמנה למלכנו ולממשלתנו הרוצה בטובתנו. האין היא נותנת לנו עתה דרך גם אל מבוא גן החכמה — לבתי־הספר של המדינה?

מבטו של לוינזון מביע עכשיו רוך וחשיבות כאחד.

— הנה ביום ששה־עשר באוקטובר שנת 1836 שמתי פני במכתב אל כבוד מלכותו אדוננו הקיסר ניקולאי הראשון, ודיברתי בו בעניין תיקון אחד. ויהי ה' למשען לי, וזיכני לקבל מאת הוד כבודו תשובה. ואמנם, הממשלה רוצה לפתוח לנו גם פתחי פרנסה חדשים. השמעת, שהרבה בתי־אבות כבר נתיישבו בכפרים ועובדים אדמתם? ובעזרת ה' והקיסר אנוכי הסיבותי את הדבר הזה! הדממה בחדר עמוקה עכשיו ביותר, ודומה, היא מתעבה עד כדי צליל. בחוץ נשמעים פתע צעדים קלים על אבני השביל המשופע. בנימין רוצה לקום. איך יכול הוא, ההולך לפני העם באבוקת ההשכלה, למצוא לה, למלכות רשעה זו, שמץ זכות?

המשרתת הזקנה נכנסת החדרה.

ח י צ י ב ו ר

מוניה כץ (חיפה)

קהילת קרמניץ בימי הפולנים

בפרוס השלטון הפולני בקרמניץ, ב־1920, פעלו בעיר הסתדרויות, נציגויות וועדות שונות. אולם רק בשנת 1928, על סמך החוק הנוגע לאוטונומיה הדתית של המיעוט היהודי בפולין, נוסדה בקרמניץ, דוגמת ערים אחרות, קהילה יהודית מאורגנת.

ועד הקהילה הראשון נבחר ב־1928 לתקופה של 4 שנים. הבחירות היו חשאיות וישירות בהשתתפותם של גברים בלבד, מגיל 21 ומעלה. ראש הקהלה הראשון היה אברהם וינברג, ציוני, מנכבדי העיר. הועד היה מוסד רשמי שפעל בסמכות מוגבלת, בהתאם לחוק. מתפקידו היה לטפל בעניני הדת והחינוך הדתי. אולם נוסף לענינים אלה היה ועד הקהילה מטפל למעשה גם בעזרה סוציאלית, בריאות וחינוך מקצועי, שחשיבות חיונית נועדה להם ביחוד לשכבות העניות. מתוך התקציב לשנת 1932 שפורסם בשלמותו ב„קרעמעניצער שטימע", רואים אנו כי בטיפולה של הקהילה היו במישרין: 1) בית המטבחיים, 2) בית המרחץ, 3) בית הקברות, 4) בית החולים, 5) הרבנות, 6) „תלמוד תורה", 7) מושב זקנים, 8) הכנסת אורחים, 9) רישום האוכלוסיה היהודית (לידה, תמותה, נשואין וכו'), 10) טיפול בחיילים יהודיים בחופשות, 11) טיפול באסירים יהודיים, 12) עזרה סוציאלית מקרית.

עם זאת היה ועד הקהילה תומך בשורה של מוסדות כגון: „טאַז", בי"ס אורט, קופת גמילות חסדים, ארגון ספורט „חשמונאים" ועוד.

את האמצעים לכיסוי תקציבו היה ועד הקהילה מקבל מהכנסות המפעלים שבהנהגתו (דמי שחיטה, דמי קבורה, דמי רישום וכדומה). כן היה מטיל מסים ישירים על יהודי העיר. בתקציב 1932 היה מספר הנישומים למעלה מאלף.

בענינים שוטפים היה ועד הקהילה פועל בלי פומביות יתרה. הוא היה מחליט בישיבותיו על שאלות שעמדו על סדר היום והמנגנון היה מגשים את החלטותיו.

בעיות מיוחדות, כמו חלוקת עצים לנזקקים בחדשי החורף או חלוקת מצות (מפעל מעות חיטין) ותפוחי אדמה לחג הפסח, היו גורמות לערות רבה. הוא הדין בחירת רב או מינוי שוחט. ועד הקהילה היה גם קורא לאסיפות־הסברה פומביות בבית הכנסת הגדול, או בבית המדרש החדש „קוזצקי", בהם התנהלו ויכוחים סוערים וממושכים. היו מתקבלות החלטות, עתים מנוגדות. ההחלטות לא היו מחייבות את הועד שהיה פועל תמיד על דעת עצמו בזכות בחירתו, אבל היה מתחשב בדרך כלל ברצונו של ציבור הבוחרים, כפי שבא על ביטויו באסיפות האלה.

אין ספק, שלועד הקהילה היתה השפעה רבה על חיי הציבור בעיר. טבעי הדבר, שהארגונים הפוליטיים חתרו לייצוג בועד הקהילה ואף לרסן השלטון. לא חסרו גם מניעים אישיים מצד יחידים תקיפים שואפי שררה. הקהילה היתה, איפוא, במרוצת השנים זירה להתנגשות פוליטית חריפה, ובעיקר בין נציגי ההסתדרות הציונית עם מ. גולדרינג ופרלמוטר בראשם ונציגי קבוצת אזרחים ללא צביון פוליטי, עם ש. ברודסקי וידידיו בראשם, אשר יריביהם היו רואים בהם את נושאי כליהם של השלטונות. הפולמוס מסביב לעניני הקהילה השתקף גם בעתונות המקומית.

אחרי מותו של אברהם וינברג, בשנת 1930, נערכו שנית בחירות לועד הקהילה ואז נבחרו: משה קפוזא, מאיר גולדרינג, ד״ר זלמן שיינברג, צבי ברשאפ, אביגדור פרלמוטר, הרב מנדיוק, ש. ברודסקי ונציג העיירה הסמוכה פוצ׳ייב. ראש־הקהילה השני היה אביגדור (זיידי) פרלמוטר.

בבחירות הבאות, שנערכו ב־1934, נבחר ראש הקהילה השלישי — ש. ברודסקי. הוא שימש בכהונה זו עד 1937.

מהתחלת קיומה של הקהילה הרשמית היו השלטונות הפולניים מבקרים את פעולותיה, וידעו לנצל יפה לטובתם את הניגודים הפנימיים. משהגיעה לשיאה, בשנת 1937, המחלוקת שפרצה בין הצדדים ואשר בה לקחו חלק פעיל גם רבני העיר (הרב מנדיוק לצד הציונים והדיין לרנר לצדו של ברודסקי וחבריו) — פיזר הממונה על המחוז את ועד הקהילה הנבחר, מתוך אמתלא שהחיכוכים הפנימיים מסכנים את מהלך החיים התקינים של הקהילה ואת פעולות הועד. השלטונות מינו אז את המהנדס פרד רוזין (חתנו של העסקן הותיק ישראל מרגלית) לתפקיד „קומיסר" של הקהילה ולידו מספר יועצים. הפעיל והמסור שבהם היה רצנפלד, לשעבר רב־מטעם בעיירה שפטובקה.

המהנדס רוזין היה רחוק מחיים דתיים, התחנך ברוח של התבוללות, היה קצין־מילואים בצבא הפולני ונאמן על השלטונות. ושעל כן מסרה הרשות לידיו את השלטון על הקהילה. אמנם יש לציין, שרוזין מילא את תפקידו בנאמנות ובהבנה, השליט סדר במוסדות הקהילה ואף הצליח להשלים בין הצדדים היריבים. כתוצאה מכך הופיעה בבחירות הבאות, ב־1938, רשימת מועמדים מאוחדת.

חברים בועד הקהילה הרביעי שימשו: גצי קלורפיין, צבי ברשאפ, ל. קריבין, י. גינצבורג, א. מייסטלמן, ישראל מרגלית, הרב מנדיוק ונציג העיירה פוצייב. ראש הקהילה הרביעי היה ישראל מרגלית. הועד הזה פעל עד מלחמת העולם השניה, עד לכניסת הרוסים לקרמניץ, ב־20 בספטמבר 1939.

כמזכיר ועד הקהילה שימש דוד לויתן, ואחרי מותו, ב־1934 — מילא את מקומו בנו אריה לויתן.

*

אורות וצללים היו בפעולותיה ובהליכותיה של קהילת קרמניץ, אולם בכל שנות קיומה שימשה ביטוי נאמן ומצודה איתנה לאוטונומיה היהודית בפולין, וחרגה הרבה מעבר למסגרת שתחמו לה השלטונות.

זאב שומסקי (תל־אביב)

היהודים בעיריה

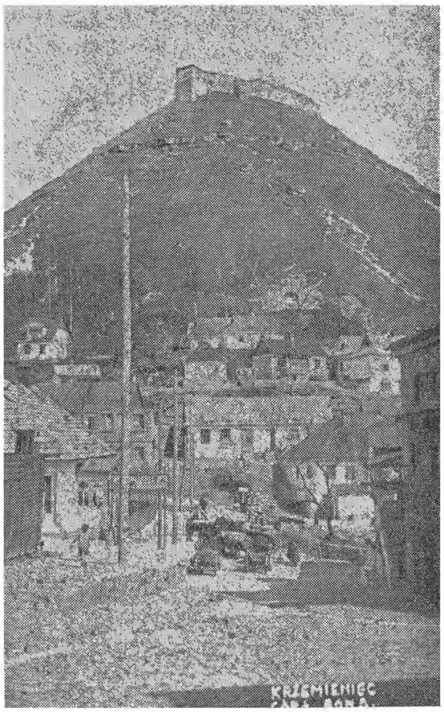
יהודי קרמניץ נטלו תמיד חלק פעיל בעיריה, הן במועצתה והן בהנהלתה. בכל חילופי המשטרים לא יכלו השלטונות להתעלם מהאוכלוסיה היהודית ושיתפו את נציגיה בעניני העיריה. בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה שימשו כחברי הנהלת העיריה („אופראַווא") שלושה יהודים: יוסף ביטקר, ישראל כרגלית ומיכאל שומסקי. היחסים ההדדיים היו מניחים את הדעת, הלך הרוח בעיריה היה, בדרך כלל, ליברלי יותר מאשר בחוגי השלטונות האחרים שבתקופת הצאר, והכוון האנטישמי לא היה מודגש בעיריה. יהודים שילמו מסים לעיריה ונהנו במידה זו או אחרת משרותיה, כאזרחים, ספקים וקבלנים. אכן, על משרות עירוניות ליהודים לא העיזו גם לחלום...

בימי מלחמת העולם הראשונה שימש ראש העיר הכומר הקתולי בילצקי ואחריו האוקראיני צייץ. באותו זמן צורף לעיריה עזריאל קרמנצקי, אשר שימש סגן ראש העיר, ותקופה ידועה גם ראש העיר. במערכה שהתנהלה בין הרוסים, האוקראינים והפולנים על ההשפעה בעיר, תוך תמורות תכופות בשלטון, היו היהודים היסוד המייצב והנייטרלי, וטבעי הדבר שנציג היהודים עלה אז לתפקיד ראש העיר.

בימי הפולנים שימשו בזה אחר זה כראשי העיר: רייבסקי, בארטק זלבסקי ויאן בופרה, זה האחרון — שנים רבות, עד לכיבוש העיר בידי הסובייטים. מטעם היהודים השתתפו בפרק זמן זה במועצת העיריה 12 נציגי חוגים שונים. אחת לשנים אחדות נערכו בחירות חדשות, אך ראוי לציין שההרכב האישי של הנבחרים כמעט ולא השתנה ממועצה אחת לשנייה. כחברי המועצה שימשו (בשינויים קלים ממועצה למועצה):

1) מאיר גולדרינג — מטעם הציונים
2) ד"ר זלמן שיינברג " "
3) זיידי פרלמוטר " "
4) חיים רוזנברג (1927—1930) — מטעם האגוד המקצועי
5) אבא ליסי — מטעם האגוד המקצועי
6) דוד גולדנברג — מטעם בעלי המלאכה
7) יצחק יוסף אלטרמן " " "
8) מייסטלמן " " "
9) חיים בקימר — מטעם הסוחרים
10) שאול ברודסקי — מטעם הסוחרים
11) משה גרשטיין — מטעם הסוחרים הזעירים
12) מיכאל שומסקי — בלתי־מפלגתי

כחברי הנהלת העיריה שימשו, בין שבעת חבריה, בתקופת השלטון הפולני:
1) עזריאל קרמנצקי, 2) שלמה פינגרהוט.

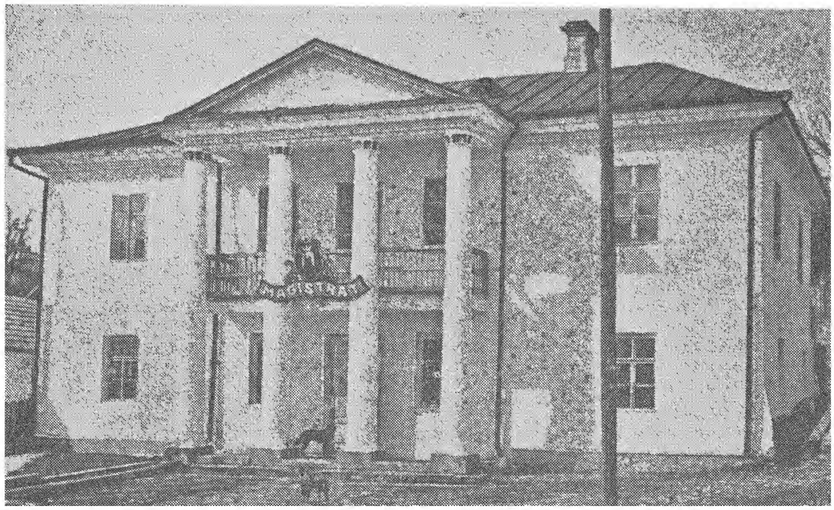
מרגלות הר ה„בונה"

צופוסנס דעם „באנא"-בארג

על אף גווני המפלגות היוו היהודים בעיריה גוש מלוכד, פרט לשאלות בעלות אופי מעמדי בולט, שאז היו נציגי האגודים המקצועיים היהודים מצביעים לפעמים יחד עם נציגי הפולנים והאוקראינים נגד נציגי סיעות יהודיות אחרות.

פקידים יהודים לא היו בעיריה גם בימי הפולנים, פרט לגובה מסים אחד ופרט לתחנת החשמל העירונית שבהן שימשו יהודים כמהנדסים, גובים ופועלים מקצועיים, שכן התחנה היתה לפני כן בבעלות יהודית והועברה לרשות העיריה יחד עם חבר העובדים. אולם יהודים רבים התפרנסו מהעיריה בספקים וכקבלנים. ואכן, לא היה לעיריה מוצא אחר, הואיל ובעלי המלאכה היחידים ברוב המקצועות היו יהודים: צבעים, פחחים, בנאים, שרברבים, חשמלאים, מסגרים, נגרים, עגלונים, ואף — מתקני כבישים. יצויין במיוחד חיים לייזור למפל, קבלן לכבישים, שהיה מעסיק רק פועלים יהודים, קרובי משפחתו ואחרים, שהיו מומחים לסלילת כבישים ולמדרכות.

ישיבות מועצת העיריה היו פומביות ומשכו לפעמים קהל רב, ביחוד הישיבות בעניני התקציב שעוררו בכלל ענין רב בצבור, ואף זכו לעתים קרובות לתגובות בעתונות היהודית המקומית. העיריה היתה מקציבה סכומים ידועים למוסדות הצבור היהודיים כגון: למושב זקנים, לביה"ח היהודי, לבית הספר „אורט", לבית המרחץ, לבית היתומים ועוד, ומסביב להקצבות היה נטוש מאבק צבורי. בשנים האחרונות לפני השואה החלה נושבת רוח אנטישמית גם בעירית קרמניץ, ומשנת 1930 ואילך גברו הקיפוחים, ההתנכרות, ההתנג־שויות וכו'.

בנין העיריה. — שטאָטראַט־געביידע

לא אוכל לסיים את סקירתי על חלקם של היהודים בעיריה מבלי להזכיר את מזכיר העיר סטרומצ׳ינסקי, פולני ששימש בתפקיד זה עשרות שנים, תחילה בימי הרוסים והמשיך בימי הפולנים. חובב יהודים לא היה, אך את הפרוטה היהודית חיבב מאד והיה ידוע בלוקח שוחד. היהודים היו רואים זאת בעין יפה, „הסתדרו" אתו וסידרו ענייניהם בעיריה. משטר „מכובד" זה התקיים בעיריה ברציפות בכל חילופי השלטונות. הוא היה גם מפקד פלוגת מכבי־האש (ביניהם היו יהודים לא מעטים), אהב את המדים, והיה מכונה משום כך „גנרל סטרומצ׳ינסקי".

עם כיבוש העיר בידי הסובייטים (22.9.39) נתמנה ראש העיר יהודי, משה סוגאן, קומוניסט מקומי, וזמן קצר אחר כן מונה תחתיו האוקראיני קוסטריובא, שלא מבין תושבי העיר. באותו זמן מונה יהודי גם כראש המשטרה, אברהם רייז, שישב לפני כן בכלא שנים רבות בעוון קומוניזם.

א. גלוזמן (עפולה)

בתי כנסיות ובתי מדרשות

בתי־הכנסת ובתי־המדרש תפסו מקום נכבד בחיי האוכלוסיה היהודית בקרמניץ ורבים התפקידים שמילאו בהזדמנויות שונות. ראש וראשון בהם, כמובן, לצרכי תפילה. הרי לכאן התכנסו יהודים להתפלל שלוש פעמים ביום, ואין צריך לומר, בימי שבת ומועד. שנית, שימשו מקום לחגיגות. כאן היה מרכז החדשות של העיר, כאן שחו בעניני פוליטיקה. לכל שכבה וחוג חברתי היה בית־תפילה משלו. גם הבדל המעמדות ניכר לפי בית־הכנסת שבו התפללו הבריות. אנשים שלא זכו לבית־כנסת משלהם היה להם לפחות „מנין" משלהם.

בששת ימי המעשה שטופים היו היהודים בהתחרות ובמלחמת קיום קשה. אולם משבא יום שבת וחג, נשכחו הצרות והדחקות. עתה שותפים היו עם כל הקהל במנוחת היום ובשמחתו, שותפים בתקוות ובשמחות, חילקו ביניהם את „הכיבודים" והעליות לתורה, ושלום ושלוה שרויים היו בקרב העדה. ואם פרצה פעם מריבה, הרי היתה זו מחלוקת לשם שמים.

לא יישכח מראה העיר בשבת בבוקר, כאשר לאורך רחוב שירוקא החלו נוהרים מכל העברים בעלי־הבתים המכובדים, בעלי־מלאכה, סוחרים בלבוש שבת, אוחזים בידי ילדיהם בדרך לתפילת שבת. כל החנויות סגורות. איש איש הולך לו לבית־הכנסת שלו, למקום־תפילתו הקבוע. ובשעה 12, לערך, חוזרים הכל מן התפילה ומשיחים שיחות־חולין, מביעים רשמים על אשר התרחש בבית־הכנסת, מביעים „מבינות" על החזן או הדרשן, ונפרדים בברכת שבת־שלום לבתיהם לקדש על הכוס וליהנות ממנוחת „יום זה מכובד מכל הימים".

בית־הכנסת הגדול תפס מקום בראש. אכן, הוא נמנה עם בתי־הכנסיות המפוארים של פולין כולה. הוא שכן בבנין רם ונישא שהתנוסס לתפארה בתוך חצר מרוצפת אבנים. עבודה אדריכלית מפוארת. כאן לא שררה אינטימיות של התיחדות. קהל המתפללים היה רב־גווני ולא קבוע. בעלי־בתים מכובדים לא התפללו בו, רק עשירים שעלו לגדולה, אברכים, בעלי־מלאכה ועוברי־אורח, חזנים וזמרים מפורסמים היו עוברים לפני התיבה בשבתות. כן היו בו חזנים קבועים, כגון החזן שרמן ואחיו של קוסוביצקי המפורסם. החזן שרמן היה איש יפה־תואר גבוה משכמו, לבוש בגדים מודרניים, והופעתו אצילית־אריסטוקרטית. חונן בטנור נאה. כשהופיע מעוטף בטליתו ופתח בקולו האדיר ב„מה טובו אהליך יעקב", השתררה מיד דומיה בקרב המוני המתפללים. לאטו פסע וירד מן המדרגות ועבר לאורך בית־הכנסת, בין טורי המתפללים, עד למקומו ליד ארון־הקודש, שהיה מעשה אמנות לתפארה.

מלא הוד היה בית־הכנסת ביכ"י חנוכה, שלפי המנהג היו מברכים בו על הנר הראשון בכלי־זמר ובשיר. המונים רבים נהרו לשמוע אל הרינה והנגינה של משפחת כלי־הזמר חצקל'ה ואנזל'ה הכנרים ובניהם המחללים, הזמרים פינגרהוט וחבריו שהיו שרים „הנרות הללו" ו„מעוז צור". הנה הודלקה המנורה הגדולה, ומיד הועלו שפע מנורות החשמל שזרעו אור סביב.

מאורעות יפים וזכרונות יקרים של ימות הילדות קשורים בבית־כנסת זה.

כמה הדור־נאה היה המנהג של הולכת הכלה בשבת הראשונה לכלולותיה אל בית־

הכנסת. שמלה מיוחדת ומגבעת מיוחדת הכינו לכלה לכבוד מאורע גדול זה. שעה שכל המתפללים כבר התכנסו בבית־הכנסת, החלה נוהרת התהלוכה מבית הכלה בלוית קרובות מחותנות וסתם חברות, כולן מקושטות בשמלות המפוארות ביותר — ובאמצע קרנה דמותה של הכלה אושר ונחת. מכל הבתים ליוו את הרעיה הצעירה בברכות ובאהבה לרגל שמחת ביקורה הראשון בבית התפילה. בבית־הכנסת הובאה לכותל המזרח שב„עזרת־נשים", ומאות המתפללים נשאו את ראשיהם בהערצה אל הכלה הנאה והחסודה ובכך קיבלוה לחיק הקהלה הקדושה.

בית־הכנסת הגדול שימש גם מקום לכינוס אסיפות־עם, חגיגות־עם ולקבלת פני אורחים נעלים.

בית־המדרש ה„קוזצקי". אחרים לגמרי היו פני בית־המדרש הזה, השני בגדלו בבתי־הכנסת של קרמניץ. כמה מאות מתפללים התוועדו כאן בשבת וגם בימות השבוע. האולם היה גדול וחלונות גדולים בו. על הקירות — ציורי חיות ועופות בצבעים ססגוניים שהשרו הלך־רוח מיוחד. סברות הרבה רווחו בין הבריות על מקור השם של בית־המדרש והיו שסברו שמקורו בכך, שהתפללו בו בחפזון כדרך קוזקים... גם כאן היה הקהל מגוון: בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, רוכלים, סבלים, אנשים בלא מקצוע מסוים וסתם עוברי־אורח. בית־המדרש היה מחולק לשניים ע"י „עזרת־הנשים", שהיתה בנויה כיציע וכמין גג בשליש משטח בית־הכנסת. רעש תמידי היה כאן. אנשים נכנסים ויוצאים. הרבה „מניינים" התפללו בו בזה אחר זה, ואם החמצת „מנין" אחד, הרי לפניך שני ואף שלישי. התפילה היתה בקול רם, תוך כדי הליכה הלוך ושוב על פני בית־הכנסת. שולחנות גדולים עמדו לאורך האולם, וכל שולחן שימש מרכז לחבורות מסויימות. ליד שולחן אחד קראו בעתון, ואילו ליד השולחן השני משלו בכיפה הציונים דמתא. בתלמוד־תורה לא עסקו כאן. כאן נאמו נואמים ציוניים, מגידים דרשו את דרשותיהם, מתפלליו של בית המדרש הזה היו מן המאזינים המצויינים ביותר.

בלילות החורף החלו החנונים ואנשים שקפאו כל היום בקור מתכנסים לבית־המדרש, נטלו בחפזה את ידיהם, נגבון במגבת הארוכה והלחה ואצו לחמם גופם ונשמתם, והעיקר — להיות בצוותא עם יהודים, לחטוף אמירה טובה, מעט חדשות או לעיין במודעה שנתפרסמה לקהל.

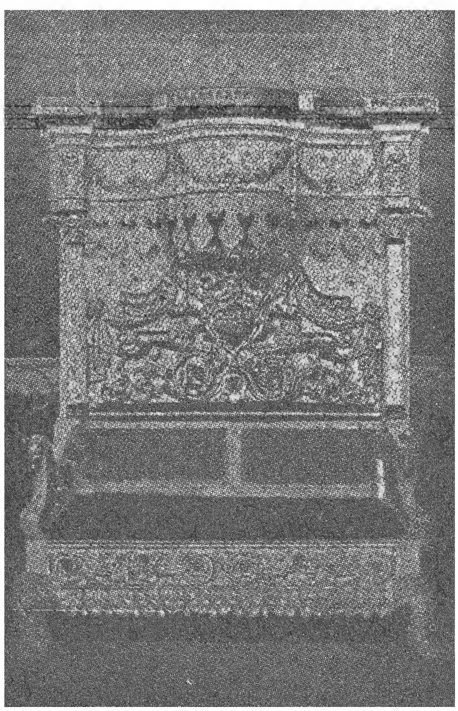
הדמות המענינת ביותר בבית־המדרש הזה היה החזן ר' ישראל. יהודי גבה־קומה שזקן שחור ונאה יורד על מדותיו ולבושו תמיד נקי. היה עוזרו של החזן משה־חיים. תמיד מצאת אותו בבית־הכנסת, תמיד שקוע בעניני רוח. אהוב ומכובד היה על הבריות. הליכותיו האצילות ומאור פניו לכל אדם עוררו כבוד ויקר כלפיו.

פרק מיוחד הם הימים הנוראים ב„עזרת־הנשים". ליד השולחנות הארוכים יושבות נשים רבות מדלת העם, שלא ידעו להתפלל ב„מחזור". בראש השולחנות נשים היודעות פרק באמירת התפילה, קוראות בקול את התפילות והתחינות ומראות באותות ובסימנים לקהל הנשים, אימתי עליהן להתחיל לבכות... לא אחת החלו על פי טעות לבכות קודם הזמן, ואז פרצה יללה ובכיה מפי מאות נשים. הגברים למטה החלו דופקים ברוגזה על דוכניהם והיו מצעקים בלפי מעלה: „נשים, נשים, עדיין לא"... אז שככה הבכיה לאט לאט. נפשות תמימות ויקרות. כך בילו את החגים. ומאוחר בלילה הלכו לאטן דרך סימטאות־השוק לבתיהן, מקום שם חיכו להן באורך־רוח בני־ביתן לסעודת־הערב.

בית־המדרש הישן. שלווים ומתונים היו מתפללי בית־המדרש הישן. היה זה בית־התפילה של בעלי־בתים נאים, סוחרי־יערות, סיטונאים, כגון משפחת בוקימר,

לסצובר, קפוזר, משפחת כ״ץ, השוחט ליב. מן האינטליגנציה היהודית התפלל כאן ד״ר לאנדסברג. כמאה וחמשים איש מנה קהל המתפללים כאן. בית־המדרש היחידי ברחוב שירוקא בלי „עזרת־נשים״, וכן בית־התפילה היחיד שבו התפלל רב, הוא הרב הקשיש מקרילוביץ. כאן התפללו גם בעלי־מלאכה זעירים, ובכל שבת היו קוראים את התורה בשביל עצמם, לרוב בביתו של אליעזר ווקמן. כאן חילקו ביניהם את העליות לתורה, ואחרי תפילת „מוסף״ קידשו על היין. „יהודים של שבת ויו״ט״... הגבאי של בית־המדרש, סוחר־יערות, ראה כבוד מיוחד לעצמו לשאת כמעט בכל הוצאות בית־הכנסת.

הוד והדר נסוך היה על בית־המדרש בערב יום הכפורים, בליל „כל נדרי״. ב„פלוש״ עמדו הרבה ארגזי־חול ובתוכם תקועים נרות־שעוה גדולים. קהל המתפללם איש איש במקומו. דומית־מות שרוייה בבית־הכנסת הקטן, איש איש מתפלל בלחש „תפילה זכה״. הרב הישיש עולה על הבימה ופותח בקול חרישי דרשתו, דברי מוסר ההולמים את השעה ומסיים בברכת שנה טובה לקהל המתפללים. הקהל מקשיב לדברי הרב ביראת־כבוד וברוממות הנפש.

כסא אליהו הנביא (לברית מילה)
בבית הכנסת הגדול

אליהו הנביא שטול (דינט אויף ברית־מילה׳ס) אין דער גרויסער שול.

יפה היתה ברכת הכהנים בבית־המדרש הישן, שבירך בטקס מיוחד הכהן ר׳ איצי שקורניק, סוחר מנופקטורה, הוא ובניו. היה זה יהודי נאה בעל זקן ארוך מעוטף בטלית עם עטרה גדולה. הוא וחמשת בניו התיצבו לנטילת ידים קודם ברכת כהנים. שלושה לויים עם נטלות מיוחדות בידם יצקו מים על ידי הכהנים, וכשהתיצב ר׳ איצי כהן בתווך —

מוקף חמשת בניו ובירך בלויתם בניגון מיוחד את הקהל הקדוש — הרי סוחר־האריגים מכל ימות השנה לבש הוד והדר כמראה כהן גדול...

אחרי התפילה הקיף קהל המתפללים את ד״ר לאנדסברג הישיש, כדי לשמוע מפיו על ארץ ישראל שראה בעיניו בביקוריו. כמעיין המתגבר נהרו סיפוריו, והקהל לא עייף ולא יגע משמוע לאיש שזכה לראות במו עיניו את המראות הנפלאים בציון תפארתנו...

„בית תפילה״. בלכתך עם רחוב בית־הכנסת ובאת לבית־הכנסת השני של הסוחרים — „בית תפילה״. כאן התפללו משפחת קיטאי, לאנדסברג ורבים אחרים ממעמד זה. „בית תפילה״ היה תמיד מלא מתפללים מפה לפה. כאן היה גם מרכז חדשות העיר. עטופי טליתות עמדו מבחוץ ב„פלוש״ ובסימטה הצרה, חבורות חבורות שוחחו שיחות־חולין מעניני העיר. שנים רבות שימש כאן גבאי סוחר־הברזל קיטאי, שהיתה לו גם „חזקה״ על אמירת „אתה הראית״ בליל שמחת־תורה. אכן, קהל המתפללים הצעירים ניסה פעם למרוד נגד ה„חזקה״ הזאת, ואחד מן הסוחרים הצעירים גם שילם כסף רב בעד הזכות הזאת, אך ברגע זה קמו בעלי־בתים חשובים ונטלו בזרועם את קיטאי הזקן והביאוהו לעמוד־התפילה. כך נכשל נסיון ה„פוטש״... וקהל הצעירים נכנע כניעה גמורה, נראה, שבמהפכנים גדולים לא נתברכה קרמניץ...

המונים רבים נהרו ל„בית תפילה״ בלילי „סליחות״. טעם מיוחד היה לאמירת „סליחות״ כאן, והדי התפילה על ניגונם הנוקב המיוחד נישאו למרחקים.

הקלויז של איצי בדריק. על שום־מה נקרא בית־כנסת זה בשם קלוז, ומי היה איצי בדריק — לא ידעו לספר בני הדור. ידוע רק כי אחרי שעלה באש בנו את הקלויז מחדש בתור בית־כנסת לסוחרים ובעלי־מלאכה זעירים. גבאי שימש כאן ברל רויב, סוחר אריגים. רוח קלה שררה כאן. היו אלה אנשים נוחים ובעלי־חוש למילתא דבדיחותא. לא אחת נהגו בתפילת ליל־שבת להגות מן המסילה את החזן ולהביאו לנוסח של „יום־טוב״. הזקנים היו מתרעמים לכאורה, אך לא יכלו להצפין את חיוכם נוכח יגיעתו של החזן לחזור למסלול של ניגון שבת...

בית הכנסת הקטן של הסבלים. בחצר בית־הכנסת הגדול, באחד מן הפרוזדורים הארוכים, נמצא בית־הכנסת הקטן של סבלי העיר. כל ימות השבוע מתכנס כאן בקושי מנין מתפללים, ואולם בשבת באים כל סבלי העיר שכללו שתי קבוצות: עם האחת נמנו סבלים צעירים, שהיוו מעין קואופרטיב של בעלי עגלות גדולות ועסקם בהובלת סחורה מן הרכבת לעיר. הללו לא התעסקו בעבודות זעירות או סחיבת חבילות ושקים. בעבודות אלו עסקו קבוצת הסבלים הקשישים. אלה ואלה גברתנים ומוצקי־גו, בעלי לב יהודי חם, נכונים תמיד לעזור איש לרעהו. מובן, שבראש בית־הכנסת עמדו הקשישים שמהם נתמנו ארבעה גבאים והכל סרו למשמעתם. אחרי ששת ימי עמל התכנסו הסבלים בבית־הכנסת הקטן שלהם. מגפיהם מצוחצחים למשעי, המכנסים מופשלים מעל המגפיים ולבושים בקפוטות מימי החתונה. בשבת לפנות בוקר אמרו כאן תהילים והיו אלה אומרי התהילים הטובים שבעיר. מכל קצוי העיר נהרו אנשים אל הסבלים, כדי לומר אתם תהילים קודם התפילה. בניגון ערב ובכוונה מיוחדת, בלי להבין לפירוש המלות, חזרו האנשים הפשוטים מזמור אחרי מזמור על כל פרקי תהילים מכל ימות השבוע. גם בשבת אחר הצהרים, אחרי שעות השינה, התאספו כאן לשמוע לפרשת השבוע מפי הירש איציק המלמד. יהודי בא־בימים בעל זקן אפור, שביקש לקיים מצוה מיוחדת וללמד לאנשים פשוטים פרשה של חומש בלויית סיפורי־מעשיות מהמדרש ו„עין־יעקב״. היה זה להם, לאנשים הפשוטים, עונג־שבת אמיתי, תגמול ופיצוי בעד ששת ימי עבודה קשה.

כך ישבו והקשיבו עד רדת החשכה, ורק אז התפללו מנחה וערכו סעודה שלישית כדת, לגמו לגימת י״ש הגונה וקינחו בחלה ובמליח כבוש. אחרי זמירות ותפילת מעריב שבו איש איש לביתו ולסבלותיו.

בית הכנסת הקטן של החייטים. כאן התפללו בשבת ובמועד החייטים והפרוונים הזעירים שעבדו בשביל אכרי הסביבה. בכל ימות השבוע קשקשו מכונות־התפירה בבתי־המלאכה הזעירים שלהם, הם שנדדו ב„ירידים״ על פני כפרים ועיירות, כדי למכור סחורתם. וביום השבת, אחרי טלטולים במרחקים בגשמים ובשלגים, התכנסו כאן בבית־מקדש־מעט שלהם, השיחו זה לזה מקורותיהם ומנסיונותיהם, ואחר התפילה הלכו זה לזה לקדש על הכוס. היו ביניהם גם יודעי־נגן. ליד מכונת־התפירה שרו זמירות־עם ודברי־חזנות יפים ביותר, ואף אמנם נחשבו הם בין „המבינים״ הטובים ביותר בחזנות שבעיר.

בית הכנסת הקטן של הקצבים. מקומו היה ברחוב הקצבים ליד האיטליזים הגדולים. כאן התפללו כל הקצבים והשוחטים שעבדו אצלם, בחורים כארזים ואמיצים. בשבת באו לבושים חליפות־הדר ובראשם לייבצ׳י הגביר. לעתים קרובות פרצה כאן מחלוקת כגון בשל „חזקה״ על שוחט, בחירות לקהילה וכו׳. אכן, היתה זו מחלוקת לשם שמים, ובית הכנסת איחד את כולם.

אין לשער את השמחה שהיתה שרויה כאן בשמחת־תורה. השתייה היתה כדת, וי״ש שתו כאן יותר מאשר במקום אחר.

בית־הכנסת של החסידים. לפני דורות אחדים היה מתפלל כאן האדמו״ר מקרמניץ ר׳ מרדכי׳לי, ומאז נקרא „בית הכנסת של החסידים״. בעשרות השנים האחרונות היה זה בית־הכנסת של הרב מפיוטרקוב והיה קשור בדלת צדדית עם דירתו של הרב. הרב היה בא מפעם לפעם ללמוד תורה בבית־הכנסת, והיה זה המקום היחידי בעיר שבו למדו תורה ערב ערב. גם בשעות היום היה נכנס לכאן יהודי כדי „לחטוף״ דף גמרא. שולחן ערוך עמד כאן מלא ספרים. ליד הקירות היו עמודים בשביל לומדים לעצמם.

בית־הכנסת דנישביץ. גם בית־תפילה זה שנמצא בחצר בית־הכנסת השתייך לפנים, לפי השמועה, לחסידי הרבי דנישביץ. ואף סיפרו כי בציציותיהם של הנישביצאים שזור פתיל של תכלת, אשר רק הרבי דנישביץ ידע את סוד צביעתו. אך כל זה היה כנראה בעבר הרחוק. וכיום לא נבדלו מתפללי בית־הכנסת דנישביץ בסדר תפילתם ובמנהגיהם ממתפללי שאר בתי־כנסת שבעיר.

היה רבי אחד בעירנו והוא הרבי ר׳ משקה׳לה, אלא ש„שולחן חסידות״ לא ערך ו„פדיון״ לא לקח. הוא שכן בדירה נאה והיה לו בית־תפילה משלו שבו התפללו בני ביתו ומקורביו.

מקום־תפילה פרטי שכזה היה גם לר׳ הירש מנדל רוכל, סוחר אמיד וראש משפחה מסועפת. חלקה הגדול של המשפחה היו ציונים, בעוד שיתרם לא אבו לשמוע על הציונות. ר׳ הירש מנדל הקים בחצר ביתו בית־כנסת בשביל בני משפחתו הענפה, שמשום כבוד בעל־הבית היו באים ומתכנסים להתפלל עמו בימי שבת וחג.

*

אלה הם בקצרה תולדות בתי הכנסת ובתי־המדרשות של קהילת קרמניץ. כאן בכתלי בית־מקדש־מעט בילו אבותינו מדורי דורות שנות שמחה וצער, כאן טוו את רקמת חייהם שנקרעה באכזריות בידי המרצחים.

יונתן קוצ׳ר (תל־אביב)

י״ח בתי כנסת

אלה אזכרה ותהמה עלי נפשי, בתי כנסיות ובתי מדרשות שבעירנו קרמניץ אשר לא פסק בהם קול תפילה הן בשבתות ומועדים והן בימות החול, ועתה חרבו ונשמו עם חורבן הקהלה.

אמרתי אציב אף להם ציון, ארשום על ספר את בתי הכנסת שהיו בעירנו בשנים האחרונות לפני חורבנה ומנינם י״ח:

א. בית הכנסת שבפרבר הווישנווצאי, בבית פייבל פלדמן.
ב. בית הכנסת של הדיין ישראל׳יקל (לרנר), בבית משה קפוזר.
ג. בית הכנסת של הירש מנדל רוכל, ברחוב סלובצקי.
ד. בית המדרש החדש („קאזאצקע בית מדרש״), ברחוב שירוקא.
ה. „יענקאלי׳ס קלויז״, ברחוב קלדקובא.
ו. הקלויז של בעדריק, ברחוב קראבצקא.
ז. בית הכנסת של חייטים („שניידר שולכל״) ברחוב קראבצקא.
ח. בית תפלה, ברחוב קלדקובא.
ט. בית המדרש הישן, ברחוב שירוקא.
י. ביהכ״נ של הקצבים („קצבים־שטיבל״), ברחוב האיטליזים.
יא. ביהכ״נ של חסידי רוזין („נישוויצער שולכל״), בבית יצחק באט.
יב. ביהכ״נ של החסידים („חסידיש שולכל״).
יג. ביהכ״נ של המגיד („מגיד שולכל״), בחצר ביהכ״נ הגדול.
יד. בית הכנסת הגדול.
טו. ביהכ״נ של הקהל („קהל שולכל״), ליד ביהכ״נ הגדול.
טז. ביהכ״נ של החייטים („שניידער שולכל״), ליד ביהכ״נ הגדול.
יז. ביהכ״נ של הפרבר הדובנאי.
יח. ביהכ״נ של ר׳ משקה׳לי.

הרשימה נערכה לפי סדר הרחובות, מקצה העיר ועד קצה, וכלולים בה גם מקומות התפלה הפרטיים־למחצה.

ליאון הוכברג וזאב שומסקי

המצב הכלכלי בין שתי מלחמות עולם

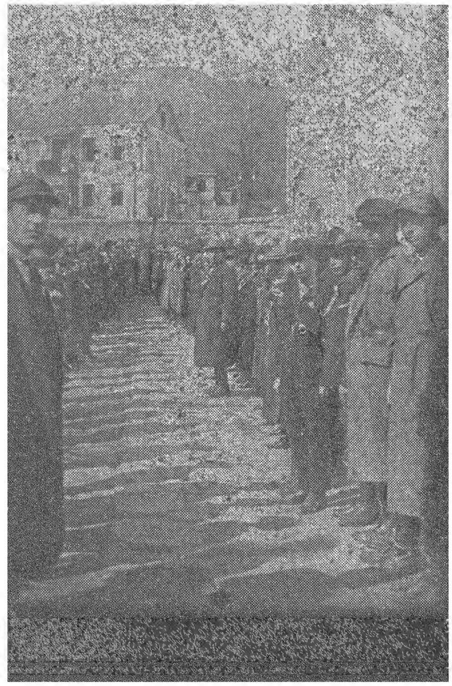
עם תום מלחמת העולם הראשונה ולאחר תקופת פטלורה ושלטון הסובייטים, עברה העיר קרמניץ לשלטון הפולנים. האוכלוסיה היהודית שמעמדה נהרס בימי המלחמה, נכנסה לשלב חדש בחייה הכלכליים. המבנה הכלכלי של הישוב היהודי בתקופה הצארית — רובם המכריע עסוקים במסחר, חלק ניכר במלאכה וכן במפעלי תעשיה ומיעוטם במקצועות חפשיים — לא השתנה הרבה בתקופה הראשונה לשלטון הפולנים. שוב נפתחו החנויות הזעירות ומחסני הסיטונאים. נוסדו או נפתחו מחדש כמה מפעלי־תעשיה

ובעל־המלאכה פתח שוב את הסדנא שלו. אולם בשנים 1919—1925 היה ביקוש רב לסחורות, ויהודי קרמניץ היו אז הספקים העיקריים ומכווני החיים הכלכליים של הסביבה. היו מביאים סחורות מהאיזורים המערביים של פולין ומייצאים תוצרת חקלאית. גם האינפלאציה של המטבע הפולני גרמה למחזור סחורות מזורז. אפשר לומר, שהיתה זו תקופה של „פרוספריטי" ליהודי קרמניץ. אכן, תקופה זו לא ארכה.

בשנת 1922 החל ייצוב המטבע הפולני, שגרם גם לייצוב בחיי המסחר. המחזור המסחרי נעשה נורמלי יותר וגדל הצורך באשראי. באותו זמן נוסדו בקרמניץ שני בנקים יהודים: א) הבנק לאשראי הדדי, בהנהלתו של ראובן גולדנברג, ששאב אמצעיו מפקדונות חבריו, מדמי־החבר וכן מהלוואות של הבנק המרכזי לאשראי הדדי בוארשה. ב) קופה להלוואות בלי רבית (גמילות חסדים קאסע), בשביל החוגים הנזקקים לסעד בדרך של אשראי. קופה זו נתמכה גם ע"י המרכז בוארשה וכן בכספי ג'וינט. אמנם שני מוסדות אשראי אלה לא היה בכוחם לספק במלואו את הצורך באשראי למחזור המסחרי.

על אף קשיי ההסתגלות לתנאים החדשים נראה שתקופה זו, 1919—1925, היתה מבחינה כלכלית הנורמלית ביותר ליהודי פולין וליהודי קרמניץ בכללם. יהודי העיר והסביבה התקרבו אל האדמה ולמסחר בפרי האדמה. בימי הצאר אסור היה, כידוע, ליהודים לרכוש אחוזות ואף לגור בכפרים, ואילו עתה הוסר האיסור. ואכן, אחדים מיהודי קרמניץ רכשו אחוזות (האחים בליט ועוד אחדים) וכמה מהם היה חוכרי אחוזות. סחר התבואה, הן לאקספורט והן לצריכה המקומית, היה כולו בידי היהודים עד לשנת 1933, שאז נוסדו קואופרטיבים פולניים למכירת התוצרת החקלאית ומסחר התבואות עבר בחלקו הרב לידיהם. ניצול היערות העסיק אף הוא יהודים לא מעטים. מרבית שטחי היערות שבסביבה היו קנין הליציאום ובהם הועסקו יהודים כמומחים וכמנהלי העסקים וכן כסוכני מסחר העצים. הוא הדבר ביערות שהיו שייכים לבעלי אחוזות פרטיים. גם בהם עסקו יהודים כמנצלי חלקות־יער וכבעלי מנסרות או חוכריהן (ידועה המנסירה הגדולה בוורבה שהיתה שייכת ליהודים בחו"ל ושימשה זמן רב בסיס לקיבוץ „החלוץ" בוורבה). מסחר העורות והפשתן היה אף הוא ברובו המכריע בידי יהודים. וכן מפעלי התעשיה שהיו אז בעיר ורובם אף העסיקו פועלים יהודים. יצוינו שתי טחנות הקמח שבעיר (של עובדיס ושל ברודסקי), טחנות הקמח שבסביבה שהיו חכורות בידי יהודים, תעשיית הכבול, תעשיית הגיר של חיים גרינברג, תעשיית הלבנים של ווייסמן, שני מפעלים גדולים לתעשית נעלים (פרישברג, גרינברג), תעשית ממתקים, בתי דפוס ועוד. כמה וכמה יהודים עסקו כקבלני בנין, מהם גם בהיקף גדול. בין מפעלי התעשיה היו אחדים שהעסיקו עשרות פועלים כל אחד. ענפי המלאכה היו רובם בידי יהודים: נגרות, מסגרות, פחחות, חיטות, סנדלרות, עגלנות, ספרות, קונפקציה. וגם אלה העסיקו פועלים שכירים. רוב בתי המלון היו בידי יהודים וכן התחבורה על כל צורותיה: עירונית ובין־עירונית, רכבים, עגלונים, נהגים, נהגי־משא, סבלים, מובילי־מים, כמימים ימימה. עקב ריבויים של פועלים ועובדים שכירים, בתעשיה, במלאכה ובמסחר, קמו איגודים מקצועיים וועד עירוני שפיתח פעולה מקצועית ותרבותית ענפה ואף קיים קלוב ספורטיבי משלו. האיגוד המקצועי עמד, בדרך כלל, תחת השפעת הקומוניסטים, אך גם „החלוץ" היה משתדל לכבוש השפעה בתוכו. בתקופה מאוחרת יותר התארגנו הנגריות (כמה עשרות בתי־מלאכה ובהן מאות עובדים) לקואופרטיב, ביזמתו ובהנהלתו של ניוניה שטרן, לשם קניה משותפת של חמרי־גלם ומכירה משותפת של התוצרת, ביחוד רהיטים.

למנגנון הממשלתי לא הצליחו יהודים לחדור וכן לא למנגנון העיריה. השלטונות

קבלת־פנים לפילסודסקי ליד
בית־הכנסת הגדול (1922)

קבלת־פנים פאר פילסודסקי־ן
ביי דער גרויסער שול (1922)

הפולנים מנעו חדירת יהודים. רק בתחנת החשמל העירונית עבדו יהודים, וגם זה משום שהיתה שייכת קודם ליהודים וכאשר עברה לרשות העיריה — עברו עמה גם עובדיה היהודים.

בשנת 1925 נסתמן כיוון דפלציוני במדיניות המטבע בפולין. אז התחילה הממשלה להפקיע את אמצעי המחזור מידי האוכלוסיה ע״י הטלת מסים וארנוניות כבדים. במיוחד הכבידו השלטונות את אכפם על המסחר, הואיל והיה ברובו בידי היהודים. ואכן, אין לך דבר קל יותר מאשר להעמיס על עגלה את סחורותיו של החנווני המפגר במסיו (ובמקרים רבים הספיקה לכך עגלה אחת בלבד), למען ישמעו וייראו שאר החנוונים. זוהי התקופה הידועה בשם „תקופת גראבסקי״. רוב יהודי קרמניץ שהתפרנסו על המסחר, מעמדם נהרס אז. לא הועילו גם הבנקים שלנו, על אף האמצעים הנוספים שקיבלו אז ממרכזיהם שבווארשה. הבנק הפולני בקרמניץ, שאמצעיו היו יותר מרובים, פעל .רק מעט בקרב התושבים היהודים.

כזה היה המצב כאשר החלה מלחמה גלויה נגד המסחר היהודי מצד השלטונות הפולנים. נפתחו צרכניות פולניות בכפרים ובעיר, בתמיכת השלטונות, במטרה להפקיע לחלוטין את המסחר מידי היהודים. מסע זה של טיהור המסחר מיהודים החל בשנת 1933 והוגבר ביותר בשנת 1936 עד למלחמת העולם השניה. בעלי המלאכה נפגעו אף הם, באשר היו קשורים בשאר האוכלוסיה.

מחמת השפל הכלכלי רבו מחוסרי הפרנסה בין יהודי העיר, התזונה ירדה ועמה רמת

הבריאות של האוכלוסיה. היאוש גבר וגדל הלחץ על המוסדות הסוציאליים של הקהלה, ואלה מצדם לא היה לאל ידם להענות לנזקקים כמידת הצורך. רבים נעזרו ע״י קרוביהם שבאמריקה, ואף המוסדות הציבוריים נזקקו לתמיכה זו. לאיזו מידה של דלדול הגיעו באותן השנים נוכל ללמוד מהעובדה הטיפוסית, כי בהגיע התמיכה החדשית מה„לאַנדס־מאַנשאַפט״ באמריקה (בדרך כלל — סכומים פעוטים: 100—120 דולר לחודש), היו מבשרים על מאורע זה בעתון המקומי ואף היו מפרסמים כיצד חולקו הסכומים בין המוסדות: לזה 5 דולר, לזה 10 וכו׳.

כזה היה המצב הכלכלי של מרבית האוכלוסיה היהודית שבקרמניץ עם פרוץ מלחמת העולם השניה.

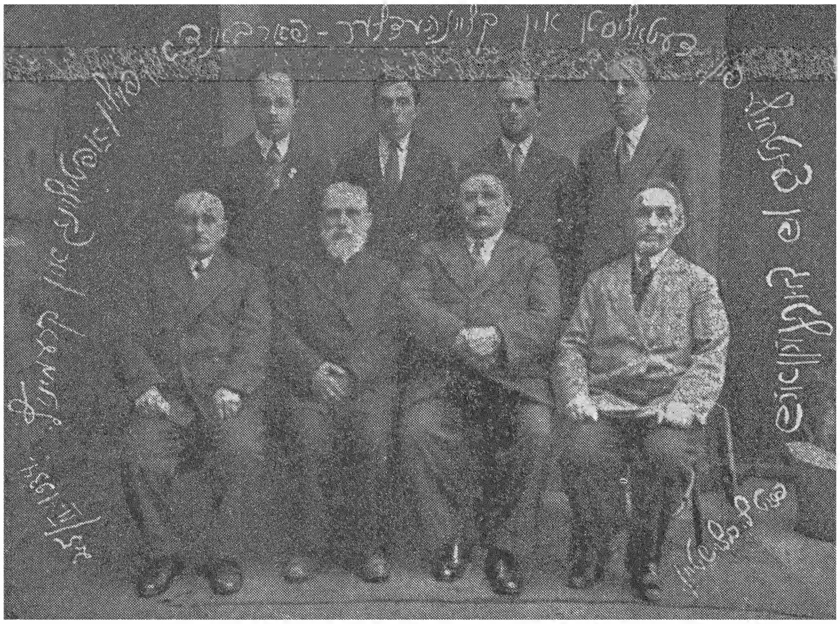
משה שניידר (רחובות)

הבנקים היהודיים

לאחר מלחמת העולם הראשונה היתה האוכלוסיה היהודית בקרמניץ מדולדלת מאד מבחינה כלכלית: רבו מחוסרי עבודה, מחוסרי הפרנסה ודלי־ההכנסה. אולם עם הייצוב המדיני בחבל ארץ זה שסופח לפולין נראו גם סימנים להבראה כלכלית. נתחדשו קשרי המסחר עם הכפר, והרי הסביבה משופעת היתה בתוצרת חקלאית מגוונת הן לצרכי המקום והן ליצוא. טבעי הדבר, שהתפתחות זו הגבירה את הצורך באשראי בנקאי. אמנם קיים היה בעיר סניף של „הבנק הפולני״, אולם עסקיו היו בעיקר עם בעלי האחוזות, ואילו קשריו עם הסוחר ובעל־המלאכה היהודי מצומצמים ורופפים היו.

באותה תקופה נוסדו בקרמניץ שני בנקים יהודיים: בנק לסוחרים שבראשו עמד ראובן גולדנברג (מנהלה של „האגודה לאשראי הדדי״ לפני מלחמת העולם הראשונה) ו„בנק פאָוושעכני״ (עממי) ובראשו שמעון גנדלר. שניהם היו בעלי יזמה ואחריות, בקיאים בעניני בנקאות ובעלי תפיסה מעשית בפעולתם הכלכלית. נמצאו גם כוחות ציבוריים מתנדבים ומהם הורכבו ההנהלות וועדות הבקורת של הבנקים, ועד מהרה רכשו לעצמם מוסדות אלה את אמונו של הקהל הרחב. נרשם מספר רב של חברים, ושני הבנקים פיתחו את פעולתם בתנופה של בנקים מודרניים גדולים ומאורגנים יפה והשפעתם הורגשה בחיי הכלכלה. הסוחר השיג את האשראי המוגדל הדרוש לו וכן בעל המלאכה. הוקמו מחדש והורחבו בתי מסחר ובתי מלאכה, ונוספו מפעלים חדשים. הפריחה הכלכלית היחסית הביאה עמה תנועת בנין מוגברת. צצו בתים חדשים והבתים הישנים שופרו, והעיר שינתה את מראה החיצוני. בענף המנופקטורה והמכולת נפתחו בתי־מסחר חדשים. כמה מפקידי המסחר שעבדו בעבר אצל הסוחרים משה רוכל, האחים בקימר, האחים לנדסברג ואחרים, פתחו חנויות לעצמם, ביססו את מעמדם ואף עלו על בעליהם הקודמים. כן נהנו הרבה מהבנקים היהודיים סוחרי־התבואה הסיטונאים שנזקקו תמיד לאשראי רחב לפי היקף עסקיהם ואשר „הבנק הפולני״ לא בא לזערתם. בדרך זו החזיקו שני הבנקים האלה בידיהם כמעט את כל ענפי המסחר, התעשיה הקטנה והמלאכה, ועודדו את חיי הכלכלה של יהודי העיר.

הצד הציבורי של הבנקים האלה עמד גם הוא על רמה ראויה. בתור אגודות

הנהלת איגוד הסוחרים הזעירים (1934)
פאַרוואַלטונג פון קליינהענדלער־פאַרבאַנד.
יושבים (מימין לשמאל): 1)......., 2) שאול ברודסקי, 3) פיביש רוזנבליט, 4) קריבין.
עומדים (מימין לשמאל): 1)...., 2).... 3)....., יעקב צמוקון, 4) ....

קואופרטיביות קיימו מדי שנה אסיפות כלליות וחברי האגודות היו באים לאסיפות בהמוניהם, שמעו לדין וחשבון, לקחו חלק ער בדיונים. לפעמים נמתחה גם בקורת קשה ויש שלא היתה נקייה ממניעים אישיים. עם זאת הוכיחו החברים הבנה בעסקי הבנקים, גילו חרדה לקיומם וגם השכילו לבחור להנהלות אישים מהכוחות הציבוריים המעולים שבעיר, שהוכיחו בפעילתם שלא על מנת לקבל פרס התמסרות רבה. לא פעם היית עובר ברחוב שירוקא בשעת־לילה מאוחרת, והנה חלונות שני הבנקים עודם מוארים וחברי ההנהלות או ועדות הבקורת עודם יושבים ודנים בענינים שהוטלו עליהם מטעם הציבור.

מבין העסקנים של הבנק לסוחרים ראוי להזכיר את אברהם וויינברג, פרלמוטר — סוחר מנופקטורה ואולשניצקי. ומעסקני הבנק העממי — יונה זייגר, שמואל גנדלמן — מזכיר ראשי ובוץ — מנהל חשבונות ראשי.

שני הבנקים היו מסונפים לאיגודים ארציים. הראשון — לאיגוד ארצי של הסוחרים היהודים בפולין, והשני — לאיגוד הקואופרטיבים היהודיים לאשראי בפולין.

נוסף על שני הבנקים התקיימה בעירנו „קופת גמילות חסדים", בהנהלת גרשטיין ושטרן, שפיתחה פעולה רחבה בין השכבות העממיות. על מוסד זה — ברשימה אחרת.

עם חורבנה של יהדות קרמניץ הקיץ הקץ גם על שני מפעלים נאים אלה, אשר שימשו ביטוי לכוח־היצירה היהודי בשדה הכלכלה והמשק. נזכור־נא באהדה את כל אלה שאינם עוד, שטרחו ועמלו בייסודם וביצורם של המפעלים אשר כוח ומוח יהודי, מלחמת־קיום עקשנית ויסוד עזרה הדדית אצורים היו בהם.

י. פורט-נוי (חיפה)

סניף ט.א.ז. – ארגון לשמירת הבריאות

מאז יסודו היה סניף ט. א. ז. בקרמניץ מלווה באהדה ורבים הפונים למרפאותיו לשם קבלת עזרה. חוסר האפשרות החמרית לפנות לרופא פרטי מצד אחד, ויחסם הלבבי של עובדי מרפאת ט. א. ז. מצד שני, גרמו לכך שבימי קבלת חולים, היו אולמי ההמתנה מלאים ומספר מקבלי העזרה הלך וגדל.

מפקחת קבועה היתה מבקרת בבתיהן של נשים הרות ואמהות צעירות.

הטיפול הרפואי הכללי במרפאה היה בידי מרת ד״ר גולנדר, ולטיפול בנשים וגיניקולוגיה היה אחראי ד״ר יוסף לנדסברג.

מחמת חוסר אמצעים ריכז הט. א. ז. בקרמניץ את פעולתו בשלושה ענפים בלבד, היינו: מרפאות, תחנת טיפת חלב ואגף ספורטיבי לנוער לומד ולמבוגרים.

הכנסות ט. א. ז. באו מתמיכות של ארגונים יהודיים בחו״ל, ממס חדשי של חברי הארגון ומכל מיני הצגות, נשפים, ימי פרח וכדומה.

בראש הסניף עמדה הנהלה נבחרת. הבחירות היו מתקיימות שנה שנה. במשך שנים רבות כיהן רופא־השיניים ד״ר זלמן שיינברג יו״ר ההנהלה. מסור לענין, מילא את המוטל עליו באמנות. גם חברי ההנהלה האחרים, כיחזקאל אופשטיין, פניה ביטלר, משה שניידר, היו ידועים אף הם במסירותם למוסד. יש לציין, כי המנגנון מילא חובותיו בעיקר בהתנדבות (המזכיר חיים גיבלבנק והאחות ניוסיה ביטלר־כץ).

בגליונות „קרעמעניצער שטימע" נזכרים כחברי הנהלת ט. א. ז. בתקופות שונות גם ח. זיגלבוים ומ. וויטעלס. יהי זכרם ברוך יחד עם עסקני ט. א. ז. האחרים שניספו בשואה.

נתנאל קגן (פתח תקוה)

למלחמת הפועל היהודי

סקירתי זו על תולדות ציבור הפועלים היהודים בקרמניץ, מקיפה את התקופה מימי קום השלטון הפולני לאחר מלחמת־העולם הראשונה ועד הפלישה הנאצית ב־1939.

קרמניץ לא נמנתה עם ערי התעשיה ועיקר פרנסתה היתה על מסחר ועל מלאכה. רבים היו בעלי מלאכה זעירים, אולם במרוצת הזמן קמה שכבה רחבה למדי של פועלים שכירים שונים כגון: חייטים, סנדלרים, תפרים, נגרים, אופים, ספרים, זבנים ופקידים.

ברבות הימים, עם גידול ציבור העובדים, נתעורר הצורך באירגון הכוחות לשם פתרון בעיות חיוניות לעובד, שיפור תנאיו והגנה מניצול, כגון: קביעת יום עבודה של 8 שעות, העלאת שכר־העבודה, פיצויים וכו׳. בהדרכת מוסדות הפועלים המרכזיים הוקמו בקרמניץ אגודות מקצ:עיות שונות. לפרקים ביקר במקום מפקח רשמי שסייע לפיתוח האגודות. מפעם לפעם פרצו סכסוכים בין העובדים למעבידים, אשר רובם יושבו בדרך של הסכם הדדי. רק לעתים פרצו שביתות שנמשכו שבועות ואשר הפועלים הוכרחו לעמוד בהן בכוחות עצמם.

הראשונים שאחזו בנשק השביתה היו פועלי המחט. הם נוצלו אז בשכר נמוך ועבדו בתנאים אנטי־סניטריים 14—16 שעות ביום, ונוסף לכך הצטרכו לעבוד בשיטת קבלנות. המצב הזה עורר התמרמרות רבה בקרב העובדים, נקראו אסיפות והועלו דרישות ליום־עבודה של שמונה שעות, לביטול שיטת הקבלנות וכו׳. מובן, שהדבר היה למורת־רוחם של המעבידים, אשר רדפו בכלל את הפועלים שהשתייכו לאגודות מקצועיות. ואמנם לא מעטים מן הפועלים, שהוטל עליהם לפרנס משפחות, יש ונרתעו מפני לחץ „בעל־הבית״. אף־על־פי־כן הצליחו מארגני השביתה להתגבר על הקשיים המרובים. השיבתים ומשפחותיהם סבלו רעב ומחסור, ורק משהושגו, לאחר משא־ומתן ארוך, תנאים טובים יותר, הופסקה השביתה.

עם התרחבות ציבור הפועלים החלה גם פעולת תרבות. נוסדה ספריה שרכשה ספרים רבים ביידיש ובשפות אחרות. הספריה משכה אליה המוני קוראים צעירים מבתי־הספר התיכוניים ואחרים, ורבים אף פרשו מן הספריה העירונית והצטרפו לספריה של האגודה המקצועית. ליד הספריה היה אולם־קריאה ובו עתונים וכתבי־עת שונים.

באותה תקופה הוקם תיאטרון של חובבים, שבו ניתן לפועלים להכיר את פרי־יצירתם של סופרים מקובלים כפרץ, שלום־עליכם, הירשבין וכו׳. התיאטרון התחבב גם בערי הסביבה והופיע בהן בהצגותיו. כן נוסדה בעיר תזמורת־מיתרים בהשתתפות כוחות צעירים, שהופיעה כפעם בפעם בקונצרטים לפני הציבור.

הוקמו שעורי־ערב להשתלמות, ביחוד בשביל בני נוער שמטעמים חמריים הוכרחו להפסיק את לימודיהם בבית־הספר וללכת לעבודה כדי לסייע לפרנסת ההורים.

גם בשדה־הספורט תפסו האגודות המקצועיות מקום מכובד. נוסד מועדון לספורט בשם „מאָרגענשטערן״ (השחר), בו עסקו מדריכים מיוחדים בטיפוח כדור־רגל, כדור־יד, אתלטיקה קלה. תחרויות־הספורט עוררו ענין רב בקרב האוכלוסיה. במרוצת הזמן גדל בעירנו נוער ספורטיבי נאה, על אף תנאים חמריים קשים. אולמות האגודה המקצועית שימשו לנוער זה מקום־מרגוע ומקום־חינוך כאחד. בהגיע הפעולה לשגשוגה הגיחו המכ־שולים, עם התערבותם של סוכני ממשלת פולין שעינם צרה היתה בפריחת ציבור הפועלים, ופועלים יהודים בפרט. מפעם לפעם נערכו חיפושים בספריה והוחרמו ספרים. בהזדמנות זו נאסרו גם חברים, ומובן שהכוונה העיקרית היתה להביא להרס פעלו של ציבור הפועלים.

עם התקרבות האחד למאי היינו נכונים למאסרים ולנגישות, אולם אף־על־פי־כן נערך חג־העבודה כהלכתו, אמנם תחת פיקוחם של שוטרי חרש. למחרת נקראו חברים מסויימים לחקירה במשטרה. דבר זה חזר ונשנה כמעט שנה שנה. חברים נאסרו, הועמדו למשפט בשל פעילות קומוניסטית כביכול, ונידונו למאסר של שנים. שני חברים גם נכלאו במחנה־הריכוז המפורסם לגנאי קאַרטוז באֶראֶזאַ. כבר אז ניתן לראות, שפולין הולכת בדרכי היטלר ועל כן גם יכלה השואה היהודית הגדולה להתרחש דוקא בתחומיה. אולם אחרי המאסרים הללו נמשכה שוב עבודת האגודות כסדרה. והנה, ב־27 בפברואר 1937, אסר השלטון את כל פעילי האגודות יחד עם חברים וצעירים רגילים מהשורה, בסך הכל 36 איש, באשמת השתייכות למפלגה הקומוניסטית האוקראינית. זאת היתה המהלומה המכרעת לחיי האגודות.

מקץ עשרה חדשים שוחרר אחד החברים ממחנה־הריכוז לאחר שבריאותו נתמוטטה לחלוטין. ארבעה חדשים אחרי־כן שוחרר גם חבר שני. שניהם עוד נפגשו בבית־הכלא אתנו, קבוצת ה־36.

שלושה ימים לפני שהועברנו לבית־הסוהר החזיקו אותנו במשטרה ושם עינו אותנו בכל מיני עינויים, כדי שנודה במה שרצוי היה לתביעה. היכו באלות על כפות־הרגלים, תקעו את קצות האצבעות בין הדלת, או שקשרו אותנו כשראשינו למטה ושפכו מים לתוך הנחירים (אז מרגיש אדם כאילו הוא טובע), או שדקרו במחטים מתחת לצפרנים — כל זה נעשה כדי לסחוט מאתנו הודעה על השתייכות למפלגה הקומוניסטית. אולם אף אחד מאתנו לא הודה בכך. אז נקטו אמצעי אחר: שיחררו שני צעירים ועשו אותם פרובוקטורים שהסכימו לחתום על כתב האשמה, שכן מפחד העינויים נשברו ברוחם ובגופם. על סמך עדותם של שני אלה הוצא פסק־דין שהטיל מאות לבית־הסוהר. מן הראוי להזכיר פה חבר אחד מבין האסירים, שפעל רבות למען ציבור הפועלים. הוא לקה קשה במחלת־לב ובמצב זה נלקח לבית־הסוהר. כל תביעותינו מהנהלת בית־הסוהר שהאסיר החולה יובא לבית־החולים, נשארו ללא מענה, עד שהכרזנו שביתת־רעב, ורק ביום השלישי לשביתה, כשהצלחנו להודיע על הדבר גם ליתר החברים והשביתה עמדה להתפשט ולהיות שביתה כללית, הובא החולה לבית־החולים ושם מת מיד. צעד זה של האדמיניסטר־ציה נעשה בסוד. אנו בעצמנו היינו הלשים כל כך ביום השלישי לשביתת־הרעב, עד שרופא בית־הסוהר ציווה להאכילנו בכוח. אולם במקרה נודע לנו על־ידי אסיר פלילי כי החבר החולה הובא לבית־החולים, ואז הפסקנו את השביתה. הנהלת בית־הסוהר לא יכלה להבין כיצד נודע לנו הסוד.

בינתיים נמשכו החיים החד־גוניים בבית־הסוהר. המשטר הקשה וההזנה הלקוייה, ההגבלות, נתכוונו אמנם לשבור את רוחנו, אך התוצאה היתה הפוכה. אחרי חקירה של שנתיים החל המשפט שנמשך 8 ימים. כבולים זוגות־זוגות הובאנו למשפט, ומשמר חזק הופקד על בנין בית־המשפט. המוני אנשים צבאו סביב. למן התחלת המשפט נתגלה הפרצוף הפרובוקטיבי של עדי התביעה. הסניגורים, ובראשם ד"ר לנדאו, הוכיחו עד מהרה, כי הנאשמים חפים מפשע, ואף־על־פי־כן חרץ בית־המשפט פסק־דין של מאסר 4 עד 12 שנים.

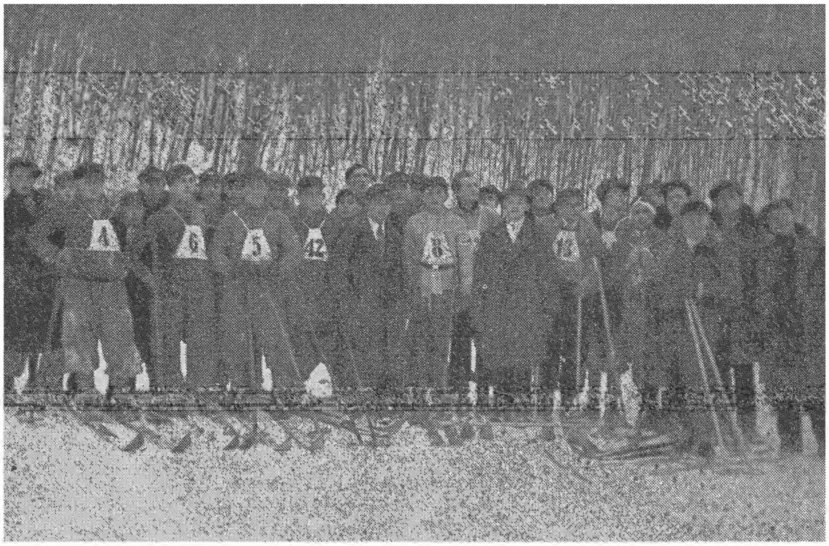
אולם אף אחד מאתנו לא ריצה את מלוא ענשו. מיד לאחר פרוץ מלחמת גרמניה—פולין, נשבר הצבא הפולני, ולאחר שנכנס אלינו הצבא האדום, שוחררנו כולנו מהכלא. רבים מאתנו נמצאו בבתי־כלא אחרים, וגם הם שוחררו ושבו הביתה. בשובנו מצאנו כי שני הבוגדים יחד עם סוכני־המשטרה הפולנית, נאסרו על־ידי השלטונות הרוסיים. על גורלם לא ידוע לנו דבר.

חיים טייטשר (תל־אביב)

הספורט היהודי

ההתעמלות, הענף הראשון של תרבות הגוף, פותחה בקרב הנוער היהודי בקרמניץ כבר בגמר מלחמת העולם הראשונה. ראשוני המתעמלים היו תלמידי בתי הספר התיכוניים שבעיר. לימים הגיע גם תורם של ענפי ספורט אחרים: כדור רגל ואתלטיקה קלה. בין ראשוני הספורטאים בעירנו היו: בנימין וויינברג, נוליק סופר, אברשה רוזנפלד, האחים ליובה ומנוס גולדנברג, עזריאל גורינשטיין, שוניה ריש, משה'קי מרגלית, ישראל גרינברג ומ. חירגא. הם גם היו מייסדי ארגון הספורט „מכבי", שממנו צמח הארגון המוצלח „חשמונאים", בימי קיומה של הקהילה היהודית בקרמניץ. רוב זמנם שיקעו בארגון ופיתוח הספורט ובהסברת חשיבותה של תרבות הגוף בחיי העם.

האופי הטופוגראפי של סביבתנו ההררית וכן קשיי־התחבורה בלמו את התפתחות הספורט. בקיץ — קשה היה למצוא מגרש מתאים בקרבת העיר. בהשתדלותו של סוניה ביטלר, חניך „מכבי" מאודיסה שהשתקע בקרמניץ, נערכה ב־1922, באולמי ביה"ס התיכוני למסחר, הופעה פומבית ראשונה בהתעמלות של תלמידי ביה"ס. מבין עוזריו

קבוצת גלשים מהמועדון „חשמונאי" (1932)

אַ גרופּע סקי־לויפער פון „חשמונאי"־קלוב

של ס. ביטלר הצטיין במיוחד יוסף טורצ'ין, חניך „מכבי" בביאַלאָצרקוב (רוסיה). הוא היה הרוח החיה של מתעמלי עירנו במשך שנים רבות. „מטה" הספורט היה בדירתו של מנוס גולדנברג ושם גם היה המחסן של מכשירינו הדלים.

וכך היתה ההתחלה: בשנת 1918 אסף דוד קלורפיין (בנו של העסקן גצי קלורפיין) קבוצת נערים יהודים מחוגי הנוער הלומד, והחל לעמלם בתרגילי התעמלות שוודית בגן

פלוגת הכשרה צבאית ב„חשמונאי"

אַ מיליטערישע צוגרייטונגס־גרופע פון „חשמונאי"־קלוב

„טיבולי". ההכרה בערך ההתפתחות הגופנית היתה עדיין רחוקה מלבותיהם של בני הנוער וכל שכן מההורים. הסידורים וה„ציוד" הפרימיטיביים ודלות לשון הפיקוד (בעברית!) עוררו צחוק. אך דוד קלורפיין עשה עבודתו בהתלהבות רבה והצליח לכבוש גם את קבוצת הנערים חניכיו־פיקודיו, שהיו מופיעים יום יום לעת ערב להתעמל על המגרש הקטן לעיני קהל סקרנים. לאחר זמן הגיע גם תורם של ענפי ספורט אחרים: כדור־רגל, ואתלטיקה קלה.

בשנת 1928 הגיעו ענפי ההתעמלות והאתלטיקה הקלה לממדים רחבים, והתנועה הספורטיבית משכה לשורותיה מספר רב של נוער יהודי. בתקופה זו יש לציין את מאמציו של החו' בראבר (חניך „מכבי" גרודנא), שעבד בעירנו כמדריך בביה"ס המקצועי של „ארט". במרוצת הזמן הצטרפו לשורות הספורטאים גם בנות. בין החלוצות שלנו היו: ר. זייגר, מ. גורינפלד, פ. בורביץ, בלה פינצברג ואחרות.

חלוצי הספורט לא הזניחו גם את כדור הרגל, שכבש לעצמו מקום מכובד. הקבוצה הראשונה אורגנה ב־1922 בהרכב: מ. חירגא, ש. ריש, ב. וינברג, נ. עובדיס, נ. סופר, מ. פורט, י. קרויט, א. גורינשטיין, מ. גולדנברג, ל. גולדברג, י. גולדנברג, א. רוזנפלד, י. רבינוביץ, י. גרינברג, מנדלקר ושניידר. באמצעיהם המוגבלים השיגו כדור, אבל לא היה באפשרותם לקנות נעלים ומדים. את האמונים הראשונים היו מקיימים בחצר העזובה של ה„תלמוד תורה" הישנה, ורק אחר מאמצים הצליחו לשכור מגרש במרחק כשעה הליכה ברגל מהמרכז, בשטח הררי שלא התאים לתפקידו.

משחקי הכדור־רגל עוררו התענינות רבה בין תושבי העיר. כעבור שנתיים, בשנת 1924, נשללה מהקבוצה הזכות להשתמש במגרש הפרימיטיבי הזה ואז נשכרה, בעזרת הציבור, חלקה בקרבת העיר שנקראה „קאלינובקה". השטח הזה הותקן למגרש ספורט מיועד לכדור רגל, התעמלות ואתלטיקה קלה.

משחקיה הראשונים של קבוצת הכדור רגל לא הצליחו. אז הוזמן מאמן־חובב שהזדמן לעיר. הקבוצה התחילה להפגש עם מתחרים מהסביבה, רמת המשחקים עלתה. היו אלה צעדיו הראשונים של המחוז כולו בכדור רגל. הפגישות והמשחקים עם קבוצות לא־יהודיות מהעיר ומחוץ לעיר עוררו התענינות גוברת ביהדות קרמניץ. היחס של

הציבור לארגון הספורט היה לענין של כבוד — נצחון או מפלה של הקבוצה היו נצחון או מפלה של כל היהדות המקומית.

כדור רגל — ספורט יקר. ההכנסות מהמשחקים לא הספיקו כדי כיסוי הוצאות החזקת הקבוצות, ורק בתמיכתם הכספית של האוהדים הצליח הארגון להתקיים ולאזן את תקציבו. בין התומכים הראשיים: יחזקאל אופשטיין, אייזיק שטיינר, מוזיא ברץ, שמחה גינצבורג, ישראל גרינברג, אשר כגן (בוזק) ועוד.

שנים רבות סרבו השלטונות לאשר את הארגון הספורטיבי היהודי היחידי, ששינה את שמו פעמים מספר בתקוה לקבל את האישור המבוקש: מ„מכבי" — ל„חשמונאים", מ„חשמונאים" — ל„חובבי ספורט", מ„חובבי ספורט" — ל„מחלקה לתרבות הגוף שליד „טאָז"". ורק ב־1928 קיבל „אגף תרבות הגוף שליד „טאָז"" גושפנקא רשמית. נבחרה הנהלה, הוכרז רשמית על קבלת חברים. הרכב ההנהלה הראשונה: יו"ר — יחזקאל אופשטיין, חברים: חיים פישמן, משה'קי מרגלית, מיכאל גינצבורג, סוניה בייטלר, מוניה כץ ואורקה זילברג. חברי הועד גילו הבנה לתפקיד שהוטל עליהם ולא חסכו מאמצים בגיוס האמצעים לפיתוח הספורט היהודי בקרמניץ. מאז החלו קבוצות שונות של „חשמונאים" להתמודד במשחקים על אליפות העיר, המחוז והחבל.

כמה חברים מהמצטיינים נשלחו לקורסים להדרכה. מבין גומרי הקורסים התבלטו: אברשה טרכטנברג וניסיה סגל בהתעמלות וא. בנדרסקי בשחייה.

מספר החברים גדל והלך. יום־יום, ערב־ערב, על מגרש הספורט — בקיץ ובאולם סגור — בחדשי החורף, נערכו אימונים, אסיפות־הסברה, פגישות של חברים. רבים מבני הנוער שהיו עד כה בלתי־מאורגנים וזמנם החפשי בילו באולמי־ביליארד ובבתי־קפה, החלו לזרום לארגון הספורט, שם מצאו מקום להתפתחותם הגופנית והרוחנית.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה עמד הספורט בבתי־הספר בכלל על רמה גבוהה למדי. חניכיהם היהודיים של מוסדות אלה היו המקור העיקרי לגידול מחנה הספורט. רוב חברינו נמנו עם ארגונים ציוניים, ועם כל גל של עליה לארץ דללו שורות הספורטאים שבעיר. את ה„גרעון" השתדלנו להשלים בגיוס כוחות נוספים מהנוער המתבגר.

אכן, כושר המארגנים, מסירות המדריכים ומאמצי המשתתפים — לא הכזיבו. כבר בשנות 1931/32 כבשו קבוצות שונות שלנו מקומות מכובדים באליפות המחוז והחבל.

קבוצת הכדור־רגל מליגה ג' עברה אחרי נצחונות מכריעים לליגה א'. באתלטיקה קלה היו בין האלופים: פסח מנדלבליט, שייקה גליקליס ולוליק יהלום. קבוצות כדור־רגל וכדור־עף נכנסו למשחקי הגמר באיזור. השחיינים משה מודריק ומוניה כץ השיגו מקומות ראשיים בשחייה ל־50 ול־100 מטר.

מקום מיוחד בתולדות הספורט בקרמניץ תפס ענף ה„סקי" — מלכת הספורט החרפי. בסביבותינו לא ידענו הרבה על ענף הספורט הזה עד שנת 1928/29. הסביבה ההררית, שעיכבה את התפתחות סוגי הספורט הקיצי, מילאה כאן תפקיד חיובי ביותר. הספורטאים שלנו השתלטו על מקצוע זה במהירות. תנאים טופוגראפיים מצויינים (אפילו ברחובות העיר התלולים), מדריכים מנוסים ומסורים (חניכי ה„חשמונאים") ומגלשים מתוצרת מקומית, הפכו את ה„סקי" ספורט עממי. כל ימי השבוע, ובמיוחד בשבתות ובחגים, היו הרי הסביבה מלאים ממתחלקי ה„מגלשים". בהרים נבנתה גם מקפצה לסקי. היתה זאת המקפצה השלישית בפולין בגדלה ובטיבה. היא הותאמה לתחרויות במסגרת פ. אי. ס. (פדרסיון אינטרנסיונל דה סקי) ואנשינו הגיעו לאליפות ואף

השיגו שיאים בסוגיו השונים של הספורט הנאה הזה. שמותיהם היו ידועים בכל קצוי פולין הספורטאית. ברל קוטר קפץ 78 מטר (השיא הארצי היה 84 מטר והשיא העולמי של הספורטאים הנורבגיים 91 מטר). שיקה זייגר גם הוא הצטיין בקפיצת סקי עם 63 מטר.

בריצת 18 ו־24 קילומטר נמצאו חברינו תמיד בין עשרת הראשונים. מהטובים היו: מלך אפרת, בבה פינגרהוט, שייקה גליקליס, קייטלמכר, חיים טייטשר ואחרים. מהבנות הצטיינו: איזה עובדיס, ט. פרידמן.

הישגיהם של הספורטאים שלנו ומאמציו של הועד הפכו את קרמניץ מרכז הסקי של היהדות הפולנית. בהנהלתם של מ. כץ וש. גליקליס קוימו מדי שנה קורסים לסקי בהם היו משתתפים נציגי רוב ארגוני הספורט היהודיים שבפולין, ובמיוחד מאזורי הצפון, המרכז והמזרח. הנהגת מחלקת הסקי של „מכבי" בפולין נמסרה לידי ה„חשמונאים" בקרמניץ.

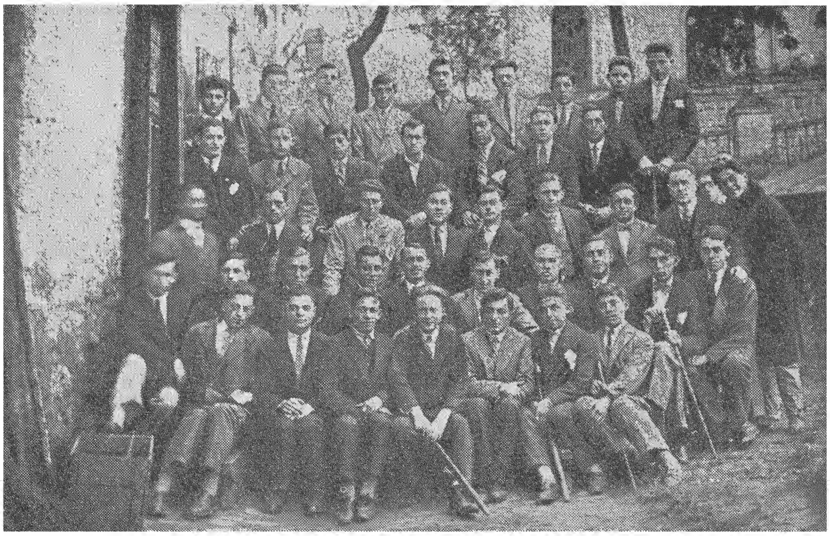
נוכח ההישגים שלנו העמידו שלטונות־הספורט הפולניים לרשותנו ציוד מלא לאימונים, וכן הנחות בנסיעות ברכבת ודיור באכסניות לתיירים חינם אין כסף.

לציון מיוחד ראוי ענין ההכשרה הצבאית של הנוער במסגרת מפעלי הספורט. בשנת 1932, בהיות אגודת הספורט בגלגול של „טאַז" מבחינת האישור הרשמי, עלה בידי מנוס גולדנברג להתקשר עם השלטונות הצבאיים במטרה לתת לחברי האגודה הכשרה

מסלול־הגלישה
סקי־לויף־שטעג

צבאית. הקצין הממונה על ההכשרה הצבאית של הנוער הפולני הסכים לשלוח אחד מעוזריו כמדריך. לרשות האגודה נמסרו כמה עשרות רובים והוחל באימונים שיטתיים. היתה כאן הזדמנות חשובה להכשיר את הנוער היהודי לשימוש בנשק, לאור היחסים בין התושבים הפולנים והיהודים בתקופה ההיא. במיוחד היו מעוניינים בזה אלה מחברי האגודה שראו את עתיד הנוער בארץ ישראל. אימונים אלה הגיעו ליעילות רבה כאשר

פעילי הספורט, 1931 (ספאָרט־אַקטיוויסטן)

ההדרכה הוטלה, מטעם מפקד הצבא, על מוניה כץ (כיום בחיפה), שהיה אז קצין־מלואים בצבא הפולני.

מבין עסקני החינוך הגופני בין תושבי קרמניץ היהודיים נזכיר את שמותיהם של: מנוס גולדנברג, סוניה בייטלר, י. אופשטיין, מ. ברץ, חיים פישמן, משה׳קי מרגוליס, שמחה גינצבורג, מיכאל גינצבורג, ד״ר לנדסברג, ע. זייגר, מוניה כץ ושוניה ריש. ומבין טובי חניכיו: ניוניה יוקלוב, ברל קוטר, משה׳קה רזניק, דניה גורביץ, פסח מנדלבליט.

ארגוני הספורט היוו תנועה רחבה. גם עם התגברות העליה לארץ לא פחת מספר אנשינו, ובשנים האחרונות הגיע מספר המאוגדים ל־500 צעירים. לפני פרוץ מלחמה העולם השניה גברה האנטישמיות בקרב האוכלוסיה הנוצרית בקרמניץ, ובעקבותיה נתרבו נסיונות התגרות והתנגשויות מצד הנוער הפולני. אך הספורטאים שלנו עמדו תמיד על המשמר, גברו על המתפרעים והגנו על כבוד ישראל.

תירגם מרוסית והתקין לדפוס:

מוניה כץ, חיפה

מוסדות וארגונים

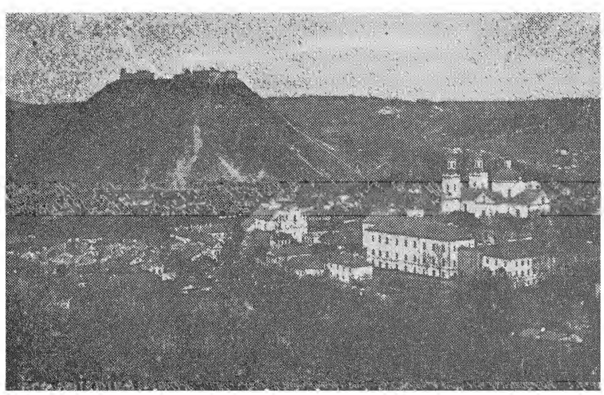
להלן רשימה של מוסדות וארגונים ציבוריים שפעלו בעירנו בשנים האחרונות עד להשמדה. הרשימה, אשר יתכן שאינה מלאה, משקפת את דמות הציבוריות היהודית בקרמניץ. יושם לב, שכל מוסד וארגון ריכז סביבו חבורה של עסקנים ומספר רב של חברים. להלן רשימת העסקנים העיקריים:

ועד הקהלה	— אביגדור פרלמוטר. המזכיר — דוד לויטון
העיריה	— עזריאל קרמנצקי (סגן ראש העיר)
הרבנות	— הרב מנדיוק
בית החולים היהודי	— משה קפוזר
בית היתומים	— סופיה קרמנצקי
מושב הזקנים	— ישראל לנדסברג
תלמוד־תורה	— שמחה יעקב בלומנפלד
חברה קדישא	— חיים זיגלבוים
הכנסת אורחים	— אייזיק הינדס
ט. א. ז.	— ד״ר ז. שיינברג
„אורט״	— חיים עובדיה׳ס
תרבות	— אבא טייטלמן
ההסתדרות הציונית	— ד״ר מאיר ליטבק, ד״ר בנימין לנדסברג
הסתדרות המזרחי	
התאחדות	
בית״ר	— ש. מורז׳יק
החלוץ	— הרשל ברנשטיין (כיום בארגנטינה)
החלוץ הצעיר	— מ. דיטון (כיום בארגנטינה)
השומר הצעיר	
הסתדרות נוער	— פ. הולצמן
„חשמונאי״, קלוב ספורטיבי	— יחזקאל אפשטיין
קלוב ספורטיבי של האגודים המקצועיים	
„דראמקרייז״ — חוג דרמטי של האגודים המקצועיים	
בנק לסוחרים	— הירש גילראנט
בנק עממי	— שמעון גנדלר
קופת גמילות חסדים	— מ. גרשטיין
קופת גמ״ח בפרבר הדובנאי	— דוד בסיס
אגודת הסוחרים	— מאיר גולדרינג
אגודת הסוחרים הזעירים	— דוד גולדנברג
אגודת בעלי המלאכה	— שלמה פינגרהוט (חבר הנהלת העיריה)
ועד עירוני של האגודות המקצועיות	
אגודת הפקידים	— מ. רבינוביץ

אגודת החייטים — מ. גולדשר
אגודת הספרים — י. טייטשר

בתי כנסת

בית הכנסת הגדול — ישראל מרגלית
בית המדרש הישן — א. ת. קטרבורסקי
בית תפלה — יחזקאל אפשטיין
בית המדרש החדש — דב קרמנצ׳וצקי
בית הכנסת לחסידים — שלום גיבלבנק
" " אלכסנדרסקי — דוד שוורצבלט
קלויז שאפובל — דב רום
ביכ״נ לחייטים — אברהם שטיוולמן
" לקצבים — ירחמיאל בזפוייסניק
" איזביצר — אשר כהנא
" קהל — פנחס באלטש
בית המדרש החדש בפרבר הדובנאי — אלי פישמן
בית המדרש ה.שן בפרבר הדובנאי — שלמה מטלר

הר ה„בונה" וסביבותיו
דער „באָנאַ"־באַרג און זיין אומגעבונג

ציונות, החלוץ, עליה

ישראל ביברמן (ירושלים)

לתולדות ה„אורגניזציה"

ה„אורגניזציה" — שם דבר היתה בעירנו. לא היה כלל צורך לפרש ולומר „המועדון הציוני", או „סניף ההסתדרות הציונית". רגילים היו לומר בקצרה — „האורגניזציה", והכל הבינו במה המדובר.

אכן, גלגולים רבים עברו על האורגניזציה. פעם התרחבה ופעם הצטמצמה. ידעה שנות שפל ושנות גאות, אך תמיד שימשה מרכז החיים הציוניים בעיר ואף בסביבתה, מרכז למחשבה ולפעולה ציונית על כל גילוייה. זקנים וצעירים, גברים ונשים, דוברי אידיש ודוברי רוסית ופולנית, קיבלו בכתליה את חינוכם הציוני ואת הכשרתם לחיי ציבור בכלל. מכאן נתמשכה ההשפעה על עניני הקהילה, העיריה והחיים הפוליטיים. שם נתרקמו העליות לארץ, תנועות ופעולות „תרבות".

זימן לי הגורל ללוות את ה„אורגניזציה" בפעולותיה השונות במשך למעלה משתי עשרות שנים. ואמרתי: ארשום על ספר כמה מן הגלגולים אשר עברו עליה.

תחילתה של ה„אורגניזציה" — ספריה קטנה, בלתי־ליגלית, בארון אחד, שהיה נודד מבית לבית מחשש חיפושים. שמורה בגנזי תמונה של „הספריה שעל־יד ההסתדרות הציונית בקרמניץ" ועליה מסומן התאריך: תרס"ב—תרפ"ח. מכאן שהספריה מונה את קיומה משנת 1902. אולם רשמים מן הספריה שמורים בי רק משנת 1911. זכורני, שתקופה ידועה נמצאה הספריה בדירתה של גוטיה אקסל, סמוך לפרבר הווישנווצאי. לאחר זה — בדירת ביברמן, במעלה רחוב קאזנאצ'ייסקיא. וכך נדד הארון מבית לבית. המקשר עם המשטרה בענין הספריה היה בנדרסקי. מפקד הז'נדרמים היה מודיע לו מראש על חיפוש העומד להיערך. בו ביום (או בלילה) הועברו הספרים לבית אחר, ובבוא החיפוש לא נמצא עוד כל זכר לה במקום. לפעמים חולקו הספרים לבתיהם של כמה חברים, וכעבור הסכנה רוכזו שוב בבית אחד, והספריה חזרה להתקיים. טבעי הדבר, שבספריה ובשאר הפעולות המעשיות (ה„קערות" בבתי־הכנסת בערב יום־כיפור, אוסף כסף לקרן־הקיימת, הפצת שקלים ועוד) עסקו בעיקר הצעירים. הם היו חבורה מלוכדת, שקראה לעצמה בשם „צעירי ציון", אך לא במובן של מפלגה בעלת פרוגרמה משלה, אלא פשוט ציונים צעירים.

בית־ועד קבוע לכינוסים לא היה, אלא היו מתכנסים מפעם לפעם בדירה פרטית

„מיסמכים״ ציוניים: א) מועמדי הרשימה הציונית לועד הקהלה בבחירות 1917 .ב) כסף „ציוני״. ג) כתב־הרשאה לועידה הארצית בפולין 1927. ד) פנקס־חבר של השומר הצעיר, 1935.

ציוניסטישע „דאָקומענטן״: א) קאַנדידאַטן פון דער ציוניסטישער ליסטע צו די קהלה־וואַלן אין 1917. ב) „ציוניסטיש געלט״. ג) באַגלויבונגס־קאַרטע צו דער לאַנד־קאָנפערענץ אין פוילן, 1927. ד) לעגיטימאַציע פון השומר הצעיר, 1935.

זו או אחרת לשיחות, הרצאות וישיבות. בשבתות היו מקיימים לעתים קרובות אסיפה או הרצאה על אחד ההרים, לרוב על ההר „ווידומקה״, במקום־סתר בין הסלעים. האספה, הטיול, הבילוי בחיק הטבע, שתיית חלב טרי סמוך לחליבתו — היו שלובים זה בזה. התפרקדו הבחורים בצל האשוח ושגו בדמיונות ובחלומות על חיי כפר, בחיק הטבע, בארץ־ישראל.

כך נמשכו הדברים עד ימי המהפכה. בשנת 1917 הועברה הספריה לחדר שכור בבית גאצי קלורפיין. בתחילת 1918 שכרו בחצר אבא צוקרמן דירה בת 4 חדרים בשביל מועדון ציוני, ובו גם הספריה וחדר־קריאה. הוזמן ריהוט ונוספו ספרים רבים בשלוש השפות: אידיש, עברית ורוסית. שם שוכנה ה„אורגניזציה״ במשך כשנתיים, עד אשר נכנסו לעיר הפולנים ואסרו על קיומה של ההסתדרות הציונית. המועדון נסגר והספריה הועברה לבית־המחסה לילדים של ה„ג׳וינט״, שבבית קומרביץ, ליד „מכבי האש״.

כשנתיים התקיימה ה„אורגניזציה" קיום בלתי־ליגאלי. אולם פעילותה לא פחתה. בשנת 1920 נערך שם נשף־פורים גדול עם ריקודים, מזנון ונגינה. בשעה אחת בלילה נשמעו פתאום דפיקות. האשנב נפרץ ודרכו פרצו לאולם שני בלשים פולנים, אקדוחים שלופים בידיהם. כאחראי לנשף זה נאסרתי בעוון אירגון אסיפה בלתי־ליגאלית — וכעבור יום שוחררתי.

ב־1922 הוענקה על־ידי השלטונות הפולניים ליגאליזציה להסתדרות הציונית. המועדון הציוני נשאר גם לאחר זה באותו בית, ששימש בבוקר מעון לילדים, ובערב — מועדון ציוני וספריה. ב־1923 חוסל „המעון" והבית הועמד כולו לרשות ה„אורגניזציה", שם פותחה גם פעולת „תרבות".

שעה שה„אורגניזציה" שכנה בבית צוקרמן, נתקבל שומר הבית מיכאל בארשאפ, שהיה גר במטבח עם אשתו. הוא היה גם אופה תופינים ומוכרם לבאי המועדון. בארשאפ נמנה על אחת המפלגות השמאליות והיה שטוף בויכוחים פוליטיים. היה אפיקורס לתיאבון, ועם זאת מגדל זקן ארוך... המטבח של ה„אורגניזציה" שבו התגורר, שימש מקום כינוס לנוער השמאלי, בונדאים בכללם, ותמיד סערו שם ויכוחים.

רוב קוראי הספרים היו מבני הנוער. הספרים באידיש היו נדרשים יותר משפות אחרות. בשנים האחרונות הכניסו לספריה גם ספרים בפולנית. בשנות השיא מנתה הספריה עד 3000 כרך.

מחמת מצוקה כספית נאלצה ה„אורגניזציה" לנטוש ב־1925 את דירתה המרווחה שבבית קומרביץ ועברה לחדר קטן. לאחר זמן מה שוב התאוששו ושכרו דירה בת 4 חדרים. המצוקה הכספית היתה ביטוי לירידת הפעילות הציונית. כאשר התארגנה שוב קבוצת עסקנים — הוקם מחדש המועדון הציוני. סמוך לעלייתי לארץ (בשנת 1934) נמצא המועדון בביתו של ד"ר שיינברג, רופא־השיניים והעסקן הציוני הנודע.

בתקופה הראשונה התקיימה בעיר למעשה הסתדרות ציונית אחידה, שכללה הן את המבוגרים והן את הנוער הציוני על כל גווניו, שטרם היו אז מוגדרים הגדרה ברורה למפלגות או תנועות מיוחדות. ודאי שהיו חיכוכים מפעם לפעם בין הצעירים לבין המבוגרים, בין הגוון החלוצי לבין הגוון הכללי, אך כולם מאורגנים היו בהסתדרות ציונית אחידה. בשנת 1922 בערך החלה התפלגות ארגונית לסיעות ולמפלגות מוגדרות, היינו: „החלוץ" לעצמו, מפלגת „התאחדות", תנועת „השומר הצעיר" ועוד. מאז שימשה ה„אורגניזציה" בעיקר כמרכז לציונים הכלליים. אולם בזמנים שונים שוכנו באותו מועדון גם פלגים ציוניים אחרים. התנועה הגדולה ביותר במספר היתה זו של „השומר הצעיר", שהקיפה בתקופות ידועות עד 200 בני נוער.

יושבי־ראש ההסתדרות הציונית בעירנו שימשו בתקופות שונות: בנימין לנדסברג, משה איידלמן, ד"ר ליטבק, אביגדור פרלמוטר, מאיר גולדרינג. חברים בועדים הציונים שימשו: אהרון פרידמן, גצי קלורפין, ד"ר זלמן שיינברג, אהר'קה רוזנברג, חנה ברוינר, וייבדלו לחיים: פרומה ויינשטוק (כעת בירושלים), הניה לוקטשר (כעת בבנימינה), אברהם פישרמן (כעת בנחלת־יצחק) ואחרים.

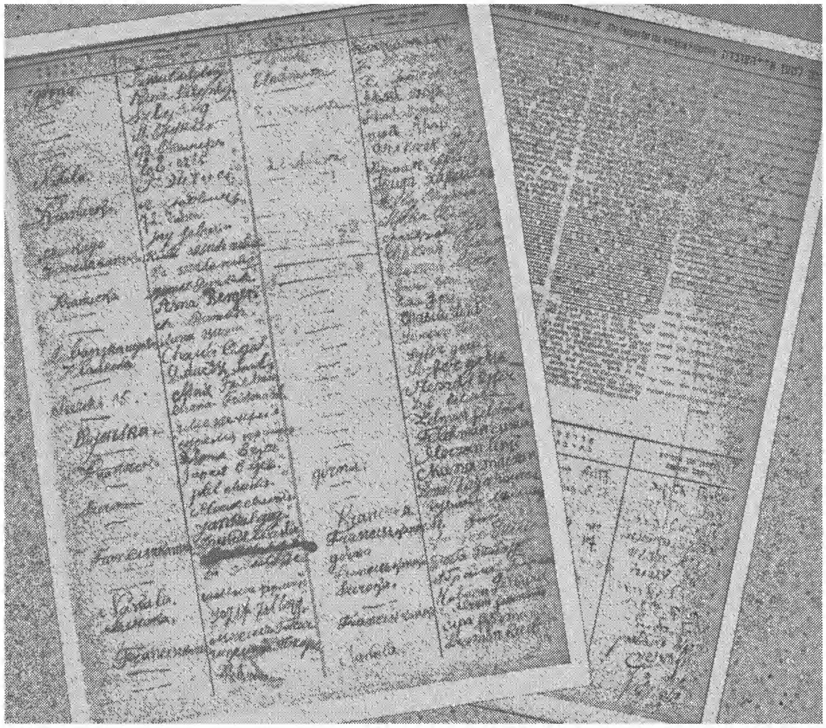

קבוצה של עסקנים ציוניים, 1929. (אַ גרופּע ציוניסטישע עסקנים)

יושבים (מימין לשמאל): 1) חיים גרינברג, 2) מאיר גולדרינג, 3) ד"ר מאיר ליטבק, 4) משה אידלמן, 5) ד"ר אריה לנדסברג, 6) אביגדור (זיידי) פרלמוטר, 7) דוד לויתון.
עומדים (מימין לשמאל): 1) גצי קלורפיין, 2) ווינר, 3) דב קרמנצ'וצקי, 4) מוני דוברומילר, 5) קוטשר, 6) יצחק כץ, 7) שמרל רישניבקר, 8) אליהו רזניק.

יום־סרט לטובת הקהק"ל, 1925. במרכז — ישראל ביברמן
אַ בלימל־טאָג לטובת דעם קרן קיימת, 1925. אין צענטער — י. ביבערמאַן

פטיציה של הליגה למען א״י העובדת נגד סגירת העליה

אַ פעטיציע מיט הונדערטער אונטערשריפטן פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדן א״י, קעגן עליה־פאַרבאָט

ישראל אוטיקר (נען)

תנועת „החלוץ"

קשרים רבים ועמוקים קשרו את עירנו לארץ־ישראל. קרמניץ — עיר ציונית היתה. תנועת חובבי־ציון, כמעט עם ראשיתה, הגיעה גם לקרמניץ. משכילי העיר הצטרפו אליה והשתתפו אחר־כך בקונגרסים הציוניים הראשונים. ומאז ועד לימיה האחרונים של קרמניץ היהודית לא פסקה הפעולה הנאמנה והמסורה למען ארץ־ישראל, לא פסקה תנועה ציונית וחלוצית.

בתקופה שבין שתי מלחמות־עולם עלו רבים מהנוער בעירנו, והקשר לא"י היה גם קשר אישי על ידי בנים ובנות, אחים ואחיות וגם קשר כללי של ערות והתענינות בכל המתרחש שם. רבים חייו את עניני־הארץ כחוויה אישית קרובה. מכתב מא"י היה עובר מיד אל יד; עתונות ארץ־ישראלית היתה נקראת בחוגים שונים ובאספות. שליח ארץ־ישראלי כי נזדמן לעיר היו „סוחטים" אותו בכל שניתן, מוליכים אותו למרומי ה„בונה", ל„וידומקה", מהנים אותו בכל נפלאות הנוף הקרמנצאי, ובלבד שיספר... הנוער רצה לדעת על הקיבוצים ועל כיבוש העבודה, על הערבים ועל ההגנה ועוד ועוד.

ובמיוחד זוכר אני את הצפיה הדרוכה לחדשות ולעתונים בימי המאורעות בארץ. את החרדה לעתיד הארץ אשר ליותה את הציבור ימים ולילות. הנוער החלוצי עקב אחר כל פרט של המתרחש וחיפש דרכים להצטרף למגינים.

הנוער הקרמניצאי הצטיין באידיאליזם ובמסירות נפש רבה, חי ונסער עם בעיות העם והעולם. רובו היה מאורגן בתנועות־נוער. רבים מהם היו בין הפורצים לארץ בתקופות של שערים נעולים, אבל רבים היו גם שהתיאשו ובשעות־משבר עברו לתנועות הלא־ציוניות והקדישו חייהם למלחמה במשטר של פולין. עשרות נדונו לשנות־מאסר ארוכות ומהם קיפחו חייהם במחנות־ריכוז ובבתי־סוהר, נפלו בשדה־הקטל של ספרד, בהברחת גבולות ועוד.

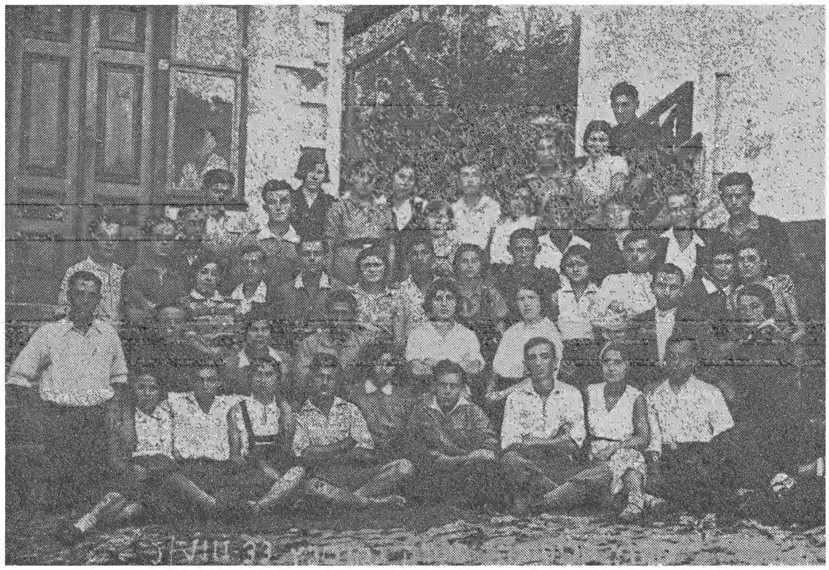
אי־ההשלמה עם המציאות הקיימת והשאיפה לחיים אחרים יקדו בקרב הנוער ודחפוהו למעשים נואשים ונועזים.

בגמן מלחמת העולם הראשונה, כאשר החלה העליה השלישית, פרץ גם הנוער הקרמנצאי והצטרף לראשוני העולים. חלוצים יצאו עוד בטרם התארגן סניף־התנועה. בארץ אנו מוצאים אותם בין סוללי־הכבישים, מיסדי גדוד־העבודה וחברי הקיבוצים הראשונים. כאשר החלו להתארגן חיי הציבור של היהודים בפולין, קמו גם בעירנו סניפים של הארגונים הארציים, סניפי המפלגות הציוניות, תנועות־הנוער ו„החלוץ".

בפעולת הסתדרות „החלוץ" בעיר ובמספר חבריה — היו תקופות שונות ומצב התנועה נע בהתאם למצב בארץ ובעליה.

סמוך לעליית הקבוצה הראשונה התארגן סניף רשמי של „החלוץ". ושנים מעטות לאחר זה קם גם סניף „החלוץ־הצעיר" (סניפים מיוחדים התארגנו בפרבר הדובנאי ובמשך שנים התקיימו שני סניפים מקבילים של „החלוץ" ו„החלוץ־הצעיר").

בסניפים התנהלה פעולת תרבות ענפה וסדירה. החברים למדו עברית, ידיעת־הארץ

קבוצת ההכשרה של „החלוץ" בקרמניץ (1933), סניף קיבוץ קלוסובה
הכשרה־גרופּע פון „החלוץ" אין קרעמעניץ, אָפּטיילונג פון קיבוץ קלאָסאָווע

ובחוגים מיוחדים למדו ספרות עברית, תולדות תנועת הפועלים הא"י, על התנועה הקיבוצית, ההסתדרות ועוד. בקיץ 1926 נערך בוארשה הסמינר המרכזי הראשון של „החלוץ" בפולין. מקרמניץ השתתפו בסמינר שני חברים.

בשנים שלאחר המלחמה עברו מברית־המועצות לפולין קבוצת חברים שהיו מאורגנים בהסתדרות הציונית־הסוציאליסטית „דרור". חברי הקבוצה ראו את עיקר הפעולה בבנין תנועת „החלוץ" והשקיעו מיטב מאמציהם בהקמת הסניפים וההכשרות. את דרכם לפולין עשו דרך ווהלין בה שהו תקופה מסוימת, ארגנו את המועצה הגלילית, עזרו בביצור הסניפים ובהקמת ההכשרות.

באותו זמן קם קיבוץ קלוסובה, קיבוץ חוצבי־האבנים ע"ש יוסף טרומפלדור, אשר סימן מיפנה בצורות ובדרכים של ההכשרה החלוצית בפולין. מקום הקיבוץ היה בצפונה של ווהלין, בסביבות סרני. מקרמניץ יצאה לשם קבוצה גדולה של חברים והם היו בקלוסר־בה במשך שנים רבות, בתקופה של סגירת העליה. חברי קלוסובה, משעברו פעם לחיי קומונה ועבודה, החליטו לא לעזוב יותר ולחכות כאן עד שתהיה אפשרות של עליה. ואמנם כאשר נפתחו השערים הם עלו ראשונים ובתוכם מספר ניכר של חברים מקרמניץ שבארץ הצטרפו ליגור ולגבעת־השלושה.

קלוסובה היתה סמל ומופת לתנועה החלוצית בפולין. בחוגי־הנוער היו מספרים רבות על דרכו ועמידתו של הקיבוץ. השפעת קלוסובה הקרובה היתה ניכרת בעיר ובמשך שנים היתה כוח מדרבן ומחנך לתנועה החלוצית.

מאורעות 1929 גרמו להתעוררות רבה. התנועות הכריזו על רישום מתנדבים, ומאות בני־נוער הודיעו על רצונם לעלות מיד לארץ ולהצטרף לשורות המגינים.

בשנים שלאחר המאורעות, שנות הגזרות של פספילד, באו ימי משבר קשים לתנועה החלוצית. נדמה היה שתקות העליה לא״י נדחתה לתקופות ארוכות, ובנוער השתלטו יאוש ודכאון. עשרות־עשרות עזבו והצטרפו לשמאל הלא־ציוני, ניתקו את הקשרים עם הציונות ועם ארץ־ישראל. מתי־מספר שמרו על הגחלת.

באביב 1932 באה הפירצה הראשונה בשערים הנעולים. בארץ התקימה „מכביה״, ובני־נוער יצאו לארץ כ„תיירים״ ולא חזרו יותר. כמה עשרות איש מקרמניץ עלו בדרך הזאת. בסתו 1932 ניתן „שדיול״ של 1500 סרטיפיקטים, ורוב חברי ההכשרות עלו. שוב נפתחו דרכי העליה החלוצית.

בתחילת 1933 בא מפנה בחיי התנועה. מאות בני־נוער מצטרפים ובאים להרשם בסניפי „החלוץ״, קיבוצי־ההכשרה פושטים על פני עירות פולין. גם לקרמניץ מגיעה „פלוגת־כיבוש״ מוורבה הסמוכה, שם קיים קיבוץ־הכשרה של יותר ממאה איש, העובדים במנסרה במקום. פלוגת־ההכשרה קובעת את מושבה באחד הבתים בפרבר הדובנאי. החלוצים והחלוצות מופיעים ברחובות־העיר, חגורי־משור וגרזן ומבקשים עבודה: חטיבת עצים, הספקת מים וכל עבודה שחורה. יהודי קרמניץ מקבלים אותם באהדה רבה, העסקנים הציוניים וחברי החלוץ נרתמים לעזרתם בסדורי־שיכון ובחיפוש אחר מקומות־עבודה. הקיבוץ התרחב וגדל ועבר אחר־כך לבית גדול יותר בצפון־העיר.

בשנות 4—1933 גדלה התנועה החלוצית בפולין ומנתה רבבות חברים, מהם — אלפים בהכשרה. הצטרפו להחלוץ חוגי־נוער שהיו קודם רחוקים מציונות וחלוציות. התנועה הקיפה שכבות עממיות, פועלים, נוער לומד והרכבה היה מגוון ביותר. בחיי הציבור של היהודים תפס „החלוץ״ מקום מרכזי. ה„סרטיפיקט״ — רשיון העליה לארץ־ישראל — הפך מלת־קסם לנוער ולרבבות יהודים. שוב אין מלחמת אבות ובנים, ההורים באים עם בניהם ומבקשים לשלחם לקיבוץ־הכשרה. ובלב מנצנצת התקוה: אפשר וברבות הימים יעלו הבנים את הוריהם, וכאן — הרי הכל מתערער ומתמוטט — — —

כך היה המצב ברוב ישובי היהודים בפולין וכך גם בעירנו. בשנים 4־1933 מנה סניף „החלוץ״ בעיר כ־300 חברים, והסניף המקביל בפרבר הדובנאי מנה כמה עשרות חברים. יחד עם תנועות־הנוער והליגה מנה כל המחנה של א״י העובדת כ־1000 איש, והדבר בא לביטוי בבחירות לקונגרסים (הי״ז ב־1933 והי״ח ב־1935) וכן בכינוסים ובועידות. לא אחת היתה העיר הומה מכינוסים חלוציים גדולים, מאסיפות־עם, מושבות ומחנות־קיץ אשר עוררו התענינות אצל כל יהודי־העיר.

בשנים 1932—1938 עלו מקרמניץ רבים והם פזורים בכל פינות הארץ, בקיבוצים, מושבות, ערים וכו׳. אבל פי כמה גדול מהם המספר של אלה שהתכוננו לעלות ולא זכו. בקיבוצי־ההכשרה ישבו עם פרוץ המלחמה עשרות, ואולי מאות חלוצים מקרמניץ, מהם שציפו לעליה חמש שנים ויותר. חלק מהם נדד בזמן המלחמה מזרחה לברית־המועצות, ועם הרפטריאציה לאחר המלחמה חזרו ועלו לארץ. אבל רבים ניספו בדרכים, נהרגו, נשמדו ואין יודע עליהם.

חנוך רוכל ויצחק ביברמן

קבוצת החלוצים הראשונה

בתחילת 1921 עלתה לארץ קבוצת החלוצים הראשונה מקרמניץ שמנתה 12 איש, ובה נפתחה העלייה החלוצית המאורגנת מעירנו שנמשכה בהפסקות עד למלחמת העולם השניה והקיפה מאות בני נוער. ואלה שמות חברי הקבוצה: 1) אברהם ביברמן. 2) יצחק ביברמן. 3) שלמה פולטורק. 4) דינה קריבין. 5) יעקב ציזין. 6) יצחק אידלמן. 7) בונים בקימר. 8) אהרנוב, נהג. 9) אשת אהרנוב. 10) חנוך רוכל. 11) יעקב רייכמן. 12) יצחק רוכל.

תשעת הראשונים באו באניה „אבציה" ב־8.2.21. השנים שאחריהם — באניה „מרנו" ב־20.2.21 והאחרון — יצחק רוכל ב־4.4.21. עם הראשונים באה גם משפחת עזריאל גורנגוט. בקרמניץ נמנו על הקבוצה עוד שלושה חברים אך לא עלו עמה והם: 1) קטיה בת ד"ר מאיר ליטבק. 2) סימה רייכמן. 3) פסח ליטבק. השתים נרתעו ברגע האחרון ולא עלו לגמרי, ואילו פסח ליטבק עלה ב־1929.

חלק מן הנוער הציוני אשר בקרמניץ שלא בא על סיפוקו בפעולה הציונית והציבורית בגולה אף שלקחו בה חלק פעיל, השתוקקו לקיים בגופם את אשר דרשו מאחרים: לעלות לארץ ולחיות בה חיי עבודה. יחידים מחבורה זו עלו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה (משה ביברמן, יעקב ציזין). צעירים אחדים נשלחו ע"י הוריהם ללמוד בארץ (יצחק איידלמן — לגמנסיה „הרצליה", אברהם רוכל — לביה"ס החקלאי בפתח־תקוה). עם גמר המלחמה בשלה ההחלטה אצל מספר גדול יותר של צעירים לעלות בהזדמנות הקרובה ביותר . תנועה זו הקיפה עשרות, אך מתוכם התגבשה לבסוף קבוצה של 15 איש שהחליטו לעלות מיד והחלו בהכנות מעשיות לכך. והיתה בינינו קבוצה קטנה של „דוחקי הקץ": חמישה שהחליטו ב־1919 להסתכן ולצאת מיד ברגל ובכל דרך שהיא. העיר היתה אז תחת שלטון הבולשביקים ומפעם לפעם התחלפו השלטונות. כוונתה של הקבוצה היתה — לצאת ברגל לבסרביה, לעבור דרך הדנייסטר לרומניה ומשם על פני קושטא לארץ. עליה חלוצית קטנה זרמה באותם הימים בדרך זו, חלק מהם נהרגו ונאבדו בדרכים וחלק הגיע למחוז חפצו. אך בינתים נתייצב השלטון בעיר, עם כיבושה הסופי ע"י הפולנים, אז חזרו לטפל בהכנות לעלייתה של הקבוצה כולה באורח ליגלי.

הפגישות של הקבוצה נערכו לרוב בגן הגדול של משפחת ביברמן. הבירורים נסבו על העתיד בארץ ועל ההכנות המעשיות לעלייה. מפלגות ציוניות שונות לא היו עוד באותם הימים בעירנו. כולנו השתייכנו ל„צעירי ציון" ועוד ב־1918 התקיים בעירנו כינוס אזורי של צ"צ ואברהם ביברמן היה מהפעילים בו. הטלנו על עצמנו ברצון ובהתלהבות את הגשמת האידיאל הציוני, כדבר המובן מאליו לגבי ציונים צעירים ונאמנים — חלוצי העלייה. לכן קראנו לעצמנו חלוצים. לא הרבינו בבירורים אידיאולוגיים, לא בציונות ולא בסוציאליזם, אף שהיינו חדורים נטיות סוציאליסטיות ופנינו היו לחיי עבודה.

בארץ הצטרפנו, רובו של הגרעין הראשון, לצורת החיים הקבוצית, שגרפה והלהיבה אותנו ובה ראינו את ההגשמה העליונה של הציונות. לא נאמר שעוד בגולה התכוונו לצורת חיים זו, שכן „החלוץ" רק התחיל אז להתארגן ולקרמניץ טרם הגיעו שליחיו וקבוצתנו אנו התארגנה מתוך יזמה עצמית ואף לא כינתה עצמה קבוצת „החלוץ" אלא קבוצת חלוצים.

מה היה ההרכב האישי של קבוצתנו? מנינו קודם שמותיהם של 15 החברים, רובם בנים למשפחות „בעלי־בתים". קיבלו חינוך מסורתי, ולפיכך ידעו עברית, אך רובם קיבלו גם השכלה כללית תיכונית. ההסתדרות הציונית הקיפה אז חוגים של משכילים ו„בעלי־בתים" — ומחוג זה באה גם קבוצתנו. הערצנו את הפועל, את בעל המלאכה, שאפנו להוות את השכבה העממית היסודית בארץ והשתוקקנו לצרף לקבוצתנו אנשי־עבודה ממש. אך הם עדיין לא היו אז בחוג השפעתה של הציונות. כמה שמחנו שהצטרף אלינו אהרנוב הנהג ואשתו — ראינו בו את הטיפוס הרצוי לעלייה והצטערנו שהוא היחידי בינינו אדם עובד.

בפגישותינו היינו מדברים יידיש ורוסית, אך היו בינינו גם קנאים שהקפידו על הדיבור העברי שכבשה מקום בפגישותינו ובמגענו האישי. מבחינה זו השפיע עלינו יצחק איידלמן, תלמיד „הרצליה" שחזר לקרמניץ ב־1914 לפגרת הקיץ ועם פרוץ המלחמה נשאר שם ועלה אחר כך עמנו. קבוצתנו מנתה גם את רוב העסקנים הצעירים שהתרכזו סביב לגן הילדים העברי הראשון בעירנו וסביב למפעלי „תרבות" בכלל. בקשיי קליטה בארץ מבחינת הלשון לא נתנסינו.

היתה גם מעין סלקציה ודיון על כל אחד, אם ראוי הוא להצטרף לקבוצה הראשונה או שעלייתו תידחה.

ארגונה של הקבוצה והתכוננותה לעליה היכתה גלים בקרב יהודי קרמניץ. ארץ ישראל הפכה מאז בעיניהם ממושג מופשט ורחוק לדבר של ממש. רובם התיחסו בכבוד לקבוצת הצעירים העומדים לעלות ארצה, אך לא מעטים הלעיגו על קבוצת ה„אידיאליס־טים הבטלנים" ונבאו לכשלונב. ההורים לא היו מרוצים על אשר דוקא בניהם הם בחרו בדרך הקשה של חיי עבודה בארץ, אם כי בסתר לבם התגאו בכך. חלק מהם, ביחוד הורי החברות, השתדלו למנוע את הצטרפות בניהם לקבוצה, ואחדים גם „הצליחו" לשדלם שידחו עלייתם.

פעולת „הכשרה" מאורגנת טרם היתה אז. אך שנים מחברי הקבוצה (חנוך רוכל ויצחק ביברמן) יצאו ביזמתם הם בקיץ 1920 להכשרה חקלאית במשקו של האכר היהודי איצי קוטיטשינר, בכפר המרוחק כ־30 ק"מ מעירנו. הם עשו בהכשרה כשלשה חדשים. מלכתחילה נראה הדבר משונה בעיניו של האכר להעסיק במשקו כפועלים את נכדי הירש מנדיל רוכל, אך לבסוף הסכים לכך. הם היו לנים באסם התבואות, בו לנו גם הפועלים הגויים, עבדו בקציר, בדיש, ברפת ובשאר עבודות המשק, ובתום העונה שבו לבתיהם מלאי בטחון עצמי, מאושרים ו„מוכשרים".

החלו ההכנות לעליה. במרחק 50 ק"מ מעירנו שוכנת העיירה ברסטצ'קו, המפורסמת כעיירה ציונית, שחלק מבניה עלו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה ועם תום המלחמה היו הם הראשונים לעליה בסביבתנו. שלחנו לשם את חברנו יצחק רוכל לברר מה הם הדרכים לעליה. הוא הביא לנו אינפורמציה מעודדת. אז נשלחו שנים מחברינו, חנוך רוכל ופסח ליטבק לוארשה, באוגוסט 1920, לברר שם אפשרויות העליה. לאחר שבועות אחדים חזרו וסיפרו, כי מטעם ההנהלה הציונית הוכרז על עיכוב העליה החלוצית ההמונית, „סטאפ עמיגריישן", אך יש סיכוי שבקרוב ינתן לעלות לבעלי מקצוע. מיד התחלנו להצטייד בתעודות המעידות שכולנו אנשי מקצוע: מסגרים, נגרים, חקלאים ועוד. קיבלנו אישורים מבעלי־מלאכה שונים ואישרנו אצל הנוטריון כדת וכדין. אז נשלחה משלחת שניה לוארשה: אברהם ביברמן וחנוך רוכל, ועמם תיק התעודות. הדבר עשה רושם רב במשרד הארצישראלי — קבוצה המורכבת כולה מבעלי־מקצוע, כל חברינו אושרו לעליה

והחל הטיפול להשגת הפספורטים. ענין זה היה אז מורכב מאוד. האזור שלנו עוד לא נחשב חלק מפולין אלא כשטח־כיבוש, לכן נדרשנו להמציא אישורים מיוחדים מהמשטרה המקומית על כשרותנו הפוליטית. הקושי השני היה בהשגת האשרות, בראש וראשונה כמובן אשרה אנגלית לכניסתנו לארץ, אך היו גם קשיים בהשגת אשרות־מעבר. סתם אדם צעיר מהמזרח חשוד היה בבולשביזם... חילקנו בינינו את התפקידים: אברהם ביברמן חזר לקרמניץ, כדי להשיג שם את האישורים הדרושים, לארגן את הקבוצה ולדאוג לאמצעים הכספיים, ואילו פסח ליטבק וחנוך רוכל המשיכו בטיפולם בוארשה. חדשים אחדים נאלצנו לשבת בוארשה עד שגברנו על כל הקשיים.

בוארשה מצאנו שליחים של קבוצות חלוצים מערים ועיירות שונות. אז גם התארגנה הסתדרות „החלוץ" ומרכזה. יחד עם אחרים השתתפנו בהקמת בתי חלוצים ברחוב דזיקה 5 וברחוב טוורדה 10, שדייריהם נאסרו לא אחת ע"י המשטרה הפולנית. היתה גם דאגה חמורה לכלכלתם של החלוצים שחיכו שם לעליה. כן השתתפנו בפעולת המשרד הארצי־ישראלי ואף דרשו מאתנו להצטרף למשרד לתקופה ממושכת ולדחות עליתנו. פסח ליטבק נענה ללחץ זה, נשאר בוארשה ופעל במשרד הא"י עד 1929, שנים האחרים סירבו, ועם תום הטיפול בתעודות חזרו לקרמניץ ועלו לארץ עם הקבוצה כולה.

בקשר לעלית הקבוצה הראשונה התארגן אז בקרמניץ משרד ארצישראלי מקומי, שהיה בוחן את בקשות־העליה של אנשי העיר והסביבה ומוציא אישורים משלו, אשר שימשו מעין המלצות למשרד בוארשה. ראש המשרד הא"י שימש עזריאל גורנגוט ומזכירו — יצחק רוכל.

השגת האמצעים הכספיים לעליה גרמה אף היא טרדות לא מעטות. העיר היתה אז מדולדלת והמשפחות התקשו לספק את הסכומים הדרושים. על אף זאת נעזרו רוב החברים ע"י הוריהם: אצל האחד שרדו מטבעות זהב, השני הוציא מגנזיו לירות שטרלינג או דולרים ומסרם לבן העולה, אחדים מאתנו חסכו משכר עבודתם או אף מכרו חפצים שונים, אך כל זה לא הספיק.

והנה בא לעירנו שליח ה„ראַליף" הקרמניצאי בניו יורק ובידו סכום כסף בשביל מוסדות הציבור. הוא בא בדברים עם נציגי המוסדות על חלוקת הכסף, הצטרפנו אף אנו למו"מ ודרשנו — באין מוצא אחר — שיוקצב סכום מסוים לצרכי העליה. עד כמה שזכור, ניתנה השתתפות של 10 דולר לכל אחד — ובזה הוסר העיכוב האחרון לעליתנו.

בחשאי, כמתגנבים, יצאנו את העיר. הלך הרוח של השלטונות השתנה חליפות. קודם ניתנו לנו תעודות על כשרותנו הפוליטית, אחרי כן החלו לחשוד בנו ולהתאנות לנו. באחד הלילות, ינואר 1921, יצאנו ברכבת ללבוב, שם עשינו יום אחד, החלפנו את הכסף שבידינו לדולרים, והמשכנו דרכנו לוינה בה התעכבנו כ־10 ימים עד למועד צאת האניה מטריאסט.

בוינה הוברר לנו שאין הכסף שבידינו מספיק עוד לכרטיסי־נסיעה באניה — ונעזרנו ע"י המשרד הא"י שבמקום. באנית המשא „אבציה" יצאנו, ובה 70 חלוצים. לאחר מסע של 17 יום בכל חופי המזרח התיכון הגיעה האניה לחוף יפו. אוכל לא הוגש באניה ואף התנאים ההיגייניים היו ירודים, אך מצב הרוח היה מרומם והשירה והריקודים לא פסקו. בתחנות שבדרך הביאו לנו יהודי המקום מצרכי מזון.

יומיים התעכבנו באלכסנדריה, שם שהו אז בדרכם מהארץ חיים וייצמן ואלפרד מונד. נודע לנו, שהם עומדים לנאום באחד המועדונים הציוניים, ומובן שכל 70 החלוצים באו לשמוע אותם. מונד נאם אנגלית, וייצמן — עברית; הוא אף בירך אותנו. היהודים

הספרדים שבאלכסנדריה היו מחזרים אחרינו, הראו לנו את העיר וציידו אותנו במצרכי־אוכל.

והנה הגענו לארץ ממש. ב־8 בפברואר 1921 ירדנו בחוף יפו, תשעה מחברי הקבוצה ועמם משפחת גורנגגוט. נלקחנו לבית העולים בעג׳מי, ומשם עברנו לבית העולים שבתל־אביב. עשרה ימים עשינו ביפו ובתל־אביב והיינו כחולמים.

ה„הסתדרות" זה עתה נוסדה ורישומה לא ניכר עוד. עיקר ההשפעה בידי המפלגות — „הפועל הצעיר" ו„אחדות העבודה". מנהל לשכת העבודה של „הפועל הצעיר" היה אז צבי ליברמן מנהלל. הוא טיפל בסידורנו בעבודה, גם סידר לנו ארוחות במטבח „הפועל הצעיר" שברח׳ נחלת בנימין, שהיה ידוע אז בשם „מטבח חנה מייזל". בינתיים אזלה פרוטה מהכיס, ביחוד היינו זקוקים לכסף לקניית בולי דואר וסבון כביסה. הלכנו לנמל יפו בהדרכתו של יעקב ציזין, למקום פריקת העצים, ואחרי דין ודברים ממושך עם הסבלים הערבים שהתנגדו לנו בתוקף, — הצלחנו „לתפוס" סירה אחת של עצים, פרקנו את מטענה והרווחנו 90 גרושים טבין ותקילין. תשעה היינו, ובחלקו של כל אחד נפלו 10 גרושים. בשמחה חזרנו לבית העולים, קנינו בולים וסבון ומיהרנו לכתוב מכתבים הביתה. זה היה שכר העבודה הראשון שהשתכרנו בארץ.

והנה באו לבית העולים יהודה קופלביץ וישראל שוחט וסיפרו לנו על גדוד העבודה על שם יוסף טרומפלדור, שהתקשר זה עתה עם השלטון הבריטי לבצע את עבודת המסילה בקו ראש־אל־עין — פתח־תקוה. הגדוד מייסד לשם זה פלוגה חדשה, „פלוגת בוני מסילות ברזל". הם הציעו לקבוצתנו ולקבוצת שאַבלי, שאף היא היתה בבית העולים, לייסד את הפלוגה החדשה של הגדוד. לאחר כמה דיונים החלטנו להיענות להצעה. אחדים מחברינו, יחד עם אנשי שאבלי, נסעו בקרונות משא דרך לוד לראש העין עם האהלים, המיטות וכלי־העבודה, פרקו את המטען והקימו את מחנה האהלים של הפלוגה במבצר אנטיפטרוס שליד תחנת ראש העין. כעבור ימים אחדים באו למחנה יתר החברים — ועבודת הסלילה החלה. היום למלאכה והלילה לריקודים. כאשר באו לארץ שלושת חברינו האחרונים (חנוך רוכל יעקב רייכמן, יצחק רוכל) הצטרפו אף הם לגדוד העבודה. עוד באניה נלווה אלינו החבר ישעיהו פישמן מקרמניץ שעלה לארץ מהורוכוב, שם גר בשנים האחרונות, ויחד עם כמה חברים נוספים (פייבישיס, צוויק) — מנתה קבוצת קרמניץ שבגדוד העבודה, היא קבוצה ו׳, — 12 איש. הפלוגה קלטה יום יום חברים חדשים, יחידים וקבוצות, ועד מהרה הגיעה למספר של 150 איש. קבוצת קרמניץ רישומה היה ניכר מאוד בפלוגת ראש העין, יצא לה שם כקבוצת עבודה טובה וממושמעת שהוציאה גם חברים לתפקידי ציבור בפלוגה: חברנו אברהם ביברמן נקבע סדרן עבודה, חנוך רוכל צורף לועד הפועל של הפלוגה, ויצחק רוכל ייסד את העלון של הגדוד „מחיינו", הקיים עד היום כעלון של משק תל יוסף. אכן לא הקבוצה כולה הצטרפה לגדוד העבודה. אהרנוב השתקע ביפו ופתח מסגריה (כעבור זמן עזב את הארץ), ועוד שלושה השתקעו בתל־אביב: יצחק איידלמן, דינה קריבין ויעקב ציזין. משפחת גורנגוט השתקעה בחיפה ולאחר זמן התישבו ונשתקעו בפרדס חנה כחקלאים.

קליטתנו בארץ היתה קלה ומהירה. הקפדנו מאוד לדבר רק עברית ושימשנו דוגמה לקבוצות אחרות בגדוד. מהר נקלטנו גם בעבודה ובחיי הציבור. היינו שמחים בחלקנו ומאושרים בחיים החדשים בארץ. היתה זו אפשר התקופה היפה ביותר בחיינו.

אך לא ארכו ימי הזוהר. שבועות מעטים לאחר בואנו לארץ פרצו מאורעות מאי 1921. רוב חברי הפלוגה הלכו לתל־אביב לחוג את ה־1 במאי, ועם פרוץ המאורעות הם

צורפו לפלוגות ההגנה שבשכונות יפו היהודיות, והנשק שניתן להם — ידיות של מכושים. הפצועים והחללים רוכזו ב„הרצליה" ועל כמה מחברינו הוטל לטפל בהם. נפל בגורלו של יצחק ביברמן לקבל את גווייתו של י. ח. ברנר, ועד היום לא השתחרר מהזעזוע שהדבר גרם לו. אחדים מאתנו נשארו במחנה בראש־העין ולקחו חלק בהגנת פתח־תקוה.

כששה־שבעה חדשים לאחר הצטרפותנו לגדוד העבודה חל בו הפילוג הראשון. חברי „הפועל הצעיר" לא מצאו בו את מקומם ועזבוהו. אתם יצאו גם רוב חברי קבוצת קרמניץ. אחדים מהם הצטרפו בתל־אביב לחבורת „בנין", אחרים פנו לג׳נין, לעבודת בנין מטעם הצבא הבריטי ואח"כ יסדו בטבריה קבוצת בנאים „בזלת". החברים שנשארו בראש העין היו אחרי כן בין מיסדי משק תל יוסף.

קבוצת ה„בעל הבתישע קינדער" מקרמניץ היו תוך זמן קצר בנאים טובים, טייחים, טפסנים, חקלאים, סוללי מסילות ברזל. אולם הקבוצה כיחידה מלוכדת התפרדה מאז וחבריה הלכו איש לעברו.

במרוצת השנים עזבו את הארץ — מלבד משפחת אהרנוב — עוד שלושה מחברי הקבוצה הראשונה: דינה קריבין, יעקב ציזין ובונים בקימר. כל השאר מעורים בחיי הארץ ורואים ברכה בעמלם. הם שקעו בכל נפשם ומאודם בחייה הסוערים של הארץ ולא התפנו לקיום קשרים מאורגנים עם החברים בגולה. אך אין ספק, שקיומה של קבוצה מאורגנת שהכתה שורש בארץ — השפיעה על המשך העליה החלוצית מעירנו. ואמנם העליה נמשכה בלי הרף, עלו יחידים וקבוצות, מספרם הגיע למאות, ורובם נקלטו יפה.

כזאת היתה התחלת העליה החלוצית מקרמניץ.

א. יוסף

הגל השני של „החלוץ" (1921 — 1925)

תחילת 1921 עלתה לארץ קבוצה ראשונה של חלוצים מעירנו. מיד אחריהם עלו כבודדים במה וכמה חלוצים נוספים שנימנו עם אותה השכבה. העיר כאילו נתרוקנה מכוחות חלוציים פעילים ומחנכים, אולם התנועה החלוצית לא פסקה עם עלייתם, ואדרבה התחזקה והתרחבה ואף נתגבשה. עליית הקבוצה הראשונה שימשה דוגמה מחנכת לחברים הצעירים שנשארו. אם כי החברים שעלו לא קיימו קשרים מאורגנים עם הנשארים, הרי המכתבים שהחלו מגיעים מהם אל ההורים, האחים והאחיות ואל חברים — היו עוברים מיד ליד, נקראים ע"י רבים ומעוררים גל של התלהבות.

באמצע שנת 1921 התארגן בעירנו „החלוץ", כסניף רשמי להסתדרות הארצית של „החלוץ" בפולין. הסניף קיים היה ברציפות עד לעלייתי לארץ בספטמבר 1925 (וגם אחרי כן). הסניף מנה באותן השנים 100—150 חבר וחברה, רובם בגיל 17—20, כשליש מהם — בנות, בני כל השכבות, תלמידי בתי ספר תיכוניים ופועלים צעירים, שוליות ועוזרי מסחר. ההורים מחוגי בעלי־הבתים לא היו מרוצים מהתחברות בניהם עם נערים מדלת העם, ולא אחת פרצו בשטח זה חכוכים בין האבות והבנים.

הכשרה עצמית לא היתה אז עדיין בקרמניץ. בשנת 1924 התחילו לשלוח חברים לקיבוצי־הכשרה ברקיטנה ובקלוסובה. הם עבדו בכריתת יערות ובמנסרות, אלא שלא היו שם מקומות קליטה מספיקים. אז החל הסניף בקרמניץ לטפל בארגון הכשרה במקום גופא, בעיר ובסביבתה הקרובה. נעשה נסיון לייצר כבול באופן פרימיטיבי בכפר ספנוב

קבוצה של נוער ציוני לומד, 1921
א גרופע ציוניסטישע שול־יוגנט

וכן נסיונות דומים. כן נשלחו חברים להכשרה חקלאית קצרה בחדשי הקיץ לכפר פולברקי הסמוך לעירנו ובו כמה משפחות של אכרים יהודים שהיו מקבלים ברצון את החלוצים. בקיבוצי ההכשרה שמחוץ לעיר היו נמצאים באותן השנים כ־10—15 איש מבין חברינו, לסרוגין. בתור אפיזודה אזכיר, שבשנת 1922 באה לעירנו קבוצת סטודנטים מקראקא, בת 30 איש להכשרה, התיישבו בפרבר הדובנאי ועבדו במשרפות סיד, בביח״ר ללבנים וגם בחטיבת עצים ועוד. עשו בעירנו קיץ אחד וחזרו. במה עסק סניף „החלוץ", נוסף לפעולות ההכשרה? קודם כל בגיוס חברים לתנועה, בהכשרתם הרוחנית לחיי עמל בארץ, בפעולה חינוכית ברוח א״י העובדת. בראש וראשונה שקד על הקניית ידיעת הארץ. היו מתכנסים פעמים אחדות בשבוע, מרצים על בעיותיה האקטואליות של הארץ, על כיבוש העבודה, על חיי קיבוץ וכדומה, על סמך חומר מהעתונות הארצישראלית והמקומית, ספרים וחוברות. שפת הדיבור היתה בדרך כלל אידיש, אך חלק ניכר ידע עברית ונערכו הרצאות גם בעברית. החברים שלא ידעו את השפה חוייבו ללמוד עברית בקורסים שאורגנו בשיתוף עם ההסתדרות הציונית ובמועדון שלה. באותו זמן החל להתארגן גם „החלוץ הצעיר", במגמה להכין רזרבה מהגילים הצעירים.

העלייה החלוצית מעירנו זרמה אז בגבולות של 15—20 איש לשנה, וזה מלבד העלייה מחוגים אחרים. הועד של הסניף המקומי היה דן ומחליט על המועמדים לעליה. השיקול העיקרי היה: אם יש סיכוי שהמועמד ייקלט בארץ בקיבוץ. שיקול שני: אפיו של המועמד, אם יחזיק מעמד בארץ בחיי עבודה. היתה התחשבות גם בשיקולים אישיים שונים: הוותק ב„החלוץ", חובת הצבא ועוד. התוצאות הוכיחו, כמובן, שה„בחנים" טעו

סניף ה„התאחדות״, 1925
אָרטס־גרופּע פון דער „התאחדות״־פּאַרטיי

חברי הועד של „החלוץ״
קאָמיטעט־מיטגלידער פון „החלוץ״

לא אחת טעויות חמורות. הדיונים על המועמדים לעליה היו כרוכים תמיד במתיחות רבה כדיני נפשות ממש.

אפס, הסניף לא שקט על שמריו, לא הסתפק במיכסת העליה שהוקצבה לו במרכז וחיפש דרכים נוספות לעליה. הוא ניסה גם בדרך של עליה בלתי־ליגלית, אך לא היו עולים כגוף מאורגן, אלא כיחידים או בחבורות קטנות מטעם „החלוץ״.

היתה באותה תקופה גם עליה לא־חלוצית מקרמניץ. עלו משפחות מהפרבר הדובנאי והווישנווצאי ומבין אנשי המעמד הבינוני.

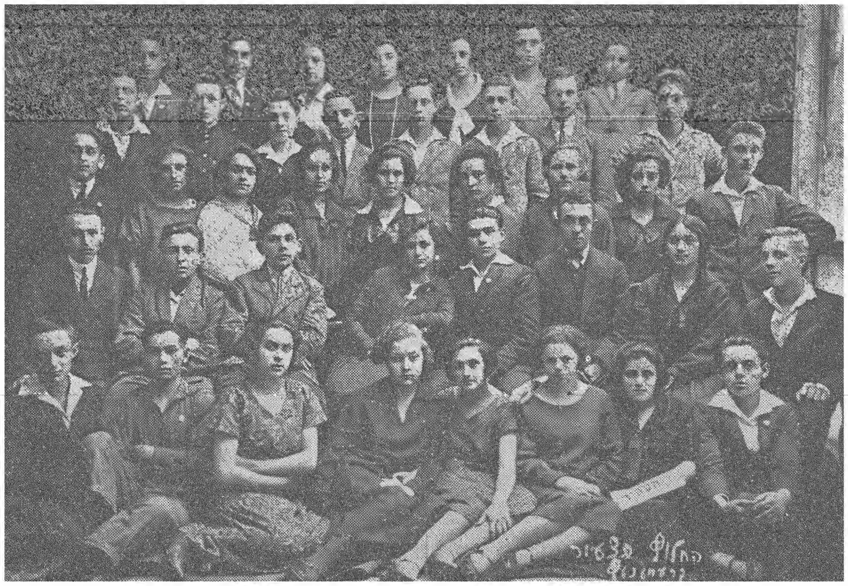
מה היו באותה תקופה פני החיים הציוניים בעירנו? מלבד ההסתדרות הציונית הרשמית קיים היה אז בקרמניץ סניף חזק ופעיל של ה„התאחדות״ שמנה כ־100 חברים. לקח חלק רב בבחירות לסיים, לקהילה ובחיי הציבור על כל גילוייהם. כן קיים היה אז סניף קטן של „פועלי ציון שמאל״ והיתה גם התחלה של מפלגת „דרור״. תנועת „השומר הצעיר״ רישומה לא היה ניכר עדיין. הבדלי ההשקפות בין המפלגות הציוניות השונות לא היו אז חריפים, וחבריהם היו פועלים במשותף בכמה שטחים. עסקנים ותיקים של ההסתדרות הציונית היו מסייעים ל„החלוץ״ בפעולתו.

„החלוץ הצעיר״ ו„החלוץ״ (1923 - 1934)

בשנת 1923 התארגן בעירנו „החלוץ הצעיר״ במגמה למשוך לשורות „החלוץ״ נוער בגיל צעיר, ולמנוע את דלדולה של התנועה עם עלייתם לארץ של המבוגרים. היזמה באה מהחברים המבוגרים של „החלוץ״ והרוח החיה בארגון התנועה ובפעולתה היתה במשך שנים רצופות החברה מניה גורביץ (כיום בחיפה). באותו זמן, בערך, התארגנה בעירנו גם תנועת „השומר הצעיר״. אולם בשעה שהשה״צ קלט בעיקר נוער לומד מבתי״ס

„החלוץ הצעיר״ (1925)

„החלוץ הצעיר״ (1926)

תיכוניים, לרוב בני משפחות אמידות או משכבות האינטליגנציה, הרי נתלקטו בשורות „החלוץ הצעיר״ בעיקר נערים עובדים. כבר סמוך להווסדו מנה הסניף כ־60 נער ונערה, ובמרוצת הזמן הגיע מספרם עד ל־100 ויותר. הדגש בפעולה הושם על טיולים, מצעדים, תרגילים, שיחות והרצאות. נוסדו חוגים ללימוד עברית. זמן מה היה ל„החלוץ הצעיר״ גם מועדון משלו ואז היו מתכנסים לפגישות ערב ערב. הפעולה התרבותית נסבה על ידיעת הארץ, ציונות, תולדות ישראל, אך בראש וראשונה — „החלוץ״ ומגמותיו, תנועת העבודה בארץ, התנועה הקיבוצית. הפעולה נעזרה הרבה ע״י חברים מבוגרים מסניף „החלוץ״ המקומי (אליעזר גלוזמן, ישראל אוטיקר ועוד), הרבו לבקר אותנו גם שליחים מהארץ וממרכז „החלוץ״. כל ביקור היה מביא גל של התעוררות. השליחים היו מביעים התפעלותם מהרוח החלוצית ומהעירנות של הנוער בעירנו. פעולת ההכשרה נעשתה בדרך כלל ב„החלוץ״, אולם כמה נסיונות של הכשרה מקצועית לנוער נעשו גם במסגרת „החלוץ הצעיר״. עשרות נערים הוכנסו לבתי החרושת של פרישברג ושל גרינברג ללמוד את מלאכת התפרות, אולם בדרך כלל טיפל „החלוץ הצעיר״ בהכשרה רוחנית ורעיונית.

עם התבגרות החברים היו עוברים רובם ל„החלוץ״, בחבורות של 40—50 איש. לחברות ב„החלוץ הצעיר״ לא היו ההורים מתנגדים. אדרבה ישחקו הנערים, יטיילו, ישירו, יבלו באויר הצח, יקראו ויתפתחו. אך כאשר התבגרו והגיע תורם להצטרף ל„החלוץ״ ולצאת לקיבוץ־הכשרה, רק אז נתקלו בהתנגדות חריפה מצד ההורים. בעיקר היו מתנגדים להליכת הבנות להכשרה. ואכן, רבים מהבנים והבנות לא יכלו לעמוד נגד לחץ ההורים וה„חלוציות״ שלהם הסתיימה ב„החלוץ הצעיר״ — ול„החלוץ״ ממש לא הגיעו. והנה קבלנו „תעודת בגרות״ מטעם התנועה הצעירה לעברנו ל„החלוץ״. הדאגה העיקרית של „החלוץ״ היתה אז ההכשרה, כיצד והיכן לקבל מקומות הכשרה מספיקים. רבים נשלחו

לקיבוץ קלוסובה (כ־20 חברים מקרמניץ. עם הווסד הקיבוץ בוורבה היו גם שם כ־10 חברים מקרמניץ). תלאות רבות עברו על החברים בקיבוצים אלה. הם ידעו גם מחסור ורעב, אך עמדו בכל אלה והתחשלו לקראת עלייתם.

בשנים 1932—1933 התקיים בקרמניץ עצמה קיבוץ־הכשרה, שמנה כ־30—40 איש. רוב החברים היו מערים אחרות ומיעוטם מבני העיר. הקיבוץ שבקרמניץ העשיר את הנוף החלוצי של העיר. תחילה גרו בפרבר הדובנאי, אחרי כן העתיקו מושבם סמוך לטחנת הקמח של עובדיס, רובם גם עבדו בטחנה זו ויתרם עסקו בחטיבת עצים ובכל עבודה שנזדמנה. הבנות היו עובדות גם במשק בית. בני המקום שעשו הכשרתם בקיבוץ זה נטשו את בתי הוריהם ומיאנו לבלות בביתם אפילו בשבתות. ניתקו לחלוטין את קשריהם עם הסביבה ה„בעלי בתית" ושיקעו עצמם בחיי הקיבוץ. לא אחת היתה „בעלת בית" עומדת ליד בחור ומזילה דמעות על בן־הטובים שהלך לעסוק בעבודות גסות היאות ל„גויים".

באותן השנים פעלו בעירנו מפלגות ציוניות תוך הבנה הדדית. לא כן לגבי „ברית טרומפלדור" שנוסד בעירנו בשנת 1925, מפעם לפעם היו פורצות תגרות והתנגשויות בינו לבין האירגונים של א"י העובדת. חברי „החלוץ" נמנו בחלקם עם ה„התאחדות" ובחלקם עם מפלגת „דרור". סניף „החלוץ" בקרמניץ היה אחד מן הפעילים ביותר שבפולין. מבין עסקני התנועה החלוצית במקום התבלטו בשנים האחרונות: א. דיטון (כיום בארגנטינה) ב„החלוץ הצעיר", שייקי קפוזר והרשיל ברנשטיין (כיום בארגנטינה) ב„החלוץ".

מפי **אריה שוחט, צבי זעירא ושרה באט**, יגור

חברי „החלוץ" בקרמניץ
„החלוץ"־מיטגלידער אין קרעמעניץ

מ. בליזובסקי (גבעת השלושה)

וֶרבה — ניצוץ קלוסובה

היה בה בואֶרבה ניצוץ של קלוסובה העתיקה. היא המשיכה את „שלשלת היוחסין" שלה, שמרה לפי רוחה על המסורת הישנה של קלוסובה. לא בכדי עיטרו אותה בכינוי „ורבה המחנכת". היה בה מין דבר שלא תמיד אפשר לציין אותו במלים. אפשר שהקיבוץ בורבה לא היו לו מושגים כלכליים גדולים, אך כנגד זה היתה בו מעין השראה של „נשמה יתירה", מין ענוותנות, מידה נאה של הכנסת אורחים, תכונות חלוציות יקרות. ובעיקר — השירה: „ורבה חטיבת שיר השירים היא" — אמר פעם חבר. בשירתה שלה היתה מתעלה. בחורף מבין הקירות הרטובים של הבית הקטן והנמוך, ובקיץ — מן החצר מתחת לעצי הדובדבנים המלבלבים, היתה נישאת השירה על פני השדות שמסביב, והיתה בשירה נחמה ותקוה והתעלות.

ושם טוב יצא לה לואֶרבה כבת־אוריין בעברית. וחברים היו מתגאים בכך. ואת ידיעת העברית קנו דוקא בקיבוץ עצמו לאחר ימים של עבודה קשה, ולחרפה ולכלימה האיש שלא היה מבקר בחוג, שלא היה נכנס לאולם־הקריאה, ה„מקדש מעט" של ורבה.

חמש שנים נאבקה ואֶרבה עם המלאך הממונה על הפרנסה, נלחמה ולא נכנעה, כמה פעמים גלתה ממקומה, וחזרה לקדמותה. החברים היו מונים את השנים למנין פיזורים. בימי הטובה היו החברים הותיקים יושבים ומספרים מתוך נחת על הפיזור הראשון.

התחלפו גם בעליו של בית־החרושת וכל אחד היה רוצה לנצלם בדרכו שלו. אחד — בעזרת בית"רים, וחבריו — על ידי האכרים מהכפרים הסמוכים. אך הקיבוץ היה נלחם בעוז ובכבוד על זכותו לעבודה, עד שקיבל את העבודות החשובות ביותר להוציאן לפועל על אחריות עצמו. המשבר הכלכלי אף הוא לא פסח על הקיבוץ בורבה. באו הפסקות בעבודה. ימים של אבטלה. ענפי־עבודה חוסלו. הקיבוץ נצטמצם, זמנים קשים — החברים קיבלו הכל מתוך אומץ־לב, התמסרו לעבודה בגן, ליד הפרות והעופות, התקשרו לכל גבעול מוריק. אך לבסוף היו אנוסים בכל זאת לעשות חשבון ברור: מצד אחד פיזור חדש, סכנה של איבוד הקרקע, מפני שבית־החרושת עומד להיסגר, ומן הצד השני — אפשרויות חדשות, עבודות חדשות, והשכל הקר אמר: לתפוס מקומות בטוחים יותר, לעבור לתנאי־חיים טובים יותר. ונתקבלה ההחלטה: לאחד את ורבה עם בנדין.

כבשה ורבה את צערה בלבה, ויצאה בצעדים מאוששים לדרך הרחוקה.

מתוך „ספר החלוץ"

ש. זארומב

הקיבוץ בוֶרבה

לקיבוץ מוליכה דרך קצרה, בכביש החותך את פסי הרכבת. בית אכרים בנוסח וולין, מסויד לבן, עם גג של רעפי־עץ, עם אשנבים קטנים ובודדים, הנשקפים על פני הגינה. חברי הקיבוץ נטעו שתי שורות של עצי שיטה, בשביל שבית הקיבוץ יהיה מצוין במשהו בין שאר בתי־האכרים היושבים לאורך הכביש. וטוב מאד שהימים ימות החמה והאילנות מלבלבים, ואתה יכול להזין את עינך בירק שבגינה ובמורביות־הערבה המוריקות משני צדי הכביש ובשדות הרחבים המתמשכים גלים־גלים מכל העברים בשקט וברחבות, ורק הרכבת מלבוב חוצה אותם בצפצוף מנסר.

אך בימי הסתיו, כשהגשמים טורדים, על כרחך רגליך בוססות בבוץ העמוק, והחברות מתייגעות משטיפת הרצפות בכל יום.

הקירות מסויידים בפשטות, שני שולחנות ארוכים עשויים קרשים לא מהוקצעים, וספסלים ארוכים משני עברי השולחנות, כמו בבית־המדרש הישן שבעיירה; ומדור קטן ואפל לצרכי רחיצה ותגלחת. המטבח ארוך, אפלולי ולא־נוח. החברה שבמטבח יוצאת כל פעם אל הבאר למלא דלי מים. וליד הבאר היא נתקלת בימי הקיץ בחבר הרוחץ את פניו או נוטל את ידיו או שהוא שותה, או יושב מעיין בספר. הבאר באר ממש, עם דלי הקשור בסופה של שלשלת ארוכה; והשלשלת מצלצלת ומכניסה מעט הרגשה של בית־אבא בהיי הקיבוץ.

בגן המעובד יפה גדלות דלעות גמלוניות, המציצות בענותנות אמהית מבין העלים הגדולים. פרות הקיבוץ שברפת משפיעות את חלבן במידה מספקת. הסוסים עורם מבריק וראשיהם מורמים. לא כחושים מרעב, לא מדולדלים ומיוגעים מעבודה קשה. בתשע בערב נפרדים מהקיבוץ, שתים־עשרה הפלוגות הולכות לדירותיהן המפוזרות על פני כל העיירה, וכל פלוגה ופלוגה נפטרת הימנה בקריאת־„שלום!" עליזה.

בין שתי ערים גדולות יושבת ורבה העיירה: בין דובנה לקרמניץ. אבל ורבה אינה מושכת עצמה לדובנה, והקיבוץ בקרמניץ, על דירתו ההדורה, רוב חדריו, מרפסתו והגזוזטרה הגדולה הנשקפת על פני ההרים — כל הקיבוץ המפואר הזה בקרמניץ אינו בסך־הכל אלא פלוגה שהנהלתה וחייה באים מורבה. ורבה יש לה מסורת נאה, מנהגים נאים; ואָרבה יש לה יחוס־עצמה של תרבות חלוצית יפה באמת.

מתוך „ספר החלוץ"

קיבוץ הכשרה בואָרבה (1933)
הכשרה־קיבוץ אין ווערבאַ

איזיק הופמן (תל־אביב)

תנועת „השומר הצעיר"

בשנת 1921 נתרוקנה קרמניץ מנוער ציוני בוגר. בשתי קבוצות החלוץ, בזו אחר זו, יצאו הפעילים לארץ ישראל ושכבת הנעורים נשארה בלא מנהיגות. אותה שעה הגיעו אלינו שמועות, כי בערים אחרות בווהלין הוקמו ארגוני נוער יהודי בעלי אופי צופי. ואכן, ביזמת האחים גולדנברג, אברהם רוזנפלד ואחרים הוקם גם בקרמניץ ארגון כזה בשם „השומר הצעיר", ובו תפסו הצופיות והספורט מקום נכבד.

הקבוצות הראשונות היו מורכבות בעיקר מהנוער הלומד, בני המעמד הבינוני, ומיעוטם מבני דלת העם ובעלי מלאכה. הקבוצות כללו נערים מגיל 8 עד 15־16, ורק המדריכים היו מבוגרים יותר, ביניהם אברשה טרכטנברג, שיפריס ועוד. בין מייסדי הגרעין היה גם צעיר מרובנה בושל שמו, ספורטאי מובהק. הגרעין השתתף בפעולה למען הקרנות הלאומיות וכן בהופעות תרבותיות שונות. במרוצת הזמן הצטרפה לקן השוה"צ בתור מדריכה חנה הורביץ, שהגיעה לעירנו מרוסיה. מאז החלה התנועה להתגבש גם מבחינה רעיונית והקן המקומי התקשר עם המרכז הארצי בוארשה. אורגנו חוגים ללימוד היסטוריה עברית, ציונית, ספרות עברית ואידית, ידיעת הארץ ועוד. בכל חג עברי נערכו מסיבות ונשפים, ולאט לאט הפך השוה"צ בעירנו מתנועה צופית בלבד לתנועה בעלת תוכן רעיוני, לאומי ואנושי. התנופה הרחבה הזאת שימשה כוח־משיכה לבני הנוער הלומד שפנה בזרם חזק לשורות „השומר הצעיר". כבר בשנים הראשונות לקיום התנועה נערכו בקרמניץ כינוסים אזוריים, ביזמתו ובהנהגתו של הקן המקומי.

שלא כתנועות נוער אחרות הקיף השוה"צ נוער מהגיל הרך ביותר, כבר בני שמונה נמשכו לפעולה אינטנסיבית, והורחקו בדרך כך מהשפעת המשפחה ובית הספר הנכרי. וגם בזאת נבדלה תנועת־נוער זו מחברותיה שהיתה אדוקה יותר בשפה העברית. ה„פעולות" התנהלו אמנם ביידיש או ברוסית (אח"כ — בפולנית), אך הקפידו על לימוד העברית, היו רוכשים וקוראים עתונות עברית מהארץ, וכמה מחברי התנועה היו פעילים ב„פנה העברית", שהתקיימה אז בעירנו.

בועידה המחוקקת בוארשה ב־1926, שבה עברה תנועת השוה"צ באופן רשמי מצופיות נוסח באדן־פאול לתכנית של עליה, הגשמה אישית ובנין קומונות בארץ, — השתתפו נציגי הקן הקרמנצאי השתתפות פעילה ביותר. באותו זמן השתתפו בהנהגת הקן החברים: מאיר פינצ'וק (היה פעיל אחרי כן בתנועה הקומוניסטית וניספה בקוקז), משה קרמנצוצקי (כעת ברמת גן), יוניה ברנשטיין (הצטרף אף הוא לקומוניסטים ונספה בתור פרטיזן בסביבות קרמניץ), דוד ווינוקור (נספה בקרמניץ בשואה) וכן כותב השורות האלה. ההנהגה הארצית של התנועה החשיבה מאד את הקן הקרמנצאי והקדישה לו תשומת לב רבה, שליחים מהמרכז הארצי וכן מהארץ היו מבקרים אותו לעתים קרובות, ביניהם י. חזן, י. גוטהלף, צ. לוריא, מ. שנהבי ואחרים. י. ריפטין ישב בקרמניץ כחודש ימים וניהל פעולה תרבותית ענפה.

ב־1926 יצאה מקן השוה"צ קבוצה ראשונה להכשרה, לדומברובה שליד סמיאַטיץ. הקבוצה מנתה 5 איש: קרמנצוצקי, הופמן, יוניה ברנשטיין, אברהם מרגלית וסוניה קסלמן (שניהם עלו לארץ, נלחמו בבריגדה הבין־לאומית בספרד וניספו שם). היה זה מפנה חשוב לקראת הגשמה אישית. החברים עשו בהכשרה כשנה, ולאחר זה יצאו מדי שנה קבוצות

קבוצת נוער מקן „השומר הצעיר" (1928)
אַ גרופּע יוגענטליכע פון קן „השומר הצעיר"

להכשרה בסביבות סטולין, רקיטנו ועוד, לרוב במנסרות, במסגרת ההכשרה המיוחדת שאורגנה מטעם השוה"צ.

חברי התנועה היו נוטלים חלק גם בחיי הציבור בעיר. היתה אמנם התבדלות מסויימת מתנועות נוער אחרות של א"י העובדת שהתקיימו אז בעיר (החלוץ, החלוץ הצעיר, התאחדות, דרור), אולם לא שררו ביניהם יחסי איבה. כאשר עלתה לארץ קבוצת נוער מאיזו תנועה שהיא, היו מלווים אותם לתחנת־הרכבת חברי כל התנועות, והדבר היה מאורע חגיגי לכל הנוער הציוני על כל גווניו. הפעולה התרבותית התרכזה מסביב לספריה הציונית, ונערי השוה"צ היו שם מהלקוחות העיקריים. בתקופת השיא מנה הקן עד 200 נער ונערה.

חלק ניכר מההורים היה מתנגדים להצטרפות הבנים לתנועת השוה"צ, משום שזה הפריע ללימודיהם. אולם עוד יותר גברו החכוכים כאשר בגרו הנערים והם נדרשו ע"י התנועה להפסיק לימודיהם בכתות הגבוהות של הגימנסיה ולצאת להכשרה.

גלי הסטייה לצד הקומוניזם אשר תקפו את מרכזי התנועה עוד משנת 1925, — הגיעו לעירנו רק בשנים 1929—1931. חוסר הסיכויים לעלייה, גזירת הספר הלבן וכן גורמים אחרים הביאו חלקים מחברי הקן לידי יאוש. גם החינוך הרעיוני נטה אהדה לברית המועצות. כל אלה הביאו כמה וכמה מחברי הקן לידי הצטרפות למפלגה הקומו־ניסטית. רובם של אלה פרשו מהתנועה, אך כמה מהם נשארו גם לאחר זה בהשוה"צ מתוך כוונה ברורה לעשות נפשות לקומוניזם (ביניהם טוניה גרינשפון, שעלתה אחר כך לארץ, נסעה מכאן לברה"מ ונספתה שם באחד ה„טיהורים" בשנת 1937), סטייה זו פגעה בעיקר בשכבת הקשישים והמדריכים, אלה מהם שעלו לארץ — הצטרפו כאן למפלגה הקומוניסטית וכמה מהם עזבו את הארץ. כמה מאלה שנשארו בקרמניץ היו אחרי כן מנושאי המפלגה הקומוניסטית בעיר, וכן מעסקני האיגוד המקצועי. אחדים מהם נאסרו ע"י

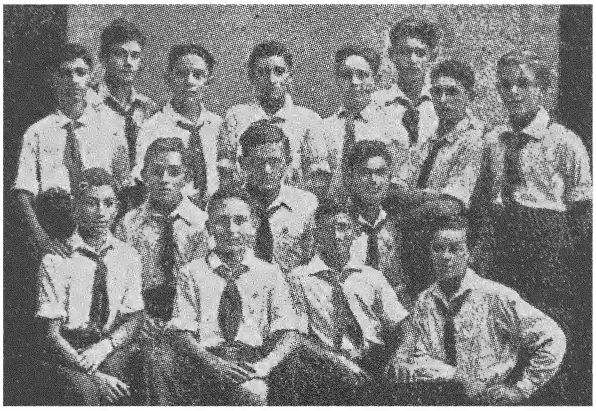
קבוצת חברים מ„השומר הצעיר", 1930

אַ גרופּע פון „השומר הצעיר"

שורה א' (מימין לשמאל): 1) מאיר פינצוק. 2) רחל (קוקא) אוטיקר. 3) משה קרמנצ'וצקי 4) פוליה ברנשטיין. 5) אפרים טפר.

שורה ב': 1) סוניה קסלמן. 2) פרל. 3) מוניה מנדלבלאט. 4) רוזיה סודאק. 5) אייזיק הופמן. 6) רחל אוטיקר. 7) איטה...

שורה ג': 1) יוניה ברנשטיין. 2) דוד וינוקור. 3) סוניה לנדסברג. 4) אברהם לנדסברג.

קבוצת חברי „השומר הצעיר", 1934

אַ גרופּע חברים פון „השומר הצעיר"

השלטונות הפולניים. במשפט הגדול נגד הקומוניסטים בשנת 1936 היו כמה וכמה מהנאשמים בוגרי השוה"צ. אכן השכבה הצעירה של הקן ניצלה ברובה מהסטייה הקומו־ניסטית. כאשר נעזבו ע"י מדריכיהם, דאג מרכז התנועה למחזור חדש של מדריכים, שקבלו את השראתם בחוות ההכשרה המרכזית בצ׳נסטוכוב.

מועדון בתור דירת־קבע של הקן היה קיים רק בחדשי החורף, ואילו בקיץ היו כל הפעולות מתקיימות בחיק הטבע.

בשנים האחרונות, 1936—1939, הלכה התנועה ונדלדלה משנה לשנה. האנטישמיות הרימה ראש, הדכאון אפף את כולם, העליה לארץ היתה כמעט חסומה, השתררה הרגשה של אין־מוצא. כל זה נתן אותותיו גם בתנועת השוה"צ, היא ירדה משנה לשנה בכמות ובאיכות. בשנת 1938—39 מנה הקן עשרות חברים בלבד, אם כי גם אז נמצאו בהכשרה בצ׳נסטוכוב כעשרה חברים מהקן הקרמניצאי.

עם כיבוש העיר ע"י הסוביטים בשנת 1939 הקיץ הקץ גם על תנועת השוה"צ בעירנו.

ש. טיטלמן (יפו)

„החלוץ האקדמאי"

ליד הזרם הגדול של החלוץ הכללי והחלוץ הצעיר בעירנו זרם לו גם הפלג הקטן של „החלוץ האקדמאי". עשרות מעטות של נוער הקיף, אך עם זאת מילא גם הוא בזמנו תפקיד מסויים בחיי הציונות בקרמניץ.

קבוצה של חברים אשר מטעמים שונים לא מצאו מקומם בהחלוץ הכללי, אירגנו בשנת 1932 סניף ל„החלוץ האקדמאי". לכתחילה מנה הסניף כ־15 חברים בלבד, ובמרוצת הזמן הגיע ל־40 חבר. המגמה היתה — להקיף בעיקר את חוגי הנוער המתבולל ולקרבו לציונות ולארץ־ישראל העובדת. ואכן, הפעולה הצליחה במידה ידועה ועשרות חזרו והתקרבו לעמם. „החלוץ האקדמאי" התקיים בפולין כתנועה ארצית, ולו מרכז בוורשה ובטאון שהופיע בלבוב בשפה הפולנית, ונקודת־הכשרה מיוחדת בצ׳נסטוחוב.

הסניף עסק בהכשרה עיונית ובהפצת השפה העברית.

לפי הרכבו של החוג אפשר היה לצפות, שיכשיר את חבריו לעסוק בארץ במקצועות חפשיים ובפקידות. אך לא כן היה הדבר. דוגמת החלוץ הכללי היתה גם מגמתו של „החלוץ האקדמאי", להכשיר את חבריו לעבודה חקלאית ולחיי קיבוץ. כמה חברים נשלחו לחוות־ההכשרה בצ׳נסטוחוב וכמה בנות — לבית הספר החקלאי לצעירות בנהלל. יותר משליש חברי הסניף עלו לארץ והתערו בה.

הסניף היה פעיל גם בחיי הציבור במקום, בבחירות, בפעולה למען הקרנות, בקלוב הציוני ובספריה, סייע בנאמנות לבית היתומים ועסק בכל פעולה ציונית וציבורית. היה לו מועדון משלו, בו נערכו הפעולות התרבותיות.

מבין פעילי תנועה זו אזכיר את החברים: שמואל גנדלמן, יונה פרנקל (שניהם ניספו), יהושע גולדברג (כיום בפולין), יעקב שץ, חרש וכותב הטורים האלה (שלשתם בארץ).

„החלוץ האקדמאי" התקיים בעירנו עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

ח י נ ו ך   ו ת ר ב ו ת

ט. טרושינסקי (תל־אביב)

מ ר נ ן   ו ר ב נ ן

נר־נשמה לאחיותי חיה וחנה, בעליהן שלמה ציפס, יעקב בארשאפ, וילדיהם הרשלה, גוטלה וניוני׳לה, שניספו בקרמניץ, בידי הנאצים.

קרמניץ לא היתה עיר הולדתי.

סערת הדמים שעברה על ערי אוקראינה בשנות 1919־20 עקרה את משפחתנו מעיירה קטנה ונידחת בירכתי ווהלין. בצוק העתים פקדוה פעם בפעם קלגסי האטמנים, „בטקאים" וסתם שודדים, ולאחר שנשרף ביתנו ורכושנו הדל ירד לטמיון, מצא אבי משרה בקרמניץ והביא לשם את משפחתו, ואני אז ילד בן עשר.

לא רבות השנים אשר התגוררתי בקרמניץ. ב־1928 עזבתיה ולא בקרתי בה אלא פעם אחת, בשלהי חורף 1940, בקור קצר וחטוף של שני ימים... אץ לי אורח נדודי על פני ערי רוסיה וכפריה, ערבות אוזבקיה וקזקיה, וכשוך מבול הדמים, לאחר טלטולים רבים וקשים על פני ארצות המרצחים הטמאות, הגעתי לחוף הנכסף.

רק שבע שנים גרתי בקרמניץ. בילדותי הכרתיה ובבחרותי יצאתיה. תחנה ראשונה בדרך חיי היתה. שבע שנים אלה ברוכות זכרונות ילדות וחוויות נעורים, ומה רב טובן, חינן וערכן עד היום! אך לא כאורח נטה ללון אראה עצמי, כי עם עצם מעצמך ובשר מבשרך, קהילת קרמניץ הקדושה. כי שבע נפשות יקרות לי ניספו בקרמניץ בידי המרצח הטמא. וכאחד מבניך אני נושא זכרך קודש בלבי. אעלה כאן מקצת מאפר הזכרונות בעיר־נעורי. —

א. בית הספר העברי בהוסדו

על הנפתולים הרבים של נאמני החינוך העברי לכנון בית־ספר עברי בקרמניץ, יעמדו הקרובים לפרשה זו. עובדה היא, שבמשך עשר שנים כמעט, נאבק בית־הספר העברי קשה על קיומו, ללא בנין מתאים ומכשירי לימוד הכרחיים. כמעט שנה שנה נדד מדירה לדירה, וכמה שנים הסתופף במועדון ההסתדרות הציונית שליד בנין הדואר ברחוב שירוקא. בית זה ובו 4 חדרים לא גדולים, שימש בימים ההם כעין „מרכז רוחני" ליהודי קרמניץ. כאן שכנו הספריה ואולם הקריאה הציבורי, גן־הילדים, וכאן מקום מיפגש ואסיפות

להסתדרויות נוער ומפלגות ציוניות. בשעת הדחק מצא לו גם בית־הספר העברי מקלט בבית זה. מכיון שלא הספיקו החדרים לכל הכיתות, התנהלו הלימודים בשתי משמרות.

רק בשנת 1928 עבר בית־הספר לבנין־קבע שהוקם לשמו במגרש דילובוי־דבור. המנהל הרשמי של בית־הספר והאחראי כלפי השלטון היה מר ברץ, שכיהן „רב מטעם" בקרמניץ. אך למעשה נשא בעול קיום בית־הספר מר יעקב שפיר, החי עמנו פה. אני רואה חובה לעצמי להזכיר לברכה גם את יעקב וינר, יהודי משכיל, צנוע ונעים הליכות, אשר שימש מורה לעברית ולימודי יהדות בימים ההם, עלה לא"י ונפטר בה.

כמאתים תלמידים קיבלו חינוכם בבית־הספר העברי.

ב. „תלמוד תורה" ו„ישיבה קטנה"

מוסד זה שעיצב את דמותנו הרוחנית־המוסרית בכל תפוצות הגולה, ואשר בלעדיו כמעט שלא תתואר קהילה יהודית בליטא, פולין ואוקראינה, היה קיים, כמובן, גם בקרמניץ. לא אדע להעריך את מספר הילדים שלמדו כאן בשנות העשרים, שלהן מתיחסות הרשימות האלה, אך יודעני נאמנה שמספרם עלה על מספר תלמידי בית־הספר העברי. לא רק הורים אדוקים, שומרי מסורת ודת, שלחו ילדיהם לתלמוד תורה, אלא כל הילדים בני עניים, שבגלל חוק לימוד־חובה נשלחו לבתי־ספר פולניים הפטורים משכר־לימוד, וכן רבים מהילדים תלמידי בית־הספר העברי שהוריהם לא הסתפקו בלימודי־הקודש בבית־הספר, למדו אחרי הצהרים גם בתלמוד־תורה להרבות תורה ודעת. ב„תלמוד־תורה" היו התלמידים מחולקים כיתות כיתות, לפי דרגת הלימודים, ולכל כיתה מלמד קבוע, החל ממלמד דרדקי, ועד למלמד גמרא ותוספות. בעברך ברחובות הקרובים לבית ה„תלמוד־תורה" היית שומע מרחוק את קולות הילדים הבוקעים בעוז, בשקדם על קריאה ב„סידור" הברות הברות בצותא, וקול המלמד גובר ומנצח עליהם; או ניגונם הערב של כיתת „בחורי הגמרא", כלומר ילדים בני אחת עשרה, שתים־עשרה, החוזרים על שיעור הגמרא שלמדו מפי רבם. ולפעמים קלטה אזנך קול שירה נעימה של אחד יחיד המפרש, אחד מקרא ואחד תרגום ליידיש, פסוקי ספר משלי. לא אדע מה עלתה לה ל„תלמוד־תורה" זו לאחר שעזבתי את קרמניץ, סיפרו לי שמוסד זה היה מכשיר חינוכי רב ערך בהתקבל כמורה בו האברך היקר באדם, אריה פלדמן ז"ל, אשר העלה את רמת הלימודים בו לדרגה גבוהה והרים קרנו.

ג. „מלמדים"

מפי שלושה מלמדים למדתי תורה ב„תלמוד תורה" בקרמניץ והם: רבי שמואל „הקטן", רבי שמואל „הגדול" ורב יוסל ברגר.

רב שמואל הקטן היה מלמד חומש ורש"י. יהודי נמוך קומה בעל זקן שחור ופנים מפיקים טוב לב. כמה הטיב לתאר לפנינו, בניגון משיב נפש, בחצאי מלים, אנחות ואנקות את „הפרשות העצובות" שבתורה: מות רחל, יוסף מתודה אל אחיו, מות משה וכיוצא בהן. מלבב היה קולו בתארו את בכי רחל אמנו, המבכה את בניה הגולים, ומזעים גבות עיניו בתארו את יהודה המדבר קשות אל יוסף אחיו בגלל העלילה אשר העליל על בנימין, כמפורש ברש"י. יחד עם תלמידיו שמח כאשר נגמרה כל „הפרשה הטרגית" בכי טוב, אבן נגולה מעל הלב, רווח לנו וגם לו...

רב שמואל מלמד גמרא, כנויו „הגדול" לא היה רק מפאת גובה קומתו אלא על שום שגדול ורב היה כוחו בתלמוד ובפוסקים, כך שמענו מפי הרב דמתא סנדרוביץ ז"ל שבפיקוחו ובהשגחתו היה הבית, שהיה בא פעמיים בחודש, ביום חמישי, לבחון אותנו בגמרא. מלמד הגמרא היה ההפך הגמור ממלמד החומש ורש"י. צנום וגבוה, בעל זקן לבן ועינים בהירות וקפדניות. בקול יבש היה מסביר את הסוגיה החמורה בגמרא, וכבעל דבבא קשה לא היה מרפה ממך ודורש תשובות ממצות על טענותיהם של כל האמוראים והתנאים המתנצחים בדין. „גויים" היו בעיניו הטובים בתלמידים — „גויים"! מה יהא עליכם, „גויים" ותו לאו...

רב יוסף ברגר מלמד תנ"ך, כתיבה תמה (באידיש כמובן) וחשבון, היה יהודי יפה־תואר, בעל זקן קצר ועגול, מהדר בלבושו ומדקדק בהילוכו. אהבנו מאד את שיעוריו בתנ"ך. קולו היה ערב וניגון מיוחד מותאם לכל ספר מכתבי הקודש. לא הרי ניגון משלי כניגון קוהלת, ואין סילסולי פסוקי התהילים יפים לפרקי הפולמוס שבאיוב, ולא עוד, אלא שגם ספרי הנביאים כל נביא — ונעימה אחרת. והפסוקים יוצאים מפיו מפורשים ומוטעמים, וטוב היה לשבת ולהקשיב לדברי אלהים חיים עולים בשירה וזמר, חיים באמת, חיים וקיימים.

הרב הזקן סנדרוביץ היה בא, כאמור, לבחון את התלמידים בתורה. ידוע חולי היה הרב לעת זקנתו והשעול תוקפו כפעם בפעם. זכורני שפעם, ביום חמישי, לאחר שבחן כמה תלמידים ודעתו נוחה עליו, שאלני מה מלמדים אותי בבית־הספר העברי. בין היתר הזכרתי לימוד היסטוריה עברית „קורות ישראל" (קיצור תולדות ישראל לפי דובנוב). — „נו, זאָג עפּעס פון דער היסטאָריע, לאָמיר הערן" (נו, הבה ונשמע מפיך משהו מן ההיסטוריה) — אמר הרב. עמדתי והרציתי בפניו פרק מפרקי קורות ישראל ככתבו וכלשונו. ובהגיעי לפסקה המצטטת כמה משפטים מהתורה והמתחילה כרגיל „התורה מספרת כי..." הפסיקני הרב בתנועת־יד נמרצת וחזר במין טינה על דברי „התורה מספרת... התורה מספרת..." ושעול עז תקף אותו. לא ידעתי במה העליתי חמתו של הרב הזקן וכנזוף עמדתי על מקומי. לאחר שיצא הרב ברטנו „התורה מספרת... התורה מספרת..." ניגש אלי רב שמואל הקטן והטוב ואחז בסנטרי ואמר: „אין התורה מספרת, בני! תורה לומדים. זכור לך, בני, תורה — תורה היא, ולימוד היא צריכה".

הרב הזקן נפטר בשנות ה־20, זכר צדיק לברכה.

מוסד ה„תלמוד תורה" ו„ישיבה קטנה" התקיים עד בוא השואה. מה היה גורל המלמדים? מי מהם נפטר בשלום מעלמא הדין ומי מת מות קדושים בידי פריצי החיות הגרמנים? לא אדע.

יהי קדוש ומבורך זכרם של רועי צאן ישראל ומרביצי תורה ברבים!

מוטיה קורניץ (ירושלים)

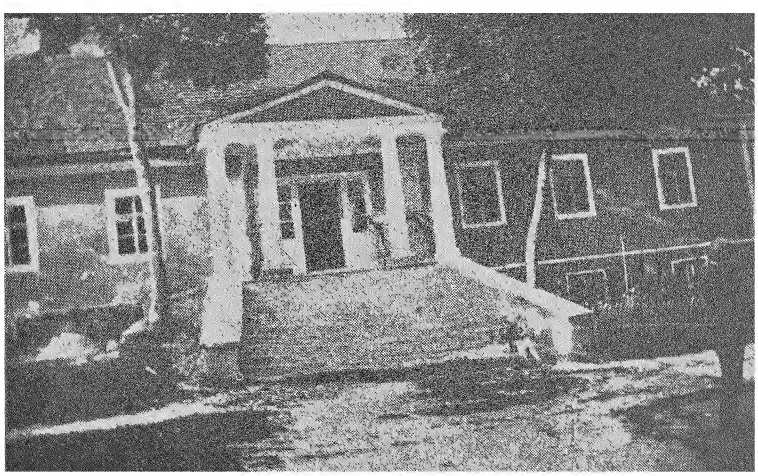
בית־ספר עממי ליהודים

בסוף שנות התשעים לא התקיימו עדיין בקרמניץ בית־הספר למסחר והגימנסיה. בעיר היו אז רק בי"ס עממי רוסי ובי"ס יהודי למתחילים, אף הוא מטעם הממשלה הרוסית. הראשון נועד בעיקר לנערים ונערות נוצריים, ורק במספר מצומצם — לתלמידים יהודים, ואילו ביה"ס השני נועד אך ורק לנערים יהודים, בגבולות המיכסה השנתית שנקבעה ע"י מחלקת החינוך שליד משרדי שר־הפלך הווהליני אשר בז'יטומיר.

הכיתות בבי"ס זה לא כונו — מסיבה שאיננה ידועה לי — בשם כיתות, אלא בשם קבוצות ומחלקות. בסך הכל היו בביה"ס היהודי שתי קבוצות ושלוש מחלקות. היינו: חמש שנות לימוד. מספר התלמידים הגיע עד 150. חבר המורים היה מורכב משלושה אנשים, וכמנהל שימש במשך שנים רבות מויסיי בוריסוביץ גולדפרב, שהיה מכובד מאד על כל תלמידיו. התלמידים היו פטורים לגמרי משכר־לימוד. ברם, אין להסיק מכך שממשלת הצאר היתה נוטה חסד כלפי אזרחיה (יותר נכון: נתיניה) בני דת־ישראל. ביה"ס היהודי היה מוחזק מהכנסות „הטכסה", מס על בשר כשר, שנגבה כמובן אך ורק מיהודים. תודות למורים עמדה ההוראה בביה"ס על רמה גבוהה. מורה הקבוצה הראשונה והשניה שימש בימי מר בוים, אדם שקט וטוב־לב.

מ. ב. גודלפרב שימש מורה לשפה הרוסית בכל שלוש ה„מחלקות". אדם מצויין ופדגוג טוב. התלמידים פחדו מפניו וגם כבדוהו. חיבה יתרה נודעה ממנו לשפת רוסיה ולספרותה.

מורה למתמתיקה, גיאוגרפיה, היסטוריה וקליגרפיה שימש מר שקלובין. פדגוג ומתמתיקאי מצויין. תלמידיו התפעלו ממנו. שקלובין היה גם מורה לזמרה, והשכיל

בנין ביה"ס העממי הממשלתי ליהודים
בנין פון רעגירונגס פאָלק־שול פאַר יידן

להחדיר אהבה למוסיקה בקרב תלמידי ביה״ס. זכורני, כאשר גזר על שתי הקבוצות ושלוש המחלקות להרכיב מקהלה בת 20 איש, הייתי מהמאושרים שצורפו למקהלה שפעלה כבר כעבור שבועות אחדים. שקלובין לימד אותנו לשיר אך ורק שירים עממיים רוסיים. במקהלה שלנו היו כמה בעלי־קולות טובים, כגון: פוליה שקורניק ואשר מנוסוביץ.

ליד ביה״ס היתה גם ספריה, די גדולה לפי מושגי הזמן ובה כ־1000 ספרים, לרוב מיצירות סופרים רוסיים, אך היו בה גם תרגומים מספרי־המופת הלועזיים. הנערים גילו ענין בספרים וקראו בלהיטות.

שנה־שנה סיים את בית־הספר מחזור תלמידים. ומהם אזכיר את מאיר גולדרינג, בוזיה לנדסברג, אחי היקר אייזיק, זנוויל באטלר, לייב רוזנטל, וולודיה שוורצמן (איבד עצמו לדעת ב־1901), שלמה פישמן, גרישה מילשטיין, יצחק ברבק והרבה אחרים. נוער נהדר, גאוות בית־הספר היו, ומוריהם — גאוותם עליהם.

משה שניידר (רחובות)

בית־הספר למסחר

זכרו של ביה״ס למסחר בקרמניץ קשור קשר הדוק בשמם של שני עסקני הציבור: מיכאל בן דוד שומסקי, חבר העיריה, וישראל מרגלית, יוזמיו ומייסדיו בשנת 1906.

עד לאותו זמן שימש ביה״ס היהודי העממי כמוסד היחידי להפצת השכלה כללית בין הנוער היהודי שבעיר. מדי שנה סיים שם את לימודיו מחזור של נוער יהודי אשר רובו שאף להמשכת לימודיו. אולם מי זה יכול היה להעיז אז לצאת מחוץ לעיר, ולו גם לעיר הסמוכה, כדי להמשיך בלימודים? חוסר אמצעים מצד אחד, וה„נומרוס קלאוזוס״ מצד שני לא איפשרו זאת. היה זה חלום נועז למדי להגיע לתואר של רוקח־עוזר, ורק מעטים מהנוער, בעלי המרץ והמוכשרים ביותר, העיזו והגיעו לפעמים להשגת תעודת־בגרות בדרך אכסטרנית.

לראשונה הציגו היוזמים לעצמם שתי מטרות: 1) ליצור רזרבה כספית. 2) לרכוש בנין מתאים. מרצם ומסירותם עמדו להם להשיג מטרותיהם. בדרך של „תרומות הכניסה״ שהונהגו לגבי התלמידים ממשפחות אמידות, הן מבני העיר והן מערים אחרות, נוצרה רזרבה כספית נכבדה, שאיפשרה לקבל גם מספר ניכר של תלמידים עניים, יהודים ורוסים. כן עלה בידי היוזמים לרכוש את הבנין הנאה, בעל הצריח המקורי, שהתנוסס בין ההרים, מוקף חורשה רעננה. לא עברו שנתיים והבנין הצנוע הזה הפך בית גדול בעל שתי קומות, ובו מחלקות מקבילות, מעבדות לפיסיקה ולכימיה, ספריה, אולם לקונצרטים, וכל הציוד הדרוש לבית ספר תיכוני משוכלל.

תשומת־לב רבה הקדישו המייסדים להרכבת חבר מורים ומחנכים בעל רמה פדגוגית גבוהה, בעיקר מבין החוגים הליברליים והמתקדמים. בראש חבר המורים הועמד, כמנהל המוסד, הפדגוג המנוסה והמוכשר, יעקב ווסיליביץ יארוצקי. יד ימינו שימש המורה לציור, האמן טימופיי אלכסייביץ סאפּוֹנוֹב, והוא שהקדיש לילדי ביה״ס את כל זמנו ונפשו, היה להם כאב, ואיחד כולם במשפחה אחת בלא הבדל גזע ולאום: יהודים, רוסים ופולנים. בכתלי המוסד שררה רוח ליברלית ולא היה בו זכר להבדלי גזע. איני זוכר אף תלונה אחת על כינוי „ז׳יד״, שעה שבביה״ס העירוני העממי, למשל, היה כינוי זה נפוץ.

תכנית־הלימודים עמדה על רמה גבוהה למדי. היוכל תלמיד לשעבר של בית ספר זה לשכוח את שיעוריו הנהדרים של יעקב יארוצקי בהיסטוריה ובכלכלה מדינית? ואת השיעורים בכימיה של ניקולאי ניבירוביץ, ואת שיעוריו על שיטת מנדלייב ואת העבודה במעבדה הכימית בהדרכתו? אנשים אלה עוררו מהפכה ברוח תלמידיהם־מעריציהם, עודדו את תשוקת־הדעת, החיו את נושאי הלימודים והרחיבו את האפקים של מקשיבי לקחם.

ויקר ישאר לנו גם זכרם של המיסדים והמפקחים (מטעם ועד ההורים), שומסקי ומרגלית, שעמדו עד סוף ימיהם על משמר הפעולה המשותפת עם המועצה הפדגוגית של ביה״ס, ועשו כל שבידם לאיזון התקציב. רבים מצעירי העיר, בני משפחות עניות, יצאו למרחב ורכשו השכלה במוסד זה.

המחזור הראשון והשני של ביה״ס הביא פרי הילולים: דור של אינטליגנציה צעירה שהמשיכו לימודיהם והשתלמו בתור מהנדסים, רופאים, כלכלנים, חשבונאים וכדומה.

פסח ליטבק (תל־אביב)

כיצד הוקם בית מחסה עברי בן־לילה

1919 או תחילת 1920, לאחר תקופה של ניתוק מהעולם וחלופי שלטונות, הגיעו לעירנו שני יהודים אמריקאיים לבושי־מדים ועמם אמתחת מלאה כסף שהביאו עמם מטעם „ג׳וינט״ לטובת יהודים נצרכים בעירנו. על הכסף הפקידו את מר משה איידיס, הרוקח והעסקן הציבורי הנודע, לידו הוקם ועד ציבורי ומיד הוחל בפעולות „ג׳וינט״ בהיקף רחב.

בעיר קיים היה אז בית־מחסה לילדים מטעם ה„בונד״, ומאליו מובן שבית־מחסה זה נכלל מיד ברשימת המוסדות הנהנים מתמיכת „ג׳וינט״: בכסף, בלבוש, ובמזון. מאידך קיים היה אז בעיר גן־ילדים עברי בהנהלתה של הגננת וורטהיים וסביבו התרכזה קבוצת צעירים, מבין „צעירי ציון״, קנאים לחינוך העברי. פנינו אף אנו לועד „ג׳וינט״ בבקשת הקצבה לגן־הילדים העברי, כדי להרחיבו ולמשוך לתוכו גם ילדים מדלת העם שאין ידם משגת לשלם את שכר הלימוד הגבוה. פנינו, אך נענינו בשלילה. במוסד שלנו — כך אמרו לנו — מתחנכים ילדי אמידים שאינם זקוקים לתמיכה, ואילו מוסדות חדשים אין „ג׳וינט״ פותח. בו במקום הודענו, כי מלבד גן הילדים קיים בעיר גם בית־מחסה עברי הנועד לילדים עניים, ובאנו לבקש בשבילו תמיכה. דבר זה נתקבל על דעתם ונקבע מועד לביקור בבית המחסה, אז יוחלט על מידת התמיכה וצורתה.

יצאנו מן הפגישה מעודדים, אולם היכן הוא בית מחסה זה? לא נותר לנו אלא להקימו תוך שנים־שלושה ימים, ויהי מה! חילקנו בינינו את העבודה, בו ביום הושג סכום כסף ונשכרה דירה. הובאו חלקי־ריהוט מגן הילדים העברי — והרי בית־מחסה מצוייד.

למחרת היום הוחל בהרשמת ילדים. עלי הוטל למצוא גננות. יצאתי, איפוא, לרובנה, המרכז הגלילי של „תרבות״, ודרשתי בכל תוקף שתי גננות בשביל קרמניץ, ודווקא תיכף ומיד. בסופו של דבר השגתי כתובת של גננת אחת, רחל קיט מלוצק, אשר „בודאי לא תסע, כבר הובטחה למקום אחר, ובכלל איננה רוצה במשרה וכו׳ וכו׳ ״. לאחר מאמצים מצאתיה ו...פתחתי בשידולים. דרשתי ממנה לנסוע מיד, להציל את הציונות, את הדור החדש ואת השפה העברית. ואחר דין ודברים ממושך היא קיבלה עליה את הדין, ארזה חפציה וישר מחדרה נסענו לרכבת בדרכנו לקרמניץ. הרכבת הגיעה לעירנו בלילה. באין ברירה הבאתיה לבית־הגננת „שלנו״ וורטהיים, והצגתי לפניה באישון לילה את הגננת העברית החדשה שנוספה לעירנו. למחרת בבוקר התכנסה „הועדה״ והגננת

החדשה אתנו, כלנו עולי־ימים (ביניהם אברהם ביברמן, חנוך רוכל ועוד), ובישרתי להם על הצלחת שליחותי. בינתים סודרה גם דירת בית המחסה, גננת שניה „שאלנו״ באופן זמני מגן הילדים ה„בורגני״, ו...בית המחסה קיים! המוסד הוכר, כמובן, ע״י „ג׳וינט״ ראוי לתמיכתו — ולאשרנו לא היה גבול.

זמן מועט אחר זה עזבתי את קרמניץ ונדדתי לוארשה ומשם עליתי לארץ־ישראל, אולם המוסד שהוקם בהתלהבות כה רבה האריך ימים ודורות של נוער מדלת העם התחנכו בו לציונות ולעברית.

זו היתה הרוח אשר פיעמה אז את החוג של הנוער הציוני, הנאמן והקנאי לתרבות העברית, ורובו אתנו כיום בארץ.

יהודה קניף (תל־אביב)

בית־הספר „תרבות״

החינוך העברי המודרני בקרמניץ לא התחיל עם יסוד בית־הספר העממי „תרבות״ בשנת 1928 ואף לא עם יסוד הגמנסיה „תרבות״ בשנת 1922. מוסדות חינוך עבריים, פרטיים וציבוריים למחצה, התקיימו בעיר שנים רבות לפני־כן. שני המורים בורשטיין וסירייסקי יסדו בית ספר עברי שקיים היה שנים רצופות עד מלחמת העולם הראשונה. עוד לפני כן היה בעיר „חדר מתוקן״, אולי המוסד החינוכי הראשון בעיר זו, שלימוד השפה העברית תפס מקום נכבד בתכנית הלימודים שהיו בדרך כלל, ברוח הזמן ההוא, לימודי קודש. במשך כמה שנים, שימש כמורה ב„חדר המתוקן״ בקרמניץ הסופר אשר ביילין שהכניס לראשונה את שיטת־ההוראה של „עברית בעברית״ וכן לימוד דקדוק הלשון. באותו זמן היו בעיר גם כמה וכמה מורים פרטיים לעברית, שהרביצו תורה לתלמידיהם ביחידות ובקבוצות קטנות, בעיקר בבתי האמידים. הנודע ביניהם היה אהרן שמעון שפאל, ביתו היה הראשון שבו היתה העברית שפת הדיבור.

בשנות המלחמה הראשונה זרמו לקרמניץ פליטים רבים מעירות הסביבה ובשבילם, וכן בשביל דלת העם בעיר גופא, הקים הג׳וינט ב־1916 שני בתי־ספר עממיים בהם היו מוגשות גם ארוחות חמות לתלמידים: האחד בהנהלתו של המורה שפאל והשני בהנהלתו של הרב מטעם ש. ברץ. שפת הלימודים בשני בתי הספר היתה רוסית ויידיש, אך לימדו גם עברית. לא נמצא אז בעיר הגוף הציבורי שיתבע הקמת בית־ספר עברי ושייררתם בעול הקמתו וקיומו.

לאחר שמר שפאל היגר לארצות הברית מונה במקומו מנהל בית־הספר ח. גיבלבנק, מפעילי ה„בונד״, יידישיסט מובהק. בהשפעתו נדחקה העברית כליל והלימודים התנהלו מאז על טהרת היידיש. חינו וערכו של בי״ס זה החל לרדת בעיני הציבור היהודי, מספר התלמידים נתמעט והלך ובשנת 1922 נסגר. בית הספר השני בהנהלתו של ש. ברץ היה ציוני ביסודו ונקרא כבר אז בפי הציבור „תרבות״, אם כי לא היה עוד מסונף לרשת זו. בבית־ספר זה שימשו כמורים י. שפיר, ד״ר ב. לנדסברג, חנוך רוכל (עד עליתו לארץ), עזריאל גורנגוט, י. ויינר, פינקלשטיין ועוד. כולם מפעילי התנועה הציונית בעיר. בי״ס זה שימש גרעין לגמנסיה העברית „תרבות״ שנוסדה בשנת 1922.

חברי הועד והמורים של ביה״ס „תרבות״ בשנת תר״צ
קאָמיטעט־מיטגלידער און לערער פון דער „תרבות״־שול (1930)

למטה מימין — בנין ביה״ס; למטה באמצע — התלמידים

חברי הועד: 1) י. ווײנר. 2) י. קניף. 3) ד״ר ז. שײנברג. 4) צ. גילראנט. 5) ד״ר ב. לנדסברג. 6) ז. ברשפ. 7) מ. קארש.

המורים: 1) ש. גרמרניק. 2) ז. בײטלר. 3) פ. בײטלר. 4) א. קצנר. 5) מ. זלנגר. 6) ר. פישמן. 7) ח. שפיגל. 8) י. אוטיקר (מזכיר ביה״ס)

כדאי להזכיר פה גם את גן הילדים העברי בקרמניץ שהוקם בימי מלחמת העולם הראשונה ביזמתן של כמה נשים ציוניות ושל חבורת נוער ציוני בניהולה של הגננת ינטה ורטהיים, שהחזיק מעמד שנים.

כל זה צויין כרקע ליסוד בית הספר „תרבות״. אין בידי לִמסור סקירה מלאה על תולדות החינוך העברי בקרמניץ, הואיל ועשיתי בעיר זו 12 שנים בלבד, מ־1922 עד לעלייתי ב־1934. אעמוד, איפוא, רק על ביה״ס העממי „תרבות״ ועל התנועה העברית בכללה באותו פרק זמן.

בבואי לקרמניץ ב־1922 מצאתי בה את הגימנסיה העברית „תרבות״ שמנתה אז 4 מכינות ושתי מחלקות. מנהלה אז היה ד״ר בן ציון כץ (בנו של ר׳ משולם כץ, מראשוני חובבי־ציון). כל שנות קיומה נלבטה הגימנסיה בקשיי תקציב, מחסור במורים, בספרי לימוד ומכשירים ובעיקר סבלה מרדיפות השלטונות הפולניים שהתנכלו לה ושמו מכשולים להתפתחותה ולקיומה בכלל. עסקני תרבות בעיר, בידעם כי לא יוכלו לעמוד זמן רב בלחץ הקשה ולקיים את הגימנסיה בתנאים אלה, החלו להשתדל בדבר רשיון לבית־ספר עממי שיתבסס על חוגים רחבים יותר ויחדיר את החינוך העברי בכל שכבות האוכלוסיה

תלמידי בית־הספר „תרבות"
שילער פון דער „תרבות"־שול

היהודית. מאמציהם הוכתרו בהצלחה ובשנת 1928 נסגרה הגימנסיה ובמקומה נפתח בי"ס עברי עממי „תרבות".

סניף הסתדרות „תרבות" בעיר בידו היתה הבעלות הפורמלית על ביה"ס. הסניף מנה עשרות — ולפעמים גם מאה ויותר — חברים משלמי מס חדשי, התקיימו אסיפות כלליות, בחירות ועד וכו'. אך למען האמת יש לציין, כי היה זה ארגון רופף למדי, והנושאים של המפעל החינוכי העברי היו למעשה קבוצה של עסקנים מסורים וכן הורי התלמידים שהיו בוחרים את נציגיהם להנהלת „תרבות". הואיל ופעולות אחרות — מחוץ להחזקת ביה"ס — לא נעשו ע"י סניף „תרבות", הרי שהיתה למעשה זהות בין הנהלת ביה"ס לבין ועד סניף „תרבות".

הלך־הרוח הכללי בעיר היה ללא ספק ציוני מובהק, הן בחוגי המשכילים והן בין המוני העם. עם זאת היו רוב ההורים מבכרים לשלוח את ילדיהם לבתי ספר פולניים, הן מטעמי „תכלית", כדי לבצר להם באמצעות ההשכלה הפולנית מעמד בחיים והן מטעמים חמריים: בביה"ס הפולני העממי היו פטורים לחלוטין משכר לימוד. על עסקני „תרבות" הוטל, איפוא, לשחות נגד הזרם בצאתם לגייס תלמידים לחינוך העברי. הם פיתחו לשם כך תעמולה רחבה, אולם במרוצת הזמן היה בית הספר עצמו מקור של תעמולה. נשפי החנוכה והפורים שהיו נערכים בו ברוב עם קירבו חוגים נוספים למעגל החינוך העברי. נשפים אלה היו כשלעצמם „מאורע" תרבותי חגיגי בעיר.

בית הספר נפתח בבית בן 4 חדרים שנבנה במיוחד למטרה זו ע"י משה שניידר (מעסקני „תרבות"). כעבור שנתיים הוקם בית שני באותו מקום כדי לאכסן את ביה"ס

כולו. מלכתחילה נפתחו 3 כיתות בלבד ומספר התלמידים היה מועט, 12—15 בכל כיתה. אולם במשך הזמן נתרבה מספרם ונפתחו כיתות נוספות, עד שהגיע ביה״ס להיקף מלא של 7 כיתות. בשנות השיא היו בו כ־200 תלמידים ויותר.

בית הספר התברך במשך כל שנות קיומו בחבר מורים טוב ומסור. מנהלו הראשון היה ד״ר מרדכי זלינגר (כיום מנהל בי״ס בגבעתיים). אחריו שימש בתפקיד זה מר גולדברג (כעת מורה במשק יגור) ולבסוף מר זייציק (ניספה בקרמניץ). מבין המורים אזכיר את מר קצנר, יעקב שפיר (כיום מנהל בי״ס בתל־אביב), מר זיינביל בטלר ופניה בטלר, מרת הולנדר, מרת פרבר ועוד. רוב המורים חינכו תלמידיהם ברוח של נאמנות לציון ולעברית. נוסף לעבודתם הסדירה בביה״ס הקדישו המורים מזמנם הפנוי לעריכת הנשפים המסורתיים בחנוכה ובפורים, שנערכו לרוב באולמי התיאטרון של הליציאום. התמסרה במיוחד לכך המורה פניה בטלר שניחנה בחוש ארגוני וציבורי מפותח. היא שאירגנה חוג של „נשי תרבות״ ופעלה גם בשטחים אחרים של חיי הציבור הציוני בעיר (כגון בשוק השנתי למען הקרן הקימת ועוד). אישיות בולטת בביה״ס ובראש וראשונה — פדגוג מלידה והתחבבה מאד על תלמידיה הצעירים. ב־1935 ביקרה בארץ, ואגב ביקורה ניסתה לערוך כאן מגבית בשביל ביה״ס „תרבות״ בין בני העיר שבארץ, אך הדבר לא עלה בידה.

חבר המורים פעל בדרך כלל מתוך הרמוניה ויחסי כבוד הדדי עם הגוף המנהל של ביה״ס — הנהלת „תרבות״, אולם לפעמים היו גם חכוכים. ובאחד הימים, ב־1932, אף פרצה שביתה של המורים. בהתערבות המפקח מטעם מרכז „תרבות״ הוקם מהר השלום על כנו ושני „הצדדים״ המשיכו לפעול מתוך שיתוף ומסירות. מן הראוי לציין שהנהלת ביה״ס, על אף מצוקתה הכספית התדירה, הבינה לקבוע למורים תנאי שכר הוגנים.

בכל שנות קיומו נלבט ביה״ס בקשיי תקציב. שכר הלימוד לא יכול היה כמובן לכסות את ההוצאה, אם כי נקבע בשיעור די גבוה, 5 זהובים לחודש, סכום שהיה למעלה מיכלתם של הורים רבים. יצויין עם זאת, כי כמה מההורים, מנאמני „תרבות״, הטילו על עצמם שכר לימוד הגבוה פי חמישה מן המיכסה. מקור שני להכנסה — מס חדשי של חברי סניף „תרבות״. מקור נוסף — הקצבת העיריה, שנתקבלה בהשתדלותם של חברי העיריה היהודיים. הצגות ונשפים שימשו אף הם מקור הכנסה. כן נתמך ביה״ס ב־50 דולר לחודש ע״י מר ויליאם זלצמן ומר יצחק גילמן, מחובבי „תרבות״ שבארצות הברית. הראשון ביקר בעיר בשנת 1927, בקשר לעניני משפחה, וכאשר הובאו לפניו קשיי התקציב בהם מתלבט המוסד, נטל על עצמו לדאוג לתמיכה חדשית והתמיד בזה שתים עשרה שנים רצופות, עד פרוץ מלחמת העולם השניה. ראויים השנים לעמוד על הברכה.

מפעם לפעם הוכרז גם על „רינג״ (התנדבות בשרשרת) שפורסם לטובת ביה״ס בעתון המקומי.

מי היו העסקנים שנשאו בעול המפעל החינוכי של „תרבות״? עד 1927 היה זה מר גילירַאנט, יו״ר סניף „תרבות״. אחריו הוטל תפקיד זה עלי, ועם עלייתי — מר אבא טייטלמן. בין העסקנים המסורים היו ד״ר זלמן שיינברג, ד״ר בנימין לנדסברג, זיידי פרל־מוטר, מאיר גולדרינג, יעקב ווינר, אלכסנדר פרישברג, משה שניידר. במרוצת הזמן הצטרפו אליהם מר צבי באַרשאַפ ומהעסקנים הצעירים — ישראל אוטיקר (כיום חבר קיבוץ נען), ששימש אחר כך גם מזכיר ביה״ס. אציין את פעולתו המבורכה של צבי בארשאפ, מהפרבר הדובנאי, איש העם, בעל נשמה עדינה וגישה רצינית ואוהדת לעניני החינוך העברי. הוא פעל בסביבה קשה מאד, בין אנשי הפרבר שרובם רחוקים היו מעניני

הועד וחבר המורים של ביה"ס „תרבות" עם נציג ה„רליף" מאמריקה בנימין וויינברג
קאָמיטעט און לערער־פערסאָנאַל פון דער „תרבות"־שול מיטן פאָרשטייער פון
אַמעריקאַנער „רעליף" בנימין וויינבערג.

תרבות עברית, אך הוא הצליח להחדיר בסביבה זו גישה חיובית לחינוך העברי והביא עשרות ואולי אף מאות תלמידים תחת כנפי החינוך הלאומי. הוא שילם מכיסו שכר־לימוד בעד כמה ובמה תלמידים שהוריהם לא היתה ידם משגת לשלמו. יהי זכרו ברוך. זכור לטוב גם מר יעקב וויינר, מאנשי המעלה שבין עסקני „תרבות", עלה לארץ ונפטר כאן כעבור זמן.

מפעם לפעם הצטרפו לחבר־עסקנים זה נציגים נבחרים מבין ההורים, שנשאו יחד בעול ביה"ס. קבוצה זו עמלה אמנם קשה אך גם ראתה פרי בעמלה. המוני נוער קיבלו בבי"ס זה הכשרה נפשית ומעשית לציונות ולארץ־ישראל, והיוו אחרי כן את הגרעין העיקרי בתנועות הנוער שבעיר ובהסתדרות החלוץ.

קשרים הדוקים היו לנו עם מרכז „תרבות" בוארשה, קשרים ארגוניים ופדגוגיים. כפעם בפעם ביקרו אותנו שליחי המרכז ומפקחיו: צבי זוהר, משה גורדון, רוזנהק (שלשתם בארץ) ואחרים. היו עורכים הרצאות פומביות בעניני „תרבות" ומדריכים את העסקנים והמורים בעבודתם. סעד רב היינו מקבלים במיוחד מהמפקח הפדגוגי רוזנהק, שידע ליישר הדורים בין ההנהלה והמורים, היה מסייע להעלאת הרמה הציבורית, מעודד ומקדם את המפעל.

*

על אף כל המאמצים נקלטו בבי"ס „תרבות" רק חלק מילדי העיר היהודיים. היכן התחנכו כל השאר והם הרוב הגדול? ב„תלמוד תורה" למדו כ־200 ילד. היה זה מוסד חינוכי דתי, לנערים בלבד, שנתמך ע"י ועד הקהלה ותרומות שונות. הוא עמד בפיקוחם והשפעתם של רבני העיר שהרביצו בו תורה. היו במוסד זה מורים טובים והוא עמד על רמה די גבוהה. בית הספר המקצועי „אורט" הקיף אז מספר רב של נערים ונערות, שקבלו

בו הכשרה מקצועית בענפים שונים. מבחינה ציבורית נחשב בי״ס זה מבצר היידישיסטים שבעיר. היו בעיר גם „חדרים״ בודדים, אך רישומם לא היה ניכר בחינוך הדור הצעיר.

אכן, מרבית ילדי ישראל שבעיר קרמניץ למדו בבתי־ספר פולניים עממיים, בהם היו פטורים משכר לימוד. בשביל התלמידים היהודים הוקדשו שעות אחדות בשבוע ל„רליגיה״ (הוראת הדת). בשיעורים אלה למדו משהו מ„יהדות״ וקצת מן הקצת גם עברית. חלק מהתלמידים, בני אדוקים, ביקרו אחר הצהרים ב„תלמוד תורה״, ויש גם שלמדו עברית מפי מורים פרטיים. אך רובם המכריע גדלו בלא ידיעה ממשית ביהדות ובעברית. התקיימו בעיר גם שלושה בתי ספר תיכוניים בשפה הפולנית: הליציאום, שקלט מספר קטן של תלמידים יהודים, גמנסיה פולנית ובה מספר ניכר של יהודים, וגמנסיה יהודית־פולנית. מוסד זה הוחזק על־ידי חברה מיוחדת של עסקנים יהודים ובא במקום ביה״ס התיכוני למסחר שבימי הרוסים, אף שכן באותו בית.

זהו הרקע הכללי לחינוך ילדי ישראל שבעיר. יובן, איפוא, מדוע כה חרדו החוגים הציוניים לקיומו של ביה״ס „תרבות״ ולהתפתחותו.

גני ילדים עבריים לא התקיימו באותן השנים ברציפות. כפעם בפעם נפתח גן ילדים פרטי שנסגר לאחר זמן, ואחרי הפסקה ארוכה שוב התחדש הנסיון. תקופה ידועה התקיים גן ילדים של מרת חנה הורביץ־גולדנברג, וכן אחרים, בשנת 1930 נפתח מטעם סניף „תרבות״ גן ילדים עברי, הובאה גננת מומחית מרובנה, אך גם נסיון זה לא החזיק מעמד, וכעבור חדשים מעטים נסגר הגן בעיקר מחמת קשיי תקציב.

ב־1938 החליטו עסקני „תרבות״ לעלות לשלב גבוה יותר בחינוך עברי וניגשו שוב לפתיחת גמנסיה „תרבות״, נוסף לביה״ס העממי, גם הכריזו על הקמת בנין מיוחד למטרה זו. אך לכלל הגשמה לא הגיע הדבר — ובינתיים פרצה מלחמת העולם.

עסקני „תרבות״ שיקעו כל מעיינם בהחזקת בית־הספר, ולא התפנו לפעולות אחרות למען השפה והתרבות העברית, כגון: החדרת הדיבור העברי, חינוך והשכלה למבוגרים, הפצת הספר והעתון העברי וכדומה. פעולות אלו נעשו ביחוד על ידי ה„התאחדות״, השומר הצעיר, החלוץ. הסתדרויות אלו וכן ההסתדרות הציונית הכללית קיימו קורסים לעברית וחוגים להשתלמות, והחדירו בין חבריהם את ידיעת השפה וכן את הדיבור העברי. הרצאות בעברית היו חזיון שכיח בהסתדרויות הנוער הציוני. אציין שוב, שרבים מהם היו בוגרי „תרבות״ והם שהיו „השאור שבעיסה״ בקיום גחלת העברית. סניף „תרבות״ היה מסייע לנוער, והעמיד לרשותו את אולמי ביה״ס לצרכי נשפים ופעולות־תרבות שונות.

*

פעולת חינוך נאה ומסורה נעשתה על ידי אנשי „תרבות״ שבעיר. לפי כל הסימנים עמדה להתרחב ולעלות לשלב גבוה יותר. אולם הגורל רצה אחרת.

י. א.

„הפינה העברית"

עוד בהיותנו ילדים גדלנו באוירה ציבורית וחינוכית, שעוררה אותנו לפעילות תנועתית. הדי המהפכה הרוסית פרצו לעולמנו, וניסרו באויר התקוות הגדולות של שיבת ציון ובנין הארץ מחדש; ואף אנו, הילדים, ראינו את עצמנו חייבים לעשות משהו...

שמורים בזכרוני נסיונות „מקומיים" של ארגוני־נוער, עוד בטרם ידענו על התנועות הארציות ודרכן. כך, למשל, הקימונו במסגרת בית־הספר היהודי־פולני תנועה של נערים ונערות בשם „פרחי־ציון" (לימים שונה השם ל„בני־ציון"...), בעלת תקנון משלה ו„פרוגרמה" (מבוססת על שלושה עיקרונות: ציונות, סוציאליזם וערכי־המוסר של הדת ישראל). הארגון הזה הקיף כ־150 צעירים, בעיקר מהכיתות העליונות של ביה"ס העממי, עם קבוצות, גדודים, ראשי קבוצות וראשי גדודים, הנהגה ראשית וכו'. לאחר הלימודים היינו צועדים בסך למקום הפעולות, ההר „קרעסטאַווא", (המועדון הקבוע שלנו...) ושם היינו קוראים על תולדות הגבורה בישראל, על מלחמת בר־כוכבא ועל המכבים, על ארץ־ישראל החדשה ועל „השומר" והחלוצים ועוד. הפעולות התנהלו בכוחות עצמיים, עד אשר באחד הימים התעוררה תשומת־הלב של הנהלת ביה"ס ונקראנו לבירור שאחריו נאלצנו לרדת ל„מחתרת". כעבור זמן קצר התנועה התפרקה ממילא, עם קומם של קן „השומר־הצעיר" וסניף „החלוץ־הצעיר" בעירנו. אחרת היתה ההתפתחות בסוג שני של תאי־נוער: חוגים להשתלמות ולבירורים רעיוניים, מה שקראנו ברוסית: „קרוּזשאָק".

בפסח תרפ"ד התאספנו כמה נערים בגיל של כניסה למצוות — וייסדנו חוג בשם „אבן־הפינה". מטרתו העיקרית היתה הקניית השפה העברית בדיבור יום־יומי, לימוד הספרות וההיסטוריה העברית, ידיעת הארץ, טיפוח חיי אחווה וחברות, שמירה על מידות טובות. עבדנו באינטנסיביות כמה חדשים, התאספנו בכל שעות־הפנאי לקריאה ולשיחה עברית. להדרכת החוג הזמנו את ליבצ'יק פלדמן. השתתפו בחוג: שמואל פוזנר, מתתיהו פונדיק, יונה פרנקל, יוסף הנדלמן, טוביה טרושינסקי, כותב הטורים האלה (שני האחרונים בא"י) ואולי עוד מישהו. הפעולה נמשכה רק כמחצית השנה ונפסקה בסתיו, כאשר רוב חברי החוג יצאו ללימודים מחוץ לעיר.

פעולה מקיפה ויסודית יותר נעשתה בסתיו אותה שנה (1924) כאשר התאספנו כעשרים נערים ונערות והקימונו את „הפינה העברית", חוג שהתקיים בהפסקות במשך כמה שנים וטבע חותמו בחיי הנוער בעיר.

הפעם היו משתתפי החוג נערים מבוגרים יותר, בגיל 17—16 (פרט לאחד או שניים שהיו בגיל הרבה יותר צעיר) והארגון נשא אופי רציני יותר. האספה הראשונה היתה בביתה של מרים הורביץ (מאניא, כיום בחיפה) באוירה של כובד ראש והתחייבות לעשות הדרוש. נבחר ועד של שלושה — צבי פישרמן (יו"ר), ישראל אטיקר (מזכיר) ומרים הורביץ. (פישרמן יצא כעבור זמן קצר לחו"ל — כיום בא"י; מאניא ואני נשאנו בפעולת החוג עד לסוף). בין הפעילים בחוג היו — אייזיק הופמן (זוניא, כיום בא"י), דוד וינוקור (ניספה בקרמניץ), קופל קורן (כיום בא"י), רחל איטיקר־פלדמן (ניספתה בקרמניץ), רחל־קוקא אוטיקר (כיום בא"י), מלכה פלדמן (מאליוסיא, ניספתה בגולה), רבקה פלדמן, האחיות פולה וחיקה קוצ'ר, האחיות בילה ורחל סנדרוביץ' (כולם בא"י) ושורת צעירים אחרים. עברו את החוג כשלושים איש ומספר משתתפיו הקבוע היה בין 10 ל־15.

רובם של המשתתפים היו בין פעילי השומר־הצעיר, החלוץ הצעיר והחלוץ. והיו גם לא־מוגדרים לתנועות. במסגרת החוג שררה אוירה אינטימית של חברות ואחווה. (באופן ארעי השתתפה בחוג גם קבוצת חברים אשר עברה אח"כ מקן השומר־הצעיר למפלגה הקומוניסטית והיו בין פעיליה

במחוז ובין פעילי האגודות המקצועיות, אבל יצויין שגם הם לא הצליחו לגמרי לעקור מעצמם את ההשפעה העברית והציונית והיו באים לעתים לשאול לעתון או לספר עברי...) בראשית החוג היינו מתכנסים כמעט כל ערב, אח״כ שלוש, ארבע פעמים בשבוע. מועדון קבוע לא היה לנו, אבל שלושה היו מקומות הכינוס שלנו: ביתה של מרים הורביץ ברחוב פרנצישקנסקה (לרוב על הגזוזטרה בחוץ, לאור הירח — —); חדר צדדי בביתנו ליד הליצאום ברחוב טשאַצקיגו (ושוב — לרוב על ספסלים בחוץ, לרגלי בניני־הענק של הליצאום — —) והמקום השלישי ורחב־ידים הלא הוא הר ה„בונא״, סלע ה„דזיאָוויצא״ והיערות שלרגליהם, ובשעת־דחק — ה„ווידומקה״ וה„קרעס־טאָווע״ הקרובים.

אחד האנשים שהשפיע רבות על עבודת החוג והדריך אותנו היה ליבצ׳יק — אריה פלדמן (ניספה בקרמניץ). אחדים מאתנו הכירו אותו מקודם כאדם בעל מחשבה מעמיקה וידיעות רבות, והציעו מיד להזמינו כמדריך. ואכן, הוא עשה את פעולתו אתנו במסירות רבה, כל השנים.

ליבצ׳יק היה אדם בעל השקפה יהדית־דתית, השקפת עולם אידיאליסטית מובהקת, אבל רחש כבוד לתנועת הפועלים העברית, ידע מקומה במערכת התקומה הלאומית. החיפוש אחר ניצוצות היופי והמוסר שבחיים, וההתירה המתמדת לעליה רוחנית ומוסרית — היו עיקר בתפיסת עולמו.

לנו שימש ליבצ׳יק באוצר ידיעותיו הגדול, הרצה על מאבקים רוחניים ביהדות, פתח לפנינו גם שערים למחשבה אוניברסלית, הכניס אותנו למבוך של שאלות פילוסופיות.

וכי במה לא עסקנו באותם ערבים ב„פינה העברית״? — בקבלה ובשופנהאור, בניצ׳שה ובחסידות, ברמב״ם וברי סעדיה גאון, בקרליל ובבוכארין. שיחות אלה היו מלוות קריאה ולימוד. עסקנו הרבה גם בספרות כללית ובספרות העברית החדשה. לא תשכח השיחה על „הבריכה״ של ביאליק אשר נמשכה לילה תמים עד אור הבוקר... (קרה זה, אגב, לא פעם שבאמצע אחד הדיונים האיר לפתע הבוקר ובצער היינו מוכרחים להתפזר איש־איש לעבודתו „ללא־סיכום״...).

בתקופה הראשונה היתה ה„פינה״ עורכת נשפים פומביים לבני־הנוער, מוציאה עתון־קיר „הד־הפינה״ ועשתה למען הפצת ידיעת העברית וספרותה. בשנים האחרונות היינו מכונסים יותר בפעולה פנימית וגם מספר החברים הקבועים הצטמצם.

כנהוג — היו גם „משברים״ בחיי־החוג, משברים־אידיאולוגיים וחברתיים; חלו גם תקיפות של הפסקה ניכרת בפעולה, אבל החוג היה אחר־כך מתחדש וקיומו נמשך כחמש שנים, מסתיו 1924 ועד לראשית תרפ״ט (1929). לרבים מאתנו היה החוג לא רק פינה יקרה של הוי־נעורים, אלא גם בית־ספר רציני ללימוד בעיות חברה ועולם.

מוניה כץ (חיפה)

בית־ספר „אורט״

מאז ומתמיד היתה קרמניץ עיר־מלאכה, מרכז לעיירות סביבתה. היו בה בעלי־מלאכה ממקצועות שונים: תפרים, סנדלרים, כובענים, מסגרים, פחחים, חבתנים, עושי רעפים, כורכי ספרים, זגגים, צורפים, שענים, ספרים, קצבים, נושאי־מים, סבלים, פועלי כבישים. אך בראש וראשונה — יצרני קני־עישון לסיגריות, תוצרת שהופצה ברחבי רוסיה.

בעלי המלאכה עבדו בשיטה פרימיטיבית. המקצוע היה בחזקת נכס משפחה העובר מאב לבנו. אולם לשנים, עם ההתקדמות הכללית בתעשיה, הורגש הצורך בהשתלמות מקצועית.

חברת „אורט" שנועדה לפרודוקטיביזציה של הנוער היהודי, מצאה לעצמה — דוקא בקרמניץ, שבה הורגלו לראות את היהודי גם כאדם עובד — קרקע פורה לפעילותה. היא היתה מרכז לפעילות ציבורית בתמיכת העסקנים חיים עובדיס, פישל פרלמוטר, קרויס, ישראל מרגלית, מאיר גולדרינג, המהנדס רוזין, משה טרכטנברג, ראטשינר, ויינשטוק ואחרים.

רוחו החיה של המפעל היה חיים עובדיס. הוא עצמו עמד בראש מפעל תעשיתי (בעל בית־יציקה גדול, שהפך אחר־כך טחנת קמח) והבין את החשיבות הנודעת למלאכת־כפיים. מתוך קרבתו לעם ראה במפעל את תעודת־חייו.

בתחילת־קיומו שוכן בית הספר המקצועי „אורט" ברחוב וישניוביצקה, בבנין קטן, בלתי מתאים לתפקידו. על אף הקשיים האוביקטיביים היה מספר התלמידים גדול ועל שתי המחלקות הראשונות — מסגרות וחרטות — נוספו מחלקות לרתכות ומכונאות ומחלקת־תפירה לבנות.

ההנהלה, בראשותו של המהנדס דקלבוים, קיבלה את הציוד והמכשירים מהמרכז בוארשה. מוסדות כמו העיריה, ועד הקהילה, הליצאום ואף מחלקת החינוך המקצועי שליד משרד התרבות הפולני — גם הם היו בין התומכים. עזרה רבה זו איפשרה הקניית השכלה לנוער מחוסר־אמצעים, אך ביה"ס התקיים בחלקו גם משכר הלימוד של תלמידיו ויותר מזה — ממכירת תוצרתו העצמית שנתפרסמה בסביבה.

קבוצת תלמידות „אורט"
אַ גרופּע „אָרט" שילערינס

ישראל אוטיקר (נען)

העתון הקרמניצאי

בבואנו עכשיו לספר על פרשת השבועון „קרעמעניצער שטימע", עלינו לחזור ולהעלות את הנסיבות שקדמו לייסודו ולהופעתו.

צעירים היינו ואוירת־הימים לא נתנה לנו להסתגר בעולמות היפים, של תקופת הנעורים, אלא קראה לפעולה בתוך הכלל היהודי.

רב היה סבלה של האוכלוסיה היהודית בפולין של אותם הימים. שיטת־מסים היתה במיוחד מכוונת לדהיקת רגלי היהודים מעמדותיהם ולהחריב את מקורות־קיומם, תחרות פרועה מלווה תכופות התנפלויות ופרעות התנהלה בחסותם ועידודם של מוסדותיה הרשמיים של המדינה. בכל ישותנו התקוממנו נגד ההוויה הגלותית וחיי־הגלות, אבל אהבנו את היהודים הנרדפים והדוויים וראינו עצמנו — הצעירים — אחראים לגורלם וחייבים לעודדם ולסעדם.

במאמר־הפתיחה של ה„קרעמעניצער שטימע" כתוב:

„אויף א צו גליטשיקן וועג האט אנגעהויבן גיין דאס יידישע לעבן. יאוש און אפאטיע האבן באהערשט די מאסן, די מערהייט לאזען אראפּ די הענט און דאס יידישע לעבן קויקלט זיך בארג אראָפּ מיט אַ שנעלן טעמפּאָ. עס קומט צו צו דעם פּונקט ביי וועלכן עס איז געשטאַנען מיט לאַנגע יאָרן צוריק, אין די פינסטערע צייטן פון מיטעלאלטער". („רבת־מכשולים היא כיום הדרך של חיי־היהודים. היאוש והאדישות השתררו על המונים, רבים שרויים באין־אונים ובאזלת־יד והמדרון של חיינו יורד מטה־מטה, הקצב מהיר. אנו חוזרים לאותו מצב, בו עמדנו לפני מאות בשנים, בימי־האופל של תקופת הביניים").

ולהלן:

„מיר אַלע פּראָגרעסיווע מענטשן, צו וועלכען לאַגער און פּאַרטיי מיר זאָלען נישט געהערען, האלטען פאר אונזער הייליגען חוב, צוהיטען די וועגען פון די מאסען און קעמפען קעגען דעם יאוש און צעפוילטקייט אין אונזער לעבן".

(„אנו ציבור האנשים המתקדמים, ללא־הבדל מחנה ומפלגה, רואים את חובתנו הקדושה בשמירה על דרכם הנכונה של המוני־היהודים ובמלחמה נגד היאוש והרקבון שפשו בקרבנו").

„דאס פראווינצער לעבן האט זיין ספעציפישע אפשפיגלונג. די צייטונגען פון הויפּט־שטאט זענען נישט בכוח און פיליכט אויך נישט מסוגל אויפצוכאפען די שטימונגען און געדאנקען פון פראווינציעלען לעבן. און דערום קומען מיר און פּרובירען אוועק־שטעלען די טריבונע וועלכע זאָל וואַכן איבער די געזעלשאַפטליכע, קולטורעלע און עקאנאמישע אינטערעסן פון די יידן אין שטאט און געבן דעם אויסדרוק און מיטהילף פאר אקטיוו־פראגרעסיווער ארבייט".

(„החיים בעיר־השדה יש להם בעיות מיוחדות משלהם. אין העתונות בעיר־הבירה יכולה ואולי גם לא מסוגלת לבטא ולתאר את הגוונים של החיים בערי־השדה. ולכן אנו באים ומנסים להקים במה אשר מתפקידה לשמש בטאון לבעיות הציבוריות, התרבותיות והכלכליות של היהודים במקומותינו, במה אשר תשקף את החיים ותקרא לפעילות ולפעולה מתקדמת").

Kremenicer Sztime
קרעמעניצער שטימע
דאס לעבן אין קרעמעניץ פון דער סביבה
זאל ליצעאום
בענעפיס
בענעפיס
ב. באקסט
„בר-כוכבא״
דער „מורה-יר׳ד״ אין תל-אביב
כל נדרי
א גראנדיעזער באל
בעגריסונגען און וואונשן
50
„הפנתאון העברי״
מיר פאראייניקן זיך צום טיפן טרויער
נחום סאקאלאוו ז״ל
רעדאקציע

בשורות אלה שהעתקנו ממאמר־הפתיחה של המערכת לגליון הראשון, באים לביטוי המניעים אשר הביאו אותנו, צעירים חסרי־נסיון, ליזמה הזאת של הוצאת עתון מקומי.

נסיון ראשון של הוצאת עתון בדפוס בעירנו נעשה על ידי משה גרשטין ז״ל, עסקן ציבורי רב־פעלים, איש ה„בונד״ לשעבר, בהוציאו בפברואר 1929 עלון של 4 עמודים בעזרתם של נטע שטרן, ליב רוזנטל, יעקב שפיר וכותב הטורים האלה.

אחרי־כן הלכו ונשנו הנסיונות של הוצאות חד־פעמיות, מוקדשים בעיקר לעניני העזרה ההדדית והסוציאלית ולפעולת המוסדות הציבוריים. כך הופיע באפריל 1930 עתון מגוון של 6 עמודים גדולים, ביזמת קופת גמילת־חסדים, ועתון שני — בנובמבר 1930 מוקדש לשאלת הילדים העזובים ובית־היתומים.

שני גליונות הופיעו גם ב־1931 (1.4 ו־11.11) שוב ביזמת „גמילות־חסדים״.

העוסקים בדבר היו אותה קבוצת האנשים. מהם גם השתתפו בקביעות בעתונות הפריודית שהיתה מופיעה ברובנה ובלוצק. עתונים אלה היו מגיעים לעיר ומתקבלים ברצון בשקפם במיוחד את החיים המקומיים.

אבל באחד הימים החלטנו שאין להסתפק באלה ודרושה במה קבועה, שתדבר במישרין לבני־העיר ותעמוד במיוחד על תופעות מקומיות הטעונות בירור ותגובה. ה„מחליטים״ היו שלושה בחורים — נטע שטרן, כותב הטורים האלה ועוד חבר, שמלכתחילה התנגד והסתלק מן הענין. היינו מזכירים לא אחת את אותה „שעת־ההכרעה״ באחד מטיולי־הלילה הארוכים בסתו 1931 לרגלי ה„בונה״, בהם היינו משוחחים רבות על חיי היהודים ובעיותיהם. ראינו בעתון מכשיר חשוב, אפשרות לדבר לכל יהודי ויהודי בעיר, והתעקשנו להוציא את החלטתנו לפועל גם אם העסקנים הותיקים ילגלגו ל„המצאות״ שלנו.

פנינו לאחד מבעלי־הדפוס הותיקים בעיר, וואֶלף צוויק, יהודי שקול בעניני־עסק, שנתפס להצעתנו והודיע על נכונותו להצטרף לענין כשותף, בתנאי שבמקרה של הפסדים אנו חייבים לשאת בהם שוה בשוה. ניסחנו חוזה לפרטי־פרטיו וחתמנו כ„צד השני״. בביתו של וו. צוויק ישבנו, מעשיים ורציניים, כיאה לאנשים ההולכים לפתוח עסק משותף, אבל בצאתנו החוצה פרצנו שנינו בגיל, חדורי הרגשה שהנה הונח היסוד לביצוע הדבר.

התחלנו לגייס חבר עוזרים ומשתתפים. ראשונים הצטרפו האחים לייבקה ואלכסנדר רוזנטל, שניהם כתבים ותיקים של עתונים שונים. לייבקה רוזנטל שגר במרכז העיר הקצה חדר בדירתו למערכת העתון. חדר זה היה במשך הזמן מרכז אשר המה תמיד מאנשים העוסקים בכתיבה, עריכה, הגהות וכו׳ וסתם אנשים שבאו להתענין בעניני המערכת.

מאיר גולדרינג, יושב ראש ההסתדרות הציונית ואחד מאנשי־הציבור הבולטים בעיר, קיבל על עצמו את האחריות הרשמית לעתון ועזר בעריכה ובארגון. הצטרפו כמשתתפים קבועים: יעקב שפיר, שלמה פינגרוט, ליבצ׳יק פלדמן, ד״ר מאיר ליטוואק, ד״ר ב. לאנדעסבערג ועוד. כעבור זמן קצר הצטרף ונכנס לעבודה פעילה בעריכת העתון והוצאתו מנוס גולדנברג, ונשא בעול זה עד לעליתו לארץ. עבדו עמנו במערכת ובמנהלה אחותי רחל אוטיקר ויהודית רוזנטל (בתו של ל. רוזנטל, כיום בפולין, נשואה לנ. שטרן).

לתשומת לב מיוחדת זכו שיריה של הדסה רובין (כיום בפולין). לא מזמן הופיע ספר שיריה ביידיש „מיין גאַס איז אין פענער״) משוררת רבת־כשרון, אשר ניבאו לה גדולות. נמנתה אחר־כך עם חוג הסופרים הצעירים „יונג־ווילנע״, שיריה התפרסמו בבמות הספרותיות בוארשה ובוילנה וזכו להדים רבים; אבל ראשית פרסומיה הופיעו ב„קרעמעני־

מערכת „קרעמעניצער לעבן״, 1934
רעדאקציע־מיטגלידער פון „קרעמעניצער לעבן״.

יושבים (מימין לשמאל): 1) ישראל אוטיקר. 2) מנוס גולדנברג. 3) חנה גולדנברג־הורביץ. 4) מאיר גולדרינג. 5) ד״ר בנימין לנדסברג.
עומדים: 1) שלמה פינגרהוט. 2) לייב רוזנטל. 3) אלכסנדר רוזנטל. 4) משה גרשטיין. 5) גולדברג. 6) נטע שטרן.

צער שטימע״. וגם לצעירים אחרים אשר המשיכו אחר־כך לעסוק בעבודה ספרותית ומדעית היה העתון במה ראשונה. בגליונותיו פזורים גם דברי־ספרות וגם זכרונות, תעודות ופרקים היסטוריים הנוגעים לעבר ובעיקר — ידיעות מאלפות על החיים השוטפים. הרבה מהחומר שפורסם בו הועתק אח״כ בבמות אחרות.

מבחינה אידיאית היה העתון ברוח הציונות העובדת וחתר להיות בטאון מתקדם, אבל צביונו היה כללי וראה את עצמו כבמה פתוחה לדברו של כל אחד. המדפדף בעתונים ימצא שם דברים של קומוניסטים, רביזיוניסטים, יהודים דתיים וכיו״ב דברי פולמוס, בשאלות פוליטיות עיקרוניות וכו׳ וכו׳ — וזאת משום שהיה במה יחידה בעיר.

תיבת־המכתבים שלנו היתה עמוסה למכביר קורספונדנציות וכתבים של צעירים וזקנים שגילו לפתע כשרון־כתיבה ורצו להתפרסם בדפוס. לא אחת כתתו אנשים רגליהם למערכת פעמים רבות ותבעו את „זכותם״, ולא מעט זכה מכך „סל״־המערכת המפורסם, אבל תכופות גם נתקלנו בביטויים רבי־ענין ושקדנו לפרסמם.

לא חסרו אמנם גם דברי־הבאי אשר סילפו לא אחת את דמותו של העתון. נתפסנו, למשל, לדוגמת העתונים המרכזיים אשר היו מפרסמים „רומנים״ בהמשכים וסנסציות מכל הסוגים, כדי ל„משוך״ קוראים ואף בעתוננו החל להתפרסם רומן בהמשכים ושמו „די סודות פון שלאָסבאַרג״ (הסודות של ההר בונה). תכנו — מקומי, ומסובך ומפותל

„מותח" כדרך אותם הרומנים, וערכו — כערכם... לאחר זמן קצר הפסקנו את הרומן באמצע (אם כי קוראים רבים הזכירו ודרשו לדעת את הסוף של הרומן...), ורוב חברי המערכת הצטרפו לדעה שאין לפרסם יותר חומר מסוג זה. היו עוד מקרים שעוררו אצלנו ויכוחים, אבל האוירה הכללית במערכת היתה חדורה גישה אחראית ורצינית בפרסום דברים. מסביב לעתון התלכדה קבוצה של 10—15 איש, ממיטב הפעילים בשטחי התרבות והציבור, אשר שקדו ודאגו במשך שנים לקיומו.

היו לעתון קורספונדנטים ברוב עיירות הסביבה והיה נפוץ שם (העתון היה מופיע בדרך כלל ב־1000 אקזמפלרים, בערך). פעם נעשה גם נסיון להקים סניף ברובנה הסמוכה, עיר בעלת אוכלוסיה יהודית גדולה, נסיון שלא הצליח והעתון המשיך להיות נפוץ בעיקר בקרמניץ וסביבתה.

הגליון הראשון של ה„קרעמעניצער שטימע" הופיע ב־2 באוקטובר 1931. מאוגוסט 1932 ועד פברואר 1933 הופיעו שני עתונים שבועיים: „קרעמעניצער שטימע" ו„קרעמע־ניצער וואָכנבלאַט" (בשותפות עם עתון ידישאי מרובנה). גרמו לכך ויכוחים פנימיים במערכת, חילוקי־דעות עד שנתפרדה החבילה, וכמנהג גוברין יהודאין — „התפלג" העתון, אבל לתקופה קצרה בלבד. כעבור חדשים מספר התאחדו שוב שני השבועונים, והמשיך להופיע בטאון מקומי אחד בשם „קרעמעניצער לעבן". העתון התמיד בהופעתו מדי שבוע עד לעצם ימי־המלחמה וניכר היה מקומו בחיי הציבור והתרבות של יהודי־העיר.

ולבסוף סיפר לי חבר העושה בעריכת „ספר קרמניץ" שבחפשו חומר על העיר פנה לספריה הלאומית. שמח הספרן להודיע לו שנמצא בידו חומר רב־ענין והגיש לו כמה מגליונות ה„קרעמעניצער שטימע". התרגש החבר והפך שעה ארוכה באותם גליונות אשר אנשי־העתון שקדו להמציאם לספריה הלאומית בארץ־ישראל.

והנה כיום — כאשר אנו מדפדפים בגליונות השמורים אתנו — הרגשה מרה מלווה אותנו: כלום ידענו אז, בזמן עריכת העתון, בתוך קהלה יהודית ערה ותוססת, שהנה יום יבוא וגליונות אלה ישמשו לא חומר ארכיוני בלבד, אלא חלק למצבת־הזכרון לעדת היהודים כולה?

זכרונות והווי

אברהם לוינסון (תל־אביב)

קרמניץ — מטה הבחירות *

דברי הבאים אינם אלא צרור זכרונות על ווהלין מתקופת הבחירות לסיים הפולני הראשון.

היה זה בשנת 1922. הפוליטיקה היהודית עמדה אז בסימן ה„בלוק" (גוש) של המיעוטים מיסודו של יצחק גרינבוים. זכורני — בוארשה נתקיימו אז בראשותו ישיבות על גבי ישיבות, שבהן הונח היסוד לבלוק הפוליטי של המיעוטים. הממשלה לא העריכה, כנראה, את המשקל הכמותי והאיכותי של כל מיעוטיה והתיחסה אליהם מתוך ציפיה לבאות. גם בתוך המחנה היהודי, בקרב „האגודה" והסוחרים לא נתבגרה עדיין למדי ההכרה המדינית הפטריוטית והם נתנו את ידם לבלוק זה. מחוץ לבלוק נשארה רק ה„פאלקס פארטיי" מיסודו של נח פרילוצקי, שהתאחדה עם בעלי־המלאכה הפאלקיסטיים מיסודו של ראש אגודת בעלי־המלאכה, חיים ראסנר (הציונים שבהם תמכו בבלוק). לנוכח איחוד כל כוחות העם, היה הנצחון בבחירות מובטח מלכתחילה, אם כי איש לא שיער כי יגיע לממדי נצחון כאלה — בחירת 55 צירים יהודים אל הסיים והסינאט.

זכורני שבאחד הימים קיבלתי בעיר־מגורי לודז טלגרמה מוארשה, שעלי לצאת לחודש ימים לווהלין כדי לנהל תעמולה בעד רשימת הבלוק מס. 18. מחוז־הבחירה שלי, שבו הוצגתי על ידי לשכת־הבחירות המרכזית בוארשה כמועמד לבחירות, הקיף את הערים קרמניץ, דובנא ואוסטרוג ושורה של עיירות וביניהן רדזיוילוב, ברסטצ'קו, הורחוב ואחרות. סיכויי להיבחר היו אפסיים, כי על כן במחוז הבחירה של 5 צירים לסיים, תפסתי את המקום החמישי ברשימת הבלוק אחרי 4 האוקראינים; והרי חוץ מרשימתנו היתה גם רשימה ממשלתית. אך בתוך האוירה המלחמתית של ערב־הבחירות לא העזתי להמרות את פי שולחי ויצאתי לווהלין.

המטה הראשי של הבחירות נמצא בעיר קרמניץ, העיר הנחמדה השוכנת בתוך מסגרת־פלאים של ירק הרים גבוהים. ראש ועד־הבחירות הקרמניצאי היה העו"ד בנימין

---

* מתוך ילקוט ווהלין כרך א', ד' טבת תש"ו

לנדסברג, ציוני נאמן, בנו של הרופא הישיש ד״ר אריה לנדסברג, אף הוא ציוני. כמו חי ניצב לנגד עיני־רוחי הזקן הזה, איש טוב־לב ונוח לבריות, שידע גם פרק בספרות העברית העתיקה. עד היום שמורה בארוני המתנה שנתן לי למזכרת — „נשמת חיים" של מנשה בן ישראל. בהפסקות הקצרות שבין נאום־תעמולה למשנהו, היה מספר לי על היהודי הגדול ששכן כבוד בעיר זו, ר׳ יצחק בר לוינזון, אשר התבודד בעלית־גג וחלם בה את חלום ההשכלה העברית והפצת החקלאות והמלאכה בישראל וכתב בה את „זרובבל" ו„בית־יהודה" מזה ו„אפס דמים" מזה... עד לזמן האחרון נשתמר בקרמניץ הבית שבו התגורר ריב״ל. בין שאר אנשי־הסגולה שמוצאם מקרמניץ, העלה לנדסברג גם את זכרו של עסקן חובבי ציון ואחד הציונים הראשונים בפולין, ד״ר טוביה הינדס, שהכרתיו היטב משנות פעולתו ב„חובבי שפת עבר" בוארשה. בניגוד ללנדסברג האב, שטיפל עדיין בפרקטיקה רפואית על אף זקנתו המופלגת, אך חי בעיקר בעולם זכרונותיו, היה בנו, בנימין, צעיר וזריז ורב־פעלים, שאגב הפרקטיקה היורידית שלו התמסר בלב ונפש לעניני ציבור והציונות. אשתו העדינה סוניה היתה עזר־כנגדו ברגעי־חיים קשים. מלבד לנדסברג השתתפו אז בפעולה פרישברג, גולדרינג, ד״ר ליטבק ואחרים, רובם ככולם ציונים מסורים.

לא קלה היתה פעולת־הבחירות בקרמניץ וסביבתה. הבלוק של המיעוטים, על אף הפרסום הרב שהיה לו בערי־הספר, עורר בלב היהודים גם זכרונות נוגים ורגשי־כאב לזכר הפרעות, שפרעו האוקראינים ביהודים בשנות מלחמות האזרחים באוקראינה... לא בנקל השלימו, איפוא, יהודי פולין המזרחית לזווג הפוליטי של היהודים והאוקראינים שנואי־נפשם. נימוק זה ניצל לא פעם נ. פרילוצקי, המתלונן בצל כנפי הסטארוסטה הפולני, שמתפקידו היה לשמור על מחוזו מהשפעת ה„אירידנטה" האוקראינית. אולם יד המקרה היתה בעזרי. ובכן קרה שהסטארוסטה היה בן עירי לודז וידידו של גיסי, ומטעם זה נמנע מלהפריע לי בפעולתי. היה עוד קושי פסיכולוגי אחד, שמפניו יראתי מאוד: יריבי הפוליטי פרילוצקי, שהיה ידוע בעבודתו הספרותית המדעית ובפרסומו הציבורי, היה — לרוע־מזלי — יליד קרמניץ, וכל בני משפחתו עדיין גרו בעיר זו בתקופת הבחירות. אך עד מהרה נתברר כי פחדי היה פחד שוא. בלוק המיעוטים שקם על רקע מלחמת היהודים בממשלה הריאקציונית הפולנית, היה כה פופולרי בווהלין, שכל בני משפחתו הקרובים ביותר לפרילוצקי נתנו את ידם לרשימתנו. הדבר הגיע לידי כך, שבבוא פרילוצקי לקרמניץ, נמנע מלבקר בבית קרוביו והתאכסן במלון פרטי.

זכורה לי אחת האסיפות ההמוניות, שהתקיימה בבית־הכנסת הקרמניצאי סמוך לימי הבחירות. האספה אורגנה על ידי אנשי ה„פאלקס־פארטיי" בהשתתפותו של פרילוצקי. לפני שהתחיל את נאומו דרש ממנו קהל הנאספים שיתן גם לי את האפשרות לענות על דבריו בגמר נאומו. מכיון שפרילוצקי דחה תביעה זו, השתיק הקהל את דבריו בקול־ רעש אדיר שהקיף את כל בית־הכנסת. בלית־ברירה הסכים להקצות לי חצי שעה לתשובה. נאומו של פרילוצקי היה בדרך כלל זהיר ומנומס. בראשית דבריו העלה על נס את מעשיו ופעולותיו לטובת הכלל היהודי, וכן את פעולתו המדעית. רושם לא־נעים עשתה עלי התחלת נאומו, שכל משפט בו התחיל ב„אני". חלק הגון מנאומו הוקדש למועמד ה„עממיים" במחוז־הבחירה שלי, לסופר הפולקיסטי הירשהורן. ההשואה שלו בין המועמד הפולקיסטי, שכבר קנה לו שם בפולין בעתונות היהודית־פולנית לבין המועמד הבלתי־ידוע כמעט של בלוק המיעוטים, שרק לפני שנתיים חזר מאוקראינה לפולניה, לא נעמה כמובן לאזני. התכסיס הדמגוגי, שלא נתכוון אלא לבטל ולהשפיל את מועמד

הבלוק, הכריחני להשיב לו כגמולו ולנקוט באותו תכסיס, שהיה תמיד מאוס בעיני. כתום נאומו העלוני החברים מעל לראשי הקהל על הבימה (לגשת אל הבימה לא היתה שום אפשרות פיסית מחמת הצפיפות הנוראה). הרגשתי עצמי נפגע אחרי דברי הנואם. עליתי על הבמה, מעל לים הראשים שאפפוני מכל צד, התרומם ארון־הקודש החטוב, הנאה, שעליו התנוססו שני לוחות הברית. ה„אנכי" של הדיברה הראשונה שמה בפי את דברי התשובה הראשונים. ביטלתי את ה„אנכי" האישי רב־היהירות וההתפארות לנוכח ה„אנכי" שנחצב בלוחות. לעומת הפרוגרמה האישית וחסרת היסוד הרעיוני של ה„עממיים" העליתי את האידיאה הלאומית ה„בלתי פרסונלית" של ה„בלוק". כל המצביע בעד הציונות — אמרתי — מצביע בעד יסוד הנצח של האומה, מנדב את מצפונו ונפשו לקרן־הקיימת של תנועת־השחרור הלאומית, ומי שמצביע בעד מפלגת יחידים ארעית — מנדב לקרן־הצבי, כלומר להירשהורן... יתר דברי טבעו בשאון הקהל המריע. כשעלה פרילוצקי לענות לי, נפגש בשירה אדירה של „התקוה" שהכריעה את גורל הבחירות.

...כחודש ימים ארכה פעולת התעמולה לפני הבחירות. התוצאות היו מזהירות: במחוז בחירה זה נחל הבלוק נצחון מלא, נבחרו כל חמשת המועמדים שלו אל הסיים הפולני. הדבר הושג תודות לסולידריות הלאומית של האוכלוסיה היהודית בווהלין.

מן הראוי להדגיש שבלב כל היהודים הפשוטים של עיירות ווהלין, ה„הורופאשניקים" המגושמים, מטופלי המשפחות הגדולות ומחוסרי הפרנסה לעתים, קננה אהבה אינסטינקטיבית לציון, לעברית, לשחרור הלאומי. תקופת ההווה בגולה היתה בשבילם תקופת מעבר. ראה ראיתי המוני יהודים באסיפות בקובל, לוצק, רוז׳ישצ׳ה, רובנה, קוריץ, לודוופיל ובכמה עיירות קטנות אחרות — ביקרתי בחנויות הריקות כמעט ובסדנותיהם הדלות ותמיד היתה פליאה בעיני ערנותם הנפשית לקדשי האומה, נדבנותם לקרנות. ביקרתי פעם את בריסטצ׳קה, זו העיירה המופלאה שכל יהודיה דיברו עברית, ושרוב בניה עלו בזמנים שונים לא"י. אחת אסיפות־התעמולה בראשותו של ד"ר פורמן, הוקדשה לקרן היסוד. אחרי הרצאתו ביקשו הנאספים לעשות הפסקה וכשהסכמתי — נעלמו כהרף עין, אך חזרו כולם במהרה ובין רגע נערם על השולחן גל גדול של מטבעות זהב וכסף, תכשיטים, תשמישי קדושה וכדומה. אותו ערב בא שליח מיוחד מהורוכוב לברסטצ׳קה והביא לי מתן בסתר — שק מלא תכשיטים בשביל קרן־היסוד, ועוד הרבה יש לספר עליה.

למעלה מעשרים שנה עברו מימי ביקורי ההם בישובי ווהלין, ועדיין כחיות ניצבות לפני הדמויות החביבות של יהדות זו ששיקעה בבנין הארץ את מיטב אונה והונה, את בחירי בניה־בוניה. הלב מתכווץ להכרה שאינם, שלא נראם עוד לעד.

יירצו נא הדפים האלה לזכר קיבוץ יהודי מפואר זה, שידע לאהוב וללחום, לבנות וליצור ולהבטיח לו מקום־כבוד בנצח היצירה הלאומית.

רחל אמרי (תל־אביב).
(בגולה — רחל פייגנברג)

בעירו של ריב״ל

(ממסעותי על פני ערי פולין ועיירותיה בשנת 1928)

הפעם שמתי פני אל מחוז־הספר שבמזרח המדינה. רציתי לראות את והלין. הגעתי עד הגבול ונכספתי לסור לקרמניץ.

העיר הזאת שוכנת בין הרים, היא כפינה נידחת עטופת קסמים אי־שם בשווייץ, כל צריף יהודי רעוע ועזוב טבוע כאן באופי רומנטי. כל יהודי שבמקום, שלשלת־יוחסין תלויה לו מאחוריו, והוא שכן וקרוב לכל האישים המהוללים שהיו בקרמניץ ואשר עליהם תפארתם וגדולתם של בני העיר הזאת.

פארה העיקרי של קרמניץ הוא — ר׳ יצחק בר לוינזון (ריב״ל). בעיר זו היה „מנדלזון הווהליני״ תושב ותיק וגם בעל נחלה. עוד היתה חיה אז בקרמניץ אשה שזכרה לספר, איך הוא, הריב״ל עצמו, דיבר אתה בשבתו פעם בבוקר על יד פתח ביתו. הוא שאל אותה, והיא עודנה ילדה קטנה כבת עשר, אם היא מרוויחה כבר דבר־מה אצל החייט שהיא לומדת אצלו את מלאכת התפירה.

ישישה זו, שהוריה היו פעם בין דרי הרחוב שבו גר הריב״ל, היתה רואה אותו לעתים קרובות כשהוא יושב על מעקה־ביתו גחון על ספר פתוח. היא זוכרת גם זאת, שביום השבת שלחו יהודי העיר את מבטיהם הסקרניים אל גג ביתו, כדי להיוכח אם הארובה מעלה עשן, כי חשדו בו שהוא מעלה בשבת אש על הכירים. ופעם בא אליו „פריץ״ חשוב במרכבה. בעיר אמרו אז שהלה שר גדול מפטרבורג הבירה. היא גם יודעת לספר שהריב״ל חי בדוחק, אבל אחר־כך קמו משכילי קרמניץ מבני העשירים והקציבו לו תמיכה חדשית, וכך הבטיחו את קיומו בכבוד. עד כמה שהיא זוכרת היה תמיד משרת נוצרי בביתו.

ביתו של הריב״ל, הקטן והמסויד כחול, עומד במרכז הקריה. חלונותיו הסתומים למחצה ודלתו האדמדמת והאכולה חלודה, שפניהם לרהוב הראשי הרועש, משווים לו מראה של זקנה נאה וטובת־לב, התמהה ומשתאה על החידושים שנתהוו בעולם החדש. אולם משמתקרבים אל הבית, רואים, שהבנין העקום מיושן נלחץ בין גגות ומוטות עץ, כאומר ללכת על משענות שמתחת לבית־שחייו...

נכנסים פנימה דרך השביל הצר, שמן הצד, ובתוך ארבעת כתליו, נראה הקן הישן של ר׳ יצחק בר לוינזון הרוס לגמרי. התקרה התעקמה, הפתחים נשברו ורצפת־העץ כולה אכולה חורים. הבית מלא שברי־כלים וגרוטאות, שהיו לפנים רהיטים.

כפופת־גב ואכולת שעמום היא גם האלמנה היושבת כאן בחורבה המסוידה כחול, שחלונותיה הדהים מלבינים מבפנים ומבחוץ כעיני סומא, אבל שלשלת־יוחסין גם לה, לדיירת עלובה זו. זולת החשיבות, שהיא תושבת נחלתו של ריב״ל במשך הרבה שנים ואינה משלמת לועד הקהלה של קרמניץ אף פרוטה שכר־דירה, יש לה עוד זכות גדולה מצד בעלה המנוח. הוא היה סבל לפי מקצועו, וכל ימיו סחב משאות כבדים על גבו, ועם זה היה איש משכיל וקורא נאמן של „הצפירה״. משכילים מופלגים הם גם בניה. אביהם הסבל הפשוט חי בדוחק ובעוני, אולם שמר שמירה מעולה על העתון שלו, „הצפירה״, וחינך את בניו לתורה ולמדע. כולם למדו בגימנסיות ובאוניברסיטאות. הבן נשאר ברוסיה, והבנות המשכילות מחפשות עבודה בערי־השדה בפולין. ככה מספרת לי אמם הגאה עליהם. מעונה הדל — כולו אומר כבוד לבניה המלומדים; הוא כולו מלא השראת רוחם.

בין קורי־עכביש תלויות פה על הקירות תמונותיהם של ח. נ. ביאליק ושל מכסים גורקי.

פה ושם נראים קוי ציור ושרטוט, עשויים בידים עדינות של חובבי אמנות; ובין הגרוטאות והסמרטוטים המאובקים מתגוללים ספרים למכביר. אלה הן היצירות החדשות של סופרי פולין וסופרי אוקראינה הצעירים.

כאלה הם השכנים של ר׳ יצחק בר לוינזון. לא פסו ההשכלה והדעת מפינתו לשעבר. נשמר גם זכרונו במעלה ההר שמחוץ לעיר. במרכזו של בית־הקברות אשר לקהילת קרמניץ מתבלטת המצבה על קברו של ריב״ל. חקוק עליה השיר העברי שהמנוח כתב בעצמו למטרה זו שנים הרבה לפני מותו, ושבו מסופר לדורות הבאים על מלחמתו בעד ההשקפות והדעות שהיו יקרות לו בחייו.

העיר הזאת שופעת זוהר עממי רומנטי מדורות עברו. רחוב השוק שלה נח בצל ההר העטור אגדה ממלכתית בשל חרבות הארמון שעל פסגתו. אך יהודי קרמניץ יש להם אגדות משלהם — הן נשמרות בצנעא ותכנן רצוף רוחניות ויסורים של קידוש השם. תרבות והיסטוריה הן אצלם כאילו נכסי־משפחה העוברים בירושה מדור לדור. בבית־הכנסת הגדול מונחים על ה„עמוד״ פנקסי הקהלה העתיקים, כתובים בכתב־יד מהודר, ועל ידם „סידורים״ ישנים־נושנים כתובים בכתב־יד גם הם — בכתב־יד קליגרפי נהדר של אמני הכתיבה, שהתאמנו בו לומדים וסופרים מן המאות השש עשרה והשבע עשרה בקהלות קרמניץ ודובנא. לעיני מונחות כאן התעודות העתיקות האלו של יהודי העיירה והסביבה, וכל אדם יכול לעיין בהן כרצונו. לא עלה על דעתם של עסקני העדה הזאת, כי דברים יקרי־ערך כגון אלה טעונים שמירה מעולה במקום נעול, כדי שלא תגע בהם יד גסה ובלתי אחראית. אנ־סקי המנוח שם לב לכך בימי מסעותיו על פני ערי וואהלין ועיירותיה לשם חקירת הפולקלור היהודי, כשישב אז בקרמניץ במשך שבועות רבים ועשה העתקים מהחוברות הישנות הכתובות בכתב־יד מפואר. הוא יעץ ליהודי קרמניץ לשמור ביתר שקידה על פנקסי קהילתם העתיקים. אבל הם לא שמעו לו והמשיכו להשאירם מונחים על ה„עמוד״ בבית־הכנסת. בין אנשי קרמניץ — אמרו — אין נעלמים חפצים קדומים. גם אינם „יקרי־מציאות״ כל־כך בין היהודים שם. הציצו נא בארון־הספרים של סתם יהודי מכובד ובר־אוריין בקרמניץ ובנקל תמצאו שם ספר יהודי קנין משפחתי מלפני מאתיים, שלוש מאות שנה ומעלה.

אכן, יהודי קרמניץ היו מכבדים ומוקירים תולדות עמם. בימי מלחמת־העולם הראשונה, ובימי המהפכה הגדולה ברוסיה, צצה שם על רגל אחת מועצה קומוניסטית של חיילים, ואנשיהם רצו למחוק מעל קיר־ בית־הכנסת הגדול את הקישוטים של כתר ושני אריות לצדו, שנראו בעיניהם כסמלי המלכות שמוגרה זה עתה על ידם. אבל יהודי קרמניץ הסבירו היטב לחיילים אלה, שהסמלים הללו מוצאם מימי שלמה המלך, והחיילים נרתעו והחליטו לא לנגוע בהם. בקרמניץ ספרו זאת אגב שיחה בנעימים של היהודים בעיר. וכשהיו מסובים על כוס תה בבית הגון, היה בעל־הבית משעשע את אורחו גם בדף מתולדות הציבוריות של בני עדתו, כגון הפנקס של חברת גמילות־חסדים „הלואות־חן״, שנכבדי קרמניץ יסדו לפני כמאתים שנה, להלואת כסף לעניים על משכונות אבל בלי רבית, ובפנקס זה נרשמו לזכרון לדורות כמה פרטים מענינים מאד: זולת הרשימה המפורטת על התפריט בן שלושה־עשר מיני מאכל, ביניהם גרגרות ממולאות וקורקבנים, אשר הוכן לסעודה השנתית של החברה, רשום בין סעיפי התקנון פרט חשוב אחד — על השתייכותם המעמדית של בני החברה. לחברת „הלואות־חן״ אסור היה לקבל חברים בעלי־מלאכה. ואף בניהם ובני בניהם של בעלי־מלאכה לא יכלו לבוא בקהלה.

בשנות המלחמה העולמית הראשונה ירדה „הלואות־חן״ מנכסיה ונזדקקה לעזרת נדבנים מאמריקה. חבריה הקשישים התכוננו לכתוב בקשה אל בני־עירם שאם כי נעשו בינתיים אמריקאים, עדיין זכורים להם לילות הקיץ המוקסמים על הר הארמון. אולם הצעירים לא התלהבו מענין זה. סעיפי „הלואות־חן״ הבורגנים עברו ובטלו עד כדי כך, שעל סדנאות־הלימוד של חברת „אורט״ בקרמניץ היו צובאים כל בני הנכבדים, על מנת ללמוד שם מסגרות ונגרות.

רחל אמרי (תל־אביב)

מפתח הזהב של יהודי קרמניץ

(ממסעותי על פני ערי פולין ועיירותיה בשנת 1931)

...שוב נזדמנתי לקרמניץ ושוב מטיילת אני בהריה עטופי הירק. בעמק מלבינה העיר תוך הוד־קדומים של חומותיה המקומרות, אשר בנו כאן דורות שחלפו — דורות חרדים ויראי־אלהים, יהודים ונוצרים.

הנה בטבור העיר מתנוססת הטירה בתוך אחוזת הליציאום הקתולי רחבת־הידים — מסבירים לי בני־לויתי, מאנשי המקום. — הכנסיה ועל ידה הבנינים המרובים של הסמינריון ובתי־ספר עם סדנאות־הלימוד למקצועותיהן מהווים כעין קריה סגורה ומסוגרת בפני רעש הרחובות הסמוכים.

והנה קצת למטה מימין, החומה של בית־הכנסת הישן, גם זה בנין אדיר הבנוי בסגנון האבות לדורותיהם. עוד ישנו בקרמניץ יהודי זקן, אשר „מקומו" המכובד בכותל־המזרח של אותו בית־כנסת עתיק מובטח לו כנכס פרטי שירש מאביו המנוח לפי מסורת בעל־פה השמורה בדורי־דורות על־ידי יהודי העיר. לפי מסורת זו, אביו של אותו ישיש היה נגר ונמנה עם פועלי הבנין של בית־הכנסת הנ"ל. את שכר עבודתו בסך שלוש פרוטות ליום קיבל רק חמשה ימים בשבוע, וביום הששי עבד חינם אין כסף, ובזכות זו קנה לו את „המקום" המכובד בכותל־המזרח, שהיה קנין־עד לו ולבניו עד דור אחרון.

לשכת־הקהל של בית־הכנסת הזה חלונותיה מרושתים בפסי ברזל מימי „החטפנים", כשחטפו נערים רכים בקהילות ישראל לשרות בגייסות הצאר ניקולאי הראשון. שהרי ילדי היהודים האמידים, כידוע, נפדו בממון הוריהם ובחומרת הגזירה נשאו רק העניים ושכירי הקהל חטפום מבתי־אבותיהם נחותי־הדרגה כדי להמציאם לאנשי השלטון. והנה גם קהלת קרמניץ של אותו הזמן החשוך, היתה נאלצת להפוך את לשכת קהלתם שבבית־הכנסת לבית־כלא על מנת לשמור בתוכו את החטופים הקטנים, כדי שבני משפחתם הנועזים לא ישחררום בכוח. באותה לשכת־הקהל שבקרמניץ העיר נשתמרו גם סימנים בולטים מריתוק הילדים הכלואים אל שולחנות וספסלים בשרשרות, לבל יוכלו לברוח החוצה עם פתיחת דלת הלשכה.

אכן, הרבה יודעים לספר על ימים עברו, כתלי בית־הכנסת הישן שבקרמניץ.

והרי הסימטה השרויה בצל אילנות שמאחורי החומה הבצורה של הליציאום הקתולי. כאן שכנו הוריו של יוליוש סלובצקי, גדול משוררי פולין, ובבית־הקברות הנוצרי שבסביבה זו באה למנוחת עולמים גם אמו. מרבים לבקר על קברה אנשים מכל הגילים ומכל קצוי המדינה. המצבה צבועה מחדש ובטורים ארוכים רשומים עליה פרטי תולדותיה של האשה אשר ילדה לעם הפולני את משוררו הלירי הדגול.

אני שמה למראשותיה את שתי השושנים הלבנות שבידי ואנו ממשיכים את דרכנו.

אנחנו פוסעים במעלה ההר עד לחורבות הארמון, זה הארמון העטור אגדות־קדומים על אותה המלכה הקדומה שביצרה את שלטונה בראש הר הקסמים שבקרמניץ.

מעלה ההר משמש גם כיום לבני־הנוער וזוגות נאהבים שבעיר זו מקום נכסף לטיולים ופגישות־סתר. בקיץ האויר כאן ספוג ריחות־בושם של שחת רענן ופרחי עצי־התפוח מהבוסתנים הסמוכים. מרומי ההר מכוסים עשב רך וריחני ולפי מסורת שבעל־פה בעיר זו, שומרת בת־המלכה עד היום על חורבת ארמון המלכים שבראש ההר. בחצות הלילה היא מופיעה עטורת כתר מלכות כשהיא רכובה על שברי החומה של הארמון ובידיה מפתח של זהב.

אף ידוע להם, לבני קרמניץ, שאילולי נמצא איש שיוציא את מפתח הזהב מידי בת המלכה, היה מוצא באותו מקום אוצר גדול, שנטמן פה מלפני אלפי שנים. אלא שלשם כך יש להגיע לשם ביחידות ובחצות הלילה בדיוק. והנה לא נמצא בכל העיר אמיץ־לב שיעיז לבקר בחורבת הארמון בשעת חצות, כשמופיעה על החומה השבורה בת־המלכה עם מפתח הזהב בידה.

מספרים אמנם שנמצא פעם בקרמניץ יהודי כזה, אשר סיכן את נפשו בעבור מפתח הזהב של האוצר, ועלה בחצות־הלילה לבדו לחורבת הארמון שבראש ההר, אולם למחרת מצאוהו לרגלי החומה השבורה מוטל ארצה בלי רוח חיים. כשתקע בקרקע ההר את מקלו כסימן שהגיע למקום, נתקעה יחד עם המקל גם כנף בגדו הארוך.

כל זאת מספרים לי בני־לויתי בטיול. אנו יורדים למטה בין גינות ובוסתנים ובתי האכרים המסוידים לבן והנשענים אל גבי ההרים. והנה יצאנו אל דרך־המלך המובילה ישר העירה. מפי אחד ממשתתפי הטיול, והוא הנציג היהודי בפועל בעירית קרמניץ, נודע לי, כי בעיקר יד היהודים בסלילת הכבישים המצוינים הללו. הוא וחבריו בעיריה השקיעו הרבה כוח ומרץ לשם ביצוע תיקון הדרכים ועל מנת להקל על תושבי העיר השוכנת בין שפולי ההרים את מגעם־ומשאם עם החוץ.

הוא, הנציג היהודי בעירית קרמניץ, דואג גם לבריאות תושבי עירו, היהודים והלא־יהודים גם יחד. ועוד תקותו עזה עמו להשליט סדר וקצת נוחיות בתוך הסמטאות הצרות והמוזנחות כל כך שבסביבת בית־הכנסת הישן. אפס ידיו כבולות, מכביד עליו המצב הדחוק של העיריה ובעיקר הולך ויורד מצבם החמרי של יהודי המקום.

— אולי שוב תנסו להוציא מידי בת־המלכה של הארמון את מפתח־הזהב ? — שאלתיו.

אך הוא ענה לי ברצינות גמורה :

— מפתח הזהב בעיר זו היה לפנים בידי הנגרים היהודים, שתוצרתם המשובחת פירנסה בשפע את כל יהודי המקום. קרמניץ סיפקה רהיטים לכל ערי ווהלין ועיירותיה. מתבדחים היו על יהודי קרמניץ שגאותם על הנגרות שלהם. התבדחנו גם על עצמנו. היו אומרים אצלנו : „אשרי האם שנתברכה בבן נגר".

מסתבר שכל זה הוא היסטוריה בלבד מימים עברו והסיבות ידועות למדי. נגרי קרמניץ המהוללים אין להם כעת בשביל מי לעבוד, כי היהודים המרוששים אין ידם משגת לקנות רהיטים ולקשט בהם את בתיהם, והלא־יהודים הריהם מחרימים את התוצרת היהודית בגלוי.

באותו מעמד מוסיף עוד המנהיג הכלכלי של יהודי המקום כמה פרטים על עניני בני־עדתו תוך נימה קלה של בדיחותא :

—הנה עברו עתה יהודי קרמניץ עם בני משפחתם למקומות נופש בהרי הסביבה. הם עשו זאת משני טעמים של פיקוח נפש. ראשית כל, רצו לחסוך פרוטה, משום שבכפרי הסביבה בין ההרים האוכל הוא בזיל הזול, ושנית : יאכלו לשובע בימות הקיץ ויצברו כוחות לימי המחסור הקשה של החורף.

איש־שיחי סיים את דברו אגב חיוך :

— כשתשובי עכשיו לארץ־ישראל תגידי שם שהריביזיה בציונות היא בידי ילדים בני שמונה כאן בעירנו. ועיד דבר חשוב. מחמת הבטלה והמחסור מבקש גם הנוער שלנו השכלה בגימנסיות הממשלתיות של פולין, כדי לזכות בדיפלומה...

אכן תשוקתם לתעודות־גמר של גימנסיה ממשלתית חזקה מאד אצל יהודי קרמניץ. זאת משאלת לבם של הבנים והאבות כאחד.

על השכלה פולנית ממשלתית של גימנסיות ותעודות בגרות חולמים גם חניכי בית־היתומים שבקרמניץ.

מלבד אסון יתמותם אין להם לנערים ולנערות הללו להתאונן על גורלם במוסד זה, הנקרא

בקרמניץ בית־יתומים. אין הם מקופחים לא במזון ולא בהלבשה והנעלה, לא בדיור ולא בחינוך יהודי וכללי, ולרשותם גם סדנאות משוכללות ללימוד מקצוע. ישנם הרבה ילדים בעיר זו, דחיים בצל קורתם המבורכת של אבא ואמא ואינם נהנים מאותה הרווחה, שזוכים לה חניכי הציבור הנזכרים.

אף עדת קרמניץ אין שום תרעומת בפיה כלפי הנוער שמתבגר והולך בבית־היתומים שלה. הכל יודעים שהם ילדים טובים ולומדים בחריצות כל מיני מקצועות, וחוג השחקנים שהם ארגנו בין חניכי הבית כבר נתפרסם בעיר זו על ידי הצלחתו מעל במת התיאטרון, שמו הולך לפניו גם בין עיירות הסביבה. הלהקה הדרמתית של בית־היתומים אף מבקרת מפעם לפעם בישובי היהודים הסמוכים; מציגים מחזות מחיי העם אף מרוויחים מעט כסף ורוכשים להם שם ותהילה.

אפס, למרות כל אלה, אין חניכי בית־היתומים שבקרמניץ מרוצים מעצמם. דעתם היא, שכדי להגיע לשויון בציבור חסרה להם ההשכלה הפולנית הממשלתית שבגימנסיה ותעודת הבגרות הנכספת.

והם, הנערים והנערות הרעננים, החינניים והמוכשרים בלימודיהם הכלליים והמקצועיים במוסד, מביטים בחשדנות על מי שמנסה להוכיחם, כי תעודת־גימנסיה רשמית בארץ זו ערכה אינו רב כל כך. חוששים הם, המסכנים, שמונעים מהם את „האושר" הזה משום שיתומים הם.

רק הקומיקן שבלהקתם חומד לו לצון על מחלה „המאטורה" (תעודת־בגרות) של בני בעלי־הבתים, רוצים הם כולם להיות דוקטורים כדי לתפוס את מפתח הזהב מיד בת־המלכה שבראש ההר; אך הם לא יתפסו את המפתח המבוקש, כי ילכו מבית לבית לבקש להם חולה כדי להתפרנס ממנו, ובכל בית יענו להם שכבר יש להם רופא משלהם, שהרי כל בחורי ישראל יהיו דוקטורים...

אבל ליצני העיר יודעים לספר, שאת מפתח־הזהב לאוצר בהרי קרמניץ כבר תפסה רייזה המקוננת. כי יוצאי קרמניץ שמעבר לים שולחים לה דולרים בכל עונות השנה ממש כמו להנהלת בית־היתומים.

ק. ל.

שמות וכינויים

רק מעטים מבני עירנו היו קרויים בשמם ובשם משפחתם. לרובם היו כינויים אחרים.

בדרך כלל היה אדם נקרא בשמו ובשם אביו. כגון: שיע שילימ׳ס (יהושע בר׳ משולם), חיים לייב־וואלפ׳ס, דוד פסח־יוסי׳ס, חיים לייזער׳ס, אלי חייקל׳ס; לפעמים על שם אמו או חותנתו, כגון: משה וועליס, מאטיע חאוועס, יוסי הענאלעס. יש שההתיחסות היתה מגיעה עד דור שלישי ואף דור רביעי, כגון: מאטעל משה וועליס (מרדכי בן משה בן וועלי), או בעריש ביילע בערקיס, היינו: בעריש, חתנה של ביילה בת בערקי. ואפילו: אברהם בעריש ביילע בערקיס. בתו של אברהם דנן היתה מכונה: חיוסי אברהם בעריש ביילע בערקיס, כלומר חיה בת אברהם בן בעריש חתן ביילה בת בערקי. הרי שהיו מזכירים חמשה דורות בחטיפה ובנשימה אחת, בתור כנויה הרגיל של הילדה חיה׳לה.

לפעמים נקרא האדם על שם אשתו, לרוב באותם המקרים כאשר האשה היתה המושלת בכיפה. כגון: משה חיה־טעמיס (משה בעלה של חיה־תמה), גדליה צימלס, פייבוש חיה־ריקל׳ס.

יש והיו מכנים את האדם לפי מקצועו או משלוח ידו של אביו. כגון: ליב שוחט, נחמן חזן, שמעון מלמד, אייזיקל שליסאלע (אייזיק הסרסור), חיים גרשון שניידער, פעסיע די מילכיקע (פסיה החלבנית), ברוך קצב, מרדכי סטאליאר (הנגר), שלמה

בעקער (האופה), יואל פון דער לייוועענט (מוכר הבדים), חייקלביידער (הבלן), רחל פון די געגדז (מוכרת האווזים), באבצע פון דער פוטער (מוכרת החמאה), מנשה שוסטער (הסנדלר), פריידע די מילטשניטשקע (פרידה מוכרת הקמח), מרדכי דער דאמסקע שניידר (החייט לבגדי נשים), פסח קאדושקע (פסח חבית, לאמור: עושה חביות או מוביל מים בחבית. היתה זו משפחה מסועפת שכונתה בשם כולל „די קאדושקעס", החביות), משה דער אגענט (הסוכן), נחמן זייגערמאכער (השען), וגם הייניך דעם שוחט'ס (בנו של השוחט), משה דעם רב'ס (משה חתנו של הרב).

כמה וכמה אנשים כונו לפי מקום מגורם בתוך העיר או לפי עיר מוצאם, כגון: מענדל פונם מארק (מנדל מהשוק), יוסל פונם פלאץ (מהככר), חיים דוד פונם פאטעק, לייביש פון אונטער דער באד (לייבוש מאחורי בית־המרחץ), לייזער פונם דיעלאוואי דוואר (ליזר מחצר העסקים), משה לאנעוויצער, דוד שומסקער (מהעיר שומסק), בערל פון דער ווישניוויצער ראגאטקע (ברל מהפרבר הווישניוויצאי), חיה קאקעראוווער (מהכפר קוקרוב), שלמה קאַטערבורגער (מהעירה קטרבורג), עזרא פידקאמינער (מהעירה פודקמן).

שני הרבנים היריבים היו מכונים אף הם לפי הערים משם באו: דער קרילעוויצער רב, דער פעטריקאָווער רב, שם משפחתם היה ידוע רק ליחידים מבני העיר, מן המקורבים ביותר לרבנים.

שתי גיסות היו בעיר ושמן דומה, וכדי להבחין ביניהן קראו להאחת שפרינצע די גראבע ולשניה שפרינצע די גרויסע (שפרינצע השמנה ושפרינצע הארוכה).

שורה שלימה של יהודים נקראו על שם בעלי חיים, אם מתוך לגלוג ואם מתוך חיבה, כגון: אַייזי די קיה (אייזיק הפרה), פייבוש קעלבאלעס (פייבוש איש העגלה), שמואל אקס (שמואל השור), ישראל טעליצע (העגלה), יענקל די שאָף (יעקב הכבש).

היו גם כינויים מצחיקים ואף מעליבים, כגון: לייב אטיעץ (לייב הכומר), אברהם שפרינגג־אין־בעט (אברהם הקופץ במיטה), דוד פארך (מוכה שחין), הירש לייב פיפיק (קורקבן), יואל קישקע (המעי), משה טאטע (משה „אבא"), קלמן די מאמע (קלמן „אמא"), משה היפש, הערש מענדל עמלק, יאשקע פאנימאייעש (משום שהיה רגיל להוסיף לכל משפט: „פאנימאייעש"? התבין?).

אף לשון של הקטנה היו משתמשים בה לגבי כמה וכמה אנשים בעירנו, אם מתוך חיבה ואם מתוך זלזול: ר' וולוולי (הרב), ר' הרצלי, (הדיין), ר' משקה'לי (נכד של צדיקים), ולהבדיל: השודד הידוע שלנו אשר שמו היה לזוועה לגדולים ולקטנים היה מכונה „לעפ'קי"...

מי שלא היה לו כל כינוי מיוחד היו קוראים לו בשמו הפרטי סתם (שהיה מורכב לרוב משני שמות), בלי להוסיף ואף מבלי לדעת את שם משפחתו. כאשר אמרת הערש איציק, או הערש מענדל, או דוד לייב, או משה חיים, היה ברור לגמרי למי אתה מתכוון. ונהפוך: משהזכרת את המשפחה הטלת מבוכה וספק בזהותו של האדם. ובאמת, למי היה צורך לדעת את שם משפחתו של דוד לייב, חתנו של הרב, או של משה חיים, החזן והשדכן, או של שמעון חיים, הבנאי והסייד, או של הירש איציק נעים הזמירות (ה„היום תאמצנו" הידוע שלו, נופת צופים!).

אורח חיים מיוחד במינו השתקף בכינוייהם של בני העיר, ונופך של חן היה נסוך עליהם. ענין הכינויים אף הוא קו מקוי ההווי של העיירה שהיתה ואיננה.

שרה באט (יגור)

הגבורים מכפר פולבארקי

היה היה כפר ושמו פולברקי (לאמר: חוות), בחצי הדרך מקרמניץ לעיירה קטרבורג. כפר ככל כפרי הגויים אשר בווהלין, אלא שהתגוררו בו גם כעשרים משפחות של חקלאים יהודים. לא חוכרים ולא סוחרי־תבואה או סוחרי־בהמות, אלא אכרים ממש, בעלי משקים שהיו מעבדים משקיהם בידיהם הם. אכן, תופעה יחידה במינה בסביבה כולה. לא אדע מתי התישבו שם ומה זכות עמדה לאבותיהם להתנחל על הקרקע על אף האיסור שהוטל על יהודים לשבת בכפרים, אך עובדה שישבו בכפר זה מדורי דורות. והיו המשפחות משופעות בנים ובנות שהתרועעו עם ה„שקצים" שבכפר. אך שמרו על גחלת היהדות. יתר על כן, הדור הצעיר נתפס לציונות, נמשך לתנועת „החלוץ" ורבים עלו לארץ. כאשר פשטה תנועת החלוץ בקרמניץ וסביבותיה והיו תרים אחרי מקומות־הכשרה, — שימש גם הכפר פולברקי מקום הכשרה לעשרות חלוצים, שהיו מגיעים שמה ל־3—4 חדשי הקיץ ומתקבלים בעין יפה ע"י יהודי הכפר שראו זכות לעצמם להכשיר חלוצים לארץ ישראל. ואכן, גם ההורים נהו לציון ורבים מהם עשו תכניות לעלות אחרי הבנים. אך לא עמדה בהם הרוח לנטוש את משקיהם ואת כפר מולדתם. בבוא הצורר הונף הגרזן גם על העדה הקטנה והתמה אשר בכפר פולברקי. כמה מיהודי הכפר סרבו ללכת לגיטו קרמניץ כפי שנדרשו, אך גבר עליהם הצורר והם נרצחו בבתיהם. יתרם הוגלו לגיטו לקרמניץ, על נשיהם וטפם, וחוסלו שם בתוך שאר יהודי העיר.

אציב זכרון לאבי ולמשפחתו שנספו בכפר מולדתם. הילדים שהתבגרו הצטרפו ל„החלוץ" ועשו שנים בקיבוצי־הכשרה שונים עד אשר עלו לארץ — שתי אחיותי ואני. זכורני: כאשר הייתי בקיבוץ ההכשרה בוורבה בא אלי אבא ז"ל לבקרני. אחרי שתהה על הליכות הקיבוץ הביע לפני תמיהתו, מה ראיתי לנדוד לוורבה ולעבוד שם בסיוד בתים, כלום המשק שלו בכפר פולברקי אינו מקום הכשרה טוב יותר לקראת עבודה חקלאית בארץ־ישראל? ואכן, צדק אבא. אלא שנמשכנו לחברה החלוצית, לאוירה של קיבוצי־ההכשרה. נטשנו את כפרנו השקט והלכנו לעבוד במנסרות ובמחצבות. לאחר שעלו לארץ שלוש הבנות החליט גם אבא לעלות עם אמי ויתר שלושת הילדים, אף עשה הכנות, אך לא זכה.

הגויים שבכפר היו חוששים להציק לאברהם באט, אשר לא פעם הראה להם את נחת זרועו. וגם כשהתקרב הקץ החליט לעמוד על נפשו על אף גילו הקשיש, כבן 60, נטל רובה בידו ויחד עם אחי אהרן נלחם בשוטרים האוקראינים שבאו לקחתו לגיטו קרמניץ. אחד השוטרים נהרג בידי אבי. אבי ואחי אהרן נרצחו במקום, כרתו את ראשיהם, ויתר בני המשפחה הוגלו לגיטו קרמניץ והומתו ביום ההריגה הגדול: אמי חנה־רחל לבית אקרמן, אחי אפרים ואחותי עטיה. יהי זכרם ברוך.

ואם יש נחומים למותם הרי זאת נחמתנו: בקרב נפלו, מות גבורים מתו.

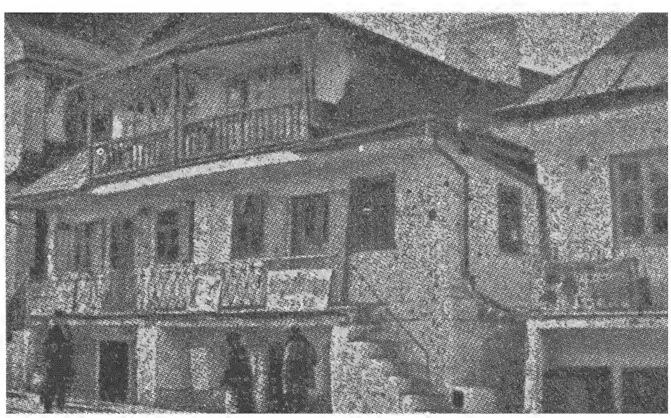
זאב שומסקי (תל־אביב)

סגנון הבנייה

במשך דורות נטוש היה המאבק בין רוסיה לפולין על השליטה בעיר קרמניץ (כחלק מווהלין בכללה) — מאבק מדיני, דתי ותרבותי. במרוצת הדורות עברה העיר כשלטון לשלטון וכל אחד השתדל להטביע עליה את חותמו ולמחוק את השפעת קודמו. מאבק זה לא פסח גם על שדה הארכיטקטורה, על הסגנון של בתי העיר, חצרותיה ורחובותיה. אין ספק שהמוטיב היסודי בבתי־העיר היה הסגנון הפולני העתיק, שהשתמר במרבית הבנינים גם בימי שלטון הרוסים. עם חידוש השליטה הפולנית בעיר בשנת 1920, השתדלו הם לשמר ככל האפשר את סגנון הבנייה הלאומי העתיק.

הסגנון המקורי העתיק האם היה מכוון ע״י כללים ארכיטקטוניים שנקבעו מלכתחילה? כלל וכלל לא. סגנון זה באילו נוצר מאליו. הוא היה לכאורה אנרכי ובכל זאת שלטה בו אחידות האופי.

בסוף המאה השמונה עשרה ובתחילת התשע עשרה נבנו בעיר עשרות בתים־חצרות („דוואָריק״ בפולנית), של אצילים פולנים בסביבות הליציאום ובנוסח הבנייה שלו, בסגנון „הבארוק״, חצרות אלה היו לרוב ברחובות סלובצקי, דירקטורסקה ועוד. בית של קומה או קומותיים, בעמקה של החצר הנרחבה והבית מוקף גן גדול. גזוזטרא בולטת עם מדרגות מבחוץ, גדר מוצקה מאבן או מקורות עץ, אליה נסמכת לפעמים אורוות־

בית טפוסי ישן בקרמניץ
אַ כאַראַקטעריסטיש אַלט הויז אין קרעמעניץ

הסוסים באחד הקצוות ושער נאה בתוך הגדר. היו אלה בתים טיפוסיים בעלי סגנון מובהק, אך עם זאת לא הם שיוו לעיר את אפייה הכללי, אלא דוקא המאות הרבות של הבתים של המוני העם שהיו פזורים בכל רחובות העיר ועיצבו את דמותה. אך אין ספק שצורת הבתים האלה, של יהודים ברובם, הושפעה בלי יודעים מהסגנון של ה„חצרות״.

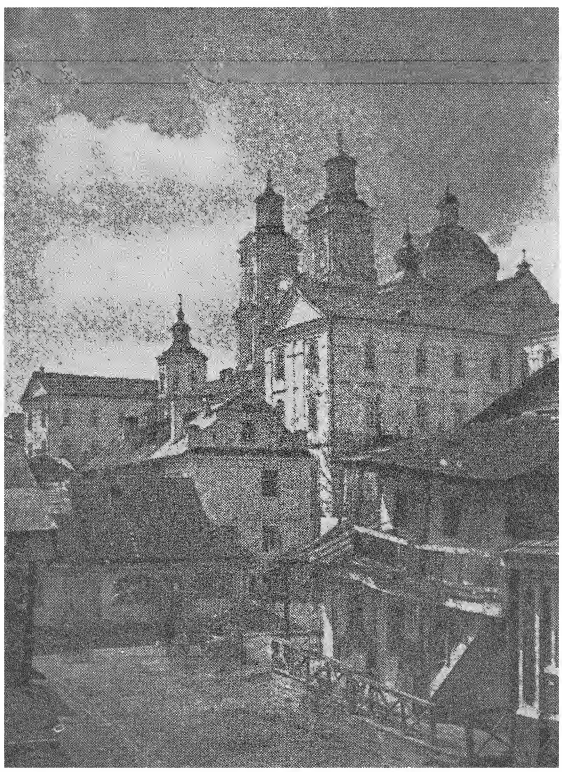
בית טפוסי ישן
בעל חזיתות אחדות
אַ כאַראַקטעריסטיש
אַלט הויז מיט
עטלעכע פראַנטן

הבתים הם לרוב קטנים, בית למשפחה. אך הנה גדלים הבנים, מתחתנים, אז מרחיבים הם את הבית, מוסיפים עליו, או אף מעלים קומה שניה. ויש שאחד הבנים יוצא ומוכר את חלקו בבית לאיש אחר, הרי יש כבר לבית בעלים אחדים. כל אחד מהם מתקן, מוסיף ומשנה, וזה בלי כל קשר לחלקי הבית אחרים. מתהווה רב־גווניות, בליטות רבות, גזוזטראות לרוב, גגות „שבורים" וחתוכים, גגות־מישנה, ציפוי שונה לגגות: **רעפי עץ,** רעפי חומר שרוף, צבעים שונים לקירות ולגגות, תופעה הידועה בשם „פּוליכרומיה", אך לא מכוונת מלכתחילה אלא תוך כדי התפתחות טבעית. עם זאת נשמר סגנון אחיד בבניה, כי כל אחד בונה כפי שבנה שכנו, וכולם רואים לפניהם את הדוגמא של ה„חצרות" אשר סביב לליציאום. הגזוזטראות נתמכות בצמד עמודי־עץ עם מעקה נמוך, אף הוא עשוי עץ. הגגות בולטים לרוב עד לרחוב, ומדרגות אחדות מוליכות מן הרחוב עד למבוא הבית. חוסר כל סימטריה. יש והחלונות והדלתות אינם בקו אחד, אך מתחת לגג אחד, העשוי בשיפוע תלול ובקו שבור. המוטיבים האלה ו„אי־הסדר האמנותי" הם שמקנים לעיר את ייחודה, את סגנונה המקורי אשר צמח ועלה בתקופה שלא היתה בה עדיין „אמביציה ארכיטקטונית", אלא פשטות של בנייה ואינטימיות ועם זאת פרופורציות טובות, וקשר הדדי כלפי הבתים הסמוכים, מתוך רגש בריא וחוש טבעי ליופי ולנוחיות כאחד. בהשקיפך על העיר מעל ההר „בונה" הרגשת מיד באפיה המיוחד, ביפייה הרב, בשפע הגנים, בהרמוניה הפנימית אשר ברבגווניותה, בריבוי הצבעים השקטים המרהיבים עין אך אינם פוגמים וצעקניים.

יתר על כן: אחידות מוצא אתה גם בבניני הפאר של העיר, בבתי הציבור הגדולים. הנה בית הכנסת הגדול דומה בסגנונו כשתי טפות מים לכנסיה אשר בליציאום, והדבר מובן הוא. שני בתים אלה נבנו בזמן אחד וע"י אותו האדריכל עצמו.

אכן, בתי העיר לא היו „מודרניים", ובבוא ה„עת החדשה", בימי שלטון הרוסים, החלו לבנות באופן אחר: בתים גדולים, מרובעים, קוים ישרים, חסרי בליטות, בתים נוחים למגורים בפנים אך חסרי־טעם מבחוץ, המזכירים לא פעם קסרקטינים. הגגות עשויים פח, צבועים ירוק, הגדרות — ברזל. היהודים האמידים רכשו במרוצת הזמן את מרבית „החצרות", וכאשר באו להוסיף בתוכם בתים, — כבר בנו לפי הסגנון הרוסי „המודרני".

וכך היית פוגש לפעמים בחצר אחת בתים משני סגנונות שונים, וראית בעין את „מלחמת רוסיה ופולין״ בגבולותיה של חצר אחת. יתר על כן: לפעמים בנה בעל־הבית תוספת לבנין הישן והיא כבר בנויה בנוסח אחר, — שני סגנונות רחוקים וזרים זה לזה בבית אחד. באותו זמן החלה גם בנייתם של בתי־מידות מרובי־דירות לשם השכרה, בהם ודאי לא הקפידו כלל על סגנון הבנייה. ראוי להעיר שדוקא ברובע העניים נשמר יותר הסגנון העתיק, כי שם לא היו מרבים בשינויים יסודיים, ובמידה שהוסיפו או שינו, — לא היו משנים הרבה מן הנוסח המקורי.

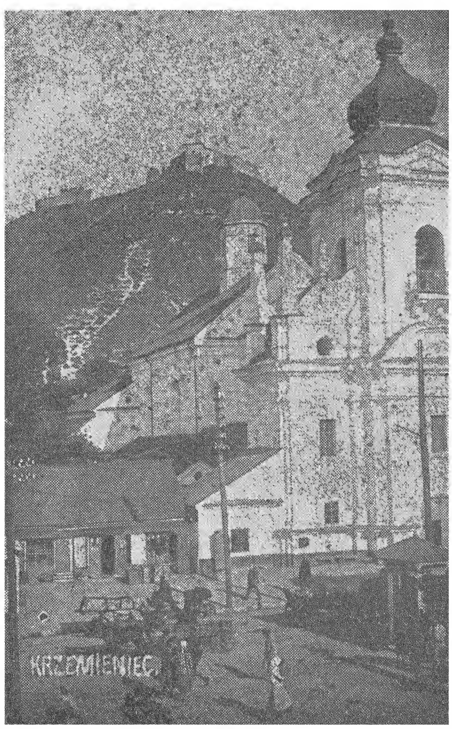

בתים עתיקים
בסביבות הליציאום
אַלטע הייזער אין דער
געגנד פון ליצעאום

כאשר השתלטו הפולנים על העיר בשנת 1920, מינו מיד פקיד מיוחד („קונסרבטור״) שמתפקידו היה לשמור על סגנון הבנייה העתיק. האדריכלים הפולניים היו חורקים שן על הבתים המודרניים שנבנו בעשרות השנים האחרונות ואשר „קלקלו״ לדעתם את הטעם הטוב, את יפיה של העיר ואת הנוסח המקורי של בניניה. ה„קונסרבטור״ ניגש בקנאות להשיב עטרה ליושנה. לו היתה היכולת בידו, — ודאי היה הורס ללא רחם רבים מהבנינים החדשים, „המשחיתים״ את יפיה של העיר. אך משלא ניתנה בידו רשות זו, — החל לשמור לפחות את הבתים הקיימים בצורתם הקדומה. כל שינוי של דלת או חלון, מעקה או כרכוב, טעון היה רשיון מיוחד מהקונסרבטור שהקפיד על הצורה ועל הנוסח העתיק יותר מאשר שם לב לנוחיותו של האדם הגר בתוך הבית.

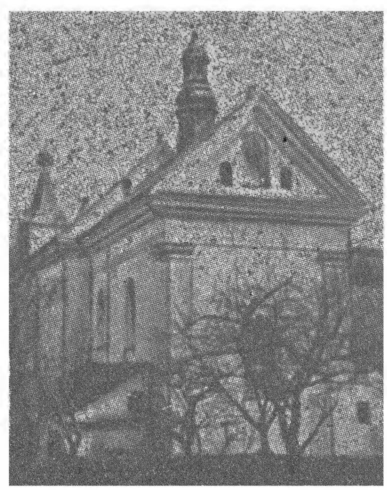
על כל פנים, האדריכלים הפולנים סבורים היו שבעיר קרמניץ השתמרו בתים מסגנון מקורי עתיק יותר משהשתמרו בכל עיר אחרת, עד כדי כך שהאופי הכללי של העיר השתמר עדיין ברובו בנוסח המקורי. הם אף עשו את העיר מעין מרכז להפצת ידיעת הסגנון המקורי הפולני בבנייה. מדי שנה היו מגיעים לקרמניץ מכל רחבי פולין עשרות ציירים ואמנים שהיו פושטים ברחובות העיר ובסביבותיה, והיו מציירים את הנוף ואת מראה הבתים העתיקים. מפעל זה נתמך ע"י השלטונות, והאמנים־האורחים היו מקבלים סטיפנדיות ומתאכסנים בבניני הליציאום.

מה היה חלקם ומקומם של היהודים ב„מלחמה" זו? הם היו גורם פסיבי לגמרי. הם היבבו את הבנייה הפשוטה והזולה בקוים ישרים, בנוסח הרוסים. לדעת הפולנים הרי היהודים הם הם ש„השחיתו" את סגנונה של העיר, ביחוד האמידים שביניהם וכעס רב כעסו עליהם. מאידך, היו היהודים רואים את תביעותיו של ה„קונסרבטור" ב„גזרה" בלתי־מובנת, נימוקיו היו רחוקים מלבם, והם השתדלו לעקוף אותו ואת נגישותיו. הרי שוב אמתלא לחכוכים. גם בשטח זה היו, איפוא, היהודים „צד שלישי" שכל אחד מהיריבים הגדולים ראה בו את אויבו.

הכנסיה הפרבוסלבית

פראַוואָסלאַוונער קלויסטער

הכנסיה הקתולית

קאַטוילישער קלויסטער

מנוס גולדנברג (גבעת השלושה)

„חצר אלתרמן"

מעל מדרגות בית־סבא

רבים היו הימים הקודרים שפקדו את עירנו. יש ושבועות רצופים נמשך מעל ראשינו מסע כבד של עננים מעבר ה„וידומקה" שבמערב לצד „הבונה" שבמזרח. אולם בזכרוני אראנה תמיד שטופת אור שמש ומזהירה בזוהר הילדות.

אזכור בוקר קיץ בהיר. הצד המזרחי של הרחוב שרוי בצל, בעוד שצדו המערבי של הרחוב כבר טובל בזיו קרני החמה. על מדרגות־האבן שעל סף בית סבי, במרכזו של הרחוב, ספק יושבים, ספק שוכבים נכבדי העגלונים, וסביבם במעגל עומדים בניהם הצעירים, גזע חסון, התופסים כבר מקום חשוב במקצוע. שכורי שמש וריח השיטה מגלגלים הזקנים שיחה ומפליגים לעבר הרחוק. שפתם ציורית, מתובלת אמרות־עם ופתגמים.

משחר ילדותי הייתי עד לשיחותיהם. שעות על שעות נהגתי לשבת בקרן זוית ולהאזין. היה זה אשנבי הראשון לעולם הרחב. יחד עם הזקנים הללו, שעוד כוחם במתניהם, עברתי בדמיוני את ערבות אוקראינה בכרכרה רתומה לזוג סוסים; הכרתי את נוסעיהם, פריצים נדיבי לב ויהודים קבלנים, בוני מסילות־ברזל וכבישים ברחבי „אמא רוסיה". בנסיעות הללו הגיעו עד לקיוב ואודיסה. יחד עם פרחי העגלונים התענגתי למשמע שפע צלי־האוזים שאכלו וכוסות היין שהריקו, כשנזדמנו עם נוסעיהם לבסרביה הברוכה. שותף הייתי לחוויותיהם מן התקופה שבהתחלת המאה העשרים, אותה בילינו יחד על המדרגות. אני חוזר והוגה בהם.

מהדי הסערה

זוכר אני בוקר רענן בימי הקציר, משהגיעו העגלונים מתחנת הרכבת ועמם הידיעה על המאורע המזעזע שקרה שם: שני צעירים רוסים, שהמתינו על הרציף לבואה של הרכבת, נראו בעיני השוטרים כחשודים. הם הוזמנו על ידי שני שוטרים לחדר מיוחד לשם בדיקה. מיד נשמע הד יריות ומשפרצו לחדר מצאו את השוטרים ואת שני הצעירים מתבוססים בדמם. הצעירים ירו תחילה בשוטרים ואחר כך בעצמם. על ידם נמצאו כרוזי המחתרת המהפכנית. השוטרים נקברו בטקס מפואר, ואילו הצעירים הוטמנו בחול לרגלי ההר „קרסטוביה". את מקומם זכרו אלה מהתושבים אשר הצעירים היו קרובים ללבם, ובבוא העת הוצאו עצמותיהם על ידי הבולשביקים והובאו לקבורה בכבוד הראוי.

כאן, על המדרגות, דיברו על המקרה הזה בלחש וקשרו אותו קשר הדוק עם השמועה על... כוכב שביט שהתקרב לכדור האדמה והעלול להחריבה בטאטוא אחד של זנבו. הם סיפרו על כתמי־דם על הירח. הם ראו בכך אותות רעים לבאות — ואכן באו הרעות.

מגוון היה גלגל המראות שנמשך לעיני יושבי המדרגות. כל סוס שעבר על פניהם עורר ויכוח — שכן הסוסים במחוז על שלשלת־היוחסין שלהם היו ידועים להם. וכטוב לבם של הצעירים היו משעשעים את הזקנים במעשי־קונדס. כומר פרבוסלבי כי עבר לידם, היה אחד מהם מתגנב בלאט ומדביק זנב־ניר לגלימתו הארוכה. שנים אחרים היו מותחים חבל לרוחב הרחוב, וכשעבר זוג צעיר על ידם היו כושלים ונופלים מלוא קומתם

לארץ לרעם צחוקם של הזקנים והצעירים כאחד. תעלולים הרבה היו טמונים באמתחתם. עונה עונה ותעלוליה.

העשור הראשון של המאה עבר לאטו ובשני החלו המאורעות להסתחרר. בשנת 1912 חזינו במצעד המפואר של הצבא הצארי במלאות מאה שנה לנצחון על נפוליאון, וכעבור זמן־מה מצעד וחג מפואר יותר במלאות שלוש מאות שנה לשושלת רומנוב. פאר והדר כזה עדיין לא ראתה עירנו, ומי כעם העגלונים, העריץ את הצארים והאמין באמונה שלמה בנצחון עצמתם? מכאן, מהמדרגות, לוינו ב־1915 בהתפעלות את השיירות האינסופיות של חיל האספקה הרוסי, את חיל התותחים הכבדים ואת חיל הרגלים, שזרם בלי הרף ממרכזי רוסיה לעבר גליציה מצוייד במיטב הציוד.

מוקסמים ישבו והסתכלו ימים רצופים בעבור לעיניהם בדהירה קלה דיויזיה אחרי דיויזיה, על תזמורותיהן המרובות, חיל קוזקים מאורל, מקובן, מהדון ופרשים צ׳רקסיים וקירגיזיים צפונה, צפונה לעבר הפירצה בחזית שהובקעה על ידי המצביא ברוסילוב. „פאָניע גנב״, הפטיר לא אחד מהם, בהתלהבותו למראה הסוסים ההדורים העוברים בסך. חפץ עז להט בעיניהם לסוסים האבירים של הגנרלים והאלופים המזוקנים. אולם בדמיון הילדותי שלי נצטיירה תמונת־בלהות: הנה הם עצמם מתגוללים מתחת לפרסות הסוסים וזקניהם מוכתמים בדם...

בהמוט כם עריצים

ושוב זרמו השיירות בלא הרף, הפעם בבהלה, חזרה, כשמראה העגלות והסוסים עלוב ביותר, החיילים מדולדלים. היה זה בנסיגת צבא ניקולי הניגף. על תושבי המדרגות חרב אז עולמם.

הימים הסוערים של המהפכה פסחו ועברו עליהם. הם היו רק צופים פסיביים למתרחש, ודומה שבלבם אף שמרו לה טינה. עתה כשטואטאו במטאטא המהפכה הפריצים והקצינים שפיזרו כספם בנדיבות גדולה, שוב לא היה מי שיקרא באזנם דרך אדנות: „איזבוזטשיק!״. נותני־לחמם הם עתה חנוונים ורוכלים מעשירי המלחמה, שלא אחת הולכים גם ברגל לתחנת הרכבת כדי לקמץ את הזהוב. עולמם נעשה אפור, צר...

מאז עברו שנים. ליד גדר האבן של הכנסיה הפרבוסלבית עומדות עתה בשורה ארוכה כרכרותיהם. הרחוב ריק מאדם. כשמופיע עובר אורח, רצים לקראתו העגלונים, כל אחד מושכו לכרכרתו ורבה המהומה. אך עד מהרה מתגלה, כי עובר אורח לתומו היה זה...

זכרתי את ימי גדולתם והייתי עד לירידתם המזעזעת. בלב הומה אני פוסע עם הרחוב עד לסיבוב החד הפונה שמאלה. היכן נבלעה התהום שאליה היו זורמים באדיר מי הגשמים? כל גשם חזק היה הופך את הרחוב נחל רוגש, שהביא מההרים אלפי טונות אדמת סחף וגלגל אבנים כבדות. לתוך התהום הזאת הטילו פעם המים הזועפים אכר עם עגלתו, שהעיז לחצותם, לעיני הבריות שעמדו מהצד חסרי ישע. את התהום מילאו עפר ובמקום ה„ניאגרה״ הקרמנצאית ניצב בית־שימוש עירוני, מפעל חייו של ראש העיר הפולני...

טוביה שייקובסקי

הבית הראשון בקצה הרחוב בית ישן נושן הוא. לצד החזית קומתו אחת ואילו מהצד האחורי, לעבר ה„פוטיק״ שתי קומות לו. הקומה התחתונה מוקפת גדר גבוהה

עשויה לוחות וסוד כמוס אופפה. כפעם בפעם בוקעים מתוכה קולות היסטריים בלוית קללות מסמרות שערות. כשוך הסער היינו, הילדים, מציצים דרך הסדק הצר ולעינינו—גן עצי־פרי ירוק ודיר של פרה. החצר והבית היו שייכים לאשה אלמנה ובתה המטורפת למחצה. רק הנועזים בנערים הרהיבו לפרוץ לגן, ואוי ואבוי למי שנתפס בכך. רק פעם הצלחתי לחדור לעולם המסתורין הזה. סבתי, שנהגה בימות החום לשתות חלב פרה סמוך לחליבתה, לקחתני עמה ערב אחד לשם. לעיני נתגלה מראה מרנין: חצר כפרית מלאה ירק ופרחים, ריח של זבל מעורב בריח הלילך, נדף סביב. פסיעות מספר ממרכז העיר, הגדוש חנויות ובתי מלאכה.

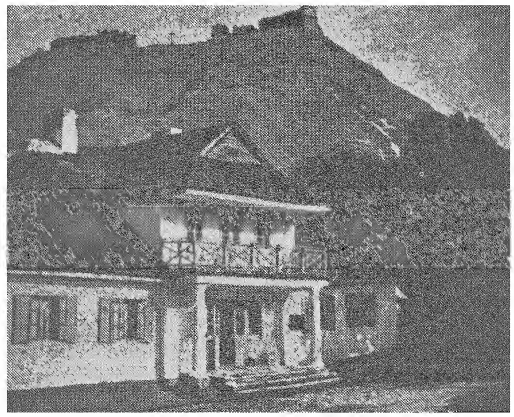
ברגע זה פגה הטינה כלפי דרי החצר. האם והבת חולבות הפרה — שריד של משפחה שישבה פעם על אדמתה בכפר וגורשה עם גזירות הצאר אלכסנדר.

בדירה הפונה לחזית מתגורר טוביה שפיגל, המכונה שייקובסקי, עם בני משפחתו. בחדר האחד והיחידי, מלבד המטבח הקטן, כפוף על המכונה הוא תופר גפיים לסנדלרים שהקיפוהו מכל צד: גויים מתושבי ההרים הסמוכים. כולם שמעו אידיש וטוביה דיבר עמם לרוב בשפת אמו. לוחות הריצפה חורקות ומתנודדות, ודרך הסדקים מציצה תהום אפלה, אך האוירה מרוממת. בדיחות אוקראיניות ויהודיות מפולפלות מתגלגלות בזו אחרי זו. בסבלנות חיכו הסנדלרים, עתים מבוקר עד ערב, כי טוביה היה עסוק לרוב בצרכי ציבור.

החברה קדישא — שרידה הדל של האוטונומיה היהודית בעירנו — היתה בידיו בחומר ביד היוצר. גם נכבדי העיר סרו למשמעתו. „עמך" נהר אליו כאל מנהיג נערץ. במלוא הדרו היה מופיע בשמחת־תורה כמנצח על ה„הקפות" במנין חברה־קדישא, בחברת שלישיו הנאמנים. ושוב ראיתיו למחרת, לבוש מדים, שעה שנקרא לשרות כחייל העתודות בשנת פרוץ המלחמה. בזקנו האדום השסוע לשנים דומה היה לאביר מאגדות העם. עוד אני שומע את קולות בני משפחתו בלוותם אותו לחזית. וכשחזר מקץ שנים בשלום, היו ידיו מלאות עבודה. כי עת צרה היתה זו ליהודים. באחד הימים הגורליים, כשחיי המוני יהודים היו מונחים על כף המאזניים, חירף טוביה את נפשו להצלתם. היה זה בימי התמרדות אכרי הסביבה המוסתים. היהודים ישבו ספונים בבתיהם וצפו ברעדה לגורלם. והנה נשמע הד צעדים כבדים. הצצתי דרך סדק התריס. ברחוב הריק מאדם צעדו טוביה ושלישו, סנדר שפסל׳ס, עמוסי שקים כבדים. כפי שנודע, היו אלה שקי מזון שאספום בין התושבים בשביל המתקוממים כדי להשקיט את זעמם. עזר להם בכך קצין צארי גבוה, שעמד בראש המתקוממים ושהיו לו בעבר קשרים עם כמה משפחות יהודיות. היה זה מעשה של מסירות נפש גדולה, כי על כל צעד ושעל בחוץ ארב המות. אחרי שסעדו לבם שקטו הרוחות, ומחוץ לכמה מקרי־שוד לא היו קרבנות. הרבנים, שהוצאו מחוץ לעיר והועמדו מול קני הרובים, ניצלו ברגע האחרון.

בתקופת שלטון הפולנים לקח טוביה את עניני הקהלה שוב בידיו. דירתו הדלה הפכה „מפקדה עליונה". כל היום צבאו עליו אנשי סודו שבאמצעותם ניהל משא ומתן עם קרובי המתים של העשירים הקמצנים שטוביה דרש מהם סכומים גדולים. לעומת זה תמך בסתר וביד נדיבה במשפחות המדולדלות, ו„על ראשו" גם כמה וכמה כלות עניות, שצריך להשיאן, חברות צדקה, בית החולים, מושב הזקנים, בתי כנסת וכו׳.

תקיף היה. אהוב על דלת העם. מקובל על בעלי המלאכה הגויים. תקופת „שלטונו" נסתיימה עם התערבות הפקידים של „הסנאציה" בעניני הקהילה.

חצר צוקרמן הסמוכה
ל„חצר אלתרמן"

צוקערמאַנ'ס הויף ביים
„אַלטערמאַן הויף"

חצר אלתרמן

צעדים מספר מהבית, בו התגורר טוביה, עומדת גדר הרוסה למחצה. כאן החצר של אלתרמן. כאן עברו עלי שנות ילדותי. החצר בנויה בשיפוע הנמשך עד ל„פוטיק". ליד הגדר האחורית אנו עומדים לרגלי ההר „בונה". בילדותי פחדתי מהקירבה הזאת, כי עוזרו של הרבי היה אוהב לשאול את עצמו בנוכחותנו: „מה יקרה אם תתהפך הבונה בלילה?" ומיד היה עונה, שהיא תכסה את כל העיר. הואיל וביתנו בחצר היה קרוב ביותר להר, פחד לבי מהמפולת הצפויה... על הסלעים הגדולים שהציצו לתוך חלונותינו היה עוזרו של הרבי אומר בודאות, שאם ייעקר אחד מהם יפרצו מההר מים אדירים... כבן חמש הייתי בבואנו לגור בחצר הזאת, שבעלה כבר לא היה בחיים ואשתו הזקנה התגוררה באחד הבתים מוקפת בנים ובנות. היא כבר היתה בתקופת ירידתה, ובעלה היה ספק לצבא, שחונה היה בבניינים המרובים של החצר הזאת, ולה היו חולקים כבוד כלאשת קצין גבוה. עד היום היו הנשים מקנאות בה... לרגל עברה המזהיר.

באחד הבתים בחצר גר הנגיד ר' דוד־לייב, בעל הדרת פנים, ממיוחסי העיר. בהערצה היו מדברים על מנהגי הבית ונדבנותו. הבן הבכור, לבושו מסורתי, נתפס לתרבות רעה וברח לפטרבורג, לאוניברסיטה. המשפחה עקרה מקרמניץ.

ר' משקה'לי

לבית הלבן עבר לגור רבי משקה'לי, אחד הנינים של הבעש"ט, מהרביים הרבים שחיו על הירושה הגדולה ושימשו עדות לשקיעתה. הוא לא הראה מופתים ולא חילק קמיעות. היה לו בית־מדרש קטן באחד מחדריו. גם אבי היה בין מתפלליו. יהודים מכל שכבות העם היו נכנסים לביתו ונותנים לו „פדיון", אהבו להסב לשולחנו בערבי שבת ומועד ולשוחח בעניני דיומא. לא היה בעל תורה ובאי ביתו מפשוטי העם. ורק במוצאי חג הפסח ובשמחת תורה היה נדלק כאן הזיק של ההתלהבות החסידית. חסידים היו מתקבצים סביב שולחנו, „חוטפים שיריים", מזמרים ומרקדים, עתים על עלות השחר.

שנים רבות זכרו תושבי קרמניץ את החתונה כאשר השיא הרבי את בתו הבכירה לבן הרבי מרדזיבילוב. כשבוע ימים לפני כן המתה העיר כמרקחת בהכנות הנשואין.

קטע מרחוב „שירוקה"
אַ טייל פון שעראָקאַ־גאַס
צילום אלתר קציזנה

אהל ענקי נקבע ליד הבית ובלילה שלפני יום החתונה הוגשה בו סעודה לעניים. אנחנו, הילדים, הסתכלנו בבעלי המום השונים, שמהם נשארו אחדים לקבץ נדבות בעיר.

ביום החתונה שבתה המלאכה בעיר. הרחוב הראשי הוצף אנשים יהודים וגויים. פלוגת „קוזקים", יהודים מחופשים רכובים על סוסים, יצאו לקבל את פני החתן מחוץ לעיר. שעות חיכה ההמון על מדרכות הרחוב — והנה הופיע המסע בשלל צבעיו. בכרכרה רתומה לארבעה סוסים יושב החתן, והמון כרכרות ועגלות מלווה אותה לקול תשואות. השוטרים שומרים על הסדר והם בגילופין מהיי"ש שטעמו „עד לחשבון"...

ה„רבי" הצעיר היה במשך שנים סמוך על שולחנו של ר' משקה'לי ועסק בלימוד. בערבים, כשאבי היה משתחרר מעסקיו, היה יחד עמו מעיין בסוגיות קשות. הוא היה מפליג מאוד בשבחו של הרבי הצעיר ולא הסתיר את צערו על איבוד המרץ בד' אמות של הלכה. אחרי המהפכה היגרה המשפחה לאמריקה, שם תמכו בו ביד נדיבה יוצאי קרמניץ.

בפתח החצר עמד בית הרבי. שקט ושלווה שרויים בו. ובחצר... תחת עץ ערמון עתיק יומין, שפרש ענפיו ועטף את בית הרבי בצל, רעש והמולה. ילדי החצר יחד עם חבריהם מרחובות סמוכים ומרוחקים משחקים כאן במשך כל היום. כאן גדל דור שנתן מדמו לתנועות הציבור שהסעירו את הרחוב היהודי.

בית ועד לנוער המהפכני

בשכנות הקרובה ביותר לבית הרבי בצל הערמון עמד בית קטן. בשעה שבבית הרבי המואר חגיגית היו מקבלים ברוב פאר את מושל המחוז, או את מפקד חיל המצב באחד מביקורי־הנימוסין שלהם, ישבו באחד מחדרי הבית טובי בני הנוער והתווכחו בחום נעוריהם על זכויות האדם, על החופש ועל הדרכים להפלת משטר הדיכוי והעבדות.

הבית היה שייך לאלמנה, חוה הירש אבא'ס, תופרת שמלות לנשי החברה הרוסית הגבוהה. בנועם הליכותיה ובהדרת פניה משכה לב לקוחותיה. הם היו מבקרים בסלון

ברגש של דרך־ארץ. ביתה שימש בית ועד לטובי הנוער היהודי בעירנו: סטודנטים, תלמידי הכיתות הגבוהות של בית הספר התיכוני למסחר ואכסטרנים, מנהיגי „הבונד" ו„פועלי ציון" וכו' היו מתקבלים בסבר פנים יפות על ידי בעלת הבית ובני משפחתה. האוירה היתה תמיד חדורה חדות נעורים. צחוקן של תלמידות הגימנסיה לבנות, בנותיה וחברותיה של בעלת הבית, היה מלווה את השיחות הערות.

בלילות קיץ רבים היו הצעירים עוזבים את החדרים והויכוחים, ומתישבים על הספסלים שמתחת לעץ הערמון. את אהבתם לעמם הביעו בשירה נוגה.

סביבם היו מתכנסים דרי החצר, מהם יודעי זמר ומצטרפים לשירה ומלווים בפריטה על מנדולינה וגיטרה. המתחרים היחידים היו מקהלות נוער אוקראיני, חבורות בין ההרים, ששירתם שובת הנפש היתה מגיעה לכל קצוי העיר.

בין באי הבית היו בני משפחת מנוסוביץ, משכילים פעילי תנועת השמאל ומוכשרים בשטחי אמנות שונים. הם שטפחו את האהבה לספרות ולפולקלור היהודי בעירנו. בהדרכתם נערכו חגיגות ומסיבות בחצרנו לכבוד סופרים יהודים בני זמננו.

חדשים נמשכו ההכנות לקראת חג יובלו של מנדלי בביתה של חוה. החזרות משכו את הלב. הקשבנו להקראות, לדקלומים ולשירים. ההכנות הוכתרו בנשף חגיגי גדול בדירתו המרווחת של הספק הצבאי ויצר, בקומה שניה. כאן אפשר היה לחוג בבטחון, כי הבית לא עורר חשד אצל השלטונות. היה זה מאורע חשוב, כיוון שכל הצגה, נשף או אסיפה יהודיים היו אסורים.

משנזדמן אנ־סקי לקרמניץ, היה הוא אורחו של הנוער בבית חוה. בעזרתו בא במגע עם כל אלה מתושבי העיר שיכלו להעשיר את האוסף שלו. ובקרמניץ הוא מצא אוצר גדול.

תחת עץ הערמון היה אנסקי מבלה את שעות מנוחתו בחברת בני הנוער וכדי לבדח את דעתם של הנשים והילדים, היה משמיע באזניהם תקליטי פולקלור. סמוך לפרוץ מלחמת העולם הגרו כל בני משפחת מנוסוביץ לאמריקה, שם עסקו בפעילות רבה בשדה החינוך והאמנות היהודיים.

שנים מספר אחריהם התחיל גם בנה היחיד של חוה, הסטודנט הירש אבא, להתכונן לדרך. זמן רב נמשכו ההכנות. בבוא יום הנסיעה, פרץ כאבה העצור של האם וכרעה תחתיה. בנה כבר לא עזבה. את שארית חייה בילתה צמודה לכורסה על גלגלים ואבריה היו משותקים. עם הגיוס הכללי בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, עוד הוסיפו לבוא לבית מעטים מהנוער בעיר. מרכז זה נחרב לגמרי עם מותה של חוה ויציאתו של הירש אבא לפטרבורג הבירה. שתים מהבנות התנדבו לצבא כאחיות רחמניות.

אומנות ואמנות בחצר

החצר שקקה חיי יצירה ועמל. היו בה שלוש נגריות גדולות. טובי הנגרים בעיר, פינגרוט ואלתרמן, היו מייצרים כאן את הרהיטים המפוארים ביותר בסביבה. כל רהיט — מלאכת מחשבת, חלק מנשמתם טבוע בו.

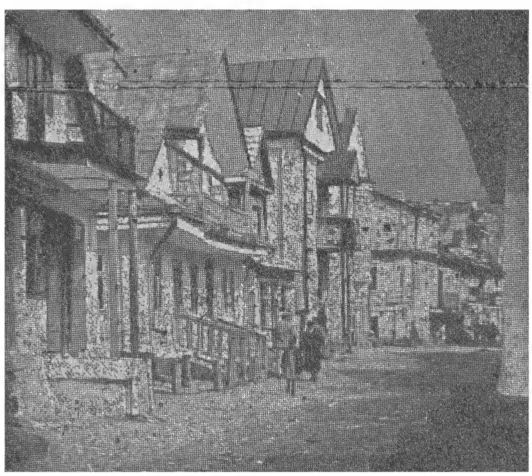
אנחנו, דרי החצר הקטנים, אהבנו להסתכל במלאכתם, לראות את פניהם הקורנות חדות היצירה. ליד כל אחת מהנגריות מוטלת ערימת עצים גבוהה. כל לוח, כל קרש מטופח על ידי בעליו. לוח שלא הגיע לגיל מכובד לא זכה לעיבוד, כי הרהיטים בתקופה ההיא עברו בירושה מדור לדור, וכל רהיט היה מצוייד בתו המעיד על יוצרו.

בקיץ היו מסיימים את העבודה בנגריות עם ערוב היום. אז היו הפועלים מניחים

כלי עבודתם וממהרים לבית, כדי להספיק לצאת לטיול ל„שירוקה". והנגרים עצמם הם ונשיהם יצאו לשאוף אויר צח בישיבה על ערימת הלוחות. אהבנו לשבת עמם בשעה זו ולספוג את ריח היער שנשמר בעצים.

לאטה יורדת החשכה, הצללים מתמשכים, מהחלונות מולנו קולחת נגינת כנור בלווי צלילי פסנתר. מדי פעם מתלווה אליהם שירת יחיד בקול באס עצור, קולו של סיומא קפלן, הוא בן החייט, שזכה להגיע לבית הספר למסחר ושר ברגש רומנסים רוסיים...

לילה ודממה סביב. הכל מקשיבים לצלילים הנוגים הבאים מדירתה של משפחת רוזנבליט. משפחת חנונים שרויה בדאגות פרנסה. אבל בדירתם נקיון ורווחה. בני המשפחה ברוכים בנוי ובכשרונות, בנגינה ובציור. הנגינות והציורים האלה שבו את לבנו. הבנים והבנות משתלמים באמנויות אלה ורבים מהנוער נמשכים לבית זה, בית משכילים. כי קרמניץ עירו של אבי ההשכלה ברוסיה היא, ולא בכדי דבק בתושביה הכינוי „קרעמעניצער פיליסטראַנטן". עוד חיו בעיר רבים מהזקנים, שבעברם על יד בקתתו של לוינסון היו יורקים וממטירים עליו קללות נמרצות...

רחוב לוינזון

לעווינזאָן גאַס

עולם בזעיר אנפין החצר הזאת: חתך של חיי החברה על שכבותיה ודמויותיה. הרי הספק של הצבא ויצר, איש המעמד העליון בעיר, והרי חנוונים, מתווכים ובעלי מלאכה. באחת הפינות הנידחות יושב סנדלר. ובמרתף של הבית — עמדה מכונה לאפיית מצות. והיתה המכונה קרוייה בפי הבריות „המכונה הגדולה" להבדיל בינה לבין שתי מכונות אחרות שהיו בעיר.

בשבוע שאחרי פורים היה המרתף, אחרי נקוי וסיוד, הופך בית חרושת הומה מהבוקר עד שעות מאוחרות בלילה. כאן ראינו בפעם הראשונה את „שיטת ההזעה" בעבודה. הפס הדק של הבצק נע במהירות מהמכונה. לאורך שולחן ארוך עומדים נערים, שטופי זיעה, עם סכינים שצריכים היו להספיק לחתוך את הבצק בתנועתו. ליד כמה תנורים לוהטים עובדים בזריזות האופים. העובד ליד המכונה מזרז לנערים ופיו שופע קללות. והרגשה בך, שנקלעת לגיהינום...

בפינות המרוחקות של המרתף בתאים אפלים, נעשית המלאכה הקשה ביותר. שם עומדים כל היום פועלים ובמוטות ברזל קשורים לשולחנות מכוסי פח לשים גושי בצק ענקיים. העבודה הזאת נעשתה רק על ידי גויים ביום עבודה של 12—14 שעות. הם נשמו בכבדות, וזיעתם ניגרה בלא הרף לתוך הבצק. לשנים מהם היה עגיל באוזן אחת, ואני ראיתי בהם „עבדים נרצעים" ורחמי נכמרים עליהם. בשנות השלושים נכבשה גם העבודה הקשה הזאת על ידי חלוצי ההכשרות, לתמהונם של יהודי המקום.

מעמד העגלונים היה מיוצג כאן על ידי בחירי בניו.

בחלקים המרוחקים ביותר של החצר עמדו אורוות שנשארו מימי היות החצר קסרקטין. ברשותם של העגלונים האלה היו כמה זוגות סוסים, הם היו מה„לויתנים" במקצוע. יהודים גברתנים, שעל מעשי גבורתם סיפרו אגדות. היו להם עוזרים, יהודים ונוצרים, שעבדו אצלם בשכר יומי, „מצליפים" (שמייסערס) היו קוראים להם. בשכר פרוטות מעטות היו אלה צמודים כל היום לדוכני המרכבות. מעמדם היה נחשב נמוך ביותר בסולם החברה.

לא פעם נתעוררנו בלילות לקול יללה איומה של אחד „המצליפים" הללו. ידענו, שזו שעת החשבונות של הבעלים עם עובדיהם, זה נענש בעד אי דיוק, כביכול בחשבון. מוזר היה בעינינו שאנשים מבוגרים יבכו כילדים קטנים, ומה עוד שגם היו ידועים בנחת זרועם. ככלב מוכה היה כל אחד מהם מסתתר בפינה אפלה של האורוה ומתיפח ארוכות.

היו ימים בהם נתגלו לפנינו האורוות באור אחר. אלה היו ימי קבלה רשמיים אצל בעליהם. מתוך הפתח האפל של האורוה פורץ צחוק עליז של נשים בלבוש ססגוני, נשים יהודיות הידועות בעיר כפרוצות. כאן היה להן מעמד של כבוד והיו מופיעות כגבירות מעודנות בלוית כלבי השעשועים שלהן. העגלונים הגברתנים היו בחברתן רכים ועדינים, והבזיונות, שהיו מנת חלקן כל ימות השנה, נשתכחו כאן. קומתן נזדקפה. וכי קל הדבר בעיניך? הלא אבירי העגלונים פרשו עליהן את כנפיהם. כתוצאה מביקורים אלה היו לעתים פורצות קטטות בחלקים שונים של העיר. בעלי החסות היו פורעים את עלבונות הנשים ממעליביהם. דם נשפך אז בחוצות קרמניץ, ואיש לא העז להתערב, אף השלטונות. היד הקשה של המשטרה הצארית היתה רכה מאד כלפי העולם התחתון שהיה מפיל חתיתו גם על הגויים שבסביבה. ותמיד ידם על העליונה.

ההרס החמרי של מעמד העגלונים שבא עם המהפכה, ומלחמת האזרחים שמו קץ לשרירותם.

בין שתי הנגריות מול האורוות, קיים היה בית הספר העברי הראשון בעירנו שנוסד ב־1909. וכדי שלא לעורר את חמתם של שומרי המסורת, נשא בית הספר הזה את השם הצנוע „חדר מתוקן". היה לכך עוד טעם: לבית ספר עברי לא היו השלטונות הצאריים נותנים בשום אופן רשיון. היה זה בית־הספר הראשון בעירנו בו למדו ילדים וילדות יחד. כמה מהתלמידים המשיכו אחר כך לימודיהם ב„הרצליה" ביפו ובבית הספר החקלאי במקוה ישראל. מייסדיו, המורים בורשטיין וסירייסקי. ידעו לעורר בנו געגועים לציון ואהבה לעברית.

בהיותנו בביה"ס הרגשנו בפעם הראשונה את כובד ידו של השלטון הצארי. ומעשה שהיה כך היה: במשך זמן ממושך התכוננו לנשף פורים. זאת צריכה היתה להיות הופעתנו הפומבית הראשונה. למדנו על פה קטעים ארוכים מיל"ג ולבנו חרד לקראת הפגישה עם קהל ההורים.

בערב של הנשף היה ביתו המרווח של ר' מרדכי חסיד, אחד ההורים, מואר בעששיות נפט גדולות. לאט התכנסו ההורים. האוירה היתה מרוממת. והנה הורם המסך התפור סדינים. ראשונים הופיעו ארבעה ילדים, ובכללם אני בדקלום קולקטיבי. אחרינו הגיע תורם של התלמידים ברק ושניידר. עודם מדקלמים, להתפעלותם הגדולה של ההורים, פרצו לחדר אנשי המשטרה — והנערים נשארו כקפואים במקומותיהם. אחרי חקירה ממושכת רשמו השוטרים שמות הנוכחים ופקדו עליהם להתפזר. את חסיד הובילו למאסר.

נערים שעלו לגדולה

מה עלה להם, לשנים מתלמידי הכיתה הגבוהה?

אחד מהם, ברק, סטה כעבור שנים מהדרך. החשוכים בין התושבים הנוצריים משכוהו לחסות בצל הצלב. באחד הרגעים המכריעים בתולדות מלחמת האזרחים בעירנו, הופיע רכוב על סוס בראש גדוד מורדים אוקראיניים מאכרי הסביבה. הגדוד הסתער על העיר שהיתה בידי תומכי ההטמן ואדוניהם הגרמנים. בין שורות תומכי ההטמן היו גם תלמידי הגימנסיה האוקראינית, אף יהודים שנתפתו לשדולי מנהל המוסד. הקרב היה מר אך הוכתר בנצחון המורדים. בין המפקדים של המורדים שנהלו את המשא ומתן על כניעת הגרמנים ועזיבתם את העיר, היה גם חברנו לביה"ס היהודי הצעיר ברק. ידו היתה גם בשפטים שנעשו מיד עם כניעתם של הגרמנים בעוזריהם מבין התושבים — קצינים ושוטרים לשעבר, שהצטיינו באכזריותם כלפי האכרים ושנאתם ליהודים.

עשירי עלילות היו חייו הצעירים של שותפו של ברק בנשף ההוא, שניידר.

רחב כתפים, לבוש מדי צבא, אקדח תופי בחגורתו, הופיע הוא בלילה אחד לפנינו, קבוצת חבריו לביה"ס לשעבר. היינו אז בשמירה אזרחית ברחוב ווסקרסנסקיה הסמוך לחצרנו. הוא היה בתפקיד של קצין תורן מטעם הועד המהפכני („רבקום").

הפגישה היתה חברית מאד. בשלוות הרחוב הישן את שנתו העמוקה, עוד הרגשנו קשר מימי הילדות, אף שהמרחק בינינו כבר היה אז רב מאוד. אנו עדיין שקועים היינו בעולם הנעורים והוא, שנתיים מבוגר מאתנו, כבר לקח חלק פעיל בין עושי ההיסטוריה של התקופה ההיא.

סיפרו עליו, על שנידר, שעם הנסיגה הזמנית של הבולשביקים ממחוזנו, נשאר הוא כאחד ממארגני המחתרת המהפכנית בעורף של צבא פטליורה בסביבת דובנה. רבות השמועות על הרפתקאותיו הנועזות במלחמת הפרטיזנים האמיצה נגד צבא פטליורה במחוז.

בהתקפה הגדולה של הבולשביקים על צבא הפורעים שהתחילה עם כיבוש קיוב, בירתם, היה שנידר בין המפקדים הראשונים, שחדרו לתוכה כמנצחים. תושביה היהודיים, שניצלו מסיוט הדמים, חיבקו בזרועותיהם את הלוחם הצעיר. באפיים של שני הגיבורים טבוע היה אולי גם אותו עלבון צורב, שבהופעת המשטרה הצארית בביתו של מרדכי חסיד.

לרבגוניותה של החצר ולדמותה המוזרה הוסיפו שכניה מצד צפון — השוטרים הצאריים. כאן, בתוך אולם גדול, היה קסרקטין של השוטרים בעיר, כעשרים במספר. אותם השוטרים שהאמהות היהודיות היו מאיימות בהם על ילדיהן הילכו כאן בכותנות רקומות של אכרים פשוטים. רובם לא ידעו צורת אות ואהבו להתלוצץ אתנו. רק הנשק, החרבות והאקדוחים, שהציצו מהקירות דרך החלונות הפתוחים, עצרו בעדנו מלהתקרב יותר מדי למעונם. בורותם עוררה צחוק אף בעיני הילדים. כדי להווכח בכך נסינו לא אחת לשיר ליד חלונם שירי מחתרת רוסיים. הם אפילו לא ידעו פירושם, וביקשו לא להפריע מנוחתם.

מול חלונותיהם של השוטרים היתה דירתו של טודי שורץ, יהודי ממושקף פקיד בבית שחיטת העופות. בני משפחתו הגדולה היו כולם מקטן ועד גדול אנשי עמל. למשפחה הזאת התיחסו הכל בכבוד, כי היתה עטורה בעטרת של גבורה.

הבן הבכור איבד את עצמו ביריה. אמצעי מוות כזה אצל יהודי בתקופה ההיא היה בו כדי לעורר כבוד אצל הצעירים. ומה גם, כפי שנודע לנו מפי הגדולים, שסיבת מעשהו היתה האכזבה מכשלון מהפכת 1905. הוא היה מפעילי המחתרת המהפכנית, חברו לתנועה של י. קרמנצקי. שניהם היו אסורים זמן רב והולקו בידי המשטרה.

בני טודי הם שלימדונו את שירי המחתרת, והיו שעודדונו לשירם לפני השוטרים. ופעם פיתה אותנו אחד הבנים להשיג לו כידון אמיתי אצל השוטרים. את ה„אכספרופריא־ציה" הזאת מילאנו בהצלחה. השוטרים שחשדו בנו כמבצעי הגניבה, לא פסקו לחקרנו במשך ימים רבים, אבל אף אחד לא בגד.

ה„ישיבה"

כשנתיים שלוש לפני מלחמת העולם הראשונה עזבה המשטרה את החצר ובמקומה באה ה„ישיבה". בחורים בגיל שונה הגיעו מעיירות סמוכות ורחוקות. כל אחד מהם היה ידוע לפי שם עיירתו. ביום למדו בחדרים האלה ובלילות ישנו בהם. יומם ולילה הגיעו לאזנינו קולות הלימוד. כבר אז ראינו שהיו בחורים שהתעסקו בספרים חיצוניים. דרי החצר, שכמעט כולם היו אנשים מתקדמים, קרובים ל„בונד", או לציונות, היו מוכנים לסייע בידיהם בהמצאת ספרים.

אדם הראוי לציון היה ראש הישיבה שבא אלינו מזוויהיל העיר.

בעל זקן פרוע, הילוכו שחוח, עיניו מושפלות לארץ, כדי שלא להתקל במבט של אשה. מעולם לא העלה בת צחוק כלפי אשתו ובניו. מעולם לא פנה לאשתו בשמה.

הישיבה התקיימה על תרומות תושבי העיר. הבחורים רעבו לעתים קרובות. רעבה גם משפחתו של ראש הישיבה. פת לחם חרב טבול בשמן היה עיקר מזונו, והשמן שימש לו גם כרפואה לכל מחלות בני משפחתו...

מעודו לא הרים קולו על תלמידיו. היה במבטו בלבד כדי להשקיט כל סערה. הם התיחסו אליו בדרך ארץ ובאהבה שאין לתארם, אבל רע ומר היה גורלם של אלה שנתפסו עם ספרים חיצוניים. כאן היה ראש הישיבה מופיע כקנאי נוקם ונוטר. בודדים הגיעו לכסא הרבנות. חלקם לבשו אחרי שנים מדי בתי ספר ממלכתיים וכמעט כולם נבלעו במערבולת החיים עם פרוץ המהפכה. הם מצאו עצמם בתנועות שונות. מול הישיבה רבת התלמידים, הרועשת וההומיה עמד בית הספר העברי הצנוע, בקרן זוית, קטן ודל האמצעים, נשען כולו על כתפיו של בורשטין הכחוש והחולני.

ה„חצר" בימי מלחמה

עם התקרב החזית לעירנו כשנה אחרי פרוץ מלחמת העולם הראשונה, חלו שינויים כבירים בחיי החצר. הישיבה נסגרה ותלמידיה נפוצו לעיירותיהם, שכמעט כולן נחרבו.

לחצר נוספו תושבים חדשים, מהם משפחות מעיירות הגבול שפונו, ומהם צעירים מאודיסה וחרקוב שבאו להסתתר עד יעבור הזעם, כלומר עד שיכנסו האוסטרים והם יהיו חפשים מסכנת הגיוס לצבא הצארי. הם הביאו עמם מברק הכרך הגדול, שירים חדשים, נימוסים והתנהגות חדשה. האורוות, המחסנים, המרתף והישיבה נתפסו על ידי צבא וטבחי שדה בחוץ העלו עשן וקיטור במשך כל היום. ריח של לחם קיבר שנאפה בשביל החיילים במרתף המצות מלא את החלל... בתי הספר פונו והילדים היו בטלים מתורה, ובגיל צעיר

יצאו מתחום השפעת הוריהם. צבא רב צועד מהחזית ואל החזית, שבויים ופצועים בכלל זה, וקצינים המשלמים בעד כל שירות בנדיבות...

המרחק בין העיר לחזית נתקצר והלך, קוי החפירות של האוסטרים היו במרחק 6 קילומטרים בלבד מהפרבר הדובנאי. כל מוסדות הממשלה והעיר פונו. השלטון בעיר עבר לידי מפקד קוזאקי בדרגת קפיטן. כל מערכת הכלכלה בעיר שבתה. האכרים מהצד הלא כבוש של המחוז כמעט שלא באו לשוק. חנויות רבות נסגרו, ובפעם הראשונה נתקלו התושבים במושג עוצר. כל עבירה על צווי המפקד נענשה במלקות. הדי היריות של מכונות־היריה והרובים לא פסקו. השמים מאופק לאופק היו אדומים משריפות הכפרים. אימת המלחמה העיקה בכל כבדה והטילה חרדתה על התושבים.

רק החצר, היא שחיתה גם בערבים ההם חיי חברה אולי יותר משאר הבתים. זכותם של החיילים והקצינים שהתגוררו שם עמדו לה, או המספר הרב של צעירים וצעירות במדי תלמידים וסטודנטים? בתוך הבדידות נרקמו יחסי חברה בין תושבי החצר. ובחשכת הליל, בצל עץ הערמון, שוב ישבו צעירי החצר ושיחות לבביות נתגלגלו כמימים ימימה. ראשי המדברים היו העריקים, שנקלטו באוירת החצר החפשית והעליזה...

הקשרים בין דרי החצר נתהדקו כל אימת שסיכויי האוסטרים גברו והלכו. היינו כמשפחה גדולה אחת, מאוחדת בגורלה.

הדברים נשתנו בתכלית עם התקפת־הנגד הגדולה של הרוסים שהצליחה בחלקה. החזית נתרחקה עשרות קילומטרים. ולקרמניץ בא המטה של הגיס האחד עשר המפורסם, שכלל יחידות רבות מכל סוגי הנשק. קרמניץ וסביבתה הוצפו צבא.

מעט האזרחים שלא לבשו מדים, היו גם הם בעקיפין או במישרין בשירות המטה. כל מקור פרנסה אחר לא היה קיים. הכסף זרם למחפשי רווחים. כל בית שני הפך בית קפה. החנונים הגדילו מחזוריהם. סרסורים לדברי עבירה הלכו ורבו וכיסיהם תפחו. פשטה הפריצות. ואותה שעה גבר המחסור של משפחות המגוייסים או של אלה, שראשיהן ערקו והתחבאו רחוק מבתיהם. החריף הניגוד בין הנמקים בקור וברעב לבין המתעשרים.

בתקופה זו חלה גם הירידה המכרעת בחיי החצר. חלק מהנוער שלה גוייס, חלק עבר ללמוד באודיסה וקיוב. העריקים חזרו לעריהם. הפליטים שבו למקומותיהם. רק אנשי המטה חדרו לכל פינה. הווי החצר הושפע גם הוא מקדחת הזהב שבעורף הצבאי. אפילו נגריה ועגלוניה נאלצו לסחור ולספסר, כי מי נזקק לרהיטים בזמן המלחמה, או לנסוע לרכבת? ברחובה הראשי של קרמניץ, שעד המלחמה רק לעתים רחוקות היה עובר בו האוטו היחיד של נשיא איגוד האצילים וגורם להתקהלות גדולה, מכוניות פאר ומשא של הצבא נסעו יומם ולילה.

המהפכה הגיעה גם ל„חצר"

פרצה מהפכת פברואר. לגל השמחה וההתלהבות שתקף את הישוב היהודי הוסיפו ההפגנות הגדולות שאורגנו על ידי נהגי ומכונאי המטה. להם, לפועלי פטרוגרד ומוסקבה, כבר היה נסיון רב במבצעים כאלה... מפיהם שמעו תושבי קרמניץ בפעם הראשונה שירי לכת מהפכניים. הם שהניפו הראשונים דגלים אדומים למאות, והם שהזהירו מפרובוקציות של המשטרה הצבאית של המטה. הרחוב בקרמניץ חי את המהפכה בכל מאודו. ההפגנות והאספות הבלתי פוסקות משכו את כולם, לרבות דרי החצר הצעירים, מהם שחזרו מהערים הגדולות שם למדו והשקיעו עצמם במשנה מרץ לזרועות חיי המהפכה הגועשים סביב. בא הסוף לקצב האטי, ושלוות חיי החצר לא התאימה שוב לתקופה החדשה. היא נעזבה

מתושביה הצעירים. חניכי המחתרת עברו לפעולה גלוייה במוסדות השונים, במרכזי התרבות. לעומת זה התרחשו מאורעות בעלי חשיבות היסטורית בחצר הסמוכה. היתה זו החצר השניה בגדלה בעיר אחרי חצרנו. גם היא שימשה פעם קסרקטין. בביתה המרכזי של אותה חצר, בית בנוי בסגנון אצילי פולין מהמאה השמונה עשרה, שאדריכלי וציירי פולין הרבו אחר כך לצלמה ולציירה, השתכנה מועצת החיילים של הגייס האחד־עשר. ישיבות הרות־גורל לרוסיה נערכו שם. הויכוהים סובבו בעיקר על דרך המשכת המלחמה או הפסקתה, על צורת השלטון ברוסיה וכו׳. בין חברי המועצה היו מנהיגי ס. ר. וס. ד. ידועי־שם, היו גם דברי המפלגה המלוכנית הליברלית ק. ד.

יום יום היו מגיעות לחצר הזאת משלחות גדולות של חיילים מקטעים שונים של החזית עם תזמורות ודגלים. הן היו באות בדרישות שונות למועצת החיילים. ברחבת החצר היו מופיעים לפניהם הצירים, ובנאומים פטריוטיים נלהבים היו משכנעים אותן לקבל החלטה בעד המשכת המלחמה.

בקרן זוית של אולם המועצה ישב ציר צנוע במדי סגן צארי, הוא היה מבקש לעתים את רשות הדיבור. דבריו היו בניגוד לדברי יתר הצירים. היה בהם צליל חדש. הוא דרש את הפסקת המלחמה ואת חלוקת הקרקעות של בעלי האחוזות לאכרים. בראשונה היה קולו כקול במדבר והוא הוכתר כחסיד מפלגת הבגידה. אבל למרות זה הוא משך לצדו יותר ויותר אוהדים. נוסף לנאומיו במועצה הופיע בסדרת הרצאות באולם הליציאום, היה מכנס סביבו ברחובות העיר קבוצות, קבוצות חיילים ומשוחח אתם. השפעתו גדלה והלכה. בסוף הקיץ הקיף עצמו תומכים רבים שעזרו לו במלאכת ההסברה. בין תומכיו היו גם כמה סטודנטים יהודים מקרמניץ. הצעיר הזה היה הסגן קרילנקו הידוע, שעמד זמן־מה בראש הצבא האדום בתחילת הקמתו ואחרי כן היה התובע הכללי של ברית המועצות במשך שנים.

המועדון הציוני ב„חצר צוקרמן"

באותה החצר שנקראה החצר של צוקרמן, בכניסה, עמד לו בית רחב־מידות ודגלי תכלת־לבן קשטו את אגפיו. מכאן פרצה פעולה ציונית ענפה. כאן היה מרכז לתנועה הלאומית, כאן פעלו בני נוער, שלמדו באודיסה ובקיוב, והתמסרו בלהט נעוריהם לעבודת תרבות והסברה. הוקמו ועדות שונות שהקיפו את פעולת קרן הקימת, קורסים לשפה העברית, להכרת הציונות, להרחבת הספריה, להקמת מוסדות חינוך עבריים וכו׳, כאן שוכן גן הילדים העברי הראשון. באותו בית נערכה ועידת „צעירי ציון" של כל האיזור. אוירה של ימי בראשית שררה בועידה הזאת. בבחירות למוסדות יהודיים כל־רוסיים או אוקראיניים, או בחירות לקהילה הראשונה בעירנו הפך הבית מרכז מלחמה. היה צורך לשבור את ההגמוניה של השתדלנים ברחוב היהודי.

הכוחות הללו הותקפו גם מהצד השני, מצד „הבונד", שכוחו בתקופה ההיא היה גדול מאוד. חברי „הבונד" הרגישו את עצמם כשושביני המהפכה והמוני קרמניץ העמלים נהרו אחריהם בהתלהבות.

במאבק על השלטון בקהילה הראשונה ניצבו זה מול זה שני מחנות חזקים: ההסתדרות הציונית מזה והבלוק של „בונד" ופועלי ציון שמאל מזה. האחרון השיג רוב בבחירות, והקהילה הראשונה בקרמניץ הוכרזה ברוב תרועות כ„קהילה האדומה". תהלוכות נצחון של חברי ה„בונד" ופועלי ציון הכתירו את הנצחון הזה.

ה„קהילה האדומה" לא זכתה לאריכות ימים, בדומה לכל מיני מוסדות ציבור אחרים

בתהפוכות הזמן ההוא. אבל לעולם אזכור את הישיבות הסוערות של מועצת הקהילה ההיא, שויכוחיה התנהלו בסיסמת החופש, שויון ואחווה. עד שעות מאוחרות בלילה ישב קהל שומעים והאזין, עתים גם נכנס לתוך הויכוח.

מגזוזטרת בית ההסתדרות הציונית חזינו בהתפתחות המאורעות שחרצו את גורלה של המהפכה הרוסית. רבו משלחות החיילים מהחזית והופעתיהן נעשו סוערות יותר ויותר. עבר האביב והקיץ התקרב לסופו. יום יום — חדשות על רצח בעלי אחוזות, שריפת ארמונות ומשפטי לינץ' בסביבתנו. מנשבות רוחות „אוקטובר".

עברתי לרובנו, לבית הספר למסחר, בששת חדשי שהותי שם דהה הברק של מהפכת פברואר. בתוך המהומה והמבוכה החלו הבחירות לאסיפה המחוקקת. ברוסיה רבתי התחילה. על הבוחר היהודי נלחמו כמה רשימות. בין המועמדים הראשונים ברשימת ההסתדרות הציונית במחוז וולין היה מ. גינדס, יוצא קרמניץ. הוא התמודד ברובנו ובקרמניץ עם עורך הדין הנודע גולדשטיין שייצג רשימה פרטית. בקרמניץ עצמה עמד ד"ר ב. לנדסברג בויכוח לוהט עם יריבי הרשימה הציונית שבאו מהמרכזים.

ידיעות מקרמניץ כמעט שלא הגיעו. העיר שימשה אחת מתחנות המעבר לחיילים שעזבו את החזית וזזו מזרחה ודרומה ועמם ציוד ונשק רב. שנת 1917 התקרבה לקצה. אוקטובר כבר היה מזמן מאחורינו. בסוף דצמבר יצאנו, אני אחי ואחותי, ברכבת לקרמניץ לחופשת חג המולד. כל הלילה נסחבה הרכבת הגדושה חיילים. בקוצר רוח חכינו לפגישה עם המשפחה שהעתיקה בינתיים מקום מגוריה מחצר אלתרמן לבית סבא במרכז שירוקה.

בית סבא עולה באש

בוקר חרפי אפור בתחנה. העגלונים שהכירונו מילדותנו פגשונו באדישות מוזרה. רק אחד העז ליטול את מזודותינו ולהזמיננו למגררתו. אנו מתקרבים למרכז. בית פרישברג כבר מאחורינו, הנה המלון „גרנד הוטל", והיכן ביתנו? המגררה נעצרת לפני חלל ריק. במקום הבית שלנו ושל ויטלס נראים אודים עשנים ובתוכם מחטטים אנשים מספר. הורינו חיבקונו בבכי עצור. נודע לנו הכל... בית סבא, שבא לו בירושה, נשרף. השלט מפח, שנשא את הכתובת „מכירת מוצרי זהב וכסף ומתקן שעונים, מרגולית, נוסד בשנת 1861" התגולל כעד יחידי לבית העתיק, שכל פינה בו היתה כעין מוזיאון. הבית עלה באש בהתקפת שוד ורצח של אספסוף צבאי, שהתעכב בקרמניץ בדרכו מהחזית. בשוד נורה גם בעל החנות הסמוכה ויטלס.

ארבעה מילדינו הקטנים ישנו אותה שעה בבית. הפורעים שהיו עסוקים בביזה לא פגעו בהם. והנה פרצה אמי, בלוית דודי הצעיר, תחת מטר יריות לתוך הבית שנעזב על ידי המתנפלים לרגעים מספר, כדי להזור עם כוח מוגבר. היה זאת מעשה נועז ומסוכן, אחד מאלה בהם רצופה היתה עלילת חייה רבת־הסבל־וההקרבה. הם הספיקו להוציא את הילדים וחלק מהתכשיטים מתוך קופת הברזל, מה שאיפשר להורי להקים את הבית מחדש ולהמשיך במשלוח ידם.

רק מדרגות האבן, עליהם ישבו העגלונים במשך שנים רבות, נשארו שרירות ועומדות אחרי השרפה. בזמן הראשון הם נמנעו לשבת עליהן. החלל הריק שמאחוריהן הרתיע אותם... השוד והרצח הקשור בביתנו החָרב, — היה הפוגרום היחידי בעירנו במשך כל ימי מלחמת־האזרחים עתירת הפרעות והשחיטות בכל ישובי היהודים באוקראינה.

למחרת היום קמה ההגנה העצמית בקרמניץ. כחמישים איש מהחיילים היהודיים שחזרו מהחזית על נשקם התנדבו לה. ביום הראשון לקיומה כבר סובבו משמרות חברי

השוק הישן, דער אַלטער מאַרק צילום: אלתר קציזנה

ההגנה במדים, במלוא הציוד הקרבי ברחובות העיר. סכומים ניכרים הוטלו על בעלי־היכולת לצרכי החזקתה. למסרבים לא הורשה לפתוח את עסקיהם וזקיפים חמושים הועמדו על פתחיהם. השקט והרגשת הבטחון חזרו לתושבי העיר.

כעבור חדשים מספר עלה בידי הורי להקים מחדש את ביתם אשר שימש בימי סבי, רב נחמן השען, בית ועד לזקני העיר, ליהודים חסידים, שבימי מועד היו סועדים על שולחנו. אך עתה חל בו שינוי רב. באי הבית היו ברובם בני נוער לומד ואנשים משכבות שונות בעיר. כאן מצא הד כל מאורע חשוב בעולם היהודי או בעיר; מכאן באה לא אחת היזמה למבצעים למען הקרנות הלאומיות; כאן שטפו וויכוחים סוערים בין חברי התנועה הציונית ומתנגדיה; כאן היו חנווני הסביבה הקרובה מחממים את אבריהם הקפואים ליד התנור בימי כפור עזים וכאן היו מוצאים גמילות חסד בעונת הקיץ כדי לפרוע שטר בבנק... ובין הבאים גם סתם יהודים — לעיין בעתון, לבקש עצה ודבר־עדוד מפי אמי או עזרה מאבי, שהיה נוסף לתפקידי הציבור אפוטרופוס לעניי העיר, כיהודים כנוצרים, מטעם העזרה הסוציאלית הממשלתית. המיחם הגדול מעלה אדים וכל אחד חפשי ללגום כוס חמין עם עוגיות... שליח מטעם ארץ־ישראל העובדת, שבא לעירנו מצא בביתנו מקום ללון ואוירה חמה. אחד מהבתים בערי השדה אשר שלום אַש הנציחם ביצירתו „די שטוב" („הבית").

מיד עם הקמת הבית מחדש חזרו אליו יושבי המדרגות, העגלונים, ועיניהם הסקרניות חזו ביום סתיו אחד שיירות ארוכות של רכב צבאי, סוללות תותחים וצבא רגלי עוברים בסך על פני הרחוב הראשי. מדי הצבא, מראה המצעד ושפת־הפיקוד שונים היו מאלה שהורגלו להם כל השנים. היה זה הצבא הגרמני שפרץ ב־1918 לאוקראינה בשטף אדיר. החלה תקופת השקט שלפני הסערה הגדולה — מלחמת האזרחים.

המאורעות שבין שתי מלחמות העולם ועד לשואה כמו בחרו בבית זה כמטרה להטביע בו חותמם. הבית שוב נהרס בחלקו בהפצצה הגרמנית בתחילת מלחמת העולם השניה. בתקופת שלטונם של הנאצים, שוב נמחה יחד עם כל בתי ישראל.

דמויות ואישים

יונתן קוצ׳ר (תל־אביב)

רבנים ושוחטים

קרמניץ ידועה היתה כעיר של משכילים, אך היו בה גם בכל דור ודור גאונים ותלמידי חכמים מופלגי תורה. כן רבים היו בה חסידי טריסק, טשורטקוב, סאדיגורה, אוסטראה ועוד. מקומם הקבוע לתורה ולתפלה היה בית הכנסת של הרבי ר׳ מרדכי׳לי „משנה" המכונה „בית הכנסת של החסידים" (חסידיש שולכל), אשר קול תורה לא פסק שם כל היממה. כל בחור שיצא מה„חדר" והוא צמא לתורה מצא שם את תיקונו. הלמדנים הידועים בדור האחרון היו: ר׳ שלמה סמבר הוא שלמה אֶלינקיס, ר׳ שלמה דיטון (שלמה׳לי אברהם־לייב׳ס), ר׳ ישראל מרדכי־יוסי׳ס ור׳ שמואל לייב מוצ׳ניק. אף כי תורתם היתה אומנותם לא הבחינו בין מי שמשלם שכר־לימוד לבין מי שאין בידו לשלם והרביצו תלמודם לשם שמים.

הרבנים והשו״בים שבעירנו היה מן המצויינים שבזמנם. לפני דורות אחדים כיהן בעירנו בכתר הרבנות ר׳ יוחנן בר׳ מאיר, שחיבר ספר „אורח מישור" על מסכת נזיר, תלמוד בבלי. וכן היה באותו זמן מגיד מפורסם שעל שמו נקרא בית הכנסת „מגיד שילכל". בקרמניץ נולד וגדל הרב ר׳ יצחק בר׳ משה־לייב מלר, מי שהיה רב בהולגרד, ביסרביה החדשה (רומניה) וכתב הרבה חידושי תורה וגם חיבר פירוש נפלא על אבן עזרא בשם „עזרא להבין", וכן פירוש על אור החיים בשם „אור הגנוז".

אבותינו סיפרו כי בימיהם שימש בכתר הרבנות ר׳ „אברהם עוזר שבתאי", ואמרו עליו שלא קם כמוהו. הוא היה מקודם רב בפוטשייב, ועמל רב עמלו אנשי קרמניץ עד שהשיגו הסכמתו לקבל את משרת הרבנות בעירנו, כי היה בורח מן הכבוד. זמן רב אחר מותו היו מזכירים אותו לשבח.

אחריו הושיבו על כסאו את הרב ר׳ זאב משנה מזוויהל, או כפי שהיו מכנים אותו ר׳ וולוול׳י המשולח של ר׳ מרדכי׳לה „משנה". גאון מפורסם, גם בקי בטיב משא ומתן והיו מזמינים אותו לדיני תורה ולבוררות למרחקים, יחד עם חברו הרב ר׳ אלתר מקונסטנטין־ישן, ושמם הלך לפניהם. ר׳ וולוולי היה נוהג נשיאותו ברמה, אך בלי משוא פנים, ולא פעם עורר על עצמו חמת תקיפי־העדה. בהעדרו של הרב כשנסע לרגל דיני תורה, היה ממלא את מקומו חתנו ר׳ דוד־ליב סגל, איש שתורה וגדולה חברו בו.

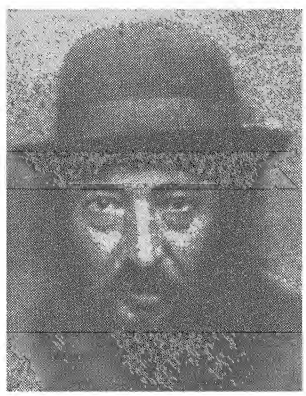
דיין העיר היה באותו זמן ר׳ הרצלי ברונשטיין, מכובד על שום תמימותו ויושר לבו.

כשנפטר ר׳ וולוולי לא קל היה למצוא לו יורש, ואז, בפעם הראשונה בתולדות קרמניץ, נתחלקה העיר לשני צדדים: ה„בעלי־הבתים" ובראשם אחד מחשובי העיר ר׳ הירש מנדיל רוכל,

מינו את הרב ר׳ יצחק הלר מקורילוביץ, והוא למדן גדול וחיבר כמה ספרים: „ויעתר יצחק״, „מנחת יצחק״, ועוד. לצד הרב מקורילוביץ היה רוב מנין. והצד השני, הוא הצד החסידי, מינו את הרב ר׳ יעקב חיים סנדרוביץ הידוע בשם „העילוי מפיוטרקוב״, איש צעיר בשנים אבל זקן בתורה ובחכמה. והוא זכה בעירנו לרוב בנין. וכך שימשו שני הרבנים בכתר אחד בערך עשר שנים עד מלחמת העולם הראשונה. בהתקרב החזית לעירנו ממש, לנהר איקבה, ברחו רוב האמידים וכל שיכול להציל את נפשו ואת רכושו. גם הרב הלר עזב אז את קהלתו. הרב סנדרוביץ נשאר בעיר עם דלת־העם, יחד עמם עשה כל שנות המלחמה וניהל את העדה בעצמו.

בתקופה של חילופי משטר נאסר הרב באחד הימים על־ידי הבולשביקים, יחד עם הדיין ר׳ הרצלי ברונשטיין ועם ר׳ משה׳קה׳לי (יונגר לייב), שמונה ימים ישבו במאסר, ורק עם נסיגת הבולשביקים שוחררו. אך בו ביום הוחזרו לבית הסוהר על־ידי כנופיה של מתקוממים אוקראינים שהשתלטה על העיר בראשותו של הקצין וויסוצקי, ואף עמדו להוציאם להורג (את הרבי סנדרוביץ ואת ר׳ משה׳קה׳לי) ורק בדרך נס ניצלו.*

בתקופת הפולנים הוקמה בעיר קהלה יהודית מאורגנת, והרב סנדרוביץ שימש כרב הקהלה. והנה חלה במחלה אשר מת בה בשנת החמישים ושתיים לחייו, לדאבון לב אנשי העיר אשר העריצוהו מאד. וימי כהונתו בתור רב בקרמניץ היו עשרים שנה, משנת תרס״ז עד שנת תרפ״ז.

הרב ר׳ יעקב חיים סנדרוביץ
(הרב מפטריקוב)
דער פעטריקאָווער רב ר׳ יעקב
חיים סענדעראוויטש

אחריו נתקבל כרב ר׳ יחיאל יצחק רפפורט מלוצק, תלמיד חכם ועסקן „המזרחי״. כל העיר בלי יוצא מהכלל קבלוהו בסבר פנים יפות. משלחת ובכללה מיכאל שומסקי, זיידי פרלמוטר וש. ברוצקי הקבילו פניו בתחנת הרכבת. איש עדין היה, נוח לבריות ואף דעת הבריות היתה נוחה ממנו, כחרדים כמשכילים וכבעלי בתים.** אבל לא ארכו הימים וגם הוא חלה כקודמו במחלת לב אשר לא קם ממנה, בן 35 היה במותו בשנת תרצ״א, העיר קרמניץ נבוכה, כאילו הרגישו שבגללם ובחטאם כובו שני המאורות הגדולים...

הרב רפפורט, בהיותו נוסע לפרקים למבחן בני הישיבות, שם עיניו בבחור ישיבה אחד, מרדכי מנדיוק, להשיא לו את בתו הבכירה בת השש עשרה ולהושיבו על כסא הרבנות לאחר מותו. חוג ידידיו ומעריציו השתדלו למלא אחר צוואתו, והרב הצעיר מנדיוק נבחר ממלא מקומו, אף ערכו את חגיגת־הנשואין ברוב פאר. נמצאו בעיר גם עוררין לבחירה זו, אך גברה ידם של מצדדי הרב

* עיין מאמרו של ע. זייגר „כיצד ניצלה העיר מפרעות ב־1920״.

** עיין רשימה מיוחדת על הרב רפפורט (ביידיש).

מנדיוק. במשך זמן קצר למד גם את השפה הפולנית והשיג אישור הממשלה למינויו. לפי כשרונו ולמדנותו אפשר היה לקוות כי יהיה במשך הימים רב גדול בישראל. אך הוא ניספה יחד עם כל העדה ע״י הנאצים ימ״ש.

ה„רבי״ ר׳ משה׳קה׳לי לא נמנה עם רבני העדה, אך היה בן טובים, בנו של הרבי ר׳ אלכסנדר שואל „יונגער־לייב״ בווישניוויץ. נתמך על־ידי חסידיו של בית־אבא וחוגים אחרים. אף היה לו בית כנסת לעצמו. אחרי הנסיון שהתנסה בו, כמסופר לעיל, היגר לאמריקה ולאחר כמה שנים מת שם מות ישרים.

קרמניץ הצטיינה גם בשו״ב שלה, רובם בני תורה ובעלי מידות. בזמננו היו ראשי השוחטים הזקן ר׳ דוד שו״ב, איש תם וישר, מחסידי סטולין, לא שח שיחה בטלה מימיו, ובשבתות לא דיבר אף מלה יידיש רק בלשון הקודש. הוא וחברו ר׳ מנדלי שו״ב (הוכגלרנטר), מחסידי רוז׳ין, היו ראשי השוחטים בבית המטבחים, ומהם היו השוחטים הצעירים מכל הסביבה מקבלים סמיכות. הם היו גם מוהלים מומחים, בלא קבלת פרס. חברם השלישי ר׳ שלמה שו״ב, למדן גדול ומתמיד, הגה בספר יומם ולילה. לעת זקנתו היה סגי־נהור. ידע את כל התנ״ך וששה סדרי משנה בעל־פה, ובימים הנוראים היה עובר לפני התיבה ומתפלל כל התפלות בעל־פה. וחברם הרביעי היה ר׳ צדוק הכהן ישפה, מחסידי קוצק ירא שמים ומכניס אורח, ולא נהנה מסעודתו עד שסידר את כל האורחים (והחיילים) בסעודת שבת ויום־טוב, כל אחד לפי כבודו, ואף בימי החול לא הסב לשולחנו בלי אורח.

אחריהם קם דור שני של שוחטים. את מקומו של ר׳ דוד שו״ב מילא חתנו ר׳ דב קליגר, תלמיד חכם, מחסידי אוסטראה, בקי באומנותו. כל ימיו שאף לציון עד שתאוות לבו ניתנה לו, ובני ביתו הנמצאים בארץ דרשוהו אליהם והיה מאושר, אף כאן המשיך עבודתו ולפני כמה שנים נפטר בחיפה. אחרי ר׳ מנדלי עברה ה„חזקה״ לבנו ר׳ ליב׳לי הוכגלרנטר. אדם מצויין בכל המעלות ואהוב על הבריות. שניהם, כמו אבותיהם, היו ראשי השוחטים ומוהלים מומחים. ה„חזקה״ של ר׳ שלמה שו״ב עברה לבנו ר׳ יוקיל וחתנו ר׳ חנא, שהיו עושים מלאכתם באמונה, אבל בני ר׳ צדוק לא אחזו מעשי אבותיהם ועברו לעולם המסחר.

עוד בחייו של ר׳ הרצלי ברונשטיין, שהיה כבר זקן מופלג, מינתה הקהלה לדיין העיר רב צעיר יותר, את ר׳ ישראל לרנר, בנו של הרבי ר׳ מרדכי׳לי משומסק, בר אוריין ומשכיל, אך משום כבודו של ר׳ הרצלי קראו לו לרב לרנר הדיין מהפרבר הווישניוויצאי. אולם מהצד השני של העיר, בפרבר הדובנאי, היה ישוב יותר גדול ואז — בימי מחלוקת הרבנים לאחר פטירתו של הרב רפפורט — מצאו להם שעת הכושר ומינו לפרבר הדובנאי רב מיוחד, את ר׳ פייביש־לייב מי שהיה רב בקטרבורג, איש זקן ובקי בהוראה. גם הביאו לעצמם שוחט מיוחד, את ר׳ אהרון פיינגלוז, מי שהיה שוחט בברזיץ, בן תורה מחבר ספר „בני אהרון״. עתה הוא גר בתל־אביב ומשמש משגיח בועד הכשרות. כאשר התארגנה הקהלה בקרמניץ בימי הפולנים, רצו אנשי הפרבר הדובנאי להיפרד ולעשות קהלה בפני עצמם, אך לא עלתה בידם ונשארו כפופים לקהלת קרמניץ.

וכאן נפסקה השרשרת. קרמניץ התורנית־החסידית ניספתה עם כל בית ישראל בשואה.

מלמדים ו„חדרים"

אעלה לזכרון את דמויותיהם של המלמדים ר' שמחה איזיק ור' שכנא בוץ, אצלם למדתי תורה.

ר' שמחה אייזיק

הוא היה איש נאמן בכל דרכיו, וכל מאמציו להקנות לתלמידיו ידיעה בחומש ורש"י. לעזרתו היה „בעהעלפער", שמתפקידו להביא ולהחזיר את הילדים. בלילות חשון, כסלו, טבת היה מחזיר את הילדים לבתיהם, כשפנסים בידיהם, ולא היה לו לילד תענוג גדול מאשר להצטייד בפנס בדרכו הביתה. הדבר היחידי שנשאר בזכרוני מחדרו הוא הניגון של הפסוק „ואני בבואי מפדן ארם". אשתו היתה תופרת לבנים לטובי העיר, עריריים היו ולכן החזיקו „חדר", כדי שהילדים יכניסו שמחה בביתם. מיגיע כפיהם התפרנסו והיו שמחים בחלקם.

ר' שכנא בוץ

כשנסגר ה„חדר" של שמחה אייזיק העבירני אבי לחדרו של ר' שכנא בוץ, שנחשב לאחד המלמדים הטובים בעיר. ר' שכנא היה נמוך־קומה ורחב כתפיים, בעל פנים בהירים, מלאי מחשבה ומכובד על הבריות.

איש תורה וחכמה, על אף גילו שוקק חיים ושאיפתו, כי תלמידיו יתחנכו למעשים טובים. לידו היו מונחים תמיד שני מקלות, מקל דק וארוך שבו הצליף על השובבים, ומקל עבה יותר, שנועד לאלה שלא ידעו חומש או רש"י... הוא היה נוהג לציין את השגיאות בידיעת חומש ורש"י בעפרון שחור בפעם הראשונה, בעפרון כחול בפעם השניה, ובעפרון אדום בפעם השלישית. בכליון עינים חכינו לערב חג הפסח, שבו התחלנו ללמוד „שיר־השירים" וכו' וכו'. ר' שכנא היה מבאר ומפרש פסוק של „שיר־השירים" וניגונו הערב משתפך וממלא את חלל ה„חדר". התיחסנו אליו ביראת כבוד וזכרו לא ימוש מקרבנו. אשתו טובבע כעסנית היתה, ולא פעם שפכה חמתה על הילדים; מתוך יראת כבוד לר' שכנא לא העזנו להמרות את פיה.

זאב קליגמן (ירושלים)

שלושה „חדרים" ומגרש ביניהם

ברובע מסויים של העיר היו מרוכזים שלושה „חדרים": של המלמד ר' הירש־לייב פיפיק, בו למדתי, של ר' יואל קישקע ושל ליב רחלה'ס. הפריד ביניהם רק מגרש ריק שהיה משמש מקום למשחקם של התלמידים מכל החדרים שבסביבה. לרוב למדו שם ילדים, ורק מעט ילדות. שלושת המלמדים לא היו למדנים גדולים, אך ה„בעהעלפערס" שלהם היו בורים גמורים וגרמו סבל רב לילדים. תפקידם לא היה ללמד אלא להביא את הילדים ל„חדר" ולהחזירם וכן לשמור על הסדר בשעת הלימודים, וזאת היו משיגים במכות, קללות וגידופים. הילדים נמצאו בחדר מהבוקר עד שעה מאוחרת בערב ה„בעהעלפער" היה מביא בבוקר את הילד רכוב על כתפו. בקיץ היו הילדים מבלים את רוב זמנם על המגרש במשחק כפתורים. הילד היה תולש כפתורים מכל בגד שהזדמן לידו, ואף ממכנסיו הוא. חבורות של ילדים היו יושבים כפופים מסביב לגומה קטנה והיו משחקים בלהיטות בכפתורים. שקועים הם במשחק האהוב עליהם, — והנה מגיח ה„בעהעלפער" של חדר זה או אחר, ומצליף בחגורת העור שבידו על ימין ועל שמאל, מפזר את החבורה ומבריח את הילדים לחדר. ה„רבי" מקבל את פניהם כשהוא כועס וזועף... שיעור ראשון בקריאה מקבלים הם מפי הבעהעלפער, לאחר זה הם עוברים אחד אחד אל ה„רבי" בעצמו, ללמוד חומש עם רש"י.

ר' הירש־לייב „פיפיק"

בעל כרס תפוחה ומכאן כינויו פיפיק. לבוש היה מעיל שחור בלי שרוולים, רק שרוולי כתנתו נראים, ועל גבי המעיל „טלית קטן" גדולה המכסה את כל הכרס. נעול היה מגפים גבוהים והציציות

מגיעות עד למגפים... „ויאמר — האט געזאגט, אדוני — גאט, אל — צו, משה — משה, לאמור — אזוי צו זאגן". הילד חייב לחזור אחריו כל מלה ומלה. אך לבו של הילד נתון עדיין למשחק הכפתורים שנלקח ממנו זה עתה בחוזק יד. וכשהוא משבש את המלים מופיעה מיד בידי הרבי החגורה ומצליפה: „ממזר!" „שייגיץ!". מפינת הבישול מופיעה הרבנית וכף־עץ בידה, — אשה קטנה וצנומה ועיניה אדומות וזולגות תמיד, ואף מפיה ניתך מטר של גדופים על ראשו של ה„שייגיץ" האומלל...

כאלה היו ה„חדרים" בימים ההם, אף על פי כן יצאו מהם גם למדנים ומשכילים ואף גאונים.

בוניה שניפטמן (פרדסיה)

עקיבא זיגר (חיפה)

שואבי־מים וסבלים

ככל עיר ועיירה בישראל נתברכה גם קרמניץ בסולם של טיפוסים שונים ומגוונים. היא שכנה בחיק הרים והדר הטבע עטרה, אך כשלעצמה עיירה צפופת רחובות וסמטאות היתה. בבתיה לא זרמו מים, ובכל בית עמדה חבית, שלתוכה הביאו יום יום שואבי־המים את מנת המים לאדם ולצרכיו. שואבי־המים עשו את מלאכתם מן הבוקר השכם ועד בוש הלילה, ובדוחק הרויחו את לחמם. מלך שואבי־המים בעירנו היה ר' פנחס, שקראו לו בשם פנחס קאדושקה. מן הבוקר השכם כחבו הוא ובנו על כתפיהם את דליי המים. איש לא יכול היה להשיגו בהילוכו, בפסיעותיו הגדולות והמהירות...

אולם בבוא יום־השבת ביקש ר' פנחס להיות כאחד מבעלי־הבתים המכובדים. הוא יצא לרחוב שירוקא (שפירושו הרחוב הרחב, אלא שהיה דוקא צר למדי), לבוש בגדי־שבת ובמקום בולט מתנוססים שני שעונים, אחד של שבת ואחד של חול ומעליהם שרשרת מבהיקה של נחושת. שני השעונים לא היו חלילה שלו — כי איך יוכל להגיע לכך שואב־מים, אלא שאת השעונים לקח לו בהשאלה אצל השען, וכאשר היו שואלים אצלו „מה השעה"? היה הוא משיב בגאוה רבה: „לפי איזה שעון, של שבת או של חול?"

כאמור, היה עושה את מלאכתו יחד עם בנו, אלא שהוא היה צריך ללכת לפני בנו עם דליי המים. לאחר זמן נשא הבן אשה, והשנים התחילו לעבוד איש איש לביתו. אף על פי כן המשיך האב ללכת קדימה עם דליי המים.

היו בקרמניץ סבלים, שכמדומה לי, שונים היו מסבלי שאר הערים. מי לא יזכור את הסבל משה, שקראוהו משה היפש, הוא האיש שהיה נוהג להכריז: פרישע פיש, היפשע פיש! קומט ווייבער, היפשע ווייבער! קויפט פיש, היפשע פיש, גוטע פיש! ומכאן כינויו. מלבד השקים שהיה סוחב על כתפיו הזקנות, הוצרך להשלים את פרנסתו כמכריז ומודיע ברחובות־העיר. היה זה מנהג ישן, כי במקום מודעות בכתב, מכריזים ומודיעים ברמה בחוצות העיר. משה היפש ידע יפה את מלאכתו ועשה אותה בדרך מיוחדת משלו ובלשון של „יופי", למשל: כשהגיע חזן להתפלל מנחה ומעריב, היה משה מכריז ומודיע על כך בזו הלשון: „בא אלינו חזן יופי שיתפלל מנחה ומעריב יופי". כאשר הדייגים רצו למכור את שללם היו שוכרים את משה שהכריז לאמור: „מוכרים דגים — יופי! נשים — יופי! קנו קרפיונים — יופי". ועל שום כך קראו לו „משה יופי"...

כאלה וכאלה היו דמויות אנשי העם שנעקרו משרשם ורק בלבנו נישא את זכרם עם כל שאר הקדושים שנספו.

מרדכי אוטיקר (תל־אביב)

שנַים מרבבה

בְּנִי, נִשְׁמָתְךָ אַיֶּהָ? —
„שׁוּט בָּעוֹלָם, בַּקֶּשְׁנָּה, מַלְאָכִי!
יֵשׁ בָּעוֹלָם כְּפָר שַׁאֲנָן, מֻקַּף חוֹמַת יְעָרִים,
וְלַכְּפָר רְקִיעַ־תְּכֵלֶת, בְּלִי מְצָרִים רָקִיעַ,
וְלָרָקִיעַ הַתְּכֵלֶת בַּת־יְחִידָה בְּאֶמְצַע:
עָב יְחִידָה, לְבָנָה וּקְטַנָּה.
וּבְצָהֳרֵי יוֹם קַיִץ בָּדָד שֹׁחֵק שָׁם יֶלֶד,
יֶלֶד עָזוּב לְנַפְשׁוֹ, רַךְ וְיָחִיד וְחוֹלֵם —
וַאֲנִי הוּא הַיֶּלֶד, מַלְאָכִי. — —

(ואם ישאל המלאך, ח. נ. ביאליק)

מה רבים המה הערים, העיירות והכפרים השאננים בהם נותרה נשמתנו, נשמה דואבת, על „חומת־יערים" ועל „רקיע־תכלת" שלא יצאו מגדרם, שעה שיקירינו כצאן הובלו לטבח. האפשר להעלות על הדעת שהכל שם נשאר כשהיה? חומת־יערים והרים סביב, פלגי מים שאננים, אדמה שחורה המניבה חיטה, גני־ירק וגני־פרי וכל כיוצא בזה, הכל כשהיה?

אימתי היה הדבר? דומה לפני כ־20 שנה, לפי שמראה לוח־הזמנים, ואולי לפני עשרות שנים או שמא היה זה רק דמיון? אז, באותם הזמנים עת שהתהלכתי ברחובותיך, קרמניץ עירי, איש מאתנו לא יכול היה להעלות בנפשו, אותך, את שמיך, את הריך יאת רחובותיך — ללא יהודים: ללא אותה רבבה ומחצית הרבבה של דמויות הדומות זו לזו והשונות אחת מרעותה תכלית שנוי. אך אבוי — מציאות מרה היא. השרידים המעטים שבאורח־פלא מילטו נפשם, המה ראו את רחובותיך, את חורבותיך — קרמניץ, והנה לא נותרה בהם נפש חיה של יהודי; רק בעמקי האדמה, במקום שעדיין לא נגעה בהם ידו הטמאה של מחלל זכר הרוגינו־קדושינו, אולי עדיין חבויות עצמות יהודים טהורים וקדושים, עדות אחרונה שכאן נולדנו, כאן היינו, כאן מתנו, עד שכלתה רגל של יהודי מרחובות אלה...

כערוב של דמיון ומציאות מבלי יכולת להציב גבולות מדויקים בין השנים, עולה בזכרי עיר־הולדתי קרמניץ, בה נולדתי ושם חייתי 14 שנות חיי הראשונות. שמותיהם של אנשים ורחובות עודם זכורים לי — למקוטעין. לא אחת אני מערבב מין בשאינו־מינו ונמצא במבוכה בשוחחי עם איש מבני־עירי. דמויות רבות של ילדות מרצדות בזכרוני מבלי שאוכל לקבוע להן קלסתר מדוייק. הנה מופיעים במעומעם, פניהם של יהודים, הם נשיהם וילדיהם, מהם רבים שהיו לי חברים מילדות. רואה אני אותם עוברים־חומקים בין רחובות העיר; נשים טורחות בבתיהן, יהודים ממהרים אחר מנין ראשון מבתי־הכנסיות וה„קלויז־

לעד" שלא לאחר לעסקיהם. ו„העסקים" — בחנויות, בכוכים עלובים ובבתי־מסחר מפוארים. הנה חנות של יהודי „גביר אדיר" ובסמוך לו ובערבוב תחומים — דוכנים עם סדקית ב„קופיקה". אלה בצד אלה ואלה מול אלה. על הרוב נעשית מלאכת „הפרנסה" תוך רעש והמולה ואצל סוג מסוים של פרנסות — בהחבא, בצנעה, בלחישה על האוזן, הכל לפי צורך הענין והאיש.

יהודי קרמניץ לא היו עשירים מופלגים, אך גם עניים מדי לא היו. אם איני טועה כזו היתה גם מידת צדקותם ולמדנותם: לא צדיקים גדולים ולמדנים „יסודי עולם", אך גם „רשעים" גדולים לא נמצאו בה. הכלל — יהודים טובים אשר מטען עבירותיהם ומצוותיהם אינו כבד מדי יכולת שאתם... מוניטין יצאו להם, ליהודי קרמניץ, שאין הם „רוצחים" חלילה או סתם „דבר־אחר'ס", אך עם זאת על כבודם אין הם מוחלים ויהי־מה. לא ייראו ולא ייחתו, לא מפני הגויים היושבים בקרבם, ולא מפני אלה המסובבים את עירם — והללו שרצו לרוב, אם בכפרים ובעיירות ואם בקסרקטיני חיילים, בסמוך לעיר.

השמועה עצמה — שהיתה לה מהלכים בקרב גויי העיר והסביבה — שאין יהודי עירנו קוטלי קנים ונמושות נפחדים, היה בה כדי לחסן במידה מסויימת בפני כל מיני נסיונות־התגרות תכופים מצד שכנינו הגויים. ברם, נשק זה לא היה בו כדי לשמש מגן יחידי בפני מזימות שונות מצד גויי הסביבה. עמדו לה למגן לעירנו כתפי יהודיה, ובפרט הצעירים שבה. ונמצאו בה אנשי־מלחמה שידעו לארגן זרוע מגינה ועין בולשת, נוכח נסיונות התגרות שהושבו אחור ביד חזקה. ועל שנים מלומדי־קרב כאלה, שונים זה מזה יסופר בזה. —

*

מ. מ. לא היה בעל־אגרוף שמלאכתו בכך, או בבחינת „חרב להשכיר" — שכל הרוצה בא ושוכרה בממון. אך בטרם אגלה טיבו ודרכו, מלות־הסבר מעטות: אביו סוחר־פחמים היה שנשתבשו עסקיו וסופו טרף חייו בכפו. הבן ניחן בכמה תכונות שעסקיו הרעים של אביו לא היתה שליטה עליהן. ראשית — כוחו במתניו, כפי שידובר להלן, ושנית, הוא קיבל חינוך במשפחה בעלת עבר רב־יחש, גמר חוק לימודיו בגמנסיה, דבק לאהבה בספורט העברי ופזל בחיבה לעבר „החלוץ הצעיר". יפה־תואר וגבה־קומה בבחינת „משכמו ומעלה" וכו', בעל הליכות נמוסין ומאיר פנים לכל, אין דרכו להתגרות באיש ואין כנהגו לנהוג ביד רמה ובגסות. כך בכל ימות השנה — ואילו בימי חג ומועד, בימי גנוסיא והילולה, בימים של „התרוממות הרוח" אצל שכנינו הגויים, נהפך עליו עולמו, כוחות בראשית של תסיסה פורצים מקרבו, וכולו דרוך לעשיה וכוננות אם בפומבי רב ואם בהחבא, ברזי רזים, כשהוא ממתיק סוד עם אנ"ש, הכל לפי צרכי השעה וחכמת האסטרטגיה המלחמתית. והרי מעשה, אחד מני רבים, שעודנו שמור בזכרוני.

מעשה בתלמידי בית הספר החקלאי הגבוה של האוקראינים — הסמוך לעירנו — שהחליטו „לבלות בנעימים" ולחוג את סיום תלמודם. קמו וירדו העירה, ערלים גברתנים וצמאי דם. כשהם מזוינים בכל מיני „כלים קרים" ובלבם החלטה לשבור את גאונם ועוזם של יהודי עירנו. ידע גיבורנו מ. שגבורה שמקורה באומץ לבו של הפרט בלבד אינה מספקת. מבעוד מועד היתה עינו ועיני אנשיו פקוחות על צעדי גויי הסביבה ומעשיהם. לאמתו של דבר השתוקק מ. זה כבר להפגש עם „הסטודנטים", אשר מפעם לפעם גילו „אהבתם" ליהודים. ומכיון שבאה הזדמנות זו לידו, חייכם שלא יחמיצנה. בלי שהיות הזעיק

את אנשיו שהיו ממושמעים ומאורגנים כהלכה — וכמנהיג במערכה הציב איש־איש במקומו, וברגע המתאים הלם במלוא התנופה. שמו של מ. יצא בקרב גויי הסביבה, והללו השתדלו מאד שלא להתנגש עמו בשדה־הקרב. ואילו הוא מ. בורר לעצמו דוקא „נתח שמן", גוי הראוי להתכבד בו, חולק לו את מנתו, ואגב כך אינו נוטש לרגע את „עמדת הפיקוד", נותן פקודות, חש למקומות־התורפה, מארגן נסיגה מדומה, מסתער מחדש, מחלק לכל ערל מנה כהלכה בלי לקפח חלילה אחד מהם... לא נאריך בתיאור סיומו של אותו „בלוי זמן", על „נסיגתם" „המפוארת" של הסטודנטים אשר ביקשו רחמים, כשרבים מהם פצועים, קרועים ומעופשים מלכלוך ובוץ. רק זאת אספר, שבסופו של קרב זה ערכה „החברה" שלנו מין חינגה לכבוד ראשם ומנהיגם. ועוד זמן רב התהלכו גויי הסביבה אבלים וחפויי ראש על חוצפת היהודים שאין לה גבול.

*

גיבורנו השני חיים ק. היה אולי היחידי שכוחו עמו להתמודד עם מ. התמודדות של ממש ואולי אף להכריעו. בעוד שמ. הפגנת כוח־גופו באה לידי ביטוי בעת הגנה על כלל ישראל ושלא מתוך רצון להפקת רווחים פרטיים, הנה לא כן חיים — ועל כך יסופר בהמשך הדברים.

בעל קומה בינונית, שתי לסתות מזדקרות, פנים בלתי מגולחות — אלא שאין הוא מגדל זקן — כף־רגלו גדולה ממש כשל גמל, ובהלוכו מתנודד הוא לצדדין כמט ליפול. אלא שאין דרכו של ח. ליפול, אין הוא אוהב את הנפילה, אלא אם כן היא נעשית על ידי אחרים, ואמנם כל מי שמזדמן בדרכו של ח. יש לו לחשוש ש„משום מה" סופו ליפול... אינו בקי בשלשלת־היוחסין של ח., אך יש לשער שאביו לא היה יהודי בר־אוריין... ואם טעינו ותלמיד חכם היה, הרי שלא הוריש תכונתו לבנו ח. כל תגרה „בעלת ממדים" הפורצת בשוק חיים הוא „המחותן" העיקרי בה ובכלל — להתכתש בלי ח. לא יתכן. תגרה כי תפרוץ, מיד הוא צץ כמתחת לאדמה ו„השמחה כדת וכדין, מכות „יבשות" עפות על ימין ועל שמאל, ובחלל האויר מנסרות אלות וקללות מכל המינים. ומאחר שח. בא על סיפוקו והעריך שהמצב משביע רצון, יזרוק לחלל־האויר מעין אמירה: „די, כלבים, בני־סוסים מגזע החזירים, יכנס הרוח באבי ילדיכם, מה הקטטה הזאת לכם?" ותוך חבוקים ולחיצות־ידים הולכים „להרטיב" את המכות היבשות בטיפה מרה. שכחתי לספר מי ומי היו אלה שנמצאו ראויים לבוא בקהלו של ח. ומה היתה „יניקתם הרוחנית". חושדני שעוול עשו לו כותבי ההיסטוריה של קרמניץ עיירתנו שהדביקו לו, לחיים דנן, את התואר „רועה זונות". לא משום שח. היה מדיר עצמו מאותו מקצוע, בכלל לא בחל בשום מקצוע מאוס המפרנס את בעליו ברווחה. אלא שלמען האמת היה העסק הנ"ל מקצוע צדדי בלבד, ואילו מקצוע ראשי שימש לו כאמור כוחו הרב. אם מתנכל מישהו לפרנסתך, אם הסתבכת בעסק ביש ואתה חושש למכות, אם זקוק אתה ליד חזקה וזרוע נטויה, הרי כלל לא חשוב אם יהודי אתה או גוי, „למען הצדק והזהוב" מוכן ח. תמיד לעמוד לימינך ולריב ריב עשוק...

בסיום רצוני לספר מקרה ששמעתיו ממקור מהימן. כאמור לעיל היה גיבורנו מ. איש שקט שאינו שש לקטטות, בעיקר בין יהודי ליהודי, ואילו ח. איש ריב־ומדון היה בבחינת מי שאצה לו השעה לקיים מצות „והכית לרעיך". ונמצאו יהודים טובים אשר ידם אמנם לא רבה להם במלאכת הגבורה, אלא שמאד נכספה נפשם לחזות במחזות מעין

אלו. נעשו מאמצים רבים מצדם להפגיש את השנים במסיבות של „הבה נתמודדה" — ולא הזדמנה להם השעה.

נפלאות הן דרכי הגורל, ואשר לא עלה בידם של היהודים האמורים עשה הוא בדרך פשוטה. הנה נערכה במקום התחרות־ספורט גדולה שהכנסותיה קודש למוסד ציבורי פלוני. יהודי קרמניץ, אהבה נלהבת משונה היתה נטועה בהם לספורט, אלא ש„משום מה" אהבו לחזות באותם המחזות חינם אין כסף. מהם נאחזים על הגדרות ומתחת לגדרות, מהם מטפסים על עצים, אחרים מערימים על שומרי־הסדר באלף דרכים וכיוצא באלה. גם חיים דנן בין ההולכים כרגיל לחזות במחזה. בוטח בעצמו ובחוצפה עליונה מטפס הוא על הגדר אחת ושתים — והוא בפנים. אלא שהפעם היה מ. ראש שומרי הסדר. משהבחין בדבר זינק לגדר, ובקול של נגיד ומצוה שאג: ח. חזור! כאילו צמרמורת עברה בגופו של ח. — הנה הרגע! השתהה שניות מספר, כחוכך בדבר, פניו מעוותים ומלאי חימה, אך לבסוף, ללא שהיות, חזר לגדר, טיפס עלה — וכילד המצטדק לפני רבו שסרח — העלה בזוית פניו ספק חיוך ספק עוית של דאגה, ופלט מפיו: „יסלח לי פאני מ. לא ידעתי שהוא כאן".

איני בטוח שאמנם אותו מעשה כך היה, אלא שמעיד אני בי שמים וארץ שכך שמעתיו מאנשים וכך אני מוסרו...

רחל **אוטיקר־נדיר** (תל־אביב)

ד מ ו י ו ת

(חברי „השומר הצעיר")

חניכי „השומר הצעיר" היינו מתאספים לרוב בחיק הטבע, בצל העצים, בין סלעי ההרים. כאן רקמנו חלום העליה וחיי ציבור במולדת.

לא תשכח ה„פינה העברית" בראשותו של לייבטשיק פלדמן. היתה זו קבוצת אנשים בת 10—12 איש, ששאפו להעמקת ידיעותיהם בשפה העברית. הרוח החיה, המקשר והמדריך היה הוא, לייבטשיק, אדם, שכל הגובל ברע או שקר זר היה לו. את האמונה בטוב נטע בלב הזולת. בכל אחד מאתנו גילה כשרונות ואפשרויות.

והברתו לחיים רחל אוטיקר (בת דודתי), בת עבריה תמימה וישרת־דרך. שניהם נשאו בנפשם את צער ההוי הגלותי וכיסופי התחיה. ולא זכו.

והרי אניוטה פ ר ל, דמות מופלאה ומקורית. נחבאת אל הכלים ואף בישנית. אך רצון עז נטוע בקרבה: הרצון לדעת. התנאים בבית קשים, אך היא נושאת הכל בסבלנות ואינה מתאוננת.

השיחות רבות הענין ביותר מתנהלות בערבי־החורף בביתה, ליד התנור החם. „פרדוכסים" למכס־נורדאו — מה היטיבה להבין ולהסביר, ואנו כה צעירות עוד. וידיה — תבונת כפים היתה לה. פרח מלאכותי, שמלה, כובע — הכל ידעה לעשות בטוב טעם. אין לדעת אשר התרחש בלבה, שכן היא נמנעה מדבורים על שאיפותיה. דומה שהשלימה עם גורלה.

והנה דמות שונה בתכלית, אך גם קרובה ויקרה ללב: פוליה ב ר נ ש ט י י ן. יחד היינו בהכשרה בדומברוביצה. זכת נפש כעיניה התכר־לות, ותרנית וסלחנית, ממלאת בשמחה וללא רטון כל תפקיד שמטילים עליה. בעלת אחריות ומשמעת ציבורית, שופעת עדוד ורעננות.

ומה קשה לצרף כליון ומות עם יוניה ב ר נ־ ש ט י י ן. שוקק חיים ומרץ, צמא דעת ופעולה, חותר ונלחם בלא לאות, כל ימיו, לשאיפתו.

בכל מקום ובכל הנסיבות, מקרמניץ העיירה ועד לקיבוץ ההכשרה והצבא, בכל התנאים המסו־כנים ביותר, מצא שדה פעולה להפצת רעיונותיו. פחד לא ידע. אהוב ונערץ על ידי חבריו וחוגיו. הצטרף אחרי כן לתנועה הקומוניסטית והיה אחד מפעיליה. בתקופת הנאצים הוא פעל כפאר־טיזאן בסביבות קרמניץ וכנראה נספה באחד הקרבות.

מאיר פינטשוק

ברוך־כשרונות חריף־מוח ובעל כושר ארגוני מובהק. כראש גדוד ב„השומר־הצעיר" היה ממלא תפקידו בנאמנות ובקפדנות. דורש משמעת ומסירות מעצמו ומחניכיו. שקוד על התורה והע־בודה ובז לבטלנים.

והנה גם הוא, בבואו לוילנה, להשתלמות (בשנות 30—1928), מצטרף למפלגה הקומוניסטית כאחד מפעיליה. תחילה קשה היה להשלים עם העובדה שמאיר המיר דעותיו, הוא שנראה היה כהיציב ובלתי־מעורער בהשקפותיו. אך לדרך זו נשאר נאמן עד סוף ימיו יחד עם חברתו רוז׳קה הולנדר. שניהם בעלי סגולות אישיות, יחד למדו הצליחו, ויחד התמסרו בכל להט נפשם לתעמולה ולפעולה במפלגה.

היתה זו תקופה קשה לתנועה הלאומית. טובי בניה סטו מדרכם והתנכרו לשאיפותיה. על טעותם עמדו במאוחר, כאשר המאכלת הנאצית על צוארם. מהם היו בין מורדי הגיטאות, מהם בין הפרטיזאנים ורבים (כרוז׳קה) התענו שנים בבתי־סוהר.

סוניא קסלמן

לראשונה פגשתיו בפעולת „השומר־הצעיר" בעירנו. היה מתמיד ובא לכל השיחות בשאלות חברה וספרות ומשתתף בהן. אמנם הוא כאילו שרוי בצל, שותק ואף־על־פי־כן מעורר תשו־מת־לב ברצינותו, בהערותיו הקולעות.

יצאנו להכשרה לנקודות שונות. והנה, לתמ־הוני, הגיעני מכתב ממנו ובעקבות הראשון גם נוספים. מכתביו קצרים אך מלאי רגש ואמונה בחיי קיבוץ.

כעבור זמן־מה החליט להמשיך לימודיו. נכנס לטכניון בוילנה. יחד היינו מעין קומונה של חוג מצומצם, והוא משמש דוגמה מכל הבחינות. בעל תכונות נפש נדירות, נכון לוותר על הרבה, רק לא על השקפותיו ואשרו.

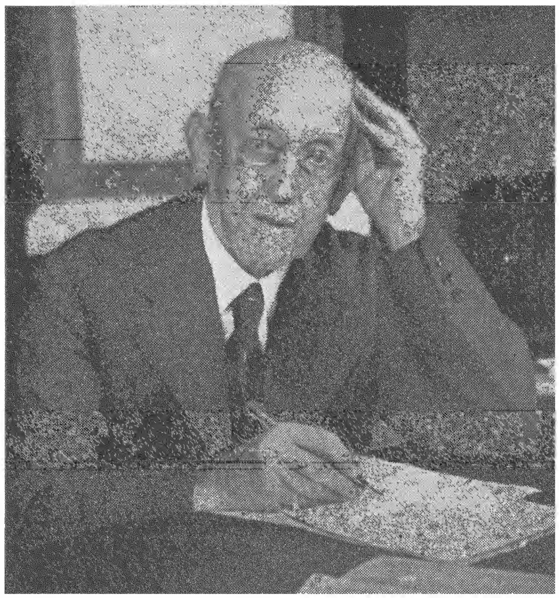
כרבים מבני הנוער בימים ההם סטה מדרכו הציונית, ובכל חום לבו התמסר לדרכו החדשה ונשא בתפקידים המסוכנים ביותר במפלגה הקו־מוניסטית בפשטות מופלאה.

יהנה לפתע החליט לעלות לארץ. ושוב נפתח פרק חדש בחייו, אך גם פה נשאר נאמן להש־קפותיו — ובפרוץ מלחמת האזרחים בספרד התנדב לצבא הרפובליקאי. שם נפל חלל.

מספרים, שבגמר אחד הקרבות היה בחיים, ליד חברו הפצוע קשה. הלה הפציר בו שיעזבהו ויינצל. אך הוא חזר מדרכו — ונורה מן המארב.

צבי פרילוצקי

(1942 — 1862)

עשרות שנים עבדנו יחד במערכת „מאָמענט״ היו אלה שנים רבות־תמורות בחיי העם היהודי בכלל ובתולדותיה של יהדות פולין בפרט. ר׳ צבי פרילוצקי, שהיה המיסד והעורך הראשי של העתון עוד בימי שלטונו של הצאר, כשפולין היתה רק חלק מדינת רוסיה בשם „חבל ארץ הוויסלה״ („פריוויסלאַנסקי קראַי״). ערך את העתון גם בימי פולין העצמאית, אחרי מלחמת העולם הראשונה. בשביל איש שנתחנך באק־לימה המדיני והציבורי של רוסיה, ספג מספרותה ותרבותה, וגם חי את מיטב שנותיו בבירתה, פטרבורג של סוף המאה הי״ט, — היתה זאת מהפכה מבחינה נפשית להסתגל אל התנאים החדשים, להעשות יום אחד נתין של מדינה חדשה כפולין העצמאית, שהיתה מצומצמת לא רק בשטחה אלא גם בקנאות־הלאומנית, והקפידה מאוד מאוד על ביעור כל שריד לשוני של השליטים הקודמים ברחבי ארצה. מובן, שהדבר הזה קשה היה ביחוד לאיש כצבי פרילוצקי, שעמד בראש עתון גדול הנאלץ יום־יום להשתתף במערכות המלחמה למען זכותו ומעמדו של המיעוט הלאומי היהודי במדינה החדשה. ואולם צבי פרילוצקי היה לא רק עורך מוכשר אלא גם בעל חוש מדיני מובהק, שהבין את רוח הזמן וידע לעוּת את מהלך התקופה. אחרים קוראים לסגולה זו בלשון זלזול: „הסתגלות״, ואולם על פי האמת זהו הכשרון לא להסתגל אלא להסתכל במאורעות ולהעריך אותם, מבלי להיתפס לדוקטרינות שנתרוקנו ולשיריים של תקופה שעבר זמנה.

על כשרון העורך שלו יש להתעכב במיוחד. אף על פי שלא עסק מעודו בכתיבת ספרות יפה, שירים וסיפורים, ידע לקרב לעתונו סופרים ועתונאים בעלי כשרון; בפובליציסטיקה השכיל להרחיק את כל הגודש האמוציונאלי ולהדגיש לעומת זה את העיקר. הטון של „מאָמענט״ היה משום זה לא גועש וצעקני אלא מתון והגיוני, ולפיכך האשימוהו מתחריו בפשרנות או אף

בנטיה לוותרנות בבעיות מסוימות. האמת היא שהוא נמנע תמיד מכל אבק של דמגוגיה. היה קשה, איפוא, לשחות נגד הזרם הזה, ובכל זאת הוכיח פרילוצקי את כשרונו להשפיע ברוח המתינות ויישוב־הדעת על צורת־הביטוי של „מאָמענט". וראה זה פלא: ההמונים הבליטו דוקא את אמונם ב„מאָמענט" ה„פושר" לכאורה, והוא נעשה העתון הנפוץ ביותר בפולין. כי למרות הכל העדיף הציבור היהודי בעמקי לבבו את המתינות, והחוש הפנימי שלו ידע להבחין בין המולת־הדברים הבאה לשם תעמולה גרידא ובין ההדרכה המציאותית של העתון המיושב.

צבי פרילוצקי עצמו היה לא רק מ„חובבי ציון" הראשונים וחבר ארגון „בני משה" מיסודו של אחד־העם, אלא גם ציוני מדיני מסור, אשר כל הוויתו היתה חדורה סנטימנט חזק לארץ ישראל. הוא היה שייך לאותו דור המשכילים העברים מן המחצית השניה של המאה הי"ט, אשר „אהבת ציון" של מאפו נארגה בחלום־הזהב של נעוריהם, ואשר עד ימי זקנה ושיבה פיעמה בהם הנימה הרומנטית של הספר המלבב. ארץ־ישראל היתה כמו רננה בלתי פוסקת בנשמתם. ציון היתה הפינה החגיגית שבלבם, כעין פינה של שבת בתוך החולין. כל מה שנגע לציון, לתחיתה ולישובה, היה קודש־קדשים. בשעות הפנויות שלו, באין רואים, היה פרילוצקי „בולע" את כל הספרות העוסקת בעבודת הישוב. כל העתונים הארצישראליים שהיו מגיעים למע־רכת היו „מוחרמים" על ידו. בעיני רוחו חזה את המפה של ארץ־ישראל וזכר יפה את כל נקודות הישוב הישנות והחדשות. כשאחד מחברי המערכת היה נוסע לארץ־ישראל לביקור, היה העורך במשך שעה ארוכה מסביר לו את כיוון הכבישים אשר בהם יעשה את דרכו בארץ ואת נקודות הישוב השונות שעל פניהן יעבור; ואפילו את המרחקים בין נקודה אחת לשניה ידע לפרט לו. נראה היה, כי מדי דברו בארץ, בנופה, בעריה ובמושבותיה, היה מתחדש ומתרענן כאילו הוא עצמו עובר עם הנוסע בכל הדרך הזאת.

הוא עצמו לא זכה לבקר בארץ, כי תקפו עליו עצות הרופאים לבלי לסכן את בריאותו בנסיעה על הים. אך ברוחו כאילו שכן בארץ. כל כתבה וכל טלגרמה אשר הגיעה למערכת ושהמדובר בה היה על ארץ־ישראל, או על המדיניות של ממשלת המאנדאט, או על המת־רחש בתנועה הציונית העולמית, מוכרחה היתה לעבור תחת ידו, ואפילו אם הגיעה בשעה מאוחרת אחרי חצות הלילה. כי ידעו עורכי הלילה ועובדי המערכת שה„זקן" מקפיד מאוד, שידיעה מסוג זה תגיע אליו ראשונה ושהוא יוכל להוסיף עליה הסבר, אם יש צורך בכך.

מראשית שנת 1938, זמן ביקורי האחרון בפולין, לא ראיתיו, אבל החלפנו מכתבים עד פרוץ מלחמת־העולם השניה. מובן שמכתביו היו כתובים עברית, כי בכל מה שנגע לציונות ולארץ־ישראל, מחוץ לבית המערכת, היה ונשאר אותו המשכיל העברי מאז, מחוג העסקנים והסופרים העברים שהתרכז מסביב לרעיון הציוני עוד לפני הקונגרס הראשון. מכתביו האחרונים היו חדורים רגשי חרדה לציון ולישוב העברי בתוכה, אף על פי שהסערה בעצם הלכה והתקרבה קודם לפולין. על אף זקנותו המפלגת שקוד על עבודתו יום יום באותה התלהבות־נעורים ונאמנות שאני רואה אותה כאפיינית אצל בני קרמניץ שבווהלין, שהיא כאילו מבודדת בתוך הרריה, ומסורתית במלחמ־תה על ההשכלה והרגש הלאומי. זכרו כעתונאי, מחנך ומדריך, כידיד נפש לכל מכיריו וכציוני אידיאליסטן, החרד לכל שמועה מארץ ישראל ככנור־דוד להמית הרוח — ישאר חרות לנצח בלב כל יודעיו.

יוסף הפטמן

מאת המערכת:

רשימה נוספת על תולדות חייו ומפעלו הספרותי של צבי פרילוצקי — ראה בחלק היידיש של הספר.

קטעים מתוך מכתב של צבי פרילוצקי, אל לשכת „ישורון" של „בני משה" בוארשה משנת 1894 (מתוך הארכיון הציוני בירושלים)

קרעמניץ ב׳ חנוכה אלף תתכ״ד *

כבוד לשכת „ישורון" — שלום וברכה!

ראשית כל הנני מבקש סליחה על שתיקתי הארוכה — היו לזה סיבות שונות אשר אי־אפשר לפורטן: גם מצדי גם מצד אג׳דתנו, אשר נמה שנתה...

שנית, הנני לברך את התיקון שנעשה בקרב אגודתנו ואת הפועלים החדשים במקומם הראוי, מי יתן ותקופה חדשה תחל לפעולת אגודתנו, ואם ראשיתה מצער — אחריתה ישגא מאד! העיקר — לבלי לעשות סוד מפעולת האגודה... על כל החברים לדעת מטרות האגודה ומחסוריה בכל תקופה ותקופה וכו׳. הדבר הזה ירבה להאגדה כחות חדשים ופועלים בחומר וברוח.

את תרומתי לענין הישוב לא אוכל להגדיל, כי מנדב אני במשך השנה לענינים שונים לאומיים, כמו: לחברת „שפה ברורה" בעירנו המחלקת ספרים הכתובים ברוח לאומי בין העם חנם אין כסף, התומכת בידי מורים עבריים פה אשר מדברים עם תלמידיהם בשעת הלימוד בשפת עבר והמסדרת חגיגות לאומיות לעתים מזומנות (בחנוכה, פורים ויתר מועדי ישראל; בשנת העברה (בט״ו באב) חגגה את יום מלאת עשר שנים ליסוד „ראשון לציון"); כן מנדב אני להחזקת מכתב העת „זעלבסט־עמאנציפאציון" (מלבד כסף החתימה); מנדב אני לתמיכת דרשנים לאומיים הבאים לפה; לחברה באדעססא מנדב אני ששל רו״כ לשנה וכן לקופת אגדתנו אנדב ששה רו״כ לשנה — מלבד זה מוכן ומזומן אני לנדב (נדבות יוצאות מן הכלל) לצרכים זמניים של אגודתנו.

בתור מירשה של הועד מאדעססא פה מחויב אני לשלוח את נדבתי ישר להועד; מלבד זה עלי לשלוח בימים האלה הכסף הנקבץ על ידי מאחרים להועד באדעססא.

כפי שסיפרו לי מכירי ששבו מאה״ק ע״ד חסרון האחדות בעדת ישראל ביפו ויתר ערי אה״ק, הנני להציע לפני הל. „ישורון" לבוא בדברים עם הל. הראשית ביפו שיראו ליסד שמה בית־ועד ישראלי, אשר שמה יתאספו בני העיר ואורחים מהסביבות לשיחות ספרותיות ודרשות בשפת עבר דיקא, ושמה תסודרנה חגיגות במועדי ישראל ולעת מצוא (לאיזה חג־יובל וכו׳). בית ועד הנ״ל יוכל להשפיע רבית ברוחנו על העדה ביפו, וממנה יראו וכן יעשו ביתר העדות. בהשתדלות אחינו אקוה שדברי יעשו פרי, והל. „ישורון" תשתדל להוציא המחשבה הנ״ל אל הפועל.

כפי שקראתי שלהחברה „דגל תורה" באה״ק יש לאטטעריא, אשר תביא לה ריוח ידוע, עלה בדעתי להציע לפני אגדתנו ביפו ליסד לאטטעריע כזאת, אשר הזכיות תהינה דוקא בכסף ולא בקרקע באה״ק (כמו שהציעו רבים) ואז בנקל יחולקו הגורלות ע״י אחינו בערים שונות וגם ע״י טובי חו״צ פה ובחו״ל, ומזה תהיה הכנסה גדולה (עד 50% מהסכום הנאסף) ואז תוכל אגדתנו לעשות דבר מה. הלא גם הגורלות של „אנטי־שקלאפערייא־לאטטעריע" מאשכנז נקנו פה ע״י אחינו במספר רב (כי מצב אחינו יביאום לידי כך לבקש אשרם על פי מקרה) וכן הגורלות שהוציאה ממשלת רוסיה לתמיכת הרעבים (אם גם מ־6,000,000 רו״כ היו הזכיות רק 20% היינו 1,200,000 רו״כ) נקנו ע״י אחינו בחשק נמרץ; גם הגורלות מהלאטטעריען מברוינשווייג ומלייפציג נמכרים במספר גדול בתחום המושב, ומדוע לא נשתמש גם אנחנו לטובת ענינגו הקדוש בלאטטעריע, ורכושנו יהיה נתון לעמים אחרים ולענינים אחרים? האומנם מקיבוץ הפרוטות או מנדבת נדיבים הרחוקים מהעם ומהבין את משאת נפשו ואשר קורי עכביש כל צדקותיהם — יושע ישראל?

* לחורבן

רצוף בזה כסף תרומתי בעד השנה העברה . . . . 6 רו״כ;
כן תרומת אחינו הד״ר טוביה הינדס נ״י בעד מחצית השנה העברה שעזב אצלי
קודם צאתו לאה״ק . . . . 4 רו״כ;
גם בעד „השרון״; . . . . 2,50 ״

ס״ה 12,50 ״

על תרומת הד״ר הינדס אבקש מאת הל. „ישורון״ לשלוח לו שובר לירושלים. ובזה אצא מאת הל. הנכבדה ואומר שלום לכל אחינו.

עבד נאמן

צבי פרילוצקי

נ. ב.

בימים האלה אציע לפני האג׳דה לספח חבר חדש מפה יהוא הד״ר אריה ליב פינס (בן־אחיו של ר׳ יחיאל מיכל פינס), מ„בני ציון״ במאסקווא אשר השתקע פה במקום הד״ר הינדס.

נחוץ מאד להו״ל את „השרון״ מחדש כדי להשפיע את רוחנו על הדור הצעיר.

אומר שלום לאחינו היקר ידידי בנפש מו״ה אליהו זאב אפשטיין נ״י, עוד אבוא, אח יקר, במכתב מיוחד להתוכח אתך בדבר הפועלים עובדי אדמה בתור שכירי יום בהקולוניות בא״י, אשר אתה תאמר לבטלם. לא, לא, אחי, הפועלים האלה — הוא החומר היקר לבנין מפלגת האכרים שלנו — בא״י (מוסדות מדינת ישראל לעתיד לבוא) ועלינו לדאוג להעמידם על הקרקע על פי היסוד של עזר־עצמי משותף (גענאססענשאפטליכע זעלבסט־הילפע) ולכונן מהם „אגודות השותפות״ עם קופות לקובצים על יד לכהפ״ח מן הרוקים, אשר יש להם יכולת לקבוץ על יד!

מוקירך צבי

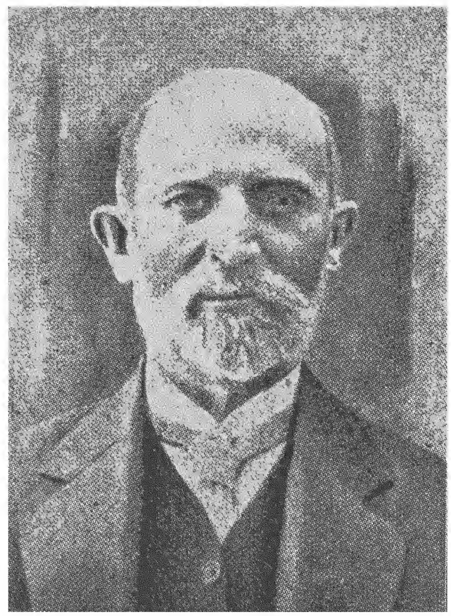
בימים האחרונים עוסק אני בשעיתי הפנויות מעסקי בהספרות המדברת ע״ד הפרינציפ של עזר־עצמי משותף וביחוד בספריו של שולצע־דעליטש ובספר השנה של Hautefeüille הסוכן של „אגודת עובדי אדמה״ בצרפת; וכאשר אקבל את החומר הדרוש אערוך תכנית שלמה ע״ד הענין הנ״ל, כי עד מתי נהיה להוטים אחרי ה„שנוררות״ וה„קבצנות״ ולא נשתמש בהפרינציפ הנ״ל אשר הביא פרי ישוה לו בארצות המערב?!

נזכרתי מעשה והנני לעורר את אחינו בווארשה להשתדל להפיץ את מה״ע „זעלבסט־עמאנציפאציון״, אשר כפי המכתב שקיבלתי מהד״ר בירנבוים הוא נוטה לנפול מחסרון חותמים! אהה! מה עלובים הם חו״צ אשר אינם יכולים להחזיק מ״ע לאומי אחד בשפה המובנת לרוב אחינו. הבה! אחי נחזיק בידו! מחירו 4 רו״כ לשנה.

בנידון זה כתבנו גם מכתב לאוסשקין ודברינו עשו פרי ביעקאטערינאסלאוו.

ד״ר טוביה הינדס

(1920 — 1852)

ד״ר טוביה הינדס נולד בקרמניץ ב־1852, למשפחת סוחרים מכובדת ואמידה, ואף שעזב את עיר הולדתו בהיותו צעיר כדי לחפש את „אור המדע״ בעולם הגדול — לא נפסק הקשר בינו לבין קרמניץ עד סוף ימי חייו. שניהם — הוא וקרמניץ — שמרו אמונים זה לזה. קרמניץ היתה סמל המסורת העדינה, הנוף המפואר והרומנטיות הנצחית. כפעם בפעם היה ד״ר הינדס נוסע עם כל המשפחה לבלות בה את חדשי הקיץ — בביתו הכפרי של קייטלמאכר הזקן, על ההר „וידומקה״, או אצל אחד האכרים האוקראיניים שבסביבה. וקרמניץ קיבלה את פניו תמיד בכבוד. צעירים וזקנים היו באים לברכו. דלתות הבית של אחיו הרוקח (שאצלו היה לן תמיד בלילה הראשון) ממש לא נסגרו לרגע, ואפילו הגויים בתקופת השלטון הפולני חלקו לו כבוד. אחרי מותו של ד״ר הינדס התלונן ראש־העיר הפולני, שכמה רחובות בקרמניץ נקראו על ידי העיריה הדימוקרטית בשמות יהודים „זרים״, ואף אחד לא נקרא על שם „שני בני קרמניץ היהודים שנתפרסמו בכל המדינה: הינדס ופרילוצקי״...

בילדותו נשלח הינדס לפי רצון אמו האדוקה, ללמוד תורה מפי רב נודע בסביבה. כעבור שנים נתפרסם כעילוי והרב החזירו הביתה באמרו, כי שוב אין הוא צריך ללמוד: בידו ללמד אחרים. אבל לבו של הנער נמשך אחר עץ־הדעת — ונגד רצון הוריו עזב את ביתם ונכנס לבית המדרש לרבנים בז׳טומיר ומשם עבר לבתי ספר גבוהים בפטרבורג, קאזאן ודורפאט. נפשו ההומה ושוחרת־הצדק דחפה אותו לשורות התנועה המהפכנית הרוסית והוא הצטרף למפלגה „נארודנאיה ווליה״ (רצון העם). כבר בהיותו סטודנט בקאזאן הצפונית והרחוקה, סיכן חייו בצאתו בחורף, לכפרי הרוסים והטטרים, לפינות הנדחות ביותר, כדי להציל את המוני הכפריים ממגפת החולירע. בתיר „ידיד־עם״ ומהפכן הוגלה הינדס מהאוניברסיטה בקאזאן ונאסר, ורק כעבור שנים אחדות הורשה להמשיך לימודיו באוניברסיטה הגרמנית שבעיר דורפאט (כעת אסטוניה).

בימי שבתו בדורפאט חל שינוי עמוק בהשקפותיו ובהלך־רוחו. הפרעות של שנות השמונים זעזעו את יהדות רוסיה, ובלבו של המהפכן הצעיר החל פועם רגש גאוה יהודית לאומית. היה ממיסדי „אגודת הסטודנטים״ המפורסמת בדורפאט, שחינכה דור של עסקנים ציוניים ברוסיה, בדומה לאגודת סטודנטים בברלין. בגמרו את האוניברסיטה החליט לעלות לארץ־ישראל ולהתישב בה כרופא. תמיד קיים אמונתו במלואה בחייו האישיים. נסע לקושטא ונבחן שם מחדש בתור רופא, ומשם נסע כ„מרגל״ לארץ־ישראל, הוזמן כאחד הרופאים הראשיים לבית חולים יהודי. אחר כך חזר לאירופה ונשא בוארשה אשה ממשפחת הרבנים המיוחסת געזונדהייט, ועבר לגור אתה בירושלים. קשים היו אז החיים בירושלים. ד״ר הינדס ורעיתו נמנו עם החוג החברתי המצומצם שאליו השתייכו אליעזר בן־יהודה, דוד ילין,

אפרים כהן ומשפחותיהם וכן קונסולים זרים בירושלים. על אף הקשיים לא רצה לעזוב את ירושלים, אבל הקדחת העקשנית, שגברה קודם עליו ואחר כך גם על אשתו, שברה את רוחו והכריעתו. שנתים לאחר בואו לארץ אנוס היה לעזבה ברוח נכאה.

על עלייתו ארצה ופרידתו ממנה מספרים שני סיפורים, הנשמעים כאגדה: בעלותו מן האניה לנמל יפו ובהציגו כף רגלו על אדמת החוף, נפל — לפי סיפור ראשון — אפיים ארצה, נשק את עפרה ואחרי כן הוציא מתחת למעילו חרב שהביא עמו בסתר מאירופה וקרא בהתרגשות: חרב לה׳ ולארצי...

וכשעלה על האניה בעזבו את א״י, נכנס לאחד התאים, סגר אחריו את הדלת, עשה פצע קטן בכף ידו השמאלית, ובידו הימנית רשם בדמו על פיסת נייר: „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני"... את כתב היד הזה הראה אחרי שנים רבות לבנו ביום הבר־מצוה שלו, וסיפר לו על נדרו שנדר ביום הפרדו מארץ אבותיו, לה שמר אמונים עד סוף ימיו.

בשובו לאירופה התיישב בוארשה ההומיה, עיר הולדת אשתו, ונתפרסם אחרי זמן קצר כרופא, עסקן עממי וציוני נלהב. ביתו הפך בית־ועד לכל אלה שתרמו את חלקם לתחיה הלאומית — מי בעטו, מי בנאומיו ומי בעבודתו. בביתו נתקיימה אחת הישיבות הבלתי־ליגליות של הועידה הציונית הוארשאית (1898). אצלו היו מתארחים אחד־העם, סוקולוב, מנדלשטאם ואוסישקין — בבואם לוארשה. ד״ר הינדס פעל רבות בוארשה: הטיף לדבר הציונות בין החילוניים שבחוגי האינטליגנציה המדופלמת, וכן גם בין החרדים בבית הכנסת „שערי ציון" (שהקים יחד עם אחרים ברחוב פאוויא). להרצאותיו היה נוהר קהל רב של צעירים וצעירות, שחיפשו תשובה לספקותיהם וביסוס להשקפותיהם, שכן נואם נלהב היה, בעל השכלה רחבה וסגנון נאה. היה לוחם לעברית והתמסר בהתלהבות רבה להפצתה: יסד את „אגודת חובבי שפת־עבר" בוארשה, עזר בכספו לייסוד בתי־ספר והוצאות ספרים עבריים, ועסק בהוראת מדעי הטבע והפיסיקה בבתי־הספר העבריים שבעיר. מרצו ומסירותו משכו אחריו מחנות של מצדדים וחסידים; בישרו המוחלט רכש את לבות המתנגדים מחוגי המתבוללים ואף מבין הפולנים האנטישמיים.

עם חסידיו הרבים נמנו שני הרופאים המפורסמים ד״ר הנריק נוסבוים, הקיצוני שבין המתבוללים, ופרופיסור ברנובסקי, מראשי האנדקים הפולנים. כשקבלו היהודים בוארשה ב־1912 רוב קולות לבחירות ל„דומה" הרוסית, דרשו רבים (וגם חלק מהעתונות היהודית) שהינדס ייבחר ציר יהודי ראשון מפולין לפרלמנט הרוסי — היא ה„דומה" בפטרבורג. המוני העם שחיבבוהו וכיבדוהו — תמכו בהצעה זו. אולם אחרי התיעצות וגם משום „למה יאמרו הגויים" הוחלט על בחירת נוצרי, איש הפ. פ. ס. הפועל יאגאללו.

פרק מיוחד בפעילותו — חלקו בתנועה הקואופרטיבית היהודית. לא מתוך השקפות מופשטות, אלא מתוך קירבה יומית לדלת־העם — כרופא ועסקן עממי — החליט לעזור לבעלי־מלאכה יהודים בהקמת קואופרטיבים של יצרנים. יחד עם חברו ועוזרו מר לדרר ובעזרת העסקן הקואופרטיבי הידוע באטקו („אבא") לויצקי, אוקראיני נוצרי, יסד אגודות הדדיות של סנדלרים, מלצרים וכורכי־ספרים, וביתו הפך אותה תקופה מועדון של אנשי העבודה. ואם כי התנועה לא הצליחה להכות שורש, שמרו לו רבים זכותו זו וליווהו באהדתם עד שעתו האחרונה.

ב־1914, עם פרוץ המלחמה, קרהו אסון שזעזעו עמוקות. בנו הצעיר משה־מקסימיליאן, סטודנט למתימטיקה באוניברסיטת וארשה, נסע לארץ־ישראל, ובהגיעו ליפו חלה בדיזנטריה ומת. מאז לא ידע עוד מרגוע לנפשו. חלומו היחידי היה אז לשוב לארץ־ישראל ולעבוד שם בתור רופא או מורה. „בני הבכור נולד שם, ובני הצעיר נפטר שם, ואיך אשב בגולה?" — היה

מתריע כלפי עצמו בימים ההם. מחשבה זו שנתקעה עמוק בנפשו הוא חיפש דרכים להגשמתה. בהתכוננותו לעליה — בשנות המלחמה — עבר לזמן קצר מוארשה לערי־השדה, עזב לשנתיים את הרפואה כדי להשתלם בהוראה, חיפש דרכים חדשות ותכניות להתקרב למחוז חפצו...

ופתאום, בטרם הספיק להגשים את משא־נפשו, נותק פתיל חייו, והוא מת בוארשה ב־1920. כל הקהלה התאבלה עליו מרה. משפחתו קיימה את חלומו. אחד אחד עלו בני המשפחה לארץ — מי במוקדם ומי במאוחר, והביאו עמם את זכר שמו הטהור, זכר ציוני נאמן מחלוצי הדור ומראשוני תנועת התחיה.

גדול היה האיש — בן ווהלין, ושם טוב הניח בקרמניץ ובחוגים שונים בוארשה. בשכבות העמלים היהודים, שהיו קרובים ללבו, נשאר שמו חרות בלבבות. הכל נושאים את זכרו כסמל התום והשלימות, הנאמנות ומסירות־הנפש לעמו, ארצו ותרבותו.

אברהם זמיר

ד״ר בנימין לנדסברג

(1942 — 1890)

דמות אצילה — עממית. ידוע היה בעיר ובסביבה בשם החיבה בוזיה, כך נקרא בפשטות בפי כל בפניו ושלא בפניו. בן למשפחה עתיקת יומין ומיוחסת — אביו זקנו ר׳ חיימל ממקורביו של ריב"ל, היה איש משכיל ועסקן ציבורי, לפי מושגי הימים ההם. אביו. הרופא, ד"ר אריה לנדסברג, מראשוני הציונים בקרמניץ, עסקן ציבור ואיש העם, שומר מסורת ומעורב עם הבריות, היה בא יום־יום לבית המדרש להתפלל בציבור ועד אחרית ימיו (הגיע לזקנה מופלגת) לא הניח ידיו מעניני הציבור.

ב. ל. נולד בקרמניץ בשנת 1890. בן־יחיד היה לאביו (אמו מתה עליו בשחר ילדותו). ראשית השכלתו קיבל בבית הספר העממי בקרמניץ ואחרי כן בגמנסיה בקישינוב, שסיימה באות הצטיינות. חינוך יהודי וציוני קיבל ב. ל. בבית

דודו, אחי אמו, ד״ר ש. אטינגר, אשר כיהן בקישנוב בתור רב מטעם. עוד בהיותו חניך הגימנסיה בגיל 14 פירסם מאמר על נושא ציוני בעתון הרוסי „קיאבסקיה אוטקליקי״, מאמר זה זכה להערכה מצד המערכת. אז התחיל גם בפעולה ציונית ממש, אירגן וניהל חוגים מבין הנוער הלומד. דבר זה היה לו למכשול כשביקש להת־קבל לאוניברסיטה. ב. ל. עזב את קישינוב ועבר לשויץ, למד משפטים בז׳ינבה וערב מלחמת העולם הראשונה חזר לקרמניץ בתואר ד״ר למשפטים.

במלחמת העולם הראשונה מתמסר ד״ר ב. ל. לארגון עזרה לפליטי המלחמה היהודים. הועד המרכזי בפטרוגרד מעריך את עבודתו זאת וכוח ארגונו המבורך ומעמידו בראש הועד בעיר ניז׳ני נובגורוד, שהיתה אז תחנה מרכזית בדרך הנדודים של יהודי תחום המושב.

לאחר מהפכת פברואר חוזר ב. ל. לקרמניץ ומתחיל בפעולה ציונית קדחתנית. הימים ימי בחירות למוסדות יהודיים וכלליים במרכזי רוסיה וכן בעיר עצמה. בסערת הימים ההם מופיע ב. ל. כטריבון עממי המלהיב המונים בדבריו ורוכש את אהדתם. בויכוחים הפומביים עם שליחים ממרכזי המפלגות השונות שנערכו אז לרגל הבחירות היה ב. ל. מעורר התפעלות כללית בכח השכנוע והגיונו החותך. נבחר לקהילה הראשונה וכחבר בהנהלת העיריה עומד בראש מחלקת החינוך. ב. ל. מתגלה במלוא מרצו ומזגו הסוער, מיסד מוסדות חינוך ותרבות יהודיים ועבריים. נכבדי העדה הנוצרית הריאקציונית ראו בעין רעה את פעולותיו בעיריה ובהזדמנות ראשונה כשההט־מן האוקראיני הגיע בעזרת הגרמנים לשלטון נאסר ב. ל. יחד עם עוד כמה מעסקני העיר המתקדמים. שוחרר לאחר 8 חדשים כשהאכרים המתמרדים פרצו העירה ופתחו את שערי בית הסוהר. מתחילה תקופת חלופי השלטונות. הפעו־לה הציבורית־הציונית יורדת למחתרת ונפסקת לסירוגין. כשהעיר נכבשה ע״י צבאות הפולנים נאסר ב. ל. בשנית יחד עם עסקנים יהודים אחרים באשמת השתייכות לתנועה הקומוניס־טית. נחקר ארוכות ועונה ע״י הבולשת הפולנית ולבסוף שוחרר מחוסר הוכחות.

בשנות העשרים והשלשים, בתקופת שלטונם של הפולנים היתה התעוררות ציבורית גדולה בקרמניץ. ההשפעה באה משני כיוונים: מפולין הקונגרסאית ומגליציה המזרחית והמערבית; היא זרמה בצינורות שונים דרך העתונות האידישאית ובדרך מגע אישי ע״י שליחים־מרצים, קשרי מסחר ותרבות. התקופה הזאת ידעה ימי גאות ושפל חליפות, מאבק היהודים במוסדות המחו־קקים למען זכויותיהם השתקף גם בערי השדה. קרמניץ העמידה לוחמים כאלה במספר ניכר, האמיץ והעקבי ביותר ביניהם היה ב. ל. שהיה מחסידיו הנלהבים של י. גרינבוים. כרבו זה כן גם הוא עשוי היה ללא חת ובתקיפות רבה של יהודי גאה ואזרח בעל כבוד עצמי לא השאיר שום קיפוח מצד השלטונות המקומיים בלי תגובה נאותה, ותבע ללא לאות את מלוא הזכויות המגיעות לתושבים היהודים.

במלחמת הבחירות לסיים הפולני הראשון ב־1922 היתה קרמניץ אחד המרכזים החשובים של בלוק המעוטים. ב. ל. היה אז נתון כולו למאבק ההוא, הופיע באספות המונים, עורר את האנשים לפעולה נמרצת. נסע לעיירות ולכפרים בסביבה ונאם בשפה האוקראינית בפני הבוחרים הנוצרים, והודות לכך נחלה רשימת המיעוטים במחוז קרמניץ נצחון גדול וא. לוינסון המועמד היהודי ברשימה זו נבחר אז כציר לסיים. בתקו־פות־בינים, ובין בחירות לבחירות בתקופות שקטות יחסית התמסר ב. ל. לעבודה הציונית היום־יומית. במשך הרבה שנים היה מרכז בידיו את מגביות קרן היסוד בעיר ובסביבה. התפקיד הזה דרש ממנו מאמצים רבים ולא פעם צריך היה לעשות כמה ביקורים ביום אצל תורמים „קשים״ שרק הוא, בקסם אישיותו השפיע על מידת נכונותם להשתתף במגבית. עבודה שחורה וכפוית טובה זו עשה מתוך הרגשת החובה שלו לגבי התנועה. המשמעת המפלגתית שהטיל על עצמו נעשתה לו טבע שני, והיא שקבעה במידה רבה את אורח חייו. כן השקיע עבודה

רבה ביסוד בית הספר „תרבות" בעיר ויחד עם קומץ עסקנים נשא בעול קיומו. בדרך כלל היה פעיל בכל שטחי החיים הציבוריים. כאחד ממייסדי העתון המקומי „קרעמעניצער שטימע" וחבר המ־ערכת השתדל ב. ל. להעלות את העתון לרמה תרבותית ופוליטית אשר ישמש כלי ביטוי ומורה דרך נאמן של הציבור היהודי במחוז. מאמריו בעתון היו על נושאים הקשורים בפעולות ציוניות, במגביות לאומיות, בדיונים והחלטות של מוסדות השלטון המקומי, עניני הקהלה, מסים וכו' והשפעתם היתה מרובה.

רק לתקופה קצרה של שנתים בערך כשעשה את הסטז' לשם קבלת סמיכות לעורך דין, כפי שהיה מקובל בפולין ביחס לעו"ד בעלי דיפ־לומה זרה, הפסיק ב. ל. את עבודתו הציבורית הברוכה (השלטונות המקומיים מצאו אז שעת כושר לנקום בו על פעילותו הציבורית־פוליטית ולא נתנו לו לעשות את הסטז' בבית הדין בקרמניץ מקום מגוריו, ב. ל. נסע לעיירה רדזיבילוב בה ישב זמן ממושך) אבל מיד עם הסמכתו כעורך דין חזר לכל תפקידיו בתנועה.

כשהתחילו השלטונות לבחוש בקדירת הקהלה היהודית ובמוסדותיה, יצא ב. ל. חוצץ נגד הש־תדלנים העושים רצון ה„פריץ" וגם את ה„פריץ" עצמו לא ניקה.. כחבר המועצה של העיריה עמד בראש הסיעה היהודית וניהל מאבק נועז, — שרק יחידי סגולה עמדו במבחן מסוכן זה בימים ההם — נגד חברי המועצה הלא־יהודיים אשר חברו כולם יחד, בהשראת השלטונות המרכזיים, וקיפחו את זכויות התושבים היהודיים בשטח הכלכלי והתרבותי. לא פעם רמזו לו „מגבוה" שעלול הוא בדרך זו לקפח לא רק את מקצועו כי את נפשו הוא קובע, ומאידך יודע השלטון לגמול טובה למיטיביו נאמניו. אך ב. ל. לא נרתע ועמד איתן במלחמתו שיצאה לה מוניטין גם מעבר לגבולות העיר.

כעורך דין הצטיין ב. ל. כבר מהופעותיו הראשונות בבתי המשפט. בשטח זה ניבאו לו אנשי מקצועו עתיד מזהיר. תודות לישרו והגינותו משך אליו לקוחות רבים מבין אנשי העיר והסביבה. כדאי לציין, כי שפת הדבור בביתו היתה אידיש, אם כי התחנך על ברכי השפה הרוסית וגם סגנונו בשפה הפולנית עוררה התפעלות השופטים הפולנים.

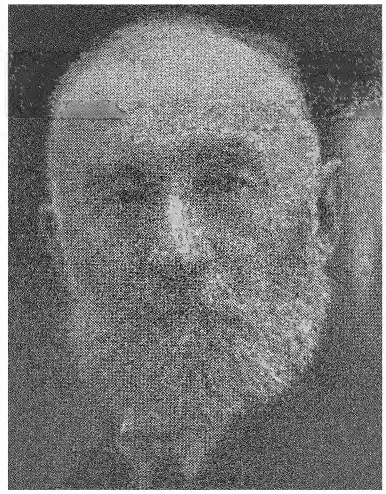
לא לרבים ידוע שב. ל. ניסה בשנת 1921 לעלות לארץ־ישראל. הוא חיסל אז את כל עניניו ונסע עם בני משפחתו כדי לקבל את הויזה האנגלית אבל לא קיבלה, ונשאר בתוך עמו ובתוך עירו בה חי, פעל ולחם וניספה יחד עם קרוביו וידידיו. בין הקבוצה הראשונה של בני האינטלגנציה היהודית שנורו מאחורי הגן טיוולי, זמן רב לפני חיסול הגיטו, היה גם ב. לנדסברג (לפי גירסה שניה שלח יד בנפשו).

טוביה טרושינסקי (תל־אביב)

משה אידלמן

(1942 — 1864)

כולו להט, כולו תסיסה. ואין לו בעולמו אלא ציונות וארץ־ישראל. כל השאר — עסקי פרנסה, עניני משפחה — טפל לגבי העיקר. וציונות מה היא? הוי אומר: עליה לארץ ישראל. ודאי: מכירת שקלים, הפצת מניות הקולוניאל־בנק, בחירות לקונגרס, כיבוש הקהלה, — כל אלה חשובים גם הם, אולם אינם אלא בגדר אמצעי למטרה העיקרית: ארץ־ישראל. „התקן עצמך בפרוזדור כדי שתיכנס לטרקלין", אולם אל־נא תשתקע בפרוזדור, אל נא ייהפך הוא המטרה. והנה הגיעה השעה המאושרת, במארס 1925 עלה משה אידלמן לארץ והשתקע בתל־אביב. עשרות שנים נמשך המאבק במשפחה. רעיתו, בעלת חנות לסדקית, לא הסכימה לנטוש את מסחרה וללכת אחר בעלה אל „ארץ לא זרועה", ורק כאשר גדלו הילדים ועמדו ברשות עצמם, — קם משה אידלמן ועלה. בגפו עלה ובגפו ישב פה עד סוף ימיו. אכן עוד לפני כן ביקר פעמים אחדות בארץ, כי בהיווסד הגמנסיה „הרצליה" ביפו שלח את בנו יצחק להשתלם בה, וכל שנה היה מלווה אותו בשובו מחופשתו מקרמניץ

ליפו. ומדי שובו מביקור בארץ — „נפשו גחלים תלהט". על אף גילו — צעיר היה ועם צעירים התהלך. היה מכנס את ה„חברה", הצעירים ומספר להם מרשמיו בארץ, על המושבות ועל האכרים ועל הפועלים, על הגמנסיה ומוריה, על הערבים והליכותיהם, על „השומר" ועל הלילות בכנען. והנוער מקשיב ברוח נפעמת ובעינים נוצצות, מקשיב ונדלק באש האהבה והכיסופים לציון.

נולד לאביו יעקב, בחנוכה 1864, נתייתם בילדותו והתחנך על ברכי אמו, בעלת חנות סדקית, חינוך מסורתי. התידד בבית המדרש עם חבריו בני גילו צבי פרילוצקי, טוביה הינדס ואחרים, נכנס ל„פרדס" והחל להציץ בספרי השכלה. הצטרף לתנועת „חובבי ציון" מראשיתה ולאחר זמן — לתנועה הציונית והתמסר לפעולה הציונית בכל להט נפשו, ובא לידי התנגשות עם סביבה העויינת לציונות ואף עם בני משפחתו. רכש לעצמו חלקה בעין־זיתים בימי „אגודת האלף".

היה בין מייסדי ה„חדר המתוקן" הראשון בעיר, בהנהלתו של אשר ביילין המנוח. לא משך ידו גם מעסקנות צבורית כללית: בימי המלחמה הראשונה התמסר לעבודת העזרה לפליטים. ועם פרוץ המהפכה נבחר לועד הקהלה ושימש סגן ראש הקהלה. בנו עלה לארץ בשנת 1921 עם קבוצת החלוצים הראשונה, לאחר זמן עלתה גם בתו, ואז הגיע גם תורו הוא לעלות.

ובארץ — בגדולות לא הלך, „זכות ראשונים" לא תבע, על דלתות מוסדות לא התדפק, השיג משרה צנועה כגובה מסים, מילא מלאכתו באמונה והתפרנס בעמלו עד יומו האחרון. עצם היותו בארץ, בחברת הבונים המגשימים מילא את נפשו אושר. כל בנין שנבנה, כל נקודה חדשה — מקרבים אותנו למטרה הנכספת. האמין וקיווה שלא רחוק יום הגאולה השלמה, כינון מלכות ישראל.

ובהיותו כאן שמר על קשרים הדוקים עם הגולה, וסייע ככל יכולתו לעלייתם של יהודים וחבורות מקרמניץ. היה טורח ומשתדל להשיג בשביל בן העיר הרוצה לעלות, סרטיפיקט, אם בתור בעל הון מדומה, אם בתור חזן או רב. כל עולה שהגיע מקרמניץ, — היה משה אידלמן מבקרו, מכניסו לחדרו, מדריכו מצעדיו הראשונים בארץ ושואל מפיו פרטים ופרטי־פרטים על כל הנעשה בקרמניץ. עוד לפני שנים הציע לייסד בארץ ארגון של עולי קרמניץ כדי לעודד עלייה רחבה מעיר זו. מעולם לא התאונן, היה שמח בחלקו ומאושר לראות את ציון בבניינה.

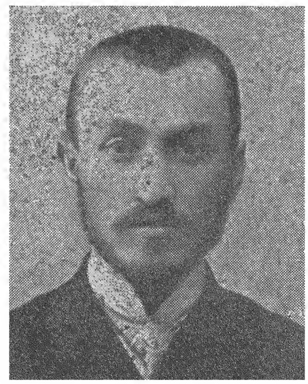
נפטר בגיל 78, בשנת 1942. מנוחתו בבית העלמין אשר בנחלת יצחק, ליד תל־אביב, ועל מצבתו חרות:

אהבת ארצנו
ועמנו
היתה נר לרגליו
כל ימי חייו.

י. ר.

דוד גולדנברג

(1934 — 1880)

בבית סבי ר׳ נחמן מרגוליס, השען, לא היה ניכר מקומם של הצעירים. כאן מלכו בכיפה חבריו, חסידי חב״ד, עטורי השיבה, באוירתם של הש״ס הירושלמי והבבלי וספרי חסידות. של דברי תורה מפולפלים מזה ודברי חדוד ובדיחה מזה. וגם אנו, הנכדים הקטנים, ילדי שעשועיהם, לא הכרנו בסמכות אחרת ואת השפעת הורינו הרגשנו רק לאחר שעברו לדירה משלהם ב„חצר אלתרמן״. „בקולות וברקים״ נתלווה צעדם זה, כי מיד עשו צעד נועז אחר בהוציאם אותנו מרשות המלמד דרדקי ובמסרם אותנו לבית הספר העברי, שאך זה נוסד. היה זה בחזקת מרי גלוי נגד המסורת המקובלת ולעולם לא השלימו עמו הזקנים.

זכרונותי הראשונים כאן קשורים בעולם הקסמים של אגדות חסידים, אנדרסן וגרים, אותן קרא באזנינו אבינו מתוך החוברות „ניצ־נים״ ו„פרחים״ בהוצאת „תושיה״ בורשה. אחרי־הן באו חוברות „השלוח״ וגליונות „הצפירה״. לימים הובהרה לעיני דרך חייו כולה:

שנים מילדינו כבר היו בחיים בטרם עזב לימודו בבית המדרש עם חברו הקשיש ממנו, גצי קלורפיין. בהשפעת האחרון נתפס לספרות השכלה, קרא את מאפו וסמולנסקין ויחד עמו הצטרף לתנועת חיבת ציון וחובבי שפת עבר.

אך כל ימיו ידע למזג את זיקתו למסורת עם זיקתו לרעיון שיבת ציון.

עם היותו טרוד במלאכתו ובעסקיו ומטופל במשפחה גדולה, מצא לו זמן גם לעיון בדף גמרא, לקרוא בספר ובעתון.

שנים שימש גזברה של קופת גמילות חסדים וחבר פעיל בהנהלת „חברת נושאי המטה״. במוצאי שבתות היה ביתנו הופך מעין „בנק עממי״, אליו היו נוהרים יהודים כדי לקבל הלואות במעמד חברי ההנהלה. שנים אחדות נערכו בביתנו סעודות הקלפי המסורתיות של „חברת נושאי המטה״.

לילות רבים היה אבי עושה ליד מטות חולים מטעם חברת „לינת הצדק״, ולא אחת היה חוזר בלילות סופה מבית הקברות הרחוק בלוותו זקן או זקנה גלמודים למנוחתם האחרונה.

תקופה קצרה אחרי הקמת ארגון בעלי המלאכה בקרמניץ נבחר נשיאה, ותפקיד זה החזיק עד יומו האחרון. עול כבד הוטל עליו עם מינויו על ידי השלטונות חבר הועדות להערכת מסי הכנסה. על מכסת המסים המוטלת על כל יהודי ויהודי צריך היה ללחום בחירוף נפש. חדשים נמשכו הישיבות האלה, והסוחרים ובעלי המלאכה שרויים היו במתיחות מתמדת. לא מעט סבל נוכח הרס מעמדם של היהודים. אך נקודת אור אחת היתה בחייו — ארץ ישראל אליה שאף להגיע אחרי בניו.

התהום האפלה של הדלות היהודית נפרשה לפניו גם עם הימנותו אפוטרופוס מטעם המשרד לעזרה סוציאלית, בסיוריו בבתי הנצרכים שפנו לעזרה — יהודים ונוצרים. מנוחתו נטרדה ליד שולחן עבודתו, מוקף מבקשי תמיכה המתנים לפניו צרותיהם.

כשנתיים לפני מותו נבחר חבר במועצה העירונית, ושיקע עצמו במלחמה לזכויות היהו־דים אותו ניהלה הסיעה היהודית בראשותו של בנימין לנדסברג.

פשטותו, צניעותו ונועם הליכותיו חיבבוהו על כל שכבות העם. איש העם ובתוך עמו ולמענו חי. גם אמנו עמדה לימינו בחייו הקצ־רים על ידי ששיתפה עצמה בניהול העסקים.

בן 54 היה במותו, בחורף 1934, מחמת טיפול בלתי־נכון בהסרת גבס מרגלו השבורה. השמועה על סופו הבלתי־צפוי החרידה את יהודי העיר. רבים נהרו להלווייתו, בתי עסק ומלאכה נסגרו. אהבת ההמונים ליוותה אותו.

ביום מותו לא היו לידו רבים מבני משפחתו. שלושה מבניו בארץ ישראל ואחד באמריקה. ולא זכה לעלות לארץ חלומו.

מָנוּס

ר׳ בן-ציון הופמאן

אחת הדמויות האפוליטיות של קרמניץ, של „תורה ומעשים טובים" — היה ר׳ בן־ציון הופמן.

בסיסו היה — ה„חסידישער קלויז" ומתפלליו הקבועים, ציבור החסידים מכל שכ־בות העם, שהיו חדורים חמימות יהודית ודבקות דתית, קודם כל, בהושטת עזרה חמרית לנצרכים. על אף אדיקותו הקנאית היה מצטט תמיד את דבריו של י. ל. גורדון: „אם בלבבך את ה׳ לא תבקש בכל העולם לא תמצאנו".

לשעור הגמרא שהיה לומד לפני הקהל ב„קלויז" היה מזמין את אנשי דלת־העם, פועלים, בעלי־מלאכה, סוחרים זעירים ורוכלים („ירידניקים").

המצויין בתלמידיו היה הצעיר העלוי לייב־צ׳יק פלדמן, שהיה מזכיר תמיד את השפעתו ושאר־רוחו של מורו. מטבעו, מקרב את הבריות ומקדם פניהם בידידות ולכן כינוהו תלמיד של „בית הלל".

בזמן שהיה אמיד ובעל נכסים היה מנהל חשבונות מדוייקים לשם קביעת ה„מעשר" שהגיע ממנו לפי חוקי התורה, והיה מרים תרומות „קונסטרוקטיביות" לאנשי העם, כגון תרומת סוס ל„ירידניק" או פרה לחלבן שקיומו היה על אספקת „יידישע מילך" או מכונת־תפירה לחייט. „לא המדרש עיקר אלא המע־שה", היתה האימרה השגורה בפיו.

כאשר ירד מנכסיו לאחר מלחמת העולם הראשונה, לא נטש את מסורת פעילותו והמ־שיך מעשיו הטובים במסגרת ה„אַמעריקאַנער קאָמיטעט", בו כיהן כגזבר ראשי במשך כל שנות קיום ה„ג׳וינט" בקרמניץ, 1920—1923. כן היה פעיל בפדיון שבויים ותודות להופעתו הנאה ונועם הליכותיו היה מושיעם של עשרות משפחות יהודי רוסיה שחצו את הגבול בקרבת קרמניץ, ונשאו פניהם לקרוביהם אשר מעבר לים.

כך המשיך בחייו, בלימוד תורה ובקיום מצוות, עד פרוץ מלחמת העולם השניה ונספה בהיותו ישיש, בן 76, בימי השואה בשנת 1942, עם כל משפחתו ובני עירנו הקדושים.

יהי זכרו ברוך.

א. ה.

ר׳ משולם כץ

(1908—1850)

כנויו הספרותי היה: מזה בן מזה, ראשי תיבות משמו ומשם אביו: משולם זאב הכהן בן מרדכי זלמן הכהן. נולד בעיירה הקטנה בילר־זורקה, הסמוכה לקרמניץ, בשנת 1850. שלושה בנים ושלוש בנות היו לאביו ומשולם היה הבן הבכור. ר׳ מרדכי כץ עשה עושר רב בימי חייו, סחר ביערות, חכר מה„פריצים" שבסביבה אחו־

זות ובתי־משרפות יי״ש, והוא שייסד את של־שלת ה„כצים״ הנודעת. אם כי קמצן היה — לא חסך כל הון כדי לבוא בקשרי שידוכים עם משפחות מיוחסות של אדמו״רים ורבנים. יהודי חרד לדת, הגביר והתקיף בעיירתו ובסביבה.

ר׳ משולם כץ כבש לו בחייו דרך משלו. אם כי גדל על ברכי החסידות נמשך מנעוריו אחרי ספרי פילוסופיה. בקי גדול ברמב״ם, אבן עזרא ואחרים. ידע יפה רוסית, פולנית וגרמנית וגם בשפות אלה עסק בעיקר בספרי פילוסופיה. נמנה עם חוג המשכילים שבדורו והגה בספרות ההשכלה. שלט יפה בעברית וסגנונו היה בהיר ומבריק.

בשנת 1899 עבר לגור בקרמניץ וביתו שימש בית ועד לחכמים וסופרים. חובב־ציון מנעוריו. בתקופת הרצל הצטרף מיד לתנועה הציונית והטיף לה בעל פה ובכתב. היה ציר לקונגרס הציוני הששי ונבחר גם לקונגרס השביעי.

היה מפרסם מפרי עטו בעתונות זמנו: ב„המליץ״ וב„הצפירה״, בכינויו „מזה בן מזה״.

ככל בני משפחתו עסק אף הוא בעסקי יערות, בשותפות עם אחיו (הוא אבי ז״ל) מיכל כץ, וגם במסחר נחשב בעל מוח חריף. שימש כבורר מובהק בעניני־מסחר מורכבים והיו באים אליו ממרחקים.

חכם, בעל הגיון צלול, מצטיין במימרות קולעות, עתים חריפות. בימי שבתו בקרמניץ היתה לו השפעה גדולה על בני העיר, ביחוד על חוגי הציונים והמשכילים. רבים הסתופפו בצלו ונהנו מחכמתו ומהדרכתו. היה גם שחמטאי מובהק.

את בניו חינך על חכמת היהדות ועל ההשכלה האירופית כאחד. בנו הבכור בן־ציון כ״ץ נשלח על ידו לשווייץ ולגרמניה. שם סיים פקולטה לפיסיקה ולמתמטיקה. בימים ההם היה בכך משום מעשה נועז מאוד.

לקה כל ימיו במחלת לב ומת ב־1908 בגיל 58. הניח ארבעה בנים ובנות. חתנו זיידי פרל־מוטר ז״ל, ציוני נודע אף הוא, עמד בראש קהילת קרמניץ שנים רבות. נכדו מאיר כץ (בנו של בן־ציון) מכהן פרופיסור למתמטיקה באחת האוניברסיטאות שבארצות הברית. אין זאת אלא שר׳ משולם כץ הנחיל מחריפות מוחו גם ליוצאי חלציו.

כמה וכמה מנכדיו בארץ.

רוב בני דורנו ודאי לא הכירוהו, ואולי גם את שמעו לא שמעו, אך הוא היה אחד מהרא־שונים שבחבורה הציונית, מדור ה„מבשרים״ — מבשרי ההשכלה ותנועת ציון.

משה כץ (חיפה)

בוריס ליאָך

באחדים מגליונות „קרעמעניצער שטימע״ שנשארו לנו לפליטה, נתפרסמו סיפורים מלאי רוך ועדנה על נושאים יהודיים. רגשי חמלה וחיבה מגלה מחברם לגיבוריו, עלובי החיים בעיירה. הסיפורים הם פרי עטו של בוריס ליאָך, בן אצילים רוסי.

הכרתיו לראשונה כשחזר מהחזית לבוש מדי קפיטן. במדיו הילך בבית ספרנו, אליו חזר עם התמוטטות הצבא הצארי. התבלט בתרגיליו האקרובטיים ובפזרנותו של בעל אחוזה עשיר. משפחתו רמת היחש ועתירת הנכסים חיתה בטירתה באחת מנחלותיה, עיירה במחוזנו, שנוסדה כנראה על ידי אחד מאבות המשפחה ונשאה את שמם, ליעכאביעץ. אחיו ואחיותיו, מהם סופרים ואמנים התגוררו בעיר הבירה. הם חזרו לביתם עם מהפכת אוקטובר. בני משפחתו היו שייכים לאינטליגנציה הליבר־לית הרוסית והתידדו בעירנו עם בני האינטלי־גנציה היהודית, ביחוד עם משפחת קרמנצקי.

כשנכבשה עירנו מידי הבולשביקים על ידי האכרים המתמרדים וסכנת חורבן צפויה היתה לתושביה, נמנה הוא עם בעלי האחוזות והקצינים ה„לבנים״, שלקחו על עצמם להתיר את הסבך שהם גרמוהו. היה בין חברי המשלחת שיצאה לגבול האוסטרי הישן להזמין את הצבא הפולני להיות להם לגואל. על המעשה הזה הצטער כל שנותיו, ושנאתו לפולנים גברה והלכה.

כשניגשנו לפתח בקרמניץ את הספורט היהו־די, הקים ליאָך קבוצת ספורט רוסית שרוב חבריה היו יהודים מבין המשפחות המתבוללות. בהתחלה שררה מתיחות בין שתי הקבוצות. אבל כשהופיעו הפולנים בשדה הספורט, כשהם נעזרים על ידי השלטונות, התחיל ליאָך לתמוך בארגון הספורטיבי שלנו.

משפחתו כבר ירדה מנכסיה, עקב הריפורמה הקרקעית ובזבזנותה. בוריס היה נתון במצוקה כספית. ומה רב היה תמהוננו כשהוזמנו אליו פעם, אני וחברי עזריאל גורינשטיין והוא הושיט לנו חבילה ובה חמשים רובל זהב לרכי־שת מכשירי התעמלות ל„מכבי״. בידענו את מצבו הססנו לקבל את הכסף אבל הוא נעלב מאד, ואנו ביקשנו סליחה ממנו על התנהגותנו... אחר כך הוברר, כי הזהב בא לו ממכירת חלקת אדמה, מהמעט שנשאר לו עוד. גדולה היתה הנאתו למראה קבוצות הכדורגל שלנו בתלבושת חדשה ואת חברי הקלוב עוסקים באתלטיקה קלה במכשירים, שעד אז לא היו בנמצא אצלנו.

אבל במלוא שיעור קומתו הופיע ליאָך באחד המאורעות הבלתי שכיחים בעירנו. שבת משב־תות הקיץ. התחרות בין „מכבי״ והפולנים נסתימה בנצחון היהודים. הייתי אז מגוייס בצבא הפולני ושהיתי בבית לחופשה שנתית, יחד עם שאר הצופים היהודים שמחתי לנצחון. והנה הראו על קבוצת צעירים פולנים שהרימו קול: „הכה את הז׳ידים והצל את רוסיה״. היו אלה מהפולנים שברחו מרוסיה, שאת סיסמתם ירשו מהרוסים הלבנים, אנשי דניקין.

המהפכה לא היתה עדיין רחוקה מאחורינו. רק שנתיים של כיבוש פולני הבדילו בינינו לבינה. עוד לא שכחנו את טעמה, ורגש הכבוד של אדם ושל יהודי בן־חורין שהנחילה לנו פעם בקרבנו בחזקה. לא עצרתי כוח לשתוק, ומשהת־חיל הקהל הגדול זורם בסימטא הצרה, שהובילה בין החורשות והגנים למרכזה של ה„וידומקה״, התקרבתי לקבוצה הנ״ל וסטרתי לחצוף ביותר שביניהם. פרצה תגרת ידים עזה. על ידי עזרו כמה מהצעירים היהודים.

באוירה המחושמלת ששררה לאורך קילומטר היתה התגרה כניצוץ בחבית אבק־שריפה. יהודים ופולנים נאחזו אחד בשני בחימה שפוכה. צעקות וקללות מילאו את החלל, מוטות נעקרו מהגדרות והונפו באויר. ותוך ההתגושות זרם ההמון קדימה, כשכל אחד מהצדדים שואף להיחלץ הראשון מהסמטא הצרה.

הייתי בראש הזרם מוקף אותה קבוצת פולנים מרושעים. מדי החייל שלי משכו את תשומת לבם. פרצנו, או יותר נכון נהדפנו הראשונים לככר שלפני משקו של שונא היהודים ביקובסקי. הייתי בכל רע, מוקף אויבים. ברגע זה נשמעה קול צעקה: „הי אתם, נבלות פולניות!״ היה זה בוריס ליאָך עם קבוצת חבריו הרוסים, שהקדימו את כולנו, ומיד מצאתי את עצמי מאחורי חומה בטוחה של הרוסים. הם חצצו ביני לבין הפולנים בקבלם על עצמם את כל כיבוד המכות. בינתים הציף הקהל את הככר. ליאָך ציוה עלי להסתלק בטרם תופיע המשטרה הצבאית, והוא יחד עם קבוצתו חיפה על נסיגתי. המערכה על הככר נמשכה עד חשכה. מהעיר הגיעה תגבורת של קצבים וסבלים ובראשם מירון גינדעס. גם לפולנים באה עזרה מצד הליציאון. ליאָך יחד עם גינדעס ניהלו את המערכה שנסתימה בנצחון מלא של היהודים. פצועים פולנים רבים מילאו את בית החולים. המשטרה באה באחור רב. החקירה בענין הזה נמשכה חדשים רבים. ליאָך, תודות לקשריו יצא נקי ולי נגרמו צרות צרורות מצד שלטונות הצבא.

בשנות השלושים הוא סבל מחסור רב, והאוי־רה המנוונת של חברת המהגרים דיכאה אותו. הרבה לבקר באולמי הביליארד. באותו זמן הוא כתב את סיפוריו ונעשה כתב קבוע של „קרעמעניצער שטימע״. ידידיו היהודים לא עזבוהו במצוקתו, והוא היה כאז וכתמיד אורח מקובל בבתיהם.

מה היתה עמידתו בימי השואה, השמר על אצילות רוחו והיה בין הנוצרים המעטים בעירנו שלא איבדו גם אז את צלם האדם?

מ. ג.

ישראל מרגלית

(1942—1865)

עשרות שנים היה ישראל בן ליפא מרגלית (איזראאיל פיליפאוויטש), ידידו הקרוב של אבי המנוח בשטחים שונים של עסקנות צבורית. צמודים בפעולתם, היו בני העיר מבטאים בנשימה אחת „שומסקי ומרגלית", קרובים בחינוכם ובהשקפת עולמם ופעלו מתוך תיאום והבנה.

סוחר־יערות אמיד, לא מצא סיפוקו במסחר ושיקע רוב מרצו בעסקי צבור. נמנה עם חוגי האינטליגנציה, השפה הרוסית היתה שגורה בפיו, לא היה חרד על דת בחייו הפרטיים, רחוק מהציונות ומהתנועה הלאומית בכלל ועם זאת מסור בכל לבו לעניני היהודים וגם שימש נציגם כלפי השלטונות.

את עתידם של היהודים ראה במקום מגוריהם ועשה רבות להפצת השכלה כללית וידיעת מלאכה בקרב הנוער היהודי. בין מייסדי בית־הספר התיכון למסחר ונמנה שנים רבות על חברי הועד המפקח של מוסד זה. בהווסד ביה"ס למלאכה „אורט" הצטרף מיד לחבר־העסקנים שנשאו בעולו ופעל רבות לביסוסו והרחבתו. ממעריציו של יצחק בער לוינזון. ראה עצמו כתלמידו וכמגשים תורתו ע"י פעולתו להפצת השכלה ומלאכה. בביתו לשעבר של לוינזון נמצא בית מרזח, ומרגלית ראה בכך עלבון לזכרו של המורה הגדול. ייסד ועד צבורי ועלה בידו לגאול את הבית לרשות הציבור ולייסד בו ספריה וחדר־קריאה (עיין המאמר בנושא זה, ביידיש, בספר). היה התנו של הרב מטעם קונין. במשך הזמן נבחר גבאי ראשון לבית הכנסת ועשה הרבה לשיפורו, דאג להחזקתו, הזמין חזנים ידועי־שם ועשאו בית מועד צבורי ראוי לשמו. יחד עם חברו ראובן גולדנברג הקים, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, את ה„בנק לאשראי הדדי" שהפך אחרי כן, בימי הפולנים, „בנק למסחר".

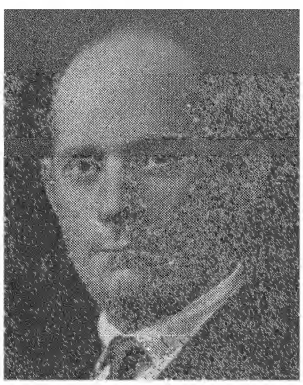
נטייה מיוחדת היתה לו למוסדות צדקה, אך הוא היה לא רק מתרים אחרים אלא בראש וראשונה תורם מכספו הוא ביד רחבה. נדיב וטוב לב היה, וכמוהו אשתו רוזיה.

בלי קשיים סיגל את עצמו לתנאים החדשים ברחוב היהודי מאז 1917, התקרב יותר להמוני העם, החל לדבר בלשון העם והמשיך לשאת בעול הצבור. לבסוף גם נבחר ראש הקהלה היהודית, הרביעי במנין והאחרון לקהלת קרמניץ. ניספה יחד עם כל בית ישראל.

זאב שומסקי (תל־אביב)

שלמה פינגרוט

(1942 — 1888)

מהדמויות הבולטות בין אנשי־הצבור והעסקנים בעיר. נולד בקרמניץ ב־1888; בבית־הוריו ספג רוח של מסירות לעניני העם, חונך באוירה של ערות ונאמנות לעניני־צבור.

אביו, ר' מרדכי ליב פינגרוט, יהודי למדן ובר־אורין ואיש עניו ומצניע־לכת הצטיין במידותיו התרומיות והשתדל להנחילן לילדיו.

ערב מהפכת 1905, כאשר קמו בצבוריות היהודית זרמים ומפלגות שונות, והרחוב המה מויכוחים סוערים נפלגו גם בני משפחת פינגרוט — הבוגרים נטו לציונות ולארץ־ישראל, ושלמה הצעיר ביניהם הצטרף ל„בונד", הלך אל הפועלים, למד בעצמו מלאכת־הנגרות ושנים רבות היה מפעילי העובדים והפועלים בעיר. לימים פתח בעצמו סדנה והיה בעל מלאכה עצמאי, ומאז ועד יום מותו עסק בארגון בעלי־

המלאכה והאמנים בעיר, דאג לעניניהם המקצו־עיים, השתתף בארגון מוסדות לעזרה הדדית וכן פעיל בשטחים רבים אחרים של עניני־צבור, בהנהלת הקהלה ומוסדותיה ועוד.

כאשר נבחרה הנהלה עצמית של העיריה נבחר להנהלה כ„לאווניק" (ההנהלה היתה מור־כבת מראש־עיר פולני, סגן־רוסי ושני „לאוו־ניקים" — יהודים) וכיהן במשך שנים רבות בהצלחה בייצוג עניני־היהודים.

בשואה נרצח על ידי הנאצים בנסיבות טרגיות ביותר. נותרו שני בניו — אחד בפולין והשני עלה לארץ והשתתף במלחמת העצמאות כמארגן חיל־הפרשים.

כאשר נוסד העתון „קרעמעניצער שטימע" נתן יד — כדרכו — לפעולה ועזר בהקמתו. פירסם בהזדמנויות שונות מאמרים בשאלות־צבור, זכרונות מימי־הנעורים — מהתקופה הסוערת של 1905 ובין היתר — שירים אחדים. השירים, אשר אחדים מהם ניתנים כאן (בחלק היידיש של הספר), מתארים את חיי העמלים, והם אפייניים לנוסח של אותם הימים.

י. אוטיקר (נען)

אריה פלדמן

(1942 — 1900)

אריה פלדמן, או ליבצ'יק, כפי שהיה קרוי בחוגי מכריו, היה אחת הדמויות המעניינות ביותר של הדור היהודי הצעיר בקרמניץ. מטבעו — איש צנוע, נחבא אל הכלים, שונא את הפומבי ואת השאון הצבורי, ועם זאת היה אחד האנשים שהשפיע רבות על קבוצת בני־נוער שהיוו גרעין ער ופעיל בהסתדרויות החלוציות ובפעולה הצבורית בעיר. זכור במיוחד התפקיד שמילא בהדרכתו את „הפנה העברית" — חוג של נוער שהתקיים בשנים 1924—1929. חניכיו ושומעי תורתו השתייכו אח"כ להסתדרויות שו־נות — החלוץ, החלוץ הצעיר, השומר הצעיר — אמנם רובם בתנועת א"י העובדת, אבל היו גם בלתי־מפלגתיים ובלתי־מוגדרים והיתה גם קבו־צה אשר במרוצת הימים התרחקה מהמחנה הציוני; וכל אלה היו מזכירים בהערכה ובהערצה את האיש ליבצ'יק, אשר למרות המרחקים הגדו־לים בהשקפות שהיו לא אחת בינו לבין רבים מתלמידיו, ידע בכל־זאת להקנות לנו תורה וידיעה והנחיל לנו מערכי הכלל והיחיד היהודי.

*

נולד ב־1900, קיבל חינוך דתי־מסורתי. אביו יעקב, פקיד הקהלה היהודית, דאג לחינוך בנו אשר מראשית ילדותו הצטיין בכשרונות מפלי־אים. לאחר זמן קצר יצא מהוראת מלמדים ומורים והחל ללמוד בפני עצמו. בכוחות עצמו רכש ידיעות רבות בשטחים שונים ובמיוחד — ביהדות. היה בקיא בתנ"ך, משנה, תלמוד, ספרות רבנית וחסידית, שירת ספרד, הרמב"ם, הקבלה והזוהר וכו' וכו'. היה מצוי אצל בקורת המקרא, העמיק חקר בהיסטוריה היהודית ועקב אחר הספרות העברית החדשה, הספרות העולמית והמחשבה האירופית המודרנית.

אלה שבאו עמו במגע קרוב יותר, ידעו, כי בחור צנוע וביישן זה אוצר בקרבו מעינות של ידיעה ומחשבה מעמיקה.

כאשר התארגנו בין הנוער חוגי־השתלמות עבריים, שהגיעו לרמה ניכרת בידיעותיהם, היה ליבצ'יק הכתובת העיקרית של אדם אשר יכול היה לקדמם בלימודים ובהשתלמות. הוא הדריך כמחצית שנה את החוג „אבן־הפינה", ומשהוזמן אחר־כך לנהל את הפעולה הרעיונית ב„פינה העברית" * נענה בלב שלם, במסירות האפיינית לו, והקדיש את רוב הערבים ואת כל שעות־הפנאי לחברי החוג. נסך תוכן ורוח מיוחדת בפעולה והתמיד במשך שנים, תוך כל התמורות בחיי־החוג.

*

בשנות השלושים נסע לוילנה להשתלמות בהוראה, עמד בבחינות־גמר בסמינר למורים ושם גם הרצה בקורסים פדגוגיים של „המזר־חי". ספג את אוירת ירושלים־דליטא, נפגש

* על ה„פנה העברית" והשתתפותו של א. פלדמן ראה במדור „חינוך ותרבות".

גם עם חוגים של סופרי ועסקני יידיש, בילה רבות מזמנו בספרית סטראשון ובייו"וא.

שהה בוארשה והיה בין באי־ביתו של הלל ציטלין, אשר חש אליו קירבה רבה, עמד אחר־כך עמו בקשר ובמשך שנים החליפו דעות.

בשובו לקרמניץ החל לעבוד כמורה בבית־הספר. באביב 1933 בא בברית־הנשואין עם תלמידתו ואחת החברות הפעילות ב„פנה העב־רית" — רחל אוטיקר, אשר קשרי אהבה וריעות עמוקה שררו ביניהם במשך שנים.

נבלע בעול־החיים היום־יומי של מורה עברי, הורה בבתי־ספר „תרבות" ו„יבנה" במחוזות לובלין, ווהלין ופולין הקונגרסאית. חלם על עליה לארץ, אבל באפשרויות־העליה של אותם הימים, היה זה חלום רחוק.

תחילת מלחמת העולם השניה, ספטמבר 1939 מצאה אותו עם רעיתו רחל ובתם הקטנה בסביבות וארשה, במאַקוב־מאזוביצקי, שם שי־מש מורה בבית־הספר העברי. בדרך־נס יצאו והגיעו לקרמניץ, אשר עברה אז לתחום השלטון הסובייטי, ושם ישבו עד אשר הדביקה אותם שוב פלישת־הנאצים ביוני 1941. ביום המר והנמהר של השמדת יהודי קרמניץ נספו, כנראה, גם ליבצ׳יק, רחל ובתם, יחד עם כל בני־המשפחה.

*

איש־מידות ותרבות פנימית נאצלה היה ליבצ׳יק, מבני־העליה; נשא אתו ושמר על מיטב הערכים של האדם היהודי. הציץ לעולמות רבים, אבל לא נפגע בשלימותו הנפשית ובחתירתו המתמדת לטוב ולנעלה. איש אמונה היה; האמין בעתיד החיים ובטוב הטמון בקרקעי־נשמתו של האדם; האמין שעתידים לבוא שעות־עליה ליחיד ולאנושיות

בגלויה אשר שיגר פעם בערב ראש־השנה, באותם ימים רחוקים כתב:

„ישנו עולם הוד וזיו, ניצוץ ממנו הנפש, נכסף הניצוץ לעולמו, נכסף ונוצץ — —"

ראה ל. פלדמן בימיו האחרונים את העולמות הקודרים והאפלים ביותר של האדם. נפל האיש, כבה הניצוץ אשר בקרבו. אבל שיירי האור והא־מונה שהפיץ סביבו, ודאי נשתמרו בנפשותיהם של אלה אשר ידעוהו.

י. אוטיקר (נען)

אביגדור (זיידי) פרלמוטר

(1942—1876)

יליד וישגורודוק, עיירה קטנה במחוז קרמניץ, אך קשרי משפחה קשרו אותו לעירנו, (היה חתנו של ר׳ משולם כץ, מראשוני חובבי ציון בעירנו), ובשנת 1922 עבר לגור בקרמניץ. בעל מרץ וחוש צבורי מפותח אשר כבש לו עד מהרה מקום כבוד בפעילות הצבורית בקרמניץ. קיומו על חנות גדולה לאריגים. חשוך בנים היה, וכל מעיינו בעסקי צבור.

איש דתי, אך לא נמנה על שום מפלגה דתית, אלא על ההסתדרות הציונית הכללית. בר אורין. נעים הליכות. הגון וישר, פיקח וחריף שכל, ורבים רחשו לו כבוד. גאה היתה הופעתו לפני השלטונות בייצגו את הקהלה בקומה זקופה. כי בראש וראשונה היה בעל רגש לאומי עמוק.

לא היה כמעט מפעל ומוסד צבורי אשר זיידי פרלמוטר לא נטל בו חלק פעיל. עסקן מסור בהסתדרות הציונית וראש המשרד הארצישראלי. פעיל באיגוד הסוחרים ובבנק הסוחרים, ב„תר־בות" ובמוסדות צדקה שונים. לא ניער חצנו ממלחמה צבורית עזה נגד חוגים שהחניפו לשל־טונות ופעלו בניגוד לאינטרסים של הצבור היהודי, ובסערת־מלחמה זו נבחר בשנת 1931 ראש הקהלה, אחרי מותו של א. וויינברג, ראש הקהלה הראשון, ונהג את עניניה בכשרון ובהת־מסרות במשך שנים אחדות. עקבי ונועז בעמידתו בעניני צבור ורחוק מתככים אישיים. עסקן צבורי בעל שיעור קומה.

ניספה עם קהלתו.

אייזיק הופמן (ת"א)

משה (מישה) פרנקל

(1944—1902)

יליד קרמניץ, בנו של ר' שלמה פרנקל, בעל חנות מכלת, יהודי למדן ומשכיל. מנעוריו גדל באוירה של לימוד ועיון וסופו מתימטיקאי מובהק, סיים בקרמניץ בית ספר תיכון ועסק שנים אחדות בהוראה, בעיר ומחוצה לה. לא מצא בזה את סיפוקו ושאף להשתלם בהנדסה, ובשנת 1924 נסע לבלגיה ונכנס לטכניון בעיר גנט. בימות החול למד ובמוצאי השבוע עבד כפועל בבית חרושת כדי להרוויח לקיומו. סביבה יהודית לא היתה בעיר גנט, אך הסטו־דנטים היהודים השתדלו לשמור על קשרים ליהדות. משה פרנקל היה עובר לפעמים לפני התיבה ב„מנין" שהסטודנטים היו עורכים בחגי ישראל.

בתום לימודיו, מוכתר בשני דיפלומים, נתק־בל בתור מהנדס, מנהל המעבדה החשמלית של תחנת החשמל המרכזית של בלגיה, והתישב בגנט ישיבת־קבע עם משפחתו. (אשתו — ויטיה בת משה קרשון מרובנה, מותיקי הציונים ועס־קני „תרבות" בעיר זו). תפקיד זה היה לפי רוחו של משה פרנקל, כי ניתנה לו גם הזדמנות של מחקר והשתלמות. על אף זאת — חיפש דרכים לעלות לארץ־ישראל, ובשנת 1935 נפגש בפאריס עם פנחס רוטנברג בקשר להצעת־עבודה בחברת החשמל בארץ בתור מהנדס. המו"מ לא הביא תוצאות חיוביות — ופרנקל המשיך עבודתו בגנט.

כאשר כבשו הנאצים את בלגיה נמלט עם משפחתו לצרפת בשנת 1940 וחי חיי נדודים בהסתתרו בכפרים, כל אחד מילדיו מצא מפלט בבית אחר והוא עצמו נדד ביערות מחמת הצורר. בשנת 1944 התנדב למחתרת האנטי־נאצית וימים אחדים לאחר זה נהרג ונקבר בכפר מונבאי ליד טולוז. עם שחרורה של צרפת מידי הנאצים עלתה אלמנתו עם שלשת ילדיה הפער־טים לארץ והם מתגוררים בתל־אביב.

אחד מבני עירנו המעולים והמוכשרים. חתר להגיע לארץ — ולא זכה.

ר' גצי קלורפיין

(1942—1872)

אם היו בעירנו בתים ציוניים מובהקים, שהציונות וארץ־ישראל והעברית היו נשמת אפם, — הרי שבית קלורפיין היה אחד מהם. מה הם השמות שגצי קלורפיין קרא לילדיו: עמינדב, דוד, לאה ושולמית. הקפיד שבניו ישאו שמות עבריים תנ"כיים ומהם שמות מחו־דשים, להדגיש את הקשר עם הארץ ואת ניתוק הקשרים עם הגולה.

רתום בעול הפרנסה—בעל חנות של גלנטריה, אך רוב ענינו בעסקי ציבור, ובעיקר — בהס־תדרות הציונית ובמוסדות לטיפוח החינוך העברי. עוד בנעוריו איש „חובבי ציון", ועם הופעתה של התנועה הציונית הצטרף מיד לשורותיה והיה מנאמניה ומפעיליה. עברית ידע על בוריה והמשיך ללמוד ולהשתלם בה כל ימיו. הצטיין בסגנון נמלץ. גם בקי במכמני התלמוד.

בעל מזג טוב ומאור פנים, נאה דורש ונאה מקיים. מתרים לקרנות הציוניות, ועצמו ראשון לתורמים ובעין יפה, אף שלא היה עשיר וכל ימיו נתון בדאגות פרנסה. היה מסייע לנזקקים, גם בגמ"ח פרטיים. מעורה בחיי הציבור. בני העיר רחשו אליו אמון וכבוד, ולעתים קרובות הביאו לפני סכסוכים ובוררויות והוא היה מפשר ומשכין שלום.

בתנועה החלוצית ראה גצי קלורפיין את המקור לתחיית העם והטיף להגשמה עצמית. ציפה להזדמנות נאותה לעלות לארץ, ציפה ולא זכה. אולם „את יוסף שלח לפניו": את בניו כיוון מילדותם לארץ ישראל. בתו לאה עלתה ב־1925, ומאז נמצאת בארץ עם משפחתה. הבן עמינדב עלה אף הוא ב־1926, עשה בארץ כשנתיים, כפועל בנס־ציונה ובמושבות אחרות, חזר ב־1927 לזמן קצר לקרמניץ אך גוייס לצבא הפולני ולא היה בידו לחזור.

הבן דוד התיצב לצבא בודיוני כדי לנקום מפורעי פטלורה. גם הוא קיווה לעבור תוך נדודיו את הגבול ולהגיע בדרך זו לארץ. אולם נפל בשבי הפולנים ומת או הומת שם. לא זכה אף הוא.

כזה היה האיש היקר גצי קלורפיין, האיש שלא זכה להגשים את חזונו, ואלה תולדות משפחה ציונית בקרמניץ, משפחה שחיתה כל ימיה באוירה של ארץ ישראל, שאפה וחתרה לעליה, אך חלק ממנה בלבד זכה — יתרם נספו.

יהי ברוך זכרם.

לאה לימונציק־קלורפיין (ת"א)

הדסה רובין

נולדה ב־1912. לאחר מלחמת העולם הראשו־נה באו הוריה לקרמניץ כפליטים מעירות־הסביבה והשתקעו כאן. אביה, ר' דוד רובין, אדם בעל־מעוף ושאיפות, שקד על חינוך בנותיו ודאג להקנות להן השכלה כללית רחבה והשכלה עברית יסודית. בד בבד עם לימודיה בגימנסיון הפולני של הליציאון הידוע, למדה הדסה מילדותה אצל מורים פרטיים עברית וספרות עברית; הרבתה לקרוא והושפעה רבות משירת ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור; חיבבה במיוחד את שירי רחל ואת הביטוי החדיש של משוררי רוסיה ופולין — מאיאקובסקי, יסנין ויוליאן טובים.

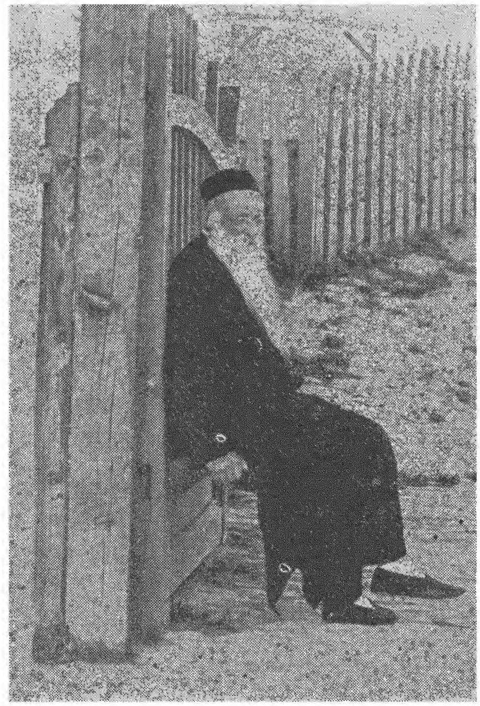
מילדותה נתגלו בה כשרונות־כתיבה והצטיינה בשיריה, שנקראו בעיקר בחוגי חבריה הקרובים. רק לאחר שנים „נתגלתה", חבריה הוציאו אחדים משיריה על אף התנגדותה הנמרצת ופרסמו אותם ב„קרעמעניצער שטימע". לשירים נענה הד רב, הם הועתקו בעתונים ספרותיים בוילנה ובוארשה ושמה נתפרסם ככוח עולה בשירת־יידיש הצעירה.

בימי נעוריה, בשנות מאורעות תרפ"ט, היתה חברה בהחלוץ ובהחלוץ הצעיר, אבל אחר כך, בשנות המשבר עזבה את התנועה עם קבוצת־חברים גדולה והצטרפה לקומוניסטים. נאסרה על ידי השלטונות הפולניים, נדונה לשנות־מאסר רבות ובשבתה בבית־הסוהר חלתה במחלה קשה.

כמה שנים שהתה בוילנה, באה במגע עם חוגים ספרותיים והושפעה מהם. שם גם הצטרפה לקבוצת הסופרים הצעירים „יונג־ווילנע" והש־תתפה בפעולתה. פעילי ספרות־יידיש תלו בה תקוות רבות. כיום היא גרה בפולין.

לאחר המלחמה השניה פירסמה שירים בעתו־נות יידיש בפולין ובאמריקה. בוארשה, ב־1953 יצא לאור ספר שיריה. השירים המובאים בספר זה, בחלק היידיש, מועתקים מהעתון „קרעמעני־צער שטימע" והם משיריה הראשונים בדפוס.

י. א.

ר׳ צבי מנחם רוכל

(1922 — 1835)

ר׳ צבי מנחם בר׳ אברהם. כך היו קוראים לו שעה שעלה לתורה. אולם אנשי העיר הכירוהו בשם „הערש מענדל״.

בזכרונם של החיים עמנו כיום מצטיירים חיי העיר כפי שהיתה בין שתי מלחמות העולם ולכל היותר — מתחילת המאה העשרים. אולם היה היתה קרמניץ אחרת, פטריארכלית, ללא מפלגות, ללא בחירות דימוקרטיות, ללא חילול שבת. אחת הדמויות הבולטות בה, אחד ממנהיגיה התקיפים ומשומרי מסורתה היה ר׳ הערש מענדל רוכל, נצר למשפחת סוחרים עתיקת־יחס ואב לשושלת ענפה, אשר שלוחותיה ברחבי תבל.

בימי שלטון הפולנים היה הרחוב בו גר נקרא על שם סלובצקי, אולם בימי הערש מענדל היה הרחוב נקרא „קאזנאטשייסקאיא״, על שם בית האוצר הממשלתי שנמצא במעלה הרחוב. ונמשך הרחוב מלמטה למעלה, מהרחוב שירוקה עד להר ווידומקאַ. מימין — החומה של הסמינר לכמרים ומשמאל — חצרות נרחבות של אמידי העיר — יהודים, רוסים ופולנים. „רצונך לשאוף אויר צח — עלה לרחוב קאזנאטשייסקאיא״ — כך היו אומרים. רחוב זה איווה למושב לו ר׳ הערש מענדל, ושם התנחלו גם כל יוצאי חלציו וכמה מקרובי המשפחה האחרים. וזה סדר הנחלות, מלמטה למעלה: ב„חנויות האדו־מות״ אשר בפינת רחוב שירוקאַ — חנות הגלנט־ריה של שמעון ביברמן, חתנו הצעיר של הערש מענדל; משמאל לרחוב — בית המלון הגדול „פאסאז׳ ״ של שמואל כהנר, נכדו; הלאה משמאל — החצר של משה ליס, חתנו הבכור, ושם גם משפחת משה רויט, מקרובי בית רוכל; ושוב משמאל — החצר הנרחבת של משה רוכל, בנו, ובחצר בתים אחדים וחנות גדולה למנופק־טורה; ושוב משמאל — ביתו של בעריש בריק, קרוב לבית רוכל ומנאמני ביתו; ולידו — בית מאיר ימפול, מקרובי המשפחה אף הוא. כל אלה היוו גוש רצוף של בתים וחצרות. וממול, מצד ימין, שוכן כבוד ר׳ הערש מענדל בכבודו ובעצמו, בבית בעל שתי קומות, בו המחסן הסיטוני לסוכר ולנרות ובו גם בית הכנסת „הפרטי״ שלו; באותה חצר — גם ביתו של יהושע רוכל, בנו. כולם חסו בצלו של הערש מענדל והיוו מעין שבט לעצמם. כל נכד מן הנכדים (ומספרם — כארבעים) הרגיש עצמו בטוב ב„חיק המשפחה״ הגדולה, והרגש המשפה־תי היה מפותח כדי יהירות.

בעל קומה זקופה והדרת פנים. זקנו הלבן והארוך יורד על מדותיו. מבטו חריף וחודר. ביטויו קולע, עתים עוקצני. פיקח ותקיף. „בעל בעמיו״. היו רגילים לראותו יושב בשער חצרו, סביבו ידידים ומכרים המגלגלים בעסקי מסחר ובעניני ציבור. בדרך כלל לא היה נוטה לוותורים. אדרבה: כופה היה את דעתו על אחרים ואינו נוטה לקבל דעתם. בלתי תלוי באחרים היה: רחוב משלו, בית כנסת משלו, בית מרחץ משלו ואפילו רב משלו.

בנעוריו עסק במסחר הסוכר. עוד לפני היות רכבת היה מפליג למרחקים לחדשים רצופים, וחוזר עם שיירה ארוכה של עגלות ובהן הסוכר בשקים וב„כובעים” כחולים. ב„זמנים החדשים” החל הסוכר להגיע בקרונות מסלת הברזל. במרוצת הזמן הוסיף למסחרו גם נרות ונייר־אריזה. קשר קשרים עם ה„לאוורה” אשר בפוטשייב, והיה מספק לה נייר לבית הדפוס ומוצרים אחרים. אז התקשר עם הגרמני היינריך פוקנר וחכר ממנו את בית החרושת לנייר אשר בכפר רודניה, מרחק של 20 קילומטר מהעיר, ובדרך זו היה בעל־תעשיה, אחד הראשונים בין יהודי העיר. ושותף עמו לבית החרושת — בנו הצעיר יהושע. ביום א׳ היו יוצאים לכפר, עושים בבית החרושת כל ימות השבוע, ולשבת חוזרים הביתה. כי לא כימים האלה הימים ההם: עשרים קילומטרים נחשבו מרחק רב, ואם כי הכרכרה עם זוג הסוסים עמדה תמיד לרשותם, הרי לא ייתכן לבזבז יום יום כוחות סוס ושעות רבות לנסיעה. ודאי שהיו „בורגנים” לפי משלוח־ידם ותפיסת־עולמם, אך מאתיים פועלי בית־החרושת חיבבו וכיבדו את בעליהם היהודים, באשר שכר העבודה היה הוגן והשתלם בזמן, היחסים היו יחסי־כבוד, והיתה דאגה לפועל הפצוע ולמשפחתו, בניגוד גמור ליחסם של ה„פריצים” הפולנים שבסביבה אל הפועלים שעבדו באחוזות ובמשרפות היי״ש שלהם.

במרחק לא רב משם, בכפר וורבה, הקימו בית חרושת לריסוק עצים אשר שימשו חומר גלם לייצור הנייר. הסביבה שופעת כולה יערות בראשית. אלה ניקנו חלקה אחר חלקה לצרכי תעשיית הניר. והנה נתגלה שבאותה וורבה טמון אוצר עצום של אדמת כבול (טארף) והוא ראוי לשמש חומר־הסקה לבית החרושת. נרכשה חלקת אדמה גדולה ופותחה תעשיית הכבול בהיקף רחב. מאות פועלים הועסקו במפעלים אלה ומאות מאכרי הסביבה הועסקו בהובלה. וכך הפכו הבעלים היהודים של בית החרושת לנייר הערש מנדל ובנו יהושע, שליטיה האמיתיים של הסביבה כולה. היטב חרה הדבר לנסיך טרנבסקי ההולל, בעל האחוזות של הסביבה ההיא, בראותו כיצד הוא יורד ואלה עולים; הוא נאלץ למכור מנכסיו כדי לסלק את „חובותיו” שחב במשחק הקלפים, ואלה עושים עושר ומתבצרים משנה לשנה; הוא שנוא על אכרי הסביבה וליהודים האלה הם הוגים חיבה. מתוך חרון החל להתאנות להם, עורר משפטים נגדם, אולם הם התגוננו בגאוה ובתקיפות ואף פגעו ביריבם. כשנות דור שלם היתה נטושה מלחמה גלויה ועזה בין בית טרנבסקי מזה, האב והבן, ובין בית רוכל מזה, האב והבן.

ענפי המסחר שבידי הערש מענדל פרצו ורחבו, אך מעולם לא שיקע עצמו כולו בעסקי המסחר בלבד ותמיד היו מעייניו נתונים גם לצרכי ציבור. מפלגות טרם היו אז, אך היו פלגות, חסידים ומתנגדים, משכילים ואדוקים. הערש מענדל נמנה עם האדוקים הקיצוניים כל ימי חייו, ללא רתיעה וללא פשרה. יהודי למדן ובר אוריין. היה קובע עתים לתורה בוקר לפני עלות השחר. בראש וראשונה ראה לבצר את המוסדות הדתיים, בתי־כנסיות, תלמוד־תורה רבנים, שוחטים; לאחריהם — מוסדות צדקה ועזרה לעניים. היה דורש מאחרים, תובע בתוקף מבעלי היכולת, אך קודם כל היה מקיים בעצמו. היה תורם למפעלים שונים ביד רחבה ובנפש חפצה. כאשר נשרף בית־המרחץ הישן התאזר להקים בית־מרחץ חדש, והוא הראשון תרם סכום גדול והתרים אחרים, ותוך זמן קצר נבנה מחדש מוסד זה. הוא הדין במוסדות ציבור אחרים. היה מרבה לתת „צדקה” גם באופן פרטי, לידי הנצרכים במישרין, לרוב בדרך של „מתן בסתר”. בערב פסח היה ממלא את מרתף ביתו תפוחי אדמה, ועניי העיר היו פונים אליו והוא היה קיצב לכל אחד לפי שיקול דעתו. „רד למרתף ותמלא לך שני שקים תפוחי אדמה”. לעומת זאת כאשר נדרש לתרום ליסוד בית־הספר למסחר (והלימוד בו היה כרוך בחילול שבת ובהרחקת החניכים מלימודי היהדות) ענה לעסקנים שפנו אליו: הריני תורם סכום כפול מזה שאתם דורשים ממני ובלבד שביה״ס לא

יקים. במשך תקופה ארוכה היה גם המקשר והשתדלן כלפי השלטונות מטעם העדה היהודית, חבר בעיריה בתקופתה הקדומה, על אף מיעוט ידיעתו בלשון הרוסית. בזכות שכלו הבהיר והחריף, הליכותיו ועמידתו הגאה, היה מכובד על השלטונות ודבריו היו נשמעים.

לאחר מות הרב ר׳ וולולי הסתבך במחלוקת קשה, כאשר סירב להכיר ברב מפטריקוב בתור רב העיר. אעפ״י שרוב הציבור נהה אחריו, הביא מקורילוביץ את הרב יצחק הליר והיטה אחריו חלק ניכר מיהודי העיר. וכך נפלגה העיר בשל רב. אין ספק שבעסקנותו הציבורית הוכיח תקיפות ולפעמים גם שרירות, ואכן עקב פולמוס זה עזב, הוא וכל משפחתו הענפה אתו את בית־הכנסת של החסידים, באשר רוב המתפללים בו נטו אחרי הרב מפטריקוב, וייסד בביתו בית־כנסת משלו שהתקיים כמה עשרות שנים.

והנה הגיעו ימים חדשים ואתם זמירות חד־שות: חבת ציון, ציונות, ספרות עברית, „בונד״ וכדומה. הירש מענדיל התנגד בעקביות לכל אלה ההידושים, ולא זז מעמדתו זו עד סוף ימו. עוכרי ישראל היו בעיניו. והספרות העב־רית? דברי הבאי. בתקיפות לוחם הוא בכל אלה, ללא ליאות אך גם ללא הצלחה. יתר על כן: בבית נבעה הפרץ. נתגלה, שכלתו שפרינ־צה, אשת יהושע, נוטה אחר הציונות וקוראת בספרי השכלה. והנה מתבגרים הנכדים והם נתפסים אחד אחד מי לציונות, מי לאידישיזם ול„בונד״, מי לספרות הרוסית ולהשכלה כללית. ובכור הנכדים, הוא דוד רוכל, החל לגלח את זקנו... נקראה מועצת משפחה, ומקיוב הובהל ר׳ שמעון הנדלרפל, בן דודו של הירש מענדיל, יועץ המשפחה בענינים נכבדים. פורץ הגדר הצעיר נקרא לבוא לפניו, ודברי כבושין נשמעו באזניו. הוא תיקן דרכו לזמן מה, אולם אחר כך שב לסורו וברבות הימים הצטרף ל„בונד״ ועסק ב„מעשה־ביכלעך״ בלשון אידיש וכדומה.

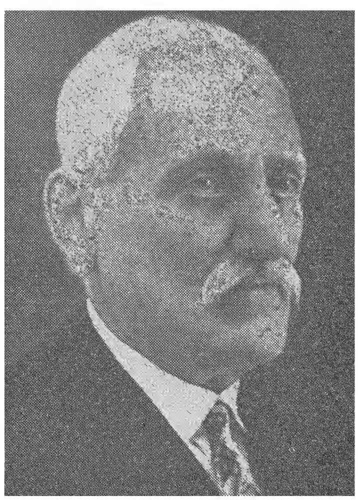
המבצר החל להזדעזע. אלה בכה ואלה בכה. שתים מהמשפחות (בית יהושע רוכל ובית בי־רמן) נתפסו לחלוטין לציון, מראשי המדברים בתנועה זו בעיר ועלו לארץ עם הראשונים. יתר שתי השלוחות (משפחת ליס ומשפחת משה רוכל) הלכו בדרכים אחרות, אך גם הם סטו מדרך המסורה.

לא טובות היו שנותיו האחרונות של הירש מענדיל. צאצאיו לא הלכו בדרכיו. בשנת תרפ״ב נאסף ר׳ צבי מנחם רוכל אל עמיו זקן ושבע ימים. אתו ירד אל קבר שריד נאה וגאה של הדור הישן.

ק. ל.

מיכאל שומסקי

(1928 — 1857)

חמשה בנים ובנות נולדו לדוד ולפרידה שומסקי, שלושה מהם התיישבו בקיוב (יצחק, דבורה פאטין ורבקה גראָבאָן), ורק שנים נשארו בקרמניץ; ליב שומסקי הבכור ומיכאל הצעיר. מכאן הקשרים ההדוקים שהיו לענף הקרמניצאי של המשפחה עם העיר הגדולה והמשכילה קיוב, הן קשרי עסקים והן קשרי חברה וציבור. ההשכלה שניתנה לילדים היתה ממוזגת, גם

יהודית מסורתית וגם כללית, ושפת הדיבור בבית היתה יידיש ורוסית. האם היתה ידועה בין מכיריה הן בתור פריידה שומסקי והן בתור פאניה בוריסובנה. אשה נבונה ובעלת אופי. אחרי מות בעלה ניהלה את העסקים, בשותפות עם שני הבנים שבקרמניץ, לייב ומיכאל, שהק־פידו מאד על כיבוד אם, ומדי שבת התכנסו הבנים עם הכלות וגם הנכדים בביתה להדלקת נרות וסעדו על שולחנה בליל שבת.

מיכאל שומסקי למד בנעוריו ב„חדר". אחרי כן גמר את בית הספר לרבנים בז'יטומיר — מוסד ששימש בימים ההם מרכז להפצת השכלה כללית בין היהודים והכשיר דור של רבנים־מטעם לקהלות ברחבי רוסיה.

אך מיכאל לא פנה לרבנות אלא למסחר ולעסקנות ציבורית במובנה הרחב. בשנת 1888 נשא לאשה את נַדיה בת אברהם לבית מידנסקי מזאַסלאַב, ונולדו להם שני בנים: זאב (ווליה), כעת בתל־אביב ובת.

משפחת שומסקי היתה אמידה למדי, עד שנת 1914 החזיקו בידיהם את התחנה העירונית של מסילת הברזל הדרומית־מערבית. כן היה להם בנק פרטי, בית־מסחר סיטוני לסוכר, וגם ברי־כות־נפט ליד תחנת הרכבת. רוב עסקיהם ניהלו במשותף.

בגיל צעיר עלה מיכאל, או כפי שנקרא בפי בני העיר, מיכאאיל דאַווידאָוויטש שומסקי, על הבמה הציבורית ושירת נאמנה את עדתו, לפי דרכו, עד יומו האחרון ממש, במשך עשרות שנים. מעורה בציבור היהודי על כל שכבותיו, אולם בעיקר בחוגי בעלי־הבתים והמשכילים, ובו בזמן מעורה גם בחברה הרוסית והפולנית וקשרים טובים לו עם השלטונות.

פעילותו הציבורית היתה רבת־פנים: לא היה בעיר מפעל ציבורי חשוב שלא ניהנה מהדרכתו ומיזמתו. במשך עשרות שנים חבר העיריה, הן בימי הצאַר, הן לאחר המהפכה והן בימי הפולנים.

שימש בדרך כלל נציגה הקבוע של העדה היהודית כלפי השלטונות, בכל תהפוכותיהם וגלגוליהם. בימי הפולנים ייצג את העיר בסיים המחוזי (סיימיק). אין לומר שהיה בעל הלך־מחשבה דימוקראטי מובהק. לאחר המהפכה, כאשר עלה על במת הציבור דור עסקנים צעיר ועמו סגנון חדש של חיי ציבור כגון אסיפות, בחירות, הצבעות וחידושים דומים, היו לא מעט התנגשויות בינו, נציג האסכולה הישנה של העסקנים המוכרים בתוקף פעולתם ואישיותם, לבין אנשי המהלך החדש, הדימוקראטי. אולם תוך זמן לא רב סיגל לעצמו את הסגנון החדש ותפס עמדה מרכזית בחיי הציבור בכל המשטרים שהתחלפו. נאמנותו לעדה, מסירותו ואף כשרון־המנהיגות שהיה מחונן בו, חיפו על ליקוייו והעלו אותו שוב על במת הציבור כאישיות מרכזית.

ב־1904 יזם וייסד בעיר, יחד עם חברו ישראל מרגלית, בית ספר תיכוני למסחר, להעלאת רמת השכלה של ילדי היהודים. שפת ההוראה היתה כמובן רוסית, ואף רוב התלמידים היו רוסים, לפי חוקי הימים ההם. הוא שיקע בדבר הרבה מרץ וכשרון עד אשר קם המוסד, וגם אחרי זה התמיד ולקח חלק פעיל בהנהלתו.

כאות הוקרה בעד מפעלו זה הוענק לו ע"י שר המסחר טימיריאזיב התואר „אזרח נכבד לדורותיו".

בו בזמן טיפל הרבה בהקמת בית ל„תלמוד תורה" והיה מגבאי בית הכנסת הגדול, וכן ממיסדי ה„חברא קדישא" וחברת „נושאי המי־טה", כדי להסדיר את טקס הקבורה ולהפסיק את החזיון המביש של סחטנות והתעללות במקרה של מוות.

יחד עם ראובן גולדנברג ייסד את האגודה לאשראי הדדי — הנסיון הראשון של באנק קואופרטיבי בעיר קרמניץ, שסייע לביצור מע־מדם של הסוחרים הזעירים ושל בעלי־המלאכה. בשותפות עם השופט לשעבר פוקרובסקי ועם מוזיה ברץ, פיתח שומסקי בשנים האחרונות מיכרה של כבול (טאָרף) בקרבת העיר.

גבה קומה, יפה תואר, הדור בלבושו, מקלו בידו — כך הורגלו בני העיר לראותו יום יום

במשך עשרות שנים כשהוא מהלך בין המוסדות והמשרדים השונים בעסקי ציבור, טיפוס נאה וגאה של „עוסק בצרכי ציבור באמונה" מדור־המשכילים הקודם.

שומסקי לא היה אדוק כלל, אולם היה מבקר בבית הכנסת ומטפל בנאמנות גם בסיפוק צרכי הדת של הקהלה. היה מקפיד שלא לנסוע בשבת בתוך העיר, ואם הזדמן לו להגיע ברכבת בשבת, היה נכנס העירה מתחנת הרכבת ברגל. כן הקפיד לומר „קדיש" אחרי אמו (נפטרה 1912).

אור ליום 11 באוקטובר 1928 נערך בעיר נשף מפואר לכבוד עשר שנות עצמאות פולין. מאליו מובן, שגם מיכאאיל דאווידאָוויטש היה בין החוגגים, ואף רקד עם האשה היפה ביותר שהיתה שם (יהודיה מומרת, אשת מפקד המש־טרה הפולני), והוא אז בן 71 שנה. אולם עדיין כוחו עמו לייצג את העדה היהודית, לעסוק בצרכי ציבור וגם להיות איש־חברה. בשובו הביתה, בשעה 3 לפנות בוקר, תקפו שבץ לב וכעבור שעה קלה מת.

בני העיר ונציגי השלטונות ערכו לו הלויה מפוארת, כל המוסדות, החנויות ובתי־המלאכה נסגרו לאות אבל, אלפים נהרו אחרי מיטתו.

לכאורה אפשר לומר: יהודי מתבולל. אולם הנכון הוא, שהיה „יהודי" יותר מאשר „מת־בולל", בשנים האחרונות נתקרב יותר אל המוני העם. היה קשור בכל נימי נפשו לעדה היהודית של קרמניץ, וניהלה בחכמתו ובמסירו־תו עשרות בשנים.

אכן, ציוני לא היה, את בניו חינך כמובן על השפה והתרבות הרוסית, עם זאת גברה גם אצלם „הנקודה היהודית", ובנו ווליה הגיע לארץ לאחר גלגולים רבים והשתקע בתל־אביב בתור מהנדס, פעיל ב„ארגון יוצאי קרמניץ".

ואשרי האיש שומסקי, שמת בזמן ועיניו לא ראו באבדן קהילת קרמניץ אשר לשגשוגה עמל כל ימיו.

י. ר.

ד"ר זלמן שיינברג

מי מאתנו, שרידי קהלת קרמניץ, לא יזכור את היהודי היקר הזה שבמשך שנים רבות — ובפרט בעשר השנים האחרונות שלפני השואה— תפס מקום מרכזי בציבוריות היהודית בקרמניץ? דומה, שלא היה אף שדה אחד של עבודת ציבור, אשר ד"ר ז. שיינברג לא השתתף בה בכל להט נשמתו. הוא היה ממעצבי דמותה הציבורית של עירנו.

זכיתי לעבוד כמה שנים במחיצתו ולהכירו מקרוב. יהיו־נא משפטים מעטים אלה נר זכרון לנשמתו הטהורה.

ד"ר ז. שיינברג שגמר את חוק לימודיו בוינה בתור רופא סטומטלוג, היה ידוע כאחד מגדולי המומחים במקצועו. רבים מרופאי הערים והעיי־רות בסביבה היו באים אליו להועץ עמו במקרים של טיפול רפואי מסובך, ותמיד היה מוכן לעזור בעצה והדרכה. שמו הלך לפניו והיה מקובל על האוכלוסיה היהודית והנוצרית, ורבים מפקידי הממשלה ובעלי אחוזות בסביבה ומערים אחרות היו באים להתרפא אצלו, אם כי לא חסרו רופאים נוצרים במקומם.

בעל קומה בינונית, עינים בהירות ומחייכות ושפם צהוב עבות, כולו שופע חיים ומרץ ומשרה רוח טובה על כל שבא במגע עמו בנועם הליכותיו ובמזגו הטוב. כל מפעל ציבורי הצלחתו היתה מובטחת אם ד"ר שיינברג השתתף בביצועו. ואמנם הרבה מזמנו הקדיש לעניני הציבור. כציוני ותיק התמסר בכל לבו לעבודה מעשית וארגונית בהסתדרות הציונית.

ביזמתו הוקם ועד עירוני בין־מפלגתי לשם פעולה משותפת למען קרן קיימת וקרן־היסוד, בי"ס „תרבות", ספריה, קיום הרצאות וכו'. שנים אחדות שימש יו"ר הועד הזה. בהיותו חבר מועצת העיריה היתה הופעתו בה אומרת כבוד ואצילות יהודית. כשליח ציבור נאמן, נאבק באומץ לב נגד כל קיפוח זכויותיה של האוכלוסיה היהודית. עם זאת היה פעיל מאד בחברת „טאז" ומפרסם מאמרים רבים בשאלות היגיינה ובריאות. לעתים תכופות היה מופיע לפני הציבור בהרצאות־הסברה על מחלות שונות והדרכים להימנע מהן.

רב־גוונית ופוריה היתה עבודתו של ד"ר זלמן שיינברג למען הציבוריות היהודית בקרמניץ, וזכרו ישאר בלב כל מוקירי שמו.

סוניה רדזינוביץ־אקסל
(מחנה ישראל)

מאיר שַמשונ׳ס

כינויו של ר' מאיר ברנשטין, ממקורביו ותלמידיו של הריב"ל. לפי המסופר — אדם ללא־השכלה, לגלגן והומוריסט מטבעו, כתב ביידיש סטירות רבות על חיי־היהודים ואורח־חייהם. בעיר הילכו עליו ומשלו בדיחות ומעשיות רבות. ידוע היה כאפיקורס המלעיג על חומרות דתיות. ראש־שיבה לו עם תלתלים, ללא־כיסוי, מגולה, היה יוצא ונכנס לביתו של הריב"ל. יחסי טינה ורוגז שררו בינו ולבין אנשי הקהל. התפרנס על בית־מ ס ח ר ליינות.

מכתביו נשמרו אצל מרת רבקה אוטיקר ז"ל, ונמסרו על ידה לבניה ארבע יצירות בחרוזים, כתובות בעצם ידו — והן: 1) אַ פריקאַז פאַ צעלאַי אימפעריע און אַ תירוץ אויף די פיר קשיות (צו לכל האימפריה ותירוץ לארבע הקושיות). 2) ר"ח אלול אויפן הימל אַ יריד... (בראש חודש אלול, בשמים — יריד...). 3) דער יידישער בעל יחוס (בעל־היחוס היהודי). 4) אשה רעה מר ממות.

אלכסנדר רוזנטל ז"ל, העתיק את הדברים מכתבי־היד ופרסמם בשעתם ב„קרעמעניצער שטימע".

כתביו קודם לכן לא התפרסמו בדפוס והיו, כפי הנראה, מתהלכים מיד אל יד, ויצירות אלו הם ההעתקים היחידים שהגיעו לידינו. התיאורים שבהן אפייניים ביותר לאורח־החיים של יהודי־קרמניץ בתקופתו.

י. א.

עולי קרמניץ בישראל

י. ר.

חלקם של יוצאי קרמניץ בבנין הארץ

מספרים

ספר הכתבות של „ארגון עולי קרמניץ" מכיל 364 שמות, ויחד עם אלה אשר כתבותיהם אינן ידועות מגיע מספרם של בני העיר אשר בארץ ל־400 ועם בני המשפחה מונה „לאַנדסמאַנשאַפט" זה כ־1000 נפש ומעלה. גרים הם במקומות אלה:

בתל־אביב ופרבריה	140
בחיפה רבתי	90
בירושלים	25
בחדרה	20
בעפולה	20
ב־18 קיבוצים שונים	50
במושבות, ישובי עולים ומקומות שונים	55
ס"ה	400

אין ספק שעלו לארץ הרבה יותר ממספר זה — אולי כ־600 בתי אב — אלא שחלק מהעולים עזבו אחרי כן את הארץ ומהם שנפטרו במרוצת השנים או שנפלו במלחמת השחרור ובמאורעות הדמים. כן מן הראוי לציין שהנכונות לעלייה היתה אף היא גדולה הרבה יותר מן העליה בפועל, אלא שהגבלות העליה צמצמו את האפשרויות לעלות.

גלי העליה

אין בידנו ידיעות על חלקם של יהודי קרמניץ בעלית החסידים לפני 150 שנה. אולם לאחר שעיר זו שימשה אף היא קן לתנועת החסידות, יש להניח שבודדים מיהודיה נגרפו עם עליה זו. עד כמה שידוע לנו, לא נטלו יהודי קרמניץ חלק בעליה הראשונה, ובייסוד המושבות הותיקות. האחד שעלה לארץ באותו זמן, בשנת 1893, היה ד"ר טוביה הינדס, הוא עבד שנים אחדות כרופא בירושלים ומחמת מחלתו נאלץ היה לחזור והתיישב בוורשה.

בעליה השניה, עליית הפועלים בשנים 1904—1914, נגרפו רבים מהעיירות הסמוכות לקרמניץ, כגון: ברסטצקי, ברמלי ועוד, והיו בין כובשי העבודה במושבות ומייסדי הקבוצות החקלאיות הראשונות. אולם מהעיר קרמניץ עצמה עלו אז רק בודדים, מהם שנשלחו ע"י הוריהם ללמוד בארץ ומהם שעבדו בתור פועלים במושבות. הם קיימו קשרי מכתבים עם חבריהם וליבו את השאיפה לעליה. עם תום מלחמת העולם הראשונה ומלחמת האזרחים, התארגנה קבוצת חלוצים ראשונה שעלתה במאורגן בהתחלת שנת 1921.

אחריה המשיכו לעלות בודדים וקבוצות קטנות, הן מבין חברי „החלוץ" והן מחוגים עממיים. אחרים. ב„תקופת גראבסקי" גברה העליה של משפחות, בעלי מלאכה וחנוונים זעירים שלא ראו לעצמם עתיד בפולין. בו בזמן התרחבו תנועות „החלוץ" ו„השומר הצעיר", והקיפו מאות רבות מבני הנוער, מהם פרצו לעלות ואף הגיעו לארץ מדי שנה עשרות חברים. נאבקו עם הגזירות, חיבלו תחבולות שונות והגיעו למחוז חפצם. רובם עברו לפני כן הכשרה בקלוסובה ובמקומות אחרים, וכוונו מלכתחילה לקיבוצים מסויימים. כמרכזי משיכה לחלוצים מקרמניץ שימשו אז בעיקר הקיבוצים יגור וגבעת השלושה. בתקופות ידועות היו בכל אחד מהם עד 30—40 איש מבני קרמניץ. חלק מהם עזב אחרי כן, אך גם כיום נמצאים בקיבוץ יגור קרוב ל־20 איש מבני העיר. לעומתם התרכזו כמה עשרות משפחות מעולי קרמניץ בעפולה והיו בין מייסדיה, אחדים מהם כוננו לעצמם משקים חקלאיים בעיר ובסביבתה, אחרים עסקו במסחר ובמלאכה.

בתחילת העליה השלישית נוסדו בארץ כמה נקודות חקלאיות ע"י עולי עיר אחת (כגון קרית ענבים ע"י עולי קמניץ־פודולסק, גבת ע"י עולי פינסק וכדומה). מספרם וכוחם הארגוני של החלוצים שעלו מקרמניץ לא הספיקו כדי לייסד נקודה מיוחדת, גם לא היתה ביניהם שאיפה להתבדלות. אולם הם לקחו חלק פעיל בכמה יישובים ומפעלים. בתקופה הראשונה — בגדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור בראש העין, אחרי כן — בייסוד תל יוסף, „חברת בנין" בתל־אביב, (התגלגלה אחרי כן ל„משרד לעבודות ציבוריות ובנין" ושימשה בסיס לייסוד „סולל בונה"), בייסוד „חרות" — קואופרטיב לאינסטלציה סניטרית ועוד. בשנים הבאות רוכזה העליה החלוצית — כאמור — ביגור ובגבעת השלשה, ורישומה ניכר שם גם כיום.

פגישת יוצאי קרמניץ בתל־אביב
אַ צוזאַמענטרעף פון קרעמעניצער לאַנדסלייט אין תל־אביב

עם תום מלחמת העולם השניה החלו נוהרים לארץ השרידים מבני קרמניץ שהיו נפוצים בקצוי רוסיה ובמקומות אחרים. מעריכים, כי כמחצית מאנשי העיר הנמצאים כיום בארץ נמנים עם העליה החדשה. הם התיישבו בעיקר בערים, וחלקם — בישובי עולים (לוד, רמלה) ובמושבות. חלק ניכר מהם נמנו עם התנועה החלוצית, אלא שלא עלה בידם לעלות לפני המלחמה והגיעו רק עתה, לאחר גלגולים רבים, אחרים לא היתה להם בעבר זיקה מיוחדת לארץ ישראל והגיעו עם זרם העליה ההמונית.

ארגון עולי קרמניץ

בשנת 1947 נוסד בארץ ה„לאַנדסמאנשאפט", הוא „ארגון עולי קרמניץ בישראל". לפני כן לא היה ארגון זה קיים וגם לא הורגש הצורך בו. העולים מקרמניץ התערו בכל רמ"ח אבריהם בחיים החדשים, הם צפו לקראת העתיד יותר מאשר לעבר, לא התפנו לזכרונות על ימים שעברו וגם לא נתנו דעתם לקיים במאורגן קשרים עם חברים שנשארו בקרמניץ. הלך־רוח זה השתנה כאשר הגיעו הידיעות על חורבן העיר וכאשר החלו להגיע לארץ ראשוני השרידים מבני העיר. צפו וגאו זכרונות העבר, גברו הגעגועים, הצער והכאב כוססו בלב. הרגשות אלו חיפשו פורקן ובטוי לעצמן. אחדים מבינינו החלו להעלות בכתב מזכרונותיהם על העיר, גם פרסמו אותם בבמה בטאונים („ילקוט ווהלין", „גזית", „על המשמר" ועוד), ונתהדקו הקשרים בין בני העיר שבארץ. הם החלו להיפגש יותר איש עם רעהו, לשאול לידיעות על נסיבות החורבן, ללקט ידיעות על הנשארים. והיה צורך נפשי להקים כלי ארגוני לשם ליכודם של שרידי העיר, הותיקים והחדשים, וגם כדי לסייע במידת האפשר לקליטתה החברתית והכלכלית של העליה החדשה. נתארגנה קבוצה יוזמת בתל־אביב, קבוצה מקבילה לה בחיפה ובשנת 1947 נוסד הארגון. מדי שנה מקיימים אזכרה לבני העיר שהושמדו, ביום השנה לחורבן, הוא 14 באוגוסט, ומאות אנשים מתכנסים אז מכל קצוי הארץ לבכות את החורבן ולהפגש איש עם רעהו. מחזות נרגשים מתרחשים: אלה בוכים ואלה צוהלים, אלה מתנשקים ואלה דואבים. זכרונות, שמות, רחובות, בתים, צפים ועולים בזה אחר זה. גם לאחר טקס־האזכרה הרווי דמעות עוד שוהה הקהל זמן רב יחד ומתפרק מן המעיק עליו.

הארגון מקיים גם פגישות חברותיות בהזדמנויות שונות, בבוא אורח מחוץ־לארץ וכדומה, לפעמים בהיקף ארצי ולפעמים לכל עיר לחוד. במידת־מה נעשית גם פעולה של עזרה הדדית, באמצעות הקופה של גמ"ח הקיימת ליד הארגון, וחברים שמצבם דחוק נעזרים בהלואה או בסעד. כן ניתנת הדאגה לסידורם בעבודה של העולים החדשים מבני העיר, בעזרתם של חברים שונים.

קיומו של הארגון הביא ל„קירוב הלבבות" בין בני העיר שבארץ ולטיפוח עזרה הדדית בדרכים שונות, והעיקר: העולה החדש המגיע לארץ מוצא לו מהר את דרכו לבני העיר האחרים ואינו נתון להרגשת בדידות. לשם חיזוק הדפוסים החיצוניים של הארגון ויצירת אמצעים כל שהם הונהג גם מס חדשי, אולם הוא לא נקלט והגבייה איננה סדירה.

בשנתיים האחרונות מתרכז הארגון בעיקר מסביב למפעל הוצאת „פנקס קרמניץ" שהושקעו בו מאמצים רבים. על הפרק נטיעת חורשה ב„יער הקדושים" לזכר קהילת קרמניץ.

ההרכב הסוציאלי

במה עוסקים ארבע מאות המשפחות של עולי קרמניץ שבארץ — מה מצבם החמרי ומעמדם החברתי? כ־60—70 עושים בחקלאות: בקיבוצים, במושבי עובדים ובמושבות.

מסיבת יוצאי קרמניץ בתל־אביב
אַ מסיבה פון קרעמעניצער לאַנדסלייט אין תל־אביב

חלק גדול — פועלים בתעשיה, בבנין ובענפי מלאכה שונים. מספר ניכר — בעלי מלאכה עצמאיים ובעלי מפעלים תעשייתיים קטנים. מיעוט לא גדול עוסק במסחר, וכמה עשרות — בפקידות ובמקצועות חפשיים. רק בודדים — מחוסרי אחיזה כלכלית. הרוב המכריע מסודרים בעבודה קבועה, חלק ניכר — אף מבוססים מבחינה כלכלית. ויש גם שהגיעו לאמידות. בחיפה למשל מצויים 80—90 משפחות יוצאי קרמניץ. מהם כ־15 בעלי מפעלים עצמיים במלאכה ותעשיה, אחדים עובדים בפקידות, אחד — במסחר, וכל השאר — פועלי תעשיה, בנין, רכבת, ורובם — פועלים מקצועיים. הרי לפנינו הרכב סוציאלי שיש לברך עליו. בירושלים, לעומת זאת, רב יותר מספרם של העוסקים בפקידות. בתל־אביב תמצא מבני קרמניץ עובדי רפואה, הוראה, חלק ניכר — בפקידות, אולם הרוב עובד גם כאן בתעשיה, במלאכה ובבנין, הן כפועלים והן כבעלי מפעלים. אם נעלה בזכרוננו את ההרכב הסוציאלי הרגיל של יהודי קרמניץ, ונראה איזה תהליך מבורך של פרודוקטיביזציה עבר על מאות משפחות אלו עם השתקעותם בארץ. חברינו שבאמריקה שולחים מפעם לפעם חבילות מזון לבני העיר אשר בארץ, אך רובם המכריע אינם זקוקים לכך וסולדים ליהנות ממשלוחים אלה. חלק מהמשלוחים לחיפה הוחזר משם לתל־אביב, הואיל ואין בחיפה נזקקים לעזרה בין אנשי קרמניץ. יחידים מבני העיר הגיעו למעמד של עשירות. כקבלני־בנין ובעלי תעשיה. אחדים תופסים עמדות־מפתח בניהול מפעלי ציבור.

בסיכום ניתן לומר כי בני קרמניץ נענים לבנין הארץ כמלוא יכולתם. וזו אינה מעטה. טבעי הדבר, שלעמדות בולטות הגיעו בעיקר אנשי העליות הקודמות, אך במובן הביסוס החמרי „התקדמו" העולים החדשים יותר מחבריהם הוותיקים.

פגישה עם אורחים מארה"ב, יוצאי קרמניץ, יצחק וקמן ורעייתו
אַ צוזאַמענטרעף מיט געסט פון אַמעריקע, קרעמעניצער לאַנדסלייט, יצחק וואַקמאַן און פרוי

במלחמת השחרור

גם למלחמת השיחרור נתנו בני קרמניץ את חלקם, נלחמו בחזיתות שונות אף הרוו בדמם את שדות ישראל. חרותים בזכרוננו השנים שנפלו ביגור בימי המאורעות (הינדה פישמן, שמואל דישל), אליעזר דובקירר שמת בקדחת בגבעת השלושה, ישראל גולדנברג שנפל כנוטר בתל מונד, שמואל קוילר שנפל ביד מרדכי.

בחיים הפוליטיים

לעומת זאת לא התבלטו בני עירנו בחיים הפוליטיים בארץ. ודאי, כל אחד הוא חבר למפלגה או נוטה למפלגה מסויימת (רובם המכריע — למפלגות הפועלים). אולם כמעט לא תמצא עסקנים מפלגתיים בין אנשי קרמניץ שבארץ. אולי מן העניין לציין, שגם בקרמניץ עצמה היו הסתדרויות החלוץ והשומר הצעיר חזקות לאין ערוך מסניפי המפלגות של א"י העובדת. הם שמו מעיינם במעשה ההגשמה יותר מאשר בדיונים אידיאולוגיים. הרי לפנינו קו הנטוי מהעיר שבגולה אל בני העיר שבארץ.

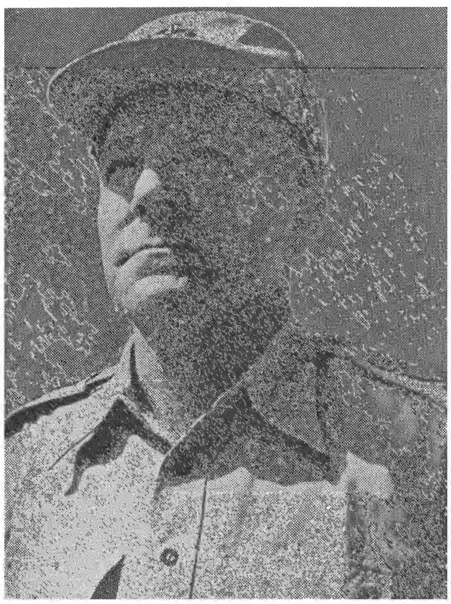
תפוצות קרמניץ שמחוץ לישראל

רובם של שרידי קרמניץ מרוכזים בשלוש ארצות: באמריקה הצפונית, בארגנטינה ובישראל. את מספר המשפחות שהיגרו במרוצת השנים לארצות הברית אומדים ב־1000 עד 1500, ולארגנטינה דיגרו כ־200 משפחות. מלבד אלה נפוצים בני העיר בארצות אחרות, כיחידים ובקבוצות קטנות, מהם ברוסיה הסובייטית ובפולין, ומהם בארצות המערב: צרפת, אנגליה ועוד. בארצות הברית ובארגנטינה קיימים ארגונים של יוצאי קרמניץ והארגון הישראלי מקיים עמם קשרים בדרכים שונות: קבלות פנים ופגישות עם נציגים־אורחים המבקרים בארץ, חילופי מכתבים וכו׳. בשנים האחרונות נתהדקו הקשרים אתם בפעולה המשותפת בהוצאת „פנקס קרמניץ".

ד״ר דוד לאזאר

האלוף יוסף אבידר (רוכל)

חדר עבודתו במטה הכללי של צבא הגנה לישראל. צנע חמור ביותר, ללא שמץ של ברק חיצוני, ללא פאר ושטיחים. לפי מיטב המסורת של ימי ה„הגנה" והמחתרת: פשטות וחסכון. בריחה מכל רצון „לעשות רושם", מכל נטיה לסנוור עינים. במטה — כמו בשדה, באג״ם (אגף המבצעים) — כמו במטה קרבי: שולחן שדה, שמיכה צבאית, כסאות מתקפלים — ומפות. ומתיחות של עבודה, ריכוז של מחשבה ושליטה על העצבים — זה העיקר.

הדרך לאגף המבצעים שבמטה הכללי הובילה מנצרת ומירושלים, מן ה„בית האדום" בתל־אביב, משדות אימונים ומקורסים למדריכים, מן ה„מצודות" בצפון הארץ ומאחת־עשרה הנקודות שבנגב, אך ראשית הדרך — בקרמניץ שבווהלין, שהיתה עיר גלו־תית יוצאת דופן במקצת: היהודים שבה — לא פחדו מהגויים. גם בימים הקשים ביותר, ימי מהפכה ומלחמת אזרחים, ומעבר מידי שלטון וממשטר למשטר — מן ה„אדומים" ל„לבנים", ומן האוקראינים לפולנים, בימי מלחמת העולם הראשונה ואחריה — לא היה פוגרום בקרמניץ. הנוער היהודי שלה למד קוממיות יהודית ועמידה גאה כלפי כל צר ואויב. העיר נמצאה בימי המלחמה בתוך החזית ממש: צבא הגנראל ברוסילוב הקים עמדה בימי האופנסיבה הגדולה, בחצר של משפחת רוכל, ליד הבית ממש עברה החזית. צבאות פטליורה היו שם וכנופיות ה„הטמאן" סקורו־פאדסקי, — ובידי היהודים היה נשק והם ידעו להתגונן בפני הפורעים.

יוסף רוכל, הצעיר בין חמשת הבנים, קיבל אימון צבאי בהיותו ילד בן תשע. באותה חצר גר „פלדפבל" (סמל) בצבא הצאר שמרוב שיעמום לאחר שיחרורו מן הצבא, נתן הדרכה צבאית לילדי הסביבה — כדי לא לצאת מן ההרגל. לימד אותם תרגילי־סדר ואף שימוש בנשק, וגירסה ילדותית זו לא עברה בלי השפעה על הנער. „גירסה" אחרת, מקובלת בין ילדי ישראל שבגולה בדור הקודם, כמעט שלא היתה: יוסף רוכל לא למד מעולם ב„חדר" ועל אחת כמה וכמה — לא היה ב„ישיבה". עברית היתה כמעט שפת־האם שלו — שירי־הערש היו מושרים בבית עברית והאומנת — ה„ניאניה" האוקראינית, היתה אומרת עם הילדים „אל מלך נאמן". האב היה סוחר אמיד ותלמיד־חכם, קשור למסורת, אך ליבראלי למדי בהשקפותיו, והאם — ידעה עברית, ובית־הספר היה — עברי. בגיל צעיר ידע יוסף רוכל להרצות בעברית ובהברה הספרדית דווקא.

הבית היה ציוני ובבוא הזמן החלו לדבר בו ברצינות גמורה על העליה לארץ. „אסור לנו להיות פה" — זו היתה המסקנה שהגיעו אליה, וכאשר נשאל הנער יוסף מה יעשה שם בארץ־ישראל ואם יסכים להיות רועה אווזים — השיב בלי לחשוב הרבה, כי יסכים גם לזאת. זמן רב התהלך במשפחה סיפור, שכאילו „חוזה" נחתם בין חמשת האחים המחייב כל אחד מהם לעלות ארצה מיד בהתבגרו. ואכן כולם עלו. ראשון לעליה היה אברהם שהגיע לארץ עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, היה בגדוד העברי וב„הגנה", ולאחר שחלה בקדחת קשה, חזר לזמן מה לקרמניץ וסיפר נסים ונפלאות על הארץ — על המושבות הראשונות, על השומרים ועובדי האדמה — והרומאנטיקה של ימי בראשית אלו השפיעה מאד על המשפחה כולה. כולם החליטו לעלות.

התחנה הראשונה של יוסף בהגיעו ארצה בשנת 1925 היתה ירושלים ושבוע לאחר עליתו כבר היה בשורות ה„הגנה", כחבר, כמדריך, כמפקד. במאורעות תרפ"ט שימש מפקד בעיר העתיקה, עם כל הכרוך בתפקיד זה. גם אז היה מעין מצור על הרובע היהודי והיו התקפות שנהדפו, כשהמפקד הצעיר צועד בראש המגינים, עם האקדח ביד. המפקדה היתה בישיבת „שער שמיים — ללימוד הנגלה והנסתר", ועד היום מזכיר האלוף ביראת־הכבוד את דמותו של המקובל ואיש המסתורין הרב הורוביץ, דמות יחידה במינה. זעזוע קשה היה אותו ליל־סיוט בתוך חומות העיר העתיקה כאשר הגיעו הידיעות הראשונות על השחיטה בחברון: הילולות עלו עד לב השמיים. יהודי העיר העתיקה היו קשורים בקשרי משפחה עם יהודי חברון, והאבל היה קורע לבבות.

הארץ שקטה פחות או יותר — וכשנתיים לאחר פרשת העיר העתיקה יצא יוסף רוכל באחת השבתות עם פלוגה שמנתה חמשים איש — לאימונים בסביבות האמפיתיאטרון של האוניברסיטה העברית על הר הצופים, במורד הפונה מזרחה — בכיוון ים־המלח. האימונים כללו זריקת רימונים והמפקד המדריך הדגים את הטלת הרימון מסוג „מנחם", תוצרת עצמית של ה„הגנה". את הרימון צריך היה „לדפוק" לפני זריקתו בכף היד השמאלית — והנה ברגע מסויים, תוך כדי „דפיקה" כזאת, התפוצץ רימון בידו של רוכל. חלק מן היד הימנית נגדע במקום ואילו היד השמאלית נתרסקה וצפוייה היתה הסכנה שאף היא תקופח. בקור־רוח למופת דאג הפצוע קשה קודם לכל לסילוק כל עקבות התרגיל, לבל יתגלו למשטרה הבריטית, מסר את הפיקוד לסגנו, יעקב ברגר (נפל בימיה הראשונים של חניתא), — ורק אחר־כך הסכים להעברתו לבית־החולים, מחוסר אלונקה הועבר הפצוע למעלה בסדינים — שעתיים נמשכה הדרך עד לאוניברסיטה — וצריך היה ל„החרים" מכונית־משא ערבית כדי לזרז את העברתו של הפצוע ל„הדסה" שברחוב הנביאים, משום שהוא איבד הרבה דם וכל רגע היה יקר. רק אחר כך באה למקום במכונית רחל ינאית — היום הגברת הראשונה של המדינה — שהיתה באותם הימים חברה במפקדת ה„הגנה".

דרוש היה ניתוח מידי וחירורג לא היה במקום. באין ברירה נקרא מבית־החולים הגרמני החירורג, שהיה במקרה נאצי מובהק — השנה היתה 1931 — והוא שעשה את הניתוח. בכל השקט הנפשי, ללא תסביכים וללא קורטוב של „הרואיקה" מדבר היום אלוף אבידר על כל המאורע ההוא. היד השמאלית נתרפאה כליל והיא מצטיינת במשנה־כוח. אך זריזות רבה מגלה גם היד הימנית שחלקה תותבת: האלוף כותב בה, נוהג באופנוע ובמכונית, ולא עוד אלא שהוא מסוגל בכוחות עצמו לתקן כל דבר הטעון תיקון, אם זה במנוע ואם זה בתריס מקולקל בבית. והוא מצדיע — בשמאלית. כך הצדיע בשעתו מפקד אחר — יוסף אף הוא, איש פורט־ארתור וגליפולי — טרומפלדור.

אלא שיוסף רוכל, מפקד גבוה ב„הגנה", לא העלה מעולם, אף במחשבה, כל „דמיון" שכזה בינו לבין הגיבור מתל־חי. יש לו חוש הפרופורציה והוא אינו הולך בגדולות. הוא היה — יוסף ביברמן, סוכן למכירת מגרשים ובתים. זו היתה הסוואה הנוחה ביותר בימי המחתרת, עם כרטיס־זיהוי רשמי, — קצת גנוב, קצת מזוייף, אבל מבחינה חיצונית ללא דופי — עם איפור קטן שהפך בשעת הצורך את הפרצוף למישהו אחר לגמרי, עד שאפילו שתי הילדות, רמה ודנה (אשר בבוא היום נתנו בראשי־תיבות את השם העברי, לאבי־דר: אבי דנה ורמה) — לא הכירו את אבא בלכתו ברחוב. (אבל הן ידעו לשתוק להפליא וידעו את הסוד...) התסרוקת, עם ה„שביל" שבה, המשקפיים, השפם, הלבוש הגנדרני המובלט של סוכן מגרשים — עשו את שלהם. הסוכן רשום כהלכה במשרד פלוני לתיווך בבתים, בקרקעות, והוא אף שילם מס הכנסה כחוק, כדי לא לעורר שום חשד. פעם קנה גם חולצה ונתן להחתים בחנות את תעודת־הזיהוי שלו — של יוסף ביברמן — כדי להנציח את המאורע החשוב, כפי שנהוג היה באותם הימים — הכל כדי לקבל „אליבי" של אזרח לויאלי וישר.

האזרח הלויאלי ביברמן — שנקרא לפעמים גם פינקלשטיין והופיע בעוד שמות בדויים אחרים — הרבה לסייר בארץ לצורך עסקיו. סוכן קרקעות משונה היה זה. הוא שבחר את הקרקע להתישבות איסטרטגית בשעת חרום, הוא שהיה במקום בימי העליות לקרקע, הוא שתיכנן את העליה מנקודת מבט בטחונית, עם אפשרות של התנגדות פעילה לשלטון במקרה אם יבוא ויפריע להקמת הנקודות בשטח האסור לפי גזרות הקרקע. אחד המיבצעים היפים ביותר בשטח זה היתה הקמת אחת עשרה הנקודות החדשות בנגב, באוקטובר 1946. המיבצע הצליח למעלה מן המשוער, המתכנן — כמעט שנפל בפח. הוא הופיע הפעם תחת כסות של שרברב מטעם סולל־בונה שבא לתקן משהו בצינורות המים בנקודות היישוב, אך נראה היה חשוד משום מה בעיני המשטרה הבריטית העצבנית והמרוגזת, נעצר בשובו מן הפעולה והובא יחד עם חברו דוד טוביהו, היום ראש עירית באר־שבע, לתחנת המשטרה בעזה, לשם חקירה. מחוסר הוכחות, שוחררו השניים לאחר שהשרברב המיסתורי הפגין גם הפעם את קור־רוחו האופייני, ה„גויי" כמעט. אולם היתה עוד חקירה נוספת במשרדי הבולשת האזורית בעזה. רוכל הופיע אז בלי הסוואה, בשמו האמיתי, והחשש היה שמא נמצא הוא ברשימת המועמדים למאסר, שהכינה הסי. איי. די. לקראת „השבת השחורה". הרשימה נתפסה בעוד מועד בידי שרות הידיעות של ה„הגנה" — לא בשלמותה אלא עד אות מ"ם, ואי־אפשר היה לקבוע אם חבר המפקדה הארצית יוסף רוכל נכלל ברשימה. החקירה עברה בסדר. רוכל לא היה ברשימה.

עוד לפני החלטת עצרת או"ם, בקיץ 1947, כאשר נראה היה ללא כל ספק שהולכים לקראת מלחמה, הוטל על רוכל לדאוג ל„כלים" הדרושים לצבא — משרוך נעל ועד אווירון וטאנק. אלוף אבידר זוכר היטב את היום בו הגיש לדוד בן־גוריון את הרשימה המלאה של הדברים הנחוצים לחייל. צריך היה להכפיל את הרשימה בכך וכך עשרות אלפים ונתקבל סכום מסחרר של מיליונים — שלא היו. אך בבוא היום, הוצאו לפתע מן המחסנים הסודיים המדים הראשונים והציוד הראשון — עדיין לא של צה"ל אלא של ה„הגנה" שהחלה לצאת מן המחתרת, עם הרובים מתוצרת־חוץ והסטנים מתוצרת־בית — והצפיה הגדולה היתה למשלוחי הנשק הגדולים מחוץ־לארץ, לתחמושת, לכלים כבדים — לתותחים. בליל ה„סדר" 1948, זמן מה לפני הכרזת המדינה עלה רוכל לאניה שהביאה את התותחים הראשונים, 20 מ"מ. ההתרגשות היתה רבה ועל הסיפון שתו „לחיים" יחד עם ראש אגף האפסנאות — אנשי הצוות והסלוניקאים שפירקו את מטען האניה בנמל

ת"א. רוכל נשא נאום קצר (תמיד הוא מקצר): „כל היהודים", פנה לסבלים הסלוניקאים, „מסובים הלילה ב„סדר" — וגם אתם בסדר". וסיים. כמה „הורדות" כאלו — מן הים ומן האוויר — באו אחר־כך זו אחר זו, באווירה של מתח דראמאטי וחרדה, שמא יפול המטען היקר מכל יקר — לידי הבריטים.

לא לידי הבריטים נפל — רוכל עצמו. היתה לו אפיזודה „מעניינת" — משהו על הגבול בין דראמה ואופירֶיטה — אותה החטיפה האומללה שאורגנה על ידי אנשי לח"י כמעשה תגמול על מאסר כמה ממנהיגי הקבוצה. בנעימת הומור מספר על האפיזודה האלוף, בן־הערובה לשעבר. החוטפים התיחסו אליו בכל הכבוד, הוא ניהל אתם שיחות מעניינות שכתוצאה מהן באה ההבטחה החגיגית, שאם יוכרז על הקמת המדינה — דבר שלא האמינו בו — יתייצבו הבחורים בפני המפקד הנחטף — כחיילי צבא ישראל הסדיר. למחרת החטיפה היתה כבר תכנית השיחרור מתוכננת לכל פרטי פרטיה. גם הנשק הובטח. הנחטפים שוחררו לפני שהיה צורך להפעיל את התכנית, עם הנשק.

רוכל אירגן גם את האספקה לירושלים הנצורה. אי־שם במחנה צבא בדרום שפכו נשים מתנדבות את הקמח לתוך שקים של 16 ק"ג על מנת להעמיסם על שכמיהם של 600 אזרחים מגוייסים שנלקחו ישר מבית־החרושת, וצריך היה ללמדם איך לקשור את השקים ואיך לשאת את המטען באפילה, בליל יריות, בטרם עוד היתה דרך־בורמה. הקשיים היו לא־מעטים. גם כאן חוללו את הפלא הגדול כמה מלים שנאמרו ברגע הנכון ובצורה הנכונה. רוכל חישב את מנת הלחם היומית הניתנת לתושבי ירושלים (160 גראם), ופנה אל הסבלים: „כל אחד ואחד מכם נושא על שכמו לחם למאה יהודים בירושלים ביום"... הדברים השפיעו. הסבלים הזדקפו, החלו ללכת. והלחם הגיע. היה זה רגע גדול. רק עתה נתברר, מה הדוק הקשר בין לחם ולחימה.

האפסנאי הראשי רוכל דאג לאפשרויות של לחימה, אולם לבו נמשך תמיד אל השדה ממש, אל הצד האופראטיבי והפיקודי שבמלחמה. הוא נתמנה למפקד הצפון עם כל סבך בעיותיו, בעיות המיעוטים והממשל הצבאי, והמתיחות בגבולות, וההתנגשויות עם הסורים. נרגש מאוד מן השיחה אתו יצא „איש נצרת" שלום אש, בשעת ביקורו בישראל. אמר בהתפעלות היהודי הסנטימנטאלי אש, בצאתו מן הפגישה עם אבידר: „בפעם הראשונה בחיי זכיתי לראות גנראל יהודי אמיתי"...

מנצרת עבר אלוף אבידר לפיקוד המרכז, יצא בראש משלחת צבאית „של רצון טוב" ליוגוסלביה ועשה רושם גדול בהופעותיו, נשלח ללונדון לקורס צבאי למפקדים גבוהים, השתלם בתורה הצבאית ונפגש באותו מחזור עם קצינים בריטיים רבים ששרתו בארץ והתגעגעו אליה. בסיום הקורס אמר המפקד, הגנרל הבריטי בהצביעו על אבידר: „לעולם לא נשכח אישיות בולטת זו".

שתים הן תכונותיו העיקריות של האלוף יוסף אבידר: א) כושר עבודה עצום, התמדה בעבודה, קפדנות בדרישות ביחס לאחרים אך בעיקר לגבי עצמו; ב) אצילות הנפש, „יושר הגובל עם משהו חולני ממש", כפי שהגדיר את הדבר אחד מעוזריו הקרובים. יש בו הקפדה קנאית על טוהר המידות, על חומרת הצנע — גם בחיים הפרטיים — עם שנאה עד להגזמה לכל גילויי ביזבוז — תכונות שיש בהן באקלים שלנו משהו מרענן כטל מן השמיים, משהו נחוץ — כאוויר לנשימה. ישנה הגדרה צרפתית עתיקה על גיבור מלחמה מימי הביניים שנאמר עליו — „אביר ללא פחד וללא רבב". ההגדרה קולעת ביחס לאביר הגידם בעל הקומה התמירה, יוסף רוכל־אבידר שאינו מתיימר, חלילה, להיות טרומפלדור.

אליעזר דובקירר

מערפילי העבר עולה דמותו: נער כבן אחת־עשרה (נולד ב־1901) בין הנערים בגילו בבית הספר העממי, מקפיד בלבושו, מסורק למשעי ואהוב על יושר לבו והתנהגותו ונכונותו להגן על החלשים. מהתלמידים הנכונים לברוח מהשיעור לחורשה הסמוכה של הזוג הזקן קוויטל, כדי ללקט שם פעמוני שלג ראשונים עם ראשית נשימת האביב, או לצאת לטיול הארוך בשבילי ה„ווידומקה" הסמוכה לתחנת הרכבת. ודאי, מעשים מסוג זה גוררים אחריהם הטפת מוסר קשה מפי המנהל גולדפרב, אבל מי בעל נפש פיוטית ויעמוד בפני קסמיה של האדמה הבשומה המתגלית זה עתה מתחת לשלג, החורשות והגאיות?

באותה חורשה של קוויטל נערכה האספה הראשונה של הנוער הלומד בעירנו בפרוס המהפכה. א. דובקירר, שהיה מיוזמיה, הפתיע את כולנו בנאומו הנלהב, בו קרא לארגון הנוער הלומד. זו היתה הפעם הראשונה להשתתפות באסיפה, והיה בכך משום גילוי של אומץ לב לנער בגילו, אשר מאורעות הזמן חרשו את חרישם העמוק בנשמתו.

חינוכו בבית אביו, סוחר הבדים, מכוון היה להוליכו בדרך של בעל־בית הגון הדואג לפרנסת משפחתו ועסקיו. הוא עמד מול הלחץ הזה, אם כי, מאידך, נמנע מחמת ההתנגדות החריפה של הוריו, להצטרף באורח רשמי לאחת מתנועות הנוער הציוני שהיה קרוב אליהן.

בתום לימודו בביה"ס התיכון גויס לצבא הפולני. כשנזדמנתי אחר חדשים מספר גם אני לאותה סוללת־התותחים בה שירת הוא, שמעתי מפי הממונים עליו ומפי חבריו שהוא תותחן מצטיין. הוא אמר לי אז, שהוא שוקד על אימוניו, כדי שיהיה תותחן־מומחה בארץ־ישראל. ואכן, על אף הקו האנטישמי שנקטו מפקדי הצבא הפולני ומגמתם שלא לתת ליהודים דריסת־רגל בבתי הספר, או קורסים, לסוג נשק זה, הוא נשלח לבית ספר לסמלים וסיימו בהצטיינות. יקר היה לו הנסיון שרכש בהפעלת התותח הכבד בן הקוטר של 155 מילימטר, ולא אחת הביע תקותו, שעוד הזמן יבוא ואנו נפעיל כלים ממין זה להגנתנו בארץ־ישראל.

עם השתחררותו מהצבא הצטרף לשורות החלוץ שזה רק הוקם מחדש. דבר זה בלבד מספיק היה להביאו בקונפליקט קשה עם הוריו. משהתקרב זמן עליתו פתחו הוריו במערכה אכזרית נגדו שעוררה סערה בעיר. הם שללו ממנו את זכותו כבן, נהגו בו כפי שנהגו לפני דורות בבן מומר.

לאחר עלייתו (ב־1925) הצטרף לחבורת „מעבר" בפתח־תקוה, מייסדי הקיבוץ „גבעת השלושה". מצב הקבוצה היה קשה מאד, אך רוח חלוצית פעמה באהלים הרעועים. אפס, המכתבים שהגיעו ממנו אלינו מלאי־התפעלות היו, אולם לפתע נפסקו. היו שחששו כי רוחו נשברה, שנכנע ללחץ הוריו, ועתה גם מצד כלתו והוריה. גליון „דבר" שנתגלגל אלינו כעבור שבועות מספר הביא את הבשורה האיומה: אליעזר דובקירר הוציא את נשמתו בבית החולים „הדסה" בתל־אביב, רחוק מקרוביו וחבריו. חלה בטיפוס, ימים אחדים קדח באהלו ללא עזרה רפואית מספיקה. מחוסר הכרה הובא לבית־החולים ושם מת.

גם בימיו האחרונים התגבר על יסוריו ובת צחוקו הטובה לא משה ממנו עד הרגע האחרון.

בבית הקברות הישן בתל־אביב טמונות עצמותיו תחת מצבה צנועה. חייל אלמוני במערכת תקומתנו.

מ. ג.

השנים שנפלו ביגור

אחד עשר בחורים ובחורות, חברי משק יגור ופלוגת הקיבוץ המאוחד שעל ידו, ואחד מכפר חסידים, חזרו ביום א', י"ט ניסן תרצ"א, בערב משכונת „נשר" למשק יגור, דרך רבע שעה בעגלה. בהגיעם סמוך למשק, במרחק 100 מטר ממנו ליד מפנה הכביש לכפר חסידים, ראו ערבים אחדים עומדים על הכביש. הללו הניחו לעגלה לעבור על פניהם ובהיותם מאחוריה פתחו בבת אחת במטר יריות. היריות הראשונות באו מצד שמאל והנפגעים הראשונים היו אלה שישבו בעגלה משמאל: שמואל דישל נהרג מיד בכדור שפגע בלבו ונפל לתוך העגלה והעגלון יעקב זמיר, חבר משק יגור נפצע קשה, נפל מן העגלה וכעבור שעות אחדות מת. הפרדות נסו מבוהלות כלפי המשק, והיריות שהדביקו את העגלה במרוצתה באו מצד ימין. חברת הפלוגה הינדה פישמן שישבה מימין נהרגה בכדור שפילח לבה ונפלה מן העגלה.

שלושת ההרוגים וארבעת הפצועים הם חברי קיבוץ קלוסובה לשעבר. („דבר", 7 באפריל 1931)

הינדה פישמן

מהפרבר הדובנאי באה אלינו. את הכשרתה החלוצית עברה הינדה בקיבוץ הנודע קלוסובה בפולין. עלתה ב־1929 עם הגלים הראשונים של העליה החמישית, ונשלחה ע"י הקיבוץ למשק הפועלות בפתח־תקוה. שקטה, נוחה לבריות וטובת־לב, התמסרה הינדה ברוב אהבה ונאמנות לעבודה. עבדה בפרדסים בפתח־תקוה וגם במשק. לאחר שתי שנות הכשרה החליטה לבחור לה כביתה הקבוע את משק יגור. שם נמצאה כבר קבוצת אנשי קלוסובה, וגם הכרמל משך בהזכירו לה את הרי קרמניץ, מקום שם בילתה את ילדותה.

ב־1931 באה הינדה ליגור, לפני חג הפסח, רק שבוע ימים הספיקה להיות אצלנו. והנה ביום א' בערב, י"ח ניסן תרצ"א, נסענו קבוצת חברים גדולה, אנשי קרמניץ ברובם, בעגלה ל„נשר" הקרובה (אוטומובילים טרם היו אז בקיבוץ). היה זה לילה אפל מאוד ובדרך חזרה ארבו לנו המרצחים. לעולם לא אשכח מה עליזה ומלאת חדוה היתה הינדה אותו ערב, כאילו רצתה למסור בבת אחת את כל אשרה, כל שלא זכתה לו במשך חייה הקצרים. עוני, ילדות משוללת שמחה, לא נתנו לה הרבה אושר בחיים, אולם אותו לילה היתה מאושרת מאוד. סמוך לביתה החדש, והיא כולה רוויית חלומות ושאיפות לעבודה וליצור מולדת לעמה, נפגעה בכדור אויב.

הסוסים נבהלו מהיריות והתחילו לד־הור, והינדה פצועה קשה נפלה מהעגלה על הכביש. אנחנו הספקנו עוד לשמוע את צעקתה האחרונה, צעקת כאב ומחאה נגד אי־הצדק ואכזריותם של בני־האדם. הפלי־טה צעקה ונשתתקה לעולמים, והיא רק בת 26. כשיצאו אחר כך החברים לחפשה כבר מצאוה מתה. שלושה נהרגו אז וחמישה נפצעו, בין ההרוגים היה עוד קרמניצאי אחד שמואל דישל, כדור פגע ישר בלבו והוא נפל מבלי להוציא הגה מפיו. מצאו אותו מת בעגלה. שלושת הקרבנות האלה נחים בקבר אחים תחת אבן כבדה, אשר עליה חרט האמן שבלים הנעות ברוח. נעות אך אינן נשברות.

גם אנו לא השברנו. הקבוצה שלנו, אנ־שי קרמניץ, והיא קבוצה די גדולה במשקנו, יחד עם שאר החברים, העמיסו על הכתפים הצעירות עול של הגשמה ובכך מקיימים אנו את שאיפותיה של הינדה.

נוחי בשלום, הינדה! את לא הספקת להגשים חלום חייך, אך אנחנו ממשיכים בנאמנות ושמחה לשרת את המולדת. הפכנו קרקע שוממה לפורחת, נתנו חלקנו ביצירת מקלט בשביל עמנו והקימונו בית אשר עליו חלמת בהתלהבות כה רבה, בשביל אלה הרוצים לשרת את העם והמולדת.

שלום לעפרך, יקרה!

אסתר פידל (משק יגור)

שמואל דישל

בן 22. יליד קרמניץ. גמר בית ספר עממי ועבר מיד לעבודה ולפעולה חלוצית. הצ־טרף ל„החלוץ הצעיר" ורכש את מקצוע התפרות. כעבור זמן־מה היה חבר אקטיבי — חבר הועד — באגודת התפרים בקרמ־ניץ. היה המפרנס היחידי לבני משפחתו אבל שאיפתו לעליה גברה. אחר שנתיים להיותו בהסתדרות „החלוץ" נסע לקיבוץ הכשרה. שנה ומחצית השנה עשה במחצבות בקלוסובה. עלה לארץ לפני שנה, הצטרף לפלוגת יגור והלך לעבוד במחצבות בעט־לית מטעם הפלוגה.

מיום עזבו את ספסל הלימודים לא נפרד מעבודה ועמל, ובבואו הביתה, לקבוץ, לנוח בימי החג — נפל ביד אכזרית.

ידי דישל סללו את הכביש בו נהרג.

(„דבר", 5 במאי 1931)

הלוויה

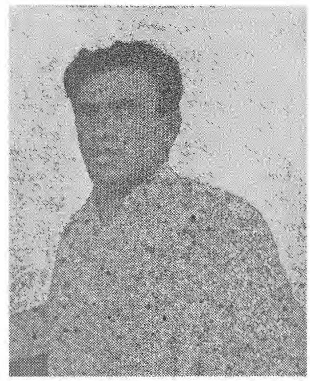
מטעם מועצת פועלי חיפה ומשק יגור הודבקו בחיפה מודעות שקראו להשתתף בהלויה, והמונים נהרו לבית החולים „הד־סה". משם יצאה ההלויה ב־3 אחה"צ ובראשה — פלוגת רוכבי אופניים של „הפועל", ומשמר שוטרים בריטיים „רגלים", רוכבים ובמכוניות, בהנהלת הקצין פלאייר וסגן המפקד פטרוז אחריה. דרך חצר התכ־ניון פנתה הלוויה לרחוב החלוץ והתעכבה ליד בית הפועלים. מעל הגזוזטרה הספיד ד. בן־גוריון בשם הועד הפועל של ההס־תדרות. מבית הפועלים הלכה הלוויה לרחוב הרצל, על יד בית הכנסת המרכזי התפלל החזן „אל מלא רחמים", ליד גשר ואדי רושמיה, מול הבתים המשותפים, הושמו הארונות במכוניות, — ועשרות מכוניות מלאות נוסעים ליוו אותם עד יגור.

ליד בית החרושת „נשר" הצטרפו להל־וויה תושבי המקום ותושבי כפר חסידים. בבית הקברות ביגור הגיע הקהל כדי אלפיים איש. חברי הפלוגה, המשק ו„נשר" שמו זרים על הארונות. לד הקבר נאם קצרות נחום בנארי בשם הקיבוץ המאוחד.

(„דבר", 7 באפריל 1931)

ישראל גולדנברג

לזכר חברי בשורות „המכבי"
בקמרניץ שנספו בסופה.

מודעת־ענק מצויירת על ידי ליורה גורביץ, מכריזה בשלל צבעיה מעל חזית חנות על תחרות כדור־רגל בין קבוצת „מכבי" קרמניץ לבין קבוצה פולנית מדובנא. הכדור־רגלן הגברתן מעל גבי הפלאקאט שרגלו מורמת אל על מוכנה לבעיטה, מעורר את בת צחוקם של העוברים ושבים. הוא חביבו של הקהל, „הקוף", ישראל גולדנברג מהפרבר הדובנאי. הצייר בן השש־עשרה הצליח במשיכות מכחול אחדות להעלות על הנייר את דמותו השופעת כוח וזריזות.

המגרש הירוק, „האגם הרקוב", שרוי בצל אפלולי של עצי היערות, המזדקפים מסביבו מעל המורדות התלולים. האויר ספוג ריחות משכרים של שיחים ועשבי־בר. המשחק נגד הקבוצה הפולנית החל והוא מתנהל בקצב המנגינות של תזמורת גקמן.

קהל הצופים היהודי מתוח מאוד. הקבוצה הפולנית חזקה ונצחון „מכבי" מוטל בספק. התקוה היחידה ברץ השמאלי. שחור פניו הבולט מתוך תכלת־הלובן של חולצתו, נע במהירות משער לשער. „כושי, הכה"!— נשמעות צעקות נרגשות מעברים. „מאלפע, גול", כלומר „קוף, שער"! — פולטת מדי פעם קבוצה מאורגנת מהקהל. ובעיטות כבירות ניתכות בכיוון לשער הפולנים, כשכל בעיטה מלווה מחיאות כפיים.

באבריו הארוכים, בגופו המגושם, בפיו הרחב והפעור, בנחיריו המנופחים ובעיניו הבולטות מחוריהן, אי אפשר שלא לזהות אותו עם קוף, ומכאן כינויו.

הוא לא הכזיב במשחק. עם הנצחון הוא נישא על כפות הקהל המריע.

לא יצאו שנים רבות, כשגל האנטישמיות הציף את פולין ואת עירנו, הופיע ישראל באור אחר. הוא יחד עם משה׳קי מרגולית ודודיק בארשאפ שילמו לתלמידי בתי הספר הפולניים, שהשתוללו ברחובות קרמניץ, עשר מדות כנגד מדה, ולא אחד מהפצועים שביניהם שכב בבית החולים בזכות ישראל. רגש חובה לעמו נתפעם בקרבו. מחונן היה בנפש עדינה ולב טהור.

ובאחד הימים נודע לשמחתנו, שישראל הצטרף להחלוץ בקרמניץ ויצא להכשרה. התפללנו שיאושר לעליה בקרוב, כי ידענו מה נחוץ הוא לעבודה ולהגנה בארץ. ואכן, גם בארץ לא הכזיב. פרשת חייו ומותו על משמר הנפש והרכוש היו המשך טבעי לפרשת חייו בעיר הולדתו.

מ. ג.

*

הנוטר ישראל גולדנברג, שנפצע בעמדו על המשמר ליד המושב עין־ורד, מת בפצעיו הרבים במעיים ובשלפוחית השתן, לאחר 4 ימים של יסורי־כאב גדולים.

יליד קראֶמאֶניץ שבוולין, בן למשפחת סוחרים עממית וולינית טיפוסית. את דרכו לציונות עשה דרך איגודי הנוער הספורטיביים העברים בעיירתו. ב־1925 עלה לארץ. כל שנות היותו בארץ הן שלשלת ארוכה של עבודות־כיבוש וחדירה למקומות בלתי־נושבים. תחילה עבד בהרי הכרמל בכביש וביעור; עבר לגוש נהלל בסביבת כפר יהושע, מקום שם עבד בקידוח בארות ואינסטלציה. אחרי כפר יהושע עבר למגדל, ליד

טבריה; היה בין מניחי היסוד הראשונים לתל מונד, ושם עבד עד לימיו האחרונים.

לפני שלוש שנים נפצע קשה ביד, אבד על ידי כך את כושר העבודה הגופנית, ואז עבר לשמירה בקביעות. בשדה השמירה מצא את תוכן חייו. הוא היה אמיץ־לב ועשוי לבלי חת. שפע תמיד בטחון בעצמו ובכוחותיו, והיה הראשון להסתערות בכל מקום ובכל שעת צורך.

קראו לו „ג'וני" — כינוי חיבה, כי היה חביב על כל חבריו. היה מסור ונאמן, ועל אף היותו אדם חסון, בריא וחזק — היה תמים־לב וילדות מרובה בו, ומשום כך היה אהוב על הכל.

בתל־מונד היה בין העוסקים העיקריים בעניני הבטחון. עם מותו אבד חבר שאין תמורה לו בכל הגוש. היה בין מיסדי שכונת הפועלים בתל־מונד ומתישביה, חבר הוועד של השכונה כפר זיו. בה הקים את ביתו, בנה חיי משפחה. הניח אשה וילד בן שנה.

בן שלושים היה במותו. הובא לקבורות בחורשת האורנים בין תל־מונד לעין־ורד.

בכל הגוש הוכרזה הפסקת עבודה מ־12.

(מתוך „דבר לעולה")

שמואל קוילר

ארוכה הדרך מקרמניץ ועד יד מרדכי בנגב, דרכו של שמואל קוילר היא. ראשית דרכו של שמואליק לארץ־ישראל נעוצה בקן „השומר הצעיר" והוא אז נער צעיר, כמעט ילד. כבר בילדותו בלט הוא ביוצא דופן שבו, בשפע כשרונותיו, בעליצותו, בטוב לבו. מי לא ידע את הנער העליז, המזמר תוך כדי עסוקיו המרובים? „ידי זהב" היו לו לשמואליק. עודו תלמיד בית־הספר העממי והוא כבר מדריך לרבים במלאכת הכריכה, בציור, במעשי נגרות וכל כיוצא בזה. עם סיימו את בית־הספר העממי עסק בעבודת כריכה בהפליאו להוציא מתחת ידיו מעשי אומנות. טרם עלותו לארץ עשה שלוש שנים בהכשרה בלובלין, כשהוא כולו להט וציפיה לבוא היום בו יוגשם חלום חייו — ארץ־ישראל. ובארץ — ראש למתגייסים לכל משימה: חיי נוטר מרובי התלאות והסבל, חייל בצבא הבריטי על הגלגולים המרובים, עד הגיעו לבריגדה, עמה עשה בחזית. הובס האויב, תמו הקרבות ושמואל במסירותו ובגבורת נפשו. משליך עצמו להציל שארית הפליטה, הנודדת בין הגבולות והמעפילה לגבול האחד. דפי חייו האחרונים: ביתו אותו אהב, עבורו לחם, נדד וסבל, קיבוץ יד מרדכי, שם מצא מותו. בהסתערו על טנק האויב, נפל שדוד שמואליק ובגופו מנע מפני קלגסי המצרים לפלס לעצמם דרך ללב המדינה הנאבקתעל נפשה.

בן 33 היה במותו, ולו רעיה ושני ילדים, אשר עמם נאבל יחדיו על שמואליק היקר.

מ. א.

*

בימי הקרב נדמה היה לנו כי לבנו הפך אבן, אך עובדה היא כי עדיין נתונים אנו להזיות ולחלומות בהקיץ. לפעמים ואני משלה את עצמי, כי חלום בלהות חולם אני, עוד רגע אתעורר, אשפשף את עיני, אציץ בחלון ואמצא הכל במקומו עומד וחברים ש„חשבנום" למתים יושבים על הדשא, משחקים עם ילדיהם כרגיל. אולם המציאות האכזרית והנוראה הזכירה על כל צעד את האבדות הרבות שאבדו לנו.

עם שמואליק קשרתי קשרי רעות ואחוה במשך שנים רבות, הרבה חויות משותפות היו לנו בשנים אלה ולא במהרה אשכחם.

מן הרגע הראשון נמשכתי אליו וחבבתיו. בחיצוניותו ובאופיו בלט הטיפוס החיובי של בן למשפחה יהודית עממית מווהלין. חן של נער יהודי היה תמיד נסוך על פניו, ועד ימיו האחרונים היה שופע רעננות ושובבות. צחוקו המידרדר גלים גלים, היה נשמע מרחוק ומדביק כל אחד. את קולו

הערב וכשרונותיו לשירה ומוזיקה ירש מאביו החזן, ר' משה ברצ'יה מקרמניץ. בניגוני חסידים ושירים עממיים היה מנעים לנו כל מסיבה בקיבוץ ובצבא. שיר שהושר על ידו היה מלווה אותך והיית ממשיך לפזמו. אמן במקצועו — כורך הספרים — יעידו האלבומים שהיה מחלק בין חבריו. הוא עסק גם במלאכת הנגרות, והפליא לעשות בה ללא הדרכה מקצועית מוקדמת. ארון ילדים יפה — מעשה ידיו — הביא למיכל בתו — מתנה מן המחנה במדבר.

עם הקמת הבריגדה נפסל שמואליק בבדיקה רפואית. על אף געגועיו למשפחה ולקיבוץ, דאג ללמוד מקצוע הנהגות, אשר סייע ליציאתו לחזית. עד מהרה ישב ליד ההגה לבטח ו„טס" בכבישי איטליה, אשר מיפי הנוף שלה כה הרבה להתפעל. מכל נסיעה היה חוזר מלא חויות והתרשמויות. בשובו הביתה התקשר למקצוע הנגרות. בימי המצור על קיבוצנו, בהם הנסיעה בשבילי העפר היתה כרוכה בסכנות יום יום — התיצב שמואליק והודיע על נכונותו לשבת שוב ליד ההגה, כי דרושים נהגים נוספים. בהתחשב עם זריזותו וכושר התנועה שבו הוכנס לכיתת הפל"ם. על ה„טומי", נשקו האישי — כל גאותו. ביום הראשון של הקרב, בשעות הראשונות נפצע ברסיס של פגז, אך לא הסכים לשכב. רק נחבש והוטל עליו להגיש תחמושת וסעד לעמדות.

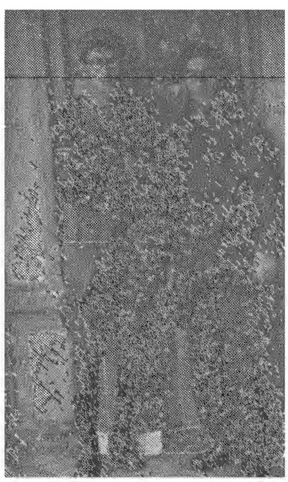
למרות עליזותו הטבעית, ליותה אותו בימי הקרב הרגשה כבדה, אשר נבעה כנראה מאפיסת כוחות, כאילו הרגיש את הצפוי לו, בהגיע הידיעה על חדירת הטנקים לתחום המשק — רץ עם כולם למקום הסכנה והסתער על טנק עם רימון שבידו. לא עמדה אז בעיניו אימת המוות — גודל הסכנה, מחשבתו אחת ויחידה — להשמיד את הטנק. צרור כדורים של האויב פגע בו והוא נפל מתבוסס בדמו. אחרי הדיפת ההסתערות מצאנו את גופתו מוטלת קרוב מאוד לעקבות השרשראות של הטנק.

הדמעות לא יפיגו מאתנו את הצער והאבל על אבדן שמואליק החביב. אך יחד עם הכאב נשא בלבותינו את הגאוה על גבורתו העילאית ברגעיו האחרונים. כשם שלמדנו את פזמוניו ושיריו תשמש לנו לדוגמא הקרבתו וגבורתו.

ש.

(מתוך חוברת שהוצאה ע"י קיבוץ יד־מרדכי לזכר מגיניו שנפלו בקרב: „יד מרדכי במערכה".

נפש לשני לוחמים

סיוניה קסלמן ואברהם מרגלית
נפלו במלחמת ספרד
געפאַלן אין שפּאַניע 1937

בין כל קדושי קהלתנו בל יעדר שמם של שני לוחמי חופש, שנפלו ב־1937 בספרד, במלחמת הרפובליקה העממית הספרדית נגד משטר פראנקו.

סיוניה (יהושע) קסלמן ואבראַשה (אברהם) מרגלית — שניהם חניכי „השומר הצעיר" בקרמניץ. ישרי־דרך המסורים בלב ונפש להשקפתם וליעודם בחיים. מצנועי־הדרך המגשימים

חזון חייהם. מהראשונים שיצאו להכשרה חלוצית ועבדו בימות החורף קשים ביערות פולין. בחזרם היו מן הראשונים שעלו לארץ, בעצם ימי מאורעות תרפ״ט (1929). נקלטו בקיבוץ השומר הצעיר בבנימינה ונמנו עם בוניו הנאמנים. לא נרתעו משום עבודה קשה ומשום תפקיד חברתי בקיבוץ. על אף מצב בריאותם הרופף הם יוצאים לייבוש ביצות כברה. נתקפו בקדחת. בבירורים האידיאולוגיים מגלים הם סתירה בין השקפתם הם לבין עמדת הקיבוץ בשאלה הערבית ומתוך רגש ישרות כלפי עצמם נאלצים לנטוש את ביתם בקיבוץ, הולכים העירה, עובדים כפועלים בודדים בבנין ומצטרפים לפ. ק. פ.

בפרוץ מלחמת־השחרור של העם הספרדי, הם מהראשונים להצטרף לבריגדה הבינלאומית. לפי המכתבים שקבלתי משם וכן מן הספר שהוקדש לזכרו של סוניא „דער פאטעל וואָס עקזיסטירט נישט״ של איילתי) למדתי לדעת, כי היו בין מתגייסים לשורה הראשונה בחזית, ובשדות גואדלחרא מצאו מותם, מות גבורים.

משה קרמנצ׳וצקי (רמת־גן)

שפרינצה רוכל

(1952—1871)

ילידת העיירה הקטנה סודילקוב, שליד שפ־טובקה, בת למשפחת היילפרין אשר עסקה בתעשיית טליתות כרוב תושבי עיירה זו.

היתה במשפחה זו חיבה לארץ ישראל עוד בתקופה הקדומה ואחד מאבות המשפחה, בוכמן, עלה לארץ לעת זקנתו והתיישב בצפת. מצד אמה — נצר למשפחת רבנים מדורי דורות, היא היתה מונה בספר היוחסין שלה כ״ג דורות של רבנים. קיבלה חינוך מסורתי. שוחרת דעת מילדותה ויחד עם אחיה למדה תנ״ך ואף תלמוד. בגיל צעיר נתפסה להשכלה ולחיבת ציון, קראה בספרות הרוסית והעברית, והמשורר החביב עליה פרוג. כאשר נישאה ליהושע רוכל ועברה לגור בעיר קרמניץ, מצאה עצמה בסביבה שלא הגתה חיבה לא ל„השכלה״, לא לספרות העברית ולא לציינות. כאדם בעל אופי מוצק היא נאבקה על השקפותיה ועל דרכה בחיים. על אף ההת־נגדות של הסביבה כולה, וביחוד מצד חמיה התקיף הערש מענדיל, היא יסדה בית ציוני־עברי מובהק וברוח זו חינכה את ילדיה (עשרה במספר). היה זה אחד הבתים הבודדים בעיר אשר שפת הדיבור של הילדים בו היתה העברית. אחד הבנים נשלח ללמוד בארץ־ישראל, ודווקא לא בגמנסיה „הרצליה״ אלא בבית הספר החקלאי אשר בפתח־תקוה. כאשר בגרו הילדים הם עלו אחד אחד לארץ־ישראל, ובשנת 1930 עלו גם ההורים.

נטייה מיוחדת היתה בה למדע הרפואה. קראה בספרי־רפואה, גילתה הבנה במחלות ושימשה יועץ למשפחות רבות בעניני בריאות. חינכה משפחה גדולה לציונות ולארץ־ישראל. עם זאת היתה עוקבת תמיד אחרי המתהווה בעולם ובציבוריות היהודית. קוראת ולומדת עד יומה האחרון ממש.

בשנים הראשונות בארץ גרה בקיבוץ תל־יוסף עם בנה חנוך. הסתגלה יפה לחיי הקיבוץ, אך לא השלימה עם מעמדה כאחד ה„הורים״. היתה אוכלת בחדר האוכל הכללי (לא היתה אדוקה) ומשתפת עצמה בעבודות המשק ככל אשר יכלה. אחרי כן עברו לגור בתל אביב. היתה חברה ב„איגוד נשים לשווי זכויות״, מבקרת בהרצאות ב„אהל שם״. לומדת עניני תזונה ומשלימה ידיעותיה בשפה העברית. גם לוקחת חלק ב„ארגון עלי קרמניץ״.

שפרינצה רוכל בחוג בני משפחתה בארץ
שפרינצה רוכל אינם פאַמיליע־קרייז אין ישראל

בשנים האחרונות לחייה שיכלה שלש מבנותיה ורוחה דוכאה. בא׳ אלול חל יום השנה למות בתה וויטיה בקיבוץ אשדות יעקב. בשובה משם, דרך חיפה, מעדה רגלה על המדרגות. נפלה ושברה צלעותיה וכעבוד ימים אחדים נפטרה בבית חולים בחיפה. בעלה יהושע מת שנים אחדות לפני כן. שניהם טמונים בבית הקברות שבנחלת יצחק ליד תל אביב.

בשכבה על ערש מותה סיפרה לנכדתה את תולדות חייה וכת סיימה: „בנעורי הייתי הוגה בשיריו של פרוג והשתוקקתי לראות את עצי הברוש הנפלאים עליהם שר. והנה זכיתי ומול חלוני צומחים שני עצי ברוש זקופים ובני יוסף גר ברחוב פרוג, המשורר האהוב עלי״.

כך נסתיים מעגל חייה, אשר היתה בו שלמות מתחלתו ועד סופו.

א. י.

חורבן קרמניץ

אודים עשנים*...

...דובנו וזדולבונוב שוחררו. רעם התותחים של הצבא האדום כבר מגיע לאזני עירי קרמניץ. אבל שוב אין בה אף נפש יהודית חיה שתאזין ברטט של שמחה להדים המבשרים את הגאולה, כשם שהאזינו אז, בשנת 1919, כשחרבו של פטליורה היתה תלויה על ראשה.

העיר שהיתה כלואה מאחורי תריסיה חדשים רבים, פרצה אז החוצה בנעוריה ובזקניה — ונשמה במלוא ריאותיה את אויר הדרור. ועתה ימצא בה הצבא האדום רק אודים עשנים וקברי־אחים המוניים.

ימים ספורים אחרי פרוץ המלחמה ב־1939 זכתה קרמניץ ל„כבוד" גדול: הממשלה הפולנית שעזבה את וארשה התאכסנה בה ויחד עמה הקורפוס הדיפלומטי. לא ארכו הימים ואווירונים גרמניים פקדו את העיר והרעישוה קשה.

והנה הופיעו הטאנקים הסוביטיים וגאלוה מסכנת אבדון וכלייה. ושוב התחילו חיי העיר לזרום כסדרם.

נפול נפלה עירי קרמניץ.

יום אחד יופיעו שוב ברחובותיה הטאנקים הסובייטיים, אך הפעם תקביל את פניהם דממת־מוות וקרקורי עורבים מצמרות עצי הפארק העתיק של הליצאום העשיר, רב־הנכסים, שהיה מרכז לתרבות הפולנית במאה התשע־עשרה, ושבתוך כתליו התחנך המשורר הפולני הגדול סלובאצקי.

במורדו של הר גבוה ותלול, בין סלעים וחורשות, בסמוך למעיינות מפכים משתרע בית־העלמין. אבניו האפורות והדחוקות כעדר צאן נבהל, צופות על פני העיר. עדה גדולה של אלפים רבים טמונה בו עתה. הם העדים האלמים, שצפו בטראגדיה האיומה, שעברה על בניהם ובני־בניהם.

ובאחד הימים, אם אבוא אליך, עיר־הולדתי היקרה, ואטפס ואעלה בשבילים הצרים אל בית־העלמין שלך, אטה אוזן אל מצבותיו ואספוג לתוכי את זה סיפור האימים והגבורה, להנחילו לבני אחרי, עד סוף הדורות...

מ. ג.

---

* „על־המשמר" ב־24.2.1944

גורל יהודי דובנו וקרמניץ

הידיעות הראשונות שהגיעו מדובנו ומקרמניץ לאחר שחרורן מתארות את מעשי־האכזריות הנוראים של הנאצים. אף יהודי אחד לא נשאר בחיים בשתי הערים האלה. היהודים שנכלאו בגיטו דובנו החזיקו מעמד זמן רב יותר מאשר במקומות אחרים, באשר פארטיזאנים אוקראינים ופולנים היו מגישים להם עזרה במצרכי־מזון. היהודים בקרמניץ גילו התנגדות פעילה לכובשים־הרוצחים. בראשות הפועל ברנשטיין התארגנה קבוצה גדולה של צעירים יהודים, שברחה מגיטו קרמניץ אל ההרים. היה זה לפני שנה, בערך. השלטונות הגרמניים הציעו פרס גדול בעד ראשו של ברנשטיין. הפארטיזאנים היהודים הצטיינו בפעולות נגד הגרמנים. כעבור זמן־מה הצטרפו לגדוד פארטיזאנים פולנים־אוקראינים. ברנשטיין וחבריו סייעו בידי הצבא האדום על־ידי המצאת ידיעות חשובות ותפיסת טורי אספקה של האויב.

מלבד יהודי דובנו וקרמניץ שהצטרפו אל הפארטיזאנים — גם מהם נפלו רבים — נשארו יהודים מהערים האלה בחיים בעורף הסוואטי. קבוצת פליטים יהודים מקרמניץ מצאה מקלט בכפר בוגו־יאבלונסקאיה באזור טאמבוב. כמה מהם עובדים שם בקולחוזים. מצטיינים: רוזנטאל ויוסף ברקוביץ, פקיד לשעבר. חלק מקבוצת הפליטים מתכוונים עתה לחזור לקרמניץ.

(טלגרמה ל„דבר" מהועד האנטיפאשיסטי היהודי, מוסקוה, 3 באפריל 1944)

בקרמניץ שרדו רק 11 יהודים...

פליט מקרמניץ, היושב בצ'אליאבינסק, קיבל משכנתו הנוצרית בקרמניץ את המכתב הבא: —

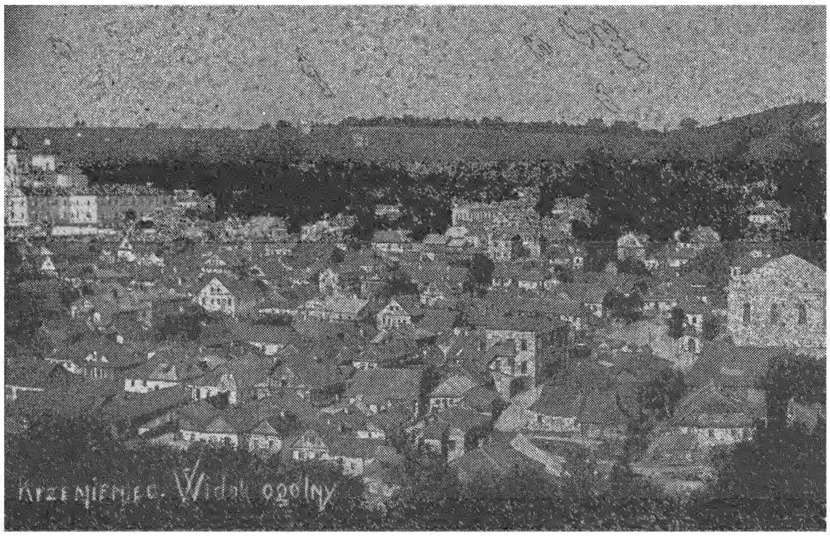
...אני שמחה מאד, כי ממשפחתך הטובה כל כך נשארת אתה לפחות בחיים. אכתוב לך על משפחתך: כשהלכו בני עמכם לגיטו מכרה אמך את הכל, לרבות הרהיטים. אני לא יכולתי להיכנס לביתכם. הייתי חולה, ואמך כעסה עלי משום כך. אחר כך רצתה למסור לנו למשמרת מלבושים, אך לא יכולנו לקבלם משום שבהודע לגרמנים, כי הנוצרים עוזרים ליהודים היו מכים מכות רצח והיו מחרימים כל מה שנמצא בבית. כשגורשו היהודים מהגיטו נכנסה אלי אשתך וזרקה לי את חליפתך הכחולה ומעיל הסתיו שלך. „יש לי אמנם למי למסור את הבגדים האלה, אמרה אשתך בבכי, אך יראה אני כי הללו לא ירצו אחר־כך להחזירם. את ודאי תשמרי על הבגדים". נפרדה מעלי והלכה. לא ראינוה עוד. את כולם רצחו. דאשקה, זו ששרתה בביתכם סיפרה לי, כי ראתה את אשתך בשעה שהובלה על ידי הגרמנים. דאשקה צעקה אליה: טוסיה, איפה אמא והילדים? וזו ענתה: אמא בבית הסוהר ועל הילדים אינני יודעת. כעבור חודש רצחו אותם. את מעשי הרצח אין לתאר, כי הנייר לא ישא את התיאור האיום הזה. אינני רואה את אשר אני כותבת, כי הדמעות מציפות את עיני. ביתכם נשאר וגר בו הסנדלר בידוק (נוצרי). הלבנים שלכם ושאר הדברים נשארו אצל הפועל שעבד אצלכם. סוסיה שלי רצתה לקנות אצל אמך את הוילונות, אבל היא אמרה לה כי הוילונות אצל הפועל ומסרה לטוסיה מכתב אליו. הוא ביקש מחיר גבוה וטוסיה לא רצתה לקנותם.

שוב הביתה. חליפתך ומעילך אצלי, יותר לא נשאר דבר. הכל אספר לך לכשתשוב הנה. איום הדבר שמשלכם (היהודים — המעתיק) לא נשארו אלא 11 נפש, וגם את אלה אינני מכירה.

שכנתך הנאמנה פ. ס.

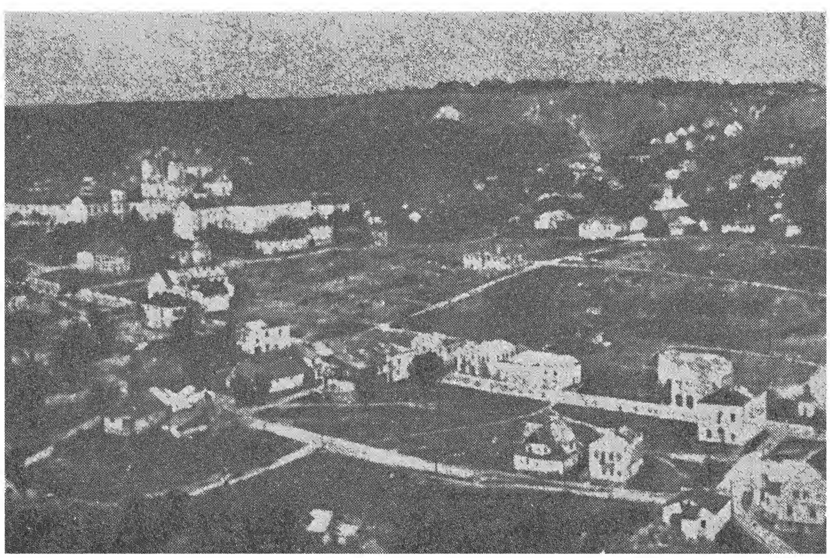
נמסר ע"י לשכת־המודיעין על יהודים בססס"ר

מכתבים מגיא־ההריגה, „דבר", 30.11.1944

מראה העיר לפני השואה

די שטאָט פאַר דער אויסראָטונג

מראה העיר לאחר השואה

די שטאָט נאָך דער אויסראָטונג

בצלאל שוורץ (תל־אביב)

השואה

לעיני עוברים עוד מראות הזוועה, עוד הומות זעקותיהם של אחינו הנרצחים. אכן, עיני ראו את כל הבלהות האלה, ואף־על־פי־כן נדמה לי לא אחת, כי לא יתכן שהדברים הנוראים האלה שאין דוגמתם בדברי ימי אנוש, אמנם התרחשו במציאות. היתכן שאב עזב את ילדו לנפשו, ואח השליך את אחותו לטרף, בן את אביו ואת אמו, והמוני אנשים נתנו שיובילום כצאן לטבח, שישחטום וישרפום? אנשים בריאים ושלמים התפשטו מבגדיהם ושכבו בתוך הבור להיירות, ובעיניהם ראו שכך עוללים גם לילדיהם... ואיכה לא ניבוש, אנחנו הניצולים, להמשיך ולחיות אחרי כל אלה!

העולם אדיש הוא לסבלנו, אף כי הדם השפוך עודנו זועק.

וכך התחילה השואה...

מיד עם פרוץ המלחמה הגרמנית־פולנית (1939), הופצצה קרמניץ מן האויר. מבין ארבעים הקרבנות הראשונים שנפלו אותו יום — לאו דוקא יהודים — חלקם הגדול נהרג לא בפצצות כי אם באש מכונות־היריה של המטוסים שהנמיכו טוס וקצרו בין ההולכים ושבים לתומם וילדים רבים בכללם.

לא יצא זמן רב והנה פרצה המלחמה הסובייטית־גרמנית ועמה ירדה השואה. סביבת קרמניץ הנודעת בחשיבותה האסטרטגית התגוננה גם הפעם זמן ממושך, והגרמנים פלשו לתחומנו רק ביום ה־11 למלחמה. חלק מהתושבים נמלטו להרים מפחד הפצצות והאחרים נמלטו למקומות שונים. הבריחה היתה בהולה. אלפים לקחו את מקל־הנדודים בידם, אך בהתחלה לא ניתן להם מעבר בגבול והצבא הכריחם לשוב — דבר שהחליש את זרם הבריחה.

הקלגסים הגרמנים נכנסו לקרמניץ בצהרי יום ד׳, יוני 1941. בעיר עוד נערכו קרבות־מאסף, אם כי הצבא הסובייטי כבר נסוג קודם לכן; רק מכונית צבאית אחת באה בטעות לקחת לחם במאפיה, ואנשיה נכנסו בינתיים למסעדה (בבית ראס). אותה שעה חדרו לעיר פלוגות־סיור גרמניות, ומיד פתחו בהתקפת רימוני יד שבה הותז ראשו של סמל גרמני. תגבורת גרמנית שהגיעה פתחה ברדיפה אחרי החיילים הסובייטים שבחלקם נמלטו לבתים יהודיים. הנאצים ירו לתוך בתי התושבים ופגעו באחדים מהם (ביניהם גולדה בתו של הנפח שלמה). את הגרמני ההרוג קברו בחצר של פיני פרידמן ועל היהודים שעברו שם פקדו להסיר את כובעם מעל ראשם, ולא אחד מהם הוכה באכזריות וגם נאסר בשל אי־הקפדה במילוי הפקודה...

הטבח הראשון

למחרת הבוקר, יום ה׳, החל שוד חנויות היהודים שבו השתתפה גם האוכלוסיה האזרחית. מהרה הורגש מחסור בלחם. המלחמה פרצה לפתע־פתאום ואיש לא הכין מלאי. יהודים ניצבו בתורים ארוכים לפני המאפיות כדי לקנות לחם, אך המיליציה האוקראינית שהוקמה אז התנפלה עליהם והוציאה אותם במכות מן התורים. לפתע־פתאום החלו לחטוף יהודים, נשים, זקנים וטף, העמידום בקבוצות, וגירשום אל בית־הסוהר העירוני אשר ברוגטקה הדובנאית. בדרך הוכו באכזריות עד זוב דב. אליהו רזניק שנחלץ מן החטיפה

דעתו נטרפה עליו; פוטיבה מת מיד אחר כך. גון נרצח ליד ביתו לעיני משפחתו. היו עוד קרבנות שנפלו מידי המרצחים בפרעות המאורגנות, בהשתתפותם הרבה של האוכלוסיה האוקראינית ובמקצת גם הפולנית, הס. ס. והג'נדרמיה הגרמנית.

האומללים הובאו לבית־הסוהר, אשר הרוסים בימי שליטתם הרגו בו אסירים פוליטיים, מעשים אשר לדעת הפורעים נשאו היהודים באחריות להם. במהלומות ובגיריות נאלצו היהודים לחפור ולהוציא מן הבורות את גויות האסירים שנרצחו ולרחוץ אותם. היו שמתו במקום מעוצם המכות. כנופיות המרצחים האוקראינים שנזעקו מכפרי הסביבה, באלות בידיהם, הסתערו על היהודים שהוצאו בכוח מבתיהם, היכום ורצחום נפש. כשבעים וחמשה אחוז מתושבי הרוגטקה הדובנאית נהרגו אז והוטלו לבורות. רק חלק קטן מהם מילט את נפשו. טבח הדמים נמשך יום חמישי ויום ששי.

חשבנו שיקיץ הקץ על כולנו. קשה לתאר את הזוועות שעברו בימים אלה על הכלואים בבית־הסוהר. על כך סיפרה לי אשתי, שנחטפה מתוך התור ללחם. היא נותרה בחיים משום שהכדורים שנורו אליה פגעו בערימת הגוויות שכיסתה אותה. מתעלפת שכבה עד רדת הלילה, ובחשכה זחלה מתוך הבור, כמעט בלא הכרה, וחזרה בשבילי־עקיפין הביתה. רבים נמלטו לישובים הסמוכים, ומהם היו שנחטפו ועונו למוות בידי האכרים. בנו של הירש באַרשאַפּ שנמלט לכפר סאַפּוֹנוב נחבל ע"י אנשי הכפר בתיל דוקרני והוטבע בנהר. כזה היה גורלם של רבים שברחו באשר נשאום עיניהם. בדרכים נשדדו, עונו ונהרגו בכל מיני מיתות משונות. נשים נאנסו. בתו של ד"ר גרויזנברג ילדה, אחרי שעונתה, תינוקת שנמסרה לבית־היתומים היהודי ואמה — דעתה נטרפה עליה.

למחרת היום נמצאו יהודים שרצו אל המפקד המקומי, דורון בידם ותחנונים בפיהם, שיעצור בעד הטבח. המפקד השתומם כביכול שבעיר מתחוללות פרעות זה יומיים והוא אין הוא יודע דבר על כך... ואמנם קם ויצא בעצמו אל הפורעים ושם קץ לטבח.

בפרעות אלה ניספו כשמונה מאות נפשות, גברים, נשים וטף. בתים רבים נשדדו ויהודים רבים אשר לאוקראינים היו חשבונות פרטיים עמם נאסרו. כן נאסרו על־ידי הנאצים יהודים שהתחבאו בבתי אוקראינים ושלחום למקום שממנו לא שבו עוד. במשך כמה ימים הסתתרו היהודים בבתיהם אחוזי חרדה, מקוננים על הנפשות היקרות שנפלו בטבח הנורא, חרדים לשואה הצפויה לכול במשטר הנאצים.

מועצת־היהודים (**יודנראט**)

מטעם העיריה נתמנתה מועצת־היהודים (יודנראט) מטובי האישים של הקהילה, ביניהם מפליטי ארצות מערב אירופה ששלטו בשפה הגרמנית. משרד המועצה נקבע בחצר רוכל שברחוב סלובצקי. המועצה החלה בהסדר עבודת־הכפייה, כי עד אז כל יהודי שהלך לבקש מזונות לביתו, היה נחטף ברחוב או אף מביתו ונסחב תוך מכות לעבודת־הכפייה; כן הסדירה המועצה את חלוקת הלחם ליהודים העובדים ובמקצת גם לדלת־העם.

היו אלה ימים של פרעות בכל הסביבה. מזעזעים ביותר היו המאורעות בוישניביץ שבה נרצחו רוב היהודים בידי תושבי המקום הנוצרים. וכך היה גם באוסטראה.

אין בידי מספרים מדויקים על האוכלוסיה היהודית בקרמניץ, שכמעט הוכפלה באותה התקופה עם זרם הפליטים ממערב־אירופה. עד לפלישת הנאצים זכור לי המספר של 20.000 יהודים, אך יודע אני בודאות, כי 8500 יהודים עוד נמצאו בקיץ 1942 בגיטו.

גזירות ועונשים קיבוציים

אפס, הקמת היודנראַט לא הפסיקה את גל העונשים הקיבוציים. יהודים נתנו בעצמם, או שנאלצו לתת כל שהיה בידם, כדי לשלם את מס העונשין שהוטל עליהם. הנה גזרו השלטונות שכל יהודי יענוד על זרוע ימינו סרט לבן עם מגן־דוד כחול; אחר כך נאסר על יהודים להלך על המדרכה ואוקראינים עמדו ברחובות והכו באכזריות את אלה שעברו על צו זה. המועצה הצליחה בהשתדלותה לדחות רוע גזירה זו, והיהודים הורשו שוב להלך על המדרכה. אך האוקראינים והגרמנים, שלא ידעו או שלא רצו לדעת על דחיית הגזירה, הוסיפו להכות בהם. עתים אירע, שתושב נוצרי שהיה לו מכר גרמני שדד בעזרתו בית של יהודי. היו אלה מעשים שבכל יום. שום יהודי לא ניסה להתאונן באזני השלטונות, כי היטב ידע שהוא עומד מחוץ לחוק. תכופות גורשו יהודים מבתיהם בלא רשות ליטול דבר מרכושם, ובדירותיהם התיישבו נאצים גרמנים ואף לא־גרמנים. והנה יצאה פקודה שעל היהודי להסיר כובעו לפני כל גרמני, אך היו גם מקרים שגרמנים הכום על שהסירו את הכובע באמרם: האם היהודי הארור הוא חבר לנו לברכנו... האנשים הביטו מלאי־חרדה בעיניו של כל גרמני העובר, מבלי לדעת אם לברכו או לא. גם אנשי המליציה האוקראינית היו מכים ביהודים, ברצונם שגם לפניהם יסירו היהודים את הכובע... עינויים והתעללות היו מנת חלקנו יום יום ושעה שעה. לא אחת ראית ברחוב נאצי צעיר חוטף יהודי ומכריח אותו לעשות „התעמלות", לזחול על ארבע, לרוץ, ליפול וכו'. פעם חטף גרמני ילד יהודי שהלך לשוק והכריחו לרקוד על השולחן; הוא ירק על הילד ועל השולחן והכריח את הילד ללקק את הרוק, לצהלתם הרבה של הגויים סביב. והנה הוטל איסור על היהודים גם לקנות בשוק. והעוברים על איסור זה שילמו ביוקר: המיליציה האוקראינית אסרה ועינתה למוות ורק מעטים מילטו נפשם מידם. על כך סיפר לי נטע באַרשאַפט, שאף הוא נאסר ועונה ואחר כך שוב לא היה בחזקת אדם אלא כלי שבור...

הגיסטאפו באה

והנה באה הגיסטאפו לעיר ומיד נאסרו אנשים מבחינה פוליטית ובלתי־פוליטית, וכן חלק גדול מהאינטליגנציה הפולנית והרוסית החשודה באהדה לסובייטים.

היודנראַט נצטווה להגיש רשימה של אנשים ממקצועות שונים, לשם העסקתם כביכול. אין בידי לומר בודאות אם ידעה מועצת היהודים על הגורל הצפוי לאלה שנשלחו לגיסטאפו, אך עובדה היא שאחרי השחרור, בקיץ 1945 חפרו והוציאו את גוויותיהם בתעלת־החול המכונה „פיעסקוֹבוזקי" אשר לרגלי „הר הצלב (קריסטובי). בין ההרוגים האלה הוכר, לפי חליפתו המהנדס רוזן, עסקן של „אורט". פתיחת הבורות האלה בוצעה ע"י הועדה ההיסטורית הסובייטית להקר פשעי הנאצים שגילתה שורה של קברי־המונים גם ליד בית־הסוהר וכן בחפירות־המגן ששרדו מימי מלחמת העולם הראשונה בדרך לפודליסאָץ.

אנשים שעבדו בסביבת „טיבולי" ראו וידעו שהיהודים האלה שנחטפו, הושמדו, אך הם לא סיפרו על כך. אולם האוכלוסיה היהודית לא האמינה, או לא רצתה להאמין בכך, והיודנראַט נתן עידוד לגירסה שלנשלחים לעבודה לא אונה דבר והם נמצאים בחיים וזאת — כדי למנוע בהלה. יהודי אחד שנחלץ ממחנה־עבודה סיפר בשובו לעיר, כי במו עיניו ראה את השמדת היהודים בידי הנאצים, מהם ששוסעו לגזרים על־ידי כלבים ששוסו.

ב„אקציה" של הגיסטאפו הושמדה מרבית האינטליגנציה היהודית, לרבות רבנים, שוחטים ודיינים. מחזה איום היה זה כאשר קרובי הנחטפים היו מביאים לגיסטאפו

חבילות־מזון לאומללים שכבר לא היו בחיים — והמרצחים לקחו מהם את המזונות והציעו להם „להתראות" עם יקיריהם... ושוב לא ראינו לא אותם ולא את קרוביהם. בין הנופלים היתה שיינה שקלובין, אשתו של ב. שניידר מארגנטינה, אזרחית חוץ־לארץ. היא הביאה כזון בשביל עסקן הציבור הותיק המהנדס עובדיס. היא הניחה ילד יתום שהוציא נשמתו בעינויים קשים מחמת הרעלת־גאז אטית בהשמדה האחרונה.

חורבן בית־הכנסת הגדול

הגיסטאפו שהתה בקרמניץ עד סוף אוגוסט, וקציר־הדמים שלה הגיע לשמונה מאות קרבנות יהודיים.

לילה אחד התעוררנו לקול רעש ומבול של אור שהציף את העיר. לא הבינונו את אשר התרחש. ברגע הראשון חשבנו לתומנו, כי אלה הם זרקורים סובייטיים ושמחנו לשחרור הקרוב. אולם עד מהרה התברר, כי בית־הכנסת הגדול עולה בלהבות אש שהשתו־ללו כל הלילה. יהודים לא עצמו עין ובכו מרה על חורבן מקדש־מעט זה שעלה באש. אחרים התנחמו כי אפשר וישמש הדבר כופר נפשנו, ועוד נזכה ונבנה את בית הכנסת מחדש.

למחרת נודע, כי הגיסטאפו הציתה את בית־הכנסת שקירותיו היו בנויים אבנים כבדות, לאחר שהכניסה לתוכו כמה חביות בנזין. רימוני־יד וחומר־נפץ אחר. מכבי־האש העירוניים עמדו מוכנים — לא לכיבוי התבערה, אלא כדי למנוע מהיהודים לעשות זאת ולהשגיח שהאש לא תפשוט לעבר בית־הכנסת הבוער. נודע, שיום לפני כן גירשו אנשי הגיסטאפו את השמש מבית־הכנסת ושדדו מתוכו חפצים רבים. אחרי הדליקה — רק קירות חרוכים שרדו כזכר לחורבן — באו אנשי הגיסטאפו אל מועצת־היהודים „לחקור" מי הצית את בית־הכנסת. אחר־כך הכריחו את המועצה לחתום על תעודה מוכנה מראש, כי היהודים עצמם הם הציתו את בית־הכנסת!

כמה ימים לפני כן תפסו חיילים גרמנים את ליפין ואילצוהו לכנס עשרה יהודים לתפילה בבית־הכנסת. בבית־הכנסת הכריחו אותם החיילים להתעטף בטליתות ולהתפלל. אחוזי חרדה התפללו היהודים בלחש, אולם הדבר לא נראה בעיני החיילים, שכפו עליהם בצעקות־פרא ובאיומים להתפלל בקול רם. החיילים הפכו את עמודי־התפילה, וליפין עצמו הוכרח להכות את המתפללים למען ירקדו מסביב לעמודי־התפילה — אחרי ההילולה הזאת גרשו את היהודים והוסיפו להכות בהם.

ה ג י ט ו

באביב 1942 יצאה הפקודה לכלוא את כל יהודי קרמניץ בגיטו, והשטח שהוקצב — מטר וחצי מרובעים לנפש. הגיטו השתרע מערבה לעיר, מתחום בית־העלמין היהודי ועד לרחוב גוגולאָווסקאָ, ומשם עד רחוב הליצאָום בואך רחוב שירוקא; ומשם מזרחה עד לבנין מכבי האש. למותר להוסיף, שהיה בכך משום חנק ומחנק. נעשו מאמצים להגדיל את השטח — וללא הצלחה, בעטייה של התנגדות האוכלוסיה הנוצרית.

הגיטו הוקף גדר־עץ בגובה של שלושה מטרים. אמנם, היהודים הורשו לקחת עמם כל חפציהם, אולם מחמת שטח הגיטו המצומצם, היה להם הכרח להניח או לחסל חלק ניכר מהם. הצפיפות גברה יותר עם זרם הפליטים במשך השנה, ועל רקע זה נתגלו גם סכסוכים אשר המשטרה היהודית נאלצה ליישבה.

אותה שעה קיבל היודנראַט פקודה ממפקד המחוז מילר לנתוץ את שרידי בית־

הכנסת לבל ישאר ממנו זכר, לנקות את השטח ולזרעו עשב. לביצוע הדבר ניתן מועד של ששה שבועות. מרובות היו העבודות שהוטלו על היהודים למלא בשביל הצבא הגרמני — והיה מחסור בידים עובדות. היודנראַט ניגש למלא את הפקודה שלא היתה קלה. לשם כך אורגנו מהנדסים נפחים ועוד, אך התוצאות לא הניחו את הדעת. כי הקירות היו מוצקים והדוקים ביותר — ובינתיים חלף יום אחרי יום. עוד הצליחו להאריך את המועד, אולם גם בתום המועד השני לא נשלמה אפילו מחצית המלאכה. אז קבע המפקד את המועד הסופי באיימו כי ינקוט באמצעים הקשים ביותר. המצב בגיטו החמיר מאוד וגברה החרדה. היודנראַט פקד, כי גם ילדים מגיל ארבע־עשרה (שהיו פטורים מעבודה ע״י הגרמנים) וגברים ונשים מגיל 55—50, יעבדו יום יום בהריסת בית־הכנסת. היה זה מחזה־אימים — זקנים נפוחים מרעב וילדים עומדים בשורות ארוכות, ועוסקים בעבודה. אך הנה התקרב המועד האחרון — והריסת בית־הכנסת טרם נשלמה. ושוב פקדה מועצת־היהודים, שגם על יהודי העובד מחוץ לגיטו חייב אחרי יום עבודתו ועד רדת הלילה וכן בבוקר השכם בטרם צאתו לעבודה, לעבוד בהריסת בית־הכנסת.

הריסת בית־הכנסת לא עברה בלא קרבנות. קיר שהתמוטט בחשכת הערב הרג מספר אנשים — וזעקת האומללים החרידה את הגיטו. מפקד המחוז שטייל ברכיבה על סוסו הלבן הרשה למכבי־האש לחוש לעזרת העובדים במפולת. גם משמר הג׳נדרמים הגרמנים של שער הגיטו אץ לעזרה. מתחת למפולת הוצאו אנשים פצועים ושסועים, שרק בקושי זוהו, ובכללם בנו של משה מילמן, בחור נאה בן 17, שזה עתה חזר מעבודת הכפיה מחוץ לגיטו.

פרקים עגומים בחיי הגיטו

היודנראַט שעם ייסודו נמנה עליו קומץ של עסקנים מטובי אנשי העיר, התפתח והסתעף. תחילה ניסה לארגן את חיי האוכלוסיה הנבוכה, להסדיר את בעיות עבודת־הכפייה, השגת הלחם, להתערב אצל השלטונות במקרי שוד וגזל, להשיג את תשלומי הקנסות הכוללים וכדומה. אולם בפרק זמן מאוחר יותר, רשם היודנראַט פרקים עגומים בקורות הגיטו.

תחילה הורכב היודנראַט מאנשי המקום מכובדים ומהוגנים שודאי ביקשו את טוב אחיהם, כגון, העורך־דין ד״ר בוזי לנדסברג, שניסה לשלוח יד בנפשו בחיתוך גרונו בתער כבר בימים הראשונים למשטר המרצחים כאשר הוכה באכזריות ע״י הנאצים, בגלל התנגדותו למילוי הגזירות השונות ותשלום קנס הקונטריבוציה, אך הצליחו להצילו. אשתו, סוניה, בתו של יצחק פלטוראַק, הזהירה את היהודים מפני מילוי גזירות המרצחים. במבחן הנורא עמדו גם אנשי המועצה ד״ר ב. כץ ועורך־הדין ד״ר יוניה גרינברג. שני הראשונים — ציונים, השלישי — איש ה„בונד״ ד״ר כץ נאסר כבן־ערובה, כאשר פועלים יהודיים איחרו בניקוי הקסרקטין בביאלו־קריניצה. רק הודות לגיוס מהיר של פועלים רבים שביצעו את העבודה במהירות — ניצל.

היודנראַט הוכרח להקים מנגנון גדול לביצוע המספר הגדל וההולך של פקודות וגזירות שהוטלו עליו מטעם השלטון. צרפו אליו אחדים מן הפליטים מן המערב ובכללם ד״ר מאַנדל מקראקא, שאירגן את המשטרה היהודית ממיטב היסודיים האנושיים בגיטו. ליודנראַט היו מחלקות שונות והחשובות שבהן — לכספים, לעבודה, לאספקה, וכלכלה ועוד. וכן מטבח כללי בגיטו בסמוך לבנין מכבי־האש.

אפס, פרק עגום ומחפיר רשמו בתולדות הגיטו אחדים מן הפליטים היהודים, אשר

תודות לשליטתם בלשון הגרמנית היו מקורבים יותר אל הנאצים. מוצאם היה מחוגים שונים ויחס אכזרי גילו לכלואי הגיטו במצבם הנורא. חרפת הגיטו היו. לא ארחיק הדיבור עליהם ורק אמסור פרטים עובדתיים אחדים:

בקיץ 1942 הועמד בראש היודנראַט ברונפלד מצ׳כיה. הוא שהכין את רשימת הנשלחים ל„מחנה־עבודה״ — ובה כלל גם את גיסי, למברג, שסירב — כיתרם — ללכת. אחר כך הוא סחט כסף אצל הקרובים והבטיח למצוא את המגורשים. אך הם לא נמצאו, שואף שררה בגיטו היה וגם נאבק על כך עם איצ׳י דיאמנט מלודז, שבא אחר כך במקומו. היה לו עוזר אחד ונוטין שמו, ויחד היו קשורים בחבורה בינלאומית של גנבים ורמאים. ברונפלד ודיאמנט ניספו יחד עם משפחותיהם עוד לפני חיסול הגיטו על־ידי הלשנה הדדית אצל הג׳נדרמים הנאצים.

תהום של שנאה היתה כרויה בין אנשי המקום לבין הפליטים, שניצלו כל הזדמנות כדי לבסס קיומם על חשבון יהודי קרמניץ בתפסם עמדות־מפתח במוסדות, בעבודה וכו׳. היו מומנטים מזעזעים במאבק בין שני יושבי הראש של המועצה. ברונפלד רכש תחילה את לבו של המפקד מילר בשוחד רב. בתקופת שרותו הוגשה לגיסטאפו רשימת היהודים שנורו אחר כך ליד הטיבולי. אחרי המעשה הזה ירד מאוד חינו של ברונפלד בעיני האוכלוסיה, וכפי שמוסרים הציע איצ׳י דיאמנט עצמו את שרותו כמתווך בין היהודים והגרמנים. ואז פרצה מחלוקת מרה בין שני הצדדים תוך הלשנה והשמצה הדדית. יום אחד נעצר ברונפלד והועמד לדין. מאבק דומה התנהל בין הנאצים שומן, ראש הג׳נדרמים והמפקד מילר, שלכל אחד היו „יהודים משלו״... כתוצאה מכך נאסרו דיאמנט ואנשיו. כשבאה משטרת הגיטו היהודית לאסרו, קפץ דיאמנט דרך הגדר ורגלו נקעה, ובכל זאת נמלט למכריו הנוצרים. ברם, לאחר שנעצרו בני־משפחתו הסגיר עצמו. הלשנה הדדית ממושכת הביאה לבסוף את דיאמנט ואת ברונפלד ורבים מאנשיהם למוות ביריה במבצר קרמניץ. מובן, שהגרמנים המעורבים יצאו נקיים. אחרי הזוועות האלה שנמשכו מסתיו 1941 עד קיץ 1942, הועמד בראש היודענראט ד״ר מאנדל מקראקא שנודע לכל בישרו ובשירותו הנאמן לאוכלוסיה היהודית עד לכליונה.

פשעי המפקד מילר

בקיץ 1941 פקד מילר על היהודים, כי במקום הסרט על זרועם יתפרו טלאי צהוב על גבם, וזכורני נוצרי אחד שבכה למראה אות־הקלון הזה... בפקודתו חולקו לאוכלוסיה היהודית 75 גרם לחם ליום לנפש, מנת רעב שהגדילה את התמותה עד 10—12 איש ליום. הלחם נאפה משעורים. גזירותיו תכפו מיום ליום. הוא שחתם במו ידיו על פקודת־מוות לחמש מאות יהודים שנאסרו באשמות שונות. עשרה צעירים למשל, שעבדו אצל הגרמנים נעצרו ונורו לאחר שנחשדו בגניבת בנזין. מדי שבוע בשבוע הטיל קנסות שתשלומם היה למעלה מכוחות היהודים הנשדדים. כן פקד החרמות של לבנים, פרוות, בגדי־חורף לחיילים בחזית ומצרכי־מזון. שעה שיום־יום מתו בגיטו ברעב עשרות אנשים וחלק גדול היו מזי־רעב, נדרש הגיטו לספק עשרים וחמישה טון תבואה! מעשי־ההחרמה הפכו מחזות־תופת! המשטרה היהודית ואנשי היודענראט שיתפו פעולה בפריצה למרתפים ולמחסני־סתר־לשעת־חירום בבונקרים, כדי להחרים את שארית המזונות. צעקות הנשדדים בקעו עד לב השמים. למעשה נרכשו המצרכים הללו מחוץ לגיטו חלף סחורות שהוסתרו בגיטו. בחדשי הסתיו של 1941 בוצעה „אקציה״ של שוד מבית לבית ואז הוציא מילר, יחד עם

הג׳נדרמיה הגרמנית והמיליציה האוקראינית שיירת עגלות עמוסות רכוש יהודי.

על כל הגברים נאסר לגדל שערות, ואילו הנשים נצטוו לקצץ בשערותיהן. בפקודתו נחרב בית־הכנסת ונהרס בית־הקברות היהודי. גם העבודה הזאת הוטלה על היהודים. אבני־המצבות וגדר בית הקברות נוצלו כחומר בנין, ורק מספר מועט של מצבות בראש ההר לא נפגע.

בסתיו 1941 פקד מילר על היודענראט להקים בית־בושת בשביל הנוער היהודי בגיל 19—16, כדי להשפילו ולהכניס דמורליזציה בקרב היהודים. בפקודה נאמר, שכל צעיר יהודי חייב לבקר בו ולהביא אישור על כך. גזירה זו בוטלה בתשלום קונטריבוציה גדולה של היהודים.

את בתי היהודים שנותרו מחוץ לתחומי הגיטו פקד מילר להרוס — ואת החמרים מכר לתושבים הנוצרים או לאיכרי הסביבה.

באוגוסט 1941 סחט מילר מיהודי קרמניץ קונטריבוציה כבדה בשיעור 11 קילוגרם זהב וכמה עשרות טון כסף, כולל חפצי־קודש מבתי־הכנסיות ובתי־המדרשות.

המשטרה היהודית

המשטרה היהודית עסקה מלבד בתפקידי־משטרה רגילים — בתפקידים מיוחדים שהטיל עליה שלטון הכיבוש הנאצי. לפני קום הגיטו עמדה לעזרת מחלקת־העבודה לשם גיוס אנשים לעבודה, איסוף הקונטריבוציות ובעיקר במקרה שיהודים סירבו לצאת לעבודה או לשלם את הסכומים הנדרשים על־ידי היודענראט. במקרים אלה נאלץ היודענראט לצוות על המשטרה להביא בכוח את האנשים לעבודה, ולא אחת גויסה גם המיליציה האוקראינית האכזרית. חובת עבודת־הכפייה חלה תחילה על שלושה ימים בשבוע, ואלה שהשתמטו נאלצו לעבוד ששה ימים. מזונם ליום — ליטר מרק ו־250 גרם לחם.

תחילה מיאנו היהודים להתגייס למשטרה היהודית. אולם המצב השתנה לאחר שהאוכלוסיה גורשה לתוך הגיטו, אשר הג׳נדרמיה הגרמנית והמיליציה האוקראינית שמרו עליו. המצב החמיר. על המשטרה היהודית הוטלו תפקידים קשים וקודם־כל — השגחה על ביצוע עבודות־הכפייה על־ידי יושבי הגיטו המורעבים והמדולדלים. ברחובות גוועו אנשים נפוחים מרעב. המתים הוטלו, לפי פקודת הנאצים, על עגלות והובלו בלא לוויה לקברות. מחמת חוסר תזונה פשט נגע הפורונקולוזה. וגם בתנאים אלה נאלצו אנשים ללכת לעבודת־כפייה — וביצוע הפעולה הוטל על המשטרה. יהיה משפטנו היום על כך כאשר יהיה, לדעת ראשי היודענראט עשוי היה ביצוע העבודות האלה ושאר הגזירות, להציל את תושבי הגיטו ממוות.

עם זאת, היה זה בחזקת נס, שבתנאים נוראים אלה לא פרצה מגפה בגיטו, וזה כנראה תודות לשמירת הרמה הסניטרית וההיגיינית. בגיטו נמצאו בסך־הכל שלוש בארות, שכל יום עם שחר ניצבו לידם תורים ארוכים לשם קבלת מים למשך היום. היה מחסור גדול במים. גם ליד בתי־הכסא ניצבו תורים. בדרך כלל נשמר מאוד הנקיון בגיטו. המשטרה הקפידה על הסדר והנקיון, גם ליד המאפיות וחנויות־המכולת. כן הקפידה לקיים את איסור ההליכה אחרי שעה 7 בערב בתחומי הגיטו ועל איסור הדיבור ביידיש, לפי שדרשו התושבים הנוצריים.

אפס, התפקיד הקשה ביותר של המשטרה היה, כאמור, גיוס האנשים לעבודה. מאוחר בלילה או השכם בבוקר היו מחזרים מבית לבית, מעוררים את האנשים הרצוצים

משנתם, ומובילים אותם למחלקת־העבודה ששם ניתן להם מרק דל מן המטבח הכללי. כחצית הליטר מרק וביחוד רבע הקילו לחם שניתן על־ידי היודענראַט, נוסף למנה העלובה של 75 גרם, היה כהם מן הכוח המפתה לאנשים הרעבים. מחזות איומים התרחשו בשעת גיוס אנשים לעבודת־הכפייה. רבים התנדבו לעבודה מתוך ידיעת המצב החמור, אך מהרה איבדו כוחותיהם בעבודת־הפרך. לא מעטים נקטו בכל מיני אמצעים כדי להשתמט מן העבודה. מתפקידה של המשטרה היהודית היה גם להביא את שיירות העובדים למקומות־העבודה ולהחזירן לשם — רק יחידים הורשו ללכת בלא משמר.

סיבה שניה לטינת האוכלוסיה לגבי המשטרה היהודית — האמצעים החריפים שנקטה באיסוף הקונטריבוציות הגדולות שהטיל המפקד מילר שבוע שבוע. מחלקת־הכספים של היודענראט קבעה לכל תושב יהודי את חלקו בקנס הקיבוצי, אם לפי הגולגולת ואם לפי רכושו. אך היו שלא היה להם מה לשלם — והגרמנים הרי רק חיכו להזדמנות כדי להחריב את הגיטו. לפי פקודת היודענראט ערכה המשטרה היהודית חיפושים בגיטו והחרימה כל שמצאה. כך נפרצו מחסנים גדולים של מצרכי־מזון, ומשלא נמצאו די מצרכים לכיסוי מכסת־העונשין, נקנו מצרכים אלה מחוץ לגיטו בעד חפצי־ערך ועל־ידי שיחוד משמרות־הגיטו הוכנסו המצרכים לגיטו ונמסרו לשלטונות בתורת קונטריבוציה.

למשטרה היהודית ניתנה תלבושת מגוחכת: כובע בעל כיסוי צהוב ושני סרטים צהובים על הכתפים שצלב קטן באמצעם.

לא מעט יסורים גרמה המשטרה היהודית לאוכלוסיה, אולם מתוך הערכה אוביק־טיבית נראה לי, כי תודות לה ניתן לקיים את הגיטו עד להשמדה הכללית, כאשר שום הכנעה למרצחים לא הועילה עוד. בלילות, באפילה, פרחה ההברחה — הברחת מזונות מן החוץ, כדי לקיים המשפחות. זכותו של השוטר היהודי היתה, שרשאי היה לעבור בלא בקורת על פני משמרות הגרמנים והאוקראינים של הגיטו, ועל ידי כך יכול היה להבטיח את משפחתו ע״י מכירת חפצים בעיר. מובן, שנמצאו במשטרה שהצטיינו באכזריות ופורענות הזמן נתנה אותותיה בהם.

בצבת הגיטו

החיים שלפני הקמת הגיטו הצד הטוב שבהם היה בכך, שכל יהודי יכול היה לקיים מגע עם האוכלוסיה הבלתי־יהודית, וכך ניתן לו להשיג ביתר קלות מצרכי מזון להחיות נפשו ונפש בני־ביתו. הנוצרים ניצלו היטב הזדמנות זו, וחלף מצרכי־מחיה דלים קנו מהיהודים רהיטים, כלי־בית וחפצים בעלי־ערך. אף שמשא־ומתן זה אסור היה, ניצלו רוב היהודים בדרך זו מרעב. בדרך כלל היה יחס התושבים הנוצרים אל היהודים יחס של איבה והשפלה. כל אימת שעלה הרצון לפני הגוי יכול היה בנקל לשדוד מהיהודי את כל אשר לו ואף לנשלו מביתו. היו אלה מעשים שבכל יום. רוב מרצחי היהודים היו מן „העולם התחתון" של האוקראינים, אולם גם ידי האינטליגנציה האוקראינית לא נוקו מדם.

כבר בשבוע הראשון לכיבוש הנאצי נאלצה קבוצת יהודים לשרוף את הספריה היהודית. דרך שתי שורות של נאצים ותחת מטר של מהלומות — נאלצו להוציא את הספרים ולהטילם במו ידיהם לתוך המדורה.

בספטמבר 1941 הגיעונו שמועות על הקמת גיטאות בערים ועד מהרה הגיעה הגזירה גם אלינו. המפקד המחוזי קבע, כאמור, „מרחב המחיה" בשיעור של 1½ ממ"ר לאדם. כל המאמצים להגדיל את תחומי הגיטו נכזבו ואגב, האוכלוסיה הנוצרית גם היא התנגדה

להקמת גיטו גדול. ניתן זמן מספיק להעברה, משום שהמפקד היה מעונין שהמגורשים יקחו עמם את כל רכושם לגיטו. מחלקת הדיור של היודענראט החלה לחלק את הדירות. ניתנה רשות לאנשים לבחור לעצמם שכנים מתאימים. סכסוכים שונים על רקע זה יישבה המשטרה היהודית. בדצמבר החלה ההעברה לגיטו בעגלות־חורף שאליהן רתמו האנשים עצמם וסחבו את רכושם הדל. הגיטו הוקף גדר שלא הניחה שום אפשרות של מגע עם עולם החוץ. לא היה סימן לירק ולא זכר לעץ בגיטו. פרט לגינה שליד בית־החולים שלתוכה הוכנסו הילדים בימות־הקיץ כדי לשאוף אויר צח יותר.

האנשים חיו במתיחות ובעצבנות מתמדת. מלבד עבודת־הפרך והמאבק לקיום נתונים היו תמיד לחרדת השמועות והגזירות הרעות המנסרות בחלל: הנה חזר פלוני מעבודתו מחוץ לגיטו וסיפר, כי לעיר מתקרבות מכוניות עם אנשי ס.ס. אחר סיפר כי שמע מגרמני, כי למחר יטילו קונטריביוציה חדשה שיקחו שוב אנשים למחנות־עבודה, או שתיערך „אקציה" של חולים, ילדים, בלתי־מוכשרים לעבודה וכו' וכו'. בשורות־איוב אלה לא נתנו מנוחה. במשך היום הילכו אנשים כתקופי־קדחת, ורק עם רדת הלילה באה מעט מנוחה והתפללו שהלילה יימשך לעולם.

יום רגיל בגיטו

החיים בגיטו החלו השכם עם שחר. ראשונים הופיעו פקידי מחלקת־העבודה של היודענראט, עתים בלווית שוטרים, להעיר את האנשים לעבודה מחוץ לגיטו ולהובילם לשם. בינתיים מיהרו האנשים אל הבארות לתפוס מקום בתור למים. אחר כך החלו מנקי־הרחובות לטאטא את הרחובות. האנשים אצו למטבח הגיטו כדי לחטוף מעט מרק, אחרים הלכו אל מחסני מצרכי־האוכל כדי לקבל לחם, כי לא אחת לא הספיק הלחם שחולק לכל. ריב קשה היה פורץ בשל כך בין האנשים ומשטרה נאלצה להתערב.

ובינתיים — אספו את גוויות המתים ברעב כדי להביאם לקבורה. הדבר שוב לא עשה עוד שום רושם על יושבי עוני וצלמוות; להיפך, היו שאמרו שהללו מתו במוות של „לוקסוס".

אחר כך נתכנסו ליד שער הגיטו תורי אנשים, שנמנו עם מיטב הנוער היהודי, לצאת לעבודת־הכפייה ולבתי־המלאכה והלב חרד כי ידענו מה צפוי להם. חבורות חבורות ניצבו ובראש כל חבורה — שוטר יהודי. בזה אחר זה יוצאות החבורות דרך השער. בחוץ עומדים אנשי הג'נדרמריה הגרמנית והמיליציה האוקראינית. היהודים נבדקים, אם נמצא משהו אצלם מחרימים המרצחים לעצמם, ואף מכים, מכים.

המצב חמור הרבה יותר בשובם מהעבודה. שוב חיפושים. יש ותופסים בצל או תפוח־אדמה שניתן — והכול סופגים מכות בעד „פשעי" האחד; מחפשים גם אצל נשים. אשה שהעיזה להבריח ביצה לתינוקה הוכתה באכזריות. בבכי נכנסה לגיטו, אף שאירע לה נס שלא נעצרה, כי מעצר פירושו מוות בטוח.

אירע שליד השער עמדו שוטרים ששריד של רגש אנושי פיעם בהם, ואז אומרים יהודי הגיטו: „היום היה שער טוב, יכולנו להכניס קצת יותר עמנו". אך נסים כאלה מתרחשים לעתים רחוקות מאוד. במקרים כאלה עומד ליד השער אחד מהמשטרה היהודית יחד עם פקיד בית־החולים ואוספים אצל הנכנסים תרומות בשביל החולים. רובם נותנים ברצון, כי אין בית־החולים מקבל חלוקת מזון והחולים גוועים מרעב ומחסור בתרופות.

ליד השער מתרחשים תכופות מחזות מזעזעים, ושפטים אכזריים נעשים באלה המבריחים מזון של כזית. על אף זאת מסכנים הבריות נפשם, כדי לקיים עצמם. בגיטו

קיים שוק שבו אפשר לקנות ולמכור. השוק אמנם אסור בפקודת הגרמנים, אך אנשי המשטרה היהודית מביטים על כך „מבעד לאצבעות". הם עצמם בין הקונים והמוכרים. כשמגיעה אזעקה על בוא גרמנים, מפזרים מיד את השוק, אך בחלוף הסכנה — מתכנסים האנשים שוב והמקח־והממכר נמשך.

ברחוב לוינסון, ליד הקלויז, שוכבים אנשים נפוחים ומזי־רעב. הם מתחממים בשמש ומחכים למוות שיגאלם מיסוריהם. הם לנים בקלויז, ישנים על גבי דרגשים דו־קומתיים עשויים קרשים ומרופדים בקש. סביב — זוהמה ורמשים. גם לאחר ששורפים את הקש המזוהם שורצים הפשפשים מחדש. כאן גרים האביונים. ב„גרנד־הוטל" התמונה עגומה יותר, כאן שוכבים צפופים ודחוקים על הדרגשים בתוך החדרים הגדולים והיפים, האומללים שבאומללים, עזובים לנפשם ודועכים כנרות. לא טוב מהם גורל החולים השוכבים בבית־החולים. ויש המתגוררים במאורות בדומה לחיות, אשר הכניסה לתוכן בזחילה דרך מערות ומחילות־עפר, או עליות־גג. מיום ליום גדל מספר האביונים המחזרים על הפתחים ומבקשים פרוסת לחם, שיירים של ירק, קליפות וכו׳.

גרמנים „טובים"

גרמני שיכור נכנס פעם לגיטו. הוא הלך ברחוב גורנאַ. האנשים נבהלו וההלו בורחים. רק הילדים נשארו. הגרמני חילק להם סוכריות, חיבקם ונשקם, ופרץ בבכי: „ילדים יהודיים מסכנים! מה עולל לכם היטלר הארור!"

אנשי הגיטו נפחדו מאוד מהתוצאות הצפויות אם יגיע הדבר לאזני מפקד הגיטו. בדרך כלל נכנסו גרמנים לגיטו רק לעתים רחוקות, והללו גילו רגשות אנושיים כלפי היהודים. אף על פי כן רווחה אימרה בגיטו: „לגרמני טוב — מיתה טובה, לגרמני רע — מיתה רעה". כל תושב הגיטו חייב היה בתשלום 20 רובל מס גולגולת לגרמנים. גם במשמר־השער נמצאו לפעמים גרמנים, בעד מתנת־יד הרשו להכניס לגיטו עגלות מלאות מיצרכים. בדרכים שונות הכניסו לגיטו גם בשר. ההברחה נעשתה, כאמור, רק בלילות.

„והטמן בעפר"

כשהגיעו הבשורות המחרידות על השמדת קהילות שלימות ועל התקרבות השואה לקרמניץ, החלו אנשי הגיטו לבקש דרכי הצלה. יש נמלטים בסתר מן הגיטו ובורחים אל כל אשר ישאום עיניהם. מהם נופלים עד מהרה בידי המרצחים. אחרים יוצאים מן הגיטו כדי להקל על מצבם בערים אחרות, שבהן אין משטר הגיטו אכזרי כמו בקרמניץ. אולם הרוב נשאר במקום, בונים מחבואים, חופרים „בונקרים" באדמה. מחמת הצפיפות הבונקרים הם קטנים מאוד, ובבוא השואה אין בהם כדי להכיל את כל תושבי הבית. מלבד נפשם מבקשים האנשים למלט בבונקר גם את מעט רכושם. נקל לתאר את הדחקות בבונקר ששטחו 14 ממ"ר ובו בצטופפים 24 אנשים עם ילדים קטנים. בהגיע הרעה לא יכלו האנשים להחזיק מעמד — והסגירו עצמם לידי הרוצחים. אין לתאר את כוח־ההמצאה אשר האנשים שיקעו בהקמת הבונקרים, שאחדים מהם ניבנו באומנות אדריכלית מפליאה וצוידו במיתקנים חשמליים וסניטריים. היתה זו ממש עיר שלמה מתחת לאדמה, דבר שהכריח אחרי כן את התליינים לשלוח אש בגיטו הנאבק כדי לכבשו.

עם התמשכות המצוקה דועכים הכוחות הפיסיים בגיטו וגובר הדכאון והדכדוך. גם הנוער רואה בחוש את הקץ המתקרב, והיאוש גורר אחריו מעשי־הפקרות... מתרגלים לכל — וגם לכך. לגיטו קרמניץ נדחקו יהודים מכל קצוי הארץ, עסקנים מנוסים, אנשי־

מדע. תעשיינים, סוחרים, אנשי־צבא, עתונאים, אנשי אינטליגנציה ומקצועות חפשיים מזה ואנשי „העולם התחתון" מזה. אולם בכל אלה לא נמצא אחד גבוה משכמו ומעלה, שיורה דרך לתועים ולנבוכים. בצל השואה המתקרבת נתון כל איש לחרדת נפשו, לילדיו ולקרובי משפחתו. ובלב כל אחד מהבהבת התקוה, אולי יזכה הוא לשחרור, הוא ובני ביתו...

בינתיים גובר שוב הרעב. המלאי של מצרכי־מזון מוחרם בתור קונטריבוציה. דרך השער שוב אין להבריח מצרכי־מזון. יום־יום נופלים קרבנות חדשים. מעל החללים פושטים את הבגדים ואת הנעלים. ביאושם מנסים האנשים לעבור את הגדר הגבוהה של הגיטו, ויש המצליחים להבריח מקצת מזון לגיטו. יש הנעזרים בקניה נועזת אצל נוצרים, ולא מעטים נופלים למאסר. גדולים וקטנים מסכנים את נפשם. הרי נערה בת 16 שלא יכלה לראות בסבל בני־ביתה והלכה להשיג עבודה אצל מכר נוצרי מחוץ לגיטו, ואולי ביקשה להציל את נפשה, ואפשר שכבר לא היתה שפויה בדעתה. בוקר אחד לקחה עמה פרוסת־לחם, טפסה על הגדר והתחמקה, אך בטרם הספיקה לשאוף אויר צח, נורתה ונהרגה. מקרה אחד מרבים.

יש יהודים שהניחו חלק מרכושם אצל מכריהם הנוצרים מחוץ לגיטו בתקוה, שאחרי השחרור יוחזר להם, או שיסייעו להם במצרכי־אוכל. אולם רק חלק מהנוצרים קיים את הבטחתו, בעוד שרובם חיכו בקוצר־רוח לקץ שיבוא על היהודים כדי שיוכלו לרשתם. רק מעטים השליכו לתוך הגיטו חבילות מזון בשביל מכריהם היהודים.

פרך ועינויים

בינתיים ממשיכה מחלקת־העבודה של הגיטו לבצע עבודות גדולות לגרמנים בתנאים בלתי־אנושיים. הגיטו מחולק לשבעה אזורי־עבודה ובראשם שבעה מפקחים המשגיחים על ביצוע העבודה. רוב המפקחים בעלי השכלה גבוהה. והם משתדלים להקל על הפועלים החלושים והעניים. הם משחררים מעבודה את בעלי האמצעים תמורת תשלום לעובדים המחליפים אותם. היו מקרים שאנשים סירבו בכל תוקף לצאת לעבודה קשה ביותר. כשהחל ציגר, מנהל מחלקת־העבודה היהודית — שידע הסכנה הצפויה בדבר — לחקור לסיבת הדבר, נודע לו, כי האוקראינים היו מכים באכזריות את כל מי שלא מילא את מכסת העבודה הקטלנית שחרגה מיכולת אדם. ציגר הודיע על כך למנהל הגרמני האמרשטיין, וכשהלה נוכח באמיתות הדבר, הכה באכזריות את המפקחים האוקראינים ושילחם לעבודה בגרמניה.

בזכות המתנות התכופות שנמסרו לו ע"י ציגר מיהודי המקום עשה האמרשטיין אשר עשה. אותו האמרשטיין השתתף ב„אקציה" ברובנו, רק משום שיהודי העיר לא השכילו לגלות לו „תשומת לב במתנת־יד".

בעוד שהביקוש לעבודת גברים בגיטו ומחוצה לו היה גדול, קשה היה להשיג עבודה לאשה. בעיקר רבה היתה הדרישה לעבודה מחוץ לגיטו, בגלל האפשרות להשיג מעט צרכי־מחיה. כדי להשיג עבודה לאשה היה צורך ב„פרוטקציה" מרובה, עתים בתשלום לנותן־העבודה הנוצרי. בוקר, בוקר, בשעת הוצאת הפועלים לעבודה, נתכנסו חבורות נשים לפני משרד־העבודה היהודי, והביעו את צערן וזעמן על ששוללים מהן את הזכות לעבודה. והיו נשים שחמקו אל תוך חבורות הפועלים היהודים. הסיכוי להבריח מעט מזון לגיטו המורעב הוא שדחפן לכך.

לעבודה ברובנו

אחרי ה„אקציה" הראשונה ברובנו והמחסור בידים עובדות שם, הטילו שלטונות ריבנו מכסות לידים עובדות על יהודי הסביבה הקרובה, ובכלל זה גם על יהודי קרמניץ. לפקודת האמרשטיין החלו השוטרים הגרמנים והאוקראינים וגם השוטרים היהודים, לסחוב אנשים בעגלות של אכרים ישר לרכבת, לאחר שכל השידולים לא הועילו. האמרשטיין בעצמו ניצח על המלאכה, ובמכות אילץ את האנשים לעלות על העגלות. כל העיר הפכה חרדת אלוהים. בכיית הנשים והילדים הגיעה עד לב השמים. הכל חשבו שהגיעה שעת ההשמדה ורבים החלו לברוח ולהתחבא. התושבים האריים שמחוץ לגיטו יש וצפו במחזה בצחוק־הנאה ויש שהסתכלו בהשתתפות — ופנו לדרכם. אחוזי חרדה לגורל הנעלם הנורא יוצאים האנשים לדרכם הבלתי־ידועה. יש המנסים לקפוץ מן הקרונות ברגע האחרון. המשטרה היהודית אף עוזרת בכך לאחדים מהם, שהצליחו להמלט. הם מסתתרים בלילה בשדות ובהרים, ולמחרת חוזרים לגיטו בשמחם את קרוביהם שלא פיללו עוד לראותם. השאר נסעו לרובנו.

והנה כל היהודים שנלקחו שבו כולם לבתיהם. עד מהרה התבררה סיבת הדבר: שחרורם הושג על־ידי מתן כופר־נפש למפקח האמרשטיין. כפי שמסרו, היתה גם בזה ידו של המפקח היהודי ציגר. במשך הזמן השתנה המצב, כי מרובנו הגיעו ידיעות שמצב האנשים טוב, העבודה אינה קשה והמזון טוב. ואכן, במשלוח השני כבר התייצבו האנשים מרצונם לעבודה, והיו שעשו שערוריות ושילמו מכספם למען ישלחו לעבודה ברובנו. בינתיים הועבר האמרשטיין כמפקח־עבודה לדובנו וציגר איבד את איש־חסדו. המפקח הגרמני מילר שבא במקום האמרשטיין מצא עתה מקום לגבות את חובו מבן־חסותו של האמרשטיין השנוא עליו. הזדמנות כזאת באה לידו, כאשר ציגר הוציא מחוץ לגיטו עגלה עם חללי־רעב, בלי לקבל רשיון לכך מידו. מילר אסר את ציגר ובאחת ה„אקציות" נהרג.

באוגוסט 1942 מגיעות לקרמניץ ידיעות איומות על השחיטות בערי ווהלין הסמוכות — רובנו וראדזיווילוב. הכל מרגישים שהשואה מתקרבת, ואף על פי כן מנסים להתנחם כי קרמניץ תינצל. המתיחות גדולה. מתחילה בניה קדחנית של בונקרים, מזי־רעב רצים לעבודה, שוב משלמים קונטריבוציה חדשית לנאצים — ומצפים לנס מן השמים. מתנחמים בידיעות־סתר שנקלטו ממכשירי ראדיו של שכנים נוצרים, על הצלחות הצבא הרוסי ועל מפלות הגרמנים בחזיתות.

השואה מתקרבת

מתקרבת השואה. שבוע לפני ה„אקציה", ביום ראשון בבוקר, נשמע בעיר רעש של מגפונים מתוך אוטומובילים שהתרוצצו ברחובות מחוץ לגיטו. באמצעות מגפונים נקראים תושבי העיר להשמדת היהודים. היתה זו הכשרה תעמולתית לקראת השחיטה.

השבוע האחרון חלף בדרך הרגילה של חיי הגיטו. בליל שבת, 9 באוגוסט 1942, קיבלה מחלקת־העבודה היהודית פקודה לשלוח אחרי העבודה פועלים אל הרכבת לשם הטענת תבואות. כל הפועלים עוד נמצאו אותה שעה בעבודתם מחוץ לגיטו. מטרות־עוז ירדו ורוחות השתוללו. ליד שער הגיטו התכנסו השוטרים היהודים וחיכו לפועלים החוזרים מעבודתם. כשבאו שבורים ורצוצים ורטובים עד עצמותיהם בגשם ואחוזי חרדה ופחד נחטפו על־ידי המשטרה והובלו בטורים אל הרכבת. אחדים מנסים להתפרץ לשער הגיטו, אך השוטרים האוקראינים מאלצים אותם במכות לחזור לטורים. הגרמנים יודעים כבר כנראה כי מחר תתחיל ה„אקציה", ורוצים הם לנצל את הלילה האחרון של הנדונים

למוות. הנה מובילים השוטרים היהודים את הקבוצה האחרונה לעבודה. המפקחים האוקראינים מזרזים באלותיהם את היהודים שימהרו בעבודתם. בשעה מאוחרת מוחזרים האומללים לגיטו, מבלי לדעת את הצפוי להם למחרת היום.

ליל הזוועות

בלילה, אור לעשרה באוגוסט הוחרדו יהודי הגיטו משנתם ברעם יריות שבקעו מכל עברי הגיטו. ברגע הראשון משתררת בגיטו דומית מוות. אנשים רצו להתחבא בחשכת הלילה, סבורים הם כי האפלה תשמש להם למפלט. היריות נמשכות וגוברות מרגע לרגע, הכדורים עפים לכל צד. זעקות בוקעות מרחוב גורני, ואחר כך מסביבת בית־הכנסת הגדול.

המרצחים קצרה רוחם. הם הורסים את גדר הגיטו ופורצים לתוך בתי היהודים כדי לבוז ולשדוד. תוך כדי כך יורים ופוצעים על ימין ועל שמאל, וכבר נפלו החללים הראשונים בגיטו פורצת בהלה איומה. התינוקות מתיפחים מרה ואין מי שירגיעם. הכול פורצים לתוך הבונקרים. אחרים מטפסים על עליות הגג לראות את הנעשה מחוץ לגיטו. הכדורים בוקעים גם לשם. האנשים מתרוצצים כמטורפים. צועקים ומצווחים. הנה סוחבים לתוך הבונקרים כלי־מיטה, בגדים, מים ומצרכי אוכל. יש מחרפים את נפשם ויוצאים לחוץ. מכל עבר בוקעת יללות אנשים הנפרדים זה מזה. ילדים נלחצים להוריהם בבקשת מפלט ומגן. גם התינוקות הרכים חשים באימת השעה. למשמע שאלותיהם מתפלץ לב הגדולים. אין הם משיגים, הפעוטים, מדוע קצרה יד הגדולים עליהם...

השחר מפציע. הכל יודעים כי הוא מביא עמו את הכלייה. מגיעה ידיעה שלתוך הגיטו פרצו ששים ג'נדרמים נאצים עם פלוגת ס.ס. אוקראינית שחנו בביאלו־קריניצה. השוטר היהודי שגורש על ידם מן השער סיפר, כי הם ירו בכוונה לתוך הגיטו והעלילו שהיהודים התמרדו — והדבר שימש תואנה לחיסול הגיטו. מיד דרשו ממועצת היהודים לשלוח את כל המוכשרים לעבודה אל השער כדי להעסיקם בעבודה, כביכול. היודענראט פנה בקריאה לאוכלוסיה, אבל רק מעטים מאוד נענים לקריאה והולכים אל השער. כאן עומדת קבוצת גרמנים, מהם במדי ס. ס., המבצעת את הסלקציה. לפי תעודות מקום־העבודה חורצים את הדין — אם להוצאה מן הגיטו או לא. במשך הזמן מגיעים לשער יותר ויותר אנשים, עד שנאספה כמעט רוב האוכלוסיה, זקנים וצעירים, ובבללם אנשים עם ילדים בזרועותיהם.

כצאן לטבח...

טור האנשים נמשך מבית־הכנסת הגדול לאורך רחוב לוינסון עד לרחוב החייטים. הטור השני נמשך מבית־הכנסת הגדול דרך רחוב גורנא. האוקראינים מתייצבים משני הצדדים, בין טורי היהודים. אכן, היה באותה שעה בידי היהודים לתקוף את המרצחים ולפרוק את נשקם. אך לדאבון לב, לא היה אף רמז של התקוממות. האנשים הגיעו למדרגה אחרונה של יאוש. אף אחד לא הגיב עוד למכות־הרצח של האוקראינים. האנשים נדחקים אל השער, וכל אחד מדמה שזו הצלתו. אפילו החולים והנפוחים זוחלים ויורדים ממשכביהם. הסלקציה נמשכת. את המאושרים מובילים מעבר לשער, ובקבוצות של 400 איש הם מובאים תחת משמר חזק אל ביאלו־קריניצה. אחדים מנסים לברוח, והאוקראינים רודפים אחריהם, הורגים אותם ביריה ופושטים מהחללים את בגדיהם. הרוצחים מאיימים שיהרגו את כולם אם ינסו לברוח. בדרך מבחין אני בפניהם האדישים של עוברים ושבים נוצרים. אחדים מהם צוחקים... אני רואה את סוניה גולדנברג־שפיגל־גורביץ, כשהיא

נדחפת בידי שוטר אוקראיני המכה בה בקת רובהו. בזרועה היא מחזיקה את ילדה המביט בעיניהם נפחדות באמו...

בדרך ההשמדה

בדרך מנסים האנשים להרגיע איש את רעהו. אחדים סבורים שישאירו אותנו בחיים, אחרים אומרים שאין רצונם לחיות בלי משפחותיהם. הנה מגיע הטור האחרון. דוחפים את כולם לתוך אורוות. בחוץ ניצבת שרשרת חזקה של אנשי ס. ס. אוקראינים. רבים בהם תושבי קרמניץ, שאינם מגלים אף שמץ רחמים. מחשבות המוסגרים למוות נודדות אל יקיריהם שנותרו בגיטו, רבים בוכים מר. אחרים יושבים דומם על הארץ. לידי יושב עורך־דין יוניה גרינברג, מכסה פניו בידו — ובוכה. „הרי אני פושע — אומר הוא לי — זת אשתי ואת ילדי השארתי בגיטו". „על שום מה התנהגנו כך?" — הוא שואל אותי והשאלה נתקעת כחץ בלב — ואין מענה.

אחרי הסלקציה של יום ראשון בגיטו, ואחרי שחלק מן האנשים הוצא לביאלו־קריניצה, חיפשו הנותרים מפלט בתוך הבונקרים. מובן, שלא כולם היו להם בונקרים. בין הקרבנות הראשונים להשמדה היו יושבי „גרנד־הוטל" והשוכבים בבית־החולים. השוטרים האוקראינים והג'נדרמים הגרמנים גרשו אותם אל כיכר בית־הכנסת, ומשם הובלו במכוניות ואף ברגל, אל הקסרקטינים, שלידם נשארו מימי מלחמת־העולם הראשונה חפירות גדולות. האנשים הוכו והוכרחו להתפשט ולשכב בבור, שורות שורות.

רוצח ס. ס. שישב ליד שולחן, שילח בהם צרורות של כדורים. אלה שלא נפגעו בכדורים, נהרגו על־ידי השוטרים האוקראינים שעמדו סביב לבור. זעקות האנשים והילדים הגיעו למרחקים. לא חסרו גם תושבים נוצרים שבאו מן העיר כדי לחזות במחזה של הריגת שכניהם היהודים.

כל שורה של נרצחים כוסתה בכמה אתים של אדמה ובשכבה של סיד, ביניהם גם גוויות שפרפרו עדיין בגסיסתם ודמם זנק ובקע מבעד לאדמה והסיד. עליהם הוטלו הקרבנות החדשים. מחזות־האימים חוזרים ונשנים. אחדים מנסים לברוח ערומים, אך נופלים בכדורי הרוצחים. את החיים מכריחים לסחוב את ההרוגים לתוך הבורות ולשכב לידם.

אחרי ההריגה ההמונית יוצאים השוטרים הגרמנים והאוקראינים לחפש את המסתתרים בבונקרים. ברור, שגם באמצעי הזהירות הגדולים ביותר אין בידי האנשים להשתלט על הילדים הבוכים מפחד או מרעב, וכך הוסגרו כל המסתתרים שהוכרחו ע"י חומר־נפץ או אמצעים אחרים, לצאת ממחבואם וללכת לקראת המוות. בבונקרים אחדים נחנקו ילדים שסתמו פיהם לבל יבכו. במקומות אחרים הורעלו הילדים בזריקות. אחרים הרעילו את עצמם ובני ביתם לבל יפלו בידי הרוצחים, אולם רק למעטים היה המיצרך היקר הזה. היו שלקחו מנה קטנה מדי שגרמה להם עינויים נוראים כמו למשל, ד"ר שקלובינא. בכיכר־השילוח התחננה אצל הרוצחים שימיתוה, וגרמני אחד גמל לה את החסד. נכדתה בת השלש, הובאה לבורות גלמודה, מתייפחת בבכי, והושלכה אל גל החללים.

„נקמת ילד קטן — לא ברא השטן"...

בסלקציה זו הופרדו בהקפדה גברים, נשים וילדים. כשמצאו בין הגברים ילדים התנפלו באכזריות על האחרונים. שני ילדים כמו נדבקו אל אביהם. הילדה הגדולה התחננה לפני הרוצחים שירשו לה להפרד מאמה. הם הרשו לה זאת. אחרי שנפרדה

מאביה ניגשה ונפרדה גם מאמה, ואחר כך צעדה שקטה וחיוורת עם טור הילדים שנדחפו לתוך המכוניות. רק הילד הקטן החזיק בצעקות קורעות־לב באביו וצעק: „אבא, אינני רוצה ללכת!" אז מיהר אחד הרוצחים, בעט בילד ברגלו לעבר רוצח שני, והשני לשלישי — ובדרך זה נזרק בבעיטות־פרא אכזריות והוטל על ראשיהם של הילדים העומדים צפופים במכונית.

תחבולות רוצחים

כדי להקל על עצמם בגילוי האנשים שהתחבאו בבונקרים, הפיצו הנאצים שמועה כי קומץ האנשים הנותרים לא יוצאו להורג, אלא יושארו בחיים לשם מיון רכושם של היהודים שנרצחו. יחד עם זה עליהם להוציא את שאר האנשים ממחבואיהם בבונקרים. בלווית הגרמנים והאוקראינים הלכו האנשים על פני הבתים וצעקו בקול: „יהודים צאו! לא יגעו עוד באיש לרעה! צריך רק ללכת לעבודה!"

רבים ששמעו דיבורים ביידיש, או שהבחינו קולו של יהודי מוכר, יצאו מהבונקרים. הם כונסו יחד והובלו לבית־הסוהר. אחרי שביצעו את מלאכתם בקבורת המוני החללים שהתגוללו ברחובות — הושמדו כולם בחצר בית־הסוהר. היו יהודים שניסו להציל את עצמם על־ידי מתן שוחד רב לשוטרים שהבטיחו לשחררם מהגיטו, אולם בשעה שנמלטו מן הגיטו פתחו עליהם אש והמיתום.

ליד גדר הגיטו, בכיוון רחוב גוגול קפצה אם עם ילד בזרועה, אל מחוץ לגיטו. ראה אותה שוטר. האשה צעקה: אני נכנעת! אולם השוטר ירה בה והאשה עם ילדה נפלו במקום. הילד עוד חי כאשר הטילו את שניהם לעגלת־המתים.

התושבים הנוצרים שמחוץ לגיטו המשיכו באורח־חייהם הרגיל, כאילו לא נפל דבר

בלילות ה„אקציה" היו האנשים יוצאים מן הבונקרים, כדי לחפש להם מעט מזון ומים להחיות נפשם, או כדי לבוא בדברים עם קרוביהם ולנסות להמלט מן הגיטו — דבר שהיה כרוך בסכנה כפולה, משום שהאוכלוסיה הארייה וכן השוטרים ומשפחותיהם, היו משוטטים בלילות בתוך הגיטו כדי לשדוד בבתי היהודים מכל שניתן.

תל־חרבות

חיסול הגיטו נמשך שבועיים, ועל אף מאמציהם של הרוצחים עוד נותרו שרידים בבונקרים, והמרצחים שלחו אש בגיטו מכל עבריו. כדי למנוע את סכנת התפשטות האש אלמחוץ לגיטו הובאו פלוגות מכבי־אש מכל ערי הסביבה, שעסקו לא בכיבוי האש אלא רק במניעת התפשטותה. השרידים האומללים הוכרחו לצאת ממחבואם אחוזי להבות, ורובם הגדול נהרג בידי מכבי־האש או בידי הג׳נדרמים הגרמנים והשוטרים האוקראינים.

הנאצים הפיצו אחרי כן את השמועה, כי שרידי היהודים הציתו בעצמם את הגיטו. דבר זה הוכחש ע״י תושבים נוצרים שראו במו עיניהם, כי הנאצים הציתו את הגיטו מכמה עברים. עובדה היא, שהגרמנים לא נתנו לכבות את הגיטו הבוער, אלא דאגו לכך שישרף עד היסוד למען יימחו עקבות הפשע ולמען יושמדו כל המסתתרים בבונקרים. הגוויות השרופות נאספו אחרי כן על־ידי התושבים הארים שעה שכל איזור הגיטו הפך עיי חרבות.

זמן רב אחרי התבערה עוד גילו המרצחים יהודים חיים בתוך בונקר שנמצא במרתפו של בית מילשטין, מייצר הקוואַס הקרמניצאי הידוע. כן נתגלו יהודים חיים

בתוך הבונקר שבבית פילד מבית־החרושת למי־סודה. בבונקר זה הסתתרה משפחת פילד עם ילד קטן וגם באסיס, בנם של גולדה ושלמה קובאל, עם משפחותיהם וילדיהם הקטנים.

רצח השארית

עינויים רבים עברו על אלה שנותרו בבית־הסוהר בקרמניץ אחרי ה„אקציה" בגיטו. מורעבים ומזוהמים מחמת הישיבה הממושכת בבונקרים, הובלו לתוך בית־הסוהר ושם המתינו למותם. הרוצחים חיכו עד שיתמלא מספרם למאות. הם הוחזקו ימים ולילות על הארץ, בלהט השמש יומם ובקור הלילות, ללא אוכל וללא מים, כשהתינוקות בוכים מר, עד שהגיע הקץ המר. הם נורו בתוך הבורות שהוכנו בתחום בית־הסוהר. הבורות נחרשו והפכו גינה עד שלא נודע אף מקום קבורתם.

לפני חיסולם בבית־הסוהר אמר אחד הרוצחים האוקראינים באזני היהודים שחיכו למותם, כי בא יום הדין עליהם, ושוב לא יוכלו למצוץ את דמם של הארים.

עם זאת רבים הצליחו בכסף רב שנתנו לשוטרים, לצאת מן הגיטו בעזרת סולמות, אולם הם נעצרו על ידי שוטרים גרמנים או תושבים ארים. בכפר ויסוליבקה שליד ביאלו־קריניצה חטפו אכרים זקנים פליטים יהודים כאלה, וסחבום חזרה לבית־הסוהר. אחרים נתנו להם כביכול מחסה בביתם, ואחר כך הסגירום לנאצים או לשוטרים אוקראינים. הם ניצלו בחורות יהודיות מתוך הבטחה להציל את חייהן, ואחר כך בגדו בהן. גופמן מן החברה ישפה — גופמן, אשר עוד לפני חיסול הגיטו מסר את רכושו לתושב נוצרי ובימי חיסול הגיטו הצליח בדרכים שונות להגיע אליו, הוסגר על ידו לידי הרוצחים שהכוהו במקום באכזריות והוסיפו להכותו גם בבית־הסוהר עד לאיבוד הכרתו. רופא בית־הסוהר ריחם עליו ושם קץ ליסוריו בזריקת מוות.

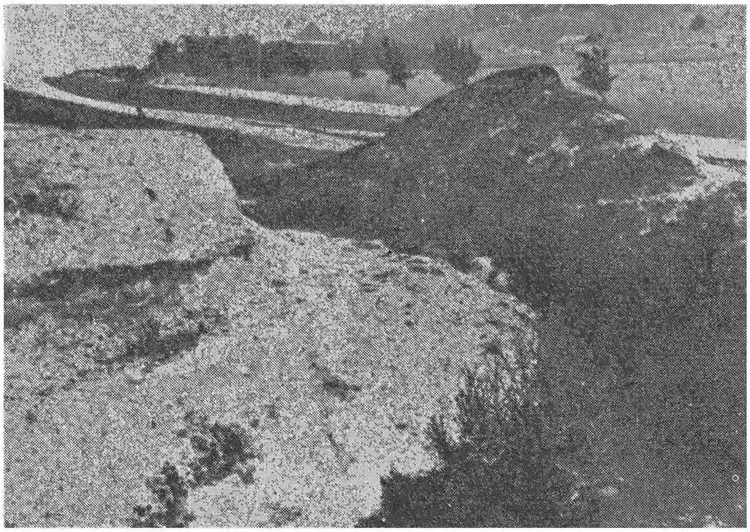
עוד יוקם דמנו השפוך!

ליד הבורות של הקסרקטין פנה אחד מעדת הנידונים למוות בדברי נחמה ועידוד, כי עוד נקם יוקם הדם הטהור שנשפך. גם לייבעלע השוחט, חתנו של הוכגעלערנטער, השמיע דברי נחמה ונקמה באזני ההולכים למוות.

בשנים האחרונות לפני פרוץ המלחמה התישב בקרמניץ רופא יהודי בשם מלר, בפיקוחו של השוטר שעבד שם. היא אף נרגעה מעט והחלה להתרגל אל השוטר שהיה בחיים אחרי שהוריה וכל יהודי הגיטו הושמדו. הילדה נמצאה זמן ממושך בבית־הסוהר בפיקוחו של השוטר שעבד שם. היא אף נרגעה מעט והחלה להתרגל אל השוטר שהיה מטייל עמה לעתים קרובות בגינת בית־הסוהר. אולם יום אחד קיבל פקודה מהממונים עליו להשמיד את השרידה היחידה. השוטר הוציא את הילדה לטיול בגן, ושעה ששיחקה לתומה ליד הפרחים — ירה בה מאקדוחו.

התנהגות האוכלוסיה הארית

אין להמנע מהרהורים היסטוריים — מימי ת"ח ות"ט ועד לחורבן האחרון. מבין 14.000 נפשות של קהילת קרמניץ שרדו לפליטה רק 13 נפשות, והלא קרמניץ שהרים סביב לה, היו לה אפשרויות רבות להצלה! מלבד ה־13 אלה ניצלו עוד 7 יהודים יוצאי ערים שונות, רובם בסיועם של נוצרים בודדים. 8 יהודים מצאו מפלט אצל נוצריה אחת ו־4 אצל נוצרי אחר. האוכלוסיה הנוצרית לא נקפה כמעט אצבע להצלת יהודים. וירשם

גיא ההריגה (מאחורי הקסרקטין)

דער מאָרד־פּלאַץ (הינטער די קאַזאַרמעס)

הדבר, כי הנוצרי שהציל 4 יהודים, נרצח אחרי כן על־ידי אנשי הכנופיה האוקראינית בראשותו של בנדארא בתוך הפרבר הוישניביצאי. בהשוואה לערים סמוכות אחרות, כמו, דובנו, עמדו התושבים הארים של קרמניץ מנגד ליהודי העיר הנרצחים.

סיום

קרמניץ עיר ואם בישראל נכרתה ונאלמה לעולמים. הכל סביב זר לנו, אזור הגיטו, הטומן בחובו סודות נוראים של עינויים ויסורים — תל חרבות.

ארורה את קרמניץ ותושביך האכזריים. לנצח נשמור בנפשנו את זכר הקברים הקדושים של היקרים לנו, לעולמי עולמים לא נשכחם.

טובה טפר־קפלן (יפו)

פרשת ההשמדה

לזכר הורי נחמן ורחל־פייגה ואחיותי
לובה ושינדל, שנרצחו בידי הנאצים.

בדרך מקרה חזרתי לקרמניץ

נולדתי ב־1920 להורי, נחמן בן פישל טפר (1884) ורחל פייגה בת מנדיל לדר (1884). חמישה ילדים היינו, אחותי הבכורה חנה, חניכת „החלוץ המזרחי" עלתה לארץ ב־1936. אחי פישל היגר לאמריקה ב־1939. בבית נשארו ההורים ושלוש בנות, מהן ניצלה רק אחת, אנכי הכותבת בדמע את פרשת ההשמדה. אחותי לובה הגדולה ממני (1918) ושיינדיל הקטנה (1925) ניספו יחד עם ההורים.

אחי ואחיותי ואף אני היינו חברים באיגודי נוער ציוני. ההורים השתדלו שנימצא במסגרת דתית, ואמנם אחותי חנה היתה חברה ב„החלוץ המזרחי" ואנכי — ב„השומר הדתי". ב־1938 גמרתי את ביה"ס „אורט", ולאחר כיבוש העיר ע"י הרוסים נכנסתי לבי"ס טכני־חקלאי בעיירה זאלשטשיק, שם למדתי שנתיים וגם זכיתי לסטיפנדיה. ביוני 1941, שמונה ימים לפני פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה, חזרתי העירה לבקר את הורי. כוונתי היתה לשהות בקרמניץ זמן קצר ולחזור ללימודי, אך הגורל רצה אחרת ובמשך כל ימי הזוועות הייתי עם משפחתי ואשר ראיתי וידעתי — אספר.

בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השניה, וכזכור נכרת אז הסכם בין רוסיה לגרמניה על חלוקת פולין, ועירנו קרמניץ נמסרה לידי הרוסים ששלטו במקום כשנתיים. בפרק זמן זה לא הייתי בעיר. ידוע לי, שבאותן השנים נהר לעיר זרם גדול של פליטים יהודים מהחבלים שהיו כבושים בידי הגרמנים, כדי למלט את נפשם. באו אז לקרמניץ יהודים מוארשה, מלודז, מקליש, מחאֶלם, מערים רחוקות וקרובות. את מספר הפליטים אומדים ב־4000, ויחד עם האוכלוסיה הקודמת נמצאו בעיר עם בוא הגרמנים כ־14—15 אלף יהודים. בימי שלטון הרוסים נתבטלה הקהלה המאורגנת והנאצים מצאו ישוב יהודי מפורד. הפרנסה היתה דחוקה, והיו חיכוחים בין תושבי קרמניץ לבין הפליטים. והיו בין הפליטים שני אנשים שמילאו אחרי כן תפקיד איום בחיי הגיטו והם: דיאמנט וברונפלד. עוד בימי הרוסים התבטא פעם דיאמנט, כי הוא לא ינוח ולא ישקוט עד אשר יראה את דמם של יהודי קרמניץ ניגר כמים. אדם שפל ואכזר, נוכל ורודף בצע, איש ה„עולם התחתון". ולו פילגש ושמה — זכור לדראון — גולדברג, בזויית־אדם, גנבת נודעת בכינוייה „יד הזהב". וגם ברונפלד חלאת האדם היה.

ביום 22 ביוני 1941 פרצה מלחמת רוסיה—גרמניה, וב־2 באוגוסט נכבשה העיר בידי הגרמנים. במשך 40 ימים אלה נהרו רבים מאנשי קרמניץ אל הגבולות, כדי לעבור לרוסיה. הגבול היה אז במרחק של קילומטרים אחדים מהעיירה שומסק (20 ק"מ מקרמניץ). אלה שעבדו במשרדי הרוסים, או היו מקורבים להם, עברו לרוסיה ללא הפרעות. אך לאזרחים סתם לא נתנו לעבור, וליד הגבול נתכנסו אז המונים שהשתדלו לחדור לרוסיה. רק בימים האחרונים ממש, כשהגרמנים כבר התקרבו לעיר, הרשו הרוסים לתושבים הרוצים בכך להימלט לרוסיה. ואמנם רבים הצילו על ידי כך את חייהם. מעריכים את מספר הנמלטים לרוסיה מאנשי קרמניץ ב־1500. חלקם הגיע אחר כך לארץ־ישראל,

חלקם היגר לאמריקה, לפולין, ומעטים אף חזרו לקרמניץ עצמה. גם אני ושתי אחיותי יצאנו ברגל מהעיר והיה עלינו ללכת עוד כ־10 קילומטר לתחנת רכבת. והנה פשטו שמועות על מהומות ורצח בגבול ועל רעב ברוסיה וכדומה, והחלטנו לחזור: אני, שתי אחיותי ועמנו עוד צעירים וצעירות. אך רבים עמדה בהם הרוח, המשיכו דרכם ברגל, עלו על רכבת באחת התחנות — וניצלו.

הטבח הראשון

למחרת כיבוש העיר על־ידי הגרמנים פשטה השמועה שהרוסים רצחו בבית הסוהר לפני צאתם 60 לאומנים אוקראינים, לכן יתנקמו ביהודי העיר שהם „כידוע" קומוניסטים כולם. ואכן בו ביום פרץ פוגרום. מן הכפרים שבסביבה נתכנסו „גויים", נכנסו לעיר דרך הפרבר הדובנאי, מצויידים במוטות ברזל ובכלי חבלה שונים. עברו מבית לבית, שדדו ובזזו, הוציאו מאות אנשים והובילום לבית הסוהר הגדול, כשהם מכים ופוצעים בהם בלי רחמים. בבית הסוהר הכריחום לרחוץ את גויות האוקראינים הנרצחים ואחר פקדו עליהם לחפור בורות לעצמם, סמוך לבית הסוהר ולשכב בתוכם. חיילים גרמנים עברו מבור לבור ורצחו ביריות. ב„אקציה" ראשונה זו נפלו כ־400—500 איש. הפוגרום נמשך שלושה ימים, אז ניתנה פקודה לחדול מההרג. אלה שעוד היו בחיים נצטוו לצאת מהבורות ולחזור לבתיהם. ביניהם היתה חברתי רוניה באַרשאַפּ, שנורתה אף היא בתוך הבור וכמה כדורים חדרו לגופה, אך עם הפסקת ההרג טיפסה ועלתה מתוך הבור ושרכה דרכה עד לביתנו, והיא שחורה מהמכות שהוכתה בידי האוקראינים וחרוכה מהכדורים שנורתה בידי הגרמנים. טפלנו בה, הכנסנוה לביה"ח היהודי, שם שכבה כמה שבועות ונרפאה (כעבור זמן נספתה).

ביתנו אנו לא נפגע, כי אוקראיני שגר בביתנו לא נתן לפורעים לפגוע בו. אך ביום השלישי תקפו הפורעים גם בית זה, מצאו שם את אמי וסחבוה לבית הסוהר. אולם כעבור כמה שעות, עם הפסקת ה„אקציה", חזרה מבלי שנזוקה.

לאחר הפרעות פירסם הקומיסר המחוזי (געביטס־קאמיסאר) מילר הודעה חסודה לתושבים, שאסור לשדוד ולהרוג ביהודים. אז שקטה העיר זמן־מה.

ה„יודענראט"

ימים מעטים לאחר בואם לעיר הרכיבו השלטונות הגרמנים נציגות יהודית בשם „יודענראט". בראשו העמידו את שני האנשים הידועים לשמצה דיאמנט וברונפלד. לדעת תושבי העיר הם היו סוכני הגרמנים ועסקו בעסקים חשוכים בשותפות עם הקומיסר מילר ונושאי כליו, מתוך רדיפת בצע ותאות שררה. תפקידו העיקרי של ה„יודענראט" היה לבצע את פקודות השלטון הגרמני כלפי היהודים. משרד היודענראט היה ברחוב סלובצקי בבית קופייקא וגם בבתים שממול, בחצרו של משה רוכל. במשך הזמן התנפח היודנראט למנגנון גדול ומסועף, עם מחלקות שונות ועשרות פקידים. לכתחילה השתתפו ב„יודנראט" גם עסקני ציבור מכובדים, ביניהם ד"ר בנימין לנדסברג, שימשק, ברובר ועוד. כעבור זמן קצר, כשנתברר להם אפיו של המוסד ותפקידיו הסתלקו ממנו; תפקידים אחראיים מילאו ב„יודנראט גם: ציגל, מן הפליטים, הממונה על אגף העבודה; שמואל בארשאפ מהפרבר הדובנאי, מפקד המשטרה היהודית, שנאסר אחר כך ונרצח ובמקומו נתמנה בליט.

נגישות, נגישות

והנגישות החלו. לכתחילה חייבו את היהודים לשאת על שרוולם השמאלי סרט לבן עם מגן־דוד מצבע תכלת. כעבור כמה חדשים החליפו סימן זה בטלאי צהוב, בצורה של עגול, בעל קוטר של 8 ס״מ, אחד מלפנים ואחד על הגב, כדי שיוכר היהודי גם מלפניו וגם מאחוריו. אסרו להלך על המדרכות אלא באמצע הכביש. נאסר על היהודים לאכול בשר, שמנים וביצים, ועל התושבים האחרים נאסר למכור ליהודים את המצרכים האסורים. ליד ה„יודנראט״ ייסדו השלטונות חנות מיוחדת למכירת צרכי אוכל קצובים: תפוחי אדמה, לחם, גריסים ועוד. הוטלה על היהודים חובת עבודה: כל בוגר חייב היה להירשם בוקר בוקר במשרדי ה„יודנראט״ ומשם נשלח לעבודה בשביל השלטונות הגרמניים, תמורת אוכל דל במקום העבודה אך בלא כל שכר. כמה בתי־מלאכה הורשו להמשיך עבודתם, בעיקר בשביל הגרמנים, תמורת תשלום זעום.

משבוע לשבוע החמירו הנגישות. יום אחד נדרשו היהודים למסור את כל הפרוות שברשותם. יום אחד נגזלו מהיהודים שמיכות לאלפים, כל כלי הכסף והזהב. נפתחה תחנה מיוחדת לאיסוף הרכוש השדוד, ובמשך שבועות רצופים עמדו תורים ארוכים של יהודים שמסרו את הכלים והחפצים שאגרו במשך שנים.

כחודש ימים אחרי בוא הגרמנים הגיעה לעיר ה„גסטאפו״, ופתחו משרדיה בבנין אגודת הספורט הפולנית של „סטשאֵלאֶץ״. לבושים מדי צבא, סרט סביב לכובע ושלד אדם על המצחיה, התהלכו בעיר והפילו חתיתם על יהודיה. הכל הבינו שמתקרב הקץ, מתקרבת ההשמדה הכללית של האוכלוסיה היהודית.

המעשה הראשון שלהם היה: שריפת בית הכנסת הגדול. וכך היה המעשה: תחילה הציתו בעצמם את הבית, לאחר זה הוציאו ממטותיהם אנשים מדרי הסביבה, העמידו אותם ליד בית הכנסת הבוער, והעלילו עליהם שהם הציתו. כל החלק הפנימי של בית הכנסת נשרף באותו לילה, אך הקירות החרוכים נשארו עומדים.

ה„אקציה״ בגן טיבולי

ימים אחדים לאחר שריפת בית הכנסת פירסמה ה„גסטאפו״ פקודה שכל בעלי המקצועות החפשיים: רופאים, עורכי דין, מהנדסים, אחיות, מורים ועוד יתאספו ליד גן טיבולי, סמוך לבית האגודה הספורטיבית הפולנית. ואכן, בדרך זה כונסו שם כמה מאות אנשים מחוגי האינטליגנציה. הם נקראו לתוך הבית לאסיפה כביכול, אחרי כן סגרו עליהם את הדלתות ולא ניתן לאיש לצאת ולבוא. האנשים הוחזקו בפנים 4—5 ימים בלי אוכל ובלי מים. הדבר עורר חרדה גדולה בין משפחות העצורים ובעיר בכלל. הקרובים החלו להביא אוכל, אך לא הורשו להיכנס. האוכל שהובא נערך על שולחנות שעמדו בחוץ. הקרובים נשלחו חזרה לבתיהם, אך האוכל לא נמסר לעצורים. והנה הכריזו אנשי ה„גסטאפו״, כי כל שיתנדב להגיש את האוכל לעצורים יינתן לו להיכנס פנימה. בין מביאי האוכל נמצאו 10 איש, שהציעו שירותם, ביניהם איזיה בת חיים עובדיה׳ס. הם הוכנסו פנימה אך משם לא חזרו עוד.

בין הנאספים היתה גם הגברת גלינה סורוצ׳ינסקי, אשה רוסיה ממוצא גרמני, שנפלה לשם במקרה. היא הודיעה לאנשי ה„גסטאפו״ שאיננה יהודיה ורק בטעות הגיעה לשם,והוכיחה בתעודות שהיא ממוצא גרמני זה דורות. אז הסכימו לשחררה, אולם השביעוה לבל תספר בחוץ ממה שראתה בפנים. בכל זאת נודע מפיה כי האנשים

המורעבים עונו שם, הוכרחו לכרוע על ברכיהם שעות רצופות כשידיהם לאחוריהם וראשם בין ברכיהם. ביניהם התהלכו אנשי ה„גסטאפו" והצליפו בהם בלי הרף.

לבסוף הוצאו להורג עד אחד בחורשת טיבולי ונקברו שם. בין הנרצחים היו: ד"ר טבק; בתה של ד"ר שקלובין שבאה מברזיל לבקר את משפחתה בקרמניץ; איזיה בת חיים עובדיה'ס; בתה של ד"ר פולונסקי; יאנצי (יעקב) שרייאר ואשתו, מדריך טכני בבי"ס אורט; מיכל חידיס, מורה בביה"ס העממי הפולני, ליוסיה ווקסלר, בוגרת „אורט", היא ואחותה, ורבים רבים אחרים.

כך נגדעה מיהדות קרמניץ האינטליגנציה שלה.

חדשים אחדים לאחר ה„אקציה" בגן טיבולי שרר שקט יחסי בעיר. אכן, גם אז היו יהודים מושלכים לכלא בשל דברים של מה בכך. גם אז היה חייל או שוטר גרמני מכה ביהודי שנקרה לו בדרך, גם היו פורצים לבתים וחומסים. ויהודי רעב כשנכנס לגנת הירק של אוקראיני ומלקט תפוח אדמה או גזר — היה האוקראיני מתאונן עליו והוא הושם מיד בכלא. וגורלם של יושבי הכלא נחרץ מראש: מזמן לזמן היו מוציאים להורג את היהודים האסירים מבלי להבחין בחומר „עוונם".

איבת האוכלוסיה הנוצרית

האוכלוסיה הלא יהודית, ובעיקר האוקראינים, היו עויינים את הישוב היהודי, משתתפים בביזה, טופלים עליהם עלילות בפני השלטונות הגרמניים, מציקים להם בכל האפשר ולועגים לאסונם. כאשר יצאתי לראשונה ענודה בטלאי צהוב לרחוב העיר, פגשו אותי אוקראינים מכרים, בתוכם כומר, לגלגו לי וצחקו: „ראו נא באיזה פרח נאה התקשטה זו"...

באחד מימי התקופה „השקטה" פרצו לביתנו שוטרים אוקראינים לערוך חיפוש: מתכנסים אצלנו, כביכול, חוגים חשודים — טענו — ומקשיבים לרדיו מרוסיה, ואילו בביתנו לא היה כלל רדיו. אך בהזדמנות זו מצאו אצלנו אורז חי שנשתייר מימים קודמים, דבר שהיה בניגוד לאיסור שנאסר על היהודים לאכול בשר. מיד הובא גם שוטר גרמני, נערך חיפוש יסודי, לקחו מביתנו את שיירי הרכוש וכל שנמצא בבית ואת אמי לקחו לבית הסוהר. הבינותי את הצפוי לה ומאז לא ידעתי מנוח. פניתי ל„יודנראט" — אך ללא הועיל. בינתיים קיבלנו ידיעה מאמא, באמצעות שוטר אוקראיני, כי תמורת קנס של 20 אלף מרקים היא תוכל להשתחרר. אך מנין לנו סכום עצום זה? נסיתי — על אף האיסור — לפנות אל השלטונות הגרמניים במישרין. סגן הקומיסר הסביר לי בפשטות כי בימים הקרובים ייערך „טיהור", כל האסירים היהודים יוצאו להורג. לכן, אם רצוני להציל את אמי עלי למהר ולהכניס את הסכום, לבל אאחר את המועד. עוד הוסיף ואמר, כי לדעתו צריך ה„יודנראט" לשלם את הקנס, כי יש להם הרבה כסף. שבתי ופניתי אל דיאמנט. הוא הסכים לשלם מהכסף שברשותו, אך בתנאי שאגלה לו באיזה בתים טמונים סחורות או מצרכי מזון אסורים. סרבתי כמובן להלשין. אז התערב בענין שימשק, מאנשי ה„יודנראט" אף הוא, והוסכם שמחצית הסכום תשולם על־ידי ה„יודנראט" והמחצית האחרת נשלם בעצמנו. מכרנו את כלי הבית שעוד נותרו לפליטה, הבאנו את הסכום שנדרש, נכנסנו אל הקומיסאר המחוזי מילר בכבודו ובעצמו, יחד עם דיאמנט וברונפלד. אז ניתן לי פתק־השחרור, מיהרתי לבית הסוהר והוצאתי משם את אמי. שני חדשים היתה כלואה.

כעבור כמה ימים נרצחו כל היהודים שישבו בבית הסוהר. אלה הם מקרים רגילים בתקופה שבה שרר „שקט".

הגיטו

בסוף ינואר 1942 פורסמה פקודה, שעל כל היהודים להעתיק דירתם לשלושה רחובות בלבד, אשר ישמשו גיטו: רחוב לוינזון, רחוב קראבצקא ורחוב גורנא. באזור זה נמצאו מלבד בתים פרטיים גם כמה מוסדות ציבור שנמסרו גם הם למגורים: חורבות בית הכנסת הגדול, בית המשפט הממשלתי, בית מכבי אש, כמה בתי כנסת קטנים ועוד. בית החולים היהודי המשיך להתקיים גם בימי הגיטו ולא נמסר למגורים. זמן של חודש ימים ניתן לעבור לרחובות־הגיטו — והנדידה החלה. מי שהיו לו מכרים — נכנס לגור עמם בדירתם. אחרים נכנסו לבתי הציבור, וכך רוכזו בשטח צר זה כל 14 אלף היהודים שהיו אותה שעה בעיר קרמניץ. הגיטו הוקף גדר עץ עשויה קרשים, בגובה של 2½ מטרים, ושער יחידי לכניסה וליציאה הותקן ליד בית הכנסת הגדול.

ב־1 במרס 1942 בא אל הגיטו הקומיסר מילר, קרא אליו את חברי ה„יודנראט", ירה שלוש יריות באויר, ושערי הגיטו נסגרו.

חמשה וחצי חדשים התקיים הגיטו, מ־1.3.1942 עד 14.8.1942, הוא היום בו החלה ה„אקציה" האחרונה — ההשמדה הכללית.

משפחתנו עברה אף היא אל תוך הגיטו, לדירת רופאת השיניים לביאטין, ברחוב לוינזון.

ה„יודנראט" שוכן ברחוב גורנא — ובראשו דיאמנט וברונפלד. ליד ה„יודנראט" אורגנה משטרה יהודית ובראשה הועמד שלמה בליט. בתוך הגיטו היו רק שוטרים יהודים, אך על השער שמרו שוטרים גרמנים. כניסתם של שוטרים גרמנים לתוך הגיטו נאסרה עליהם, כדי למנוע כביכול התפרעויות. הם השתדלו להעמיד פנים כאילו אין להם כוונות רעות כלפי היהודים. היחסים עם המשטרה היהודית היו טובים בדרך כלל, פרט למקרים יוצאים מן הכלל. הוטלו עליהם תפקידי שמירה, אך הוטל עליהם גם התפקיד האיום להמציא לידי השלטונות את האנשים שנשלחו לערים אחרות, לעבודה כביכול, אם כי ידעו שכבר לא ישובו חיים. ואכן, רק בודדים חזרו או נשארו בחיים.

ליד „היודנראַט" פעלה ועדה סניטרית בראשותו של רופא (את שמו לא אזכור). סודרו על ידה בתי כסא ציבוריים, האנשים עמדו שם אמנם בתור אך שמרו על הנקיון. בבתי מכבי אש הותקן בית־מרחץ ציבורי. רוב האנשים היו הולכים לשם להתרחץ ועברו דזינפקציה. את הרחובות היו מנקים, ובדרך כלל שמרו התושבים על הנקיון, כי ידעו שאם תפרוץ מגיפה יושמד הגיטו מיד.

ליד ה„יודנראט" נפתח מטבח לנזקקים, תמורת תשלום מועט. כן אורגנה חלוקת לחם בקיצוב — מנת רעב.

על בני הנוער הוטלה העבודה מחוץ לגיטו. בבוקר הובלו אל השער ובערב הוחזרו על־ידי שוטרים יהודים. רבים נרשמו לעבודה מרצון, כי היה סיכוי להשיג בחוץ מצרכי־מזון כלשהם מגויים מכרים ולהבריח לגיטו בשביל משפחותיהם. על אף החיפושים הצליחו להעלים ולהכניס לגיטו צרכי מזון מעטים. אמנם רבים היו המקרים שהאנשים נתפסו, עם המאכלים האסורים, נשלחו לבית הכלא ונרצחו שם. בשבועות האחרונים לקיום הגיטו הורע האוכל עוד יותר, ובמטבח הציבורי היו מבשלים כל מיני פסולת.

בגיטו שרר מחסור חמור במזונות, רבים סבלו חרפת רעב, ויום יום היו מתים

10—12 איש. תחילה התנפחו הרגליים, ותוך זמן קצר היו נופחים את נפשם.

מפעם לפעם היו אנשים נשלחים לעבודה לערים אחרות, רובם הגדול מצאו שם את מותם. פלוגה אחת נשלחה לעיר וויניצה. מביניהם הצליח חלק להינצל. הם ברחו לרוסיה ונשארו בחיים.

כמה מאות איש אורגנו בפלוגת־עבודה שנקראה „ארטל", בראשה עמד יהודי פליט מביאלסק ושמו לנדוי. חברי ה„ארטל" היו חייטים, תופרות, סנדלרים ובעלי מקצוע אחרים, גברים ונשים. מקום עבודתם היה בבית גדול שמחוץ לגיטו, אך חלק מהם הועסק בתור עוזרים בבתי מלאכה פרטיים של „גויים" מחוץ לגיטו. בבוקר הוצאו ובערב הוחזרו אל בין חומות הגיטו. אליהם היה היחס מצד השלטונות טוב יותר. ה„ארטל" התקיים עד יום ההשמדה ממש.

באותו זמן החלו להרוס את בתי היהודים שברחוב שירוקא וברחובות אחרים שמחוץ לגיטו. העבודה בוצעה בידי פועלים יהודים מן הגיטו בפיקוחם של אוקראינים.

בכניסתם לגיטו לא נאסר על היהודים לקחת את חפציהם אתם, כספם ומטלטליהם. ואכן, הכניסו לשם כל שיכלו. הצפיפות היתה איומה. משפחות אחדות היו גרות בחדר אחד. אך יותר מכל היתה הצפיפות גדולה בבתי הכנסת ובבית המשפט.

כפעם בפעם הטילו על יושבי הגיטו ארנוניות כבדות שנגבו ע"י ה„יודנראט" באמצעות המשטרה היהודית. לאחרונה דרשו כמות גדולה של שיפון, מכיון שהכמות שנדרשה לא נמצאה בגיטו — מכרו היהודים חפציהם באפס כסף וקנו מן האכרים שבסביבה שיפון והמציאו לשלטונות.

דכאון, אדישות ואזלת ידים שררו בין יושבי הגיטו. לא נתעוררה ביניהם יזמה להצלה, לבריחה או להצטרפות לפרטיזנים וכדומה. הציבור כולו וגם יחידים לא חיפשו דרכים להצלה. רבים עבדו בחוץ וגם ביניהם לא היו נסיונות של בריחה. חששו כי אם תיעשה פעולה מעין זו — ישמידו מיד את כל אוכלוסי הגיטו. עדיין האמינו — על אף כל הסימנים ועל אף הידיעות שחדרו לגיטו — כי חרף צייתנותם יושארו בחיים. גם לא נמצאו האנשים שיעמדו בראש העדה המדוכאת ויורו לה כיצד להתנהג. אנשי ה„יודנראט" וודאי שלא חשבו כלל על כך. הם לא דאגו לקהלה ולהצלחתה. הזוג דיאמנט־ברונפלד שיתף פעולה עם הגרמנים, חילק עמם את הכסף שסחטו מן היהודים בדרכים שונות, ואין דבר שפל שלא היו מוכנים לעשותו למען בצע כסף. הם קיוו להימלט לחוץ לארץ בזמן הנכון. אך גם להם לא ניתן הדבר. היו חיכוכים פנימיים בין דיאמנט וברונפלד על הרקע של חלוקת השלל, ובעקבות תככים אלה נאסרו באחד הימים, כחודש וחצי לפני ההשמדה, דיאמנט ופלגשו וכמה ממקורביו, הובאו לבית הסוהר ונרצחו שם. מה היה בסופו של ברונפלד לא ידוע לי.

גיטו רובנו הושמד, כידוע, חודש ימים לפני גיטו קרמניץ. והנה בסוף יולי הגיע אל הגיטו שלנו פליט מרובנו, פנחס צייטאַג וסיפר על מעשה ההשמדה ברובנו וכי הוא היחידי שניצל וברח. הוא אמר ליושבי הגיטו, כי כך יהיה גם קצם הם וקרא להם להעיז ולהימלט בכל דרך שהיא, כי אין להם מה להפסיד. אך לא האמינו לו ואף לגלגו עליו. גם לאחר אזהרה זו לא נתגלתה כל יזמה להצלה ולבריחה בין יושבי הגיטו. אחרי תקופה ארוכה של נגישות, רעב והשפלה היו תשושים בגופם ורפויים ברוחם ולא היו מסוגלים לכל פעולה למען הצלת נפשם.

ימים אחדים לפני ההשמדה עבר ברחובות העיר שמחוץ לגיטו, אוטו־משא, ובו שוטרים אוקראינים המכריזים, כי בקרוב מאוד יחסלו את היהודים. יושבי הגיטו ראו ושמעו

זאת ולבם חרד. עם זאת לא האמינו גם אז, כי אכן אלה הם הימים האחרונים. זה היה בשבת. באותו יום עוד עבדו מחוץ לגיטו יהודים רבים, חברי ה„ארטל" ואחרים. הגויים שאצלם עבדו הזהירו אותם, שהנה מתקרב החיסול ורמזו להם שלא יחזרו עוד לגיטו ויימלטו על נפשם. בכל זאת חזרו כולם לתוך הגיטו להפרד ממשפחותיהם ולהמלט למחרת היום, כאשר יצאו שוב לעבודת חוץ. אך לא ניתן להם עוד לצאת.

באותה שבת עבדתי אני בעבודות מטבח מחוץ לגיטו, בביתו של ד"ר לנדסברג (רופא יהודי גניקולוג) בו התגוררו קצינים גרמנים. תוך כדי שטיפת כלים נשברה כוס תחת ידי ונפצעה אצבעי. אחד החיילים הגרמנים חבש לי מיד את מקום הפצע במלוא הנימוס והאדיבות — אותו החייל אשר כעבור יום אחד בלבד השתתף, ללא ספק, בהרג.

במוצאי שבת נשמעו יריות מעל ההרים שמסביב לעיר. כשהאיר היום נכנסה לתוך הגיטו פלוגה של שוטרים גרמנים וצוו על כל אלה שבידם תעודות־יציאה להסתדר בשערי הגיטו, כל אחד על קבוצת העבודה שלו. לאחר שנערכו בשורות הוציאו אותם לביאלו־קרניצה, כ־1500 איש, וסגרו את השערים.

אותו בוקר תלו אחד מחברי ה„יודענראט" כשרגליו למעלה (שמו לא זכור לי), וכן רצחו ברחובות הגיטו כמה אנשים. ושוב שקט הגיטו כל יום א׳.

ההשמדה

פעולת החיסול החלה ביום ב׳ לפנות בוקר. שוטרים גרמנים הודיעו, כי יושבי גיטו קרמניץ יועברו לעיר אחרת. הם נדרשים לעלות מיד למכוניות־משא המחכים להם ליד שער הגיטו, ומותר להם לקחת עמם חבילות קטנות. המכוניות היו סגורות בקרשים. הראשונים עלו זקנים וילדים. הם לא גילו כל התנגדות. אחריהם עלו שאר תושבי הגיטו. אם ידעו או לא ידעו לאן הם מובלים, או עשו עצמם לא יודעים, על כל פנים, רובם המכריע באו בעצמם אל השער בתוקף הפקודה, עלו על המכוניות ויצאו לדרכם האחרונה. משפחות משפחות עלו, איש וביתו. אוטו הולך ואוטו בא. שני ימים נמשך פינוי הגיטו, ביום ב׳ וביום ג׳ לשבוע. האוטומובילים יצאו חוצה לעיר, בכיוון אל גשר המלך.

במרחק חצי קילומטר מתחנת הרכבת, בדרך אל גשר המלך משמאל, נמצאות חפירות צבאיות מימי מלחמת העולם הראשונה, בקרבת מקום לקסרקטין. והחפירות — לא בעומק נעשו אלא על־ידי שפיכת סוללות מעל פני האדמה. והנה מקום זה נבחר על־ידי הגרמנים כמקום ההשמדה ההמונית. הם אף לא טרחו להעמיק או להרחיב את החפירות, השתמשו בהן כפי שהיו. כאשר הובא „משלוח" של יהודים מן הגיטו באוטו־משא אל מקום ההריגה, הם נצטוו לרדת, מיינו אותם גברים לחוד, נשים לחוד וילדים לחוד. פקדו עליהם להתפשט ערומים ולשכב בחפירות. שוטרים אוקראינים שמרו על השטח סביב, כדי שלא יברחו הנועדים להרג. הרצח עצמו בוצע בידי שוטרים גרמנים. מצויידים במכונות־יריה היו עוברים לאורך החפירה, ממטירים יריות על השוכבים בבור והורגים אותם עד אחד. לאחר זה כיסו את הגוויות בשכבה דקיקה של אדמה, ובעיקר שפכו כלור בשפע רב, כדי למנוע מגפות וגם כדי לטשטש את הדמות האישית של הנרצחים. לאחר זמן התגוללו במקום הזה גולגלות ועצמות אדם למאות ולאלפים. כך בוצע הרצח ההמוני.

לא כל יושבי הגיטו עלו מאליהם אל האוטומובילים. חלק מהם התחבאו בעליות גג, במרתפים ובבונקרים. אך השוטרים האוקראינים והגרמנים ערכו חיפושים מדוקדקים בבתים ובחצרות. עזרו להם יהודים שהובטח להם להשאירם בחיים אם יסגירו אחרים. יום יום מצאו אנשים למאות, העמיסו אותם על האוטומובילים ומשם הובילו למקום ההריגה.

כשבועיים ימים נמשכו החיפושים אחרי המתחבאים. מיום ליום פחתו „המשלוחים". בתחילת ספטמבר 1942 שלחו הגרמנים אש בכל הגיטו על כל אשר בו — והקיץ הקץ על קרמניץ היהודית.

אכן, נמצאו אחדים אשר לא הצטרפו ל„משלוחים" ואף לא התחבאו בעליות, אלא בחרו לאבד עצמם לדעת. ד"ר בנימין לנדסברג, עורך דין ועסקן ציוני נודע, איבד עצמו לדעת בתוך בית החולים היהודי. שם התאבד גם ד"ר חסקלברג. כל בני משפחת הרוקח הינדס לבשו שחורים, ישבו מסביב לשולחן, בלעו רעל וכך מצאו מותם. ברובר, בעל חנות מנופקטורה לשעבר, עובד ה„יודענראט", הסתתר ימים אחדים, אחר כך יצא מדעתו.

מה היה בסופם של 1500 אנשי־העבודה אשר הועברו לביאלו־קריניצה יום לפני ה„אקציה" האחרונה? זמן־מה הם הוחזקו שם וגם הועסקו בעבודות שונות, אחר כך החלו למיינם יום יום מחדש. אלה שהסכימו להשלח לעבודה, כביכול, לעיר אחרת הועמסו על אוטומובילים והובלו ישר למקום־ההריגה הכללי ונרצחו יחד עם כולם. לבסוף שרדו מהם רק 200 איש שהועברו לבית הסהר, הוחזקו שם זמן מה, גם הועסקו בעבודה, עד שהוצאו גם הם להורג ונקברו בחצר בית הסוהר.

כזה היה גם סופם של אנשי ה„ארטל". הם הוחזקו בבית הסוהר במדור מיוחד, היו נשלחים לעבודה ומוחזרים יום יום. הגרמנים היו אומרים להם, שאותם ישאירו בחיים, ועד כמה שלא יהיה הדבר נראה מוזר — הם האמינו בזה ולא עשו דבר להצלת נפשם, אף שהיו בידם הזדמנויות רבות לכך. בן דודי משה טפר, תפר לפי מקצועו, היה נשלח יום יום לעבודה מטעם ה„ארטל" אל סנדלר רוסי מחוץ לבית הסוהר — ובמשך כל היום היה בלי שמירה. ובכל זאת הוא לא ברח והיה חוזר בעצמו כל ערב לבית הסוהר. שמר אמונים לנוגשיו ורוצחיו. לבסוף הודיעו הגרמנים לאנשי ה„ארטל" כי מכיון שהיהודים עצמם שרפו את הגיטו, אין עוד לאן להחזיר את ה„ארטל" — וגם הם יחוסלו. ואכן, זמן קצר לאחר זה הוצאו להורג בחצר בית הסוהר ונקברו שם. מבין חברי ה„ארטל" שנרצחו זכורים לי: שתי האחיות בורביל, פויזנר, שתי האחיות רצ'ינר, משפחת טפר ועוד.

ה„משלוחים" האחרונים וכן היהודים הבודדים שנתפסו לאחרונה, אנשי ה„ארטל" ועוד — כל אלה לא הובאו אל החפירות אלא לבית הסוהר, שם נרצחו ונקברו בחצר. מעריכים כי טמונים שם כאלפיים איש.

הבגדים שפשטו מהנרצחים לפני ההרג נאספו על־ידי הגרמנים למחסנים מיוחדים בתוך העיר, נוקו ומויינו, אחר כך נמכרו לתושבי העיר הנוצרים, שהיו קונים אותם בחשק רב.

יחס התושבים הנוצרים באותם הימים היה יחס של איבה. הם סייעו בידי הגרמנים, חיפשו ובלשו אחרי המסתתרים והסגירום לידי הרוצחים. והיו ששים למעשי ההרג. היו כמובן גם בודדים יוצאים מן הכלל.

היו בעירנו גם כמה משפחות של נשואי תערובת. הגרמנים ראו אותם כיהודים ורצחו גם אותם.

והיה בעירנו גר אחד, וויינברג שמו, גרמני לשעבר, שהתגייר ונשא אשה יהודיה. עם בוא הגרמנים הועסק במשרדי השלטונות, וכאשר נוסד הגיטו הורשה הוא ומשפחתו לגור מחוץ לגיטו. אף לבסוף הובאו גם הם לבית הסוהר, באחד הימים שלאחר ה„אקציה" הגדולה, ונרצחו שם.

כמה יהודים הושמדו בקרמניץ? מספר מדוייק לא נדע עוד לעולם, כשם שלא נדע עוד מי ומי הנרצחים. אך מעריכים את מספר הנרצחים ב־14 אלף איש, שנתנו

נפשם בכל ה„אקציות", הרציחות הבודדות או שמתו מרעב. מהם נרצחו במקום־ההריגה הגדול עשרת אלפים איש. ויתרם — בבית הסוהר, בגן טיבולי ועוד. רובם היו מבין תושבי קרמניץ וכמה אלפים איש — מהפליטים שהתרכזו בעירנו בימי הרוסים.

הניצולים

ארבעה עשר אלף נרצחו וארבעה עשר שרדו. אחד לאלף. אספר בקצרה את אשר עבר על השרידים הניצולים. כיצד הצילו נפשם, כיצד הסתתרו במערות ואיך ראו שוב את אור השמש.

ואלה שמותיהם, לפי מקומות מחבואיהם: —

ב ב י ת א ל כ ס נ ד ר ה ט ר ס ו ב ה :

1) טויבה טפר, בת קרמניץ, עתה ביפו, ומשפחתה קפלן.
2) סופיה קגרליצקי, בת וארשה, עתה ביפו, ומשפחתה כהן.
3) פנחס צייטאג, איש וארשה, היה בארץ והיגר לאיטליה.
4) אברהם צ׳אַצקי, איש קרמניץ, עתה באמריקה.
5) ווה לנדסברג, איש קרמניץ, עתה בפולין, המיר דתו ונשא אשה פולניה שעזרה לו להמלט.
6) הנריק קוט, איש לודז, עתה בצרפת.
7) יעקב קוט, איש קליש, עתה באמריקה.
8) מיאָטאָק אלרהנט, איש חאֶלם, עתה בברלין.

ב מ ח ב ו א א ח ר :

9) ניוסיה בת שמואל קאַנר בת קרמניץ, עתה בקיוב.
10 ברוניה וולדברג, בת קרמניץ, עתה בחיפה.
11) דוד בילוהוז, איש קרמניץ, גוייס לצבא הרוסי, גורלו לא ידוע לי.
12) גולצמן, איש קרמניץ, גוייס לצבא הרוסי, גורלו לא ידוע לי.

ב מ ע ר ה ע ל „ה ר ה ב ת ו ל ו ת" :

13) מיכל בנקיר, איש קרמניץ, עתה באמריקה.

ב ב י ת ש ל נ ו צ ר י , ע ל ה ט ו נ י ק י ס :

14) שמו לא זכור לי. לא מתושבי קרמניץ.

בין הניצולים 8 בני קרמניץ ו־6 פליטים. מהם ניספו אחרי כן אחד או שניים, שלושה נמצאים בארץ, יתרם התפזרו ברחבי תבל, באמריקה ובאירופה.

זהו הסך הכל של העיר קרמניץ ושל שרידיה הניצולים.

רשמי ניצולה

אנכי ומשפחתי — הורי ואחיותי — היינו חבויים בעליית־גג. לא היה ברור לנו מה מתהווה בחוץ, אך חשנו בסכנה ונמלטנו כאשר יכולנו. דרך הסדקים ראינו שנוצרים מתקהלים ליד שערי הגיטו מבחוץ. באחד הימים בא אלינו במרוצה ילד, בנו של הספר זיצר, וסיפר שהיה ליד השער כדי לעלות על אוטו וראה שהנוצרים עומדים ומציצים בשמחה כיצד מעמיסים את היהודים. מהם נודע לו, שמוציאים את היהודים להורג. הוא הצליח להמלט מהשער ובא אלינו לבקש מחסה. לאחר זה ירדנו כולנו אל המרתף וישבנו שם שבועיים ימים. לבסוף מצאו אותנו גם שם, והובילו אותנו לבית הסוהר.

וכך היה המעשה: באחד הימים תחילת ספטמבר 1942, עברו ברחובות הגיטו שני יהודים והכריזו: „יהודים, צאו מהמחבואים, אין עוד מה לפחד, חדלו להרוג, לוקחים רק

לעבודה". על אף כל שעבר עלינו נתפתינו להאמין לדברי המכריזים ויצאנו מן המרתף. מיד הופיעו שוטרים גרמניים ואוקראינים והוליכו אותנו לשערי הגיטו. שם כבר חיכתה חבורה של יהודים, סידרו אותנו בארבעות והוליכו ברגל לבית הסוהר אשר בפרבר הדובנאי. כ־50 איש היו ב„משלוח" שלנו. בבית הסוהר מצאנו עוד כ־200 איש שבאו. הצר בית הסוהר היתה מחולקת לשניים, מדור אחד לאלה שנועדו להרג ומדור שני לחברי ה„ארטל", אשר לפי שעה הועסקו עוד בעבודות שונות. לראשונים לא הגישו כל אוכל. הם היו רבוצים על הארץ וכוחותיהם כלים והולכים, ביניהם גם מתים אשר שלטונות בית הסוהר לא היו מוציאים אותם. לחברי ה„ארטל" היו מגישים לעומת זאת אוכל, אמנם דל מאוד: פרוסת לחם וקצת מרק, אך היו עוד ברשותם חפצים שונים ותמורתם היו השוטרים האוקראינים מביאים להם קצת אוכל מן החוץ. חברי ה„ארטל" היו מגניבים חלק מצרכי האוכל שלהם אל המדור הראשון ומחיים את נפשם של הנדונים למוות. אכן, זה נעשה באיסור ותוך סכנת נפשות. הנועדים להריגה לא הורשו לקום מן הארץ, ואם זז מישהו — היתה מיד ניתנת יריית־הפחדה באויר, ויש שהיו גם רוצחים אותו ביריה בו במקום.

בין הסוהרים האוקראינים נמצאו כמה מכרים שהיו קונים בעבר בחנות של הורי. לפי עצתם התחמקתי בלילה מהמדור הראשון, זחלתי ועברתי אל בין אנשי ה„ארטל" ויחד עמם נשלחתי לעבודה בגן הירק אשר ליד בית הסוהר. בלילה התגנבתי לתוך סוכה קטנה הסמוכה לגדר. עליתי על גג הסוכה ושכבתי שם בלי נוע עד חצות. אז קפצתי מבעד לגדר אל הגן, זחלתי על הארץ עד הגדר החיצונית, טיפסתי עליה וקפצתי החוצה. הגעתי בזחילה לביתה של משפחה אוקראינית בקרבת מקום והתחבאתי שם בלי ידיעתם. לפנות בוקר הרגישה בי בעלת הבית. התחננתי שתתן לי להשאר בביתה עד הלילה הבא, היא הרשתה לי כביכול, אך הלכה מיד והודיעה למי שהודיעה. מיד בא שוטר אוקראיני והחזירני לבית הסוהר. כך נגמר נסיוני הראשון לברוח. בשובי לבית הסוהר היו עוד הורי ואחיותי בחיים. הם בכו תמרורים בראותם אותי חוזרת אליהם, לאחר שהאמינו כי כבר ניצלתי. מפי הסוהרים האוקראינים הבינותי, כי קצנו קרוב וכי אין לי מה להפסיד. עמי היתה חברתי ניוסה קנר. יחד ערכנו תכניות כיצד לברוח שנית. החלטנו להעיז ולברוח יחד עם אחותי הצעירה שיינדה'לי, אך אמי יעצה לי שאצא לבדי ואחותי תינצל אחר כך בדרך אחרת.

באחד הלילות הקרובים נפרדתי ממשפחתי. זחלתי יחפה עד השער, עלה בידי לעלות על החומה ומשם לאחת מסוכות־השמירה החיצונית. עברתי לחצר השניה, שפסתי על הגדר החיצונית והפלתי עצמי החוצה. זחלתי עד לבית סמוך שהיה חרב למחצה. התחבאתי בו זמן־מה, ומשם ברחתי ליער שליד בית הקברות הנוצרי. כל הזמן נדמה היה לי שרודפים אחרי והמשכתי לרוץ — באין רודף — עד אשר מצאתי מחבוא מתחת לסלע ב„הר הבתולות" שם שכבתי ימים אחדים. השגתי מים וקצת ירקות מגן שבסביבה וכה החייתי נפשי.

באחד הלילות הגיע לאזני רעם של יריות. לבי ניבא לי רעות. ואמנם לאחר זמן נודע לי שבאותו לילה נרצחו עד אחד היהודים שנמצאו אז בבית הסוהר, ביניהם גם הורי ואחיותי. בחצר בית הסוהר מצאו את מותם. מבין היושבים בבית הסוהר אזכור עוד את: גורביץ — בעל טחנת קמח לשעבר, משפחת ראטשינר, ברץ מהפרבר הדובנאי — בעל מחסן עצים, משפחת נודל — חייטים, ווייסברוד, שצ'ופאק, קופייקא — ועוד רבים אחרים. אני משערת, שכולם הומתו באותו לילה.

עוד נתברר לי לאחר זמן כי באותו לילה בו ברחתי, ברחו עוד כ־30 איש, אך רובם נתפסו אחרי כן ונרצחו. נשארו מהם בחיים רק 4: אנכי, ניוסה קנר, צ׳צקי ואלרהנט.

כעבור 5—6 ימים שרכתי דרכי בלילה לכפר ביאלרקרניצה ומצאתי מחסה בבית אוקראינים ממכירי משפחתי. אצלם הייתי 8 ימים. יותר לא יכולתי לשהות שם, כי בכפר נמצאה תחנת משטרה אוקראינית. לפי עצת מכירי הגויים יצאתי ברגל לעיר דובנא. אמרו לי שגיטו דובנא לא הושמד עדיין. הלכתי דווקא ביום, יחפה, לבושה כגויה, וכך עלה בידי להגיע בלי תקלה למחוז חפצי. ליהודי מהחוץ אסור היה להכנס לגיטו. אך בפרבר דובנא נתקלתי בחבורת יהודים שעבדו בתיקון הכביש. כשנודע להם כי אני פליטה מקרמניץ החביאו אותי בצריף, ולפנות ערב נכנסתי לגיטו יחד עם כל החבורה.

בגיטו דובנא התעכבתי שלושה שבועות. מצאתי שם אותו הלך־רוח שידעתי מגיטו קרמניץ: אזלת יד, רפיון רוח, חוסר העזה לנסיון של הצלה. יהודי קרמניץ לא האמינו לפליט מרובנו, ויהודי דובנא לא האמינו לפליט מקרמניץ. רק בודדים העיזו — וחלק מהם גם הצליחו להציל נפשם.

הרגשתי שהקץ מתקרב גם בדובנא וחיפשתי דרכים להצלה. נפגשתי שם עם חברתי סופיה קגרליצקי, יחד נסינו לבוא בדברים עם גויים מכרים מקרמניץ. הם הכינו לנו מחבוא בין ההרים, ובאחד הימים שבין ראש־השנה ליום כפור תש״ג יצאנו שתינו ברגל חזרה לקרמניץ, שוב מחופשות כגויות. בדרך נתקלנו בגרמנים, וכדי להתחמק מהם שמנו פנינו לכנסיה קתולית סמוכה והצטרפנו לתפילה — ושוב המשכנו בדרכנו. אותו יום הופסקה התנועה בכביש הראשי, כי הגרמנים כבר עשו הכנות להשמדת גיטו דובנא. עשינו דרכנו בשבילים צדדיים וביערות והגענו לקרמניץ למחרת יום הכפור. יום לאחר זה הושמד גיטו דובנא.

בביתה של אלכסנדרה טרסובה אשר על הרי הטוניקיס, ליד קרמניץ, התחבאתי 18 חודש, מהתחלת אוקטובר 1942 עד סוף מארס 1944, ואתי עוד 7 יהודים, לאחר שהאוכלוסיה היהודית שבעיר הושמדה כבר כליל.

בבואי לבית טרסובה כבר מצאתי שם את יעקב קוט. אחרי כן הגיעו גם האחרים. יחד התכנסו שם 8 „נחבאים" יהודים.

ביתה של טרסובה היה בודד בתוך גן גדול, בריחוק מקום מן העיר, חבוי בין הרים, וכאילו נוצר בשביל מחבוא. וכך גם בעלת הבית אלכסנדרה טרסובה. אשה רוסיה טובת־לב, בת מאומצת לפקיד רוסי חשוב, סיימה את הליציאום הפולני שבעיר, אשה משכילה ואמידה. אתה נמצאה גם אמה, מטורפת למחצה, שגרמה לנו לא מעט צרות ולא פעם היו חיינו בסכנה בגללה, באשר עלולה היתה לגלות את המחבוא. לכתחילה קיבלה אותנו טרסובה בביתה נגד תשלום כספי, אולם כאשר אזל כספנו המשיכה להחזיקנו בלי תשלום, אף סיכנה את עצמה לא פעם כדי להסתיר אותנו ולהגן עלינו.

בביתה של טרסובה גרה חברתה הרוסיה מריה דטס, שהיתה כובסת לבנים בשביל הגרמנים. תודות לכך רגילים היו לבוא לבית זה גרמנים, לכן היה הבית מחוץ לכל חשד ולא נערכו בו אף פעם חיפושים. ה„גויים" בעלי החצרות הסמוכים לא ידעו במשך כל 18 החדשים, כי יהודים מסתתרים שם. מפאת ביקוריהם של הגרמנים בבית זה לא עלה חשד כזה על דעתם.

כל שמונת ה„מסתתרים" גרו בחדר אחד. ימים אחדים לאחר בואנו לשם התחלנו לחפור מתחת לחצר בונקר לכולנו: 10 מטר ארכו, מטר אחד רחבו ומטר אחד גבהו. סמוכות הוצבו בפנים כדי לשמור מפני מפולת. כל עבודת החפירה נעשתה בלילות.

אחד מבינינו, צ׳צקי, חשמלאי במקצועו, הכניס לבונקר מאור חשמלי. ואיתות נקבע אל הבונקר: אם באו הגרמנים למכבסה למעלה ניתן סימן—3 אורות—לדרי הבונקר למטה, למען לא ישמיעו קולם. לפעמים היינו מעיזים ויוצאים מן הבונקר אל החדר שעליו כדי לשאוף אויר. וקרה לא אחת שדוקא אז הגיעו גרמנים אל המכבסה, מיד ניתן האות — וכולם חשו אל הבונקר למטה כל עוד נפשם בם. על אף ה„ארגון״ הטוב ואמצעי הזהירות, לא אוכל להבין עתה כיצד לא נתפסנו במשך כל 18 החדשים שהיינו שם. אכן נס הוא. יש שהאם המטורפת החלה למלמל על היהודים הנמצאים שם למטה — אז היתה חרדה תוקפת את כולנו.

באחד הימים פנתה אלינו מריה דסט הכובסת בשאלה, אם נסכים לקבל לתוך הבונקר חייל גרמני הרוצה לערוק. תשובתנו היתה שלילית מוחלטת. הודענו לה, שאם יבוא נהרגהו מיד באקדוח היחיד שנמצא בידינו. אז הרפתה מאתנו ולא פנתה עוד בענין זה.

עזרו לנו גם לא יהודים — מהחוץ

המשפחה הרוסית סורוצ׳ינסקי החביאה בביתה שבעיר זמן־מה את ידידם היהודי הנריק קוט, פליט מלודז. כאשר אי אפשר היה עוד להחביאו בתוך העיר, — הביאוהו לבית טרסובה ונשאר שם עד לשחרור העיר ע״י הרוסים. הגברת גלינה סורוצ׳ינסקי, אחות במקצועה, היתה באה כפעם לפעם לבית טרסובה, מביאה עתונים ומעודדת את הנחבאים ככל שיכלה. בעלה השתתף עמנו בחפירת הבונקר. ואף סידר ארובה מוסווית לאוורור. לאחר זמן היא התגייסה לצבא הפולני נדבקה בטיפוס — ומתה.

לשנים מבין הנחבאים היו נשים נוצריות. ווה לנדסברג — אשתו היתה פולניה, ייעקב קוט מקאליש — אשתו היתה גרמניה. הן נשארו לגור בתוך העיר, מחוץ לגיטו, והיו מספקות אוכל, עתונים וגם כסף לא רק לבעליהן, אלא גם לשאר ה„נחבאים״.

כך חיינו במשך 18 חודש וכך הצלנו את נפשותינו, שרידים יחידים מאלפי יהודי קרמניץ.

הצבא הרוסי כבש את העיר ביום 23 במארס 1944. מתוך פחד ואי בטחון „בילינו״ בבונקר עוד יומיים, ורק ביום 25 במארס יצאנו מן המחבוא ונגשנו לראות מה נעשה בעיר. היה זה רגע מחריד. את הכובשים הרוסים קידמו בברכה רבים מתושבי העיר, ביניהם פולנים, רוסים, אוקראינים, אך יהודים לא היו עוד. הרושם היה מזעזע. לא הכרנו את העיר בה נולדנו וגדלנו. הגיטו נשאר שרוף, הבתים הרוסים, הכל חרב; חלק מהשטח כבר נוקה ויושר בינתיים, כמעט ולא הכרנו את העיר הקודמת.

המשכנו לגור בבית טרסובה עד יוני, ואז יצאנו לרובנו.

במאי 1944 הגיעה לעירנו ועדה סובייטית ממוסקוה, בתוכם רופאים ועמם פלוגת חיילים, כדי לברר ולקבוע את מהלך ההשמדה. אנכי וחברתי סופיה קגרליצקי קרבנו למקום ההריגה בשעה שהועדה היתה שם. הם זרקו רמוני יד אל הקברים, כדי לפתחם. כיד התעופפו באויר, כמו לבה מהר געש, גולגלות, עצמות וחלקי גוף של הנרצחים — והם הורינו, אחינו ואחיותינו. נורא היה המראה. המומתים נמצאו בבורות־בורות, גברים לחוד, נשים לחוד וילדים לחוד. הועדה צילמה את מקום ההריגה יחד עם שתי הניצולות שנמצאו שם. לאחר זה נדרשנו לבוא אל משרד הנ.ק.וו.ד. שבעיר (משרד לעניני פנים) וגבו מאתנו עדות על פרטי ההשמדה.

ולסיום: יעמדו על הברכה שלוש הנשים הנדיבות: מריה דסט, גלינה סורוצ׳ינסקי

משפחת טפר

ובעלה ואחרון אחרון — אלסכנדרה טרסובה. בזכותן ניצלו כל השמונה ובכללם אף אני הכותבת. עמדו לה לטרסובה הסבלנות ואומץ הלב להחזיק את שמונת האנשים במשך 18 חודש. במשך הזמן נתרקמו קשרי אהבה בינה לבין אחד המסתתרים בביתה, פנחס צייטאג מוארשה, ועם שחרור העיר מידי הנאצים היא נישאה לו, מכרה את נחלתה בטוניקיס באפס כסף ועברו לעיירה רייכנבך (דז׳אֶרז׳וניוב בפולנית) אשר בשלזיה. לאחר זמן הם נפרדו, צייטאג עזבה ועלה לארץ ומכאן היגר לאיטליה, ואילו גברת טרסובה משמשת סגן לסטארוסטה בעיר מגוריה החדש.

נזכור לשלושתן את החסד אשר עשו אתנו. נזכור גם, שהן פעלו כפי שפעלו בתוך אוירה כללית של שנאה עמוקה ליהודים מצד האוכלוסיה הנוצרית שבעיר.

מיכל בנקיר — רובינזון קרוזו

כאמור התחבאו וניצלו עוד 5 יהודים בשני בתים אחרים באותה הסביבה, מבלי שאיש ידע על רעהו. אולם עוד יהודי אחד הציל את חייו בדרך מיוחדת לו, ואודותיו אספר בזה.

מיכל בנקיר, נפח, איש קרמניץ, התחבא במרתף בשעת ההשמדה, אולם אחר כך נתפס והובל למאסר. בדרך נמלט, החל לסובב על בתיהם של גויים מכרים, אך נוכח שהמפלט אצלם לא בטוח, אז ברח אל בין הסלעים ב„הרי הבתולות" והתגורר זמן רב במערה. סידר לעצמו פנת מגורים, מטה, תנור, רהיטים מעטים. בלילות היה יוצא לפעמים אל בתי הגויים שבסביבה, מבקש מהם אוכל, מים, גפרורים וכדומה — ומיד חוזר למערה. את התנור סידר כך שהקיטור לא ייראה בחוץ אלא יחדור לבין הסלעים. בימי החורף והשלגים היה נשאר לפעמים שבועות רצופים במערה. אחר כך סיפר, שבעיקר השתוקק להזדמנות כל שהיא לדבר, אך לא היתה שם כל חברת אדם. כאשר היה דופק בלילה על חלונו של ה„גוי" לבקש אוכל, היה נזהר שיתר בני המשפחה לא ידעו מזה, לבל יסגירוהו לידי הגרמנים.

במארס 1944 דפק — כדרכו — באחד הלילות על חלון ה„גוי" המכר, אך זה הזמינו לביתו, שלא כרגיל, ואמר לו שאין לפחוד עוד כי הרוסים כבר נמצאים בעיר. הוא לא האמין, חשב שרצה להסגירו, וניסה לברוח מפניו. אך ה„גוי" יצא אליו ושידלו להשאר,

גם הראה לו שבבתים הסמוכים כבר מתגוררים רוסים. אז נאות לו, ולמחרת היום יצא ממאורתו וחזר אל חדרו בעיר. ביתו במקרה נשאר שלם. אשתו, בנו וכל בני משפחתו ניספו. כאשר יצא מן המערה היה מגודל זקן עצום שחור ושערות ראשו גדלו פרע, וכולו נראה כפרא אדם. ימים אחדים שהה בקרמניץ, אחר כך נסע לרובנו, שם נרגע, התחתן שנית והיגר כעבור זמן לאמריקה.

בארץ יש לו שני אחים, יעקב ושלמה, אצלם נמצאת תמונתו כשהוא מגודל פרא.

מ־14 הניצולים לא יכול אף אחד להשאר בעיר. כולם נדדו ונסעו למקומות שונים. אך מבני העיר שלא עברו את כל התלאות בהיותם באותו זמן ברוסיה, התקלטו בודדים וחזרו והתישבו בקרמניץ.

*

וזה סדר השמדת קהלות ווהלין הסמוכות:

ראשונה הושמדו יהודי רובנו — כחודש לפני קרמניץ. אחריהם — קרמניץ בחודש אלול תש״ב. כחודש ימים אחרי קרמניץ — דובנא, תשרי תש״ג.

רשם מפי טובה טפר והתקין לדפוס:

יצחק רוכל

טוביה טרושינסקי (תל־אביב)

גוילים שחוללו

אמרו לו תלמידיו: רבי מה אתה רואה?
אמר להם: גוילים נשרפים ואותיות פורחות.
(סנהדרין)

ארנק מגוילי תורה.

האותיות הקדושות לא פרחו... מבהיקות בשחורן קבועות הן על גבי הקלף הלבן, כאילו אך זה עתה שיבצה אותן בו ידו הזריזה של סופר סת״ם מומחה. אש שחורה על גבי אש לבנה... נוצצות השורות השחורות והישרות כמחרוזות פנינים מתוך הארנק.

שנים רבות, אולי דורות, היה ספר תורה זה ספון באחד מבתי המדרש הרבים אשר בקרמניץ. בדחילו ורחימו היה היהודי שנתכבד בהוצאת התורה ניגש לארון הקודש, פותחו, מוציא את הספר ונושאו לשולחן האלמימר. בדחילו ורחימו היה הקרוא לתורה מעביר את כנף טליתו על הספר הפתוח, מנשק ומברך ל„אשר בחר בנו... ונתן לנו את תורתו״. „הגבהה״, „גלילה״ „הכנסה״ — רבים הם כיבודי התורה ובחרדת קודש היו נערכים על ידי המתפללים שנתכבדו בהם במשך דורות, עד שעלה הכורת על עמנו.

נכרתה גם יהדות קרמניץ. בתי הכנסת נותצו, נחרבו וספר התורה היו לשלל בידי אחד הקלגסים הנאלחים, אשר מצא את הגוילים טובים לעשות מהם ארנק נשים ולשלחו „כמזכרת נצחון״ לאשתו אשר בבנסהייג בגרמניה.

ארנק מגוילי תורה.

בימים ההם, כשהתעשיה הגרמנית מצאה לה חומר גלם מיוחד במינו, חומר גלם „אנושי״ לתוצרתה: שערות ראשן של נשים יהודיות לייצור מזרונים טובים, סבון כביסה מ„חלב יהודי טהור״ וקרקפתא יהודית כקישוט, היה זה, כנראה, דבר שבאפנה לשלוח דברי מזכרת עשויים גוילי תורה.

ארנק מגוילי ספר תורה שחוללו
אַ טאַש געמאַכט פון געשענדעטע ספר־תורה־פּאַרמעטן

כמה שנים נמצא הארנק בידיה הטמאות של הגרמניה עד שנגאל על־ידי בן עירנו, מר בנימין קורניץ. במכתב ארוך ומפורט מתאר הלה את פרשת הסבל והנדודים שעברה על משפחתו בשנות המלחמה במחנות עבודה בסיביריה, התלאות בדרך חזרה לפולין בתום המלחמה ועד למחנה הפליטים בבנסהייג, ואיך נתגלגלה הזכות לגאול את הגוילים המחוללים:

באחד הימים יצאה כלתו את המחנה לקנות אי־אלה כלי בית. גרמניה שנזדמנה לה בדרך הסכימה למכור את הדרוש תמורת צרכי אוכל שהיו מקבלים מהג׳וינט, והזמינה אותה לביתה לראות את הכלים. הגרמניה שאלה אותה לעיר מוצאה, ומששמעה כי היא מיוצאי קרמניץ היתה כנדהמת והדיבור ניטל מפיה. לאחר שהתאוששה סיפרה, כי בעלה היה קצין בצבא הגרמני ובשנת 1942 חנה עם חטיבתו בקרמניץ משם שלח לה מפעם לפעם חבילות משלל המלחמה. מכתבו האחרון היה מקרמניץ ובחבילה האחרונה גם מתנה צנועה — ארנק נשים עשוי מעור מיוחד במינו. „אם כי הארנק אינו מצטיין ביפיו — אמרה הגרמניה — אך הוא יקר לי מאוד, כי זאת המזכרת האחרונה מבעלי אשר ניספה כנראה במלחמה״.

„ארנק מעור מיוחד במינו" — נתעורר חשד בלב האשה היהודיה והתחילה להפציר בגרמניה שתראה לה את הארנק, אך זו השתמטה באמתלאות שונות ודחתה אותה מיום ליום. אך גברת קורניץ לא הרפתה ממנה, ובאחד הימים כשנכנסה לבית הגרמניה נמשך מבטה אל חפץ אדום שהיה מונח באחד הארונות הפתוחים. לבה עמד בה מדפוק. זהו הארנק! ובטרם השגיחה הגרמניה בדבר היה הארנק בידיה.

האשה התגברה על סערת רוחה ושאלה את הגרמניה אם ברצונה למכור לה את הארנק, אך זו לא רצתה אפילו לשמוע על כך והוציאה את הארנק מידיה. כל הבקשות שתתן לה לפחות להראותו לאביה היו לשוא, והאשה חזרה במפח נפש למחנה.

„מאותו יום ואילך — כותב מר קורניץ במכתבו — לא ידעתי מרגוע לנפשי, שנתי נדדה מעיני והתהלכתי כצל. קיבלנו אז מהג'וינט הקצבת מזון לשני חדשים — והחלטתי למסור את כל המזון תמורת הארנק. כלתי לקחה את החבילות והלכה לנסות דבר אל הגרמניה. כעבור שעה קלה חזרה — אין הגרמניה מסכימה למכור את הארנק. היא נאותה רק לתתו לכמה שעות, להראותו לי ולהחזירו — הסכמתי גם לכך..."

„...והנה הארנק בידי — ממשיך מר קורניץ במכתבו — ידי רועדות. אני פותחו, משהו ניתק בקרבי, ראשי עלי סחרחר, אני נופל...

שחרית של שבת ב„מגיד שולכל" (בית־כנסת של המגיד) בקרמניץ, זמן קריאת התורה. חיים ברזיצר קורא בפרשת השבוע. יהודי צנום הוא חיים, קטן קומה, אך קולו מתוק וערב לאוזן. לידו עומד לייב שרייר הגבאי. בקומתו הגבוהה הוא מכסה כמעט על התורה ועל הקורא בה גם יחד. מאז נבחר גבאי אין להכיר את בית הכנסת. נקיון וסדר בכל פינה, ממש השכינה שורה בו. והנה בין המתפללים גם חבר נעורי שלמה פינגרוט, יחד גדלנו, יחד למדנו בחדר. היום הוא חבר במועצת העיריה, עוסק בצרכי הציבור באמונה ועמל לטובת הכלל ובעיקר למען בעלי המלאכה שהוא נציגם בעיריה. ר' חיים קורא בתורה והקהל מקשיב. והנה אני שומע קוראים בשמי, קוראים לי לעלות לתורה. אני רוצה ללכת ואיני יכול, ושוב קוראים בשמי.

התעוררתי לקול צעקותיה של אשתי, התעוררתי מהתעלפות".

מר קורניץ לא החזיר את הארנק, הוא עזב את בנסהייג ועבר עם משפחתו למחנה הפליטים בפלדפינג.

*

משלושה או ארבעה גוילים עשוי הארנק וששה מדורים בו, שלושה מכל צד, המתקפלים פנימה. הצד החיצוני צבוע אדום. ללובן הגויל ושחור הדיו נוסף גון שלישי — צבע הדם. אנו פותחים וקוראים: „וישא עיניו וירא את המקום מרחוק... אלוהים יראה לו השה לעולה בני" — פרשת העקדה. והלאה: „חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט... ויאמר ד' אם אמצא בסדום חמשים צדיקים ונשאתי לכל המקום בעבורם... ויאמר אל נא יחר לאדוני... אולי ימצאון שם עשרה ויאמר לא אשחית..." — פרשת סדום. ועוד: „כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו..." — גזרות פרעה. ולבסוף: ברכת יעקב: „יהודה אתה יודוך אחיך ידך בערף אויביך..." ונדהמים ממסתורין — מהסמליות שבדבר, אנו מקפלים את הגוילים.

*

לאוסף הזועה במרתף אשר בהר ציון נוסף עוד „מוצג". עדות אלמת־זועקת לאחת התועבות השפלות של סדום החדשה אשר לא נהפכה. סדום העומדת על תלה עד היום הזה.

הצד הפנימי של הארנק (פרשת סדום...)

דער אינערלעכער טייל פונם טאַש (פרשה סדום...)

אייזיק הופמן (תל־אביב)

ראשי היודנראט בקרמניץ

מתוך עדויות נוספות שגבינו מתברר, שדיאמאַנט (עליו מסופר בהרחבה ברשימותיהם של שוורץ וטובה טפר) היה ראש היודנראַט השלישי, וכי לפניו כיהנו בתפקיד זה שנים אחרים, והם:

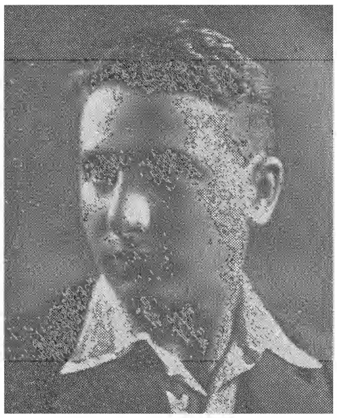
ד״ר בן־ציון כץ. לראשונה נתמנה הוא לתפקיד זה ע״י הנאצים וגם הסכים לקבל את המנוי. את השכלתו הוא רכש לו בנעוריו בגרמניה, בקי בשפה הגרמנית ובתרבותה, והנאצים סבורים היו שימצאו בו כלי־שרת למטרותיהם הטמאות. אך עד מהרה נכזבו.

מוצאו ממשפחה ציונית מכובדת, בנו של משולם כץ, מחובבי ציון הראשונים שבעיר. ד״ר לפילוסופיה. בשנים 1922—1928 שימש מנהל הגמנסיה העברית „תרבות״ עד לסגירתה. בתקופה מאוחרת יותר שימש כיו״ר הבק העממי (פאָוושעכני) והיה מקובל על בני העיר. עם בוא הנאצים נפתו היהודים להאמין, כי היודנראַט ישמש נציגות כלפי השלטונות ויפעל לטובת העדה היהודית. ואכן, ליודנראַט הראשון הצטרפו עוד כמה עסקני ציבור, כד״ר בנימין לנדסברג ואחרים. כבר בתחילת פעולתו של היודנראַט נדרש ד״ר כץ להגיש רשימה של יהודים שיישלחו לעבודה כביכול אל מחוץ לעיר. הוא הגיש את הרשימה — והמשלוח הראשון יצא לדרכו. כעבור זמן קצר נדרש להגיש רשימה למשלוח שני. הדבר נעשה חשוד בעיניו, והוא הודיע לשלטונות, כי לא יגיש רשימה שניה אלא לאחר שהמשלוח הראשון ישוב העירה. השלטונות הנאצים ראו בכך גילוי של אי־ציות — וד״ר כץ הוצא להורג.

יוניה גרינברג נתמנה לתפקיד זה אחרי סילוקו של ד״ר כץ. עורך־דין במקצועו, אדם מוכשר, בעל שכל חריף, חבר ה„בונד״. גם לאחר הנסיון המר של קודמו, האמין עדיין גרינברג שהיודנראַט יוכל לפעול לטובת האוכלוסיה היהודית וקיבל את המינוי. אך לא ארכו הימים והוא נוכח לדעת בכוונת הנאצים להשתמש ביודנראַט להשמדת היהודים. נפל לתוך סבך נפשי־מצפוני עמוק, התמוטט לחלוטין וסיים כחולה רוח.

אז נתמנה לתפקיד זה האיש שהיה לגמרי לרוחם של הנאצים, אך בזוי ומנודה על ידי הציבור היהודי, דיאמאַנט, עליו מסופר רבות בספר זה. בסופו של דבר נורה גם הוא לאחר שהסתבך בתככים עם השלטונות הנאציים.

לא זכה

פליטי קרמניץ מצ׳ליאבינסק מודיעים שב־7 לספטמבר 1943 מת בעיר נמנגן (אוז. ס. ס. ר.) יוסף אוטיקר שהיה יחד אתם ונדד אח״כ לאסיה התיכונה.

חבר התנועה החלוצית בקרמניץ, כמה חדשים לפני פרוץ המלחמה הרוסית־גרמנית גויס לצבא האדום יחד עם רבים מבני עירו. מראשית המלחמה היו בחזית, בקרבת קובי, אחר כך הועברו לצ׳ליאבינסק באוראל. בנ־דודים ובתלאות חלה ושוחרר מעבודות הצבא, יצא לדרום ומת רחוק מחבריו, עזוב ובודד, ביסורי מחלה קשים.

שאף להגיע ארצה ועוד בחדשים האח־רונים לפני מותו האמין שיצליח להגיע לארץ. מילדותו חניך השומר הצעיר והחלוץ, בן 26 היה במותו. אחיו נמצאים בקבוצים בארץ. („דבר״, מיום 24.8.44)

*

— — — כשלושים איש פליטי קרמניץ נמצאו בצ׳ליאבינסק. האחד הוא יוסף אוטיקר שנפרד מהחבורה ויצא לנדוד, כדי להבקיע לעצמו דרך לארץ. העפיל, אך לא הגיע. בדרך נדודיו פקדהו המוות. חבריו מספרים שגווע ברעב. יתר פליטי קרמניץ אשר בצ׳ליאבינסק הגיעו רובם לארץ כעבור שנים אחדות.

אכן, המר עמו הגורל. מדוחקי הקץ היה, אך לקץ המקווה לא זכה להגיע. יהי ברוך זכרו.

י. א.

דוד שוכמן (בואנוס איירס)

לבי, לבי על חלליך...

לבי, לבי על חלליך, קרמניץ העיר, זקן וטף, איש ואישה, שנכרתו בידי חיתו־אדם, כזוהר הרקיע מאירים מזהירים. עדה יקרה וקדושה, על רבניה ועסקניה נדיבי־הלב, שהקימו מוסדות לתפארת — בית החולים הגדול ומושב הזקנים, התלמוד תורה והישיבה שעוד זכיתי להיות בין מנהליה —, ועל כולם פעילי התנועה הציונית ונאמניה והדור החלוצי הצעיר. אינם, אינם... כולם עלו על המוקד אשר הבעיר השטן הגרמני. על זה דווה לבנו וחשכו עינינו. האם לא על כך צווח הנביא: מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה את חללי עמי. ורב הכאב.

וזרח השמש ובא השמש. משמשקעה שמשו של החלק היקר בעם ישראל אשר במזרחה של אירופה, זרחה לנו שמש צדקה ומרפא בכנפיה בארצנו הקדושה, וקול ישועה מנסר ומבשר: שובו בנים לגבולכם, עד נכון יום קבוץ הגלויות והגאולה.

בשולי המדור

סיפורי הזוועה מפי שני הניצולים ניתנו במדור זה במלואם, כפי שנכתבו ונמסרו על ידם כמעט ללא שינוי והם כמשלימים זה את זה. כמה פרטים חוזרים בשני המאמרים, אך כמה מהם סותרים זה את זה ולא הקפדנו על כך: לאחר מעשה נרשמו הדברים ועלולה עובדה זו או אחרת להטשטש בזכרון. אכן, בעיקרם מתאימים הדברים והם עדות נאמנה ממקור ראשון.

צורפו למדור זה (וכן למדור המתאים ביידיש) פרטים נוספים מפי ניצולים שביקרו בעיר לאחר ההשמדה.

ראינו לתת במדור גם את הידיעות הראשונות שהגיעו לעתונות בארץ על חורבן קרמניץ, כדי לשמור על התגובות הראשונות לאסון, אלא ששונות הן מן התיאור שניתן בשני מאמרי־היסוד.

פרקי השואה המתפרסמים בספר זה מעוררים את השאלה: האם גילו יהודי קרמניץ התנגדות לרוצחיהם הנאצים? שני הכותבים מעידים, כי לא קמה בעיר תנועת התנגדות מאורגנת. כל המעיין בתיאור הכליון לשלביו גם יבין מדוע לא קמה, ולא יכלה לקום, תנועת התנגדות המונית ומאורגנת. אולם היו והיו תופעות בודדות של התנגדות סבילה ופעילה בעיר ובסביבותיה מצד יחידים וקבוצות:

א) בסביבות העיר פעלה חבורה של פרטיזאנים, ביניהם יוניה ברנשטיין, איש קרמניץ. מניחים, כי אליו התלקטו עוד צעירים יהודים מבני העיר שהסתתרו בהרים וביערות ולחמו בנאצים.

ב) שני ראשי ה„יודנראַט" הראשונים, ד"ר בן־ציון כץ ויוניה גרינברג, עמדו עמידת־כבוד נגד הנאצים, לא צייתו להוראותיהם ושילמו מחיר יקר: האחד הוצא להורג והאחר יצא מדעתו.

ג) בנו של הספר פייסי קראָמאַן סירב להצטרף ל„משלוח ההשמדה" וכאשר נתבע לכך, — ירה באקדחו בשוטר הנאצי והרגו. גם הוא הומת במקום. עובדה זו נתגלתה מפי אנשים שביקרו בעיר לאחר ההשמדה, וייתכן שלא היתה עובדה בודדת.

ד) כמה וכמה משפחות, ביחוד מחוגי האינטליגנציה, איבדו עצמם לדעת במאורגן לפני בוא הנאצים לקחתם לגיא־ההריגה.

ה) יהודי כפר פולבארקי הסמוך לקרמניץ קמו על צורריהם ואף הרגו בהם (עיין ברשימה שבעמוד 160). ייתכן שגלויים דומים היו גם בפנות אחרות בעיר ובסביבתה, אלא שלא הגיעו לידיעתנו.

ו) מעשי־בריחה ונסיונות־בריחה היו למאות. והיו שניסו למלט נפשם ונפש בני ביתם בתחבולות שונות, וחלק מועט גם הצליח בכך. אכן, רבים לא רפו ידיהם גם בתוך האימה.

*

תנועת התנגדות מאורגנת? זו לא קמה. אך ודאי שהיו גילויים של התנגדות שאין לדעת שיעורם.

המערכת

מילואים

מרים באט (עפולה)

כך ראיתיך, עירי...

כמו חיה חרותה בזכרוני השנה האחרונה לפני עזבי את עירי לנצח: בשורת האביב נישאת בחלל. עוד בטרם בא הפסח נמס השלג וזיוו הלבן כהה והלך, השלגים בהרים סביב הפשירו ושלוליות של מים זורמות ומציפות את הסמטאות בגרפן כל שנזדמן בדרכן: פקעות קש, גללי־סוסים, גזרי־עץ ונעל מרופטת ישנה... באותם הימים אין הילדים ממהרים לחזור מבית־הספר הביתה. אלא אצים רצים בצהלה בשלוליות המים ומחליקים מעט על שרידי הקרח. מי יוותר על תענוג שכזה? אפילו הגדולים, לבם מושכם יותר ויותר החוצה...

בחלונות־הראווה הגדולים שברחוב שירוקא הופיעו השלגיות ומיד אחריהן הסגליות הכחלחלות. בעיר כבר שולטים הפולנים. המסחר והמשא־ומתן בין היהודים לבין הגויים פורח חג הפסח הממשמש ובא. השוק הומה ומהמה. יהודים וצרורי בצלים על כתפיהם ובידיהם מכל טוב תנובת־האדמה — תרנגולות וברווזים צורחים מתוך עגלות האכרים. חבורות חבורות מהלכות האכרות על פני החנויות וקונות מהחנוונים היהודים סחורות מכל המינים: בדים צבעונים, מטפחות מצוייצות, בובות ורודות עשויות סוכריות, פרחי־נייר. תרנגולים־צעצועים נאים, שדומה עוד מעט ויקראו בקול „קוקוריקו"...

מיום ליום נעשה מזג האויר נאה יותר והטבע מסביב מחיה נפשות. הכל מוריק ומנצנץ באור. הילדים משוטטים בחוצות. הלב נמשך להרים, הוא נכסף אל הירק הרענן של הגנים המלבלבים. מי יכול לעמוד בפני קסמי הטבע. פרחי האקציה הלבנים מלבלבים לאורך הרחוב ומשכרים בריחות־האביב.

היה זה בימי פרסום הצהרת בלפור. משגשגת העבודה באגודות הציוניות. קרמניץ עומדת בראש הפעולה בכל הסביבה. מארץ־ישראל מגיעות דרישות־שלום מהחלוצים הראשונים. והרעיון הציוני כובש לבבות יותר ויותר. או־אז אתה מרגיש בחוש, כי כל היופי הקוסם של הטבע סביב וכל השפע הזה, נתון בידי מרצחים. ויום אחד נפקחות עינינו לראות, כי אין עוד עתיד כאן לפנינו.

עד מהרה ושמות וביטויים חדשים כמו פרדס, כרם, גדוד־עבודה, קיבוץ וקבוצה קטנה, חודרים לחיי העיירה. מתהדק הקשר החי שבין קהילת קרמניץ לבין ארץ־ישראל.

ההר

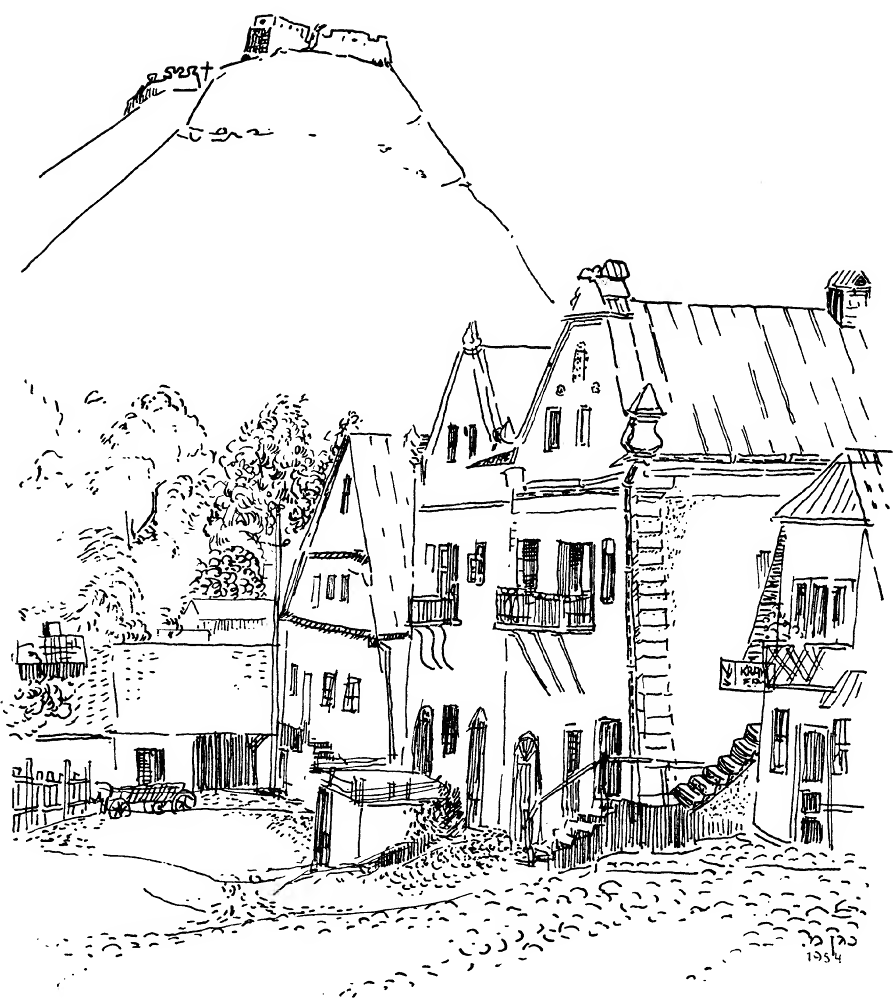
כשבא רבי אברהם * לבית חותנו, הגאון מקרמניץ, נתאספו נכבדי העדה כדי לקדם בברכה את פני הקדוש. אבל הוא לא פנה אליהם, אלא הביט דרך החלון אל ההר ** שלרגליו ישבה העיר. אחד מן המחכים שידע את ערך עצמו בתורה והשגיח בכבודו, אמר בקוצר רוח: „למה לוטש מעלתו את עיניו אל ההר? כלום עדיין לא ראה כמוהו?" השיב: „אני מביט ומשתומם, איך נתגאה כל כך גוש עפר, עד שנעשה הר גבוה".

(מתוך הספר „אור הגנוז" למרתין בובר, חלק א' דף 122).

---

* המלאך, מראשי החסידים השבתאים. ** ההר בונה.

פנקס קרמניץ

רעדאַקציע־קאָלעגיום:
מרדכי אָטיקער, מנוס גאָלדענבערג, טוביה טראָשינסקי, יצחק רוכל

רעדאקטאָר: א. ש. שטיין

שערבלאַט פון העברעאישן טייל געצייכנט דורך דוד טושינסקי **(פאַריז)**
אַנדערע צייכנונגען אין יידישן טייל פון מ. קאַגאַן **(ישראל, קיבוץ שמיר)**

אַרויסגעגעבן דורכן קרעמעניצער לאנדס פאַרבאנד אין ישראל.
יאָר 1954 / 12 יאָר נאָך דער פארניכטונג

פנקס קרעמעניץ

צווייטער טייל (יידיש)

דער אַלטער מאַרק

השוק הישן

אריינפיר

צוזאַמען מיט אַלע קהילות פון פוילן און אוקראַינע, איז גענצלעך פאַרניכטעט געוואָרן דורכן מערדערלעכן שונא אויך די קרעמעניצער קהילה. צווישן א׳ און ו׳ אלול תש״ב זענען אכזריותדיק אויסגעראָטן געוואָרן קרוב צו פערצן טויזנט קרעמעניצער ייִדן, און געבליבן זענען בלויז פערצן נפשות וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין גריבער און צווישן פעלזן. מיט אַ טייוולאַנישער כיטרעקייט איז די אויסראָטונגס־אַרבעט דורכגעפירט געוואָרן: קודם זענען פאַרניכטעט געוואָרן די פירער פון קהל און די אינטעליגענץ און דאַן איז פאַרשיקט און פאַרטיליקט געוואָרן אין די „אַרבעטס־גרופן״ די יוגנט. די איבערגעבליבענע האָבן די רוצחים פאַרשפאַרט אין געטאָ, אכזריותדיק דערהנידעריקט און פאַרפייניקט. זייער מוט און גייסטיקע ווידערשטאַנדס־פעאיקייט, זייער נאַציאָנאַלער און מענטשלעכער שטאָלץ זענען אין אומפאַרגלייכלעכע פייניקונגען צעטראָטן געוואָרן — און ווען ס׳איז געקומען דער ביטערער טאָג, זענען זיי אומגעקומען אָן אַ פרווו פון אַקטיווער און געאייניקטער זעלבסטפאַרטיידיקונג. די מוטיקע און שטאָלצע ייִדישע יוגנט איז פאַר־פייניקט געוואָרן דורך באַרבאַרישע רוצחים.

און אַזוי איז פאַרניכטעט געוואָרן אַ פרעכטיקע קהילה, גרויס אין איר פאַטענץ און ייִדישער טריישאַפט, אַ קהילה וואָס האָט אַרום 500 יאָר געוועבט די פעדעם פון איר קיום אין אַ סביבה, וואָס איז במשך פון דורות געווען אַ אַרענע פון צוזאַמענשטויסן צווישן טאַטאַרן, ליטווינער, אוקראַינער, פאָליאַקן און רוסן. אין אָט די אַלע וואַנדלונגען האָט געלעבט די עדה ייִדן, געפורימט איר אייגענעם לעבנס־שטייגער און אים פאַרפעסטיקט, אין יאָרן פון אויפבלי און ירידה, פאַרשריבן גלענצנדיקע בלעטער אין דער געשיכטע פון ווילנער ייִדנטום און אַרויסגעגעבן גרויסע תלמידי חכמים און מנהיגים, שרייבער און משכּילים.

מעגלעך אָבער, אַז די הויפּט־גרויסקייט און עיקר־חשיבות פון אָט דער קהילה באַשטייט גראָד אין איר זאַפטיקן פאָלקס־שטייגער, אינם טיף פון אַרבעטנדיקן ייִד וואָס איז גאַנץ אין זיין גייסט און פול לעבנס־פרייד, און טיפע גייסטיקע פעדים פאַרבינדן אים מיטן גאַנצן ייִדנטום און מיט זיינע שאַפנדיקע און ברויזנדיקע, קעמפנדיקע און בויענדיקע כוחות: חסידים און מתנגדים, אָרטאָדאָקסן און משכּילים, פּיאָנערן פון חיבת ציון און ציוניזם, פאָן־טרעגער פון דער העברעאישער און ייִדישער קולטור, סאָציאַליזם

און אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, חלוצים און עליה — אויף אַט די אַלע געביטן האָבן די יידן פון קרעמעניץ זיך מאַסנווייז באַטייליקט מיטן גאַנצן ברען פון זייער נשמה.

און אַט איז דאָס לעבן מיט איינמאָל פאַרשניטן געוואָרן!

פאַרבליבן זענען בלויז רעשטן, די וועלכע האָבן די שטאָט פאַרלאָזן אין פאַרשידענע תקופות — אין ישראל, אין די פאַרייניקטע שטאַטן פון צפון אַמעריקע און אַרגענטינע און קלענערע גרופּן אין פאַרשידענע לענדער. זיי אַלע טראָגן אין האַרצן דעם אָנדענק פון זער שטאָט פון זייער געבורט און יוגנט, און זיי האָבן באַשלאָסן צו פאַראייביקן איר אָנדענק. אויב די קהילה איז פאַרשניטן געוואָרן, — זאָל־זשע איר נאָמען און אָנדענק פאַראייביקט ווערן. די שווערע אויפגאַבע פון אַרויסגעבן דעם „פנקס קרעמעניץ" האָבן אויף זיך גענומען אונדזערע שטעטישע אין ישראל, מיט דער באַטייליקונג און מיטהילף פון אונדזערע בני־עיר אין אַנדערע לענדער. נאָך פיר יאָר אָנשטרענגונגען און מי דערשיינט אַט דאָס בוך, וואָס איז אויך אַ חשובער צושטייער צו דער אומקום־ליטעראַטור און יידישער היסטאָריאָגראַפיע בכלל.

דאָס בוך איז אַ פּראָדוקט פון אַ לאַנגער קאָלעקטיווער אָנשטרענגונג פון דער רעדאַקציע־קאָלעגיע און פון צענטליקער מחברים. יעדער איינער האָט אַרויסגעבראַכט זיין געדאַנקען־גאַנג און זכרונות, און די קאַפּיטלען בינדן זיך צוזאַמען אין אַ טריי בילד וואָס דער לעבנס־פולס, די שטרעבונגען און באַגערן פון דורות קרעמעניצער יידן אומגעקומענע אינם חורבן זענען אין אים פאַרוועבט. אייניקע פון די אַרטיקלען זענען נאָטירט געוואָרן דורך די רעדאַקציע־מיטגלידער פונם מויל פון די דערציילער. אַ טייל פונם מאַטעריאַל איז איבערגעזעצט געוואָרן. מיר האָבן אויך געשטעלט אַ מצבה אייניקע פון די אומגעקומענע דורך פאַרעפנטלעכן זייערע געדרוקטע זאַכן אין דער ציייטונג „קרעמעניצער שטימע", וואָס פון איר האָבן מיר געשעפּט וויכטיקע פאַרגאַנגען־הייטס־קאַפּיטלען. אַ באַזונדערן דאַנק פאַרדינען די יינגע היסטאָריקער ש. עטינגער און ח. שמרוק פון ירושלים'ער אוניווערסיטעט, די מחברים פון דער היסטאָרישער מאָנאָגראַפיע וועגן דער געשיכטע פון יידישן ישוב אין קרעמעניץ — זייער ווערק איז באַזירט אויף ערשטראַנגיקע קוועלן. אַ וויכטיק מאַטעריאַל וועגן יידישן פאָלקס־שטייגער אַנטהאַלטן די שריפטן פון אונדזערע חברים אין אַמעריקע, און באַזונדערס פון חנוך גילערנט און יצחק וואַקמאַן. בצלאל שוואַרץ און טובה טעפּער־בערמאַן, ביידע פון די געראַטעוועטע, האָבן פאַרצייכנט די געשיכטע פון אומקום. אונדזער אָנערקענונג זיי אַלע. אַ באַזונדערן דאַנק דעם פריינט י. וואַקמאַן פאַר זיין הילף.

דאָס צוזאַמענקלויבן דעם מאַטעריאַל, צום גרעסטן טייל אַ יש מאין, איז געמאַכט געוואָרן לויט אַ פון־פאַרויס־אויסגעאַרבעטן פּלאַן. עס איז געווען אונדזער שטרעבונג, אַז דאָס בוך זאָל אָפּשפּיגלען דאָס לעבן פון דער שטאָט אין זיין גאַנץ פאַרנעם און אויפן גאַנצן רעגנבויגן פון איר געזעלשאַפטלעכער, סאָציאַלער און גייסטיקער געשטאַלט. צום

באַדויערן איז אונדזער ווונטש נישט פולשטענדיק דערפילט געוואָרן, און דאָס בוך האָט אויך מאַנגלען. אַזוי, צום ביישפּיל, פעלן אינם בוך איבערזיכטן וועגן די יידישע סוחרים־פאַרבאַנדן, דער טעטיקייט פון „דזשאָינט״, דער קאָאָפּעראַטיווער באַוועגונג, דעם בית־עולם און זיינע אַלטע מצבות, די לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע און אַפילו די ציוניסטישע באַוועגונג אויף אַלע אירע שאַטירונגען איז נישט ווי געהעריק באַלויכטן געוואָרן (ס׳פעלן איבערזיכטן וועגן מזרחי, בית״ר א. אַנד.).

מיר האָבן אָבער נישט געוואָלט אָפּלייגן דאָס אַרויסגעבן דאָס בוך אויף נאָך אַ יאָר און מאַכן אָנשטרענגונגען אים ווי־ווייט מעגלעך צו דערגענצן, האָבן מיר באַשלאָסן — אונטערן דרוק פון אונדזערע חברים — פאַרעפנטלעכן דאָס בוך און נישט שטעלן אין געפאַר זיין עצם דערשיינען.

דאָס בוך אַנטהאַלט אויך אַ טייל אין יידיש, פאַר אונדזערע ברידער אין חוץ־לארץ און פאַר די נייע עולים אין לאַנד. דאָס האָט נאַטירלעך פאַרגרעסערט דעם אומפאַנג פון בוך, צעשטערט אין אַ געוויסער מאָס זיין שלמות און פאַרגרעסערט אונדזערע אַזוי אויך גרויסע בודזשעט־שוועריקייטן.

גרויסע אָנשטרענגונגען זענען אַריינגעלייגט געוואָרן אין דעם צונויפזאַמלען די פאָטאָגראַפיעס, וואָס אַ טייל פון זיי איז פון היסטאָרישן און קינסטלערישן ווערט.

צום סוף דריקן מיר אויס אונדזער דאַנק דעם רעדאַקטאָר און שריפטשטעלער א. ש. ש ט י י ן וואָס האָט מיט אונדז מיטגעאַרבעט, באַגלייט דאָס אַנטשטיין פון בוך און אויסגעפורעמט זיין געשטאַלט.

*

צום צוועלפטן יאָר־טאָג פון דער פאַרניכטונג פון קהילת קרעמעניץ, א׳ אלול תשי״ד, דערשיינט דער פנקס פון קרעמעניץ וואָס איז פאַרשניטן געוואָרן — אַ אָנדענק אויף דור דורות, אַ אָנדענק און אַ מאָנונג.

ד י ר ע ד א ק צ י ע

קרעמעניץ געזען פון באַרג „ווידעמקי"
מראה העיר מפסגת ההר „ווידמקי"

ש. עטינגער און ח. שמערוק (ירושלים)

די געשיכטע פון יידישן ישוב אין קרעמעניץ *

קרעמעניץ איז איינע פון די עלטסטע שטעט אין וואָלין. זי איז געלעגן אויפן הויפּט וועג צווישן רויט־רייסן, גאַליציע און ליטע. די אַרומיקע בערג האָבן איר צוגעגעבן אַ סטראַטעגישע וויכטיקייט און געשאַפן גינצטיקע באַדינגונגען פאַר אַ פעסטונג, וואָס אַרום איר האָט זיך אַנטוויקלט די שטאָט. ס'זענען דאָ מסורות, לויט וועלכע קרעמעניץ איז געגרינדעט אין 11־טן יאָרהונדערט, אָבער די ערשטע זיכערע ידיעה איז אין דער רוסישער כראָניק פון יאָר 1226.

זי' טאַטערן אין מיטן 13־טן י"ה האָבן נישט מצליח געווען איינצונעמען די שטאַרקע פעסטונג און אירע מויערן זענען ערשט שפּעטער הרוב געוואָרן דורך די האַליטשער פירשטן אַליין לויט דער פאָדערונג פון די מאָנגאָלישע האָרדעס. דאָך האָט דאָס האַליטשער־וואָלינער פירשטנטום אויסגעהיט זיין אומאָפּהענגיקייט ביז דעם ערשטן טייל פונעם 14־טן י"ה, ווען אויפן סמך פונעם אָפּמאַך מיטן פוילישן קעניג קאַזימיר גייט וואָלין אַריבער אונטער דער ליטווישער הערשאַפט.

אין סוף 14־טן י"ה איז וואָלין געווען צעטיילט אויף דריי טיילן — דאָס לויצקער, קרעמעניצער און לודמירער פירשטנטומער. לויטן פוילישן־ליטווישן אָפּמאַך פונעם יאָר 1385, ווערט די שטאָט מיט דער סביבה אַן אינטעגראַלער טייל פונעם ליטווישן גרויס־פירשטנטום. אין רעזולטאַט פון קאַמפן צווישן די יורשים נאָכן טויט פונעם גרויספירשט וויטאָלד גייט דער גרעסטער טייל פונעם לאַנד אַריבער אין די הענט פונעם פירשט זיגמונד און נאָר קרעמעניץ און דער מזרחדיקער טייל פון פאָדאָליע בלייבן אין די הענט פון פירשט סווידריגעלאָ. ער האָט געוואָלט פאַרוואַנדלען די שטאָט אין זיין רעזידענץ און ווילנדיק צוציען נייע איינוווינער, בתוכם יידן, האָט ער אַרויסגעגעבן אַ פּריווילעגיע באַזירט אויפן מאַגדעבורגער רעכט, וואָס דערמעגלעכט דעם דייטשן וואָיט יאָרקע צו משפּטן „דעם רוסישן, וואלאכישן, אַרמענישן, יידישן און טאַטערישן". די דאָזיקע פּריווילעגיע איז דער ערשטער דאָקומענט ביז גירוש ליטע אין יאָר 1495, וואָס דערמאָנט יידן, הגם פון דעם איז נישט געדרונגען, אַז יידן זענען שוין דעמאָלט געווען שטענדיקע איינוווינער פון דער שטאָט.

מען דאַרף אָננעמען אַז דער יידישער יישוב אין קרעמעניץ הויבט זיך אָן צו אַנטוויקלען נאָכן צוריקקער פון יידן קיין ליטע אין יאָר 1503. אין יאָר 1536 עקזיסטירט שוין דאָרט אַ באַדייטנדיקע יידישע קהילה, וואָס קעגן איר ווייטערדיקן עקאָנאָמישן פאַנאַנדערוווקס באַקומען די קריסטלעכע בירגער אַ פּריווילעגיע פונעם פוילישן קעניג זיגמונד דעם אַלטן. דער דאָזיקער עקאָנאָמישער קאַמף קעגן די יידישע איינוווינער באַגלייט די גאַנצע געשיכטע פון יידישן ישוב אין קרעמעניץ.

---

* קיצור פונעם איבערזעצט, וואָס געפינט זיך אין העברעאישן טייל פון בוך. דעם קיצור האָט צוגעגרייט מנחם ראוויצקי, תל אביב.

דער צייט אָפּשניט — פון דער העלפט פונעם 16־טן י״ה ביז דער העלפט פונעם 17־טן י״ה — איז אַ תקופה פון דער כסדרדיקער אַנטוויקלונג פון דער קרעמעניצער יידישער קהילה. דאָס באַשטעטיקן די א״ג לוסטראַציעס — רעגיסטראַציעס פון קעניגלעכן באַזיץ אינעם ליטווישן גרויס־פירשטנטום. פון די לוסטראַציעס קען מען זען אַז אין יאָר 1629 זענען פאַראַן אין קרעמעניץ 169 יידישע הייזער, וואָס מאַכט אויס אַ באַפעלקערונג פון 845 נפשות בערך. (אין יאָר 1563 זענען געווען 48 הייזער מיט 240 יידן). פון 1552 ביז 1629 וואַקסט דער פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג לגבי דער אַלגעמיינער פון 10,6 ביז 15.

די עקאָנאָמישע באַזע פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען מסחר און פאַכט. אַ וויכטיק אָרט אין דער עקאָנאָמיק פון דער שטאָט האָט פאַרנומען דער האַנדל מיט זאַלץ. קרעמעניץ איז געווען אַ איבערגאַנגס־שטאָט פון דרום קיין צפון. יידישע סוחרים פון קרעמעניץ האָבן שוין אין די דרייסיקער יאָרן פון 16־טן י״ה דערגרייכט קיין גרויספּוילן. דער יידישער האַנדל האָט זיך אַזוי אַנטוויקלט, אַז עס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן קעניגלעכע פאַרבאָטן קעגן דער יידישער קאָנקורענץ לטובת דער נישט יידישער באַפעלקערונג פון דער שטאָט. אָבער דאָס שטערט נישט דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון דער קהילה. וועגן יידישן פאַכט און פאַכטערס האָבן זיך אָפּגעהיט אַ סך דאָקומענטן. די יידן נעמען אין אַרענדע קרעטשמעס, מילן, ברויערייען, פיש־סטאַוועס, אָפּצאָלונגען און שטייערן פאַר דער דאָרטיקער פעסטונג אאַ״וו. דער יידישער ווירטשאַפטלעכער וווּילשטאַנד האַלט אין איין וואַקסן און ציט צו יידן פון אַנדערע מקומות. קרעמעניץ ווערט אַן עיר ואם בישראל, איינע פון די הויפּט־שטעט אין וואָלינער געגנט און פאַרנעמט אַן אָנזעעוודיק אָרט אין די יידישע צענטראַלע און רעגיאָנאַלע אויטאָנאָמע אינסטאַנצן.

ביזן יאָר 1569 געהערט וואָלין צום ליטווישן גרויס־פירשטנטום. די רעכטלעכע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג באַזירט זיך אויף דער פּריווילעגיע, וואָס וויטאָלד האָט געגעבן די בריסקער יידן, לויט וועלכער עס איז חל אויף זיי די יוריסדיקציע פונעם גרויספירשט, אָדער זיין פאָרשטייער דעם סטאַראָסטע. אין משך פון דער צייט האָט זיך אויסגעבילדעט אין ליטע, אַזוי ווי אין פּוילן, אַן אויטאָנאָמע יידישע געזעצגעבונג, וועלכע איז אָנערקענט געוואָרן דורך דער מאַכט. די יידן האָבן געצאָלט דעם פירשט ספּעציעלע שטייערן, אויסער די שטייערן פאַר דער שטאָט, נישט אַריינרעכנדיק די בשותפותדיקע אָפּצאָלונגען מיט די קריסטן.

נאָך דער לובלינער אוניע גייט וואָלין אַריבער צו דער פּוילישער קרוין. די פּוילישע יוריסדיקציע דרינגט אַריין אין די נייע געביטן. שוין אין יאָר 1569 באַקומט דער וואָיעוואָדע טשאַרטאָריסקי די פולמאַכט צו משפטן די יידן פון לויצק, לודמיר און קרעמעניץ. דער קעניג באַטאָרי באַשטימט אַ ספּעציעלן יידישן קאָפּ־שטייער פון וועלכן עס איז אויסגעפאַלן אויף די קרעמעניצער 100 זלאָטעס.

די לוסטראַציע פון יאָר 1563 גיט אונדז אַ געוויסן בילד פונעם פאַרמעגן און געזעלשאַפטלעכע אַנטשטאַלטן פון דער קרעמעניצער קהילה. אין איר באַזיץ געפינען זיך צוויי פלעצער, מסתמא אַ שול און אַ בית־מדרש, אַ הקדש און בית־הקברות. אין שטאָט איז דאָ אַ רב, אַ ראש ישיבה און אַ שמש. עס ווערט אויך דערמאָנט אַ יידישער דאָקטאָר.

פון יאָר של״ג (1573) אָן זענען פאַאַראַן ידיעות וועגן אַ ריי קרעמעניצער רבנים און ראשי־ישיבות, גדולי־הדור, וועלכע פאַרנעמען אַן אָנגעזעענעם אָרט אין ועד ארבע ארצות און חתמענען אויף זיינע תקנות. צווישן זיי געפינען מיר דעם ברודער פון

פראַגער מהר״ל ר׳ שמשון בן בצלאל. ער איז ווייזט אויס געווען רב אין קרעמעניץ ביזן סוף פונעם 16־טן י״ה.

חיים שמואל אשכנזי איש צבי איז דער לעצטער רב פון דער קהילה פאַר גזירות ת״ח. ער איז געשטאָרבן אין יאָר ת״ט און צוגעזען, מסתמא, דעם חורבן פון זיין עדה.

קרעמעניץ איז געווען אין 16־טן י״ה פון די אָנגעזעענסטע און וויכטיקסטע קהילות אין וואָלין. די חשיבות פון קרעמעניץ ווי אַ צענטער פון תורה איז נישט נאָר געדרונגען פונעם פאַקט, וואָס דעם כסא־רבנות פאַרנעמען באַרימטע רבנים, נאָר אויך פון דעם, וואָס אין אָנהויב פונעם 17־טן י״ה געפינען זיך דאָ גרויסע לומדים, וואָס זייערע חיבורים זענען באַוווּסט איבערן גאַנצן לאַנד, צווישן זיי דער בעל הלבושים ר׳ מרדכי יפה און דער מהרש״א (ר׳ שמואל אליעזר בן יהודה). קרעמעניץ שטייט אויך אין קאָנטאַקט מיטן ארץ־ישראלדיקן ישוב און זי געפינט זיך אויף דער רשימה פונעם ירושלימער משולח ר׳ יצחק בינגא אשכנזי.

דער אויפשטאַנד פון די קאָזאַקן אונטער דער אָנפירונג פון באָגדאַן כמיעלניצקי, האָט געבראַכט די יידן פאַרניכטונג און אומקום. צום מייסטן אָבער האָבן געליטן די יידן פון די מזרח־געביטן.

די געשעענישן האָבן זיך אַנטוויקלט זייער שנעל. דעם 26־טן מאַי איז דאָס פוילישע מיליטער געוואָרן צעקלאַפּט ביי קאָרסון. דעם 10־טן יוני איז געפאַלן די נעמיראָווער פעסטונג און די יידן זענען דאָרט אויסגעשאָכטן געוואָרן. עס זענען פאַרנומען געוואָרן אַ ריי אַנדערע שטעט און נאָך דער מפלה פון ווישנאָוויעצקין, האָבן זיך די פוילישע כוחות צוריקגעצויגן צו מערב, איבערלאָזנדיק גאַנץ מזרח־וואָלין אין די הענט פון אָרטיקע אויפשטענדלערישע באַנדעס. די דאָזיקע רוצחישע כנופיות האָבן זיך סוף יולי פאַראייניקט מיט כמיעלניצקיס קאָזאַקן.

ביזן סוף אָקטאָבער איז קרעמעניץ נישט געוואָרן אָנגעגריפן, צוליב דער קאָנצענטראַציע פונעם פוילישן מיליטער אין דער נאָענטער סביבה. דעם 30־טן ד״ה האָט זיך אָנגעהויבן איר באַלאַגערונג און ערשט דעם 13־טן דעצעמבער איז די פעסטונג איינגענומען געוואָרן. מעגלעך אַז אַ גרויסער טייל יידן האָט באַוויזן באַצייטנס צו אַנטלויפן. די באַשרייבונגען וועגן דעם חורבן פון דער קהילה, וועלכע מיר געפינען ביי די יידישע כראָניקער, זענען ווייזט אויס, פאַרבונדן מיט דער דאָזיקער באַלאַגערונג און צעשטערונג. זיי אַלע דערציילן וועגן מאָרד פון הונדערט קינדער („מאה בנים") וועלכע די קאָזאַקן האָבן געשחטן שפּעטנדיק פון דינים פון יידישער שחיטה. די ריכטיקייט פון די דאָזיקע דערציילונגען קען מען נישט פעסטשטעלן, ווייל זיי שטאַמען נישט פון עדות, וועלכע זענען בייגעווען ביי די גרוילטאַטן. דער מאָטיוו פון דער שחיטה וואַנדערט נאָך פון די גזירות תתנ״ו. די פליטים פון אוקראַינע האָבן געבראַכט דאָס בילד פון אומקום אזש קיין דייטשלאַנד. אינעם וואָרמעסער מעמאָר־בוך זענען פאַרצייכנט „די קדושים און טהורים עטלעכע הונדערט פון פאָלק ישראל, וועלבע זענען געהרגט, פאַרברענט און דערטרונקען געוואָרן און מוסר געווען זיך אויף קידוש־השם אין דער ק״ק קרעמעניץ אין יאָר ת״ט תנצב״ה.

עס איז שווער פעסטצושטעלן די גענויע צייט, ווען עס איז ווידער אויפגעשטעלט געוואָרן די קרעמעניצער קהילה. עס איז אָנצונעמען אַז זי איז געוואָרן באַנייט זעקס יאָר נאָך גזירות ת״ח. זי האָט זיך אָבער נישט אומגעקערט צו איר אַמאָליקער פּראַכט ביז דער איינגלידערונג אין רוסלאַנד, צוזאַמען מיט גאַנץ וואָלין, אין יאָר 1793.

ביז דער דאָזיקער דאַטע ווערט דער יידישער ישוב אין קרעמעניץ וואָס אַמאָל מער איינגעשרומפּן, בשעת די ישובים אין אַרומיקע שטעט און שטעטלעך האַלטן זיך אין איין אַנטוויקלען. די סיבה פון דעם דאַרף מען זוכן אין די אונטערשיידן אין דער יורידישער לאַגע פון יידן אין קעניגלעכע און פּריוואַטע שטעט. אין די שטעט, וועלכע זענען געווען אונטער דער קעניגלעכער הערשאַפט, איז זייער אַדמיניסטראַציע געווען אין די הענט פונעם סטאַראָסטע אָדער זיינעם אַ נידעריקן באַאַמטן. ער איז געווען פאַראינטערעסירט צו ציען פון זיין אַמט וואָס מער פּערזענלעכע נוצן. דאָס מאגדעבורגער רעכט האָט געגעבן די קריסטן אַ פרייע האַנט אין זייער קאַמף קעגן יידן. די מאַגנאַטן דאַקעגן זענען געווען פאַראינטערעסירט אין דער אַנטוויקלונג פון ישוב, וועלכער האָט זיך געפונען אויף זייער ערד און באַמיט זיך צוציען יעדן ווירטשאַפטלעך פעיקן עלעמענט. נאָר זיי האָבן געהאַט צו זאָגן וועגן די מעגלעכע קאָנפליקטן צווישן די יידן און גויים. די לאַגע האָט געפונען אַ אָפּשפּיגלונג אין דער קעניגלעכער שטאָט קרעמעניץ.

דער מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין קרעמעניץ איז געווען שווערער ווי אין אַנדערע שטעט אין וואָלין. זייערע באַציונגען מיט די שטעטישע זענען געווען געשפּאַנט במשך פון דער גאַנצער צייט. צו די צוררים איז צוגעשטאַנען דער אָרטיקער קלער און פון זיין לאַגער זענען אַרויס די שווערע בלבולים אין מיטן פונם 18־טן י״ה.

דער יאָרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ נייעם אויפשטאַנד פון קאָזאַקן און מיט דער מלחמה מיט די שוועדן. די יידן האָבן געליטן פוןביידע קעמפנדיקע לאַגערן. די קאָזאַקן, שוועדן, רוסן, פּאָליאַקן און היידאַמאַקן שוינען זיי נישט און לייגן אַרויף אויף זיי שווערע שטייערן און קאָנטריבוציעס, נישט רעדנדיק שוין וועגן גרוילטאַטן און מאָרדן.

דער 18־ער י״ה איז באַקאַנט אין דער געשיכטע פון יידן אין פּוילן מיט די כסדרדיקע בלוט־בלבולים. עטלעכע פון די עלילות־דם פּראָצעסן פון דער אַרומיקער סביבה זענען פאָרגעקומען אין קרעמעניצער געריכט. אין קרעמעניץ גופא איז אַזאַ בלבול נישט געלונגען. דאָס פאַרוווּנדעטע קריסטלעך קינד, דער מכלומרשטער קרבן, איז נישט געשטאָרבן און עדות געזאָגט קעגן איר אייגענעם פאָטער.

די בלוט־בלבולים זענען געווען די דירעקטע פאָלגן פון די אָנגעשפּיצטע באַציונגען צווישן יידן און קריסטן אויפן עקאָנאָמישן באָדן און זיי ווערן נאָך שאַרפער אינעם צווייטן טייל פונעם 18־טן י״ה. די שטעטישע דערלאַגען אָנקלאַגעס צו דער מאַכט, אַז די יידן טאָרן נישט אַרענדירן קיין שטאָטישע קרעטשמעס, נישט בויען און נישט וווינען אין קיין הייזער, וואָס זענען געבויט אויף שטאָטישע פּלעצער. זיי באַקלאָגן זיך אַפילו אויפן סטאַראָסטע, פירשט מאַגנושקא, אַז אינם קאָנפליקט האַלט ער מיט די יידן. די זאַך דערגרייכט צום פּוילישן סיים, וועלכער פּסקנט לטובת די קריסטן. צוליב די דאָזיקע פאַרפאָלגונגען ווערט דער עקאָנאָמישער מצב אין שטאָט גאָר שווער. לויט ווי עס באַקלאָגן זיך די לוסטראַטאָרן פון יאָר 1789, פאַרלאָזן די יידן די שטאָט, וועלכע האָט זיך צו דאַנק זיי ווירטשאַפטלעך אַנטוויקלט, און קיין נייע קריסטלעכע באַפעלקערונג קומט נישט צו. נישט געקוקט אויף דער כסדרדיקער ירידה, האָט קרעמעניץ איינגעהאַלטן איר פּרימאַט ווי איינע פון די הויפּט־קהילות אין וואָלין. איר דעה לאָזט זיך הערן אין ועד פון וואָלין און אינעם ועד ארבע ארצות געפינען מיר ווי פריער קרעמעניצער רבנים און פּרנסים.

דער ועד פון וואָלין האָט נישט נאָר געזאָרגט וועגן די יידישע ענינים אין זיין

קאַנט, נאָר האָט אויך געהאָלפן וואָלינער סוחרים אין זייער מסחר אין אויסלאַנד. אין יאָר 1733 איז געזעסן אין ברעסלאַו אַ ספּעציעלער וואָלינער שמש. אין דער רשימה פון די שטעט, וועלכע ער רעפּרעזענטירט, האָט זיך אויך געפונען קרעמעניץ. אויף זיין באַפולמעכטיקונג איז צווישן אַנדערע געחתמט דער קרעמעניצער רב און פּרנס ר׳ אריה לייב, וועלכער איז אין יאָר תצ״ט געווען דער נאמן פון וואָלין אין ועד ד׳ ארצות. דער רב איז ווייזט אויס געווען אַ גרויסער עושר און די קהילה איז אים געווען שולדיק אַ סך געלט. אין יאָר 1750 באַקומט ער אַ פּריווילעגיע פונעם קעניג אויגוסט דעם דריטן, וועלכער באַשטעטיקט לעבנסלענגלעך זיין רבנות אין קרעמעניץ און סביבה און זיין אַמט אין ועד ארבע ארצות. ער באַפעלט דער קהילה צו באַצאָלן דעם רב אַלע חובות.

דעם כסא־רבנות אין שטאָט פאַרנעמען עטלעכע באַרימטע רבנים, צווישן זיי: ר׳ יעקב ב״ר אליעזר איש ווארמיזא טעמרליש. ער איז פון דייטשלאַנד אַוועק קיין לובלין און פון דאָרט אָנגעקומען קיין קרעמעניץ. זיינע לעצטע יאָרן האָט ער אָפּגעלעבט אין ווין. אין די אַכציקער יאָרן פונם 18־טן י״ה איז געווען רב דער זון פונם לעמבערגער אב״ד ר׳ צבי הירש; זיי ביידע זענען געווען פון די אָנפירערס פונם ועד ארבע ארצות. ר׳ צבי־הירש האָט געגעבן פון קרעמעניץ זיינע הסכמות אויף פאַרשיידענע ספרים, וועלכע זענען דערשינען אין די יאָרן תמ״ח און תנ״ח.

אינם סוף 18־טן י״ה געפינען מיר אין שטאָט אַ באַרימטן מגיד ר׳ יעקב ישראל הלוי, וועלכער איז דער מחבר פון פירושים אויף תהילים, מגילות און משלי.

ווי מיר זעען האַלט אָן קרעמעניץ איר חשיבות, נישט געקוקט אויף דער רעלאַטיווער ירידה פון דער יידישער באַפעלקערונג. אירע עסקנים זענען טעטיק אין די צענטראַלע יידישע קערפּערשאַפטן און אירע רבנים זענען באַרימט אין תורה און חכמה.

די צווייטע צעטיילונג פון פוילן האָט איבערגעגעבן קרעמעניץ אונטער דער רוסישער הערשאַפט. די דאָזיקע נייע פּאָליטישע לאַגע האָט אין אָנהויב נישט געבראַכט צו קיין וויטגייענדיקע ענדערונגען אינעם מצב פון די יידן. די צאַרישע רעגירונג האָט זיך נישט אַריינגעמישט אין די אינערלעכע ענינים פון די פאַרנומענע געביטן. זי האָט איבערגענומען פון דער פוילישער מאַכט אירע אָרגאַניזאַציאָנעלע און אַדמיניסטראַטיווע מעטאָדן און איר טראַדיציאָנעלע באַציונג צו יידישע פּראָבלעמען. אַן ענדערונג איז געקומען מיטן אויסברוך פון פּוילישן אויפשטאַנד אין יאָר 1830, ווען די רוסן האָבן אָנגעהויבן צו באַקעמפן די פּוילישע נאַציאָנאַלע באַוועגונג דורך אַריינפירן דעם רוסישן אַדמיניסטראַטיוון סיסטעם אין די נייע געביטן.

באַלד נאָך דער איינגלידערונג האָבן זיך די יידן געמוזט פאַרשרייבן אין איינעם פון די צוויי שטאַנדן — שטעטישע אָדער סוחרים —, דערביי איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף זיי אַ טאָפּלטער שטייער ווי אויף אַנדערש גלויביקע פון דעם זעלביקן שטאַנד. דאָס געזעץ פון יאָר 1804 האָט גוזר געווען אויף די יידן צו פאַרלאָזן די דערפער, נאָר די גזירה איז קיינמאָל נישט אויסגעפירט געוואָרן. נאָך דער צעטיילונג פון יאָר 1793 האָט זיך קרעמעניץ געפונען אויף דער גרעניץ צווישן רוסלאַנד און גאַליציע, אין שכנות מיט בראָד, דער גרויסער גאַליציאַנער האַנדלס־שטאָט. אַ גרויסער טייל פון קרעמעניצער יידן לעבן פון שמוגל און נישט לעגאַלן האַנדל מיט אויסלאַנד. אין יאָר 1812 לייגט פאָר דער וואָלינער גובערנאַטאָר צו באַזייטיקן צוליב דעם די יידן פון די גרענעצן. דער פאָרשלאָג ווערט אָנגענומען דורך דער צאַרישער מאַכט און ווערט פאַרוואַנדלט אין יאָר 1825 אין אַן אָפיציעלן געזעץ, לויט וועלכן עס איז פאַרווערט די יידן צו וווינען 50

וויאָרסט אויפן שטח פון דער גרענעץ. דאָס געזעץ, ווי אויך אַנדערע פון דעם מין זענען קיינמאָל נישט איינגעפירט געוואָרן אין לעבן און פאַרלייכטערט געוואָרן בהדרגה אַ דאַנק יידישע אינטערווענצן. אויך די מאַכט איז געווען פאַראינטערעסירט אין דער עקאָנאָמישער טעטיקייט פון די יידן און איבערהויפט אין די יידישע אַקציזניקעס. דער דאָזיקער באַפעל איז אָבער געהאָנגען איבער די קעפּ ווי אַ שטענדיקע דראָאונג און פאַרשאַפט צרות און ליידן. ערשט אין יאָר 1858 איז ער בטל געוואָרן לגבי די יידן, וועלכע זענען פריער געווען פאַרשריבן אין די רשימות פון קהל אָדער געהאַט נכסים אין גרענעץ געביט. גלייכצייטיק איז אָבער פאַרווערט געוואָרן דאָס איינקויפן פון נייעם אומבאַוועגלעכן אייגנטום און דער צופלוס פון נייע יידישע תושבים. די דאָזיקע געזעץ־אויסבעסערונג איז געווען אַ לייזונג פאַרן יידישן ישוב אין אַלגעמיין, אָבער נישט פאַר אַ גרויסן טייל פון תושבים, וועלכע זענען נישט געווען צוגעשריבן צו די קהילות און געלעבט אויף אַזאַ אופן לאַנגע יאָרן. אין יאָר 1881, אין דער צייט פון אַלעקסאַנדער דעם דריטן, באַפעלט דער גובערנאַטאָר אַרויסשיקן פון קרעמעניץ 2000 יידן.

די ליידן פון יידישן כלל אין דער דאָזיקער גרענעץ־שטאָט זענען געווען אַ פועל־יוצא פון אירע ספּעציפישע פּראָבלעמען.

און דאָך וואַקסט אין דער דאָזיקער תקופה די צאָל יידישע איינוווינער אין שטאָט, מעגלעך צוליב די גירושים פון די גרענעץ ישובים. אין פאַרגלייך אָבער מיט אַנדערע שטעט איז דאָ דער פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג דער קלענסטער.

די אַלגעמיינע עקאָנאָמישע לאַגע איז נישט געווען קיין גוטע. אין יאָר 1800 זענען אין קרעמעניצער פּאָוויאַט פאַרשריבן 2400 שטעטישע יידן און נאָר 33 סוחרים (צו פאַרשרייבן זיך ווי אַ סוחר האָט געפאָדערט אַ פאַרמעגן פון 500 רובל). אַ געוויסע ווירטשאַפטלעכע אויפלעבונג האָט אַריינגעבראַכט אין שטאָט דער באַרימטער ליצעאום, וועלכער האָט עקזיסטירט ביז נאָכן פוילישן אויפשטאַנד.

צוליב דער שלעכטער ווירטשאַפטלעכער לאַגע און מעגלעך אַ דאַנק דער טעטיקייט פונעם קרעמעניצער משכיל יצחק בער לעווינסאָן (ריב״ל), ווענדן זיך אין יאָר 1934 צו דער מאַכט 52 יידישע משפחות און בעטן צוטיילן זיי ערד אין דער געגנט פון כערסאָן. דער מיניסטעריום האָט זיי מודיע געווען די באַדינגונגען פון דער קאָלאָניזאַציע, אָבער קיין איינע פון די משפחות האָט נישט אויסגעפירט איר פּלאַן. דער אינטערעס פאַר לאַנד־ווירטשאַפט האַלט אָן ביי די קרעמעניצער ביזן יאָר 1897, דאָס מאָל, מסתמא, אונטער דער השפעה פון ציוניסטישע מטיפים. עטלעכע תושבים האָבן בדעה זיך צו ווענדן צום לאַנדווירטשאַפטס־מיניסטעריום מיט דער ביטע צו דערלויבן זייערע זין צו וווינען אינעם דאָרף, וווּ עס דאַרף געעפנט ווערן אַ לאַנדווירטשאַפטלעכע שול.

חוץ די צרות , וואָס זענען געווען דער גורל פונעם גאַנצן יידישן ישוב אינעם צאַרישן רוסלאַנד, ווי תחום־המושב, פּאָגראָמען, רעקרוטשינע אא״ו, האָט קרעמעניץ געמוזט אויסשטיין די ליידן פון אַ גרענעץ שטאָט. אירע איינוווינער ווערן געצוווּנגען זיך צו פאַרנעמען מיט שווערע, געפערלעכע און נישט ערלעכע עסקים, ווענדנדיק צו זיך די שנאה פון די גויים. טראָץ דעם אַלעם זענען אירע תושבים שטענדיק וואַכיק אויף די קולטורעלע, נאַציאָנאַלע און געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען פון יענער צייט.

ס׳זענען דאָ סימנים אַז די חסידישע באַוועגונג איז דערגאַנגען קיין קרעמעניץ שוין אין סוף לעצטן דריטל פון 18־טן י. ה. אין אָנהויב 19־טן י.ה. האָט די שטאָט געהאַט איר אייגענעם רבין, ר׳ מרדכי קרעמעניצער, וועלכער האָט געשטאַמט און איז געווען געבונדן

מיט באַוווסטע חסידישע מנהיגים. זיין השפעה איז געווען צעשפּרייט ווייט איבער די גרענעצן פון דער שטאָט און איז דערגאַנגען ביז גאַליציע. ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תקע״ז (1817) און זיין איינפלוס האָט זיך געלאָזט פילן אין שטאָט לאַנגע יאָרן נאָך זיין טויט. ר׳ מרדכיס שול, גערופן אויף זיין נאָמען, האָט זיך אויפגעהאַלטן ביז דער לעצטער צייט. ער איז געווען אַן אָביעקט פון משכילישע אנפאַלן מצד ריב״לן און יוסף פערל.

די ערשטע בשורה פון דער השכלה קען מען זען אינם פּלאַן פון טאַדעוש טשאַצקי, דעם גרינדער פונם פוילישן ליצעאום, אויפצושטעלן ביי דעם אַנשטאַלט אַ שול פאַר יידישע פאָלקס־לערער. אין יאָר 1821 קערט זיך אום ריב״ל פון גאַליציע און באַזעצט זיך אין שטאָט, ביזן טאָג פון זיין טויט אין יאָר 1860. כאָטש ער האָט געוווינט אויסער דער שטאָט, איז אָבער זיין השפעה אויפן געזעלשאַפטלעכן און גייסטיקן לעבן געווען זייער גרויס. דאָס יידישע לעבן אין קרעמעניץ שפּיגלט זיך אָפּ אין זיין שאַפן, און דינט ווי אַ מאַטעריאַל צו זיינע ביכער. עס איז אים געלונגען צו זאַמלען אַרום זיך אַ גרופּע משכילים, צווישן וועלכע די בולטסטע זענען געווען די לאַנדבערגס, ל. עטינגער, הירש הירשפעלד (דער לערער פון נח פרילוצקי). אויך די אָנוועזנהייט פון אברהם בער גאָטלאָבער, וועלכער איז געווען אַ לערער אין קרעמעניץ אין די 30־ער יאָרן האָט גורם געווען צום וווקס פון דער השכלישער השפּעה. ביי אים האָט געלערנט ישעיהו גוטמאַן, דער שפּעטערער מחבר פון יידישע טעאַטער־שטיק.

די שטאָט האָט פאַרמאָגט עטלעכע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, פון וועלכע כ׳איז כדאי צו דערמאָנען — די גמילות חסדים „הלוואות־חן״ און די חברה „רודפי צדק״, וואָס צווישן אירע גרינדער איז געווען ריב״ל. אין די דרייסיקער יאָרן איז אויסגעבויט געוואָרן די גרויסע שול מיטן אַקטיוון אָנטייל פון בעלי־מלאכה און פּשוטן פאָלק.

די ציוניסטישע טעטיקייט האָט זיך אָנגעהויבן אין סוף פון די אַכציקער יאָרן מיטן אַריינדרינגען פון דער „חובבי ציון״־באַוועגונג. אין שפּיץ פון די חובבי ציון אין קרעמעניץ איז געשטאַנען צבי פרילוצקי, דער שפּעטערדיקער רעדאַקטאָר פון וואַרשעווער „מאָמענט״. ער איז געווען פון די ערשטע, וועלכער האָט אונטערגעשטראָכן די וויכטיקייט פון דער אַרבעטער־קאָלאָניזאַציע אין ארץ־ישראל.

פונעם אָנהויב פון 20־טן י. ה. אַנטוויקלט זיך ראַשיק דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן אין אַלע עקן פונעם רוסישן תחום־המושב. אויך אין קרעמעניץ שאַפן זיך ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין קרייזלעך פון אַלע שאַטירונגען, די אַרבעטער פּאַרטיי „בונד״ אא״וו.

דאָס גייסטיקע לעבן פון די יידן אין די שווערע באַדינגונגען פון אַ גרענעץ־שטאָט אין צאַרישן רוסלאַנד, אַנטפּלעקט אונדז דעם כוח פון אויפנעמען גייסטיק־קולטורעלע דערשיינונגען און משפּיע זיין אויף דער סביבה. די שטאָט איז געבענטשט געוואָרן מיט אַ ריי בולטע פּערזענלעכקייטן, ווי דער חסידישער רבי ר׳ מרדכי קרעמעניצער, ריב״ל און צבי פרילוצקי, אַרום וועלכע עס גרופּירן זיך אַקטיווע טוער. זיי שאַפן געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן געפורעמט דעם גייסטיקן פּנים פון דער יידישער קהילה.

ר׳ יצחק בער לעווינזאָן (ריב״ל)

וואָלף שניידער (דעטראָיט)

יצחק בער לעווינזאָן, דער קעמפער פאַר השכלה

(1860—1788)

(פראַגמענט פון אַ גרעסערער אַרבעט)

חדר קטן אף נעים, עלית קיר קטנה אשר בקרמניץ,
אמנם בקרבך שכן איש נפלא ורב פעלים...
(נ. סוקולוב, „הצפירה״, ג׳ כסלו תרנ״ו)

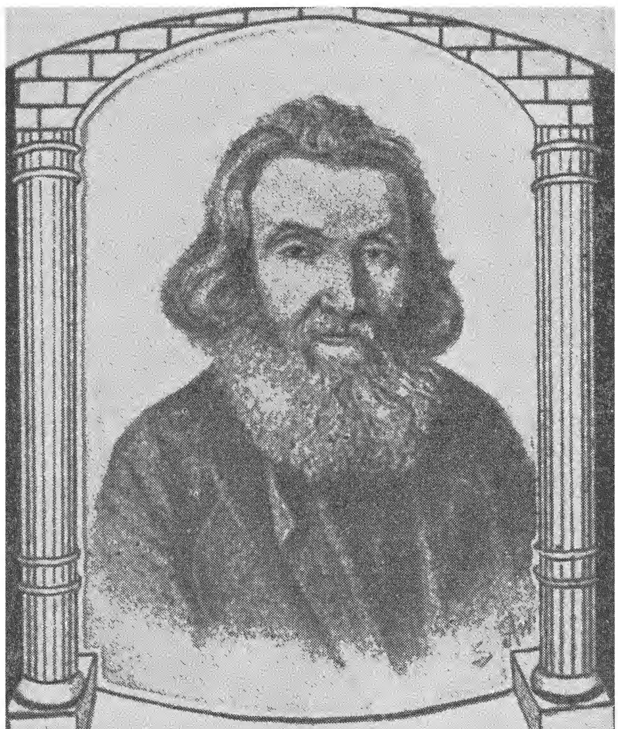
קרעמעניץ, די שטאָט ווו יצחק בער לעווינזאָן איז געבוירן, איז (צום סוף פון 18־טן יאָרהונדערט) סיי עקאָנאָמיש, סיי עטניש געווען איינע פון די טיפּישסטע שטעט אין דעם דרום־מערב׳דיקן טייל פון דעם אַמאָליקן רוסלאַנד. כאָטש אַרומגערינגלט מיט בערג איז קרעמעניץ — „די שווייץ פון וואָלין״ ווי מ׳האָט די געגנט גערופן, — ווייט נישט געווען איזאָלירט פון דער אַרומיקער וועלט. שליאַכן און טראַקטן האָבן קרעמעניץ פאַרבונדן מיט אַנדערע שטעט און שטעטלעך, אין וואָלין, ווי אויך מיט די נאָענטע גרעניץ־שטעט פון מזרח־גאַליציע.

דער טייך איקווע וואָס פליסט פאַרביי אין יענער געגנט בלויז געציילטע וויאָרסט פון דער שטאָט, פאַלט אַריין אין דעם סטיר און צוזאַמען מיט דעם פּריפּעט איז ער אַ טייל פון דעם דניעפּרישן וואַסער־סיסטעם. אין מיטן פון דעם 19־טן יאָרהונדערט פלעגן נאָך איבער זיינע וואַסערן געטריבן ווערן פליטן מיט געהילץ.[1]

דער יידישער ישוב אין קרעמעניץ, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אַרום דעם 15־טן יאָרהונדערט, האָט דורכגעמאַכט פּעריאָדן פון עליה און ירידה, ענלעך צו דער געשיכטע פון אַ סך יידישע ישובים אין אוקראַינע. מ׳קען מיט זיכערקייט זאָגן, אַז אַרום דעם אָנהויב פון דעם 17־טן יאָרהונדערט האָט דער ישוב אָנגעהויבן שטייגן צוציענדיק צו זיך יידן אַפילו פון דער ליטע. אויף דער אסיפה פון די הויפּט־קהלות אין 1635 איז אויך קרעמעניץ געווען פאַרטראָטן.[2]

די יאָרן פון ירידה קומען מיט די גזירות ת״ח ות״ט ווען אַ סך יידן אין קרעמעניץ זענען אומגעקומען אין די שחיטות. נאָך שפּעטער, אין די זיבעציקער יאָרן פון דעם 18־טן יאָרהונדערט האָבן צוויי שריפות פאַראָרעמט אַ סך יידישע סוחרים און אויף אַנדערע געבראַכט נויט און עלנט. נאָך דער צווייטער צעטיילונג פון פּוילן (סוף 1793) גייען

אַלע פוילישע מזרח־פּראָווינצן, צווישן זיי קרעמעניץ און די געגנט, אַריבער צו רוסלאַנד. די יידן אָטעמען אָפּ פרייער און האָפן, אַז די רוסישע מאַכט וועט צוימען די פּוילישע שליאַכטע פון וועלכער זיי האָבן געהאַט אויסצושטיין אַ סך נגישות און דערנידערונגען. צו יענער צייט אַנטוויקלט זיך דער גרויס־האַנדל צווישן רוסלאַנד, עסטרייך און דייטשלאַנד, און די צאָל יידישע סוחרים אין גרויס־האַנדל האַלט אין וואַקסן. אַרום 1799 זענען אין קרעמעניץ און אין דעם אויעזד געווען אַזעלכע 24 יידישע סוחרים לגבי 9 קריסטלעכע.

י. ב. לעווינזאהן (ריב״ל)

אין דעם צייט־אָפּשניט צווישן 1764—1847 איז אויך די יידישע באַפעלקערונג געשטיגן אין צאָל. פון אַ באַפעלקערונג פון 1029 יידן אין יאָר 1764 האָט זיך די שטאָט קרעמעניץ מיט די שטעטלעך אין „אויעזד״ זיך צעוואָקסן ביז צו אַ ס״ה פון 18,264 אין יאָר 1847. די שטאָט קרעמעניץ גופא וואָס האָט אין יאָר 1764 געציילט בלויז 649 יידן האָט אין 1847 פאַרמאָגט 3791 יידישע נפשות.[2] חוץ גרויס האַנדל מיט תבואה, געהילץ, טאַבאַק וואָל און לייוונט — פּראָדוקטן וועלכע פלעגן גיין קיין רוסלאַנד, פוילן און עסטרייך — זענען יידן אין דער אַלגעמיינער עקאָנאָמיק געווען פאַרטראָטן מיט פאָלגנדע פאַכן: שניידער, שענקער קירזנער, בעקער, קצבים, פאַרבער, גלעזער, מעשגיסער, גאָלדשמידן,

פעלדשערס, קלעזמער א. א. אַפילו ביי אַזאַ נישט הויך־אַנטוויקלטער עקאָנאָמיק, האָט דאָך אין דעם יידישן ישוב געהערשט אַ סאָציאַלע דעפערענציאַציע. אמת, זי האָט ווייט נישט אָנגענומען קיין שאַרפע פאָרמען. זי האָט אָבער דאָך איינגעטיילט דעם ישוב אויף רייכע און אָרעמע, פּריווילעגירטע און נישט־פּריווילעגירטע. די סתירות צווישן רייך און אָרעם זענען אַמבולטסטן געקומען צום אויסדרוק אין ענינים פון צינז־אָפּצאָלן און שפּעטער (1827) אין ענין „רעקרוטשינע״. אויף דעם סאָציאַלן שטח האָבן די אונטערשיידן זיך שטאַרק געפילט אין הויז, אין גאַס און אין בית המדרש. די וועגן פון קרעמעניץ האָבן פון איין זייט געפירט קיין אָסטרע — צו דער טראַדיציע פון מהרש״א, און פון דער אַנדערער זייט קיין דובנא — צום דובנער מגיד. אָבער אויף אַלע וועגן און שליאַכן, זענען יידן פון קרעמעניץ „געפאָרן צום רבי׳ן״, אָדער דער רבי איז געקומען צו זיי. ווי אַ סך אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין אוקראַינע איז אויך קרעמעניץ אין יענער צייט געווען אַ שטאָט פון חסידים. די קרעמעניצער דרוקעריי (1805) איז געווען איינע פון די פילע חסידישע דרוקערייען אין וואָלין אין יענער צייט, וואָס האָבן געדרוקט בלויז ספרי קודש און חסידישע ספרים און נישט קיין אַנדערע.[3]

צום סוף פון 18־טן יאָרהונדערט דערהערן זיך די טריט פון השכלה. זיי קומען אויף די זעלבע וועגן אויף וועלכע עס גייט אָן דער מסחר צווישן גאַליציע און אוקראַינע, צווישן בראָד און קרעמעניץ.

*

ר׳ יצחק בער לעווינזאָן, ריב״ל, איז געבוירן געוואָרן דעם 2־טן סעפּטעמבער 1788. זיין פאָטער, ר׳ יהודה לעווין, איז געווען אַ סוחר און געפירט גרויסע געשעפטן מיט פּוילישע פּריצים אין יענער געגנט. ער האָט גע׳שמ׳ט פאַר אַ גרויסן למדן, אַ בקי אין תנ״ך און תלמוד און, גאָר באַזונדערס, אַלס גרויסער בעל דקדוק און בעל לשון. פון באַמער־קונגען אין ריב״ל׳ס ווערק דערוויסן מיר זיך אויך אַז ער האָט אָפּגעשטאַמט פון אַ פיל פאַרצווייגטער יחסנ׳ישער משפחה, גולים פון שפּאַניע.[4]

נאָך אַלס קינד ווייזט דער קליינער יצחק אַרויס גרויסע פעאיקייט. ער פאַרמאָגט אַ וווּנדערלעכן זכרון און גרויס התמדה צום לערנען. צו דריי יאָר הויבט ער אָן צו גיין אין חדר, און צו צען יאָר האָט ער שוין געהאַט אַריינגעלערנט אַ סך אין תלמוד און אין פּוסקים. יצחק׳ס פאָטער באַגנוגנט זיך אָבער נישט דערמיט, און לערנט אַליין מיט זיין זון תנ״ך און דקדוק, און אַנטוויקלט אין אים אַ שטאַרקע ליבע סיי צום ספר גופא, סיי צו דער שפּראַך פון די נביאים. אַזוי אַרום פלאַנצט ער אייןביים זון דעם געדאַנק, אַז לשון קודש מוז מען לערנען „על פי הדקדוק בתכלית השלמות״. אויך זאָרגט ער זייער פיל, אַז יצחק זאָל לערנען פּויליש און דער עיקר רוסיש, וואָס איז דאַן געוואָרן די לאַנד־שפּראַך.

זייער יונג הויבט יצחק בער אָן צו שרייבן שירים.[5] איינע פון זיינע פריסטע לידער איז אַ ליבע־ליד וואָס ער האָט אָנגעשריבן צו 16 יאָר. ווען ער איז אַלט געוואָרן 18 יאָר האָבן אים די עלטערן חתונה געמאַכט קיין ראַדזיוויל. דאָרט באַזעצט ער זיך ביי זיין שווער און שוויגער אויף קעסט.

ראַדזיוויל, די גרעניץ־שטאָט צווישן רוסלאַנד און עסטרייך, איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע פּונקטן דורך וועלכע עס איז אָנגעגאַנגען אַ גרויסער מסחר צווישן די צוויי דערמאָנטע לענדער. פון די סוחרים וועלכע פלעגן קומען אַהין פון גאַליציע, האָט זיך יצחק בער פיל אָנגעהערט וועגן בראָד און די בראָדער משכילים. אים ציט זייער שטאַרק

צו יענער סביבה, און מיט גרויס התמדה נעמט זיך לעווינזאָן נאָך מער צו פאַרטיפן זיין וויסן און צו לערנען דייטש און פראַנצויזיש און זייערע ליטעראַטורן.

זיין פאַמיליע־לעבן איז נישט געווען גליקלעך, און נאָכדעם ווי זיין איין־און־איינציק קינד איז געשטאָרבן, גט ער זיך מיט זיין פרוי.[6] דערווייל איז זיין פאָטער פאַראָרעמט געוואָרן, און לעווינזאָן איז געבליבן אין ראַדזיוויל ציענדיק פרנסה פון געבן שטונדן. בשעת דער רוסישער מלחמה מיט פראַנקרייך (1812) קריגט לעווינזאָן אַ שטעלע אַלס איבערזעצער ביים אָרטיקן רוסישן קאָמענדאַנט. ווען דאָס רוסישע חיל זיגט שרייבט לעווינזאָן אָן אַ שיר אין העברעיש, „קול ענות גבורה״ אין וועלכן ער באַזינגט דעם גרויסן רוסישן נצחון. דאָס פּאַטריאָטישע ליד, געשריבן פון אַ ייִדן, מאַכט אַ רושם אויף דעם רוסישן קאָמענדאַנט, און ער שיקט עס אָפּ צום אינערן־מיניסטער, ווי אַ ביישפּיל פון אַ ייִדישן פּאַטריאָט. י. ב. לעווינזאָן ווערט, אַזוי אַרום, באַקאַנט ביי מלכות אַלס רוסישער פּאַטריאָט. מיט גרויס התמדה זעצט ער פאָר זיין זעלבסטבילדונג, לערנט טעג און נעכט און מאַכט דערביי פאַרצייכענונגען פאַר זיינע געפּלאַנטע ווערק. אָבער די שווערע אָנגעשטרענגטע אַרבעט ווירקט אויף זיין געזונט, ביז ער ברעכט צוזאַמען. אַ קראַנקער פאָרט לעווינזאָן קיין בראָד זיך קורירן און פאַרבלייבט דאָרט אַ לענגערע צייט. בראָד איז אין יענע יאָרן געווען זייער אַ וויכטיקער האַנדלספּונקט צווישן רוסלאַנד, עסטרייך און דייטשלאַנד און אויך די גרעסטע ייִדישע קהילה אין גאַליציע. די שטאָט בראָד איז אויך געווען דער צענטער פון דער עסטרייכישער השכלה. דאָס הויז פון די ברידער טראַכטענבערג איז געווען דער זאַמלפּונקט פון משכילים און דורשטיקע נאָך וויסן. אין אָט דער סביבה איז לעווינזאָן אַריין, און מיט גרויס דורשט געטרונקען פון דעם וויסן פון יענע גייסטיקע פירער.

פריער אין בראָד און שפּעטער אין זשאָלקיעוו און טאַרנאָפּאָל, האָט זיך לעווינזאָן צום ערשטן מאָל געטראָפן פנים אל פנים מיט דער גרויסער פּלעיאַדע משכילים פון יענער צייט, ווי ר׳ שלמה לייב ראַפּאַפּאָרט, ר׳ נחמן קראָכמאַל, יוסף פּערל, מענדל לעפין, בעריש בלומענפעלד, יעקב שמואל ביק, יצחק ערטער, ר׳ לייביש מיזיס און אַנדערע. ער ווערט פאַרכאַפּט נישט נאָר פון זייער וויסן, נאָר אויך פון דעם פאַרשידנאַרטיקן אופן אויף וועלכן יעדער פון זיי רעאַגירט אויף די אָנגעווייטיקטע פּראָבלעמען פון דעם ייִדישן לעבן. אַ באַזונדער טיפן איינדרוק האָט אויף אים געמאַכט דער באַרימטער דענקער און גאון פון השכלה ר׳ נחמן קראָכמאַל, מיט וועמען ער האָט זיך באַגעגנט שפּעטער אין זשאָלקיעוו.[7]

די ערשטע צייט האַלט לעווינזאָן אָן אַ שטעלע אַלס בוכהאַלטער אין אַ האַנדלס־געשעפט. ער געפינט אָבער שנעל אויס, אַז די אַרבעט איז אים נאָר אַ שטערונג צום לערנען, און ער באַשליסט דעריבער אויפצוגעבן די שטעלע און ווידער זיך נעמען צו לערעריי. ער הויבט ווידער אָן צו גיין אויף שטונדן און ווידמען זיין פרייע צייט צו זעלבסטבילדונג. מיט זיין כאַראַקטעריסטישער התמדה נעמט זיך לעווינזאָן שטודירן לאָגיק, פילאָזאָפיע, דער עיקר די פילאָזאָפן פון דעם 18־טן יאָרהונדערט. ער נעמט זיך אויך פאַרפולקאָמען אין דער דייטשער שפּראַך און ליטעראַטור. שפּעטער פאָרט ער אָפּ קיין טאַרנאָפּאָל, ער גיט אָפּ עקזאַמען אין דער „איזראַעליטישער הויפּט שולע״ און באַקומט אַ דיפּלאָם. אַ דאַנק דער פּראָטעקציע פון יוסף פּערל, ווערט לעווינזאָן אָנגענומען אַלס לערער פון העברעאיש אין דער בראָדער רעאַל־שול. זיין פרייע צייט ווידמעט ער זיין ליטעראַרישער טעטיקייט, אַרבעטנדיק אויף די ווערק וועלכע ער האָט פריער געפּלאַנט

און אַפילו אָנגעהויבן שרייבן נאָך זייענדיק אין ראַדזיווויל. ער פאַרענדיקט דעם „לוח המכס״ — זיין יידישע צאָל־טאַריף־איבערזעצונג, שטעלט צונויף אַ לערנבוך פון רוסישער שפּראַך, „יסודי לשון רוסיה״ און אַרבעט אויף זיין „המזכיר״ — אַ זאַמלונג פון פילאָלאָגישע פאָרשונגען. פון אָט די דערמאָנטע ווערק געלינגט אים בלויז אָפּצודרוקן אין זשאָלקיעוו דעם „לוח המכס״; די אַנדערע צוויי ווערק האָבן אָבער קיין מזל נישט געהאַט. ווי ס׳רוב משכילים נעמט זיך לעווינזאָן דאַן אויך צו סאַטירע — די זייער פּאָפּולערע ליטעראַרישע פאָרם מיט וועלכע זיי פלעגן זיך באַנוצן אין זייער אויפקלערונגס־אַרבעט. ער שרייבט אָן דעם „דברי צדיקים״ און דעם „עמק רפאים״, אין וועלכע ער שילדערט די אומוויסנהייט פון די חסידים, זייער נאַאיוויטעט און פאַרגלויבטקייט אין די רייד פון זייערע רביים און גרייפט אויך אָן די צדיקים, בעלי מופתים וועלכע עקספּלואַטירן זייערע חסידים אויף אַ באַוווסטזיניקן אופן. ס׳פאַרשטייט זיך, אַז לויט דעם אָנגענומענעם משכילישן נוסח ווערן דער חסידיזם און צדיקיזם אַרויסגעבראַכט אין באַזונדערס געדיכטע שוואַרצן פאַרבן.ביידע סאַטירעס, ווי אַ סך אַנדערע משכילישע ווערק אין יענער צייט, האָבן פריער צירקולירט אין מאַנוסקריפּטן. ערשט שפּעטער האָט זיי י. פערל אָפּגעדרוקט אין איין באַנד אין יאָר 1830 אין ווין.

די זעקס יאָר וואָס לעווינזאָן האָט פאַרבראַכט אין גאַליציע זענען געווען אַ מין צוגרייטונג פאַר דער מיסיע, וואָס די געשיכטע האָט אויף אים אַרויפגעלייגט. פּראָפּאַגאַנ־דירן דעם געדאַנק פון גייסטיקן און מאַטעריעלן איבערבוי פון דעם יידישן לעבן אין רוסלאַנד, איז אייגנטלעך געווען דער ציל וואָס ער האָט פאַר זיך אָנגעצייכנט נאָך מיט יאָרן פריער, איידער ער איז געקומען קיין גאַליציע. נאָך זייענדיק אין ראַדזיווויל, — ער איז דאַן אַלט געווען 22 יאָר — האָט ער שוין געהאַט פאַרטראַכט און אַפילו אָנגעהויבן שרייבן זיין צוקונפטיק מאָנומענטאַל ווערק „תעודה בישראל״. נאָך דעם אָבער ווי ער האָט פאַרבראַכט אַ משך פון יאָרן אין גאַליציע, און אַריינגעזאַפּט אין זיך פיל וויסן, ווי אויך זיך צוגעקוקט און אַפילו אָנטייל גענומען אין דעם קאַמף פון די גאַליציאַנער משכילים, באַשליסט לעווינזאָן צו פאָרן אַהיים און אין גאַנצן זיך ווידמען דעם „טובת הכלל״, פאַרשפּרייטן השכלה צווישן די יידן אין רוסלאַנד.

ס׳וואָלט געווען אַ טעות אָנצונעמען, אַז לעווינזאָן האָט די ערשטע טריט פון דער השכלה דערהערט ערשט ביי זיין אָנקומען קיין בראָד אָדער אַפילו פריער אין ראַדזיווויל. כמעט אין יעדן פאַרהעלטניסמעסיק גרעסערן יידישן ישוב זענען אין יענע יאָרן געווען איינצעלנע אָדער קליינע גרופּעס משכילים. אין קרעמעניץ אַליין זענען עס געווען די ברידער לאַנדסבערג, די זין פון ר׳ אברהם בן יחיאל לאַנדסבערג, י. ב. לעווינזאָנ׳ס אַ קרוב. דער עלטערער פון זיי, ר׳ לייבוש, איז געווען לעווינזאָנס אַ נאָענטער פריינט; דער יונגערער ר׳ מענדל—אַ פילאַנטראָפּ און אַ ביבליאָפיל מיט וועמענס ביבליאָטעק לעווינזאָן האָט זיך זייער אָפט באַנוצט; אַ דריטער ברודער, ר׳ שלמה ישעיה, זאָל עס געווען זיין דער מחבר פון „מגלת אפה״ — אַ סאַטירע קעגן די צדיקים. זיי אַלע האָט אַריבערגעשטיגן אין ידיעות און אין שפּראַכן־קענטעניש זייער ברודער, ר׳ אייזיק, וועלכער איז מיט יאָרן שפּעטער געוואָרן דער דירעקטאָר פון דער אָדעסער שול און באַוווסט געוואָרן דורך זיינע פילאָלאָגישע פאָרשונגען.[8] דאָס זענען אָבער געווען משכילים פאַר זיך אַליין, אַזוי אין קרעמעניץ אַזוי אין אַנדערע שטעט. קליין אין צאָל, דערצו נאָך אָפּגעזונדערט פון פאָלק, האָבן זיי בכלל נישט געקענט האָבן וועלכע נישט איז השפעה אויף די ברייטע פאָלקס־שיכטן.

דורכבערעכן פאַר דער השכלה אַ וועג אין דעם יידישן לעבן אין רוסלאַנד נישט־קוקנדיק אויף דעם שטאַרקן אַנטאַגאָניזם צו איר מצד די חסידישע און רבנישע קרייזן, און טראָגן די השכלה צום פאָלק האָט געקאָנט בלויז אַ פערזענלעכקייט פון גאָר אַן אַנדער שניט. ס׳האָט געמוזט קומען איינער וואָס האָט פאַרמאָגט סיי גרויסן וויסן, סיי רעוואָלוציאָנערן פּאַטאָס צוזאַמען מיט גרויסער עקשנות און וואָס זאָל זיין ביכולת זיך אַנטקעגנצושטעלן די קעגנער מיטן כוח פון וואָרט און שטאַרקן גלויבן אין דעם אמת פון דער אידיי וועלכע ער פּריידיקט. אַזאַ גרויסע גייסטיק־רייכע פערזענלעכקייט איז געווען ר׳ יצחק בער לעווינזאָן.

אין יאָר 1820 קומט לעווינזאָן אָן צוריק קיין קרעמעניץ. אין פאַרגלייך מיט בראָד, האָט די שטאָט קרעמעניץ אין זיינע משכילישע אויגן געמוזט אויסזען נאָך מער אָפּגע־שטאַנען ווי זי איז אין דער אמת׳ן געווען. איז קיין ווינדער נישט דעריבער וואָס ער דערזעט זיך אין ווייט נישט קיין ליכטיקע פאַרבן.

> איך ווין — באַקלאָגט זיך לעווינזאָן—אין אַ פאַרפינסטערטער שטאָט; מען זעט דאָרטן נישט קיין פרישן מענטשן, נישטאָ קיין סופרים, נישטאָ קיין ספרים, נישטאָ ווער זאָל מעלדן וועגן נייעס, וואָס פּאַסירן אויף דער וועלט; קיינער לייענט נישט קיין ביכער, קיינער אינטערעסירט זיך נישט מיט צייטונגען. איך הער אַרום זיך טאָג־טעגליך דאָס געשריי פון די אָרעמע, וואָס ווערן, נעבעך, באַראַבעוועט פון די, וואָס געוועלטיקן איבערן פאָלק, פון אונדזערע יידישע רעדלפירער און באַפעלער. עס דערגייט אויך צו מיר דאָס גרויסע געפילדער פון די באַטרונקענע חסידים, וואָס טאַנצן איבער די גאַסן טשערעדעסווייז, זינגען אויף אַ קול און ברענגען אַריין אין שטאָט אַלץ נייע רביים, וואָס פאָרן אין די קאַרעטעס, דער קומט אָן און דער פאָרט אָפּ. די פאַרברענטע הסידים באַטרינקען זיך און שרייען: קדוש״.[9]

אַ פאַרגלויבטער אין דעם כוח פון אויפקלערונג שטעלט זיך לעווינזאָן פאָר זיין נאָענטע אויפגאַבע קלאָר צו מאַכן דעם געדאַנק פון השכלה. אויב דער אַנטאַגאָניזם צו דער השכלה שטאַמט פון דער אומוויסנהייט וואָס הערשט אין דער יידישער סביבה, מוז מען די פאָלקס־שיכטן אויפקלערן, אַז זי ברענגט נאָר ליכט און וויסן. און אויב די שנאה וואָס הערשט צו איר שטאַמט פון מורא, אַז עפּעס דרויסנדיקס וואָס איז להיפך דעם יידישן גייסט ווערט אויף זיי אַרויפגעצוווּנגען, דאַרף מען זיי איבערצייגן אַז דער השכלה געדאַנק האָט זיינע וואָרצלען אין דעם אינערלעכן יידישן לעבן און איז אין פולן איינקלאַנג מיטן גייסט פון אמת׳ער יידישקייט. כדי צו רעאַליזירן אָט די אויפגאַבע, נעמט זיך לעווינזאָן ווידער פאַר דעם „תעודה בישראל״— דאָס ווערק וואָס ער האָט פאַרטראַכט און אַפילו אָנגעהויבן שרייבן נאָך מיט יאָרן צוריק.

לעווינזאָן האָט פאַרענדיקט דאָס בוך אין יאָר 1822. און דאָ הויבן זיך ערשט אָן זיינע שוועריקייטן, סיי אין קריגן געלט אויף אַרויסצוגעבן דאָס בוך, סיי אין קריגן אַ דרוקעריי וואָס זאָל דאָס בוך וועלן אָפּדרוקן. אין אַ קול קורא וואָס ער האָט אַרויסגעלאָזט, אָנזאָגנדיק אַז זיין ווערק וועט דערשיינען אין אַ יאָר אַרום, האָט ער אַפּעלירט פאַר פּרענומעראַנטן. אָבער די רעזולטאַטן זענען געווען שטאַרק אַנטוישנדע. דער קלאַנג אַז יצחק בער לעווינזאָן האָט אָנגעשריבן אַן אַפּיקורסישן חיבור, האָט זיך זייער שנעל צעטראָגן איבער די שטעט און שטעטלעך און קיין איינציקע דרוקעריי (אין קרעמעניץ,

בעלאָזערקע, סלאַוווטע, זאסלאוו, פּאָלאָנע, קאָרעץ) האָט נישט געוואָלט דרוקן דעם ספר. אַזוי זענען אַוועק פינף יאָר.

אין יאָר 1827 ווענדעט ער זיך דורך זײַנעם אַ פרײַנט און פאַרערער פון קרעמעניץ, דעם קאָלעגן־אַסעסאָר פון דעם געריכט און דערציִאונגס קאָמיסיע אין וואָלין, צום יידישן קאָמיטעט אין וואַרשע („קאָמיטעט סטאַראָזאַקאָניך״), אַז זיי זאָלן אים העלפן אַרויסגעבן דאָס בוך. כדי די בקשה זאָל האָבן אַ פעולה לייגט יענער פרײַנט צו זײַן אייגענעם בריוו, אין וועלכן ער גיט איבער אַז ר׳ שלמה ראַפּאַפּאָרט האָט זיך באַקאַנט מיטן מאַנוסקריפּט און דאָס ווערק זייער געלויבט. דעריבער אַפּעלירט ער צום קאָמיטעט, אַז ער זאָל העלפן לעווינזאָנען אַרויסגעבן דאָס בוך.

דער קאָמיטעט האָט זיך אָבער אָפּגעזאָגט, און געענטפערט אַז ער האָט נישט קיין ספּעציעלע פאָנדן.[10] נאָך גרויסער מי און מאַטעריניש געלינגט ענדלעך לעווינזאָנען אַ דאַנק דער הילף פון נאָענטע פרײַנט, אָפּצודרוקן דאָס בוך אין ווילנע אין יאָר 1828. אָבער אויך מיט דעם דערשײַנען פון בוך איז פאַרבונדן אַ זייער אינטערעסאַנטער פאַקט. לעווינזאָן האָט גוט געוווּסט, אַז דאָס בוך וועט אַרויסרופן אַ גרויסן שטורעם אין די רבנישע, באַזונדערס אין די חסידישע קרײַזן, און ער האָט זיך אויך לײַכט געקאָנט פאָרשטעלן מיט וואָס דער שטורעם קען זיך ענדיקן. איז ער געפאַלן אויף פאָלגנדיקער המצאה: נאָך איידער דאָס בוך איז דערשינען, האָט ער בײַם דרוקער באַשטעלט אַן אָפּשריפט און אים אָפּגעשיקט צום דאַמאָלסדיקן בילדונגס־מיניסטער א. ס. שישקאָוו. אין אַ בײַגעלייגטן בריוו האָט לעווינזאָן געבעטן, אַז עס זאָל אים דערלויבט ווערן אַרויפשטעלן אויף דעם בוך דעם מיניסטערס נאָמען, וועלכער וועט „באַשײַנען דאָס ווערק״. ער האָט אויך געבעטן, אַז עס זאָל פאַר אים באַשטימט ווערן אַ סובסידיע, כדי ער זאָל ווייטער קענען שרײַבן נײַע ווערק וועלכע זאָלן „אויסבעסערן דעם מאָראַלישן צושטאַנד פון דער יידישער באַפעלקע־רונג״.[11] דאָס בוך איז אָנגעקומען אין די הענט פון די צוויי משומדים זאַנדבערג און פאָדעללאַ, וועלכע זענען געווען בײַ דער רעגירונג די עקספּערטן אין דעם קאָמיטעט פאַר יידישע ענינים. זאנדבערג האָט דאָס בוך רעקאָמענדירט אַלס אַ נוציק ווערק; ער איז אָבער געווען קעגן דעם, אַז דעם מיניסטערס נאָמען זאָל אַרויפגעשטעלט ווערן אויפן בוך מחמת דאָס וואָלט געקאָנט האָבן אַ פאַרקערטע ווירקונג. אויך האָט ער אָנגעוויזן, אַז עס מוזן אויסגעלאָזט ווערן אייניקע שטעלן וועלכע גרײַפן שטאַרק אָן דעם חסידיזם.

אין אַ קורצע צײַט אַרום האָט שישקאָוו פאַרלאָזן זײַן אַמט, און דער קיסר ניקאָלאַי דער I־טער האָט באַשטעטיקט די רעקאָמענדאַציע פון דעם קאָמיטעט (אונטערצייכנט: „סאָגלאַסיען״), אַז מען זאָל באַשטימען לעווינזאָנען אַ סובסידיע פון טויזנט רובל פאַר זײַן בוך וואָס באַצוועקט די „מאָראַלישע באַנײַאונג פון דעם יידישן פאָלק״. לעווינזאָן האָט גלײַך נאָך דעם צוגעשיקט צום דרוקער אין ווילנע אַ דאַנק־בריוו צום קיסר פאַר דער מתנה, און דער בריוו איז דערשינען אין דעם בוך. לעווינזאָנס המצאה האָט געטראָפן אין ציל. באַלד ווי דער בוך איז דערשינען, האָט זיך אין די חסידישע קרײַזן אויפגעהויבן אַ שטורעם, אָבער קיין חרם האָט דער שטורעם מיט זיך נישט געבראַכט...

דאָס ווערק „תעודה בישראל״ מעג מיט רעכט באַצייכנט ווערן אַלס גאָר וויכטיקער ווענדפּונקט אין דער געשיכטע פון דער השכלה אין רוסלאַנד.

שוין אין דער הקדמה צום בוך שטעלט דער ריב״ל די פראַגע: וואָס אייגנטליך האָט אים באַוויגן צו שרײַבן דאָס בוך? און ער ענטפערט, אַז זײַנע יוגנט פרײַנט האָבן זיך צו אים געווענדט מיט דער בקשה, ער זאָל זיי אויפקלערן וואָס עס דאַרף זײַן זייער אמתער

וועג אין לעבן אַלס ייד אַלס מענטש און אויך אָנווייזן זיי אויף יענע לימודים וועלכע זענען דורכאויס „הכרחיים לשלמות האנושית בכלל ולשלמות הישראלי בפרט״.[12] דעם גאַנצן בוך בויט דער ריב״ל אויף ענטפערס וועלכע ער גיט אויף די אַוועקגעשטעלטע שאלות. סיסטעמאַטיש און מיט גרויס ערודיציע אַנאַליזירט ער יעדע פון די אָנגעצייכנטע פראַגעס. זיינע הסברות זענען קלאָר און אָנגעפיקעוועט מיט ציטאַטן פון תלמוד, פון מדרש, פון דער רבנישער ליטעראַטור און מיט פיל היסטאָרישע פאַקטן און געדאַנקען פון אַ סך גרויסע אויטאָריטעטן.

אין דעם בוך אַנטפּלעקט זיך דער ריב״ל אַלס גרויסער געלערנטער, לערער, פריידיקער און קעמפער. בדרך כלל איז זיין סטיל סאָליד און געלאַסן. דער טאָן אָבער בייט זיך און ווערט אָפט קעמפעריש, באַזונדערס ווען ער שיקט זיינע פיילן אין דעם חסידיזם און באַהאַנדלט פראַגן וואָס האָבן צו טאָן מיט דער עקאָנאָמישער, סאָציאַלער און גייסטיקער סטרוקטור אין דעם יידישן לעבן אין יענער צייט. מיט גאָר אַ באַזונדערן פּאַטאָס צייכנט זיך אויס זיין סטיל ווען ער רופט צו גייסטיקן און עקאָנאָמישן איבערבוי אין דעם יידישן לעבן.

נאָך אַ גרינדלעכער עקסקורסיע אין דער תלמודישער און אין דער רבנישער ליטעראַטור, קומט ריב״ל צום אויספיר, אַז עס איז אַ חוב גדול אויף יעדן יידן צו קענען פולקאָם די העברעאישע שפראַך. ער קריטיקירט דערביי זייער שאַרף די פאַרעלטערטע מעטאָדן, ווי בכלל דעם סדר־הלימוד אין די דאַן עקזיסטירנדיקע חדרים, „חדרי מ׳ת״ ווי ער רופט זיי אָן, אין וועלכע די שפראַך פון ספרי הקודש ווערט געלערנט אָן סיסטעם.

סיי דער תנ״ך, סיי דער תלמוד, זאָגט ריב״ל, באַטראַכטן שפראַך ווי אַ סינאָנים פון פאָלק („כל הגוים והלשונות״, „כל אומה ולשון״), און דער וואָס טראָגט דעם נאָמען „עברי״ מוז פולקאָם באַזיצן די שפראַך פון זיין פאָלק — עברית.[13] העברעאיש איז די איינציקע שפראַך וואָס פאַראייניקט אַלע יידן וואָס זענען צעשפּרייט איבער גאָר דער וועלט, און נאָר העברעאיש קען פאַרזיכערן דעם נאַציאָנאַלן קיום פון דעם יידישן פאָלק.[14]

בדרך כלל האַלט ריב״ל, אַז וואָס שייך כתב ולשון איז נישטאָ קיין קדושה אָדער טומאה — אַלץ ווענדעט זיך אין דעם ענין וועגן וועלכן עס ווערט געשריבן. יעדער ספר וואָס עס געפינען זיך אין אים דברי תורה, מוסר אָדער בכלל דברי תורה ודעת, מעג יענער ספר זיין געשריבן אין וועלכער נישט איז שפראַך, ווערט ער דורך דעם אַ ספר כשר וטהור.[15]

אַן אויסנאַם מאַכט ער אָבער מיט יידיש. יידיש, האַלט ריב״ל, איז די שפראַך וועלכע מיר האָבן אַנטליען ביי די דייטשן און איז אַ געמיש פון דייטש, העברעאיש, רוסיש, פראַנצויזיש און פויליש. יידיש איז בלויז צוגעפּאַסט אויסצודריקן געוויינטלעכע זאַכן. זי איז אָבער ווייט נישט צופרידנשטעלנד, ווען עס קומט אויס אויסדריקן זיך וועגן העכערע ענינים.[16]

ריב״ל טרעט דערנאָך צו צו דער צווייטער פראַגע: צי מעג אַ ייד זיך לערנען פרעמדע שפראַכן און חכמות חיצוניות?

שטיצנדיק זיך אויפן תלמוד און אַנדערע יידישע מקורות און אויטאָריטעטן, ווייזט ריב״ל אָן אַז יידן דאַרפן קענען אויך אַנדערע שפראַכן חוץ העברעאיש, באַזונדערס די שפראַך פון דער מדינה. אַלע יידישע גדולי הדור סיי אין די צייטן פון דער משנה און תלמוד, סיי אין די שפּעטערע דורות, האָבן אויסער העברעאיש אויך געקאָנט אַנדערע שפראַכן. פילון אלכסנדרוני, יוסיפוס פלביוס, האָבן געקאָנט און געשריבן זייערע ספרים

אויף גריכיש; דער רמב״ם, ר׳ סעדיה גאון, ר׳ יהודה הלוי האָבן געקאָנט אַראַביש א.א.וו.[17]

וואָס שייך חכמות חיצוניות, איז נישטאָ קיין הכמה און קיין וויסן וואָס זאָל אונדז נישט ברענגען קיין נוצן, אָדער זאָל אין אונדז נישט דערוועקן ליבע און בעסערע פאַר־שטענדעניש פאַר דעם בורא עולם, און זאָל אונדז נישט ברענגען קיין נוצן אין אונדזער גייסטיקן און פיזישן לעבן. ריב״ל ווייזט אויך אָן, אַז אין אַלע דורות האָבן יידישע געלע־רנטע זיך אינטערעסירט מיט די חכמות פון אַנדערע פעלקער, און זענען דורך דעם געוואָרן גרויסע בקיאים אין די חכמות פון זייער צייט. אַדאַנק דעם האָבן זיי טאָקע געבראַכט אַ סך נוצן דעם יידישן פאָלק. ברענגענדיק אַ סך ראיות און ציטאַטן פון תלמוד, ווייזט ריב״ל אָן אַז די חכמים האָבן שטענדיק זייער הויך געשעצט אַזעלכע גרויסע יידישע געלערנטע.[18]

אַזוי אַרום קומט ריב״ל צום אויספיר, אַז דאָס קענען די לאַנדס־שפּראַך ווי אויך די חכמות חיצוניות, וועלן נישט נאָר נישט ברענגען קיין שאָדן דער יידישער אמונה, נאָר, פאַרקערט, ברענגען אַ סך נוצן אין זייער מסחר און אין זייער שטענדיקן פאַרקער מיט דעם נישט־יידישן אַרום, באַזונדערס מיט די בעאַמטע פון דער מלוכה. דורך חכמה און וויסן פון אַנדערע לשונות וועלן יידן זיין נושא חן אין די אויגן פון די פעלקער צווישן וועלכע זיי וווינען.[19] ריב״ל פאַרשטייט גוט אַז וויסן און בילדונג זענען נישט דער פולער ענטפער אויף דעם יידישן פּראָבלעם. די יידישע עקאָנאָמיק, האַלט ער, מוז ווערן איבערגעבויט, און יידן אַליין מוזן בייטן זייער עקאָנאָמישן שטייגער לעבן. פון לופט־מענטשן, שענקער, א. א. ווערן פּראָדוקטיווע מענטשן, זיך פאַרנעמען מיט נוצלעכער אַרבעט, און אין דער ערשטער שורה מיט מלאכות און ערד־אַרבעט.

אויף דאָ ברענגט ריב״ל אַ סך פאַקטן פון דער יידישער געשיכטע און ראיות פון אַ סך יידישע חכמים, וועלכע האָבן אין זייער טאָג־טעגלאַכן לעבן געצויגן חיונה פון אַרבעט, זייענדיק האָלצהעקער, שוסטער, שמידן א. א. וו. עס קומט אים אָן אויך נישט שווער צו באַווייזן, אַז שוין די חכמים האָבן געהאַלטן אַז תורה אַליין איז נישט גענוג, נאָר אַז צוזאַמען מיט איר מוז קומען מלאכה.[20] ריב״ל ווייזט אָן, אַז די יידן זענען נאָך פון קדמונים אָן געווען אַ פאָלק פון ערד־אַרבעט. דורך די יאָרהונדערטער וואָס יידן האָבן געלעבט אין זייער אייגן לאַנד, נאָך פאַרן חורבן בית שני, איז ערד־אַרבעט געווען זייער הויפּט־באַשעפטיקונג. מלאכות און ערד אַרבעט זענען דאַן באַטראַכט געוואָרן ווי די מער געוווּנשטע באַשעפטיקונג. אַפילו אין יענע צייטן, ווען די יידן האָבן אָנגעקניפּט האַנדלס־פאַרבינדונגען מיט אַנדערע פעלקער אַרום, איז ערד־אַרבעט נאָך אַלץ געווען זייער הויפּט־באַשעפטיקונג. ערשט מיט דורות שפּעטער, ווען דאָס יידישע פאָלק איז צעשפּרייט געוואָרן צווישן די אומות־העולם, און באַזונדערס אין מיטלאַלטער ווען מ׳האָט די יידן באַגרעניצט אין רעכט, זענען זיי געווען געצוווּנגען צו ווערן אַ פאָלק פון מסחר על פי אונס.[21]

> „פאַרוואָס", פרעגט ריב״ל, „האָבן זיך ביי אונדז אַלע, מאַן און פרוי, גרויס און קליין, רייך און אָרעם, אַלע גענומען בלויז צו מסחר? פאַרוואָס זאָלן מיר נישט אַזוי ווי אונדזערע עלטערן אַמאָל, נישט פאַרנעמען זיך מיט ערד־אַרבעט: פאַרוואָס האָבן מיר זי (די ערד אַרבעט) פיינט געקראָגן און זיך דערווייטערט פון איר? זי איז דאָך ביי אונדז קיינמאָל נישט געווען קיין עבודה בזויה".

שטאַרק פאַרגלויבט אין דער נייער תקופה פון אויפגעקלערטן אַבסאָלוטיזם און אין די נייע אידעען פון גלייכהייט און מענטשלעכער פאַרברידערונג, פאַרענדיקט ריב״ל זיין

ספר מיט אַ רוף פול מיט פּאַטאָס, אַז יידן זאָלן אַוועקוואַרפן די לופט־פּרנסות און קליין־האַנדל, און אַנשטאָט דעם זיך לערנען מלאכות און פאַרנעמען זיך מיט ערד אַרבעט, ווייל נאָר זי, די ערד־אַרבעט, איז אימשטאַנד צו ברענגען „אמת'ן גליק און פרייד דעם מענטשן". יידן, חזרט ער איבער, דאַרפן זיך לערנען אַנדערע לשונות און באַרייכערן זייער יידיש וויסן מיט אַלגעמיינעם וויסן. דאָס וועט פירן צו אַ בעסערער פאַרשטענדעניש צווישן זיי און זייערע נישט יידישע מיטבירגער, און דורך דעם וועלן זיי נושא חן זיין ביי די פעלקער פון דער וועלט.[22]

דער רושם וואָס דער ספר האָט געמאַכט אויף יעדן איינציקן וואָס האָט געדורשט נאָך וויסן, באַזונדערס אויף דער יוגנט, איז געווען אומגעהויער גרויס. דער ספר האָט געווירקט ווי אַ מאַניפעסט וואָס האָט פּראָקלאַמירט די פרייהייט פון שכל און פון גייסט. פאַר פיל איז דער בוך געווען ווי אַ באַשטעטיקונג פון אַ סך אמתן, וועגן וועלכע זיי האָבן בלויז געאַנט אָבער נישט געקאָנט אָדער נישט געטאָרט טראַכטן אין דער הויך. איינצעלנע עקזעמפּלאַרן, וואָס זענען אָנגעקומען אין די שטעט און שטעטלעך, אָפטמאָל מיט אַ יאָר אָדער צוויי נאָך דעם דערשיינען, האָבן צירקולירט פון האַנט צו האַנט און געלייענט געוואָרן „אויף די בוידימער, אין די פאַרבאָרגנסטע ערטער, אין דער טיפער נאַכט אין די טונקעלע ווינקלען פונם בית המדרש, ביים לעצטן צאַנקען פונם חלבנעם ליכטל..." אָט ווי דער שרייבער און דיכטער אברהם בער גאָטלאָבער פאַרצייכנט דאָן אין זיינע זכרונות וועגן דעם רושם וואָס דער „תעודה בישראל" האָט געמאַכט אויף דער יוגנט:

„אָן אַ שיעור יידישע יונגעלייט האָבן דעמאָלט געעפנט די אויגן און האָבן זיך גענומען צו לערנען לשון קודש און די לאַנד־שפּראַך. זיי האָבן זיך אָנגענומען מיט שטאַרקן מוט און האָבן זיך נישט דערשראָקן פאַר די פאַנאַטיקער וואָס זענען געשטאַנען אין וועג. אין יעדער שטאָט האָבן זיי געגרינדעט אגודות, און די איינצעלנע משכילים וואָס זענען שוין געווען פון פריער צעשפּרייט דאָ און דאָרטן, האָבן זיי מיטגעהאָלפן. זיי האָבן זיך אָפּגעטיילט פן דעם חסידישן כלל און האָבן זיך געווענדעט צו בילדונג און צו וויסן".[23]

אַ שטאַרקן רושם האָט דער ספר געמאַכט אויף באַרימטע געלערנטע. שרייבער און משוררים, לעווינזאָנס מיטצייטלער (פון זיי אייניקע וואָס זענען געווען עלטער פון אים אין יאָרן) ווי שלמה לייב ראַפּאַפּאָרט, אדם הכהן לעבענזאָן, קלמן שולמאַן, יעקב אייכנבוים, מרדכי נאַטאַנזאָן, שמואל פין און אַנדערע. זיי אַלע האָבן אָנערקענט די וויכטיקייט פון דעם „תעודה בישראל", און מיט גרויס ליבע און פאַרערונג1 גערופן לעווינזאָנען אויף דעם נאָמען פון זיין ספר. אייניקע דיכטער האָבן לכבוד דעם בוך געשריבן שירים.

„די דאָזיקע וויכטיקע לייט", באַמערקט גאָטלאָבער, וועגן די עלטערע משכילים, „הגם זיי האָבן מקדים געווען ריב"לן מיט זייער בילדונג און וויסן און האָבן נישט געשעפּט פון זיין מקור, אָבער נאָכדעם, ווי ער איז געוואָרן באַרימט און זיינע ספרים האָבן זיך צעשפּרייט איבער דער וועלט, האָבן זיי זיך אַלע אויפגעזאַמלט אונטער זיין פאָן און ער איז געוואָרן זייער פירער; ווייל זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז ער איז גרעסער פון זיי אין חכמה און איז פעאיק אויפצוטאָן גרויסע זאַכן, און אַז פון אים וועט קומען אַ ישועה פאַר יידן בנוגע זייער עקאָנאָמישן און גייסטיקן מצב. דער ספר „תעדה בישראל" איז פאַר זיי געווען אַ וועגווייזער און אין זיין ליכט זענען זיי געגאַנגען".[24]

ביבליאגראפיע און באמערקונגען

1. זע ענציקלאָפּ. סלאָוואַר בראָקגאוז עפראָן ס. פּעטערבורג, 1895, אויך פּ. סעמיאָנאָוו, געאָגראַפ. סטאַטיסטיטשעסקי סלאָוואַר ראָסיסקאַי אימפּעריי || ס. פּעטערבורג 1865.

2. זע ד״ר רינגעלבלום, די יידן אין קרעמעניץ ביזן סוף פון דעם 18־טן יאָרה. אין לאַנדקענטעניש, נומער 2, וואַרשע 1934.

3. זע יעווריייסקאַיא ענציקלאָפּעדיא אָבשטש. דליאַ נאַאוטש. איזד. בראָקגאוז עפראָן.

זע אויך י. לעשצינסקי, דאָס יידישע עקאָנאָמישע לעבן אין דער יידישער ליטעראַטור פּ. ס. ס. ר. 1922.

4. וועגן זיין עלטער־פעטער ר׳ אליקים פון יאמפּאָלי דערציילט ריב״ל, אַז ער שטאַמט אָפּ פון ר׳ יוסף בן שמואל הלוי „אשר הגלה עם הגולה אשר הגלה פּערדינאַנדוס קאַטאָליקוס מלך שפּאַניען מארצו״. ריב״ל דערציילט וועגן אים, אַז ער איז געפאָרן קיין רוים „בפקודת הרבנים הגאונים דארבע הארצות״ נאָך דער גרויסער אסיפה אין בראָד וועגן דער עלילת דם אין יאמפּאָלי אין יאָר תקי״ז, און אויסגעווירקט ביים פויפּסט אַ פּסק וועגן דער פאַלשקייט פון דעם בלוט־בלבול. אויך זיין עלטער־פעטער פון זיין מוטערס צד, ר׳ מאיר בן יואל מדובנא איז געווען פּרנס ועד ארבע הארצות און געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אַלס אַ מליץ יושר פאַר די יידן בעת דעם בלוט־בלבול אין יאָר תקי״ט (זע ריב״ל, בית יהודה זייט 17). מערקווירדיק, ווי אויף ריבל״ן איז שפּעטער אויסגעפאַלן דער זעלבער גורל.

5. י. ב. לעווינזאָן האָט אויך אין די שפּעטערע יאָרן געשריבן שירים, און ביי געלעגנהייטן ליב געהאַט זיך אַ שפּיל צו טאָן מיט גראַמען. ער האָט אָבער זיך קיינמאָל נישט באַטראַכט פאַר קיין דיכטער (זע זיין הקדמה צו „אשכל הסופר״).

6. לויט אַ געוויסער ווערסיע זאָל זיין פּרוי האָבן געמאַכט אַ פאַרזוך צו סמ׳ען אים. ער איז אָבער ניצול געוואָרן און גלייך נאָך דעם זיך געג׳גט מיט איר. זע ד״ר י. צינבערג, די געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן. באַנד 8, פאַרלאַג שקלאַרסקי נ. י. 1943.

7. זע ד״ר ר. מאַהלער, דער קאַמף צווישן השכלה און חסידות אין גאַליציע. קאַפּ. 2 ייוואָ. נ. י. 1942. זע י. ב. לעווינזאָן, בית יהודה פּרק קי״ח ז. 287. „פון די ברעקלעך וואָס זענען אַראָפּגעפאַלן פון קראָכמאַלס ליטעראַרישן טיש״, שרייבט שפּעטער י. ב. לעווינזאָן, „האָבן אַ סך משוררים פון אונדזער צייט געשאַפן גאַנצע ביכער״.

8. זע א. פרידקין, אברהם בער גאָטלאָבער און זיין עפּאָכע. זע יעווריייסקאַיא ענציקלאָפּעדיאַ.

9. ציטירט לויט ד״ר י. צינבערג ; זע „ילקוט ריב״ל״ 72, 73.

10. ד״ר י. שאַצקי יצחק בער לעווינזאָנס אַן אומבאַקאַנטע השתדלות אין וואַרשע ׳לויט אַרכיוו דאָקומענטן) ייוואָ בלעטער 1932 4. ז״ז 81—84.

11. פּערעזשיטאָיע טאָם I 1909. דאָקומענטי אי סאָאָבשטשעניאַ.

12. הקדמה צום תעודה בישראל מהדורה רביעית הוצאת ש. ז. פונק בווילנאָ, וואַרשא ת׳רס״א. 1901. דאָס איז אייגנטלעך דער אופן ווי ריב״ל שטעלט זייער אָפּט אַוועק זיין טעמע וועלכע ער באַהאַנדלט אין אַ טייל פון זיינע ווערק. צי זענען אים די שאלות טאַקע געשטעלט געוואָרן, צי נישט, ברענענדיקע פּראָבלעמען אויפן סדר היום ביי די משכילים זענען זיי זיכער געווען. זייער אינטערסאַנט דערביי איז זיין פאַרבאַמערקונג אין פאַרבינדונג מיט׳ן דערשיינען פון בוך, ווייל זי כאַראַקטעריזירט אים אויף דעם בעסטן אופן אַלס ענין וועמען עס איז פרעמד די קנאת סופרים און דער דראַנג נאָך פּירסום : „הסיבה אשר הניעתני לשלוח המחברת הזאת על פני הוצה איננה קנאת סופרים, להיות נמנה את נבונים ולמען אכבדה בין תופשי עט המלמדים דעת את האדם. הלא ערכי נפשי יודעת מאד. ואיך במזמה זו אתגאה בקהל רב ?״

13. זע „תעודה בישראל״ זייטן 16—17.

14. זע דאָרט זייט 17 : „כי היא תעשה קשר הדת וקיום האומה, היא הבריח התיכון המבריח מקצה תבל ועד קצהו כאיש אחד חברים את כל אחינו בני הגולה המפוזרים בארבע רוחותיו״...

15. זע דאָרט זייטן 34—35.

16. אין דעם פּרט איז ער נישט געווען דער איינציקער צווישן די משכילים, מיט אייניקע

אויסנאַמען איז דאָס געווען דער מַשכּילישער צוגאַנג. ריב״ל האָט אָבער, ליידער, זיך נישט פאַרגעשטעלט די נאַציאָנאַליזירנדיקע ראָלע וואָס דעם יידישן לשון וועט אויסקומען צו שפּילן שפּעטער; און זיכער האָט ער זיך ניט פאָרגעשטעלט אַז אין דער פון אים פאַרבאָטענער שפּראַך וועט מיט יאָרן שפּעטער אויסוואַקסן אַ רייכע יידישע ליטעראַטור.

מערקווירדיק אָבער, אַז בעת דער ספר „תעודה בישראל" איז דערשינען האָט ריב״ל שוין געהאַט אָנגעשריבן אַ סאַטירע און דוקא אין יידיש, „די הפקר וועלט", וועלכע האָט אין זיין צייט צירקולירט אין כתב־יד, און ערשט יאָרן שפּעטער פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך דוב־בער נאַטאַנזאָן.

17. זייטן 37—42.

18. זייט 109 „אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ויודעים בשבעים לשון", געבראַכט פון סנהדרין און ציטירט פון ריב״ל.

19. זע זייט 56.

20. זע זייט 161.

21. זע זייטן 180—184.

22. זע זייטן 198—190.

23. א. פרידקין, אברהם בער גאָטלאָבער און זיין עפּאָכע, זייט 211.

24. דאָרט זייט 216.

ישראל מרגלית

רעסטאַווירט דאָס הויז פון יצחק בער לעווינזאָן

ווי אַזוי האָט מען אַמאָל געטון כדי צו פאַראייביקן ביי אונדז דעם אָנדענק פון יצחק בער לעווינזאָן?

בערך אין יאָר 1906 איז דורך אַן איניציאַטיוו־גרופּע אין צוזאַמענשטעל פון ד״ר ליטוואַק, פנחס ראס, הרב ב. קונין, לייב שומסקי און איך, גערופן געוואָרן אַ פערזאַמלונג פון מענטשן — וועלכע האָבן זיך אינטערעסירט מיט דעם געדאַנק וועגן פאַראייביקן דעם נאָמען פון אונדזער חשובן בירגער י. ב. לעווינזאָן. געקומען צו דער פאַרזאַמלונג, זענען ביי 70—80 מענטשן, משכּילים, קולטור־עסקנים און ס'איז אַרומגערעדט געוואָרן די פראַגע, אויף וואָס פאַר אַן אופן זאָלן מיר פאַראייביקן אין קרעמעניץ דעם אָנדענק פון י. ב. לעווינזאָן.

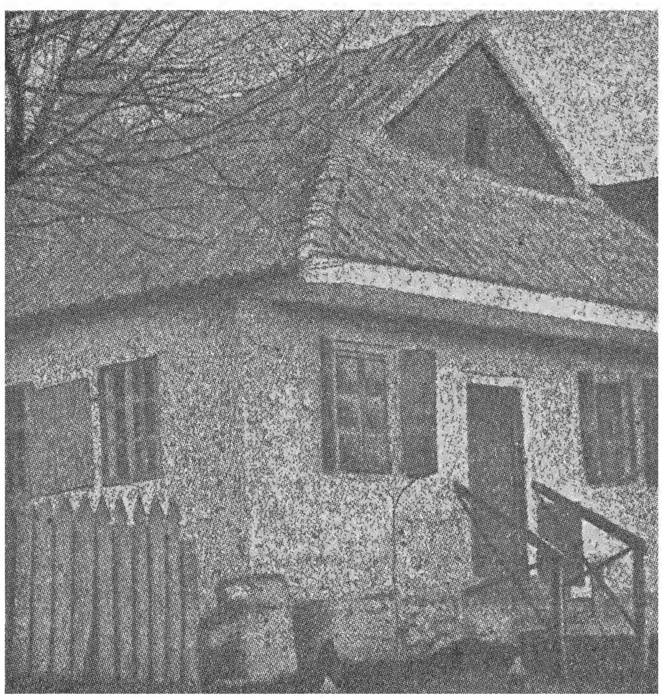
נאָך אַ מיינונגס־אויסטויש איז אויף דער פאַרזאַמלונג אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס, מען זאָל פאַרעפנטלעכן אין דער גאַנצער יידישער פּרעסע פון געוו. רוסלאַנד אַן אויפרוף צו אַלע יידן מ'זאָל זאַמלען געלט, און פאַר דעם געלט אויסקויפן דאָס שטיבעלע, ווו עס האָט געווױנט און געשאַפן יצחק בער לעווינזאָן, און דאָרט איינאָרדענען אַ שטאָטישע ביבליאָטעק און לעזע־זאַל. צו דעם צוועק איז אויפן אָרט אויסגעוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג אין פאָלגענדן צוזאַמענשטעל: פּרעזעס הרב ב. קונין, סעקרעטאַר ד״ר מ. ליטוואַק, קאַסירער פ. ראס און צוויי מיטגלידער: ה. ל. שומסקי און דער שרייבער פון די שורות.

נאָכן פאַרעפנטלעכן דעם ערשטן אויפרוף האָט זיך אַ שיט געטון געלט קיין קרעמעניץ פון אַלע עקן פון געוו. רוסלאַנד, באַזונדערס וואַרעם האָבן זיך אָפּגערופן די שטעט פון ליטע. געשיקט געלט האָבן יידן, פאַרערער פון לעווינזאָנען און האָבן געדאַנקט וואָס מען האָט גענומען אויף זיך די איניציאַטיוו. דערווייל האָט מען זיך געווענדעט צו דער מאַכט וועגן אַ סטאַטוס פון דער לעזע־זאַל און מען האָט געוואַרט, ביז מען וועט באַשטעטיקן אַזאַ סטאַטוס, כדי מען זאָל האָבן רעכט

צו קויפן דאָס שטיבל ווו עס האָט געוווינט לעווינזאָן און ווו עס האָט זיך דאַמאָלט געפונען אַ שענק. אָבער די צאַרישע מאַכט האָט געהאַלטן אַז ביבליאָטעקן זענען שעדלעך, בפרט נאָך לעזעזאַלן. עס האָט זיי נישט געשמעקט א״ן מען האָט אָפּגעזאָגט צו באַשטעטיקן דעם סטאַטוס. דאַמאָלט האָט מען ווייטער גערופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג, כדי צו באַהאַנדלען די פראַגע ווי אַזוי מען זאָל דערווייל קויפן דאָס הויז און באַזייטיקן פון דאָרט דעם שענק, ווייל עס איז אַ חרפה אַז אין לעווינזאָנס הויז זאָל זיין אַ שענק.

עס איז באַשלאָסן געוואָרן דאָס הויז צו קויפן דערווייל אויפן נאָמען פון פריוואַטע מענטשן און אין אַ געהיימער אָפּשטימונג זענען באַשט׳מט געוואָרן: מ. ליטוואַק, לייב שומסקי און דער מחבר פון די שורות.

מיר האָבן דאָס שטיבל געקויפט, באַזייטיקט דעם שענק און געוואַרט אויף בעסערע צייטן, מען זאָל קענען פאַרווירקלעכן דעם ווילן פון לעווינזאָנס פאַרעהרערס. אַזוי האָט געדויערט ביז דער וועלט־מלחמה און דערנאָך, בשעת דער מלחמה האָט מען זיך מיט דעם ענין שוין נישט באַשעפטיקט. דערווייל זענען דאָס רוב פון דאַמאָלסטיקע מיטגלידער אויסגעשטאָרבן, און דאַן האָבן מיר, די אויף וועמענס נאָמען עס איז דאַמאָלט געקויפט געוואָרן דאָס שטיבל, באַשלאָסן אַז מען זאָל דאָס שטיבל איבערגעבן עפּעס אַ לעגאַלער אָרגאַניזאַציע, און מען האָט עס טאַקע באַשלאָסן איבערצושרייבן אויף דעם נאָמען פון דער איינציקער לעגאַלער אָרגאַניזאַציע וועלכע האָט געהאַט רעכט צו קויפן אייגנטום — „אָרט״.

דאָס הויז פון י. ב. לעווינזאָן
הבית בו התגורר הריב״ל

צווישן ביידע וועלט־מלחמות

י. אטיקער (נען)

דאָס יידישע קרעמעניץ

דער פאָלגנדיקער איבערזיכט פון עקאָנאָמ־ש־סאָציאַלן לעבן אין קרעמעניץ פאַרן יאָר 1931 איז פאַקטיש כאַראַקטעריסטיש כמעט פאַר דער גאַנצער תקופה צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

די עקאנאמישע לאגע

די אַזוי אויך געגוג שווערע עקאָנאָמישע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג, האָט זיך במשך פון פאַרגאַנגענעם יאָר נאָך מער פאַרערגערט. אַ גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג איז פולשטענדיק רואינירט געוואָרן און געמוזט זוכן אַנדערע וועגן ווי־אַזוי אויסצואַרבעטן פאַר זיך פרנסה. אַ סך אָנגעזעענע סוחרים, געוועזענע גרויסע גבירים זענען ממש פאַראָרעמט געוואָרן. אַ טייל פון זיי האָט אַפילו געמוזט אָנקומען צו וווילטעטיקע אינסטיטוציעס און בעטן שטיצע, אָדער הלוואָה פון 60 זלאָטעס... צווישן זיי אויך אַזעלכע וואָס פלעגן אַמאָל אַליין געבן צדקה ביד רחבה.

נאָך ערגער איז די לאַגע פון די קליינהענדלער. די מערהייט איז אָפּגעזעסן אין די געוועלבער וואָכנווייז, נישט זעהענדיק קיין גראָשן פדיון. אַ גרויסע צאָל איז געצוווּנגען געווען צו ליקווידירן די געשעפטן און זיך וואַרפן צו אַנדערע פרנסות. אין פאַרשיידענע אינסטיטוציעס, געשעפטן א. אַז. וו. האָבן זיך אויף דעם מינדסטן פאָסטן געמאָלדן צענדליקער געוועזענע חשובע בעלי־בתים. געזונקען זענען אויך די פאַרדינסטן פון אַנדערע טיילן פון דער באַפעלקערונג, ווייל דר פויער איז אויך שטאַרק פאַראָרעמט און אויך די פאַרדינסטן פון די באַאַמטע זענען געפאַלן.

אַ שווער יאָר האָבן אויך געהאַט די האַנטווערקער. אַ סך פאַכן זענען אינגאַנצן אָפּגעשטאָרבן געוואָרן, אַ סך האַנטווערקער זענען געזעסן אָן אַרבעט, אַ ביסל געהאָלפן האָבן נאָך די באַשטעלונגען פון ארומיקע פריצים און יחידים פון דער יידישער באַפעלקערונג אויף וועלכע דער קריזיס האָט זיך נישט אַזוי שטאַרק אָפּגערופן.

אויך דער יידישער בעאַמטער, לערער א. אַנד. וואָס פלעגט זיין אַ אָביעקט פון קנאה מצד די קליינהענדלער אַלס אַ „מענטש מיט זיכערער פרנסה", האָט דאָס יאָר שטאַרק געליטן. די פענסיעס און לוינען זענען שטאַרק רעדוצירט געוואָרן.

נישט בעסער איז די לאַגע פון אַרבעטער, די אַרבעטסלאָזיקייט און נישטיקע לוינען האָבן ממש געבראַכט הונגער און נויט. אין ענלעכע שווערע באַדינגונגען געפינען זיך אויך די אַנדערע טיילן פון דער באַפעלקערונג. בלויז אַ קליינע צאָל האַלט זיך אויף די פאָזיציעס. צום באַדויערן דערפילן נישט די פאַרבליבענע זייערע פליכטן לגבי זייערע פאַראָרעמטע ברידער, אַזוי ווי די שווערע צייט איז עס מחייב.

זייער שטאַרק האָט זיך אויף דער יידישער באַפעלקערונג אָפּגערופן די שטייער־שרויף וועלכע איז, טראָץ דעם קריזיס, לחלוטין נישט גלעלינדערט געוואָרן, און איז אין פיל פאַלן נאָך מער פאַרשאַרפט געוואָרן. דאָס האָט זיך ממש פאַטאַל אָפּגערופן אויף די האַנדלס־מאַסן. אויך דער מאַנגל אין קרעדיט האָט זיך זייער שווער אויסגעווירקט. בענק האָבן נישט געקענט אַנטקעגנקומען די הלוואה־ביטעס. מענטשן מיט קאַפּיטאַלן האָבן זיי בעהאַלטן אין דער היים, מורא האָבנדיק אַפילו צו געטרויען די זיכערסטע פּערזאָנען.

צוליב דער שווערער לאַגע אין אַמעריקע האָבן אויך אויפגעהערט די שטיצעס וואָס אַ סך פאַמיליעס האָבן באַקומען פון זייערע לאַנדסלייט, ווי אויך די שטיצעס פאַר אינסטיטוציעס. די יידישע באַפעלקערונג איז אָנגעוויזן בלויז אויף זעלבסטהילף, וואָס אירע אויסזיכטן זענען זייער באַגרענעצט.

מאגיסטראט

אויך דער מאַגיסטראַט האָט זיך אין פאַריקן יאָר געפונען אין פינאַנציעלע שווער־ריקייטן, און דעריבער זענען די סובווענצן פאַר די יידישע אינסטיטוציעס זייער נישט רעגולער אויסגעצאָלט געוואָרן.

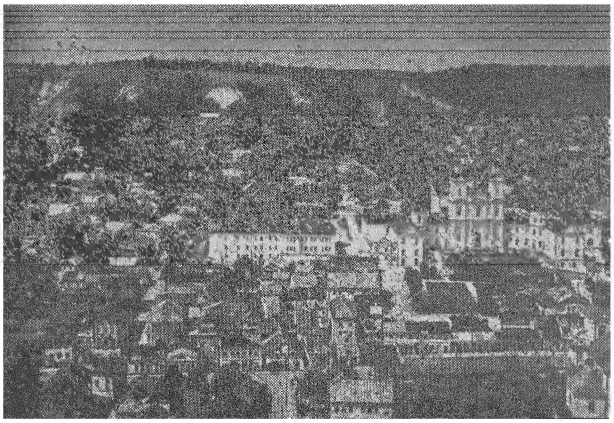
צום סוף יאָר האָט דער מאַגיסטראַט אַסיגנירט פאַר די אָרימע יידישע קינדער אין די שולן 2000 זל. אויף שיך.

ק ה ל ה

ערשט איצט הויבט אָן די קהלה זיך צורירן פון „טויטן פונקט". מען טרעט שוין צו אויסצואַרבעטן דעם ביודזשעט־פּרעלעמינאַר, און מען האָפט ענדלעך איבערצוגיין צו מער נאָרמאַלער אַרבעט.

פון דער טעטיקייט פאַר אַ גאַנץ־יאָר לאָזט זיך כמעט גאָרנישט באַצייכענען אַ חוץ דעם אומגעלונגענעם פּרווו איבערצונעמען דעם בית־עולם, דאָס אָוועקשטעלן אַ שעכט־הויז (דערצו נאָך זייער ווייט פון דער שטאָט), שוחטים, מחלוקות א. אַז. וו. לעצטנס איז דורך דער קהלה איבערגענומען געוואָרן די פירונג פון מושב־זקנים.

אַ שווער יאָר האָבן אויך געהאַט די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס.

אלגעמיינער בליק אויף קרעמעניץ

מראה כללי של קרמניץ

„ארט״ געזעלשאפט

אין דער ערשטער ריי האָט דער „אָרט״ זיך געפונען אין אַ זייער טרויעריקער לאַגע צוליבן אָבשטעלן די סובווענצן מצד דער צענטראַלע. דער שולע האָט געדראָט אונטערגאַנג. נאָר אַ דאַנק דער אַקטיווער אַרבעט פון עטלעכע איבערגעגעבענע עסקנים איז געעפנט געוואָרן, מיטן אָנטייל פון פאָרשטייער פון צ. ק. פון „אָרט״ ב. אייסוראָוויטש, אַ רעטונגס־אַקציע לטובת דער שולע. עס איז געפירט געוואָרן אַ גרעסערע אויפקלערונגס־אַרבעט, און די יידישע געזעלשאַפט האָט זיך אָפגערופן איבער די כוחות. אין אַ קורצער צייט זענען געשאַפן געוואָרן 400 דאָלאַר, אַ סכום אויף וועלכן אַפילו די טוערס אַליין האָבן זיך נישט געריכט. דער אָנגעשטרענגטער מצב פון דער שולע איז עטוואָס געלינדערט געוואָרן.

אין אַלגעמיין האָט זיך גוט אַנטוויקלט אין פאַרלויף פון פאָריקן יאָר דער דאַמען־שניידעריי־וואַרשטאַט, וועלכער ציילט שוין איצט 40 שילערינס. דער שלאָסער־וואַרשטאַט ציילט איצט 35 שילער.

„תרבות״ געזעלשאפט

די „תרבות״־שול האָט שוין היי־יאָר געעפנט אַלע זיבן קלאַסן און אַנטוויקלט זיך זייער גוט. זי ציילט בערך 200 ,קינדער, פון וועלכע 52 לערנען גאַנץ אומזיסט 46 צאָלן ווייניקער פון 5 זל. אַ חודש, און 75 קינדער געניסן פון הנחה אָפּצאָל פון 75%—25. זי ציילט העכער 200 שילער, אין פארגלייך מיט 63 שילער (אין 3 קלאַסן) אין יאָר 1928.

אין דער „תרבות״ שולע ווערן געלערנט אַלע לימודים לויט דעם פּראָגראַם פון די מלוכה־שולן א. צוו. די פּוילישע לימודים אין דער פּוילישער שפּראַך און די אַלגעמיינע אין דער העברעאישער, אַ חוץ דעם ווערן געלערנט אין אַ גרויסער מאָס העברעאישע לימודים ווי: העברעאישע שפּראַך און ליטעראַטור, יידישע געשיכטע, תנ״ך, חומש מיט רש״א, משנה, תפלה און א״י ידיעות.

די „תרבות״ שולע גיט אירע תלמידים נישט נאָר ידיעות, נאָר אויך ערציאונג. די קינדער ווערן ערצויגן אין גייסט פון אַרבעט און זעלבסטשטענדיקייט. אין דער שולע עקזיסטירן קלאַסן־געמיינשאַפטן. און אַ זעלבסטפאַרוואַלטונג פון די שילער פון די העכערע קלאַסן. די זעלבסטפאַרוואַלטונג האָט אירע אייגענע אינסטאַנצן און אינסטיטוציעס. צו די הויפּט אינסטאַנצן פון דער זעלבסטפאַרוואַלטונג געהערן דער ועד הראשי (אויבער־ראַט) און דער „משפט חברים״. ביז איצט האָט די זעלבסטפאַרוואלטונג געעפנט פּאָלגענדע אינ־סטיטוציעס: קרן קימת קאָמיסיע :קאָאָפּעראַטיוו און געגנזייטיקע הילף. די זעלבסטפאַר־וואַלטונג אָרגאַניזירט אויך פאַרשיידענע קרייזן. לעצטנס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ קרייז צו פאָרשן דאָס אַלטע קרעמעניץ: די זעלבסטפאַרוואַלטונג גיט אַרויס אַ אייגענע פּעריאָדישע אויסגאַבע א. ד. נ. „קהלתנו״. לעצטנס איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס צו עפענען אַ „עונג שבת״.

היינטיקס יאָר וועט די „תרבות״ שולע אַרויסגעבן דעם ערשטן אַרויסלאָז אין צאָל פון 9 חניכים.

דער סאָציאַלער מצב פון די עלטערן פון די קינדער איז פאָלגנדער: קליינהענדלער — 30%, אַרבעטער — 11%, האַנטווערקער — 20%, יתומים 12%, באַאַמטע — 7%, אַרבעטנדער־אינטעליגענץ 7% און סוחרים 3%. פון די אַרבעטער, האַנטווערקער און באַאַמטע זענען 40%—50 אַרבעטסלאָז.

אין דער שולע באַקומען די קינדער יעדן טאָג פרישטיקן.

גמילות־חסדים קאַסע

גרויס איז די וויכטיקייט פון דער גמילות־חסדים קאַסע פאַר די פאַראָרעמטע קליינהענדלער, האַנדווערקער און אַפילו געוועזענע גרויסע סוחרים. די קאַסע האָט זיך אין משך פון דער צייט זייער גוט אַנטוויקלט און ציילט 700 מיטגלידער.

אין דער צייט ווען ס׳איז אַזוי שווער געווען צו באַקומען אין שטאָט אַפילו די מינדעסטע הלוואה האָט די קאַסע געהאַט די מעגלעכקייט אַנטקעגנצוקומען די מיטגלידער מיט אַנפּראַצענטיקע הלוואות. במשך פון פאַרגאַנגענעם יאָר זענען פאַרטיילט געוואָרן 150 הלוואות אויף אַ סומע פון קרוב 70 טויזנט זלאָטעס. הלוואות ווערן אַרויסגעגעבן אין הויך פון 50—100 זל. פאַר ניי יאָר האָבן 100 סוחרים באַקומען הלוואות אויף אַ סכום פון 4500 זל. אויף אויסצוקויפן פּאַטענטן.

די קאַסע האָט הײַ־יאָר געהאַט שוועריקייטן צוליב די צוריקגעצויגענע דורכן „דזשאָינט" קרעדיטן. אין אַלגעמיין האָט זי אָבער די שוועריקייטן גובר געווען, און זי געהערט צו די באַליבסטע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס אין שטאָט.

געזעלשאַפט „טאָז"

די היגע „טאָז" געזעלשאַפט ציילט בערך 120 מיטגלידער. די קינדער פון די פּריוואַטע שולן, חדרים, תלמוד־תורה, געפינען זיך אונטער דער היגיענישער אויפזוכט פון דאָקטוירים. חוץ דעם נאָך אַ 60 אַנדערע קינדער. פאַריקן זומער איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ קאָלאָניע פאַר 115 קינדער. ווינטער ווערט אַרויסגעגעבן פאַר אָרימע אומזיסט פיש־אייל.

אויך די אַנדערע יידישע אינסטיטוציעס ווי תלמוד־תורה, מושב־זקנים, א. ד. ג. געפינען זיך איצט, צוליבן קריזיס און דער קלענערער שטיצע מצד דער באַפעלקערונג, אין אַ שווערער מאַטעריעלער לאַגע.

פאַרוואַלטונג פון „טאָז" — הנהלת „טאָז"
זיצן פון רעכטס צו לינקס — יושבים מימין לשמאל:
1) דוד באַקימער. 2) גאָרנפעלד מאַליה, 3)......, 4) משה׳קי מרגלית.
שטייען (עומדים): 1) קאַפּוזער, 2) חיים פישמאַן, 3) יוסף קרויט, 4) נאָסי שניידער, 5) אברהם ביטקער

יתומים־געזעלשאפט

פאָריקן יאָר איז, אַדאַנק דער אָפּפערווילליקער אַרבעט פון אייניקע עסקנים, פאַרענדיקט געוואָרן דער בנין פון בית יתומים, איצט געפינען זיך דאָרט 22 קינדער. אַ חוץ דעם האָט די יתומים־געזעלשאַפט אינטער איר אויפזיכט 88 קינדער אין שטאָט.

זייער פיין האָט זיך אַנטוויקלט אויך דער קרייז פון די זעלבסטשטענדיקע יתומים. עס ווערט געפירט אַ קולטורעלע אַרבעט, ס'עקזיסטירט אַ דראַמאַטישער קרייז א. דגל. א סך פון די עלטערע יתומים זענען שוין זעלבסטשטענדיק און איינגעאָרדנט ביי פאַרשיידענע פאכן.

יידישער שפּיטאל

דער יידישער שפּיטאָל האָט פאַרן פאָריקן יאָר אויפגענומען 541 קראַנקע, צווישן זיי 95 מיט אַנשטעקנדיקע קראַנקהייטן, אַמבולאַטאָריע־קראַנקע זענען אין משך פון יאָר געווען 10.031.

פון די אויפגענומענע קראַנקע זענען געווען פון מאַגיסטראַט — 120, קראַנקן־קאַסע — 85, אָן געלט — 49, באַצאָלטע — 287.

דער מיטגלידסאָפּצאָל וואָס ווערט איינגעצאָלט מעהר ווייניקער רעגולער האָט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער בודזשעט־זיכערקייט פון שפּיטאָל.

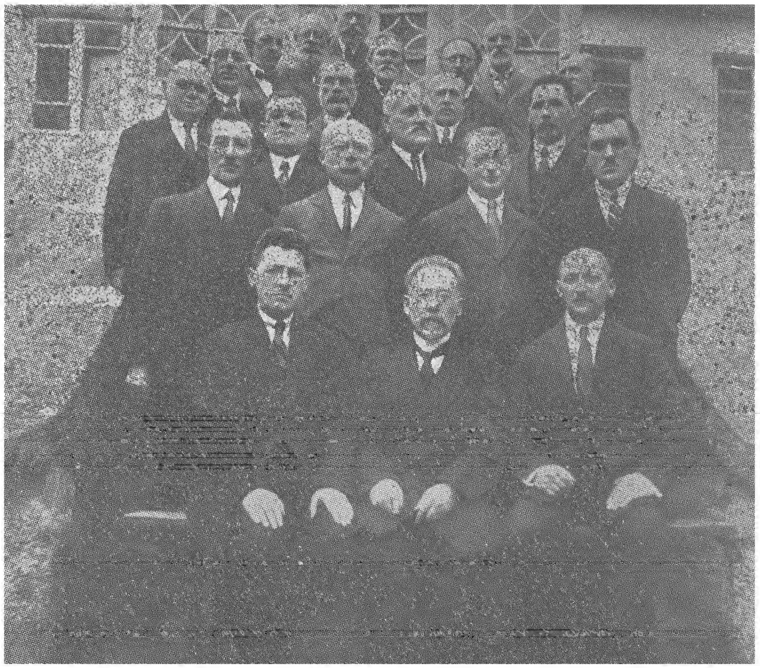

ציוניסטישער יוגנט־אקטיוו (1920), פעילי הנוער הציוני 1920 :

ערשטע רייע פון רעכטס אויף לינקס — בשורה הראשונה מימין לשמאל :

1) פנחס לעמבערג (כפר ויתקין), 2) אברהם ביבערמאן (ירושלים), 3) יענטע ווערטהיים (תל אביב), 4) פסח ליטוואק (תל אביב).

צווייטע רייע — שורה שניה : 1) שלמה גיטערמאַן, 2) פייגע ביבערמאַן (ססס"ר), 3) חנה פרידמאַן (אומגעקומען אין קרעמעניץ), 4) בונים לעמבערג, 5) ריסיה פישמאַן, 6) סימה רייכמאַן (אומגעקומען אין קרעמעניץ), 7) חנוך רוכל (תל יוסף).

א גרופּע כלל־טוער (1924), קבוצת עסקני צבור **1924.**
זיצן פון רעכטס צו לינקס — יושבים מימין לשמאל: 1) אלכסנדר פרישבערג, 2) ד״ר מ. ליטוואַק, 3) ישראל לאַנדסבערג.
שטייען שורה 1 (עומדים): 1) אליהו שטערן, 2) עזריאל קרעמעניצקי, 3) ד״ר זלמן שיינבערג, **4) משה גערשטיין.**
שורה 2: 1) שמואל פעלדמאַן, 2) חיים סוחודולר, 3) מיכאל שומסקי, 4) אהרן פרידמאַן, 5) **מאיר** גאָלדרינג, 6) ראובן גאָלדנבערג.
שורה 3: 1) משה אידיס, 2) יצחק פאַלטאָרפעק, 3) אברהם וויינבערג, 4) אריה הינדעס, 5) **משה** אידלמאַן, 6) זיידי פערלמוטער, 7) פישל פערלמוטער, 8) חיים עובדיה׳ס.

ציוניסטישע באַוועגונג

ביי די אַלגעמיינע ציוניסטן אַרבעט, כנהוג מכמה יאָרן, דער ועד. דער רוב מיטגלידער באַנוגנט זיך מיט קומען אַ מאָל אויף אַ אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, שמחת־תורה צום מנין א. ד. ג.

אַנדערש איז אין דער הינזיכט ביי דער ציוניסטישער יוגנט. די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס האָבן זיך פאַר דער צייט ווען ס׳איז אוממעגלעך געווען די עליה קיין א״י, זיך פיל קאָנסאָלידירט אינערלעך. דער „החלוץ״, און די אַנדערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, פירן אַ רעגולערע קולטור־אַרבעט. מען מוז באַצייכענען, אַז פאַריקן יאָר האָט זיך פאַרגרעסערט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג דער „איבערלויף״ אויף לינקס און אויף רעכטס. ס׳האָט זיך אויך געגרינדעט אַ רעוויזיאָניסטישע אָרגאַניזאַציע וועלכע האָט געצויגן אַ גרעסערע צאָל מיטגלידער, דאָס רוב יוגנטלעכע.

דעם ערשטן פּלאַץ צווישן דער יוגנט פאַרנעמט דער לאַגער פונם אַרבעטנדן א״י, וועלכער האָט אויך בשעת די קאָנגרעסן־וואַלן אָפּגעהאַלטן אַ נצחון.

די הכנסות פון קרן־קימת לישראל

זענען אין משך פון פאַריקן יאָר געפאַלן. די סבות דאַרף מען זוכן אין דער שווערער לאַגע פון דער באַפעלקערונג. פאַראַיאָרן חנוכה איז איינגעאָרדנט געוואָרן דער קק״ל־באַזאַר, היי־יאָר האָט מען שוין קיין באַזאַר נישט געקענט איינאָרדענען.

דער קרן היסוד אַקציע האָט זיך דאַקעגן איינגעגעבן היי־יאָר צו שאַפן די זעלבע צאָל תורמים און תורמות ווי פאַריקן יאָר.

פראָפעסיאָנעלע באַוועגונג

די פראָפעסיאָנעלע פאַראייניגען האָבן אין פאַרגאַנגענעם יאָר געפירט אַ אַקציע צו אָרגאַניזירן אַלע אַרבעטער אין זייערע רייען, און אין דער מערהייט פאַלן איז עס זיי געלונגען. עס ווערט געפירט צווישן די מיטגלידער אַ קולטור אַרבעט, די אַרבעטער האָבן אַ אייגענעם ספּאָרט־קלוב א. נ. „מאָרגענשטערן״, אַ אייגענע ביבליאָטעק מיט עטלעכע הונדערט ביכער, אַ דראַמאַטישן קרייז א. ד. ג. דער פאַריין איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ אמת׳ער אַרבעטער־היים פאַר די מיטגלידער וועלכע באַזוכן אים געוויינלעך אין די אָוונטן.

קולטורעלער מצב

די ביבליאָטעק ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע פאַרמאָגט 3000 ביכער אין יידיש, העברעאיש, פויליש און רוסיש — און 250 לעזער. עס איז צו באַמערקן, אַז אַ סך שרייבן זיך אויס צוליב דער שלעכטער צייט.

די גרעסערע וואָרשעווער פּרעסע ווערט איצט אויך ווייניקער געלייענט. דער „היינט״ האָט נישט מער ווי 150 לעזער, דער „מאָמענט״ — 120. דאַקעגן ווערן מער געלייענט די ביליקערע 10 גראָשנדיקע בלעטלעך און סענסאַציע־צייטונגען. ביכער, אויסער דער ביבליאָטעק, ווערן במעט אינגאַנצן נישט געקויפט.

פיל אויפזען האָט אַרויסגערופן אין שטאָט דער פאַקט, וואָס דוקא אין דער שווערער צייט האָט זיך איינגעגעבן צו גרינדן אַ וואָכנטלעכע צייטונג א. נ. „קרעמעניצער שטימע״ ווייל אַ סך ענלעכע פּרוון, דוקא אין די בעסערע יאָרן, האָבן זיך נישט איינגעגעבן.

די „קרעמעניצער שטימע״ האָט שוין אין די ערשטע דריי מאָנאַטן פון איר עקזיס־טענץ צוגעצויגן דעם אַלגעמיינעם אינטערעס, און ווערט געלייענט דורך אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג.

אנטיסעמיטישע געשעענישן

די אַנטיסעמיטישע אומרוען־כוואַליע, וועלכע האָט אין אָקטאָבער און נאָוועמבער פאַריקן יאָר אַרומגעכאַפּט דאָס גאַנצע לאַנד, האָט נישט אויסגעמיטן אויך אונזער שטאָט. זונטאָק, דעם 22 נאָוועמבער, האָבן די שילער געפרוווט באַפאַלן און שלאָגן יידן אין גאַס, האָקן שויבן און טון ענלעכע „מעשים טובים״. אַ דאַנק דעם ווידערשטאַנד פון דער יידישער יוגנט און אינטערווענצן פון דער פּאָליציי זענען די אומרוען אויפן אָרט ליקווידירט געוואָרן. די מאַכט האָט מער נישט דערלאָזט אַנטי־יידישע עקסצעסן.

געבורטן, חתונות און שטערבליכקייטן

אין משך פון יאָר זענען געווען 121 געבורטן, 65 חתונות און געשטאָרבן זענען 57 פּערזאָן.

„קרעמעניצער שטימע״, כ״ב טבת תרצ״ב

דער קהלה בודזשעט

מיר געפינען פאַר נויטיק איבערצודרוקן דעם בודזשעט־פּראָיעקט פון דער יידישער קהלה אין קרעמעניץ פאַרן יאָר 1932—1933, וואָס קאָן דינען אַלס אילוסטראַציע פאַר איר שיינער און געאָרדנעטער פירונג.

דאָס פאַרעפנטלעכן דעם קהלה־בודזשעט האָט אַרויסגערופן קריטישע באַמערקונגען, נאָך פאַר דער דיסקוסיע אין דער קהלה גופא. מען האָט איבעראַל גערעדט דערפון און אויך אויף די שפּאַלטן פון דער אָרטיקער קרעמעניצער פרעסע זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַרטיקלען וועגן בודזשעט. מען האָט אויך געמאַכט אַ פאַרגלייך צווישן דעם בודזשעט פון קרעמעניצער קהלה מיט אַנדערע קהלות אין וואָלין. די אַלגעמיינע פאָדערונג איז געווען — זיך רעכענען מיט דער לאַגע פון די ברייטע יידישע פאָלקסמאַסן.

מען האָט זיך אויך באַמיט, אַז די קהלה־בודזשעטן זאָלן זיין רעאַל געבויט, און אַז זיי זאָלן נישט געשלאָסן ווערן מיט דעפיציטן. דער קהלה־בודזשעט פאַרן יאָר 1935 אי זגעווען באַשטימט אויף 71304 זלאָטעס. צווישן די הוצאות געפינען מיר אויך פאָזיציעס פאַר תרבות און תלמוד־תורה, יידישער שפּיטאָל, גמילות־חסדים קאַסע, הכנסת־אורחים, יתומים, מעות־עצים (הילף אויף ווינטער), מצות, עולים, חשמונאי א. א.

רעדאקציע

הכנסה

1. איינפלוסן:			
פאַר צייגענישן, רעקורסן א. ד. גל.		200 זל.	200 זל.
2. ראַבינאַט:			
פאַר מעטריקעס א. אַנד.		1.500 "	1.500 "
3. שחיטה:			
400 אָקסן און קיה	אָפּצאָל צו 6.30 זל.	2.520 "	
1700 יאַלאָווקעס	" " 3.20 "	5.440 "	
4200 קעלבלעך	" " 1.35 "	5.670 "	
8200 גענז	" " 0.65 "	5.330 "	
38000 הינער, קאַטשקעס	" " 0.40 "	15.200 "	
1500 הינדעלעך	" " 0.20 "	3.000 "	37.260 "
4. בית־עולם:			
פלעצער, בית־הקברות 400—10 זל.		4.000 "	
ערלויבענישן צו שטעלן מצבות		6.000 "	10.000 "
5. עטאַט:			
פון 1104 פּערזאָן		35.600 "	
שטראָפן און עקזעקוציעס קאָסטן		1.780 "	37.380 "
		בס"ה	86.340 זל.

הוצאה

1. חובות:		
אין בענק און פּריוואַטע	2.350 זל.	
בויען אַ שעכט־הויז 1929/30	2.780 "	5.130 זל.

2. אַדמיניסטראַציע:		
לאָקאַל	800 זל.	
באַהייצונג	150 ״	
באַלייכטונג	100 ״	
לאָקאַל אויסהאַלטונג	50 ״	
מעבל: 2 טישן	50 ״	
24 בענקלעך צו 3 זל.	72 ״	
2 שאַפעס	100 ״	
2 הײנגערס	20 ״	
אינסטאַלאַציע 20 לעמפלעך	150 ״	
טעלעפאָן	200 ״	
שרייב־געצייג	25 ״	
קאַנצעלאַריע אויסגאַבן:		
שרייב־מאַטעריאַלן	300 ״	
דרוקן	500 ״	
טעלעפאָן־אַבאָנאַמענט	200 ״	
פּאָרטאָ און טעלעגראַף	200 ״	
אַבאָנירן צייטונגען	159 ״	
אַדמיניסטראַציע אויסגאַבן		
רעפּרעזענטאַציע־צוועקן	200 ״	
געריכטס־הוצאות	300 ״	
רייזע־קאָסטן	300 ״	
לאָקאַל פּאָדאַטעק	300 ״	
סעקרעטאַר	2.600 ״	
פּערסאָנאַל:		
בוכהאַלטער	1.500 ״	
ביוראַליסט־קאַסיר	1.500 ״	
וואַזשנע	1.200 ״	
קראַנקן־קאַסע און אַרבעטסלאָזע־הילף	16 ״	11.392 זל.
3. ראַבינאַט:		
קהלה־רב	3.000 זל.	
דיין	1.500 ״	
ר׳ דוד ראָג	600 ״	
סעקרעטאַר צו פירן מעטריקעס ביכער	1.200 ״	
קאַסא כאַריף	102 ״	
עמעריטור: הרב בערנשטיין	1.500 ״	
משפחת הרב רפפורט ז״ל	2.560 ״	
משפחת הרב סנדרוביץ ז״ל	1.300 ״	
וואַהל קאָסטן צו וועהלן אַ רב און אַ דיין	500 ״	12.262 זל.

4. שחיטה און כשרות:

1 שוחט — 4.160 זל.	4.160 זל.	
2 שוחטים — 2.600 "	5.200 "	
2 שוחטים — 1.560 "	3.200 "	
1 שוחט —	1.200 "	
1 שוחט —	800 "	
משגיח הכשרות	1.040 "	
אינקאַסענט פון דער בוינע	1.000 "	
2 אַרבעטער ביים כשרות	1.900 "	
דראָזשקעס צו פאָרן פאַרן רב און משגיחים	1.000 "	
פענסיע דעם קאַסיר פון שעכט הויז	1.300 "	
פענסיע דעם וואַזשנע פון שעכט הויז	400 "	
אויסהאַלטונג פון שעכט הויז לאָקאַל	200 "	
קראַנקען קאַסע און זו״פ	1.100 "	
שרייב מאַטעריאַלן פאַרן שעכט הויז	400 "	22.820 זל.

5. בית־עולם:

פענסיע: אַ וואַזשנע	1.200 זל.	
2 קברנים	2.400 "	
2 געהילפן	1.200 "	
שניידער נעהעז תכריכים	200 "	
קראַנקען קאַסע און זו״פ	206 "	
10 אומזיסטע תכריכים פאַר אָרימע צו 20 זל.	200 "	
10 מצבות פאַר אָרימע	350 "	
רעמאָנט און פאַרקן	500 "	6.256 זל.

6. רעליגיעזע הצטרכותן:

פאַרריכטן די מקוה	500 "	
ערוב	100 "	
אַכטונג געבן אויפן ערוב	200 "	800 זל.

7. מושב זקנים:

אויסהאַלטן דעם מושב זקנים אַראָפּרעכענדיק די הכנסות, סובסידיעס, א.ד. גל.	3.000 "	
פאַר דער גרויסער שוהל	500 "	
רעליגיעזע ערציהונג פון דער שול יוגנט	5.000 "	
שפּיטאָל	8.000 "	
הכנסת אורחים	600 "	
גמילת חסדים קאַסע	1.500 "	
גמילת חסדים קאַסע דוב. ראג.	200 "	
בית יתומים	2.000 "	
אייז פאַר אָרימע	300 "	
האָלץ פאַר אָרימע	1.000 "	

מַצות פאַר אָרימע	2.000 זל.	
יידישע זעלנער אויף פסח	300 ״	
אַרעסטאַנטן אויף פסח	300 ״	
איינמאָליגע שטיצעס פאַר אָרימע	1.000 ״	22.700 זל.
9. אַבצאָלונגען:		
דרוקן און נאַקאַזן	100 ״	
צעטראָגן די נאַקאַזן	100 ״	
אינקאַסאָ 5%	1.780 ״	1.980 זל.
	בס״ה	86.340 זל.

ה. גילערנט (ניו־יאָרק)

די גרויסע שול

אַזוי האָט מען גערופן די שול וואָס איז געשטאַנען אין צענטער פון שטאָט, און גערופן האָט מען זי אויך — די אַלטע שול. געשמועסט האָט מען, על פי מסורה, אַז זי איז אויפגעבויט געוואָרן אין דער ערשטער העלפט פונם 18־טן יאָרהונדערט. דאָס קען מען דרינגען פון דער אַרכיטעקטור אינם גאָטישן סטיל, וואָס האָט אין יענער צייט אויפגעלעבט. די פענצטער און די הייכע ווענט זענען געווען שמאָל ווערטיקאַל מיט אַ האַלב־רונדיקן געוועלב אין דער הויך. אינווייניק איז דער סופיט (סטעליע) געווען דיאַגאָנאַליש געוועלבט, קופאָל־אַרטיק. צוויי אַזעלכע פענצטער זענען געווען אין דער מזרח־וואַנט, צו דריי אין די דרום און צפון־ווענט. דער גאַנצער בנין איז געווען בערך דרייסיק קלאַפטער פון דרויסן, און — צוואַנציק פון אינעווייניק. די ברייט — 20 קלאַפטער. אינעווייניק, אינם מערב טייל, אין דער הויך, זענען געווען אויף דער גאַנצער ברייט אויסגעטאָקטע שטאַכעטן פון שטיין, — דאָס איז געווען די גאַלעריע פון דער ווייבערשער שול.

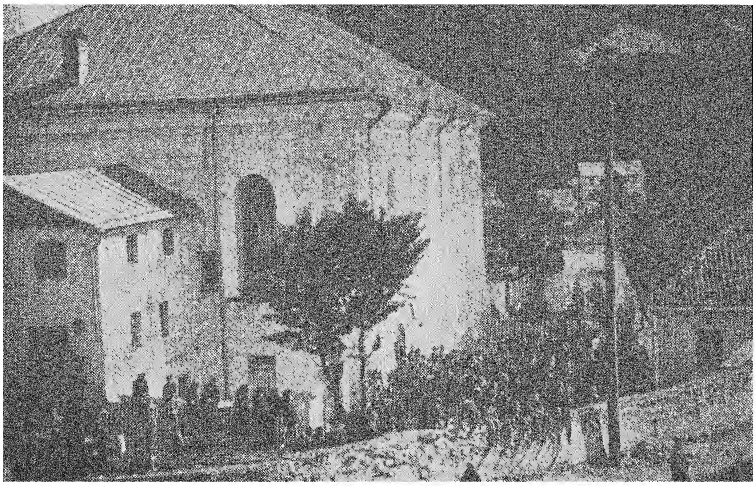
אין דער שול האָבן געדאַוונט עטלעכע הונדערט מענטשן. קיין שראַנק מיט לערן־ספרים איז דאָרט ניט געווען. דער רוב מעבל איז באַשטאַנען פון שטענדערס. נאָר איין־איינציקער לאַנגער טיש מיט זייטן־בענק איז געשטאַנען אין צפון־ווינקל, נעבן דער הויכער וואַנט. דאָרט פלעגן זיצן די אָרעמסטע פון „עמך״. אַריינגעקומען איז מען אין שול דורך ברייטע שטיינערנע ווייסע טרעפּ, אַראָפּגענידערט צו דער פּאָדלאָגע. אין מיטן האָבן אויף אַ הויך פון צוויי יאַרד געפירט טרעפּ צום בעלעמער (בעל־אמור). אין מזרח, ווו עס איז געווען דער עמוד, איז ווידער געווען אַ טיפקייט פון אַ טרעפּל — דעם חזנ׳ס אָרט לויטן צייכן פון ממעמקים קראתיך יה. איבערן עמוד איז געשטאַנען אַ הויכער, סופריש געכתיבה׳טער „שויתי״ באַצירט מיט לייבן ביי די זייטן וואָס זענען געשטאַנען אויף דיאַגאָנאַלאַרטיקע געצייכנטע עמודים פון גאָלד־קאָליר. בייביידע זייטן פונם „שויתי״, אין דער גאַנצער ברייט, זענען געווען פאַרשיידענע געמעלן. איינגעראַמט איז דער „שויתי״ געווען אין אַ האַנט־געשניצטער הילצערנער ראַם, פון „פימסענהאַלץ״ (מן הסתם מאהאגאָני). מאיעסטעטיש פלעגן די פאַרבן זיך צעניפגיסן מיט די ליכטער פון די צוויי בלאַנקנדיקע הויכע מעשענע לייכטער־ליכט, און פון די שפרינגנדיקע פלאַמען פון דער הויכער גלאַנציקער מעשענער מנורה פון פרנט.

גאָר מיט פראַכט האָט געשימערט פונם הויכן ארון קודש אינגאַנצן מיט דער האַנט געשניצט. אויך די ברייט־צעשפרייטע כרובים־פליגל, וועמענס שפּיצן ס׳האָבן געגרייכט אין דער טיפקייט פונם געוועלבטן סופיט־בויגן. די באַגילדעטע שנאָבלען האָבן אונטערגעשפּאַרט די

געשניצטע קרוין פון וועלכער ס'האָבן זיך געצויגן צוויי ווערטיקאַלע שטענגלעך ביי די זייטן און איינס אין דער מיט. אויף די שטעגלעך האָבן „געשוועבט" די מעץ אחד אויסגעשניצטע עשרת הדברות, איבערגעדעקטע מיט גאָלד. דער ברייטער סאַמעט־גרינער געפּאַלדעוועטער פּרוכת מיט די גאָלדענע טראָלדן, דער ליכט־אָווגלאַנץ פון דער קרישטאָל דורכזיכטיקייט פון די לאָמפּ־גירלאַנדן, — אַלץ אינאיינעם האָט הדרתדיק באַלויכט דעם מאַיעסטעטיש אויסגעצויגענעם אינגעווייד פון דער שול.

אַ אויסגעברוקירטער הויף פון ברייטע שטיינערנע פּליטעס האָט געפירט צום אַרייַנגאַנג. אין דעם דיקן שטייַנערנעם פּאַרקאַן זענען געווען צוויי אַזעלכע אַרייַנגענג: איינער אין דרום זייט האָט געפירט צו דער ווייבערשער טייל. דאָרט איז אויך געווען אַ אָקגעצאַמטער ווינקל, וווּ עטלעכע טיף איינגעזונקענע מצבות זענען געבליבן, ווי אַ סימן פון אַ ספּעציעלן בית עלמין וווּ ס'זענען געלעגן, לויט דער מסורה, צוויי פּאָרלעך חתן כלה וואָס זענען בעת אַ מגיפה געשטאָרבן אין טאָג פון דער חופה...

אין פּאָליש איז געווען דאָס קהלשע, שניידערשע שולכל. דאָס דרום־מעריבדיק ווינקל פלעגט דינען פאַר אַ קינע און פאַר געבן חליצה. אַזאַ חליצה־פאַל איז פאָרגעקומען אין אָנהויב פון היינטיקן יאָרהונדערט. די צערעמאָניע איז פאָרגעקומען, בערך אַ שעה פאַר מנחה. אין יענעם ווינקל איז משופּעדיק אָוועקגעשטעלט געוואָרן אַ הויכע ברעט, ביזן סופיט. אין פראָנט פון דער ברעט — אַ נידעריק בענקעלע. די ברעט האָט געזאָלט הייסן די מחיצה צווישן די לעבעדיקע און טויטע. די אלמנה האָט אַראָקגעצויגן דעם לינקן שוך פונם מאַנסביל דעם שוואָגער. דער רב, רבי הערצעלע, האָט אויפן בעלעמער אַוועקגעשטעלט צוויי, אין שוואַרץ איינגעהילטע, ליכט. אַליין איז ער געווען אָנגעטון אין אַ שוואַרצער זשיפּיצע. און בעת ער האָט אָנגעצונדן די ליכט, האָט ער אין דער לופט געשאָקלט מיט די ליפּן, אָפּגעזעגנט דעם גייסט פונם מת. דערנאָך האָט ער דער אלמנה געהייסן אַרויפּציען איפן פּנים פּיז איר שוואָגער אַ מין מעשטע, געמאַכט פון איין שטיק לעדער. זי האָט באַדאַרפט אַרייַנציען דאָס לעדערנע בענדל, געמאַכט פון דעמזעלבן לעדער. דעם קאָפּ האָט זי

די גרויסע שול
בית הכנסת הגדול

איבערגעדעקט מיט אַ שוואַרצן שאַל. אַ גרויל איז אַריבער איבערן לייב. צום סוף האָט דער רב זיך געווענדעט מיטן פּנים צו דער ברעט און געבעטן מחילה. די פרוי האָט אים עפּעס נאָכגעזאָגט, באַגלייט מיט אַ יללה פון קחד. דער רב האָט דערנאָך אויסגערופן צוויי מאָל: מותר לך, מותר לך, און געהייסן יידן זיך שטעלן דאַוונען מנחה.

אין האָט דעם שולכל פלעגט דער באַקאַנטער בעל קורא פון דער גרויסער שול, רבי אברהם׳צע מלמד, יעדן שבת בייטאָג לערנען מיט די מענטשן די סדרה פון דער וואָך מיט דעם פּירוש פון אלשי״ך. זומער פלעגט ער אויך לערנען מיט זיי פּרקי אבות.

אין דער זעלבער צייט, פלעגט אין דער ווייבערשער שול איטע די שוחטקע פאָרזאָגן פאַר די ווייבער צאינה וראינה פון דער וואָך.

אויפן שול־הויף, ביים אַריינגאַנג פלעגט מען שטעלן אַלע חופות אין שטאָט. בעת אַ לויה פלעגט מען זיך מיט דעם מת אָפּשטעלן אויפן זעלבן אָרט, צו מאַכן אַ אל מלא רחמים. אין קרעמעניץ האָט מען דעם מת געטראָגן. אַזוי איז געווען איינגעפירט פאַר דורות לאַנג, אַז לעבן און טויט און געהייליקט געוואָרן נעבן דער שול...

ביים שול־אַריינגאַנג איז לויט דעם מינהג קיין מזוזה נישט געווען. דער לינקער שטיינערנער טיר־ווינקל איז געווען שוואַרץ פון די פינגער־פלעקן, אויסגעלעגטע ווי אַ שין, וואָס יעדער איינער האָט אַרויפגעלייגט און אַ קוש געטון. געטייטשט האָט מען דאָס, דערמיט, אַז מען זאָל מיט דעם שדי פון דער מזוזה פאַרשפּאַרן דעם וועג פאַר די מתים, וואָס קומען יעדן מיטן־נאַכט מתפּלל זיין. און מעשה שהיה, כך היה:

אין אַ שטאָק שפּעטן שבת־צו־נאַכט, אין ווינטער פון 1904, בעת דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה, איז אַ גאַנצע גאַס יידן דערשראָקן געוואָרן פון ווילדע קולות אין מיטן דער נאַכט.

אַ סך יידן זענען דעמאָלט אַוועקגענומען געוואָרן אין מיליטער, פון זייערע באַקינדלטע פאַמיליעס, און אָפּגעשיקט געוואָרן אויפן פראָנט. חדשים־לאַנג האָט מען נישט געהערט פון זיי. ב׳איז געווען זיכער, אַז זייער געביין איז ערגעץ פאַרזונקען געוואָרן אין די וואַסערן, ווו די יאַפּאַנער האָבן געזונקען די רוסישע שיפן. איז אָט טרעפט זיך, אַז די צוויי שוחטים, רבי מענדעלע און זיין זון לייבעלע האָבן זיך אומגעקערט אין מיטן נאַכט פונם שעכט־הויז. מען איז פאַרביי־געגאַנגען די גרויסע שול — די גאַס איז שטאָק פינצטער. נאָר דאָס צאַנקענדיקע נר־תמיד ליכט האָט געשפּרייט שפּרינגעדיקע שאָטנס אויף איינעם פון די פענצטער. לייבעלען האָט זיך געדוכט, אַז דאָס צאַנקען נשמות פון די אומגעקומענע. באַלד דערויף האָט ער זיך געווענדעט צו זיין פאָטער מיט אַ ציטערדיקער שטימע: דו הערסט דאָרט אין שול דאָס מורמלען? דער פּחד אין אים האָט אים אַלץ מער און מער באַהערשט. ווי נאָר ער איז אַריין אין זיין ווויז־גאַס, האָט ער מער זיך נישט געקענט באַהערשן און איז אַוועקגעפאַלן אין חלשות אויף דעם פאַראייזטן שניי. מענדעלע איז האַסטיק צוגעלאָפן צו דער טיר פון הויז און אויסגערופן: קומט אַרויס אַריינעמען דעם זון אין שטוב. האַלב נאַקעט איז מען אַרויס אין גאַס, מיט קולות ווילדע, די גאַנצע גאַס האָט אויפגעוואַכט. ווען מען האָט דעם פאַרחלשטן אָפּגעמונטערט, האָט ער מיט צעשראָקענע בליקן באַטראַכט ווו ער געפינט זיך און אויסגערופן: ז י י זענען שוין אַוועק אין זייער רו אַריין?..

אויף צומאָרגנס איז די שטאָט געגאַנגען כּאַדאָראָם. נישט ווייט פון אונטער דער שול האָט געוווינט דעם צדיק׳ס, רבי מרדכי׳לעס „אייניקל״, רבי משה׳קעלע. זיין משמש האָט דעם פאַל צוגעפּעפערט, אַז פאַר אים איז עס נישט קיין נייעס. ער, האָט עס געהייסן, הערט דאָס אַלע נאַכט. רבי משה׳קעלע מיט די שטענדיקע מקורבים זיינע האָבן זיך מיישב געווען, און בהסכם כולם האָט מען באַשלאָסן אַז די נשמות רוען נישט און מען דאַרף זיי איבערבעטן. און כך הוה. אויף מאָנטיק, ווען מען זאָגט לאַנג והוא רחום, האָט זיך אין אָוונט צענויפגענומען אַ מנין. ביז צוועלף האָט מען

געלערנט משניות. צוועלף אַ זייגער האָט זיך דער מנין געלאָזט אין שול אַריין. איידער דער שמש האָט געעפנט דעם אַריינגאַנג, האָט ער דריי מאָל אָנגעקלאַפּט אין טיר, אויסרופנדיק דערביי: — „מתים, אַ מנין יידן גייען אייך מפּייס זיין! פּנו מקום. זייט רואיק". בדחילו ורחימו איז מען אַריין אין שול. מען האָט אָנגעהויבן, גייענדיק, צו זאָגן תהילים. אַלע האָבן בציבור געזאָגט רבנן קדיש.

דער ספּריטנער קליין־וווקסיקער שמש מענדעלע האָט געהאַלטן די גרויסע שול ציכטיק און זייבער. אים איז שווער געווען „איינצובייסן" צו לאָזן בלייבן אין שול אַ ביסל לענגער נאָכן דאַוונען, סיידן בעת אַ יאָרצייט, ווען ער אַליין פלעגט באַזאָרגן בראָנפן און אייער־קיכלעך, צו טרינקען פאַר אַ עלית נשמה. מענדעלע איז געווען היימיש מיט די מתים אין זיין שול, ווי לייבעשעכע, די זאָגערקע אויף א י ר בית עלמין, וואָס פלעגט זיך מיט זיי היימיש אויסטענה׳ן...

די גרויסע שול האָט ביי די דורכגייער געוועקט אָפּשיי. אויפן נעבנבייאיקן פלאַץ, ווו די פויערים פלעגן מיט זייערע וואָגנס זיך אָפּשטעלן, אין אַ מאַרק טאָג, זענען זיי קיינמאָל נישט געשטאַנען נאָענט צום פאַרקן אַפילו אויס דרך־ארץ. נאָר אין דער גרויסער שול האָט געדאַוונט אַ חזן מיט משוררים.

אין דער שול האָבן געדאַוונט די חשובים ביי נאַטשאַלסטוואָ. דאָרט פלעגן פאָרקומען אָפיציעלע צערעמאָניעס אינם קרוינונג־טאָג פונם צאַר ניקאָליי. אין דער שול פלעגן פאָרקומען גרויסע אסיפות אין וויכטיקע פאַלן. אַזוי האָט מען מיט ענטוזיאַזם געפייערט דאָ די קאָנסט־טוציאָנעלע דעקלאַראַציע פונם צאַר נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905. פון דאָרט איז מען מיטן געזאַנג פון „התקוה" און דער „שבועה" אַרויס אין אַ גאַסן־דעמאָנסטראַציע. בנימין יאספע, צדוק דעם שוחט׳ס זון, האָט עס אָנגעפירט מיט געזאַנג פון „התקוה".

נישטאָ מער די שול פונקט ווי די יידן. זייערע נשמות האָבן שוין מער נישט צו וועמען צו קומען, פאַר וועמען מתפלל זיין. צעשטויבט זענען געוואָרן די נשמות ווי די פאַרטיליקטע גופים.

ת. נ. צ. ב. ה.

בעלא בערנשטיין (בוענאס איירעס)

דער בית־יתומים

די געשיכטע פון דער יתומים־פאַרזאָרגונג אין קרעמעניץ איז ענג פאַרבונדן מיטן נאָמען פון דער פרוי סאָפיע איסאַקאָוונא קרעמעניעצקאַיא — די לאַנגיאָריקע לייטערין פון יתומים־הויז ביזן לעצטן מאָמענט פון טראַגישן אומקום. האָט מען מיט רעכט זי גערופן „די מאַמע פון די יתומים".

סאָפיא, אַ געבוירענע אין ניעזשין, האָט שטודירט אין פעטראָגראַד ווו זי האָט זיך באַקאַנט מיטן קרעמעניצער סטודענט עזריאל קרעמעניעצקי. זיי האָבן חתונה געהאַט און זיך באַזעצט ביי אונז אין שטאָט.

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די שלאַכטן האָבן זיך אָפּגעשפּילט אויף דער טייך איקווא, זענען פון די אַרומיקע שטעטלאַך און דערפער לענגאויס דער פראָנט־ליניע אָנגעלאָפן אין קרעמעניץ אַ סך יידישע פאַמיליעס, פאַראָרימטע, צערויבטע פּלי־טים. סאָפיא—דאַן נאָך אַ יונגע פרוי, האָט זיך אָנגעהויבן פאַרנעמען מיט די פליטים פאַמיליעס. זי האָט זיי באַזוכט פון שטוב צו שטוב און אָנגעהויבן שאַפן פאַר זיי הילף. באַזונדערס אָבער ווירקט אויף איר די שווערע לאַגע פון די עלנדע פליטים־קינדער, צווישן זיי אַ סך

בלימל־טאָג לטובת דעם יתומים־הויז (1928)
יום־סרט לטובת בית־היתומים (1928)

קינדער פון בית יתומים (1925), אינמיטן א. לעווינסאָן און סאָניא קרעמעניעצקי
ילדי בית־היתומים (1925), באמצע א. לוינסון וסוניה קרמנצקי

גאַנצע און האַלבע יתומים, וועמענס עלטערן זענען געפאַלן אויף די פראָנטן, אָדער אומגעקומענע אין די וואַנדערונגען. איר גאַנצע אויפמערקזאַמקייט און מי ווידמעט זי די קינדער, און איידער עס ווערט נאָך געשאַפן אַ קערפּערשאַפט פאַר יתומים־פאַרזאָרגונג — רעגיסטרירט זי פון אייגענער איניציאַטיוו אַלע קינדער, נעמט אויף זיך אַליין דעם יאָך און הויבט אָן אַ הילפס־אַקציע אויף איר שטייגער. זי זאַמלט מיטלען ביי באַקאַנטע און סתם פאַרמעגלעכע מענטשן, וועקט פאַרשטענדעניש פאַר דער זאַך און טוט פיל אויף. ענדלעך קומט סאָפיא צום באַשלוס, אַז אַזאַ שטיצע איז ניט גענוג; כדי צו העלפן די קינדער און באַזאָרגן זיי מיט געהעריקער דערציונג, מוז מען זיי אַרויסנעמען פון דער שווערער סביבה, פון דער אַטמאָספער פון אָרעמקייט און נויט און קאָנצענטרירן אונטער אַ פּאַסיקער השגחה.

צו יענער צייט האָט שוין דער דזשאָינט געפירט זיין רעטונגס־אַקציע פאַר דער יידישער באַפעלקערונג. נאָר צוליב דער ספּעציפישער לאַגע פון קרעמעניץ וואָס איז געווען אַ גרענעץ־שטאָט, האָט צו איר דער דזשאָינט נאָך נישט דערגרייכט. נאָכמער: אין קרעמעניץ האָט מען אַפילו פון אַזאַ אינסטיטוציע נישט געהערט. די ענערגישע אָפּפערוויליקע סאָפיא אָרגאַניזירט אַ קאָמיטעט, ציט־צו צו דער אַרבעט יונגע מיידלעך, צווישן זיי אויך מיר און מיין שוועסטער ריבה, וועלכע אַרבעטן אַלע פרייוויליק לטובת די מלחמה־יתומים. ענדלעך, אין יאָר 1922, דינגט זי אַ הויז אויף דער דובנער ראָגאַטקע און פאַרלייגט אַ זומער־קאָלאָניע פאַר 60 יתומים אונטער דער לייטונג פון ריבה בערנשטיין. די לאַגע איז זייער אַ שווערע, ס'איז אַ מאַנגל אין שפּייז, אָבער די קאָלאָניע ווערט דערצויגן ביז סוף זומער, און דאָ אַנטשטייט ערשט דער עיקר־פּראָבלעם: ס'איז נישטאָ וווהין די קינדער צוריקשיקן. מען מאַכט כלערליי אנשטרענגונגען און מען דינגט 2 צימערן אויף באָפּרע גאַס: דער אָנהויב פונם בית־יתומים אין קרעמעניץ.

פון דער שטיצע וואָס מען באַקומט פון דזשאָינט קען מען נאָך קיין פולע אויס־האַלטונג די קינדער נישט געבן, און אודאי נישט דינגען אַן מענטש אויף באַדינונג. סאָפיא שטעלט זיך אַליין אין קיך, זי קאָכט, ראָמט און טוט אַלע שוואַרצע אַרבעטן, מיט גרויס ליבע און איבערגעבנקייט ווידמעט זי איר צייט און געזונט פאַר די קינדער. אונטער־געוואַקסענע קינדער שיקט זי אויף פאַך־בילדונג אין „אָרט" און אין פּריוואַטע וואַרשטאַטן, זי זאָרגט ווי אַ מאַמע פאַר יעדן באַזונדער.

אַ געטרייען מיטהעלפער האָט סאָפיא אין דעם לאַנגיאָריקן סעקרעטאַר און בוכהאַלטער פון יתומים־קאָמיטעט לייבקע ראָזנטאַל, אַ איבערגעגעבענער געזעלשאַפטלעכער פריי־וויליקער טוער. ער טוט אַלץ אויף צו געפינען נייע געלט־קוועלן פאַרן יתומים־אַנשטאַלט. ער זוכט אויס אַדרעסן פון בני עיר אין אַמעריקע צו וועלכע ער מיט סאָפיען ווענדן זיך און בעטן שטיצע פאַרן יתומים־הויז. מיט דער צייט שאַפט זיך אַ ענגע פאַרבינדונג מיט דעם קרעמעניצער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע, און זיין פאָרזיצער בומא טרעגער ז"ל (ראָזא וויינבערגס מאַן פון קרעמעניץ), שאַפט באַדייטענדע געלט־מיטלען ביי די קרעמעניצער לאַנדסלייט און שיקט רעגולערע הילף פאַר די יתומים.

אַ דאַנק דער שטיצע גייען די קינדער אַריבער אין אַ גרעסערער און באַקוועמערער דירה אויף סלאָוואַצקי גאַס ביי דער פרוי בוים, עס ווערט געקויפט אַ פּיאַנא און געדונגען אַן אויפזעהערין — פרוי מאַניע קאָטלאַר. די אויסגאַבן וואַקסן כסדר, און סאָפיא פירט דורך אַ חודש־באַשטייערונגס־אַקציע פון כמעט אַלע פאַמיליעס אין שטאָט, אָרגאַניזירט גאַסן־זאַמלונגען, בלימל־טעג און פאַרשידענע אַנדערע אַקציעס.

גרונטשטײן־לײגונג פון בית־יתומים בנין (1928)
הנחת אבן־הפינה לבנין בית היתומים (1928)

װאָס װײַטער פילט זיך די נויטװענדיקײט צו האָבן פאַרן בית־יתומים אַן אײגן הויז, און אויפהערן די װאַנדערונגען. לאַנגע יאָרן איז עס אַ טרוים ביז, ענדלעך, װערט דער טרוים פאַרװירקלעכט. עזריאל קרעמעניצקי װעלכער איז מיטגליד פון שטאָט־ראַט, מיט זיך אויס אַז דער מאַגיסטראַט זאָל געבן אומזיסט אַ פּלאַץ אויף דער סלאָװאַצקע גאַס, װוּ ס׳װערט אויסגעבויט אַ צװײ־שטאָקיקע געבײדע פאַר די יתומים. אין אַפּריל 1930 קומט פאָר דער פײערלעכער חנוכת־הבית. דער בירגערמײסטער באפרע װערט באַהערט מיט איבערשנײדן די לענטע, נאָכהער קושט ער אין קאָפּ די פרוי סאָפיא אַלס אויסדרוק פון אָנערקענונג פאַר איר גרויס װערק. ס׳איז אַ גרויסער געזעלשאַפטלעכער יום־טוב אין קרעמעניץ.

70 קינדער צײלט דאַן דער בית־יתומים. קינדער װאַקסן אויס, װערן מענטשן, פאַרלאָזן דעם אַנשטאַלט, און נײַע קומען אָן. אָבער סאָפיא פאַרלירט נישט דעם קאָנטאַקט אויך מיט די דערװאַקסענע. זי זאָרגט פאַר זײ אַרבעט, העלפט מיט טאַט און ראַט און איז װײַטער זײער געטרײַער װעגװײַזער.׳

האָבנדיק אַלײן אַ פאַמיליע, אַ מאַן און אַ קינד, איז זיך סאָפיא מוסר נפש אויך פאַר יעדן עלנטן און לײדנדן. זי איז טעטיק אין פיל אינסטיטוציעס, װי „אָרט״, „אָזע״, שפּיטאָל א. א. װ. זי באַזוכט אָפט אָרעמע פאַמיליעס אין שטאָט, העלפט, מוטיקט, לערנט די אָרעמע מוטערס היגיענע, זי האָט פאַר יעדן אַ װאַרעם װאָרט. זי װעקט בײַ מענטשן פאַרשטענדעניש פאַר איר אַרבעט און באַקומט פון זײ די נויטיקע הילף.

זי האָט דערצויגן אַ דור געזעלשאַפטלעכע טוערינס אין קרעמעניץ, פאַר װעלכע זי אַלײן איז געװען דער מוסטער־בײַשפּיל. נאָר צומײנסט איז זי געװען איבערגעגעבן

צו אירע יתומ־ים און פאַר זיי האָט געקלאַפּט איר גרויס האַרץ, ביז די מערדערלעכע האַנט האָט זי און איר לעבנס־ווערק פאַרשניטן.

זאָלן מיינע ווערטער זיין אַ אייביקע מצבה פאַר סאָפּיען, פאַר איר נאָבעלן מאַן, זייער איינציקע טאָכטער און פאַרן אַנשטאַלט וואָס האָט געהייסן „קרעמעניצער בית־יתומים״.

פארוואלטונג פון בית־יתומים מיטן פאָרשטייער פון צענטראלע

הנהלת בית היתומים עם ב״כ המרכז

באמערקונג פון דער רעדאקציע

לויט „קרעמעניצער שטימע״ זענען די לעצטע יאָרן געווען צווישן די טוער פון דעם בית יתומים: ח. גרינבערג, ב. פעלדמאַן, פרוי לאַנדעסבערג, נאומיק פינגערהויט, פרוי קרעמעניעצקאַיא, פינחסאָוויטש, ד. וויינבערג, ב. יאָספע, פרוי פ. בייטלער. מ. קאפוזער, ד״ר לאַנדעסבערג.

קינדער ביבליאָטעק פון בית יתומים אין קרעמעניץ **1939**
ספרית בית היתומים בקרמניץ 1939

קינדער־פאָרשטעלונג פון בית יתומים
הצגה של ילדי בית היתומים

עלער ל.

קרייז פון זעלבסטשטענדיקע יתומים

אַ גרויסער יום־טוב איז געווען אין בית יתומים דעם טאָג, ווען די ערשטע גרופּע קינדער זענען אַרויסגעטראָטן צוליב דעם, וואָס זיי זענען געוואָרן זעלבסטשטענדיק ד. ה. ביי דעם פּאַך, וועלכן זיי האָבן געלערנט, פערדינען זיי שוין אַזוי פיל, אַז זיי וועלן זיך שוין קענען אַליין אויסהאַלטן אָן שום זייטיגער הילף.

די פּנימער פון די זעלבסטשטענדיקע זענען געווען מער ערנסט און פאַרטראַכט, ווייל זיי האָבן פאַרשטאַנען אַז דער טאָג איז ביי זיי אַ געוויסער שפּאַן אין לעבן. פון דעם טאָג דאַרפן זיי געגצליך זאָרגן פאַר זיך, פאַרדינען א ו־יאַלעס און זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר יעדן טאַט אין לעבן. ביי די הערציערס און פאַרוואַלטונגס מיטגלידער איז דער טאָג געווען — אַ טאָג פון נחת און געוויסער מאָראַלישער באַפרידיקונג. מען האָט זיך דערמאָנט, אין וואָס פאַר אַ צושטאַנד די קינדער זענע אָנגענומען געוואָרן אין בית יתומים, וויפל מי און אַרבעט מען האָט געפּאַטערט ביי יעדן קינד באַזונדער, וויפל עגמת־נפש מען האָט געהאַט, אַז איינער פון זיי איז אַמאָל קראַנק געוואָרן, אָדער די מינוטן פון נחת, ווען מען האָט געבראַכט אַ גוטע צייגעניש פון דער שולע, אָדער אָונט־קורסן. אָט אַזעלכע גדאַנקען האָבן דעם אָונט געשוועבט ביי די עלטערע, ווען זיי האָבן זיך צוגעקוקט, ווי אַלע קינדער צוזאַמען פרייען זיך, טאַנצן און זינגען.

אויף דעם צווייטן טאָג האָט זיך יעדער פון זיי פאַרנומען זיינע זאַכן און זיך איינגעאָרדנט לויט די מעגלעכקייטן.

די ערשטע טעג האָט מען זיך נאָך „אַריינגעכאַפּט״ אין אָוונט נאָך דער אַרבעט אין בית־יתומים אַ קוק טאָן וואָס הערט זיך דאָרט, דערנאָך איז מען געקומען „צו גאַסט״ יעדן שבת. די וויזיטן זענען אָבער געוואָרן מיט דער צייט אַלס זעלטענער, ווייל יעדער פון זיי איז געווען באַשעפטיקט מיט זיין אַרבעט; ער האָט גדאַרפט זאָרגן פאַר יעדער קלייניקייט אַליין, דאָס פאַרברענגען די פרייע שעהן אויף דער גאַס האָט אָנגעהויבן צי האָבן אַ באַזונדער ווירקונג אויף די עלטערע קינדער. דאַן האָבן די ערציער באַשלאָסן קאָנצענטרירן די קינדער או שאַפן אַ אָרט ווי זיי זאָלן זיך צונויפקומען אין די פרייע שעהן.

עס איז געשאַפן געוואָרן אַ „קרייז פון זעלבסטשטענדיקע יתומים״, וועלכער האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל איינצואָרדנען פאָרלעזונגען, גרינדן אַ ביבליאָטעק און א. וו.

די לעצטע צייט האָט זיך ביים קרייז געגרינדעט אַ דראַמאַטישע סעקציע, וועלכע האָט גלענצנד דורכגעפירט דאָס פאָלקס שטיק פון שלום עליכם „אוצר״ און די גאַנצע הכנסה איז געגיין פאַרן בית יתומים. איצט גרייט זיך די זעלבע סעקציע צו שטעלן 200.000.

די מיטגלידער פון קרייז העלפן ביי יעדער אַקציע דער געזעלשאַפט. יעדן אָוונט טרעפן זיך די קינדער ביי זיך אין לאָקאַל, וועלכן זיי האָבן ספּעציעל געדונגען פאַרן „קלוב״ און די פריערדיקע באַציאונגען פון איינעם צום צווייטן זענען נישט איבערגעריסן.

עס אי זצו האָפן, אַז די דאָזיקע קינדער־משפחה וועט דורך דעם קרייז זיך האַלטן פעסט און פון זיי וועלן זיך אויסבילדן די ט ו ע ר ס, וועמענס זאָרג עס וועט תמיד זיין — דער וווילזיין און אַנטוויקלונג פון בית־יתומים, ווו עס ערציען זיך זייערע שוועסטערלעך און ברידערלעך.

זאָלן געבענשט זיין די ערשטע פרוכטן פון אונזער אַרבעט!

זאָל לעבן דער קרייז פון די זעלבסטשטענדיקע קינדער!

„קרעמעניצער שטימע״

ב. באַרשאַפ (ניו־יאָרק)

אַ שטאָט פון מלאכה

קרעמעניץ איז געווען, אין אַ געוויסער מאָס, אַ שטאָט פון מלאכות, פון יידישע האָרעפאַשניקעס. אַ חוץ די למדנים איז די שטאָט געווען צעגלידערט אין אַ סך דיפערענצירטע פאַכן, ווייל זי האָט אַרום זיך געהאַט אַ גרויסע צאָל שטעטלעך און דערפער, וואָס האָבן זיך פון איר דערנערט אינדוסטריעל.

לאָמיר טאַקע אויפשטעלן אַ צעטל פון די פאַרשיידענע מלאכות וואָס זענען אויסגעבויט געוואָרן נאָר דורך יידן.

יידישע פאַכן זענען געווען: שניידער, — צוויי סאָרטן: גוטע, פיינע און טאַנדעטניקעס. מענערשע, ווייבערשע און מיליטערישע. כדאי צו דערמאָנען דאָ אונדזער יאַנקל שמוקלער. ער האָט שטאַרק אויסגענומען ביי די מיליטער־לייט פון הויכע ראַנגען. ביי אים האָט מען באַשטעלט די מיט גאָלד באַצירטע עפּאָלעטן. ער פלעגט זיי אויסאַרבעטן מיט די הענט.

סטאָלאַרעס פון פיינע מעבל, טעסלערס (פאַר הייזער בוי), גאָנטאַרעס (דאַך־לייגער), מולאַרעס, טאָקערס, — צווייערליי: פאַר שיינע מעבל־באַפּוצונג און פאַר ציגאַרעטלעך־האַלטערס. די לעצטע פלעגן באַדינען אַ שטיק רוסלאַנד; קאָוואַלעס (שמידן), בלעכער, סטעלמאַכעס (אויסגעאַרבעט רעדער פאַר וואָגענס), שינדלמאַכערס, (פאַר דעכער), באָנדאַרעס (פעסער־מאַכער), שוסטערס, לעדער־שטעפער, קירזשנערס, טעפערס, בוכבינדערס, גלעזערס, וואַטענמאַכערס (קאָטאָנמאַכערס), בייטלמאַכערס, קעמעלמאַכערס, יובילירן (גאָלדשמידן), זייגערמאַכערס, בריק־מאַכער (שאָסייען), שלייפערס, ציגלמאַכער, טרעגערס, וואַסער־טרעגערס, קצבים, צירולניקעס, פּאַפּיראָסניקעס, ועש־נייטאָרינס א. אַנד.

אויך דער טראַנספּאָרט איז געלעגן אין יידישע הענט, סיי פון סחורה־ליפערן, סיי פון צווישנפאַרקער מיט די אַרומיגע שטעטלעך. פון די פאַעטאָן־פירער איז כדאי צו דערמאָנען דעם לעבעדיג־באַרעדעוודיקן בעל־עגלה שימעלע פויקער. אין די שבת־נאָכמיטאָגס פלעגט די יוגנט זיך צונויפקומען אין זיין הויז, און ער פלעגט פאָרלייענען שמר׳ס ביכלעך. ער פלעגט זיי שוין באַצייטנס באַזאָרגן ביי משה פאַקנטרעגער...

די יידישע פאָלקסמאַסע אין קרעמעניץ האָט געלעבט באַשיידן פון אייגענער פּראַצע. אַזוי איז זי געווען אויך אין איר קהלשער טעטיקייט. זי האָט נישט געלאַרעמט אַזוי ווי אַנדערע.

אויך דעם ערשטן אַרבעטער־סטרייק פאַר נישט אַרבעטן אין די נעכט ערב די יידישע יום־טובים, האָט מען באַשלאָסן שבת נאָכן דאַוונען, בעת מען האָט געפּראַוועט קידוש צוזאַמען ביי עטל מאַנוסעס...

גאַנצע פלאַכטעס פאָלקס־חכמה פלעגן מיינע אויערן פאַרנעמען אין די ווינטער־טעג, בעת מען פלעגט זיך אָנוואַרעמען ביים אויוון אין קצבים־שול.

אַזעלכע זענען מיר אַריבערגעקומען אַהער, אינם פרייען לאַנד אַמעריקע, באַוואָפנט נישט נאָר מיט אַרבעטס־הענט, נאָר אויך מיט דעם ירושה־שטייגער פון אונדזער געבורט־היים. מיר האָבן דאָ אָפּגעהיט די פאָלקסטימלעכקייט און באַשיידנקייט פון אונדזערע אבות.

ש. פינגערוט

דער שניידער

אין שטעטעלע ק. אין מיטן גרינער גאַס
יווינט זיך אַ שניידער, דאָס פּנים זיינס בלאַס.
דאָס שטיבל אַ קליינעס, אימער דאָרט נאַכט,
עס אַרבעט דער שניידער באַשטענדיק פאַרטראַכט.
זיין שטיבל איז שמוציק, זעלטן ווען ריין,
ווי עס פּאַסט פאַר אַ קבצן, עס איז לייכט צו פערשטיין...
קינדערלעך קליינע, האַלב נאַקעט און הייל
און יעדעס וויל עסן, עס האָט דאָך אַ מויל.
עס מוז נעבעך האָרעווען דער קראַנקיטשקער טאַטע
און נייען און שאַפן פאַר דער מינדסטער „פּלאַטע"
דאָס ווייבל זי ווייסט נישט אַליין וואָס צו טון,
צי קאָכן דעם „וואַרימס", צי זיין ביי דער מאַשין.
זי וואָלט נעבעך אויך וועלן עטוואָס פאַרדינען,
קאָן זי דעם „וואַרימס" ניט האָבן אין זינען.
עס שרייען די קינדער „מאַמע, גיב עסן!"
עס וויל אין דעם אויך נישט דער שניידער פאַרגעסן.
עס חלשט דאָס האַרץ, עס ציט צו דער ערד:
— „אַך ווי איז דעם מזל וואָס מיר איז באַשערט
אייביק צו האָרעווען און גאָר ניט פאַרמאָג,
עס איז דאָך גאָטס וועלטל און מען טאָר גאָרנישט זאָגן.
און וואָס עס קומט פאַר מוז אַלעס זיין גוט
מען מוז זיך פאַרלאָזן אויף זיין בעראָט
ווייל ער פירט דאָך זיין וועלטל פּראַכטפול און שיין,
אָז מיר, קליינע מענטשן, קאָנען גאָרנישט פאַרשטיין...
ווייל ער איז דאָך דער גאָט, דער איינציקער בורא
מיר גלויבן אין אים און לערנען זיין תורה.
און זאָל דער אָרעמער שניידער זיין לעבן
אין זיין פינצטערער נעסט זאָל ער זיך שטרעבן.
אין דער צייט ווען טויזנטער זענען גליקלעך און זאַט
האָבן קיין שלעכטן טאָג ניש געהאַט.
ביי דעם עק גרינער גאַס אין דער רעכטער האַנט,
דאָרט וווינט זיך דער שניידער.
ער איז אייך באַקאַנט.

הדסה רובין (ווארשע)

דער טרעגער

העי ווער דאַרף כּח? — איך פאַרקויף כּח —
אײַזערנע פּלייצעס פאַרקויף איך, און הענט.

איין זעקל קוילן, און צען זעקלעך פייער.
אויף די זון איז אַקעגן, זי ברענט, נאָר זי ברענט.

די אויגן פאַרקוקט אינם שטויביקן הימל.
דער טרעגערישער הימל — די שטויביקע בריק.

טראָגט מען צו פּריצים באַשפּיגעלטע שאַפעס,
שפּיגלט זיך אָפּ אין די שפּיגל — דאָס גליק.

העי דאָרט, נישט אײַלט אײַך, דער שפּיגל, פאַמעלעך,
ס'שווײַצן די אויגן, דער שטערן, דאָס לײַב.

גיכער, איי גיכער, ס'וואַרטן דאָרט קינדער.
ס'וואַרט דאָרט אַ מאַמע, אַ שוועסטער, אַ ווײַב.

כ'פאַרקויף מײַנע טעג, מײַנע יאָרן, מײַן כּח
פאַר אַ נישטיגן לוין: נאָר פאַר ברויט, פאַר אַ שטיק.

איר זייט מיד פון זעטקייט, העי גיט מיר דאָס פּעקל,
כ'האָב פּלייצעס, כ'האָב קינדער, און הענט און אַ שטריק.

מיר האָבן נישט טאַטע קיין מַעל שוין פון וואָכן —
פאַרוואָס איז דײַן רעקל אין מעל?

קינדערלעך האָבן פאַררויטעלטע בעקלעך —
פאַרוואָס ביזטו זונדעלע מײַנס, אַזוי געל?

פריץ, נעמט מיך, איך בין דער געזונטסטער.
נאָך הײַנט קיין פאַרדינסט נישט געהאַט.

יאָרן געשלעפּט פודן ווייץ אויף די פּלייצעס,
און — כאַ, כאַ, געבליבן נישט זאַט.

כּח פאַרקויף איך! ווער דאַרף כּח?
קויפט אים בײַ מיר, זאָל מיר ווינציקער בלײַבן.

יאָ, וואָס מער שאַפעס און פּליושענע סאָפעס
פאַר פעטענקע הערן, און פליישיקע ווײַבער.

די „אָרט" שול

איינע פון די שיינע און וויכטיקע אינסטיטוציעס, וואָס קרעמעניץ האָט פאַרמאָגט, איז געווען די „אָרט" שול, וועלכע האָט אין משך פון איר עקזיסטענץ דערצויגן יידישע יוגנטלעכע אַלס פּראָדוקטיווע עלעמענטן.

די „אָרט" שול איז אַנשטאַנען אין יאָר 1922, אַ דאַנק די הויפּט־איניציאַטאָרן פּ. פּערלמוטער און עובדיה'ס. די שול האָט זיך געפונען אין אַ געדונגענע דירה און האָט געהאַט צוויי אָפּטיילונגען: שלאָסעריי און טאָקעריי. דער ערשטער דירעקטאָר פון דער שול איז געווען אינזש. דעקאַלבאום.

די נויטיקע מכשירים זענען צוגעשטעלט געוואָרן דער שול דורך די צענטראַלע פון „אָרט" אין וואַרשע.

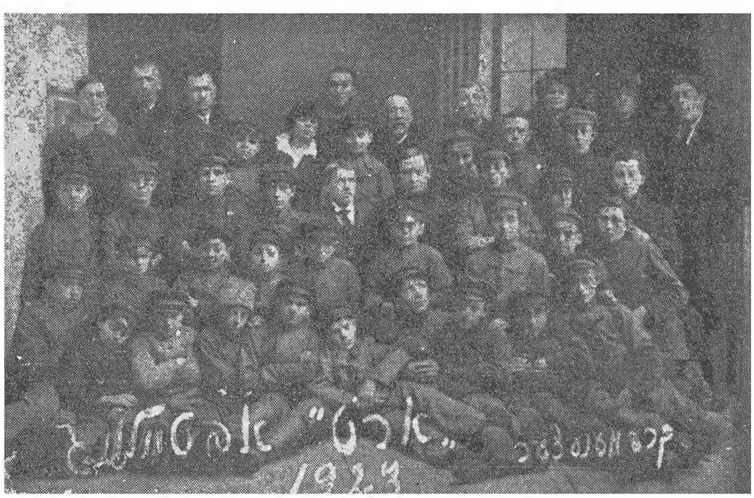
דער הויכער ניוואָ פון דער שול האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקע פאַראינטערעסירונג צווישן דער יידישער יוגנט אין קרעמעניץ און אין דער סביבה. מיט דער צייט איז די שול געוואָקסן און אַריבער אין אַ אייגן הויז, ס'זענען געעפנט געוואָרן נאָך צוויי אָפּטיילונגען.

די לייטונג פון דער „אָרט" שול איז אַריבער אין די הענט פון אינזש. רייך.

די אַבסאָלווענטן פון דער שול האָבן באַקומען אַרבעט אין די אָרטיקע וואַרשטאַטן, און אַ טייל פון זיי זענען געבליבן ווייטער אַרבעטן אין די שול־וואַרשטאַטן.

די אויסשטעלונגען פון די פאַרשידענע אַרבעטן פון „אָרט" שול האָבן געוווּנען אָנערקענונג צווישן דער יידישער און נישט־יידישער באַפעלקערונג, באַזונדערס איז באַרימט געווען מיט איר סאָלידער און שיינער אַרבעט די שניידער־אָפּטיילונג, וואָס האָט תמיד געהאַט באַשטעלונגען אויף אייניקע חדשים.

דער לויפנדיקער בודזשעט פון דער שול איז הויפּטזאַכלעך געדעקט געוואָרן דורך דער צענטראַלע, אָפּצאָל פון תלמידים, הכנסות פון פאַרקויף פון אייגענע אויסאַרבעטונגען, שפּענדונגען א. א. וו. די פינאַנסיעלע לאַגע איז קיינמאָל נישט געווען קיין גוטע, נישט איין קריזיס האָט די שול דורכגעמאַכט.

שניידעריי־אָפּטיילונג אין „אָרט"
מחלקת התפירה ב„אורט"

אַ דאַנק די לערער — דערונטער אויך נישט יידישע — וועלכע האָבן כמעט קיינמאָל נישט באַקומען דעם פולן געהאַלט, און דער איבערגעגעבנקייט פון אַ גרופּע עסקנים מיט אוואדיס אין דער שפּיץ, האָט די „אָרט" שול עקזיסטירט, פון צייט צו צייט פלעגן פאָרקומען פאַרשידענע זאַמלונגען פאַר דער שול, און די באַפעלקערונג פלעגט זיך וואַרעם אָפּרופן. אויך זענען איינגעאָרדנט געוואָרן דורך די שילער טעאַטער־פאַרשטעלונגען, אַ בלימעל־טאָג, און די הכנסות זענען געגעאַנגען פאַר דער שול. מען האָט זיך אָבער באַמיט צו האָבן שטענדיקע מיטגלידער פון דער „אָרט" געזעלשאַפט.

פון צייט צו צייט פלעגן אַראָפּקומען קיין קרעמעניץ פאָרשטייער פון דער צענטראַלע, וועלכע פלעגן מיטהעלפן אין דער דורכפירונג פון פאַרשידענע אַקציעס לטובת דער שול.

דער מאַגיסטראַט האָט אויך אַסיגנירט פון זיין בודזשעט באַשטימטע סומעס פאַר דער שול. דער ליצעאום האָט צוגעשטעלט אַ באַשטימטע צייט בוי־מאַטעריאַלן פאַר דער געביידע און האָלץ אויף באַהייצונג, פון זיינע וועלדער.

דאָס אַלץ האָט דערמעגלעכט צו פאַרשפּרייטן מלאכה און בילדונג צווישן די אָרעמסטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

אין יאָר 1932 איז געווען דער לייטער פון דער שול אינזש. אברהם רוזין, און אין דער צייט האָט די שול באַקומען מלוכה־רעכט אַלס האַנטווערקער־שול.

אין יאָר 1936 האָט די „אָרט" שול געציילט 160 שילער. זי האָט שוין געהאַט 7 אַרויסלאָזן מיט 39 קאַנדידאַטן צום עקזאַמען פון שניידער־געזעל און 14 קאַנדידאַטן צום לאָסער־געזעל. ס'האָבן אויך עקזיסטירט ספּעציעלע שניידער־קורסן פאַר דערוואַקסענע פרויען, וועלכע האָבן זיך דערוואָרבן אַ גוטן נאָמען.

אונטער דער סאָוויעטישער מאַכט אין די „אָרט״־שול פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שול פאַר טראַקטאָריסטן.

פיל אַבסאָלווענטן פון דער שול געפינען זיך אין ארץ־ישראל און זענען באַשעפטיקט ביי זייער פאַך.

די „אָרט״־שול האָט לאַנגע יאָרן גענאָסן אויך פון דער שטיצע פון קרעמעניצער „רעליעף״ אין אַמעריקע. ווי ווייט „אָרט״ שול איז געווען פּאָפּולער און געאַכטעט ביי דער יידישער באַפעלקערונג, באַצייכנט דער פאַקט, אַז מען האָט פאַרשריבן דאָס שטיבל פון יצחק בער לעווינזאָן אויפן נאָמען פון „אָרט״ — די איינציקע דורך דער מאַכט באַשטע־טיקטע אינסטיטוציע, וואָס האָט געהאַט דאָס רעכט צו קויפן אומבאַוועגלעכע גיטער.

צווישן די עסקנים פון „אָרט״ אין די לעצטע יאָרן זענען געווען: גאָלדרינג מאיר, וויינשטאָק, טראַכטענבערג מ., מרגלית ישראל, עובדיהס חיים, קרויט און אינזש. ראזין.

דאָס יידישע טעאַטער־לעבן

פון צייט צו צייט פלעגן זיך אַראָפּכאַפּן קיין קרעמעניץ פאַרשידענע אַרטיסטן־גרופּן, יידישע, אוקראַינישע און פּוילישע טרופּן און געגעבן פאָרשטעלונגען, וועלכע זענען געווען גאַנץ גוט באַזוכט דורך דער יידישער באַפעלקערונג.

די יוגנט האָט זיך אָבער נישט באַגנוגנט דערמיט, נאָר האָט געשאַפן דראַמאַטישע קרייזן ביי פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס. דורך זיי זענען געגעבן געוואָרן אַלערליי פאָר־שטעלונגען, טיילמאָל זייער געלונגענע. צום שבת זייערן מוז ווערן צוגעגעבן, אַז מען איז נישט געוואָרן אַנטמוטיקט אויך פון אַ דורכפאַל. דער עולם האָט זיי באַזוכט און מוחל געווען אַ דורכפאַל, ווייל עס זענען דאָך אייגענע מענטשן... וואָס „שפּילן טעאַטער״ און די אַרטיסטן זענען דאָך נישט מער ווי אַמאַטאָרן.

עס איז געגעבן געוואָרן די „נבלה״ פון פרץ הירשביין, געשפּילט דורך דעם דראַמאַטישן קרייז ביים פּראָפעסיאָנעלן פאַריין אונטער דער אויספירונג פון רעזשיסער בלאָשטיין; „די פּוסטע קרעטשמע״ פון פרץ הירשביין, אויפגעפירט דורכן קרייז פון זעלבסשטענדיקע יתומים, אויך אונטער דער רעזשי פון דעמזעלבן; „בראָדיאַגע״ געשטעלט דורכן אַמאַטאָרן־קרייז פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אונטער דער רעזשי פון פינחאַסעוויטש; „כל נדרי״, בר־כוכבא״ דורך דעם זעלבן קרייז א. א.

אויך די „תרבות״ און „אָרט״ שולן פלעגן איינאָרדענען פון צייט צו צייט מוזיקאַליש־אַרטיסטישע אָוונטן, וועלכע פלעגן אַדורך מיט דערפאָלג, דער אינהאַלט פון די „אָוונטן״ איז באַשטאַנען פון דעקלאַמאַציעס, געזאַנג, בילדלעך סיי אין העברעאיש און סיי אין יידיש, און פלעגן באַזוכט ווערן הויפּטזאַכלעך דורך די עלטערן פון די קינדער, וועלכע האָבן מיט התלהבות אויפגענומען די דאָזיקע אַרויסטרעטונגען.

אויך אָרגאַניזאַציעס פלעגן אָרגאַניזירן ספּעציעלע אָוונטן, ווו מען האָט גאָר־נישקשהדיק פאַרבראַכט. שוין אָפּגערעדט, ווען מען האָט איינגעאָרדנט אַ סאַטיריש־הומאָריסטישן אָוונט אויפן חשבון פון די אָרטיקע כלל־טוער און אָרגאַניזאַציעס, איז די גאַנצע שטאָט געאַנגען כאַדאָראָם.

די גמילות־חסדים קאַסע

איינע פון די פּאָפּולערסטע אינסטיטוציעס אין שטאָט איז געווען די גמילת־חסדים־קאַסע, וואָס איז געווען אין אַ געוויסן זין אַ המשך פון דער אַמאָליקער „הלוואת חן״. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1927, און מיטן חורבן פון דער קהלה איז אויך דידאָזיקע שיינע און וויכטיקע אינסטיטוציע חרוב געוואָרן.

די גרינדער און פאַרוואַלטער האָבן אַרויסגעוויזן פיל איניציאַטיוו צו פאַרגרעסערן די הכנסות. מען האָט איינגעפירט מאָנאַטלעכע באַשטייערונגען, יעדעס יאָר האָט מען פּראָקלאַמירט אַ חודש פאַר דער גמילות־חסדים־קאַסע, אָרגאַניזירט „הילפס־רינגען״ אין דער אָרטיקער פּרעסע, איינגעאָרדענט מנינים אין שמחת־תורה א. אַז. וו.

צו דער פינף־יעריקער עקזיסטענץ פון דער קאַסע, האָט מען אַרויסגעגעבן אַ ספּעציעלן פּנקס און איינגעאָרדנט אַ פייערונג. דער שטאָטראָט און די קהלה פלעגן אויך אַסיגנירן באַשטימטע סומעס פאַר דער גמילות־חסדים־קאַסע.

צו דער אַנטוויקלונג פון דער גמילות־חסדים־קאַסע האָט פיל מיטגעהאָלפן דער „דזשאָינט״, וועלכער האָט געהאַט די אויפזיכט איבער די קאַסעס. אויב די הכנסות זענען געקומען דורך פילאַנטראָפּישע וועגן און מען האָט אַפּעלירט צום רחמנות־געפיל, זענען אָבער די געשעפטן געפירט געוואָרן אויף ריינעווירטשאַפטלעכע יסודות. מען האָט פיל געזאָרגט, אַז די הלוואות זאָלן פּינקטלעך צוריקגעצאָלט ווערן, ס'זאָלן זיך נישט אָנזאַמלען חובות און די פאַרלעגענע חובות זאָלן איינקאַסירט ווערן.

פאַר אַ יום־טוב, ווען די צאָל באַדערפטיקע אין הלוואות האָט זיך פאַרגרעסערט, האָבן זיך תמיד געפונען מענטשן, וועלכע האָבן געגעבן דער קאַסע אַ גמילות־חסד פון אייניקע הונדערט זלאָטעס.

די קאַסע פלעגט געבן הלוואות בעלי עגלות צו קויפן פערד, אָרעמע קראַנקע צו היילן זיך , אויף דירה געלט, קליינהענדלער און האַנטווערקער אויף אויסצוקויפן די יערלעכע פּאַטענטן א. א. וו. די הלוואות זענען געווען אָנפּראָצענטיקע, און זענען צוריקגעצאָלט געוואָרן דורך וואָכנטלעכע ראַטעס.

די גמ״ח קאַסע האָט געבראַכט זייער פיל נוצן די ברייטע יידישע פאָלקס־מאַסן. נישט איין משפחה איז אין אַ עת צרה דורך איר און אַ דאַנק איר אַרויסגעהאָלפן געוואָרן. מען האָט די גמ״ח־קאַסע געהיטן, געפלעגט און געזאָרגט אויך, אַז אַ גראָשן זאָל נישט פאַרלוירן גיין. מענטשן וואָס האָבן זיך געשעמט צו נעמען אַ הלוואה, פלעגן עס באַקומען דורך „הלוואה בסתר״.

דער אָרטיקער רב, הרב מינדזיק האָט נישט איינמאָל געהאַלטן אַ דרשה פאַר דער גמילת־חסדים־קאַסע, און פיל מאָל אויך אין אַנדערע דרשות איינגעפלאָכטן געדאַנקען וועגן דער מצווה און נויטיקייט פון גמילת־חסדים.

איינער פון די הויפּט־שטריכן פון דער אַרבעט פון דער קאַסע איז געווען, אַז יעדער נויטבאַדערפטיקער זאָל באַקומען הילף.

אין דער לעצטער פאַרוואַלטונג פון דער גמילת־חסדים־קאַסע זענען געווען: משה גערשטיין, שלמה פינגערהוט, דוד גאָלדענבערג, נטע שטערן.

די גמילת־חסדים־קאַסע איז געווען אָנגעשלאָסן אין דער צענטראַלע פון די גמילת־חסדים־קאַסעס אין פּוילן, אירע פאָרשטייער האָבן זיך באַטייליקט אין די לאַנד־קאָנפערענצן.

אין קרעמעניץ איז אויך אָפּגעהאַלטן געוואָרן איין מאָל אַ קרייז־קאָנפערענץ פון די גמילת־חסדים־קאַסעס פון די אַרומיקע שטעטלעך.

אין דובנער ראַגאַטקע איז געווען אַ באַזונדערע גמילת־חסדים־קאַסע.

„קרעמעניצער שטימע"

מ. גרשטיין

פנקס פון גמילות־חסדים־קאַסע „הלוואות־חן"

...די עלטסטע אָנפּראַצעגטיקע קאַסע אין קרעמעניץ איז די חברה „הלוואות חן", וועלכע פלעגט אַרויסגעבן הלוואות אויף משכנות, לויט דעם פנקס, וואָס הויבט זיך אָן פון יאָר ה'תקפ"ז. פונם פנקס איז צו זען, אַז די חברה איז אַ המשך פון אַ חברה מיט דעם זעלבן נאָמען וואָס האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

„ואלה פעולות הלוואות חן — הלא הן כתובות על ספר דברי הימים פנקס ישן", לייענען מיר אויפן שער־בלאַט פון פנקס פון ה'תקפ"ז.

אין יענעם יאָר זענען זיך צוזאַמענגעקומען געזעלשאַפטלעכע טוער, אַנגעזעענע משכילים פון י. ב. לעווינסאָנ'ס עפּאָכע, מיטן ציל צו באַנייען די טעטיגקייט פון דער אונטערגעגאַנגענער חברה „הלוואות חן" און אויסגעאַרבעט פאָלגענדיקע תקנות:

א) די קלפּי מוז פאַרקומען יעדעס יאָר מצ"ש, נישט שפּעטער פון ג' משפטים, אין טאָג ווען די חברה האָט זיך געגרינדעט. אין דער קלפּי זאָלן אָנטייל נעמען די מערהייט מיטגלידער פון דער חברה.

ב) אויף דער קלפּי ציען די מיטגלידער לאָסן (גורלות) און די דריי, וואָס זענען זוכה בגורל, הייסן בוררים. זיי האָבן רעכט צו אָנטשיידן צי די אַלטע גבאים בלייבן, אָדער זיי אַליין ווערן גבאים. צווישן די גבאים טאָר נישט זיין קיין קרובים ביז דער פערטער ליניע, אויב אַזעלכע זענען אויסגעפאַלן — דאַרפן זיי צווישן זיך וואַרפן אַ גורל ווער עס זאָל אַרויספאַלן.

ג) אין פנקס דאַרפן פאַרשריבן ווערן אַלע הוצאות און הכנסות.

ד) דער נאָמן, ביי וועלכן עס וועלן זיך געפינען די געלטער און משכנות, מוז געוויילט ווערן פון דער גאַנצער חברה. דער פנקס דאַרף זיך געפינען ביים גבאי ראשון.

ה) די קלפּי טאָר נישט אָפּגעלייגט ווערן אויף אַן אַנדער טאָג, אויב זי האָט זיך אין דער נאַכט נישט פאַרענדיקט, דאַרפן צומאַרגנס די מיטגלידער זי דערפירן ביז צום סוף, אָנהויבנדיק צוריק פון אָנפאַנג.

ו) אָן דעם גבאי טאָר דער נאמן נישט אַרויסגעבן הלוואות, אויב ער האָט יאָ אַרויסגעגעבן אַליין אַ הלוואה, ווערט זי פאַררעכנט אויף זיין חשבון. (ווייטער שטייט שוין מיט אַנדער טינט פאַרצייכנט: דער נאמן מעג יאָ אַליין אַרויסגעבן אַ קליינע הלוואה, אָבער ער דאַרף דאָס צושטעלן אויף דער ערשטער זיצונג צו באַשטעטיקן).

ז) מער ווי אַנדערטהאַלבן רובל אַ הלוואה טאָר מען קיינעם נישט אַרויסגעבן. דעם משכון דאַרף האָבן דעם ווערט צוויי מאָל אַזויפיל ווי די הלוואה.

ח) אויב דער לווה קייפט נישט אויס דעם משכון ביז דריי חדשים, באַקומט ער אַ התראה, נאָך וועלכער מען מעג שוין דעם משכון פאַרקויפן.

ט) ביז וואַנען אַ לווה האָט נישט אויסגעקויפט דעם משכון, און נישט באַצאָלט די אַלטע הלוואה, טאָר מען אים קיין נייע הלוואה נישט אַרויסגעבן.

י) יעדער וואָס וויל זיך פאַרשרייבן אין דער חברה נישט אויף צו לייען געלט, איז מחויב אַריינטראָגן איין רובל איינטריט־געלט און צאָלן צען גראָשן אַ חודש.

יא) ווער עס צאָלט נישט די מיטגלידס־בייטראָגן קען נישט אָנטייל נעמען אין דער קלפּי.

יב) יעדער נייער מיטגליד רעכנט זיך ביז דער דריטער קלפּי אַלס קאַנדידאַט.

יג) איינער פון דער חברה ווערט אויפגענומען, כדי צונויפצונעמען ביי די מיטגלידער דאָס וואָכן־געלט.

יד) אויב צווישן די גבאים און אַ פּערזאָן וועט פאָרקומען אַן ערנסטער קאָנפליקט, אָדער סכסוך, דאַרף דער באַטרעפנדיקער רופן די דריי גבאים מיט זיבן חשובע מיטגלידער פון דער חברה, און אַלע צען צוזאַמען דאַרפן דערליידיקן דעם סכסוך.

טו) שבת משפטים „כסף תלוה”. זאָל די חברה רופן אַ מנין צו לייענען און דאַוונען מוסף, אַלע כיבודים און עליות געערן די גבאים.

טז) יעדעס יאָר פאַר דער קלפּי מוזן די גבאים מיטן נאמן אונטערפירן אַ חשבון פון אַלע הכנסות און הוצאות און פון דעם סכום משכנות.

יז) ערב יום כפור זענען די גבאים מחויב צו זיצן ביי דער קערה ביי דער גרויסער שול און בית המדרש.

יח) ג׳ משפטים נאָך דער קלפּי איז דערלויבט די גבאים אויסצוגעבן דריי רובל אויף אַ סעודה, צום כבוד און כדי צו שטאַרקן די חברה. אויב חלילה דער חברה וועט זיך פאַרגלוסטן אַ סעודה מיט אַ וואַרעמער קיך און פאַרשידענע שפּייזן, וואָס קענען פאָדערן גרויסע הוצאות, טאָרן די אויסגאַבן נישט גענומען ווערן פון דער קאַסע, בלויז יעדער דאַרף צאָלן לויט דער מעגלעכקייט פון זיין טאַש.

די דאָזיקע תקנות האָבן פאַרפאַסט די פאַרזאַמלונג פון דער חברה מיט די גבאים וסימנים וחי בהם. אונטערגעשריבן:

סופר משה שלמה מוה״ר יעקב מלודמיר

לויט ווי מיר זעען פון די ווייטערדיקע פּראָטאָקאָלן פון די קלפּיס זענען אַ סך תקנות געענדערט געוואָרן. אַזוי למשל, געפינען מיר ווייטער, אַז די גבאים זענען אויסגעוויילט געוואָרן מיט אַ מערהייט שטימען און נישט לויטן גורל. די גרויס פון הלוואות איז מיט דער צייט פאַרגרעסערט געוואָרן ביז דריי רובל. דאַקעגן דער חודש־בייטראָג פאַרקלענערט. דער טערמין פון דער הלוואה איז געהעכערט געוואָרן פון דריי חדשים ביז דריי יאָר. איינטריט־אָפּצאָל — פון דריי ביז זעקס רובל א. א. וו.

ווי גרויס עס איז געווען די צאָל לווים קען מען זיך פאָרשטעלן לויט דער סומע פון די הלוואות. ביי דער אַנטשטייונג פון דער חברה זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן הלוואות אויף קנאַפּע 40 רובל, מיט 52 יאָר שפּעטער שוין איבער 300 רובל, אין 1913 שוין איבער 1000 רובל.

נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז די הלוואה איז אַפילו אין 1913 געווען ביז פינף רובל, קאָן מען זיך פאָרשטעלן גאַנץ לייכט די גרויסע צאָל לווים, און די גרויסע פאַרדינסטן פון דער קאַסע לגבי דעם נישט פאַרמעגלעכער יידישער באַפעלקערונג אין קרעמעניץ.

לויט די פּראָטאָקאָלן פון דעם פנקס זענען די קלפּיס פאָרגעקומען רעגולער יעדעס יאָר, נישט שפּעטער פון ג׳ משפטים, ביי אַ זייער פייערלעכער שטימונג. ביסלעכווייז האָט זיך איינגעבירגערט דער מנהג אַז אויף די סעודות וואָס זענען שטענדיק פאָרגעקומען ביים גבאי ראשון זענען פאַרברויכט געוואָרן דרייצן פאַרשידענע שפּייזן. בראָנפן איז פאַרווערט געוואָרן צו טרינקען, בלויז ביר, און דאָס

פאַר אייגן געלט („סקלאַדטשינע״). די איבעריקע הוצאות פון דער סעודה האָבן געדעקט די אַנטיילנעמענדיקע מיטגלידער. קיין מחלוקתן זענען ביי דער חברה „הלוואות חן״ נישט פאָרגעקומען. פון די געבליבענע שפייזן און מאַכלים, האָט מען פאַר די נייע און אַלטע גבאים איינגעאָרדענט אַ סעודה קטנה.

אין פנקס די נעמען פון די מיטגלידער, זעען מיר אָנגעזעענע מענטשן צווישן וועלכע עס פיגורירן גרויסע למדנים מיט רייכער משכילישער פאַרגאַנגענהייט, ווי די נעמען פון די גבאים חיים לאַנדסבערג, ד״ר אריה לאַנדסבערג, נאָכפאָלגער־יורשים פון אברהם בער לאַנדסבערג ז״ל (קרובים און פריינט פון י. ב. לעווינסאָן. ר׳ אברהם בער לאַנדסבערג איז געשטאָרבן ל״ג בעומר אין 1831 בשעת אַ מגיפה. ער איז געווען דער פאָטער פון אריה לייב לאַנדסבערג, דעם באַקאַנטן ביבליאָפיל און געלערנטן, און שלמה ישעיה לאַנדסבערג. דער מיטאַרבעטער פון „הכרמל״). צווישן די גבאים געפינט זיך נחמן פרילוצקי, דער פאָטער פון דעם רעדאַקטאָר פון „מאָמענט״ צבי פרילוצקי.

עס האָט מיר דערציילט אַ זון פון אַ געוועזענעם גבאי, אַז מיט 41 יאָר צוריק האָט מען אָפּגעזאָגט אויפצונעמען אַלס מיטגליד אין דער חברה דעם באַקאַנטן עסקן ד״ר הינדעס, ווייל ער האָט געשטאַמט פון בעלי־מלאכות. מען דערציילט, אַז ער מיט זיין חבר צבי פרילוצקי זענען אַוועק צום גבאי און פאַרלאַנגט פון אים, צו באַווייזן אין פנקס דעם פאַרבאָט נישט אויפצונעמען חסידים און בעלי מלאכות.

נאַטירלעך איז אַזאַ פאַרשריפט אין פנקס נישט פאַראַן. דער פאַקט איז אָבער געבליבן, אַז חסידים און בעלי־מלאכות זענען אין דער חברה נישט געוואָרן צוגעלאָזט. ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך די טעטיקייט פון דער קאָסע אָפּגעשטעלט. ערשט נאָך דער מלחמה, האָט מען גערופן אַ פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער מען האָט געפרוווט צוריק באַנייען די טעטיקייט פון דער חברה. איז ענדליך נאָך אַ סך אסיפות און חקירות געבליבן צו ליקווידירן די חברה. די משכנות, מלבושים און קופער האָט מען אומגעקערט די לווים אָן געלט, אַ טייל זילבערנע עס־מכשירים האָט מען אַוועקגעשענקט דעם מושב זקנים. דאָס רעשט זילבער און טייערע חפצים האָט מען פאַרקויפט; גראָד האָט מען דעמאָלט געוואָלט רעמאָנטירן אַ געזעלשאַפטלעכע באָד, וועלכע ס׳האָט געבויט אַ יידישער שניידער, אַ געוויסער מאַלאַכאָוו, וואָס האָט מיט 41 יאָר צוריק אויפגעבויט דעם גרויסן נייעם בית המדרש, וועלכער האָט זיך געזאָלט אויסהאַלטן פון די הכנסות פון באָד.

די פאַרבליבענע מיטגלידער פון דער חברה „הלוואות חן״ האָבן, זעענדיק די אָנשטרענגונג פון דער שטאָט, וואָס האָט זיך געגוויטיקט אין דער באָד־אָנשטאַלט, באַשלאָסן אַוועקגעבן דעם גאַנצן קאַפּיטאַל פון די אויספאַרקויפטע משכנות אויפן רעמאָנט בתנאי, אַז די הכנסות זאָלן גיין אויפן שפיטאָל, יתומים־הויז און מושב־זקנים.

די באָד האָט מען רעמאָנטירט און איבערגעגעבן אַ פאַרוואַלטער, אַ היימלאָזן יידן, אויף פּראָצענטער.

די חברה האָט אויך פאַרמאָגט צוויי געוועלבער, פאַר וועלכע זי פלעגט קריגן דירה־געלט.

צוליב דעם וואָס אין די רוסישע צייטן זענען אַזעלכע חברות נישט געווען רעגיסטרירט, האָט מען פאַרשריבן די געוועלבער אויפן נאָמען פון אַ גבאי. לעצטנס זענען די געוועלבער אַרונטערגענומען געוואָרן, און דעם פלאַץ האָט איינער פון די גבאים־יורשים פאַרקויפט צו אַ קריסט.

אַזוי אַרום האָט פאַרענדיקט איר עקזיסטענץ אַן אַלטע, יידישע וווילטעטיקע אינסטיטוציע, איבערלאָזנדיק נאָך זיך אַ ירושה בלויז די געשיכטע אירע, דעם פנקס...

„קרעמעניצער שטימע״ 8.1.1932.

„תרבות״ פאָלקס־שול, 1922
בית־ספר עממי „תרבות״

דאָס „צווייטע" קרעמעניץ

קרעמעניץ האָט זיך געקויפּט אַ שם מיט אירע אינסטיטוציעס, איבערגעגעבענע כלל־טוער, שיינער יוגנט און אַ פולסירנדיק־געזעלשאַפטלעכן לעבן. למען האמת מוז אָבער געזאָגט ווערן, אַז עס זענען אויך געווען נעגאַטיווע דערשיינונגען, קריגערייען, מסירות און געשלעגן. געוויס איז קרעמעניץ נישט געווען דערמיט קיין אויסנאַם.

מען האָט נישט־קשהדיק אינטריגירט איין כלל טוער קעגן צווייטן, לאַגערן האָבן זיך געשאַפן און מען האָט געקעמפט...

ערלעכע כלל־טוער האָבן אָבער תמיד געפונען שוץ און סימפּאַטיע ביי דער יידישער געזעלשאַפט.

מחלוקת'ן פלעגן אויסברעכן איבעראַל, אַפילו אין דער שול ביים דאַוונען. מען האָט דיסקוטירט, געהיצט זיך, שטענדערס און פּעטש זענען געפלויגן, און דער סוף האָט זיך אָפטמאָל אָפּגעשפּילט אין געריכט.

די אָרטיקע פּרעסע האָט אַביסל געצוימט מחלוקת'ן. מען האָט זיך געשעמט „צו שטיין אין די גאַזעטן". קעגנער זענען געפאַלן אויף המצאות צו שעדיקן די פּרעסע און זי אונטערברענגען. די „קרעמעניצער שטימע" האָט זיך אַ צייט געדרוקט אין ראָוונע, דורך אַ אַנאָנימע האַנט איז די צייטונג נישט אָנגעקומען אויף שבת, נאָר גראָד אַ פּאָר טעג אַרום, ווען זי איז שוין געווען פאַרעלטערט און דער לעזער האָט פאַרלוירן דעם אינטערעס אין איר.

אַ חברה קדישא האָט עקזיסטירט איבער 100 יאָר, און דאָך האָט זיך געשאַפן אַ חברה „נושאי המטה", וועלכע איז לעגאַליזירט געוואָרן דורך דער מאַכט. די ענינים האָבן זיך דאָרט אַזוי־געפּרובט, אַז ס'איז באַשטימט געוואָרן אַ קאָמיסאַר, און צוליב אַן אויספאָרשונג איז אַ פאַרוואַלטונג אַרעסטירט געוואָרן.

ווען דער רב איז אויסגעוויילט געוואָרן מיט אַ קאָלאָסאַלע צאָל שטימען האָבן באַשטימטע פּאַרשוינען געפּרוווט נישט צו דערלאָזן זיין באַשטעטיקונג דורך דער מאַכט.

אין חסידים שולכל איז אויסגעבראָכן אַ מחלוקת צוליב אַ חזן, וואָס האָט דערפירט צו צוויי קעמפּענדע לאַגערן. דאָס זעלבע אין מגיד שולכל.

אַ פּרנס פון דער קהלה איז אַ גאַנץ יאָר נישט געקומען צו די זיצונגען, און אַפילו געפירט אַן אינטריגע קעגן דער קהלה.

פיל עגמת־נפש האָט אַרויסגערופן דער עפנטלעכער אָנפאַל אויף דער קהלה אין יאָר 1931. די קצבים האָבן פאַרשטרייקט, פאָדערנדיק צו פאַרקלענערן דעם אָפּצאָל פאַרן שעכטן די בהמות. די קהלה האָט זייער פאָדערונג נישט אָנגענומען, האָבן די קצבים געפירט קוילן די בהמות אין די אַרומיקע שטעטלעך, און עס איז זיי געלונגען איבער־צורעדן אַ אָרטיקן שוחט צו שעכטן פאַר זיי אין קרעמעניצער שעכטהויז. ווען די קהלה איז וועגן דעם געוווּיר געוואָרן, איז דער ראש הקהל געגאַנגען אַ היים צום דאָזיקן שוחט, וועלכער האָט באַלד אים איבערגעגעבן די חלפים.

צווישן די קצבים האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די קהלה האָט צוגענומען די חלפים ביי די שוחטים. דאָס האָט אַרויסגערופן ביי זיי אַ שטאַרקע אויפרעגונג, האָבן זיי ביי אַ צווייטן שוחט פאַרכאַפּט זיין חלף.

ביי דער באַראַטונג אין דער קהלה מיט די קצבים, וואָס האָט זיך געפירט אין אַ אויפגערעגטער שטימונג, וועגן געפינען אַן אויסגלייך, האָבן אַרום צוואַנציק קצבים

געהאַלטן וואַרע און קיינעם נישט אַריינגעלאָזט, אָבער אויך קיינעם נישט אַרויסגעלאָזט. אינצווישן האָבן זיי צעשלאָגן דעם סעקרעטאַר פון דער קהלה מיט אייניקע פּרנסים. איין קצב האָט מיט אַ קאַלאָש אויסגעהאַקט אַ פּרנס אַ צאָן, אַ קצבטע האָט בשעת מעשה צוגעשיקט צום ראש הקהל אַ בריוול זיך אָפּזאָגן פון אַמט, אַנדערע האָבן געפאָדערט פון אים ער זאָל שרייבן אַ בריוול זיין פרוי זי זאָל זיי אַרויסגעבן די חלפים. דער ראש הקהל האָט אָבער געשריבן זיין פרוי זי זאָל צושיקן פּאָליציי, וועלכע איז תיכף אָנגעקומען. די קצבים זענען אַוועק, אָבער אויפן אָרט איז געבליבן ממש אַ חורבן — און די פּאָליציי האָט געפירט אַן אויספאָרשונג.

די „אגודת הרבנים" האָט געשיקט דעם ראָוונער רב, הרב מה־יפית, די זאַך אויספאָרשן און דערליידיקן דעם סיכסוך.

די רבנים מיט אייניקע בעלי בתים זענען אַרומגעגאַנגען איבער די יאַטקעס, לויטן באַשלוס פון אַ ספּעציעלער באַראַטונג, אויפפאָדערנדיק די קונים נישט צו קויפן פון שחיטת־חוץ. דאָס האָט נאָך מער אויפגערעגט די קצבים, און זיי האָבן צעשלאָגן דעם רב מיט די בעלי־בתים.

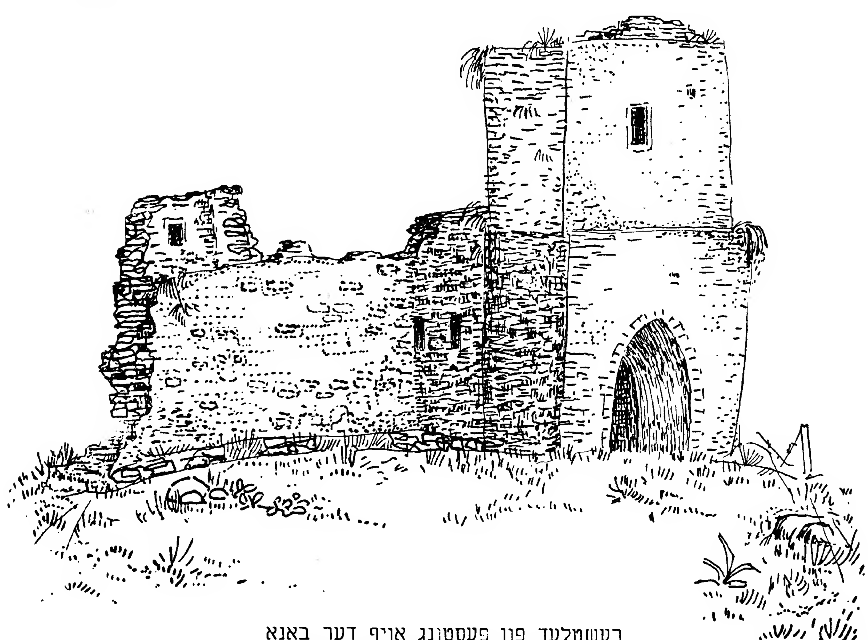
אַ ספּעציעלער פּראָטעסט־מיטינג איז גערופן געוואָרן. איבער טויזנט מאַן האָבן זיך אין דעם מיטינג באַטייליקט, און געטאַדלט די אויפפירונג פון די קצבים.

די מאַכט האָט זיך אַריינגעמישט און די קצבים זענען געקומען צו אַן אויסגלייך מיט דער קהלה — און דער לאַנגער סיכסוך איז ליקווידירט געוואָרן.

דער ענין האָט זיך אויך אָפּגעשפּילט אין שטאָטישן געריכט, וואָס האָט אָנערקענט די פולע רעכט פון דער קרעמעניצער יידישער קהלה אין דער שחיטה־פראַגע.

די קהלה האָט דעם משפט געוואונען, איר אויטאָריטעט איז נאָך מער געשטאַרקט געוואָרן און דער עולם האָט פריי אָפּגעאָטעמט.

ק. ש.

רעשטלעך פון פעסטונג אויף דער באָנא
שרידי המבצר על ה„בונא"

ביים ליצעאום

ליד הליציאום

די ייִדישע אַרבעטער באַוועגונג

מ. גאָלדענבערג (גבעת השלשה)

די פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג

די שפּראָצונגען פון אַ פּראָפעסיאָנעלער באַוועגונג אין קרעמעניץ האָבן זיך באַוויזן אין אָנהויב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. זי האָט דאַמאָלסט נאָך געטראָגן אַ כאַאָטישן כאַראַקטער, און געווען ענג פאַרבונדן מיט דער אונטער־ערדישער טעטיקייט פון „בונד" אין שטאָט. אירע ערשטע שוואַלבן — די רעוואָלוציאָנערע בראָשורן אין יידיש, וועלכע האָבן פאַרכאַפּט מיט שטורעם די יידישע גאַס, ארויסשטויסנדיק די העפטן פון שאָמערס סענסאַציאָנעלע ראָמאַנען. מען האָט זיי געשלונגען מיט גרויסער התלהבות, זיי האָבן פאַרלייכטערט די אומענדלעכע אַרבעט־שעהן אין שווערע נויט, און געשילדערט אַ העלן מאָרגן אין דער צוקונפט.

דער נאָמען „בונד" האָט שוין דאַן אָנגעוואָרפן אַ פחד אויף די באַלעבאַטישע איינוואוינער פון קרעמעניץ. דער נאָמען האָט געשמעקט מיט בונט, טורמע, סיביר און אַפילו מיט תליה. און ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן די ספּאָנטאַנע שטרייקן אין אייניקע שניידער און סטאָליער־וואַרשטאַטן מיט אַ פאָדערונג פון אַ צוועלפשעהדיקן אַרבעטס־טאָג, האָבן זיך די בעלי־הבתים מיט פאַרביטערטקייט קעגנגעשטעלט. אָפט זענען אויסגעבראָכן שלעגערייען אויף פאַרשיידענע אַרבעטס־פּלעצער, און די צאַרישע פּאָליציי האָט אין פיל פאַלן אינטערווענירט.

אין צוזאַמענהאַנג דערמיט איז כדאי צו דערמאָנען פאָלגנדיקן עפּיזאָד, וועלכער איז פאָרגעקומען באַלד נאָכן יאָר 1905. אַ קרעמעניצער שערער, אַ טעטיקער מיטגליד אין דער פרייוויליקער פייערלעשער־קאָמאַנדע, האָט אין איינעם אַ זומער־פאַרנאַכט באַפאַלן צוויי שפּאַצירנדיקע שניידער־מיידלעך. ער האָט אויף קולי קולות געשריען „זעט, אָט די סמאַרקאַטע שניידער־מוידן ווילן אומוואַרפן ניקאָלייען"... עס איז געוואָרן אַ צוזאַמענלויף. צזאַ פאָרוואורף האָט, נאַטירלעך, געשמעקט מיט גאָר ערנסטע קאָנסעקווענצן. דער סוף איז געווען, אַז די אַרבעטער האָבן אויף דעם געטרייען צאַרישן חסיד פּראָקלאַמירט אַ באָיקאָט, וועלכער האָט אָנגעהאַלטן אַ לענגערע צייט און אים געדראָט צו רואינירן. דער שערער האָט געמוזט בעטן רחמים ביי די אַרבעטער מ'זאָל דעם באָיקאָט אָפּרופן. אַזעלכע און ענלעכע אינצידענטן, אין וועלכע די אָרגאַניזירטע אַרבעטער האָבן אַנטפּלעקט סאָלידאַריטעט, האָבן אַרויסגערופן דרך ארץ צו זיי. אַ צוועלף־שעהדיקער אַרבעטס־טאָג איז דערגרייכט געוואָרן כמעט אין אַלע וואַרשטאַטן. מיטן כוח פון זייער השפּעה האָבן די אַרבעטער־טוער געצוווּנגען די בעלי־בתים נאָכגעבן, פאַרבעסערן די

באַדינגונגען און העכערן די לוינען. אויך האָבן זיי געמאַכט פּרוּוון צו אָרגאַניזירן די נישט־יידישע אַרבעטער.

אָט דידאָזיקע שפּראָצונגען זענען אָפּגעשווענקט געוואָרן דורך די כוואַליעס פון דער פינצטערער רעאַקציע, וואָס האָבן געבושעוועט ביזן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג. אין קרעמעניץ זענען געבליבן רואינירט געוואָרן די האַנטווערקער און מיט זיי אויך די אַרבעטער. אַלע שפּורן פון אַן אַרבעטער־באַוועגונג זענען אָפּגעמעקט געוואָרן.

קורץ נאָך דער רעוואָלוציע פון 1917, זענען אין קרעמעניץ אויסגעוואָקסן אויפסניי שטאַרקע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, וועלכע האָבן געפירט אַ פאַרצווייגטע פּראָפעסיאָנעלע און פּאָליטישע טעטיקייט. זיי זענען אָרגאַניזירט און געשטיצט געוואָרן דורך די „בונד" און „פּועלי ציון" פּאַרטייען.

דער שטאַרקסטער פאַראיין איז געווען דער נאָדל־פאַראיין, וועלכער האָט אַרומגענומען די שניידער, שטעפּער, קאַמאַשנמאַכער א. א. וו. און געהאַט דעם גרעסטן איינפלוס אויף דער יידישער גאַס. מיטן כ.ח פון רעוואָלוציאָנערן ברען פון יענעם פּעריאָד זענען אין פאַרלויף פון וואָכן געגרינדעט געוואָרן קולטור אינסטיטוציעס, פאַרשיידענע קורסן, און ס'זענען מיט גרויס ערפאָלג געפירט געוואָרן וואַל־קאַמפּאַניעס — די ערשטע קהילה אין קרעמעניץ איז באַהערשט געוואָרן דורך אַ גרויסער אַרבעטער־מערהייט.

שוין מיט דער אָקופּאַציע פון דער דייטשער אַרמיי, אין האַרבסט 1918, האָבן זיך אָנגעהויבן די פאַרפאָלגונגען פון אַלע פּראָגרעסיווע אָרגאַניזאַציעס. עס זענען אַרעסטירט געוואָרן אַ רעסערע צאָל אַרבעטער טוער. די טעטיקייט פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען איז ליקווידירט געוואָרן כמעט גענצליך, און די לינקע פּאָליטישע פּאַרטייען האָבן זיך צוריקגעצויגן אין אונטערגרונד.

בעתן בירגער־קריג, ווען די מאַכט אין שטאָט האָט זיך אָפט געביטן (און די פּעטלורישע חיילות האָבן זיך געהאַלטן לענגער ווי אַלע), איז גאָר קיין פראַגע נישט געווען פון וועלכער ס'איז געזעלשאַפטלעך־סאָציאַלער טעטיקייט. יעדער סימן פון אַ אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע איז געשטעמפּלט געוואָרן אַלס באָלשעוויסטיש־קאָמוניסטישע געפאַר און איז געווען לעבנסגעפערלעך.

די לאַגע אין דער הינזיכט איז נישט געווען בעסער אויך אין אָנהויב פון דער פּוילישער אָקופּאַציע, אין די יאָרן 1920—1921.

ערשט אין 1924, ווען די פאַרבינדונג מיט די צענטערן פון פּוילן איז געוואָרן ענגער און זייער קולטורעלע און עקאָנאָמישע ווירקונג איז געוואָרן שטאַרקער, האָבן זיך יונגע כוחות אין די אַרבעטער־קרייזן (אַ אָנגעזעענער טייל פון די לינקע אַרבעטער־פירער פון עלטערן דור זענען אַוועק מיט די באָלשעוויקעס און פאַרבליבן אין רוסלאַנד) — אַ נעם געטאָן צו אַ בענייטער טעטיקייט. עס זענען אָנגעקניפּט געוואָרן באַציונגען מיט די צענטראַלעס פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען אין קראָקע און וואַרשע.

אין קרעמעניץ, ווי אין גאַנץ פּוילן, האָט געהערשט אַ „פּראָספּעריטי" אין מסחר און אין האַנטווערקעריי. עס איז געגרינדעט געוואָרן צוערשט דער סטאָליאַר־פאַראיין, און באַלד נאָך דעם פאַראיינען פון ביורא־און האַנדלס־אָנגעשטעלטע, פון שניידערס, שטעפּערס, בעקערס, פריזירערס, דרוקערס און אַנדערע. דער ערשטער לאָקאַל איז געווען ביי אבא צוקערמאַנען אין הויף, און אַ לענגערע צייט האָט ער זיך געפונען אין אַ דירה אין בערשטיינס הויף, אויף דער גארנא גאַס.

צוזאַמען מיט דער פּראָפעסיאָנעלער טעטיקייט איז געפירט געוואָרן אויך אַ פאַרצווייגטע קולטור־טעטיקייט. אַ באַזונדער וויכטיקן פּלאַץ האָט פאַרנומען דער דראַמאַטישער קרייז, וועלכער איז אויפגעטרעטן אין קרעמעניץ און אומגעגנט מיט גרויס דערפאָלג. עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ אַרבעטער ספּאָרט־קלוב „מאָרגענשטערן”. עס איז פאַרלייגט געוואָרן דער אָנהויב פון אַן אַרבעטער־ביבליאָטעק, וועלכע האָט זיך שפּעטער צעוואַקסן און דערוואָרבן אַ גרויסע צאָל לייענער פון צווישן דער יוגנט פון אַלע שיכטן.

פיל אויפמערקזאַמקייט איז געווידמעט געוואָרן מצד די אָנפירנדיקע קרייזן פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען צו די אָוונט־קורסן, אויף וועלכע פיל אַרבעטער האָבן זיך געלערנט שרייבן און לייענען, אַנדערע האָבן פאַרפולקאָמט זייער עלעמענטאַרע בילדונג. זייער וויכטיק זענען געווען אויך די פאַכמענישע קורסן. אַלס לערער און אינסטרוקטאָרן האָבן געדינט די יוגנטלעכע אינטעליגענץ פון דער לינקער באַוועגונג. אויך זענען זייער אָפט פאָרגעקומען רעפעראַטן און לעקציעס אויף פּאָליטישע און אַנדערע טעמעס. חוץ די היגע כוחות פלעגט מען אויך אָפט איינלאַדן לעקטאָרן פון וואַרשע, לעמבערג און אַנדערע שטעט.

די טעטיקייט פון די פאַריינען איז אָנגעפירט געוואָרן דורך אַ צענטראַלן ביוראָ, אין וועלכן עס זענען אַריין צו צוויי פאָרשטייער פון יעדן פאַריין. די הויפּט־ווירקונג אין דעם דערמאָנטן ביוראָ האָבן געהאַט די קאָמוניסטישע מיטגלידער.

אַ גרופּע מיטגלידער פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, 1927
קבוצת חברי האגודות המקצועינת, 1927

די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט פון אָט דעם צענטראַלן ביוראָ איז די גאַנצע צייט געווענדעט געוואָרן אין דער ריכטונג פון פאַרבעסערן די אַרבעטס־באַדינגונגען און לוינען. אַ שווערן קאַמף איז אויסגעקומען צו פירן מיט די האַנטווערקער, וועלכע האָבן אַליין געאַרבעט לאַנגע שעהן און האָבן אויך דאָסזעלבע געפאָדערט פון זייערע אַרבעטער. פאַר יעדער הוספה האָט מען געמוזט פירן לאַנגע אונטערהאַנדלונגען און זי איז זעלטן דערגרייכט געוואָרן אָן אַ שטרייק. מ׳דאַרף צוגעבן, אַז אַ גרויסער טייל פון די וואַרשטאַטן־אינהאַבער איז באַשטאַנען פון געוועזענע חברים פון „בונד״.

איינעם פון די שווערסטע קאַמפן קעגן די אַרבעטסגעבער, וועלכע דער צענטראַל־ביוראָ האָט ווען עס איז אונטערגענומען, איז געווען דער קאַמף מיט די סטאָליאַרעס, אין דער שפּיץ פון וועלכע ס׳איז געשטאַנען איינער פון די אָנגעזעענסטע פירער פון „בונד״.

די אַרבעטער האָבן דערקלערט אַ שטרייק וועלכן זיי האָבן געפירט מיט עקשנות. דער פאַריין האָט געציילט אַ גרויסע צאָל חברים, וועלכע האָבן אַלע יאָרן געאַרבעט אין שווערע באַדינגונגען, אין ענגע וואַרשטאַטן און זיך באַנוצט מיט די פּרימיטיווסטע מכשירים. אָט דער קאַמף איז אויך געווען אַ פּרווו צו דערגרייכן אַ 8־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג, און דער סטאָליאַר־פאַריין איז געווען דער פּיאָנער אויף דעם געביט. דער שטרייק איז באַגלייט געוואָרן דורך בלוטיקע געשלעגן מיט די בעלי־בתים און שטרייק־ברעכער. די שטרייקנדיקע זענען פינאַנציעל געשטיצט געוואָרן דורך אַלע פּראָגרעסיווע קרייזן פון שטאָט דערונטער די לינקע ציוניסטישע גרופּירונגען. די עקשנותדיקע מלחמה האָט אָנגענומען אַ וואָס מער שאַרפן כאַראַקטער. צום סוף האָבן אינטערווענירט די פאָרשטייער פון דער מאַכט. דער סטאַראָסטע, אַ געוועזענער פּ. פּ. ס. מיטגליד, האָט מיט דער הילף פון אַרבעטס־אינספּעקטאָר אויסגעאיבט אַ שטאַרקן דרוק אויף די בעלי־בתים און זיי האָבן נאָכגעגעבן די וויכטיקסטע פאָדערונגען פון די אַרבעטער: צוערשט אַ 8־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג. דער נצחון האָט געבראַכט דערצו, אַז די איבעריקע פאַריינען האָבן זייערע פאָדערונגען דערגרייכט פאַרהעלטניסמעסיק לייכט.

דער אויטאָריטעט פון דעם צענטראַלן ביוראָ איז דורך דעם זיג געשטיגן. און נאָך אָט די דערגרייכונגען אויפן עקאָנאָמישן געביט, האָט זיך דער צענטראַל־ביוראָ אַ קער געטאָן צום פּאָליטישן פראָנט. אָט צו יענער צייט זענען פאָרגעקומען די ערשטע וואַלן צום שטאָטראַט אין קרעמעניץ. צוויי רשימות זענען געווען צו די וואַלן: די אַלגעמיין־יידישע און די רשימה פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, וואָס אירע לאָזונגען האָבן געטראָגן אַ קלאַסן־כאַראַקטער. די וואַל־קאָמפּאַניע איז מאַטעריעל געשטיצט געוואָרן דורך די אַרבעטער גופא. פון דער רשימה זענען אויסגעוויילט געוואָרן צוויי מיטגלידער, בעת די פאַרייניקטע בירגער־רשימה האָט דורכגעפירט צען קאַנדידאַטן. טראָץ זייער קליינער צאָל, האָבן די אַרבעטער פאָרשטייער געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין שטאָטראַט, ווייל זיי זענען ביי די אָפּשטימונגען געווען דאָס צינגל פון וואָגשאָל, באַזונדערס אין פראַגן, אין וועלכע דער יידישער בלאָק איז געשטאַנען קעגן דעם קריסטלעכן. די אַרבעטער־פאָרשטייער האָבן אין אַזעלכע פאַלן געשטימט לויטן שטאַנדפּונקט פון קלאַסן־אינטערעס, און זייערע אַרויסטרעטונגען פלעגן אַרויסרופן אַ גרויסן אינטערעס.

אָפט פלעגן די יידישע אַרבעטער־פאָרשטייער שטימען צוזאַמען מיט די קריסטן קעגן די יידישע בירגערלעכע ראַטמענער, ווען ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן העכערן די

שטייערן אויף סוחרים און בעלי־בתים אָדער דירה־געלט פאַר לאָקאַלן וואָס האָבן געהערט צו דער שטאָט. ווען ס'פלעגט קומען צו פראַגן פון סובסידיעס פאַר שולן האָבן די אַרבעטער געשטימט קעגן סובסידיעס פאַר דער תלמוד־תורה און „תרבות" שול און געפאָדערט סובסידיעס פאַר די יידישיסטישע קולטור־אינסטיטוציעס, ווי גיבעלבאנקס קינדער גאָרטן א. א. וו. אין דעם האָבן זיי געשטיצט די גרעסטע טייל קריסטלעכע ראַטמענער.

אָבער ווען ס'פלעגט אויפשווימען די פראַגע פון יידישן שפּיטאָל, „אָרט"־שול און געוויסע יידישע וווילטעטיקע אינסטיטוציעס, האָבן די אַרבעטער־פאָרשטייער מיט זייערע שטימען אַריבערגעוויגן די וואָגשאָל פון דער יידישער זייט. די אַנטיסעמיטישע טענדענצן פון די אוקראַינישע און פוילישע ראַטמענער (און זיי זענען געווען גאַנץ שטאַרק) זענען דורך זיי באַקעמפט געוואָרן מיט גרויס דרייסטקייט.

די דינאַמישע טעטיקייט פון די פראָפעסיאָנעלע פאַריינען האָט זיך אַלץ פאַרברייטערט, און מיטן עסן איז געקומען דער אַפעטיט. מ'האָט אָנגעהויבן אַ פאַרצווייגטע פּאָליטישע אויפקלערונג'ס־אַרבעט. מען האָט אָרגאַניזירט עפענטלעכע פאָרלעזונגען אין דער יידישער און פוילישער שפּראַך, ליטעראַרישע און קעסטל־אָוונדן, קרייזן פאַר פּאָליטישער זעלבסט־בילדונג א. אז. וו.

דערווייל האָט זיך די „סאנאציע", וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביים מלוכה־רודער אין פוילן גענומען מיט שנעלע טריט זיך דערנענטערן צום פאַשיזם. אירע פאָרשטייער אין קרעמעניץ האָבן גענומען קוקן קרום אויף דער פּאָליטישער טעטיקייט פון די פאַריינען, און עס האָבן זיך אַלץ פאַרשטאַרקט די פארפאָלגונגען פון די אַרבעטער־פירער. צוויי פון זיי זענען אַרעסטירט געוואָרן אונטער דער באַשולדיקונג פון קאָמוניסטי־שער טעטיקייט. די אַרבעטער פאָרשטייער האָבן מיט דער גרעסאַער ענערגיע אונ־טערגענומען אַ פאַרטיידיקונגס־אַקציע, וואָס האָט געפונען אַ גרויסן אָפּקלאַנג אין אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, גרויסע סומען זענען געשאַפן געוואָרן, דער באַקאַנטער אַדוואָקאַט פּאסכאלסקי מיט זיינע געהילפן זענען אויפגעטרעטן אויפן פּראָצעס (דער ערשטער פּאָליטישער פּראָצעס אין קרעמעניץ) און אין רעזולטאַט פון אַלע באַמיונגען זענען די צוויי באַשולדיקטע באַפרייט געוואָרן.

אָבער דערמיט האָט זיך דער קורס צו דערשטיקן די אַרבעטער־באַוועגונג ערשט אַנגעהויבן. די פאַרפאָלגונגען קעגן די אַרבעטער־פירער זענען אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער געוואָרן. פּאָליציי־אויספאָרשונגען פון פּראָפעסיאָנעלע טוער, רעוויזיעס אין אַרבעטער־לאָקאַל און ביבליאָטעק זענען געוואָרן אַ אָפּטע דערשיינונג. די פייערונגען פון ערשטן מאי אין לאָקאַל זענען באַאָבאַכטעט געוואָרן דורך פּאָליציי־אַגענטן, און צומאָרגנס פלעגט מען געוויסע מיטגלידער רופן אין פּאָליציי אויף אַ אויספאָרשונג. אָפט פלעגן פּאָליציי־אַגענטן אַריינדרינגען ביינאַכט און פאַגראָמירן דעם לאָקאַל וואָס איז דעקאָרירט געוואָרן ערב די ערשטע־מאי־פייערונגען.

אָבער די אַלע רדיפות און אַרעסטן האָבן נישט אָפּגעשטעלט די טעטיקייט פון די פאַראַנטוואָרטלעכע אַרבעטער־טוער און יוגנטלעכער אינטעליגענץ. אייניקע פון זיי זענען באַשולדיקט געוואָרן אין קאָמוניסטישער אַקטיוויטעט — און ס'איז פאָרגעקומען אַ צווייטער פּראָצעס. דאָסמאָל זענען כמעט אַלע פאַראורטיילט געוואָרן אויף לאַנגע יאָרן תפיסה.

אין פעברואַר 1937 יאָר האָט די קרעמעניצער מאַכט, לויט די דירעקטיוון פון

זער וואָיעוואָדסטווע, דורכגעפירט מאַסן־אַרעסטן צווישן די אַקטיווע מיטגלידער פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען. 36 פון זיי זענען באַשולדיקט געוואָרן אין אָנגעהערן צו דער אוקראַינישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. דאָס איז געווען אויסגערעכנט אויף צו דערלאַנגען אַ טויט־קלאַפּ דער אַרבעטער־באַוועגונג אין די מזרח קרעסן. אונטער דעם איינדרוק פון שרעקלעכן טעראָר איז ליקווידירט געוואָרן די טעטיקייט פון די פאַריינען, די קולטור־אַרבעט איז גענצלעך פאַרשטערט געוואָרן. אַ טייל אָנגעזעענע מיטלידער פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען האָבן נאָך פריער, אונטערן דרוק פון די פאַרפאָלגונגען און מאַטעריעלע באַדינגונגען, עמיגרירט קיין דרום אַמעריקע.

די אַרעסטירטע מיטגלידער זענען בעסטיאַליש געפייניקט געוואָרן. מ׳האָט צווישן זיי איינגעזעצט פּראָוואָקאַטאָרן, און דאָס האָט געבראַכט צו נאָך גרעסערע אַרעסטן. איינער פון די אַרעסטירטע, אַ לאַנגיעריקער טוער אויפן פּראָפעסיאָנעלן געביט, האָט נישט אויסגעהאַלטן די גרויסע יסורים און איז געשטאָרבן.

ענדלעך איז פאָרגעקומען אַ פּראָצעס, וועלכן די מאַכט האָט צעבלאָזן, און צוגעגרייט אַ ריזיקן באַשולדיקונג־אַקט קעגן צענדליקער אַרעסטירטע יידן און אוקראַינער. נישט קוקנדיק אויף דער גלענצענדיקער פאַרטיידיקונג פון אַדוואָקאַט לאַנדאו און אַנדערע, זענען זיי פאַראורטיילט געוואָרן צו לאַנגע יאָרן טורמע.

אָבער קיינער פון זיי האָט נישט באַוויזן אָפּצוזיצן זיין טערמין. די רויטע אַרמיי, וועלכע האָט אַריינגעמאַרשירט קיין מזרח־פּוילן, האָט ברייט געעפנט פאַר זיי די טויערן פון תפיסה און זיי אַלעמען באַפרייט.

די אַלטע טוער אויפן געביט פון פּאָליטישן און פּראָפעסיאָנעלן וועזן, זענען געשטעלט געוואָרן פאַר אַ גאַנץ נייערווירקלעכקייט. אַ טייל פון זיי איז געבליבן טריי זייער פאַרגאַנגענהייט, אַנדערע האָבן זיך צוריקגעצויגן אין אָנבליק פון דער הארבקייט מיט וועלכער יעדער ווירקלעכקייט אונטערשיידט זיך פון טרוים.

ט. ט—י (ת״א)

דער „בונד״

די יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פּאַרטיי „בונד״ האָט געשטעלט אירע ערשטע טריט אין אונדזער שטאָט אין די יאָרן 1904—1905, ערב דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע. אין דער דאָזיקער צייט האָט זיך אין קרעמעניץ באַזעצט די אַקושערין יאַמפּאָלסקאַיאַ, באַקאַנט אונטערן נאָמען — שרה מאָיסעיעוונאַ. אַ פרוי פול מיט ענערגיע, באַשאָנקען מיט אַ רעדנער־טאַלאַנט, האָט זי אָנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן די בונדישע אידעאַלן צווישן די אַרבעטער און יונגער אינטעליגענץ. כאָטש דער גרעסטער טייל פון דער יוגנט האָט נוטה געווען צום ציוניזם אין אַלע זיינע שאַטירונגען („פּועלי ציון״, „סיים״, „ס. ס.״ וכד׳), איז איר דאָך געלונגען צו אָרגאַניזירן אַ קליינעם קרייז („קרוזשאָק״) פון יונגע אינטעליגענטן, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט אָרגאַניזירן די שטעטישע אַרבעטער און מיט לערנען די יסודות פונם סאָציאַליזם. עס איז כדאי צו באַמערקן אַז די שפּראַך פונם קרייז איז אין אָנהויב געווען רוסיש, אויך צוליב דעם וואָס ער האָט אַרומגענומען דעם אינטעליגענטערן טייל פון דער יוגנט און איז געווען אַ מכלומרשטער באַווייז פון „פאָרגעשריטנקייט״ און איבערייס מיט דער „רעאַקציאָנערער״

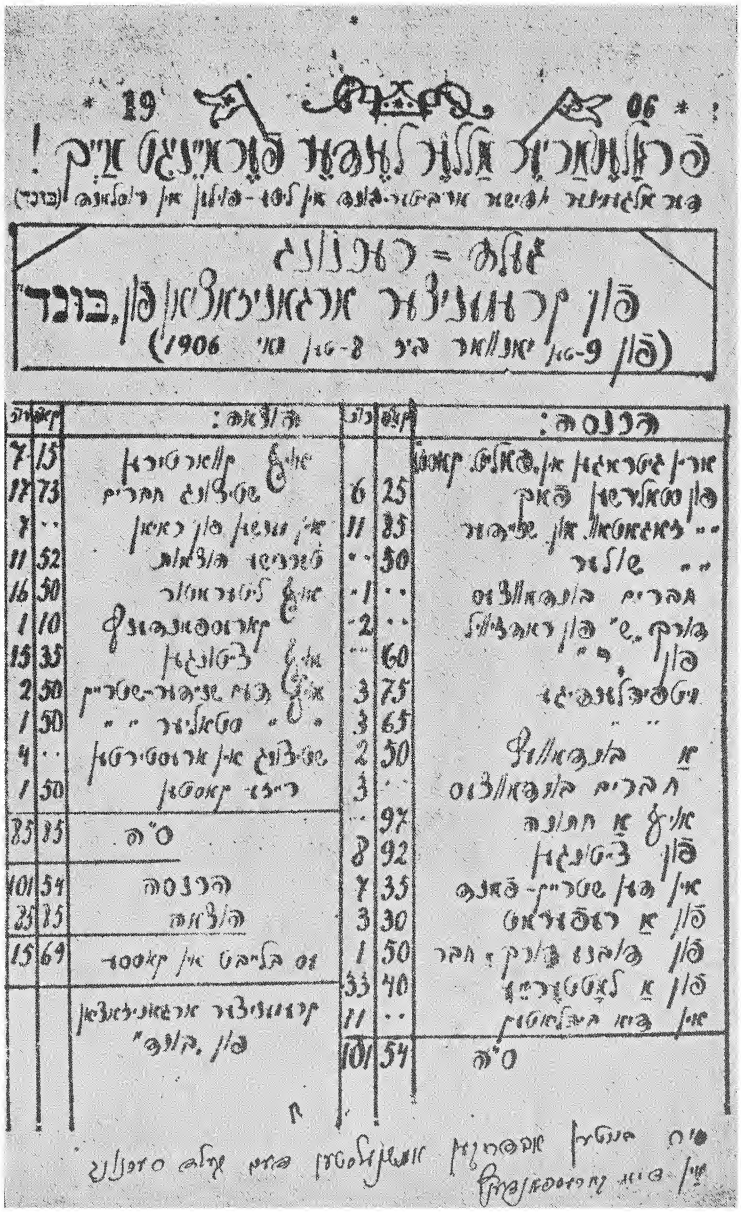
יידישער טראַדיציע. ערשט נאָך דעם ווי דער „בונד" האָט זיך דערשלאָגן צו אַ שטאַרקער פּאָזיציע צווישן די יידישע אַרבעטער־מאַסן, האָט יידיש פאַרנומען דעם אָרט פון רוסיש — און דער קרעמעניצער „בונד" איז געוואָרן די פעסטונג פון יידישיזם אין שטאָט.

דער „בונד" איז געווען אין יענער צייט נישט־לעגאַל און געפירט זיין טעטיקייט אין קאָנספּיראַציע. די פאַרזאַמלונגען („מאַסווּקעס") פונם קרייז זענען מערסטנטייל פאָרגעקומען אויף די אַרומיקע בערג ביים וואַלד, און די זיצונגען פונם קאָמיטעט אינם צימער פון שרה מאיסעיעוונאַ.

די מאַכט האָט זיך צום סוף דערוווּסט וועגן דער עקזיסטענץ פון דער פאַרבאָטענער אָרגאַניזאַציע, אַרעסטירט די חברטע יאמפּאָלסקאַיאַ און זי באַפרייט ערשט נאָכן אָפּזיצן 8 חדשים אין תפיסה. נאָך דער באַפרייינג האָט זי פאַרלאָזט די שטאָט נאָך אַ קרוב פינף־יעריקער טעטיקייט.

אינצווישן איז אויסגעוואָקסן אַ נייער דור בונדישע טוער, פון וועלכע עס איז כדאי צו דערמאָנען: — יצחק קרעמעניעצקי, דער זון פון אַ רייכן טעקסטיל־סוחר, וועלכן מען האָט אַרעסטירט צוזאַמען מיט דער יאַמפּאָלסקאַיאַ; שלמה פינגערהוט, אַ באַוווּסטזיניקער סאָציאַליסט, אַן איבערגעגעבענער טוער פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, אַ לאַנגיעריקער ראַטמאַן אין פּוילישן שטאָטראַט; די צוויי ברידער מאַנוסעוויטש, געטרייע יידישע קולטור־טוער, געהאָלפן זאַמלען פאָלקלאָר בעת דער אַנ־סקי־עקספּעדיציע אין יאָר 1912, אַ דאַנק זייער דערפאָלגרייכער טעטיקייט איז געוואָקסן דער אינטערעס אין שטאָט פאַר דער יידישער מאָדערנער ליטעראַטור (זיי געפינען זיך איצט אין אַמעריקע); חיים גובעלבאַנק, אַ לערער, געגרינדעט אַ שול אין יידישער לערנשפּראַך, וועלכע האָט עקזיסטירט אַ לאַנגע צייט; פראַנץ איידעס, דער זון פון משה איידעס, דעם אייגענטימער פון אַ דראָגעריע — פון די שטעטישע גבירים און אַסימילאַטאָרן — אַן אויסגעפּרוּווטער טוער פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, געפינט זיך איצט אין רוסלאַנד; חנוך האָכגעלערנטער, אַ געוועזענער ציוניסט און שפּעטער אַן איבערגעגעבענער בונדיסט און יידישיסט, אַ באַוווּסטער קענער פון יידישן פאָלקלאָר, לעבט אין אַמעריקע, טעטיק אויפן קולטורעלן באָדן אין דער קרעמעניצער לאַנדסמאַנשאַפט; ד"ר שקלאווין, געוועזענע דאָקטאָרין אין די שטאָטישע קינדערהיימען; יאניא גרינבערג, אַן אַדוואָקאַט, פון די ערשטע בונדישע טוערס אין שטאָט. צוזאַמען מיט זיי זענען געווען באַוווּסט: — דער לערער יצחק חרש, אַ זייער אינטעליגענטער און פעיקער פּעדאַגאָג, אין אָנהויב אַ לערער פון רוסיש, ספּעציאַליזירט זיך אין יידיש און געווען פון די באַגאַבטעסטע לערער אין דער דאָזיקער שפּראַך; דער סטודענט גלאזמאן, אַ לערער פון רוסיש; דאָראַ קימעל, די טאָכטער פון יחזקאל דעם סטאָלער, באַוווּסט אונטערן נאָמען די חברטע דבורה; דוד רויכל, אַ זון פון אַ רייכן סוחר, אַ פאַנאַטישער קעמפער פאַר דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור, אַריבער שפּעטער קיין ווילנע און וואַרשע און געווען טעטיק אינם יידישן פאַרלאַג־וועזן ווי אַ שותף פון קלעצקינען, מחבר פון אַ ריי קינדער־ביכלעך (פּרטים אין זלמן רייזינס לעקסיקאָן), געוואָרן שפּעטער אַ טעטיקער קאָמוניסט, געפינט זיך איצט אין ראַטן־פאַרבאַנד; ברוך באַרשאַפּ מיטן צונאָמען קאַשטאַן און פיל אַנדערע.

פון דער רשימה פון די בונדישע טוערס אין פאַרשיידענע תקופות קען מען זען, אַז דער „בונד" אין קרעמעניץ האָט געטראָגן דעם כאַראַקטער פון „גיין אין פאָלק" יונגע אינטעליגענץ פון בירגערלעכע הייזער, מערסטנטייל אַסימילירט, זענען איבערגע־

א דאָקומענט פון היסטאָרישער חשיבות: געלד־רעכענונג פון קרעמעניצער אָרגאַניזאַציע **פון** „בונד" פון יאָר 1906.

תעודה בעלת ערך היסטורי: חשבון כספי של הסתדרות ה„בונד" בקרמניץ לשנת 1906

נומען געוואָרן מיט סאָציאַליסטישע אידעאַלן און איבערגעפּלאַנצט זיי אויפן יידישן באָדן זיי האָבן נישט געזוכט אָנשליסן זיך אין די אַלגעמיינע רוסישע פּאַרטייען, נאָר געווען טעטיק צווישן אייגענעם פאָלק, אויפשטעלנדיק אין שטאָט אַ יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער פּאַרטיי. אין זייער אַרבעט האָבן זיי זיך דערנענטערט צו די יידישע פאָלקס־מאַסן, באַקענט זיך מיט זייער שפּראַך און אין לויף פון יאָרן אַנטוויקלט אַ ברייטע טעטיקייט סיי אויפן דערציערישן און קולטורעלן סיי אויפן פּראָפעסיאָנעלן און פּאָליטישן באַדן.

די יאָרן 1917—1822 זענען געווען די בלי־צייט פון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע אין שטאָט. מיטן אויסברוך פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, האָט דער „בונד" געפּרווט איינעמען די יידישע גאַס און עס איז אים געלונגען צו דעראָבערן פאַר זיך וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע פּאָזיציעס. ער האָט געפונען אָנהענגער ביי אַ גרויסן טייל פון אַרבעטער, אינטעליגענץ און יוגנט. זיינע פאָרשטייער זענען אויסגעקליבן געוואָרן אין דער יידישער קהילה און אינם שטאָט־ראַט. אויך די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען זענען אַ געוויסע צייט געווען אונטער זיין איינפלוס, ביז זיי זענען אַריבער אין די הענט פון די קאָמוניסטן. אויב אין די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען איז דער „בונד" געווען אין דער מינדערהייט, האָט ער אָבער פאַרנומען אַן אָנגעזעענעם אָרט אויפן פעלד פון פאָלקס־בילדונג און קולטור. בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען געעפנט געוואָרן מיט דער מיטהילף פון „דזשאָינט" שולן פאַר פליטים און אומפאַרמעגלעכע. עטלעכע פון די דאָזיקע שולן האָבן זיך געפונען אונטער דער השפעה פון „בונד", און האָבן זיך אויסגעהאַלטן ביזן יאָר 1922. דאָסזעלבע איז נוגע די 2—3 קינדערהיימען, וועלכע האָבן עקזיסטירט אין שטאָט, ווי אויך דער יתומים־הויז, די „אָרט"־שול און די „קולטור־ליגע".

פון יאָר 1922 הויבט זיך אָן די ירידה פון „בונד" אין קרעמעניץ, די צאָל פון זיינע מיטגלידער פאַלט, און צוזאַמען מיט דעם זיין איינפלוס אויפן געזעלשאַפטלעכן און פּאָליטישן לעבן. די אַרבעטער און יוגנט שטראָמען מאַסנווייז אין די רייען פון די חלוצישע אָרגאַניזאַציעס, און די טוערס פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען גייען אַריבער צו די קאָמוניסטן. נאָר די רעשטלעך פונם אַמאָליקן „בונד" זענען געבליבן טריי זייער פּאַרטיי און האָבן זיך קאָנצענטרירט אין דער קולטורעלער און דערציערישער אַרבעט.

(איבערגעגעבן פון מאָטיע קאָרניץ און אַנדערע)

באַמערקונג פון דער רעדאַקציע

מיר האָבן זיך באַמיט צו באַקומען אַן אויספירלעכן איבערזיכט וועגן „בונד" פון פּאַרטיי־חברים, וועלכע געפינען זיך אין די פאַראייניקטע שטאַטן און אַרגענטינע, אָבער ליידער אָן דערפאָלג. מיר זענען דעריבער געווען געצוווּנגען צו זאַמלען ידיעות וועגן דער דאָזיקער באַוועגונג פון מענטשן, וועלכע וווינען אין ישראל, און זענען נישט געווען קיין מיטגלידער פון „בונד". צוליב דעם איז מעגלעך, אַז די דאָזיקע אַרבעט איז נישט קיין אויסשעפּנדיקע און עס פעלן אין איר וויכטיקע פאַקטן און איינצלהייטן.

מ. ג.

די קאָמוניסטישע באַוועגונג אין קרעמעניץ

די בלוטיקע יאָרן 1918, 1920 האָט קרעמעניץ דורכגעמאַכט מיט אַ פאַרהעלטניס־מעסיג קליינער צאָל קרבנות. אָבער דאָך האָט די שפאַנונג און טויט־שרעק פאַרן מאָרגנדיקן טאָג אָנגעהאַלטן די גאַנצע צייט.

עס איז שוין דאַן געווען אין קרעמעניץ אַ יוגנט, וואָס די קורצע פאָר יאָר פון דער רעוואָלוציע האָט אַריינגעבלאָזן אין זיי אַ גייסט פון שטאָלץ און פון נאַציאָנאַלן זעלבסטבאַוווסטזיין. אָבערליידער איז איר נישט געגעבן געוואָרן די פאַסיקע געלעגנהייט צו פאַרווענדן אָט די פאָזיטיווע אייגנשאַפטן אין טאַט.

ערגעץ־ווו אויף די פראָנטן, האָבן שוין יידן געקעמפט אין די שורות פון דער רויטער אַרמיי קעגן די ווייסע פאָגראָם חיילות און באַנדעס פון כל המינים. יידישע אַרבעטער, סטודענטן און שול־יוגנט האָבן זיך מאַסנווייז מאָביליזירט אין די פאַרשיידענע פאָרמאַציעס פון דער רויטער אַרמיי און פאַרנומען אין איר אַ אָנגעזעענעם פלאַץ.

אין זומער 1919 איז די לאַנג ערוואַרטעטע געלעגנהייט אויך קיין קרעמעניץ אָנגעקומען. אין איינעם אַ פאַרנאַכט האָבן די יידישע איינוווינער אַרויסקוקענדיק דורך די בוידעם לעכער און דורך די לאָדן שפאַלטן, דערזען די גוט־באַוואָפנטע און זאַטע פעטליורישע אָפטיילונגען, אַנטלויפן אין פאַניק. נאָך אַ קורצער שיסעריי, האָבן זיך אַריינגעריסן אין שטאָט די ערשטע אויסשפירער פון אָנגרייפנדן טאַראַשטשאַנסקי פאָלק.

פון אַלע געסלעך און גאַסן האָבן זיך די יידישע איינוווינער, קינד און קייט, אַ לאָז געטון אויף דער שיראָקא גאַס, דאָרט צו באַגעגענען די פאַרשטויבטע, פאַררויכערטע אין קאַמף, רויט אַרמייער מיט די רויטע פעלד בלומען אויף זייערע היטלען און באַגנעטן פון ביקסן.

שוין צומאָרגנס נאָכן אַריינטרעטן פון דער רויטער אַרמיי האָבן זיך געמאָלדן יידישע יוגנטלעכע פון אַלע שיכטן, מאַנכע פון זיי זענען געווען אַזוי יונג, אַז די קאָמענדאַנטור האָט זיי אָפגעשיקט צוריק אַ היים לויט דער פאָדערונג פון זייערע עלטערן.

צווישן אָט די פרייוויליקע זענען איניקע געווען שוין דאַמאָלט באַוווסטזיניקע קאָמוניסטן. אַנדערע, חברים פון פועלי־ציון און „בונד" אָרגאַניזאַציעס.

אַ גרויסע דערשטוינונג אין שטאָט האָט אַרויסגערופן די פלוצלינגע אַנטפּלעקונג, אַז דער העברעאישער לערער ליובקין, אַ הויכער יונגערמאַן מיט אַ בלאָנדער באָרד, וועלכער איז געווען צווישן די שטענדיקע מתפללים אינם חסידישן שולעכל, האָט ער זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ פלאַם־פייערדיקן קאָמוניסט.

פון די ערשטע טעג פון דער באָלשעוויסטישער הערשאַפט אין שטאָט איז ער באַשטימט געוואָרן אַלס מיטגליד פון רעווקאָם (רעוואָליוציאָנער קאָמיטעט). אַרומגעגאַנגען מיט אַ רעוואָלווער אין גאַרטל און געהאַלטן אַגיטאַציע־רעדעס אין דעם זעלבן שולעכל, ווו ער האָט איניקע יאָרן געדאַוונט מיט גרויסער כוונה.

מיט ליובקינען צוזאַמען אין רעווקאָם איז געווען זיין יונגער חבר י. שניידער, (דערמאָנט דאָ אין דער שילדערונג „אַלטערמאַנס הויף"). מיט די פרייוויליקע אין קרעמעניץ האָט זיך אויך געמאָלדן דער גימנאַזיסט ציניא גרינבערג — א חבר פון צעירי־ציון וועלכער האָט אָנגעפירט מיט אַ קרייז, וואָס האָט שטודירט ציוניזם און די נאַציאָנאַלע

פראַגן, האָט ער שפּעטער אין דער רויטער אַרמיי געפירט אַ טיכטיקע אַרבעט אַלס פּאָליטרוק.

צו די רייען פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי איז אויך דאַמאָלס, פון די ערשטע צוגעשטאַנענע בעזדיעזסקי, אַ זון פון פּאַפּיר סוחר בעזדיעזסקי, פון די לינקע פּועלי ציון פירער אין קרעמעניץ. אַ טעמפּעראַמענטפולער מאַסן רעדנער מיט די אייזנשאַפטן פון אַ עלוי. האָט ער נאַכער פאַרנומען אַ גאָר הויכן פּאָסטן אין יוסטיץ קאָמיסאַריאַט פון אוקראַינע.

ביים אויסרעכענען די נעמען פון א טייל פון אט די ערשטע קאמוניסטן אין קרעמעניץ, איז כדאי זיך אָפּצושטעלן אויף דער פּערזאָן פון שמעון גלעטשטיין. נאָך אין „יעווריעיסקייע אוטשילישטשע״ (די רוסיש־יידישע פאלקס שולע) האט דער פאַר־וואַלטער פון דער שולע, גאָלדפאַרב, אים פאָרויסגעזאָגט א גלענצנדיקע צוקונפט. צו 18 יאָר אַלס סטודענט פון 2־טן קורס פון ביאָלאָגישן אינסטיטוט האָט ער מיטן ברען פון א יונגן אידעאליסט זיך אריינגעווארפן אין דער אגיטאציאָנס ארבעט. מיט א גרופּע באגלייטער, רויט ארמעער, איז ער ארומגעפאָרן פון שטעטל צו שטעטל און פון דאָרף צו דאָרף, אַרויסגעטראָטן מיט פייערדיקע רעדעס, רופנדיק צו שטיצן די רעוואָלוציע. באַזונדערס אקטיוו איז ער געווען אין אָרגאַניזירן די אַזוי גערופענע „בעזבאָזשניקי״ באַוועגונג (א אנטירעליגיעזע באוועגונג אין די יאָרן פון מיליטערישן קאָמוניזם).

נאָך איינער פון אזא ארויסטרעטונג, אין דער גרויסער שול אין ווישניעוויעץ, איז ער און זיינע באגלייטער אויפן וועג באפאלן געווארן דורך א באוואָפנטן המון פון אויפגעהעצטע פויערים און בעסטיאליש דערמאָרדעט געוואָרן.

כדאי דאָ צו דערמאָנען אויך בארנבוימען, וועלכער איז טעטיק געווען אין די פארשידענע ארמיי פאָרשטייערשאפטן נאָך דער פעברואר רעוואלוציע. ער פלעגט אָפט ארויסטרעטן מיט גלענצנדיקע רעדעס אויף די מיליטערישע מאסן־מיטינגען, וואָס זענען דאן פארגעקומען אויפן גרויסן פלאץ פון אלטן מארק.

עס זענען געווען נאָך אנדערע, וואָס ליידער געדענק איך ניט זייערע נעמען. דינאמישע, שטורמישע נאטורן האָבן זיי פאר אלע זייערע אומרוהיקע יאָרן ערשט געפונען אַ פּלאַץ ווו אויסצולאָדן זייער ברויזנדיקע ענערגיע. אָט דער פּלאַץ איז געווען דער שלאַכט־פעלד פון בירגער קריג. כמעט קיינער פון זיי האָט זיך ניט אומגעקערט. נאָר איינער פון זיי האט זיך אין א יאָר ארום אומגעקערט בראש פון א קאָזאקן אפטיילונג. דאס איז געווען אבראשע בערנשטיין. אויף אָט דעם פאל האָט קרעמעניץ געקוקט, ווי אויף איינע פון די וואונדער פון דער רעוואָלוציע. א בראווער קאָזאקן אָפיציר מיט א קיילעכדיק קובאנער היטל, באריימט מיט קאראקול, מיט רויטע לאמפאסן אויף די הויזן, מיט א שווערד און א נאגאיקע ביי דער זייט, וויזט זיך ארויס צו זיין גאָר א ייד, דער אלעמען באוווסטער, אבראשקע.

געווען אויך קרעמעניצער, באזונדערס פון דער שטודירנדיקער יוגנט, וואָס זענען צוגעשטאנען צו די רייען פון דער אקטיווער רעוואָלוציע, ערגעץ ווייט אין די אוניווערסיטעט־שטעט פון רוסלאנד. די בולטסט צווישן זיי זענען געווען די ברידער עובדיס, צוויי זין פון דער בכבודיקער עובדיס פאמיליע, וואָס האָט פון זיך ארויסגעגעבן טאלאנטפולע מיטגלידער אויף פיל געביטן. ווער עס פלעגט צו זיי אין שטוב אריינגיין, האט געהאט דאָס געפיל, אז ער געפינט זיך אין א ווארעמער היים נעסט פון אידעאליסטן טוער.

אַט די אַטמאָספער איז געשאפן געוואָרן דורך דעם פאָטער, אַ משכיל און ליבעראַלער עסקן, חיים עובדיס, מיט זיין געבילדעטער פרוי, די טאָכטער פון בעריש פערלמוטער. די צוויי זין זענען נאָך פארן צארישן רעזשים דערמאָנט געוואָרן אין דער רוסישער פרעסע, ווען זיי האָבן אלס 15—16 יעריקע יינגלאך דורכגעמאַכט דעם קאָנקורס עקזאמען אין כארקאָווער פאָליטעכניקום. זיי האָבן געקעמפט ערגעץ ווו קעגן די דעניקין חיילות. קיין קרעמעניץ האבן זיי זיך קיינמאָל ניט אומגעקערט. קלאנגען האָבן זיך געטראָגן, אז איינער פון זיי איז געפאלן, און דער צווייטער איז געווען פון די אָנגעזעענסטע אינזשינערן אין אוקראינע.

סוף זומער 1919 האָבן זיך די רויטע אָפטיילונגען צוזאמען מיט דער קאמוניסטישער אדמיניסטראציע צוריקגעצויגן פון קרעמעניץ אונטערן דרוק פון א פויערים אופשטאנד אין דער סביבה. קעגנאיבער דער באן, אין א ברודעלעכן קבר, וועלכן זיי האבן אליין אויסגעגראָבן, האבן געפונען זייער רו א פאָר צענדליק יידישע רויט־אַרמייער פון דער פרעמד, פון די לעצטע אָפטרעטנדיקע גרופן. אויף דער באַן־סטאַנציע זענען זיי אַרומגערינגלט געוואָרן דורך די פויערים און צוזאמען מיט נאָך א 20 רוסישע באָלשעוויקעס זענען זיי דערשאָסן געוואָרן. צווישן זיי זענען געווען אויך אַ פאָר קרעמעניצער יוגנטלעכע, וועלכע מהאָט צופעליק געכאפט אין יענער געגנט.

פרילינג 1920 האבן די אָנגרייפנדיקע בודיאָניס רייטער זיך מיט שטורם אריינגעריסן קיין קרעמעניץ. דאָס פוילישע מיליטער איז אין בהלה געלאפן צוריק פון קיעוו, האבן זיי אין קרעמעניץ נאָך באוויזן צו אנטוואָפנען די שטאטישע זעלבסטשוץ, וועלכע איז כמעט געווען באשטאנען פון יידישע יוגנט און דעמאָביליזירטע זעלנער.

אויף עטלעכע מאָנאטן האט זיך אין קרעמעניץ איינגעשטעלט די קאמוניסטישע מאכט. די אמטן זענען פון טאג צו טאג געוואקסן און מיט זיי די יידישע באאמטע.

א געוויסע צאל פון שול יוגנט זענען אנגענומען געווארן אלס באאמטע אין די מיליטערישע קאנצעלאריעס פון דער בודיאָני ארמיי, און זענען מעט די קעמפנדיקע אָפטיילונגען דערגאנגען ביז לעמבערג.

אין שטאט האט זיך שוין דאן געגרינדעט די קאָמוניסטישע יוגנט ארגאניזאציע (קאָמסאָמאָל). א פאָר צענדליק שילער האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין אירע רייען.

הארבסט 1920 הויבט זיך אָן די תקופה פון פוילישער הערשאפט. וועגן דעם שיקזאל פון די קרעמעניצער אויף יענער זייט גרענעץ זענען כמעט קיין ידיעות ניט געווען. אין שטאט האט ביד רמה געערשט די פוילישע קעגן־שפיאָנאזש־אָרגאניזאציע „דעפענזיווא", וועלכע האט דורכגעפירט פיל ארעסטן צווישן די פראָגרעסיוו דענקנדע איינוווינער און גלאט בירגער. אונטערן חשד פון קאָמוניזם זענען ארעסטירט געווארן אפילו אזעלכע ציוניסטישע פירער, ווי ב. לאנדעסבערג, י. שאפיר א. א.

גלייכצייטיק איז אנגעגאנגען א פיבערהאפטע פאלאניזאטארישע טעטיקייט. די רוסישע שולן זענען אין פארלויף פון אייניקע מאנאטן פארוואנדלט געווארן אין שולן מיט דער פוילישער אונטעררייכטס־שפראך. די אזוי אויך שיטערע רייען פון דער פריערדיקער רוסיש יידישער אינטעליגענץ זענען ביסלעכווייז פארשוואונדן געווארן פון געזעלשאפטלעכן האריזאָנט. א פאָר צענדליק פון זיי האבן געשאפן די ערשטע חלוצים ארגאניזאציע און עולה געווען קיין ארץ־ישראל, ווו זיי זענען געווען פון די פיאָנערן פון דער דריטער עליה .א טייל זענען געשטאנען אין שפיץ פון די ציוניסטישע יוגנט אָרגאניזאציעס. אייניקע האבן אָנגעפירט מיט דער פראָפעסיאָנעלער באוועגונג

און געווען נאכער די פירער פון דער קאָמוניסטישער ארגאניזאציע. א באדייטנדיקער טייל האט געזוכט א פערזענלעכע קאריערע.

עס איז אויפגעקומען א צווייטער דור יוגנט, וואָס האָבן נאָך אלס קינדער דורכגעמאכט די שטורמישע טעג פון דער רעוואָלוציע. זייער שפראך אין לייענען און שרייבן איז געווען שוין פויליש. די בעסערע פון זיי האבן פארפילט די רייען פון „השומר הצעיר", „החלוץ הצעיר", „התאחדות" א. א. ארגאניזאציעס, וועלכע האבן אין די צוואנציקער יארן געבליט. די אנטיסעמיטישע פארפאלגונגען פון אלע פוילישע רעגירונגען און באזונדערס פון דער סאנאציע, די אפגעשלאסענע וועגן פאר דער יידישער שטודירנדיקער יוגנט צו העכערער בילדונג און דער כמעט גענצלעכער פארבאָט פון עמיגראציע קיין ארץ ישראל — האָבן אויך אין קרעמעניץ, ווי איבעראל אויף די קרעסן, געדינט אלס כח, וואָס האָט א גרויסן חלק פון אָט דער יוגנט א שטויס געטון אויף לינקס.

די סאָוויעטישע ליטעראטור אין פוילישער איבערזעצונג, די באגייסטערטע ביכער און רעפאָרטאזשן פון אויסלענדישע קאָרעספאָנדענטן איבער דעם ערפאָלג פון די ריזיקע סאָוויעטישע בוי אונטערנעמונגען אין דער ערשטער „פיאַטילעטקע", האָט גערעגט און געצויגן די יוגנט און זי האט זיך לייכט נאכגעגעבן דער ווירקונג פון א גרופּע לאָקאלע קאָמוניסטישע פירער, וועלכע האט פארזיכטיק דורכגעפירט אן אונטערערדישע פּראָפּאגאנדע טעטיקייט.

די קרעמעניצער קאָמוניסטישע אָרגאניזאציע האָט דאַן אָנגעבונדן א קאָנטאַקט מיט דער מערב אוקראַינישער קאָמוניסטישער פארטיי, וועמענס צענטראַלע איז געווען אין לעמבערג (K. P. Z. U.) צו יענער צייט האָט אויך אַנטוויקלט איר טעטיקייט אין קרעמעניץ די אינטערנאַציאָנאלע אָרגאַניזאַציע „מאפּר". די ראשי תיבות מיינען: די אינטערנאציאָנאלע הילף פאר די פּאָליטישע ארעסטירטע.

אין אט דער ארגאניזאציע האבן אנטייל גענומען אויך אזעלכע יוגנטלעכע, וועלכע זענען נאָך ניט ענטגילטיק צוגעשטאנען צו דער קאָמוניסטישער באוועגונג, צוליב פארשידענע טעמים.

גרויסע שטערונגען זענען אנטשטאנען מצד דער נאציאָנאלער, פּעטליורישער אוקראַינישער באוועגונג. זי האט דאן געהאט א קליינע השפעה אויף די מאסן, אבער דאך איז איר געלונגען מיט דער הילף פון דער מאכט צו געווינען א טייל פּייערישע יוגנט, באזונדערס פון די רייכערע שיכטן. פון די רייען פון אָט דער באוועגונג זענען ארויסגעקומען א גרויסע צאל פּראָוואָקאטאָרן, וואָס האָבן געבראכט צו די אָפטע דורכפאלן פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי.

ניט געקוקט אויף די אלע אנשטרענגונגען איז די השפעה פון דער קאמוניס־טישער פארטיי אין די דערפער ניט געווען איבעריק גרויס.

דאקעגן איז געלונגען צוציען צו אקטיווער טעטיקייט א טייל פון די גוישע שוסטערס, וואס האבן געוווינט אין די פארשטעט פון קרעמעניץ. אייניקע פון אט די שוסטערס זענען בעת דער באפרייִנג פון די קרעסן דורך די באלשעוויקעס אין 1939 געשטעלט געוואָרן אין דער שפּיץ פון די מוניציפּאליטעט־אָרגאנען, איינער פון זיי איז אפילו געווען בירגערמייסטער.

די קאמוניסטישע ארגאניזאציע אין קרעמעניץ איז אפט פארשיט געוואָרן דורך געניטע פּראָוואָקאטאָרן. דעם גרעסטן דורכפאל האט זי געליטן אין 1934 דורכן

טרויעריק באַרימטן פּראָוואָקאַטאָר טריגובא, וועגן וועלכן עס וועט דאָ שפּעטער ד׳רמאָנט ווערן.

אין דער צייט פון דורכפאַלן פלעגט זיך די ארבעט פון דער פּארטיי קאָנצענטרירן אויפן געביט פון זעלבסטבילדונג אין קעמערלאַך פון 5—4 פּערזאָן. די קעמערלאַך פלעגן זיך צונויפקומען אין פּריוואַטע היימען, און דאָרט שטודירן צוזאמען די תורה פון די קאָמוניסטישע לערער.

אט אי דער טעטיקייט האבן זיך אין א גרויסער מאָס באטייליקט די סאלאָן־קאָמוניסטן, וועלכע זענען ביסלעכווייז אריינגעצויגן געוואָרן אין דער פּארטיי.

די קרעמעניצער פּאָליציי האט געדולדיק נאָכגעפּאָרשט נאָך דער ארבעט פון דער קאמוניסטישער פּארטיי אין קרעמעניץ. זי האט די מיטגלידער פון שורה געקענט צוליב זייער אונפּאָרזיכטיקייט און פּלאַפּלעריי. אָבער דער צוועק אירער איז געווען צו ליקווידירן די אָנפירערשאַפט אויפן פּלאַץ.

די טעטיקייט פון דער מערב אוקראַינישער קאָמוניסטישער פּארטיי האט אָנגענומען אן ערנסטן און דראָענדן כאראקטער צוליב די אָפטע אויפשטאנדן פון פּויערים איז מזרח־גאַליציע, די אָפּקלאַנגען פון וועלכע עס האָבן זיך געערט אויך אין דער קרעמעניצער סביבה.

עס איז דער פּאָליציי גוט באוווסט געווען, דאָס די פּראָפעסיאָנעלע באוועגונג און די פארצווייגטע קולטורעלע טעטיקייט ווערט געפירט פון פארבינדעטע און איז אין קרעמעניץ במעט גענצלעך געווען אונטער דער השפּה פון דער קאָמוניסטישער פּארטיי (זע „פּראָפ. באוועגונג אין קרעמעניץ״).

אָבער זי האט ניט געהאט קיין גענוגנדע באווייזן קעגן זיי. זי האט דאן גענומען סתם רודפן און שיקאנירן די פירער פון פּראָפ. באוועגונג אלס אזעלכע. מיט דער צייט איז דער פּאָליציי געלונגען אויסצופּרעסן ערקלערונגען ביי די שוואכערע מיטגלידער פון דער פּארטיי, אויפן סמך פון וועלכע זי האט דורכגעפירט ארעסטן פון פאראנטוואָרטלעכע מיטגלידער. די ערשטע צייט האבן זיך די ארעסטן געענדיקט מיטן באפרייען פון די ארעסטירטע, צוליבן מאנגל אין באווייזן. מיט דער צייט אָבער האָט די פּאָליציי זיך א נעם געטאָן מיט דער ענערגיע אויסצוראָטן די קאָמוניסטישע נעסט אין קרעמעניץ און סביבה.

נאָך אין 1929 יאָר איז דער פּאָליציי געלונגען צו ברענגען צום געריכט טיובה צינבערג, א שילער פון אכטן קלאס גימנאזיע, הירשקע גוּן און נאך צוויי אנדערע. מ׳האט זיי באשולדיקט אין זאמלען געלד לטובת דער קאָמוניסטישער פּארטיי. א דאנק דער גלענצנדיקער פּארטיידיקונג פון די בארימטע אדוואָקאטן פּאסכאלסקי און עטינגער פון ווארשע, זענען זיי באפרייט געוואָרן.

די פּארטיידיקונג־אקציע איז געווען פארבונדן מיט ריזיקע הוצאות. א גרויסער טייל פון זיי זענען געדעקט געוואָרן דורך די קרעמעניצער סוחרים, וועלכע האָבן זיך באשטייערט מיט גרויסע סומען.

עס זענען אוועק א פּאָר יאָר פון פּאראהעלטעניסמעסיקן שטילשטאנד.

אין 1932 איז די פּאָליציי אריבער צום אָנגריף. זי האט פארוואָרפן א נעץ פון פּראָוואָקאטאָרן און מיט דער הילף פון זיי דורכגעפירט דעם ערשטן עטאַפּ פון ליקווידאציע פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי אין קרעמעניץ.

עס זענען ארעסטירט געוואָרן ליורא גורביץ, חנה דער, רוסיע ראָזנבערג און

רויטבערג. דאָס געריכט האָט זיי פאַראורטיילט צו שווערע תפיסה פון 2 ביז 5 יאָר. חנה דער איז דאַן געווען שוואַנגער, זי האָט דאָס קינד שפּעטער געבאָרן אין תפיסה. מיט גרויסער ווירדע און שטאָלץ האָט זי דורכגעמאַכט אירעליידן אין טורמע.

דער צווייטער דורכפאַל פון דער פאַרטיי איז פאָרגעקומען אין יאָר 1934. צום געריכט זענען געבראַכט געוואָרן מער ווי 60 באַשולדיקטע אין צוגעהעריקייט צו דער קאָמוניסטישער פאַרטיי, יידן און אוקראַינער. צווישן די אַרעסטירטע איז געווען יוניע בערנשטיין (ער איז אין די צייטן פון דער נאַצי־אָקופּאַציע געשטאַנען אין דער שפּיץ פון אַפּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג אין קרעמעניצער געגנט), פריידיקס, מישא ראַבינאָוויטש, די ברידער טראָסטינעצקי און אַנדערע. דער פּראָצעס האָט געדויערט עטלעכע טעג און געהאַלטן די שטאָט אין שפּאַנונג. דאָס הויז פון שטיינער, דער „גראַנד האָטעל", וווּ דאָס געריכט איז פאָרגעקומען, איז אַרומגערינגלט געווען מיט אַ באַוואָפנטער פּאָליציי־וואַך.

צווישן אַנדערע האָט אויף דעם פּראָצעס צוגעצויגן די אַלעמיינע אויפמערק־זאַמקייט דער פּוילישער אינזשיניער שפּרונג. ער איז באַשעפטיקט געווען אין קרעמע־ניצער געגנט אויפן געביט פון לאַנדווירטשאַפטלעכער אַנטוויקלונג מצד דעם אַגראַר מיניסטעריום. זייענדיק אין ענגן קאָנטאַקט מיט די קאָמוניסטן אין קרעמעניץ האָט ער געדינט אַלס פאַרמיטלער צווישן זיי און דאָרף — אָט דער אינזשיניער איז אויך געווען אַ רעזערוו־אָפיציר און אין געריכט איז ער דערשינען דעקאָרירט מיט דער גרעסטער פּוילישער מיליטער אויסצייכנונג „ווירטוטי מיליטאַרי", וועלכן ער האָט באַקומען אין דער פּויליש סאָוויעטישער קריג.

זיין ערשיינונג פאַר די ריכטער האָט שטאַרק געטראָפן די הערשנדיקע פּוילישע קרייזן. ער איז מיט שטאָלץ אַרויסגעטרעטן און אויף די פאָרוווּרפן פון די ריכטער געענטפערט, אַז פאַר אַזאַ פּוילן ווי זיי האָבן דאָ דאַן געשאַפן, איז ניט כדאי געווען צו קעמפן. זיין ווירדיקע האַלטונג האָט ערמוטיקט די איבריקע קאָמוניסטן און זייערע דערשלאָגענע עלטערן.

כמעט אַלע אַרעסטירטע זענען פאַראורטיילט געוואָרן צו לאַנגע יאָרן תפיסה. די שרעקלעכע פּייניקונגען, וואָס די באַשולדיקטע האָבן געהאַט אויסצושטיין בעת דער אויספאָרשונג, האָבן נישט אויפגעהערט אויך נאָכן אורטייל. איינער פון די ברידער טראָסטינעצקי, וועלכער האָט געליטן אויף אַ האַרץ קראַנקייט, איז אין טורמע געשטאָרבן. בעת דער באָלשעוויסטישער הערשאַפט אין קרעמעניץ אין 1939 האָט מען אויף זיין נאָמען אָנגערופן אַ גאַס.

די לעצטע אַרעסטן אין קרעמעניץ זענען פאָרגעקומען אין יאָר 1936. דאַן זענען אין די הענט פון דער פּאָליציי אַריינגעפאַלן אייניקע אָנפירער פון דער קאָמוניסטישער אינטעליגענץ, צווישן זיי סימע מאַקאַגאָן, ווידעראַמאָל מישאַ ראַבינאָוויטש, וועלכן עס איז געלונגען זיך באַפרייען פון שולד אין גרויסן פּראָצעס פון די 60, אויך רוזשקאַ האָלענדער, מאיר פּינטשוקס פרוי. פּינטשוק אַליין איז אַרעסטירט געוואָרן ערגעץ אין ווילנער געגנט. ער איז שוין דאַן געווען פון די אָנגעזעענסטע אונטערערדישע טוער אין דער קאָמוניסטישער פאַרטיי.

בעת די באָלשעוויקעס אין קרעמעניץ איז פּינטשוק און זיין פרוי געשטאַנען אין שפּיץ פון ליצעאום.

אויך די אַרעסטירטע פון יאָר 1936 זענען דורכן געריכט פאַראורטיילט געוואָרן

צו 5 ביז 10 יאר טורמע. אנדערע זענען אויף א אדמיניסטראטיוון אופן געשיקט געוואָרן אין טרויעריק באַרימטן קאָנצענטראַציאָנס לאַגער אין בערעזא קאַרטוזקא. צווישן די לעצטע זענען געווען אברהם רייז און איינבינדער.

אלע קאָמוניסטן, וואָס זענען אָפּגעקומען די שטראָף אין תפיסה זענען באפרייט געוואָרן דורך די באָלשעוויסטישע חיילות נאָכן צוזאמענברוך פון פוילן.

אַן אָנגעזעענער חלק פון זיי איז אומגעקומען אין שטורם פון וועלט קריג. אַ טייל איז לעבן געבליבן און געפינען זיך ווער אין רוסלאנד, ווער אין פוילן, און ווער איבער דער גאָרער וועלט. שווער צו וויסן וויפל זענען געבליבן טריי זייער יוגנטלעכן אידעאל און וויפל עס האָבן זיך אנטוישט.

אין דער יידישער און פוילישער פרעסע פון יענער צייט געפינען זיך שפורן פון שארפע רעאקציע פון דער פוילישער פראָגרעסיווער מיינונג קעגן די פייניקונגן וואָס די באשולדיקטע אין קאָמוניזם האָבן געהאט אויסצושטיין אין דער קרעמעניצער, לוצקער, לובלינער און אנדערע תפיסות. דאָס איז געווען א קאפיטל פון יינגער מארטיראָלאָגיע, אין וועלכן קרעמעניצער יוגנטלעכע האָבן גענומען א גרויסן חלק.

אַ גרופּע פון „השומר הצעיר" אין יאָר 1931.

קבוצת „השומר הצעיר" משנת 1931.

א אַלט הויז
בית ישן

כ׳זע מיין ברודער, כ׳זע מיין שוועסטער,
ס׳קומען אָן פאַר מיר געשטאַלטן—
שפּאַרן זיך דורך טיר און פענסטער,
ווער חלילה קאָן פאַרהאַלטן?
און מיין אַלטע, גוטע מאַמע
מיט די טרויעריקע אויגן,
ווי עס פלעמלען נאָך צוויי פלאַמען,
שטייט צוקנייטשט און איינגעבויגן.
„זעץ זיך קינד מיינס, איצטער שבעה,
ס׳איז שוין קיינער נישט געבליבן״...

א. לעוו
(פון ליד „קינות״)

ג ע ש ט א ל ט ן

צבי פרילוצקי

פון „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, פּרעסע און פילאָלאָגיע״, זלמן רייזען, 1927, ווילנע, פאַרלאַג ב. קלעצקין.

געבוירן אין קרעמעניץ, וואָלין, אין אַ רייכער סוחרישער פאַמיליע. זיין פאָטער, ריב״ל׳ס אַ חבר, האָט אים דערצויגן אין גייסט פון דער השכלה, געלאָזט אים לערנען אַחוץ יידישע לימודים אויך פרעמדע שפּראַכן — רוסיש, דייטש, פראַנצויזיש. 1880 איז ער געוועזן פרייער צוערער אין קיעווער אוניווערסיטעט און שפּעטער — אין בערלינער. נאָך אין דער יוגנט געשריבן קאָרעספּאָנדענצן אין העברעאישע צייטשריפטן, האָט ער דעביוטירט מיט אַ מאַמר „שיבת ציון״ אין „הבקר אור״, 1880. זינט דעם אויפקומען פון חיבת ציון, גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער דאָזיקער באַוועגונג, אַרויסגעפאָרן איבער וואָלין צו פרייִדיקן דעם רעיון פון ישוב ארץ ישראל, געוועזן אַ מיטגליד פון דעם אָרדן „בני משה״ און געשריבן זייער פיל איבער ישוב א״י אין „המליץ״, געפירט דאָרט אין די 90־קער יאָרן אַ שטענדיקע אָפּטיילונג א״ט „פנקס קטן״ א״פ עמינדב, פּאָלעמיזירט מיט משה לייב ליליענבלום וועגן יידישע אַרבעטער אין א״י, אויפגעטרעטן קעגן אחד־העם׳ס איינדרוקן פון זיין א״י־רייזע מיט אַ סעריע פון איבער הונדערט אַרטיקלען א״ט „על דבר תוצאות הבקרת״, זיך באַטייליקט אויך אין „הצפירה״ נאָך אין יענער צייט, ווען די צייטונג איז געוועזן קעגן פּאַלעסטיניזם.

1900 האָט פרילוצקי צוליב שלעכט אָוועקגעגאַנגענע געשעפטן פאַרלאָזט קרעמעניץ. זיך באַזעצט אין פּעטערבורג, און פון דאַן אָן זיך אינגאַנצן אָפּגעגעבן דער זשורנאַליסטיק. ביז 1903 איז ער געווען אַ אינעווייניקסטער מיטאַרבעטער, אַ געוויסע צייט אויך פּאָליטישער רעדאַקטאָר פון „המליץ״ און געשריבן אין דער צייטונג זייער פיל אַרטיקלען, אויך א״פ עב, בר־גלותא, פ. בן־טרח א״א, אָדער אַנאָנים. שפּעטער האָט ער מיטגעאַרבעט אין דעם פּעטערבורגער „הזמן״ און אין רוסיש־יידישער וואָכנבלאַט „בודושטשנאָסט״ זיך באַטייליקט אין זאַמלבוך „יעווריייסקי יעזשעגאָדניק״ 1902, ווו ער האָט פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען וועגן יל״ג, ד״ר ש. פינסקער, איבערזיכט איבער דער ציוניסטישער באַוועגונג א. א. וו.

אין יידיש צום ערשטן מאָל זיך געדרוקט אין לעאָן ראַבינאָוויטשעס „בלעטער פון אַ טאָגבוך״. האָט ער נאָך אין 1902 אָנגעהויבן זיך משתדל זיין וועגן אַ דערלויבעניש אַרויסצוגעבן אַ יידישע צייטונג. ער האָט דידאָזיע דערלויבעניש אָבער ערשט באַקומען אין דר צייט פון פּאָליטישן „פרילינג״ אין רוסלאַנד. אין פּעטערבורג איז דאַן אַרויס „דער פריינד״, האָט ער די נייע צייטונג געגרינדעט אין וואַרשע, צוציענדיק אַלס פאַרלעגער דעם אינזשינערטעכנאָלאָג י. ב. איפּא, אַן אָנהענגער פון פאַרשפּרייטן קולטור צווישן יידישע פאָלקסמאַסן דורך דער יידישער שפּראַך, און 14.8.1905 איז אַרויס דער ערשטער נומער פון דער ערשטער יידישער צייטונג אין פוילן א״ט „דער וועג״ ביי דער מיטאַרבעטערשאַפט פון ד״ר עליאשעוו.

ה. ד. נאָמבערג, ד״ר וואַרטמאַן, א. ל. יאקרבאָוויטש, ל. שאַפּירא און דוד דרוק, און ביי דעם אָנטייל פון די באַרימסטע יידישע שריפטשטעלער. צוליב אינווייניקסטע רייבונגען און אַנדערע שוועריקייטן האָט דער אַרויסגעבער, גופא, צוגעלייגט צו דער צייטונג 25 טויזנט רובל, זיך צוריקגעצויגן פון דער אונטערנעמונג, און „דער וועג״ האָט זיך נאָך אַ עקזיסטענץ פון צוויי חדשים פאַרמאַכט, סוף נאָוועמבער ווידער באַנייט געוואָרן, אָבער געפירט אַ שווערע עקסיסטענץ. געפּרוווט זיך ראַטעווען דורך אַן אָוונט־אויסגאַבע, שפּעטער אויך דורך אַ העברעיש טאָגבלאַט „היום״, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן ביי דער צייטונג א״נ פון י. ח. זאגאראָדסקי און ביי דער מיטאַרבעט פון מיכי וועבער און א. ל. יאקובאָוויטש, אָבער סוף סוף האָט זיך די גאַנצע אונטערנעמונג סוף 1906 אָפּגעשטעלט, דער הויפּטמיטאַרבעטער פון דער ניי־געגרינדעטער קאָפּיקענעם בלעטל „אידישעס טאָגעבלאַט״, וואָס ש. י. יאצקאן האָט דאַן אָנגעהויבן אַרויסגעבן.

דאַן איז פּרילוצקי צוגעצויגן געוואָרן אַלס הויפּט צוליב דער קאָנקורענץ פון דעם ערשטן קאָאָפּעראַטיווער צייטונג „אונזער לעבן״, אַרויסגעגעבן זינט 18.2.1907 פון מ. ספּעקטאָר און ש. האָכבערג, און אין משך פון 4 יאָר געשריבן דאָרט אַלגעמיינע פּאָליטישע איבערזיכטן א. ט. „דער מאָמענט״. סוף 18.11.1910 איז זיין זון, נח פּרילוצקי, מיט דער הילף פון אייניקע שותּפים, ווי מ. קרינסקי א. א., געלונגען צו אָרגאַניזירן אַ נייע צייטונג טאָקע אונטערן נאָמען „דער מאָמענט״, און פון דעמאָלט אָן איז פּרילוצקי דער רעדאַקטאָר פון דער דאָזיקער צייטונג, וועלכער האָט זיך, נאָך פאַרשיידענע גלגולים, צופּאַסנדיק זיך צו דעם יידיש־בעלי־בית׳ישן עולם, זיך באַפעסטיקט און איז אפשר געווען די שטאַרקסטע יידישע צייטונג־אונטערנעמונג אין פּוילן. זינט יולי 1914 דערשיינט ביי דער צייטונג אויך אַ מיטאָגבלאַט — די לעצטע יאָרן אונטערן נאָמען „ראַדיא״. 1921 איז אַרויס אַן „אַלמאַנאַך צום 10 יאָריקן יובילעאום פון „מאָמענט״ (וואַרשע ז״ז 232, מיט בילדער פון די מיטאַרבעטער פון „מאָמענט״), וווּ פּ. האָט פאַרעפנטלעכט אַ גרעסערע אַרבעט: „די ראָלע פון דער יידישער פּרוי אין מאָדערנעם יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן״.

מיכל באַרשאַפּ

מיכל באַרשאַפּ אָדער „מיכל דער קרומער״, ווי מען האָט אים גערופן, איז געווען אַן אייגנאַרטיקער טיפּ. אַלע האָבן אים געקענט. אויב די „אָרגאַניזאַציע״ איז געווען אַ שם־דבר איז אָן ספק מיכל באַרשאַפּ געווען דער „נר תמיד״ פון דער „אָרגאַניזאַציע״.

אַ גאַנצן מעת לעת האָט מיכל באַרשאַפּ געלעבט דערמיט, און זיין צימער איז געווען דער צענטער פון דיסקוסיעס צווישן פּאַרטייען, ווי ס׳איז אָנגענומען אין אַלע שטעט און שטעטלעך.

געשטאַמט פון אַ בכבודיקער משפּחה, וואָס איז פאַראָרעמט געוואָרן, יונג געוואָרן אַ יתום, געווען געצוווּנגען צו פאַרלאָזן דאָס חדר, נישט קענענדיק ריכטיק דאַוונען. געלערנט אַ מלאכה, מאָלעריי. ליידער איז אים געשען אַן אומגליק ביי דער אַרבעט, אַראָפּגעפאַלן פון אַ גאַניק און געוואָרן אַ קאַליקע. ליגנדיק אין שפּיטאָל האָט ער זיך אויסגעלערנט לייענען.

אין יאָר 1904/5 האָט ער סימפּאַטיזירט מיטן „בונד״, אָבער מיט דער גרינדונג פון פּועלי ציון איז ער צוגעשטאַנען צו זיי. הויפּטזאַכלעך האָט ער זיך געווידמעט דער אַרבעט פאַר קרן קימת לישראל.

זייענדיק עלנד און אַ קאַליקע, האָט מען אים איינגעאָרדנט אין מושב־זקנים. אויך דאָ האָט ער געאַרבעט פאַרן קרן קימת לישראל. מיט די דורך אים געזאַמלטע גראָשנס האָט מען פאַרשריבן אין ספר הזהב פון קרן קימת לישראל דעם ערשטן גרינדער פון יידישן אַרבעטערקרייז יוסף ראָזענפעלד פון בערדיטשעוו און יצחק בער לעווינזאָן.

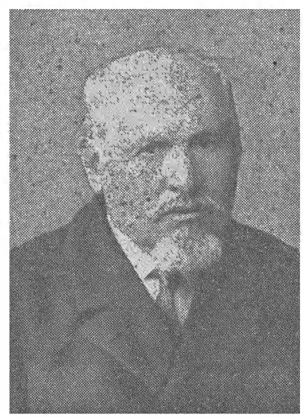
מיט דער צייט האָבן גוטע פריינד אים אַרויסגענומען פון מושב־זקנים און איינגעאָרדנט אין דער ציוניסטישער ביבליאָטעק, ווו ער האָט פאַרקויפט קיכלעך און געווען אויך אַ שומר.

דער קריזיס און אַנדערע סיבות האָבן אָבער אים רואיגירט און ער איז צוריק אַריבער אין מושב זקנים. אויך דאָ האָט ער ווייטער גע־דינט דעם קרן קימת לישראל. אין יאָר 1936 איז ער געשטאָרבן.

מיט זיין לויה האָט זיך פאַרנומען די ציו־ניסטישע אָרגאַניזאַציע. זיין ארון איז געווען באַדעקט מיט דער ציוניסטישער פאָן.

וואלף גארנפעלד

(געבוירן 1862 — געשטאָרבן 1940)

אַקטיוו אינם יידישן געזעלשאַפטלעכן און סאָציאַלן לעבן. צווישן די גרינדער פון דער „אָרט" שול און לאַנגיעריקער פאַרוואַלטונגס־מיטגליד. טעטיק אויך א״נם סוחרים פאַרבאַנד און אין דער קהילה. פאָרזיצער פון חברה קדישה. פיל געלייסטעט ביים פאַרשפרייטן דעם געדאַנק פון מלאכה ביי יידן.

דריי פון זיינע זין מיט די משפחות זענען אומגעקומען דורך די נאַציס, די קינדער זענען געבליבן לעבן צווישן זיי אַ טאָכטער, אַ מוזיק־לערערין אין חיפה.

ס.

מ. ב. גאלדפארב

מ. ב. גאָלדפאַרב איז געבוירן אין אָסטרע אין יאָר 1850. נאָכדעם ווי ער האָט געענדיקט

מ. ב. גאָלדפאַרב ביים אריינגאנג אין דער פאָלקס־שול פאר יידן

מ. ב. גולדפרב ליד הכניסה לביה״ס העממי ליהודים

די ראַבינער־שול אין זשיטאָמיר איז ער באַ־שטימט געוואָרן אַלס לערער אין טשערניגאָוו, און דאָרט פאַרבראַכט אויפן פאָסטן 5 יאָר.

נאָכדעם האָט ער אין משך פון 14 יאָר פאַרוואַלטעט מיט די שולן אין די שטעט זאַס־לאַוו, ראָוונע און ראַדזעווילאָוו, דאַן איז ער איבערגעפירט געוואָרן אין דער קרעמעניצער שולע אין וועלכער ער האָט געדינט 26 יאָר. אין יאָר 1916 איז ער אַריבער אויף עמעריטור מיט אַ לעבנסלענגלעכן געהאַלט. אויסער זיין פּע־דאַגאָגישער אַרבעט האָט ער געשאָנקען נישט ווייניק צ״יט געזעלשאַפטלעכע אינטערעסן.

אין די 80־ער יאָרן, בעת און נאָך די פּאָגראָמען, האָט ער זייער פיל מי געווידמעט די פאַרצווייפלטע יידישע עמיגראַנטן, וועלכע האָבן מאַסנווייז פאַרלאָזט זייערע ערטער און געלאָפן אין דער גאָרער וועלט אַריין — און ווי ווייט מעגלעך געשאַפן פאַר זיי די מעגלעכ־קייט, אַ דאַנק זיינע באַקאַנטשאַפטן מיט די

העכערע בעאַמטע איבערצוגיין די רוסיש־עסט־רייכישע גרענעץ ביי ראַדזיווילאָוו.

אין יאָר 1903 האָט ער מיטגעהאָלפן שאַפן אין קרעמעניץ די קאָמערץ־שולע.

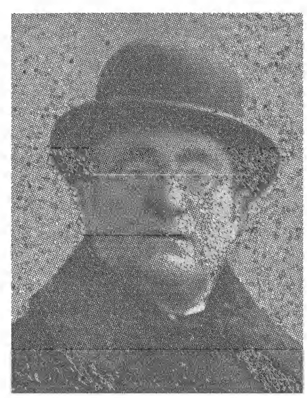
ער איז אויך געווען במשך פון עטלעכע יאָר אַ דעלעגאַט אין דער שטאָט־דומע.

פאַר די אַלע פאַרדינסטן זיינע איז ער אויף דער עלטער נישט פאַרגעסן געוואָרן, און לויט דער איניציאַטיוו פון אַ פאָר תלמידים זיינע איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָמיטעט צו פייערן זיין 80־יעריקן געבורטסטאָג. אין טאָג פון דער פייערונג, דעם 8־טן מאַרס, האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אין זאַל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע זיינע געוועזענע תלמידים, כדי צו באַהערן דעם בעל־היובל, דעם גרייז־גרויען לערער.

„קרעמעניצער שטימע" 11.4.1930

מאיר גאלדרינג

(געבוירן 1886 — אומגעקומען 1942)

צווישן די עסקנים אין קרעמעניץ פאַרנעמט מאיר גאָלדרינג ז"ל איינעם פון די אָנגעזעענ־סטע ערטער. מער ווי אַ פערטל־יאָר־הונדערט איז ער געשטאַנען אויף די ערשטע פּאָזיציעס פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט און געדינט די אינטערעסן פון יידישן פאָלק. אַ מענטש מיט אַ כאַראַקטער, געקעמפט פאַר זיינע פּרינציפּן און מיטגעריסן אויך אַנדערע. טעטיק אין אַלערליי געזעלשאַפטלעכע אינסטי־טוציעס און אַן אַקטיווער ציוניסטישער עסקן. די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך באַצויגן צו אים מיט כבוד און פולן צוטרוי.

אין שריפט און אין וואָרט האָט מ. גאָלדרינג געקעמפט, אַז די יידישע קהלה זאָל אַרומנעמען אַלע צווייגן פון יידישן לעבן און ווערן די אמתע יידישע זעלבסטפאַרוואַלטונג. אַלס ערשטן מיטל דערצו האָט ער געזען דאָס אויסנוצן די פולע רעכט, וואָס עס גיט דאָס קהלה־געזעץ, הגם עס האָט זיך באַשרענקט נאָר אויף רע־ליגיעזע ענינים. ער האָט געקעמפט פאַר דער באַשטעטיקונג פון דעם קהלה־בודזשעט כדי צו זיכערן די נויטיקע הכנסות, און פאַר איבערנע־מען דעם בית־החיים דורך דער קהלה. כאַ־ראַקטעריסטיש פאַר אים זענען די ווערטער מיט וועלכע ער פאַרענדיקט אַן אַרטיקל אין דער „קרעמעניצער שטימע" וועגן די קהלה־פראַגן:

„...די קהלה איז דאָס קערענדל פון אונדזער זעלבסטפאַרוואַלטונג, גלייך ווי דער מאַגיסטראַט, און אויב מען צאָלט פאַר דעם מאַגיסטראַט שטייערן, דאַרף מען אויך צאָלן פאַר דער קהלה. מען וועט זיך שוין געוויס דאַמאָלט פאַראינטערעסירן אויף וואָס די שטייערן ווערן פאַרווענדעט, און מען וועט אויך טאַקע וועלן אַז דער בודזשעט פון דער קהלה זאָל זיין צוגעפּאַסט צו די איצטיקע פינאַנציעלע מעגלעכ־קייטן פון דער פאַראָרעמטער יידישער מאַסע, וועלכע דאַרף דעם בודזשעט אויסהאַלטן".

דאָס איז אויך געווען דער צוגאַנג פון מ. גאָלדרינג צו אַלע צווייגן פון יידישער און ציוניסטישער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט: די זאָרג, קודם־כל, פאַר די יידישע פאָלקס־מאַסן.

ער האָט געקעמפט מוטיק פאַר זיינע שטע־לונגען און ס'איז נישט קיין וווּנדער, וואָס עס האָבן זיך געפונען אומפאַראַנטוואָרטלעכע מענטשן, וועלכע האָבן געפירט נישט קיין שיינע אַגיטאַציע קעגן אים. ס'איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז אַרום 60 פאָרשטייער פון אַלע

געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס זענען זיך צונויפגעקומען אין ועד הקהלה און געטאַדלט די דאָזיקע אַגיטאַציע. ספּעציעלע רעזאָלוציעס זענען אָנגענומען געוואָרן, אויסדריקנדיק דעם פולן צוטרוי צו מ. גאָלדרינג און פאַרעפנטלעכט אין אַלע בתי מדרשים. ס'איז אויך איינגעאָרדנט געוואָרן אַ ספּעציעלער באַנקעט לכבוד אים, אין וועלכן ס'האָבן זיך באַטייליקט אַרום 300 פּערזאָן און פאָרשטייער פון איבער צוואַנציק געזעלשאַפטן. דער דאָזיקער באַנקעט איז געווען אַן אויסדרוק פון ליבע און צוטרוי צו גאָלדרינגן, דעם ערלעכן און מוטיקן כלל־טוער.

זיין פופציקיעריקער יובילעאום איז אויך געפייערט געוואָרן זייער אימפּאָזאַנט. די „קרעמעניצער שטימע", וועמענס מיטגרינדער און רעדאַקטאָר ער איז געווען, איז געווען אַ וויכטיקער פאַקטאָר אין לעבן פון יידישן קרעמעניץ. דאָס וואָכנבלאַט האָט געטראָגן אַ לאָקאַלן כאַראַקטער, אינפאָרמירט וועגן אַלעס וואָס ס'איז פאַרלאָפן אין שטאָט און אין דער פּראָווינץ, און געקעמפט פאַר די יידישע אינטערעסן.

די „קרעמעניצער שטימע" איז געווען אַ שטיק פון זיין לעבן און אויך פון קרעמעניץ. וואָך־איין וואָך־אויס האָט ער געזאָרגט פאַר דער רעגולערער דערשיינונג פון דער צייטונג, פאַר איר אינהאַלט, פיל געשריבן און געווען דער לעבעדיקער גייסט פון דער צייטונג. יאָרן איז די צייטונג דערשינען און געדינט ערלעך די אינטערעסן פון יידישן כלל.

מ. גאָלדרינג איז אומגעקומען אין דער שחיטה פון קרעמעניץ. געטריי האָט ער געדינט דעם יידישן פאָלק זיין גאַנץ לעבן.

אברהם יעקב וויינבערג

אין יאָר 1931 איז געשטאָרבן דער ערשטער ראש הקהל פון דער ניי־געגרינדעטער דעמאָקראַטישער קהלה אין קרעמעניץ אברהם יעקב וויינבערג. דעם אַמט האָט ער כשר פאַרדינט, און מיט כבוד אים געטראָגן, ביז די קהלה איז צוליב פאַרשיידענע אומשטענדן אויפגעלייזט געוואָרן. דאָס האָט אים פאַרשאַפט פיל עגמת־נפש און צרות.

א. י. וויינבערג איז געווען אַ ייד אַ תלמיד־חכם, מיט בילדונג און שיינעם כאַראַקטער. געווען טאָלעראַנט, כמעט ווי נישט רעאַגירט אויף די עוולות קעגן אים אין דער קהלה.

אַ אינדוסטריעלער, אייגנטימער פון דער באַוווּסטער גיסעריי אויפן שאָסיי, נעבן דער ווישנעוויצער ראָגאַטקע, בשותפות מיט חיים אוואדיס און פישל פערלמוטער. אַ ייד אַ אינדוסטריעלער — איז געווען אַן אויסנאַם אין יענע צייטן. באַהאַוונט אין דער טעכנישער זייט פון דער פּראָדוקציע.

אַ ציוניסט בלב ובנפש. זיין גאַנץ באַוועגלעך פאַרמעגן, דערונטער די רייכע ביבליאָטעק, האָט ער פאַרשריבן דעם קרן קימת לישראל. כדאי אויך צו דערמאָנען, אַז די יידישע קהלה איז אים שולדיק געבליבן געלט, פון וואָס ער האָט מאַטעריעל געליטן.

אַ שיינער טיפּ פון אַ יידישן כלל־טוער, און קרעמעניץ האָט שטאַרק באַדויערט זיין פרי־צייטיקן טויט.

חייקל פון די קרעמעניס
(חייקל בערנשטיין)

אַ טיפּ פון אַ שיינעם בעל־בית'ישן יידן פול מיט רעספּעקט, אַ מיטל־וווּקסיגער מיט אַ ברייטער באָרד. געוווינט האָט ער אין זיין דירה אין דער שמאָלער גאָס, נעבן שמעון בעקער, אויף אַ אויבערשטיבל — גרויסע צימערן וואָס האָבן אַרויסגעקוקט אויפן „פּאָטיק". אַ ייד מיט אַ ברייטער האַנט צו געבן אַ נדבה בסתר — און זיין פרוי חנה אברהם משה'ס. — ווער ס'האָט דאָס פּאָרל נישט געזען אין אַ פּורים־סעודה, דער האָט קיין שיין בילד נישט געזען: דער טיש אויסגעפּוצט מיט כל טוב און אַלע קינדער, קוזינס און אייניקלעך, אַלע האָבן געדאַרפט זיין ביי דער סעודה. ר' חייקל מיט אַ גרויסער גאָלדערנער קייט אויפן זשילעט און מיט אַן אַטלאַסענער קאַפּאָטע, און חנה מיט די שנירלעך פּערל אויף דעם האַלדז און די גוטע אויגן האָבן געגלאַנצט מיט פרייד און שמחה. יעדער האָט

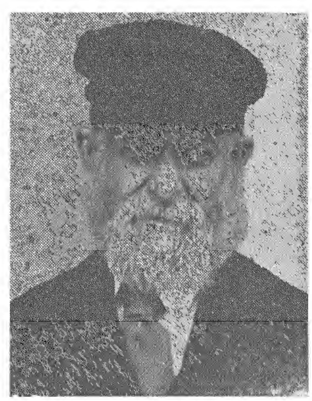
באַקומען פורים־געלט, און די טיר האָט זיך נישט געשלאָסן דעם גאַנצן טאָג און אָוונט. אַ טיפּ פון אַ שיינעם יידישן גביר.

מאַכט זיך אַ פרימאָרגן, ווען ר׳ חייקל בערנשטיין איז נאָך אַ נאַכט פון ניט שלאָפן געזעסן און אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער, און אַזוי קוקנדיק זעט ער ווי זיין מילך־טרעגערין גיסט אַריין מיט אַ גלאָז וואַסער פון פּאָטיק אין דעם מילך־קרוג. אין אַ שעה אַרום קומט זי אַריין די מילכטרעגערין, און ר׳ חייקל זאָגט איר מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל: ביז היינט האָב איך נישט געוווּסט ווי איר כשר׳ט דאָס מילך, אָבער היינט האָב איך געזען. איך בעט אייך איר זאָלט מיר ברענגען דאָס מילך באַזונדער, און די פּאָטיק־וואַסער באַזונדער, איך וועל שוין אַליין כשר׳ן מיין מילך...

ר׳ חייקל האָט געהאַט צוויי זין און דריי טעכטער. אַלע זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט זייערע קינדער. ס׳האָבן זיך געראַטעוועט בלויז פינף אייניקלעך: ריבע און צירע בערנשטיין אין ישראל, ביילע בערנשטיין אין אַרגענטינע, יצחק וינשטין אין ענגלאַנד און אהרן גערמאַן אין ירושלים.

יצחק וואַקמאַן (ניו־יאָרק)

אלי חייקעל׳ס (בערנשטיין)

פ׳ין מאָל צו מאָל שווימען פאַר מיינע אויגן אויף געשטאַלטן פון דער פאַרגאַנגענהייט, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער האַרציקייט און געשפרודלט מיט הומאָר. יידן וואָס האָבן טעג און נעכט זיך אָפּגעגעבן לטובת הכלל, נישט זוכנדיק דערביי קיין אייגן נוצן און כבוד. איינער פון אָט יענע געשטאַלטן אין אונדזער שטאָט איז געווען אלי חייקעלס (בערנשטיין).

עפּעס האָב איך געפילט אַ באַזונדערע נאָענטקייט צו אָט דעם יידן מיטן געלבליכן בערדל און שיינענדיקע אויגן, שטענדיק בין איך גרייט געווען אים מוחל זיין דאָס קנייפּן אין די באַקן... די דאָזיקע געפילן מיינע זענען אָן ספק, טיילווייז, געווען אַ פועל־יוצא דערפון, וואָס אלי חייקעלס איז געווען אַ וואַלד־סוחר. זיין אויסזען אַליין, מיט דעם צוגעקערטן קאָרק, האָט מיר דערמאָנט אַ באַיאָרטן בוים ערגעץ אין די וועלדער, אין וועלכע ער פלעגט פאַרברענגען ס׳רוב יאָרן זיינע.

גאָר אַנדערש פון אַנדערע יידן איז ער געווען אין מיינע אויגן אויך צוליב דעם, וואָס ער האָט זיין פרנסה געצויגן נישט פון די ד׳ אמות פון אַ קלייט אָדער וואַרשטאָט, וואָס האָט פ׳ין אים געשמעקט מיט סאָסנע און בערעזענע בוימער, און וואָס אין טעג פון זאַווערוכעס ווי אויך אין ברענענדיקע היצן איז זיין פלאַץ געווען ערגעץ צווישן וואַלד אי׳ן פעלד אונטערן פרייען הי׳מל. ער האָט געגאָסן צוטרוי און ליבשאַפט אויך פון די גויים מיט וועלכע ער איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג.

אין געזעלשאַפט פון פויערים אָדער פון יידן, איז ער שטענדיק געווען גרייט מיט אַ אוקראַאי־נישן אָדער יידישן ווערטל, וואָס פלעגט אַריינברענגען צווישן זיי אַ פריילעכע שטימונג.

אלי איז געווען איינער פון די איינגעוואָרצלטע איינוווינער פון אונדזער שטאָט, וועלכע האָבן אין זיך איינגעזאַפּט איר רייכן פאָלקלאָר, וואָס איז איבערגעגעבן געוואָרן פון דור צו דור, און ער האָט שטענדיק ציטירט ווערטלעך און געשיכטעס פון יידן וואָס האָבן געלעבט מיט פיל יאָרן צוריק. זיין פילזייטיקע צדקה טעטיקייט האָט ער תמיד באַגלייט מיט אַ חכמה, מיט אַ הלצה וואָס האָבן פיל אַנגענעמער געמאַכט די לאַגע פון די נצרכים.

בשעת ער האָט זיך שווער געמאַטערט צו געפינען פרנסה פאַר זיין אייגענער משפחה, האָט ער אָפּגעגעבן זיין בעסטע צייט כדי צו העלפן די פילע נויטבאַדערפטיקע פון אונדזער שטאָט, און געטאָן האָט ער דאָס אַזוי אַז פרעמדע זאָלן דערפון נישט וויסן — „מתן בסתר״. געווען אין פרעזידיום פון הכנסת אורחים, הכנסת כלה און ביקור חולים. נעכטיקן ביי אַ חולה איז ביי אים געווען אַ גרויסע מצווה. אַלע יאָר ערב יום כפור פלעגט ר׳ אָלי פראַוון אַ מיטאָק אין מושב זקנים. אויך פלעגט מען אים אָפט רופן צו זיין אַ בורר.

כדאי באַזונדער דאָ צו באַצייכענען זיין טעטיקייט איפן געביט פון צושטעלן מצות פאַר די אָרעמע־לייט לויט אַ גערעכטער פאַרטיילונג. כדי צו פאַרזיכערן, אַז זיי זאָלן האָבן די מצות צו דער צייט און אויך זיין פון אַ גוטער קוואַליטעט, האָט אלי געמאַכט אַ ריזיקאַלישן שריט: ער האָט מיט נאָך אנדערע, געחתמעט וועקסלען און געקריגן אויף זיי א גרויסע סומע געלד, פאַר וועלכע ער האָט געקויפט א מצה־מאַשין. נישט איין מאָל פלעגט ער זאָגן: „שוין אַ סך יאָרן טוט מיר וויי, וואָס די אָרעמע לייט עסן מצות מיט בלוט״...

אין פאַרלויף פון אַ קורצער צייט האָט ער איינגעריכטעט אַ מצה־בעקעריי, וואָס האָט זיך גערופן „די קליינע מאַשין״, און האָט פאַרזאָרגט מצות צו אַלע נצרכים. ס׳איז נישט געווען קיין גרענעץ צו זיין פרייד, ווען ער האָט געזען די טרעגערס מיט די ווייסע קוישן טראָגן די מצות אין די פאַרוואָרפנסטע ווינקלעך פון שטאָט פאַר די נויטבאַדערפטיקע. אויך זיי, ווי די נגידים, האָבן באַקומען די מצות אין זייערע הייזער אַ פאָר וואָכן פאר יום־טוב. פיל נעכט פלעגט ער ווידמען, ווי אַנדערע, כדי בייצוזיין אין האָבן אויפזיכט איבערן באַקן די מצות.

פיל האָט ער אויפגעטאָן פאַר די אָרעמע קינדער פון שטאָט. ווי אַ טאַטע געווען צו זיי. ווען ער פלעגט זען אַן אָרעם קינד אָן שיך אָדער קליידונג, האָט ער נישט גערוט ביז ער האָט באַקליידט און באַשוכט, און זיך משתתף געווען אין זיין פרייד. ווען אין קרעמעניץ האָט עקזיסטירט אַ ישיבה, איז אלי געווען איינער פון די אַקטיווסטע טוער אירע, און האָט אַ סך פון זיין ענערגיע געווידמעט כדי צו באַזאָרגן איר עקזיסטענץ.

נישט געווען קיין צדקה־חברה, ווו ער זאָל נישט געווען זיין אַ טיכטיקער מיטגליד.

אין אָט דער טעטיקייט זיינער איז אים אויסגעקומען צו שטיין אין קאַמף מיט זיין פרוי, וועלכע פלעגט, נישט אָן געוויסן רעכט, טענהן, אַז זיין אומבאַגרעניצטע איבערגעגעבנהייט נעמט ביי אים צו די מעגלעכקייט פון פאַרזאָרגן זיין אייגענע משפחה.

די קרעמעניצער יידן האָבן געוווסט אָפּצושאַצן זיינע אייגנשאַפטן און האָבן זייערע באַשטייערונגען פאַר די צוועקן פאַר וועלכע ער האָט געפאָדערט, געטראָגן אים אַנטקעגן, זיין איבערגעגעבנהייט און ליבע צו זיינע אונטערנעמונגען האָבן יעדן אָנגעשטעקט.

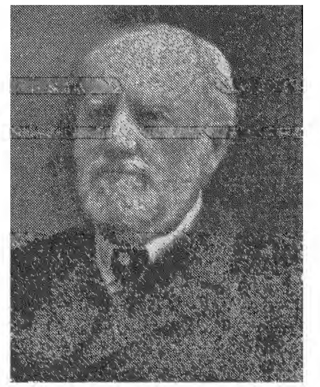
אויך ער האָט נישט אויסגעמיטן די יסורי גיהינום פון אומקום, מיט אים זענען אומגעקומען זיין פרוי שפרה, זיין זון יצחק און די יונגסטע טאָכטער פאָלאַ.

מ. ג.

ד״ר אריה לאנדסבערג

(געבוירן — געשטאָרבן 1932

די משפחה לאַנדסבערג איז געווען אַ שם דבר אין קרעמעניץ. דריי דורות האָבן געצויגן די גאָלדענע קייט פון ציוניזם. דער ערשטער ר׳ חיים, דער פאָטער, האָט געצויגן צו חיבת ציון און השכלה; דער זון, אריה, איז געגאַנגען ווייטער, געלערנט מעדיצין און געווען אַ ציוניסט אין שענסטן זין פון וואָרט. געווען אַ יידישער דאָקטאָר, איבערגעגעבן דעם יידישן פאָלק, געשעצט די יידישע טראַדיציע און געגעבן מיט אַ ברייטער האַנט פאַר יידישע צוועקן. געווען ביי אים דער נוהג, אַז אויפן ערשטן פלאַץ איז געשטאַנען קרן קימת און קרן היסוד. און געגעבן האָט ער בצניעות, אַזוי, למשל, האָבן אַפילו זיינע נאָענטסטע נישט

געוווּסט, אַז אין 1917 האָט ער געשפּענדעט 500 רובל דעם נאַציאָנאַלפאָנד פאַר דער אַקציע צו בויען הייזער פאַר תימנער יידן אין ארץ־ישראל, אַ סומע וואָס נישט יעדער דורשניטלע־כער פאַרמעגלעכער ציוניסט האָט געגעבן. ער איז אויך געווען אַ ערן־מיטגליד פון אָדעסער קאָמיטעט פאַר ישוב ארץ ישראל.

זיין פרנסה האָט ער געצויגן פון זיין פרייער פּראָפעסיע, געווען איבערגעגעבן ביז גאָר זיינע קראַנקע.

נישט קיין ווּנדער, וואָס אַלע האָבן אים געשעצט און באַצויגן זיך צו אים מיט כּבוד און דרך ארץ.

געווען אַ דעלעגאַט אויפן אַכטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל, און פון דאָרט באַזוכט ארץ ישראל.

צוריקקומענדיק פון ארץ ישראל האָט ער באַגייסטערט די גאַנצע ציוניסטישע באַוועגונג אין קרעמעניץ, און אָנגעשטעקט אַלעמען מיטן ווילן צו אַרבעטן פאַרן ציוניזם.

אין דער צייט ווען ציוניסטישע טעטיקייט איז געווען פאַרבאָטן, — פלעגן אַלע ביכער און זשורנאַלן אָנקומען צו אים אַלס מעדיצי־נישע ליטעראַטור, און דאַן איבערגעגעבן ווערן בשתיקה צו די מיטגלידער פון דער אָרגאַ־ניזאַציע, וועלכע האָט דאַן געאַרבעט אומלעגאַל.

ד״ר אריה לאַנדסבערג איז געווען פון די ע ר ש ט ע, וואָס האָט גערופן און געאַרבעט פאַר ציוניזם. אַ זכיה האָט ער אויך געהאַט וואָס אויך זיין זון, דער באַגאַבטער אַדוואָקאַט בנימין לאַנדסבערג, דער דריטער דור פון דער משפחה, איז געווען מעסיק פאַרן ציוניזם און געגאַנגען אין זיינע וועגן.

כבוד זיין אָנדענק.

ד״ר מאיר ליטוואַק

(געבוירן 1861 — געשטאָרבן 1932)

איינע פון די שענסטע פערזענלעכקייטן אין יידישן קרעמעניץ איז געווען ד״ר מאיר ליטוואַק ז״ל.

געבוירן ביי אָרימע עלטערן, געענדיקט די פאָלקסשול, באַזוכט די גימנאַזיע אין זשיטאָמיר, געלערנט מעדיצין און ווען ער איז געוואָרן דאָקטאָר, אַריבער אין זיין געבורטס־שטאָט קרעמעניץ און זיך דאָרט באַזעצט. אַלע האָבן געקאָנט ד״ר מ. ליטוואַק, וואָס האָט אַזויפיל געלייסטעט פאַרן יידישן קרעמעניץ. געווען דער ערשטער פאָרזיצער פון דער גרופּע „חובבי ציון״, אַקטיוון אָנטייל גענומען אין דער גרינדונג פון דער האַנדלסשול, רעאָרגאַניזאַציע פון תלמוד־תורה, אינם שאַפן קאָאָפּעראַטיוון, די אָרט־שול און די העברעאישע שול „תרבות״, אויב מען האָט געדאַרפט גרינדן עפּעס — איז ד״ר ליטוואַק געווען דער אַדרעס. פיל האָט ער מיטגעווירקט ביים קויפן אַן אייגן הויז פאַר דער תלמוד־תורה. זייענדיק אין אַמעריקע האָט ער געזאָרגט פאַר מיטלען אויף אַ בנין פאַרן הכנסת אורחים א. אַז. וו.

אַ געוויסע צייט איז ער געווען פּרעזעס פון דער גרויסער שול, אַ פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון „טאָז״, און דאָרט געהאַלטן לעקציעס וועגן היגיענע.

אויפן ציוניסטישן געביט איז ער געווען זייער אַקטיוו און יאָרן לאַנג פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. אַ כאַראַק־טעריסטישער שטריך: אין יאָר 1904 איז פאָר־געקומען אַן אומלעגאַלע ציוניסטישע פאַר־זאַמלונג און פלוצלינג איז אָנגעקומען דער „נאַדזיראַטעל״ און געמאַכט אַ פּראָטאָקאָל, און פאַרשריבן אַלע אָנוועזנדע, ד״ר ליטוואַק

איז בשעת מעשה נישט געווען, ווייל ער האָט געמוזט פריער פאַרלאָזן די פאַרזאַמלונג. ווי נאָר ער האָט געוווּיר געוואָרן וועגן דעם וואָס איז פאָרגעקומען, איז ער תיכף אַוועק צום „נאַדזיראַטעל״ און אים געבעטן פאַרשרייבן אויך זיין נאָמען אין פראָטאָקאָל, אַלס איינעם וואָס האָט זיך באַטייליקט אין דער דאָזיקער אומלעגאַלער פאַרזאַמלונג.

אַ ערלעכער כלל־טוער. ווען ער האָט זיך די לעצטע יאָרן נישט געקאָנט צופּאַסן צו די נייע ווינטן און וועגן פון דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט — האָט ער זיך צוריקגעצויגן.

פון פּראָפעסיע אַ דאָקטאָר מעדיצין, האָבן אַלע געזוכט הילף ביי אים. און נישט קיין וווּנדער דעריבער, אַז ווען ער איז מאָביליזירט געוואָרן אין יאָר 1904 אין דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה אַלס מיליטערישער דאָקטאָר אין וויטן מזרח, האָט עס אויפגעטרייסלט די יידישע באַפעלקערונג פון שטאָט. פינף טעג צייט האָט מען אים געגעבן אָפּצופאָרן קיין כאַרבין. אַפילו די לעצטע טעג האָט ער זיך נישט געקענט באַפרייען פון דער טאָגטעגלעכער אַרבעט און פאַרברענגען אין דער סביבה פון זיין משפחה. פאַרקערט, די קראַנקע האָבן אים נישט אָפּגעלאָזט, און ער האָט דערפילט זיין פליכט. אַוועק איז ער קיין כאַרבין, און פון דאָרט אין אַ מיליטערישן שפּיטאָל אין כאַבאַראָווסק, ווו ער האָט פאַרבראַכט ביז דעם 11־טן אָקטאָבער 1905 און באַפרייט געוואָרן צו פאָרן אהיים.

שווער איבערצוגעבן די שמחה און קרעמעניץ ווען ד״ר מ. ליטוואַק איז צוריקגעקומען. דער שטאָלץ פון דער יידישער באַפעלקערונג איז נאָך מער געוואָקסן, ווען מען איז געוווּיר געוואָרן, אַז ער איז דערגאַנגען פאַר זיינע מעדיציניש פאַרדינסטן אין דער מלחמה צו דעם ראַנג פון אַ גענעראַל. די האַרץ פון יעדן קרעמעניצער ייד האָט זיך ממש געקוויקט פון שמחה צו זעען אים אין דעם גענעראַלסקן מונדיר און גענעראַלסקע עפּאַלעטן — און דאָס ביי די צאַרישע צייטן.

ד״ר ליטוואַק איז באַלד צוריק אַריין אין

ד״ר מאיר ליטוואַק אויף קבר אבות

זיין פּראָפעסיאָנעלער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. לאַנגע יאָרן האָט ער נאָך געדינט זיינע קראַנקע, וועלכע האָבן געהאַט צו אים אומבאַגרענעצטן צוטרוי, דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט און ציוניסטישער באַוועגונג וואָס האָט געגאָסן פון זיין ראָט און טאַט.

די לעצטע יאָרן האָט ער זיך באַטייליקט אין דער אָרטיקער פּרעסע. פון צייט צו צייט פאַרעפנטלעכט דאָרט אַרטיקלען אויף פאַרשיידענע טעמעס. געהאַט מוט צו באַקעמפן אַלע נעגאַטיווע דערשיינונגען אין דער געזעלשאַפט. און געפאָדערט זיי צו באַזייטיקן און אויסצובעסערן.

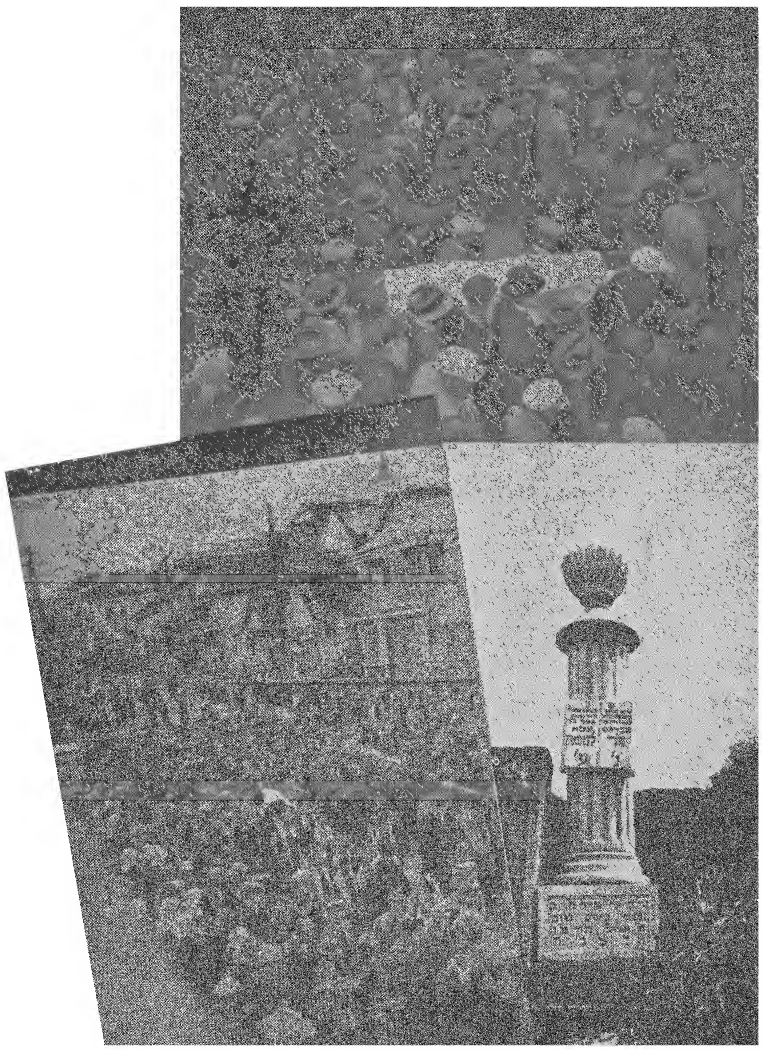
אַ גרויסער פאַרערער פון ריב״ל און זיך געזען אַלס איינער פון זיינע תלמידים. פיל צייט האָט ער אוועקגעגעבן צו פאַראייביקן זיין אָנדענק, מיטגעאַרבעט ביים שאַפן די ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון ריב״ל אין דעם הויז ווו ער האָט געוווינט, אָבער די נייטיקע מיטלען האָבן געפעלט. בעת זיין באַזוך אין אַמעריקע אין יאָר 1928, האָט ער זיך אויך דערמיט פאַראינטערעסירט.

ווי געזאָגט, איז ד״ר ליטוואַק געבוירן געוואָרן ביי אָרעמע עלטערן, זיין פאָטער איז געווען אַ שניידער און געהייסן אבא. פלעגט מען רופן ד״ר ליטוואַקן „אבא׳צי שניידערס זון״ — בעלי מלאכות מיט שטאָלץ, נגידים מיט שפּאָט.

ד״ר ליטוואַק איז אויך געווען דער דאָקטאָר פון דעם פּראָוואָסלאַוונעם סעמינאַר פון גלחים, אַזוי ווייט איז געווען דער צוטרוי צו אים.

יעדן שמחת תורה פלעגט ער איינאָרדענען אין דער גרויסער שול אַ ספּעציעלע פייערונג — שחרית פאַר קינדער.

אין טיפן עלטער איז ד״ר ליטוואַק אַוועק.

די לווייה פון ד״ר מ. ליטוואַק און די מצבה אויף זיין קבר
לווית ד״ר מ. ליטוואק והמצבה על קברו

די גאַנצע שטאָט האָט אים באַוויינט און באַ־גלייט צו דער אייביקער רו, יונג און אַלט, אָרעם און רייך, יידן, אוקראַינער און פּאָלאַקן. די פאָרשטייער פון די אַלע דריי פעלקער האָבן אים וואַרעם מספיד געווען און אָפּגע־שאַצט די גרויסע אבדה פאַר קרעמעניץ. זיין נאָמען וועט תמיד בלייבן אין זכרון פון די אַלע וועלכע האָבן אים געקענט און געהערט וועגן אים.

הרב ר׳ שרגא-אריה מארדער

פאָריקן דאָנערשטאָג, ב׳ שבט תרצ״ז, איז נפטר געוואָרן אין טיפן עלטער דער רב פון דער דובנער ראָגאַטקע, הרב ר׳ שרגא־אריה ז״ל. דער נפטר איז אַלט געווען אָכציק יאָר און האָט געהערט צו די רבנים פון אַלטן דור, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער לומדות און בקיאות אין תלמוד און פוסקים. דער נפטר האָט שוין אין זיינע יונגע יאָרן מרביץ־תורה געווען און זיינע תלמידים פאַר־נעמען באַקאַנטע רבנות־פּאָסטנס, וויצ.ב.ש.: דער ראַדזיווילער רב און דער געוועזענער שומסקער רב ז״ל.

הרב ר׳ פייוויש מארדער האָט זיך אויסגע־צייכנט מיט זיין שטאַרקער זהירות ביי שאלות־ותשובות, און האָט געשעמט אין זיינע יונגע יאָרן מיט זיין חריפות אין לערנען און מיט זיינע פעהיקייטן ביים דורכפירן דין תורה׳ס. ער איז געווען אַ מעורב בין־הבריות און פאַרמאָגט אַ גרויסן לעבנס־פאַרשטאַנד, מיט צניעות און באַשיידענהייט איז ער זיך געגאַנ־גען אין זיין תורה־און־יראה־וועג.

פרייטאָג איז פאָרגעקומען זיין לוויה. סו ז דעם שטאַרקן פראָסט איז געקומען אַ גרויסער עולם פון דער דובנער ראָגאַטקע און פון שטאָט אָפּגעבן דעם נפטר דעם לעצטן כבוד. דער שטאָט־רב מ. מענדיוק האָט געהאַלטן אַ גייסט־רייכן הספד אין וועלכן ער האָט כאַראַקטערי־זירט די פערזענלעכקייט פון פאַרשטאָרבענעם און פאַרענדיקט, ווענדנדיק זיך צום נפטר, מיט פאָלגענדע ווערטער: איר קאָנט רויק זיין, מרא דאתרא, ווייל אייער תורה און מצוות וועלן אייך באַגלייטן למנוחת־עולמים, און איר האָט איבערגעלאָזט אַ איידעם, אַ בן־תורה, אַ ממלא־מקום, וועלכער איז ראוי צו דעם אין אַלע הינזיכטן או איז ביי אַלעמען באַליבט. נאָכער האָט מספיד געווען דער דיין.

מ. סאמבירער
„קרעמעניצער לעבן“,

שמעון חיים מוליאר (קארש)

שמעון חיים איז געווען אַ מויערער, פון די גאָר ווייניק וועלכע זענען נאָך פאַרבליבן אין פאַך אויף דער יידישער גאַס.

עס איז געווען ווי זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז שמעון חיים זאָל זיין אַ פאַרברענטער ציוניסט. עפּעס האָט זיך שטענדיק געפּאַסט אָט דאָס פּאָרל ציוניסט און מויערער, ארץ־ישראל און בויען. ער איז צוגעטרעטן צו דער באַוועגונג נאָך אין דער תקופה פון חובבי־ציון. און דאַמאָלסט, ווי אויך שפּעטער, זענען די מיטגלידער פון דער ציוניסטישער אָרגאַני־זאַציע געווען שטאָלץ מיט אָט דעם פּראָדוקטיוון חבר זייערן.

ער האָט שטענדיק געהיט גלייכגעוויכט, געווען תמיד גוטמוטיק, אָבער דאָס אַלץ נאָר ביז מהאָט נישט אָנגערירט ארץ־ישראל. ווי נאָר ס׳פלעגט עמעצער מיט אים פאַרפירן אַ ויכוח אין דעם ענין, איז ער געווען אַן אַנדער מענטש, נישט צו דערקענען. דאָס פנים מיט דער קאָלטענעוואַטער באָרד פלעגט זיך צור־פלאַקערן, די הענט האָבן זיך באַוועגט און קיינער האָט נישט געטאָרט זיך שטעלן אין זיינע ד׳ אמות.

„אָט דאָס איז טאַקע אייער אומגליק“, פלעגט ער טענה׳ן, אַז איר ווילט וואַרטן ביז משיח וועט קומען אויפן ווייסן פערדל, ביז דאַמאָלסט ווער ווייסט וואָס פון אונדז וועט בלייבן“.

אַ גאַנצע וואָך האָט מען אים געזען איינ־געשפּאַנט אין פאַרטוך, שטענדיק פאַרטאָן אין זיין אַרבעט. ער איז געווען אַ מומחה

אויף אויפצושטעלן הרובעס און אויוונס, אויף דעם געביט האָט ער שטענדיק געהאַט די אויבערהאַנט אויף זיינע קאָנקורענטן, די גוייִשע מויערער. זיינע אַ הרובע אָדער אַ האָט געפאָדערט אַ העכערן פּרייז פאַר זיין אַרבעט, פלעגט מען חדשים־לאַנג וואַרטן אין דער ריי ביז ער האָט באַוויליגט צו קומען מיט זיינע זין אַלס געהילפן צוואַרפן די אַלטע הרובע און אויפשטעלן אַ נייע. פאַר די עטלעכע אויוון פלעגן נישט רויכערן. און כאָטש ער כעטעג וואָס ער האָט אין אַ שטוב געאַרבעט, האָט ער מיט זיך אַריינגעבראַכט אַ ציוניסטישע אַטמאָספער: „שקלים“, „אַקציעס“, „קרן הקיימת“, „באַראָן ראָטשילד“, „הרצל“ א. אַז. וו. האָבן געקלונגען אין חלל אָן אויפער.

ער איז געווען דער איינציקער ביים אָנהויב פון דער ערשטער וועלט מלחמה, וואָס צוליב צוטרוי צו אים פלעגט ער בויען געהיימע באַהעלטענישן אין די הייזער, ווו יידישע יונגעלייט האָבן זיך געקאָנט אויסבאַהאַלטן פון צו גיין אויפן שלאַכטפעלד. זיי זענען געמאַכט געוואָרן מיט אַזאַ קונסט, אַז זעלטן, זייער זעלטן איז דער פּאָליציי געלונגען זיי צו אַנטדעקן. ער האָט אָט די אַרבעט געטון מיט אַ באַזונדערן פאַרגניגן, ווייל ס'איז נישט געווען קיין גרענעץ צו זיין שנאה צום צאַרישן רעזשים. ווען עס זענען דורך דער שיראָקא גאַס מיט אַ גרויסן אימפּעט ג̃עלאָפן די רוסישע אָבאָזן צוריק, און די עסטרייכישע האַרמאַטן האָבן זיך שוין געלאָזט הערן, האָט מען אים געקענט זען טאַנצנדיק אין גאַס. ער איז געווען דער ערשטער פון די, וועלכע האָבן שפּעטער גערופן צו צעשטערן די באַהעלטענישן און צו אַ פרייוו ליקן מאָביליזירן זיך פון די יידישע דעזערט̃ירן אין דער אַרמיי נאָך דער רעוואָלוציע.

אין דער תקופה פון דער פּוילישער אָקופּאַציע, ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ באַוועגונג פון עולים קיין ארץ־ישראל, האָט שמעון חיים מיט זיינע זין גענומען טראַכטן וועגן עולה זיין. כדי דערווייל צו פאַרווירקלעכן כאָטש אַ טייל פון זיין חלום, האָט ער זיך איינגעשאַפט אַ ציג... און געפּריידיקט ערד אַרבעט אין ארץ־ישראל.

פון זיין משפחה האָט קיינער נישט זוכה געווען עולה צו זיין.

י צ ח ק   ו ו א ק מ א ן, ניו־יאָרק

מענדל קארש

אין דער פּערספּעקטיוו פון פאַרניכטעטן עבר לויכטן מיט אַ באַזונדערן שיין די געשטאַלטן פון געזעלשאַפטלעכע טוער, פאָלקס־מענטשן, אויף וועלכע ס'איז געזאָגט געוואָרן דער פסוק: „נקי כפים ובר לבב“. די וואָס האָבן אין זיך געטראָגן אַ טיפן גלויבן אין מענטש און מענטשלעכן געוויסן און האָבן מיט פלאַם אָפּגעגעבן מי און צייט לטובת הכלל, גרייט ביי יעדער געלעגנהייט צו העלפן זייערע ליידנדיקע ברודער. ווי זעלטענע עקזעמפּליאַרן, אַנטיקן, היטן מיר זיי אין אונדזער זכרון.

איינער פון אָט די געשטאַלטן — איז געווען מענדל קאַרש. אַ פאָלקס־מענטש אין בעסטן זין פון וואָרט — זיין גוטמוטיקער שמייכל אויפן ברייטן פּנים האָט אויסגעדריקט ברייטהאַרציקייט און געאָטעמט מיט פרייַנטשאַפט. טראָץ זיין באַשיידנקייט, האָט זיך אַרום אים געשאַפן אַ דינע אַטמאָספער פון שטאָלץ וואָס שטאַמט פון יחוס, אָבער פון אַ באַזונדערן מין.

ער האָט שטאָלצירט מיטן יחוס פון זיין פאַך, אַ מויערער, אַ מיטגליד פון דער איינציקער משפחה פון יידישע מויערער אין דער גאַנצער געגנט.

זיין פאָטער, שמעון־חיים, פלעגט ביי יעדער געלעגנהייט מיט אַ באַזונדערער גרויסקייט זיך פאַררופן אויף „מיין מענדל". און מענדל האָט אים טאַקע פאַרשאַפן פיל נחת אין זיין קורצן לעבן. אין חדר און אין תלמוד־תורה האָט ער זיך אויסגעצייכנט אַלס גוטער תלמיד. אָבער שמעון חיים׳ס זין זענען נישט געבוירן געוואָרן צו זיין בנים עוסקים בתורה, קיינער פון זיי האָט נישט פאַרראַטן דעם פאַך פון זייערע עלטערן, נישט פאַרביטן די קעלניע און האַמער אויף אַן אַרשין און וואָגשאָל, אָדער שער און אייזן.

מענדל האָט אין זיין פריער יוגנט פאַרלאָזט דאָס לערנען, כדי צו העלפן זיין פאָטער. ער האָט אָבער באַוויזן צו נאַשן געבוג, כדי צו באַנוצן זיך ביי יעדער געלעגנהייט מיט אַ פסוק פון תורה און תלמוד. ער האָט נאָכער פאָרגעזעצט זיין זעלבסטבילדונג דורך לייענען, און אַריינגעזאַפט אין זיך אַ סך פון דער העברעאישער או יידישער פובליציסטיק פון יענער צייט.

שוין אין יאָר 1905 איז ער געווען פון די אַקטיווסטע מיטגלידער פון „פועלי ציון" אין קרעמעניץ. ער איז געווען פון דעם מין פאַרטיי־טוער, אויף וועלכן די פאַרטיי לייגט איר שטעמפל אויפן גאַנצן לעבן זייערן. ווען איינער, למשל, פלעגט דערמאָנען דאָס וואָרט „פועלי ציון", האָסטו פאַר זיך באַלד געזען מענדל קאַרש — און פאַרקערט: גענוג געווען צו דערמאָנען דעם נאָמען קאַרש, און די האָסט באַלד פאַר זיך געזען די „פועלי ציון" אָרגאַניזאַציע.

שפּעטער, אין די צייטן פון דער פוילישער אָקופּאַציע, ווען די „פועלי ציון" פאַרטיי האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן, נאָכדעם ווי די פירענדיקע חברים אירע זענען אַוועק צוזאַמען מיט די אָפּטרעטנדיקע באָלשעוויקעס, איז מענדל געוואָרן טעטיק אין דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, אויסגעוועלט געוואָרן אין די פאַרשיידענע קאָמיטעטן און קאָמיסיעס. דאָרט האָט ער מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ מין „לינקן פליגל". באַזונדערס אַקטיוו איז ער געווען אויפן געביט פון קרן קיימת. דאָ האָט ער גענאָסן די גרעסטע שטיצע און דערמוטיקונג פון זיין חבר מערל באַרשאַפ, וועלכער האָט אין זיינע לעצטע יאָרן זיך מיט התלהבות געווידמעט די קרן קיימת זאַמלונגען.

ווען ס׳האָבן זיך אין קרעמעניץ געגרינדעט די ערשטע חלוצישע גרופּן זענען אַלעמענס אויגן געווענדעט געווען צו מענדלען, אַלס דעם פּאַסיקסטן מענטשן אָנצופירן מיט די הכשרה־גרופּעס. און ער האָט טאַקע גענומען באַשעפטיקן איייניקע חלוצים ביי בוי־אַרבעט, ווען ער האָט דאָס נאָר געקענט טאָן. ער אַליין איז געווען אַ קאַנדידאַט אין דער צווייטער קבוצה חלוצים, וועלכע איז עולה געווען קיין ארץ ישראל אין 1921־טן יאָר. ליידער קען איך מיר נישט דערמאָנען די סיבות, וועלכע האָבן אים אָפּגעהאַלטן פון פאַרווירקלעכן זיין באַשלוס. מעגלעך, משפחה־אָנגעלעגנהייטן, אָדער געלט־שוועריקייטן, קען זיין די קרענק.

מיטן זעלבן ברען, מיט וועלכן ער האָט זיך אָפּגעגעבן דער פּאָליטישער און פאַרטיי־טעטיקייט, האָט מענדל זיך מיט לייב און לעבן אָפּגעגעבן אויך דער אַרבעט אין פאַרשיידענע צדקה־אינסטיטוציעס. ווען די לאַגע אין שפּיטאָל איז געווען שלעכט פלעגט מענדל גערופן ווערן צו הילף, און ער פלעגט מיט זיין ענערגיע און התלהבות שאַפן די נויטיקע מיטלען. דאָסזעלבע אויך אין פאַרשיידענע חברות, אומעטום איז ער געווען צווישן די וואָס שלעפּן דעם שווערסטן עול. אָבער זיין וואָרט איז שטענדיק געווען דאָס וואָגיקסטע, ווייל די מאַסן האָבן מיט דעם גרעסטן דרך ארץ זיך באַצויגן צו אים, אָפּגעשאַצט זיין יושר און פיינעם כאַראַקטער. אַפילו אין דער חברה קדישא, דאָרט ווו ס׳האָט לאַנגע יאָרן געהערשט אַ דיקטאַטור און אייניקע תקיפים, איז מענדל קאַרשס דעה געווען געגוג, כדי צו ענדערן זייערע באַשלוסן.

געשטאָרבן איז ער אין 1931, אין בליענדיקן עלטער פון 41 יאָר.

מ. ג.

הרב ר׳ יחיאל יצחק ראַפּאַפּאָרט

הרב ר׳ יחיאל יצחק ראַפּאַפּאָרט איז געבוירן געוואָרן אין לאָדזש אין יאָר תרנ״ו, ביי אָרעמע עלטערן. אין די יונגע יאָרן איז ער שוין באַקאַנט געוואָרן אַלס עלוי און באַקומען סמיכה אויף רבנות. מען האָט באַוווּנדערט זיין בקיאות און חריפות אין ש״ס און פוסקים. צו זיבעצן יאָר האָט ער חתונה געהאַט, און ווייטער פאָרגעזעצט מיט התמדה צו לערנען תורה און אויך וועלטלעכע לימודים, געווען אַ „מזרחי״ און פיל מיטגעהאָלפן צו פאַרשפּרייטן די ציוניסטיש־רעליגיעזע אידיי צווישן די ברייטע יידישע פאָלקס־מאַסן. אַ גלענצענדער רעדנער.

די ערשטע רבנות־שטעלע זיינע איז געווען זשיכלין, פונדאַנען פלעגט ער אַרומפאָרן איבער שטעט און שטעטלעך פריידיקן לטובת דעם רעליגיעזן ציוניזם און געגרינדעט „מזרחי״־אָפּטיילונגען. אין עלטער פון 21 יאָר, איז ער אין תרע״ח, אויפגענומען געוואָרן אַלס הויפּט־רב אין לוצק, צווישן אַנדערע שטעט האָט ער אויך באַזוכט קרעמעניץ, און געגרינדעט די „מזרחי״־אָרגאַניזאַציע מיט דער באַטייליקונג פון דאַמאָלסדיקן רב סענדעראָוויטש ז״ל.

אין יאָר תרפ״ג האָט הרב ראַפּאַפּאָרט קאַנדידירט אַלס סיים־דעפּוטאַט פון „נאַציאָנאַלן בלאָק״, און געפירט אַ ענערגישע פּראָפּאַגאַנדע ביי די סיים־וואַלן.

אין יאָר תרפ״ח ווען דער אַמט פון רבנות אין קרעמעניץ איז פריי געוואָרן, איז ער אָנגענומען געוואָרן אַלס שטאָט־רב.

דעם ערשטן יאָר האָט ער געהאַט אויסצושטיין פיל צרות פון קעגנער, וועלכע האָבן נישט געלאָזט אים באַשטעטיקן אַלס רב, וואָס ס׳איז זיי נישט געלונגען.

הרב ראַפּאַפּאָרט איז קראַנק געוואָרן אויף אַ שווערער אויגן־קראַנקייט, געוואָרן אָפּערירט און זיין צושטאַנד דערשיטערט געוואָרן. אָנגעהויבן ליידן אויך אויף אַ האַרץ־קראַנקייט איז ער אין בליענדיקן עלטער — 35 יאָר — געשטאָרבן אין יאָר תרצ״א. זיין טויט האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן טרויער נישט נאָר אין קרעמעניץ נאָר אויך אין אַ סך שטעט און שטעטלעך וועלכע ער האָט באַזוכט.

צו צוויי זאַכן האָט ער געשטרעבטביים לעבן: זיין איידעם הרב מינדיוק זאָל ווערן זיין ממלא מקום, און דער חיבור פון אַלע זיינע דרשות „אור היהדות״ זאָל דערשינען אין דרוק.ביידע זאַכן זענען מקוים געוואָרן.

צו זיין ערשטן יאָרצייט איז אים געשטעלט געוואָרן אַ מצבה. סיי אויפן בית עלמין און סיי אין בית המדרש זענען געהאַלטן געוואָרן רירענדע הספדים. אַ ספּעציעלער נומער פון „קרעמעניצער שטימע״ איז געווען געווידמעט דעם אָנדענק פון פאַרשטאָרבענעם מיט אַרטיקלען פון זיין איידעם הרב י. מ. מינדיוק, ראש הקהל א. פּערלמוטער, ל. פעלדמאַן, ד״ר מ. ליטוואַק, מ. דיטון, ד. לעווינטאַן און א. סאמבארער.

אין ארץ ישראל געפינט זיך זיין יונגסטע טאָכטער, איידים און קינד.

ק. ר.

זכרונות און שטייגער

ח. גילערנט (ניו־יאָרק)

די אַנסקי־עקספּעדיציע אין קרעמעניץ

ווי אין יעדער פּראָווינץ שטאָט אינם „תחום" פונם צאַרישן רוסלאַנד אַזוי אויך אין קרעמעניץ, האָט די יוגנט אין אָנהויב פונם היינטיקן יאָרהונדערט, על פּי רוב, געלעבט אַ טראַדיציאָנעל־רעליגיעז לעבן. אַ חוץ אַ קליין פּראָצענט קינדער, בערך אַ פּאָר הונדערט, וואָס האָבן געלערנט אין אַלגעמיינע מלוכה אָדער פּריוואַטע שולן, איז דער רוב דורכגעגאַנגען אַ חדר, אָרעמע קינדער אַ תלמוד תורה. די לעצטע האָבן גענאָסן פון „פּראָטעקציע" פון יידישע בעלי־בתים וואָס האָבן אויסגעפּועלט אויפצונעמען אַ פּאָר אָרעמע קינדער צו לערנען אָן שכר לימוד.

דער רוב קינדער פון מיטלשטאַנד האָט נאָכן חדר גענאָשט אַלגעמיינע קענטענישן אויפן שפּיץ בעסער ביי פּריוואַטע „שרייבער" און לערער. קינדער פון בעלי־מלאכות האָבן זיך איינגעשפּאַנט אין טאַטנס מלאכה. חוץ קרעמער, מלמדים און סתם כלי קודש זענען ביי באַשעפטיקונג־פאַכן געווען פאַרנומען: סטאָלאַרעס, טעסלער, שינדל־מאַכער, בלעכער, רימערס, טאָקערס, באָנדערס, שוסטער, לעדער־שטעפּער, סטעלמאַכס (אויסגעאַרבעט רעדער פאַר וואָגנס), ציגאַרן־שפּיצלעך, שניידערס, שניידערקעס, וועש־נייטאָרינס, טאַנדעטניקעס, קירזשנער, גלעזער, בייטלמאַכערס, ויאַטנמאַכער (קאָטנמאַכערס), קעמלמאַכער, מולאַרעס, שלייפער, זייגערמאַכער, יוועלירן (גאָלד־שמידן), ציגלמאַכער, בעקער, צירולניקעס, טרעגער, בריקערס, ליכטמאַכער, און אַנד. פאַרשטייט זיך, אַז פון קצבים און וואַסער־טרעגער איז אָפּגערעדט. יוגנט איז אויך געווען האַנדלס־אָנגעשטעלטע, פּראָוויזאָרס און פאָטאָגראַפער.

קיין אָרגאַניזירטע אַרבעטער־באַוועגונג איז ביזן יאָר 1905 נישט געווען. על פּי רוב איז מען געווען באַשעפטיקט אין דער היים ביי די עלטערן. נאָר איין שוך־אונטערנעמונג וואָס דאָט באַשעפטיקט אַ צוואַנציק אַרבטער (פון הערצע און דבורה פרישבערג), האָט איר פּראָדוקציע האָט דערגרייכט דעם אַלגעמיינעם שוך־מאַרק אין רוסלאַנד.

אין אָנהויב פונם היינטיקן יאָרהונדערט האָט זיך פאַרשטאַרקט דער שטראָם פון אַלגעמיינער בילדונג. די אונטערוואַקסנדיקע יוגנט האָט שוין געצויגן אינגאַנצן צו פרעמדע קולטור־פעלדער. זי וואָלט אפשר פאַרפאַלן געוואָרן פאַרן יידישן פאָלק, ווען נישט דאָס יאָר 1905, וואָס האָט אַריינגעבראַכט אַ גאַנצע ענדערונג אין זייער באַציונג צו יידיש לעבן, אויף מאָדערנע יסודות.

די פאַרשיידענע פּאָליטישע גרופּירונגען וואָס זענען באַלד אויפגעקומען, ווי ציוניזם, בונדיזם, ציוניסטן־טעריטאָריאַליסטן, האָבן אויפגעוועקט דעם נאַציאָנאַל־פּאָליטישן און סאָציאַל־קולטורעלן באַוווסטזיין. די פריערדיקע איינשטעלונג אויף קענטענישן לשם קאַריערע איז ווי ביטאָמאָל אויסגערונען געוואָרן. די אָריענטאַציע איז פאַרקירעוועט געוואָרן אויפן וועג צום יידישן פאָלקס־מענטש.

דאָס יידישע וואָרט האָט באַקומען חשיבות און פאַרנומען דאָס אָרט פון רוסיש. דער יידישער אַרבעטער, דער פאָלקס־מענטש איז מיטאַמאָל אויסגעוואַקסן אין די אויגן פון דער יוגנט־אינטעליגענץ. יידישע צייטונגען און זשורנאַלן זענען פאַרשפּרייט געוואָרן אין די יידישע הייזער. „אונזערלעבן", „דער מאָמענט", „דער פריינד", „הצפירה", „הזמן", „דאָס יידישע פאָלק", „דער שטראַל", „לעבן און וויסנשאַפט", „די צייט", „דער וועג", און אַנד. אויך דער „העולם", „ראַזסוויעט", „יעווריעיסקאַיא זשיזן". ווען דער ווילנער קלעצקין־פאַרלאַג האָט אָנגעהויבן אַרויסצו־געבן דעם חודש־זשורנאַל, „די יידישע וועלט" איז ער ממש פארצוקערט געוואָרן. פונקט אַזוי איז געווען מיט דעם אומלעגאַלן אָרגאַן וואָס איז אַרויס, דווקא אין פעטערבורג, — „די צייט", (אין צייטונגס־פאָרמאַט). פון די רוסישע טעגלעכע צייטונגען זענען פאַרשפּרייט געווען נאָר צוויי, פון ליבעראַלן שניט, דער פעטערבורגער „ריעטש" און קיעווער — „קיעווסקאיא מיסל". אַפילו דער ראַדזינער חסיד משה ברעזעצער פלעגט ברענגען אין שטיבל פון די ראַדזינער חסידים דעם „פריינד" און צווישן מנחה און מעריב לייענען בקול רם. דער מבין און אויסטייטשער פלעגט זיין בנימין יאספע, צדוק שוחט׳ס זון. האָבן טאַקע זיינע קינדער די שטוב פאַרפלייצט מיט כלערליי ליטעראַטור, וואָס פלעגט געלייענט ווערן פון דער גאַנצער פאַמיליע.

דאָס יידישע בוך אַרויסגעגעבן פון וואַרשעווער „שימין" פאַרלאַג און „צענטראַל", און שפּעטער — „קלעצקין" אין ווילנע איז מיט גרויס התמדה געלייענט געוואָרן. עס איז געגוג געווען, אַז עס זאָל זיך באַוויייזן דער שליח י. טריוואוס מיט די מוסטערן נאָר פון די איינבונד־טאָוולען פאַר אלע בענדער פון מענדעלע, פרץ און שלום־עליכם, אַז ער זאָל נישט דאַרפן פאַרלירן קיין איבעריקע טרחה אויף איינצורעדן צו באַשטעלן דעם גאַנצן קאָמפּלעט. דער פון זיך אַליין געקרוינטער באַזאָרגער פון יעדן געדרוקטן וואָרט, אַ זון פון אַ באַלעבאַטיש פרום הויז, דוד רויכל, איז געווען דער מלך פון די יידישיסטן אין קרעמעניץ. אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען אין ווילנע, וווּ ער האָט איבערגעזעצט פון רוסיש און דייטש מעשה׳לעך פאַר קינדער. שפּעטער, בימי פוילן, האָט ער איבערגעזעצט בוכבינדערס געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער באַוועגונג פון רוסיש אין יידיש. ווי אַ קאַסירער ביי זיין פאָטער אין דער גרויסער שניט־קראָם, פלעגט ער אָפּט, פון די איינגעקאַסירטע געלטער באַצאָלן פאַר גאַנצע טראַנספּאָרטן יידישע ביכער, וואָס זענען פאַרשפּרייט געוואָרן אין יידישע הייזער און יוגנט קרייזלעך. אים האָט אויך אָפּגעגליקט דאָס מזל ביים זשאַנדאַר קאָוואל, ער זאָל „פאַרקוקן" אויף די צוגעשטעלטע אומלעגאַלע רוסישע בראָשורן פון די סאָציאַל־דעמאָקראַטן און ס.ר.׳ן, וואָס פלעגן אויסבאַהאַלטן ווערן ביי לייבעלע שוחט׳ס זון, אהרון האָכגעלערטער, און אַריבערגע־פעקלט ווערן צום איינבינדער, אויף אַ בוידעם־שטיבל. אַזאַ מין עסקן איז אויך געווען, דער אַרבעטער־אינוואַליד מעכל באַרשאַפּ, אַ פועל־ציוניסט יאַשע ברויטמאַן, שלמה בעקערס זון, פלעגט זיין דער גייענדיקער דעקלאַמאַטאָר פון ציוניסטישע אויסגאַבעס אויף רוסיש. ישעיה בלאהוז, אַ בן־יחיד׳ל ביי אַ פאַרמעגלעכער געשיר־קרעמער איז געווען דער אָפּנעמער פון אַלץ וואָס איז דערשינען אין אַלע דריי שפּראַכן.

נאָך דער „טשערנאָוויצער קאָנפערענץ" האָט די קרעמעניצער יוגנט באַקומען פרישע פליגל פאַר פאַרשפּרייטן יידישע קולטור. מיט אַ באַזונדער התמדה האָט מען זיך געוואָרפן אויף די וויסנשאַפטלעכע אַרטיקלען פון נ. שטיף און ב. באָראָכאָוו וועגן יידיש לשון אין דעם ווילנער „פנקס".

דעמאָלט האָט מען אויך אָרגאַניזירט אומלעגאַלע קורסן פאַר יוגנטלעכע און אַ אומלעגאַלע שול פאַר קינדער.

די גרופּע אויסבאַהאַלטער פון דער אומלעגאַלער שול איז באַשטאַנען פון: דויד רויכל,

ישעיה בעלאָהוז, יאַשע ברויטמאַן, מ. ביבערמאַן, ה. געלערנט, ברוך באַרשאַפּ און די צוויי שוועסטער פייגע און מינדל, נייטאָרינס, גוטיע אַקסעל, פישל דעם טרעגערס טאָכטער. ס׳האָט אָבער לאַנג נישט גענומען, און די ש״ל איז געוואָרן באַקאַנט און מען האָט זי געמוזט אַריבערטראָגן אין קיך פון אברהם דעם קצב, פייגע און מינדלס פאָטער. די לימודים פלעגן פאָרקומען ביינאַכט, ווען די עלטערן זענען געווען פאַרנומען אין שעכטהויז. אָבער וויילביידע שוועסטער, בונדיסטקעס, זענען געווען אויפן אויג פון דעם יידישן העלפער פונם זשאַנדאַר, קלמן פינקל (קלמן „מיט דער גאָלע אונטערן אויג״), איז דאָס הויז דורך אים געוואָרן אָבסערווירט, און ער האָט אַליין גוטמוטיק דערציילט, אַז ער ווייסט, וואָס מען טוט דאָרט יעדע נאַכט. האָט מען ווידער געוואַנדערט, דאָסמאָל אין אַ מין בוידעם־שטיבל, אין הויז פון משה קאַדושקע, דער וואַסערטרעגער. דאָס אַלץ איז געווען ווינטער. אין די זומער חדשים האָט מען זיך געקליגלט, אין אַ וועלדל אויף דער „ווידימקע״. דאָס זעלבע איז געווען מיט די קורסן פאַר דערוואַקסענע אַרבעטער. אַזאַ איז אויך געווען דער גורל פון דער פאָלקס־ביבליאָטעק וואָס איז געלעגן בעיקר אין די הענט פון ציוניסטישע יוגנטלעכע.

די יוגנטלעכע „קולטור־טרעגער״ זענען געווען פאַרטון אין דער אַרבעט אויף אַ ראָמאַנטישן שטייגער. אין 1910 האָט א. ליטווין (אַ סוחר) אַריינגעטראָגן אין דער ראָמאַנטיק אַ נייעם שוווּנג. ער האָט זיך דעמאָלט אָפּגעגעבן מיט זאַמלען פאָלקלאָר, און אַ דאַנק זיין באַזוך אין קרעמעניץ איז געוואָרן זייער פּאָפּולער דער ענין פון פאָלקס־לידער. די אַקאַדעמישע יוגנט,

אַנסקי־עקספּעדיציע אין קרעמעניץ (1913). פון רעכט צו לינקס: פּיקאַנגור, יעקב רויטמאַן (יאַשקע פּאָנימאַיעש), ש. אַנסקי, קאָמפּאָזיטאָר קיסעלהאָף, פאָטאָגראַף־מאָלער יודאָוויץ.
משלחת אַנסקי בקרמניץ בשנת 1913 (הגלופה הומצאה לנו ע״י ד״ר י. לוינסקי).

בפרט די ברידער מאַנוסאָוויטש, האָבן זיך מיט אַ חסידישן ברען אָפּגעגעבן מיט פאָלקס־מוזיק. סענדער ראָזענטאַל, אַ צירולניק, פלעגט באַגלייטן דאָס געזאַנג אויף אַ מאַנדעלינע. דורך זיי, איז די גאַנצע רוסיפיצירנדיקע יוגנט געוואָרן פאָלקסטימלעך. אין איינעם פון די הייזער, ביי פ. ווייצער, האָט מען דורכגעפירט אַ ליטעראַרישן יובל פון מענדעלע מוכר ספרים.

דורך דעם באַזוך פון א. ליטווין, און שפּעטער פון נח פּרילוצקי, איז באַקאַנט געוואָרן דער צינאָמען פון דער שטאָט — „ראש חודש קרעמעניץ", ווי אויך דער צווייטער צו־נאָמען „קרעמעניצער פיליסטראַנטן", און האָט געגרייכט קיין פּעטערבורג. דאָ האָט דער גרויסער יידישער מעצענאַט, באַראָן גינצבורג, דאַן געגרינדעט און אויסגעהאַלטן די „יידישע עטנאָגראַפישע געזעלשאַפט", מיט אַ העכערן קורס פאַר עטנאָגראַפיע, אויסצובילדן אַ קאַדר פון זאַמלער און פאָרשער.

די יוגנט מיט ש. אנסקי אין קרעמעניץ

ביי דער נאָנטער באַטייליקונג פונם באַקאַנטן פאָרשער אין סיבירער פאַרשיקונג און שפּעטער פאַרוואַלטער פונם אַזיאַטישן מוזיי אין פּעטערבורג, מ. שטערנבערג, האָט די דערמאָנטע געזעלשאַפט מיט ש. אַנסקי בראש, אַרויסגעגעבן דעם ערשטן באַנד פון דער אָנגעצייכנטער סעריע „דער מענטש". דאַן איז אָרגאַניזירט געוואָרן די באַקאַנטע אַנ־סקי עקספּעדיציע.

אין יולי 1912 איז די קרעמעניצער יוגנט־אינטעליגענץ אויפגעריכט געוואָרן מיט אַ שפּאָגל נייעם נוסח פון פאָלקישקייט. יידיש לשון האָט אויפגעהערט צו זיין נאָר אַ נאַציאָנאַל־פּאָליטישער סימן, נאָר האָט באַקומען אַ נשמה'דיקייט און כאַראַקטער פון פאָלק. אַלע מנהגים און שטייגערן, מעשיות, לעגענדעס, דאָס אָפּשפּרעכן פון אַ „גוט אויג", לייגן קנאָבל אויף מצבות, נאָכוואַרפן אַ שטיינדל ווען מען באַגעגנט אַ גלח אויפן וועג, די שיר המעלותן וואָס מען הענגט אויף איבערן בעט פון אַ קימפּעטאָרן, דאָס קריאת שמע לייענען דורך קינדער ביים בעט פון דער קימפּעטאָרן, דאָס אויסקאַטשן אייער אויפן פּנים פון אַ איבערגעשראָקן קינד, וכדומה — דאָס אַלץ וואָס ביי יידן אין קרעמעניץ פלעגט באַנוצט ווערן אין לעבן האָט באַקומען אין די מוחות פון דער יוגנט אַ תיקון פון אַ הויכן קולטור ווערט. אויך די יידישע אָרנאַמענטיק אין אותיות פון אַ ספר אָדער ספר־תורה, די אויף כלים, אויף מצבות, צי די צייכנונגען אויף חנוכה־קוויטלעך איז דערהויבן געוואָרן צו אַ באַזונדערער נאַציאָנאַלער חשיבות אין די אויגן פון דער יוגנט, בפרט ביי דער טיילווייז רוסיפיצירטער אַקאַדעמישער.

ש. אַנסקי איז געקומען קיין קרעמעניץ מיט זיינע צוויי באַגלייטער פון דער עקספּעדיציע ב. קיסעלגאָף, אַ לערער פון דער רעפאָרמירטער תלמוד תורה אין פּעטערבורג, (אָנגעפירט פונם ראַבינער ד"ר משה (מאיסיי) אייזנשטאַדט (געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין 1942), וואָס האָט געזאַמלט יידישע נגינה און פאָלקס לידער, אַריינגעזונגענע אין פאָנאָגראַף, און י. יודאָווין, אַנ־סקיס קרוב פון וויטעבסק, אַ קינסטלער, ספּעציאַליזירט אין יידישער אָרנאַמענטיק, פלעגט אַלץ פאָטאָגראַפירן. געווען איזעס אין אַ פּרייטיק. איינגעשטאַנען זענען די געסט אין האָטעל פון משה מעלאַמעד, דורך אים האָט אַנ־סקי פאַרבעטן צו זיך דויד רוכל און הענעך געלערנט. מ. מ. איז אָפּנים געווען פאַרחידושט פון די געסט, וואָס קומען אַזש פון פּעטערבורג און רעדן צו אים אין יידיש.

„עפּעס מאָדנע יידן זענען געקומען. אין האָטעל בוך האָבן זיי אָנגעגעבן, אַז זיי זענען פּעטערבורגער. זיי האָבן אַפילו נאָך נישט באַוויזן זיך אַרומוואַשן פון אַזאַ ווייטער נסיעה און האָבן שוין געבעטן איך זאָל אייך רופן"... ווען ה. געלערנט האָט זיך געווייגערט צו גיין ווייל ער האָט חושד געווען, טאָמער זענען עס פאַרמאַסקירטע געהיים־אַגענטן, האָט מעלאַמעד באַשטאַנען מיטצוגיין באַלד מיט אים.

ביים איבערטרעטן די שוועל פֿונם צימער האָט ה. ג. דערזען דאָס אים פֿון אַ פֿאָטאָגראַפֿיע באַקאַנטע פּנים. ש. אַנ־סקי האָט זער וואַרעם געענטפֿערט אויפֿן עליכם שלום. אינצווישן איז אָנגעקומען דויד ריכל. פֿון צווייטן צימער זענען אַריינגעקומען אַנסקיס מיטהעלפֿער ב. קיסעלגאָף און י. יודאָווין. מ׳האָט זיך געוויצלט איבער דעם מאָדערנעם רבי (אַנסקי) וואָס טראָגט נישט קיין שטריימל נאָר אַ הוט אויפֿן קאָפּ... עס זענען אַריינגעקומען די ברידער אָשר און סענדער מאַנוסאָוויטש און כינקע באַרשאַפּ. דאַן האָט אַנסקי אָנגעהויבן דערקלערן דעם ציל פֿון זיין קומען. ער איז אָבער איבערגעשלאָגן געוואָרן דורך אַ קלאַפּ אין טיר: דער בעל־הבית האָט געמאָלדן, אַז דער שטאָט־איספּראַווניק מיטן „נאַדזיראַטעל" און אַ „גאָרדאָוואָי" פֿרעגן זיך נאָך די געסט. אַ דערשראָקענער האָט ער געבעטן דעם גאַסט אַרויסצוגיין. אַנסקי איז אַרויס און זיך פֿאַרנומען מיט דער „נאַטשאַלסטוואָ" און די גרופּע האָט געמאַכט אַ ויברח... ביז זיי האָבן פֿאַרלאָזן דאָס האָטעל.

פֿאַרטיפֿט אינם שמועס האָט מען קוים באַמערקט דאָס אָנרוקן זיך פֿון דעם פֿרייטאָג צו־נאַכטיקן בין השמשות. אַנסקי איז צוגעגאַנגען צום פֿענצטער, און מיט נייגיר אַריבערגעקוקט אויף די שבת׳דיק אויסגעפּוצטע יידן וואָס גייען אין די בתי מדרשים. אויף זיין פּנים האָט זיך אויסגעשפּרייט אַ חוט של חסד. ער האָט געבעטן יודאָווינען אַוועקוואַרפֿן דעם פּאַפּיראָס.

ווי אַ וויכער האָט זיך אין שטאָט פֿאַרשפּרייט די ידיעה וועגן די מיסטעריעזע יידישע „שליחים"... געשיקט אַזש פֿון דעם מיניסטער אין פּעטערבורג... געוויינטלעך פֿלעגן די גאַסן פֿרייטאָג צו נאַכטס זיין אָנגעפֿילט מיט יונגעלייט, דאָס מאָל אָבער האָבן אַלע זיך אָפּגעשטעלט נעבן דעם האָטעל און געיואָרפֿן בליקן צום פֿענצטער. מען האָט מקנא געווען די גרופּע יחסנים... וואָס זענען פֿריי אַריין אין האָטעל. דאָס מאָל איז צו דער דערהאַנטער גרופּע צוגעקומען דער שערער סענדער ראָזענטאַל און שלמה דעם בעקערס זון יאַשע רויטמאַן.ביידע האָבן שוין געהאַט געוואַרט אין האָטעל. זיי האָבן זיך בשעת מעשה דערוווסט, אַז אַנסקי האָט אָפּגערעדט מיטן בעל־הבית ער זאָל אים ברענגען, שבת אין דער פֿרי אין דער חסידים קלויז; און אַז דער בעל־הבית איז אַוועק צו פּייסי דעם בלינדן, דעם שמש, אים אָנזאָגן, אַז דער גאַסט קלייבט זיך אין זיין קלויז, אויף שבת אינדערפֿרי. ווייטער האָט אַנסקי זיך אויסגעפֿרעגט אויף די חסידישע מנהגים אין קלויז און פּרטים וועגן חסידישן שטייגער. שטאַרק פֿאַרחידושט איז ער געוואָרן וועגן דעם שלום בית צווישן די חסידים, אַז דאָרט דאַווענען טריסקער, סטאָלינער, רוזשענער, הוסיאַטינער, טשערנאָבאָלער חסידים, און אַז אַלע דאַווענען מיט איין און דעם זעלבן נוסח. מיטן אויסנאַם פֿון די ראַדזינער, וואָס האָבן אַ אייגן שטיבל און טראָגן תכלת אין די אַרבע כנפֿות. וועגן דעם, אַז אויך משכּילים דאַווענען דאָרטן, האָט אים נישט געחידושט. נאָך אַ קורצער אונטערהאַלטונג זענען די יונגעלייט אינאיינעם מיט קיסעלגאָפֿן און יודאָווינען אַוועק אויף אַ שפּאַציר צום באַרג באָנאַ, ביים געזעגענען זיך האָט אַנסקי באַנוצט „אַ גוטן שבת", דערביי באַמערקט צו זיינע מיטאַרבעטער זיי זאָלן זיך אויפֿפֿירן אַנשטענדיק, וואָס דאָס האָט געמיינט, זיי זאָלן נישט רייכערן און נישט רעדן רוסיש... זיך פֿירן, הייסט עס, יידישלעך.

צווישן חסידים

יענעם שבת האָט אַנסקי פֿאַרבראַכט צווישן די חסידים. פּייסי דער שמש האָט אים געבראַכט אין קלויז אַריין. ווי צו אַ „גוטן יידן" האָבן הענט זיך געצויגן צו אים אָפּצוגעבן שלום עליכם. נחמן דער חזן און סופֿר האָבן שוין געהאַט צוגעגרייט פֿאַר אים אַ טלית מיט אַ זילבערנער עטרה. מען האָט אים אַוועקגעזעצט ביי דער מזרח־וואַנט, צווישן דעם פּיעטריקאָווער רב סענדעראָוויטש און דעם גרויסן בעל סיפּור המעשיות בנציון האָפֿמאַן. צו קריאת התורה האָט מען אים אויפֿגערופֿן מיט ששי. נאָך איידער מען האָט באַוויזן צו פֿאַרענדיקן מיט מוסף, האָט

פייסי דער שמש שוין געגרייט דעם גרויסן טיש נעבן אויוון צום קידוש, מיט אַ שניי־ווייסן טישטוך איבער דעם גרין־סאַמעטענעם. אַ חוץ אַלע מתפללים האָט נאָר איינער, שלמה אליהנקעס, דער אַלטער מלמד מיטן בלינדן אויג וואָס פלעגט מיט זיין באַסאָווער, שטענדיק בייזער שטימע אַלעמען מוסרן, זיך אויסגעדריקט, אַז דער גאַסט, איז מן הסתם אַ פאַרשטעלטער בעל דבר.

דער דאָזיקער שבת האָט פאַר אַנסקין געעפנט דעם צוטריט צו אַלע מיני כלי־קודש, אויף צו שעפן ביי זיי אוצרות פון פאָלקלאָר, נגינה. אויך האָבן די מענטשן זיך נישט קעגנגעשטעלט די אויף זיי דורכגעפירטע אַנטראָפּאָלאָגישע אויסמעסטונגען. עס איז אים אויך גרינג אָנגעקומען צו באַקומען ביי די גבאים פון דער גרויסער שול צוויי גאָר אַלטע קופּערנע הענג־לייכטער, וואָס זענען אַריבערגעפירט געוואָרן אין עטנאָגראַפישן מוזיי אין פעטערבורג.

אַ גאַנצע ריי פון חסידישע ניגונים און תפילות האָט אַריינגעזונגען דער קאָטערבורגער חזן, און בפרט, די בטעם׳טע נגינה פון דעם חזן מטות קאָפּ. מיט זיי האָט אַנסקי שעהנלאַנג פאַרבראַכט. אויך דער חזן פונם קאָזאַצקע בית מדרש האָט נישט פאַרפעלט. אמת נאָר צוויי ניגונים...

אין דער גרויסער שול האָט אַנ־סקי געפראַוועט פאַרנאַכטיקע יאָרצייט־טישן. דאָרט האָט ער געפּאַמפּעט מעשיות פון מענדל דעם שמש. אַזוי אויך פון יאָסל חיים הענעכס (פרידמאַן) אין חסידים קלויז. ער האָט דורך זיי גענאַשט וועגן אַלטע קברים און מצבות אויפן בית עלמין, וואָס איז אים שטאַרק צונוץ געקומען. ער, יאָסל, האָט דעמאָלט נאָכדערציילט אַ וויץ פון יצחק בער לעווינזאָן׳ס אַ כלומרשטן חלום וועגן דעם מלאך דומה און זיינע קטיגורשע טענות צו אַ חסידישן רבין אויף יענער וועלט, און אַז מנצח געווען דעם מלאך דומה האָט דווקא ליטוואַק, וואָס האָט אין צוואה אָנגעזאָגט, אַז נאָך זיין טויט זאָל מען אים מקבר זיין מיטן פנים אַראָפּ, אַזוי, אַז דער מלאך דומה, איז געבליבן אַ אָפּגעחוזקטער, ווען ער האָט דעם מת געפרעגט מה שמך... אָט די מעשה זאָל האָבן צירקולירט אין קרעמעניץ, פונם מויל פון לעווינזאָנען, אויף אָפּחוזק׳ן פון די חסידים.

אין דער צייט ווען אַנסקי איז געווען פאַרטאָן מיט חסידישע זאַמלונגען, האָבן די יונגעלייט געאַרבעט אויף אַן אַנדער פעלד. מען האָט געזאַמלט, פאַרצייכנט פאָלקס־לידער, געבראַכט די פאָלקס מענטשן אַריינצוזינגען פאָלקס־מאָטיוון אין פאָנאָגראַף. גאַנצע העפטן מיט פאָלקס־מעשיות האָט מען דעמאָלט פאַרשריבן. דאָס יידישע פאָלקס־ליד האָט פון דעמאָלט אָן באַקומען גרויסע חשיבות, מען האָט קולטיווירט שטאַרק יידיש געזאַנג. פאַרגוויישטע נעמען פון דער אַקאַדעמישער יוגנט זענען געוואָרן פסול. אין דעם פרט פלעגט מען באַנוצן דאָס יידישע ווערטל: ער וויל דעם רוח נישט זען, ווייל ער וויל קיין קריאת שמע ניט לייענען.

אויפן אלטן בית-עלמין

אויף אַ זייער דעליקאַטן אופן האָט אַנסקי זיך דערשלאָגן צו אַ הכשר אויסצוגראָבן אַלטע מצבות. דאָס איז געווען, בעת אַ שמועס מיט יידן אין דער גרויסער שול, ווען ער האָט אַ זאָג געטון, אַז דער מהר״ל מפּראָג׳ס קרובים ליגן אויפן אַלטן בית עולמין. פאַר די מיטשמועסער איז דאָס געווען אַ גרויסע אַנטפּלעקונג פון יחוס. מיט דעם וועכטער פון דעם הייליקן אָרט, מרדכי חיים יאָס פון דער חברה נושאים (אין קרעמעניץ פלעגט מען טראָגן דעם מת צו קבורה) האָט מען זיך אָוועקגעלאָזט זוכן די סימנים פון אַלטע קברים, איינגעזונקענע מצבות. אַנסקי איז געווען אַ מאַדים צו געפינען אַזעלכע סימנים. וועגן דעם וועט די רייד זיין שפּעטער, אין שטעטל זישנעוועץ. איבער פאַרוואָקסענע, צעגויפגעקנוילטע דערנער האָט מרדכי געפירט און מיטאַמאָל האָט אַנסקי אַ ווונק געטון אויף איינעם אַ אָרט, אַז דאָ מוזן זיין די גאָר אַלטע קברים. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט ביי אַ קבר ניט ווייט פון י. ב. לעווינזאָנס און מרמז געווען אויסצוגראָבן די מצבה.

מרדכי האָט זיך גענומען האַסטיק פאַר זיין לאַפּאַטע. אָבער אַנסקי האָט אים אָפּגעשטעלט. אַליין גענומען גראָבן, צו באַווייזן אים וויאַזוי מען דאַרף זיין פאָרזיכטיק ביים גראָבן. און עס איז געשען דער נס: מען האָט געפונען אַ מצבה פון רבי שמשון, דער ברודער פונם מהר״ל און אַ ריי אַנדערע. עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז דער בולט־שריפט האָט זיך אָפּגעהיט בשלימות. יודאָווין האָט באַלד די און אַנדערע מצבות פאָטאָגראַפירט. ער איז גאָר געווען באַגייסטערט פון דער אָרנאַמענטיק. אויך רבי שמשון׳ס שוועסטער איז דאָרט געפונען געוואָרן.

ביים אַריינגאַנג אויפן בית עלמין איז געווען אַ מין אוהל אַרום דעם ארון פונם צדיק רבי מרדכי׳לה, איז דער ארון געווען פון אינווייניק אָנגעלייגט מיט „קוויטלעך״ וואָס יידן פלעגן אַריינוואַרפן, בעתן גיין אויף קבר אבות. דער אוהל איז געשטאַנען אין אַ אויסגעבויט שטיבל, ווו מען האָט יעדן געבראַכטן מת אַוועקגעשטעלט, איידער מען האָט אים „געטון זיין רעכט״. אויך דאָס שטיבל און די אינעווייניקסטע קברים אַרום זענען פאָטאָגראַפירט געוואָרן.

פון דעמאָלט אָן, האָבן די יונגעלייט, וואָס פלעגן תשעה־באב אָפּהאַלטן זייערע אומלעגאַלע פאַר־זאַמלונגען נעבן י. ב. לעווינזאָנס קבר, נישט מער טרעטן אויף די צוימען פון די שכנותדיקע קברים, אויך זיך נישט אַוועקזעצן אויף די הילצערנע טרעפּלעך וואָס פירן צום אַלטן שטיבל. ווי דער עדות פונם חורבן קרעמעניץ, ב. שוואַרץ דערציילט, האָבן די היטלעריסטישע מערדער מורא געהאַט אָפּצערוימען דאָס שטיבל, בעת זיי האָבן ליקווידירט דעם גאַנצן בית עלמין...

יידישע פּאַטאַנשטשיקעס ווילן פירן אנסקין

אַ שווער „לייענען״ האָט ש. אַנסקי געהאַט אויסצושטיין, ווען ער האָט זיך פאַרנומען צו פאָרן אין דעם שטעטל ווישנעוויץ. ער האָט דווקא געוואָלט מיטגיין מיט זיין באַגלייטער, דער שרייבער פון די שורות, צו באַשטעלן אַ פּאַטאָן. זיין כוונה דערביי איז געווען, אַ קוק טאָן אויף די יידישע בעלי־עגלות וואָס פלעגן זיצן אויסגעזעצט אויף די פּאָדערשטע טרעפּלעך פון דוויד זייגערמאַכערס הויז.

אַרויס איז מען פון שטאָט, ווען דער טאָג האָט זיך אָפּגעקילט. דער פּאַטאָנשטשיק האָט אַ זאָג געטון צו זיינע סוסים :—„אַני קונדסים, געפּאָרן זאָל ווערן אויף פּאַרע, מיט א גרויסן ויברח״...

ס׳זאָט אָנגעהויבן צופאַלן דער בין השמשות, ביים עק פונם באַרג אַראָפּ האָט זיך באַוויזן אַ איינציק שטיבל אויף אַ ברייטן נאַקעטן פּליין. די פערד האָבן זיך מיט אַ פּלוצלומדיקער איילעניש געטראָגן און דערנענטערט צום שטעטל. דער פּאַטאָנשטשיק צוקומענדיק צו דער אכסניה איז אַראָפּ פון דער קאָזלע, אַריינגעשריגן אַהין אַז גרויסע געסט פון פּעטערבורג האָט ער געבראַכט. אין איין הרף עין איז געוואָרן אַ אָנגעלויף פון קינד און קייט. איינער, אַ נידעריק־ווּקסיקער האָט זיך דורכגעשטופּט, און מיט אַ „זדראַסטוויטע״ דערלאַנגט אַנסקין אַ ברוך הבא. דאָס האָט דער לערער פון דער קרוין־שול, בערגער, זיך פאָרגעשטעלט און פאַרבעטן די געסט צו זיך אויף נאַכטלעגער. אַ גאַנצע פּראָצעסיע האָט זיך געצויגן נאָך די געסט און באַגלייט צום לערער אין דער שול. דער לערער וואָס איז אינצווישן ערגעץ־ווו פאַרשוווּנדן געוואָרן, איז אין אַ ווײַלע אַרום געקומען מיט אַ ביכל אין האַנט, און באַוויזן אַנסקין זיין בילד, דערקלערנדיק, אַז דאָס ליד בילד האָט ער געלערנט מיט זיינע תלמידים.

איבערגעריסן דעם באַקאַנטשאַפט־שמועס האָט אַן אויסגעדאַרט יידל אין אַ לאַנגן פאַרסמאָלצעווען כאַלאַט, דאָס איז געווען ווי מען האָט אים גערופן אברהם׳צע דער חזן שני. ער איז געקומען אָפּגעבן שלום און פאַרבעטן די געסט צו מנחה־מעריב אין דער אַלטער שול. אַנסקי האָט אים וואַרעם געדאַנקט און אין זיין באַגלייטונג איז מען אַוועק אין שול. שוין דער דרויסנדיקער אויסזען פון דער שול האָט עדות געזאָגט, אַז זי איז אַלט ווי דאָס שטעטל גופא.

פון דער סקריפּנדיקער הי׳לצערנער שווערער טיר ביים אַריינגאַנג אין פּאָליש האָט אַראָפּגעהויכט אַלטערטימליכקייט, ווי פון די אַלטע טויערן פון פּאַרצייטיקע „שלעסער״ פון דעם גראַף ווישנעוועצקעס צייטן. ווי אין אַ קעלער האָט מען זיך באַדאַרפט אַנבויגן ביים אַריינגאַנג אין פּאָליש. די זייטן־ווענט אויסגעקרימט פון דער שווערער משא אויף זיי פונם אַלטן געלאַטעטן שינדל־דאַך, נאָר די מזרח וואַנט איז געווען אַ גלייכע, די פאַררויכערטע לאָמפּן־גלעזער האָבן פאַרטונקלט די צאַנקנדיקע פלעמלעך אין זיי. גרויקייט און חושך האָבן געווייעט פון די מתפללים.

בעת דער עולם האָט זיך געשאָקלט האָט אַנסקי אָנגעדייטעט זיין באַגלייטער וועגן פאַרבעטן אברהם׳צען נאָכן דאַוונען צו זיך אינם גאַסט־הויז. בשעת מעשה האָט ער גענישטערט מיט די אויגן די מזרח וואַנט. דאָ האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן זיין געוואַלדיקער חוש ווי פון אַ געניטן פאָרשער. נאָכן דאַוונען האָט אַנסקי מכבד געווען דעם עולם מיט בראָנפן און צובייסן. בשעת מעשה האָט ער זיך דערוווסט, אַז די מזרח־וואַנט איז מיט יאָרן צוריק איבערגעבויט געוואָרן און, על פי מסורה, האָט מען אַהין אַריינגעבויט „עפּעס״ אַ אַלטן שטיין, אַ הייליקייט.

פאָלקס־מעשיות

אין הויז פון דעם לערער בערגער איז דער טיש געווען געדעקט מיט כיבוד.

אַנסקי האָט אַליין מכבד געווען די געסט מיט טיי פונם טיש־סאַמאָוואַר. ס׳איז אַוועק אַ שמועס וועגן דעם לעבן פון די יידן, ס׳האָט זיך באַלד אַרויסגעשטעלט, אַז דער וואָס איז געקומען מיט אברהם׳צען איז דער „לץ״ פון שטעטל. דאָס איז געווען דער בדחן, פריילעכער קבצן. אויף אַ רמז פון אַנסקי איז געבראַכט געוואָרן בראָנפן מיט הערינג און אייער־קיכלעך, און אַ פרישער סאַמאָוואַר טיי. ער האָט געשעפּט פון אברהם׳צען גאַנצע קוואַלן מיט מעשיות, זיין מיטהעלפער האָט געהאַלטן אין איין פאַרשרייבן. פאַנטאַסטיש רייך זענען געווען די מעשיות פונם בדחן וועגן די שוואַרצע כוחות וואָס פלאַטערן אַרום דער חתן כלה אין דער נאַכט ערב דער חופה, וועגן די מכשפות מיט צעפּאַטלטע לאַנגע שוואַרצע האָר, וועמענס טומאה עס ווערט אָפּגערייניגט אין דער טבילה פון חופה־טאָג. רבי אברהם׳צע ווידער האָט געשאָטן מיט סגולות פון רבי לייב שרה׳ס קוואַל, נעבן דעם שטעטל, פון וואַנען מען פלעגט שעפּן רפואה־וואַסער פאַר קראַנקע יידן, רחמנא ליצלן. יידן זענען אפילו אַמאָל אויפגעריכט געוואָרן פונם פריץ פאַר אָפּראַטעווען זיינע אַ טאָכטער וואָס איז געווען אַ נוטה למות, קיין שום דאָקטאָר האָט איר נישט געקענט העלפן און נאָר דאָס וואַסער פון דעם קוואַל האָט זי געראַטעוועט... אין אַ געוויסן מאָמענט האָט דעם פאַרשרייבער אָנגעהויבן גרוילן דער קערפּער, ווען פון אברהם׳צעס מויל האָבן זיך צעשפּרייט גאַנצע מחנות שדים און כלערליי רוחות וואָס פלעגן פייפן אין די קוימענס פון די הרובעס אין אַ געוויסער ווינטער נאַכט, וואָס צומאָרגנס האָט באַדאַרפט זיין אַ ברית. דער תוך פון דער מעשה איז געווען וועגן בעל ברית וואָס איז געפאָרן קיין קרעמעניץ נאָך אַ געניטן מוהל. ער האָט באַדאַרפט מיט אים אָנקומען צו דער קריאת שמע נאַכט. כאָטש דער וועג אַהין און צוריק איז אים געלעגן אויף דער האַנט ממש, האָט ער גאָר אויפן צוריק־וועג פאַרבלאָנדזשעט. די נאַכט איז געווען אַ חושכדיקע. בעתן פאָרן אַ היים האָט זיך אים געדוכט, אַז אין פראָנט פאַר אים האַלט מען אין אויסשרייען וויאָ, וויאָ, אין דער לופטן הערט זיך אַ שטאַרק סווישטשען מיט לאַנגע בייטשן. אַזוי איז ער די גאַנצע נאַכט נאָכגעפאָרן נאָך אַ־דעם סווישטשען אין דער לופט. אַרויסבאַוויזן האָט זיך אינם פאַרטאָג, אַז ער האָט זיך געדרייט די גאַנצע נאַכט, אַרום נאָר איין ווינקל, אַזאַ, וואָס על פי מסורה איז עס אַ פאַרפירעריש פונם סמ״ך מ״ם... אין יענער וואַך־נאַכט האָבן די שדים זיך געריסן צו דער קימפּעטאָרן דורכן קוימען אַוועקצורויבן דאָס קינד און די קימפּעטאָרן האָט זיך צעשריגן אויף קולי קולות, זיך געראַנגלט מיט זיי. אין יענער וואַך־נאַכט האָט אַ מנין יידן נעבן

די אויפגעהאַנגענע שיר המעלותן אויף די אַרומגעהאַנגענע ליילעכער אַרום דעם בעט פון דער קימפּעטאָרן געלערנט אַ גאַנצע נאַכט, און די שדים זענען פאַרטריבן געוואָרן. ערשט נאָכן פראַווען פון חצות, ווען דער פאַרטאָג האָט געשאַריעט, האָט זיך באַוויזן דער מאַן מיטן מוהל, מעז האָט דעם בעל־ברית אָפּגעגעבן מזל טוב און מען איז אינאײנעם מיטן מוהל אַוועק אין מקוה צו טבילה, די טומאה אָפּצווײיניקן.

אויף אַנסקיס בלאַסן פּנים האָבן זיך אויסגעלייגט מאָדנע פייערלעך. אברהם׳צע האָט די מעשה דערציילט מיט אַזאַ כשוף־קראַפט, אַז מען האָט ממש דערזען דעם „ניט־גוטן״... פאַר אַ עדות וועגן דער אמת׳דיקייט... דערפון, האָט ער אָנגערופן אַ נאָמען פון אַ נאָך לעבעדיקער זקנה, פון העכער הונדערט יאָר, וואָס לעבט נאָך, און טאַקע אויף מאָרגן האָט מען אים געפירט אַהין צו איר.

אין דער שפּעט נאַכט, נאָכן „פאַרבייסן״ מיט אַ ביסל משקה, האָט דער בדחן אויסגעלעגט זיין לעקסיקאָן אויף אַ פאַרשטעלטן לשון מיט ליצנות. אברהם׳צע ווידער האָט אים נישט געלאָזט זיך אויסשפּרייטן... און ער האָט בכיוון אָנגעהויבן אַ נייעם שמועס וועגן דער מזרח־וואַנט פון דער שול. איצט האָט דער געניטער אַנסקי זיך דערגריבלט ביז ער האָט אַרויסבאַקומען פון אברהם׳צען, אַז נאָר דער פּאָליש איז געבליבן אַ זכר פון דער אַלטער שול. דאָס האָט אַנסקין געפירט אויפן געדאַנק בודק צו זיין די ווענט פונם פּאָליש. כך הוה. אויף מאָרגן אינדערפרי האָט ער אין איינער פון די פּאָליש ווענט מיט די פינגער ממש אויסגעטאַפּט אותיות אין אַ ווינקל־שטיין, אַנסקי אַליין האָט זיך געפּאָרעט אַרום אים, ביז ער האָט אים אַרויסגענומען פונם איינגעמויערטן ווינקל. לויט אברהם׳צעס רייד זאָל מען האָבן איינגעמויערט אַזאַ שטיין אין דער מזרח־וואַנט. ס׳איז אָבער געווען קלאָר, אַז צו דערגרונטעווען צום מזרח וועט זיין זייער אַ שווער „לייענען״. נאָך אַ ישוב הדעת האָט אַנסקי אָפּן געזאָגט די גבאים, אַז מען וועט מפייס זיין פאַר די שול־הצטרכותן. די בעלי־בתים האָבן זייער רשות געגעבן, בתנאי, אַז מען זאָל חלילה, נישט דאַרפן צעוואַרפן די גאַנצע וואַנט. און אַנסקי האָט אַרויסבאַוויזן ממש ווונדער. ווי אַ כשוף־מאַכער האָט ער אויסגעטאַפּט די וואַנט און מיטאַמאָל זיך אָפּגעשטעלט ביי אַ ווינקל און אַ זאָג געטון: אָט־דאָ איז עס. ווי אַ געניטער כירורג האָט ער געפירט מיט דער רעכטער האַנט די שאַרפע זייט פון שרויפן־ציער. נאָך אַ קורצער צייט האָט אַנסקיס פּנים זיך צעשיינט, האַלטנדיק דעם שטיין אין האַנט ווי אַ אבן טוב. נאָכן זויבערן דעם שטיין מיט אַ כעמיש פליסיקייט, האָבן זיך אַרויסגעהויבן אותיות, וואָס זאָלן האָבן מרמז זיין אויף שדי און אפרים. מען האָט מנדב געווען אַ שיינע נדבה פאַר דער שול. און ביידע שטיינער האָט אַנסקי באַקומען פאַרן מוזיי אין פּעטערבורג. פאַר איין וועג האָט ער שוין אויך אָפּגעקויפט אַ פּאָר אַלטע הענג־העסעס, קופּערנע, מיט אויסגראַווירטע פּיסלעך פון אַ פּאַווע.

פאַר אַנסקין איז דער אברהם׳צע געווען ממש אַ אוצר. אין שמועסן מיט אים איז ער געווען זייער געוואָרנט אויפן וואָרט, כדי נישט צו פאַרלירן זיין צוטרוי. מאַכט זיך אַ מכשול דורך אַ נישט פאָרזיכטיקער פראַגע פון האָכגעלערנטן צו אברהם׳צען. דער פרעגער האָט אויפן וועג צום בית עלמין געוואָלט דערגיין ביי אים, צי ער ווייסט פון אַ מצבה פון יצחק בער לעווינזאָנס פרוי. „איר מיינט, האָט אברהם׳צע סאַרקאַסטיש זיך געאויסערט, דעם קרעמעניצער חוצפה׳דיקן אַפּיקורס, די ביינער זאָלן אים דאָרט... אַנסקי האָט די גאַנצע זאַך „פאַרווישט״ מיט אַ שאַרפן זאָג: ווייס איך וואָס די פאַרשייטע, היינטיקע יונגע „פריצן״ פאַלט איין, צו פלוידערן. און האָט פאַרפירט דעם שמועס וועגן דעם בית עלמין, וואָס דאַרף זיין אַ אַלטער. דאָ איז אברהם׳צע אַריין אין זיין ראָלע פון נאָכדערציילן מסורת.

„עס זאָלן דאָרט זיין קברים, ווי מ׳זאָגט, פון אַזוינע, וואָס זענען געווען אויף דער אסיפה פון

ועד ארבע ארצות, אויפן יאַריד אין יאַראָסלאַוו״. ער אַליין האָט געהאַלטן, אַז מפני כבודו של המה, מעג מען, אויב מען וועט געפינען, אויסגראָבן אַזאַ איינגעזונקענע מצבה.

אויפן בית עלמין האָט אברהמ׳צע געפירט צו די אַלטע פאַרוואָקסענע מיט מאָך מצבות. גראָבנדיק אויף אַ געוויסן אָרט, האָט אַנסקי געפרוווט אָפּווענדן דעם בליק פון אברהמ׳צען אויף אַ דערווייטערטן אָרט, וואָהין ער האָט זיך אַוועקגעלאָזט זוכן. אויף דער מצבה האָט זיך טאַקע געפינען לעזיונזאָנס אַ שיר אויף זיין פרוי. די אָרנאַמענטיק איז געווען פון צוויי הענט בייב ליכט בענטשן. נאָכן פאַרלאָזן דעם בית עלמין, האָט מען זיך שפּעטער, שוין אָן אברהמ׳צען צוריקגעקערט מיט אַ פאָטאָגראַף און אַ רייע מצבות פאָטאָגראַפירט.

צום סוף איז כדאי צו דערציילן פאַרוואָס אַנסקי האָט פון אַלע שטעטלעך אַרום קרעמעניץ אויסגעקליבן נאָר ווישנעוועץ.

דאָסדאָזיקע שטעטל איז נאָך אין 18־טן יאָרהונדערט געווען באַרימט מיט די קונסט־„שלעסער״, וואָס די פירשטן פון דער משפחה ווישנעוועצקי האָבן דאָרט אויפגעשטעלט. באַזונדער איז געווען באַרימט דער „שלאָס״ פון יערעמיע ווישנעוועצקי, וואָס האָט געוועלטיקט איבער גרויסע שטרעקעס און קנעכט־אַרבעטער אין פּאָלטאַווער, טשערניגאָווער, פּאָדאָלער און וואָלינער געגנטן. ער האָט מיט אכזריות אונטערדריקט די פּראַוואָסלאַווע קירך. ער איז געווען איינער פון די שווידערלעכע אונטערדריקער פון די אוקראַינער, צוליב וועלכן עס איז אויסגעבראָכן דער בל טיקער כמעלניצקי אויפשטאַנד.

דער ווישנעוועצער „שלאָס״ פון דעם פריץ ווישנעוועצקי האָט געשמ׳ט מיט מוזייאישע אַנטיקן און געמעלן פון גרויסער יקנסטלערישער חשיבות. דעם קרימער כאַנס טאָטערן, בעת זיי האָבן פאַרנומען ווישנעוועץ האָבן זיי דעם מוזיי געשעאַנעוועט. שפּעטער, ווען נאָך זיי האָבן די טערקן פאַרנומען דאָס שטעטל, האָבן זיי דעם „שלאָס״ חרוב געמאַכט. ער איז שפּעטער רעקאָנסטרואירט געוואָרן פון יאַן סאָביעסקי.

דוד רויכל (וואַרשע)

ווי מ׳האָט אַמאָל פאַרשפּרייט יידישע ליטעראַטור

(אַ בלעטל זכרונות)

געווען איז דאָס זומער 1909. איך בין דאַמאָלט געקומען אויף זומער פעריען פון אָדעס, ווו איך האָב געלערנט, קיין קרעמעניץ. אין אָדעס בין איך געווען אַ מיטגליד פון אַ „קרייזל״, און קומענדיק צוריק אין מיין היימשטאָט, האָב איך געוואָלט עפּעס וואָס אויפטאָן.

איך האָב דאַמאָלט געהאַט פאַרבינדונגען מיט נאָך אייניקע חברים־שילער פון אייניקע שטעט אין וואָלינער און פּאָדאָליער גובערניע, און געפרוווט איינשטעלן אַ מין פאַרבינדונג, כדי מיט געמיינזאַמע כוחות צו פאַראינטערעסירן די יוגנט אין די שטעט און שטעטלעך מיט דער טעטיקייט פון די „וועסטניק זנאַניאַ״ קרייזלעך.

שוין גלייך ביי די ערשטע שריט אינדזערע האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אַ אומדער־וואַרטעטער שוועריקייט: מיר זענען געווען האַלב און גאַנץ אַסימילירט, און ס׳איז אונדז גאָר אויף דער מחשבה נישט געקומען, אַז אַ־נדזער אַרבעט אויב מיר ווילן נאָר זי זאָל האָבן אַ פּעולה צווישן די יידישע מאַסן, דאַרף געפירט ווערן אויף יידיש.

מיר האָבן געוויינלעך אויסגעשריבן אַ גאַנצן פּאַק ביכער פון „וועסטניק זנאַניאַ״, בראַשורן

פון דעם שוין דאַן ליקווידירטן פאַרלאַג פאַנאַמאַראַוואַס „דאָנסקאַיאַ רעטש", גאַרבונאָור־פאָסאַדאָווס „פאָסרעדניק" און אויך די זאַמלביכער געווידמעט דעם לעבן און שאַפן פון די פאַרשיידענע פעלקער אין רוסלאַנד, וואָס זענען דערשינען אונטער ש. אַנסקיס רעדאַקציע. מיט אָט דעם טראַנספּאָרט ליטעראַטור האָבן מיר געוואָלט אָנהויבן אונדזער טעטיקייט. אָבער ביים סאַמע אָנהויב האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף אַ מאָדנע שטערונג. די ביכער האָבן די וואָס מיר האָבן געוואָלט אַז זיי זאָלן זיי נעמען, נישט גענומען. דער ענטפער איז געווען אַ פשוטער: מיר קענען נישט קיין רוסיש...

איך האָב דאַמאָלט גלייך געשטעלט די פראַגע, אַז מען מוז געפינען צו דעם אַן עצה און פאָרגעלייגט, מיר זאָלן זיך צונויפשרייבן מיט דער „ליטעראַרישער געזעלשאַפט" אין פעטערבורג, זי זאָל אונדז רעקאָמענדירן, וואָס מיר האָבן אין אַזאַ פאַל צו טאָן. אייניקע האָבן זיך קעגנגעשטעלט און פאָרגעלייגט, אַז פיל גלייכער וואָלט געווען צו לערנען די אַרבעטער רוסיש, נאָר סוף־כל־סוף האָט מען באַשלאָסן, אמת מיט אַ שווער געמיט, אַריבערצוגיין צו אַרבעטן אויף יידיש.

אויף אונדזער ווענדונג קיין פעטערבורג האָבן מיר גלייך באַקומען אַן ענטפער, אין וועלכן מען האָט אונדז רעקאָמאַנדירט זיך פאַרבינדן מיט דעם זשורנאַל „לעבן און וויסענשאַפט" אין ווילנע.

אויף ווי־ווייט מיר זענען נישט געווען באַקאַנט מיט דער יידישער ליטעראַטור קאָן דינען דער פאַקט, אַז די ידיעה, אַז עס עקזיסטירט אַ זשורנאַל מיטן נאָמען „לעבן און וויסענשאַפט" — אַ מין אָנצוהערעניש פון קרובהשאַפט צו דעם נאָמען „וועסטניק זנאַניאַ" — האָט אונדז געטראָפן ווי אַ באָמבע... מיר האָבן גלייך אַרויסגעפאָדערט אַ פראָבע־נומער פון דעם זשורנאַל. באַקומענדיק דעם נומער, בין איך גלייך מיט אים אַוועק צו מיינס אַ חבר הירש יאשפע, אַ האַנדלס־אָנגעשטעלטן (געפאַלן אין דער מלחמה) און אים געבעטן, ער זאָלט מיט מיר איבערליינען דעם זשורנאַל, עס איז מיר דאָ געגאַנגען מער אין דעם איינדרוק, וואָס דער זשורנאַל וועט אויף אים מאַכן. מיר האָבן אויך איינגעלאַדן שמערל פעלדמאַן, אַ פועלי ציוניסט (זיך געסאַמט אין יאָר 1910) — און גלייך ביים באַקאַנען זיך אויבנאויפיק מיט דעם פראָגראַם־אַרטיקל און מיט דער כראָניק אין דעם „שפרעך־זאַל", איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז מיר האָבן געפונען דאָס, וואָס מיר דאַרפן.

איך האָב אַוועקגעלייגט די רוסישע ליטעראַטור און זיך גלייך גענומען מיט עקשנות לערנען יידיש און לייענען מיט דעם גרעסטן ערנסט די יידישע ליטעראַטור. איך האָב אַרום מיר גרופירט עטלעכע חברים און ס׳איז אַוועק אַן אַרבעט. דער זשורנאַל „לעבן און וויסענשאַפט" איז פאַרשפּרייט געוואָרן אין קרעמיניץ אין אַ צאָל פון 34 עקזעמפּלאַרן. מיר האָבן פאַרשפרייט דעם זשורנאַל אויף אַזאַ אופן: מען האָט באַקומען די הסכמה פון איינעם אַז ער וויל אַבאָנירן דעם זשורנאַל, און גלייך אויף זיין אַדרעס אים באַשטעלט. דאָס געלט פלעגן די אַבאָנענטן (100 פראָצענט אַרבעטער) אויסצאָלן ראַטעסווייז צו 10 קאָפּיקעס אַ וואָך. און אַז דער דאָזיקער פרווו האָט זיך איינגעגעבן, האָט מען שוין אויך אָנגעהויבן פאַר׳שפרייטן די ווערק פון מענדעלע, פּרץ, שלום־עליכם, שלום אַש א. אַנד. מיר האָבן זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט דער בוכהאַנדלונג ש. שרעברעק אין ווילנע, שפּעטער מיט „צענטראַל" אין וואַרשע. באַקומען דעם גרעסטן ראַבאַט (40 פראָצענט), געצאָלט פאַר די ביכער במזומן — אין דעם זעלבן ראַבאַט געגעבן אויך די קויפער. אויף אַזאַ אופן האָט זיך אונדז איינגעגעבן צו ווערבירן אַ סך קויפער, וועלכע פלעגן באַקומען די ביכער און אויסצאָלן קאָפּיקעסווייז, כאַראַקטעריסטיש איז דערביי צו פאַרצייכנען, אַז פון קיין „נישט באַצאָלן" האָט גאָר קיין רייד נישט געקענט זיין. עס איז אַפילו געווען אַ פאַל, ווען איינער איז אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקע — האָט ער גלייך פון דאָרט אָפּגעשיקט זיין חוב.

דעם פאָנד, דעם אָנהויב־פאָנד, האָט מען געשאַפן צווישן אייניקע פאַרמעגלעכע פריינד. מען

פלעגט אויך אָפט מאַכן אַ הלוואה. די פּעולה וואָס די דאָזיקע אַרבעט האָט געהאַט האָט אויפגע־מונטערט, צוגעגעבן חשק, און מיט דער צייט האָט כמעט יעדער אַרבעטער — פון די מער אָדער ווייניקער אַנטוויקלטע — געהאַט זיין אייגן ביבליאָטעק, דער עיקר האָבן זיך אין דעם פּרט אויסגעצייכנט די שניידערס, די ברידער מיכל און לעמעל שערמאַן (איצט אין רוסלאַנד), דער „קרומער״ מיכל באַרשאַפּ א. אַנד. שפּעטער זענען צוגעקומען די ברידער סענדער און אשר מאַנוסאָוויטש (איצט אין שיקאַגאָ,ביידע יידישע קולטור־טוער) — און די אַרבעט האָט זיך נאָך מער פאַרצווייגט.

דער זשורנאַל „לעבן און וויסנשאַפט״ איז פאַר אונדז געוועזן אַ לערער און וועגווייזער. די אָרעמע דינע העפטלעך, וואָס פלעגן דערשיינען זייער נישט רעגולער, האָבן אונדז געליפערט מאַטעריאַל פאַר דער בילדונג־און־אויפקלער־אַרבעט. די בעלעטריסטיק האָט אונדז אַמווייניקסטן אינטערעסירט און אָנגעגאַנגען. אין יענע יאָרן זענען אַזעלכע אַרטיקלען, ווי בלומשטיינס און רודניאַנסקיס וועגן פילאָסאָפיע, יידישע שפּראַך־פּראָבלעמען, די איבערזעצונגען פון עלען־קער, א. א. אַרטיקלען וועגן יידישער גראַמאַטיק און וועגן לאַטיינישן אלף־בית פאַר יידיש פון ד״ר ז׳ (ד״ר זאַמענהאָף, דער שעפער פון עספּעראַנטאָ), די פאָלקסטימלעכע, פּשוטע מאָנאָגראַפיעס פון א. ליטווין וועגן א. מאַפּו, י. ב. לעווינזאָן, א. מ. דיק, שמ״ר א. א. וו., די היסטאָרישע אַרטיקלען פון ח. שויס און ג. הורוויץ, די אָפּהאַנדלונגען פון ש. ניגער, די איבערזיכטן, דער „שפּרעכזאַל״ — דאָס אַלץ איז געווען פאַר אונדז אַ נייעס, און מיר האָבן זיך צוזאַמען מיט אונדזערע חברים־אַרבעטער געלערנט אויף זיי, זיך דערצויגן אויף זיי.

ס׳איז שוין דעריבער קיין חידוש נישט, וואָס דער זשורנאַל האָט ביי אונדז געשפּילט אַזאַ גרויסע ראָל, אויסער די „ליטעראַרישע מאַנאַשטריפטן״, דעם ריין־קינסטלערישן זשורנאַל, וואָס איז נישט געווען אויסגערעכנט אויף דעם מאַסן־לייענער — איז „לעבן און וויסנשאַפט״ געווען צוגעפּאַסט צו די צילן וואָס מיר האָבן זיך געשטעלט.

„קרעמעניצער שטימע״, 12.8.1932

ה. ג.

די לוויה פון אַ ספר־תורה

געשען איז עס אין אַ אייז־פראָסטיקן ווינטער־טאָג, אין יאָר 1909—1910.

די בעדריק קלויז מיט די פון האַלץ־פאַלירטע איינריכטונגען, דער גאַנצער ארון־קודש מיט די ספרים, אַלץ איז אויפגעגאַנגען אין פלאַמען. יידן האָבן זיך מוסר נפש געווען צו ראַטעווען וואָס עס לאָזט זיך פון די ספרי תורות. נאָר קליינע פאַר׳שרפה׳טע טיילן האָט זיך איינגעגעבן אַרויסצוכאַפּן פון די פייער־צונגען, און זיי אָפּלעשן אין דעם צעמאַלענעם שניי. אויך שטיקלעך טליתים. אין זיי האָט מען די פאַרסמאַלעטע יריעות איינגעוויקלט.

איינגעבראַכן, אַ צענויפגעקאָרטשעטער איז געשטאַנען דער גבאי, אבא צוקערמאַן. זיין געוויינלעכע באַסאָווע שטימע האָט זיך געשטיקט אין די ווערטער — נפלה עטרת ראשנו. און ער האָט ביטער געוויינט. כורעים׳דיק זענען יידן געשטאַנען אַרום די פאַרברענטע „הייליקייטן״ איבערגעדעקט מיט אַ ווייסן ליילעך. די גאַנצע שטאָט האָט געשטראָמט צום פאַרברענטן מקום קדוש.

דעם רב׳ס שמש האָט געבראַכט הויכע ערדענע כלים די „הייליקייטן״ אַריינצוטון. אינם הויז

פון רב האָבן זיך צונויפגענומען דער דיין, רבי הערצעלע, די שטענדיקע מקורבים, די לומדים: יאָסל, חיים הענעכס (פרידמאַן), משה וועליס, דער שטענדיקער בורר אויף דין תורות, שלמהלע (דיטון), דער למדן פונם חסידים שול, לייבעלע שוחט, דער שטענדיקער בעל יועץ פונם רב אין פּסקענען שאלות, און נאָך און נאָך. אַ באַרג מיט ספרים איז געלעגן אויפן טיש, ווען מען האָט זיך מפלפל געווען וועגן אופן פון גניזה, אָדער קבורה... מיטאַמאָל איז געוואָרן בית־עלמינדיק שטיל. פון זיין חדר מיוחד איז אַריינגעקומען דער רב, אָנגעטון אין אַ שוואַרץ טוכענער קאַפּאָטע, אַרומגענומען מיט אַ ברייטן גאַרטל און שטריימל אויפן קאָפּ. זיין פסק איז געפאַלן: די מתעסקים מיט דער גניזה דאַרפן זיך טובלען. יעדן ערדנעם קרוג פאַר די יריעות דאַרף מען טובל זיין אין מם סאה, מיט דער כוונה פון טבילת־ברכות. דער טאָג פון דער גניזה איז אַ תענית ציבור. אַלע קלייטן דאַרפן זיין געשלאָסן. יידן דאַרפן אָוועקלייגן זייער מלאכה. די תינוקות של בית רבן זאָלן מלווה זיין די ארונות ביז צו דער גרויסער שול. דער רב זאָל מספיד זיין ביי דער קלויז, דער דיין — ביי דער גרויסער שול. די גניזה טעפּ זאָל מען טראָגן אויף אַ טהרה־ברעט. די חברה טהרה זאָלן גיין פריער צו טבילה. אָפּשטעלן זאָל מען זיך אינם לוויה־גאַנג ביים „בית תפילה״, ביים נייעם בית מדרש, ביי דער חסידים שול, ביים מגיד־שולכל און ביים אַריינגאַנג אין דער גרויסער שול. יעדער חזן זאָל מספיד זיין נעבן זיין מקום קדוש. די חברה טהרה זאָל נאָר באַקומען די מצוה פון אַריינטראָגן אינם גניזה אָרט. די חברא קדישא, נאָך טבילה, זאָל גרייטן די גניזה קברים. אינם „קבורה־שטיבל״ פונם צדיק רבי מרדכה׳לע, בשכינות פון זיין ארון.

אינם לויה־טאָג איז די גאַנצע שטאָט געווען איינגעהילט אין טרויער. די גויישע שכנים האָבן פאַר פחד זיך נישט באַוויזן. עס איז בפועל ממש געווען אַ טרויער.

נאָך דעם גרויסן הספד פונם רב, ווען אַלע געמיטער זענען געווען טיף דערשלאָגן און צעבראָכן, האָט אַ טויט־בלאַסער זיך באַוויזן אויף די טליענדיקע האַלאָוועשקעס פון דער קלויז מטות דער חזן, דער פאַרריסענער קאָפּ צום אָפּגעבערענטן פנים פון קלויז, האָט ער אויסגעזען, ווי ער גייט זיך אויסטענהן מיטן אָפּגעבערענטן „ושויתי״. ווי נאָר ער האָט די דריי ווערטער — אל מלא רחמים אַרויסגעוויטיקט פון זיך, האָט זיין קול זיך צעברומט, ער האָט אַרויסגעהויבן פסוקים פון קינות, צעוויינט זיך ביי בכה תבכה בלילה. דער ענג־געפּרעסטער עולם האָט פאַרטויבט די שניידיקע לופט מיט יללות.

איין מאָל אין לעבן איז מטות חזן געווען אינגאַנצן פון זיך אויסגעטון. אינגאַנצן אַריין אין קדושה, ווי דער גאַנצער יידישער עולם אין קרעמעניץ.

נאָך זיין הספד האָבן יידן זיך געריסן צו די פיר שטאַנגען מיט דער טהרה־ברעט אויף וועלכער עס זענען געטראָגן געוואָרן די יריעות אין די טעפּ, איבערגעדעקט מיט אַ שוואַרצן טוך. יעדער האָט געוואָלט כאָטש אַ ריר טון אין די שטאַנגען וואָס טראָגן די „הייליקייטן״ אויפן עולם האמת. ווי אַ שווערע לאַווינע האָט דער עולם זיך אַ ריס געטון נאָך דער לוויה און דעם גאַנצן וועג געזאָגט תהילים.

משה שניידער (רחובות)

דער יריד אויף דער דובנער ראָגאַטקע

אין איינער פון די הערבסט־נעכט, ווען איך האָב זיך צוריקגעקערט אַהיים, איז די דובנער ראָגאַטקע שוין געשלאָפן איר טיפן שלאָף. אַ סימן, אַז די נאַכט איז פרי צוגעפאַלן, ווייל צומאָרגנס איז דער יריד — און מען דאַרף באַגינען שוין זיין אויף די פיס.

ווי אַ פאַרשולדיקטער וואָס שטערט די רו האָב איך אָנגעקלאַפּט אין טיר, מיין גוטע מוטער האָט מיר געעפנט, זיך נישט געקענט איינהאַלן מיט אַ גוטהאַרציקן פאַרוואורף, צי האָב איך נישט געוווּסט, אַז מאָרגן איז דער יריד.

יעדן דינסטיק פלעגן פאָרקומען די ירידים, און אַ טומל איז געווען דעם טאָג.

ווי נאָר עס האָט אָנגעהויבן טאָגן האָט דער פאָטער באַוויזן אָפּצודאַווענען. אין דרויסן קעגנאיבער אונדז איז שוין געשטאַנען אונדזער שכנה ברײנע, אָנגעטון אין איר יריד־פאַרטוך מיט די ברייטע טאַשן, און געוואָרט אויף אירע „גויים״. איך בין פּטור געווען צו גיין אין שול, ווייל דעם טאָג דערוואַרט מען אַסאַך „היימישע״ גויים און מען דאַרף צוהעלפן.

דער הימל איז פאַרנעפּלט, מען ווערט נערוועז און באַזאָרגט פון דעם וועטער וואָס קען, חלילה, שטערן דעם יריד. די וואָלקנס גייען זיך אָבער פונאַנדער און די שטראַלן פון דער זון ברעכן דורך דעם נעפּל. די געזיכטער ווערן פריילעכער. די קראָמען געעפנט — און די טירן אויפגעפּראַלט.

די ראָגאַטקע איז נישט צו דערקענען. אַלץ ווערט אַרויסגעבראַכט אויף דער גאַס: שניט סחורה, גאַלאַנטעריע, רעדער א. א. וו. אָט זיצט אַ אַלטע יידענע ביי אירע פעסלעך מיט סמאָלע; איינער לויפט און איז מקבל פנים יעדן וואָגן. עס איז נישט אַדורך אַפילו אַ שעה זינט דעם זון אויפגאַנג, עס ציען זיך דורך דער גאַס אומצייליקע פורלעך מיט תבואה, גרינס, גענז, הינער און אינדיקעס, חזירים און פערד צוגעבונדן מיט שטריק צו די וועגענער. אין אַ האַלבער שעה אַרום איז שוין דער לאַזאַרעט־פּלאַץ נישט דורכצוגיין. די פערד־

דער „דיעוויטשי״ (בתולות) באַרג. לינקס — דובנער ראָגאַטקע.
הר „הבתולות״ — לצד שמאל: הפרבר הדובנאי

העגדלער האָבן שוין אָנגעהויבן זייער מסחר: מען באַקוקט דאָס פערד פון אויבן און פון הונטן, מען עפנט דאָס מויל און מען קוקט אַריין אין די ציין, מען הייבט די פיס פון פערד און מען זאָגט מבינות, אַ רענדל אַרויף אַ רענדל אַראָפּ — און דאָס געשעפט ווערט געמאַכט. מען קויפט און מען פאַרקויפט, פון אַ שפּילקע ביז צו אַ חזיר.

די קוטשערס האָבן נעבעך אַ קאָפּ־ווייטיק ווי אַוועקצופירן זייערע פּאַסאַזשירן צו דער באַן־סטאַנציע, און זיי פאָרן דורך זייטיקע געסלעך. די בארשאפּ׳ס האָבן נישט קיין הענט איבערצונעמען די תבואה; די וואָג שפּילט ביי זיי אין האַנט און דער גוי גלויבט אין זיי ווי אין אַ צלם, להבדיל.

דער יריד גייט דורך אָן אינצידענטן, אָן קאָנקורענץ, ווייל יעדער ייד האָט זיך „זיין" גוי, וואָס איז ביי אים פאַרבאָרגט און פאַרמשכנט. די סאָלידאַריטעט אין דער הינזיכט האַלט אָן, מען איז דאָך שכנים און איינוווינער פון דער דובנער ראָגאַטקע. מען מוז דאָך שבת אַריינקומען אין שול מיט אַ ריין פנים...

דער יריד איז שוין צום סוף, די גאַס ווערט ליידיק. אַ שיכורער גוי, וואָס האָט זיך אַ ביסל לענגער פאַרהאַלטן מיט זיין „קום", טרייבט אונטער זיין פערדל און איילט אַהיים.

די פאַרבליבענע סחורות זענען שוין צוריק אויף די פּאָלעצעס, און די קרעמער ציילן דעם פדיון פון יריד. מען ציט אַרויס דאָס געלט פון די קעשענעס, פאַרטוכער, טישלעך — און מיט אַ צופרידן פנים מאַכט מען דעם לעצטן סך־הכל.

די פּאָליציי מאַכט דעם לעצטן פּראָטאָקאָל פאַר נישט צוריק ריינמאַכן די גאַס, אויך זי איז צופרידן: אויך זי געניסט פון יריד...

אין יעדער שטוב זיצט די משפחה ביים טיש און מען איז זיך מחיה מיט דער וועטשערע, וואָס איז גלייכצייטיק אי אַ מיטאָג און אי אַ אָוונטברויט, ווייל מיטאָג ווערט דאָך נישט צוגעגרייט אין טאָג פון יריד. מיד, אָפּגעאַרבעט וואַרפט מען זיך ווידער פרי אַריין אין בעט, און מען רוט נאָכן גרויסן יריד.

יונגוואַרג מוז, נעבעך, ווידער בלייבן אַ צווייטע נאַכט אין שטוב, און נישט שטערן די רו פון די גרויסע. פון יריד האָט מען דאָך געלעבט אַ גאַנצע וואָך.

ה. גילערנט

פון אַלטן יידישן שטייגער

א. שבועות

מיטן אָנקום פון חודש מאי האָט די שטאָט געכישופט מיט לעבנסלוסט. די גרינע בערג אַרום, די צעפראַלטע קנאָספּן־ריחות, געטראָגן פון מילדע פרילינג־ווינטלעך האָבן דערהויבן דעם געמיט.

שוין ערב שבועות האָבן די שכנים, די ערלים, באַלייגט דעם מאַרק מיט וואָגנס אָנגעלאָדן מיט כלערליי גרינסן. אַ חוץ די אָנגעקרויזטע קרוין־קעפּ פון דיקע שטויסן „בעז" האָבן זיי באַזאָרגט די יידישע יום־טובדיקע הייזער מיט גרינעם וואַסער־טשערעד וואָס איז געשפּרייט געוואָרן אויף אויסגעשייערטע פּאָדלאָגעס. יונגוואַרג פלעגט אין די פאַלדן־בלעטער אויסזינגען און אויספייפן כלערליי געזאַנגען. יידישע טעכטער האָבן באַהאָנגען די געשייערטע גלאַנצנדיקע וואַנט־העסעס מיט בלומען. פרומע טאַטעס האָבן באַצירט די שויבן מיט „הערצלעך" בלעטלעך. פון דעם סופּיט האָט געקרייזלט אַ גרינער קראַנץ מיט אַראָפּגעהאַנגענע בלומען־גירלאַנדן.

די בעלעמערס (בעל אמור׳ס) אין די שולן זענען געווען באַצירט מיט גרינע חופּה־

שטאַנגען, באַהאָפטן פון אויבן מיט אַ קראַנץ, דורכגעפלאָכטן מיט אַלערליי בלומען. די פּאָדלאָגעס זענען געווען באַשאָטן מיט גרינעם טשערעד. געשײַערטע העססעס אויף די געקאַלכטע ווענט, די מעשענע הענג־לייכטער אויף דעם סופּיט, די מנורה אויפן עמוד, אַלץ איז אויפגעריכט געוואָרן מיט צעשטראַלטן יוגנט־חן.

צווישן די חסידישע יידן האָט זיך מענדעלע שוחט אויסגעצייכנט מיט זײַנעם אַ באַזונדערן מנהג פון באַצייכענען דעם קריעת ים־סוף פאַרן מתן תורה. ער פלעגט אין זײַן היים פאַרטאָג, דעם ערשטן טאָג יום־טוב, אַוועקשטעלן אונטערן קראַנץ אויפן סופּיט אַ שעפל וואַסער, אויפן רעכטן אַקסל אַרויפציען אַ טאָרבע, דער סימבאָל פון יציאת מצרים, און אַזוי אַרום גרייט זײַן צו שפּאַלטן דעם ים (אַרומגיין דעם שעפל וואַסער).

קינדער האָבן זיך געפילט באַזונדערס ווי „גרויסע״ שוין צוויי וואָכן ערב שבועות. דער חדר האָט באַקומען ביי זיי אַ אַנדער טעם. אַוועק דער ערנסט פונם מלמד ביים לערנען. פאַרשוווּנדן דער פּחד פון רבין. אַלץ האָט אינם חדר געזונגען. מיט באַזונדער חשק האָבן די קינדער געלערנט די קאַפּיטלעך פון „רות״. זיי האָבן ווי דערפילט דעם ריח פון די זאַנגען וועלכע רות האָט אָנגעקליבן אויף די אָפּגעשוירענע פעלדער...

שבועות־צייט האָט יידיש קרעמעניץ געזונגען. יוגנט אויף בערג, עלטערע אין די בתי מדרשים, קינדער — אין חדר, שטוב און גאַס האָט געזונגען.

ב. ל״ג בעומר

דער דאָזיקער טאָג איז געווען פול מיט שפּאַנונג פאַר דער קינדערשער וועלט. די קינדער האָבן זיך געפילט צוויי מאָל יחסנים׳דיק: אין דעם חודש פלעגט גראָד אויספאַלן דער מאַי־טאָג, ווען דער צאַר איז געקרוינט געוואָרן, און דאָס לאַנד האָט דעם טאָג געמוזט באַצייכענען מיט פייערליכקייט. די שטאָטישע הויפּט־גאַס האָט באַדאַרפט אילומינירט ווערן. נעבן יעדן הויז איז אין יענעם פאַרנאַכט אָנגעצונדן געוואָרן בלעכענע בעכערס (פלאָשקעס) מיט בוימל אויףביידע גאַס־זייטן. דערמיט פלעגן זיך פאַרנעמען די קינדער. זיי האָבן דאָס צעשטעלט די בעכערס אויפן פראָנט פון די טראָטואַרן און אָנגעפילט מיט בוימל, אַרויסגעצויגן די קנויטלעך און פאַרנאַכט זיי אָנגעצונדן. זיי האָבן זיך געפּאָרעט מיט דער אילומינאַציע און זי באַוואַכט. אין יענער נאַכט האָט די גאַס געווימלט מיט קינדערשן טומל און פרייד.

נאָך אַ טאָג פאַר ל״ג בעומר האָבן די מאַמעס באַדאַרפט אָנגרייטן פאַר זייערע חדר־ייִנגלעך ליים אויף אויסצוקנייטן „ליימלעך״ איינצושטעקן אין זיי סטעאַרינעווע ליכטלעך, אָדער אויסקנייטן פון זיי פלאַכע רערלעך אויף אָנגיסן אין זיי בוימל. די קינדער פלעגן אַרומגיין אין אַלע קראָמען זאַמלען ליכטלעך און בוימל. דאָס אָנגעזאַמלטע האָט מען דערנאָך געבראַכט אין די שולן און בתי מדרשים, ווו מען האָט די „ליימלעך״ צעשטעלט אויף די פענצטער, און דעם בוימל אָדער די ליכטלעך אין זיי אַרײַנגעשטעלט. יעדעס קינד האָט געזאָרגט פאַר זײַן טאַטנס מקום תפילה.

אויף מאָרגן האָבן קינדער נישט אָפּגעטראָטן פון די מאַמעס אין קיך, שטוב צי אין קראָם, ביז מען האָט נישט געזען די איינגעקויפטע פרישע אייער אָפּגעקאָכט אויף האַרט, דאָס שנירל מיט פאַרזיסטע פינגערהוט־בייגעלעך און די גרויסע פלאַש אָנגעפולט מיט קוואַס. מיט אַ באַזונדערן חשק איז מען הענדום־פּענדום געלאָפן אין חדר, ווו עס האָבן אויף זיי געוואַרט די באַהעלפערס מיט צוגעגרייטע געפאַרבטע פיילנבויגנס (פייל און בויגן). די מאַמעס אַליין האָבן באַגלייט די קינדער אין חדר אַריין, און מיט זאָרגעוודיקייט אונטערגעטראָגן דאָס פאַפּירענע בייטעלע מיט די אייער, בייגעלעך און פלעשער קוואַס. צעשיידט מיט די קינדער האָט מען זיך, ווען זיי זענען אויסגעשטעלט געוואָרן אין רייען : פון פאָרנט דער רבי, הינטער זיי — די באַהעלפערס, האָט מען, ווי סאָלדאַטלעך,

מאַרשירט אַרויף צו דער „ווידומקא״. דאָרט האָט מען זיך צעלייגט אויפן גראָז, אויסגעפּאַקט דעם „פּראָוויאַנט״. דער רבי האָט דערציילט די מעשה פון רבי שמעון בן יוחאי. באַלד דערנאָך האָבן די קינדער אויפגעוואַכט ווי פון אַ חלום, און מיט ברען געגומען שיסן פון זייער „געווער״...

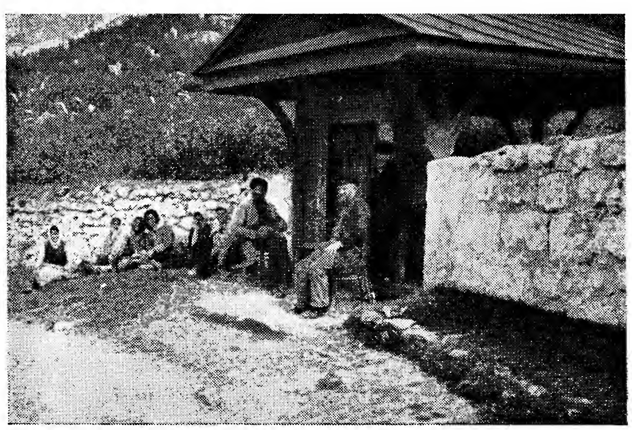
ג. תשעה באָב

תשעה באָב האָט מען אין יעדן יידיש הויז אין קרעמעניץ געפילט אַ אַטמאָספער פון אַ באַהאַלטענעם קומער.

די גאַנצע „ניין טעג״ זענען די קצבים און שוחטים געווען אָן אַ שטאָך אַרבעט. די פיר יידישע שענקערס, וואָס פלעגן פון אַ זונטיק געניסן אויף חיונה פאַר אַ גאַנצע וואָך, האָבן אויך גערוט.

געטראָגן דעם קומער אין די יידישע הייזער האָבן די קינדער. אַ גאַנצע וואָך האָט מען געלערנט איכה, באַגלייט מיט אַ ספּעציפישן ניגון. אין יענער וואָך האָבן קינדער געשפּילט אין מלחמה. די שפּיל איז געווען אַ ריין יידישע. גערופן האָט מען זי „שלח״. מען האָט זיך אויסגעשטעלט אין צוויי שורות קעגנאיבער. איינער פון יעדער מחנה איז אויסגעקליבן געוואָרן פאַר אַ מלך, וואָס איז געשטאַנעןביים רעכטן עק. דער אָפּשטאַנד איז געווען בערך אויף אַ פופצן שפּאַן, וועלכן מען האָט נישט געטאָרט אַריבערטרעטן. די „אַרמיי פירער״ האָבן געהאַלטן שטעקלעך אין די הענט. אַלע „סאָלדאַטן״ זענען שוין געווען אויסגעשטעלט „צו מלחמה״. האָט דער „עלטסטער״ אויסגערופן צו זיין קעגנער דאָס וואָרט: „שלח״, שיק דו פריער דיינע. האָט דער ערשטער זיך ווידער אָנגערופן: מיינע זענען שוואַכער פון דיינע, דעריבער, שיק דו פריער. דער ענטפער איז געווען: מיינע זענען נאָך שוואַכער פאַר דיינע, דעריבער דאַרפסטו פריער שיקן. דעמאָלט האָט זיך די מלחמה אָנגעהויבן. דער אַרויסגעשיקטער סאָלדאַט האָט מיט אימפּעט זיך אַ וואָרף געטון אויף אַ פּאָר צענויפגעפלאָכטענע הענט, זיי איבערצורייסן. די צווייטע רייע האָט זיך איינגעפלאָכטן שטאַרק די הענט, אַזוי אַז דער סאָלדאַט פון דער ערשטער זאָל ניט קענען איבעררייסן די הענט. ער האָט אָבער יאָ איבערגעריסן אַ פּאָר הענט, אוןביידע סאָלדאַטן מיטגענומען צו זיך אין זיין אַרמיי, אין געפאַנגענשאַפט. אַזוי האָט זיך די מלחמה שפּיל געצויגן...

צו דער אַטמאָספער האָבן מיטגעהאָלפן די באַהעלפערס פון די דרדקי מלמדים. זיי האָבן

ביים אַריינגאַנג צום בית־עלמין
ליד הכניסה לבית העלמין

אין יענער וואָך אויסגעאַרבעט שווערדלעך פון האָלץ, אויף צו פאַרקויפן די קינדער. ווי לאַנגיאָריקע געניטע מייסטערס, פלעגן זיי צוטראַכטן פאַרשיידענע גראַווירונגען, ספּעציעל אויף די קעפּלעך פון די שווערדלעך.

פאַרשפּרייט איז געווען ביי די קינדער דער מנהג צו זאַמלען שטעכיקע „באָזשיקעס״ און קעסקעס (שוואַרצע ניס). מען פלעגט זיי צונויפבינדן מיט פאָדעם און מיט דער פולער קראַפט אַראָפּלאָזן אויף עמעצנס אַ פּלייצע. אויך דערוואַקסענע האָבן מיטגעשפּילט מיט אַזאַ מין קליין געוויקסל, וואָס מען פלעגט אַריינשטעקן עמיצן אונטערן קאָלנער פונם העמד און ס׳פלעגט בייסן דאָס לייב.

דאָס פאַרפאַסטן ערב תשעה באב איז געווען הייליק ווי ערב יום כיפור. קיין ליכט האָט יענע נאַכט ניט געברענט אין די הייזער. אין שול אַריין איז מען געגאַנגען אין איבערגעטוענע לאַפּטשעס, אָדער אין קאַלאָשן. מען פלעגט אויך אָנטון אָפּגענוצטע מלבושים; מענער ווי די פרויען. דער רוב פרויען פלעגט בלייבן אין דער היים, און זיצנדיק אויף אַ פוס־בענקעלע געלייענט צאינה וראינה.

לייבושעכע „די זאָגערקע״ וואָס פלעגט דאָס גאַנצע יאָר איבערטראָגן אין די יאָרצייטן די גרוסן פון די לעבעדיקע צו זייערע פאַרשטאָרבענע, פלעגט אויף צומאָרגנס אָנקלאַפּן מיט איר שטעקן אויף יעדער מצבה און אָנזאָגן דעם מת, אַז זיין אייגענער איז געקומען בעטן מחילה. האָט אַ יתומה באַדאַרפט שטעלן אַ חופה נאָך תשעה באָב, פלעגט זי בעטן אין איר נאָמען מחילה און פאַרבעטן אויף דער חתונה...

אין די יאָרן פון נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905, האָבן זיך אויפן בית עלמין באַגעגנט צוויי וועלטן: דאָ פלעגן זיך צונויפקומען אויך גרופּעס פון יידישע אַרבעטער און אינטעליגענץ און פראַוון די פאַרבאָטענע „בירזשע״ פאַרזאַמלונגען.

דער זאַמל־אָרט איז געווען אַרום דער מצבה פון יצחק בער לעווינזאָן און אַרום דער מצבה פון בעריש פעלדמאַן, וואָס איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, נאָך דעם דורכפאַל פון דער 1905־רעוואָלוציע.

פון דעמאָלט אָן האָבן צוויי דורות זיך דאָרט באַגעגנט.

ד. סוכות און שמחת תורה

דאָס ערשטע נאָך יום כפור איז געווען — קידוש לבנה... דאַן פלעגן יידן, וואָס האָבן געהאַט אין זייער הויז אַ פליגל־קאָרידאָר מיט פליגל־דאַך, מוצאי יום־כפור אים עפענען און אַרונטערנעמען פאַר־אַ־יאָריקן אויסגעדאַרטן סכך. מען האָט זיך אָנגעהויבן גרייטן צו סוכות. אַנדערע ווידער האָבן אויף מאָרגן אָנגעהויבן זיך פאָרען מיט צוגרייטן דעם געשטעל און ברעטער פאַר אויפשטעלן אין דרויסן, צי אויפן הויף, די סוכה. אויך די שכנים, וואָס פלעגן עסן אין די סוכות, האָבן מיטגע־האָלפן. בעיקר זענען שטאַרק געווען פאַרט׳ן די קינדער.

באַפּוצן די ווענט — דאָס איז געווען די מצוה־מלאָכה פון די מיידלעך. קרעמעניצער גויים האָבן געוווּסט פון אַלץ וואָס יידן דאַרפן, צו יום־טובים, און צו סוכות האָט מען אָנגעהויבן פירן גאַנצע וועגנער מיט סכך. די פריילעכקייט פון סוכות האָבן צומייסט די קינדער אַריינגעבראַכט אין די הייזער און אין גאַס. די גויים האָבן אויך געבראַכט גאַנצע זעק מיט וועלשענע ניס. האָבן די קינדער זיך געגרייט צו שפּילן אין ניס, און אין קאָפּ איז שוין ניט געלעגן דאָס „לייענען״ קוהלת...

דעם טאָג פון ערב סוכות איז מען אינגאַנצן פטור געווען פון לערנען. מען האָט באַדאַרפט אויספּוצן די סוכות מיט די שענסטע הערבסט־בלומען, אויך די הענג־העסעס האָט מען פון די

שטוב־ווענט אָרונטערגענומען און אויסגעקלעפּט אויף די סוכות־ווענט.

פרויען און מיידלעך האָבן אין סוכה נישט געגעסן. זיי האָבן נאָר געגאָסן פון דער מצוה, צו דערלאַנגען די מאכלים אין דער סוכה, אויסהערן דעם קידוש פון מאַן און טאַטן. אויך דאָס גרייטן צום טיש, אויפרוימען אין סוכה איז געווען זייער מצוה.

אויך אין די טעג פון חול המועד סוכות האָט דאָס יידישע קרעמעניץ געאָטעמט מיט יום־טובדיקייט. בעיקר האָט דעם יום־טוב געטראָגן אין גאַס דער יידישער בעל־מלאכה, וואָס האָט נישט געאַרבעט. די טעג האָט מען געלעבט אין גאַס, שפּאַצירט. אין אָוונט פלעגט מען זיך אָפּט פאַרגינען צו גיין מיט די קינדער אין „אילוזיאָן" (קינאָ), אָדער סתם צו גאַסט.

פאַרטון זענען דעמאָלט געווען די דרדקי מלמדים, וועלכע פלעגן גיין אָפּנעמען שכר לימוד, און באַשטעלן די קינדער אויף נאָך אַ זמן, אָדער אויפנעמען נייע תלמידים. די באַהעלפערס זייערע זענען געווען פאַרטון מיט גרייטן די פענער צו שמחת תורה. דער באַהעלפער פלעגט אויך מוזן אויסלערנען די קינדער צו פלעכטן רינגלעך פון די לולבדיקע שמאָלע לאַנגע בלעטלעך. ערב הושענא רבא האָט מען געהאַט צו טון מיט פלעכטן הושענות, דערביי האָט מען באַדאַרפט אַרומפלעכטן די הושענא אַזוי, אַז עס זאָל זיין ווי די רצועה פונם „של יד". פאַרטון איז מען אין דעם געווען אין אַלע הייזער. נאָר די הושענות אַרום דעם לולב האָט געמאַכט נאָר דער שמש אַליין. ער פלעגט זיי אויך צעטראָגן אין די הייזער אינאיינעם מיטן אתרוג.

יידן האָבן די גאַנצע סוכות־וואָך גערופן די וואָך פון שמחת תורה. עס האָט זיך געפילט מער דערהויבנקייט ווי אין פסח, אָנגעפילט מיט פאַרשיידענע מצוות און לייכטער שפּילעוודיקייט. אין קרעמעניץ האָט קינד און קייט זיך משמח געווען דורך יידישקייט.

ה. יידן פראווען א חתונה

פראַווען אַ חתונה איז נישט געווען סתם שטעלן אַ חופה און אָפּזאָגן „הרי את". אַזאַ מין חתונה־מאַכן קינדער האָבן קרעמעניצער יידן גערופן „אַ גוייִשע כאַסלעכע". אויף אַ אמתער יידישער חתונה האָט זיך משמח געווען די גאַנצע יידישע גאַס, אָרעם ווי רייך, אַ גאַנצע וואָך נאָך דעם חופה־טאָג.

שוין די וואָך ערב דער חתונה איז אַריינגעטרעטן אין הויז פון די מחותנים אַ יום־טובדיקייט. מען האָט געניייט חתן כלה די מלבושים. די סאַרווערינס האָבן אָנגעהויבן באַקן אַלערליי מאכלים צום חתן בראשית. ס'האָט געווימלט מיט געסט, קרובים און שכנים. צו מאָרגנס, שבת אין דער פרי, זענען די זעלבע געגאַנגען צום חתן אַהיים און אים באַגלייט, אין די נייע חתונה מלבושים, אין שול אַריין. די קליינע קינדער אַפילו האָבן זיך געפילט גליקלעך, ווייל זיי האָבן געטראָגן די צוגעגרייטע טערקישע ניסלעך אין דער ווייבערשער שול אַ־יך דאָ בעוואַרפן דעם חתן נאָך מפטיר. דערוואַקסענע האָבן ניט געטאָרט טראָגן, מחמת תחום שבת. אַלע מתפללים אין שול האָבן זיך געפילט אַנדערש. דער חזן האָט פייערלעך אויסגעזונגען דעם ויהי בנסוע הארון. ווען מען האָט אויפגערופן דעם חתן צו מפטיר, האָבן אַלע זיך צוגעהערט צו זיינע ברכות. די ווייבער אין דער ווייבערשער שול האָבן מיט געשפּאַנטקייט זיך איינגעהערט ווען דער חתן ענדיקט זיין צווייטע ברכה כדי נישט פאַרשפּעטיקן צו וואַרפן אויפן חתן די ניסלעך.

באַלד נאָכן דאַווענען האָבן די בעלי־בתים זיך אַלאָז געטון צום חתן און מחותנים צו זאָגן מזל טוב. דער שמש האָט, צום ערשטן מאָל, געהאָלפן דעם חתן אָנטון דעם אויבער־מאַנטל... אַלע מתפללים האָבן זיך געלאָזט נאָך ביידע מחותנים און חתן (אין דער מיט), צו גיין פראַווען דעם „לעקעך־און־בראָנפן" וואָס האָט זיך געצויגן אַ היפּשע פּאָר שעה.

ביי מער פאַרמעגלעכע מחותנים פלעגט מען אין הויז פונם חתן פראַווען אַ מלוה מלכה, ביז

דאָס „קאָזאַצקע" בית־מדרש און דער וועג צו די „דריי קרעניצעס"
בית־הכנסת „קוזצקי" והדרך אל „שלשת המעיינות"

שפּעט אין דער נאַכט. אויף דער „פולער וואָך" פלעגן אין הויז פון דער כלה שפּילן כלי־זמר, און דער כלה׳ס חברטעס האָבן געטאַנצט.

הערש דער כלי־זמר מיט זיין קאַפּעלע פון זיינע דריי זין, משה מיטן פידל, יאַנקל מיטן טרומפּייט און מעכל אויפן באַס, האָבן זיך צעשפּילט ברייטלעך מיט אַ שער, אַ קאַדריל. די מאַמעס האָבן געקוועלט פאַר נחת, און געווונשן דער כלה׳ס חברטעס „מירצע שעם אינגיכן אויף דיין חתונה"...

די וואָך פון דער חתונה, האָבן די טירן פון די חתן כלה׳ס הייזער זיך נישט פאַרמאַכט. מען האָט געהאַלטן אין גרייטן זיך צום חופּה־טאָג און חופּה־וועטשערע. הינדע די סאַרווערין האָט פון אינדערפרי ביז שפּעט אין דער נאַכט געהאַלטן אין איין באַקן און קאָכן. ווער שמועסט אין חופּה־טאָג, ווען מען האָט געקאָכט די גילדענע יויך פאַר חתן כלה נאָך דעם תענית...

אין טאָג פון דער חופּה זענען די הייזער געווען פול מיט גערויש און דערוואַרטונג. די כלה, נאָך טבילה, איז אָפּגעזונדערט געוואָרן. חברטעס האָבן איר געהאָלפן זיך באַפּוצן, ביזן אָנטון דאָס חופּה־קלייד. די שטוב האָט אויסגעזען שבת׳דיק אויסגעפּוצט. די חברטעס האָבן דער כלה אַרויפגעטון דעם שלייער. הערש כלי־זמר איז דאָס מאָל געקומען מיט זיין גאַנצער קאַפּעלע מיט טאַצן און אַ פּויק. ער האָט אויפגעשפּילט אַ שער, אַ פּאָלקע, אַ ברוגז־טאַנץ. דאָס מאָל האָבן די מחותנים און די מחותנת׳טעס אויך געטאַנצט. די טענץ זענען איבערגעריסן געוואָרן, ווען אַ שטאַפּעט איז געקומען אָנזאָגן, אַז מען פירט דעם חתן צו באַדעקן די כלה. כלי־זמר האָבן דעמאָלט זיך געלאָזט צו דער טיר, מקבל פּנים זיין דעם חתן, געשפּילט דערביי אַ ספּעציעלן חתן־מאָטיוו.

מיט געמאָסטענע טריט, צווישן די אונטערפירערס און מחותנים, איז דער חתן צוגעפירט געוואָרן צו דער כלה, איר אַרונטערגעלאָזט דעם שלייער איבער די אויגן און אָפּגעגאַנגען אויף צוריק. דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן דאָס „באַזעצנס" פון דער כלה. דער בדחן האָט אונטער דער טענער־באַגלייטונג פון פידעלע אָנגעהויבן באַזעצן די כלה, מיט „כלה׳ניו, כלו׳ניו ווייך"

און מחותנת׳טעס, מיידלעך, האָבן געווישט די אויגן, דאָס האָט זיך געצויגן, ביז מען האָט אָנגעזאָגט, אַז מען פירט שוין דעם חתן צו דער חופה. דעמאָלט האָט מען גענומען גרייטן די כלה, מיט די אונטערפירערינס, די מחותנת׳טעס; מיט ווייסע גרויסע ליכט אין די הענט.

אַלע חופות האָט מען געמאַכט אויף דעם שול־הויף פון דער גרויסער שול.

ווען די כלה איז שוין געשטאַנען נעבן דעם חתן, זענען די מחותנים מיט די אָנגעצונדענע ליכט אין די הענט אַרומגעגאַנגען זיבן מאָל הקפות אַרום דעם פּאָרל. דערנאָך האָט דער רב מסדר קידושין געווען. די חתן כלה האָבן אַ זופּ געטון פון דעם ספּעציעלן חופה־כוס, דער חתן האָט צעבראָכן די גלעזערנע כוסה, און אַלע מסובים האָבן בנשימה אחת אויסגעשריגן מזל טוב, מזל טוב, מזל טוב. דריי מאָל, לויטן סימן פון חוט המשולש לא במהרה ינתק...

נאָך דער צערעמאָניע האָט מען דאָס פּאָרל אַרויסגעפירט דורך אַ צווייטן אַרויסגאַנג פונם שול־הויף (אַזוי אויך ביי אַ מת), און געפירט דאָס פּאָרל דורך דער ברייטער גאַס. אַ שטאָפּעט פון די באַגלייטער איז געלאָפן פאָרויס, אָנזאָגן אַז מען פירט די חתן־כלה צוריק, די כלי־זמר זענען אַרויס אין פראָנט פון דער חתונה־הויז, אַריינפירן דאָס פּאָרל מיט מוזיק. איינע פון די מחותנת׳טעס האָט זיך געפעדערט און אַרויסגעכאַפּט פון דער האַנט פון אַ וועכטערן דעם גרויסן, ספּעציעל געבאַקענעם, געלן זאַפראַן־קוילעטש, און געטאַנצט אַקעגן דעם פּאָרל הינטערווייליעכץ, ביז מ׳איז אַריין אין הויז. די חתן כלה, האָט מען אָפּגעזונדערט, צו טועם זיין נאָכן לאַנגן תענית. און מחותנים האָבן געטאַנצט...

אַ חופה איז קיינמאָל נישט געשטעלט געוואָרן ביינאַכט, נאָר פאַר שקיעת החמה. ווען אַ חופה איז אויסגעקומען פרייטאָג, איז די חופה־וועטשערע געפּראַוועט געוואָרן שבת ביינאַכט, באַלד נאָך הבדלה. נאָר צו די סעודות פון פרייטאָג־צו־נאַכט, האָט געמוזט זיין אַ מנין געסט, צו די שבע־ברכות. ביי דער חופה וועטשערע, ווען אַלע זענען געזעסן אַרום די טישן, האָט מען צווישן איין מאכל און דעם צווייטן געטאנצט — דאָס מאָל נאָר די יוגנט. ביי חסידים למדנים האָט דער חתן געהאַלטן אַ דרוש מעניני דיומא.

דער בדחן איז דעמאָלט געווען אין זיין פולער ראָל. נאָך דער סעודה, פאַרן בענטשן און שבע ברכות, האָט זיך אָנגעהויבן די אויפשפּילן פון דרשה־געשאַנק. דער בדחן פלעגט טיטולירנדיק יעדן איינעם, אויסרופן ביים געבן די מתנה. פריער פלעגן די מחותנים אַרויסגערופן ווערן, דערנאָך די משפחות פון דעם פּאָרל, דערנאָך די געסט. בעיקר פלעגט מען געבן זילבערנע און מער פאַרמעגלעכע — אויך גאָלדענע זאַכן פון יידישקייט אוןווירטשאַפט.

אַ טייל פון דער שיראָקא גאַס. חלק מרחוב שירוקאַ

די חופה־וועטשערע האָט זיך געצויגן ביז אין דער טיפער נאַכט אַריין, געטאַנצט מיט די העגט פאַרלייגט אויף די אַקסלען, ווי ביי שמחת־תורה, אַ פלאָסקעדריגע מיט חתן כלה, ביז דאָס פּאָרל, איז, ווי אונטער די הענט, פאַרשוווּנדן פון דעם עולם. דעמאָלט האָט דער עולם זיך אָנגעהויבן צוגיין אַ היים.

אַ גאַנצע וואָך לאַנג איז די חתונה ניט אַרויס פון מויל. מען פלעגט, ביי חסידים, פּראַוועז אַ גאַנצע וואָך שבע ברכות, מיט אַ מנין ביים טיש.

גויישע שכנים אַרום פלעגן אַפשטיין שעהן לאַנג אַרום די פענצטער א׳ן זיך נישט געקענט באַפרייען פון דער נייגעריקייט צו קוקן אויף דעם אייגנאַרטיקן שטייגער פון פּראַוועז אַ חתונה ביי יידן.

ל. ראָזנטאַל

פּ ו ר י ם

(זכרונות פון קינדער־יאָרן)

דער ווינטער האָט זיך אָנגעהויבן צו דערעסן. לאַנג האָבן זיך געצויגן די ווינטער־טעג מיט די גרויסע נעכט. מיר, חדר־יינגלעך, האָבן זיך גענומען אויסרעכענען, וויפל עס איז נאָך געבליבן צו פּורים, צו פּסח אין א. וו. מיר האָבן אַזוי לאַנג גערעכנט, ביז דער רבי האָט אין אַ שיינעם פרייטאָג, ווען מיר האָבן זיך געלאָזט אַ היים גיין, דערקלערט, אַז נאָך שבת וועלן מיר זיך נעמען צו דער מגילה. מיר אָבער האָבן אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן „גרעגערס״...

ביי אונדז אין חדר האָבן זיך געפונען צוויי יינגלעך, איינער פון וועלכע האָט אַ פאָטער אַ סטאָליאַר און דער צווייטער אַ ברודער — און זיי האָבן געהאַט גרעגערס וועלכע האָבן פאַרהילכט רי גאַס. די גבירישע קינדער האָבן באַלד באַשטעלט ביי זיי גרויסע הילצערנע גרעגערס, די איבעריקע האָבן זיך באַגנוגנט מיט די בלעכענע פאַר דריי קאָפּיקעס ביי לאזיל בלעכער; און ווער ס׳האָט דעם זעקסער אויך נישט געהאַט, האָט זיך געמוזט באַגנוגענען מיט אַ שטעקן...

די אַלע אונטערהאַנדלונגען האָבן זיך געפירט די גאַנצע וואָך ווען דער רבי האָט מיט אונדז געקנעלט די מגילה.

„אסתר תענית״ זענען מיר געווען „פריי״. אין דעם טאָג האָבן מיר אַרומגעכליאַפּעט אין די בלאָטעס און קאַלוזשעס, אין דער היים האָט זיך גערעשט, מען האָט געראַשטשינעט די חלה. מיר האָט מען מכבד געווען מיט רייבן דעם מאָן פאַר די המן־טאַשן.

אַ פּאָר שעה פאַר נאַכט האָבן זיך לעבן בית־המדרש פאַרזאַמלט אַלע חדר יינגלעך באַוואָפנט מיט פאַרשידענע גרעגערס, שטעקנס, שטיקלאַך האָלץ, ברעטלעך. דער שמש האָט זיך פאַרקייטלט און נישט אַריינגעלאָזט, און מיר האָבן געקלאַפּט אין דער טיר אין געשריגן „א סיא, סיא״ (אַזאַ נאָמען האָט ער געהאַט, ווייל זיין ווייב האָט געהאַדעוועט גענז). לאַנג וואַרטן האָבן מיר נ׳שט געדאַרפט. דער עלטערער עולם האָט אָנגעהויבן גיין דאַווענען און איינציקווייז האָבן מיר זיך אַריינגעגנבעט אינעווייניק, און אַז ר׳ בצלאל דער שמש האָט אונדז געוואָלט אַרויסוואַרפן — האָבן מיר זיך געשוווירן ביי טאַטע־מאַמע, אַז מיר וועלן זיצן שטיל אונטער דעם אויוון.

יעדעס מאָל האָט אַ אַנדערער פּרובירט דעם גרעגער און דער שמש איז צוגעלאָפן, נאָר יעדער האָט געהאַט אַ ענטפער „איך נישט״...

די נאַכט איז צוגעפאַלן און מען האָט אָנגעהויבן לייענען די מגילה. כדי נישט דורכצולאָזן המנ׳ען האָט איינער פון אונדז אַריינגעקוקט אין דער מגילה און יעדעס מאָל „קאָמאַנדעוועט״ אויף צו קלאַפּן, ווייל דער חזן האָט געוואָלט פאַרשווייגן המנ׳ען, כדי דער רעש זאָל זיין קלענער, נאָר דאָס האָט זיך אים נישט איינגעגעבן. אייניקע פון אונדז האָבן נישט געהאַט קיין געדולד צו

וואַרטן האָבן זיי אויף מרדכ׳ען „אָנגעקלאַפּט״... דער גבאי, ר׳ בינם, האָט זיך יעדעס מאָל געבייזערט אויף די „שקצים״ און דער שמש, נאָר מיר האָבן אים געהערט ווי „המן דעם גרעגער״.

צופרידענע האָבן מיר זיך אומגעקערט אַהיים, ווי אמתע זיגער.

אין דער היים האָט מען געה׳קט אין אויוון די חלה׳ס מיט די קיכלעך און המן־טאַשן. אַ פּאָר המן־טאַשן, זענען געווען באַשטימט פאַר דער וועשין, פאַר דער גויה, וואָס פאַרלעשט די ליכט פרייטיק צונאַכט און הייצט די הרובע שבת.

פּורים אין דער פרי, ביי דער מגילה, איז שוין דער רעש געווען קלענער. מיטאָג צייט האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן „פּאָרלעך״ נאָך נדבות. אויף דעם מאַרק, לעבן די לעדער־קרעמערס, האָבן זיך אויסגעזעצט ווייבער מיט זייער „סחורה״: כלערליי „קישעלעך״ באַשיט מיט קאָלירטן מאָן אין די מולטערס מיט פאַרשיידענע אײפשריפטן: „בעסטער פריינט״, „ליבער חתן״, „ליבע כלה״ און אַז. וו. עס זענען געווען פאַר קינדער פייפעלעך, ליאַלקעלעך וואָס האָבן געשפּילט, סידורימלעך — אַלץ פון צוקער. דאָס בעסטע געבעקס איז געווען ביי „הינדען דער גרויסער״ דאָרט אין קלייטל איז געווען פ׳יל כל ט ב, אַלע גבירישע ווייבער האָבן דאָרט איינגעקויפט.

אין אָוונט האָט מען זיך גענומען גרייטן צו דער סעודה. דער טיש איז געווען פאַרשפּרייט מיט אַ קלאָרן טישטוך, אויסגעשטעלט מיט גרויסע קוילישן מיט „זאַפרען״. די לייכטער אָפּגערייניקט. דער טאַטע איז געזעסן ביי אַ מעשענער טאַץ אויסגעלייגט פאַרשיידענע מטבעות — און יעדן באַזונדער געטיילט לויט זיין איינזען.

צו דער סעודה האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן די שלחמנותן! צום ערשט האָט געשיקט דער רבי. עס זענען געלעגן אײף דער שאָל אַ פּאָר קישעלעך, בייגעלעך און אַ מאַראַנץ. דער טאַטע האָט דעם רבין צוריקגעשיקט אַ זילבערן קערבל און דעם ייִנגל 5 קאָפּיקעס פאַרן וועג.

דערנאָך האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן די שלחמנותן פון ח ז ן, שמשים, רב און אַנדערע כלי־קידש, און יעדן האָט מען באַלד צוריקגעשיקט. די מומעס מיט די פעטערס האָבן געשיקט כלערליי מתנות, צוו. אַנד. סחורה אויף אַ גאַרניטור פאַרן ברודער, אויף אַ קליידל דער שוועסטערל. די באָבע האָט געשיקט פאַרן קלענערן ברידערל אַ סידורל. מיט איין זאַך זענען מיר, קליינוואַרג, געווען צופרידן — מיט די מאַראַנצן.

ביז שפּעט באַנאַכט האָבן מיר פאַרבראַכט. מ׳איז געווען שטאַרק באַשעפטיקט מיט די שלח־מנותן — וואָס וועמען אָפּצ׳שיקן. עס האָט זיך געפילט די פריילעכקייט פון פּורים.

דעם צווייטן טאָג האָט זיך געגלוסט, אַז דאָס אַלץ זאָל זיך איבערחזרן, נאָר עס זענען בלויז געקומען דער וואַסער־טרעגער נאָך דעם קוילעטש און די וועשין נאָך די המן־טאַשן...

וואָס געווען...

(אַ בינטל שטייגער־פאַרצייכנונגען)

א שבועה ביי שווארצע ליכט אין שול

אין דער גרויסער שול האָט געשוווירן ביי שוואַרצע ליכט, אָנגעטון אין אַ קיטל, דער אַלטער ווישניוויצער תושב י. ג. צוליב דעם, ווייל ער האָט ביי אַ פויער געמאָנט 1300 זלאָ־טעס און דער פויער האָט געטענהט, אַז ער האָט איינגעלייגט אַלס קויציע וועקסלען אויף 1000 זלאָטעס און געבאָרגט האָט ער נאָר 300 זלאָטעס.

ביי דער שבועה זענען געווען אָנוועזנד די ריכטער, אַדוואָקאַטן, דער רב און אַנדערע.

דער ייד האָט בשעת מעשה געוויינט ווי אַ קליין קינד.

צוליב גרויסע רעדער פון א אויטאָבוס געוואָרן אוים שידוך...

עס האָט געוויילט אין קרעמעניץ אַלס גאַסט ביים חתן אַ קליינשטעטישע כלה.

שפּאַצירנדיק איינמאָל איבער די גאַס מיטן חתן, איז פּלוצלים אָנגעקומען אַ גרויסער אויטאָבוס. פון פאַרוווּנדערונג האָט די כלה אויסגעשריען צום חתן: „זע נאָר די גרויסע רעדער"... דער חתן האָט זיך געפילט געטראָפן, וואָס ער האָט אַזאַ קליינשטעטלדיקע כלה, וועלכע האָט נישט געזעען אַ אויטאָבוס און... אָפּגעלאָזט דעם שידוך.

א פיינע טאט פון א קריסטין

אַ קרעמעניצער קריסטין האָט געהאַט אַ שוועסטער, אַ גוטבאַזיצערין אין בעלאָזאַרקע, ביי וועלכער עס איז געווען איינציקע יאָר אַ ייד אַ פאַרוואַלטער. ווען די פרוי איז אים געשטאָרבן, איז ער געבליבן אַ אַלמן מיט קינדער און אין אַ שווערער לאַגע. די קרעמעניצער קריסטין האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט זיין גורל, גענומען צו זיך זיין 16 יעריקע טאָכטער אויף פולער אויסהאַלטונג און זי איינגעאָרדנט אויף איר חשבון אין דער „אָרט"־שול. כדאי אויך צוצוגעבן, אַז זי האָט איר געקויפט כשר געשיר און געזאָרגט אויך פאַר כשר עסן פאַר דעם מיידל, וואָס איז דערציוגען געוואָרן אין רעליגיעזן גייסט.

פריער פארקויפט די פוטער, דערנאָך באגראָבן די מוטער

אין דאָרף מ. נישט ווייט פון שומסק און פון קרעמעניץ, האָט געוווינט אַ יידישע פויערים־משפחה. אין איינעם אַ מיטוואָך איז אָפּגעשטאָרבן דער משפחה אַן אַלטע מוטער פון 95 יאָר. אַזוי ווי אַ יידישער בית־החיים איז אין דאָרף נישטאָ, האָט מען געדאַרפט דעם מת איבערפירן קיין שומסק. דער עלטערער זון פון דער משפחה האָט געטענהט, אַז „ספּעציעל" איינשפּאַנען די פערד און פאָרן קיין שומסק לוינט נישט, און אַזוי־ווי ער דאַרף זיין זונטיק אין שומסק צו פאַרקויפן פוטער, וועט ער אין איין וועג אויך די מוטער פירן צו קבר ישראל.

געזאָגט און געטאָן. דער מת איז געבליבן ליגן, זונטיק פרי האָט דער זון איינגעשפּאַנט די פערד, אַרויפגעלייגט דעם מת אויפן וואָגן, צוגעדעקט מיט אַ זאַק, אַרויפגעשטעלט די פוטער און אַוועק קיין שומסק.

דאָ האָט דער זון פריער פאַרקויפט די פוטער, ווייל ער האָט מורא געהאַט אַז די קבורה וועט צונעמען צופיל צייט און שפּעטער וועלן נישט זיין מער קיין קונים אויף זיין סחורה.

ווען די קונים האָבן שפּעטער אָנגעטאַפּט דעם זאַק, האָט ער געענטפערט, אַז „ד אָ ס א י ז נ י ש ט צ ו פ אַ ר ק ו י פ ן"...

ווען די סחורה איז געוואָרן פאַרקויפט האָט ער פאַרקירעוועט אויפן בית־עולם און געבראַכט די אַלטע מוטער צו קבר ישראל.

אפילו א פערד נעמט שדכנות

אַ פרוי פון קרעמעניץ איז אַראָפּגעקומען קיין בעלאָזאַרקע אַלס שדכנטע, און געמאַכט אַ שותפות מיט נאָך צוויי שדכנים אויף פּאַלגענדיקע באַדינגונגען: זי די שדכנטע וועט צו־שטעלן בחורים פון קרעמעניץ און זיי די מיידלעך פון בעלאָזאַרקע, וועלכע האָט זיי געהאַט אַן עין הרע איבערגעגעבן. כדי אָפּצושפּאָרן הוצאות די בחורים, האָט די קרעמעניצער שדכנטע געקויפט אַ פערד און וואָגן און אויף אירע הוצאות געפירט די בחורים צו די „זעאונגען".

אַזוי־אַרום איז געלונגען אויסצופירן אייניקע שידוכים, אָבער אַן אַ סכסוך גייט עס נישט. דער רב האָט זיך געמוזט אַריינמישן אין אַ סכסוך וועגן שדכנות־געלט, און געפּסקנט אַ סומע לטובת דער שדכנטע פון קרעמעניץ, זי האָט אָבער געמאַכט אַ „ויצעקו" און געפאָדערט אויך אַן אָפּצאָל פאַרן פערד. עס האָט גאָרנישט געהאָלפן, און דער כלה'ס פאָטער האָט געמוזט געבן אַ דאָלאַר אויך פאַרן פערד...

אינטערעסאַנט איז אויך דער פאַקט, אַז ווען די קרעמעניצער שדכנטע איז געווען אויף שבת אין בעלאָזאַרקע, האָבן די מאַמעס פון מיידלעך

געטראָגן האָבער פאַרן פערד און די פּאָטערס היי, כדי דאָס פערד זאָל האָבן כוח ווייטער ברענגען בחורים קיין בעלאָזארקע...

אלמנות פון קרעמעניץ דערמאָנען דעם פּאָטשאיעווער רב מורא צו האָבן פאר גאָט

ביי די וואַלן פון הרב מינדיוק, דער איידעם פון פאַרשטאָרבענעם רב ראַפּאָפּאָרט, אַלס רב פון קרעמעניץ, דעם 15 יאַנואר 1933, זענען אַלע מאָביליזירט געוואָרן. ס'איז אויך געווען אַ לעבעדיקער בריוו־אויסטויש צווישן דער אלמנה פון הרב ראַפּאָפּאָרט און הרב אורעצקי פון פּאָטשאיעוו, וועלכער האָט געוואָלט אַרויס־שטעלן זיין קעגן־קאַנדידאַטור.

צום קולמינאַציאָנס־פּונקט איז דערגאַנגען מיטן עפענטליכן פּראָטעסט פון קרעמעניצער אלמנות קעגן פּאָטשאיעווער רב מ. אורעצקי, פאַר וועלן אַרויסשטעלן זיין קאַנדידאַטור. דאָס פּיקאַנטסטע דערביי איז דער אויפרוף פון די אלמנות וואָס איז פאַרעפענטליכט געוואָרן אין דער „קרעמעניצער שטימע" אויף דער ערשטער זייט, און אַנטהאַלט די ווערטער: „ע ס א י ז ד אָ אַ ג אָ ט א ו י ף ד ע ר ו ו ע ל ט ו ו אָ ס א י ז א ב י י ת ו מ י ם ו ד י ן א ל מ נ ו ת — ה אָ ט מ ו ר א פ אַ ר א י ם ! פּ אָ ט ש אַ י ע ו ו ע ר ר ב !"

דער אויפרוף פון די אלמנות האָט געהאָלפן — און דער פּאָטשאַיעווער רב האָט זיין קאַנדי־דאַטור נישט אַרויסגעשטעלט.

מיר פאַרעפענטלעכן דעם פולן טעקסט פון דעמדאָזיקן אייגנאַרטיקן אויפרוף מיט אַלע אונטערשריפטן פון די אלמנות.

א עפענטלעכער פראטעסט פון קרעמעניצער אלמנות

„לעזענדיק אין צייטונג אייער בריוו, אין וועלכן איר אַנערקענט אַז איר שטעלט אַרויס אייער קאַנדידאַטור אַלס קהלה־רב אין קרעמעניץ וואָס דערמיט גייט איר נאָך מער פאַראומגליקלעכן די אַזוי אויך גענוג אומגליקלעכע אַלמנה און יתומים פונם זייער יונג פאַרשטאָרבענעם רב ראַפּאָפּאָרט ז"ל, געפינען מיר פאַר אונדזער חוב אַמשאַרפסטן צו פּראָטעסטירן געגן דעם טאָט.

מיר אומגליקלעכע אַלמנות, וועלכע פילן אויף זיך מער ווי יעדער אַנדערער דעם ביטערן גורל און גרויסן פיין פון אַלמנות און יתומים וואָס זענען פון גאָט געשטראָפט מיט דער אומגליקלעכסטער שטראָף, מיר אַלע באַשולדיקן אַמשאַרפסטן אייער האַנדלונג וואָס איז געווענדעט געגן דעם גורל פון אַ אַלמנה מיט אַ משפחה פון קליינע יתומים.

עס פּאַסט נישט פאַר קיין יידן בכלל, און פאַר אַ רב בפרט, צו גיין אונטערגראָבן דאָס לעבן און עקזיסטענץ פון אַ אַלמנה מיט יתומים, ובפרט נאָך אַ משפחה פון אַ זייער יונג פאַרשטאָרבענעם רב!

אויף אייך הרב אורעצקי, אַלס רב, ליגט דאָך אַ חוב צו פאַרטיידיקן און פאַרלייכטערן דאָס לעבן פון אַלמנות און יתומים, וואָס זענען פאַראומגליקלעכט געוואָרן; אַ רב דאַרף דאָך זיין אַ מוסטער פאַר דער וועלט מיט זיין יושר און רחמנות. און לסוף ווילט איר נאָך טון אַזאַ אומ'יושר'דיקן און אומ'רחמנות'דיקן שריט, וואָס וואָלט געוויס געווען אַ בזיון און פאַרשוועכונג פון דער הייליקער תורה און פון מענטשלעכן געוויסן. ווו איז אייער יושר? ווו איז אייער רחמנות? און ווו איז דער פערבאָט פון דער תורה נישט צו פייניקן קיין אלמנות און יתומים?

איר וועט אינגאַנצן בלייבן שולדיק קעגן גאָט און קעגן מענטשן און איר וועט געשטעלט ווערן צום שאַנד־סלופּ פון דער וועלט, אויב איר וועט שטעלן אייער קאַנדידאַטור אויף קרעמעניצער רבנות! עס איז פאַר דעם קיין תירוץ נישט פאַראַן!

די טרערן פון פיל אַלמנות מיט יתומים, וועלכע פילן מיט דעם צער פון דער

אומגליקלעכער משפחה פון הרב ראַפּאַפּאָרט ז״ל, וועלן זיך ווענדן געגן אייך, און וועלן זיכער נישט פאַרפאַלן ווערן! ס׳איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט וואָס איז **אבי יתומים** ודיין אלמנות — האָט מורא פאַר אים! פאַטשאַיעווער רב!״

מיט גרויס צער, **אלמנות פון קרעמעניץ:**

ציפּה ווײנבערג, נאַדי שומסקי, פייגע ליטוואַק, איטע ראָזענפעלד, סטיסי לעמבערג, פעסי מאַנדעלקאָרן, גיטל האָכבערג, מרים זעלצער, מאַלי שעפּעטין, גיטל דאַלגאָשיי, רבקה גאָרנפעלד, רבקה בוים, פעלי שיינבערג,ביילע באָרשט, יענטע סאַמבירער, רבקה שטיינבערג, דבורה קריווין, פעסי רייץ, דאַנצי גיטעלמאַן, חיה פרידקעס, פעסי פרידמאַן, טויבע טעפּער, צביה שניידער, ביילה פונדיק, גאָלדע באַרשאַפּ, פייגע שטולבערג, פעסי כץ, ביילה דאלאשיי, אסתר גוז, חייקה לאַנדא, מ. פויזנער, אסתר אַקס, שיינדל פּאַלטאָראַק, אידיס ביעלאגוז, א. א.

אסתר לייבל־רובינשטיין (תל אביב)

מיין ערשטער טאָג אין חדר

איינמאָל שבת, אין עלטער פון 5—6 יאָר, האָט מיר געזאָגט מיין מומע ביי וועלכע איך האָט זיך דערצויגן, אַז צו מאָרגנס זונטיק מוז איך פרי אויפשטיין, ווייל דער באַהעלפער קומט מיך נעמען אין חדר אַריין, ביי דעם מלמד יואל קישקע. דאָס וואָרט חדר האָב איך שוין געוווּסט פון מיינע עלטערע ברודער און שוועסטער, אָבער אַ חדר האָב איך נאָך נישט געזען.

גאַנץ פרי בין איך אויפגעשטאַנען. די מומע האָט מיך שיין אויסגעפּוצט, אָנגעטאָן דאָס שבת־קליידל און צוגעגרייט אַ ביסל עסן: ברויט מיט פּאַווידלא און אַ שטיקל חאלווא.

עס עפנט זיך די טיר און עס קומט אַריין אַ יונגער מאַן, אַ פּנים פול מיט פרישטשיקעס, רויטע אויגן און אַ לאַנגן נאָז, איינגעבויגן, געקליידעט שמוציק, אָנגעטאָן אין אַ אויסגעוואַקסן רעקל, קורצע אַרבל און די שיך פול מיט בלאָטע. זיין אויסזען האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד, און אַ דערשראָקענע האָב איך מיך באַהאַלטן אונטער דער מאַמעס פאַרטוך.

דער „באַהעלפער״ האָט מיך באַרואיקט, אויפגעשטעלט אויף אַ בענקל און גענומען אויף די פּלייצעס. איך האָב מיט מיינע הענטעלעך אַרומגענומען זיין שמוציקן האַלז און אַזוי האָט ער מיך אַוועקגעפירט אין חדר: אַ לאַנג צימער מיט אַ גרויס פענצטער. ביים אַריינגאַנג איז געשטאַנען אַ הויכע באַנק אָנגעלייגט מיט מאַנטלען. איין לאַנגער טיש און ביי די זייטן צוויי בענק. ווו עס זענען שוין געזעסן קינדערלעך אין מיין עלטער. אין מיטן צימער האָט זיך אַרומגעדרייט אַ גרויסער שיינער האָן...

דער „באַהעלפער״ האָטמיך איבערגעלאָזט ביי דער טיר. איך קוק אויף די קינדער און זיי קוקן אויף מיר. פּלוצלינג באַווייזט זיך אַ הויכע, דיקע שמוציקע יידענע, די מלמדיכע, און באַפעלט דעם „באַהעלפער״ מיך אַוועקזעצן צווישן די קינדער. באַלד קומט אַריין אַ שיינער הויכער ייד מיט אַ לאַנגער ווייסער באָרד. דאָס איז געווען דער מלמד יואל קישקע, ער זעצט זיך אַוועק אויבנאָן, ביי דער צווייטער זייט פון טיש — דער „באַהעלפער״ מיט אַ גרויסן טייטל אין האַנט, און דאָס לערנען הויבט אָן.

מיט די עלטערע קינדער האָט געלערנט דער מלמד אַליין און מיט די קלענערע דער „באַהעלפער״. אין צווישנצייט פלעגט דער „באַהעלפער״ אויך איינדרימלען און נישט באַמערקן, ווי דער טייטל רוקט זיך איבער פון איין אות צום צווייטן. די קינדער זענען פאַרטומלט געוואָרן

אַבער דער מלמד האָט געלאָזט אין גאַנג די רוט, וועלכע איז תמיד געלעגן אָנגעגרייט ביי אים.

ווי נאָר דער מלמד האָט אויסגעשריען: „נו, ממזרים, גייט שוין פרעסן!“, איז אַלץ פאַרגעסן געוואָרן, עס איז ממש פאַרשוווּנדן געוואָרן דער פחד פאַרן „באַהעלפער“ און די שמיץ פון רבי׳ן וואָס איז אַריין אין אַ צווייט צימערל. דער „באַהעלפער“ האָט זיך אויסגעצויגן אויפן טיש און איינגעשלאָפן... די קינדער האָבן גענומען עסן און גלייכצייטיק זיך פאַרנומען מיט אַ שפּיל, ווער וועט זיך מער איינשמוצן מיט די פאָווידלא פון ברויט וואָס יעדער האָט מיטגעבראַכט מיט זיך און מיט אַנדערע שטיפעריירן, ביז אַלע זענען אַראָפּגעפאַלן פון דער באַנק. דער געלעכטער און געשרייען איז געווען אין לשער.

אין דעם מאָמענט איז אַריין די מלמדיכע מיט אַ בעזים און מיט קללות: „לאַכז גלוסט זיך אייך! לאַכן זאָלט איר מיט יאַשטשורקעס!“

און אַ טויט־שטילקייט איז תיכף איינגעטרעטן.

משה סוראווסקי (ניו־יאָרק)

אַלט־קרעמעניץ

(בלעטערנדיק דעם אַלבאָם „גאַנץ קרעמעניץ“)

אַ פריינד וואָס האָט באַזוכט קרעמעניץ האָט מיר געבראַכט אַ מתנה „גאַנץ קרעמעניץ“ — אַ אַלבאָם בילדער פון מיין היים־שטאָט, וווּ איך האָב מיינע קינדער יאָרן און יוגנט פאַרבראַכט. מיט ציטעריקע הענט האָב איך דעם אַלבאָם געעפנט און זכרונות פון „אַלטע גוטע צייטן“ האָבן אויפגעוואַכט און צוריק אויפגעלעבט אין מיין זכרון פון מיין אויף אייביק פאַרלאָרענער היים...

דער וואָקזאַל

אמת, עס איז שוין נישט יענער וואָקזאַל וועלכער איך האָב איבערגעלאָזט ביי מיין פאַרלאָזן קרעמעניץ, דער וואָקזאַל וועלכן כ׳האָב מיט די אייגענע אויגן געזען ווי מ׳האָט אים געבויט. געווען בין איך דאַן אַ קליין יינגל און זיך אָנגעהערט אין חדר, אַז אויף דער וועלט גייען באַנען אויף פאַרע, נאָר ווי־אַזוי אַט די באַנען זעען אויס — אַט דאָס האָט שטאַרק געגבערט מיין יונגן מוח. פאַרן קיין רודניע — די באַן־סטאַנציע איידער מ׳האָט זיך גענומען בויען דעם וואָקזאַל ביי אונדז — האָב איך נישט געהאַט קיין געלעגנהייט, גיין אַזוי ווייט, אפשר צוויי מייל, האָב איך מורא געהאַט פאַר גזלנים אין וואַלד. דערפאַר האָב איך געדולדיק געוואַרט ביז דער וואָקזאַל וועט אין אַ גוטער שעה פאַרטיק ווערן.

ס׳איז געווען אַרום פסח צייט ווען דער ערשטער צוג האָט געדאַרפט אָנקומען פון דובנע. נישט צו באַשרייבן וואָס עס האָט זיך אָפּגעטון אין קרעמעניץ! יידן האָבן איבערגעלאָזט די קלייטן מיט אַלע פרנסות, ווייבער האָבן דעם טאָג נישט געזויגן די קינדער, די שולן און חדרים האָבן געפּוסטעוועט, קינד און קייט זענען געלאָפן זען דאָס בייז־ווונדער... די גאַנצע שטאָט איז בוכשטעבלעך געווען ביים וואָקזאַל, ווען דער ערשטער צוג איז אָנגעקומען קיין קרעמעניץ.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן וואָס פאַראַ גוואַלדיקן איינדרוק דער מערקווירדיקער קומען פון לאָקאָמאָטיוו האָט אויף מיר געמאַכט. הײַנט די „וואָדאָקאַטשקע“ ווו דער לאָקאָמאָטיוו האָט זיך אָנגעטרונקען מיט וואַסער... דער קונציקער אופן ווי־אַזוי דער לאָקאָמאָטיוו איז אַריינגעפאָרן אין אַ קיילעכדיקן גרוב און בלויז איין איינציקער גוי האָט געדרייט מיט יאַ קליינעם ראָד און האָט דעם לאָקאָמאָטיוו אויסגעדרייט אויף צוריק... פּלאי פלאים!

די שטאָט האָט געאָטעמט מיטן אָנקומען פון דער באַן יעדן אינדערפרי און מיט איר אָפפאָרן יעדן אָוונט. יונגוואַרג האָט באַקימען אַן אָרט ווו צו פאַרברענגען אין דער פרייער צייט, און ווער שמועסט שבת — דעמאָלט זענען די וועגן פון דער שטאָט צו דער ראָגאַטקע און צום וואָקזאַל געווען שוואַרץ פון מענטשן און די פאַסאַזשירן — גויים נאַטירלעך — זענען אַרויסבאַגלייט געוואָרן מיטן גרעסטן פאַראַד... און יעצט איז פ ו ן י ע נ ע ם וואָקזאַל קיין זכר נישט געבליבן... פאַרברענט געוואָרן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, און אויף זיין אָרט שטייט אַ קליינטשיקער וואָקזאַל וואָס זעט אויס כמעט ווי אַ קרעטשמע...

די גרויסע שול

אך די שול... וויפל זיסע דערינערונגען ס׳זענען ביי מיר פאַרבונדן מיט אָט דער שול און מיטן שול־הויף... כמעט אַ העלפט פון מיינע קינדער־יאָרן האָב איך דאָ פאַרבראַכט, מחמת ווו נאָך איז פאַר יידישע קינדער געווען אַזאַ פרייער אַריינגאַנג און אַזוי פיל גראַמער פלאַץ זיך צו שפילן? וויפל פאַר שיך אַ שטייגער, דענקט איר, האָב איך צוריסן קלעטערנדיק און שפרינגענדיק פון דעם אַרומגעצאַמטן פאַרקן? ווו נאָך האָט מען זיך געקענט אַזוי קאַטשען אויפן גראָז און זיך פילן ווי ביים טאַטן אין ווייגאָרטן? ווו האָב איך אין זיך אַריינגעזאַפּט אַזוי פיל חזנ׳ישע ניגונים? ווו נאָך האָט מען געקאָנט זעען אַזאַ גרויסן און הויכן ביז צו דער סטעליע מערקווירדיק שיינעם ארון קודש?

ווער רעדט שוין פון דעם גוואַלטיקן איינדרוק וואָס די גאַנצע שול האָט געמאַכט מיט אירע דויכע און מאַסיווע געזימסן, די שיינע הענגלייכטער וואָס זענען אַרונטערגעהאָנגען פון הויכן סופיט און היינט די ווונדערלעכע אַקוסטיק? דער שיינער און ברייטער אַריינגאַנג פון דעם פאָליש, די ברייטע טרעפ און דער גראָמער אַריינגאַנג צו דער שול איז ווי געבויט געוואָרן ספּעציעל אַז מיר, די חברה־לייט, זאָלן האָבן גענוג אָרט זיך צו וואַרפן און זיך צעשלאָגן איבער אַ ניסל אָדער צוקערקע, וואָס די ווייבער האָבן געוואָרפן צום אויפרופן פון אַ חתן צו דער תורה...

די בויער פון דער שול זענען זיכער געווען מענטשן מיט געשמאַק, און קיין בעסערן מאָנומענט האָבן זיי זיך נישט געקאָנט שטעלן ווי די שול, פאַר וועלכער זיי האָבן אַוועקגעלייגט אַזוי פיל מי און אויסגעגעבן אַזוי פיל געלט. דורות זענען געווען, דורות וועלן קומען, אָבער נאָך אַזאַ שול וועט מען שוין מער אין קרעמעניץ קיינמאָל נישט בויען...

שימעלע׳ס פלאַץ

פון דער שיל איבערצוגיין צום בילד פון שימעלע פאַסטוכ׳ס פלאַץ איז אַפילו אַ גרויסער שפרונג, אָבער דאָס בילד איז פאַרבונדן מיט די זיסטע דערינערונגען פון מיינע קינדער־יאָרן. אַ חוץ דעם האָט דאָסדאָזיקע פלאַץ געשפּילט אַ גאָר גרויסע ראָלע ביי דער יוגנט פון קרעמעניץ.

ווו האָב איך צום ערשטן מאל אין מיין לעבן דערזען אין זווערינעץ לעבעדיקע ווילדע חיות? — ביי שימעלען! אַ צירק, סיי אַ אָפענער אונטערן הימל, סיי אַ פאַרמאַכטער אין פּאַלאַטקעס — ביי שימלען! אַ „גוליאַניע“ פאַר גויים ביי וועלכער מ׳איז געקראָכן נאָך אַ רויט העמדל אויף אַ הויכן אָנגעזייפטן שטריק — ביי שימלען! דראַגונער מאַכן איבונגען אויף פערד — ביי שימעלען! אַ יאַריד — ביי שימעלען! קויפן און פאַרקויפן פערד — ביי שימעלען. אַלץ ביי שימעלען...

עס האָט אַפילו פּאַסירט אַז איך האָב שוין געהאַט אָפגעשפּאָרט גאַנצע 6 קאָפּיקעס פון חנוכה־געלט, בין איך מיר געגאַנגען צו שימעלען איינהאַנדלען אַ לאָשיקל... ווי שטאַרק איך בין מקנא געווען די שקצים׳לעך וועלכע זענען זיך אַזוי ברייטלעך געזעסן אויף זייערע טאַטע׳ס פערדלעך און אַראָפּגעקוקט אויף אונדז — יידישע קינדער — מיט אַזוי פיל גדלות און ביטול...

די באָד

נאָך שימעלע׳ס פּלאַץ גלויב איך, איז דאָס בעסטע פאַרווייַלונגס אָרט זיכער געווען די באָד... ערשטנס האָט מען זיך געבאָדן יעדן פרייטאָג, ווען מ׳איז אין גאַנצן פריי געוואָרן פון חדר מחמת די רביצין האָט בעדאַרפט מאַכן שבת אין שטוב. צווייטנס, איז מיר שטענדיק געפעלן דער גרויסער הו־האַ מיט דעם טומל וואָס איז געווען אין באָד. דורך דער פּאַרע האָט מען קוים געקאָנט זען איינער דעם צווייטן, און ס׳איז געווען אַ פרייד צו זען ווי־אַזוי טאַטעס זוכן זייערע קינדער וועלכע זיי האָבן געזוכט צו פאַרנאַרן אויף דער הויכער באַנק אויף וועלכער יידן זענען געזעסן און זיך געשמאַק געשמיסן די לייבער מיט בעזימלעך און דערביי געמאַכט געוואַלדן... דווקא אויף רוסיש: „פּאָדאַוואַי, פּאָדאַוואַי!“ אי פּאָ, פּאָ, פּאָ! און איינמאָל געדענק איך, האָבן מיר גאָר געהאַט נעבן דער באָד אַ פרייע און אומזיסטע פאָרשטעלונג... ס׳איז טאַקע געווען אין אַ פרייטאָג. פאָרט זיך אַזוי אַ ייד פון דעם באַרג (די טשערנטשע) מיט אַ וועגעלע זאַמד, שיינער בראָנזענער זאַמד וואָס ווייבער קויפן אויף שבת צו באַשיטן די ערדענע פּאָדלאָגעס. און אַזוי ווי ער פאָרט נאָר אַרויף אויף דעם הילצערנעם בריקל איבערן פּאָטעק ווו די באָד געפינט זיך, פּלוצים — טראַך! דאָס בריקל האָט זיך איינגעבראָכן און דער בעל־עגלה מיטן פערד און מיטן וועגעלע זאַמד פאַלן אַריין אין פּאָטעק... די גאַנצע שטאָט איז זיך דאַן צונויפגעלאָפן צו קוקן אויף דעם בייז־וווּנדער, און ס׳איז געווען זיכער אַז צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון קרעמעניץ האָט זיך אַ פערד אָפּגעבאָדן אין פּאָטעק...

דער סאָבאָר

אין סאַמע האַרץ פון קרעמעניץ זע איך דאָס בילד פון דעם סאָבאָר מיט די קופּאָלן און גלעקער, וואָס האָבן אונדז שטענדיק כמעט ווי פאַרטויבט מיט זייער קלינגען. אמת, פאַר אונדז, י״דישע קינדער, איז דאָס נישט געווען קיין פּאַסיקער אָרט אַרומצודרייען זיך, כאָטש זייער ברייט איז ביים סאָבאָר געווען דער שטיינערנער טראָטואַר און גרויס דער פּלאַץ פאַר פאַרשיידענע פאַראַדן.

דאָ, ביים סאָבאָר, האָט זונטאָג געקאָכט מיט לעבן און יידן האָבן געלייזט געלט, כאָטש די קלייטן זענען געווען אַ האַלבן טאָג פאַרמאַכט. יידן האָבן זיך ווי עס איז אַן עצה געגעבן אַפילו מיט פאַרמאַכטע טירן... איבערהויפּט האָט זיך דאָ שטאַרק געקאָכט „קרעשטשעניע“ — דאַן זענען אויף אָט דעם פּלאַץ צונויפגעקומען זיך אַזוי פיל גויים, אַז איך האָב זיך כסדר געוווּנדערט פונוואַנען האָבן זיי זיך גענומען אין אַזאַ גרויסער צאָל... בסך הכל איז ביי מיר פון דעם סאָבאָר געבליבן אַ שלעכטער נאָכטעם...

די סעמינאַריע

אַ גאַנץ שטאָט כמעט פאַר זיך אַליין. גרויסע, הויכע, ווייסע טויערן, אַ וועלט מיט פענצטער און אַ הויכער פאַרקאַן וואָס ציט זיך אַרום דער גאַנצער לענג און ברייט פון דער געהיימניספולער סעמינאַריע, ווו קיין יידישע פוס שטעקט קיינמאָל נישט אַריין. פאַר אונדז, יינגלעך, האָט זי נישט קיין שום צוציונגס־קראַפט.

בלויז איין זאַך האָט די קרעמעניצער יידן הנאה געטאָן פון דער סעמינאַריע: איר גרויסער זייגער מיט דעם ציפערבלאַט אויף אַ הויכער באַשניע. נישט געווען קיין שענערע פאַרווייַלונג אין אַ זומער־נאַכט, ווען די לבנה האָט געשיינט און די שטערן זענען געזען אויסגעשיט איבערן הימל, ווען מענטשן אויסגעמאַטערטע פון דער אומדערטרעגלעכער היץ זענען זיך געזעסן אויף די גאַניקעס אָדער אויף די טרעפּ און דער שלאָף האָט זיי נישט גענומען. — און אָט פלוצים הויבט אָן דער סעמינאַריע־זייגער צו שלאָגן און שלאָגט אויס גאַנצע 12 מאָל...

שיראקאיא אוליצא — די ברייטע גאס

דאָ האָב איך געוווינט. פון אונדזער גאַניק האָב איך זיך אַנגעזען מיט גענוג פּאַראַדן און געווען אַ גאַנצער מחותן מיט דער „מוזיקע"... אָבער דאָס שענסטע וואָס איך האָב אַמאָל געהערט אויף דער ברייטער גאַס, און וואָס קלינגט נאָך אין מיינע אויערן עד היום, איז געווען יעדן שבת פאַרטאָג, אַרום 4 אַ זייגער, ווען אין דער שטילקייט פון דער נאַכט האָב איך דורך פאַרמאַכטע לאָדן זייער דייטלעך געהערט ווי אַ ייד וואָס האָט באַגאַנגען עפּעס אַן עבירה האָט אויף זיך גענומען די אויפגאַבע צו רופן די יידן אין שול אַריין און ער האָט אויסגעזונגען מיט אַ האַרציקן נגון:

ישראל עם קדושים;
שטייט אויף, שטייט אויף,
לעבודת הבורא,
כי לכך נוצרתם...

די צאַרטע טענער וועלכע דער ייד האָט אויסגעזונגען יעדן שבת פאַרטאָג, שטייגט ביי מיר איבער אַלץ וואָס איך האָב ווען ס'איז געהערט...

דאָס בערגל אונטער דער גרויסער שול

און אָט קום איך צו, צו גאַנצע דריי בילדער מיטאַמאָל! דאָ האָבן מיר, יידישע קינדער, געהאַט דאָס גרעסטע פאַרגעניגן צו פאַרברענגען, איבערהויפּט אַז ס'איז געקומען דער לאַנגער ווינטער און מיט די ערשטע גרויסע שנייען האָט זיך איינגעשטעלט אַ שליטוועגס. ווּ איז אין גאַנץ קרעמענץ געווען אַ בעסערער און זיכערער אָרט זיך צו גליטשן און פאָרן אויף קאַנקעס, ווי אויף דער פּריצישער גאַס אונטער דער שול?

אַז ס'איז געקומען דער ליבער שבת קודש, מ'האָט שוין אָפּגעפּטר'ט דאָס לאַנגע דאַוונען, אָפּגעגעסן דעם מאַלצייט און פאַרביסן מיט דעם פעטן קוגל, די עלטערע מענטשן האָבן זיך צוגעלייגט כאַפּן אַ דרימל נאָך אַ שווערער וואָך פון אַרבעט און זאָרג — דאַן איז די גאַנצע גאַס געווען פול מיט אונדז... פון וואַנען האָבן זיך צו יידישע קינדער גענומען אַזוי פיל שליטעלעך? ווי קומט צו יידישע קינדער דאָס פאָרן אויף קאַנקעס? און דאָך האָבן אונדזערע באַגייסטערטע געוואַלדן און קוויטשערייען פאַרהילכט די גאַנצע פּריצישע גאַס און אונדז פאַרשאַפט אַן אומבאַשרייבלעכע פרייד!

איך קוק אויף דעם בילד פון מיין זיידן ר' איסר פינגערוט'ס שטיבעלע מיטן גאָרטן און מיט דעם גרויסן דעמבענעם בוים, וואָס איז שוין געווים האַלט אַ יאָר צוויי הונדערט אויב נישט מער, אך! ווי טייער מיר איז אָט דאָס שטיבעלע מיט דעם הויף... דאָרט האָב איך געהאַט אַ גראַמע קאַמער, וואָס זומער איז זי אויסגעליידיקט געוואָרן פון דעם האָלץ, און איך האָב געקאַנט דאָרט מאַכן אַ קאַטשעל און פאַרוואַנדלען די קאַמער אין אַ צירק פון וועלכן איך בין געווען סיי דער אַקראָבאַט, סיי דער קאַסירער און סיי דער גאַנצער בעל־הבית... דאָ אויף דעם גרויסן דויף איז געווען גענוג פּלאַץ זיך צו שפּילן אין סאָלדאַטן. אין דעם שאָטן פון אָט דעם דעמבענעם בוים האָב איך ליב געהאַט אַוועקצולייגן זיך זומער מיט אַ ביכל אין האַנט און זיך פאַרטראַכטן וועגן דעם וואָס איך האָב געלייענט.

דער בולוואַר

איך זע דעם בולוואַר מיט דעם טויער וואָס פירט צום באַגאַיאָוולענסקי מאַנאַסטיר. כ'האָב אַ פּאָר מאָל ריזיקירט מיטן לעבן און דורכגעגאַנגען דעם גאַנצן לאַנגן הויף פון דעם מאַנאַסטיר און בין אַרויס בשלום... אַזוי ווייט ווי איך געדענק, איז קיין יידיש קינד דאָרט קיינמאָל נישט

אַריינגעקומען, מחמת דאָרט האָט געוווינט דער ארכיערעי און ער האָט מורא געהאַט פאַר אַן עין־הרע...

דערפאַר האָב איך געהאַט גרויס פאַרגעניגן פון דער בודקעלע (טשאַסאָווניע), וואָס האָט זיך געפונען נעבן מאָנאַסטיר. אין אַ זונטאָג נאָכמיטאָג, זומער־צייט, האָט דאָרט געשפּילט די „מוזיקע", און ס'איז נישטאָ קיין בעסער פאַרגעניגן אויף דער וועלט ווי צו הערן שפּילן.

גאַנץ קרעמעניץ האָט ליב צו הערן זינגען און שפּילן. קרעמעניצער מיידלעך וועלן שטיין שעה'ן לאַנג אונטער די פענצטער, אַבי צו הערן ווי אַזוי כאַצקעלע קלעזמער מיט זיין קאַפּעליע שפּילן אַף אַ באַדעקנס... אפילו אַ קאַטערינשטשיק מיט אַ שותף וואָס שטעלט צענויף 4 ווענטלעך און ווייזט „באָקאַלעך" (מאַריאָנעטן), ציט אויך אַ גרויסן עולם.

כ'וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם מאָטיוו וואָס דער קאַטערינשטשיק האָט געשפּילט. בשעת דער שותף זיינער האָט פאַרגעשטעלט ווי אַ שייגעץ גאַווורילע האָט זיך געקושט מיט אַ שיקסע און זיין קאָנקורענט האָט אים געגעבן מיט אַ דובינע איבער דעם קאָפּ און אים דער'הרג'ט. דערנאָך האָט אים דער מערדער טאַקע געוועקט און מיט אַ וויינענדיק קול געשריגן:

גאַווורילע סאָבאַטשע רילע,

ווסטאַוואַי, ווסטאַוואַי, וואָדקו פּיט!

נאָכער האָט מען דעם מת איבערגעדעקט מיט אַ שוואַרצן טוך און געפירט צו דער לוויה, דער קונצנמאַכער האָט דערביי — צו דער אומבאַשרייבליכער פרייד פון עולם — אויסגערופן:

צדקה תציל ממות!

האָספּאָדאַ, דאַוואַיטע ראַשי,

ראַשי דאַוואַיטע...

פאַר אונדז, קינדער, איז די שפּיל געווען אַ זעלטענער פאַרגעניגן און מיר האָבן זיך גענוג אָנגעלאַכט דערביי, אַ וץ דעם איז די „פאַרשטעלונג" פאַרגעקומען אונטער דעם פרייען הימל און יעדער איינער האָט עס געקאָנט זען און קיין געלט האָט עס אויך נישט געקאָסט.

דער פּאָטעק

סיי די קרעמעניצער יידן און סיי מענטשן וואָס קומען באַזוכן קרעמעניץ לאַכן אין די הויפּענס פון דעם פּאָטיק... אמת, דער פּאָטיק איז אַזוי שמאָל און נידעריק, אַז אַפילו הינער קאָנען אים אַריבערשפּאַנען און פון באָדן זיך אין אים איז דאָך שוין אָפּגערעדט, אָבער מיר, יינגלעך, האָבן זיך יעדן זומער אַן עצה געגעבן... מיר האָבן געאַרבעט ווי די ביבערס, צוזאַמענגענומען שטרוי, ברעטער, ערד און פאַרקאַטשעט די הויזן ביז ס'איז געוואָרן אַ קליין טייכעלע און ווען מיר האָבן זיך געפּלוסקעט אַזוי לאַנג, ביז די גויים האָבן דאָס דערזען און באַלד אַריינגעטריבן אַהין זייערע קאַטשקעס און מיר האָבן געמוזט אָפּטרעטן...

איינמאָל, געדענק איך, זומער, איז אין שטאָט אויסגעבראָכן אַ שרעקלעכער געוויטער וואָס האָט פאַראורזאַכט אַן אמת'ע פאַרפלייצונג אין קרעמעניץ. אפשר דריי שעה נאָכאַנאַנד האָט עס שרעקלעך געדונערט, געבליצט, געקנאַלט און געקראַכט, מיר האָבן געמיינט אַז אַ מבול איז אַראָפּ אויף דער וועלט... ווען דער מבול האָט אויפגעהערט זענען מיר דאָס ערשטע געלאָפן זען דעם פּאָטעק.

פאַר אונדזערע אויגן האָט זיך אַנטפּלעקט אַ זעלטן בילד... דער פּאָטיק האָט געברויזט און געשטורעמט ווי אַן אמת'ער גרויסער טייך, דאָס וואַסער וואָס האָט געשטראָמט האָט אַריבערגעגאָסן דעם הויכן ברעג און מיט אימפּעט געטראָגן אויף זיינע כוואַליעס אַלץ וואָס איז געווען אויפן וועג — בוימער, ברעטער, קלעצער. מ'האָט גערעדט אַז אפילו מענטשן זענען דערטרונקען געוואָרן...

הדסה רובין (וואַרשע)

צוויי לידער

אַ הערבסט רעגן

ס'גיסט אַ רעגן, ס'שווינקט אַ רעגן
זאַמדן, סטעזשקעס, שליאַכן, וועגן,
און צודרייט זיי,
און צוקנייט זיי,
פּונקט ווי זויערטייג אויף ברויט.
קאַפּעט, כליאַפּעט,
שלאָגט אין דעכער,
בויערט אויס אין סטעליעס לעכער,
און באַנעצט די נויט;
קאַפּעט־קאַפּעט צו ביסלעך
אין ערדערנע שיסלעך,
אַמאָל פאַרנעצט ער פיסלעך
פון אַ קליינטשיק קינד.
בלויע פיסלעך, דאַרע הענט
אַלטע, קאַלטע, נאַסע ווענט
איינגעהויקערטע דורך ווינט.

ס'שמייסט אַ רעגן, ס'שווינקט אַ רעגן
זאַמדן, סטעזשקעס, שליאַכן, וועגן
און צושמעטערט
פוילע בלעטער,
מישט זיי אויס מיט ליים.
ריטשקעס לויפן, לויפן גיך.
שווענקען לעכערדיקע שיך.
רייסן, שלעפן ווייט מיט זיך
שטיקלעך האָלץ און בערגלעך מיסט.
לאַנגע געסלעך ווערן פּוסט.
ס'יאָגט זיך איבער זיי דער ווינט
רייסט ביי עקן און מאַכט חוזק
פון נעבעך הונגעריקע הינט.

ס׳גיסט אַ רעגן, ס׳שווענקט אַ רעגן
זאַמדן, סטעזשקעס, שליאַכן, װעגן,
און צודרייט זיי
און צוקנייט זיי
פונקט ווי זויערטייג אויף ברויט.
קאַפּעט, כליאַפּעט, שלאָגט אין דעכער
בויערט אויס אין סטעליעס לעכער
און — באַנעצט די נויט.

„קרעמעניצער שטימע״ 9.10.1931

דער ערשטער שניי

אויף אַ בערגעלע שטייט אַ שטיבעלע
אַ אַלט שטיבעלע, אַ אַלטער פּלויט.
איז דאָ אין שטיבעלע אַ סך קינדערלעך
נאָר אין שטיבעלע איז נישטאָ קיין ברויט.
דאָ אַ באָבעלע אויך אַ אַלטיטשקע
וואָס פאַרליידט נישט קיין געשריי
אי דאָס שטיבעלע, אי דאָס בערגעלע
זענען אויך באַדעקט מיט שניי.
זאָגן קינדערלעך: אוי אַ שליטעלע
אוי אַ שליטעלע איבער שניי!
זאָגט די באָבע: ווער מיר שליטעלעך,
וויש אָפּ די נאָז און גיי!
ציען קינדער אויס ברודנע העלזעלעך
צו דער קאַלטער שויב,
און די באָבע לעב אַזאַ אַלטיטשקע
נאָר איז גאָרנישט טויב...
זעען קענדערלעך דורכן פענצטערל
נאָר אַ ווייסן פּלויט,
ווערט זיי נמאס גיך, און דערמאָנען זיך,
אַז זיי ווילן ברויט.
איז די באָבע לעב שוין אַ אַלטיטשקע
פאַרליידט נישט קיין געשריי.
זאָט זי: ס׳איז נאָך פרי, דערווייל קוקט אייך צו
ווי ס פאַלט דער ערשטער שניי...

„קרעמעניצער שטימע״ 15.1.1932.

הײנאַך קעסלער (ניו־יאָרק)

קרעמעניצער צונעמען

א. די „טשערעדע"

אײזיק די קיה
יענקל די שאָף
פײביש קעלבאַלעס
יורש מיט דער קיה
יענקל צאַפּ
שימעלע פאַסטוך
קיבע (עקיבא) לוויתן
פערטל עוף
רחל פון די גענז
מײזעלע
אברהם־יואל טשיזשיק

ב. צוגאָב צום פריוואַטן נאָמען

ר' אברהם פיפיק
אברהם ציצקע
אברהם פאַרשטײ
אברהם שפּרינג אין בעט
אײזיק פאַרע
אײזיק שליסעלע
אידל צאַפּ
אהרן מיט די גלעקלעך
בערל חזיגל
באַסי די מויד
דוד'ל קאַראַל
דוד וואָס
דוד פאַרך
הערש שקראַבאַלניק
הערש מענדל עמלק
הײנאַך קאַפּאַטע
הײנאַך מיטן בלאָט
הינדע די סאַרווערן
זעליג אָדער
זאַלמענישקע
חאַסקל באַלעבאָס
חיים דזשינזשיק
חײקל פון די קרעמעניס
יואל קישקע
יואל פון דער לײוועגט
יוסי דיטינע
יאַשקאַ פאַנימאַיעש
יעקל שקאַליק
יאַנקל דער לאַנגער
יאַנקל זאַווערעכע
יאַנקל באַרטש
יאַנקל פלאַכט
ליבע די גראַבע
לײבעניו אַטיעץ
לײביש ספּאַדעק
לײזער דרײקאָפּ
לײזער דער געדרײטער
מענדל פונם פּלאַץ
מאָטי קאַשע
מוני זשמעניע
משה היפּש
משה שיבעע
משה קאַדושקע
משה קאַדוניק (כדונג ?)
משה פאַוויטיניע
משה קראַפּ
נתן סאָלדאַט
פיניע פּיציאַציע
פישקע גענעראַל
פעסיע די מילכיקע
קלמן די מאַמע
שאַיע טיוטיע
שימעלע פאַסטוך
שמחה גאַרגל
שלמה סאַנדיס
שואל קאַזעראַצקע

ג. פאַרשידענע צונעמען

בעזאָלק
ביזעם קעשענע
באַשקעער
בילעטשיכע
ברויט מיט שמאַלץ
גרויסעכע
דער מלאַך
דער חוימער
די טערקיניע
וויזעלע
וואַרניטשקע
טאַטע פויש
טאַדי באַדע
טשעטירע הראַשי
טאַפּ טײגלעך
טרענטעל
טשערדיניק
טאַראַשטשעכע
מלאך המות
ספּאַסיבאַ זאַ תורה
פּיציעריציע
פאַפּאַליק
פאַנטשעכע
ציקאַריע
קאַלטעלעכע

מאטיע קארניץ (ירושלים)

קרעמעניצער טיפן

געווידמעט דעם ליכטיקן אָנדענק פון מיין שווער
און שוויגער חיים און פייגע באַקימער. ת. נ. צ. ב. ה.

יידן פון אַ גאַנץ יאָר, פשוטע, אָן באַזונדערע פרעטענזיעס, געפירט אַ שטיל לעבן, געצויגן דאָס ביסל חיונה מיט מער אָדער ווייניקער הצלחה, ווער פון האַנדל און קרעמעריי און ווער פון אַרבעט און מלאָכה. נישט קיין פרומאַקעס אָבער אויך נישט קיין אַפּיקורסים, חלילה. „וואָס צו גאָט איז צו גאָט, און וואָס צו לייט איז צו לייט". געלערנט די קינדער אין „שקאָלעס" און געשיקט אויך אין תלמוד תורה אָדער אין חדר לערנען יידישקייט. קליינע דאגות און קליינע שמחות, אָבער ווייט פון מרה שחורה. פאַרקערט, ליב געהאַט אַ וויץ, אַ גלייך־ווערטל, און געלאַכט מיט האָפנונג מיט „אם ירצה השם"...

דאָס איז געווען דער רוב בנין און רוב מנין פון יידישן קרעמעניץ.

האָט זיך יעדער איינער געפונען זיין „סגאל". געלעבט בשכנות מיט זיין גלייכן פון פאַך אָדער פרנסה, און געדאַוונט אין „זיין שול" און זיין „שטאָט". דער שניידער פון שניידער־גאַס האָט געדאַוונט אין שניידערשן שולכל. דער קצב — אין קצבישן בית־מדרש א. א. וו.

געווען איינער מיטן צווייטן היימיש אויפגעלעבט, געוווּסט וואָס ביי יעדן איינעם אין טעפל קאָכט זיך... און זיך גערופן לויטן פאַך: מנשה שוסטער, חיים גרשון שניידער, לייבטשע קצב. אָפט פלעגט דאָס פאַך אָפּטרעטן אַ צונאָמען, וואָס האָט זיך דעם אָדער יענעם יידן צוגעקלעפּט על פּי צופאַל, דורך אַ משונה׳דיקן פליטת פה אָדער טאַט. פלעגט דער בעל־אַצונאָמען דאָס אָנעמען מאַר ליב, אָן התפעלות, להיפך, ער אַליין פלעגט דאָס אונטערשטרייכן ביים שמועסן מיט מענטשן: „איר מעגט זיך פאַרלאָזן אויף מיר, איך אייזיק שליסעלע וועל שוין אייך דאָס געלד פאַרשאַפן"; אָדער: „איך פיניע פיציאַציע זאָג אייך..." א. א. וו. דער צונאָמען האָט געהאַט אריכות ימים און פלעגט איבערגיין בירושה צו קינדער און קינדסקינדער.

וויל איך דערמאָנען אַ קליינע צאָל פון די פשוטע יידן, וואָס זענען מיר צופעליק אין זכרון געקומען, און פאַרצייכענען עטלעכע טיפן וואָס זענען אונדז אַלעמען באַקאַנט.

יידל שוסטער

געהייסן האָט ער פאָרטנאָי, אויף רוסיש הייסט עס אַ שניידער, אָבער פון פאַך געווען אַ שוסטער, האָט מען אים גערופן פשוט יידל שוסטער. אַ גוטער בעל־מלאכה און דערצו אַ כלל־טוער. באַזונדערס האָט ער זיך פאַראינטערעסירט מיטן הקדש, ביקור־חולים און מושב־זקנים. פיל מיטגעהאָלפן אָרעמע און געהאַט אַ גוטן נאָמען.

דאָס הויז, ווו ער האָט געוווינט האָט געהערט צו אים און צו זיין שכן יוסל שניידער, און איז באַשטאַנען פון צוויי דירות. כדי עס זאָל נישט זיין קיין קנאה צווישן די ביידע, פלעגן זיי זיך יעדע פיר יאָר טוישן מיט די דירות. אַזעלכע גוטע שכנים איז אַוודאי שווער צו געפינען.

חיים גרשון שנאַדער

זיין פאַמיליע־נאָמען איז געווען נאָדל, פון פאַך טאַקע אַ שניידער און גערופן האָט מען אים „חיים גרשון שנאַדער" מיט אַ ברייט צוצויגענעם „אלף". אַ גוטער בעל־מלאכה, פאַר אַלע חתנים

געניים חתונה־מלבושים. אויך די קריסטלעכע אינטעליגענץ האָט זיך גערעכנט צווישן זיין קליענטור, און געווען פון אַלעמען געאַכטעט. זיין פּאַטריאַרכאַליש אויסזען האָט עפּעס ווי געמאָנט צו זיך דרך־ארץ. חשיבותדיק מיט אַ געמאָסטענעם טראָט פלעגט ער גיין ערב שבת, אָדער ערב יום־טוב, צעטראָגן די ניי־גענייטע אָנצוגן צו זיינע קליענטן, זעלבסט־זיכער און צופרידן פון זיין אַרבעט: בישקשה, איך חיים גרשון שנאַדער טו מיין אַרבעט בשלמות, ביי מיר וועט איר קיין פּגם ניט געפינען...

מרדכי שניידער

א.יך אַ שניידער אָבער שוין אַ דאַמען־שניידער. זיין פאַמיליע־נאָמען געדענק איך נישט. אַ הויכער ייד, תמיד זיך געיאָגט, קיינמאָל נישט געהאַט קיין צייט, באַרימט האָט ער זיך מיט די שיינע מלבושים וואָס ער פלעגט נייען פאַר די כּלות צו דער חתונה. און אַז ער פלעגט מעסטן די מלבושים דער כלה איז די גאַנצע משפּחה געווען דערביי, אַלע האָבן געזאָגט מבינות און אַלע האָבן געשעפּט נחת. מיט איין וואָרט, מרדכי שניידער האָט זיך זיין גוטן נאָמען כשר פאַרדינט.

וויזאלע

זיין משפּחה־נאָמען פאַרגעסן, געווען אַ פּרויען־שניידער אָבער גערופן האָט מען אים פּשוט וויזאלע, ווייל ער איז געווען אַ קליינער. נישט געווען קיין ערשט־קלאַסיקער שניידער, אָבער געהאַט זיינע קליענטן. ווען עס פלעגט אַריינפאַלן אַ נישט־יידישער קליענט איז ממש געווען צו באַוווּנדערן, ווי אַזוי ער פלעגט זיך פאַרשטענדיקן מיט אים, ווייל רוסיש האָט ער נישט געקענט. מעסטן פלעגט ער זייער שנעל, גערעדט מיט די הענט, און ווען עס איז געקומען צום באַצאָלן האָט ער זיך פריהער ג.ט איינגעחזרט וויפיל צו פאַרלאַנגען.

יאנקל וואסערטרעגער

„יאַנקעל אי סינאַוויאַ" — זיין פאַמיליע־נאָמען איז געווען קאַדושקא (אַ פּאַס), אָבער גערופן האָט מען אים יאַנקל וואַסערטרעגער. געהאַט האָט ער צוויי זין, חיים פּנחס און משה. דער טאַטע מיט די זין האָבן געצויגן זייער פּרנסה פון טראָגן וואַסער.

די זין האָבן זיך געהאַט זייערע „שוואַכקייטן": חיים פּנחס האָט ליב געהאַט זייגערס. פון די ווייניקע הכנסות האָט ער אָפּגעשפּאָרט גאַנצע צוויי רובל און זיך געקויפט אַ זייגער, וועלכן ער פלעגט טראָגן אַלע טאָג. ווי נאָר ער האָט אָפּגעשפּאָרט ווידער אַ ביסל געלט, האָט ער זיך געקויפט אויך אַ גאָלדענעם זייגער. שבת און יום־טוב פלעט ער טראָגן ביידע זייגערס און אויף דער פראַגע „ווי שפּעט איז", פלעגט ער פרעגן: אויפן שבתדיקן אָדער וואָכעדיקן זייגער? צום סוף האָט ער זיך פאַרשאַפט אַ דריט קליין זייגערל וואָס ער פלעגט האַלטן אין דער אויבערשטער בוזעם־קעשענע, טאָמער וועלן ביידע זייגערס קאַליע ווערן...

דער צווייטער זון משה האָט ליב געהאַט שבת אַרויסגיין אין אַ פּאָר שיך וואָס סקריפּען, און דאָס איז געווען זיין גרעסט פאַרגעניגן...

משה היפש

אַ פּשוטער ייד, געווען אַ טרעגער און דערפון געצויגן זיין חיונה. נאָך אויף דער עלטער פלעגט ער נעמען אויף זיינע פּלייצעס אַ זאַק מעל פון פינף פוד אָדער גאָר אַ פּאַס הערינג, צוויי מאָל אַזוי פיל שווער. אויסער דעם האָבן אַנדזערע סוחרים אים געדונגען צו גיין איבער די גאַסן און אויסשרייען וועגן זייערע סחורות. און אַזוי פלעג ער אויסשרייען: פרישע

פיש, קומט ווייבער, היפּשע ווייבער, קויפט פיש אויף שבת, היפּשע פיש, גוטע פיש, היפּש, היפּש!

פונדאַנעט אויך זיין צונאָמען „היפּש".

פון די אַלע מלאכות האָט ער אָבער געלעבט אין גרויס דחקות, זיך קיינמאָל נישט געקלאָגט און געווען אַ אָרענטלעכער ייד.

שלום פּייקע

אָנגעהויבן האָט ער אַלס טאָקער און פאַרענדיקט אַלס טרעגער. גערופן האָט מען אים פּייקע, מיט אַ דגש אין דעם אות פּ, אָבער ריכטיקער וואָלט געווען אָן אַ דגש, ווייל אַלס טאָקער האָט ער זיך געמאַכט אַ פייקע און זי תמיד געדריכערט. מען דערציילט, אַז איינמאָל האָט ער זיך טועה געווען און אָנשטאָט פייקע אָן אַ דגש, אַרויסגעזאָגט פּייקע מיט אַ דגש. פון דעמאָלסט אָן איז זיין נאָמען פאַרבליבן פּייקע.

ווען ער איז געווען אַ טאָקער, איז ער אויך געווען אַ גרויסער קבצן און פלעגט וווינען אין אַ לאָך.

מיט דער צייט ווען עס איז אים אַ ביסל בעסער געגאַנגען, האָט ער אָפּגעשפּאָרט 25 רובל און זיך צוגעבאָרגט נאָך 25 רובל, אָפּצוצאָלן יעדע וואָך אַ האַלבן רובל, און צוזאַמען מיט שמעון דיים דעם מילער זיך אויסגעבויט צוויי קליינע הייזלעך אויף דער צווייטער זייט פונם פּאָטיק, ווו מען פלעגט אָפּשיטן דאָס מיסט פון דער שטאָט.ביידע זענען געווען גוטע שכנים אַלע זייערע יאָרן.

הינדע די גרויסע און הינדע די קליינע

ביידע האָבן געהייסן הינדע און ביידע זענען געווען סאַרווערינס, איינע אַ גרויסע און איינע אַ קליינע. און גערופן האָט מען זיי: הינדע די גרויסע און הינדע די קליינע.

אויף אַלע חתונות פלעגט מען זיי רופן, און אַלץ איז געווען שיין און גוט צוגעגרייט מיט געשמאַק און אויך מיט פיל האַרץ. די מחותנים און די געסט פלעגן הנאה האָבן און פילן ממש דעם טעם פון גן־עדן.

הערש קלעזמער

זיין פאַמיליע־נאָמען איז געווען קאָמעדיאַנט. די קינדער פלעגן זיך שעמען דערמיט און זיך רופן קאָמענדאַנט, אָבער קרעמעניצער יידן פלעגן אים רופן הערש קלעזמער. ער און זיין גאַנצע משפּחה זענען געווען מוזיקאַליש באַגאַבטע קלעזמערס, און פלעגן שפּילן אויף חתונות און יידישע שמחות. אַ וווּנדערבאַרער אָרקעסטער איז געווען די גאַנצע משפּחה, הערש מיט אַלע קינדער: משה, אייזיק, יאָסל, שרה און מלכה. אַלע האָבן געשפּילט אויף פאַרשיידענע אינסטרו־מענטן, אָבער דער פּויקער איז געווען טוביה דער וואַסערטרעגער, וואָס איז נישט געווען אַפילו אַ קרוב. דריי גאַנצע יאָרן האָבן זיי מיט אים איינגעקנעלט ווי צו קלאַפּן אין דעם פּויק, אָבער נישט איינמאָל האָט ער זיי אַנטוישט...

משה טאַטע

פּ'ן פּאַך אַ מלמד און געלערנט האָט ער יינגלעך און מיידלעך דאַוונען און פאַרטייטשן די סדרה. קיין גרויסער תלמיד־חכם איז ער נישט געווען און קיין סך תורה האָט ער זיינע תלמידים נישט געקאָנט געבן, ער האָט מאריך ימים געווען און געשטאָרבן אין עלטער פון 75 יאָר.

געווען אַ בחור זיין גאַנץ לעבן, האָבן דווקא א י ם די קינדער אין שטאָט גערופן משה טאַטע.

אײזיק שליסעלע

זיין פאַמיליע־נאָמען ממש פאַרגעסן, הגם ער איז געווען זייער פאָפולער אין שטאָט. האָט אַ סוחר געדאַרפט געלט אויף אַ שטיקל צייט, איז גענוג געווען צו ווענדן זיך צו אייזיק שליסעלע און דאָס געלט איז פאַרשאַפן געוואָרן. ווער איז דער מקור פון געלט? דאָס איז געווען אַ סוד, און אייזיק שליסעלע האָט דעם סוד געהיטן מיט עקשנות. געוווּסט האָט מען נאָר, אַז ער פלעגט פאַרשאַפן געלט נאָר צו זיכערע הענט, ווייל דאָס געלט איז געווען באַשטימט פאַר הייליקע צוועקן: מאַמעס פלעגן שפּאָרן נדן פאַר זייערע טעכטער א. ד. ג.

לייבעניו אטיעץ

אַ ייד אַ חכם, געלעבט פון דער לופט... אַ פריץ אָדער אַ גלח האָט געוואָלט עפּעס פאַרקויפן און לייבעניו אָטיעץ איז געוויר געוואָרן, האָט ער שוין באַשאַפן אַ קונה, געמאַכט דאָס געשעפט און פרנסה — אויף אייניקע חדשים.

דעם נאָמען אָטיעץ האָט ער באַקומען צוליב זיינס אַ טעות. אין אַ געשפּרעך מיט אַ גלח האָט ער זיך טועה געווען, און אָנשטאָט אים רופן „באַטיושקאַ" ווי מען איז זיך נוהג, האָט ער אים אָנגערופן„אָטיעץ". דער גלח האָט זיך באַליידיקט און איז אַוועק פון אים. אַ ייד אַ צווייטער איז בעווען בשעת מעשה, האָט ער אים אַ נאָמען געגעבן „אָטיעץ" — און דערדאָזיקער נאָמען איז געבליבן פאַר זיין גאַנץ לעבן.

מלכה די לאַנגע

געהייסן האָט זי יאַדאָשליוער. גערופן האָט מען זי אָבער מלכה די לאַנגע. געוווינט האָט זי אויף דער ווישנאָוויצער ראָגאַטקע אָבער תמיד געווען אין שטאָט. מען האָט זיך פשוט געפרעגט, צי וואָס דאַרף זי אַ דירה און ווער קאָכט פאַר איר אין שטוב. תמיד איז זי געווען פאַרנומען מיט די קאָמיסיאָנס־געשעפטן אין שטאָט, זי איז געווען אַ פאַרמיטלערין ביי תבואה־פאַרקויף, אַ קלוגע יידענע און מיט שכל געפירט אירע געשעפטן.

באבציע פון די פיש און באבציע פון דער פוטער

צוויי באָבציעס זענען זיי געווען, — איינע האָט געהאַנדלט מיט פיש און די צווייטע מיט מילכיגס. פלעגן קרעמעניצער באַלעבאָסטעס אָנקווען פון זיי. און טאַקע אַ דאַנק „פריער גאָט און נאָכדעם די באָבציעס", איז „די שטאָט" געווען פאַרזאָרגט מיט אָט די צוויי הויפּט־פּראָדוקטן: אויף שבת, יום־טוב מיט פריש צאַפּלדיקע פיש, און מיט פוטער, סמעטענע, קעז, — אויף די וואָכן־טעג.

ביידע זענען געווען אָנגעלייגטע געסט ביי די קרעמעניצער באַלעבאָסטעס, ווייל זיי האָבן נישט געוואַרט ביז זייערע קונדן וועלן קומען צו זיי, נאָר פלעגן ברענגען די סחורה אין שטוב, ממש, יעדן איינעם אין קיך. און אַז אַ אָרעמע באַלעבאָסטע האָט נישט געהאַט צו באַצאָלן, איז „נו, מילא, עסט געזונטערהייט, איר וועט האָבן, וועט איר מיר אָפּגעבן". און אַ סך אָרעמע באַלעבאָסטעס פלעגן עסן געזונטערהייט און דאַנקען „פריער גאָט און נאָכדעם באָבציען, אזא ליכטיקן גן־עדן זאָל זי האָבן, אמן"...

רחל פון די גענז

חנוכה־צייט פלעגט מען פרעגלען גענזענשמאַלץ אויף פסח. פון יידישע שטיבער האָט אַרויסגעשמעקט אויף ווייטנס דער ריח, און קינדער פלעגן אומגעדולדיק אַרויסקוקן אויף די

געשמאַקע גריוון. איז דאָס געווען דער סעזאָן פון „רחל פון די גענז״, וועלכע פלעגט שעכטן גענז און פאַרקויפן די באַלעבאָסטעס שמאַלץ צו פרעגלען באַזונדער און „אָבדירקעס״ (אָפּגעשינדענע געגנזלעך) באַזונדער. ווי אַ סך אַנדערע און אונדזער שטעטל האָט מען אויך איר נאָמען נישט געוווסט, אָבער אויף וואָס דאַרף מען דאָס? ווער קען דען נישט „רחל פון די געגנז״? אַ נידעריקע ברייטע יידענע, שטענדיק אין פאַרטוך, מיט צוויי קוישן אין די הענט, פול געפּאַקט מיט „אָבדירקעס״, האָט מען שוין אויף אַ מייל געוווסט אַז זי דערנענטערט זיך — לויטן ריח פון גענזנשמאַלץ. אָט אַזוי האָט זי זיך איר ביסל יאָרן אָפּגעלעבט, און מ׳האָט אַפילו געזאָגט אַז זי האָט שיין פרנסה.

פערל ציקאָריע

איר נאָמען איז געווען פערל בעזנאָסקאַ, אַ נאָז דאָך געהאַט, אַ שוואַרצע געווען און פון דעם שטאַמט דער נאָמען ציקאָריע. אַ קליינע געווען און פאַרקויפט אויף אַ גרויסן בעקן גוטע בטעמדיקע אייער־קיכלעך. די רוסישע בעאַמטע אין שטאָט פלעגן רופן די אייער־קיכלעך „כרוסט״ געוווינט האָט פערל ציקאָריע אונטער דעם פּאָטיק אין שכנות מיט שלום פייקע.

יצחק וואקמאַן (ניו־יאָרק)

ר׳ שלמה קאָוואַל

אַ ווייסע קאָלטענעוואַטע באָרד, אויגן בלויע, תמיד אונטערגעזונגען עפּעס און תמיד פאַר־טראַכט — אַזוי איז איינגעקריצט זיין געשטאַלט אין מיין זכרון.

אַ ייד אַ חכם — געוווינט ביי שפיגלערן און טאַקע דאָרטן געהאַט זיין וואַרשטאַט. וואָס האָט דען ר׳ שלמה קאוואל נישט געקענט פאַרריכטן? און גוט פאַרריכטן. נישט קוקנדיק דערויף איז ביז גאָר שווער געווען מיט פרנסה. מילא אַ גאַנצע וואָך — אָבער ווו נעמט מען אויף שבת? זיצט זיך אַזוי ר׳ שלמה אין דער קוזשניע און קוקט אַרויס אויף אַ קונה — ס׳איז מיטוואָך און מאָרגן איז דאָך דאָנערשטיק און ווו נעמט מען אויף שבת? — אָט קומט אַ באַקאַנטער גלח און טראָגט עפּעס פאַרפּאַקט אין אַ צייטונג־פּאַפּיר. אַ „יעזוסל״ מיט אַ צעבראָכן פיסל — וועסט עס קענען פאַרריכטן אַז מ׳זאָל נישט דערקענען? — יאָ „באַטיושקא״ — זאָגט שלמה. וואָס קען דען שלמה קאוואל נישט מאַכן. נאָר איך וויל אַ רובל, „באַטיושקא״. איך וועל דיר געבן אַ רובל און נאָך פופציק קאָפּיקעס — זאָגט דער גלח. און שלמה שטייט און רעדט צו זיך אַליין — רבונו של עולם וואָס פאַר אַ טייערער און זיסער גאָטעניו דו ביסט! דו צוברעכסט די הענט און פיס פון זייערע געטער אבי שלמה׳ן צו געבן אויף שבת...

אַלט קרעמעניץ.

קרמניץ העתיקה

ד א ק ו מ ע נ ט ן

אפרופן פון די 60־ער יארן

אין „ראזסוויעט“ פון יאָר 1860 (נומער 35), לייענען מיר צווי. אַנד. פאָלגענדע שורות:

...„מיט צופרידענהייט מוזן מיר פעסטשטעלן אַז די דאָרטיקע (קרעמעניצער) יידן האָבן זינט אַ לענגערער צייט שוין, אַן אַנדער קוק אויף זייערע לעבנס־אינטערעסן בכלל און אויף בילדונג בפרט: זיי זענען שוין מער־ווייניקער דורכגעדרונגען מיט אַ באַדערפעניש צו געבן זייערע קינדער אַ פיינע ערציונג, וואָס עס ווערט פאַרווירקלעכט אין לעבן. אויך די פרויען שטייען נישט אָפּ פון דער מאָדערנער דערציונג, טראָץ דעם, וואָס עס עקזיסטירן נישט קיין פּאנסיאנען...“ עס געפינט זיך דאָרט אַ ערשט־ראַנגיקע אָנפאַנגסשול, אָבער די דערפאָלגן אירע זענען נישט קיין גלענצנדע, אויב מען זאָל גלויבן די קלאַנגען וועגן דעם. מיט פאַרגיניגן באַמערקן מיר, אַז די מיידלעך רעדן אַ שיינעם רוסיש, פּויליש, דייטש און פראַנצויזיש. אַ באַזונדערע ליבע ווייזן זיי אַרויס צו דער לעצטער שפּראַך. אין הינזיכט פון באַקליידן זיך און וועלטלעכע באַנעמונגען, שטייען זיי נישט אָפּ פון די נישט פראָווינציעלע שטעט. צוליב דעם האָבן די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך געשטעמפּלט קרעמעניץ פאַר אַ אַפּיקורסישע שטאָט...“

אין דער זעלבער קאָרעספּאָנדענץ דערציילט דער מחבר וועגן אַ טרויעריקן עפּיזאָד, וואָס האָט פּאַסירט מיט אַ 16־יעריק מיידל פון אַ זייער אָנגעזעענער קרעמעניצער פאַמיליע. דאָס מיידל איז דורך אייניקע פאַנאַטיקער פאַרנאַרט געוואָרן אין דערבייאיקן מאָ־אַסטיר, מיטן צוועק זי צו שמד׳ן. אַ יאָר צייט האָט זי זיך דאָרט געמאַטערט. מיט גרויס מי האָט זיך דעם אומגליקלעכן פאָטער איינגעגעבן אויסצופועלן ביי דער העכערער מאַכט מען זאָל זיין קינד באַפרייען. מען האָט זי בעפרייט, אָבער דאָס פאַרברענגען אַ יאָר אין מאָ־אַסטיר האָט איר טייער געקאָסט: זי האָט פאַרלוירן איר אומשולדיקייט... און דער מחבר פאַרענדיקט מיט איין אויסרוף: „עס איז זייער אינטערעסאַנט צו וויסן ווי־אַזוי די געשיכטע וועט בעטראַכטן דעם פאַל, וועלכער האָט געקאָנט געשען אין 19־טן יאָרהונדערט...“

אונטערגעשריבן איז די קאָרעספּאָנדענץ דורך אַ געוויסן י. ראזענטאַל.

איבערגעזעצט און איבערגעגעבן צום דרוק פון א ל ע ק ס אַ נ ד ע ר ר אָ ז ע נ ט אַ ל.

„קרעמעניצער שטימע“

20.11.1931 נום. 8

ל. ראָזענטאַל

די פֿאַרשטערטע „מאַסוווקע"

(עפּיזאָד פון אַמאָליקן אַרבעטער־לעבן אין קרעמעניץ)

דער ערשטער שטרייק, וועלכער איז דורכגעפירט געוואָרן ביי די דאַמען־שניידער („שניידער מיידלעך" האָט מען זיי דעמאָלסט גערופן) האָט געדויערט דריי חדשים. עס איז אַרויסגעשטעלט געוואָרן איין־און־איינציקע פאָדערונג: פאַרקלענערן דעם אַרבעטס־טאָג פון 16 אויף 10 שעה.

אַ גרויסע שמחה איז געווען, אַז מען האָט דעם שטרייק געוווּנען. ס'האָט זיך נאָר אונטערגעגעבן דער ערשטער בעל־הבית, האָבן שוין נאָכגעגעבן אַלע איינער נאָך דעם צווייטן. געווירקט האָט נאָר דאָס, וואָס מען האָט פאַרשטרייקט פאַר דעם סעזאָן. יעדן אָוונט, אַז עס איז געקומען 8 אַ זייגער, פלעגן זיך די מיידלעך באַוויייזן אין גאַס פון דער אַרבעט. אויב איינע האָט זיך פאַרהאַלטן אין אַ שטוב, איז מען געגאַנגען זי אַרויסרופן. די בעל־הבתים האָבן געשאָלטן אויף לינקס און אויף רעכטס, נאָר עס האָט זיי גאָרנישט געהאָלפן.

די אָנפירערס פון שטרייק האָבן זיך דערווייל געשטעלט פאַר אַ אויפגאַבע צו לערנען די מיידלעך לייענען און שרייבן. כמעט קיינע פון זיי האָט נישט געקאָנט לייענען (פון שרייבן איז אָפגערעדט). גאָר אַ נישטיקע צאָל האָט עפּעס געלערנט. בעת זיי פלעגן גיין עסן מיטאָג, פלעגן זיי זיך אַריינכאַפּן צו דער רביצין, וועלכער מען האָט געצאָלט 10 גראָשן (5 קאָפּ.) אַ וואָך — און מען האָט זיך געלערנט דאַווענען. מען קען זיך פאָרשטעלן וויפל מען האָט זיך געקענט אויסלערנען ביי דער רביצין, אַז דאָס לערנען מיטן עסן האָבן מער ווי אַ האַלבע שעה נישט געטאָרט דויערן...

ווינטער־צייט, אין די גרויסע פרייטיק־צונאַכטסן, פלעגן זיך די מיידלעך צונויפנעמען אין איין שטוב, יעדע פון זיי האָט מיטגעבראַכט „קערלעך" — און מען האָט זיך דערציילט מעשיות אָדער געטאַנצט אַ קאַדריל, אַ שער. זומער, אין די גרויסע שבתים און יום־טובֿ טעג, פלעגט מען באַלד נאָכן עסן גיין אויף דער „ווידאמקע", אָדער אַנדערע בערג. אַנדערע זענען געגאַנגען צו „פעטרעכן", אָדער צו „ליסקאָווסקען" זיך הוידן אויף די „הוידעלקיס", טרינקען בערעזאָווי קוואַס אָדער פריש מילך פון דער קו. אַזוי האָט דאַן פאַרבראַכט די יוגנט...

די ערשטע פאַר וואָכן נאָך דעם ווי ס'האָט זיך געענדיקט דער שטרייק, האָט מען פאַרזאַמלט אַלע מיידלעך און זיי איינגעטיילט אין גרופּעס צו 4—5, און פאַר יעדער גרופּע באַשטימט אַ לערער, וועלכער האָט מיט זיי געלערנט לעזן און שרייבן — רוסיש און יידיש.

דאָס לערנען מיט די גרופּעס האָט געדויערט אָנדערטהאַלבן יאָר, אין דער צייט האָבן אויך אַנדערע פאַכן דורכגעפירט שטרייקן (זיי איז שוין אָנגעקומען פיל לייכטער, און עס האָט נישט געדויערט אַזוי־לאַנג).

דערווייל האָבן זיך באַוויזן די ערשטע אַרבעטער־פּאַרטייען (ביי אונדז האָט זיך צוערשט געגרינדעט אַ גרופּע פּועלי ציון). עטלעכע חדשים שפּעטער האָט אַ סטודענט פון אָדעס אָרגאַניזירט די גרופּע פון „בונד". און ס'איז אַוועק אַ סדרה פון פאַרזאַמלונגען, מאַסאָווקעס, דיסקוסיעס, איינער האָט ביים צווייטן געוואָלט „אָפּרייסן" די חברים. די הויפּט־אַגיטאַציע האָט זיך געפירט אין די פרייע זומערדיקע שבתים און יום־טובֿ טעג.

די פּועלי ציון האָבן דאַן געהאַט אַ גרעסערע גרופּע און אויך איטעליגענטע קרעפטן, וועלכע האָבן פיל געגעבן זייערע מיטגלידער.

יעדן שבת האָבן אַ פאָר חברה זיך אַרויפגעכאַפּט אויף די בערג, און דאָרט אויסגעפונען

אַ פאַרבאָרגן טאָל צווישן די בערג און אַ וואַלד, און אויף דעם אָנגעוויזענעם אָרט האָט זיך פאַרזאַמלט די גאַנצע גרופּע.

באַלד נאָך דעם שבת עסן פלעגן זיך אַלע אַרויסלאָזן אויף דער ברייטער גאַס, און איינער איז צוגעגאַנגען צו יעדן באַזונדער און אָנגעוויזן אַז ער דאַרף גיין מיט דער און דער גאַס, ווו ער וועט זיך טרעפן מיט אַ געוויסן חבר און יענער וועט אים ווייטער אָנווייזן דעם וועג. ביז מען איז געקומען אויף דעם אָנגעוויזענעם פלאַץ, איז מען דורכגעגאַנגען 4—5 אַזעלכע „פונקטן". דאָס זעלבע איז אויך איינגעאָרדנט געוואָרן אַרום דעם פלאַץ, ווו מען האָט זיך פאַרזאַמלט דורכצופירן „מאַסאווקעס". עס זענען אויסגעשטעלט געוואָרן „פאַטרולן", וועלכע האָבן איינער דעם צווייטן איבערגעגעבן דורך סימנים, ווען עס האָט זיך באַוויזן אַ אומבעקאַנטע פערזאָן פאַר וועלכער מען דאַרף זיין פאָרזיכטיק. אַזאַ אָרדנונג האָט זיך געפירט די גאַנצע צייט. יעדן שבת פלעגט מען דורכפירן „מאסאווקעס", און דערנאָך איז מען זיך צעגאַנגען אין דער זעלבער אָרדנונג. אין אָוונט האָט מען זיך שוין ווידער געטראָפן אין גאַס און שפּאַצירט פריילעך.

אין איינעם פון די זומער שבתים איז גערופן געוואָרן אַ „מאסאווקע" פון פועלי ציון. ווו עס האָט געזאָלט אַרויסטרעטן אַ נייער חבר. גלייכצייטיק האָט דער „בונד" אויך גערופן אַ „מאסאווקע" אויף וועלכער ס'איז איינגעלאַדן געוואָרן אַ קריסטלעכער חבר. צוליב דעם חבר, דעם קריסט, האָט מען ביי זיי געהאַלטן די רעדעס אויף רוסיש. בעת דער „נייער חבר" האָט געהאַלטן זיין רעדע — איז פלוצים אויסגעבראָכן אַ גערויש. דער פאַטרול האָט איבערגעגעבן, אַז מען זאָל זיך פונאַנדערגיין. איינער נאָך דעם צווייטן פאַרלאָזן די חברים דעם פלאַץ, בלאַס און דערשראָקן. איינע חלש'ט.

פון דערווייטנס באַמערקט מען איינעם פון די „פאַטרולן", וועלכער באַרוהיקט אַז ס'איז גאָרנישט, מען זאָל זיך אומקערן צוריק אויף דעם פלאַץ, ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז צו איינעם פון די וועלכע האָבן געהאַלטן דעם פאַטרול האָט זיך געווענדעט אַ זעלנער מיט אַ פראַגע, ווי מען גייט קיין פאַדליעסעץ. דעם צווייטן פאטרול האָט זיך פון דערווייטנס געדאַכט, אַז דאָס איז אַ „גאָרדאָוואָי" און ער האָט אַרויסגערופן די גאַנצע פאַניקע.

מען האָט זיך שוין אָבער נישט אומגעקערט. מען איז זיך צעלאָפן, אַז קיין שפור איז נישט געבליבן.

אומקערענדיק זיך אין שטאָט אַריין האָט אַ פאַטרול פון דער בונדישער „מאסאווקע" געפרעגט וואָס איז די סיבה וואָס מען האָט אַזוי פרי געענדיקט, האָט מען אים דערציילט, אַז מען איז דורכגעפאַלן...

דער בונדישער פאַטרול האָט באַלד איבערגעגעבן די ידיעה זיינע חברים, און אויך זיי זענען זיך צעלאָפן.

די זון האָט געברענט און פאַרשוויצטע האָבן זיך אַלע באַוויזן אין די גאַסן פון דער שטאָט, און איינער האָט פון דעם צווייטן געלאַכט. דער איבערגעשראָקענער פאַטרול האָט זיך פאַר די אויגן נישט געטאָרט ווייזן... דורך אים זענען צעשטערט געוואָרן צוויי „מאסאווקעס". („קרעמעניצער שטימע")

פּסח פאַר די יידישע זעלנער

דאָס יאָר געפינט זיך אין היגן פאָלק פון אולאַנער אַ גרעסערע צאָל יידן. די קהלה־פאַרוואַלטונג צוזאַמען מיט הרב מ. מענדיוק האָבן באַצייטנס גענומען זאָרגן, אַז מען זאָל די יידישע זעלנער באַפרייען די 8 טעג יו"ט, זיי זאָלן קענען קומען אין שטאָט אַריין.

די מיליטער מאַכט האָט זיי נאָר באַפרייט אויף די ערשטע און לעצטע טעג פון יו"ט (איייניקע האָבן געקראָגן אורלוב אויף 10 טעג). די קהלה האָט איינגעאָרדנט אַ ספּעציעלע קיך אין אַ פּריוואַט הויז, ווו זיי האָבן געקראָגן עסן און טרינקען, אַזוי ווי ביי יעדן יידן.

אין די טעג פון חוה״מ האָט מען זיי אין פּאָלק אָפּגעגעבן אַ באַזונדער אָפּגעשלאָסן צימער מיט שיינע סערווירטע טישן. יעדן טאָג האָט דער הרב מענדיוק אַרויפגעפירט זיי עסן און טרינקען, און פאַרבראַכט מיט זיי צו עטלעכע שעה. די מיליטער־מאַכט האָט זיך באַצויגן צו זיי מיט אַ באַזונדערע אַכטונג און זיי באַפרייט אין די טעג פון יעדער אַרבייט.

אחרון של פּסח איז אין דער גרויסער שול בשעת הזכרת נשמות געמאַכט געוואָרן אַ הזכרה נאָך דעם מאַרשאַל יוזעף פּילסודסקי, צו וועלכער עס האָבן זיך פאַרזאַמלט אַלע יידישע זעלנער פון היגן פּאָלק און אויך די (פון אַנדערע שטעט) וועלכע זענען געקומען אויף אורלוב.

„קרעמעניצער לעבן״
נום. 16, — 17.4.36.

מען טרעט צו בויען די „תרבות״ שולע

נאָך לענגערע השתדלותן איז די טעג אָנגעקומען דער באַשטעטיגטער דורך דער וואָיעוואָדשאַפט פּלאַן פון דער שולע.

דאָס וואָס מען געהט איצט שאַפן פאַר דער „תרבות״ שולע און עווענטועל גימנאַזיע, איז אַ קאָלאָסאַל ווערק. מען וועט אויף דעם געקויפטן פּלאַץ אויפבויען אַ 3־שטאָקעדיקן שול־בנין מיט אַלעס וואָס פּאָדערט זיך אין די מאָדערנע בנינים. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס וועט נאָר קאָנען געשאַפן ווערן מיט דער מיטהילף פון דער גאַנצער געזעלשאַפט, וועלכע וועט פאַר איר אייגענער שול מוזן געפינען מיטלען און אַרויסווייזן גרויס אָפּפערווילִיקייט.

אויף אַ זיצונג פון „תרבות״ עסקנים מיט פאָרשטייער פון די עלטערן פון דער שולע איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ ספּעציעלער בוי־קאָמיטעט, וועלכער איז שוין צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ ענגערער פּרעזידיום. אין בוי קאָמיטעט זענען אַריין פאָלגענדע פּערזאָנען: פּר׳ פּ. בייטלער, מ. גאָלדרינג, ח. גרינבערג, י. וויינער, מ. זייטשיק, נ. פּיקס, א. פּינטשוק, א. פייער, י. קאָפּ און א. שניידער.

אַלס פאָרזיצענדער פון פּרעזידיום איז געוויילט געוואָרן ה׳ מ. גאָלדרינג, אין פּרעזידיום געען אַריין די ה״ה ח. גרינבערג, א. פייער, א. שניידער.

עס איז אויך קאָאָפּטירט געוואָרן אין בוי־קאָמיטעט דער ה׳ מרגליות. דער קאָמיטעט איז שוין צוגעטרעטן צו דער אַרבעט.

„קרעמעניצער לעבן״
נום. 19, — 10.6.38

באַזאַר פון קרן קימת לישראל

שבת חוה״מ דעם 11־טן אַפּריל ד. י. איז אין זאַל פון „חשמונאי״ פאָרגעקומען די ערעפענונג פון באַזאַר לטובת דעם קק״ל, וועלכן עס האָט איינגעאָרדענט די אָרגאַניזאַציע פון וו.י.צ.אָ. אַלע פאַרזאַמלטע האָבן באַוואונדערט די אויסשטעלונג, וועלכע איז אַזוי מוסטערהאַפט איינגעאָרדענט געוואָרן. אין פאַרשידענע קיאָסקן זענען געווען אויסגעשטעלט צום פאַרקויפן פאַרשיידענע סחורות: גלאָזוואַרג, קאָלאָניאַל, שפּילצייג און זייער פיל האַנטאַרבייטן.

פּונקט 10 אַ זייגער אָוונט האָט די פאָרזיצערין פּ׳ פּ. בייטלער געעפנט דעם באַזאַר. אין קורצע ווערטער האָט זי ערקלערט די אויפגאַבן פון דער וו. י. צ. א. און זייער ראָל אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. רעד. מ. גאָלדרינג (פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע) האָט אין נאָמען פון אַלע ציוניסטישע קערפּערשאַפטן באַגריסט די וו. י. צ. א., אונטערשטרייכנדיק די פאַרדינסטן פון דער באַוועגונג.

נאָך די באַגריסונגען האָט זיך אָנגעהויבן די קאָנצערט־אָפּטיילונג, איבערהויפּט דאָס אַרויסטרעטן פון דעם ניי־אַנגאַזשירטן חזן פון דער גרויסער שוהל מ. שראַגער, וועלכער האָט בלויז געזונגען 3 נומערן אונטערן אַקאָמפּאַנימענט פון

פרוי ק. בערמאַן—ליטוואַק. די נומערן זענען אויסגעפירט געוואָרן פאַכמעניש און מיט געשמאַק. דער עולם האָט דעם ה׳ שראַגער באַשאָנקען מיט פיל אַפּלאָדיסמענטן. אַ געוויסער טייל פון עולם איז ספּעציעל געקומען אויף דער ערעפענונג פון באַזאַר, כדי צו הערן דעם קאָנצערט פון חזן.

נאָך דער קאָנצערט־אָפּטיילונג האָט די פּ׳ בייטלער מכבד געווען די פּ׳ קאמענשאַן, דעם ה׳ גאָלדרינג און ה׳ גאָפּמאַן איבערצושניידן די סטענגעס פון באַזונדערע קיאָסקן. עס האָבן זיך לעבן די קיאָסקן פאַרזאַמלט באַזונדערע קרייזן, וועלכע האָבן געקויפט פאַרשיידענע חפצים. ביי די טישלעך האָבן באַזונדערע גרופּעס זיך געקוויקט מיט די פּסח׳דיקע געבעקסן פון דעם בופעט.

עס איז כדאי אונטערצושטרייכן, אַז די וו. י. צ.אָ. האָט אויך דאָס מאָל אַרויסגעוויזן מיט דעם איינאָרדענען דעם באַזאַר די איבערגעגעבנקייט און ערנסטקייט, מיט וועלכע זיי פירן אַדורך יעדע אונטערנעמונג און אויפגאַבע. זיי האָבן זיך ריכטיג פאַרדינט די לויבווערטער מיט וועלכע מען האָט זיי באַשאָנקען. די הכנסה פון באַזאַר, שמועסט מען, וועט איבערשטייגן די ציפער, וועלכע מען האָט גערעכנט צו האָבן.

דעם זעלבן אָוונט איז אין דעם זעלבן זאַל אויך פאָרגעקומען דאָס פייערלעכע איבערגעבן דעם דיפּלאָם פון ספר הזהב פון קק״ל, אין וועלכן די אָרטיקע ציונ. אָרגאַניזאַציע האָט אַריינגעשריבן דעם דאָקטאָר אריה לאַנדסבערג ז״ל. רעד. מ. גאָלדרינג האָט דערמאָנט וועגן די גרויסע פאַרדינסטן פון ד״ר לאַנדסבערג און די גרויסע שפּענדונגען, וועלכע ער האָט געגעבן פאַר דער באַוועגונג. דער זון פון דאָקטאָר, אַדוואָקאַט לאַנדסבערג האָט אין רירנדע און וואַרימע ווערטער געדאַנקט די איניציאַטאָרן און מיטגלידער פאַר דעם כבוד, וועלכע זיי האָבן געשאָנקען זיין פאַרשטאָרבענעם פאָטער. דער דיפּלאָם איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם ועד פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, וועלכער האָט אים אויפגעהאַנגען אין איר לאָקאַל.

„קרעמעניצער לעבן“
נומ. 16 — 17.4.36

פּראָקלאַמירט „קרן-החלוץ“ אַקציע

זונטיק דעם 19־טן ה. מ. איז אין לאָקאַל פון דער פרויען־אָפּטיילונג ביי דער גרויסער שול פאָרגעקומען אַ גרויסע פאָלקס־פאַרזאַמלונג געווידמעט די פראַגע פון דער חלוצישער יוגנט און הכשרה.

מיט רעדעס זענען אַרויסגעטרעטן די פאָרשטייער פון דער צענטראַלע פון „החלוץ“ אין פוילן די ה״ה י. אטיקער, י. שיינבוים און א. ווינער (וואַרשע). די אויספירונגען פון די רעדנער זענען דורכן ריזיק־פאַרזאַמלטן עולם אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס בייפאל. אין פולגעפּאַקטן זאַל זענען געווען פערזאַמלט העכער 1000 מאַן און פיל מענטשן האָבן מער נישט געקאָנט אַריינקומען צוליב מאַנגל אין פּלאַץ.

אונטער די קלאַנגען פון „תחזקנה“ איז די פאַרזאַמלונג, וועלכע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ אימפּאָזאַנטער מאַניפעסטאַציע פאַרן חלצישן געדאַנק און סאָלאדיריזירונג מיט דער חלוצישער יוגנט, געשלאָסן געוואָרן.

„קרעמעניצער לעבן“
נומ. 17 — 24.4.36

ווענדונג פון פּאַטראָנאַט פון חלוצישן קיבוץ

צוליב דער קאַטאַסטראָפאַלער לאַגע אין וועלכע עס געפינט זיך דער קיבוץ אין קרעמעניץ האָט דער פּאטראנאט, וואָס האָט די אויפזיכט איבערן קיבוץ אָפּגעהאַלטן אַ דרינגענדע זיצונג און אַלזייטיק באַטראַכט די לאַגע. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו ווענדן זיך מיט אַן אַפּעל צו אַלע יידישע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס און פּריוואַטע אונטערנעמונגען, צו באַשעפטיקן

ביי יעדער אַרבעט אויסשליסלעך די חלוצים.

עס איז ממש אַ פאַרברעך מצד פון די, וועל־כע ווילן נישט זעען, וואָס עס טוט זיך אַרום אונדז און ווילן נישט פאַרשטיין, אַז די יידישע געזעלשאַפט איז מחויב שענקען די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט די, וועלכע זענען די בויער פון אונזער צוקונפט.

מיר ווייסן מיט וואָס פאַראַ וואַרעמקייט מען באַציט זיך אין אַנדערע שטעט צו די קיבוצים ווו מען באַזאָרגט זיי מיט אַרבעט, אין אַלע יידישע אינטערנעמונגען אַרבעטן אויסשליסלעך חלוצים.

מען פאַרלאַנגט נישט קיין שום נדבות, עס האַנדלט זיך נישט אין קיין פילאַנטראָפּיע, מען דאַרף געבן אַרבעט און פאָדערן די אַרבעט זאָל פּינקטלעך אויסגעפירט ווערן, מען פאַרלאַנגט נישט קיין גרעסערע לוינען, מען פאָדערט נאָר אַ ערנסטע באַציונג צו דער זייער וויכטיקער פראַגע פון באַשעפטיקן די חלוצים ביי יעדער אַרבעט.

מיר זענען זיכער, אַז די ווענדונג אונדזערע וועט נישט זיין קיין קול קורא במדבר.

פּרעזידיום פון פּאַטראָנאַט:

מ. גאָלדרינג, אַדוו. לאַנדסבערג, מ. זייטשיק, כ. קרעמענטשוצסקי, י. בלומענפעלד.

„קרעמעניצער לעבן"

נום. 10 — 6.3.36

אַנגעקומען די מאַנאַטלעכע שטיצע פון קרעמעניצער רעליף

היינטיקע וואָך איז דערהאַלטן געוואָרן אַ טעלעגראַפישע מיטטיילונג, אַז עס איז אַרויס־געשיקט געוואָרן אויף חודש יאַנואַר 136 דאָלאַר, פון וועלכע 100 דאָלאַר זענען באַשטימט פאַר די אינסטיטוציעס און 36 דאָלאַר פאַרן פאָנד אויפן נאָמען פון אברהם וויינבערג ז"ל צו צוטיילן אָרימע פאַמיליעס.

וואָס פאַר אַ גרויסע זאַכן עס ווערן אויפגע־טאָן מיט די געלטער פון דעם פאָנד קאָנען וויסן נאָר די קאָמיטעט־מיטגלידער, וועמען עס איז באַקאַנט די נויט פון די מענטשן, וועלכע ווענדן זיך נאָך הילף. דאָס געלט פון דעם פאָנד ווערט פאַרווענדעט ספּעציעל פאַר נויטליידענדע גע־פאַלענע פאַמיליעס, וועלכע זענען צו קיין עפנטליכע שטיצע נישט אָנגעקומען. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז די שטיצע פון דעם פאָנד וועלכע ווערט יעצט צום 3־טן מאָל צעטיילט באַטרעפט מער ווי די שטיצע פון דער קהלה, וועלכע ווערט אויסגעגעבן אויף סאָציאַלע־שוץ.

דער פאָנד אויפן נאָמען פון ערשטן ראש־הקהל אברהם וויינבערג ז"ל איז געשאַפן גע־וואָרן דורכן פרעזידיום פון קרעמעניצער רעליף־אָרגאַניזאַציע אין ניו־יאָרק, דער אונערמידלע־כער שטאָט־פריינד, וועלכער גיט אַוועק מי און צייט כדי צו שאַפן די צוגעזאָגטע שטיצע פאַר קרעמעניץ. ווי מיר ווייסן, העלפן אים ביי דער זייער שווערער אַרבעט נאָר איינצעלנע מענטשן — די פרעזידיום מיטגלידער ה"ה באַרשאַפ און שרייער.

אויב די איינצעלנע פערזאָנען און אינסטי־טוציעס, וועלכע באַקומען די הילף האָבן נישט קיין מעגלעכקייט צו דאַנקען די איבערגעגעבע־נע לאַנדסלייט פאַר זייער איידעלער און מי־פולער אַרבעט — טוען מיר דאָס דורך דער צייטונג.

מיר פאַרזיכערן דערביי אונזערע ליבע פריינד — לאַנדסלייט, אַז די גאַנצע שטאָט שאַצט ווי געהעריק אָפּ די וואַרעמע באַציונג זייערע צו דער אַלטער היים, וועלכע נויטיקט זיך יעצט אַזוי שטאַרק אין דער הילף, און וועלכע זעהט אין דעם נישט נאָר אַ מאַטעריעלן מאָמענט, נאָר באַגלייך אַ מאָראַלישע אונטער־שטיצונג אין אַ עת צרה.

געבענטשט זאָלן זיין די הענט, וואָס טוען די הייליקע אַרבעט.

„קרעמעניצער לעבן"

יום. 53 — 22.1.37

חורבן און אומקום

מאנוס גאלדענבערג

אַ שטעטל ביים פּאָטיק אויף הפקר צעשאָטן...

מיין טעכטערל לילי אַ מתנה

אַ שטעטל ביים פּאָטיק אויף הפקר צעשאָטן
געדעכט מיט קבצנים, ווי גאָט האָט געבאָטן
בערגער אַרום און גרינינקע סעדער
אינמיטן די „בריק”, קרעמער אויף קרעמער.

ס׳לויכטן די פּענצטער מיט לאָמפּן ביינאַכט
גבירים׳לעך נייע די מלחמה געמאַכט
שטאָלץ איז דער גאַנג, צופרידן דער בליק
ווי נעמט מען די צייטן די גוטע צוריק?

אָרעם געווען קרעמעניק, גאָט זאָל באַהיטן,
דערפאַר האָבן זי שריפות געשוינט און געמיטן,
שטייען דאָרט הייזער פון חמיעלניצקיס פון צייטן,
ווער קען זיך פאַרגינען מיט נייע פאַרבייטן?

געסעלאַך קרומינקע שמוציק, פאַרגאָסן,
בוידעמלעך, גאַניקלעך ענג און געשלאָסן,
יונגלעך און מיידלעך, יידן מיט בערד
ביי שפּענצער [1] און אויזן געבויגן ביז דר׳ערד.

און נאָך איז אַ גאַס, בלאָטע און קינדער אַ סך,
צולייגט און צושפּרייט זיך ס׳קצבישע פּאַך,
יידן מיט ביינער געוועזן, ווי אָקסן די יאַטן, [2]
געשלעגן ביז בלוט, און זאפטיגער טאַטנס טאַטן...

---

[1] וואַטאָווע פויערישע פּיזשאַקעס.
[2] יונגען.

זיי זענען היינט אַלע דערנידעריקט דערשלאָגן,
פון קריזיס, פּאָדאַטקעס געיאָגט און געפּלאָגן.
נאָר פרייטיק דער ראָסל און צימעס מיט מערן
און שבת מיט געניץ מיט סאָסיעס[3] באַניע־קערן.

דאָרט העכער די שוסטער: וואַנקע און סאַשקע
לאַקירענער שטיוול, אויסגענייטע רובאַשקע.
כאַטקעלעך אָרים, אויסגעבלייכטע געזיכטער
פענצטערלעך קליינינקע, זעלטן ווען ביכטער.

דער אַלטינקער מאַרק מיט פוהרן אַ סך
קויטיקע ווענט, טשערעפּענער דאַך
און יידן מיט סמאָלע מיט דזיעגעכץ וואָס שטינקען
אין דאגות פּרנסה פאַרחושכט פאַרזינקען.

אשת־חיילדיקע ווייבער קוויטשיקער „טשויעטע״[4]
עי טשאָלאָוויטשע שטשאָ ווי קופּויעטע[5]
יוכטענע פּרישווע,[6] בערעסטיטשקער לעדער;
אויף פּוסטע יארידים קלאָגן די קרעמער.

גאַסן שטילע און ריינע, דאָרט לעבן, דאָרט וווינען
פּריצים, באַאַמטע מיט מלוכה׳שע לוינען,
און יידן גבירים צולייגט זיך מיט הויפן,
און יורדים גענוג — ווייבערס צירונג פאַרקויפן.

האָרעפּאַשנע ראָגאַטקעס פון זייטן פוןביידע
עס האַנדלט מיט תבואה דאָס אייניקל און זיידע;
רחבותדיקע הייזער, מאַגאַזינעס,[7] זאַסיעקעס[8]
ציט מען יניקה פון היימישע מוזשיקעס.

געשעמט האָבן סטאָליאַרעס מיט אַרבעט מיט שייַנער
איבער גאַנצער גובערניע קיין גלייכונג נישט קיינער.
אַרבעטסלאָז זענען פון לאַנג שוין די זין
און טאַטעס פאַרהאָרעוועטע אויף ברויט קוים פאַרדינען.

---

[3] סאָסיע פון מאַרק פלעגט פאַרקויפן קערלאַך אויף שבת.
[4] הער נאָר! אויף אוקראַיניש.
[5] עי מענטש, וואָס קויפסטו! אויף אוקראַיניש.
[6] די אויבערשטע טייל פון שטיוול פון פּראָסטע לעדער.
[7] סקלאַדעס.
[8] סקלאַדעס.

און טאָקאַרעס פלעגן מיט באָרוועסע יונגען
ביי אַרבעט חזנישע שטיקלעך אויסזינגען.
און הויפּנס און ברעגער ציגאַרן־שפּיצן
פּאַר טיעפער „ראסיי" פּאַר קאַצאַפּעס צום ניצן.

פון גרויסן פון צעך קוים געבליבן אַ פּאָר,
צוקלאַפּט אים פאַרניכטעט דאָס פערצענטע יאָר.[9]
נאָר אַלטע שטיק מעבל, טישלעך אַנטיקן
דערציילן פון יענע פון טאָקערס גליקן.

בעל־עגלה'שע חברה געווען פריילעך און מונטער,
אַ גלאַנציקער דאַשעק, אַ גאַרטל אַ בונטער.
אין גוט־ברודערשער אחדות אין ליבע מינוטן
געטון אַ טרונק בראָנפן, צעוואַרעמט די בלוטן.

גאָראָדאָוואָיעס[10] דאַן פלעגן זיך אין ווינקלעך באַהאַלטן,
בעל־עגלה'שע קלעפּ ווער קען דען אויסהאַלטן?
העי בערעגיס[11]! די יונגען צולאָזט זיך, די יונגען צוהוליעט
האָבן פּאָניעס[12] רעקרוטן צו ווענט זיך געטוליעט.

דערציילן די אַלטע אין לאַנגע „אַמאָלן"
ווי מ'האָט געבלאָנדזשעט אין וועלדער אין טאָלן
מיט פערד ווי די לייבן, וואָס צעטראָגן די ביינער
ניט געבליבן פון יענע כמעט שוין ניט קיינער.

אַ בית־עולם ביים פּאָטיק אויף הפקר צושאָטן
מצבה'לעך גרויהינקע, ווי גאָט האָט געבאָטן
ס'רוען דאָרט יידן פון שווערן פון לעבן,
בערגאַלעך הויכענקע וואַכן דערנעבן.

געדרוקט „קרעמעניצער שטימע"
אין יאָר 1932

---

[9] 1914 דאס יאָר פון מלחמה אויסברוך.
[10] פּאָליציאַנטן.
[11] היט זיך!
[12] אַזוי האָט מען גרופן דעם צאַר.

ב. שווארץ

געטאָ מאַרטיראָלאָגיע און חורבן קרעמעניץ

וויאַ עדות גיב איך דאָ איבער אַלץ, וואָס איך בין ביכולת אַרויסצוברענגען פון זכרון און געמיט. פאַר מיינע אויגן שווינדלען איצט שוידערלעכע בילדער, אין מיינע אויערן רייסן זיך אויף די יאָמערדיקע קולות פון אונזערע אומגעקומענע.

עס נאָגט אָפט די רעטעניש־פראַגע: ווי איז עס מעגלעך געווען? איך פרעג זיך: איז עס מעגלעך געווען, אַז עלטערן זאָלן אייגנוויליק פאַרלאָזן זייערע קינדער אויף הפקר; אַ ברודער — זיין שוועסטער, קינדער זייערע עלטערן? מאָסן מענטשן זאָלן זיך לאָזן פירן ווי די שאָף צו דער שחיטה, אַראָפציען פון זיך די קליידער און זיך אַריינלייגן אין די מיתה־גריבער אויסגעשאָסן צו ווערן צוזאַמען מיט זייערע קינדער?! ביטערע אַנגסטן קאָרטשן אויף דאָס האַרץ: פאַרוואָס האָבן מיר, די געראַטעוועטע, נישט זוכה געווען צו זען אַ נקמה אין אונזערע תליינים?

די וועלט איז געבליבן גלייכגילטיק צו אונזער בראָך. דאָס פאַרגאָסענע אומשולדיקע בלוט מאָנט און מאָנט.

ד י ב ו ר ג ־ ה ע ס ע ן, דעם 10־טן מערץ 1948.

מוקדש לזכר

אבי מורי היקר שמחה בן יצחק שורץ, אמי רחל בת בצלאל, אחי ישראל, אחותי זיסל, אשתי לוסיה־מַלה, הוריה פייביש ולאה רוזנבליט ובתי מרים־עטל

אין דעם אנהייב מלחמה

שוין ביים אויסברוך פון דער דייטש־פוילישער מלחמה האָט קרעמעניץ געליטן פון לופט־באָמבאַרדירונגען. די מערהייט פון די ערשטע פערציק קרבנות זענען געפאַלן נישט פון דער באָמבאַרדירונג, נאָר פון די מאַשין־געווער קוילן פון די אַעראָפּלאַנען, וואָס האָבן אַראָפּגענידערט און געזייט טויט אויף רעכטס און אויף לינקס צווישן די דורכגייער. אונדז האָט נאָך דעמאָלט אָפּגעגליקט, וואָס די געגנט איז נישט אָקופּירט געוואָרן דורך די דייטשן. ווי באַקאַנט, איז לויטן היטלער־סטאַלין אָפּמאַך אַ טייל פון פוילן אַריבער צו רוסלאַנד, דערונטער אויך דער קרעמעניצער געביט.

די קאַטאַסטראָפע האָט זיך אָנגעהויבן נאָכן קריגס־אויסברוך מיט רוסלאַנד. גאַנצע צען טעג האָבן געדויערט די קאַמפן אַרום דער שטאָט. איז דאָך קרעמעניץ מיט איר אומגעגנט אַ גוטע סטראַטעגישע פאַרטיידי־קונג־פּאָזיציע. מיטוואָך, דעם 4־טן יולי 1941, אויפן עלפטן טאָג פון קאַמף זענען די ערשטע דייטשע טרופּן אַריין אין שטאָט. בעת די קאַמפן האָבן אַ טייל מענטשן זיך באַשיצט צווישן די בערג, אַנדערע האָבן זיך אַוועקגעלאָזט וווּהין די אויגן האָבן זיי געטראָגן. טויזנטער האָבן זיך צעשפּרייט אויף די וועגן פון די אָפּטרעטנדיקע סאָוויעטישע חיילות. זיי זענען געצווונגען געוואָרן זיך אומצוקערן. אין שטאָט איז נאָך אָנגעגאַנגען אַ קליינע אָפּוועך־שיסעריי פון אייניקע סאָוויעטיש־פאַרבליבענע גרופּעס וואָס האָבן זיך פאַרהאַלטן אין אַ בעקעריי, ווערנדיק מיטנעמען אויפן וועג ברויט און בראָנפן. די סאָוויעטישע זעלנער האָבן צוריקגעשאָסן אויף די דייטשן, און רעזולטאַט דערפון זענען געווען ציווילע פאַרוווּנדעטע, צווישן זיי, גאָלדע, שלמה דעם קאַוואַלס טאָכטער און די פרוי באַסיס. אין דעם צווישנגעפעכט איז גע־

די איינציקע טאָכטער פון מחבר, מרים־עטל, אומגעקומען אין געטאָ
הבת היחידה של המחבר, נספתה בגיטו

הרגעט געוואָרן אַ דייטש וועלכער איז באַגראָבן געוואָרן אין הויף פון פיני פרידמאַן. אַ באַפעל איז אַרויס פאַר יידן, אַז זיי דאַרפן אַראָפּנעמען די היטלעןביים דורכגיין דאָס אָרט. דערביי זענען אַ סך געשלאָגן און אַרעסטירט געוואָרן.

דער ערשטער פאָגראָם

באַלד אויף מאָרגן, דאָנערשטיק פרי, האָט זיך אָנגעהויבן אַ רויב־געיעג. אַלע יידישע געשעפטן זענען, מיט דער באַטייליקונג פון ציווילע באַנדעס, צערויבט געוואָרן. מחמת דעם פּלוצלימדיקן מלחמה־אויסברוך האָט קיינער נישט באַוויזן, זיך צו באַזאָרגן מיט עסנוואַרג. עס האָט באַלד געפעלט מילך, ברויט — ביי די בעקערייען איז מען געשטאַנען אין לאַנגע רייען. אויך די אויף שנעל געשאַפענע אוקראַינישע מיליץ האָט זיך אַ לאָז געטון אויף יידן, געשלאָגן מכות רצח און פאַרטריבן זיי פון די ברויט שורות. מיט אויסגעשרייען: „געַנוג אונזער בלוט געזויגן” האָבן די באַנדיטן אָנגעהויבן זייער רוצחישע מלאכה. מ׳האָט געכאַפּט קינד און קייט, גרופּירט אין רייען און אָפּגעפירט צעשלאָגענע און צעבלוטיקטע אין דער טורמע אויף דער דובנער ראָגאַטקע. אליה רעזניק וואָס האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט פון דאָרט איז אַראָפּ פון זינען, פּאָטיכע איז באַלד געשטאָרבן, גון איז פאַר די אויגן פון זיין משפחה געטויט געוואָרן. דער דאָזיקער ערשטער פּאָגראָם איז דורכגעפירט געוואָרן דורך אוקראַינער און פּאָלאַקן מיטן אָנטייל פון דער ס. ס. און זשאַנדאַרמעריע.

אין דער טורמע זענען פון פריער צעשאָסן געוואָרן מענטשן דורך די סאָוויעטישע מושלים. די נייע מחבלים האָבן דערין באַשולדיקט די יידן. אונטער אַ האָגל פון קלעפּ האָט מען איצט געצוווּנגען די יידן אויסגראָבן מיט די הענט די צעשאָסענע און וואַשן זייערע קערפּערס. פון די קלעפּ זענען אייניקע אויפן אָרט געשטאָרבן. אויך פון די אַרומיקע דערפער האָבן זיך אין שטאָט געלאָזן אוקראַינישע באַנדעס, באַוואָפנט מיט דרענגלעך, און געמאָרדעוועט די פון זייערע הייזער אַרויסגעשלעפּטע יידן. דער גרעסטער טייל איינוווינער פון דער דובנער ראָגאַטקע זענען אויסגעהרגעט געוואָרן און אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין גריבער. די דאָזיקע בלוט־באָד האָט געדויערט דאָנערשטיק און פרייטיק.

ס׳איז אוממעגלעך איבערצוגעבן די אַלע עינויים קשים וואָס די אומגליקלעכע אין דער טורמע האָבן אויסגעשטאַנען. מיין פרוי, איינע צווישן זיי, האָט זיך אין דער נאַכט אַרויסגעהויבן פון אונטער דעם באַרג הרוגים וואָס האָבן זי פאַרדעקט, און דורך אומוועגן, אַרום די בערג, זיך צוריקגעקערט אַ היים. אַ סך האָבן געפרוווט מזל און אַנטלאָפן אין פאַרשידענע ערטער. אַ טייל איז געכאַפּט געוואָרן דורך די פויערים און פאַרפייניקט געוואָרן צום טויט. דער זון פון הערש בארשאַפּ איז געכאַפּט געוואָרן נעבן דאָרף קאַפּאַנאָוו. מען האָט אים געפענטעט, צוגעבונדן צו אַ שטעכיקן דראָט און שפּעטער אַריינגעוואָרפן אין טייך. אַנדערע זענען אומגעקומען דורך אַלערליי

מיתות משונות. פרויען זענען פאַרגוואַלטיקט געוואָרן. ד״ר גרויזענבערגס טאָכטער איז אַראָפּ פון זינען.

אַ גרופּע יידן האָבן, מיט מתנות אין די הענט און פחד אין די הערצער, זיך געווענדעט צום קאָמענדאַנט מיטן געבעט אָפּצושטעלן די שחיטה. דער קאָמענדאַנט האָט זיך כלומרשט געחידושט אויף די נייעס... און האָט אָפּגעשטעלט דעם מאָרד. אין די דאָזיקע פּאָגראָם־טעג זענען אומגעקומען בערך 800 יידן — מענער, פרויען און קינדער. פון די יידן וואָס האָבן זיך פאַרשטעקט אין די הייזער זענען אַ טייל אַרויסגענומען געוואָרן, לויט מסירות פון די אוקראַאינער און בעלם געוואָרן אָן אַ שפור.

„יודנראַט"

די ִשטאָטישע אַדמיניסטראַציע האָט באַשטימט אַ „יודנראַט" פון די חשובי העיר און אייניקע פון די אָנגעלאָפענע פּליטים פון מערב אייראָפּע וואָס האָבן באַהערשט די דייטשע שפּראַך. אַמטירט האָט דער ראַט אין הויף פון רויכל, אויף דער סלאָוואַצקי גאַס. דאָס כאַפּן מענטשן אויף אַרבעט, מיט מערדערלעכע קלעפּ, איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. דער „יודנראַט" האָט געדאַרפט צושטעלן די געפאָדערטע קנעכט אויף צוואַנגס־אַרבעט. ער האָט אויך איבערגענומען די פאַרטיילונג פון ברויט פאַר זיי, ווי פאַר דער אָרעמער באַפעלקערונג. דערוווּסט האָט מען זיך, אַז אין יענע פּאָגראָם־טעג זענען אויך אין די שטעטלעך אַרום קרעמעניץ פאָרגעקומען שחיטות. דער רוב איינוווינער פון דעם שטעטל ווישנעוועץ איז דאַן אומגעקומען. דעמזעלבן גורל האָט אויך געהאַט די יידישע באַפעלקערונג פון דער באַקאַנטער מהרש״א שטאָט — אָסטראָ.

ווי גרויס עס איז געווען די יידישע באַפעלקערונג אין קרעמעניץ, נאָכן אָנגעלויף פון אַ סך פּליטים פון אַנדערע שטעט, איז שווער צו אורטיילן. פאַר דער נאַצי־מגיפה האָט די אָרטיקע יידישע באַפעלקערונג געציילט העכער 20.000. ס'איז באַוווּסט אַז זומער 1942 זענען אין געטאָ געווען 8.500 נפשות.

די משפחה פון מחבר; ערשטער לינקס שטייט ב. שוואַרץ
משפחת המחבר; ראשון לעומדים מצד שמאל — ב. שורץ

יידן אויף הפקר

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ תקופה פון פולער הפקרות. חוץ דער אויספּלינדערונג אין די יידישע הייזער דורך די אוקראַינישע באַנדעס בשותפות מיט די דייטשן, האָט מען אַרויפגעוואָרפן אויף יידן כלערליי קאָנטריבוציעס. מען האָט געפרוווט ראַטעווען דאָס לעבן דורך אויספירן די פאָדערונגען, ווער באונס, ווער ברצון. יעדער ייד האָט באַדאַרפט טראָגן אויף דער רעכטער האַנט אַ ווייסן באַנד מיט אַ רויטן מגן דויד אין דער מיט. עס איז געווען פאַרבאָטן צו גיין אויף די טראָטואַרן. האָט עמיצער פאַרגעסן אין דעם, איז ער דורך די אוקראַינער מערדערלעך צעממיתט געוואָרן. דער „יודנראַט" האָט אַפילו געהאַט אויסגעפועלט ביי דער שטאָטישער מאַכט מבטל מאַכן די גזירה, אָבער די דייטשע און אוקראַינישע גאַסן־וועכטער האָבן ווייטער געשלאָגן מכות רצח פאַר באַטרעטן אַ טראָטואַר. מ'איז געוואָרן ווי געשטעלט אויסערן געזעץ. דאָס אַרויסטרייבן יידן פון זייערע וווינונגען, און דערביי פאַרבאָטן זיי מיטצונעמען עפּעס פון דער באַלעבאַטישקייט, איז געוואָרן אַ אָפּטע דערשיינונג. לויטן באַפעל האָבן יידן געמוזט אַרונטערנעמען דאָס היטל פאַר יעדן דייטש. אָבער דערזעלבער דייטש פלעגט אָפט צאָלן דערפאַר מיט קלעפּ... אַ יידיש קינד וואָס האָט זיך באַוויזן אויפן מאַרק עפּעס איינצוקויפן, איז דורך אַ נאַצי געצוווּנגען געוואָרן זיך אַוועקשטעלן אויף אַ טיש און טאַנצן פאַר די אַרומיקע, און בעת מעשה האָט דער מערדער אָנגעשפּיגן אויפן טיש און געצוווּנגען דאָס קינד אויסצולעקן דאָס שפּייעכץ. דער פאַרבאָט צו קויפן אין די קראָמען נאָר אויפן מאַרק, האָט דערמעגלעכט די אוקראַינישע באַנדיטן דורכצופירן אַרעסטן צווישן די איינקויפער. אָפּטמאָל איז זייער געביין פאַרשוווּנדן געוואָרן. וועגן דעם אַלעמען האָט דערציילט נאָטע באַרשאַפ, אַליין אַ קרבן פון דער אינקוויזיציע — פון אַ שטאַרקן, פיזיש קרעפּטיקן מאַן, איז ער אַליין געוואָרן אַ שבר כלי.

דאָס אַלץ האָט אויסגעזען נאָר ווי אַ פּראָלאָג צום גרויל וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיטן אָנקום פון דער „געסאַפּאָ" וואָס האָט איבערגענומען די מאַכט. ס'האָט זיך באַלד אָנגעהויבן אַ סדרה אַרעסטן. עס זענען אויך אַרעסטירט געוואָרן פּאָלאַקן און רוסן אַלס פּראָסאָוועטיש־פאַרדעכטיקטע עלעמענטן.

דעם „יודנראַט" איז באַפוילן געוואָרן צוצושטעלן מענטשן מיט פאַרשידענע פאַכן אויף כלומרשטער אַרבעט. ס'איז שווער צו זאָגן, צי האָט דער „יודנראַט" געוווּסט וואָס פאַר אַ סוף עס דערוואַרטעט די מענטשן. אַ פאַקט איז, אַז נאָך דער באַפרייונג, זומער 1945, איז אונטער דעם „קרייץ־באַרג" — אין אַ ראָוו געפונען געוואָרן אַ מאַסן־קבר מיט די אַלע אומגעבראַכטע. צווישן די הרוגים האָט מען דערקענט, דורך זיין הלבשה, נאָר דעם אינזשינער ראָזען, אַ טוער פון „אָרט". אַ סאָוויעטישע היסטאָרישע קאָמיסיע פאַר פאָרשן די נאַצי־פאַרברעכנס האָט אויך אויפגעדעקט אַ רייע מאַסן־קברים נעבן דער טורמע, אויך אין די אַלטע שוץ־גריבער אויפן וועג קיין פּאָדליסעץ. מענטשן וואָס האָבן געאַרבעט אין דעם ווינקל אַרום „טיוואָלי" האָבן געזען און געוווּסט, אַז די יידן זענען פאַרטיליקט געוואָרן, אָבער האָבן דערפון געמאַכט אַ סוד. די יידישע באַפעלקערונג ווידער האָט נישט געגלויבט, אָדער נישט געוואָלט גלויבן, אין דער אכזריות. דער „יודנראַט" האָט אונטערגעהאַלטן די ווערסיע, אַז די געשיקטע אויף אַרבעט איז גאָרניט געשען, אַז זיי לעבן, כדי צו פאַרמיידן אַ פּאַניק. איינער אַ ייד וואָס איז באַפרייט געוואָרן פון דער אַרבעט האָט נאָכן אומקערן זיך אין שטאָט דערציילט, אַז די מענטשן זענען דערמאָרדעט געוואָרן, אַז אָנגערייצטע הינט

האָבן אויף שטיקלעך צעריסן אַ טייל פון די קרבנות.

אין אָט דער „אַקציע" האָט די „געסטאַפּאָ" אומגעבראַכט דעם גרעסטן טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ און כלי קודש, ווי רבנים, שוחטים, דיינים און אַנד. גרויליק איז געווען דער מאָמענט, ווען די קרובים, פרויען פון די אומגעקומענע, האָבן געבראַכט אין דער געסטאַפּאָ עסן פאַר זייערע אומגליקלעכע קרובים. די געסטאַפּאָ האָט דאָס עסן אַוועקגענומען און געפירט די קרובים צו „זען" זייערע באַגערטע. קיינער פון זיי האָט זיך נישט אומגעקערט אַ לעבעדיקער. צווישן אָט די אומגעקומענע איז געווען שיינע שקלאָווין, די פרוי פון ב. שניידער, וואָס איז ערב דער מלחמה געקומען פון אַרגענטינע צו גאַסט און איז דאָרט פאַרבליבן. ס'האָט איר נישט געהאָלפן, וואָס זי איז געווען אַן אַרגענטינער בירגערין. זי האָט געבראַכט עסן פאַר דעם לאַנגיאָריקן געזעלשאַפטלעכן עסקן, דעם אינזשינער עובדיה'ס. איר קינד, דער יתום איז בעת דער לעצטער אויסראָטונג־„אַקציע" אויסגעגאַנגען אין עינויים קשים דורך גאַז־פאַרסמען וואָס איז געפלאָסן זייער לאַנגזאַם. דער ערשטער וויזיט פון דער געסטאַפּאָ האָט פאַרשניטן 800 לעבנס. די דאָזיקע פאַרטיליקונג איז אויסגעפירט געוואָרן סוף אויגוסט 1941.

די גרויסע אלטע שול אין פלאמען

אין איינער אַ נאַכט זענען אַלע יידן אויפגעוואַכט געוואָרן דורך אַ גרויסן פלאַמען־אויסגוס אין דער שטאָט. קיינער האָט ביים אָנהויב נישט געוווסט וואָס איז געשען. אויפן ערשטן מאָמענט האָט מען זיך אויסגעמאָלט, אַז דאָס זענען רעפלעקטאָרס פון דער סאָוויעטישער זייט, וואָס גרייטן זיך צו אַ אָנגריף, און מ'האָט זיך געוואָלט טרייסטן אַז מען וועט גיך באַפרייט ווערן.

אויף די חורבות פון דער גרויסער שול
על הריסות בית־הכנסת הגדול

די איינרעדעניש איז באַלד צעשוווּמען געוואָרן, ווען ס׳איז קלאָר געוואָרן, אַז דאָס איז די גרויסע שול אַרומגענומען אין אַ העליש פייער. ביטער האָבן יידן געוויינט. די שול איז געווען געבויט פון גרויסע דיקע שטיינערנע ווענט. ס׳האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז נאָך מיט אַ טאָג פריער האָט די געסטאַפּאָ פאַריאָגט דעם שמש און אויסגערויבט אַלע טייערע חפצים. זיי האָבן אַריינגעשטעלט אינעווייניק פעסער מיט בענזין און אַנדערע אויפרייס־מאַטעריאַלן און די שול אונטערגעצונדן. אַרום דער שול האָט מען אַוועקגעשטעלט פייערלעשער צו באַוואַכן, אַז דאָס פייער זאָל זיך ניט אויסשפּרייטן. דער גאַנצער הילצערנער אינגעווייד איז פאַרברענט געוואָרן מיט דעם שיינעם ארון קודש. נאָר די ווענט זענען געבליבן. נאָך דער שריפה איז די געסטאַפּאָ געקומען אין „יודנראַט" אויף אַ כלומרשטער אויספאָרשונג, ווער עס האָט פאַרברענט די שול, און דערביי געצוווּנגען צו חתמה׳נען אַ פּראָטאָקאָל, אַז די יידן אַליין האָבן די שול אונטערגעצונדן.

נאָך מיט עטלעכע טעג פריער האָבן דייטשע סאָלדאַטן געפּראַוועט אַ אינקוויזיציע־שפּיל אין דער שול. זיי האָב געכאַפּט דעם ייִדן ליפּין און אים געצוווּנגען צו ברייגען אַ מנין יידן אין שול אַריין. די געבראַכטע יידן האָט מען געצוווּנגען אָנצוטאָן טליתים און דאַוונען. פאַרצווייפלטע און דערשראָקענע האָבן די יידן זיך איינגעהילט אין די טליתים און שטיל געדאַוונט. די דייטשע חיות האָבן געפאָדערט צו דאַוונען אויפן קול. זיי האָבן איבערגעקערט די שטענדערס — און ליפּין האָט זיי געמוזט שלאָגן, אַז זיי זאָלן טאַנצן אַרום די שטענדערס. ווען זיי איז נישט געפעלן געווען דאָס רחמנות־שלאָגן פון ליפּינען, האָבן זיי אַליין געממיתט זייערע קרבנות. נאָכן שדים־שפּיל האָט מען די יידן צעטריבן.

יידן ווערן צענויפגעפּרעסט אין געטאָ

אין פרילינג 1942 איז אַרויס די גזירה פון פאַרריגלען אַלע יידן אין אַ געטאָ. דער צוגעטיילטער ווויִן־שטח איז געווען אָנדערטהאַלבן קוואַדראַט מעטער אויף יעדער מענטשן. די געטאָ האָט אַרומגענומען דעם מערב־טייל פון שטאָט, אָנהויבנדיק פון דעם יידישן שפּיטאָל ביז דער גאָגאָלעווסקא גאַס; פון דאָרט, ביי דער ליציי־גאַס אַראָפּ צו דער ברייטער (שיראָקע) גאַס, און פון דאָרט ווידער אויף מזרח אין דער לענג ביז צום הויז פון די פייערלעשער. דאָס איז בערך אַ מייל די לענג אויף 100 מעטער די ברייט — אַ דערשטיקעניש! קיין שום אינטערווענצן פאַר פאַרגרעסערן דעם שטח האָבן ניט געהאָלפן. די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט. דעם געטאָ האָט מען אַרומגעצוימט מיט אַ הילצערנעם פּאַרקאַן פון 3 מעטער הויך. הגם מען האָט דערלויבט די יידן מיטצונעמען אַלץ, אָבער צוליבן ענגן ווויִן־שטח, האָט מען כמעט אַלץ געמוזט ליקווידירן. פאַרן געלט האָט מען זיך באַזאָרגט מיט שפּייזרעזערוון. ביז דעצעמבער חודש איז די ענגשאַפט נאָך מער געוואָקסן דורכן אַריינשטופּן אַהין דעם פּליטים שטראָם פון אַנדערע מקומות. עס זענען דערביי אַנטשטאַנען סכסוכים, וואָס די יידישע פּאָליציי האָט זיי געמוזט אויסגלייכן.

אין דערזעלבער צייט פון איבערוואָגלען אין געטאָ, האָט דער קאָמיסאַר מילער גוזר געווען צו פאַרניכטן די ווענט פון דער פאַרברענטער שול, און פאַרזייען דעם פּלאַץ מיט גראָז אַזוי, אַז עס זאָל קיין זכר ניט בלייבן. קיין פרייע ארבעטס־הענט זענען נישט געווען. אַלע זענען געווען פאַרטון מיט אַרבעט פאַר דער מיליטער מאַכט. געבליבן זענען נאָר עלטערע, שוואַכע און קראַנקע. קיין געהעריקע מכשירים צו צעשטויסן די דיקע ווענט זענען אויך נישט געווען. דער „יודנראַט" האָט מאָביליזירט

אינזשינערן און שמידן, אָבער די שטיי־
נערנע ווענט זענען געווען פעלזן־פעסט.
אַפילו די ציגל זענען געווען ווי צענויפ־
געוואָקסן, אַז עס איז בשום אופן נישט
מעגלעך געווען אָפּצוטיילן איינעם פונם
צווייטן. דערווייל איז דער טערמין אָפּגע־
לאָפן. עס האָט זיך איינגעגעבן אָפּצושרייען
די גזירה אויף אַ לענגערן טערמין, אָבער
אויך דאָס מאָל האָט מען קוים באַוויזן צו
צוואַרפן אַ העלפט פון די ווענט. דער
מערדער מילער האָט געוואָרנט צום לעצטן
מאָל מיט רעפּרעסיעס און צעשיסונגען,
אויב די אַרבעט וועט נישט פאַרענדיקט
ווערן. אַ פּאַניק האָט אַרומגעכאַפּט אַלעמען.
דער „יודנראַט" האָט פאַראָרדנט, אַז קינדער
פון פערצן יאָר אַלט און עלטערע פון 55
יאָר, זאָלן איינגעשפּאַנט ווערן אין דער
עבודת פּרך. עס האָט געשוידערט אָנצוקו־
קן, ווי די געשוואָלענע פון הונגער האָבן
געהאָרעוועט מיט די לעצטע כוחות. אַלע
האָבן זיך פרייוויליק געשטעלט צו דער
אַרבעט. עס האָט זיך דערנענטערט דער
סוף פונם דריטן טערמין און די יידן האָבן
דערפילט די סכנה פון טויט. דער „יודנראַט"
האָט באַפוילן, אַז אויך די אַרבעטער, נאָך
זייער אַרבעטס־דינסט פאַר דעם מיליטער,
זאָלן די נעכט אָפּגעבן פאַר דער צעשטער־
אַרבעט. די אינזשינערן האָבן צוגעטראַכט
כלערליי מיטלען צו פאַרשנעלערן דעם
אַרבעטס־פּראָצעס, אָבער ס'איז געווען אַ
ברכה לבטלה. דערביי האָט מען גערדאַרפט
אָפּהיטן די גאַנצקייט פון די ציגל, ווייל מען
האָט זיי באַדאַרפט צושטעלן פאַר אַ טאַ־
באַק אונטערנעמונג. יידן זענען געפאַלן
אויף אַ המצאה צו פאַרשטעלן די בלוטיקע
אויגן פון רוצח: מען האָט אָנגעשיט ערד
אַזוי הויך, ביזן אויסגלייך דעם אויבער־
פלאַך מיט די געבליבענע אַרויסגעשטאַר־
צטע טיילן ווענט. די איבערגעשיטע ערד
האָט מען פאַרזייט מיט גראָז. די דאָזיקע
אַרבעט האָט געקאָסט לעבנס. בעתן צעשטע־
רן די ווענט, איז איינע איינגעפאַלן און
פאַרשאָטן אַ סך מענטשן. די יללות און
הילפס־געשרייען האָבן געגרייכט עד לב
השמים. דער קאָמיסאַר מילער וואָס האָט
געריטן אויף אַ ווייס פערדל, האָט דאָס מאָל
דערלויבט די פייערלעשער צו העלפן
אַרויסשלעפּן די קרבנות, וואָס זענען אַזוי
שטאַרק צעקריפּלט געוואָרן, אַז עס איז זיי
נישט מעגלעך געווען צו דערקענען. דער־
קענט האָט מען נאָר דעם 17 יאָריקן שיינעם
בחורל, וואָס האָט זיך נאָרוואָס געהאַט
אומגעקערט פון דער אַרבעטס־דינסט, דעם
זון פון משה מילמאַן.

פלעקן אין געטאָ

דער „יודנראַט" וואָס איז אין אָנהויב
פון זיין גרינדונג באַשטאַנען פון די חשוב־
סטע כלל־טוער, האָט זיך שטאַרק איינגע־
שטעלט פאַרן יידישן לעבן. ער האָט גע־
טראָגן די אחריות פאַר אויספירן כלערליי
גזירות, צוגעשטעלט די געפאָדערטע אַר־
בעטס־קרעפטן און פאַרטיילט די ראַציאָ־
נירטע שפייז. ער האָט אָפט אינטערוועני רט
וועגן רויבערייען. צווישן זיינע מיטגלידער
זענען געווען ד"ר בוזי לאַנדעסבערג, ד"ר
ב. כץ, —ביידע ציוניסטישע מנהיגים, און
ד"ר ליאָנע גרינבערג, אַ בונדיסט. נישט
ווייניק האָבן זיי געהאַט אויסצושטיין.

נאָך אין די ערשטע טעג נאָך דער
גרינדונג פונם „יודנראַט", איז דאָס לעבן
פון ד"ר ב. לאַנדעסבערג, אין זיין ווידער־
שטאַנד קעגן די נאַציסטישע אכזריותדיקע
גזירות קעגן די געפאָדערטע קאָנטריבוציעס,
געהאַנגען אויף אַ האָר. ער איז מערדערלעך
פון זיי באַהאַנדלט געוואָרן, און האָט מיט
אַ ראַזיר־מעסער געפּרוּווט באַגיין זעלבסט־
מאָרד. דורך אַ נס, פון פאַרלירן זיך, איז
ער געראַטעוועט געוואָרן. זיין פרוי סאָניע,
יצחק פּאָלטאָראַקס טאָכטער, איז אַ פאַר־
צווייפלטע אַרומגעלאָפן און געוואָרנט די
יידן אויסצופירן די אַרויפגעלייגטע קאָנטרי־

בוציע. די זעלבע טויט־סכנה האָט טאָגטעגלעך געלויערט אויך אויף די אַנדערע. ב. כץ איז אַרעסטירט געוואָרן ווי אַ ערובניק דערפֿאַר, וואָס יידישע אַרבעטער האָבן פֿאַרשפעטיקט אויפצורוימען די מיליטערישע קאַזאַרמע אין „ביעלאָקרעניצע". נאָר אַ דאַנק דעם שנעלן נאָכקומען פון אַנדערע אַרבעטער איז זיין לעבן אָפגעראַטעוועט געוואָרן.

די אַרבעט פונם „יודנראַט" איז פֿאַרגרעסערט געוואָרן אין רעזולטאַט פון די פֿאַרשידענע אַלץ נייע און נייע פֿאָדערונגען צו אים. עס זענען אַריינגעצויגן געוואָרן עטלעכע פון די פליטים, פון מערב אייראָפּע, וואָס האָבן גוט באַהערשט די דייטשע שפראַך. איינער פון זיי ד"ר מאַנדעל פון קראָקע, האָט אָרגאַניזירט די יידישע פֿאָליציי. ער האָט זייער אַ סך געקליבן, און אויסגעקליבן דעם בעסטן מענטשן־עלעמענט. אָבער גאָר אַ פֿאַרברעכערישע ראָלע האָבן פון די ניי־צוגעקומענע געשפילט צוויי, וואָס האָבן זיך אויפגעפירט ווי דייטשע אַגענטן. איך וואָלט געקאָנט דערציילן אַ סך אויך וועגן אַנדערע, אָבער ווי אַ ייד פון געטאָ, וואָס באַמיט זיך צו פֿאַרשטיין די פסיכאָלאָגישע אומשטענדן, וועל איך מותר זיין דערויף. אויסטיילן מוז מען אָבער צוויי פון זיי — דעם טשעכישן ייד בראָנפעלד און דעם לאָדזשער איצי דיאַמאָנט.

זומער 1942 איז בראָנפעלד געוואָרן דער פֿאָרזיצער פונם „יודנראַט". ער האָט עס צונויפגעשטעלט אַ רשימה פון „מענטשן פֿאַר אַרבעט" — אַזוי האָט עס געהייסן. אין דער רשימה איז אויך אַריינגענומען געוואָרן מיין שוואָגער לעמבערגער, וועלכער איז נישט מיטגעגאַנגען מיט דער גרופּע. ווי ער האָט מיר געזאָגט, האָט קיינער נישט געוואָלט גיין. די מענטשן זענען פון דער „אַרבעט" נישט צוריקגעקומען. בראָנפעלד האָט ביי די פֿאַמיליעס פון די אַוועקגענומענע געזאַמלט געלט, כלומרשט אויסצוזוכן זייערע אייגענע, אָבער ער האָט זיי קיינמאָל נישט געפונען.

דער לאָדזשער דיאַמאָנט איז געוואָרן זיין קאָנקורענט. ער האָט געהאַט זיינעם אַ געהילף, אַ געוויסן נוטין. ביידע האָבן זיי געהאַט אַ שייכות צו אַ אינטערנאַציאָנאַלע באַנדע פון גנבים און אַפעריסטן. אָבער נוטין האָט אַרויסבאַוויזן מער מענטשלעכקייט. יענעם זומער זענען די אויסגעמאַטערטע, פיזיש צעבראָכענע יידן דערגאַנגען צו דער לעצטער מדרגה, זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס. זיי האָבן פשוט נישט געקענט גיין צו דער אַרבעט. נוטין האָט געוווּסט פון דער סכנה וואָס איז דערמיט פֿאַרבונדן, האָט ער אָנגעהויבן טיילן געלט צו די וואָס וועלן גיין אַרבעטן, און דערמיט געראַטעוועט די יידן פון אַ קאַטאַסטראָפע. פון וואַנען ער האָט דאָס געלט געהאַט, צי פון „יודנראַט", צי פון אַן אַנדער מקור, ווייס איך נישט.

די פליטים דייטש־קענער, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט אינם „יודנראַט", האָבן זיך פֿאַרשאַפט פֿאַרבינדונגען מיט די דייטשן, אַפילו מיט דעם בעסטיאַלן קאָמיסאַר, מילער, וועלכן מ'האָט געשטאָפט מיט כאַבאַר. אָבער דער איינציקער הויפט־מחותן ביים מערדער איז געווען דער דערמאָנטער בראָנפעלד. און נישט נאָר ביים קאָמיסאַר נייערט אויך ביים זשאַנדאַרם־פירער — שומאַן. אָט די חברה־לייט האָבן עס צוגעשטעלט די מענטשן וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן אין דעם דערמאָנטן אָרט — טיוואָלי.

בראָנפעלד און דיאַמאָנט האָבן ביי די צוויי הערשער, מילער און שומאַן, פיגורירט ווי די „שוץ־יידן" זייערע. מילערס ייד איז געווען דיאַמאָנט און שומאַנס — בראָנפעלד. אין זייער קאָנקורענץ פ׳ן איבעריאָגן זיך מיט געטריישאַפט צום באַלעבאָס, האָט איינער אויפן צווייטן געשאָטן

מיט מסירות. אין דעם געיעג האָט בראַנפעלד באַזיגט דיאַמאָנטן. אין אַ הויזזוכונג ביי דיאַמאָנטן, ביים ביי־זיין פון יידישע פּאָליציאַנטן, האָט מען געפונען בריליאַנטן און אַנדערע אָנגעראַבעוועטע טייערע חפצים. זיין סוף איז געווען, אַז ער מיט זיינע מיטהעלפער זענען נעבן דער טורמע דערשאָסן געוואָרן. די קאָנקורענץ האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אויך צווישן די צוויי דייטשע מערדער: „דו שלאָגסט מיין יידן, וועל איך שלאָגן דיין יידן". די מסירות האָבן דערגרייכט צו די העכערע דייטשע הערשער און דיאַמאָנטס סוף האָט אויך געהאַט בראָנפעלד מיט זיינע מיטהעלפער. די דאָזיקע אויסוווּרפן האָבן געבאַלעבאַטעוועט מיט די יידישע לעבנס פון האַרבסט 1941 ביזן זומער 1942. נאָך זיי איז געוואָרן פאָרזיצער פון „יודנראַט" דער פריער דערמאָנטער ד"ר מאַנדעל פון קראָקע. ער האָט געטריי געדינט דער יידישער באַפעלקערונג ביזן לעצטן טאָג פונם געטאָאומקום. אַ חוץ די אָפּטיילונגען פון פינאַנסן, באַשפּייזונג, אַרבעטדינסט, יידישע פּאָליציי האָט אויך דאַן ביים „יודנראַט" עקזיסטירט אַ פּאָלקס־קיך אינם בנין פון די פייער־לעשער.

אויף דער פאַראָרדנונג פונם קאָמיסאַר מילער, האָבן די יידן באַדאַרפט איבערבייטן דעם מגן דויד באַנד אויפן האַנט אויף אַ געלער לאַטע, אָנגענייט אויף דער פּלייצע, אַביסל נידעריקער פונם קאָלנער. איך האָב געזען, ווי אַ קריסט האָט געוויינט זעענדיק אָט דעם שאַנד־צייכן... לויטן באַפעל פון דעמזעלבן איז די יידן צוגעטיילט געוואָרן 75 גראַם ברויט אַ טאָג. דאָס ברויט איז געווען ניט פון קאָרן נאָר פון גערשטן. אָט די הונגער־פּאָרציע האָט פאַרגרעסערט די צאָל שטאַרבנדיקע אויף 12—10 אַ טאָג.

דער מערדער מילער האָט נישט געלאָזט אָפּאָטעמען פון טעגלעכע נייע גזירות. 500 טויט־אורטיילן האָט ער אַרויסגעגעבן אויף די פאַרשפּאַרטע אין טורמע פאַר פאַרשיידענע באַשולדיקונגען. צען יוגנטלעכע, למשל, וואָס האָבן געאַרבעט ביי די דייטשן, זענען געווען צווישן די צעשאָסענע פאַר אַ חשד, אַז זיי זאָלן האָבן געגנבה'ט בענזין. יעדע וואָך איז געפאָדערט געוואָרן אַן אַנדער קאָנטריבוציע ווי: געלט, וועש, הלבשה, ווייסע ווינטערדיקע קליידער פאַר דער אַרמיי. אַזוי זענען די יידן אויסגערויבט געוואָרן פון די רעשטלעך פון זייער פאַרמעגן. איז ווייניק געווען דער רויב האָט מען פון די אויסגעפייניקטע און אויסגעהונגערטע געפאָדערט 25 טאָן תבואה. די יידישע פּאָליציי, צוזאַמען מיט אַ גרויסן טייל פונם „יודנראַט", האָבן אויפגעבראָכן פאַרמויערטע קעלערס און בוינקערס, און קאָנפיסקירט פאַרבאַהאַלטענע שפּייז. בעת דער דאָזיקער עקזעקוציע פלעגן אויסברעכן האַרצרייסנדיקע יללות פאַרן שרעק פון אַ הונגער־טויט. דעם רוב געפאָדערטע זאַכן פאַר די קאָנטריבוציעס האָט מען געמוזט קויפן אויסערן געטאָ, דורך אויסטוישן די פאַרבאַהאַלטענע רעשטן.

מענער איז פאַרבאָטן געוואָרן צו לאָזן וואַקסן זייערע האָר, אויך די פרויען האָבן געמוזט טראָגן קורצע האָר.

פונקט ווי די שול איז אָפּגעווישט געוואָרן, אַזוי האָט מען אויך צעשטערט דעם בית־עלמין. די דאָזיקע אַרבעט האָבן די יידן געמוזט טון אַליין. די מציבות האָט מען פאַרנוצט פאַר בוי־צוועקן. אויף דעם שטיינערנעם פאַרקאַן אַרום דעם בית־עלמין האָבן די יידן געמוזט אַראָפּטראָגן. נאָר אויפן שפּיץ פון בית־עלמין באַרג האָט מען געלאָזט גאַנץ אַ קליינע צאָל מציבות.

די סאַדיסטישע גיריקייט צו דערנידעריקן דעם יידן כל זמן ער זשיפּעט איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז דער הונט מילער האָט פאַראָרדנט דעם „יודנראַט" אויפצושטעלן אַ שאַנד־הויז פאַר דער יידישער יוגנט, אינם עלטער פון 16 ביז 19 יאָר.

אין דעם באַפעל איז באַטאָנט געוואָרן, אַז יעדער יוגנטלעכער איז מחויב צו באַזוכן דאָס „הויז” און אַרויסנעמען אַ ספעציעלע באַשטעטיקונג. די דאָזיקע גזירה האָט זיך איינגעגעבן אָפּצושרייען דורך אַ קאָנטריבוציע־אָפּצאָל פון די עלטערן פאַר זייערע קינדער. אין געטאָ האָבן יידן געזאָגט, אַז אָט דער טייוולאָנישער איינפאַל האָט געשטאַמט פון דעם דערמאָנטן דיאַמאַנט, וואָס האָט געוואָלט זיין מערדער־באַלעבאָס דינען מיט מער געלט.

אַ סך יידישע הייזער אויסער דער געטאָ האָט דער קאָמיסאַר צעשטערט, און די איינריכטונגען פאַרקויפט צו די דאָרפישע פויערים. אייניקע הייזער זענען אָפּגעגעבן געוואָרן צו די שטאָטישע קריסטן. .

אין אויגוסט 1941 האָבן די יידן, אויפן באַפעל פונם רוצח מילער, צוגעשטעלט אַ קאָנטריבוציע פון גאָלד און זילבער: עלף קילאָ גאָלד און טאָנען זילבער, אַריינגערעכנט זילבערנע חפצים פון די בתי מדרשים און שולן.

די יידישע פאָליציי

די יידישע פאָליציי איז אָרגאַניזירט געוואָרן דורכן „יודנראַט”. איידער מען האָט די יידן פאַרשפאַרט אין געטאָ, איז איר פונקציע געווען צו צושטעלן מענטשן אויף אַרבעט און אויפמאָנען די קאָנטריבוציעס. יעדער האָט געמוזט אַרבעטן דריי מאָל אין וואָך. די פאָליציי פלעגט אַרומגיין איבער די הייזער צו פאַרנעמען די מענטשן פאַר דער צוואַנגס־אַרבעט. דייעניקע וואָס האָבן זיך נישט צוגעשטעלט דער אַרבעט, האָבן געמוזט אַרבעטן זעקס מאָל אין וואָך. דאָס אַרויסדרייען זיך פון אַרבעט האָט געצוווּנגען דערצו, אַז צוזאַמען מיט דער יידישער פאָליציי איז מיטגעגאַנגען די אוקראַינישע. דעמאָלט איז שוין ניט געווען קיין ברירה... די אַרבעטס־מענטשן האָט מען צונויפגעזאַמלט אויף איין אָרט. זייער באַשפייזונג איז באַשטאַנען אין אַ האַלבן ליטער זופ און 250 גראַם — אַ האַלב פונט — ברויט אַ גאַנצן טאָג. די שווערע אַרבעט, ביי אַזאַ קלאָגלעכן נערונג, האָט גיך פאַרצערט די פיזישע כוחות, מען האָט דעריבער געזוכט אַלע מיטלען זיך אויסצובאַהאַלטן, נישט צו גיין אויף אַרבעט.

לכתחילה האָבן די יידן זיך נישט געוואָלט אַנגאַזשירן אין דער פאָליציי. עס האָט זיך אָבער געענדערט די לאַגע, נאָכדעם ווען מען האָט די באַפעלקערונג פאַרשפאַרט אין געטאָ, וואָס איז באַוואַכט געוואָרן דורך דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע און דער אוקראַינישער מיליץ. דער מצב האָט זיך פאַרערגערט. די יידישע פאָליציי איז פאַרוואָרפן געוואָרן מיט שווערע אויפגאַבעס. די אויסגעהונגערטע באַפעלקערונג איז שוין דעמאָלט פיזיש אינגאַנצן אויסגעשעפט געוואָרן פון די כוחות. מענטשן זענען אויף די גאַסן געשטאָרבן פון הונגער. די מתים זענען, לויט אַ באַפעל, אַרויפגעוואָרפן געוואָרן אויף אַ וואָגן און פאַרשלעפט געוואָרן, אָן אַ לוויה אין אַ קבר. ס'האָט זיך פאַרשפרייט ביי דער באַפעלקערונג די פורונקולאָזע. ביי אַזאַ מצב זענען די מענטשן געווען געצוווּנגען צו טאָן די עבודת פרך. און די יידישע פאָליציי האָט דערביי מיטגעהאָלפן, לויט די פאַראָרדנונגען פון „יודנראַט”, גענוי ווי ביים אויספירן אַלע אַנדערע גזירות. אמת, ער האָט געמיינט, אַז ער וועט ראַטעווען די יידן פון טויט, הגם אין אַנדערע שטעט, ווי אין ראָוונע, זענען אין האַרבסט 1941 אומגעבראַכט געוואָרן 17.000 יידן.

ס'איז ממש געווען אַ נס, וואָס ביי אַזאַ ענגשאַפט און הונגער איז נישט אויסגעבראָכן קיין עפידעמיע. דאָס איז זיכער געווען צו פאַרדאַנקען דעם סאַניטאַר־היגיענישן מצב. אין געטאָ זענען געווען דריי ברונעמער. פאַרטאָג פלעגן זיך בילדן לאַנגע רייען, אויף צו באַזאָרגן זיך מיט

וואַסער אויפֿן גאַנצן טאָג. עס איז געווען אַ מאַנגל אין וואַסער. אויך ביי די אָפּ־טרעטן פלעגן זיין רייען. אָבער מען האָט די ערטער אויך געהאַלטן ריין. די פּאָליציי האָט שטאַרק מקפּיד געווען אויף דער ריינקייט. אַזוי אויך אין די בעקערייען, אין די שפּייז־קרעמלעך.

די פּאָליציי האָט געטראָגן היטלען מיט אַ געלן איבערשלאַג און אויף די אַקסלען — געלע עפּאָלעטן מיט אַ צלמ׳ל אין דער מיט. זי האָט אויך שטרענג אָפּגעהיט, אַז נאָך 7 פאַרנאַכט זאָל מען זיך אין גאַס נישט באַווייזן. אַזוי האָבן פאַרלאַנגט די קריסטן פון דעם דרויסן, מען זאָל נישט הערן דאָס יידישע לשון... נאַטירלעך זענען צווישן דער יידישער פּאָליציי געווען אויך ברוטאַלע עלעמענטן.

די פּאָליציי האָט איינגעפירט דראַסטישע מיטלען איינצוזאַמלען די קאָנטריבוציעס. דער פינאַנס־פאַרוואַלטער ביים „יודנראַט" האָט באַשטימט וואָס יעדער ייד דאַרף געבן. עס זענען געווען אָבער אַזעלכע וואָס נאָר די נשמה האָט מען ביי זיי געקענט אַוועק־נעמען. דערויף האָבן טאַקע די מערדער אויסגעקוקט, כדי חרוב צו מאַכן די געטאָ. לויטן אָנווייז פון „יודנראַט", האָט די פּאָלי־ציי דורכגעפירט הויז־זוכונגען און זי האָט קאָנפיסקירט אַלץ וואָס זי האָט אָנגעטראָפן. ווען עס האָט אָבער נישט געסטייעט צו דעקן די פאָדערונגען, האָט מען די געפאָדערטע זאַכן געקויפט אויסערן געטאָ, דורך כאַבאַר צו די וועכטער אַריינגעבראַכט די קניות אין דער געטאָ און אויף אַזאַ אופן אויס־געפירט בשלימות די קאָנטריבוציע שטראָף.

די יידישע פּאָליציי האָט נישט וויניק רשעות אָנגעטון. אָבער אָביעקטיוו צו זיין דאַרף געזאָגט ווערן, אַז מען האָט געקענט זשיפען כל זמן די געטאָ האָט עקזיסטירט. מען האָט זיך טאַקע איינגעשטעלט דאָס לעבן, ביים אַריינשמוגלען פון דרויסן עסנ־וואַרג, אַבי ס׳איז מעגלעך געווען צו דער־האַלטן דאָס חיות. מען האָט די גאַנצע שמוגל־אַרבעט אויסגעפירט ביינאַכט. דער יידישער פּאָליציאַנט האָט געהאַט די פריי־ווילעגיע, וואָס ער האָט געקענט פאַרביי־גיין די דייטשע און אוקראַאינישע געטאָ־וועכטער אָן אַ קאָנטראָל. אויף אַזאַ אופן האָט ער געקענט זאָרגן פאַרן קיום פון זיין משפחה. אָבער ביים באַפעל צו ליקווידירן די געטאָ, האָט יעדע הכנעה צו די מער־דער מער נישט געהאָלפן.

געטאָ צאַנקעניש

אַ חוץ די עבודת פרך, די ראַנגלעניש פאַר דורכלעבן דעם טאָג, האָט מען שטענ־דיק געהאַלטן די נשמה אין די הענט. מען האָט זיך שטענדיק געצאַפּלט פון פחד און שרעק וואָס האָט זיך געטראָגן אין דער לופט. אָט האָט עמיצער וואָס האָט זיך צוריקגעקערט פון זיין אַרבעט־דינסט אויי־סער דער געטאָ דערציילט, אַז די ס. ס. דערנעענטערט זיך צו דער שטאָט מיט מאַשין־געווער; אַ אַנדערער ווידער דער־ציילט, אַז ער האָט געהערט פון אַ דייטש, אַז מאָרגן וועט מען אַרויפלייגן אַ נייע קאָנטריבוציע, אָדער מען וועט נעמען פריי־שע מענטשן פאַר אַרבעטס־דינסט, אָדער עס גרייט זיך אַ „אַקציע" אויף קראַנקע, קינדער, און אַרבעטס־אומפעהיקע וכדומה אַזעלכע נייעסן. די דאָזיקע איוב־בשורות האָבן צעשרויפט די געמיטער. דעם גאַנצן טאָג איז מען געווען ווי פאַרחלשט, מען האָט געדאַנקט גאָט פאַרן אָנקום פון דער נאַכט־רו, און געבעטן אַז זי זאָל זיך ציען אין דער אייביקייט אַריין. אָט איז „אַ טאָג אין געטאָ".

קאָיאָר זענען די מענטשן שוין אויף די פיס. צווישן זיי זעט מען די אָנגעשטעלטע פון „יודנראַט", אַמאָל אין דער באַגלייטונג פון פּאָליציי, וואָס האָט געפירט צו די אַרבעטס־ערטער. דאָס ערשטע לויפט מען צו די ברונעמס צו פאַרכאַפּן אַ אָרט אין

דער ריי נאָך וואַסער. דערנאָך רייניקט מען און מען קערט די גאַסן. דאַן איילט מען זיך אין דער קיך אַרייצנוכאַפּן אַ ביסל זופּ. מען לויפט צו די פאַרטיילונגס־ערטער נאָך אַ שטיקל ברויט, און אַ מאָל גייט מען פון דאָרט אַוועק מיט ליידיקע הענט. פלעגט אויפקומען אַ קריגעריי — און די פּאָליציי האָט זיך באַדאַרפט אַריינמישן. דערווייל האָט מען צענויפגענומען די זיך וואַלגערנ־דיקע מתים, און זיי געבראַכט צו קבורה. קיין שום רושם פלעגט דאָס נישט מאַכן אויף קיינעם... פאַרקערט, געווען אַזעלכע וואָס האָבן זיך געאויסערט, אַז דאָס איז אַ לוקסוס־טויט.

דאַן הויבט זיך אָן דאָס זאַמלען ביים אַרויסגאַנגס־טויער פון געטאָ. די יוגנט ווערט געפירט צו די אַרבעטס־ערטער. הערצער האָבן געציטערט פאַר זייער גורל. בראש פון יעדער גרופּע איז געשטאַנען אַ פּאָליציאַנט, וואָס האָט אין שורות אַרויס־געפירט פונם טויער. אין דרויסן איז גע־שטאַנען די דייטשע זשאַנדאַרמעריע און די אוקראַינער. מען האָט זיי בודק געווען. אויב מ׳האָט עפּעס וואָס געפונען ביי זיי, האָט מען דאָס אַוועקגענומען. עס האָבן אויך נישט געפעלט קיין קלעפּ. אָבער ס׳האָט קיינעם נישט געאַרט. די רוצחים האָבן דאָס וואָס זיי איז געפעלן פאַר זיך אַוועקגענומען. פיל ערגער אָבער האָט מען זיך געפילט ביי די זוכענישן בעת מען האָט זיך צוריקגעקערט פון דער אַרבעט. האָט מען ביי איינעם נאָר געפונען אַ ציבעלע אָדער אַ עפּל, וואָס ער האָט אויס־געבעטן, האָט מען אַלעמען געשלאָגן דערפאַר. אַ פרוי וואָס האָט געוואַגט צו פאַרהוילן אַ איי פאַר איר קינד, איז גע־שלאָגן געוואָרן מכות רצח. נאָך אַ נס, וואָס מען האָט זי נישט פאַרהאַלטן, וואָס דאָס האָט געהייסן אַ זיכערער טויט. איז גע־שען אַ מאָל אַ „גליק״, און ביים טויער זע־נען געשטאַנען וועכטער מיט אַ שטיקל מענטשלעך געפיל און האָבן פאַרקוקט, האָבן יידן געזאָגט: „היינט איז געווען אַ מזלדיקער טאָג, מען האָט געקענט עפּעס אַריינברענגען אין געטאָ״. אַזעלכע נסים זענען אָבער געווען זעלטן. ווען אַזאַ פאַל איז געשען, פלעגט די יידישע פּאָליציי שטייען ביים טויער, אינאיינעם מיט אַ אָנגעשטעלטן פונם שפּיטאָל, און עפּעס־וואָס אַוועקנעמען פאַר די קראַנקע. מ׳האָט מיטן גאַנצן האַרצן געגעבן. ווייל דער שפּיטאָל האָט נישט באַקומען צוגעטיילט קיין עסן, און די קראַנקע דאָרט זענען אויסגעגאַנגען סיי פון מאַנגל אין מעדיקאַמענטן. סיי פון הונגער. ביים דאָזיקן טויער צום גיהנום פלעגן פאָרקומען אכזריותדיקע מאָמענטן — מען פלעגט מערדערלעך שלאָגן פאַר באַ־האַלטן ביי זיך אַ כזית ברויט. אָבער מענ־טשן האָבן זיך איינגעשטעלט דאָס לעבן פאַר דערהאַלטן דאָסזעלבע לעבן דורך אַ שטיקל ברויט.

אין געטאָ איז געווען אַן אומלעגאַלער מאַרק. די יידישע פּאָליציי האָט אַוועקגע־קוקט, מחמת זי אַליין פלעגט פאַר זיך איינהאַנדלען דאָס נויטיקע. פלעגט מען נאָר „דערשמעקן״ אַז דער דייטש גייט, איז דער מאַרק כהרף עין פאַרשוווּנדן. איז די סכנה אַריבער האָט מען ווידער געהאַנדלט פאַרן דערהאַלטן די נשמה.

אויף דער י. ב. לעווינזאָן גאַס, נעבן דעם קלויז, האָבן זיך געוואַלגערט געשטאַלט־לאָזע פון הונגער אָנגעבלאָזענע קערפּער. זיי האָבן זייער געשוואָלנקייט געוואַרעמט אין די זון־שטראַלן און געוואַרט, אַז דער טויט זאָל זיי אויסלייזן. זיי האָבן „געוווינט״ אין קלויז, אויף די צוויי־שורותדיקע נאַ־רעס פון ברעטער. באַדעקט מיט שטרוי. אַרום אָט די געלעגערס האָט זיך געמערט שמוץ און ווערים — קיין שום דעזינפעקציע האָט ניט געהאָלפן. האָט מען דאָס שטרוי פאַרברענט, האָבן די קריכענדיקע אינזעקטן זיך ווידער באַוויזן. דאָ האָט זיך געפונען

די אָרעמקייט פון געטאָ. אויך אינם געוועזענעם „גראַנד האָטעל" האָט זיך דאָסזעלבע עיפּושדיקע טויטלעכקייט געשפּרייט. דאָרט זענען מענטשן אויסגעלאָשן געוואָרן ווי צאַנקנדיקע ליכט. דאָס אָרעמקייט אינאיינעם מיט די קראַנקע אינם שפּיטאָל, פלעגן זיין די ערשטע פאַרלענדעטע בעת יעדער „אַקציע".

„גוטע דייטשן"

אַ שיכורער דייטש איז אַמאָל אַריינגעקומען אין געטאָ און געגאַנגען אויף דער גאָרנא גאַס. די מענטשן האָבן זיך דערשראָקן און זענען זיך צעלאָפן. געבליבן זענען נאָר קינדער. דער דייטש האָט זיי געטיילט צוקערקעס, געהאַלדזט און געקושט. דערביי האָט ער זיך צעוויינט אויפן קול: „אָרעמע יודישע קינדער! וואַרום פערפאָלגט אייך דער פערפלוכטער היטלער!"

די יידן האָבן געלעבט אין שרעק פאַרן רעזולטאַט וואָס דאָס קען ברענגען, אויב דער באַלעבאָס פון געטאָ וועט זיך דערפון דערוויסן. בכלל פלעגט טרעפן, אַז אַזעלכע דייטשן פלעגן אַ מאָל „פאַרבלאָנדזשען" אין געטאָ און אַרויסווייזן אַ מענטשלעך געפיל צו די יידן. וועגן אַזעלכע איז אַרומגעגאַנגען אַ ווערטל צווישן די יידן: „פאַר אַ גוטן דייטש — אַ גוטן טויט, פאַר אַ שלעכטן — אַ מיתה משונה". אגב: יעדער־געטאָ מענטש האָט געצאָלט פאַר די דייטשן אַ קאָפּ־שטייער פון 20 רובל.

צווישן די טויער־וועכטער פלעגט אויך טרעפן, אַז פאַר געבן אים אין יד אַריין, האָט ער דורכגעלאָזט אין געטאָ וועגענער מיט שפּייזן. אויף פאַרשידענע וועגן פלעגט זיך אויך איינגעבן אַריינצובאַקומען אין געטאָ אַ ביסל פלייש. אַזאַ אַרבעט פלעגט אָפּגעטאָן ווערן אין די נעכט.

באהעלטענישן פארן טויט

און אָט זענען אין געטאָ דערגאַנגען ידיעות וועגן דער אויסראָטונג פון די יידן אין אַנדערע ערטער. מען האָט זיך געריכט אויף אַ „יודן־ריין" אַקציע אויך אין קרעמעניץ. אויף פאַרשיידענע אופנים האָבן מענטשן געזוכט אַ וועג צו אַנטרינען פונם טויט. ווער עס האָט זיך בשתיקה אַרויסגעכאַפּט פון געטאָ און זיך געלאָזן אויף גאָטס באַראָט, ווער ס'האָט געפּרוווט מזל אין אַן אַנדער אָרט ווו דער חלף איז נאָך נישט געלעגן אויפן האַלדז. אייניקע זענען אויפן וועג אַריינגעפאַלן אין די רוצחישע הענט. אָבער דער רוב איז פאַרבליבן אין געטאָ. מען האָט אונטער דער ערד געגראָבן באַהעלטענישן, בונקערס. מחמת דער גרויסער ענגשאַפט אויף דער אויבערפלאַך, האָבן נישט אַלע געקענט אַריין אין אַ גאָר קליינעם הייל, ווי ס'איז אַ בונקער. נו, אַז מען איז שוין אַרונטער אין אַ בונקער. האָט מען אַ חוץ דעם נפש אויך געוואָלט מיטנעמען מיט זיך עפּעס פון פאַרמעגן. מען קען זיך פאָרשטעלן דאָס סדום־ווינקל פון אַ בונקער, ווען אויף גאַנצע פערצן מעטער האָבן זיך צענויפגעקוועטשט 24 מענטשן מיט קליינע קינדער דערביי. דער סוף איז געווען, אַז בעת אַן „אַקציע" האָט מען נישט געקענט אויסהאַלטן, און מען פלעגט זיך איבערגעבן אין די רוצחישע הענט. עס זענען אָבער אויך געווען אויסנאַמען. יחידים האָבן באַוויזן אויסצובויען אַזעלכע באַהעלטענישן מיט אַלע איינריכטונגען, ווי עלעקטריע און סאַניטאַרישע. ממש אַ שטאָט אונטער דער ערד. דער סוף איז געווען, אַז דער תלין האָט דעם געטאָ אונטערגעצונדן. און די קרבנות זענען אַריינגעפאַלן אין זיינע הענט.

די ענגשאַפט און די גאַנצע לעבנסצאַנקעניש האָט געבראַכט אַ מאָראַלישע ירידה. מען האָט פאַרלאָרן די שליטה איבער זיך און איבער די קינדער. די יוגנט האָט געפילט באַשיימפערלאַך די דערנעענטערונג פון סוף און האָט זיך אויפגע־

פירט הפקרדיק. הגם אין געטאָ איז געווען אַן אָנגעלויף פון מענטשן פון אַנדערע ערטער — דערונטער אינטעליגענץ, געלערנטע וכדומה, האָבן אָבער אויך נישט געפעלט „אונטער־וועלט" עלעמענטן, און קיינעם האָט גאָרנישט באַוויגן צו פירן די רעזיגנירטע מענטשן אויף אַ וועג פון נאָרמאַלער מענטשלעכער אויפפירונג. אַלץ איז געווען פאַרזונקען אין שרעק פון טויט, אַלץ איז געווען צוגעשפיצט צו איין באַגער, ווי אַזוי זיך אַליין און די אייגענע צו ראַטעווען.

דער הונגער איז פון טאָג־צו־טאָג געוואָקסן. די לעצטע רעשטן פון די פאַרבאָרגטע שפייזן האָבן זיך אויסגעלאָזט. דאָס אַריינשמוגלען פון דרויסן איז געוואָרן ווי אינגאַנצן פאַרשפאַרט. די צאָל פון הונגער־טויטע האָט זיך פאַרגרעסערט. מען האָט פון די טויטע אַלץ אַרונטערגענומען. געפרוּווט אין יאוש זיך בעטן ביי די קריסטן אויף דער אַנדערער זייט צו פאַרקויפן אַ ביסן. מ׳האָט זיך שוין נישט גערעכנט דערמיט, וואָס אייניקע זענען אַריינגעפאַלן אין די רוצחישע הענט. דער וואַך־רעזשים אַרום געטאָ־צוים איז געוואָרן שטרענגער, ענג אַרומגעשטעלט מיט אוקראַיִנישע וועכטער. דער „יודנראַט" האָט געוואָרנט פאַר יעדן מין האַנדל. די יידישע פאָליציי האָט פאַרשטאַרקט איר שמירה. אָבער דער כוח פון הונגער האָט גובר געווען, אוז מען האָט זיך מפקיר געווען און געקראָכן איבערן פאַרקאַן נאָך אַ ביסן ברויט.

אַ 16 יעריק מיידל וואָס האָט נישט געקענט מער פאַרטראָגן די יסורים פון די אייגענע, האָט זי זיך, אָן דעם וויסן פון אירע עלטערן, איינגעשטעלט דאָס לעבן. מיט אַ קויש אין האַנט האָט זי זיך אַוועקגעלאָזט אין איינעם אַ פרימאָרגן פון שטוב. זי האָט אָנגעהויבן אַריבערקלעטערן איבערן פאַרקאַן, און איידער זי האָט באַוויזן אַ שפרונג טון — איז זי פון צוויי קוילן אַרונטערגעפאַלן אַ דערשאָסענע אויף דער דרויסן־זייט. די דייטשע זשאַנדאַרן זענען געווען גערירט פון דעם יונגן שיינעם פנים און האָבן אויסגעזידלט די אוקראַיִנישע מערדער.

צווישן די קריסטן ביי וועמען אייניקע יידן האָבן געלאָזט זייער האָב און גוטס, מיט דער אויסזיכט אויף אַ בעסערער צייט, זענען געווען אייניקע וועלכע פלעגן אַריבערוואַרפן פעקלעך עסן איבערן צוים. דער רוב אָבער האָט נאָר געוואַרט אויף דער קומענדיקער לעצטער עקזעקוציע, כדי צו בלייבן די יורשים.

די שקלאַפן-אַרבעט ווערט אכזריות־דיקער

דער אַרבעטס־אָפטייל ביים „יודנראַט" ווערט פאַרוואָרפן מיט גרעסערע אַרבעטס־ליפערונגען. די פיזיש־אויסגעשעפטע מענטשן ווערן געטריבן צו עבודת־פרך. צווישן די זיבן אויפזעער אויף די זיבן אַרבעטס־קוואַרטאַלן זענען געווען איידעלע מענטשן. זיי האָבן געפרוּווט פאַרגרינגערן דעם מצב פון די נידערגעשלאָגענע, דורך צאָלן אויסקויף־געלט פון די מער פאַרמעגלעכע עלעמענטן. די אַרבעט אָבער איז געווען אַזאַ ביטער־שווערע, אַז כמעט אַלע האָבן זיך אָפגעזאָגט זי אויסצופירן. דער אַרבעטס־אַמט האָט געוווּסט די סכנה וואָס שטעקט דערביי, און ער האָט זיך גענומען אויספאָרשן די סיבות. ס׳איז געווען אַ אַרבעט ביי טאַבאַק־פלאַנטאַציעס, מיט אַ פיקסירטער גרויסער נאָרמע פון ליפערונג. די אויפזעער ביי דער אַרבעט זענען געווען אוקראַינער. אויף אַ גרויסער שטרעקע האָט מען באַדאַרפט אויסגראָבן און אַרויפלאָדן גאַנצע פופציק שלעפ־וואָגנס. דייעניקע וואָס האָבן נישט באַוויזן אויסצופירן די אַרבעט זענען געשלאָגן געוואָרן מכות רצח. דער אַרבעטס־פאַרוואַלטער, ציגער, האָט וועגן דעם אינפאָרמירט דעם דייטשן באַ־

לעבאָס, האַמערשטיין. ווען דער לעצטער האָט זיך איבערצייגט אין דעם אמת, האָט ער די אוקראַינישע מערדער צעהרג׳ט און זיי אָפּגעשיקט אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד.

פֿאַר זיין „גוטסקייט” איז האַמערשטיין באַדאַנקט געוואָרן מיט „מתנות”, מיט וואָס ציגער האָט אים די גאַנצע צייט געקאָרמעט. דערזעלבער האַמערשטיין האָט עס אַליין דורכגעפֿירט די יידן־„אַקציע” אין דובנע, ווייל ער האָט דאָרט נישט באַקומען אַזעלכע „מתנות”.

הגם אויסערן געטאָ האָבן זיך געפֿאָדערט אַרבעטס־הענט אויף לייכטערע אַרבעט, און יידישע פֿרויען האָבן זיך פֿרייוויליק אָנגעבאָטן, האָט מען זיי נישט אָנגענומען. נאָר דורך כּאַבאַר האָט מען זיך געקענט איינקויפֿן אַזאַ „זכות”. די פֿרויען האָבן געהאָפֿט אַז אַזוי אַרום וועלן זיי קענען „אַריינשוואַרצן” אַביסל עסן אין געטאָ בעתן צוריקגיין פֿון דער אַרבעט. עס פֿלעגן זיך יעדן פֿרימאָרגן אָפּשפּילן גרויל־סצענעס ביים אַרבעטס־אַמט מצד די אָנגעלאָפֿענע פֿרויען וואָס פֿלעגן געוואַלדעווען, אַז מען זאָל אויך זיי מיטנעמען מיט די אַנדערע אַרבעטס־הענט. האָט מען פֿון דאָרט זיך אַריינגנבהנען אין די צווישן־רייען. אָבער ס׳האָט נישט געהאָלפֿן.

אויף אַרבעט קיין ראָוונע

נאָך דער ערשטער „אַקציע” אין ראָוונע האָט זיך דאָרט געפֿילט אַ מאַנגל אין אַרבעטס־הענט. האָט מען פֿון דאָרט געפֿאָדערט מענטשן פֿון דער אומגעגנט, אַריינגערכנט קרעמעניץ. דער יידישער אַרבעטס־אַמט איז אויפֿגעפֿאָדערט געוואָרן צוצושטעלן אַרבעטער. אויך אין די שטעטלעך אַרום קרעמעניץ האָט מען דעם באַפֿעל געמוזט אויספֿירן. קיינער אָבער האָט זיך פֿרייוויליק נישט געוואָלט מעלדן. דער אָנפֿירער פֿון אַרבעטס־אַמט האָט דעריבער פֿאַררעגיסטרירט נישט־פֿאַמיליע־מענטשן, אָבער אַלע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. מ׳האָט טאָג און נאַכט געלויערט, געגנישטערט אין געטאָ, אָבער ס׳האָט נישט געהאָלפֿן צו באַקומען די געפֿאָדערטע צאָל. האַמערשטיין אַליין האָט אָנגעפֿירט מיט כאַפּן די מענטשן. די דייטשע זשאַנדאַרמען, אוקראַינער און יידישע פּאָליציי האָבן די מענטשן געכאַפּט — אַרויפֿגעשלעפּט אויף די וועגענער און אַריינגעשטופּט אין די וואַגאָנעס. דער יאָמער און די האַרצרייסנדיקע יללות פֿון די פֿרויען און קינדער זענען דערגאַנגען עד לב השמים. אַלע האָבן געטראַכט, אַז ס׳איז געקומען די שעה פֿון פֿאַרטיליקונג. אויך די אויסגעמאַטערטע אַרבעטער וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פֿון דער אַרבעט זענען מיטגענומען געוואָרן. דאָס האָט נאָך מער פֿאַרשטאַרקט דאָס געפֿיל, אַז מען פֿירט צום אויסראָטן. אייניקע האָבן געפּרוווט אַנטלויפֿן, האָט די יידישע פּאָליציי זיי געכאַפּט און צוריקגעבראַכט. די קריסטלעכע איינוווינער מחוץ דער געטאָ האָבן געשטשירעט מיט געלעכטער. אַ טייל פֿון זיי האָט פֿאַרבייגייענדיק אויסגעדריקט מיטגעפֿיל. פֿון די וואַגאָנעס האָבן אייניקע אַרויסגעשפּרונגען. דאָס מאָל האָט די יידישע פּאָליציי אַפֿילו מיטגעהאָלפֿן צו פֿאַרווישן זייערע טריט. דורך וועלדער און פֿעלדער האָבן די אַנטלאָפֿענע זיך צוריק דערקליבן אין געטאָ אַריין.

מחוץ דעם געטאָ זענען געשטאַנען אָנגעפּילטע וועגענער מיט געבראַכטע יידן פֿון די אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע מען האָט אָפּגעפֿירט צו דער באַן. נאָר די שומסקער זענען געבליבן. געשמועסט האָט מען, אַז וועגן זיי איז געווען אַזאַ באַפֿעל פֿון האַמערשטיינען. ציגער זאָל זיי האָבן אויסגעקויפֿט. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די אַרויסגעשיקטע קיין ראָוונע זענען טאַקע באַשעפֿטיקט געוואָרן ביי אַרבעט. נאָכמער, עס האָט זיך דערטראָגן אַ ידיעה,

אַז זיי ווערן באַזאָרגט מיט עסן צו זעט. דאָס האָט געווירקט, אַז ביים קאָלעקטירן אַ צווייטן טראַנספּאָרט קיין ראָוונע, האָבן מענטשן זיך געריסן פאָרן און געצאָלט פאַרן „חסד” איינגעשלאָסן צו ווערן אין אים.

אינצווישן איז אָנגעקומען די גורל־שעה פאַרן אָנפירער פון יידישן אַרבעטס־אַמט, האַמערשטיין איז איבערגעפירט געוואָרן קיין דובנע, ציגער האָט אַזוי אַרום פאַרלוירן זיין שוץ. דער דערמאָנטער מערדער מילער האָט פאַרנומען זיין אָרט. לויט זיין פאַראָרדנונג האָט מען נישט געטאָרט אַפילו אַרויספירן אַ מת פון געטאָ אָן זיין דערלויבעניש. האָט זיך געמאַכט, אַז מען האָט אַזאַ מת, מיטן וויסן פון ציגערן אַליין, אַרויסגעפירט בשתיקה. דאָס איז דערגאַנגען צו מילערן. האָט ער ציגערן מיט זיין פאַמיליע אַרעסטירט און אין דער טורמע זיי אַלע דערשאָסן. דאָס האָט ער זיך אָפּגערעכנט מיט ציגערן, וואָס פלעגט האַמערשטיינען זעטיקן מיט „מתנות“...

די קאַטאַסטראָפע דערנעענטערט זיך

אין אויגוסט 1942 דערוויסט מען זיך וועגן דער פאַרטיליקונג פון יידן אין פאַרשיידענע ערטער, ווי ראַדזשיוויל און אַנדערע. אַנטלאָפענע פון ראָוונע דערציילן, אַז די שטאָט איז געוואָרן יידן־ריין. מען מאַכט שלום מיטן הונגער, מען גייט צו דער אַרבעט. מען צאָלט קאָנטריבוציעס. עס דערגרייכן נעפּלהאַפטע ידיעות, אויפגעכאַפּטע פון קריסטן דורכן ראַדיאָ, וועגן די דייטשע מפּלות און רוסישע נצחונות אויפן פראָנט. יידן זוכן טרייסט און האָפנונג און וואַרטן אויף אַ נס מן השמים, אַז זיי וועלן געראַטעוועט ווערן. אָבער די חלומות ווערן שנעל צעשטערט.

אין אַ זונטיק פרימאָרגן, איין וואָך פאַר דער „אַקציע”, דערהערט מען אין געטאָ אַ געהילך פון ראַדיאָ־מיקראָפאָנען, אויפגעשטעלטע אויף אויטאָמאָבילן, וואָס לויפן אַרום אין אַלע גאַסן פון שטאָט, מיט רופן צו דער באַפעלקערונג צו פאַרלענדן די יידן. דער שבת פונם 9־טן אויגוסט איז געווען דער לעצטער שבת זייערער. אין יענעם שבת פאַרנאַכט האָט דער אַרבעטס־אַמט באַקומען אַ באַפעל, אַז באַלד נאָך דער אַרבעט, זאָלן די אַרבעטער געשיקט ווערן צום באַן אויפצולאָדן תבואות אין די וואַגאָנען. ביים טויער פון געטאָ איז געשטאַנען די יידישע פאָליציי און אָפּגעוואַרט די זיך צוריקקערנדיקע אַרבעטער פון דער אַרבעט. עס איז געווען אַ קאַלטער, רעגנדיקער האַרבסט־טאָג. מידע, דורכגעפראָרענע, צעבראָכענע, דורכגענעצטע פונם רעגן, זענען זיי דערשוינטע שטייען געבליבן ביים טויער, — און דאָ האָט מען זיי גאָר אַריינגעשטופּט אין די וועגענער. אייניקע פון די אַרבעטער פּרוּוון זיך דורכרייסן צום טויער פון געטאָ, אָבער די אוקראַינער טרייבן זיי צוריק. די דייטשן האָבן שוין געוווּסט, אַז עס זענען די געציילטע שעהן פאַר די יידן, אָבער זיי ווילן אויך די לעצטע נאַכט געניסן פון יידישער עבודת־פּרך. די יידישע פאָליציי ברענגט די לעצטע גרופּע יידן צו אַרבעט. די אוקראַינישע מערדער ווידער וואָרנען און יאָגן די יידן מיט זידלעריי צו איילן מיט דער אַרבעט. שפּעט אין דער נאַכט האָבן די פאַרמוטשעטע זיך אומגעקערט אין געטאָ. ווי די פינסטערניש פון דער נאַכט, איז פאַר זיי געווען פאַרהוילן דאָס, וואָס עס דערוואַרט זיי מאָרגן.

נאַכט פון טויט-אַנגסט

אינמיטן דער נאַכט פונם 9־טן אויפן 10־טן אויגוסט, איז דער געטאָ אויפגעטרייסלט געוואָרן פון אַ קראַכנדיקער שיסעריי אַרום. אַ טויט שטילקייט האָט אַלעמען פאַרכאַפּט און אַ באַגער, אַז די פינסטערניש זאָל דויערן און דויערן. אָבער די שיסעריי האָט נישט אויפגעהערט, און כסדר

פֿאַרשטאַרקט געוואָרן. קוילן זענען געפֿאַלן אין געטאָ אַריין. פֿון דער גאָרני גאַס הערן זיך געשרייען, אָט הערט מען שוין יללות אַרום דער שול. די מערדער איילן צו דעם טויט. זיי צערייסן דעם געטאָ־פּאַרקאַן, רייסן זיך אַריין אין די יידישע באַהעלטנישן און נעמען אַוועק דאָס סאַמע לעצטע פֿון זיי. מען שיסט דערביי אויף אַלע זייטן און ס׳פֿאַלן טויטע אויפֿן אָרט. די קינדער, אַזוי ווי די עלטערע, באַגרייפֿן דעם מצב, און פֿאַרטויבן די לופֿט מיט זייערע האַרצרייסנדיקן געיאָמער. מען לויפֿט, ווער אין אַ בונקער, ווער אויף אַ בוידעם, ווי משוגענע פֿאַרצוקטע חיות. מען שלעפּט אין די באַהעלטענישן וואָס ס׳קומט אין האַנט אַריין. קינדער ספּאַזמירן אין שויס פֿון זייערע עלטערן, זוכנדיק שוץ פֿון טויט. ס׳איז אַ גרויזאַמע נאַכט פֿון ערב אומקום.

ווי צו להכעיס ענדיקט זיך די נאַכט און ס׳שטעלט זיך איין אַ לויטער־שיינער טאָג.

עס פֿאַלט אין געטאָ די ידיעה, אַז זעכציק נאַצי־זשאַנדאַרן מיט אַ אָפּטיילונג פֿון דער אוקראַינישער ס. ס. וואָס האָבן סטאַנציאָנירט אין דער פֿאָרשטאָט ביאַלא־קריניצא האָבן זיך אַריינגעריסן אין געטאָ. די נאַציס האָבן געטענהט, אַז דאָס האָבן די יידן געמאַכט אַן אויפֿשטאַנד אין געטאָ און געשאָסן אַ גאַנצע נאַכט. זיי האָבן אויפֿגעפֿאָדערט דעם „יודנראַט״ אַרויסצופֿירן צום טויער אַלע אַרבעטס־פֿעיקע אויף כּלומרשטע אַרבעט. דער ראַט האָט אַפּעלירט צו אַלעמען צו פֿאָלגן דעם באַפֿעל, אָבער זייער ווייניק האָבן זיך אָפּגערופֿן. די זשאַנדאַרמען מיט דער ס. ס. האָבן לויט סערטיפֿיקאַטן פֿונם באַשטימטן אַרבעטס־פּלאַץ געאורטיילט, ווער מען אַוועקצונעמען פֿון דער געטאָ. אין דער צייט פֿון דער סעלעקציע האָט זיך ביים טויער צונויפֿגעזאַמלט כּמעט די גאַנצע באַפֿעלקערונג, יונג און אַלט, אַפֿילו מיט קינדער אויף די הענט.

אין צוויי לאַנגע שורות האָבן זיך די קרבנות אויסגעשטעלט. פֿון איין זייט, אַנהייבנדיק ביי דער גרויסער שול ביז דער י. ב. לעווינסאָן גאַס און דער שניידערשער, און פֿון דער צווייטער — דורך דער לענג פֿון דער גאָרנע גאַס. די אוקראַינער האָבן זיך אויסגעשטעלט אין מיטן די צוויי שורות. קיין איין שאָס איז דעמאָלט פֿון זיי נישט געפֿאַלן. די יידן וואָלטן זיי דאַן געקענט לייכט אַנטוואָפּענען. אָבער ליידער האָט קיינער נישט געוואַגט. מען איז דערגאַנגען צו דער לעצטער מדרגה פֿון יאוש. ס׳האָט קיינער אַפֿילו נישט געוואַגט אָפּצוּווערן פֿון זיך די רוצחישע קלעפּ פֿון די אוקראַינער. מ׳האָט זיך געשטופּט צום טויער מיט דער מחשבה, אפשר וועט מען זיך ראַטעווען. אַפֿילו קראַנקע, פֿון הונגער געשוואָלענע, זענען געקראָכן פֿון זייערע געלעגערס. דערווייל איז אָנגעגאַנגען די סעלעקציע. די גליקלעכע האָט מען אין גרופּעס פֿון 400 אָפּגעפֿירט פֿונם טויער, און אונטער אַ פֿאַרשטאַרקטער וואַך זיי אָפּגעפֿירט קיין ביאַלא־קריניצא. אייניקע האָבן געפּרוווט אַנטלויפֿן. די אוקראַינער האָבן זיי נאָכגעיאָגט און דערשאָסן. דערנאָך אַרונטערגעצויגן פֿון זיי די מלבושים. די רוצחים האָבן געוואָרנט מיט דערשיסן יעדן וואָס וועט פּרווון אַנטלויפֿן. צווישן די קריסטלעכע פֿאַרבייגייער אַהין און צוריק האָב איך געזען ביי אייניקע אַ געלעכטער אויף זייערע פּנימער. איך האָב געזען ווי סאָניע גאָלדענבערג־שפּיגל־גורוויץ ווערט געשטופּט דורך אַ אוקראַינישן פּאָליציאַנט, וואָס שלאָגט זי דערביי מיטן הענטל פֿון זיין רעוואָלווער. דאָס קינד אויפֿן האַנט האָט מיט טויט שרעק געקוקט אויף דער מאַמען...

אויפֿן וועג פֿון אומקום

אויפֿן טויטן־וועג האָט מען געפּרוווט איינער דעם צווייטן באַרויקן. אייניקע

גירוש פון די קרעמעניצער יידן
גירוש יהודי קרמניץ

האָבן געגלויבט, אַז מען וועט זיי שיינקען דאָס לעבן, אַנדערע ווידער האָבן זיך געאויסערט, אַז זיי ווילן נישט בלייבן לעבן אָן זייערע פאַמיליעס. ביז מען איז געקומען צום באַשטימונג אָרט. דאָרט האָט מען אַלעמען אַריינגעשטופט אין שטאַלן, ארומגערינגלט פון דרויסן דורך אַ קייט פון דער אוקראַינישער ס. ס. וואָס אַ סך פון זיי זענען געווען אָרטיקע איינוואוינער. שטומע אין אַנגסטן, איז מען געזעסן אויף דער ערד. אַ טייל האָט ביטער געוויינט, אויף זייערע נאָענטע.

נעבן מיר איז געזעסן דער אַדוואָקאַט ליאָנע גרינבערג, דאָס פּנים איינגעזונקען אין די הענט און האָט געקלאָגט. „איך בין אַ פאַרברעכער — האָט ער צו מיר געזאָגט — איך האָב געלאָזן מיין ווייב און די קינדער אין געטאָ, פאַרוואָס האָבן מיר זיך אַזוי אויפגעפירט?״ — ווי אַ דאָרן אין האַרצן איז זיין פראַגע געבליבן שטעקן אין דער לופט אָן אַן ענטפער.

נאָך דער סעלעקציע און נאָכדעם ווי אַ טייל איז אַרויסגעפירט געוואָרן קיין ביאַלאַ־קרעניצא, האָבן די געבליבענע אין געטאָ געזוכט אַנטרינונג אין בונקערס. נישט יעדער אָבער האָט געהאַט אַזאַ מקום מקלט. צווישן די ערשטע קרבנות פון אומקום זענען געווען די איינוואוינער פון דער אכסניה „גראַנד האָטעל״ און די שפּיטאָלקראַנקע. די אוקראַינער צוזאַמען מיט די דייטשע זשאַנדאַרמען האָבן זיי צונויפגעטריבן אויפן שול־פּלאַץ, פון דאָרט האָט מען זיי אַוועקגעפירט ווערמען אין וועגענער, ווערמען צו־פוס, צו די אַלטע באַראַקן אונטערן שטאָט, ווו עס זענען נאָך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געבליבן די שוץ־גריבער. דאָרט האָט מען די קרבנות, אונטער קלעפּ, געצוווּנגען זיך אויסטון און זיך אויסלייגן שורותווייז אין די גריבער ווערנדיק דערביי דערשאָסן פון אַ ס. ס. מערדער. די ווערמען די קוילן האָבן נישט

דערמאָרדעט, זענען פֿאַרענדיקט געוואָרן דורך די אוקראַינער, וואָס זענען געווען אויסגעשטעלט אַרום די גריבער. די גע־האָבן געשפּאָלטן די הימלען. עס האָבן ביז שרייען פֿון די דערוואַקסענע און קינדער געפֿעלט אָרטיקע קריסטלעכע איינוווינער וואָס זענען ספּעציעל געקומען הנאה האָבן דערפֿון, וואָס זייערע יידישע שכנים ווערן פֿאַרטיליקט. יעדע שורה אויסגעהרגעטע איז איבערגעשאָטן געוואָרן מיט ערד און קאַלך, צווישן זיי אויך אַזעלכע וואָס האָבן נאָך געזשיפּעט אין גסיסה־קאָנוווּלסיעס. אויף זיי האָט מען אַרויפֿגעוואָרפֿן נייע קרבנות. אייניקע האָבן נאַקעטע געפּרוּווט אַנטלויפֿן, אָבער די קוילן האָבן זיי אויפֿן וועג אַוועקגעלייגט. די לעבן־געלאָזענע האָט מען געצווּנגען אַריינצושלעפּן אין גרוב די דערשאָסענע און אַליין זיך אויך לייגן נעבן זיי. נאָך אָט דער אויסראָטונג האָבן די אוקראַינער מיט די דייטשן זיך געלאָזט נאָך די באַהאַלטענע אין די בונקערס. ס'האָט נישט געהאָלפֿן די בעסטע באַהעלטעניש, ווען די קינדער אין זיי האָבן זיך אין שרעק צעוויינט. און אַזוי אַרום זענען זיי אויסגעליפֿערט געוואָרן צום טויט. געווען פֿאַלן אין בונקערס ווען עלטערן האָבן פֿאַרשטאָפּט די מיילער פֿון די קינדער און זיי זענען דערשטיקט געוואָרן. אין אַ טייל באַהעלטענישן האָט מען די קינדער פֿאַרסמ'ט דורך איינשפּריצונגען. אויך האָבן אַ טייל אַליין פֿאַרענדיקט מיט זיך און מיט זייערע פֿאַמיליעס אַבי נישט אַריינפֿאַלן אין די הענט פֿון די מערדער. די דאָקטאָרין שקלאָווינא האָט אויפֿן זאַמל־פּלאַץ זיך געבעטן ביי די מערדער זיי זאָלן זי טויטן, און אַ דייטש האָט איר געטון דעם חסד. איר דריי־יאָריק אייניקל איז וויינענדיק געבראַכט געוואָרן צו די גריבער, און איז אַהין אַריינגעוואָרפֿן געוואָרן.

די מערדער האָבן סיסטעמאַטיש דורכגעפֿירט די קרבנות־סעלעקציע — מאַנסבילן באַזונדער און פֿרויען מיט דערוואַקסענע קינדער באַזונדער. האָבן זיי צווישן די מאַנסבילן דערזען אַ קינד, האָט מען דאָס קינד אכזריותדיק באַפֿאַלן און אַוועקגעשלעפּט.

> צוויי קינדער האָבן זיך איינגעקלאַמערט אין זייער פֿאָטער. איין עלטער קינד, אַ מיידעלע, האָט זיך געבעטן ביי די רוצחים מען זאָל זי לאָזן אויך באַזונדער פֿון דער מאַמען. זי איז אַוועק פֿון טאַטן און פֿון דער מאַמען, און אַ טויטבלאַסע, שטיל־שווייגנדיקס, אַוועק אין דער שורה פֿון קינדער וואָס זענען אַריינגעשטופּט געוואָרן אין דעם טויטן־וואָגן. אָבער דאָס קלענערע קינד האָט מיט אַלע כוחות זיך איינגעקלאַמערט אינם טאַטן און געשריגן: „טאַטע, איך וויל נישט גיין". איינער פֿון די רוצחים האָט מיטן פֿוס אַרויסגעקלאַפּט דאָס קינד פֿון דעם פֿאָטער און אים געשליידערט צום צווייטן רוצח, דער צווייטער — צום דריטן, ביז דאָס קינד איז איבער די קעפּ פֿון די קינדער אַריינגעוואָרפֿן געוואָרן אינם וואָגן.

די מערדערישע שפּיצלעך

אויף אַרויסצובאַקומען אַלעמען פֿון די באַהעלטענישן, האָבן די נאַציס אַרויסגעלאָזט קלאַנגען, אַז די לעבעדיק געבליבענע וועלן נישט אומגעבראַכט ווערן, זאָלן זיי נאָר אַרויסקומען פֿון זייערע בונקערס אויף צו דערקענען די אַוועקגערויבטע פֿאַרמעגנס פֿון די אומגעקומענע. זאָלן זיי אַרויסברענגען אַלע איבעריקע באַהאַלטענע. באַגלייט פֿון דייטשן און אוקראַינער זענען די מענטשן אַרומגעגאַנגען איבער די הייזער און אויסגערופֿן אויף אַ קול: „יידן גייט אַרויס, עס וועט אייך קיין שלעכטס

ניט געשען. מען דאַרף נאָר גיין אויף אַרבעט". אַ סך וואָס האָבן געהערט די רייד אין יידיש, אָדער האָבן דערקענט לויטן קול זייערן אַ באַקאַנטן, האָבן געפאָלגט דער פאַרפירעניש. זיי זענען אַרויסגעקומען פון זייערע בונקערס און זענען באַלד אָפּגעפירט געוואָרן אין דער תפיסה. נאָך דעם ווי זיי האָבן געבראַכט אינם קבר פון די אומגעבראַכטע, די דערמאָרדעטע וואָס האָבן זיך געוואַלגערט אין די גאַסן, זענען זיי אַלע פאַרטיליקט געוואָרן אין טורמע־הויף. אייניקע האָבן געפּרוווט מזל אונטערצוקויפן מיט גרויס כאַבאַר די וועכטער, אַז מען זאָל זיי אַרויסנעמען פון געטאָ. אָבער ווי נאָר זיי זענען אַרויס פון געטאָ האָט מען זיי נאָכגעשאָסן און געטויט. איינע אַ פרוי מיט איר קינד אויפן האַנט האָט געפּרוווט אַריבערשפּרינגען דעם געטאָ־פּאַרקאַן, נעבן דער גאָגאָל־גאַס, דער וועכטער האָט זי באַמערקט און דערשאָסן מיטן קינד. ווען מען האָט זיי ביידע אַריינגעוואָרפן אין טויטן־וואָגן, האָט דאָס קינד נאָך געזשיפּעט.

א בארג פון חורבות

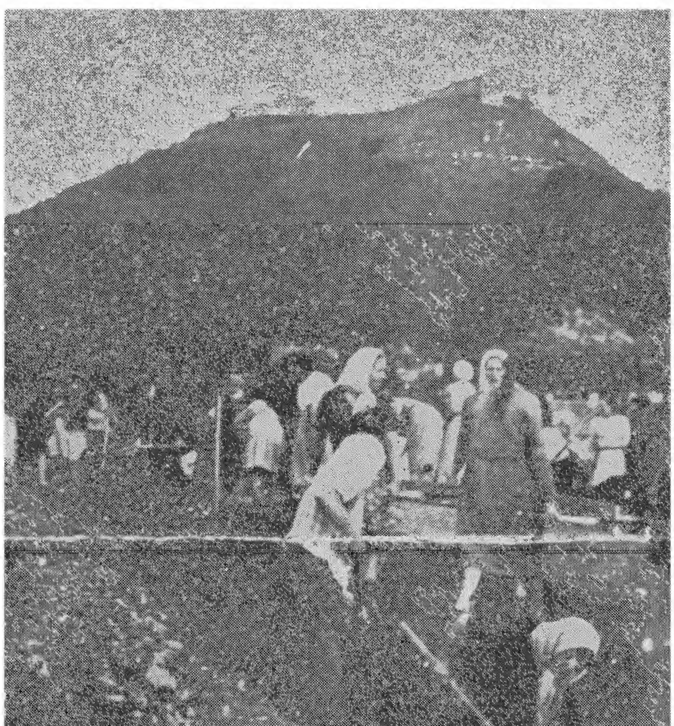
כאָטש גאַנצע צוויי וואָכן האָט געדויערט די ליקווידאַציע פון דער געטאָ, האָט זיך פונדעסטוועגן אַ טייל געראַטעוועט אין די בונקערס. די מערדער האָבן אָבער פאַרענדיקט מיט דער געטאָ דורך אונטערצינדן אים פון אַלע זייטן. כדי דאָס פייער זאָל זיך נישט אַריבערטראָגן מחוץ דעם געטאָ, האָט מען פון אַרום דער שטאָט צענויפגעבראַכט פייערלעשער כדי צו פאַרהיטן די געגנט אַרום פון פייער. דעמאָלט זענען די אין די בונקערס געבליבענע געצוווּנגען געוואָרן אַרויסצוקומען פון די פלאַמען, דער גרעסטער טייל פון זיי איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פייערלעשער צוזאַמען מיט די דייטשן און אוקראַינער. די נאַציס האָבן דערנאָך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג אַז די אין געטאָ באַהאַלטענע יידן האָבן דעם געטאָ אונטערגעצונדן. די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט אין דעם נישט געגלויבט, ווייל זי האָט געזען ווען מען האָט דעם געטאָ פון אַלע זייטן אונטערגעצונדן, נאָכמער — די דייטשן האָבן נישט געלאָזט לעשן דאָס פייער. זיי האָבן אַכטונג געגעבן אַז דער געטאָ זאָל פאַרברענט ווערן ביזן יסוד מיט די פאַרבאַהאַלטענע אין די בונקערס.

נאָך דער שריפה האָבן די קריסטן צענויפגעזאַמלט די געפונענע פאַרברענטע קערפּערס צווישן די בערג פון די חורבות.

אַ צייט שפּעטער נאָך דער שריפה, האָבן די מערדער אויפגעדעקט לעבעדיקע יידן וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אינם קעלער פון דעם מילשטיין הויז, דער קוואַס־מאַכער. עס זענען אויפגעדעקט געוואָרן יידן אויך אין בונקערס פון פעלד'ס הויז, ווו מען האָט פּראָדוצירט סאָדע־וואַסער. דאָרט איז געווען די פעלד משפּחה און באַסיס, דער זון פון גאָלדע און שלמה קאָוואַל מיט זייערע גאַנצע משפּחות און קליינע קינדער. דאָס דאָזיקע רעשטל איז אומגעבראַכט געוואָרן אין גרויסע עינויים. זיי האָט מען געהאַלטן אין תפיסה אַזוי לאַנג, ביז מען וועט האָבן גאַנצע הונדערט קרבנות. אויסגעמוטשעטע, צעבראָכענע פון לאַנגן זיין אין בונקער, איז זיי דער טויט נישט גרינג אָנגעקומען. מען האָט זיי בייטאָג זיך געלאָזט בראָטן אויף דער זון און ביינאַכט אויף דער ערד אין דער קעלט, דערביי פאַרחלשטע פון הונגער און דורשט, ביז דער טויט איז אויף זיי געקומען. די קערפּערס האָט מען אַריינגעוואָרפן אין די גריבער נעבן דער תפיסה. מען האָט די גריבער פאַרשיט און די אויבערפלאַך פאַראַקערט און פאַרזייט אַ גאָרטן, אַז מען זאָל אַפילו נישט וויסן ווו זייער געביין איז אַהינגעקומען.

אינם דאָרף וואַסיליוווקע, נעבן ביעלאַ־

מען פאַרשיט די מאַסן־קברים (נאָכן באַזוך פון אַן אויספאָרשונגס־קאָמיסיע 1945)
כיסוי קברות־ההמונים (לאחר ביקור ועדת־חקירה)

קרעניצא האָבן אַלטע פויערים געכאַפּט אַנטלאָפענע יידן און זיי צוריקגעשלעפּט אין דער תפיסה. אַנדערע ווידער האָבן לפנים זיי באַהאַלטן אין די הייזער, און זיי איבערגעגעבן צו די נאַציס און די אוקראַינער. אַזוי האָבן זיי געהאַט געראַטעוועט יידישע מיידלעך — און זיי דערנאָך פאַרראַטן. דער שותף פון דער פירמע גאָפּמאַן—יאספע, האָט פאַר דער ליקווידאַציע פון געטאָ געהאַט איבערגעגעבן זיין פאַרמעגן צו אַ קריסטלעכן איינוווינער. בעת עס איז אָנגעגאַנגען די ליקווידאַציע האָט זיך אים איינגעגעבן אַריבערצוכאַפּן זיך צו דעם קריסט. דער גוי האָט אים אָבער אַרויסגעגעבן צו די רוצחים. זיי האָבן אים אַזוי שטאַרק געקאַטעוועט אויפן אָרט, אַז אין דער תפיסה האָט ער פאַרלוירן די צורה פון אַ מענטשן, דער תפיסה דאָקטאָר האָט זיך אויף אים דערבאַרעמט און געמאַכט אַ סוף צו זיינע יסורים דורך אַן איינשפּריצונג.

די גורל שעה פאַר די פאַרפייניקטע אין דער תפיסה האָט זיך דערנענטערט. איינער פון די תלינים האָט זיי געמאָלדן וועגן יום הדין און דערביי צוגעגעבן, אַז זיי, די יידן, וועלן שוין מער נישט קאָנען אויסזויגן דאָס בלוט פון די קריסטן. ביי די גריבער נעבן דער קאַזאַרמע האָט איין ייד זיך געווענדעט מיט נחמה רייד צו די אַרומיקע, אַז פאַרן פאַרגאָסענעם אומשולדיקן בלוט וועט קומען אַ שעה פון נקמה. אויך דער איידעם פון לייבעלע שוחט, דער שוואָגער פון האָכגעלערנטער, האָט אַלעמען געטרייסט מיט דער האַנט פון נקמה פאַר די געפאַלענע אומשולדיקע קרבנות.

ערב דעם מלחמה אויסברוך האָט זיך אין קרעמעניץ באַזעצט אַ יידישער דאָקטאָר מעלער. די שיינקייט־פּראַכט פון זיין מיידעלע האָט אַפילו פאַרכישופט אַ דייטש, וואָס האָט דאָס קינד געוואָלט דערהאַלטן ביים לעבן, נאָכדעם, ווען די עלטערן זענען שוין אומגעבראַכט געוואָרן. דאָס קינד איז אין דער תפיסה געווען אונטער דער השגחה פונם וועכטער און האָט זיך ווי באַרויקט נאָכן אומקום פון אירע עלטערן. עס האָט זיך איינגעלעבט מיטן וועכטער, וואָס פלעגט מיט איר שפּאַצירן אינם גאָרטן ביי דער תפיסה. אָבער אין איינעם אַ טאָג האָט ער באַקומען אַ באַפעל צו פאַרענדיקן מיטן קינד. ער האָט עס אַרויסגענומען אין גאָרטן אויף אַ שפּאַציר. דאָס קינד האָט זיך פאַרטון אין שפּילן מיט די בלומען, און אין יענעם מאָמענט האָט דער וועכטער עס דערשאָסן מיט זיין רעוואָלווער.

אין די אַלטע כראָניקעס וועגן די ת״ח און ת״ט שחיטות ווערט דערציילט:

> אין קרעמעניץ האָט אַ צורר גענומען דעם חלף פון אַ שוחט און האָט אויסגעקוילעט עטלעכע הונדערט יידישע קינדער און געפּרעגט ביי זיין חבר, צי ס׳איז כשר צי טריף. האָט דער חבר געענטפערט: טריף. האָט ער איינס געוואָרפן פאַר די הינט. זעענדיק דאָס ער האָט גענומען אַן אַנדער געקוילעט קינד, פאַרפירט עס אין שעכטהויז, אויפגעשניטן דאָס פלייש און די זעלבע שאלה געפרעגט. האָט אים דער חבר געענטפערט: יאָ, דאָס איז כשר. האָט ער דאָס געבקה׳ט, ווי מען טוט מיט ציגעלעך און שעפּסעלעך, און געטראָגן דאָס אויף אַ שטאַנג איבער די גאַסן פון דער שטאָט, און געשריגן אויף אַ קול: ווער וויל האַנדלען ציגעלעך און שעפּסעלעך?

דער מחבר פאַרענדיקט די גרויל פאַרצייכעניש מיט די ווערטער — גאָט זאָל נקמה נעמען פאַר זייער פאַרגאָסן בלוט.

פון אַ יידישער קהילה פון 19.000 יידי־

שע נפשות זענען בסך הכל לעבן געבליבן נאָר דרייצן נפשות קרעמעניצער, און זיבן פון די אַנגעלאָפענע פון אַנדערע ערטער. צוואַנציק יידן האָבן געפונען אַ רעטונג ביי אַ פּאָר גויים, דערפון 8 ביי איין קריסטין און פיר ביי אַ קריסט, דער דערמאָנטער קריסט פון די געראַטעוועטע 4 יידן איז שפּעטער דערהרגעט געוואָרן דורך דער באַנדע אָנגעפירט פונם באַנדיט בענדעראַ.

פאַרשניטן איז געוואָרן די עיר ואם בישראל קרעמעניץ. אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד אַ שטיק יידיש לעבן, יידיש קולטור און אַרבעט, און דורות־לאַנגע פּרוכטבאַרע שעפערישקייט. פאַרשאָלטן זאָלסטו זיין מיט דיינע רוצחים!

אויף אייביק וועלן מיר היטן דעם אָנדענק פון די פאַרשניטענע קדושים. אייביק, אייביק וועלן זיי זיין איינגעקריצט אינם פאָלקס זכרון.

דאָס לעצטע קאַפּיטל

אליעזר בארשאפ, רמלה, דערציילט:

דעם 16.7.45 בין איך צוריקגעקומען קיין קרעמעניץ, עס האָבן זיך דאַמאָלט געפונען 2—3 יידישע פאַמיליעס אין שטאָט. איך האָב זיך באַזעצט ביי דוד רובין וועלכער האָט געוווינט ביי בעזנאָסקין, נעבן מאָנאַסטיר (באַזעליאַנע); ער פלעגט יעדן טאָג דערוואַרטן יידישע געבליבענע פון קרעמעניץ און ביי זיך קוואַרטירן.

דאָס ערשטע וואָס מיך האָט דערשיטערט איז געווען, ווי מען האָט מיר געוויזן דאָס אָרט ווו מען האָט אומגעבראַכט די יידן פון קרעמעניץ. דאָס איז אויף דער דובנער ראָגאַטקע, נעבן די קוילנשאַכטעס, נישט ווייט פון דער וואַטעפאַבריק. איך האָב זיך דעם ערשטן טאָג באַגעגנט מיט סאָניאַ קאַגאַן, און מיר זענען ביידע דאָרט אַוועק. פאַר אונזערע אויגן האָט זיך אַנטפּלעקט אַ שוידערלעך בילד: דריי גרויסע ראָוועס, ווו מען האָט אומגעבראַכט די יידן; עס האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט ביינער און קעפּ מיט האָר, ביינער פון קליינע קינדער און צעריסענע שטיקלעך קליידער און שיך. עס האָבן זיך דאָרט געפּאַשעט בהמות.

איך האָב זיך געווענדעט צו קאָוואַלסקין ער זאָל מאַכן אַ צוים און מיר זענען געקומען צו אַן הסכם, אָבער ער האָט חרטה געקראָגן, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר די באַנדעראָווצעס.

דער געטאָ האָט זיך געצויגן פון גינדעסעס אַפּטייק ביז צו געלער'ס הויז. די גאַנצע געגנט איז צעשטערט געוואָרן. ביים אָפּרייניקן דעם געטאָ האָבן די אַרבעטער געפונען אַ סך גאָלד דוקאַטן. האָבן די מענטשן נאָך געהאַפּט צוריקצוקומען און טרעפן זייער געלט אין די הייזער?

נתנאל (סאניא) קאגאן, פתח־תקוה, דערציילט:

...אויף מאָרגן פרי זענען מיר אַרויס אין גאַס. די שטאָט האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט איין גרויסע חורבה. פון אַלע גאַסן וואָס זענען פריער געווען באַוווינט דורך יידן איז קיין זכר נישט געבליבן. אויפן אָרט פון די בתי מדרשים, יידישן שפּיטאָל און יידישע הייזער — בערגלעך מיט ציגל און שטיינער, טיילווייז שוין באַוואַקסן מיט גראָז. אַנהויבנדיק

פונם ליצעאום זענען די צעשטערונגען געווען קלענערע, אָבער דורך קיינעם נישט באַוווינט. טויטע פוסטקייט האָט געהערשט אין דער גאַנצער געגנט.

עס האָבן אונדז באַגעגנט פיל באַקאַנטע אוקראַינער, וועלכע האָבן מיט פאַרווונדע־רונג זיך צוגעקוקט צו אונדז און אויסגעפרעגט פון וואַנען מיר קומען אַהער. זיי זענען געווען זיכער, אַז מיר זענען אַלע אומגעקומען. „אויף צו להכעיס אונדזערע שונאים זענען לעבן געבליבן אַ סך יוגנטלעכע וועלכע וועלן נאָך נעמען נקמה פאַר זייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער" — אַזוי האָבן מיר זיי געזאָגט, און אין האַרצן אָבער געטראַכט: הלואי וואָלט עס אמת געווען...

מיר האָבן אויך באַגעגנט אייעם פון די אַכט וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. ער האָט אונדז געוויזן דאָס באַהעלטעניש: אַ קעלער מיט אַ קליינעם פענסטערל, דאָרט זענען זיי געזעסן.

מ'האָט אונדז דערציילט, אַז אַ היפשע צאָל יידן אין געטאָ האָבן באַשלאָסן זיך אַליין אומצוברענגען איידער אומצוקומען פון די דייטשע מערדער, און אין איינעם אַ פרימאָרגן האָבן זיי דעם באַשלוס אויסגעפירט דורך אויפרייסן זיך צוזאַמען מיט די הייזער אין וועלכע זיי זענען געווען פאַרשפּאַרט. דערמיט האָט זיך פאַרענדיקט דאָס גרויסע קאַפּיטל פון יידישן לעבן אין קרעמעניץ.

יצחק וואקמאַן (ניו־יאָרק)

באַגעגניש מיט פליטים אין איטאַליע

אין יאָר 1947, זייענדיק אין אייראָפּע, האָב איך באַשלאָסן צו באַזוכן איטאַליע, בדי צו באַגעגענען די קרעמעניצער געראַטעוועטע אין די פליטים־לאַגערן. אונדזער רעליעף־קאָמיטעט האָט באַקומען אַ סך בריף פון דאָרט, און מיר האָבן געוווּסט אַז אין איטאַליע געפינט זיך אַ טייל פון די אַריבערגעקומענע פון עסטרייך קיין איטאַליע פליטים אויף זייער וועג קיין ארץ־ישראל.

ס'איז געווען אַ שווערער ווינטער ווען איך בין געקומען קיין מילאַנאָ. די שטאָט איז נאָך געווען חרוב פון דער מלחמה. מענטשן אָפּגעריסענע זענען געגאַנגען און געבעטלט אויף די גאַסן. ס'איז שווער געווען צו באַקומען אַ טאַקסי פון דער באַן. נישט קוקנדיק אויף כלערליי שוועריקייטן האָב איך מיר אויפצומאָרגנס דערקליבן קיין טאָרין, אין פליטים־לאַגער. ס'האָט גענומען העכער אַ שעה אַרומגייענדיק און זוכנדיק אין לאַגער. ביז ס'זענען זיך צוזאַמענגעקומען די געציילטע געראַטעוועטע: מאני אקונ'ס זון, שלמה פינגערוט'ס זון, ר' צדוק שוחט'ס אייניקל פון דער טאָכטער, אייזיק קוטשער'ס זון און נאָך קרעמעניצער וואָס איך האָב זייערע עלטערן געדענקט, און אייניקע וואָס איך האָב געקענט פון דער צייט ווען זיי האָבן געאַרבעט ביי ר' אייזיק שטיינער. פון לאַגער זענען מיר געפאָרן קיין מילאַנאָ, ווו מיר האָבן פאַרבראַכט אין שמועסן און זכרונות וועגן דער חרובער אַלטער היים. איך האָב געהאַט דאָס גליק זיי צו דערמונטערן, און כ'האָב געהאַט דאָס געפיל פון אַ פאָטער וואָס האָט געפונען זיינע פאַרלוירענע קינדער. כ'האָב זיי צוטיילט אַ ביסל געלט פון קאָמיטעט, און אַ גליקלעכער צוריקגעפאָרן מיט אַ אייפגאַבע זיי צו העלפן ווייטער, כדי זיי זאָלן וואָס גיכער עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

טוביה טרושינסקי (ת״א)

צו דיר...

צו דיין שוועל געפאַלן געבראָכן פון פאַרצווייפלונג,
געטריבן פון אַ שטורעם אין אַ בייזער שעה,
געפייניקט און פאַרשפּאָט אַן עלנדער, אַ מידער, —
שטיל קלאַפּ איך אין דיין טיר און זוך אַ רעטונג דאָ.
נאַכט האָט זיך צעווילדעוועט... נאַכטיק־ווילדע שאָטנס
הילן איין די וועלט, פאַרוויסטן און צעשטערן...
ס'האָבן שווערע וואָלקנס פאַרצויגן העלע הימלען
אַ קאַלטער ווינט אַ בייזער לעשט די לעצטע שטערן.
שטיל קלאַפּ איך אין דיין טיר און זוך אַ רעטונג דאָ,
נאָר דו קאָנסט מיינע ווונדן היילן, ביי דיר זוך איך אַ טרייסט.
ס'האָט מיין יסורים־וועג ביז צו דיין שוועל געפירט
איין לעצטער פונק פון גלויבן: דו ווייסט, דו פילסט, פאַרשטייסט...

נישט דער טוי האָט היינט פעלד און וואַלד באַפּערלט,
נאָר מיינע טרערן הייסע, טרערן — נישט קיין טוי,
נישט קיין קוואַלן קלאָרע פליסן אין די טאָלן
מיינע ווונדן בלוטיקן אַזוי.
נישט דער פרילינג־ווינט געברומט האָט אין דיין פענסטער,
מיין קרעכץ רייסט אויף דיין שלאָף, מיין שווערער אוי —
און נישט אַ זונען־שטראַל האָט דורכעשפּיזט די כמאַרעס
שאַרף ווי שטאָל מיין צאָרן, מיין האַס פלאַמט אויף אַזוי!
און פאַרשטומט מיין קללה, דאָך שטאַרקער ווי דער דונער
טראָגט זיך איבער וועלטן, רופט און מאָנט נקמה!
הער, אָ הער דעם רוף, פאַרנעם דעם גרויסן וויי,
פאַרשניטן איז מיין דור, חרוב איז מיין אומה.

— — — — — — — — — — — —

אין טרויער פאַר דיין טיר, איך וואַרט אויף מיין גזר דין,
וועט נאָך מיין זון צוריק אויפשיינען ווען מאָרגן־טאָג ערוואַכט?
אָדער ביי דיין שוועל שוין גסיסה־ווייען לייד איך
און אויסגיין וועל איך שטיל אין שטורעם פון דער נאַכט?..

— — — — — — — — — — — —

אין טרויער פאַר דיין טיר, איך וואַרט אויף מיין גזר דין.

קערמינע (אוזבעקיסטאַן) 1943

קרעמעניץ אין דער וועלט

יצחק וואקמאן (ניו־יאָרק)

40 יאָר קרעמעניצער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק

(זכרונות איבערגעגעבן דורך בנימין באַרשאַפ).

די עמיגראַציע פון קרעמעניץ קיין אַמעריקע האָט זיך אָנגעהויבן מיט 60—50 יאָר צוריק. צווישן די ערשטע קרעמעניצער וואָס זענען געקומען קיין אַמעריקע זענען געווען: יעקב קרמענעצקי, איטשי פּאָק׳ס 3 זין, מענדל העקערס זון, די קינדער פון די בענדערסקי׳ס און נאָך אַנדערע. שווער איז דאַן געווען דער מצב אין אַמעריקע און די נייע לאַנדסלייט האָבן זיך געפילט זעער עלנט, און האָבן זיך דעריבער געהאַלטן צוזאַמען. דער רוב פון זיי האָבן געוווינט אין געדונגענע איינצל־צימערן, — זעלטן ווער ס׳האָט געהאַט אַן אייגענע וווינונג. און אַז מען האָט זיך געדאַרפט צענויפנעמען צו באַטראַכטן די מעגלעכקייט פון הילף פאַר די פריש־אָנגעקומענע ברידער — איז מען זיך צומיינסט צענויפגעקומען אויף די פלאַכע דעכער פון די הייזער. גערן האָט מען געהאָלפן די ניי־אָנגעקומענע לאַנדסלייט.

אין יאָר 1900 איז דורך מרדכי שניטער׳ס זון געגרינדעט געוואָרן די ערשטע קרעמעניצער געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציע אין אַמעריקע. צוליב אינערלעכע קריגערייען האָט זיך די אָרגאַניזאַציע שנעל געשלאָסן.

אין יאָר 1904 איז געגרינדעט געוואָרן אַן אַנדער אָרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „אינדעפּענדעט אָרדער בית אברהם". כדי די לאַנדסלייט זאָלן זיך האַלטן צוזאַמען — איז יעדער מיטגליד פאַרזיכערט געוואָרן אויף 500 דאָלאַר און באַקומען אַ לעבנס־אינשורענס פּאָליסי. דאָס געלט פלעגט אויסגעצאָלט ווערן צו דער פאַמיליע אין פאַל פון טויט, און איז אויך באַנוצט געוואָרן פאַר אויסגאַבן ביי דער פּטירה. האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשרייבן מענטשן אין עלטער פון 60—50 יאָר, וואָס זענען אין אייניקע יאָר שפּעטער געשטאָרבן, און די אָרגאַניזאַציע איז געווען געצוווּנגען צו שניידן די פּאָליסי אויף 250 דאָלאַר. אָבער אויך דאָס האָט נישט אויסגעהאַלטן — און די אָרגאַניזאַציע האָט זיך געשלאָסן.

אין אייניקע יאָרן שפּעטער איז דורך בענדערסקי׳ס קינדער געגרינדעט געוואָרן אַן אָרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „יוסף שלום סאָסייטע" — דער נאָמען יוסף שלום איז, ווייזט אויס, געווען אַ נאָמען פון איינעם פון די פאַרשטאָרבענע בענדערסקי׳ס. די סאָסייטע עקזיסטירט נאָך ביזן היינטיקן טאָג, אָבער האָט ווייניק מיטגלידער.

ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, 1914, האָבן קרעמעניצער לאַנדסלייט באַקומען ידיעות וועגן דער ביטערער מאַטעריעלער לאַגע אין דער אַלטער

אויספיר־קאָמיטעט פון קרעמעניצער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק
הועד הפועל של ארגון יוצאי קרמניץ בניו־יורק
ערשטע שורה, זיצען (פון רעכטס צו לינקס): הערי וויענער, בנימין באַרשאַפ, יצחק וואַקמאַן, הענאך קעסלער, איזידאָר סאלמאָוויטש.
2־טע שורה שטייען: פרוי פ. וויענער, פרוי ד. גאָלדמאַן, פרוי ג. בערענסאָן, פרוי גוטערמאַן, פרוי סאנדער, פרוי חיה ראַפּאָפּאָרט
3־טע שורה שטייען: לואי סיגאל, ל. בערענסאָן, א. הערצבערג, גאָרדאָן, לאנדיסבערג, מינץ.

צוזאַמענטרעף פון קרעמעניצער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק.
פגישה של יוצאי קרמניץ בניו־יורק.

היים, און ס׳איז אויפגעשוואומען די באַדערפעניש פון רעגולערער הילף. נאָך אַ באַראַטונג צווישן בנימין באַרשאַפּ, אלי מינץ, גאָלדענבערג, בינשטאָק און אַנדערע, איז געגרינדעט געוואָרן די „קרעמעניצער־וואהלינער בענעוואלענט סאָסייטע אין ניו־יאָרק״. מען האָט געמוזט האָבן 7 אַמעריקאַנער בירגער, כדי צו גרינדן די אָרגאַניזאַציע, און אַזאַ צאָל איז נישט געווען, האָט מען דעריבער צוקאָאָפּטירט אַ פּאָטשאַיעווער לאַנדסמאַן מיטן נאָמען קאָרטמאַן — וועלכער איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פּאָרזיצער און וואָס איז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געשיקט געוואָרן קיין קרעמעניץ צו טיילן שטיצע פון דער סאָסייטע.

אין יאָר 1916 איז ביי דער סאָסייטע געגרינדעט געוואָרן אַ רעליעף־קאָמיסיע אין וועלכער ס׳זענען אַריין די חברים: באַרשאַפּ, ד״ר מאַראַנץ—שיעדאנסקי, פּאָלטאָראַק, און אַנדערע. די יונגע מיטגלידער פלעגן יעדן שבת און זונטיק אַרומגיין זאַמלען געלט צווישן די לאַנדסלייט. אין דער צייט איז 25 סענט געווען אַ סך געלט, די לאַנדסלייט פלעגן די רעליף־שליחים בדרך כלל שיין אויפנעמען. דער רעליף האָט רעגולער יעדע וואָך געשיקט געלט קיין קרעמעניץ.

ס׳איז בדאי צו באַמערקן אַז די סאָסייטע האָט אין 1916, און שפּעטער אין 1924, געקויפט אייגענע פּלעצער פאַר אַ בית־החיים, ווו עס ליגן די פאַרשטאָרבענע קרעמעניצער. ווען אַ לאַנדסמאַן קען באַצאָלן — באַצאָלט ער, און ווען נישט — ווערט ער געבראַכט צו קבורה אָן געלט.

צו דער צייט איז קיין ניו־יאָרק געקומען ר׳ אברהם וויינבערג׳ס איידעם, און ער האָט זיך מיט לייב און לעבן געווידמעט דער אַרבעט פאַר דער לאַנדסמאַנשאַפט. אין אַלע זיינע טעטיקייטן האָט ער קיינמאָל נישט פאַרגעסן די היים־שטאָט — און אַריינגעבראַכט גרויסע סומען. ער אַליין איז אייניקע מאָל געפאָרן קיין קרעמעניץ און צעטיילט דאָס רעליף־געלט צווישן די אָרגאַניזאַציעס: ביקור־חולים, תלמוד־תורה, גמילות־חסדים, מושב־זקנים, א. א. וו. צוריק מיט צוויי יאָר איז ער געשטאָרבן פון אַן האַרץ־אַטאַק.

אין 1923 איז געקומען אויף אַ באַזוך קיין אַמעריקע ד״ר מאיר ליטוואַק. ער איז אויפגענומען געוואָרן מיטן גרעסטן כבוד. צוריקפאָרנדיק האָט ער מיטגענומען אַ באַדייטנדיקע ס׳מע אויף פאַרשיידענע צוועקן. אויסער פאַר הכנסת אורחים און סומען פון אינדיווידועלע מענטשן. דאָס געלט איז איבערגעגעבן געוואָרן אין די זעלבע באַנקנאָטן וואָס ער האָט מיטגענומען.

אין יאָר 1943 איז דער שרייבער פון די שורות אָנגעקומען קיין אַמעריקע. מיר האָבן דאַן אויפסניי געגרינדעט דעם רעליף. עס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אַקטיוויטעט: בנימין באַרשאַפּ, יודל סאָלמאָנאָוויטש, העניך קעסלער, העניך געלערנט, האַרי וויענער, לואי סיגאל, לאַנדסבערג און איך. דער רעליף איז אָנגעגאַנגען דורך די יאָרן פון דער מלחמה, און ספּעציעל באַלד נאָך דער מלחמה, ווען די הילף איז אַזוי נויטיק געווען, ווען אונדזערע ברידער זענען געווען צעשפּרייט אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן אין דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע. און ווי ס׳איז נאָר געווען אַ מעגלעכקייט זיי צו העלפן, צי מיט געלט צי מיט שפּייז אָדער רפואות, צי מיט אַנדערע הילף — איז אַלעס געטאָן געוואָרן. דער קרעמעניצער רעליף אין אַמעריקע איז נישט אָפּגעשטאַנען פון אַנדערע רעליף־אָרגאַניזאַציעס. מען האָט געטון הייליקע אַרבעט, לשמה.

און אַזוי עקזיסטירט ביזן היינטיקן טאָג די קרעמעניצער לאַנדסמאַנשאַפט, הגם

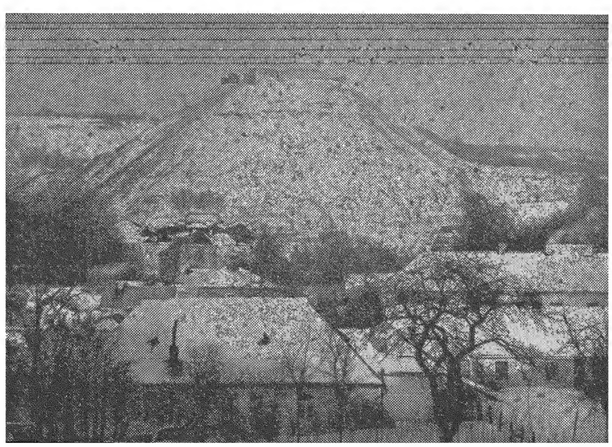
באנקעט פון קרעמעניצער לאנדסלייט אין ניו־יאָרק, יוני 1954.
מסיבה של יוצאי קרמניץ, ניו־יורק 1954

זי וואַקסט נישט ווייל ס׳קומען נישט צו קיין נייע מיטגלידער, און די אַלטע מיטגלידער ווערן עלטער — דעריבער איז אַפּגעשוואַכט געוואָרן איר לעבנס־פּולס.

די מיטגלידער קומען זיך צוזאַמען 2 מאָל אין חודש אין אַ געדונגענעם לאָקאַל און דאָרט ווערן בעהאַנדלט פאַרשיידענע ענינים: קראַנקע וואָס מען דאַרף זיי מבקר חולה זיין, הילף פאַר נויט־באַדערפטיקע, שטיצע פאַר פאַרשיידענע אַמעריקאַנער אָרגאַניזאַציעס, דער בית־החיים א. א. וו. יעדער ניי־אָנגעקומענער קרעמעניצער פלעגט ביז היינט געשטיצט ווערן מיט 10 ביז 200 דאָלאַר, צום איינאָרדנען זיך די ערשטע צייט. און מען קען אין אַלגעמיין זאָגן, אַז ברידערליכקייט און געטריישאַפט הערשט צווישן די ברידער, און מען דערמאָנט די אַלטע היים מיט ליבע און בענקשאַפט. יעדעס יאָר ווערט געוועלט אַ פאָרזיצער און וויצע־פאָרזיצער, קאַסירער און סעקרעטאַר.

זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן אונדזערע ברידער וואָס האָבן אַ סך פון זייער צייט און ענערגיע געשפענדעט פאַר דער לאַנדסמאַנשאַפט: אלי מינץ, פון די גרינדער, וווינט היינט אין קאַליפאָרניע. יודל סאָלמאַנאָוויטש — דער תמיד מונטערער און פלייסיקער טוער פאַר דער סאָסייטע און רעליף און זיין פרוי, הארי וויענער, וואָס האָט נישט פאַרפעלט קיין איין זיצונג, העניך קעסלער, העניך געלערנט, ברידער לאַנדסבערג—סעגאַל, און אחרון אַאחרון חביב — בנימין (בעני) באַרשאַפּ. תמיד פריילעכער, אַ געלאַסענער, אַ מענטש פון פאָלק. גרייט צו העלפן יעדן. גאַנצע 11 מאָל איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פאָרזיצער פון דער לאַנדסמאַנשאַפט, וואָס ער איז פון אירע גרינדער. צו 70 יאָר אַרבעט ער נאָך ביי זיין פאַך (קונסט מאָלעריי).

ביי דער קרעמעניצער סאָסייטע עקזיסטירט זינט 18 יאָר אויך אַ „לײדיס אקזילערי" (אַ פרויען אָבטיילונג), געגרינדעט דורך פרוי ראַפּאַפּאָרט (פון די ברעזיצער), וואָס האָט זייער פיל מיטגעהאָלפן דער סאָסייטע און דעם רעליף. זי איז צוריק מיט 2 יאָר געשטאָרבן. די „לײדיס אקזילערי" אונטערן פאָרזיץ פון פרוי שפּיגעלמאַן (פון די קוויטיל׳ס) זעצט פאָר אירע שיינע אַרבעט.

דער „באָנא" באַרג אין ווינטער
הר ה„בונה" בחורף

ד. ר. (ניו־יאָרק)

אַ וואָרט נאָך חיה ראַפּאָפּאָרט

דער אומברחמנותדיקער טויט האָט פון אונדז אַוועקגעריסן די אומדערמידלעכע טוערין, די גוטהאַרציקע פרוי, דאָס האַרץ פון אַלע ליידענדע, פאַרשטויסענע, נויטבאַדערפטיקע, — חיה ראַפּאַפּאָרט.

מיט תמימותדיקער עניוותדיקייט האָט זי דורכגעשפּאַנט גאַסן ווינטער, שטענדיק געבראַכט הילף צו די אומגליקלעכע, געטראָגן האָפנונג צו די האָפענונגסלאָזע און געלינדערט די יסורים פון קראַנקע און אַנטוישטע. איר תענוג אין לעבן איז געווען צו העלפן אירע מיטמענטשן. איר שליחות אויף דער ערד האָט זי אויסגעפירט באהבה.

נישט נאָר האָט זי געבראַכט מאַטעריעלע הילף צו די וואָס האָבן זיך גענויטיקט אין דעם, נאָר זי האָט זיי נאָך אַוועקגעשענקט אַ וואַרעם מיטפילנדיק האַרץ, זיך געטיילט מיט יענעמס ליידן אין דער שעה פון נויט. איר גאַנץ לעבן האָט זי זיך אויסגעלעבט אין סאָציאַלער אַרבעט, שטענדיק מיט אַן אויסגעשטרעקטער האַנט, שטענדיק מיט דברים היוצאים מן הלב האָט זי געטאָן איר אַרבעט אָן כבוד־זוכן און אָן שכר.

קליין און שוואַך ווי זי איז געווען, איז זי אָבער געווען איבערפולט מיט גייסטיקער ווילנסקראַפט פאַר מעשים טובים. זי האָט זיך אַליין קיינמאָל נישט געשאַנעוועט, קיינמאָל נישט באַקלאָגט. קיין שום הילפס־אַרבעט איז פאַר איר נישט געווען צו שווער. פשטות און עניוותדיקייט האָט באַגלייט איר באַגער פאַר צדק. אַן אשה חסידה.

*

די גאַנצע גוטסקייט, טוגנט און פיינגעפיל פון אונדזער פאַרשניטענער שיינער יידישער קרעמעניץ, האָט זי, חיה ראַפּאַפּאָרט, סימבאַליזירט אין אופן פון איר טעטיקייט. אַפנים זי האָט געירשנט אַלע גוטע מידות פון איר שוויגער, בלומע ראפאפּארט.

עס דערמאָנט זיך מיר ווי אַזוי די אַלטע, שטילע, נשמהדיקע בלומע ראפאפּארט פלעגט אַרומלויפן מיט צעריסענע שיך אין די בלאָטעס איבער די הייזער פון קרעמעניצער בעלי־בתים, צוזאַמענצונעמען חלות פאַר אָרעמעלייט אויף שבת. און ווען אַלע זענען שוין געווען באַזאָרגט אויפן שבת, האָט פון איר פּנים אַראָפּגעשיינט איר אייגענער עונג שבת. זי פלעגט איר אַרבעט אָפּטון בסתר, קיינעם חלילה נישט מבייש זיין...

אַזוי איז אויך געווען איר שנור חיה ראפאפּארט דאָ אין אַמעריקע.

*

אַ יונגע פרוי פון דער שארית הפליטה דערציילט וועגן איר אַז זי איז איר, דאָ, געווען אַ מאַמע.

— אָנקומענדיק אַהער אָן קרובים, אָן אייגענע, האָט מען זיך געוואַלגערט אין „האיאס"־הויז. אַ פאַרלוירענע, אַ דערשלאָגענע, מיט מאַן און קינד, אָן אויסזיכטן האָט חיה פאַר זיי אויפגעריכט דאָס מזל. זי האָט פאַר דער פאַמיליע געפונען אַ דירה, געהאָלפן דעם מאַן קריגן אַרבעט, באַזאָרגט אַפילו דאָס קינד אין אַ תלמוד תורה. דערנאָך ווידער פלעגט חיה קומען יעדע וואָך אין הויז, זען ס'זאָל זיי גאָרנישט פעלן.

ממש אַ צדקת. זי האָט געטראָגן ליכט אין דער פינצטערניש.

יהודה קויפמאַן (בוענאָס־איירעס)

קרעמעניצער אין אַרגענטינע

ס'איז זיכער, אַז קיינעם פון די קרעמעניצער, וועלכע האָבן פאַרלאָזט זייער היים מיט קנאַפּע 30 יאָר צוריק, לאָזנדיק זיך צו די ברעגן פון אַרגענטינע, איז אויפן זינען נישט געקומען דער שוידערלעכער געדאַנק אַז זיי וועלן שרייבן דערינערונגען וועגן אונזער ליבער געבורטסשטאָט, קרעמעניץ.

יעדער פון אונז טראָגט טיף אין האַרצן זיין ווייטאָג, יעדער פון אונז זאָגט אויף זיין שטייגער זיין קדיש נאָך די ליבסטע און נאָענטסטע. ס'האָט אָבער געפעלט דער קאָלעקטיווער פיינלעכער געשריי פון אַלע לעבנסגעבליבענע קרעמעניצער לאַנדסלייט, וואָס זאָל אויסדריקן אונזער ווייטאָג, און צו דער זעלבער צייט דינען אַלס דענקמאָל פאַר אונזערע אומגעקומענע. אַזאַ דענקמאָל וועט זיכער זיין דער יזכור־בוך, וואָס דערשיינט אין ישראל. ווילן מיר מיט די שורות אויך אונזער שטיינדעלע צולייגן צו דער מצבה נאָך קרעמעניץ.

*

די יידישע עמיגראַציע קיין אַרגענטינע, אין ברייטן זין פון וואָרט, הויבט זיך אָן אין די 80־ער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט. די אַזוי גערופענע „באַראָן הירש עמיגראַציע" צו קאָלאָניזירן יידן אין אַרגענטינע, האָט אַרומגענומען ברייטע שיכטן פון יידישע פּאָלקסמאַסן פון ליטע, פּאָדאָל, בעסאַראַביע און דרום־רוסלאַנד, אָבער מיר ווייסן נישט פון קיין וואָלינער עלעמענט, און במילא פון קיין קרעמעניצער צווישן די יידישע קאָלאָניסטן אין אַרגענטינע.

דערפאַר אָבער זענען איינצעלנע קרעמעניצער, אויף זייער אייגענער איניציאַטיוו, נאָך ווייט פאַרן ערשטן וועלט־קריג, יאָ געפאָרן קיין אַרגענטינע, אָבער דאָס זענען געציילטע משפחות.

די עמיגראַציע פון קרעמעניץ קיין אַרגענטינע, אַלס אַזעלכע, מוז דעריבער פאַררעכנט ווערן פונם יאָר 1923, ווען עטלעכע קרעמעניצער יונגעלייט האָבן באַטראָטן דעם אַרגענטינער באָדן. שוין אין די יאָרן 1924 און 1925 האָט זיך דער עמיגראַציע־שטראָם פון קרעמעניץ אַביסל פאַרגרעסערט, גרייכנדיק צום סוף 1925 צו אַ 50 פּערזאָן, אין גרעסטן טייל יונגעלייט, בחורים און מיידלעך, איינצעלנע פאַרשטייערס פון פאַמיליעס.

נישט קוקנדיק אויף דער סאָציאַלער און קולטורעלער פאַרשידנאַרטיקייט פון די עמיגראַנטן, האַלטן זיך די אָנגעקומענע קרעמעניצער די ערשטע צייט שטאַרק נאָענט צווישן זיך, זייענדיק פאַראייניקט דורך דעם טיפן סענטימענט פון לאַנדסמאַנשאַפט. פילענדיק זיך שטאַרק עלנט אין דער נייער פרעמדער סביבה, נישט קענענדיק די לאַנד־שפּראַך, טוליען זיך די קרעמעניצער איינער צום אַנדערן, שאַפנדיק זיך זייער אייגענע סביבה, העלפנדיק זיך קעגנזייטיק סיי עקאָנאָמיש, סיי מאָראַליש.

אַזוי לויפן פאַרביי די ערשטע „גרינע" יאָרן, און ווי נאָר איינער קעמפט אויס אַ געוויסע עקאָנאָמישע פּאָזיציע, דאַן קומט באַלד דער געדאַנק פון אַראָפּברענגען די פאַמיליע. אין די שפּעטערדיקע יאָרן עמיגרירן טאַקע גאַנצע פאַמיליעס פון קרעמעניץ קיין אַרגענטינע.

ביז 1931 איז די עמיגראַציע קיין אַרגענטינע געווען אַ פרייע, אָן שום שוועריקייטן, צו דער צייט האָט די קרעמעניצער לאַנדסמאַנשאַפט שוין געציילט אַן ערך 60 פאַמיליעס (ביי 300 פערזאָן). פון 1931 ווערט די עמיגראַציע קיין אַרגענטינע שטאַרק באַשרענקט, און דאָס קומען פון די פאַמיליעס צו זייערע קרעמעניצער קרובים אין אַרגענטינע גייט אָן אין אַ פאַרקלענערטן טעמפּ — און אַזוי ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די היטלער קאַטאַסטראָפע, און ספּעציעל דער חורבן קרעמעניץ, האָט נאָך מער פאַראייניקט די קרעמעניצער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע וועלכע, פאַרלירנדיק די סאַמע ליבסטע און טייערסטע, האָבן אין דער נאָענטקייט, אין דעם ענגן קאָנטאַקט צווישן זיך געזוכט אַ טרייסט צו זייער ווייטיק. אַזוי אַרום, באַלד נאָכן פאַלן פון דייטשלאַנד, ווען ס'האָט אָנגעהויבן קומען טאָג־טעגלעכע שרעקלעכע גרוסן פון די לעבנסגעבליבענע אין די לאַגערן פון פוילן, עסטרייך, און איטאַליע, האָבן די קרעמעניצער לאַנדסלייט באַוויזן צו שטיין אויף דער געהעריגער הויך און אויסשטרעקן אַ ברידערלעכע האַנט צו העלפן ווו נאָר מ'האָט געדאַרפט.

אין די יאָרן 1948—49—50 זענען צוגעקומען נייע לאַנדסלייט פון די לעבנגעבליבע־נע. עטלעכע האָבן, אַ דאַנק די פאַמיליעס און אייגענע וואָס זיי האָבן דאָ געטראָפן, זיך שנעל איינגעגלידערט אין לעבן פון לאַנד אין אַ וואַרעמער פריינטלעכער סביבה.

יעדעס יאָר, דעם 14־טן אויגוסט, אין דעם טאָג פון חורבן קרעמעניץ. פאַרזאַמלען זיך אונזערע לאַנדסלייט אופן בית עולם אין בוענאָס איירעס, ביים סימבאָלישן קבר פון די אומגעקומענע זעקס מיליאָן קדושים, און וויינען אויס זייער ווייטיק.

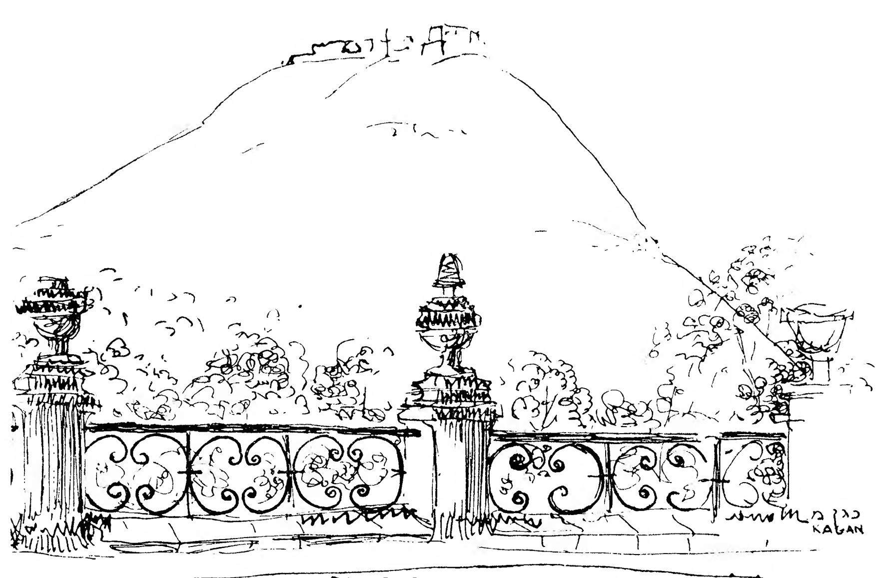
דאָס לעצטע יאָר איז ביי אַזאַ יאָרצייט אויפן רוף פון אונזער עלטסטן לאַנדסמאַן דוד שוכמאַן, באַשלאָסן געוואָרן צו פלאַנצן דעם „יער קרעמעניץ" אין דעם יער הקדושים פון קרן קיימת לישראל.

א גרופע קרעמעניצער לאנדסלייט אין בוענאָס־איירעס, 1951
קבוצת יוצאי קרמניץ בבואנוס איירס, 1951

היינט צו טאָג ציילט די קרעמעניצער לאַנדסמאַנשאַפט 240 פאַמיליעס (ביי 600 פערזאָן). אויסער איינצעלנע פאַמיליעס, וועלכע לעבן אין דער אַרגענטינער פּראָווינץ, געפינט זיך דער גרעסטער טייל קרעמעניצער אין דער אַרגענטינער הויפּשטאָט און אין אירע נאָענטע פאָרשטעטלעך. די עקאָנאָמישע לאַגע פון די קרעמעניצער, אין אַלגעמיין גענומען, איז צופרידנשטעלנד, ס'איז שוין ביי אַ מערהייט קרעמעניצער דאָ אַ צווייטער דאָ געבוירענער דור, און ביי איינציקע אַפילו אַ דריטער דור.

אונזערע לאַנדסלייט האָבן זיך שפּראַכלעך נישט אַסימילירט, לעבן זיך אויס אויף דער יידישער שפּראַך, זענען אין גרעסטן טייל מענטשן מיט אַ געוויסן יידיש־קולטורעלן באַגאַזש, און באַטייליקן זיך ווי ווייט מעגלעך אין געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן לעבן, יעדער אויף זיין שטייגער.

העלענע וויינבערג (ניו־יאָרק)

מיין שטעטעלע קרעמעניץ

איך בין נאָך אַלץ פאַרבענקט נאָך דיר,
מיין שיין ליב שטעטעלע קרעמעניץ!
אין מיינע טרוימען ביסטו אָפט מיט מיר
אין טרוימען און אין חלומות אָן אַ גרענעץ.
אין מיינע געדאַנקען פאַרנעמסטו דעם אָרט דעם גרעסטן,
ווייל ווי קען איך דיך אַפילו אויף איין מאָמענט פארגעסן,
ווען צו דיר מיין הארץ קלאַפּט אַזוי שטאַרק,
צו יעדן שטיינדעלע און צו שטיבעלעס ווענט,
צו שטיבעלע, וווּ כ'האָב צום ערשטן מאָל די וועלט דערקענט.
וווּ ביסטו יעצט, מיין שטעטעלע, מיין היים?
פאַרוואָס איז אַזוי אכזריותדיק אומגעקומען דיין געביין?
איך זוך אייך אַלע, מיינע ליבע,
איך לעב מיט אייך דאָס גאַנצע לעבן!
ווייל וואָס איז ווערט אָן אייך די טריבע,
וועלט מיינע, געראַנגל און שטרעבן?
איך קען מיין רו נישט מער געפינען,
איך קען מיין גליק מער נישט דערגרייכן,
ביז עס וועט דאָס וואָרט נישט באַזינען
דעם יזכור פון דיין לעבן.
ווי איז אַ שיינעם מילדן רייכן מאַי,
אַזוי וועט אויפלעבן אין מיר פון'ס ניי
מיין ליב שטעטעלע מיט קליינע געסלעך,
באַצירט אין גרינע, בלומיקע בוימעלעך.
דיר, מיין שטעטעלע, מיין העל,
אַ מצבה אויפשטעלן איך וועל.
אויף אייביק לעבן און געדענקען,
נאָך דיר נאָגען, נאָך דיר בענקען.
אייביק פילן דעם פולן קלאַנג
פון מיין שטעטעלעס געזאַנג!

תוכן העניינים — אינהאַלט

חלק ראשון

זכרונות והווי

דמויות ואישים

גולי קרמניץ בישראל

חורבן קרמניץ

מילואים

צווייטער טייל — יידיש

*PXV
Okrzemiex
Stehn

kr

1954

Clark